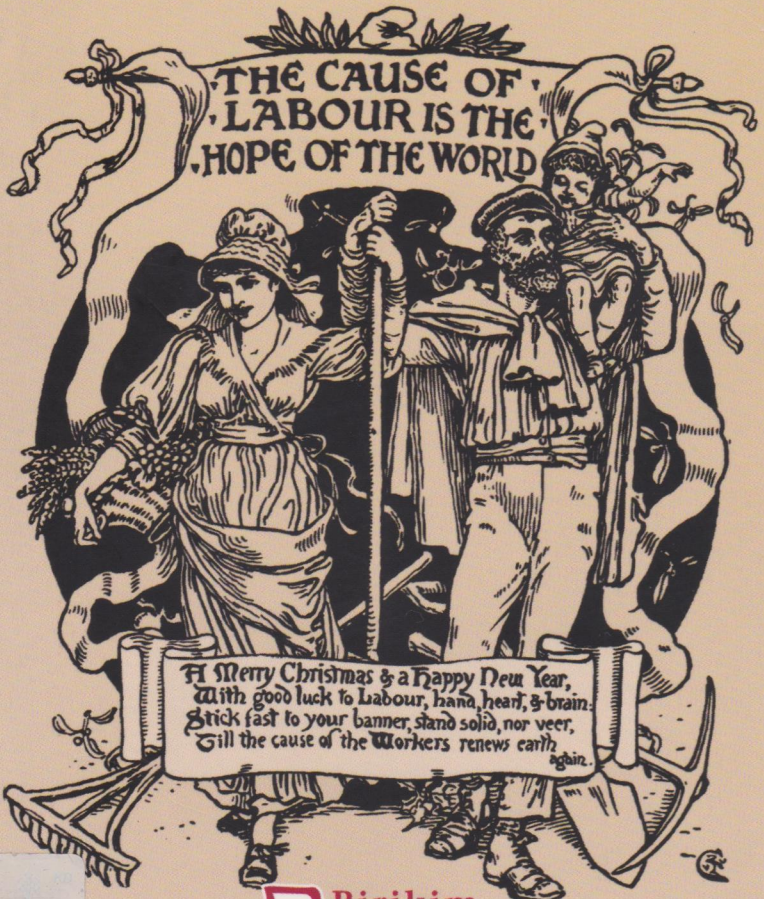
E.P. Thompson

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

Birikim Yayınları

E. P. THOMPSON

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

EDWARD PALMER THOMPSON 1924'te İngiltere'de doğdu. İkinci Dünya Savaşı'nda Afrika ve İtalya'da görev yaptı. Savaş sonrasında Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. 1956'da İngiliz Komünist Partisi, Marksist Tarihçiler Grubu'nun pekçok üyesi ile birlikte Stalinist politikaları protesto ederek partiden ayrıldı. 1957'de *The New Reasoner* dergisinin kurucuları arasında yer aldı. Bu dergi daha sonra dönemin genç kuşak sol entelektüellerinin ve öğrencilerinin içinde yer aldığı *New Left Review*'nun çıkışına öncülük etti ve Thompson uzun süre *New Left Review*'nun editoryal kurulunu yönetti. 1965'ten sonra yayın kurulu içinde doğan ayrılıklar nedeniyle dergiden uzaklaştı. Thompson'un önemli araştırmaları arasında *William Morris: Romantic to Revolutionary* (1955), *The Making of the English Working Class* (1963), *Whigs and Hunters: The Origins of the Black Act* (1975) yer almaktadır. Moral ekonomi tartışmalarını derlediği *Customs in Common* (1993) ve Louis Althusser, Tom Nairn ve Perry Anderson'la polemiklerinin yer aldığı *Poverty and Theory and Other Essays* (1978) önemli eserleri arasındadır. 1980'lerde Nükleer Silahsızlanma Hareketi (AND) aktivisti olarak mücadele eden Thompson'ın bu dönemde yazdığı yazılar *Writing by Candlelight* (1980), *Protest and Survive* (Thompson vd.) (1980), *Exterminism and Cold War* (Thompson vd.) (1982), *Zero Option* (1982), *The Heavy Dancers*'de (1984) biraraya getirilmiştir. Ayrıca *Double Exposure* (1985) ve *The Sykaos Papers* (1988) yayımlanmış eserleri arasındadır. E. P. Thompson 1993'te öldü.

The Making of the English Working Class
© 2002 The Orion Publishing Group Ltd.
Onk Ajans Ltd.

Birikim Yayınları 31
ISBN 975-516-028-0
© 2004 Birikim Yayıncılık Ltd. Şti.
1. BASKI 2004, İstanbul (1000 adet)

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
KAPAK DESENİ Walter Crane
KAPAK FİLMİ 4 Nokta Grafik
UYGULAMA ve DİZİN Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Abdullah Onay
MONTAJ Şahin Eyilmez
BASKI ve CİLT Sena Ofset

Birikim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: birikim@iletisim.com.tr

E. P. THOMPSON

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu

The Making of the English Working Class

ÇEVİREN *Uygur Kocabaşoğlu*

Birikim Yayınları

Dorothy ve Joseph Greenald'a

İÇİNDEKİLER

BİR TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ ANLAMA ÇABALARINA KATKI: BUGÜN TÜRKİYE'DE E. P. THOMPSON'I OKUMAK • AYŞE BUĞRA 11

ÖNSÖZ 39

BİRİNCİ KISIM
Özgürlük Ağacı 47

BİRİNCİ BÖLÜM
SINIRSIZ ÜYELER 49

İKİNCİ BÖLÜM
HİRİSTİYAN VE ZEBANİ 59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"İBLİS'İN MEVZİLERİ" 93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ÖZGÜR - DOĞMUŞ İNGİLİZ 119

BEŞİNCİ BÖLÜM
ÖZGÜRLÜK AĞACININ DİKİLİŞİ 147

İKİNCİ KISIM
Adem'in Laneti 241

ALTINCI BÖLÜM
SÖMÜRÜ 243

YEDİNCİ BÖLÜM
TARIM İŞÇİLERİ 269

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ZANAATKÂRLAR VE DİĞERLERİ 293

DOKUZUNCU BÖLÜM
DOKUMACILAR 333

ONUNCU BÖLÜM
STANDARTLAR VE DENEYİMLER 387
Mallar 387
Evler 392
Yaşam 397
Çocukluk 407

ONBİRİNCİ BÖLÜM
HAÇIN DÖNÜŞTÜRME GÜCÜ 429
Manevi Mekanizma 429
Umutsuzluğun Bin Yıllık Egemenliği 458

ONİKİNCİ BÖLÜM
TOPLULUK 489
Boşzaman ve Kişisel İlişkiler 489
Karşılıklılığın Ritüelleri 509
İrlandalı 522
Sonsuzluğun Sayısız Evreleri 539

ÜÇÜNCÜ KISIM
İşçi Sınıfının Varlığı 545

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM
RADİKAL WESTMINSTER 547

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ISLAHATÇILAR ORDUSU 573
Kara Lamba 573
Işık Geçirmeyen Toplum 587
Birleşmeye Karşı Yasalar 601
Kırpıcılar ve Çorapçılar 629
Sherwood Delikanlıları 664
Meslek Adma 690

ONBEŞİNCİ BÖLÜM
DEMAGOGLAR VE ŞEHİTLER 723
Hoşnutsuzluk 723
Önderlik Sorunları 728
Hampden Kulüpleri 755
Brandreth ve Oliver 776
Peterloo 799
Cato Sokağı Suikasti 834
ONALTINCI BÖLÜM
SINIF BİLİNCİ 847
Radikal Kültür 847
William Cobbett 887
Carlile, Wade ve Gast 906
Owencilik 929
"Bir Çeşit Makine" 957
BİBLİYOGRAFYAYA İLİŞKİN NOT 988
TEŞEKKÜR 992

BİR TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ ANLAMA ÇABALARINA KATKI: BUGÜN TÜRKİYE'DE E.P. THOMPSON'I OKUMAK

AYŞE BUĞRA

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, hem tarihle sosyal bilimlerin hem de sosyal bilimlerin farklı disiplinleri arasındaki farkları aşan bir kitap. Ayrıca, insanı bilimsel çalışmalar bağlamındaki akademik okumalarla siyasi aktivizme yönelik veya sadece zevk için yapılan okumaların arasındaki farkların ötesinde bir okuma eylemine davet eden bir kitap. Bu kitapta Thompson, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına uzanan dönemde, dünyanın ilk piyasa toplumunun kuruluşunu hazırlayan fikirlerin ve kurumların ortaya çıktığı İngiltere'nin toplumsal ortamını ele alıyor. Bu, insanı ve insan toplumunu yönlendiren şeyin çıkar kaygısından başka bir şey olmadığı görüşünün ve bu görüş doğrultusunda tanımlanan ekonomik "yasaların" kaçınılmazlığı inancının "bilimsel" bir kesinlikle herkese dayatılmaya çalışıldığı bir ortam. İnsanın ve insan toplumunun ne olup ne olmadığıyla ilgili büyük tartışmaların ve çatışmaların yaşandığı bu dönemin tarihini, Thompson'dan, sanki o dönemde yaşamış, o tartışmalara ve çatışmalara taraf olmuş birinden dinler gibi dinliyoruz. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, o günden bugüne, dünyanın farklı köşelerinde hâlâ sürüp giden bu tartışmalar ve çatışmalarla ilgilenen, insanın ve insan toplumunun ne olup ne olmadığını anlamak isteyen herkesin mutlaka okuması gereken, tam anlamıyla bir dünya klasiği. Bu-

nun ötesinde, E.P. Thompson, yalnız *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'yla değil bütün yazdıklarıyla, bugün Türkiye'de yaşadıklarımızı anlamamıza yardım edebilecek en önemli düşünürlerden biri. Bu yüzden de, bu yazıyı sadece *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'na bir önsöz olarak değil, bugün Türkiye'de E.P.Thompson'ı okumanın önemine işaret eden bir makale olarak yazmak istedim.

Türkiye bugün büyük bir dönüşüm süreci içinde bulunuyor. Bu süreç sağlıklı değerlendirilmediği müddetçe de, insani sorunların iktisadi ve sosyal politika arayışlarını yönlendirmesi ve günlük yaşamları bu sorunlar tarafından tanımlananların seslerinin siyasete yansıması çok güç olacağa benziyor. Ama böyle bir değerlendirmenin önünde ciddi ideolojik engeller var. Bu bağlamda, standart iktisat kuramının oynadığı rol doğal olarak çok önemli. Bununla birlikte, alternatif kuramların, özellikle standart sınıf analizinin, söz konusu dönüşüm sürecinin anlaşılabilmesi için gerekli tarih duyarlılığını sergilemekte zorlanması da dikkate alınmaya değer bir konu.

Polanyi, *Büyük Dönüşüm*'de (2000: 217), "Belirli bir toplumsal yapı içinde sınıf kuramı işlerlik kazanır; ama yapının kendisi değişirse ne olur?" diye sormuştu. Bugünkü Türkiye'de olduğu gibi dinamik bir ortamda büyük önem kazanan bu soru, böyle bir ortamı anlamak için kullanılan analiz yöntemlerinin de aynı ölçüde dinamik bir nitelik taşımaları gerektiğine işaret ediyor. Doğal olarak, bu tür dinamik analiz yöntemlerinin geliştirilmesi için girişilen çabaların farklı kaynaklardan beslenmeleri ve farklı sonuçlara ulaşmaları mümkün. Elinizdeki yazı, İngiltere'de 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ortalarına uzanan dönemi incelemiş bir tarihcinin, E.P. Thompson'ın (1966, 1971, 1978, 1993a, 1993b), çalışmalarının bu bağlamda son derece ufuk açıcı bir nitelik taşıdıklarını öne sürüyor. Thompson'ın incelediği Büyük Sanayi Devrimi'ni izleyen dönemle Türkiye'nin bugünü arasında, aradaki yüzyılları da aşan büyük farklar var. Ama her iki durumda da belirleyici olan, yaşanan toplumsal çözülme ve yeni ortaya çıkan piyasa ideolojisinin bu çözülmenin etkileriyle başetmesi gereken siyasi süreçleri ablukaya almış oluşu. Ama Thompson'ın anlattığı hikâye, bu ablukayla sınırlı değil. Onun katkısının önemi, hayatları tam anlamıyla çivisinden çıkmış insanların verdikle-

ri yaşam mücadelesine ve bu mücadelenin toplumsal dayanaklarına eğilmesinde. Buradan hareketle çizdiği tablo, sadece ekonomik olanakların, ihtiyaçların ve beklentilerin değil, ahlaki değerlerin ve siyasi ittifakların da değiştiği bir ortamda, eskiyle yeninin, geleneksel olanla radikal olanın, birlikte, toplumsal aktörleri yeniden biçimlendirişini tanımladıkları bir tablo. Bu niteliğiyle, sadece liberal ekonomik görüşün değil, dar bir sınıf kavramının da sınırlarını ortaya koyan çok güçlü bir yöntem muhasebesi içeriyor. Özellikle yapısal bir konum olarak sınıf ve bu konumun yansıttığı sınıf çıkarları gibi kavramları sorgulayan böyle bir yöntem muhasebesi, çalışan kesimlerin yaşadıkları deneyimlerin araştırmanın merkezine yerleştirilmesi açısından çok önemli. Bu deneyimlerin vurgulanışı, özünde politik bir sorunsalı gündeme getiriyor. Bu sorunsal, geleneksel bir toplumun adalet anlayışından eşit ve özgür vatandaşların sosyal hak taleplerinin önem kazandığı modern bir topluma geçiş süreci içinde, halkın aktif bir aktör, bir özne olarak oynadığı role dikkat çekiyor. Bu yazı, günümüz Türkiyesi bağlamında bu rolün ne olup ne olamayacağı üzerine düşünmek gerektiği inancıyla yazıldı.

İngiltere'de Halkın Ahlaki Ekonomisinden İşçi Sınıfının Politik İktisadına

E.P. Thompson'ın ele aldığı büyük Sanayi Devrimi'ni izleyen dönem, "yerine oturmuş bir toplumsal ortam değil, iki hayat tarzı arasındaki bir geçiş dönemidir" (Thompson 1966: 418).

Halkın ihtiyaç ve beklentilerinin kökleri eski düzendedir ve bu düzen çözülmeye başlamıştır. Ama bu çözülme süreci, aynı zamanda işçi sınıfının oluşma sürecidir. İşçi sınıfının oluşumu, halkın eski düzenin çözülüşü sırasında yaşadığı deneyimler ve bu deneyimlere verdiği tepkiler içinde ortaya çıkan bir işçi sınıfı bilinciyle yakından ilgilidir. Bu işçi sınıfı bilinci, özellikle, hayatları altüst olmuş insanların siyasi ortama hakim olan politik iktisat mantığıyla hesaplaşması içinde biçimlenir.

Thompson'ın, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı ünlü kitabı 1966'da yayınlandı. Ama daha sonra, 1971'de, yayınladığı bir makalede geliştirdiği "ahlaki ekonomi" kavramı, onun önceki ve

sonraki çalışmalarının anlaşılması açısından anahtar niteliğinde. Nitekim Thompson, "18. yüzyıl sosyal tarihinin büyük bir kısmını, yenilikçi piyasa ekonomisiyle halkın geleneksel ahlaki ekonomisi arasındaki çatışmalar dizisi olarak okumak mümkündür" diye yazıyor (Thompson 1993a: 12). Alıntıdaki geleneksel tanımlamasına rağmen, ahlaki ekonomi kavramı sadece geçmişten kaynaklanan değerlere atıfla açıklanabilecek bir kavram değil. Piyasa ekonomisinin yeniliği ve ilericiliği, ekonomiyi ahlaktan ve siyasetten koparma, dolayısıyla geçim koşullarını ahlaki önyargılardan ve siyasi baskılardan arındırma iddiasındadır. Halkın ahlaki ekonomisi ise, ahlaki değerlerin yönlendirdiği siyasetin ekonominin işleyişine hakim olduğu bir toplum anlayışını yansıtır, geleneksel değerlerden ve paternalist muhafazakârlıktan destek alarak biçimlenir. Ama politik iktisatla mücadelesi içinde, yeni deneyimlerden a dünyası ortaya çıkar. Bu dünyada da ekonomi ahlak ve siyasetin güdümündedir, ama ahlaki ve siyasi referanslara yansıyan, eski düzenin verilerinden daha fazla bir şeydir.

Bu döneme 20. yüzyıldan bakanlar, ahlaki ekonomi kavramını kendi değerlerinin süzgecinden geçirerek ele almış ve eleştirmişlerdir. Bu bağlamda ilk eleştiri, Smith'ten gelen politik iktisat yaklaşımının ahlak dışı (a-moral) olmadığı, doğrudan doğruya 18. yüzyılın liberal ahlak felsefesi geleneğinden geldiği yolundadır (Coates 1972). Politik iksadın ahlak dışı olmayan niteliği, başka biçimlerde de vurgulanmıştır. Mesela E. Fox-Genovese (1973), piyasa yanlısı liberallerle muhafazakârlar arasındaki çatışmanın iki farklı hakim sınıf ideolojisini yansıttığını, dolayısıyla iki tarafın da bu ideolojilerden kaynaklanan ahlaki denebilecek bir konumdan hareket ettiklerini öne sürmüştür. Hem Coates hem Fox-Genovese, modernist bir yaklaşımla, çatışmayı gericilik ve ilericilik kavramlarıyla açıklanabilecek bir düzeye yerleştirmişlerdir. Fox-Genovese'nin ifadesiyle, " piyasa toplumunun ortaya çıkışı tartışılmaz korkunçluklara yol açtıysa da aynı zamanda bireysel seçim özgürlüğünü, bireyin sosyal durumunu iyileştirme hakkını ve sonuçta siyasi katılım şansının vurgulanmasını da gündeme getirdi" (Fox-Genovese 1973: 168). Fox-Genovese'ye göre, bu takdir edilmediği ölçüde, ortaya, muhafazakâr konumu, onun toplumsal eşitsizlikleri haklı çıkaran ve sabitleştiren gerici niteli-

ğini gözden kaçırarak, romantik bir biçimde değerlendiren yaklaşımlar çıkacaktır.

Thompson, bu eleştirilere verdiği cevapta, piyasa ekonomisi taraftarlığının gerçekten belirli kesimlerin çıkarlarını, ulusun ve topluluğun çıkarlarıyla özdeş olmayan çıkarları, yansıttığını söyler (1993: 305) Ama bu taraftarlığın dile getirildiği politik iktisat kuramı, ekonominin en iyi biçimde -herkes için en iyi biçimde- işlemesi için gerekli koşulları ortaya koymak iddiasıyla, çıkarların uyumunu vurgulayarak ortaya çıkar. Modernist yaklaşımın yaptığı ise, kısa dönemde ortaya çıkan "korkunçlukları" uzun dönemdeki toplumsal ilerlemenin önkoşulu haline getirerek, piyasa taraftarlarının çıkarlarıyla toplumsal çıkarlar arasındaki uyumu yeniden sağlamaktır. Kolayca görülebileceği gibi, bu yaklaşım içinde, çalışan kesimlerin hayatlarını etkileyen gelişmeler karşısında aldıkları tavra, bu tavrı belirleyen geçmiş deneyimlere ve bu deneyimlere dayanan ittifak olanaklarına, tarihsel analiz içinde herhangi bir rol atfedilmez. Halk bir sosyal aktör olarak ortada yoktur.

Halbuki Thompson'ı ilgilendiren, tam da, çalışan kesimlerin bu süreç içinde oynadıkları roldür. Bu rolün anlaşılabilmesi için bakılması gereken de bu kesimlerin, ihtiyaçlar ve beklentilerin piyasa kategoriyle tanımlanmaya başladığı, dolayısıyla insanların hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli geçim olanaklarına sahip olmaları veya olmamalarının sadece ekonomik bir sorun haline geldiği bir ortamdaki deneyimleridir. Thompson, bu ortamın ideolojik temellerini Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde (1776) bulur. Smith'in yaklaşımının yaygın kabul görmesi, gerçekten önemli bir ideolojik değişime işaret eder. Ekonomiyle ahlak ve siyaset arasındaki kopuşla tanımlanan ve ekonomik hayatı kişisel çıkar dürtüsüne indirgeyen bu yaklaşım, özünde, Mandeville'in yüzyılın başında yayınlanan *Arılar Masalı: Veya Kişisel Ahlaksızlar ve Toplumsal Yararlar* (1714) adlı kitabının yaklaşımından çok farklı değildir. Ama Mandeville'in kitabı büyük bir tepkiyle karşılaşmış, hatta Middlesex yüksek mahkemesinde topluma zararlı niteliğinden ötürü yargılanmıştı. Mandeville, katıksız bencilliğin yönlendirdiği bireysel davranışların topluma yararlı sonuçlar vereceğini pervasız bir üslupla savunarak geleneksel ahlaki duyarlığı fena halde rencide etmişti. Ahlak felsefecisi Smith ise, bu duyarlığı

dikkatle kollayarak Mandeville eleştirilerine katılır gibi yapmış, ama zaman zaman onun kitabından ne kadar etkilendiğini de çok zor gizleyerek, kişisel çıkarların belirleyiciliği fikrini, kurduğu mantıksal sistemin merkezine yerleştirmeyi başarmıştı. Tabii Smith'in Mandeville'in sistemini tartıştığı kitabının adının *Ahlaki Duygular Kuramı* (1759: özellikle 308-314) olması ve kişisel çıkar kavramını büyük bir incelikle, insan doğasının toplumsal niteliğini vurgulayarak ortaya koyması önemliydi.

Daha sonra yayınlanan *Ulusların Zenginliği* ise, hem değişen ekonomik koşullar içinde okunmuş hem de sergilediği nesnellik görünümüyle herkesi etkilemeyi başarmıştı. Thompson, Smith'in ekonomiye siyasi müdahaleyi dışlayan bu çalışmasının, "ampirik bir inceleme olmaktan çok, kendi kendini doğrulayan mükemmel bir mantık egzersizi" olduğunu yazar (1971: 203). Çalışmanın etkileyiciliği, siyasi bir tavrın sanki ampirik bir doğruyu yansıtıyormuşçasına savunulmasında yatmaktadır. Müdahale, "insanların geçimlerini sağlamalarının koşullarını toplumsal düzenlemelerle gerçekleştirmek gerekir" gibi bir ahlaki tavra dayanır. Bunun karşısında Smith'in mantıksal sistemi, bir dizi hipotetik varsayım temelinde, müdahalenin olmadığı yerde işlerin nasıl yürüyeceğini gösterir. Ama aynı zamanda da müdahalenin yansıttığı önyargılardan sözeder. Bu konuda Thompson'ın Smith'ten yaptığı şu alıntı çok açıklayıcıdır: "Hububatla ilgili yasalar her yerde dinle ilgili yasalarla karşılaştırılabilir. İnsanlar, bu dünyadaki geçimlerine veya öteki dünyadaki mutluluklarına ilişkin şeylerle öyle ilgilidirler ki, hükümetin onların bu alanlardaki önyargılarına teslim olması gerekir..." (zikreden Thompson 1971: 203). Hükümetin teslim olduğu şey, önyargıdır. Geçimi korumaya yönelik müdahaleye karşı çıkan tavır ise, önyargısız gerçeklik.

Thompson'a göre, 18. yüzyıl sonunda iyice yaygınlaşmış olan bu inanç, hububat fiyatlarına bir üst sınır koymayı ve üreticilerle tüccarları yerel pazarlara bu tavanın altında fiyatlarla hububat satmaya zorlamayı amaçlayan düzenlemelere karşı geliştirilen tavırların temel dayanağını oluşturuyordu. Fiyatların bir ihtiyaç politikası aracı olarak kullanılabilmesi ihtimaline karşı çıkan pek çok politikacı, bu konuda, dönemin bakanlarından olan Portland Dükü'nün görüşünü paylaşıyordu: "Her ne zaman müdahaleyle bir ma-

lın fiyatı belirlendiyse, bunun süreklilik kazanamadığı görülmüştür ve ayrıca, işleri doğal ve düzenli süreçlerinin dışına çıkarmak, neredeyse bir gereklilik olarak, kötülüğe çare bulacak yerde onun daha şiddetli bir biçimde geri gelmesine yol açar" (zikreden Thompson 1993b: 279).

Thompson, incelediği dönemi belirleyen şeyin, alıntıda değinilen mantıksal "gereklilik" bilinci kadar, "işlerinin doğal ve düzenli süreçleri içinde" yürümesinin yol açabileceği insani felaketler olduğunu vurgular. Doğal ve düzenli süreci yönlendiren fiyat mekanizması, ihtiyaçla değil, ödeme gücüyle ilgilidir. İhtiyaç maddelerinin arzı geçerli fiyatı verebilenlere yönelirken veremeyenleri dışlar. Sayıları 18. yüzyıl sonu İngiliz nüfusunun beşte biriyle dörtte biri arasında değişen bir kesim ise (Thompson 1993b: 285), geçim sınırında yaşamaktadır ve her fiyat değişmesi, bu kesim açısından, geçim sınırının altına düşme tehlikesini içerir. Bu tehlikeyle karşı karşıya olan halk kadar, toplumun muhafazakâr kesimleri de bu durumu kabul edilemez bulurlar. Bu ortamda, paternalist politikacılarla halk kitleleleri arasında, herkesin kendi konumuna göre bir yaşam alanı bulduğu geleneksel toplumun verileri temelinde bir ittifak oluşur. Bu ittifak içinde, yiyecek isyanları gibi pek de geleneksel olmayan eylemlerde bile, halk kitleleri hiç olmazsa üstü örtülü bir destek görür ve piyasa yanlısı liberallere karşı korunurlar.

Ahlaki ekonomi kavramı, özellikle bu yiyecek isyanlarıyla ilgili gözlemlerden kaynaklanmıştır. Ama kitlenin ahlaki ekonomisiyle politik iktisadın mantıksal gerekliliklerini yansıtan piyasa ekonomisi arasındaki çatışma, geçimin tehlikeye girdiği her alanda kendini gösterir. Mesela, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda tartışılan 1810'ların Luddist eylemleri de aynı çatışma çerçevesinde yer alır. Bu ortamda, eylemcilerin şikâyetlerini dikkate alan asgari ücret uygulanması tasarıları, geleneklere göre belirlenen bir asgari geçim düzeyinin korunması fikrini içerir ve karşılarında, gene, politik iktisat mantığını bulurlar. Dokuma sanayiinin işgücü talebinde makineleşmenin yol açtığı sorunları kontrol almaya yönelik bir yasa tasarısı hazırlamaya çalışan Nottingham Komitesi'nce ifade edildiği gibi: "Çok iyi bilinir ki hükümetler belirli miktarda iş için ödenen belirli miktarda ücretin düzenlenmesine müdahale

etmeyeceklerdir; çünkü bu, kendi ulusal zenginginliğimizdeki dalgalanmalarla birlikte dalgalanan bir şeye bir *minimum* ve bir *maksimum* empoze etmek gibi çok kötü bir anlam taşır. Doğrudur, hükümet geçmiş zamanlarda ücretleri düzenlemek üzere müdahalelerde bulunmuştur; ama Dr. Adam Smith'in yazdıkları bu konuda toplumun elit kesiminde yaygın fikirleri değiştirmiştir. Dolayısıyla, parlemento marifetiyle ücretleri yükseltmeye yeltenmek, rüzgârları düzenlemeye yeltenmek kadar saçma olur" (zikreden Thompson 1966: 536).

Sonunda büyük bir acımasızlıkla bastırılan Luddist hareketin içinde yer aldığı ortam, geçimi düzenleyici müdahale taleplerinin normal siyasete yansımasının politik iktisadın mükemmel mantığıyla engellendiği bu ortamdır. İnsanların geçim koşullarıyla ilgilenmesi politik iktisat mantığıyla yasaklanmış olan siyaset, yoksulluk sorunlarıyla Luddizm türü "sosyal patlama" durumlarında ister istemez karşı karşıya gelir. Bu karşılaşmanın ilk harekete geçirdiği içgüdü, doğal düzene isyanın cezalandırılması olur. Ve bu içgüdü artık paternalist politikacıları da kapsamaktadır. Luddist hareket, o zamana kadar "mazlumların" korunması gerektiğini düşünen ve insanların korumasız kaldıkları durumlarda ortaya çıkan düzensizliklerin görmezden gelinmesi eğilimde olan muhafazakârları da ürkütmüştür. Halk, 18. yüzyıl sonu yiyecek isyanlarında yanında bulduğu muhafazakâr kesimi, makine parçalama eylemlerinin idamla cezalandırılmasıyla ilgili yasa tasarısı etrafındaki tartışmalarda karşısında bulur. Thompson bu tartışmaları uzun uzun anlatır ve bu bağlamda Byron'ın Lordlar Kamarası'nda tasarıya karşı yaptığı konuşmayı zikreder: "Buraya insanları özgürleştirici veya durumlarını iyileştirici bir tasarı geldiği zaman yıllarca konuşur, muhakeme yürütürsünüz ... ama bir ölüm yasası geçeceği zaman sonuçlar üzerinde bir an bile düşünmeden ellerinizi kaldırırsınız" (zikreden Thompson 1966: 546).

Thompson, asgari ücretin piyasaya kabul edilemez bir müdahale olarak görülerek gündem dışı kaldığı, ama piyasa düzeninin idam cezası gibi bir müdahaleyle korunduğu bu ortamda, çalışanların "kendilerini karşılıklı sorumluluklar ve görevlerle topluluğun parçası kılan bağların teker teker koparıldığını" hissettiklerini yazar (1966: 546). "Oluşmakta olan İngiliz işçi sınıfının" hikâ-

yesi, bir konum hikâyesi olmaktan çok bir konumsuzluk hikâyesidir. İşçi sınıfının oluşumunu belirleyen de bu konumsuzluk deneyiminin yaşanış biçimidir. Dolayısıyla, bir mantıksal modelin karşısına başka bir mantıksal model koyarak anlaşılacak bir süreç değildir.

Thompson (1978), *Teorinin Sefaleti*'nde, tarihsel maddeciliği böyle bir mantık sistemine indirgeme çabasının en tipik örneği olarak gördüğü Althusserci yaklaşımı şiddetle eleştirir. Eleştirinin zaman zaman irkiltici boyutlara ulaşan sertliğini anlamak için, Thompson'ın bir tarihçi olarak sanki yakın arkadaşlarıymış gibi tanıdığı 18. ve 19. yüzyıl halk kitleleriyle ilişkisini bilmek gerekir. Yani Thompson'ın, Althusser yapısalcılığının "öznesiz tarih" anlayışını halk kitlelerine yöneltilmiş bir hakaret olarak algıladığını görmek gerekir. Althusser'e göre, "Tarih hareket halindeki muazzam bir doğal-insani sistemdir ve tarihin motoru sınıf mücadelesidir. Tarih bir süreçtir ve öznesiz bir süreçtir" (Althusser 1976: 51, zikreden Thompson 1978: 105). Sınıf mücadelesi içindeki insanların özne olarak görülmesi tehlikesine karşı ise, meşhur *traeger* (destek) kavramı gündeme gelir: "Üretim ilişkilerinin yapısı, üretimde yer alan aktörlerin bulundukları konumları ve gördükleri işlevleri belirler. Bu aktörler, hiçbir zaman, söz konusu işlevlerin 'destek'leri (Traeger) oldukları ölçüde bu yerlerde bulunanlardan başka bir bir şey değildirler. Dolayısıyla, gerçek özneler (süreci oluşturan özneler anlamında), bu yerlerde bulunanlar veya işlevleri yerine getirenler değil, ... bu konumların ve işlevlerin tanımı ve dağılımıdır. Gerçek özneler, bu tanımlayanlar ve dağıtanlardır: üretim ilişkileri (ve siyasi ve ideolojik ilişkiler). Ama bunlar "ilişkiler" olduğu için, özne kategorisi içinde düşünülemezler" (Althusser 1970: 180, zikreden Thompson 1978: 147).

Dünyanın ve tarihin bu mekanik tahayyülü içinde, mekanizmayla "teorik pratik" yoluyla ilişki kurmayı beceren bir Fransız entelektüeli ve onun görüşlerini benimseyen diğer entelektüeller dışında herkes, bulunduğu konumda bir makine parçasına dönüşmüştür. Thompson bu tahayyüle duyduğu infial içinde, çağdaş bir işçi kadın düşünür. Kadın bir fabrikada çalışmaktadır, İngiliz Kilisesi mensubu ve İşçi Partisi üyesidir, özel hayatı, kocası ve aşığıyla yaşadığı sorunlar yüzünden karmakarışık bir haldedir, ayrıca Par-

tiyle de bir sürü sorunu vardır. Tam bir sinir krizinin eşiğine gelmişken, Thompson'ın çok da gerçekçi olmadığım itiraf ettiği bir şey olur ve çalıştığı fabrikadan militan bir işçi okuması için ona Althusser'in kitaplarını verir. Kadın okudukça bunalır ve sonunda patlar. "Ben allahın belası bir ŞEY değilim" diye haykırıp kitabı ustabaşına fırlatır, arkadaşlarına grev çağrısında bulunur ve hayatıyla ilgili bir dizi radikal karar alır (Thompson 1966: 150-1).

Thompson, tabii gerçekçi bulmadığı Althusser okumasından bağımsız olarak, "ben bu kadına benzeyen pek çok insan tanıdım" der. Tanıdığını söylediği şey, deneyimler ve bu deneyimlerin yaşanış biçimidir. Thompson'ın sınıftan söz ederken "deneyim" kavramını vurgulaması, Marksist düşünürler tarafından pek çok eleştirilmiştir. Mesela P. Anderson (1980: 39), Thompson'ın İngiliz işçi sınıfının oluşumunu, çekilen acılarla tepkiler arasındaki tamamen öznellikle sınırlı bir dialektiğe indirgediğini yazar. Ama Ellen Meikins-Wood'un (1995) ısrarla vurguladığı gibi, Thompson'ın yazdıklarında öznel deneyimlerin, üretim ilişkilerinden kaynaklanan nesnel koşulların oluşturduğu çerçeve içinde yer aldığı çok açıktır. Öznel deneyimlerin belirli üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin geçirdiği değişimleri yansıttığı fikri, bu çalışmalarının merkezinde yer alır. Thompson'ın bir tarihçi olarak yaptığı, sınıfı "bir süreç ve bir ilişki" olarak ele alıp bu süreç ve ilişkinin anlaşılmasına uygun kavramları geliştirmektir. (Meikins-Wood 1995: 79). Özellikle Althusser'i eleştirirken vurguladığı şey ise, sınıfın "yapısal bir konum" olarak ele alınmasının oluşturduğu mantıksal deli gömleğinin yarattığı sorunlardır.

Ayrıca, daha önce de değindiğim gibi, Thompson'ın Sanayi Devrimi sonrasında ele aldığı süreç ve ilişkiler, her şeyden önce eski düzenin çözülmesiyle kaybedilen ekonomik ve sosyal konumlarla ilgilidir. Bu süreç ve ilişkileri belirleyen, insanların elinden kayıp giden geçim olanakları ve geçim uğraşlarının müthiş çeşitliliğidir. Bu bağlamda, piyasaların yaygınlaşmasıyla ihtiyaç maddelerine ulaşma koşullarının değişmesi, emeğin metalaşması kadar önemlidir. Yani tüketime bakmak üretime bakmak kadar önemlidir. Üretime bakıldığında görünen şey ise, sadece topraktan kopup fabrikaya girmiş köylüler ya da bağımsız işliklerini kaybedip işçileşmiş zanaatkârlar değildir. Oluşmakta olan işçi sı-

nifi, son derece farklı üretim ilişkileri içinde hayatını kazanmaya çalışan, son derece heterojen bir gruptur.

Engels, *1844'te İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nda "ilk proleterler imalat sanayi ile bağlantılıydılar... fabrika işçisi, sanayi devriminin ilk çocuğu, başlangıçtan bugüne kadar İşçi Hareketinin çekirdeğini oluşturdu" diye yazıyor (zikreden Thompson, 1966: 191). Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda bütün ayrıntılarıyla ortaya koyduğu tablodan çıkan belki de en net sonuç, bu gözlemin doğru olmadığı. Thompson'a göre, "fabrika işçileri sanayi devriminin ilk çocukları olmadıkları gibi, ortaya iyice geç çıkmış bir gruptular" (1966: 193). Sanayi Devrimi'ni izleyen süreç boyunca, çalışan kesim içinde sayısal olarak en önemli grup, tarım işçileriydi. Bu alanda da bütün yıl çalışanlarla mevsimlik işçiler, gündelikle çalışanlarla yaptıkları işe göre ücret alanlar, belirli bir uzmanlığa sahip olup serbest çalışanlar, hep birlikte, yaşama koşulları oldukça farklı heterojen bir grup oluşturuyorlardı. Değişen koşullardan belki en fazla etkilenen de bu gruptu. Herkesin kullanımına açık köy topraklarının çitlenip özel mülkiyet nesnesi haline gelmesiyle geleneksel hakları ellerinden alınıyor, toprağın ve toprak ürünlerinin fiyatı artarken piyasa için üretimin önem kazanmasıyla toprak sahiplerinin ücretleri düşürebilecekleri kadar düşürme çabaları yoğunlaşıyor, ürünün fiyatın en yüksek olduğu bölgelere sevki asgari geçim koşullarının zorlanmasına neden oluyordu. Toprağın ve toprak ürünlerinin fiyatı yükselip toprak sahipleri zenginleşirken, tarım işçilerinin durumu, politik iktisat kuramının serbest piyasının kaynakların optimum dağıtımını sağlayacağı önermesini hiçe sayarak, gittikçe kötüye gidiyordu (Thompson, 1966: 213-233).

Sayısal olarak ikinci önemli grup ev hizmetinde çalışanlardı. Ücretleri düşük, çalışma saatleri çok uzundu. Ama çalıştıkları yerde yaşıyor, karınlarını doyuruyor ve giydiriliyorlardı. Çalışan kesim içinde, sanayi devrimi boyunca koşulları iyileşen gruplardan biri bunlardı. Ama, Thompson'a göre, aynı dönemde korkunç bir düşüş yaşamış olan zanaatkârlarla el tezgahında çalışan dokumacılar, açlık sınırında bile, kendilerini ev hizmetinde çalışanlardan üstün görüyorlardı (1966: 211). Thompson, zanaatkârlar ve el dokumacılarının deneyimlerini, tarım işçilerininkilerle birlikte, 19.

yüzyılın ilk yarısında işçi sınıfı bilicini biçimlendiren en önemli unsur olarak, *İngiz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun merkezine yerleştiriyor (1966: 213-313).

Yani hikâyenin merkezinde fabrika yok. Oysa Thompson'ın yazdığı gibi, "Değer yargıları birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, muhafazakâr, radikal ve sosyalist gözlemcilerin hepsi, önümüze aynı denklemi koyuyorlar: buhar gücü + tekstil fabrikası = sanayi devrimi" (1966: 191). Oysa, "1830'da, tipik sanayi işçisi fabrikada çalışmıyordu, ya (zanaatkâr veya "teknisyen" olarak) küçük bir atelyede veya evinde, ya da sokaklarda, şantiyelerde veya rıhtımlarda bulduğu geçici işlerde çalışıyordu" (1966: 234). Taşeron işçilik veya eve iş verme son derece yaygındı ve sanayi üretimine fabrika dışında boğaz tokluğuna çalışarak katılanlar istisnadan çok kaideyi oluşturuyorlardı. "Taşeron işçilik, sanayi devriminin fabrika üretimi ve buhar kadar ayrılmaz bir parçasıydı" (1966: 261). Mayhew'nun (1884), insanın 19. yüzyıl çalışma hayatını bütün canlılığıyla gözünün önüne getirmesine yardım eden ayrıntılı gözlemlerinde belirttiği gibi, düzenli işlerde çalışan işçilerin sayısı toplam çalışanların yarısı bile değildi. Geri kalanlar boşta gezip iş olduğunda çalışarak yaşıyorlardı (Thompson 1966: 250).

Kısacası sosyal ve mekânsal olarak "yapısal konum" meselesi çok karışıktı; ".. imalat sanayiinin ve 'özgür işçiliğin' geliştiği yerlerde, hayat yolda geçiyordu" (Thompson 1993a: 12). Bu yolda geçen hayatın ne getireceği hiç belli değildi, hiç kimsenin önünü görüp plan yapacak hali yoktu. Ama herkesin geride bıraktığı, kaybettiği birşeyler vardı. Geride kalan ve kaybedilenler, insaların önlerine ne çıkacağını bilmeden yaşadıkları yeni hayatın anlamlandırılmasında kullanılan malzemeyi oluşturmak açısından çok önemliydiler.

Sanayi Devrimi'nin anlamı fabrika işçiliği koşullarında arandığında, işçi sınıfı bilincinin bu koşullar tarafından biçimlendirildiği düşünülebilir. Ama Sanayi Devrimi'ne bir kopuş ve bir yola dökülüş süreci olarak bakıldığında, işçi sınıfı bilinci denilen şey çok daha başka bir anlam kazanır. O zaman, "işçi sınıfı cemaatlerinin oluşumunda siyasi ve kültürel geleneklerin sürekliliğini" (Thompson 1966: 193) görmezden gelmek imkânsızlaşır. Köyden gelenlerin bir parça toprak sahibi olma özlemi, zanaatkârların

kendi işlerine sahip olma özlemi, el tezgahında dokumacılık yapmış olanların işin ritmini kendileri kontrol ederek aileleriyle birlikte çalıştıkları ve kendilerini geçindirebildikleri bir üretim düzenine duydukları özlem, bu bilincin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Dini inançlar, geleneksel aile ilişkileri, kapitalizmin "özgürleştirici" etkilerine karşı geleneksel toplumun koruyucu bağlarının hatırası da öyle.

Thompson işçi sınıfı bilincinin oluşumunda etkili olan siyasi ve kültürel sürekliliği vurgularken, bu bilincin muhafazakâr bir bilinç olarak görülemeyeceğini de vurgular. Her şeyin yerinden oynadığı bir ortamda, muhafazakâr ittifakları sürdürmek çok kolay değildir (Thompson 1993: 12-3). Yukarıda değindiğim gibi, Luddist isyanın adam asarak bastırıldığı noktada, teknolojik ilerlemenin istihdamı koruyacak şekilde gerçekleşmesi ve ücretlerin toplumsal beklentiler tarafından belirlenen asgari geçim seviyesinin altına düşmemesi için mücadele eden işçi temsilcileri, kendilerini iki ateş arasında, toplumsal düzenin korumasıyla ilgili muhafazakâr değerleri savunanlarla piyasa ekonomisinin özgürlüğünün korunmasıyla ilgili liberal değerleri savunanlar arasında, bulurlar. Hareketin kendisi de iki yönlü bir akıntının ortasında durur. Sular bir yandan Tudor dönemine, herkesin kendi sosyal konumuna göre yaşayabileceği bir alan bulduğu ve bu alanın korunduğu bir geleneksel ahlaki ekonomi düzenine doğru akar. Bir yandan da gelecekteki yüzyılın sanayi yasalarına, istihdamı ve ücretleri düzenleyen modern yasal düzene doğru bir akıntı vardır. Thompson, 1847'de yasalaşan on saatlik işgünü uygulamasını, "orta sınıfın politik iktisadının işçi sınıfının politik iktisadına ilk teslim oluşu" olarak değerlendiren Marx'a hak verir (1966: 552). Thompson'ın, Marx'la birlikte, işçi sınıfının politik iktisadı dediği şey, standart politik iktisadın aksine, ahlaktan ve siyasetten kopmamış bir ekonomik düzen tahayyülü içerir. Temel aldığı şey, ekonomi yasaları değil insan ihtiyaçlarıdır. Ama geleneksel tahayyülden farklı olarak, insan ihtiyaçlarının karşılanması koşullarını, zayıfların güçlüler tarafından korunmasında değil, on saatlik işgünü yasası örneğindeki gibi, hakları tanımlayan yasal önlemlerde arar.

Gelişmiş Batı ülkelerinde refah devleti uygulamalarının ortaya çıkışı bu hak arayışlarından bağımsız değildi. Dolayısıyla, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik büyüme ve refah artışı alanındaki hiç de küçümsenemeyecek başarılarıyla yürürlükte kalmış olan Keynezyen uzlaşmanın, standart politik iktisatla işçi sınıfının politik iktisadı arasındaki bir uzlaşma olduğu söylenebilir. 1980'lere gelindiğinde ise, bu uzlaşma çökmüştü. Çöküşün nedenlerinden biri, gelişmiş Batı ülkelerinde kitle üretimi ve tüketimine dayanan, Türkiye gibi ülkelerde ise sanayileşmenin gelişmeyle özdeş tutulabilmesine imkân veren teknoloji süreçlerinde yer alan değişmelerdi. "Sanayi sonrası toplum" ve "esnek üretim" gibi kavramların ideolojik içerikleri, zaman zaman tekabül ettikleri ekonomik gerçekliğin önünde gidebiliyor. Gene de, bu kavramların teknolojik gelişme sürecinin değişen niteliğiyle, özellikle yatırımla istihdam arasındaki ilişkiyi yeniden biçimlendiren niteliğiyle, bir bağlantısı olduğu inkâr edilemez.

Esnek üretimle ilgili literatür, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun yayınlanmasından otuz yıl sonra ve çok farklı bir yaklaşımla, Thompson'ın tarihsel gözlemlerini yeniden gündeme getirdi. Sanayi devrimini izleyen dönemde, ekonomik ve sosyal ilişkilerin fabrika üretimi merkezli açıklamaları bir kere daha yanlışlandı, küçük atelyelerin, taşeron işçiliğin ve evde çalışmanın önemi vurgulandı. Buna bağlı olarak, ekonominin işleyişinde sadece anonim nitelikli değişim ilişkilerinin değil, sanayi öncesi toplum değerlerini yansıtan geleneksel bağların da çok önemli bir rol oynadığına dikkat çekildi (Piore ve Sabel 1984). Bu tarihsel gözlemleri gündeme getirenlerin amaçladıkları, günümüzde etkili olan son teknolojik gelişmelerin, özellikle elektronik alanındakilerin, Büyük Sanayi Devrimi'ni izleyen üretim sistemine benzer bir esnek üretim sisteminin ortaya çıkışına yol açtıklarıydı. Küçük işletmelerin artan önemi, taşeron işçi çalıştırma ve eve iş vermenin önem kazanışı, tam zamanlı düzenli işlerin kural olmaktan çıkıp istisna haline gelmeye başlaması, iki yüz yıl sonra yeniden, üretim düzeninin niteliğini belirleyen özellikler olarak ele alındı.

Bu değişme, standart iktisat kuramının hakim ideolojiyi oluş-

turduğu bir ortamda yer aldı. Thompson'ın anlattığı dönemde olduğu gibi, piyasa ekonomisinin tartışılmaz üstünlüğü, ahlaki ve siyasi kaygılarla piyasaya müdahale edilmesi gerektiğini savunanlara karşı kullanıldı. Çağdaş iktisat kuramı, siyaseti etkisiz kılmak konusunda 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başındaki kadar kararlıydı. Ayrıca bu konudaki kuramsal donanımı çok mükemmelleşmişti. Zaman içinde, devlet müdahalesinin yol açtığı sorunlar, sadece ekonomiyi akıldışı önyargılar doğrultusunda biçimlendirmeye çalışma eğilimine atıfla açıklanmamaya başlandı. Mantıksal gereklilikler karşısındaki siyasi mantıksızlıklar vurgusu, yerini, "yeni politik iktisat" ve "yeni kurumsal iktisat" alanlarındaki teorik gelişmeleri yansıtan, daha "iktisadi" bir yaklaşıma bırakmaya başladı. Artık, *homo economicus*, yani her durumda kendi kişisel çıkarını maksimize etmek üzere hareket eden, hayatı belirli bir kültürel çerçeve içinde yer alan toplumsal ilişkilerinin bütünlüğününden değil, çıkar maksimizasyonuna yönelik birbirinden kopuk seçimler dizisinden oluşan "rasyonel birey" tipi, insanın tamamen yerini almıştı. Bu yeni yaklaşım doğrultusunda, serbest piyasa modelinin tartışılmaz üstünlüğü, devlet müdahalesinin akıldışı niteliğinden çok rasyonalite varsayımının genel geçer doğruluğu temelinde tartışılmaya başlandı. Devlet adamları da diğer insanlar gibi sadece kendi ekonomik veya siyasi çıkarlarını düşünerek hareket ettikleri için, devlet müdahalesinin ekonominin kaçınılmaz olarak kötü işlemesine yol açacağı düşünülüyordu. Çözüm, ekonominin işleyişini olabildiğince siyasetten arındırmak ve teknik bir mesele olarak teknisyenlere teslim etmekti. Yani, ekonomik etkinlik adına, insanların kendi geçim olanaklarını etkileyen kararlar üzerinde siyasi katılım yoluyla etkili olma şanslarının ortadan kaldırılmasına yönelik bir çaba söz konusuydu.

Gelişmiş Batı ülkelerinde, bu çabayla belirlenen ideolojik ortam içinde, çalışan kesimin iki yüz yıl boyunca standart iktisat kuramının önermelerine karşı geliştirdikleri alternatifler sarsıldı. Esnek üretim düzeninin gerisindeki Fordist üretim ve sanayi sonrası toplumun gerisindeki sanayi toplumu çerçevesinde belirlenen ihtiyaçlar ve beklentiler karşılanamaz bir hal aldı. Yalnız geçim olanaklarının değil, kimlik ve aidiyet duygularının zemini üzerinde yeniden düşünülmesi gereği ortaya çıktı. Bu ortamda,

işçi sınıfı üzerine, Thompson'ın bir tarihci olarak yaptığı gibi, insanlara bakarak fikir yürüten bazı sosyal düşünürler, çalışma ortamının dışındaki yaşam alanlarında sürdürülen ilişkiler ve bunları etkileyen siyasi süreçler üzerinde daha önemle durulması gerektiğine ve neoliberal iktisat politikalarının özellikle bu alanlarda sorgulanabileceğine işaret ettiler (Sennett ve Cobb 1973, Sennett 1997).

Türkiye gibi bir ülkede, bu sorgulama farklı ekonomik ve toplumsal veriler temelinde sürdürülmek durumunda. 1980 sonrasının gelişmeleri, Türkiye'yi gelişmiş Batı ülkelerinden farklı bir noktada buldu. Bu gelişmelerden etkilenen yaşam ve o yaşam içinde geçim olanaklarını koruyan mekanizmalar, gelişmiş Batı toplumlarından çok farklıydı. İstihdamın yapısına bakar bakmaz görülen ilk farklılık, Türkiye'de tarımda istihdamın önemiyle ilgili. 1980'de, Türkiye'de çalışan nüfusun % 54,9'u tarım sektöründeydi. OECD ortalaması ise, % 10'un altındaydı (OECD 1992). Ama çalışma hayatının özelliklerini, kaba istatistiklerin ötesinde aramak gerekiyor. Bu bağlamda, tarım sektörünün özellikleri çok önemli görünüyor. Türkiye tarımında küçük üreticiliğin çok belirgin olduğunu ve kırsal alanda emeğin metalaşmasının sınırlı kaldığını biliyoruz. Yapıyı belirleyen, küçük toprak sahipliğinin ve ücretsiz aile işçiliğinin önemi. Tarımla ilgili ikinci çarpıcı gözlem ise, kırsal alanda şehirlere göçüp sanayide ve hizmetlerde çalışanların tarımla bağlarını koparmadıkları. Bu kopmayışın bir yönü, şehirde çalışanların köye para göndererek geride kalanlara destek olmaları ve tarımdaki yapının sürmesine yardım etmeleri. Bunun yanı sıra, mevsimlik göçün sürekli göçe tercih edildiği ve şehirde çalışanların belirli mevsimlerde köye dönüp tarımsal faaliyete katıldıkları da yaygın bir gözlem. Eğer çalışan kesimin yaşadığı deneyimler çerçevesinde oluşan ihtiyaçlarla beklentilerden ve bunların toplumsal dönüşüm sürecinden etkilenişlerinden söz edilecekse, bunun, küçük toprak sahipliğiyle sürdürülen ilişkilerden, "bir ayağın köyde kalması" olgusundan bağımsız olarak yapılması her halde imkânsız.

Çalışan kesimin, tarımın dışında ücretli işçi olarak deneyimleri de aynı ölçüde önemli. 1980'lerin başında, imalat sanayiinde çalışanların önemli bir bölümü 10'dan az işçi çalıştıran mikro işlet-

melerde, modern sanayi ilişkilerine pek benzemeyen ilişkiler içinde bulunuyorlardı (Bulutay 1995: 196). İmalat sanayiindeki istihdamın % 44'ünü, yani büyük işletmelerdeki istihdamın büyük bir kısmını, kamu işletmeleri sağlıyordu (DİE 2001: 223). Bu işletmelerdeki istihdamı belirlemekte arz-talep mekanizması veya piyasa ilişkilerini yönlendiren değişim ilkesi kadar, başka saiklerin de önemli olduğunu biliyoruz. İşin kolayına kaçıp, bu saikleri "popülizm" gibi çok genel ve çok muğlak bir kavram çerçevesinde, büyük ölçüde siyasi çıkarlara indirgeyerek, açıklamak mümkün. Ama standart iktisat kuramının mantıksal gerekliliklerinin biraz dışına çıkıp, konuya formel istihdam olanaklarının, iş güvencesinin ve mevcut sosyal güvenlik şemsiyesinin son derece sınırlı olduğu bir ortamın ampirik gerçekliğini dikkate alarak da yaklaşmak mümkün. Yani, etkinlik kaygısının her zaman insan ihtiyaçlarının fevkinde bir önem taşıması gerektiği inancını sorgulamak mümkün. Bu açıdan bakıldığında, kamu işletmelerinin sağladığı istihdamı, Türkiye'ye özgü, piyasa düzeninden farklı bir alternatif toplum düzeninin parçası olarak görmek mümkün olabilir. Bu toplum düzeni, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'yle sarsılan geleneksel toplum düzeninden farklıydı. Aradaki önemli farklardan biri, Türkiye'de merkezi devletin, modern refah devleti uygulamalarına da benzemeyen paternalist niteliğiyle, oynadığı rolle ilgiliydi. Ama Türkiye'nin bugün çözülen geleneksel düzeni de İngiltere'nin iki yüzyıl önce çözülmeye başlamış olan geleneksel düzeni gibi, insan ihtiyaçlarına ve toplumun bütünlüğüne verdiği öncelikle, ekonominin gereklerine endeksli liberal toplum düzeninden ayrılıyordu. Türkiye'de çalışma hayatının içinde yer aldığı, ihtiyaç ve beklentilerin meşruiyet zeminini oluturan ahlaki dünyayı, bu alternatif toplum düzeninin varlığını kabul etmeden anlayabileceğimizi sanmıyorum.

Ama sözünü ettiğim ahlaki dünya sadece çalışma hayatını değil, çalışanların hayatının diğer yönlerini de kapsıyor. Türkiye'de, 1980'lerin başlarında, insanlar için bazı ihtiyaçların karşılanmaması söz konusu değildi. İşlenebilecek veya üzerinde bir ev yapılabilecek bir parça toprak, bu ihtiyaçlardan biriydi. Köydeki topraktan kopmadan şehre gelenler için, kamu arazilerinin, daha sonra şehir çevresindeki tarım topraklarının, konut yapmak üzere

kolayca elde edilebilir olması, bu beklentinin sürmesine yardım etti. Bir kere daha, piyasa yasaları, toplumsal meşruiyetinden kuşku duyulmayan bir ihtiyacın, başını sokacak bir eve sahip olma ihtiyacının, karşılanmasında alternatif bir toplum düzeninin ahlaki verilerinden daha az etkili oldu. Zaman içinde gecekondu, sadece insanın başını sokabileceği bir ev olmaktan çıktı ve bazen geçimi desteklemeye yarayan bir ek gelir kaynağı olacak şekilde büyüdü. Çoğunlukla da, çocukların evlenmesiyle genişleyen aileyi barındırabilecek şekilde büyüdü ve nesiller arası dayanışmanın sürmesine, küçük köylü ekonomisi içinde merkezi bir rol oynayan aile bağlarının şehirde de korunmasına yardım etti. Her durumda, emeğin metalaşmasını sınırladı.

Tarımda küçük toprak sahipliğinin sürmesi, imalat sanayiinde hem mikro işletmelerin hem de kamu işletmelerinin sağladığı istihdam, şehirde konut arazisine ulaşma olanakları, insan hayatının piyasa yasalarına bağlı olmadığı bir düzeni tanımlayan unsurlardı. Bu düzen içinde ailenin ekonomik işlevi çok önemliydi. İş bulmak, küçük bir işyeri sahibi olmak, bu işyerini yaşatmak veya büyütmek, bireysel veya toplumsal düzeyde ortaya çıkan riskleri göğüslemek yani "kötüsü geldiğinde" ortada kalmamak, her şeyden çok aile bağlarının gücüne dayanıyordu. Ama ekonomik ilişkilerin merkezindeki birimin tek başına birey veya çekirdek aile değil de geniş aile olduğu bir toplumsal yapının çözülmeden kalmasında, devletin oynadığı rol de çok önemliydi. Bu rol, her şeyden çok, mülkiyet düzeninin ihtiyaçlara ayak uydurmasını sağlayan politikalarla ilgiliydi. Bu bağlamda, Huricihan Islamoğlu'nun (1991) Osmanlı toplumuyla ilgili çalışmalarında gündeme getirdiği, Çağlar Keyder'in (1999) Cumhuriyet dönemi bağlamında tekrarladığı gözlem, devletin toprak mülkiyeti çatışmalarında küçük köylülüğün yanında yer almış olduğu gözlemi, son derece anlamlı. Ayrıca, Cumhuriyet döneminin büyük bir bölümünde tarım büyük ölçüde vergi dışı bırakılmıştı ve köylülere sağlanan sübvansiyonların kaynağı devletin topladığı vergilerden çok tüketicilerin ödediği taban fiyatlarıydı (Kasnakoğlu 2001). Küçük toprak sahipliğinin sürmesini anlamak açısından, bu politikaların niteliği üzerinde düşünmek çok yararlı görünüyor. Kamu işletmelerinde istihdamın taşıdığı anlamı ve gecekondunun şehre en-

tegrasyonu sağlamaktaki işlevini anlamak için, gene devletin rolüne, kamu mülkiyetinin, dar iktisat mantığının dışında, bir ihtiyaç politikasının parçası olarak kullanılışına bakmamız gerekiyor.

1980'lerde, bu ihtiyaç politikasının içinde yer aldığı düzeni tehdit etmeğe başlayan bir yapı değişikliğinin gündeme geldiğini biliyoruz. Bu değişikliğin özellikle kavramsal düzeyde ve değerler dünyasında yer aldığı, ekonomik ilişkilerin saf piyasa ilişkilerine dönüşmesinden çok, bu ilişkilerin meşruiyet zemininin piyasa mantığı doğrultusunda değerlendirilmeye başlayışında olduğu vurgulanmalı. Giderek yüksek sesle dile getirilen "popülizm" eleştirisinin, herhalde bu bağlamda değerlendirilmesi gerekiyor. Bu eleştiri birçok farklı alanda, tarım destekleme politikalarının, kamu işletmeciliğinin veya gecekondu politikasının yol açtığı sorunların tartışılmasında gündeme getirildi. Dile getirilen sorunların, hepsi olmasa bile bir kısmı gerçekten önemliydi. Ama yaratılan hava içinde, neyin nasıl değiştiğini görmek çok kolay değildi.

Değişmenin en önemli yönü, toprağın insanların ayaklarının altından kaymaya başlamasıydı. Bu kayışın gerisinde sadece piyasa mantığının yönlendirdiği yeni dış ticaret ve tarım politikaları yoktu. Onlarla birlikte, geçmişin verimlilik artışlarına yeteri kadar önem vermeyen politikaları ve asıl önemlisi, Güney Doğu'daki savaşın yıkıcı etkileri de tarımın çöküşünü belirledi. Ayrıca, 1980'lerden itibaren, en verimli tarım alanları, iç ve dış turizme, özünde betonlaşmaya, feda edildi. Bütün bunların sonucu olarak, Türkiye'nin, dünyada 1980'lerin başıyla 1990'ların sonu arasında tarımda verimlilik artışı kaydedilmeyen altı ülkeden biri haline geldiğini görüyoruz. Aynı dönemde, kırsal alanlardan şehirlere göçün büyük bir ivme kazandığı da görülüyor. Türkiye'de şehirleşme oranı, 1965'le 1985 arasında sadece % 35'ten % 46'ya yükselirken, 1985 sonrası gelişmelerle, 15 yıl içinde % 74'e çıkmış durumda (World Bank 1987: 266 ve World Bank 2001: 277). Bu gelişmelerin üstüne, bugün uluslararası finans kuruluşlarının dayatmasıyla radikal bir biçimde yürürlüğe giren ve tarıma verilen destekleri ortadan kaldırmaya yönelen tarım reformunun, sadece şehre göçü hızlandırıcı değil, aynı zamanda dönüşsüz kılıcı bir etki yapması, yani "bir ayağı köyde kalma" olgusuna son vermesi beklenebilir.

Son dönem göçleri eskilerden ayıran sadece göçün artan ivmesi değil. Köyden yeni gelenleri şehirde bekleyen şeyler de değişmeye başlamıştı. Önce, 1980'lerde en çok teşvik alan iki sektördeki, inşaat ve turizmdeki gelişmeler, bir barınma ve ek gelir sağlama yolu olarak gecekondunun taşıdığı anlamı radikal bir biçimde değiştirdi. Şehre entegre olmaya çalışanların el koyduğu alanlar artık büyük mütaahitlerin kâr amaçlı kullanımına açılıyordu (Öncü 1988, Buğra 1998). Piyasa ekonomisinin anonim niteliğine ve mülkiyet haklarını düzenleyen kurallara pek de uygun olmayan bir biçimde gelişen bu sürecin meşruiyeti, gene de, piyasa söylemi içinde savunuluyordu. Sonuç olarak, şehirde bir ev sahibi olma beklentisi ciddi bir dönüşüme uğramıştı. Ayrıca, önemli bir bölümüne Güney Doğu'daki savaşın sebep olduğu yeni göç, şehrin çekiciliğinden çok kırsal alanın barınılmaz hale gelişini yansıtıyordu. Dolayısıyla, yeni gelenlerin bir kısmı, akraba ve hemşehrilerden oluşan ilişki ağlarının sağladığı destek mekanizmalarına değil, doğrudan doğruya bir bilinmezliğe, kaygan zeminde tutunmaya geliyorlardı. Söz konusu ilişki ağlarının zayıfladığı yerde ise, gecekondu çözümü zaten ulaşılır olmaktan çıkıyordu. Yani, işgal edilecek toprak olsa bile, bunu bulmak, binayı yapmak, yapılan binanın bir şekilde yasallaşması için gerekli girişimlerde bulunmak, ilişki ağları dışındaki biri için zaten söz konusu değildi.

Gecekondu bir şehre entegrasyon mekanizması olmaktan çıkarken, inşaat sektörü, bir süre daha, şehre entegre olmaya çalışanlara önemli bir iş imkânı sağlamaya devam etti. 1990'ların ikinci yarısında ise, bu sektör, sadece konjonktürel nitelikli olmayan bir darboğaza girdi. Yeni ve ilave yapılar için verilen ruhsatların, sürekli azalarak, 1993'te 147 033'ten 2000 yılında 79 140'a düşmüş olduğunu gösteren Devlet İstatistik Enstitütüsü verileri (DİE 2000: 368), bu darboğazın önemini açıkça ortaya koyuyor. Bunun, hem nüfus artış hızının düşmeye başlamasıyla kendini gösteren demografik eğilimlerle (TÜSİAD 1999), hem de alternatif yatırım olanaklarının ortaya çıkmasıyla, biraz birikmiş parası olan herkes için menkul sektörüne yatırımın geleneksel çekiciliğini kaybetmesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Ayrıca, 1999 depreminin en vurdumduymaz kesimlerde dahi uyandırdığı dehşet, inşaat ruhsatları ve imar izinleri konusunda biraz daha ciddi davra-

nılmasına yol açmış gibi görünüyor. Çalışan kesimler açısından bunun anlamı, vasıfsız işçiler için çok önemli bir iş olanağının ortadan kalkmaya başlamasıydı.

1980'lerden sonra imalat sanayiindeki istihdam olanaklarında da bir dönüşüm yaşandı. Zaten çalışan nüfusun çok küçük bir kesimini kapsayan ve önemli bir kısmı kamu sektöründe çalışan sendikalı işçiler, bu dönemde ciddi bir darbe yediler. 1980'den sonra imalat sanayiindeki kamu yatırımları sürekli düştü ve bu en örgütlü kesimde istihdam olanakları sınırlandı. İmalat sektöründe kamu kesimi çalışanları sayısı 1980'de 242 046'dan 1998'de 100 219'a düşmüştü (DİE 2001: 223). Bunun yanı sıra, doğrudan devlet müdahalesiyle sendikal hareket darmadağın edilmiş, işçilerin pazarlık güçleri ellerinden alınmıştı. 1988'den sonra başlayan demokrasiye dönüş süreci içinde, bu durum değişmeye başladıktan sonra, esnek üretim uygulaması büyük bir ivme kazandı (Şenses 1994). Kamu hizmetlerinin ihaleyle özel şirketlere devredilmesinin yanı sıra, özel kesimde de taşeron kullanma, eve iş verme ve fason imalat uygulamaları yaygınlaşıyordu. Böyle bir ortamda, iş ilişkilerinin niteliği üzerine kesin istatistiklere dayanan gözlem yapmak, doğal olarak çok zor. Bununla birlikte, istihdamın enformel boyutunu her zaman olduğundan çok daha düşük gösteren resmi istatistiklerde dahi, kayıt dışı sektörün çalışanların yarısından fazlasını kapsar hale geldiği görülebiliyor. Ama istatistiklere pek de gerek kalmadan, imalat sanayiinde, özellikle tekstil sektöründe, 1980'lerin sonundan itibaren, imalat sanayiine, giderek daha çok sigortasız işçi, daha çok kadın ve çocuk emeği kullanımına dayanan, giderek daha az formel ve daha az "modern" istihdam ilişkilerinin hakim olduğu, çıplak gözle görülür bir olgu olarak karşımızda duruyor. Bu bağlamda, karşı karşıya olduğumuz olgunun önemini göstermek açısından, sosyal antropoloji çalışmaları ekonomik verilerden daha açıklayıcı olabiliyorlar (mesela White 1999). Çağlar Keyder'in (1989) yıllar önce dikkat çektiği gibi, iş hayatındaki bu gelişmeler, artık kayıtlı/kayıtsız veya formel/enformel gibi ayırımların çok da anlamlı olmadığını, ortada çözülen ve yeni bir anlayışla yeni düzenlemelere ihtiyaç duyan bir yapının bulunduğunu gösteriyor.

Bugün çalışan kesimin en önemli bölümü (% 42,4), hâlâ tarım-

da, ama tarım ciddi bir çözülme sürecine girmiş durumda. Ücretli ve maaşlıların oranı (% 43,8), hâlâ kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri toplamından (% 56,2) düşük (DİE 2001: 174). Düzensiz işlerde, sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışanlar istisna olmaktan çok kuralı oluşturuyor. Ama çalışma hayatında da toplumsal hayatta da artık eski beklentiler geçerli değil. Tarımda olduğu gibi sanayide de bağımsız üreticilik farklı bir ortamın belirsizlikleriyle karşı karşıya. Ücretli iş bulmanın olanakları ve koşulları da eskisinden farklı. Buna paralel olarak, eski düzenin koruyucu mekanizmaları kaybolmuş durumda, ama modern bir çalışma hayatı ve ona özgü bir sosyal güvenlik şemsiyesi oluşmuş değil. Kısacası, ekonomik ve sosyal ilişkilerin koordinatlarının kaymış ve henüz yerine oturmamış durumda.

Piyasa Toplumuna Alternatif Arayışları İçin Bazı Veriler

Thompson İngiltere tarihi bağlamında buna benzer bir tablo çizerken şu mesajı veriyor: Böyle bir tablo karşısında, sınıf kavramından hareket ederek insan davranışlarıyla ilgili çıkarsamalar yapmak yerine, insan davranışlarından yola çıkarak sınıf oluşumunu incelemeye çalışmak daha anlamlı olacaktır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan ikinci bir mesaj daha var: Dinamik bir ortamda insan davranışları, hem eski düzenin verileri hem de yeni gelişmelerin seyri içinde yaşanan deneyimlerle biçimlenecektir. Buradan hareketle, Türkiye'de çalışan kesimlerin kendilerini tehdit eden değişim dinamiklerine, sol tahayyülü süslemeye devam eden sanayi işçisi bilinci ve modern örgütlenme yöntemleriyle direnmelerini beklemenin çok gerçekçi olmadığını söyleyebiliriz. Ama Türkiye'ye özgü ortam içinde, İngiltere'de halkla paternalist muhafazakârlar arasında kurulan ittifaka benzer bir ittifakın ortaya çıkmasını güçleştiren, yani geleneksel devletçi yaklaşımın halkın ahlaki ekonomisi içinde oynayabileceği rolü sınırlandıran unsurları da dikkate almak gerekiyor. Bence Türkiye'de beklenmesi ve kabul edilmesi gereken, taleplerin dile getirildiği ve politik tercihlerin yapıldığı çerçeve belirlenirken, yalnız piyasa mantığıyla değil devletle de ahlaki bir hesaplaşmanın yaşanacağı. Bunun sebebi, Türkiye'de piyasa ekonomisine geçiş süreci içinde, devletin oynadığı

koruyucu rolün ahlaki zeminini oluşturan ihtiyaç karşılama ve toplum dokusunu koruma kaygısının yerini ahlaksız bir kamu kaynağı yağmasının almış olması. Dolayısıyla, devlet müdahalesinin meşruiyetinin sadece piyasa mantığı çerçevesinde değil kamu vicdanında da sorgulanır hale gelmesi.

Türkiye'de 1980'ler boyunca, piyasa "'ulusun' veya 'toplumun' çıkarlarıyla özdeş olmayan, ama öyle görünmeye her şeyden çok hevesli olan bazı çıkarların taktıkları bir maske" (Thompson 1993b: 305) olarak işlev gördü. Bu maske, piyasa ideolojisinin ortalığı kasıp kavurduğu dönemde, neyin değişip neyin değişmediğini gözden saklamakta epeyce başarılı oldu. Değişen, herkesin kendi sosyal konumuna göre bir yaşam alanı bulduğu bir düzeni korumaya yönelik devlet müdahalesinin, yerini, piyasa maskesinin arkasına saklanan çıkarlarla işbirliği içindeki devletin müdahalesine bırakmasıydı. Serbestleşme, özellikle 1980'lerin sonunda sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, söz konusu işbirliğine fevkalade enteresan olanaklar sağlamıştı. Güneydoğu'daki savaşın yarattığı ortamda bu olanaklar, onlardan yararlanan kesimlerle birlikte, daha da serpilip geliştiler.

1990'ların ikinci yarısından itibaren bu yapının sürdürülmezliği görülmeye başlandı ve özellikle 2001 yılı krizinden sonra iyice meydana çıktı. Ama zaten korumasız kalmış halk kesimlerini perişan eden bu krize karşı alınan önlemler, piyasanın, özellikle sermaye piyasasının, insan ihtiyaçları doğrultusunda kontrol altına alınmasına yönelik değildi. Aksine, mesela Türkiye İhracatçılar Birliği'nin pervasızca önerdiği ve basın mensuplarının bayıla bayıla desteklediği "Herkes İşine Kampanyası" örneğindeki gibi, sigortasız işçi çalıştırma önerisi esnek üretim modelinin bir parçası olarak "reel sektörü" kurtarma planlarının içinde yer alabildi. Bu gerçekten korkunç önerinin kabul edilmemesini sağlayan da, her şeyden çok, Türkiye'nin imza atmış olduğu uluslararası sözleşmelerin bağlayıcılığı oldu (*Radikal*, 8 Aralık 2001: 12).

Sosyal harcamaların daha da kısılması gündeme gelirken, müflis bir devletin tefecisi haline gelmiş ve 2001 yılındaki krizin ortaya çıkışında başrolü oynamış olan bankaları kurtarma operasyonlarına ayrılan milyarlarca dolarlık kamu kaynaklarının hesabı yapılmadı (Yeldan 2001). Bu operasyonların meşruiyeti, sarsılma-

ması gereken güven ortamına atıfla rahatca savunuldu. Banka kurtarma operasyonları gerekliydi, aksi halde piyasalar işlemezdi. Bu yanlış değil tabii. Ama yanlış olmaması, hem kendi kurallarına göre işleyen piyasa mitolojisini, hem de serbest piyasanın ekonomik düzeyde kaynakların optimum dağılmasını sağlayacağı varsayımım aynı anda çürütüyor. Gene de bu, piyasa ideolojisinin dayattığı, durumun olduğu gibi sürdürülmesi gerektiği görüşünü değiştirmiyor.

Durumdan etkilenen halk kesimlerinin piyasa ekonomisinden bekleyecekleri bir şey yok. Ama kamu kamu kaynaklarının yağmalanmasıyla ilgili somut veriler, devletten beklenebilecekler konusunda da büyük bir muğlaklık yaratıyor. Bu muğlaklık içinde ortaya çıkan tepkiler de, zaman zaman, piyasadan çok devlete karşı yöneltilmiş görüntüsü sergileyebiliyorlar. Mesela, yoksul mahallelerde artık bir kural haline gelmiş olan kaçak elektrik ve su kullanımı, kamu kaynaklarını insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber etmeyip özel çıkarlarla ortaklaşa yağmalayan devlete karşı meşru sayılan bir meydan okuma olarak ortaya çıkıyor.

Eski koruyuculuk vasfını kaybetmiş devlete meydana okuyuş, politik tercihlerde hem muhafazakâr hem radikal özellikler sergileyen oluşumlara yönelişle belirleniyor. Mesela İslami referanslar, eski düzenin zayıfı koruma ve kollama hatırasıyla devletin değişmesi gerektiği bilincinin birlikte tanımladığı yeni siyasi yönelişler içinde çok önemli bir yer tutuyor. Thompson'ın kendi incelediği tarihsel bağlamda vurguladığı gibi, Türkiye'de de dini kimlik halkın ahlaki evreninin önemli bir parçası olduğuna göre, bu hiç de şaşırtıcı değil. Toplumsal çözülüş içinde mekânsız kalmış insanların tanıdık bir şeye sığınma ihtiyaçları, çürümüş eski siyasetçiler yerine "Allah korkusuna sahip" yeni siyasetçilerin ve özel çıkarlarla işbirliği içinde halkı unutmuş devlet yerine İslami dayanışma mekanizmaları temelinde yeni siyasi yapılanma modellerinin çekiciliğini gayet anlaşılır kılıyor.

İslamın Türk halkının ahlaki ekonomisi içinde önemli bir yer tutması zor anlaşılır bir şey değil. Bu ahlaki ekonominin nasıl evrileceği ise, çalışma hayatının bundan sonraki biçimlenişine bağlı. İngiltere'de Sanayi Devrimi bir sanayi toplumunun ve o topluma özgü bir sınıfsal yapının ortaya çıkışıyla sonuçlandı. Çalışanların

bağımsız üreticilik hayalleri, düzenli çalışma koşulları içinde örgütlenmiş işçilerin sanayi ilişkilerinin düzenlenişiyle ilgili taleplerine dönüştü. Çalışan kesimin sosyal haklara sahip özgür ve eşit vatandaşlar haline gelmeleri bu süreç içinde yer aldı.

Olayların Türkiye'de de aynı şekilde gelişeceğini düşünmek çok gerçekçi olmayabilir. Ama paternalist koruma taleplerinin vatandaşlık bilinciyle öne sürülen sosyal hak taleplerine dönüşmesinin başka yoldan gerçekleşemeyeceğini düşünmek zorunda değiliz. Aksine, insan amaçlarını çalışma hayatının içinde ve dışında biçimlendiren unsurların çeşitliliğini göz önünde bulundurmak zorundayız. Bugünkü ortamda, iş güvencesi yasasına sahip çıkıp işçiyi neredeyse köleleştirmeyi hedefleyen iş yasası tasarısına karşı direnmeye çalışan sendikal hareket doğal olarak çok önemli. Ama bence, 2001 krizi sonrasında bütün ülkeye yayılan esnaf eylemlerini de, Bergama köylülerinin yaşam alanlarını korumak için verdikleri mücadeleyi de, piyasa mantığının maskelediği uluslararası çıkarlar doğrultusunda Türkiye'deki üretimi yoketmeye yönelik tütün yasasına karşı üreticilerin oluşturduğu Tütün Platformu'nu da (Islamoğlu 2002), geleneksel ahlaki ekonomiden yola çıkan, ama alternatif bir politik iktisat anlayışının biçimlenmesine doğru atılan adımlar olarak birlikte değerlendirmek çok önemli. İçlerinde hem muhafazakâr hem de radikal öğeleri barındıran bu hareketler, sahipleri ve onları haklı bulanlar tarafından böyle değerlendirilebilirlerse, yolu sadece fabrikadan geçmeyen bir bilinçlenmeye ve bu bilinçlenme temelinde belirlenen yeni ittifaklara yol açabilirler. Bu bilinçlenmeyi tanımlayan toplumsal tahayyül, sadece çalışma hayatının belirsizliğine değil, sosyal hayatın ve doğal çevrenin karşısındaki, artık sadece çılgın çevrecileri değil herkesi endişelendirmeye başlayan tehditlerin de kontrol altına alınmasına yardım edebilir. Bugün siyasi süreçleri ablukaya almış olan piyasa ideolojisinin karşısına kabul edilebilir bir alternatif politik iktisat koyabilmek için gerekli olan da bu zaten.

KAYNAKÇA

Althusser, Louis (1970), *Reading Capital*, Londra: New Left Books.

Althusser, Louis (1976), *Essays- Essays in Self-Criticism*, Londra: New Left Books.

Anderson, Perry (1980), *Arguments within English Marxism*, Londra: Verso.

Buğra, Ayşe (1998), "Immoral Economy of Housing in Turkey", *International Journal of Urban and Regional Research*, 22: 303-317.

Bulutay, Tuncer (1995), *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, Ankara: International Labour Office & State Institute of Statistics.

Coates, A.W. (1972), "Contrary Moralities: Plebs, Paternalists and Political Economists", *Past and Present*, no. 54: 130-133.

Devlet İstatistik Enstitüsü (2000), *Türkiye İstatistik Yıllığı 2000*, Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü (2001), *Çalışma İstatistikleri 1998-1999*, Ankara.

Fox-Genovese, Elizabeth (1973), "The Many Faces of Moral Economy: A Contribution to A Debate", *Past and Present*, no. 58: 161-168.

İslamoğlu, Huricihan (1991), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim: İstanbul.

İslamoğlu, Huricihan (2002), "Yeni Düzenlemeler ve Ekonomi Politik: IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası", *Birikim*, no. 158: 20-27.

Kasnakoğlu, Haluk (2001), "Agricultural Policy Reform in Turkey in the Light of International and National Developments: Options and Prospects", yayınlanmamış tebliğ, Ankara: ODTÜ.

Keyder, Çağlar (1989), Kriz ve İşçi Sınıfı, *Birikim*, no. 2: 13-18.

Keyder, Çağlar (1999), "Tarımda Küçük Meta Üretiminin Oluşumu: Türkiye Örneği", *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: 75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: 163-172.

Mayhew, Henry (ilk baskı 1884), *London Labour and London Poor*, Londra: F. Cass, 1967.

Meikins Wood, Ellen (1995), *Democracy against Capitalism*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

OECD (1992), *Labor Statistics 1970-1990*, Cenevre.

Öncü, Ayşe (1988), "The Politics of Urban Land Market in Turkey: 1950-1980", *International Journal of Urban and Regional Research*, 12: 38-64.

Piore, Michael ve Sabel, Charles (1984), *Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, New York: Basic Books.

Polanyi, Karl (2000), *Büyük Dönüşüm*, İstanbul: İletişim.

Sennett, Richard ve Cobb, Jonathan (1973), *Hidden Injuries of Class*, New York: Alfred A. Knopf.

Sennett, Richard (1997), "The New Capitalism", *Social Research*, 64: 161-180.

Smith, Adam (ilk baskı 1759), *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis: Liberty Classics, 1972.

Smith, Adam (ilk baskı 1776), *An Inquiry into the Nature and Cause of the Wealth of Nations*, Indianapolis: Liberty Classics, cilt 1 ve 2, 1981.

Şenses, Fikret (1994), "Labor Market Response to Structural Adjustment and Institutional Pressures: The Turkish Case", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 21: 405-449.

Thompson, Edward P. (1966), *The Making of the English Working Class*, New York: Vintage Books.

Thompson, Edward P. (1971), "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past and Present*, no. 5: 76-136.

Thompson, Edward P. (1978), *Poverty of Theory and Other Essays*, Londra: Merlin.

Thompson, Edward P. (1993a), "Introduction: Custom and Culture", E.P. Thompson, *Customs in Common*, Londra: Penguin: 1-15.

Thompson, Edward P. (1993b), "The Moral Economy Reviewed", E.P. Thompson, *Customs in Common*, Londra: Penguin: 259-351.

TÜSIAD (1999), *Türkiye'nin Fırsat Penceresi: Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri*, Istanbul.

White, Jenny B. (1999), *Para ile Akraba: Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*, Istanbul: Iletişim.

World Bank (1987), *World Development Report 1987*, New York: Oxford University Press.

World Bank (2000/2001), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, New York: Oxford University Press.

Yeldan, Erinç (2001), "Krizin Yapısal Dayanakları", *Birikim*, no. 144: 8-13.

ÖNSÖZ

Bu kitabın biraz hantal ama amacına hizmet eden bir adı var. Çünkü *oluşum*, faile olduğu kadar koşullanmaya da çok şey borçlu olan etkin bir sürecin incelenmesidir. İşçi sınıfı belirlenen bir zamanda güneş gibi doğmadı. Kendi oluşumunda oradaydı.

Kitabın incelemeyi amaçladığı konulardan birisi olduğu için sınıflar yerine *sınıf*. Kuşkusuz aralarında bir fark var. "Çalışan sınıflar", tanımladıkları kadar boşlukları da olan betimsel bir terimdir. Bir yığın farklı fenomeni gevşek bir şekilde bir araya getirir. Burada terziler, şurada dokumacılar vardı ve bunlar birarada çalışan sınıfları oluşturuyorlardı.

Sınıftan, ilişkisiz ve birbirine benzemez gibi görünen bir dizi olayı, hem deneyimin hammaddesinde hem de bilinçte birleştiren tarihsel bir fenomeni anlıyorum. Bunun *tarihsel* bir fenomen olduğunun altını çiziyorum. Sınıfı bir "yapı" ve hattâ bir "kategori" olarak görmüyorum. İnsan ilişkilerinde gerçekten olan (ve oluşumu da gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum.

Bundan da öte, sınıf nosyonu, tarihsel ilişki nosyonunu gerektirir. Diğer herhangi bir ilişki gibi, verili bir anda onu ölü gibi durdurmaya ve otopsi yapmaya çalışırsak çözümlemeyi boşa çıkaran bir akışkanlık gösterir. En sık gözlü sosyoloji eleği sevgi ya da riayetin katıksız bir örneğini bize veremeyeceği gibi sınıfın da

katıksız bir modelini veremez. İlişki her zaman gerçek insanlarda ve gerçek bağlamda somutlaştırılmalıdır. Üstelik, her biri bağımsız olarak var olan iki birbirinden farklı sınıfa sahip olamayız ve bunları birbiri ile ilişkiye sokamayız. Aşıklar olmadan aşk olmaz; köy eşrafı ve çalışanlar olmadan da riayet olmaz. Ve ne zaman birtakım insanlar (paylaşılan ya da tevarüs edilen) ortak deneyimlerin sonucu olarak aralarındaki çıkarların özdeşliğini, çıkarları kendilerininkinden başka (ve genellikle karşı) olanlara göre duyumsar ve ifade ederlerse o zaman sınıf oluşur. Sınıf deneyimi, büyük ölçüde insanların içine doğdukları ya da iradeleri dışında girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Sınıf bilinci, gelenekler, değer sistemleri, düşünceler ve kurumsal biçimlerde somutlaşan bu deneyimlerin kültürel terimlerle ele alınmasıdır. Deneyim kesin görünürse de sınıf bilinci görünmez. Benzer deneyimleri yaşayan benzer meslek gruplarının tepkilerinde bir *mantık* görebiliriz ama bundan herhangi bir *yasa* çıkaramayız. Sınıf bilinci değişik zamanlarda ve yerlerde aynı şekilde ortaya çıkar ama hiçbir zaman *tam tamına* aynı şekilde değil.

Günümüzde sınıfı bir nesne olarak kabul eden, yoldan çıkarıcı çok güçlü bir kanı mevcuttur. Bu, kendi tarihsel yazılarında Marx'ın verdiği anlam değildi; ne ki aynı yanlış çok sonraki "Marksist" yazında olumsuz etkisini sürdürmektedir. "O" yani işçi sınıfı, üretim araçlarına göre belirli bir ilişki içinde olan pekçok insan, neredeyse matematiksel olarak tanımlanabilen gerçek bir varlığa sahipmiş gibi ele alınmaktadır. Bir kez böyle bir kabul yapıldı mı, "o"nun kendi durumunun ve gerçek çıkarlarının gerektiği gibi farkında olması halinde sahip olması gereken (ama nadiren sahip olduğu) sınıf bilincini çıkarsamak mümkün olmaktadır. Bu kabulün verimsiz şekillerde içinden zuhur ettiği kültürel bir üstyapı söz konusudur. Bu kültürel "boşluk"lar ve çarpıtmalar, sınıf bilincini olduğu gibi değil de olması gerektiği gibi açıklayan, parti, mezhep ya da kuramcı gibi kimi ikameci kuramlara geçişi kolaylaştıran sıkıntılardır.

Ancak, ideolojik bölünmenin öteki tarafında da, gündelik olarak benzer bir yanlışlık yapılmaktadır. Bir şekliyle bu tam bir olumsuzluktur. Marx'a atfedilen kaba sınıf nosyonu güçlük çekilmeden yanlışlanabildiğine göre, herhangi bir sınıf nosyonu delil-

ler üzerine empoze edilen alçaltıcı kuramsal bir inşâ olarak kabul edilmektedir. Sınıfın varlığı tümden inkâr edilmektedir. Bir başka biçimde ve garip bir tersine çevirmeyle dinamik bir sınıf görünümünden statik bir sınıf görünümüne geçiş mümkün olmaktadır. "O", işçi sınıfı, vardır ve toplumsal yapının bir unsuru olarak belirli bir doğrulukla tanımlanabilir. Bununla birlikte, yerini bulamamış entellektüellerin icat ettiği sınıf bilinci kötü bir şeydir çünkü değişik "toplumsal roller" oynayan (ve böylelikle ekonomik gelişmeyi geciktiren) grupların uyum içinde birlikte yaşamalarını bozan her şey, "haklı görülemeyecek karışıklık-belirtisi"[1] olarak esefle karşılanmalıdır. Sorun, "o"nun toplumsal rolünü en iyi şekilde kabul etmesi için nasıl koşullandırılacağı ve dertlerinin en iyi şekilde nasıl "ele alınıp yönlendirileceğini" belirlemektir.

Sınıfın bir nesne değil de bir ilişki olduğunu hatırlarsak, bu şekilde düşünemeyiz. "O"nun varoluşu ne ideal bir çıkar ya da bilince sahip olmak ne de Ayarcı'nın masasında yatan bir hasta şeklindedir. Ne de bir otoritenin (gerçek tarihsel bağlam içinde bir tek sınıfın gerçek sınıf durumunu ele almaksızın metodolojiye kafayı takmış olarak) bize anlattığı gibi, meseleyi başaşağı edemeyiz:

> Sınıflar, kimi konumlarla ilgili meşrû iktidar farklılıkları, yani otorite beklentilerine göre, toplumsal rollerin yapısındaki farklılıklar üzerine bina edilir... Bir birey, otorite açısından uygun rolü oynadığında bir sınıfın mensubu olur... Toplumsal örgütlenmede, bir konuma sahip olduğu için bir sınıfa mensup olur; yani sınıf mensubiyeti toplumsal bir rolün yükümlülüklerinden edinilir.[2]

Kuşkusuz sorun, bireyin o "toplumsal rolü" nasıl edindiği ve belirli bir toplumsal örgütlenmenin (mülkiyet hakları ve otorite yapısıyla) nasıl oluştuğudur. Ve bunlar tarihsel sorunlardır. Ve biz tarihi belirli bir anda durdurursak, ortada sınıflar kalmaz; yalnızca çok değişik deneyimleriyle çok sayıda insan kalır. Ama biz bu

---

1 Söz konusu yaklaşımın, bu kitabın ele aldığı dönemi içeren, bir örneği Profesör Talcott Parsons'un meslektaşı, N.J. Smelser'in *Social Change in the Industrial Revolution* (1959) adlı çalışmasında bulunabilir.

2 R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (1959), s. 148-149.

insanları toplumsal değişim içinde yeterince izlersek, ilişkilerinde, düşüncelerinde ve kurumlarında düzenlilik görürüz. Sınıf, insanların kendi tarihlerini yaşarken kendilerinin tanımladığı bir şeydir ve sonuçta sınıfın nihai tanımlaması da budur.

Kimi sosyologların metodolojik zihinsel uğraşlarına yeterince anlayışlı davranamamış olsam bile, yine de bu kitabın, sınıfın anlaşılmasına bir katkı olarak görüleceğini umuyorum. Zira, içinde oluştukları süreçlerin uzunca bir tarihsel dönemde yarattığı bir toplumsal ve kültürel formasyon olarak görmediğimiz sürece sınıfın anlaşılamayacağına ikna olmuş bulunuyorum. Bu kitap, İngiliz işçi sınıfının gençlik yıllarından erken erginliğe geçişinin biyografisi olarak görülebilir. 1780 ile 1832 yılları arasında İngiliz emekçilerin çoğu kendi aralarında ve yöneticileriyle işverenlerine karşı bir çıkar özdeşliği hissetmeye başlamışlardır. Bu hâkim sınıfın kendisi de çok bölünmüştü ve aslında başkaldıran işçi sınıfı karşısında birtakım çelişkilerin çözüldüğü (ya da görece önemsizleştiği) aynı yıllarda birliğini sağlamıştı. Böylelikle 1832 yılında, Britanya siyasal hayatında en önemli etken işçi sınıfının varlığı idi.

Kitap şöyle yazıldı. Birinci Kısım'da, 1790'lardaki can alıcı Jakoben ajitasyonu etkileyen 18. yüzyılın süregelen popüler geleneğini ele alıyorum. İkinci Kısım'da öznel etkilerden nesnel etkilere - Sanayi Devrimi sırasında işçi gruplarının bana özellikle önemli görünen deneyimlerine geçiyorum. Ayrıca, yeni sanayiyel çalışma disiplininin niteliğini ve bunun üzerindeki Methodist Kilisesi'nin etkisini kestirmeye çalışıyorum. Üçüncü Kısım'da Halk Radikalizminin öyküsünü ele alıyorum ve bunu Luddculuktan Napoléon Savaşları'nın bitimindeki kahramanlık çağına taşıyorum. Son olarak, siyasal kuramı ve 1820 ile 1830'larda sınıf bilincinin kimi veçhelerini tartışıyorum.

Bu [çalışma] ardışık bir anlatı olmaktan ziyade ilgili temalar etrafında bir grup incelemeden oluşmaktadır. Bu temaların seçiminde ve zaman zaman mevcut ortodoksluların ağırlığı karşısında bilinçli davrandım. Çalışan insanların çoğunluğunu, az sayıda uzak görüşlü örgütçünün (özellikle Francis Pale'in) dışında, *laissez faire*'in edilgen mağdurları sayan Fabian ortodoksluğu var. Çalışan insanları işgücü, göçmen ya da istatistik serileri için veri

olarak gören ampirik iktisat tarihçilerinin ortodoksluğu var. Haberciler - Refah Devleti'nin öncüleri, Sosyalist Commonwealth'in ataları ya da (daha sonra görüldüğü gibi) rasyonel endüstriyel ilişkilerin ilk örneklerini aramak için dönemi yağmalayan "*Pilgrim's Progress*" ortodoksluğu var. Bu ortodoksluklarının her birinin belirli bir geçerliği de vardır. Hepsi bilgimize katkıda bulunmuştur. Benim birinci ve ikinci ile kavgam, bilinçli çabalarıyla tarihin yapılmasına katkıda bulanmuş çalışan insanların rolünü gözden saklamak eğilimleri nedeniyledir. Üçüncüsü ile olan kavgam ise, tarihi gerçekte olduğu gibi değil, daha sonraki zihinsel meşguliyetlerin ışığında okumalarındandır. Yalnızca (yüce gayeleri sonraki evrimi sezinleyebilenler anlamında) başarılı olanlar hatırlanır. Çıkmaz sokaklar, yitirilmiş davalar ve de kaybedenlerin kendileri hatırlanmaz.

Zavallı çorapçıyı, Luddcu kumaşçıyı, "modası geçmiş" el-tezgâhı dokumacısını, "ütopyacı" zanaatkârı ve hattâ Joanna Southcott'un aldatılmış müridini gelecek nesillerin muazzam lütfuna eriştirmeye çabalıyorum. Onların zanaatları ve gelenekleri ölüyor olabilir. Yeni sanayiciliğe olan düşmanlıkları geri bir şey gibi görünebilir. Toplumcu idealleri fantazya sayılabilir. Kıyıcı kalkışmalarına çılgınlık denebilir. Ancak onlar, o zamanların keskin toplumsal sıkıntılarını yaşadılar ve biz yaşamadık. Onların idealleri kendi deneyimleri çerçevesinde geçerliydi ve eğer tarihin kaybedenleri oldularsa, kendi yaşamları çerçevesinde kaybedenler olarak suçlanabilirler.

Hüküm verirken tek ölçütümüz, insanın eylemlerinin, daha sonraki gelişmelerin ışığında haklı çıkıp çıkmadığı olmamalıdır. Ne de olsa bizler de toplumsal evrimin sonuna ulaşmış değiliz. Sanayi Devrimi insanlarının yitirilmiş davalarının kimisinde, henüz çare bulamadığımız toplumsal kötülüklerin ipuçlarını yakalayabiliriz. Üstelik, bu dönem şimdi özellikle iki açıdan ilgiyi zorunlu kılmaktadır. Birincisi, o zamanki halk hareketi eşitlikçi ve demokratik değerlere olağanüstü yüksek bir önem veriyordu. Her ne kadar biz kendi demokratik yaşam biçimimizle çoğu kez övünüyor olsak da, o kritik yılların olayları çoğu kez unutulmakta ya da önemsenmemektedir. İkincisi, günümüzde dünyanın büyükçe bir kısmı hâlâ endüstrileşmenin ve pekçok açılardan Sanayi

Devrimi sırasında bizim deneyimimize benzeyen demokratik kurumların oluşumunun sorunlarını yaşamaktadır. İngiltere'de yitirilen davalar, Asya ya da Afrika'da hâlâ kazanılabilir.

Son olarak, İskoç ve Galli okuyucular için bir özür notu. Onların tarihlerini, şovenlikten değil, saygımdan ihmal etmiş bulunuyorum. Sınıf, ekonomik olduğu kadar kültürel bir formasyon olduğu için, İngiliz deneyiminin ötesine geçerek genellemeler yapma konusunda ihtiyatlı davrandım. (İrlandalıları, İrlanda'da değil, İngiltere'ye göçettikleri ölçüde ele aldım.) Özellikle İskoçların sicili hemen hemen bizimki kadar dramatik ve sancılıdır. İskoç Jakoben ajitasyonu daha yoğun ve daha kahramancadır. Ancak İskoçya'nın öyküsü önemli ölçüde farklıdır. Her ne kadar 19. yüzyılın başlarında hangisinin daha beter olduğunu söylemek güçse de, Kalvinizm Methodizmle aynı şey değildir. İngiltere'de Kuzey İskoçyalı göçmenlerle kıyaslanabilecek kadar köylülük yoktu. Ve halkın kültürü çok farklıydı. Sendikal ve siyasal bağlantılar gelişmemiş ve süreklilik kazanmamış olduğu için, en azından 1820'lere kadar, İngiliz ve İskoç deneylerini farklı saymak mümkündür.

Bu kitap Yorkshire'de yazıldı ve zaman zaman West Riding kaynaklarıyla renklendi. Yıllar önce, bu kitaba dönüşen araştırmayı başlatmama olanak sağlayan Leeds Üniversitesi ve Profesör S.G. Raybould'a; çalışmayı tamamlamamı olanaklı kılan Kıdemli Araştırmacı Bursu ödülü için Leverhulme Mütevellileri'ne minnet dolu teşekkürlerimi sunarım. Burada ele alınan temaların pekçoğunu tartışmış olduğum özel öğrencilerimden de çok şey öğrendim. Elyazmalarından ve telif hakkı olan kaynaklardan yararlanmamı sağlayan yetkililere de teşekkür ederim: özel teşekkürler cildin sonunda yer alacaktır.

Başka pekçok kişiye daha teşekkür borçluyum. Bay Christopher Hill, Profesör Asa Briggs ve Bay John Saville, kitabın çeşitli kısımlarını müsvette halindeyken eleştirdiler; bununla birlikte benim kararlarımdan hiçbir şekilde sorumlu tutulamazlar. Bay R.J. Harris, başlangıçta çalışma sipariş edildiği zaman, içinde yer alacağı serinin kitap boyutlarını aşınca müthiş bir editörlük sabrı gösterdi. Bay Perry Anderson, Bay Denis Butt, Bay Richard Cobb,

Bay Henry Collins, Bay Derrick Crossley, Bay Tim Enright, Dr. E.P. Hennock, Bay Rex Russell, Dr. John Rex, Dr. E. Sigsworth ve Bay H.O.E. Swift farklı noktalarda yardım ettiler. Evlilik münasebetiyle tanışmış olduğum bir tarihçiye, Bayan Dorothy Thompson'a da teşekkür etmeliyim. Bütün bölümler onunla tartışıldı ve yalnızca fikirlerinden değil defterlerindeki malzemeden yararlanma olanağına sahip oldum. Onun işbirliği şu ya da bu özel bir şeyde değil, tüm problemin nasıl algılandığında kendini gösterir.

Halifax, Ağustos 1963

BİRİNCİ KISIM

Özgürlük Ağacı

"İnsan soyunun düşmanlarıyla yalnızca kendin için değil, zira tam özgürlük gününü göremeyebilirsin, ama memedeki çocuk için boğuşuyorsun."

Londra Yazışma Derneği'nin seyahattaki temsilcilerine gönderdiği talimat, 1796

"Hayvan ve Fahişe sınır tanımaksızın hükmediyorlar."

Willam Blake, 1798

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIRSIZ ÜYELER

"Üyelerimizin sayısı sınırlanmamalıdır." Bu, Londra Yazışma Derneği'nin,* 1792 yılında Sheffield'de benzer bir dernekle yazışmaya başladığında dernek sekreterince zikredilen "ana kurallar"ın ilkiydi.[1] Londra derneğinin ilk toplantısı iki ay önce Strand'da bir tavernada (Exeter Sokağı'ndaki "The Bell") yapılmış ve dokuz "iyi niyetli, ağır başlı ve çalışkan adam" hazır bulunmuştu. Derneğin kurucusu ve ilk sekreteri Thomas Hardy, daha sonra bu toplantıyı şöyle anımsayacaktı:

> Her zaman olduğu gibi akşam yemeği için ekmek ve peynirlerini yedikten ve siyah biralarını içtikten, pipolarını yakarak zamanın güçlüklerine ve yaşam için gerekli şeylerin pahalılığına dair biraz sohbet ettikten sonra... onları bir araya getiren mesele, bu kalitede adamlarca istişare edilecek ve halledilecek önemli konu, ortaya atıldı: *Parlamento Reformu.*

O gece mevcut olan dokuz kişiden sekizi (dokuzuncu düşünüp taşındıktan sonra ertesi hafta katıldı) kurucu üye oldular ve ilk haftalık aidatları olan birer peniyi ödediler. Derneğin aynı za-

(*) *Yazışma Dernekleri:* 1700'lü yılların sonunda oy hakkı için mücadele etmek amacıyla kurulan ve mektuplar vasıtasıyla haberleşen dernekler.

1 *Memoirs of Thomas Hardy... Written by Himself* (1832), s. 16.

manda saymanı olan Hardy, ülkedeki aynı kafadan gruplarla yazışmak üzere kâğıt masrafına karşılık derneğin tüm sermayesi 8 peniyi cebine koyarak Picadilly No: 9'daki evine gitti.

Onbeş gün içinde yirmibeş üye kaydını yaptırdı ve saymanın elindeki miktar 4 şiling 1 peniyi buldu. (Altı ay sonra kaydedilen üye sayası 2000'i aşmıştı.) Üyeliğe kabul basitti. En önemlisi aşağıdaki olan, üç soruya olumlu cevap vermek yeterliydi:

> Herhangi bir cürüm nedeniyle ehliyetini yitirmemiş, aklıselim sahibi her yetişkin insanın bir Parlamento üyesi için oy kullanmasının bu krallığın refahı için gerekli olduğuna tamamiyle inanıyor musunuz?

Kuruluşunun ilk ayında dernek, ard arda beş gece şu sorunu tartıştı: "Konuyu yeteneklerimiz ölçüsünde her açıdan zihnimizde" evirip çevirdikten sonra, "Esnaf, Dükkâncı ve Teknisyen olan bizlerin bir Parlamento Reformu gerçekleştirmeye herhangi bir hakkımız var mıdır?" Hakları olduğuna karar verdiler.

İki yıl sonra, 12 Mayıs 1794'te Kral'ın Habercisi, iki *Bow Street Runner* (polis memuru - ç.n.), İçişleri Bakanı Dundas'ın özel sekreteri ve diğer ileri gelenler, ayakkabıcı Thomas Hardy'yi vatana ihanet suçundan tutuklamak üzere Picadilly No. 9'a geldiler. Görevliler odayı didik didik edip, Bayan Hardy'nin giysilerini karıştırıp (kendisi hamileydi ve yataktaydı), çekmeceli bir dolabı kırarak açarken ve dört büyük ipek mendili mektuplarla, bir buğday çuvalını ise kitap, broşür ve müsvettelerle doldururken, Hardyler seyrediyorlardı. Aynı gün, Kral'dan Avam Kamarası'na Yazışma Derneklerinin yıkıcı faaliyetlerine ilişkin özel bir mesaj geliyor ve iki gün sonra Avam Kamarası'nın bir Gizli Komitesi ayakkabıcının evrakını incelemek üzere görevlendiriliyordu.

Ayakkabıcı, *Privy Council** tarafından da birkaç kez sorguya çekilmişti. Hardy, bu sorgulamalarla ilgili pek fazla belge bırakmadı ama onunla birlikte hapis yatan bir başkası, ülkedeki en yüksek

---

(*) *Privy Council*: İngiltere'de hükümdarın özel danışma kurulu. Kraliyet ailesinden gelen prensler, başpiskoposlar, bakanlıkların üst düzey yöneticileri arasından devlet ve hükümet işlerinde Kral'a danışmanlık görevi yapmak üzere Kral tarafından seçilen ve daha sonra işlevleri Kabine tarafından yerine getirilen kurul - ç.n.

kurulun kendisini sorguya çekişini dramatik bir şekilde yeniden inşâ ederek okuyucularını eğlendirdi. "İçeri çağrıldım" diye anlatıyor John Thelwall, "karma karışık bir şekilde etrafa dağılmış konuşma metinleri ve elyazmalarına çenelerine kadar gömülmüş Oyundaki Kişileri gördüm. Maliye Bakanı, İçişleri Bakanı ve de Başbakan (Pitt) hepsi oradaydı:

Baş Savcı (kısık sesle). Bay Thelwall vaftiz adınız nedir?

T. (asık bir suratla). John

Baş Savcı (hâlâ kısık bir sesle)... Sonda iki ya da bir L ile mi?

T. İki - ama bir anlamı yok. *(Oldukça asık bir suratla ama umursamazca)* Kendinize zahmet vermeyiniz. Herhangi bir soruyu cevaplandırmak niyetinde değilim.

Pitt. Ne diyor? *(Büyük bir hışımla odanın öteki ucundan fırlayıp ve Maliye Bakanının yanına otururak)*

Maliye Bakanı (neredeyse bir fısıltıya dönüşmüş gümüş yumuşaklığında bir sesle) Hiçbir soruyu cevaplandırmak niyetinde değil.

Pitt. Nedir? - Nedir? - Ne? *(sert bir şekilde)*...[2]

John Thelwall daha sonra muhterem heyete arkasını döndü ve "suluboya bir resmi düşünmeye başladı". Başbakan gitmesine izin verdi ve sorgu için Henry Eaton adında Thelwalllarla birlikte yaşayan ondört yaşında bir çocuğu çağırttı. Ama çocuk ayak diredi ve "Bay Pitt'e karşı çok sert bir dil kullanarak siyasî bir tirada başladı ve onu halkı aşırı derecede vergilendirdiği için azarladı..."[3]

Gelecek yüzyılın ölçülerine göre, rakip taraflar garip bir şekilde amatör ve rollerine güvenmez görünüyorlardı ve geleceğin kişisel olmayan muazzam çatışmasını tuhaf bir şekilde kişisel bir çatışma gibi prova ediyorlardı.[4] Kibarlık ve diş bileme birbirine karışmıştı ve sınıf nefretinin yarattığı garezin yanında nazik bireysel davranışlara hâlâ yer vardı. Thelwall, Hardy ve öteki on tutuklu

2 *Tribune*, 4 Nisan 1795. Thelwall'ın sorgusuna ilişkin Privy Council'in kendi tutanağını karşılaştırınız: "Council'in Kâtibi tarafından adını nasıl yazdığının sorulması üzerine, istediği şekilde yazabileceğini ve bu konuda herhangi bir soru cevaplamayacağım söyledi..." T.S. 11.3509 f.83.

3 *Morning Post*, 16 Mayıs 1794.

4 Daha sonra Jacobin John Binns yargılanmaksızın Glouchester Şatosu'nda hapsedildiğinde İçişleri Bakanı, eşi ve iki kızı özel olarak ziyaretine gittiler.

önce *Kule*'ye*sonra da *Newgate*'e** gönderildiler. Burada Thelwall bir süre mahzene kapatıldı ve "Kilise ve Kral" kalabalığı tarafından evi kuşatılan Bayan Hardy, yaratılan tedhiş sonucu çocuğunu doğururken hayatını kaybetti. *Privy Council* vatana ihanet suçlamasında ısrarlıydı ve bir hain için verilecek tam ceza, boynundan asılması, henüz canlı iken ipinin kesilmesi, bağırsaklarının çıkarılması (içinden çıkanların kendi gözü önünde yakılması) ve daha sonra kafasının kesilip vücudunun dörde bölünmesiydi. Saygıdeğer Londralı yurttaşlardan oluşan Büyük Jüri'nin midesi bunu kaldıramazdı. Dokuz günlük yargılamadan sonra (Guy Hawkes Günü'nde-1794) Hardy beraat etti. Jürinin başkanı "suçsuz" kararını açıkladıktan sonra bayıldı ve heyecandan çıldıran Londra kalabalığı Hardy'yi sokaklarda muzafferane sürükledi. Horne Tooke ve Thelwall'ın beraatleri (ve diğer davaların reddi) bunu izledi. Ancak kalabalıkların kutlamaları zamansızdı. Çünkü izleyen on yılda, "Jakoben"lerin ya da reformcuların sürekli baskı altında tutulması iki kat arttı ve on yılın sonunda tüm ajitasyon sanki bastırılmış gibi görünüyordu. Londra Yazışma Derneği yasadışı sayıldı. Tom Paine'in *İnsan Hakları* yasaklandı. Toplantılar engellendi. Hardy, Covent Garden yakınlarında bir ayakkabıcı dükkânı çalıştırıyor ve eski reformculardan geçmişteki hizmetleri için kendisinin müşterisi olmalarını bekliyordu. John Thelwall Güney Galler'deki ıssız bir çiftliğe çekildi. Tüm bu olup bitenlerden sonra, "esnaf, dükkâncı ve makine ustaları"nın bir Parlamento Reformu gerçekleştirmeye hakları olmadığı anlaşıldı.

Londra Yazışma Derneği'nin, Britanya'da kurulmuş ilk siyasal işçi sınıfı örgütü olduğu sık sık ileri sürülmüştür. Bilgiçlik taslamak bir tarafa (Sheffield, Derby ve Manchester'deki dernekler Londra'dakinden önce kurulmuştu) bu yargı açıklamaya muhtaçtır. Bir kere, çalışan insanların da içinde yer aldığı yazışma dernekleri Amerikan Savaşı'ndan itibaren zaman zaman Londra'da ortaya

(*) Londra Kulesi: 11. yüzyılda Londra'yı savunmak üzere inşâ edilen, sonraki yüzyıllarda genişletilen ve 16. yüzyıldan itibaren hapishane olarak kullanılan ve halen Kraliyet Müzesi olarak ziyaretçilere açık bulunan yapı - ç.n.

(**) Newgate: Londra'nın merkezinde 12. yüzyılda hapishane olarak inşâ edilen ve bu işlevini 1881 yılına kadar sürdüren her türden suçlunun kapatıldığı yer - ç.n.

çıkmıştır. Öte yandan, Londra Yazışma Derneği'ni bir "işçi-sınıfı" derneğinden çok "popüler radikal" bir dernek olarak düşünmek daha doğru olabilir.

Hardy kesinlikle bir zanaatkârdı. 1752'de doğmuş, Stirlingshire'de ayakkabıcı çıraklığına başlamış, duvarcı olarak çalıştığı Carron Demir İşletmeleri'nde yeni sanayileşmeyi tanımış (Demirhane şefi Roebuck'ın evinin inşâsı sırasında iskelenin çökmesi üzerine ölümle burun buruna gelmiş) ve Amerikan Savaşı'ndan az önce genç bir adam olarak Londra'ya gelmişti. Burada, her kalfanın bağımsız olmayı özlediği ve şansın da yardımıyla usta olabileceği (Hardy sonunda usta oldu) o çeşitli işlerden birinde çalıştı. Bir marangoz ve inşaatçının kızıyla evlendi. Arkadaşlarından birisi, Londra Yazışma Derneği'nin Başkanı Francis Place terzi ustası olma yolundaydı. Kalfa ile küçük ustalar arasındaki çizgi çoğu kez belirsizdi. Ayakkabıcı ve Çizme Kalfaları 1795 yılında küçük bir işveren olan Hardy'ye karşı harekete geçtiler; oysa Francis Place, terzi ustası olmadan önce, 1793 yılında Pantaloncu Kalfalarının grev örgütlemesine yardımcı olmuştu. Ve (atölyesi aynı zamanda "dükkân"ı olan) bağımsız statüde zanaatkârlarla küçük dükkân sahipleri ya da esnaf arasındaki çizgi daha da belirsizdi. Buradan bir adım sonra William Sharpe ve William Blake gibi serbest çalışan oymacıların, matbaacıların, eczacıların, öğretmenlerin, gazetecilerin, cerrahların ve muhalif ruhbanın dünyası geliyordu.

Şu halde Londra Yazışma Derneği, bir uçta kendi kendini yetiştirmiş kalfanın, matbaacıyla, dükkâncıyla, oymacıyla ya da genç dava vekiliyle birarada bulunduğu Piccadilly, Fleet Street ve Strand'ın kahvehane, taverna ve Muhalif Kiliselerine ulaşıyordu. Öteki uçta, nehrin doğusunda ve güneyinde daha eski işçi sınıfı topluluklarıyla, Wapping'in sahil işçileri, Spitalfields'in ipek dokumacıları, Southwalk'ın eski Muhalefet'in kalesiyle temasa geçiyordu. "Radikal Londra" 200 yıldır, toplumsal ve mesleki tanımı itibariyle, iki ya da üç emtia endüstrisi etrafında kümelenmiş Orta İngiltere (*Midlands*) ve Kuzey (*Northern*) merkezlerden her zaman daha heterojen ve akışkan olmuştur. Londra'daki halk hareketleri ortak mesleki ve toplumsal gerilimlere tüm topluluğun katılmasından kaynaklanan tutarlılık ve dayanıklılıktan çoğu

kez yoksun kalmıştır. Öte yandan, "ideal" ve entellektüel saiklere genellikle daha açık olmuşlardır. Fikirlerin propagandası, Kuzey'de olduğundan daha fazla dinleyici çekmiştir. Londra Radikalizmi, farklı ajitasyonları ortak bir harekete bağlamak ihtiyacı nedeniyle daha ileri bir tecrübe düzeyini erken kazanmıştır. Yeni tartışmalar, yeni kuramlar genellikle önce Londra'daki halk hareketiyle temas kurmuş ve taşradaki merkezlere Londra'dan yayılmıştır.

Londra Yazışma Derneği bu türden bir kavşak noktasıydı. Ve ilk örgütleyicisinin Wapping ya da Southwark'da değil Piccadilly'de yaşadığını hatırlamalıyız. Ancak ilk toplantılarının kısa tanımlarında bile, yeni tür bir örgütün ortaya çıktığını gösteren, bir "işçi sınıfı örgütü"nün (1790-1850'ler bağlamında) niteliğini tayin etmemize yardımcı olacak özellikler buluruz. Derneğin sekreteri emekçiydi. Haftalık üyelik aidatı çok düşüktü. Siyasal ve ekonomik temalar - "zamanın güçlükleri" ve Parlamento Reformu, birbiri içine girmişti. Toplantının, hem toplumsal ilişkilere vesile hem de siyasal faaliyete merkez olma gibi bir işlevi vardı. Usûle ait formalitelere gerçekçi bir dikkat gösteriliyordu. Bütün bunlardan başka, "Üyelerimizin sayısı sınırsız olmalıdır" ana kuralında somutlaşan, görüşleri yayma ve kazanılanları örgütleme kararlılığı vardı.

Bugün böyle bir kuralı sıradan bir şeymiş gibi atlayabiliriz ama bu tarihin dönüm noktalarından birisidir. Bu, siyasetin herhangi bir kalıtımsal elitin ya da mülk sahibi grubun korunmuş alanı olması nosyonunun sonu demektir. Bu kuralın kabulü, Londra Yazışma Derneği'nin, siyasal ve mülkiyet haklarının yüz yıllık özdeşliğine olduğu kadar Ayak Takımının *kendisini* kendi amaçları doğrultusunda değil de - Radikal bile olsa - bir hizbin kendi elini güçlendirmek için gelip geçici hareketlere sürüklediği ve otoriteleri ürküttüğü "Wilkes ve Özgürlük" günlerinin Radikalizmine arkasını döndüğü anlamına gelmektedir. Propaganda ve ajitasyonun kapılarını böyle "sınırsız" bir şekilde açmak, eski sınırlılıkları bir yana atan ve sıradan insanlar arasındaki kendini harekete geçirme ve kendi kendini örgütleme süreçlerine güvenen yeni bir demokrasi anlayışıydı. Böylesine devrimci bir kafa tutuş, ihanet suçlamasına yol açmak zorundaydı.

Bu kafa tutuş, kuşkusuz daha önce, 17. yüzyıl *Levellerlarınca** da dile getirilmişti. Ve mesele Cromwell'in subaylarıyla Ordu ajitatörleri arasında, 1790'lardaki çatışmaları haber veren terimlerle tartışılmıştı. Putney'deki[5] çok önemli toplantıda askerlerin temsilcileri, zaferi kendilerinin kazandığına göre, bir hayli genişletilmiş olan oy verme hakkından yararlanmaları gerektiğini ileri sürüyorlardı. *Leveller* Albay Rainborough'un talebi iyi bilinir:

> İngiltere'deki en fakirin en büyük olan kadar hayat hakkı olduğuna gerçekten inanırım ve bu nedenle Efendim, bir yönetim altında yaşayacak her adamın her şeyden önce o hükümetin altına kendi rızasıyla girmesi gerektiğinin çok açık olduğunu samimiyetle söyleyebilirim... Bu tür şeylerden kuşku duyan birinin bir İngiliz olup olmadığından da ben kuşku duyarım.

"Ekâbir"lerin sözcüsü ve Cromwell'in damadı General Ireton'un cevabı ise şöyle oldu: "bu krallıkta kalıcı ve sürekli çıkarı olmayan birinin... krallığın işlerini tanzim etmede ne çıkar ne de pay sahibi olmaya hakkı vardır..." Rainborough'un kendisini sıkıştırması karşısında Ireton heyecanlandı:

> Adına konuştuğum her temel konuda mülkiyete dikkat ederim. Zafer için çekişmeye girmeyeceğimizi umarım; ancak herkes mülkiyeti alıp götürmek için bu yola girmediğini kendi kendine düşünüp taşınmalıdır. Zira bu krallığın anayasasının en temel meselesi budur; eğer onu alır giderseniz, onunla birlikte her şeyi de götürürsünüz.

"Eğer her adamın bir soluğu ve varlığı olduğunu kabul ederseniz" diye devam etti, Avam Kamarası'nın çoğunluğu "yerel ve sürekli çıkarı" olmayan kişilerden seçilebilir. "O adamlar her türlü mülkiyete karşı niye oy kullanmasınlar?.. Nerede duracağınızı,

(*) *Leveller*: 1645-1649 yılları arasında Parlamento'da etkili olmuş bir grup radikal milletvekiline verilen ad. Adlarının anlamı düzleştiren, tesviye eden ya da eşitleyen sözcükleriyle karşılanabilecek söz konusu grup genel oy hakkı, dinsel hoşgörü ve yazılı anayasayı savunmuşlardır. Krallık ve soyluluğa karşı genel oyla seçilen bir parlamento için mücadele etmişlerdir. Hareket 1649 yılında Cromwell tarafından bastırıldıktan sonra da radikal düşünceyi etkilemiştir - ç.n.

5 A.S.P. Woodhouse, *Puritanism and Liberty* (1938), s. 53 ve izleyen sayfalarda.

bu kurala göre mülkiyet açısından herhangi bir adamı neyin içine sokacağınızı bana gösterin."

Siyasal ve mülkiyet haklarının bu niteliksiz özdeşliği kızgın ama dostça uyarılar getirdi. Sexby:

> Hayatını tehlikeye atmış bizim gibi binlerce asker var; bu krallıkta mülkümüze göre bizim çok az değerimiz oldu, bununla beraber doğuştan kazanılmış haklarımız vardı. Ama şimdi öyle görünüyor ki, bir adamın bu krallıkta sabit bir mülkü yoksa, hakkı da yoktur... Çok fazla aldatıldığımızı düşünüyorum.

Ve Rainborough istihza ile araya girdi:

> *Sir*, her türlü mülk elden çıkmadan özgürlüğün imkânsız olduğunu görüyorum. Eğer bu bir kural olacaksa... varsın olsun. Ancak, askerlerin bunca zamandır ne için savaştıklarını bilmek isterim. Zengin, mülk sahibi insanlara onu ebedi bir köle haline getirsinler diye güç vermek için kendini esir etmek için savaştı.

Ireton ve Cromwell'in cevaplandırdıkları bu tartışmanın tezleri 1688 uzlaşmasının önceden bilinen savunması gibiydi. Asker üç şey için savaşmıştı: kişisel haklarına ve vicdan özgürlüğüne tecavüz etmemesi için Hükümdar'ın haklarının sınırlandırılması; seçimine katılmasa da temsilciler tarafından yönetilme hakkı: ve "para ve mülk edinmek için ticaret özgürlüğü" ve böylelikle siyasal haklardan yararlanma. Bu koşullarda, "Özgürlük elde edilebilir ve mülkiyet bertaraf edilemez"di.

1688'den sonraki 100 yılda, bu uzlaşma -ticari ve toprak mülkiyeti oligarşisi- karmaşık yönlerini Sir Lewis Namier ve okulunun sevimli bir şekilde kaydettiği gibi, rüşvet, satın alma ve menfaat dokusu giderek kalınlaşmış olsa da üstünlüğünü korudu. *Levellers*ların meydan okuması tamamen bertaraf edildi. Bununla birlikte, Papistlerin* ve Jacobitlerin,** Syclla kayası ile altı başlı Charybdis

(*) Papist: Roma Katolik kilisesine mensup olanlar için, genellikle küçültücü anlamda kullanılan bir terim - ç.n.

(**) *Jakobite*: Latince *Jacobus*, James'den türetilen bir sözcük. 1688 devriminden sonra Stewart yanlıları ve özellikle de 1715 ve 1745 ayaklanmalarından yana

deniz canavarına rağmen hayırlı Anayasa gemisinin yolunu bulması gerektiği gibi sık sık *Levellerların* hortlayacağı da büyü gücüyle ortaya konuyordu. Ancak 18. yüzyılın son çeyreğine kadar "Onsekizinci-Yüzyıl Commonwealth adamının" ılımlı cumhuriyetçi ve özgürlük taraftarı dürtüleri, Ireton'un tanımının sınırları içine sıkışıp kalıyordu.[6] Reformcularla otorite ve değişik reformcu gruplar arasındaki mücadeleleri okumak, 1790'larda Putney Tartışmaları'nın bir kere daha canlandığını görmek gibi oluyordu. İngiltere'deki "en fakir adam", doğuştan kazanılmış hakları olan adam, *İnsan Hakları*'ydı, buna karşılık "sınırsız" üyelerin ajitasyonu Burke tarafından "domuz kalabalığı"nın gözdağı olarak görülüyordu. Reformcuları yıldırmak için kurulmuş olan yarı-resmî büyük aracı kuruluş "Cumhuriyetçiler ve *Levellerlara* Karşı Özgürlük ve Mülkiyeti Koruma" Derneği adını alıyordu. Bağlılığından şüphe duyulamayacak olan Yorkshireli ılımlı reformcu Peder Christopher Wyvil, yine de genel oy hakkı reformunun "bir İç-Savaş olmadan sonuçlandırılamayacağına" inanıyordu:

> Sıcak siyasal tartışmaların olduğu dönemlerde, cahil ve yırtıcı bir ahaliye anlatılacak Oy Kullanma Hakkı karışıklık ve gürültüye yol açar... En iğrenç rüşvetlerle rezil edilen ya da en gözü dönmüş ayaklanma ile bozulan bir dizi Seçim'den sonra İngiliz Halkı'nın rüşvetçiliği ya da şamatacılığının, sonunda Ulusu o denli rahatsız edeceğini düşünebiliriz ki, haylaz Demokrasi'nin tahammül edilemez kötülüklerini bertaraf etmek için, Despotik Gücün korumasına kendilerini terk etmelerini bekleyebiliriz.[7]

"Eğer Bay Paine alt sınıfları harekete geçirmeyi başarabilirse" diye yazıyordu 1792'de, "onların işe karışmasıyla muhtemelen çılgınca işler olacak ve ister özel mülkiyet isterse kamusal özgürlükten yana şimdi elimizde ne varsa, yasa tanımaz çılgın ayak takımının insafına kalacaktır."[8]

---

olanlar için kullanılan bir terim. III. George'un tahta çıkmasından sonra (1760) Jakobiteler etkin bir siyasal güç olmaktan çıktılar - ç.n.

6 Bkz. Caroline Robbins, *The Eighteenth-Century Commonwealthsman* (Harvard, 1959).

7 C. Wyvil'den John Cartright'a, 16 Aralık 1797, Wyvill, *Political Papers* (York, 1804), V, s. 381-381.

8 *A.g.e.*, V, s. 23.

Eski tartışma devam ediyordu. Aynı beklentiler, korkular ve gerilimler oradaydı. Ne ki tartışma yeni bir dil ve yeni tezlerle, değişmiş güçler dengesi içinde farklı bir bağlamda ortaya çıkıyordu. Her ikisini de, hem devam eden gelenekleri hem de değişmiş olan bağlamı anlamaya çalışmalıyız. Her öykü bir yerden başlamak zorunda olduğuna göre, çoğu kez yalnızca yeni olan şeyleri görürüz. 1789'dan başlarız ve İngiliz Jakobenizmi Fransız Devrimi'nin bir yan ürünüymüş gibi görünür. Ya da 1819'da Peterloo ile başlarız ve İngiliz Radikalizmi Sanayi Devrimi'nin kendiliğinden bir hasılası gibi görünür. Şüphesiz Fransız Devrimi yeni bir ajitasyonu başlattı ve hiç kuşkusuz bu ajitasyon yeni deneyimlerce şekillenerek gelişmekte olan imalat bölgelerindeki çalışan sınıflar arasında kök saldı. Ancak, bu olaylar tarafından büyük bir hızla ve zamanından önce meydana getirilen şeyin unsurları nelerdi sorusu ortada durmaktadır. Ve Dr. George Rude'un Paris kalabalıkları içinde en parıltılı devrimci unsur olarak gösterdiği "küçük insanlar" ya da *menu peuple*'ye çok benzeyen kentsel esnaf ve zanaatkârların eski gelenekleriyle hemen karşılaşıveriyoruz.[9] Eğer üç sorunu soyutlarsak, bu süregelen geleneklerin karmaşıklığına ilişkin bir şeyler görebiliriz: Karşı Koyma (Dissent) geleneği ve bunun Methodist uyanışca dönüştürülmesi; İngiliz'in "doğuştan gelen haklar" düşüncesinde bir araya gelen gevşek popüler nosyonların oluşturduğu gelenek; ve Wyvill'in korktuğu ve Hardy'nin komiteler, bölükler ve sorumluluk taşıyan gösteriler halinde örgütlemek istediği 18. yüzyıl "Kalabalığı"nın o iddialı muğlak geleneği.

9 Bkz. G. Rude, *The Crowd in French Revolution* (1959).

İKİNCİ BÖLÜM

HIRISTİYAN VE ZEBANİ

Dinsel muhalefet* yanıltıcı bir kavram. Farklı toplumsal ortamlarda o kadar değişik biçim alır ve o denli birbiriyle çelişen entellektüel ve teolojik eğilimi ve o kadar çok mezhebi içerir ki. Eski muhalif mezhepler, *Independents, Presbyterians, Congregationalists, Quakers* ve *Baptist*ler Şanlı Devrim'den sonra gelişmeleri yönünden kimi benzerlikler gösterdiler. Baskı yerini daha fazla hoşgörüye bıraktıkça, cemaatler daha az bağnaz ama daha müreffeh oldular. Spen Vadisi'nin kumaşçı ve çiftçileri, 1670 yılında "Ye Closes" diye anılan bir çiftlik evinde ya da "Chapel Fold yakınındaki bir ahır"da gizlice ve geceleyin bir araya geldiler ve 100 yıl sonra biz, başında Joseph Priestley adında varlıklı bir diyakoz bulunan güçlü bir kilise buluyoruz. Priestley, ibadete ilişkin günlüğüne şu tür şeyler yazmıştı:

> Dünya gülümsüyor. Bu görev sayesinde kimi uygun taahhütler içine girdim. Leeds'e gittiğimde karşılık olarak Tanrı'ma ne vereceğimi konuşuyordum. İsa'nın yoksullarına dört ya da beş yük buğday vermeye karar verdim. Bütün düşüncelerim-

(*) Dinsel Muhalefet (*DISSENT*): İngiltere ve İskoçya'da 17. yüzyılda resmî kiliseden farklı düşünen ve hareket edenler (*nonkonformist*) için kullanılan bir terim. 1745 yılında Methodist hareketle yeniden canlanan Dinsel Muhalefet pekçok mezhep ya da tarikattan oluşuyordu - ç.n.

de bugün Tanrı'yı görmemekten şikâyet etmek için pekçok nedenim var. İş telaşı arasında zor oluyordu...

Ve bir hafta sonra:

Bu sabah... kurtuluşun yolundan habersiz oldukları anlaşılan bir grup görevliyle yemek yedim. İşaya'nın 45. Babını okumaktan büyük tat aldım... Birader Obadiah'a da İsa'nın yoksullarına bir yük buğday dağıtmasını emrettim.[1]

Bu Priestley, her ne kadar biraz suçluluk duygusuna kapılmış olsa da yine bir Kalvinistti. ("Birader Obadiah" ın da bir Kalvinist olduğuna şüphe yok.) Onun adı da Joseph Priestley olan genç kuzeni ise o sırada Daventry Akademisi'nde okuyordu ve akılcı aydınlanmanın etkisinde kalıp, Faydacı, bilimadamı ve bir siyasal reformcu olarak kilisesini ve akrabalarını hayal kırıklığına uğratıyordu. Birmingham'da 1791 yılında "Kilise ve Kral" kalabalığı tarafından kitapları yakılan, laboratuvarı yıkılan Dr. Priestley işte bu Priestley'di.

Dinsel Muhalefet geleneğinin bir yönünün çok kısa bir tarifidir bu. Kamusal hayatta *Test* ve *Corporation** Yasaları'yla zayıflatılmış olsa da vicdan özgürlükleri hoşgörü ile karşılanan Dinsel Muhalifler tüm yüzyıl boyunca sivil ve dinsel özgürlükler için çalışmayı sürdürdüler. Yüzyılın ortalarında eğitimli genç papazların pekçoğu, açık fikirli rasyonel teolojilerinden gurur duyuyorlardı. Zulme maruz kalan mezhebin kendini üstün gören Kalvinist tutumu geride kalmıştı; *Arian ve Socinian* "dalalet"ten geçerek Faydacılığa doğru çekildiler. Faydacılık'tan Deizme geçiş yalnızca bir adım gerektiriyordu; ancak 1790'lara kadar çok azı bu adımı attı ve 18. yüzyılın ikinci yarısında bu adımı atanların ya da kuşkuculuğunu açıkça ikrar edenlerin sayısı daha da az oldu. 1763 yılında yetmiş yaşındaki öğretmen Peter Annet, Voltaire'i çevirmek ve popüler formda "özgür düşünce" broşürleri yayımlamak suçundan tutuklanmış ve alıkonmuştu. Kısa bir süre sonra da kuşkucu Robin Hood münazara derneği kapatılmıştı. Liberal ilkeler, Socinian ya da

1 Frank Peel, Nonconformity in Spen Valley (Heckmondwike, 189), s. 136.

(*) Test and Corporation Acts: 17. yüzyılda tüm kamu görevlilerinin ve Kral'ın hizmetindekilerin İngiltere Klisesi'ne bağlı olmaları koşulunu getiren ve 1828 yılına kadar yürürlükte kalan yasalar - ç.n.

Faydacı pozisyonlardan savunuluyordu: ünlü simaları Fransız Devrimi'ni iyi karşılayan vaazıyla Burke'ü kızdıran ve Amerika Savaşı sırasında, birkaç ay içersindeki 60.000' lik olağanüstü satışıyla dikkat çeken *Bireysel Özgürlük Üzerine Gözlemler*'i (1776) yazan Dr. Price; Dr. Priestley'in kendisi ve aralarında Boltonlu Thomas Cooper ve Cambridgeli William Frend gibi 1790'ların reform ajitasyonlarında aktif rol oynayan pekçok ikincil önemde kişiydi.[2]

Buraya kadar öykü anlaşılır görünüyor. Ama bu aldatıcıdır. Bu liberal nosyonlar, Dinsel Muhalif ruhban, öğretmenler ve eğitimli kent toplulukları içinde geniş ölçüde egemendi. Ancak pekçok papaz cematini geride bırakmıştı. Unitarism'e götüren itici gücün, içinde en fazla hissedildiği, diğer Dinsel Muhalif gruplara göre en fazla güç kaybeden Presbyterian Kilisesi'ydi. 18. yüzyılın ortalarında Presbyterianlar ve Independentlar (birlikte) güney-batıda (Devonshire, Dorset, Gloucestershire, Hampshire, Somerset, Wiltshire), endüstriyel kuzeyde (özellikle Lancashire, Northhumberland ve Yorkshire), Londra'da ve Doğu Anglia'da (özellikle Essex ve Suffolk) en güçlüydüler. Baptistler bu iyi korunmuş yerler için yarışıyor ve ayrıca da Bedfordshire, Buckinghamshire, Kent, Leicestershire ve Northamptonshire'de güçlenmiş bulunuyorlardı. Böylece Presbyterianlar ve Independentlar ticari ve yün üreten merkezlerde en güçlü görünürken Baptistlerin tutundukları yerlerde cemaatlerinin bir kısmını küçük esnaf, küçük çiftçi ve kırsal işçiler meydana getiriyor olmalıdır.[3] Eski yünlü kumaş merkezlerinin en büyüklerinde, Batı'da, İsa'nın tanrılık vasfını reddeden ve Unitarism'e doğru meyleden açık fikirli, "rasyonel" din, hem en büyük gelişmesini gösterdi hem de cemaatlerinin sadakatinden yoksun kaldı. 18. yüzyıl sonlarında Devonshire'de yirmiden fazla Presbyterian toplantı evi kapatıldı ve Dinsel Muhalefet tarihçileri 1809'da açıkça söylüyorlardı:

---

2 Bkz. Anthony Lincoln, *Social and Political Ideas of English Dissent, 1763-1830* (Cambridge, 1938)ve R.V. Holt, *The Unitarian Contribution to Social Progress in England* (1938). Daha kısa tetkikler için bkz. Robbins, *a.g.e.* Bölüm VII ve H.W. Charles Davis, *The Age of Grey and Peel* (Oxford, 1929), s. 49-58.

3 D. Bogue ve J. Bennett, *History of Dissenters* (1809), III, s. 333'de her türden DISSENT'in 1760'lardaki "asıl gücü"nün esnaf ve bazı beldelerde çiftçiler olduğunu, buna karşılık kentlerdeki cemaatlerinin büyük bir kısmını her türden teknisyenin ve köylerdeki tarım işçilerinin oluşturduğunu tahmin etmektedir.

> Arianizmin beşiği Devonshire, arian Dinsel Muhalifler'in mezarı oldu ve bu kalabalık *county*'de* Presbyterianlar başlangıçtaki sayılarının yirmide birine düştüler.[4]

Ama başka yerlerde durum farklıydı. Kilise örgütlenmesi konularında Dinsel Muhalif tarikatlar yerel özerklik ve öz-yönetim ilkelerini çoğu kez anarşi sınırına kadar götürdüler. Herhangi bir merkezî otorite, kiliseler arasındaki danışma ve yardımlaşma bile, "büyük anti-Hıristiyan irtidatın ürünü" olarak görüldü;

> İnsanlığın ve özellikle de o eski cesur püritenlerin ve Nonkonformistlerin** bireysel ve dinsel özgürlüklerine o denli zararlı bir irtidat ki, kilise meclisi ve toplantısı ya da kilise konseyi ve kanunu sözcükleri bile sağlam bir Protestan Dinsel Muhalif'in her iki kulağının sızlamasına neden olur.[5]

Kalvinist geleneğin Lancashire'in kimi bölgeleri ve Yorkshire gibi güçlü olduğu yerlerde cemaatler Unitarism'e sürüklenmeye karşı mücadele ettiler ve inatçı diyakozlar, mütevelliler ve Obadiahlar, sapkınlıklarını araştırarak, onları tarikattan kovarak ya da daha adil tarikatlar kurmak için kendileri ayrılarak papazlarının hayatını cehenneme çevirdiler. (Thomas Hardy, örgütlenme konusundaki ilk deneyimlerinin bir kısmını Russell Sokağının ilersindeki Crown Court Presbyterian cemaatinde edindi.) Dr. Price'ın aydınlanma, Diyakoz Priestley'in ise yük yük buğday vaadettiği "İsa'nın yoksulları"ndan ne haber? Spen Vadisi, nüfusu yoğun ve gelişmekte olan imalat bölgesinin merkezinde yer alıyordu ve insan Dinsel Muhalif Kiliselerin en sonunda zulüm yıllarındaki dayanma güçlerinin ödülünü almış olmalarını bekleyebilirdi. Ne ki "İsa'nın Yoksulları" ne devletin tanıdığı kilise ne de eski Dinsel Muhalefet'ten çok az etkilenmiş görünüyordu. Civar-

---

(*) *County*: Anglo-Saxonlar'ın "shire" dedikleri, genellikle bir kontun yönetimdeki [bizdeki illere benzer] yönetsel birim. 1972 ve 1973 tarihli Yerel Yönetim Yasalarına göre İngiltere'deki *county*lerin sayısı 40-45 idi - ç.n.

4 *A.g.e.*, IV, s. 319.

(**) *Nonkonformist*: İbadetlerini Resmî İngiliz Kilisesi dışında sürdüren, başlıca Presbyterian, Independent ve Babtist mezhepler için kullanılan jenerik bir terim - ç.n.

5 J. Ivimey, *History of the English Baptists* (1830), IV, s. 40.

daki Huddersfield'den 1757 yılında geçen John Wesley *Günlüğü*'ne şunları yazmıştı: "geçtiğimiz sırada erkek, kadın ve çocuklar sokağı doldurmuştu ve sanki bizi yutmaya hazırmış gibi görünüyorlardı."

Faydacıların "açık kalpliliği" yeğleyen, "çoşku"dan nefret eden rasyonel Hıristiyanlığı Londra'nın kimi esnaf ve dükkân sahibine ve büyük şehirlerdeki benzer gruplara çekici geliyordu. Ancak şehir ve köyün yoksuluna çekici gelmeyecek kadar da soğuk, uzak, kibar ve zenginleşen sınıfın huzur verici değerlerini çağrıştırıcı görünüyordu. Bizzat dili ve tonu engel teşkil ediyordu: "Eski türden olan, hani vicdana bir gök gürlemesi gibi gelen vaazdan başkası Yorkshire'de işe yaramaz" diyordu John Nelson Wesley'e, "Güzel vaaz burada yarardan çok zarar verir." Ama bununla birlikte eski Kalvinizm, İncil'i yaymaya çalışan her türlü isteği sınırlandıran kendi engellerini kendisi kurmuştu. Gadre uğrayan tarikat kendi ayrıklığından pay çıkarıyor ve bu da öte yandan Kalvinist dogmanın en katı akidelerini güçlendiriyordu. Savoy İtirafları'nın (1658) bir maddesi şöyle idi: "Seçim, ahlâksız yığının ya da insanlığın önceden görülebilen kalabalığı ile ilgili değildi." "İsa'nın yoksulları" ve de "ahlâksız yığın" kuşkusuz aynı insanlardı. Bir başka açıdan yoksulların "vahşiliği" nezaket sınırlarının dışında yaşadıklarının bir göstergesiydi. Kalvinist cennetlikler bir akrabalık grubu gibi kendi içlerine çekilmek eğilimi gösteriyorlardı.

Bu süreç için başka nedenler de vardı. Kimileri *Levellers*'ların Commonwealth'deki yenilgisine kadar geri giderler. Azizlerin yönetimi konusundaki bin yıllık umutlar yerle bir oluşunu yoksul adamın Püritenizmi'nin dünyevi ve ilahi özlemleri arasındaki keskin kopuş izler. Daha 1654'te Restorasyon'dan önce, Genel Baptistler Genel Birliği (aralarındaki Beşinci Monarşi adamlarını hedef alan) bir bildiri yayımlayarak Son Hüküm gününe kadar "Dünya'nın Saltanat ve Yönetim'inin aslında azizlerin eline bırakılmasını beklemeleri için herhangi bir neden" olmadığını ilân ettiler. O zamana kadar, onların payına düşen, "herhangi bir yerde Saltanat ve Yönetimi ele geçirmektense dünyada sabırla çile çekmek"ti.[6] Commonwealth'in sonunda Antinomianism'in isyankâr

6 A.C. Underwood, *History of English Baptists* (1947), s. 84-85.

geleneği "bütün taleplerinden çark etti". Ateşli tarikat mensupları hevesli, aslında katı yürekli toplumsal bahçıvanlar olunca şimdi artık, "burçağı (eğer burçaksa) buğdayla kendi haline bırakın" diyorlardı.[7] *Digger** Gerrard Winstanley, "dışarıdaki krallık"tan "içerideki krallığa" dönüşün duygusunu anlamamıza yardımcı olmaktadır:

> Yaşayan can ve de yaratan ruh bir değildir; bölünmüştür. Birisi kendi dışındaki krallığı arar, diğeri onu hırsızların girip çalamadığı, güve ve pasın çürütemediği içerideki krallığı aramaya ve beklemeye yöneltir. Kalıcı olan krallık budur. Dışarıdaki krallık elinizden alınmalıdır.[8]

Bu geri çekilişin - *ve bu geri çekilişe rağmen korunanın* - kavranması, 18. yüzyılın ve daha sonraki işçi sınıfı siyasetlerinin devamlılık taşıyan unsurunu anlamak bakımından canalıcı önem taşır. Bir anlamda, bu değişim iki sözcükle ifade edilen farklı ilişkilerde görülebilir: Püritanizmin pozitif enerjisi, Dinsel Muhalefet'in kendini esirgeyen geri çekilişi. Ancak, onun "Saltanat ve Yönetimi'ne sahip olma umudundan uzak dururken "dünyada sabırla çile çeken" tarikatların kararlılığının onlara nasıl dinsel vaaz ve risalelerin tasvirlerinde ve örgütlenmenin demokratik biçimlerinde korunan ve herhangi bir daha umutlu bağlamda bir kez daha ateşe dönüşebilecek siyasal dingincilikle bir tür uyuklayan radikalizmi birleştirme olanağı verdiğini de görmeliyiz. Bunu en belirgin olarak Quakerler ve Baptistler arasında görebiliriz. Bununla birlikte 1790'lara gelindiğinde -sayıları Birleşik Krallık'ta 20.000'den az olan- Quakerlar bir zamanlar Lilbure, Fox ve Penn gibi adamlara sahip bir tarikat gibi görünmezler. Çok fazla gelişmişler, Amerika'ya birbirini izleyen göçlerle en enerjik heveslerinin bir kısmını yitirmişler: devlete ve otoriteye karşı olan düşmanlıkları - and içmeye karşı çıkma ya da başı açmak gibi biçim-

---

7 G. Huehns, *Antinomianism in English History* (1951), s. 146.

(*) Digger: kazıcı, madenci anlamına gelen sözcük 17. yüzyıl ortalarında Leveller-lar içinde, toprak konusundaki komünistik görüşleriyle bilinen kesimi ifade etmek için kullanılmaktadır - ç.n.

8 L. Hamilton (Der.), Gerrard Winstanley'den... Seçmeler (1944) s. 30-31'de Fire in the Bush.

sel sembollerde erimiş ve en iyi ihtimalle devam eden gelenekleri halk hareketinden daha çok orta sınıfın vicdanına katkıda bulunmuştur. Yüzyılın ortasında Thetford'da Cage Lane'de, teşhir aleti ve cezalarıyla zindanın bitişiğindeki toplantı evinde, kendi deyişine göre genç Tom Paine'in "olağanüstü iyi ahlâk eğitimi aldığı" toplantılarda olduğu gibi hâlâ mütevazi cemaatleri vardı. Ancak, 1791 yılında Paine onların insanlığa hizmet nosyonlarının bir kısmını *İnsan Hakları*'nın uzlaşmaz tonuyla birleştirdiği zaman çok az sayıda Quaker ortaya çıktı. 1792'de Üç Ayda Bir Yapılan Yorkshire Dostlar Toplantısı'nda üyelerden "şu anda ülkemizde mevcut olan sarsıntıda", "gerçek bir kafa dinginliği" talep ediliyordu. Siyasî derneklerle birleşmeyecekler ve "altında yaşadığımız ve pekçok lütuf ve ayrıcalıktan yararlandığımız ve bu nedenle şükranla bağlı olmamız gereken Kral ve Hükümet'in sevgisini azaltacak bir ruhu geliştirmemeli"ydiler.[9]

Onların ataları *boyun eğme*yi kabul etmedikleri gibi *minnettar* sözcüğünü de kabul edemezlerdi. "Dışarıdaki" ve "içerideki" krallıklar arasındaki gerilim, birlikte yaşamanın kaçınılmaz olduğu anlar dışında yönetici güçlerin *reddi* anlamına geliyordu ve bir keresinde vicdanen neyin yasal olup neyin olmadığı konusunda çok hoş bir tartışma yaşanmıştı. En büyük tutarlılığı belki de Baptistler gösterdiler ve teolojilerinde en Kalvinist ve mensupları bakımından en avami kalmayı onlar başardılar. Ve 18. yüzyılda korunan ve 19. yüzyılda tekrar tekrar ortaya çıkan uyuklayan radikalizmi hepsinden çok Bunyan'da buluruz. *İnsan Hakları* ile birlikte *Pilgrim's Progress* (Hac Yolunda)* İngiliz işçi sınıfı hareketinin iki temel metninden birisidir: Bunyan ve Paine, Cobbett ve Owen'le birlikte 1790'lardan 1850'lere kadarki hareketin hammaddesini oluşturan fikir ve tutumlar stoğuna en büyük katkıyı yapmışlardır. Binlerce genç, *Pilgrim's Progress*'de ilk macera öykülerini bulmuşlar ve bunun "kitapların kitabı" ol-

9 Rufus M. Jones, The Later Periods of Quakerism (1921), s. 315.

(*) John Bunyan'ın henüz 20. yüzyılın başında 200'den fazla dile çevrilmiş olan ünlü eseri Türkçe'ye ilk kez Şumnu'da, 1905 yılında "Yolcunun Azimeti: Bu Dünyadan Gelecek dünyaya" adı altında çevrilmişti. Türkçe'deki ikinci çevirisi 1923 yılında "Hac Yolunda: Bu Dünyadan Öteki Dünyaya" adıyla iki cilt halinde Mustafa Necati tarafından yapıldı ve Amerikan Misyoner Heyeti tarafından İstanbul'da Agop Matyosyan Matbaası'nda basıldı - ç.n.

duğu konusunda Chartist Thomas Cooper'la aynı fikirde olmuşlardır.[10]

"...cennette saklanan ve orada emin ellerde olan... zamanı geldiğinde onu gayretle arayanlara ihsan edilmek üzere, baştan çıkarılamayan, kirletilemeyen ve solup gitmeyen bir miras arıyorum. İsterseniz onu benim kitabımda okuyun." İşte Winstanley'in "güve ve pasın çürütemediği" krallığı, işte bu dünyada sabırla çile çekmek zorunda olan Azizlerin öteki dünyaya ait bin yılı. İşte Putney'de kaybeden, 1688'deki hesap görmede hiçbir payı olmayanların "acıklı haykırış"ı: "Ben ne yapacağım?" Şurada Hıristiyan'ın (*Mümin*) atalarının evcilleştirdiğini sandığı ve şimdi "mafsalları kaskatı kesilmiş ve kafası öylesine bozulmuş" ki mağarasının ağzında oturup hacılara "Daha pekçoğunuz yakılmadan hiçbir zaman ıslah olmayacaksınız" diyen ve "onlar geçerken sırtan ve onlara ulaşamayacağı için tırnaklarını yiyen" koca Papa. İşte şurada fakir adamın - "terzilerin, deri satanların, sabun kaynatanların, biracıların, dokumacıların, düşünenlerin" Dinsel Muhalefet'inin Baptist vaizler arasında bulunan derûni ruhsal manzarası,[11] tutkulu enerji ve çatışma ile bu tutkuların dış dünyadaki hayal kırıklığı, o sinir bozucu, etrafa yayılan ve daha da kızıl görünen öyle bir manzara ki: Beelzebub Şatosu, kanlı dev adamlar, Maul, ve İyi-Kesen, Zor-Tepe, Kuşku Şatosu, Batılılıklar Fuarı, the Büyülü Arazi; "tuzak, çukur, kapan ve kapancalarla dolu" bir yol. Şurada Hıristiyan'ın aristokratik düşmanları - "Şehevi Hazlar Lordu, Lord Lüks İçinde, Nafile Şöhret Arzu Lordu, benim o eski Zampara Lordum, Sir Aç Gözlü ve asillerimizin geri kalanları". Ve işte şurada içinde Bunyan'ın okuyucularının bulunabileceği Aşağılanma Vadisi: "Bir hacmın hayatım sevenlerden başka hiç kimsenin girmediği bir vadi. Şunları söyleyen MERHAMET'tir:

> Araba takırtısı, tekerlek gürültüsü olmayan böyle yerlerde bulunmaya bayılırım; bana öyle gelir ki buralarda insan, çok fazla rahatsız edilmeden, kim olduğunu, nereden geldiğini, ne yaptığını düşünebilir... buralarda insan, gözleri "Heshbon'un

10 Bkz. Q, D. Leavis, *Fiction and Reading public* (1932), Bl. II.

11 R.M. Jones, *Studies in Mystical Religion* (1923), s. 418. Ayrıca Bkz. J. Lindsay, *John Bunyan* (1937).

balık havuzları gibi" olana dek düşünebilir, kalbini dinleyebilir ve ruhunda eriyebilir.

Ve cevap veren, başarısız olanların, ezilenlerin ruhsal azametiyle cevap veren YÜCE GÖNÜLLÜ'dür: "Doğrudur... ben bu Vadi'den pekçok kere geçtim ve burada olduğum kadar hiçbir yerde iyi olmadım."

Ancak ruhun -dürüstlüğün, ruhsal özgürlüğün- dünyası sürekli olarak öteki dünyanın tehdidi altındadır. Önce, devletin güçleri tarafından tehdit edilmektedir: ZEBANİ (Apollyon) ile karşılaştığımızda kendimizi hayal dünyasında sanırız:

> Bir balık gibi pullarla (bunlar onun gururuydu) kaplanmıştı, bir ejderha gibi kanatları, ayı gibi ayakları vardı ve karnından ateş ve duman çıkıyordu...

Ama bu canavar (tepeden bakan bir yüzle) HIRİSTİYAN'a döndüğünde değişik delil ve tehditlerle Bunyan'ı köy vaazı vermekten çekilmek için iknaya çabalayan şaşkın bir köy yargıcına benziyordu. ZEBANİ boğuk bir kükreme için "bir aslanın ağzı gibi" olan ağzını açar: "Eğer şimdi siz geri döner ve giderseniz hiçbir şeyi dikkate almamaya hazırım." İkna başarısız olunca, "yolun tüm enini kaplar şekilde" bacaklarını açarak durur ve buyurur: "Cehennemdeki inim adına and içerim ki daha ileri gidemeyeceksiniz." Ve ZEBANİ'nin bu kurnazlığı, HIRİSTİYAN'ın yoldaşları ve diğer hacılar arasından kendisine müttefikler bulmasını sağlar. Bunlar -sayıca çok fazla ve çok aldatıcıdır- HIRİSTİYAN'ın baştan çıkarılamayacak irsi vasıflarına yönelik ikinci tehdit kaynağıdır. ZEBANİ ile Dinsel Muhalefet arasındaki anlaşmanın yolunu hazırlamak üzere rahat ve uzlaşmaya ilişkin her türlü kaygan muhakeme tarzını Bunyan bir bir sıralamaktadır. Hepsi de Kuzey'deki Coveting bölgesinin pazar kasabası Sevgi-kazancı öğretmeninin öğrencileri olan işte Bay Hepsini Biriktir, Bay Para-Sever, Bay Dünyayı-Tutan ve Dürüst-konuşmanın Bay Bencil'i. "Gereğinden fazla dürüst olanları" lanetleyen Bay Bencil'dir:

> BENCİL. Neden onlar her havada yolculuklarına devam ederler de ben rüzgârı ve gelgiti beklerim. Onlar bir sırt okşamasıyla Tanrı için her şeylerini tehlikeye atarlar da ben hayatımı

ve mülkümü korumak için her türlü avantajdan yararlanırım. Başka herkes onlara karşı olduğu halde onlar fikirlerini saklarlar da ben güvenliğim elverdikçe ve zamanlar olanak verdikçe dinden yana olurum. Onlar paçavralar içinde hor görülürlerken dinden yana olurlar da ben güneş ışığında alkışlarla altın terlikleriyle yürürken ondan yana olurum.

BAY DÜNYAYI-TUTAN. Evet sen hâlâ orada dur güzel Bay Bencil... Yılanlar gibi kurnaz olalım; su akarken küpünü doldurmak en doğrusudur.

BAY HEPSİNİ-BİRİKTİR. Sanırım bu konuda hepimiz anlaştık, dolayısıyla daha fazla söz etmeye gerek yoktur.

BAY PARA-SEVER. Evet, bu konuda söz söylemeye gerçekten gerek yoktur. Zira Kitaba ve akla inanmayan (ve görüyorsunuz ki her ikisi de bizden yanadır) ne kendi özgürlüğünü bilebilir ne de kendi kurtuluşunu arayabilir.

18. yüzyıl Dinsel Muhalefetinin gelişimini önceden haber veren nefis bir pasajdır bu. Bunyan, bir anlamda hem Kitabın hem de aklın Bay Bencil'in arkadaşlarından *yana olduğunu* biliyordu: savunmasında güvenlik, konfor, aydınlanma ve özgürlük tartışmalarını işledi. Kaybetmiş oldukları iyi ahlâk ve şefkatleriydi; mücadelenin mirası unutulmuşsa ruhun yoldan çıkarılamayan mirasının korunamadığı anlaşılıyor.

Pilgrim's Progress yalnızca bundan ibaret değildir. Weber'in işaret ettiği gibi, kitabın "ana atmosferi", "ölüm sonrası yaşamın yalnızca daha önemli değil, pekçok yönlerden bu dünyadaki çıkarların tümünden daha kesin" olduğunu anlatır.[12] Ve bu da bize sonraki bir dünyaya inanmanın yalnızca yoksullar için bir teselli olarak değil, aynı zamanda mevcut acılar ve dertler için bir tür duygusal ödünleme görevi yaptığını anımsatır: yalnızca mütevazı olanın "ödülü"nü hayal etmek değil, aynı zamanda ileride çekecekleri ıstırapları düşünerek kendilerine zulüm edenlerin bir tür intikamını almak. Üstelik, Bunyan'ın teşbihindeki artıları vurgularken, onlarla ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş bariz eksileri - ce-

12 M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1930), s. 109-110, 227 [*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil Yayınları 1985]. Ayrıca Bkz. A Kettle, *Introduction to the English Novel* (1951), s. 44-45.

saret verici öğütler, dünyevi itaatkârlıklar, kişisel kurtuluş kendini beğenmişlikleri hakkında çok az şey söyledik. Ve bu bocalama Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanların mütevazı dilinde 19. yüzyıla kadar devam eder. Öykü Bamford'a, "tutulmuş güneşten gelen ışık gibi hüzünlü bir teskin edicilik"te görünüyordu. Çevre ve koşullar umut verici olduğunda ve kitlesel ajitasyon yükseldiğinde geleneğin aktif enerjileri çok apaçık oluyordu: Hıristiyan (*Mümin*), Zebani (*Apollyon*) ile gerçek dünyada savaşır. Yenilgi ve kitlesel uyuşukluk anlarında yoksulların kaderciliğini pekiştiren dingincilik yükselişe geçiyordu: Hıristiyan, Utanç Vadisi'nde, arabaların takırtılarından uzakta, arkasını Yıkım Kenti'ne dönerek, Zion'un tinsel Kenti'nin yolunu ararken ıstırap çeker.

Üstelik Bunyan, uzlaşma yoluyla mirasın yıpranacağından korktuğu için meşum Püriten mutsuzluğuna, Kalvinist seçilmişlerin kıskanç sekterliğini vurgulayan kendi "düz ve dar" yol mecazını katar. 1750'lere gelindiğinde "İsa'nın yoksulları"na kimin en sadık olacağının peşinde koşan işte tam da bu tarikatlar, mizaç itibariyle İncil öğretisine ve de yeni dönmelere en uzak olanlardı. Dinsel Muhalefet her ikisi de herhangi bir popüler çekicilikten uzaklaşan iki birbirine zıt eğilim arasındaki gerilime takılmıştı: bir yanda, yoksullar için çok entellektüel ve kibar kalan ussal hümanitarizm ve yetkin vaaz, diğer yanda kilise dışından evlenemeyen, her türlü yerleşik dinsel inançlara aykırı düşünenleri ve kötü yola sapmışları kovalamış ve kahrolmaya mahkûm "kokuşmuş kitle"den uzak duran katı Seçilmişler. "Birincilerin Kalvinizmi" diyor Halevy, "çürümekteydi; ikincilerinin Kalvinizmi ise taş kesilmekteydi."[13]

Bunyan'ın Baptistleri bile bu şekilde derinden bölünmüşlerdi. "Arminian" Genel Baptistler (başlıca kaleleri Northamptonshire, Bedfordshire ve Lincolnshire olan) ve Kalvinistliklerinin bizzat kendisi tarikatın yaygınlaşmasını önleyen ateşli Kalvinist Özel Baptistler'e karşı güç kaybediyorlardı.[14] 1770'lere kadar Özel Baptistler kendi dogmalarının tuzağından kurtulamadılar. Northampshire'den yayımlanan bir tamim, İncil öğretisi (*evangelism*)

13 Halevy'nin harikulade özetine bakınız: *A History of the English People in 1815* (Penguin baskı), III, s. 28-32, 40-48.

14 Bogue ve Bennet, *a.g.e.*, III, s. 332-333; Ivemay, *a.g.e.*, III, s. 160 ve devamı.

ile seçilmişlik nosyonunun bağdaştırılabileceğini gösteriyordu: "Kurtarılmak için İsa'ya gelen her şahıs ... yüreklendirilmelidir... Gelen şahıs seçilmiş olmadığı için korkmamalıdır. Zira katılmaya gönüllü olanlar bunlardan başkası değildir." Ancak canlanma yavaş oldu ve herhangi bir iç dinamikten ziyade Methodistlerle olan rekabet Baptistleri yeniden fakirlere yöneltti. 1760'da, beş yaşından beri maden ocağında çalışan ve Methodistlerce kazanılmış Dan Taylor adında Yorkshireli bir maden kömürü işçisi İncil öğretisine sahip bir Baptist tarikat aramaya başladığında uygun bir şey bulamadı. Hebden Bridge yakınındaki fundalıktan sırtında taşıdığı taşlarla kendi toplantı evini yaptı;[15] daha sonra dokumacı kasabası (ve İç Savaş sırasında Püritenlerin kalesi olan) Heptonstall'dan aşağı Lincolnshire ve Northamptonshire doğru yürüyerek, huzursuz Baptist gruplarla temasa geçerek en sonunda (1770'de) Baptist Yeni Rabıta'yı (*Baptist New Connexion*) kurdu. İzleyen yıllarda 25.000 mil yol kateden ve 20.000 vaaz veren bu adam Wesley'in ve Whitefield'ın yanında hatırlanması gereken bir adamdır, ama ne Özel ne de Genel Baptist topluluklardan gelen, manevi olarak belki Bunyan'ın mirasını devralan ve gerçek anlamda yerden biten birisiydi.

Dr. Price ve Dan Taylor'un her ikisini de hatırlamalı ve onların vicdan özgürlüğünden *yararlandıklarını* unutmamalıyız. Onlar Engizisyon'un ya da "Babil'in Kırmızı Fahişesi"[16] zindanının tehdidine marûz kalmamışlardı. Kendi kendini yöneten kiliseleri ve hizipleriyle eski Dinsel Muhalefet'in anarşisinin, en beklenmedik

15 John Wesley 31 Temmuz 1766 tarihli *Journal*'ında "önce Kalvinist, sonra Anabaptist olan dönek Metodistlerin Heptonstall'da karışıklığa yol açtıklarını belirtir.

16 Dinsel Muhalefet'in *Erastianizm* için ilk olarak Papalik ve Roma Katolik Kilisesi ancak çoğu kez İngiliz Kilisesi ya da ruhani erdemini devlet ve dünyevi iktidar uğruna satanlar için kullandığı terim. Cobbett hatırlıyor: "Ben çocukken Papa'nın, Protestanların kanına batırılarak kırmızı hale getirilmiş korkunç bir esvaba bürünmüş kocaman bir kadın olduğuna kesinlikle inanmıştım" *Political Register*, 13 Ocak 1821. [Erastianizm, İsviçreli ilahiyatçı Erastus'un (ö.1583) öğretisinden hareketle geliştirilmiş bir kavramdır. Erastus, Kilise'nin görevinin öğretmek olduğunu, her türlü yaptırımın devlet tarafından uygulanması gerektiğini savunuyordu. İngiltere'de pek fazla bir etkisi olmamakla birlikte 17. yüzyılda kilisenin devlete bağımlı olmasını savunanlarca itibar görmüş bir terimdir - ç.n.]

ve en ortodoks olmayan fikirlerinin bir Lincolnshire köyünde, Orta İngiltere pazar kasabasında, Yorkshire maden ocağı çukurunda aniden ortaya çıkabileceği anlamına geliyordu. (Wesley'in 1768'de *Günlük*'ünde yazdığına göre) Frome'un Somerset adlı yün üretim kasabası "Anababtist, Quaker, Presbyterian, Arian, Antinominian, Moravian ve bunlara benzer pekçok inançta insanların bir karışımıydı." İskoç tacirler ve zanaatkârlar İngiltere'ye diğer mezhepleri getirdiler. 18. yüzyılın son onyıllarında Glasiteler ve Sandemanianlar katı kilise disiplinleri ve "sivil hayatın farklılıklarının kilisede yok edildiğine" dair inançları ve üyeliğin kimi eşyanın ortaklığı anlamına geldiği ve - eleştirmenlerin gözünde- aşırı tinsel gururları ve "yoksullara, cahillere, yok olan çoğunluğa iyi bakmayışları" nedeniyle pek az yol alabildiler.[17] Yüzyılın sonlarına doğru, Londra, Nottingham, Liverpool, Whiteheaven ve Newcastle'da Sandemanian toplulukları vardı.

Dinsel Muhalefet'in entellektüel tarihi çarpışmalar, hizipler, başkalaşmalardan oluşuyordu ve insan siyasal Radikalizmin uyuyan tohumlarının elverişli ve umutvar bir toplumsal ortam bulur bulmaz filizleneceğini çoğu zaman hissediyor. Sandemanian bir ailede yetişmiş olan Thomas Spence, 1775'te Newcastle Felsefe Derneği'nde yaptığı bir konuşmada tarımsal Sosyalizm öğretisinin tüm anahatlarını ortaya koyar. Bununla birlikte 1790'lara kadar ciddi toplumsal propagandaya başlamamıştır. Quaker geçmişi olan Tom Paine, son derece saldırgan aykırı düşüncelerini, vergi memuru olarak Lewes'deki cansıkıcı günlerinde çok az ortaya koymuştur; çünkü ortam umutsuzdu ve siyaset yalnızca bir tür "çıkar sağlama" işiydi. Amerika'ya gelişinden itibaren (Kasım 1774) bir yıl içinde, *İnsan Hakları*'ndaki tüm varsayımları içeren makalelerin yer aldığı *Kriz (Crisis)* ve *Sağduyu*'yu *(Common Sense)* yayımladı. "İnsan onurunu çok fazla aşağıladığı için monarşiye karşı nefret duyuyorum" diye yazdı. "Ancak, son zamanlara kadar fikirlerimle başkalarını hiçbir zaman rahatsız etmedim ve ömrüm boyunca İngiltere'de tek bir hece yazmadım." Değişen Paine değil, içinde bulunduğu ortamdı. *İnsan Hakları*'nın tohumu

17 Bogue ve Bennett, *a.g.e.*, IV, s. 107-124. Katılıklarına raağmen Sandemanianlar bazı toplumsal davranışlarında Dinsel Muhalifler'den daha az yobazdılar ve tiyatroyu onaylıyorlardı.

İngilizdi; ama filizlenmesini yalnızca Amerikan ve Fransız Devrimlerinin getirdiği umut sağladı.

John Wesley'in yerine Eski Dinsel Muhalefet'in herhangi bir mezhebi, *evanjelik* uyanışın hızını saptamış olsaydı, 19. yüzyıl Anglikan kilisesine bağlı olmama akımı daha entellektüel ve demokratik bir biçim kazanmış olurdu. Ancak örgütlenme konusunda papazvari, politikada Yüksek Tory olan Wesley, "Ruhları kurtarmaktan başka yapacağınız bir şey yok" mesajıyla Kalvinist tabuyu kiran ve "İsa'nın yoksulları"na ilk ulaşan oldu.

Yersiz yurtsuz insanlar sizlere sesleniyorum,
Fahişeler ve meyhaneciler ve hırsızlar!
O hepinizi kucaklamak için kollarını açıyor;
Yalnızca günahkârları huzuruna kabul ediyor:
Dürüst olanların ona ihtiyacı yok;
O kaybolanları bulmaya ve kurtarmaya geliyor.

Gel ey benim kabahatli kardeşim gel,
Günah yükünün altında inleyen!
Onun kanayan kalbi sana yer açacaktır,
Onun açık yanı seni içeri alacaktır;
O şimdi seni çağırıyor, evine davet ediyor:
Gel, ey benim kabahatli kardeşim, gel.

Evanjelik uyanışın hükümet tarafından resmen tanınmış Kilise'nin içinden çıkması gerektiği gerçeğinde, kuşkusuz belirli bir mantık vardır. Weber ve Tawney'in göstermiş olduğu gibi, bir "çağrı"ya Püritenlerin yapmış olduğu vurgu, zenginleşen ve gayretli orta sınıfın ya da küçük burjuva grupların deneyimlerine özellikle çok uygundu. Anglikan Protestanlığı'nın güçlü Lutherci gelenekleri tekmil "seçim" nazariyelerine daha az uygundu. Buna karşılık *resmen tanınmış* Kilise'nin, onlara itaat ve çalışkanlık erdemlerini iyice öğretmek göreviyle gerçekten de yoksulların ruhları üzerinde alışılmamış bir gücü vardı. 18. yüzyıl Kilisesi'nin atalet ve maddeciliği öylesineydi ki, sonuçta Wesley'in arzularına karşın, *evanjelik* uyanış bağımsız Methodist Kilisesi'nde ortaya çıktı. Bununla birlikte Methodizm büyük ölçüde kendi kökeninden etkilenmişti; Bunyan ve Dan Taylor'daki ve daha sonra İlkel

Methodistlerdeki yoksul adamın muhalefeti yoksullar için bir dindi. Ortodoks Wesleycilik başladığı gibi, yoksullar için bir din olarak kaldı.

Vaizler ve *evanjelistler* olarak Whitefield ve diğer erken dönem bölge vaizleri Wesley'den daha etkileyiciydiler. Ancak, en üstün derecede enerjik ve becerikli örgütçü, yönetici ve kural koyucu Wesley'di. Demokrasi ve disiplini, doktrin ve duygusallığı en uygun oranlarda bağdaştırmada etkiliydi. Onun başarısı, dinî inançları canlandırma konusundaki şuursuz toplantılardan (ki bunlar Tyburn'un yüzyılında hiç de az değildi) daha ziyade ticaret ve pazar merkezlerinde ve madencilik, dokumacılık ve işçi topluluklarında, üyelerinin Kilise hayatına demokratik katılımının hem teşvik edildiği hem de sıkı bir şekilde denetlendiği ve disiplin altına alındığı kendi kendine yeterli Methodist dernekler örgütlemesinde yatıyordu. O bu derneklere katılımı, her türlü engeli ve sekter öğretiyi bir yana bırakarak kolaylaştırdı. Kabul edilmek için, Methodistler:

> Ne olursa olsun hiçbir düşünceyi empoze etmezler. Özel ya da genel kefaret, kayıtsız şartsız ya da koşullu takdir-i ilahiye inansınlar; Kilise mensubu ya da dinsel muhalif, Presbyterian ya da Bağımsız olsunlar, hiçbir engel yoktur. ... Bağımsız ya da Anabaptist kendi ibadet şeklini uygulayabilir. Quaker da öyle, ve hiçkimse bu konuda onunla didişemez... Bir koşul, yalnızca tek bir koşul gereklidir - ruhlarını kurtarmak için gerçek bir arzu.[18]

Ancak bir kez Methodist topluluklara katıldı mı, inancını değiştiren kişi daha ateşli Kalvinist mezheplerle karşılaştırma yapmaktan alıkonan bir disipline marûz kalıyordu. Wesley, Methodistler'in "başkalarından farklı insanlar" olmalarını; topluluk dışından insanlarla evlenmemelerini, kıyafetleri, konuşmalarının ve davranışlarının ağırbaşlılığı ile fark edilmelerini, hâlâ "Şeytan'ın krallığında" bulunan akrabalarıyla bile görüşmemelerini istiyordu. Hafifmeşreplik, bayağılık, küfretme ve sınıf toplantılarına devamsızlık gibi nedenlerle üyelikten atılabiliyorlardı. Günah çıkarılan zümre toplantıları, sınıfları, gece nöbetleri ve ziyaretleri ile

18 R. Southey, *Life of Wesley and the rise of Methodizm*, (1890 baskısı), s. 545.

bu topluluklar, Southey'in değindiği gibi, içinde "manevi polisin" yer aldığı ve kötü yola herhangi bir şekilde yeniden sapmaya karşı sürekli teyakkuz halinde bulunulan "laik" tarikatlardı.[19] Esnaf ve çalışan insanlarca yönetilen toplulukların "temel" demokrasisi, doktrin ya da kilise yönetimine ilişkin konulara kesinlikle uzanmıyordu. Wesley, kendisinin ve seçtirdiği papazların otoriter yönetimi ve yerel özerkliğe karşı çıkışında olduğu kadar başka hiçbir konuda Dinsel Muhalefet'in geleneklerinden öylesine kesin biçimde uzaklaşmış değildi.

Bununla birlikte Methodizm çoğu kez - Bristol, West Riding, Manchester ve Newcastle gibi köklü Dinsel Muhalefet geleneğine sahip olan yörelerde- fakirler arasında en hızlı gelişmeyi gösterdi. 1760'larda, Diyakoz Priestley ve Obadiah'ın hâlâ Kalvinist Bağımsızlar'ın kilisesini desteklediği Bristollu bir taş ustası John Nelson, kişisel kurtuluşun yeni mesajını dinlemek üzere dokuma işçileri ve madencilerden oluşan büyük cemaatler toplayabiliyordu. Nelson, taş ocağındaki işine giderken eski Dinsel Muhalefet papazının evinin önünden geçiyor, metin alışverişinde bulunuyor ve günah, ilahi kefaret ve takdir-i ilahi konularını tartışıyordu. (Bu tür tartışmalar sonraki yıllarda, ortodoks Methodist teoloji daha oportunist, anti-entellektüel ve verimsiz olmaya başladığında çok seyrek görülür oldu.) Nelson Londra'da iken, Moorfields'de John Wesley'in vaazını dinleyerek inancını değiştirdi. *Günlüğü* Diyakoz Priestley'inkinden çok farklıdır:

> Bir gece... rüyamda Yorkshire'de olduğumu gördüm. İş elbiselerimle eve dönerken ve Paul Champions'ın yanından geçerken, sanki ıstırap içinde bir kalabalıktan gelen güçlü bir bağırış duydum... Aniden haykırmaya ve birbirlerinin üzerine atlamaya başladılar; meselenin ne olduğunu sordum; ve bana İblis'in aralarında başıboş dolaştığını söylediler... Sonra onun kızıl bir boğa şeklinde, ekinlerin arasında koşan hayvanlar gibi insanların arasında koştuğunu gördüğümü sandım. Ne ki onların hiçbirine boynuzlarını göstermiyor sanki boynuzlarını kalbime batıracakmış gibi doğrudan bana yöneliyordu. Sonra bağırdım, "Tanrım, imdat!" ve derhal boynuzlarından

19 *A.g.e.*, s. 382, 545.

yakaladım, bin kadar insanın önünde sırtüstü yatırdım ve sağ ayağımı boynuna bastırdım...

Bu rüyadan tükenmiş ve tere batmış olarak uyandı. Bir başka gece "ruhum tanrı aşkıyla dolmuştu ve onun önünde beni ağlatıyordu":

> Rüyamda Yorkshire'de idim, Gomersal Tepe'sinden Clekheaton'a gidiyordum ve aşağı yukarı yolun yarısında, uzun, siyah bir adam şeklinde kafasındaki saçları yılanlar gibi olmuş İblis'in bana doğru geldiğini gördüğümü sandım... Ama yoluma devam ettim, giysilerimi parçalayıp açtım; "Bak, burada İsa'nın kanı var" diyerek ona çıplak göğsümü gösterdim. Sonra bir tavşan hızıyla benden kaçtığını sandım.

John Nelson işi çok ciddiye alıyordu. Orduya alındı, askerlik yapmayı reddetti; kendisi ve karısı, işlerinin başında kalabalığın saldırısına uğradılar ve taşa tutuldular. Ama bana öyle geliyor ki, her şeye karşın, Nelson'un İblis'i Bunyan'ın Zebani'sinden farklı olarak ve ikincisinin öfke ve kararlılığına karşın daha ziyade fantezi dünyasına aittir. Ve fantezi - çoğu kez dinsel inancını değiştirme ile elele giden[20] feveran, isteri ve bozulmuş ya da bastırılmış cinsellik imâları Methodist uyanışın ayırıcı vasıfları arasındadır. Bunyan, sorgu yargıçları, kötü yola sapanlar, uzlaşma için dünyevi mazeretler dünyasında Zebani'nin meydan okuyuşlarını açıklarken, Methodist İblis, insanın ruhsal varlığında bir yerlerde duran bir güç, içe bakış yoluyla keşfedilen ya da uyanış kampanyalarında doruğa çıkan kitlesel isteri rüzgârlarının dişil İsa sevgisi mecazlarına karşıt olarak ortaya fırlayan fallik bir simge gibidir.

Bir açıdan bu İblis, 18. yüzyıl yoksullarının sefalet ve umutsuzluğunun yayılışı, bir başka açıdan ise enerjinin toplumsal hayatta etkili bir mecraya yönelişini engelleyen ve Püritanizmin insan ruhundan muazzam bir öç alan, yaşamı inkâr edici akidesinin baskısı olarak görülebilir. Methodizmi, kuzenleri Moravyalılar'ın Wesley'i çok derinden etkilediği 17. yüzyıl "Ranter"lerine kadar

20 Bkz. W.E.W. Lecky, *History of the English People in the 18 th Century*, (1891), III, s. 582-588. Bu yüzyılda Methodizm konusu üzerine tüm yazılanlara rağmen, Lecky ve Southey'in yazdıkları okunması zorunlu eserler arasındadır.

geri giden geleneğin bir başkalaşımı olarak görebiliriz. Ancak "Sevgi" kültü, bir "toplumsal din"in onaylanışıyla bastırılmış toplumsal ve cinsel dürtülerin patolojik sapması arasında bir yerde dengeye kavuşturulmuştu. Bir yandan "fahişeler, meyhaneciler ve hırsızlar"a yönelik içten bir merhamet; öte yandan günah ve günah çıkarmaya ilişkin hastalıklı bir takıntı. Bir yandan, gerçek kötülüklere karşı gerçek bir nedamet; öte yandan iç gözlemsel suçluluğun çok keyifli incelikleri. Bir yandan erken Methodist toplulukların gerçek üyeliği, diğer yandan kamu hayatında dışa vurması engellenen ve müyyideye bağlanmış duygusal mastürbasyon şeklinde açığa çıkan toplumsal enerji. Bir yandan, yerel vaizler ve sınıf önderleri kanalıyla onlara okumayı öğreten, konuşmada ve örgütlenmede deneyim kazandırarak ve kendilerine saygı duymalarını sağlayarak mütevazı insana yer açan bir din; öte yandan onların entellektüel güvenlerini hazin bir şekilde istirmar eden, zihinsel sorgulamaya ve sanatsal değerlere düşman bir din. Burada sevginin gerek cinsel, gerekse Otorite ile ilişkilerini rahatsız edebilecek herhangi bir biçimde etkili toplumsal dışavurumundan korkan "Sevgi" kültü ile karşı karşıyayız. Onun gerçek kendini vakfetme dili mazoşizmle lekelenmiş cinsel yüceltme: "kanayan sevgi", yaralı taraf, Kuzu'nun kanı:

Öğret bana, her türlü hoşa giden tuzaktan
Kalbimin sorunlarını sakınmayı.
Sen benim Sevgim ol, Neşem, Korkum!
Benim Ezeli ve Ebedi sanatımın kısmeti.
Benim hiçbir zaman kusur etmeyen Dostum Sen ol,
Ve sevgi, ah beni sev sonuna kadar..

Londra'da Jakoben bir oymacı "Sevgi'nin Bahçesi"ne gider ve "Oynadığım yeşilliğin ortasında bir şapel" kurar:

Ve kapalıydı kapıları bu şapelin,
Ve "Yapmayacaksın" fermanı kapının üzerinde...

Bahçede, "çiçeklerin olması gerektiği yerde mezar taşları "vardı:

Ve siyah cübbeleri içinde Papazlar turlarını atıyordu,
Ve benim neşemi ve arzularımı yaban gülleriyle bağlıyorlardı,

Son yıllarda, Methodizmin işçi sınıfı hareketine olumlu katkıları olduğu konusunda çok şey söylendiği için Blake ve Cobbet, Leigh Hunt ve Hazlitt'in sorunu farklı değerlendirdiklerini hatırlamamız gereklidir. Kimi popüler rivayetlerden hareketle, "küçük ilahiyat kitaplığı" ile Tolpuddle şehidi George Loveless'in ve onun açık sözlü bağımsızlığının Methodizmin radikal ve sendikal örgütleyiciler için bir fidanlıktan başka bir şey olmadığını düşünebiliriz. Mesele çok daha karmaşıktır. Bir düzeyde, resmî Wesleyciliğin reaksiyoner, gerçekte iğrenç, yaltaklanıcı niteliği öyle çok zorlanmadan saptanabilir. Wesley'in politikaya az sayıdaki müdahalesi arasında Dr. Price'a ve Amerikalı kolonistlere karşı risale savaşı sayılabilir. Müritlerine, fikir düzeyinde değil, hurafe düzeyinde ifadesini bulan boyun eğme idelolojisini empoze etme fırsatını hiç kaçırmamıştır.[21] Ölümü (1791) Fransız Devrimi'ne ilişkin o ilk coşkuyla aynı zamana rastlamış ancak izleyen Methodist Kongreler, "Kral'a içten bağlılık ve Anayasa'ya yürekten sadakat" (Leeds Kongresi, 1793) şeklinde kurucularının geleneğini sürdürmüştür. Wesley'in ölümünden sonraki yıl alınan kararlar açıktır: "Hiçbirimiz, gerek yazılı gerek sözlü olarak Hükümet hakkında saygısız ya da küçümseyici söz etmeyeceğiz."[22]

Böylelikle, bu düzeyde Methodizm siyasal olarak geriye dönük ya da "istikrar sağlayıcı" bir etki olarak görünmektedir ve burada Halevy'nin, 1790'larda İngiltere'de devrimi Methodizmin önlediğine ilişkin ünlü tezinin kimi dayanaklarını görüyoruz. Ancak bir başka düzeyde, Methodizmin işçi sınıfının kendine güven ve örgütlenme kapasitesindeki gelişmesinden dolaylı olarak sorumlu olduğu tezini de unutmuyoruz. Bu tez, daha 1820 yılında Southey tarafından ortaya atılmıştı:

---

21 Wesley'in siyasal önyargılarının çok veciz bir anlatımı için bkz. Maldywen Edwards, *John Wesley and the 18th Century* (1933).

22 Zikreden Halevy, *a.g.e.* III, s. 49. Halevy şu yorumu da eklemektedir: "Bu tür davranışlar, Jakoben ilkelerin rağbet görmemesinin Methodist propagandaya zarar vermemesini garanti ediyordu." Bununla birlikte, Jakoben ilkeler 1792'de güç kazanmaya başladığından, Methodist propagandanın bu görüşleri gözden düşürmek için ortaya atıldığını söylemek daha doğru olur ve bu da İngiliz halkının özgürlüklerine zarar verici niteliktedir. Ayrıca, E. Hobsbawm'ın Halevy'e ilişkin eleştirisine bkz. "Methodism and the Threat of Revolution", *History Today*, Şubat, 1957.

> Belki de alt sınıfları derneklerde bir araya getirmek, kendi kendilerini yönetme konusunda kurallar koymak, kaynak yaratmak ve krallığın bir ucundan öteki ucuna iletişim sağlamak konularında Methodizmin katkısı ondan kaynaklanan rastlantısal kötülükler arasında sayılabilir...

Ve daha yakın zamanlarda, Dr. Wearmouth'un ilginç kitaplarında bu durum belgelenmiştir, ama, bunları okuyacak olanların Southey'in "ama bu anlamda [Methodizm] diğer etkenlerin ortaya çıkardığı bir süreci yalnızca çabuklaştırmıştır" şeklindeki önemli nitelemesini hatırlamaları doğru olur.[23] Methodizmin işçi sınıfı hareketine yaptığı "katkılar"ın pekçoğu, Wesleyci Kongre nedeniyle değil ona rağmen oluşmuştur.

Gerçekten de Methodizmin erken tarihi boyunca Wesley'in empoze ettiği inanış ve örgütlenme biçimleriyle mücadele eden oluşum halinde demokratik bir ruh görürüz. Sıradan vaizler, Resmî Kilise'den kopuş, dernekler içinde kendi kendini yönetme biçimleri. Tüm bu konularda Wesley ya karşı çıkmış ve savsaklamıştır ya da olayları geriden izlemiştir. Wesley kendi manevi eşitlikçiliğinin sonuçlarından kaçamıyordu. Eğer İsa'nın yoksulları kendi ruhlarının aristokratların ya da burjuvaların ruhları kadar iyi olduğuna inanmaya başlarlarsa o zaman bu durum onları *İnsan Hakları*'ndaki iddialara yaklaştırırdı. Buckingham Düşesi bu durumu saptamada gecikmemiş ve Methodist Huntington Kontesine aşağıdaki gözlemde bulunmuştu:

> Methodist vaizler hakkındaki bilgiler için Hanımefendi Hazretleri'ne teşekkür ederim; öğretileri, sürekli olark tüm toplumsal sınıfları eşitlemeye ve her türlü farklılığı yok etmeye çabalayan, Üstlerine karşı saygısız ve küstahlığa bulaşmış en iğrenç şeylerdir. Yeryüzünde sürünen sıradan biçarelerle aynı derecede günahkâr bir kalbe sahip olduğunuzun söylenmesi felaket bir şey.[24]

Londra ayak takımına vaaz veren arabacı Humprey Clinker'ın gülünçlüğüne işaret eden Smollett de aynı şeye değinmiştir. Ve

23 Southey, *a.g.e.*, s. 571.

24 J.H. Whiteley, *Wesley's England* (1938), s. 328'de zikrediliyor.

John Nelson'un izinden giden yüzlerce sıradan vaiz -kendi paylarına- bunu başka bir şekilde öğreniyorlardı. Kurulu düzenin yazarları bu korkuyu defalarca dile getirirler. 1800'lerde Spa Fields, Hackney ve Islington Green'de vaaz veren anti-Jakoben bir risaleci suçu, "sakalsız çocuklar, teknisyenler ve işçilere" yüklemektedir. Mezheplerin vaizleri arasında bir eski giysi esnafı, bir öğütücü, bir koyun kellesi satıcısı, bir araba boyacısı, bir hurdacı, bir uşak, bir diş çekici, bir peruka imalatçısı ve kan alma uzmanı, bir pantolon yapımcısı ve bir kömür yükleyicisi saymaktadır. Lincoln Piskoposu bu durumda daha karanlık bir tehdit görmektedir: "aynı olanaklar, aynı etkinlikle kiliseyi olduğu gibi devleti baltalamak ve devirmek için de kullanılabilir."[25]

Ve vaazdan örgütlenmeye. Burada iki sorun var: Dinsel Muhalefet'in kimi kendi kendini yönetme geleneklerine Methodizmin geçici sızması, ve Methodist Birliği'ne özgü örgütlenme biçimlerinin işçi sınıfı topluluklarına aktarılması. Birincisi konusunda, Wesley (kimi zaman sanıldığı gibi) mesajını yalnızca mevcut kiliseler dışındaki "dinsizler"e iletmekle kalmadı; ayrıca, Eski Dinsel Muhalefet'in kuşatılmış coşkularına yeni bir çıkış yolu gösterdi. Methodistlere katılan tüm cemaatler ve Dinsel Muhalefet rahipleri söz konusuydu. Kimileri, Wesley'in otoriter yönetiminden nefret ederek ve 1790'larda Dinsel Muhalefet, kendi *evanjelik* uyanışını yaşarken, eski mezheplerine yeniden katılmak üzere bu dinsel uyanıştan geçtiler. Fakat diğerleri, eski geleneklerinin papazvari Wesleyci biçimlerle mücadele ettiği az çok huzursuz bir üyeliği sürdürdüler. İkinciler için Methodizm, Dinsel Muhalefet'in sahip olmadığı, radikal ve sendikal örgütlerce çoğu kez ödünç alınan yalnızca sınıf toplantıları biçimleri, sistemli para toplanması ve "bilet"i değil, aynı zamanda - ulusal olduğu kadar bölgesel düzeyde- etkin merkezi bir yönetim sağladı. ("Platform"ları, gündemli kurul toplantıları ve bunların titiz yönetimi ile o Wesleyci Yıllık Kongreler, daha sonraki zamanların işçi hareketine yapılmış biraz rahatsız edici "katkılar" olarak görülebilir.)

Böylece geç 18. yüzyıl Methodizmi, kendi içindeki yabancı demokratik eğilimlerle rahatsızdı; ama aynı zamanda kendine rağ-

25 W.H. Reid, *The Rise and Dissolution of the Infidel Societies of the Metropolis* (1800), s. 45-48.

men diğer örgütsel biçimlere bir model vazifesi görüyordu. Wesley'in hayatının son on yılında içsel demokratik baskılar yalnızca kurucunun ileri yaşına olan saygıdan ve yaşlı otokratın "büyük ödülü"ne ulaşmaktan çok uzak olmadığı inancıyla zapt edilebiliyordu. Muhalif topluluklarda dile getirilen, seçimle gelecek bir Kongre, daha fazla yerel özerklik, Kilise'den kesin kopuş, üç aylık toplantılarda ve bölgelerde daha fazla halk katılımı gibi yirmiye yakın talep söz konusuydu. Genel radikal dalga yükselirken Wesley'in ölümü "işaret fişeği" gibi oldu. Birbirine rakip örgüt planları, tartışmalı konulardaki gibi sıcak bir branda ile örtülmüştü. Alexander Kilham, *Özgürlüğün Yükselişi*[26] adlı risalesinde; "Neros'a yönelik baskıdan ve Babil'in büyük Fahişesi'nin tüm kanlı eylemlerinden nefret ediyoruz; bununla birlikte kendi takdirimizce onların izinden yürüyoruz" diye yazıyordu. Ve risalelerle, sınıf toplantılarında, yerel papazların buluşmalarında, özyönetim konusunda Birlik içinde tartışılan çok daha uzun erimli öneriler ortaya atıyordu ki, bizzat bunların tartışılması demokratik eğitim sürecinin önemli bir parçası olmuş olmalıdır.[27]

1797'de Kilham, daha demokratik bir yapı için önerilerinin pekçoğunu kabul eden ilk önemli Wesleyci ayrılışı, Methodist Yeni Birlik'i başlattı. Birlik'in en önemli gücü (muhtemeldir ki) Jakobenizmle iç içe geçmiş zanaatkârlar ve dokumacılar arasında ve üretim merkezlerindeydi.[28] Kilham'ın kendisi reformculara sempati duyuyordu ve her ne kadar siyasî inançları geri planda tutuluyor idiyse de, ortodoks Birliği'ndeki rakipleri bunları öne çıkarmaya gayret ediyorlardı. Birlik, ayrılışı değerlendirirken, İrlanda'daki Kilise'nin üyelerine "Zion'daki şamatacı düzen bozucularımızın tümünü... Paine'in duygularını kucaklamış herkesi...

---

26 *The Progress of Liberty Among the People Called Methodists* (Alnwick, 1795).

27 Bkz. *An Appeal to the Members of the Methodist Connexion* (Manchester, 1796); E.R. Taylor, *Methodizm and Politics, 1791-1851* (Cambridge, 1935), Bölüm 2; W.J. Warner, *The Wesleyan Movement in the Industrial Revolution*(1930), s. 128-131.

28 Kilham'a verilen destek Sheffield, Nottingham, Manchester, Leeds, Huddersfield, Plymouth Dolları, Liverpool., Bristol, Birmingham, Burslem, Macclesfield, Bolton, Wigan, Blackburn, Oldham, Darlington, Newcastle, Alnwick, Sunderland, Ripon, Otley, Epworth, Chester, Banbury'de en fazla idi. Bkz. E.R. Taylor, *a.g.e.*, s. 81; J. Blackwell, *Life of Alexander Kilham* (1838), s. 290-342.

kaybedeceğiz," diye sesleniyordu. Huddersfield'de Yeni Birliğin üyeleri "Tom Paine Methodistleri" olarak tanınıyordu. Taraftarlarının mahiyetini, cemaati 500 dolaylarında olan Leeds'deki önde kelen Kilhamcı kilisenin "Ebeneezer Sokağı'nın başında, normal olarak orta sınıf yabancıların gitmesinin beklenmediği, yoksul, ele avuca sığmaz yoğun bir kalabalığın ortasında" ifadesinden anlıyoruz. Ve çeşitli yerlerde Yeni Birlik'le gerçek Jakoben örgüt arasındaki bağlantı yalnızca bir tahmin değildir. Halifax'da Bradsaw kilisesinde bir okuma ve tartışma kulübü kurulmuştu. Dokumacıların yaşadığı bu kasabanın halkı, sınıf toplantılarında yalnızca Kilham'ın *Özgürlüğün Yükselişi*'ni değil, aynı zamanda Paine'in *İnsan Hakları*'nı okuyordu. Kırk yıl sonra, Halifax Methodizmini yazan tarihçi, sonunda kiliseyi ele geçiren, gezici ortodoks papazını kovan, araziyi satın alıp burasını kendilerine ait "Jakoben" kilisesi olarak yöneten "o iğrenç akrep düğümü"yle ilgili nefretini gizleyemiyordu.[29]

Yeni Birliğin gelişmesi görülmeye değer olmadı. Kilham 1798'de öldü ve müritleri 1790'ların sonundaki genel siyasal gericilik nedeniyle azaldı. 1811'e gelindiğinde Yeni Birliğin sahip olduğunu iddia ettiği üye sayısı 8.000'di. Ancak onun varlığı, insanın Halevy'nin tezine kuşkuyla bakmasına yol açıyor. Wesley'in ölümünde Methodist toplulukları oluşturan insanların sayısı 80.000 olarak tahmin ediliyordu. Her birinin, kurucularının Tory ilkelerini savunduğunu varsaysak bile bu durum güç bela devrimci bir dalgayı durdurmaya yeterliydi. Aslında, Yıllık Kongreler neye karar vermiş olursa olsun, 1792 ve 1793'deki Radikal fırtınalar genel olarak Dinsel Muhalefet içinden gelişerek pekçok Methodist topluluğa yayıldı. Liverpool Belediye Başkanı 1792'de İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda sağlıklı bir gözlemde bulunmuş olabilir:

> Bütün bu yerlerde Methodistler'den ve onların Toplantı evlerinden başka bir şey yok... böylelikle ülkenin Gençliği, yalnızca Cahil değil, Kutlu Anayasamıza düşman olduklarına

29 J. Blackbell, *a.g.e.*, s. 339; E.R. Taylor, *a.g.e.*, s. 85; J. Wray, "Facts Illustrative of Methodizm in Leeds", [1835], Leeds Referans Kütüphanesi'nde elyazması; J.U. Walker, *Wesleyan Methodizm in Halifax*, (Halifax, 1836), s. 216-223.

inanmak için son zamanlarda gereğinden fazla nedenimiz bulunan bir grup adamın talimatıyla yetişmektedir.[30]

1795'ten *sonraki* karşı-devrimci yıllarda Methodizm kuşkusuz istikrar sağlayıcı ya da eski hale döndürücü toplumsal bir güç olarak, çalışan insanlar arasındaki en hızlı gelişmesini gösterdi. Kilhamcı ayrılış nedeniyle daha demokratik ve entellektüel unsurlarından yoksun kalan ve daha katı disiplin biçimlerine maruz kalan Methodizm bu yıllarda nerdeyse siyasal gericiliğin *nedeni* olduğu kadar *sonucu* olarak da görülebilecek yeni bir fenomen olarak belirdi.[31]

Sanayi Devrimi'nin tüm süresi boyunca Methodizm, otoriter ve demokratik eğilimler arasındaki bu gerilimi hiçbir zaman aşamadı. Yeni Birlik ve (1806'dan sonra) İlkel Methodistler gibi ayrılan mezheplerde demokratik eğilim en güçlü bir şekilde kendini hissettirdi. Üstelik Hobsbawm'ın işaret etmiş olduğu gibi Methodizm nerede görüldüyse, Resmî Kilise'den kopuşunda, 19. yüzyıl Fransa'sındaki anti-klerikalizmin kimi işlevlerini yerine getirdi.[32] Tarım ya da madenci köyünde şapel ve Kilise kutuplaşması, siyasal ve endüstriyel biçimler alan bir kutuplaşmayı kolaylaştırabilirdi. Gerilim yıllarca devam etmiş gibi görülebilir; ancak çözüldüğünde ve eski Püriten Savaş Tanrısı bir kez daha sancağı yükselttiğinde, kimi zaman laik önderlerin hiç beceremedikleri manevi bir tutkuyla yüklü olmuştur. İblis tanımlanamaz olarak kaldığı ve belirli bir sınıfsal yeri olmadığı sürece Methodizm çalışan insanları - şapel ile taverna, kötü ile günahtan arınmış, kaybolmuşla kurtarılmış arasında bir tür manevi iç savaşa mahkûm etmiştir. Samuel Bamford, *İlk Günler*'inde, kendisi ve arkadaşlarının "İblis'in hâlâ pekçok mevzii bulunan" komşu köylerde misyoner coşkusuyla bastıkları dua toplantılarını anlatır. "Bu dualar 'Göklerin Prensi'nin gücüne karşı' saldırı olarak görülüyordu." (Benzer bir coşku Penninlerin öteki tarafında dikkate değer bir ilahiyi ilham etmiş olmalıdır: "Bradford'da ayrıca Sen aşağı Bak, / İblis'in tahtını koruduğu yerde.") Yalnızca birkaç

30 Zikreden J.L. ve B. Hammond, *The Town Labourer* (ikinci ed., 1925), s. 270.

31 Aşağıda Onbirinci Bölüme bakınız.

32 E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels (1959), s. 146.*

yıl sonra Cobbett, yukarı Lancashire dokumacılarına rakip bir köyün birahanesinde değil, "*Thing*"de* ve Eski Ahlâksızlıkta İblis'i aramayı öğretiyordu. Bu Zebani'nin Lord Liverpool'la ve Casus Oliver'la dokumacıları Peterloo'ya yönelten çok hızlı bir özdeşleşmesiydi.

Dinsel Muhalefet Geleneğinin iki ayrı özelliğinden daha söz edilmelidir. Bunlardan her ikisinin 18. yüzyılda önemli bir etkisi olmadıysa da 1790'dan sonra her ikisi de yeni önemler kazanmıştır. İlk olarak, Quakerler, Camisardlar ve özellikle Moravianlar'ı çağrıştıran cemaatçi fikirler ve tecrübeler sürekli olmuştur. Bolton ve Manchester'de bir grup ayrılıkçı Quaker'de görülen mayalanma, 1774 yılında "Ann Ana"nın ayrılışıyla ve Birleşik Devletler'de ilk Shaker topluluklarının kuruluşuyla sonuçlanmıştır. Kırk yıl sonra, Shakerların başarısından cesaret bulan Robert Owen, onların fikirlerini laik biçimler içinde popülerleştirmiştir.[33] Wesley'in doğru yolu bulmasını borçlu olduğu Moravianlar 18. yüzyılda İngiltere'de tam olarak hiçbir zaman ulusallaşmamıştır. Her ne kadar pekçok İngiliz, Fulneck (Pudsey), Dukinfield ve (Manchester yakınlarındaki) Fairfield'de olduğu gibi Londra'daki Moravian cemaatlere girmiş olsalar da bu topluluklar Alman vaizlere ve yöneticilere bağımlı kalmıştır. Her ne kadar ilk Methodist topluluklar Moravian Kardeşliği ile birlikte ortaya çıkmış olsa da ikinciler birincilerden "hareketsizlikleri", "coşku"dan uzak duruşları ve pratik cemaatçi değerleri ile ayrılıyorlardı; "[Fulneck'teki] ayinin sakin, yumuşak, sürekli, tatlı ve etkileyici niteliği, [Methodist] uyanış toplantılarının şevk, gürültü ve kargaşasına bir tür ayıplama gibi görünüyordu." Moravianların etkisi üç yönlü olmuştur: ilk olarak eğitim faaliyetleriyle; - (Sheffield gazetesi *Iris*'in Radikal şairi ve editörü) Richard Oastler ve James Montgomery, Fulneck'de eğitim görmüşlerdi. İkinci olarak, Shakerlarınkiyle birlikte topluluklarının belirgin başarısı, erken 19. yüzyıl Owencilerince sık sık zikredilmiştir. Ve üçüncü olarak, - Wesley Moravian bağlantısını inkâr ettikten çok sonra- cemaatçi ideallere

(*) *Thing*: İskandinav ülkelerinde ve fetihten önce İngiltere'nin bazı kesimlerinde halkın, bir karar organı, parlamento ya da mahkeme olarak yaptığı toplantı - ç.n.

33 Bkz. W.H.G. Armytage, *Heavens Below* (1961) I, Bölüm 3 ve 5.

olan özlem "kız kardeş" ve "erkek kardeş" söylemiyle ifade edilerek devam etmiştir.[34]

Cemaatçi gelenek kimi zaman bir başka yeraltı geleneği ile, binyılcılık ile (millennarianizmle)* birlikte var olmuştur. İngiliz Devrimi'nin daha vahşi tarikatçıları -Ranterler ve Beşinci Monarşiciler- Vahiy Kitabını yorumlayışları ve göklerden inecek Yeni Bir Kudüs beklentileriyle hiçbir zaman tümüyle ortadan kalkmamışlardı. Muggletoncular (ya da Ludowic Muggleton'un müritleri) 18. yüzyılın sonunda hâlâ Londra'nın parklarında ve bahçelerinde vaazlar veriyorlardı. Shakerların içinden çıktığı Bolton Cemiyeti'ne Jane Wardley Ana başkanlık ediyor ve "güçlü titreşimlerle" toplantı odasını adımlarken nutuk atıyordu:

> Nedamet getiriniz. Çünkü Tanrı'nın Krallığı yakındır. Yeni cennet ve yeni dünya eskinin gelmek üzere olduğunu haber vermektedir. Ve İsa yeniden göründüğünde ve gerçek kilise tam ve aşkın ihtişamıyla doğrulduğunda, tüm İsa-karşıtı mezhepler, papazlar, kilise, papa süpürülüp atılacak.[35]

1755'deki Lizbon depremi gibi herhangi bir dramatik olay kıyamet gününe ait beklentiler uyandırıyordu. Aslında Methodizmin kendi kalbinde bin yıllık bir istikrarsızlık vardı. Cadılar, İblis'in saltanatı ve Kutsal Kitap'la fala bakma (ya da İncil'in herhangi bir sayfasını açarak doğru yol arama) konularında bir dereceye kadar safdil olan Wesley kimi zaman Kıyamet Günü'nün yakınlığı konusunda ön uyarılarda bulunuyordu. Wesleycilerin eski bir ilahisi geleneksel binyıllık mecazı kullanır:

> Büyük mabedini buraya kur,
> Gönderilen *Yeni Kudüs*'ü,
> Sen de azizlerinin ortasında görün,
> Ve bizleri göz kamaştıran tahtına oturt.

---

34 Bkz. C.W. Towlson, *Moravian and Methodist* (1957); Armytage, *a.g.e.*l, Bölüm 6; J. Lawson, *Letters to the Young on Progress in Pudsey* (Stannigley, 1887), Bölüm 15; C. Driver, *Tory Radical* (Oxford, 1946), s. 15-17.

(*) Millenarianism (binyılcılık): Hıristiyan inanışına göre, gelecek bin yıllık ideal bir topluma inanma - ç.n.

35 E.D. Andrews, *The People Called Shakers* (New York, 1953), s. 6.

Büyük binyıllık günü başlat;
Şimdi Kurtarıcı, bir haykırışla in,
Cennetteki sancağını göster,
Ve hiçbir zaman sona ermeyecek neşeyi getir.

Binyıl inancı lafzi olarak onaylanmasa da, Methodist uyanış toplantılarının kıyamet gününe ilişkin havası hayalgücünü ateşliyor ve 1790'dan sonra binyılcı peygamberlerin kabulünün yolunu hazırlıyordu. Londra, Bristol ve Birmingham'da Yeni Kudüs'ün Swedenborgian Kilisesi'nin küçük cemaatleri kimi zanaatçıları daha entellektüel ve mistik binyıl inançları için hazırlıyorlardı.[36]

Her ne kadar tarihçiler ve sosyologlar son zamanlarda binyıl hareketleri ve fantezileriyle daha fazla ilgilenir olmuşlarsa da, bu hareketlerin önemi, bunları "paranoya" ve uyumsuzluk terimleriyle tartışmak eğilimi yüzünden kısmen karanlıkta kalmıştır. Böylece Profesör Cohn, *Binyılın Kovalanması* adlı ilginç araştırmasında -kanıtların bir tür sansasyonel kurgulanmasıyla- paranoyak ve megalomanyak "cennetlik" kavramına ve "binyıl düşüncesine inanan hareketlerin" "müzmin bir şekilde bozulmuş gerçeklik duygusu"na ilişkin genellemelere varabilmeyi başarmıştır. Kurtarıcı hareketler kitle desteği sağladıklarında:

> O zamana kadar nüfus içine dağılmış paranoya birimleri aniden yeni bir varlık oluşturmak üzere tek vücut: kollektif paranoyak fanatizm haline gelirler.[37]

Bu tür bir "tek vücut olma" durumundan insan kuşku duyuyor. Bununla birlikte, böyle bir fenomen var olduğuna göre tarihsel sorun ortada durmaktadır: hoşnutsuzluklar, beklentiler ve hattâ çılgın sayrılıklar niçin yalnızca belirli zamanlarda ve belirli biçimlerde etkili hareketler içinde "tek vücut olmaktadır"? Yap-

---

36 Wesleyencilik için bkz. Southey, *a.g.e.*, s. 367; Joseph Nightingale, *Portrait of Methodizm* (1807), s. 443; J. E. Rattenbury, *The Eucharistic Hymns of John and Charles Wesley* (1948), s. 249; Swedenborgianism için bkz. Bogue and Bennett, *a.g.e.*, IV, s. 126-134; R. Southey, *Letters From England* (1808), III, s. 113. 17'. yüzyıl sonu binyılcılığı için bkz. Christopher Hill, "John Mason and the End of the World", *Puritanism ve Revolution* (1958) içinde. 18. yüzyıl geleneğinin kimi emareleri için bkz. W.H.G. Armytage, *a.g.e.*, I, Bölüm 4.

37 N. Cohn, *The Pursuit of Millenium* (1957), s. 312.

mamamız gereken şey, saf "gariplikleri" ve fanatik sapmaları, Babil, Mısır'dan sürülme, Kutsal Şehir ve İblis'le mücadele gibi azınlık gruplarının deneyimlerini ifade ettikleri ve beklentilerini yüzyıllar boyunca tasavvur ettikleri *mecazlarla* karıştırmaktır. Üstelik, belirli gruplarca kullanılan mübalağalı mecazlar her zaman onların nesnel dürtülerini ve etkili faraziyelerini açıklamazlar. Bu zor bir meseledir; biz "mecaz"dan söz ettiğimizde kasten gizli tutulan saiklerin "büründüğü" ifade biçimlerinden çok daha fazla bir şeyi kastederiz. Mecazın kendisi, Püritenizmin tarihinde, onların tarihsel aracılığında tekrar tekrar gördüğümüz gibi, nesnel olan kadar "gerçek", onun kadar etkili güçlü sübjektif dürtülerin kanıtıdır. İnsanların neler hissedip neler umduklarının, nasıl sevip, nefret ettiklerinin ve dillerinin dokusu içinde belirli değerleri nasıl koruduklarının bir göstergesidir. Ancak, pek bol olan mecaz kimi zaman açıkça hayali olan hedefleri gösterdiği için bunun kolaylıkla "müzmin bir şekilde bozulmuş gerçeklik duygusu"na işaret ettiği sonucuna kolaylıkla ulaşamayız. Ayrıca, belirli zamanlarda yokluk ve acı çekmeye çaresiz "uyarlanış" binyıllıkçınınki kadar bozulmuş gerçeklik duygusuna işaret edebilir. Ne zaman böyle bir fenomenle karşılaşırsak, dilde depolanan ve salıverilen ruhsal enerjiyi ne kadar kıyamete ilişkin ve gerçek çılgın sayrılığa ait olursa olsun birbirinden ayırmalıyız.

Sanayi Devrimi boyunca "içerideki krallık"la "dışarıdaki krallık" arasındaki bu gerilimi, yoksulların Dinsel Muhalefeti içinde, bir kutupta binyılcılık ve diğerinde pasiflik olduğu halde görürüz. Yüzyıllar boyunca, en yaygın ve ulaşılabilir eğitim, vaaz kürsüsü, Pazar Okulu, Eski Ahit ve *Pilgrim's Progress* yoluyla edinilmiştir. Bu mecazla o toplumsal deneyim arasında sürekli değiş-tokuş olmuştur: gerçeklikle tutumlar arasında, edilgenliğinde kimi zaman mazoşistik ama nadiren "paranoyak", kimi zaman semereli, kimi zaman çorak bir diyalog. Methodizmin tarihi, "süblimasyon"un marazi biçim bozukluklarının, toplumsal gericilik dönemlerinde yoksulların en sık görülen sapınçı olduğunu; buna karşılık paranoyak fantezilerin daha ziyade devrimci heyecanların özgür bırakıldığı dönemelere ait olduğunu akla getirmektedir. Fransız Devrimi'nin hemen sonrasında, uzun süredir yer altında olan binyıllıkçı akım beklenmedik bir güçle açığa çıkmıştır:

> Gerçek Binyıllıkçı için, şimdiki zaman, daha önce içe yönelik olanın aniden dışa vurduğu, dış dünyayı kontroluna alarak dönüştürdüğü kopuş olmaktadır.[38]

Hayal ile gerçek bir kere daha karışmaktadır. Binyılcılık, nefesiyle Blake'i etkilemiştir: yalnızca Londra esnafının ve Dinsel Muhaliflerinin değil, Orta İngiltere'nin maden ve dokumacılık köylerinde, kuzeyde ve güneyin köylerinde evden dışarı çıkmıştır.

Ancak pekçok kafada, Dünya'nın Güçleri'nin dokunamadığı ve Eski Ahit'in davet edici diliyle belleğe geçirilen bir denge, dış deneyim ile içerideki krallık arasında bir denge oluşmuştur. Thomas Hardy, örgütlenmenin pratik ayrıntılarına titizlikle dikkat eden aklı başında hattâ hayale yer vermeyen bir adamdı. Ama vatana ihanet suçundan kendi yargılanması söz konusu olduğunda en sıradan İngilizin dilini anladığı Krallar Kitabı'na başvurmayı dünyadaki en olağan şey olarak görüyordu:

> Kavim dedi "Davud'da ne payımız var? ve Yesse'nin oğlunda mirasımız yoktur. Ey İsrail çadırlarınıza... Ve İsrail bugüne kadar Davud evine karşı asi oldu."

İngiliz Jakoben ajitasyonunu hızlandıran unsurlardan birisi olan Dinsel Muhalefet geleneğinin kolay bir özeti yapılamaz. Genelleştirmeye gelmeyen onun farklılığıdır ve aynı zamanda bu onun en önemli özelliğidir. Birbiriyle mücadele eden mezhepler ve ayrılan kiliselerin karmaşıklığında, 19. yüzyıl işçi sınıfı kültürünün farklılıklarının oluştuğu zorlayıcı ortamı görürüz. Burada, küçük fakat etkili bir esnaf taraftarıyla Faydacılar ve Bağımsızlar gayretli bir entelektüel gelenek oluşturmuşlardır. Aralarında William Godwin'in papaz babasının da bulunduğu Sandemanianlar; cemaatçi gelenekleriyle Moravianlar, Inghamiteler, Muggletonianlar, Cold Bath Fields'da bir kuaför dükkânında ortaya çıkan ve *Cennet ve Cehennem Dergisi*'ni yayınlayan Swedenborgian tarikatı vardır. Burada, Hazlitt'in gözlemlediği, her türlü vergilendirilmiş maddeyi boykot ederek Eski Ahlâksızlığı dize getireceği umuduyla pipolarına ahududu yaprağı dolduran iki eski Dinsel Muhalefet

38 Karl Manhnheim, *Ideology and Utopia* (1960 ed.), s. 193. (*İdeoloji ve Ütopya*, çev. Mehmet Okyayuz, Epos yayınları, 2003)

papazı vardır. Burada, Galler'den gelmiş Kalvinist Methodist göçmenler ve İskoçya'nın Ahitçi* tarikatları - Berwicksshire tarım işçileri ailesinde katı bir Anti-Burgher olarak yetiştirilen ve Tahıl Yasaları'na** karşı muhalefetiyle ünlenen Alexander Somerville vardır. Burada, Burdett, Cartwright ve Sadler'in Bunyan'ının duvardaki portreleriyle, *Debbağlar Sokağı'ndaki Devrim*'in (*The Revolution in Tanner's Lane*) çok güzel bir şekilde yeniden yaratılmış kahramanı matbaa işçisi Zachariah Coleman vardır: "O bir ranter ya da uyanışçı değildi; ılımlı bir Kalvinist'ti. Yani sarsılmaz inancı olarak Kalvinizme bağlıydı ama fiilî uygulama söz konusu olduğunda onu değiştirirdi." Ve burada rüyalardan ve (Blake gibi) ölmüş ruhlar ve Meleklerle yapılan konuşmalardan söz eden ve (Blake gibi) "Fransız Devrimi'nin daha güçlü etkisine neredeyse derhal kapılan" ve "*politikacı*" olan Hoxton'un Eski Deistleri gibi meraklı dernekler vardı.[39]

Vicdan özgürlüğü sıradan insanların Commonwealth'den beri korudukları önemli bir değerdi. Kırsal bölgeler *gentry*,*** kentler kokuşmuş kurumlar ve ülke kokuşmuş kurumların en kokuşmuşu tarafından yönetiliyordu: ama şapel, ve evler onlarındı. "Çankulesi olmayan" ibadet yerlerinde özgür entellektüel hayat ve "sınırsız üyeler"le demokratik deneyimler için yer vardı. Kenarın Deist ve mistikleriyle Londra Dinsel Muhalefeti'nin arkaplanına karşı William Blake, yalnızca zamanın kibar kültürünü tanıyanlara artık kendini yetiştirmiş huysuz deha olarak görünmü-

(*) Ahitçi (*Covenanter*): 1638 yılında İskoç Milli Ahdini imzalayan ve özellikle de Restorasyon'dan (1660) sonra Presbyterianism'i savunmak üzere silâha başvuranları ifade etmek için kullanılan bir terim - ç.n.

(**) Tahıl Yasaları (*Corn Laws*): İngiliz siyasî tarihinde hububat ticaretini ve başta buğday olmak üzere hububatın ithalat ve ihracatını düzenlemek amacıyla Parlamento tarafından çıkarılan yasalara verilen genel ad. Özellikle Napoléon Savaşları sonrasında (1815) Parlamento'da güçlü olan toprak sahibi sınıf, rantlarının azalmaması için hububat fiyatlarının yüksek tutulması yolunda çaba harcamış, ithalata uygulanan gümrük resmi ekmek fiyatlarının artmasına yol açmıştı. 1838 yılında başlayan Tahıl Yasaları'na Karşı Ajitasyon sonucu söz konusu yasalar 1846 yılında ilga edilmiştir - ç.n.

39 W.H. Reid, a.g.e., s. 90.

(***) *Gentry*: Taşralı çiftçilerle büyük toprak sahipleri arasında yer alan İngiliz toprak sahipleri için kullanılan bir terim. İngiltere'deki arazinin yaklaşık üçte birine sahip olan gentry, taşrada çeşitli yönetimsel faaliyetleri üstlendiği gibi siyaset ve ticaretle de yoğun olarak ilgileniyordu - ç.n.

yordu.[40] Aksine, çok eski popüler bir geleneğin özgün ve üstelik sahici sözcüsüydü. Eğer Londra Jakobenlerinden bir kısmı, Louis ve Marie Antoinette'in idamından garip bir şekilde huzursuz olmadılarsa bunun sebebi kendi atalarının da bir zamanlar bir kralı idam etmiş olduğunu hatırlamalarındandı. Bunyan'ı içinde hisseden hiç kimse Blake'in aforizmalarını garip bulmayacaktı:

> Şimdiye kadar bilinen en güçlü zehir
> Sezar'ın defne tacından gelir.

Ve Blake gibi pekçokları, rasyonel bir deizm ile yüzyıl boyunca "içerideki krallık"ta büyütülüp beslenen manevi değerler arasında kendisini parçalanmış hissediyordu. Baskı yıllarında Paine'in *Akıl Çağı* yayımlandığı zaman, Llandaff Piskoposu'nun (Paine'e cevap olarak yazdığı) *İncil İçin Tarziye*'sinin son sayfasına Paine bir şerh düştüğünde, Paine gibi pekçokları da aynı şeyi hissetmiş olmalıdır:

> Bana öyle geliyor ki şimdi Paine Piskopos'tan daha iyi bir Hıristiyan'dır.

Dinsel Muhalefet'i böyle gördüğümüzde onu entellektüel bir gelenek olarak görüyoruz. Bu gelenekten pekçok özgün fikir ve özgün adam çıkmıştır. Ancak, "Eski Dinsel Muhalefet" yandaşlarının bir bütün olarak halktan yana olduklarını varsaymamalıyız. Kendisi de bir Klise adamı olan Manchesterli reformcu Thomas Walker *Test* ve *Corporation* Yasalarının geri alınması için çok çalışmıştı; bunların [Dinsel Muhalifler] ürkekliğini hor görüyordu:

> Dinsel Muhalifler... bir bütün olarak çoğu kez kendi ilkelerinin gerisinde kalmışlardır... korku ya da bir başka saikle Aşırı Zorlanmış bir Soğukkanlılığın güçlü savunucusu olmuşlar ve halkın hakları için en fazla riske atılan ve etkili olanların dostu değil düşmanı olmuşlardır.[41]

---

40 David V. Erdman, *Blake, Prophet Against Empire* (Princeton, 1954) adlı çalışmasında Blake'i bu bağlamda görmemize yardımcı olmuştur ve bunu yaparak Jakoben Londra'nın entellektüel hayatına ışık tutmuştur. (Blake'in "Ranting" ve Muggletonian ataları için) ayrıca bkz. A.L. Morton, The Everlasting Gospel (1958).

41 T. Walker, Review of Some Political Events in Manchester (1794), s. 125.

Burada belki de Londra ile endüstri merkezleri arasında bir gerilim görüyoruz. Manchester'deki Dinsel Muhalifler, Birmingham'daki Eski Toplantı'nın ya da Leicester'deki Büyük Toplantı'nın üyeleri arasında, yöredeki en büyük işverenler bulunuyordu. Onların medeni ve dinî özgürlüklere olan bağlılıkları özgür ticaret dogmalarına olan bağlılıklarıyla el ele gidiyordu. Özellikle 1770 ve 1780'lerde, 19. yüzyıl orta sınıf politikalarının alacağı biçimleri haber veren parlamento dışı ajitasyona ve baskı grubu politikalarına önemli katkılarda bulundular. Ancak, toplumsal özgürlüklere olan ilgileri *İnsan Hakları*'nın yayınıyla birlikte eriyip gitti ve erken 1790'ların baskı ve yargılamalarında pek azı bu ilgilerini sürdürebildiler. Londra'da ve büyük şehirlerin belirli yerlerinde Dinsel Muhalefete mensup zanaatkârlar Deizm yoluyla Dinsel Muhalefetten mezun olarak laik bir ideolojiye ulaştılar. "Laiklik" diye yazıyor Hobsbawm,

> Londra işçi tarihini, Londra Jakobenlerinden ve Place'den, din karşıtı Owencilere ve kooperatifçilere, din karşıtı gazeteciler ve kitapçılara, Holyoake'nin izinden giden ve Bradlaugh'un Bilim Salonu'na doluşan özgür düşünceli Radikallerden Sosyal Demokratik Federasyon'a ve şapel retoriğine karşı gizleyemedikleri hoşnutsuzluklarıyla Londra Fabianlarına bağlayan ideolojik çizgiydi.[42]

İşçi sınıfı hareketinin hemen hemen tüm kuramcıları bu Londra geleneğinden gelirler ya da Leedsli matbaacı Bray gibi Londra'nın kalifiye işçileriyle kıyaslanabilirler.

Ancak listenin kendisi, eksik olan bir boyutu ortaya koymaktadır - Luddcuların*, Brandreth ve genç Bamford'un, On Saatçilerin,** Kuzeyli Chartistlerin ve I.L.P'nin manevi gücünü. Ve geleneklerdeki bu farklılığın bir kısmı 18. yüzyıldaki dinî formasyonlarda aranabilir. Yüzyılın sonlarında demokratik uyanış söz konusu olduğunda Eski Dinsel Muhalefet popüler halk desteğinin bü-

---

42 Hobsbawm, a.g.e., s. 128.

(*) Luddcular (*Luddites*): Kuzey ve Orta İngiltere'de imalathanelerde 1811-1813 yıllarında makineleri kıran bir grup İngiliz makine ustası ve yandaşlarına verilen ad - ç.n.

(**) Çalışma süresinin 10 saatle sınırlandırılması için mücadele edenler - ç.n.

yük bir kısmını kaybetmişti ve ona hâlâ bağlı kalan zanaatkârlar, Francis Place'de olduğu gibi sınırlı bir Faydacı felsefenin kabulüyle, aydınlanmış kişisel çıkarların nüfuzuna girmişlerdi. Ancak taşrada Methodizmin Dinsel Muhalefet'in gıyabında hüküm sürdüğü o büyük alanlarda eski geleneğin demokratik ve otorite karşıtı unsurlarını, halkla onların devrimci mirası arasına toy bir duygusallık sokarak ve Resmî Kilise'ye bir yardımcı gibi hizmet ederek Methodizm ortadan kaldırdı. Ve bununla birlikte, Methodist isyankâr, manevi ilgilerinin istisnai içtenliği ve zindeliği ile göze çarpıyordu. Güney ve Kuzey, akıl ve heyecan, laiklik tartışmaları ve sevgi retoriği arasındaki gerilim 19. yüzyılda devam etti. Ve her gelenek yekdiğeri olmadan zayıf düşmüş görünüyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
"İBLİS'İN MEVZİLERİ"

"İblis'in mevzileri"nde ikamet eden ve *Evanjelistler*'in ruhlarını kurtarmak için mücadele verdikleri "fahişeler, meyhaneciler ve hırsızlar" hakkında ne demeli? Tarihsel değişimle ilgiliysek, azınlıkları açıklığa kavuşturmalıyız. Ancak bu azınlıklar, bilinçleri, bu sırada, hurafe ya da pasif dinsizlik, peşin hüküm ve yurtseverlikle "politika-altı" olarak tanımlanabilecek daha zor anlaşılır çoğunlukların içinden çıkmaktadır.

Kendisini iyi ifade edemeyenler, tanım gereği, düşünceleri hakkında çok az belge bırakırlar. Gordon Ayaklanmaları* gibi kriz anlarında müphem fikirler yakalarız ama kriz tipik bir durum değildir. Onları suç arşivlerinde izlemek cazip görünebilir. Ancak bunu yapmadan önce, 18. yüzyılın sonlarında "İsa'nın yoksulları"nın bir yanda tövbekâr günahkârlar diğer yanda caniler, hırsızlar ve ayyaşlar olduğu şeklindeki ayrıma ilişkin varsayıma karşı dikkatli olmalıyız.

Sanayi Devrimi'nde insanları örgütlü ya da kilise müdavimi iyiler ve de sefih kötüler şeklinde yanlış bir ayrıma tâbi tutmak kolaydır çünkü kaynaklar en azından dört açıdan bizi buna zorlamaktadır. Var olan olgular sansasyonel biçimlerde sunulmakta

(*) Gordon Ayaklanmaları (*Gordon Riots*): Londra'da 2-9 Haziran 1780 tarihinde yaklaşık 300 ila 450 kişinin ölümüne yol açan Katolik karşıtı ayaklanma - ç.n.

ve kötüleyici amaçlar için kullanılmaktadır. Çok çalışkan araştırmacılardan birine, Patrich Colquhoun'a güvenmemiz gerekirse, yüzyılın başında yalnızca metropolde 50.000 fahişe, 5.000 tavernacı ve 10.000 hırsız vardı. Onun suçlu sınıflara ilişkin daha ayrıntılı tahminleri, bir milyondan az metropoliten nüfus içinde (yukardakilerle birlikte) 115.000'i bulmaktadır ki bunlar arasında çalınmış malları alanlar, kalpazanlar, kumarbazlar, lotaryacılar, hilekâr dükkâncılar, nehir boyu anaforcuları ve Lağımcılar, Üçkâğıtçılar, Eli Sopalılar, Faslılar, Bıçkın Arabacılar, Eşeleyiciler, Ayı Avcıları ve Gezgin Şarkıcılar gibi renkli simalar vardır. Aynı sınıfların (bölge kiliselerinden yardım gören bir milyon dahil) ülke çapındaki sayısına ilişkin tahminleri 1.320.716'yı bulmaktadır. Ancak bu tahminler, çingeneler, yersiz yurtsuzlar, işsizler, ayak satıcıları ve Mayhew'un sokak satıcılarının dede ve ninelerini de ayrım yapmaksızın aynı kefeye koymaktadır. Onun fahişelerinin, daha titiz bir incelemeyle "şehvet düşkünü ve edepsiz kadınlar" olduğu, bunlara "alt sınıflarda evli olmadan birlikte yaşayan çok sayıda" kişinin (ki o günlerde fakirler için boşanabilmek kesinlikle olanaksızdı) de dahil olduğu ortaya çıkmaktadır.[1]

Dolayısıyla sayılar izlenimsel tahminlerdir. Mülk sahibi sınıfların mentalitesini (ki bunlar, sürekli işi ve mülkü olmayan insanların hayatlarını gayrimeşrû yollardan kazandıklarını -haklı olarak- varsayarlardı) olduğu kadar mülksüzlerin suça ilişkin gerçek davranışları hakkında da çok şey açıklamaktadır. Ve Colquhoun'un araştırmalarının tarihi de, vardığı sonuçlar kadar uygundu; zira Fransız Devrimi'nin hemen sonrasındaki panik havası içinde yapılmışlardı. Bu tarihten önceki iki onyılda yüksek sınıflar arasında insana yönelik ilgi yüksekti. Bunu Howard, Hanway, Clarkson ve Sir Frederik Eden'in çalışmalarında ve küçük mülk sahibi sınıflarla Dinsel Muhalif esnafın toplumsal ve dinsel özgürlüklere karşı artan ilgilerinde görebiliriz. Ancak, "Fransız Devrimi'nin ilk dalgasından sonra, çalışan sınıfların uyanışı yüksek sınıfları korkudan titretiyordu" diye yazıyor Lady

1 Patrick Colquhoun, *Treatise on the Police of the Metropolis* (1797), s. vii-xi; *Observations and Facts Relative to Public Houses* (1796), Ekler; *Treatise on Indigence* (1806), s. 38-43.

Shelley *Günlüğü*'nde: "Herkes evine çeki düzen verme zorunluluğunu hissediyordu..."[2]

Tam olarak söylemek gerekirse, mülk sahibi pekçok erkek ve kadın yoksulların evine çeki düzen verme zorunluluğunu hissediyordu. Önerilen çözümler değişebiliyordu ancak Colquhoun'un daha etkili polis önerisi, Hannah More'un yarım-penilik risaleler ve Pazar Okulları, Methodistlerin düzen ve itaata daha fazla vurgu yapmaları, Piskopos Barrington'un daha insancıl Yoksulların Koşullarını İyileştirmek İçin Dernekleri, William Wilberforce ve Dr. John Bowler'ın Dinin Özendirilmesi ve Kötülüğün Sindirilmesi Derneği'nin ardındaki saik hep aynı idi. Çalışan yoksullara verilecek olan mesaj basitti ve 1795 kıtlık yılında Burke tarafından özetlenmişti: "Onlara, sabır, gayret, ağırbaşlılık, tutumluluk ve iman tavsiye edilmelidir; gerisi sahtekârlığın daniskasıdır." "Ülkeyi her türlü yaramazlığı yapmaya hazır barbarlarla doldurmanın yolu" diye yazıyordu tarımsal propagandacı Arthur Young, "geniş avam tabakası ve ayda bir kere ruhani ayinden başka bir şey değildir... Fransızların ilkeleri o kadar ağır bir ilerleme mi göstermektedir ki siz onlara yardım elini uzatacaksınız?"[3] Victoria Çağı orta sınıfının duyarlılığı, 1790'larda madencilerin, seramikçilerin ve bıçakçıların *İnsan Hakları*'nı okuduğunu gören dehşete kapılmış orta sınıf tarafından beslenip büyütülmüştü ve bu korkunun üvey ana ve babalığını da Hannah More ve William Wilberforce yapmışlardı. Bu karşı devrimci onyıllarda insancıl gelenek tanınmayacak kadar çarpıtıldı. Howard'ın 1770'ler ve 1780'lerde herkesin gözüne soktuğu hapishanelerdeki kötü muameleler 1790 ve 1800'lerde sinsice geri geldi; Sir Samuel Romilly, 19. yüzyılın ilk onyılında ceza yasasını ıslah etmeye yönelik çabalarının çekingenlik ve husumetle karşılandığını gördü; Fransız Devrimi'nin "yüksek sınıflarda... her türden yenilik konusunda dehşet uyandırdığını" hatırladı. "Her şey, Fransa'daki devrime bağlanıyor ve onunla ilişkilendiriliyordu" diye anımsıyordu (İskoç gençlerinden) Lord Cockburn: "Bir tek olay, her şeye, yalnızca şu ya da bu değil, kelimenin tam anlamıyla her şeye nüfuz etmişti." Bu yıllarda Britanya'nın üstüne çöken ahlâki belirsizliğin siyah örtüsü Blake'i çılgına çeviriyordu:

2 *The Diary of Frances Lady Shelley, 1787-1817*, Ed. R. Edgcumbe (1912), s. 8-9.

3 *General View of the Agriculture of the County of Lincoln* (1799), s. 439.

Her köy ve kentteki Britanya'nın Zalimi nedeniyle...

Yumuşak, sakin sanatlarla yoksulu kuru ekmeğe mahkûm ediyorlar:

İnsanı yoksulluğa düşürüyor, sonra merasim ve tantana ile veriyorlar:

Açlık ve susuzluğun dudaklarında Yehova göklere çıkarılıyor.[4]

Varlıklı sınıflardaki böylesine bir eğilim (Colquhoun'un durumunda görmüş olduğumuz gibi) sağlıklı toplumsal gözleme yardımcı olmuyordu.. Ve otoritenin, meyhaneleri, fuarları, büyük halk topluluklarının bulunduğu her yeri birer baş belası - aylaklığın, dalaşmanın, fesatın ya da bulaşıcı hastalığın kaynağı olarak görme yönündeki doğal eğilimlerini güçlendiriyordu. Ve 18. yüzyılın sonunda kanıtları tahrif etmek yönündeki bu genel eğilim, üç ayrı yönden daha kışkırtılıyordu. Bir kere, fabrika kentlerinde disiplin sağlama ihtiyacı pekçok geleneksel hoppalık ve eğlence ile çelişen yeni imalatçı sınıfın faydacı tutumu söz konusuydu. İkinci olarak, sonu gelmez göğüs yumruklama merasimleri ve basının sayfalarından taşan günah çıkarıcı biyografileriyle bizzat Methodistlerin baskısı vardı. "Yüce Tanrım, niye böylesine bir asiye katlandın?" diye soruyordu pişman olmuş, nedamet getirmiş bir denizci. Sefih gençliğinde o;

> at yarışlarına, festivallere, danslara, fuarlara gitmiş, oyun oynanan evlere devam etmişti. Şimdiye kadar Yaratıcısının korkusunu ve annesinin nasihatlerini terk etmişti; birkaç kere içkiyle sarhoş olmuştu. Açık saçık şarkılar söylemiş, şakalar patlatmış, güldürücü ve tuhaf sözler etmişti...

Sıradan bir denizci ise -

> Şarkısı, şerefe içişi ve sevgilisi (belki bir sokak fahişesiydi) onun zevk üçlüsünü oluştururdu. Nadiren düşünür, pek az okur ve hiç dua etmezdi... Ona Tanrı'nın çağrısından söz et, sana lostromonun çağrısını yeterince dinlediğini söylerdi...

4 Bkz. V. Kiernan, "Evangelicalism and the French Revolution", *Past and Present*, 1, Şubat 1952.

> Cennetten söz edersen, yukarda iyi bir ranza bulmayı umduğundan söz ederdi. Cehennemden mi söz edildi? Lombar ağzına konulacağının şakasını yapardı.

"Ah çocuklarım, böylesine günah mahkûmu birisinin kurtuluş vaizi olması ne büyük bir mucizedir!"[5]

Bu tür literatür, eğer "Şen Denizci"nin ya da çırağın ya da Sandgateli yavuklunun Otorite ya da Methodist vaizler hakkında ne düşündüğünü anlamak istiyorsak Şeytani ışığa doğru tutulmalı ve tersine okunmalıdır. Eğer bu yapılmazsa, tarihçi, 18. yüzyılda sıradan insanlar için hayatı katlanılabilir kılan bazı şeyleri çok acımasızca yargılamaya itilmiş olabilir. Ve erken işçi sınıfı hareketini değerlendirmeye kalktığımızda bu tür kanıtlar üçüncü bir yönden daha tamamlanmaktadır. Hareketin kimi ilk önderleri ve vakanüvisleri taverna dünyasının kaygısız hayatına sırtlarını dönebilmek için gerekli öz denetimle kendilerini yücelten, kendi kendini yetiştirmiş, çalışan insanlardı. "Pekçok başka adam gibi" diye yazıyordu Francis Place, "bir tavernaya gidemem. Meyhanelerden ve meyhane sohbetlerinden nefret ederim. İçki içemem, aptallarla hatırı sayılır bir süre sohbet edemem."[6] Öz saygılı erdemleri, çoğu kez kısıtlayıcı tutumları da birlikte getiriyordu. Place'in durumunda, onu Faydacı ve Malthusçu doktrinleri benimsemeye yöneltiyordu. Ve Place, hareketin ilk dönemlerinin en büyük arşivcisi olduğu için onun yoksulların basiretsizlik, cehalet ve şehvet düşkünlüğüne ilişkin nefreti ister istemez kayıtları tahrif ediyordu. Üstelik, reformcuların mücadelesi aydınlanma, düzen, ağırbaşlılık içindi; o kadar ki 1802 yılında Windham, belirli bir havayla Methodistler ve Jakobenler'in halkın eğlencesini yok etmek için sözleştiklerini söyleyebiliyordu:

> Birincilerce... halk onların fanatik doktrinlerini kabul etsinler diye neşeli olan her şey yasaklanmalıydı. Jakobenler, öte yandan, kendi akidelerini alt sınıfların kabul etmesini kolaylaştır-

---

5 Joshua Marsden, *Sketches of the Early Life of a Sailor* (Hull, 1812 ?); 18. yüzyıl denizcisi hakkında farklı bir görüş için bkz. R.B. Rose, "A Liverpool Sailor's Strike in the 18th Century", *Trans. Lancs. And Chesh. Antiq. Soc.* LXVIII, 1958.

6 Graham Wallas, *Life of Francis Place* (1918), s. 195.

mak için onların mizaçlarına ciddi bir karakter ve ağırbaşlılık kazandırmayı önemli bir amaç olarak görüyorlardı.[7]

İşçi sınıfı hareketinin ölçülü anayasal geçmişini vurgulamak isteyenler kimi zaman bu hareketin daha kaba ve dik kafalı özelliklerini önemsiz göstermişlerdir. Yapabileceğimiz tek şey uyarıyı akılda tutmaktır. Suçluların, denizcilerin, askerlerin tutumları ve taverna hayatı hakkında daha fazla araştırmaya ihtiyacımız var; ve eldeki kanıtlara ahlâk dersi verir gibi değil de ("İsa'nın yoksulları" her zaman sevimli değillerdi) Brechtçi değerlerin gözüyle -kadercilik, Kurulu düzenin dinsel öğütleri, nefsini korumanın bildiğinden şaşmazlığı- bakmalıyız. Ve ayrıca 19. yüzyıla (müzik salonu, Dickens'in sirk ahalisi, ya da Hardy'nin seyyar satıcıları ve tiyatrocuları) gelenekler aktaran balad şarkıcısının ve fuar alanının "yeraltı"na bakmalıyız. Zira bu yollarladır ki, yöneticilerin, fabrika sahiplerinin ve Methodistlerin engellemelerine karşın, "kendisini iyi ifade edemeyenler" belirli değerleri korumuşlardır.

Bu "politika-altı" geleneklerin erken işçi sınıfı hareketini etkilediğini iki yol ayrıştırabiliriz: ayaklanma ve ayak takımı fenomeni ile bir İngiliz'in "doğuştan gelen hakları"na ilişkin popüler kavramlar. Birincisi konusunda, kimi durumlarda ülkenin yasalarından oldukça farklı, yazılı olmayan yasalar şekline bürünen suça karşı popüler tutumların hep süregeldiğini kabul etmeliyiz. Belirli suçlar her iki yasa tarafından da suç sayılırdı: bir kadın ya da çocuk öldürenler Tyburn* yolunda lanetlenir ve taşa tutulurdu. Eşkiya ve korsanlar, kısmen gençlere uyarı olsun diye kısmen de kahramanlık mitosu olarak popüler baladlara girerdi. Fakat diğer suçlar, kalpazanlık, yasak bölgede avlanmak, vergi kaçırmak (pencere vergisi ve ondalık vergi) ya da tüketim vergisi ya da bahriyeye zorla asker toplanması, bütün topluluklar tarafından aktif olarak müsamaha görürdü. Kaçakçılık yapan topluluklar, yetkililerle, yazılı olmayan yasaları her iki tarafça da bili-

7 Windham köpekleri boğalara musallat etme konusundaki bir tartışmada konuşuyordu ve bu konuda hiç kuşkusuz Methodist ve Jakobenler'in çoğu aynı görüşteydi. Bkz. L. Radzinowicz, *History of the English Criminal Law* (1948-1956), III, s. 205-206.

(*) Middlesex'de 1783 yılına kadar idamların yapıldığı yer - ç.n.

nen sürekli bir savaş halinde yaşardı. Yetkililer bir gemiye el koyabilir ya da bir köyü basarlardı ve kaçakçılar tutuklanmamak için karşı koyabilirlerdi; "ama savaşı savunmadan ya da kendini kurtarma çabasından daha ileri götürmek, misillemenin geleceğinden kuşku duyulmadığı için, kaçakçılık taktiklerinin bir parçası değildi..."[8] Öte yandan kolayca işlenen ve belirli toplulukların varlığını tehdit eden diğer suçlar -koyun hırsızlığı ya da açık havada kumaş kurutanlardan kumaş çalmak- halkın kınamasına yol açardı.[9]

Yazılı olmayan popüler yasa ile yasalar arasındaki bu farklılık her zaman yaygındı. Ama 18. yüzyılın ikinci yarısında olduğu kadar iki yasa birbirinden çok ender olarak bu denli kesinlikle farklılaşmıştır. Hattâ insan bu yılları bir yandan Tyburn'da, hapishane gemilerinde ve de Bridewell'de,* diğer yandan suç, ayaklanma ve ayak takımı eylemleriyle sınıf savaşının verildiği yıllar olarak bile görebilir. Profesör Radzinowicz'in *İngiliz Ceza Kanununun Tarihi* konusundaki araştırmaları, çok önceden Goldsmith tarafından çizilmiş resme kanıtların kasvetli ağırlığını eklemiştir:

> Her kötü niyetli yargıç yeni ceza kuralları düzenliyor,
> Yasalar fakiri öğütüyor ve zengin adamlar ülkeyi yönetiyor...

Mala karşı işlenen suçlarda artan oranlarda idam cezası konulmasından yargıç değil (önemli bir fikir ayrılığıdır) yasakoyucu sorumluydu: Restorasyon'la III. George'un ölümü arasındaki dönemde idamlık suçların sayısındaki artış 190 ya da her yıl başına birden fazla olmuştu ve 1760-1810 arasında bunlara 63 idam cezası eklenmişti. Yalnızca küçük hırsızlıklar değil, endüstriyel başkaldırmanın ilkel biçimleri -bir ipek dokuma tezgâhını parçalamak, çitlenen ortak alanlarda çitleri yıkmak ve buğday yığınlarını yakmak- idamla cezalandırılıyordu. Polis gücünün bütünüyle yetersiz ve "adalet" yönetiminin gelişigüzel olduğu doğrudur. 18. yüzyılın son yıllarında idamlık suçlar katlandığında bazı jürilerin suçlu bulma konusunda daha isteksiz davrandıkları ve idam edi-

8 Serjant Paul Swanston, *Memoirs of... a Soldier's Life* (t.y.).

9 Sürgün edilenlerin yazılmamış geleneklerine dahi iyi nüfuz edebilmek için bkz. Russel Ward, *The Australian Legend* (Melbourne, 1958), Bölüm II.

(*) Londra'da suçluların kapatıldığı hapishane - ç.n.

len hükümlü oranlarının düştüğü de ayrıca doğrudur.[10] Ancak ölüm cezası, eğer ertelenmişse, genellikle hapishane gemilerinde ve sürgünlerdeki korkunç ölümlerle yer değiştiriyordu. Tyburn'a doğru (daha sonra Newgate dışındaki darağacı platformuna) düzenlenen alay 18. yüzyıl Londra'sının belli başlı seremonisiydi. Erkekleri aşırı süslü giysiler içinde, kadınları beyazlara bürünmüş hükümlüler arabalarda, ellerindeki sepetlerden ahaliye çiçek ve portakal atıyorlar - balad şarkıcıları ve ayak satıcıları, (cellada işini bitirmesi için işaret olarak hükümlüler tarafından yere atılan mendilden çok önce satılan) "son konuşmaları"yla "Tyburg Fuarı"nın tüm sembolizmi Londra popüler kültürünün kalbindeki ritüeldi.

Ticari genişleme, araziyi çitleme hareketi, Sanayi Devrimi'nin ilk yılları - hep darağıcının gölgesinde meydana geldi. Beyaz köleler Amerika'daki plantasyonlar ve daha sonra Van Diemen'in Ülkesi için kıyılarımızı terk ederken Bristol ve Liverpool siyah kölelikten elde edilen kârları ile zenginleşti; ve Batı Hint Adaları plantasyonlarından köle sahipleri varlıklarını Bath'daki evlenme-pazarında eski soy ağaçlarına aşıladılar. Hoş bir manzara değildi. Alttaki derinliklerde polis memurları ve zindancılar - kan parası, anafor ve mahkûmlara içki satarak suç otlaklarında yayılıyordu. Hırsız yakalayanlar için dereceli ödül sistemi, onları suçlananın suçunu abartmaya yöneltiyordu. Yoksullar ülkede haklarını kaybetmişlerdi ve sefaletleri ve yetersiz koruma önlemleri yüzünden suça itiliyorlardı. Küçük esnaf ya da usta, borç nedeniyle hapis korkusuyla gayrimeşrû işlemlere ya da sahtekârlığa itiliyordu. Suçun kanıtlanamadığı durumlarda, yargıçların başıboş gezenleri, gözü pek serserileri ve evli olmayan anneleri Bridewell'e (ya da "Islah Evleri"ne) gönderme konusunda geniş yetkileri vardı. Ah-

10 Bkz. Radzinowicz, *a.g.e.*, I, Kısım 1 ve II. Dr. Radzinowicz 1749 ve 1758 arasında Londra ve Middlesex'de idama mahkûm edilen 527 kişiden 365'inin hükmünün infaz edildiğini, buna karşılık 1790-1799 arasında hüküm giyen 745 kişiden yalnızca 220'sinin idam edildiğini gösteriyor. Böylece idam edilenlerin hüküm giyenlere oranı aşağı yukarı üçte ikiden üçte bire iniyor ve 1800'lere kadar düşmeye devam ediyor. Öte yandan, idamların büyük çoğunluğu mala karşı işlenen suçlardan, yani 1785 yılında Londra ve Middlesex'deki 97 idamdan yalnızca bir tanesi cinayet, 43 tanesi hırsızlık, geriye kalanlar da (sahtekârlık, at hırsızlığı gibi) mala karşı işlenen suçlardandı. Araştırmacı bu sayıların ulusal eğilimleri temsil ettiği ve "1875'te ölüm cezasının neredeyse yalnızca ekonomik suçlar için işletildiği" sonucuna varmaktadır.

lâksız görevlilerce yönetilen bu kötü, hastalık saçan yerlerdeki koşullar, John Howard'ı en kötü hapishanelerden daha çok şaşırtmıştı. Mülkiyete karşı en büyük suç hiçbir şeye sahip olmamaktı.

Yasadan nefret ediliyordu ama aynı zamanda küçümseniyordu da. Halk, yalnızca en kaşarlanmış canilerden, insanları idam sehpalarına gönderen muhbirler kadar tiksiniyordu. Ve mülk sahiplerinin yasalarına karşı olan direnç bireysel suç eylemleri olarak kalmıyor fakat aynı zamanda bölük pörçük ve sayıların bir tür dokunulmazlık kazandırdığı ara sıra görülen kalkışma eylemi biçimlerini de alıyordu. Wyvill "kanunsuz ve çılgın ayak takımı"nın "vahşi işleri" konusunda Binbaşı Cartwright'ı uyardığında, hayali itirazlar ortaya atmıyordu. Britanya halkı tüm Avrupa'da kargaşalı haliyle tanınıyor ve Londra ahalisi yabancı ziyaretçileri itaatsizliği ile şaşırtıyordu. 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın ilk yılları ekmek fiyatlarının, köprü ve yol geçiş paralarının, tüketim vergilerinin, "zorla alıkoymaların" grevlerin, yeni makinelerin, çitlemelerin, zorla askere almaların ve bir dizi başka hoşnutsuzluğun yol açtığı ayaklanmalara sahne oluyordu. Belirli hoşnutsuzluklara karşı doğrudan eylem bir yandan, 1760'lar ve 1770'lerdeki Wilkes ajitasyonu, Gordon ayaklanmaları (1780), Kral'ın Londra sokaklarında etrafının sarılması (1795 ve 1820), Bristol Ayaklanmaları (1831) ve de Birmingham Boğa Güreşi ayaklanması (1839) gibi büyük siyasal kalkışmalarla birleşiyordu. Diğer yandan Luddculuk (1811-1813), Doğu Anglia Ayaklanmaları (1816), Son İşçinin İsyanı (1830), Rebecca Ayaklanmaları (1839 ve 1842) ve de Cıvata Ayaklanmaları* (1842) gibi sürekli yasadışı eylem ya da ayaklanma-benzeri olaylarla kol kola gelişiyordu. Bu ikinci ayaklanma-benzeri biçime, Luddculuğu incelemeye başladığımızda daha yakından bakacağız. Bu, belirli koşullarda ortaya çıkan, ileri derecede örgütlü ve yerel topluluğun koruması altında oluşan ve genelleme konusunda ihtiyatlı olmamız gereken bir doğrudan eylem biçimiydi. Birinci eylem biçimi ancak şimdilerde tarihçilerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Dr. Rude, *Fransız Devrimi'nde Ahali* adlı çalışmasında "dışsal çıkarlar adına hareket eden kiralanmış gruplar anlamındaki 'kalabalıklar' teri-

(*) Plug Riots: Özellikle Lancashire yöresindeki pamuklu fabrikalarında buhar kazanındaki kimi cıvataları sökerek işi durdurmaya yönelik bir kalkışma biçimi - ç.n.

mine... ihtiyatla yaklaşılması ve yalnızca özel durumun haklı kıldığı hallerde kullanılması"nı önermektedir. Tarihçiler çok sık olarak daha fazla çözümlemeden kaçarak terimi ya tembelce ya da (yağma isteğinin harekete geçirdiği suça yönelik unsurlardan esinlenerek) bir önyargı çalımı olarak kullanmışlardır. Ve Dr. Rude, devrim Fransa'sında olduğu gibi geç 18. yüzyıl İngiltere'sinde ayaklanmayı tartışırken, "devrimci kalabalık" teriminin daha yararlı olabileceğini önermektedir.

Bu ayrım önemlidir. 18. yüzyıl Britanya'sında başkaldırma eylemleri iki farklı biçim almıştır: az ya da çok kendiliğinden doğrudan halk hareketi; ve kalabalığın dışından ya da "yukardaki" kişilerce bir baskı aleti olarak kalabalığın kasıtlı kullanımı. Birinci biçim hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Halkın açıkça onayladığı ve "ayaklanma" sözcüğünün ifade ettiğinden daha karmaşık geleneklerce yürürlüğe konan bir temele dayanır. En yaygın örneği, 1840'lara kadar hemen hemen her kasabada ve kırda tekrarlanan ekmek ya da yiyecek ayaklanmalarıdır.[11] Bu çok nadiren dükkânların yağmalanması ya da ambarların kırılmasıyla sonuçlanan sıradan bir kalkışmadır. Halkın ihtiyacı olan gıda maddeleri üzerine haksız yöntemlerle yüksek fiyat konulmasının haksızlık olduğunu savunan, daha eski, törelere uygun ekonominin mantığınca haklılaştırılır.

Kentsel olduğu kadar kırsal topluluklarda da, diğer siyasal ve endüstriyel çelişki biçimlerinin önünden giden bir tüketici bilinci söz konusuydu. Ücretler değil, ekmeğin fiyatı halkın hoşnutsuzluğunun en duyarlı göstergesiydi. Zanaatkârlar, serbest çalışan sanat erbabı ya da (özgür madenci âdetlerinin, 19. yüzyıla kadar tepkileri renklendirdiği)[12] Cornwallli kalay madencileri ücretlerinin ya kendi pazarlık güçleri ya da gelenekler tarafından belirlenmesini kabul ediyorlardı. Kendi ihtiyaçlarını pazardan almak istiyor ve kıtlık dönemlerinde bile fiyatların teamüle göre belirlen-

11 Ayaklanma olayları için bkz. R.F.W. Wearmouth, *Methodism and the Common People of the Eighteenth Century* (1946).

12 Cornwall'lı "haraççılar" ya da "parça başı işçiler" doğrudan akte tâbi işçilerdi ki az bir bölümü 18. yüzyıl sonlarında hâlâ sardalya avcılığı ve (kimi Yorkshire kurşun madencilerinin yaptığı gibi) yarıcılık yaparak işlerini çeşitlendirirlerdi. Bkz. J. Rowe, *Cornwall in the Age of the Industrial Revolution* (Liverpool, 1953), s. 26-27.

mesini bekliyorlardı. (Arz ve talep gibi tanrı tarafından lütfedilmiş "yasa"lara göre kıtlık kaçınılmaz olarak fiyatların yükselmesine yol açıyordu ve bu durum halkın kafasında hâlâ yüz yüze pazarlık kavramının geçerli olması nedeniyle hiçbir şekilde kabul görmüyordu.) Fiyatlardaki herhangi ani bir artış ayaklanmayı hızlandırıyordu. Karmaşık bir yasa ve teamül birleşimi "Ekmek Kararnamesi"ni, yani ekmek somununun büyüklüğünü ve kalitesini belirliyordu.[13] Kimi geleneksel ölçümlere karşın buğday satışlarında Winchester standardının empoze edilmeye çalışılması sonunda bile ayaklanma meydana gelebiliyordu. Kuzey Devon Tarım Derneği, 1812 yılında Bideford pazarında standart Winchester Kilesi'ni kabul ettirmeye çalışınca derneğin önde gelen üyelerinden birisi insanın kanını donduran bir mektup alıyordu:

> ... Kış Geceleri geçmiş değil, dolayısıyla zatınız eve canlı gidemeyeceksiniz- ya da bu kalemi tutan ellerden kaçma şansınız olursa yanmış bir Kibrit aynı işi görecektir. Ailenizi tanımıyorum ama hepsi alevler tarafından sarılacaktır, leşiniz, eğer öyle bir şey bulunursa ve hayvanların beslenebileceği kadar bir nem taşırsa köpeklere verilecektir...[14]

Yiyecek ayaklanmaları, kimi zaman, 1764 yılında Nottingham Kaz Panayırı'nda peynirlerin sokaklara döküldüğü "Büyük Peynir Ayaklanması"nda ya da aynı şehirde 1788 yılında yüksek et fiyatlarının yol açtığı ve mezbahanın kapı ve pancurlarının kırılıp, kasap defterleriyle birlikte pazar yerinde yakıldığı olayda görüldüğü gibi şamatalı olabiliyordu.[15] Ancak bu şiddet bile açlıktan daha karmaşık bir saike işaret ediyor: etin kalitesinin düşüklüğü ve fiyatlar nedeniyle perakendeciler cezalandırılıyordu. Çoğu zaman "kalabalıklar", geleneksel davranış kalıpları içinde kendi kendilerini denetleyebiliyorlardı. John Wesley'in belki de hayatında yönettiği tek düzene karşı hareket Irlanda, James Town'daki kalabalığın eylemleriydi. Günlüğüne şunları not etmişti: kalabalık -

---

13 Bu karmaşık durum için bkz. C.R. Fay, *The Corn Laws and Social England* (Cambridge, 1932), Bölüm IV.

14 Skurray'dan İçişleri Bakanlığı'na 25 Mart 1812 tarihli yazı içinde "Thomas Certain"den ek., H.O. 42.121.

15 J. Blacker, *History of Nottingham* (Nottingham, 1815), s. 383-384.

bütün gün hareket halinde olmuştu; ancak sorunları yalnızca halkı aç bırakmak için uzak ve yakındaki buğdayı satın alıp limanda yatan bir Hollanda gemisine yükleyen pazardaki istifçilerleydi; ama kalabalık tüm buğdayı pazara getirdi ve mal sahipleri adına cari fiyattan sattı. Ve bunu düşünülebilecek büyük bir sükûnet ve ağırbaşlılıkla, hiç kimseye vurmadan ya da incitmeden yaptılar.

1766'da Honiton'da kaytan işçileri çiftçilerin tarlalarındaki buğdaya el koydular, pazara bizzat götürüp sattılar ve parasını, hattâ çuvallarla birlikte, çiftçilere iade ettiler.[16] Aynı yıl Thames Vadisi'nde köyler ve kasabalar (Abingdon, Newbury, Maidstone) kendilerine "Düzenleyiciler" adını veren ve her türlü yiyecek maddesine popüler bir fiyat koyan büyük işçi grupları tarafından ziyaret edildi. (Hareket, geçit parası alınan yollarda çalışan ve "tek ses olarak, biriniz ve hepiniz ekmeği ucuzlatmak için Newbury'ye tek vücut olarak gelin" diyen işçi gruplarıyla başladı.)[17] 1783 yılında Halifax'daki bir örnek de aynı kitlesel gözdağını ve öz-denetimi tekrarlar. Dokumacı köylerinden gelen kalabalık başlarında eski asker ve kalpazan Thomas Spencer olduğu halde kentin dışında toplanmış ve bir düzen içinde (ikili sıralar halinde) pazar yerine inmişti. Hububat satıcıları kuşatıldı ve bir yük yulafı 30, buğdayı ise 21 şiline satmaya zorlandılar. Daha sonra Spencer ve bir diğer isyancı idam edildiğinde, cenazeye müdahale beklentisiyle büyük bir askerî güç sevkedilmişti ve de cenaze arabası Spencer'in köyü Calder Vadi'si'ne giderken yas tutanlar birkaç kilometrelik yolu kaplamıştı.[18]

Bu tür "ayaklanmalar" halk tarafından âdilane eylemler, liderleri de kahramanlar olarak görülüyordu. Çoğu durumda, Fransızların *tax populaire*'ine[19] benzer şekilde, zorunlu yiyecek maddelerinin geleneklere uygun ya da halkın benimseyeceği bir fiyattan zorla satılmasıyla sonuçlanıyor ve toplanan para sahiplerine geri veriliyordu. Üstelik ilk bakışta sanıldığından daha fazla hazırlık

16 Bkz. R.B. Rice, "18th Century Price-Riots, the French Revolution, and the Jacobin Maximum", *International Review of Social History*, IV, 1959, s. 435.

17 T.S. 11.3707.

18 H. Ling Roth, *The Yorkshire Coiners* (Halifax, 1906), s. 108.

19 Bkz. R.B. Rose, *a.g.e.*

ve örgütlenme gerektiriyordu. Kimi zaman kalabalık, fiyatların düşmesini bekleyerek pazar yerine birkaç gün egemen oluyor, kimi zaman eylemlerden önce elle yazılmış (1790'larda basılmış) bildiriler dağıtılıyordu. Kimi zaman erkek grupları yollardaki, nehirlerdeki ve iskelelerdeki hububatı ele geçirirken, kadınlar da pazar yerlerini kontrol ediyordu. Çoğu zaman eylem işareti ellerinde siyah kordelaya sarılmış ve üzerine uygun bir slogan yazılmış bir somun ekmek taşıyan adam ya da kadınlar tarafından veriliyordu. 1812 Eylül'ünde Nottingham'daki bir eylem,

> ... yarım penilik bir somunu, "Sakcecloth'u yerle bir eden kanayan açlığı" simgeleyen kırmızı aşı boyasına batırıp ve etrafına siyah ince bir kumaş sardıktan sonra bir balık oltasının ucuna takan...[20]

birkaç kadınla başlamıştı.

Bu tür "ayaklanmalar"ın doruğa ulaştığı yıl, Avrupa'da aşırı kıtlık ve açlığın görüldüğü ve eski popüler geleneklerin Jakoben azınlık bilinciyle gerginleştirildiği 1795 yılıydı. Fiyatlar yükseldikçe doğrudan eylem ülke çapına yayıldı. Nottingham'da kadınlar, "bir fırıncı dükkânından diğerine gidiyor, içerideki ekmeklere kendileri fiyat koyuyor ve parayı bırakıp ekmeği alıyorlardı". Gloucester Belediye Başkanı endişe ile yazıyordu:

> Son birkaç gündür civarlarındaki kasabaları dolaşıp, değirmencilere ve fırıncılara ait olan unu, buğdayı ve ekmeği düşük bir fiyatla satan Dean Korusu'ndaki kömür madeni işçilerinin yapacağı ziyaretten endişe duymak için önemli nedenlerim var.

Newcastle'da kalabalık, kentin yetkililerinin gözü önünde, tereyağının libresini 8 pens'ten, buğdayın *boll*'unu* 12 şilinden, patatesin yükünü 5 şilinden zorla sattırıyor ve şiddete hiç başvurmuyordu. Wisbech'de elebaşıları altı penilik ekmek somununu bir yabanın ucuna takmış olan "banker"ler -hendek kazan, çitleme işlerinde çalışan tarım işçileri grupları- ("bu bir grup re-

20 J. F. Sutton, *The Date-Book of Nottingham* (Nottingham, 1880 baskısı), s. 286.

(*) *Boll*: İskoçya ve İngiltere'nin kuzeyinde 24-30 kile ya da 140 pound (63.4 kilo) tutarında bir tahıl ölçüsü - ç.n.

zil adamı korkunç yapan şey sayılarıydı") pazar yerinde bir ayaklanma başlattılar. Depoda Carlisle buğdayı saklandığını saptadılar ve bunu bir geminin kargosuyla birlikte Belediye Binası'na taşıyıp yükünü 18 şilinden sattılar. Cornwall'da "kalay işçileri" çiftliklere üşüştüler ve kendi "Maksimum Yasaları"nı uyguladılar.[21]

Bu boyutlardaki eylemler (ki sayıları pekçoktur) kökleri olağanüstü derinde olan davranış ve inanç kalıplarına işaret etmektedir. Üstelik o denli yaygındılar ki (esas itibariyle 1795'in Mayıs'ından Aralık'ına hububat tedarikiyle ilgilenen) *Privy Council* bir county'den diğerine nakliyat işlerini güçlükle sağlayabiliyordu. Kırsal alanlarla kentler arasındaki savaşın doğasında bir şeyler olgunlaşıyordu. Kırsal yörelerin halkı tahıllarının kentlere gönderilirken kendilerinin açlığa mahkûm edileceğine inanıyordu. Çiftçiler, halkın kabul edeceği fiyattan satılacağı korkusuyla tahılı pazara göndermeyi reddediyorlardı. İnsanlar, aracıların ürünü ülke dışına göndereceğine inandığı için limanlarda hububat gemileri durduruluyordu. Yetkili memurlar buğdayın kendi bölgelerinde alıkonulmasına göz yumuyorlardı. Witney'de "yöre sakinleri... ülke dışına gönderilmekte olan tahıla ey koydular ve düşük bir fiyattan sattılar". Cambridge'de yük yük buğday durduruldu ve pazar yerinde satıldı. West Riding'de Calder ve Aire üzerindeki mavnalar durduruldu ve kalabalıklar tarafından müsadere edildi. Burford'da insanlar şehre gönderilmek üzere olan bir yük buğdayı engellediler ve kilesini 8 şilinden sattılar; bir yetkili Birmingham halkının bir huruç harekâtı yapıp Burford'a saldırmasından korktu. Wells'de "pekçok sayıda kadın" hububat gemilerinin Londra'ya yelken açmasını engelledi.[22]

Bu tür popüler eylemler törelere uygun eski paternalist ekonomi tarafından haklılaştırılıyordu. Aracı ve istifçilere karşı olan eski yasalar, 18. yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçüde geri alınmış ya da iptal edilmişti ama hiç eksilmeyen bir canlılıkla hem popü-

21 Nottingham: J.F. Sutton, *a.g.e.*, s. 207; Gloucester, Wisbech ve Carlile: H.O. 42.35; New Castle: E. Mackenzie, *Descriptive and Historial Account of Newcastle - upon - Tyne*, (Newcastle, 1827), s. 72; Cornwall: Rowe, *a.g.e.*, s. 104 - 105 ve daha sonraki hareketler için s. 142, 158, 162, 181-184. Ayrıca bkz. W.P Holl, *British Radicalism, 1791-97* (New York, 1912) s. 202-215.

22 P.C.A. 56/8; H.O. 35/7

ler gelenekte hem de kimi Tory paternalistlerin kafasında varlığını korumuştu. Baş Yargıç olan Lord (Kenyon) 1795'te görüşlerini açıkladığında malları toplamanın ve istifçilik yapmanın yazılı olmayan yerel hukuka göre suç olmaya devam ettiğini açıklamıştı.[23] Halkın kafasında bu tür davranışlar ve özellikle de komisyoncuların, değirmencilerin, fırıncıların ve tüm aracıların faaliyetleri erzak fiyatlarının yükseltilmesine yönelik sömürücü eylemlerdi. "Bu zalim habisler, değirmenciler, fırıncılar vs. çiçek satıcıları, bolluk Ülkesi'nde yapay kıtlık yaratmak için, kasıtlı olarak istedikleri fiyatı kafalarına göre oluşturuyorlar" diye yazıyordu 1795 tarihli Retford'dan bir bildiri. "Buğday aracıları ve bizim madrabaz dediğimiz türden insanlar ve yiyecek işleriyle uğraşanlar buğdayı ellerine geçirmişler, bekletiyorlar ve kendi koydukları fiyatlarla yoksullara satıyorlar" diye yazılıyordu Leedsli işçilerin verdikleri bir dilekçede.[24] Büyük değirmen sahiplerinin, fiyatları arttırmak için tahılı tekellerine aldıklarına inanılıyordu. Birmingham'da, Snow Hill'de buharla çalışan büyük bir un fabrikası 1795'te saldırıya uğramıştı ve Londra'nın büyük Albion Un Fabrikası iki kez yakılmıştı. Birinci yakılışında, fabrikaların safiyeti bozan yerler olduğuna inanıldığından, kundaklama rivayetleri ortaya atılmıştı ve halk "hevesli seyirciler" olarak yangını seyretmiş ve "sevinç baladları bastırılmış ve olay yerinde şarkılar söylenmişti". İkinci yakılma olayında (1811) "ahali alevlerden büyük kıvanç duymuştu."[25]

Böylelikle 18. yüzyılın son yılları, halkın, umutsuzlukla, son bir kez daha serbest piyasa ekonomisi yerine, töreye dayanan eski ekonomiyi koyma çabalarına tanık oldu. Bu çabalarında, istifçileri kovuşturma tehdidinde bulunan, piyasa üzerindeki kontrolu sıkılaştıran ya da tarladaki buğdayı toplayıp tekeline alan kişilere karşı beyannameler yayımlayan eski törelere bağlı yöneticilerin

---

23 Eski yasalar 1772 ve 1791'de geri alınmıştı. Ancak 1790'lardaki karmaşık durumlar için bkz. Fay, *a.g.e.*, Bölüm IV ve D.G. Barnes, *History of the English Corn Laws* (1930), Bölüm V.

24 Fay, *a.g.e.*, s. 44; Portlanda Dükü'ne Leeds'in dilekçesi, 20 Temmuz 1795, İçişleri Bakanlığı, 42.35.

25 C. Gill, *History of Birmingham* (Oxford University Press, 1952), I, s. 128; R. Southey, *Letters From England* (İkinci Baskı, 1808), III, s. 179-181; *Alfred*, 25 Ekim 1811.

desteğini gördüler.[26] Ekmek fiyatlarına göre ücretleri desteklemeye yönelik 1795 yılındaki Speenhamland kararının böyle bir arkaplandan doğduğu düşünülmelidir. Pazar-yeri törelerinin yok olduğu bir sırada paternalistler ferahlatıcı girişimleri davet ediyorlardı. Ancak eski törelere bağlı kavramlar hızla yok oluyordu. 1795'le 1800 arasında istifçilik konusunda kovuşturmaların yaygınlaştığı ve 1800 yılında, mahkûmiyet kararları için ödüller koyan birkaç özel kovuşturma derneğinin kurulduğu görüldü. İstifçiliğe karşı, Yüksek Mahkeme'den Lord Kenyon'u memnun ettiği açıkça belli olan önemli bir mahkûmiyet kararı çıktı.[27] Ancak bu tüketiciyi koruma konusundaki eski paternalist girişimlerin sonuncusu oldu. Bundan sonra geleneksel kontrol biçimlerinin tümüyle yok olması korumacı toprak sahipleri ile *laissez faire*ci ticaret kodamanlarından oluşan Parlamento'ya karşı halkın garez beslemesine katkıda bulundu.

Yalnızca bu şekildeki bir "kalabalık" eylemini ele alarak akla gelmedik karmaşıklıklarla karşı karşıya kaldık; çünkü bu tür doğrudan popüler eylemin arkasında meşrûlaştırıcı bir haklılık kavramı vardır. Öte yandan, "kalabalığın" Dr. Rude'un tanımına ("dışsal bir çıkar adına hereket eden kiralanmış çeteler") çok daha yakın bir biçimde kullanılması 18. yüzyılda yerleşmiş ve -çok nadiren işaret edildiği gibi- bizzat otoritenin başvurduğu bir uygulamaydı. 1688 uzlaşması ne de olsa bir uzlaşmaydı ve bundan yararlananların, bir yandan Papistlere (gizil Jakobenler), diğer yandan Dinsel Muhaliflere (gizil *Levellerlara*) karşı halkın antipa-

---

26 Gloucester'in önde gelen sakinlerinin, istifçiliğe ve mal toplayıp satmaya karşı komite kararları için H.O. 42.35'e bakınız.; ayrıca *Blackburn Mail* Temmuz-Eylül 1795 tarihlerindeki alıntılar için bkz. C.G. Miller, *Blackburn: The Evolution of a Cotton Town* (Blackburn, 1951), s. 23, 60-63.

27 Bkz. Fay, *a.g.e.*, s. 55; Barnes, *a.g.e.*, s. 81-83; J. Aston, *The Dawn of the 19th Century in England* (1906), s. 240-241; W. Smart, *Economic Annals of the 19th Century* (1910), I, s. 5-6; Miller, *a.g.e.*, s. 94, 103; J.A. Langford, *A Century of Birmingham Life* (Birmingham, 1868) II, s. 101-102; ve özellikle J.S. Girdler, *Observations on the Pernicious Consequences of Forestalling, Regrating and Ingrossing* (1800), s. 209-215. Lordlar Kamarası'nda yargıçlara hububatın fiyatını belirleme yetkisi verilmesi için sonuç alamadığı bir öneri sunan Warwick Earl, "önceki birkaç ay içinde istifçilik, tarladaki ürünü toplayıp tekele alma ve tekelcilik suçlarından 400'den fazla mahkûmiyet kararı verildiğini" açıklıyordu: *Tutanak*,xxxv (1800), 839.

tisini körükleyerek kendi pozisyonlarını pekiştirmelerine uygundu. Polisin pek olmadığı bir ülkede, kalabalıklar yöneticiler için çok yararlı bir yardımcıydı. İlk yıllarında John Wesley ve onun gezgin vaizleri çoğu kez yöneticilerin izniyle hareket eden bu kalabalıklarla karşı karşıya kaldılar. Bu karşı karşıya gelişlerin en şiddetlilerinden birisi 1743 yılında Wednesbury ve Walsall'da oldu. Wesley'in anlatışına göre kalabalık çok hareketliydi ve kendi niyetleri konusunda kafaları karışıktı. "Ayak takımının komutanları" "kasabanın kahramanları"ydı: ne ki teşhis edilenler yalnızca aniden taraf değiştirerek Wesley'in yanında yer alan "dürüst bir kasap" ve "bira-bahçesindeki boksör"dü. Kalabalığın yerel yöneticilerce ve Wesley'in, kömür madencilerini "kiliseden soğutan" ve din adamlarından "sersem köpekler" diye söz eden yerel vaizlerinden ("bir tuğla ustası ve de sonra bir su tesisatçısı ve camcı") nefret eden yerel bir kilise papazınca desteklendiğini öğrendiğimizde konu daha fazla açıklığa kavuşmaktadır. Gerçekten de Wesley'in rivayetine göre, "hizmetlerindeki madencileri ya da kömürcüleri işten çıkarmaları için tehdit edilen kimi Beyefendiler gelip görevlerini yapmadılar".[28] Wesley'in *Günlüğü*, bize Grimsby'den, İngiltere Kilisesi'nin bir papazının:

> kasaba davulunu kasabanın sokaklarında çalmak için bir adam tuttuğunu, kendisi de davulun önünde giderek, bulabildiği tüm ayaktakımını topladığını, Kilise'ye karşı savaşmak için onlara içki verdiğini,

anlatır.

Nelson'un vaaz verdiği evin kapısındaki kalabalığa, "Evi yıkın! Evi yıkın!" diye bağıran papazdı.

Ancak taşradaki halkın belirli sorunlar karşısında duygularını dile getiren bu olaylardan çok daha önemli olan, tüm 18. yüzyılın siyasî tarihinde varlığı sürekli hissedilen ve 1760'larda Wilkes'in otoritenin ajanlarının kontrolünden tümüyle kurtardığı Londra kalabalığıydı. Londra'daki kalabalık, bir anlamda, öz-bilinci olan radikal bir kalabalık olmaya doğru evrimleşen geçici bir kalabalıktı. Dinsel Muhalefet'in mayası ve siyasî eğitim, halka kişisel öz-

28 Wesley'in *Günlüğü* (Everyman), I, s. 434-444, 445; *Some Papers Giving an Account of the Rise and Progress of Methodizm at Wednesbury* (1744), s. 89.

gürlükleri savunma, otoriteye karşı çıkma konusunda bir eğilim kazandırıyor ve "toplumsal protesto eylemlerinde temel çelişkinin zenginle fakir arasında olduğu açıkça görülüyordu..."[29] Spitalfields ipek dokumacıları ve onların çırakları uzun süredir otoriteye karşı hareketlilikleriyle tanınıyorlardı. Dr. Rudes, *Wilkes ve Özgürlük* adlı çalışmasında endüstriyel çelişkinin zaman zaman Wilkesçi gösteriye dönüştüğünü ve kalabalığın sloganlarının cumhuriyetçi ya da devrimci bir şekil aldığını gösterir: "Kahrolsun Kral, kahrolsun hükümet, kahrolsun yöneticiler!". "Bu bir Devrim için şimdiye kadar ele geçirilmiş en şanlı fırsattır!" Hemen hemen bir onyıl boyunca Londra ve güney, (eleştiren birinin anlatımıyla) "yalnızca *Wilkes*[30] sözcüğü ile harekete geçen, bakıcıları olmayan, dilenen, aylak ve sarhoş bir kalabalığın egemenliğinde büyük bir tımarhane" haline gelmişti. Bunlar;

> St. George's Fields'da, Hyde Park Corner'de, Londra Belediye Başkanı'nın Konağı'nda, Parlamento Meydanı'nda, St. James Sarayı'nda, City'nin,* Westminster'in ve Southwark'ın sokaklarında "Wilkes ve Özgürlük" diye bağıran ve puan kazanan; *The North Briton*'un 45. sayısını yakmaya kalkan Şerif Harley ve celladı Kraliyet Borsası'nda taşa tutan; Lord Bute ve Egremont'un pencere camlarını kıran ve Avusturya Elçisi'nin çizmelerini kirleten; City'nin sokaklarında Çizme ve Eteklik gezdiren; Albay Luttrell ile Lord Sandwich ve Barrington'un kuklalarını Londra Kulesi'nin dışında yakanları...

destekleyenlerdi.

Bu unsurlar, çağdaşlarınca ya da daha sonraki tarihçilerce, gerek tembellik, önyargı, gerekse daha kesin bilgiye sahip olamadıkları için "kalabalık" diye nitelenmişlerdi.[31]

Bunlar aynı zamanda, Wilkes için seçim kürsülerinde gösteri

---

29 G. Rude, *a.g.e.*, s. 237.

30 G. Rude, *Wilkes and Liberty* (Oxford, 1962), s. 50, 173.

(*) *The City*: Londra'nın eski sınırları içinde kalan, Lord Mayor'un (Belediye Başkanı) yetki alanına giren, çeşitli hak, muafiyet, ayrıcalık ve özgürlüklerin yürürlükte olduğu kesim. Günümüzde bankalar, büyük mali ve ticari kuruluşların bulunduğu semt - ç.n.

31 G. Rude, *Wilkes and Liberty*, s. 181.

yapan ve muzaffer olduğu zaman onu sokaklarda zafer sevinciyle sürükleyen; esnaf, hizmetçi, kömür taşıyıcısı, denizci, zanaatkâr ve her türden ücretli insanlardı. Dr. Rude, Londra ahalisini sırf serseriler ve "suçlu unsurlar" olarak budanmaktan kurtardığı için haklıdır ve Wilkes karşıtı adayı, Proctor'u desteklemek üzere toplama kiralık zorbalarla Wilkesçi çoğunluğun kendiliğinden coşkusunu birbirinden ayırması önemlidir. Bununla birlikte, tarihçilerin "önyargı"sını protesto ederken, biraz aşırıya kaçmaktadır. Çünkü 1760'ların ve 1770'lerin Londra kalabalıkları, kendi örgütlerini ya da liderlerini geliştirmeye henüz başlamamışlardı. "Yönetici"lerinden pek farklı bir teorileri yoktu; "kendi dışlarındaki çıkarlar adına hareket etmeleri" için Wilkes tarafından çağrılmaları ve yönlendirilmeleri de o kadar anlamsız değildi zira bu çıkarlar varlıklı esnafın, tacirlerin ve City'nin imalatçılarının çıkarlarıydı ve bunlar da Wilkes'in en etkili destekçileriydi. Wilkes'in, avam taraftarının seçim kürsüsü etrafındaki haykırışları karşısında rakibi Albay Luttrell'e, "bu topluluğun içinde aptalların mı yoksa serserilerin mi çoğunlukta olduğunu biliyor musunuz?" diye sorarken alaycı bir küçümsemeyi bizzat kendisinin dile getirdiği rivayet olunur. Ve kalabalığın özgürlükçü özlemleriyle yönetiminin güruh tekniğine uygun olması arasındaki anormallik, Wilkesçi tacirlerin ve esnafın, City'nin yönetiminde kilit mevzileri ele geçirdikleri hatırlandığında daha da belirginleşmiş olur. Dolayısıyla arabaları tartaklayan, Büyükler'in pencelerini indiren Londralılar, en azından Walsall madencileri kadar, ruhsatlı hareket ettiklerini biliyorlardı. Aslında Wilkesçi kalabalık, popüler siyasal bilincin oluşumunda uğranan yarı yoldaki bir evdi; en popüler sloganı "Özgürlük!" iken, mensuplarının pekçoğu son derece değişkendi ve "yabancı" unsurlara saldırma ile kendilerini "vatanseverlik" durumlarında aydınlatmayı başaramayan yurttaşların pencerelerini indirmek arasında aynı kolaylıkla gidip gelebiliyorlardı.[32]

32 Proctor için bkz. Rude, *Wilkes and Liberty*, s. 59-60. Bu önemli alanda Dr. Rude önde gelen bir yol açıcı olduğundan çözümlemesindeki yetersizliklere değinmek belki biraz değer bilmezlik olur. Ancak, Londra zanaatkârının muhalefet geleneğine hiç ilgi göstermediğini ve kalabalıkların entellektüel ve örgütsel odak noktaları olan tartışma kulüpleri ve taverna topluluklarına ve balad satıcılarının ve "dua okuyucuları"nın yeraltı politikalarına çok az ilgi gösterdiğini belirtmek gerekir. Londra'daki avam politikalarına daha iyi nüfuz etmek için

Bu durum 1780'deki Gordon Ayaklanmaları'nda çok açık bir şekilde görülüyordu. Burada hızla üç aşamadan geçen bir avam ajitasyonu görüyoruz. Birinci aşamada popüler Protestan Derneği'nce iyi örgütlenmiş bir "devrimci kalabalık" büyük pankartların arkasında Parlamento'ya Katoliklere müsamahaya karşı bir dilekçe sunmak üzere çok düzenli bir şekilde yürüyordu. Gösterinin önde gelenleri, "çok medeni bir şekilde sessiz ve düzenli yürüyen... iyi giyimli düzgün insanlar... esnafın iyi takımıydı." Bu Dinsel Muhalefet Londra'sıydı ve Gibbon bunlar arasında "aynen Cromwell zamanında olduğu gibi... mezarlarından yola çıkmış" kimi fanatik "Püriten"lerin bulunduğunu anlatıyordu. Avam Kamarası'nın dilekçeyi tartışmayı reddetmesi ve Lord George Gordon'un uzun ve tumturaklı nutukları ikinci aşamayı öne çıkaran öfkeli sahnelere yol açtı. Bu aşama, "bir gün için bile olsa, zenginlerle hesabı görmeye yönelik elyordamıyla edinilmiş bir arzunun" kitle şiddetine yol açtığı ruhsatlı kendiliğindenlik olarak tanımlanabilir. "Esnafın iyi takımı" ortadan kaybolurken, kalfalar, çıraklar, hizmetçiler ve kimi suçlular, sokakları arşınladılar.[33]

"Papalığa Hayır" çığlıkları halkın vicdanında Commonwealth'den ve 1688'den beri yankılanıyordu ve Defoe'nun yıllar önce "iri yarı adamlar Papalığın bir insan mı yoksa bir at mı olduğunu bilmeden, kanlarının son damlasına kadar harcarlardı" şeklinde ifade ettiği politika-altı tepkileri, kuşkusuz pekçok kişiyi sürüklüyordu. Ayaklanmalar öncelikle Katolik kiliselere ve zengin Katoliklerin evlerine yöneldi. Daha sonra aralarında Baş Yargıç Mansfield ve Katolik özgürlüğüne sempati duyduğuna inanılan York Başpiskoposu gibi önemli yetkili şahsiyetlere, ardından mahkûm-

bkz. G. Rude, "The London 'Mob' of the 18th Century", *Historical Journal*, II, 1959; Lucy S. Sutherland, *The City and the Opposition to Government, 1768-1774* (1959); ve "The City in Eighteenth Century Politics", *Essays Presented to Sir Lewis Namier*, ed. R. Pares ve A.J.P. Taylor (1956); ve de taverna yaşamı için M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century* (1928), Bölüm IV.

33 Bkz. G. Rude, "The Gordon Riots", *Trans. Royal Hist. Soc.* (1956), Altıncı Seri, Cilt 6 ve Christopher Hibbert, *King Mob* (1958). Ayaklanmanın son aşamalarında suçluların ve fahişelerin oynadığı role Dr. Rude Mr. Hibbert'ten daha az vurgu yapmaktadır. Dr. Rude mahkeme önüne çıkarılan, çoğunluğu ücretli tutukluları incelemektedir; Mr. Hibbert ise daha çok görgü tanıklarının anlattıklarına dayanmaktadır. Ayrıca bkz. J.P. de Castro, *The Gordon Riots* (Oxford, 1926).

ların salıverileceği hapishanelere yöneldi ve en sonunda Banka'ya yapılan bir saldırıyla sonuçlandı. Bu ikinci aşama boyunca "ruhsatlı" kalabalık duygusu devam ediyordu: Wilkesçi şehir otoriteleri, kısmen halkın nefretini çekme korkusundan, kısmen de Kral'a ve hükümetine karşı ellerini güçlendiren karışıklıklar karşısındaki fiilî müsamahaları sonucu göze batar bir şekilde hareketsizdiler ya da ortalarda görünmediler. Ne zaman ki, bir yandan Banka'ya hücum edildi, diğer yandan rastgele yankesicilik, kundakçılık ve sarhoşluk çılgınlıkları başladı, o zaman üçüncü aşamaya geçilmiş oluyordu ve "ruhsat" geri alındı: hareketsiz kalmış olan Belediye Başkanı Baş Komutana acil bir mesaj göndererek "sivil güce yardım etmeleri için Süvari ve Piyadeleri" çağırdı ve Belediye Meclisi üyesi Wilkes'in bizzat kendisi Banka'nın merdivenlerinden kalabalığı dağıtmaya gitti. Ayaklanmanın bastırılmasındaki hız, City otoritelerinin önceki hareketsizliğini doğrular.

Öyleyse burada, yönlendirilmiş kalabalıkla devrimci kalabalığın bir tür karışımı ile karşı karşıyayız. Lord George Gordon, Wilkes'i taklit etmek istemişti ama ne onun sahip olduğu hesaplı cürete ne de halkın hissiyatını çok iyi anlama yeteneğine sahipti. Hâlâ Wilkesçi City babalarının dokunulmazlık alanına giren bir kendiliğinden ayaklanma sürecini başlattı. Ayaklanmacı gruplar, Halifax'lı kalpazan Thomas Spencer'i hatırlatır şekilde kendi geçici liderlerini bırakıverdiler. Bir araba beygirine binerek kırmızı ve siyah bayrak sallayan saatçi James Jackson ve Whitechapel evinin pencerelerine döşeme tahtaları fırlatarak kalabalığı eğlendiren sirk pehlivanı Enoch Foster. Ama bu tür bir bileşim metropolde bir daha hiç görülmedi. 1780'de Londra ahalisi, aşırılıklarına rağmen, halkı Taht'ın iddialarına karşı bir denge unsuru olarak gören özgürlükçü Whiglerin koruması altındaydı. Burke ayaklanmaların bastırılmasında askerin kullanılmasını kınıyor; Fox ise "daimî bir ordu tarafındansa kalabalıklar tarafından yönetilmeyi tercih ettiğini" açıklıyordu. Ancak Fransız İhtilali'nden sonra, reformcular kendilerince örgütlü bir kamuoyu yaratmaya çalışırken ve kalabalıkları başıboş bırakma uygulamasını küçümserken hangi Whig politikacı böylesine tehlikeli enerjilerle oynamayı göze alabilir; hangi City babası da böyle bir şeye hoşgörüyle bakabilirdi. "Devingenlik" 19. yüzyıl Radikallerinin ve Chartistlerinin ba-

rışçı ve iyi yönetilen gösteriler için gururla kullandıkları bir terimdi.

18. yüzyılın son büyük kalabalık eylemi 1791'de Birmingham'da, "devrimci kalabalık" genellemesine karşı bizi özellikle ihtiyatlı yapacak bir biçimde gerçekleşti.[34] Birmingham orta sınıf Dinsel Muhalefetinin belki de en büyük merkeziydi. Eski ve Yeni Faydacı Toplantılara, yöredeki işverenlerin en büyükleri katılıyordu. Dinsel Muhalifler kentin ekonomik, entellektüel ve dernek hayatında öylesine büyük bir rol oynadılar ki, "Kilise ve Kral" yandaşları güçten değil, azalan iktidar ve prestijden kaynaklanan acıyı uzun süre hissetttiler. Ayaklanmanın görünüşteki nedeni orta sınıf reformcuların (ki çoğu Dinsel Muhalif'ti) 14 Temmuz 1791'de Bastille'in düşüşünü kutlamak üzere düzenledikleri bir yemekti. O gece ve izleyen üç gün boyunca "bayraklı, dilenci kılıklı, yaygaracı, utanmaz suratlı, arsız, edepsiz, gürültücü, budala bir Birmingham kalabalığı" şehrin içinde ve civarında başıboş kaldı; iki Faydacı ve bir Babtist toplantı evini yağmaladı, yirmi kadar evi ve varlıklı Muhalifler'in (ya da varsayılan sempatizanların) dükkânlarını yaktı ya da yağmaladı ve Şehir Hapishanesi'ndeki mahpusları salıverdi. Başlıca zarar görenler (özellikle reformla ilgili olanlar) Dinsel Muhalifler iken "zengin muhaliflerin muhalif oldukları için mi yoksa zengin oldukları için mi saldırıya uğradıkları pek de anlaşılamadı" (diye yorumluyor Mr. Rose). Saldırganların çığlıkları "Kilise ve Kral!"dan, "Papalığa Hayır!"a kadar değişiklik gösteriyordu.

Zengin Dinsel Muhaliflerin bir kısmına karşı halkın kırgınlığının gerçek olduğu konusunda kuşku duyulamaz. (Örneğin, zarar görenlerden birisi William Hutton, küçük borçların ödenmesini sağlayan bir mahkeme olan *Court of Requests*'in komisyoncusu olarak özel bir antipati kazanmıştı.) Ancak, Birmingham ayaklanmalarında, John Wesley'in yaklaşık elli yıl önce Walsall kalabalıklarının elinde gördüğü muameleyi hatırlatan ve belirgin bir şekilde kuşku uyandıran birkaç durum var. Birincisi, kimi önde gelen Tory yöneticilerinin, başlangıçta ayaklananları yüreklendiren, on-

34 Aşağıda anlatacaklarım büyük ölçüde R. B. Rose'un "The Priestly Riots of 1791", *Past and Present*, Kasım 1960, s. 68-88 adlı güvenilir çalışmasına dayanmaktadır.

ları toplantı evlerine yönlendiren, gönülsüz olarak müdahale eden, suçluları kovuşturmayı reddeden ve hattâ kitle şiddetine "meşrû" hedefler bile göstermiş olabileceği söz götürmez suç ortaklığı var. İkincisi, önemli eylemlerin içinde az sayıda etkili ayaklanmacı var. Hafta sonundaki yağmalamaya katılan madenciler ve çevredeki köylerden gelenler dışında, yağmacılık yapan kalabalığın sayısı nadiren 250'nin üzerinde tahmin ediliyor ve kaynaklar ciddi hasarın büyük bir kısmını yapan tahrikçilerin sayısını otuz olarak belirliyor. Üçüncüsü, olayların merkezindeki bu otuz kişilik grup (ki yerlilerden de oluşmamış olabilir) belirli bir harekât planına göre davranıyor ve önde gelen Birminghamlı vatandaşların siyasal ve dinsel üyelikleri konusunda son derece iyi bilgilendirilmiş görünüyordu. Ayaklanmalar, -Priestley'in iddia ettiği gibi- "dinsel yobazlık"tan ileri gelmişti ve Bastil Günü Kutlamaları kalkışmanın bahanesi olabilirdi. Ancak bu, yerel kurulu düzenin bir kısmı tarafından göz yumulmuş fark gözetici bir patlamaydı ve "'kırsal beylerin', saldırgan ve başarılı Birmingham burjuvazisinin muhalif dişlerini çekmek üzere kentsel kalabalığa yaptığı bir çağrı" olarak değerlendirilebilirdi. Bu aynı zamanda, kalabalığın eylemleri başlangıçta beklenilen ve izin verilen sınırları aşan, "eski dinsel düşmanlıkların ve yeni toplumsal ve siyasal hoşnutsuzlukların tetiklediği sınıfsal nefretin ve kişisel yasa tanımazlığın gelişigüzel bir birleşimi"ydi.[35]

Ancak Birmingham ayaklanmalarından hareketle kentsel yoksulların Fransız Devrimi'ne ya da "Jakoben" fikirlere karşı genel bir hoşnutsuzluk duyduğu genellemesine ulaşmak ciddi bir yanlış olur. Göreceğimiz gibi, Fransız Devrimi'nin ilk aşamalarını iyi karşılayanlar büyük ölçüde orta-sınıf ve Dinsel Muhalefet gruplarıydı. Bu fikirlerin, esas itibariyle Paine'in *İnsan Hakları* aracılığıyla halkça yaygın bir şekilde benimsenmesi 1792'den itibarendir. Böylelikle Priestley ayaklanmaları, Paineci propagandanın yeni demokratik bilinci şevkle oluşturmaya başlamasından önce, geçiş halindeki kalabalığın gecikmiş geriye doğru bir burgacı olarak görülebilir. Kuşkusuz ayaklanmalar 1792'den sonra da yıllarca ya belirli sorunlar etrafında ya da Radikal ajitasyonun kalkış-

35 R. B. Rose, *a.g.e.*, s. 84.

mayla sonuçlanan uç noktaları olarak devam etti. Bamford'un *Bir Radikal'in Hayatından Sayfalar*'ı Bridport, Bideford, Bury, Newcastle, Glasgow, Ely, Preston, Nottingham, Merthyr, Birmingham, Walsall ve Napoléon Savaşları'nın sonunda özellikle Bristol, Merthyr ve Nottingham'da ve 1831'de Derby'de, 1839'da Birmingham'daki ayaklanmaların tam bir listesini vermektedir. Bristol ayaklanmalarında Gordon ve Priestley ayaklanmalarının kimi özellikleriyle yeniden karşılaşırız: Piskoposun Sarayı'nın ve Belediye Binası'nın yağmalanması, hapishanelerden hükümlülerin salıverilmesi, sevilmeyen vatandaşların ev ve dükkânlarının yağmalanıp yakılması. Ancak yetkililer ayaklananlarda kötü amaçlı gizli niyetler bulamadılar. En çok, özgür düşünceli, heyecanlanmış bir esnaf, Charles Davis, şemsiyesinin ucundaki şapkasını sallayarak bağırıyordu: "Kahrolsun kiliseler, onlarla yolları tamir edin!" Ve bu çabaları yüzünden asıldı.[36] Ayaklanmalarda, "Kilise ve Kral!" değil, "Kral ve Reform!" sloganları yer alıyordu ve Kralın reform sözcüğü ile birlikte anılması, bir Reform Bakanlığı'ndan yana olduğuna ilişkin inanca dayanıyordu. Ana hedef, Dinsel Muhalifler değil, (çoğu Batı Hint Adaları'nda köle sahibi olan) önde gelen kilise adamlarıydı. Aynı zamanda, ayaklanmacıların sahip olduğu demokratik duygular, Bristol Ayaklanmaları'nın siyasal bilince dayalı devrimci bir eylem olduğu konusunda bizi yanıltmamalıdır. 1831'de Bristol, aynen 1819'da Manchester'in yeni işçi sınıfı hareketinin öz-disiplinli örneklerinin görülmeye başlamasını temsil etmesi gibi, eski düzenin devamını ve geriye dönük davranış kalıplarını temsil eder. Cehalet ve hurafe muhafazakâr mecralardan Radikal mecralara fışkırmıştı. Ama Gordon ve Priestley Ayaklanmaları'nın bir esintisini, Katedral Kütüphanesi'nden bir kucak dolusu elyazması ve kitabı ateşe atarak, "*kitaplar yakılmadan reform olmaz*"[37] diye bağıran Bristollü bir ayaklanmacının bu sözlerinde buluruz.

"Kendilerinin dışındaki çıkarlara hizmet eden kiralanmış çete-

36 Bir başka benzerlik, askerî birliklere eşlik etmeyi reddeden "şiddetin aptala çevirdiği" yöneticilerle, kalabalığın arasında "Kral ve Reform" diye tezahürat yapan insancıl komutan Yarbay Brereton'un davranışlarındaki "izin verici" özellikte sezilebilir. Bkz. A "Citizen" [John Eagles], *The Bristol Riots* (Bristol, 1832).

37 *Bristol Times*, 30 Ekim 1931, bir görgü tanığının anlattıkları.

ler" anlamındaki gerçek *kalabalıklar*, 1792'den itibaren İngiliz Jakobenleri'ni terörize etmek için kullanılan "Kilise ve Kral" kalabalıklarıydı.[38] Bu kalabalıklar kimi zaman, Manchesterli Thomas Walker'ın durumunda olduğu gibi, varlıklı ve tanınmış reformculara karşı da harekete geçirilmişti ama aslında Walsall maden sahiplerinin ve Grimsby Parson'un geleneğine sahipti ve "kendilerinin dışındaki çıkarlar" tarafından öylesine iyi örgütlenmiş -ve kimi zaman satın alınmıştı- ki bunları herhangi bir gerçek bağımsız halk hissiyatının göstergesi olarak kabul etmek zordu. Üstelik, pekçok yerde din adamları ve yönetcilerce Jakoben karşıtı kalabalıklara tam"ruhsat" verilmiş olmasına karşın, ordan buradan toplanmış küçük bir serseri grubundan başka bir şey değillerdi ve hiçbir zaman 1791'de, Birmingham'daki ölçekte halkın şiddetini ateşleyememişlerdi. Başta Sheffield ve Norwich gibi önemli kentsel merkezler vardı ki buralarda "Kilise ve Kral" kalabalıkları çok sınırlı başarı sağlamışlardı. Ne de bunları herhangi bir ölçekte Londra'da kullanma olanağı vardı. 1794'te Jakoben tutukluların beraati, Wilkesçi kutlamalar ölçeğinde halkın muzafferiyetinin bir göstergesiydi. 1795'te Londra kalabalığının ruh hali devrimciydi ve (Londra Yazışma Derneği vasıtasıyla) yeni örgütlenme ve önderlik biçimleri keşfediyordu. Belki de can alıcı hesaplaşma Ekim 1797'de, Jakoben karşıtı baskının en yoğun olduğu dönemde, donanmanın başarısı konusunda açıklama yapmayı reddeden Thomas Hardy'nin yerini yıkmayı amaçlayan tahrik edilmiş girişimdi. Saldırı, Londra Yazışma Derneği'nin "iyi sopalarla silâhlanmış çoğu İrlandalı" 100 kadar üyesi tarafından püskürtüldü. Bu tarihi bir zaferdi; "koruma"lardan birinin hatırladığına göre, "o gece Hardy'nin evini savunanların yaptığı gibi, o kadar uzun süren ve iyi yönetilen bir başka kavga görmedim." Geri dönüp olaya baktığında Hardy'nin düşünceleri de kararlıydı: "Bir kalabalığın yönetiminden hoşlanmıyorum."[39] Ve dört yıl sonraki olaylarda ironik bir şekilde, bir öncekini izleme durumu görürüz. 1801 yılında Londra bir kere daha aydınlatıldı ama bu kez aydınlatma Britanya ile Fransa arasında imzalanmış olan barışın hazırlıkları

38 İzleyen sayfalara bkz.

39 John Binns, *Recollections* (Philadelphia, 1854); Hardy, *a.g.e.*, s. 85-86.

onurunaydı. Bu kez kalabalık, barış için ışıklarını yakmayı reddeden savaş yanlısı, Jakoben karşıtı bir gazetecinin evinin bütün camlarını kırarak duygularını açığa vurdu. Ne halktan korumalar vardı ve hattâ City otoriteleri koruma sağlama konusunda geç kalmışlardı. Gazeteci William Cobbett'ti.[40]

40 G.D.H. Cole, *Life of William Cobbett* (1924), s. 76. Savaş, Cobbett'in tam desteği ile Mayıs 1803'te yeniden başladı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖZGÜR DOĞMUŞ İNGİLİZ

1797 yılında Hardy'nin evini savunanlar bir artçı eylemi için mücadele ediyorlardı. Fransız istilasının olası bulunduğu, izleyen birkaç yıl içinde ahalinin vatanseverlik duygusu, hiç kuşkusuz, varlığını sürdürebilen Jakobenleri kalabalık terörüyle tehdit ediyordu. 1806 yılında kapsamlı oy hakkı bulunan Westminster'de hatır sayma ve rüşvet kaynaklarını kullanarak Radikalleri mağlup etmek hâlâ mümkündü. Francis Place Northumberland Dükü'nün hizmetkârlarını "gösterişli özel üniformalarıyla yoğun serseri kalabalığına ekmek ve peynir lokmaları atarken görmüştü":

> St. Giles ve Westminster, Porridge Adaları ve diğer sefil yerlerden gelmiş bu serserilerin, bu rezil pespayelerin, erkeklerin yanı sıra kadınların da, parçaları kapışı, bağırışı, küfredişi, kavga edişi ve mümkün olan her şekilde edepsizlenişi, kesinlikle rezilliğin en aşağı biçimiydi...

Kalabalığa bira dağıtılıyordu, fıçıların tepeleri kırılıyor ve "kömür taşıyıcıları birayı uzun kuyruklu geniş kenarlı şapkalarına dolduruyorlardı... ama kalabalık yükleniyordu, fıçılar devrildi ve kimileri yolun kenarındaki su yoluna dökülen birayı elde etmeye çalışıyordu." Place bu "utanç verici" sahneyi izlemeye devam etti. Ancak ertesi yıl (1807) Place ve arkadaşları Radikal bir seçim ko-

mitesi örgütlediler ve halkın arasında öylesine etkili çalıştılar ki Westminster iki Radikal Üye çıkardı: Sir Francis Burdett ve Lord Cochrane.[1] Ve o tarihten itibaren "Radikal Londra" geleneği hemen hemen hiç bozulmadı. Burdett 1810 yılında taktiklerini Wilkes modeline göre uyarlamayı ve Hükümet'le olan mücadelesinde halkın desteğini kazanmayı başardı. Aynı şey 1812 yılında taşradaki belli başlı merkezler için de geçerliydi: "kalabalık (Sheffieldli bir günlük yazarına göre) sapma kadar Reformcular dışında hiç kimseden hoşlanmıyordu".[2] Savaşlar sona erdiğinde (1815) ne Londra'da ne de Kuzey ve Orta İngiltere'nin endüstriyel kesimlerinde "Kilise ve Kral" kalabalıklarını Radikalleri terörize etmek üzere kullanmak olanaklıydı.

1815'le 1850 arasında, zaman zaman Radikaller, Owenciler ya da Chartistler halkın ilgisizliğinden şikâyet ettiler. Ancak, -olağan seçim patırtıları hesaba katılmazsa- reformcuların işçi sınıfı topluluklarının desteğinden yararlandığı bir gerçektir. Seçim zamanlarında, asıl oy verme işleminden önceki "seçim kürsüleri"nde el kaldırarak yapılan açık oylamalarda eller genellikle en radikal aday için kalkıyordu. Reformcular "kalabalık"tan korkmamaya başlarken otoriteler "devrimci kalabalığa" karşı askerî barakalar kurmak ve tedbir almak zorunda kalıyorlardı. Bu, tarihin öylesine büyük gerçeklerinden birisidir ki kolaylıkla görmezlikten gelinmiş ya da sorgulamadan kabul edilmiştir. Oysa kitlelerin açık olmayan "politika-altı" tutumlarında temel bir değişimi ifade etmektedir.

Vurgudaki bu değişim, "bağımsızlığa", vatanseverliğe ve de İngiliz'in "doğuştan gelen hakları"na ilişkin popüler kavramlarla ilgiliydi. 1780 Gordon Ayaklanmacıları ve 1791'de Birmingham'daki "Kilise ve Kral" ayaklanmacılarının ortak bir yanı vardı: "doğuştan gelen haklarını" tehdit eden yabancı unsurlara karşı, garip bir şekilde "anayasayı" savunduklarını düşünüyorlardı. Uzun yıllardır 1688 Devrimi uzlaşmasının, Kral'ın, Lordlar ve Avam Kamarası'nın anayasasında somutlaştığı ve bunun Britanyalıların bağımsızlık ve özgürlüğünün garantisi olduğu kendilerine öğretil-

1 Add. MSS. 27850 vd., 19-20: 27838 vd. 19-20; 27838'e; G.D.H. Cole ve A.W. Filson, *British Working Class Movements* (1951), s. 79-80. Bkz. Bölüm XIII.

2 T.A. Ward, *Peeps into the Past*, ed. A.B. Bell (1909), s. 192.

mişti ve Anayasa eşittir Özgürlük gibi, pervasızların üzerinde rahatlıkla oynayabileceği bir refleks yaratılmıştı. Bununla birlikte, çok muhtemeldir ki, Dr. Priestley'in değerli kütüphanesini ve laboratuvarını tahrip eden ayaklanmacılar, kendilerini "özgür doğmuş İngiliz" saymaktan gurur duyuyorlardı. Vatanseverlik, milliyetçilik ve hattâ yobazlık ve baskıcılığın tümü özgürlük kumaşına sarılmıştı. Eski Ahlâksızlık bile Britanyalıların özgürlüklerine övgüler yağdırıyor ve güç ya da ulusal onur değil özgürlük, patrisyen, demagog ve radikalin ortak sözcüğü oluyordu. Özgürlük adına Burke, Fransız Devrimi'ni kınıyor, Paine'i yüceltiyordu: Fransa Savaşları'nın başlamasıyla birlikte (1793) vatanseverlik ve özgürlük her şair bozuntusunun dilindeydi:

> Böylece Britonlar eski ünlerini korudular,
> Denizler üzerine hâkim kıldılar imparatorluklarını,
> Ve gıpta eden dünyaya açıkça duyurdular,
> Hâlâ cesur ve özgür bir ulus,
>
> Sadakatla KRAL'larına, YASA'larına, ÖZGÜRLÜK'lerine
> Kararlıdır ölmeye ya da fethetmeye.[3]

İstila korkusu, Wordsworth'un mağrur ve gür sesli vatanperverane sonelerine uygun arkaplan oluşturan bir risale ve balad sağanağına yol açtı:

> Britanya özgürlüğünün seli
> Sanılmamalıdır ki açık denizlere, dünyanın gıptasını çekerek
> Karanlık antikiteden beri, "suların görkemiyle
> Karşı konulmadan" aktı.

"Sanılmamalıdır", ama, basın, toplanma, sendika, siyasî örgütlenme ve seçim özgürlüğü tam da bu sırada ya belirsizdi ya da ciddi olarak sınırlandırılmıştı. Peki o zaman sıradan İngiliz'in "doğuştan gelen hakkı" neden oluşuyordu? "Mal güvenliğinden" diye cevap veriyor Mary Wollstonecraft: "Görünüz... İngiliz özgürlüğünün tanımını."[4] Bununla birlikte özgürlük retoriği çok daha başka anlamlara da geliyordu. İlk olarak kuşkusuz yabancı

3 *Anti Jacobin*, 1 Ocak 1798.

4 *A Vindication of the Rights of Man* (1790), s. 23.

egemenliğinden özgür olmak geliyordu. Ve bu vatanperverane kendi kendini kutlama çapraşıklığı içinde Eski Ahlâksızlığın ister istemez iltifat etmek zorunda olduğu, ama uzun dönemde onun için tehlikeli olacak daha az belirgin başkaları da vardı. Mutlakiyetçilikten özgür olmak (anayasal monarşi), keyfî tutuklamadan özgür olmak, bir jüri tarafından yargılanmak, kanun önünde eşitlik, mesken dokunulmazlığı, kimi sınırlı düşünce, ifade ve vicdan özgürlüğü. Parlamenter muhalefet hakkı, seçimler ve seçim patırtıları (halkın oy hakkı yoksa da yürüyüş yapmak ve seçim kürsülerinde tezahürat yapmak hakları vardı) gibi seyahat, ticaret ve işgücünü satma özgürlüklerinden (ya da bunların suretlerinden) başkası adına yararlanılabiliyordu. Bu özgürlüklerin hiçbirisi de önemsiz değildi. Birlikte ele alındıklarında zaman zaman otoritenin de paylaştığı ve her zaman dikkate almak zorunda kaldığı manevi bir konsensusu hem içeriyor hem de yansıtıyordu.[5]

"Manevi konsensus" gibi bir kavram belirsiz görünebilir ama, bir İngiliz'in daha fazla "itilip kakılmayı" kabul etmeyeceği ve de yetkililerin ötesine geçmeye cesaret edemeyeceği *sınırları* göstermesi ve bu dönemin anlaşılabilmesi için kaçınılmazdır. Sıradan İngilizin duruşu mutlakiyet karşıtıydı ama herhangi olumlu bir anlamda o denli demokratik değildi. Kendisini az sayıda olumlu hakka sahip, ama keyfî iktidarın müdahalesine karşı yasalar tarafından korunan bir bireyci olarak görüyordu. Daha da belirsiz olarak Şanlı Devrim'in baskıya karşı koymak üzere ayaklanma konusunda anayasal bir emsal oluşturduğuna inanıyordu. Ve bu gerçekten de 18. yüzyılın en temel paradoksuydu. Hem entellektüel hem de pratik terimlerle anayasacılık "çağın hülya"sıydı. Gelenekçilerin ya da reformcuların siyasal teorisi 1688 uzlaşmasının belirlediği Whigci sınırlar içinde Locke ve Blackstone tarafından sabitlenmişti. Locke'a göre, hükümetin temel amacı iç barışın sürdürülmesi ve kişilerin ve mülkiyetin güvenliğinin sağlanmasıydı. Kişisel çıkar ve önyargılarla sulandırılan böyle bir teori, mülk sahibi sınıflara mala karşı işlenen suçları en kanlı müeyyide ile cezalandırma yetkisi verebilirdi ama aynı teori kişisel ya da mülkiyete ilişkin haklara müdahale eden ve yasanın kontrol ede-

5 Bkz. E. Halevy, *a.g.e.*, s. 193-212.

mediği *mutlakiyetçi* otoriteye karşı herhangi bir müeyyide getirmiyordu. Dolayısıyla pekçok yabancı gözlemciyi şaşırtan paradoks, çok katı bir ceza yasasının yanı sıra *liberal* ve belirli zamanlarda yönetim ve yasaların yorumlanmasındaki büyük titizlikti. 18. yüzyıl gerçekten de anayasa kuramcıları, yargıçlar ve avukatlar için büyük bir yüzyıldı. Yoksul insan yasaların ağına yakalandığında çok sınırlı bir korunmuşluk duygusuna kapılabilirdi. Hardy, Horne Tooke, Thelwall ve Binns'in keşfetmiş oldukları gibi jüri sistemi belirli ölçülerde bir koruma sağlıyordu. Wilkes, yerine göre mahkemeleri ve de kalabalığı kullanarak ve önemli yeni emsaller oluşturarak Kral'a, Parlamento'ya ve yönetime kafa tutabiliyordu. *İdare hukuku*, keyfî tutuklama ya da aramaya karşı bir hak yoktu. 1790'larda bile *Habeas Corpus*'un her askıya alınışı, "kıtada" casusluk sistemi kurma ve jürileri toplama konusundaki her girişim, reformcuların kendi saflarının ötesinden protesto sesleri yükseltiyordu. Tyburn'un kayıtları ve baskıyla yüz yüze gelmiş birisi eğer bu sınırların değerini sorgulamak isterse, Hardy ve arkadaşlarının mahkemesini, Muir, Gerrald, Skirving ve Palmer'in 1793-1794'te İskoçya mahkemelerinde gördüğü muamele ile karşılaştırmalıdır.[6]

Bu Anayasacılık, "özgür doğmuş İngiliz"in daha az açık tepkilerini renklendirdi. Kendi haline bırakılmanın dışında çok az hak talep etti. 18. yüzyılda hiçbir kurumdan, bahriyeye asker alma kurumu kadar nefret edilmiyordu. Devamlı bir orduya, derinlemesine güvensizlik duyuluyordu ve Pitt'in baskıcı önlemlerinin çok azı endüstri kentlerinde askerî barakalar kurulması kadar nefret uyandırmıştır. Bireylerin kendi savunmaları için silâh taşımaları reformcularca savunuluyordu. Bir risaleci "Keyfî monarşilerde" askerlik mesleğinin onursuz sayıldığını yazıyordu:

> Despot egemenlik sürdüğü yerde sefil uyruklarına "Saman yiyin" diyebilir ve onlar saman yerler, insan Kasapları candaşlarını yok etsin diye Ordular kurulmasına şaşmamak gerek; ancak Büyük Britanya gibi en azından *özgür olduğunu iddia eden*

6 Bkz. Özgürlük Ağacının Dikilişi başlıklı bölüm. Konuyla ilgili bulgular Lord Cockburn'un bilimsel ve canlı çalışmasında, *Examination of the Trials for Sedition... in Scotland* (Edinburg, 1888)'de derinlemesine tartışılmıştır.

> bir ülkede binlerce insanın Özgür İnsana tanınmış ayrıcalıklar ve lütuflardan bilerek vazgeçmeleri ve rızalarıyla kendilerini en aşağılayıcı ve küçültücü *Köleliğe* günde altı peni gibi çok az bir fiyata satmaları şaşılıp geçilecek küçük bir iş değildir...[7]

Holborn, City, Clerkenwell ve Shoreditch'te asker toplamak için kullanılan "sac-evler" 1794 Ağustos'undaki üç günlük ayaklanma sırasında saldırıya uğradı ve yıkıldı.[8] 1812'de çorap-örücülerinin kendilerini koruyacak bir yasa için yürüttükleri ajitasyonun en hararetli döneminde, Mansfield bürosunun sekreteri, işçilerin temsilcilerinin, öngörülen düzenlemeleri uygulamamasından şüphe edilen imalatçıların teftiş edilmeleri ve evlerinin aranması için bir yetki hükmü koydurmayı önerdiklerini öğrendiğini korku içinde yazmaktadır: "Eğer her İngilizin evi onun kalesidir diyen siper bozulursa, eğer o kale bir kere yıkılırsa, o zaman atalarımızın pekçoğu kanlarını boşuna dökmüş olur."[9] Etkili bir polis gücüne karşı direnme 19. yüzyıla kadar devam etti. Reformcular, daha çok sayıda bekçi, mülkiyet üzerinde daha güçlü bir gece koruması ve daha etkili *koruyucu* bir polis gücünün zorunlu olduğunu kabul ederlerken; geniş yetkileri olan merkezî bir güç de aşağıdaki gibi değerlendiriliyordu:

> bir tiranlık sistemi; kamusal özgürlüklerin yok edilmesi için örgütlü muhbirler ve casuslar ordusu, bireysel mutluluğun bozulması. Her türlü polis sistemi despotizmin lanetidir...[10]

1818 yılındaki Parlamento Komisyonu, Bentham'ın Polis Bakanlığı önerisinde "her evdeki her hizmetçiyi efendisinin eylemlerini gözetletecek ve toplumdaki bütün sınıfları yekdiğeri hakkında casusluk yapturacak bir plan" olarak görüyordu. Toryler yerel ve fer-

7 Anonim, *Letters on the Impolicy of a Standing Army in Times of Peace and on the Unconstitutional andIllegal Measure of Barrack* (1793). John Trenchard'ın *History of Standing Armies in England* (1698), 1731, 1739, 1780 ve de Jakoben *Philanthropist*'te (1795) yeniden yayınlanmıştır.

8 Bkz. *Wilkes and Liberty*, s. 14; S. Maccoby, *English Radicalism 1786/1832* (1955), s. 91; Rivayete göre "darağacı orospuları" olarak bilinen fahişeler, erkekleri zorla askere alındıkları bu yerlere karşı kışkırttılar: bkz. H.M. Saunders, *The Crimps* (1974).

9 *Records of the Borough of Nottingham*, VII (1952), s. 152.

10 J.P. Smith, *An Account of Successful Experiment* (1812).

manlı hakların ve yerel yargıçların yetkilerinin kaybolacağından; Whigler Tac'ın ve Hükümet'in yetkilerinin artacağından korkuyorlardı. Burdett ve Cartwright gibi Radikaller yurttaşlardan oluşan gönüllü birliklerin ya da hane halklarının nöbetleşe görev yapmasını tercih ediyorlardı ve halk Chartist döneme kadar her türlü polisi bir baskı makinesi olarak kabul ediyordu. Hayli şaşırtıcı bir kanaat konsensusu, "başka ülkelerde adlandırıldığı şekliyle bir 'Yüksek Polis'in yani tek bir yüce, karşı konulamaz mahkemenin, despotizm tarafından icat edilmiş bir makinenin" kurulmasına karşıydı.[11]

Herhangi bir merkezî otoritenin gücünü arttırmaya karşı Whig teorisi ve halk direnişinin ilginç yerel bir karışımına tanık oluyoruz. Küçük mülk sahipleri ya da sıradan insanlarca devlete el konulmasına karşı yerel haklar ve gelenekler yüceltiliyordu. "*Thing*"e ve "Paşa"lara karşı düşmanlık, Cobbett'ten Oastler'e uzanan ve en yüksek noktasına 1834 Yoksul Yasası ile ulaşan bir Tory-Radikal gerginliğine pekçok katkıda bulunuyordu. (Siyasal ve yönetsel otoritesi bağlamında Devlet'in başlıca sözcülerinin Faydacılar olması ve devletçi bayraklarının diğer yüzünde ekonomik *laissez faire* doktrininin yazılı bulunması ironiktir.) 1790'ların ortalarında, Jakobenlere karşı baskının doruğa ulaştığı dönemde bile yıldırmanın, "sıradan" yurttaşların "gönüllü" derneklerince (Jakoben-karşıtı Reves derneği ya da Kötülüğün Önlenmesi İçin Wilberforce Derneği) yürütüldüğü masalı sürdürülüyordu. Aynı masaldan Savaşlar'dan sonra Richard Carlile'a yapılan zulümlerde de yararlanıldı. Savaşlar sırasında "Resmî" basına yapılan Devlet yardımları pekçok diplomatik yadsıma ve kaçamaklı davranış kötü bir şekilde kullanıldı. Savaş'tan sonra casuslar ve *ajan provakatörler* kullanılması bütün ergin erkeklerin oy verme hakkına kesinlikle karşı çıkan pekçok kişinin de katıldığı gerçek bir öfke patlamasının işareti oldu.

Üstelik, yalnızca Devlet'in müdahalesinden özgür olma değil, aynı zamanda kanun karşısında zengin ve yoksulun eşitliği inancı da gerçek bir halk sevincinin kaynağı oldu. *New Newgate Calender: or Malefactor's Bloody Register* (Yeni Newgate Takvimi: Ya da Canilerin Kanlı Sicili) gibi sansasyonel yayınlar, soylu ve etkili ki-

11 *The Times*, 31 Ağustos 1823: Bkz. Radzinowicz, *a.g.e.*, III, s. 254-364.

şilerin de Tyburn'a tıkıldığını büyük bir tatmin duygusuyla yazıyorlardı. Yerel vakanüvisler, Leeds'de 1748'de kendi yarıcısını gazaba gelip öldüren, "malikânenin zorba, gaddar lordu" gibi olayları büyük bir tatmin duygusuyla kaydediyorlardı. Radikaller haklı bir istihzayı kışkırtıyorlardı. Horne Tooke, yasanın zengin ve fakir herkese açık olması halinde Londra Tavernası'nın da açık olması gerektiğini söylüyordu: "ama eğlenceniz için yeterli parayı getirmediğiniz sürece size pek acı bir hüsnükabul göstereceklerdir."[12] Ancak, "özgür doğmuş İngiliz"in ayırdedici kazammının hukukun üstünlüğü olduğu ve keyfî iktidara karşı savunmasını oluşturduğu inancı Jakobenler tarafından bile savunuluyordu. Londra Yazışma Derneği, 1793'teki bir *Bildiri*'sinde, sıradan bir İngilizle devrim öncesi Fransa'daki sıradan bir avam arasındaki farkı tanımlamayı hedefliyordu: "bizim insanlarımız yasa tarafından korunurken, onlarınkilerin hayatı her türlü unvan sahibinin insafına bırakılıyordu... Onlar KÖLE iken biz İNSAN'dık."

Bu savunmacı ideoloji kuşkusuz pozitif haklar konusunda çok daha ileri talepleri besledi. Wilkes bu tele nasıl dokunulması gerektiğini iyi biliyordu. Bireysel hakların şampiyonluğunu yaparken, sezdirmeden özgür doğmuş yurttaşın Kral ve Bakanları'na karşı taleplerini dile getiriyor ve emsali olmayan birtakım haklar talep ediyordu. 1776 yılında Wilkes, Avam Kamarası'nda "en basit makine ustasının, en yoksul köylünün ve de gündelikçi"nin siyasal hakları için çağrıda bulunuyordu: onun -

> Kişisel özgürlükleri, karısı ve çocukları, dikkate alınmaya değmese de malı-mülkü, ücreti açısından önemli hakları vardır. Bunlar pekçok ticaret ve imalat alanında Parlamento'nun gücü ile düzenlenir. Dolayısıyla onları derinden etkileyen bu yasaların yapılışındaki iktidarda onlara da, bu küçük ama son derece yararlı adamlara da bir pay ayrılmalıdır...

Tez hâlâ Ireton'un (ya da Burke'ün) tezidir ama mülkiyet hakları çok daha liberal bir anlamda yorumlanmaktadır ve Wilkes bunları alışılagelmiş teamül ve geleneğe uygun bir şekilde özetlemektedir:

12 T. Walker, *Review of Some Political Events in Manchester* (1794), s. 87.

> Avamın gerçek temsili olmadan anayasamız özünde eksiktir... ve atalarımızın kurmuş olduğu yönetim biçiminin orijinal saflığını geri getirmek için önerilecek diğer bütün çareler etkisiz kalacaktır.

"Orijinal saflık", "atalarımız" - bunlar kilit kavramlardır ve yirmi yıl boyunca reformcular arasındaki tartışmalar bu terimlerin güzel yorumları etrafında dönmüştür. *Hangi* model saf ve orijinaldi, reformcular *hangi* atalara başvuracaktı? Emsalin engellerinden kendilerini kurtaran Birleşik Devletler'in kurucuları "açıkça" kimi gerçekleri bulmuş görünüyorlardı. Ancak Binbaşı John Cartwright'a, (1740-1824) Bağımsızlık Bildirgesi'nin yayımlandığı aynı yıl (1776) *Seçiminizi Yapın* adlı risalesini yayımladığında, tezini desteklemek için Saxon teamülüne göndermede bulunarak yıllık parlamentolar, eşit seçim bölgeleri, Parlamento üyelerine ücret verilmesi, ergin erkeklere oy hakkı verilmesini talep etmek yeterli görünüyordu. "Güzel, boz binbaşı" (yaklaşık yarım yüzyıl sonra böyle anılmaya başlanmıştı) daha o zaman, 1776'dan, Chartistlere ve sonrasına uzanan ileri siyasal reformcuların taleplerini böyle tanımlıyordu.[13] Ve bu taleplerinden hiçbir zaman sapmadı. Uzlaşmayı beceremeyen, eksantrik ve cesur Binbaşı, Boston, Lincs'deki evinden mektuplar, risaleler yazarak, beyannameler dağıtarak, mahkemelere, patırtılara, muhalefete ve baskıya göğüs gererek kendi dürüst yolunda ilerledi. Napoléon Savaşları sona ermeden önce, biraderinin buharla çalışan dokuma tezgâhını icad ettiği ve böylelikle başka değişim süreçlerini de başlattığı kuzeyin endüstri bölgelerinde yeni çağın ilk reform derneklerini, Hampden Kulüpleri'ni kuran da oydu. Ancak, Binbaşı'nın ilkeleri ve önerileri kendi uzun yaşamından daha fazla yaşadıysa da tezleri yaşamadı.

Biraz sonra neden olduğunu göreceğiz. (Bunun iki kelimeyle cevabı Tom Paine'dir.) Ancak, şuna işaret etmeliyiz ki, Fransız Devrimi'nden önceki yirmi yılda, Anayasa'nın bilinen usûllerine eklenen yeni bir boyut *uygulamaya geçmişti*. Basın, Kral, Lordlar ve Avam Kamarası'ndan bağımsız, sayısız hakka çoktan sahip ol-

13 Binbaşı Cartwright, gizli oyu da savunmuştu ama Chartistlerin altıncı maddesini, milletvekilleri için mülk sahibi olma koşulunun kaldırılmasını savunmamıştı.

muştu ve Wilkes'in *North Briton*'u etrafındaki ajitasyon hem bu hakların ne kadar değerli, hem de geniş halk kitlesinin bunların savunulması konusunda ne denli duyarlı olduğunu göstermişti. Ne var ki, 18. yüzyılın ikinci yarısı Platform'un[14] doğuşunu gördü. Platform, az ya da çok belirli hedefler için kampanya yürütmek, yayınlar, büyük mitingler ve dilekçeler yoluyla "sınırsız" kanaatları harekete geçirmek amacıyla kurulmuş "parlamento-dışı" baskı gruplarından oluşuyordu. Platformun ve dilekçe verme yolunun farklı kullanımları, Wilkes'in destekçilerinden, (Gordon ayaklanmalarının başında görünen) Wyvill'in kırsal derneklerine, Protestan Dernekleri'nden, "ekonomik" reformculara, kölelik-karşıtı ajitasyon ve Anglikan kilisesine bağlı olamayanların yasal ehliyetlerinin sınırlandırılmasına karşı ajitasyona kadar değişik alanlara uyarlanıyordu. Wilberforce ya da Wyvill, ajitasyonlarını Beyefendilerle ya da özgür çiftçilerle sınırlı tutmak isteyebilirdi ama emsaller oluşmuştu ve örnek bulaşıcıydı. Anayasanın karmaşık mekanizmasına yeni bir dişli çark eklenmişti. Erskine ve Wyvill'in, yetkilerin ayrılması ve karşılıklı denetime, bilinen mekanik mecazı kullanarak, ekledikleri yeni dişli çark, "Halkın Hareketlerinde Saat Düzenliliği" adını taşıyordu.[15] Binbaşı John Cartwright daha da ileri gitti; her sınıf halk için daha geniş kapsamlı talepler ortalığı ne kadar telaşa verirse o kadar iyiydi:

> Genç bir okçuya okunu pratik amaçlar için en uzak noktaya atabilmesini sağlayacak gücü kazansın diye gökteki ayı vurmasının öğretilmesi özdeyişinde olduğu gibi [diye yazıyordu Wyvill'e] herhangi bir demokratik reform sağlamada Genel Oy Hakkı ilkesinin tartışılmasının uğrunda mücadeleye değer bir şey olduğunu hep düşünmüşümdür.

Her ne kadar iddialarını emsal ve gelenek terimleriyle ifade ediyor olsa da Binbaşı, "sınırsız üyeler" arasındaki ajitasyon yöntemlerine inanıyordu. Baskı yıllarında, 1797-1799, Boston'un eşrafı, kuzey Yorkshire reformcusunu uyaran bir tekdirname yayın-

14 Burada, Henry Jephson'un iki ciltlik tarihi *The Platform*'da (1892) kullandığı terimi benimsiyorum. Bu birbirini izleyen iki kitap, hâlâ, söz konusu kurumun incelenmesindeki tek çalışmadır.

15 Bkz. Asa Briggs, *The Age of Improvement* (1959), s. 88 vd.

ladı. "Küçük çiftçilerinizden pek korkmuyorum", diye yazıyordu Wyvill'e; "*Beyefendiler*'inizden dehşete kapılıyorum... Şimdiye kadar bir tanesi dışında tüm *Beyefendiler*'in *öteki tarafta* olmaları benim için bahtiyarlıktır. Dolayısıyla benim çabalarım onların kurullarınca felce uğratılmış değildir ve ben her durumda sesimi yükselttim":

> Sanki güçlü kalp ilaçları ve en güçlü uyarıcılar ancak Halkı enerjik bir şey yapmaya yönlendirebilir diye düşünüyorum... Çağrılarımız her türlü anlayışı ikna edemediği ve sözünü ettiğimiz gerçekler onları karşı konulmaz bir biçimde kalplerinden yakalamadığı sürece hiçbir şey yapamayacağız... Eğer bir şeyler yapabilmek için bu tür enerjik çağrıların gerisinde kalan bir şeyler önermek zorunda kalırsanız, Tanrı'dan dilerim ki Toplantılarınızdaki kimi bildiğinden şaşmaz adamlarca bu durumdan kurtarılabilesiniz...[16]

O halde, benzer anayasa tartışmaları, propaganda araçları ve üslûp farklılıkları açısından derin farklılıkları içinde gizlemektedir. Ancak Paine'den önce bütün reformcular işe "anayasanın bozukluğu" ile başlarlardı. Ve onların radikalliklerinin derecesi, genellikle yazılarında göndermelerde bulundukları tarihsel emsallerden çıkarsanabilir. Wilkesçi ama büyük ölçüde aristokratik İnsan Hakları Bildirgesi'nin Savunucuları [ve onların takipçileri, "Devrim Dernekleri" (1788) ve Halkın Dostları (1792)] için 1688 uzlaşmasının koşullarının yerine getirilmesi yeterliydi. Dr. Jebb, Cartwright ve Capel Loft'un yazdığı risalelerle Thomas Hardy'yi reform konusuna yönlendiren, 1780 yılında kurulmuş daha da ileri Anayasal Bilgi Derneği, emsal bulmak için Magna Carta ve öncesine kadar geri gidiyor ve hem Amerikan hem de Anglo-Saxon örneklerden yararlanıyordu.[17] Ve Fransız Devrimi'nden sonra, popüler derneklerin teorisyenleri geniş ölçüde Anglo-Saxon "havadisleri"nden, Witenagemot* ve Alfred döneminin efsanelerinden yarar-

16 C. Wyvill, *Political Papers*, V, s. 389-390, 399-400.

17 Anayasa Derneği 1780'lerin ikinci yarısında sessiz kalmış ve tanınmış üyesi Horne Tooke'la 1790'dan itibaren çok etkin olmuştur.

(*) *Witenagemot*: Anglo-Saxon döneminin "Witan" adı verilen halk meclisleri - ç.n.

lanmıştır. "Orijinal saflık" ve "atalarımız" pekçok Jakoben için hemen hemen her türlü anayasal yeniliğe yamanabilecek emsaller oluşturmuştur. Shoreditchli bir gümüş kuyumcusu ve Londra Yazışma Derneği'nin liderlerinden birisi olan ve vatana ihanet yargılamaları sırasında Hardy ile birlikte hapis yatan John Baxter'in, 1796 yılında yayınladığı 830 sayfalık *İngiltere'nin Yeni ve Tarafsız Tarihi*'nde yararlandığı Saxon emsaller doğa durumu, soylu vahşet ya da özgün toplumsal sözleşmeden hemen hemen ayırdedilemiyordu. "Özgün olarak" diye düşünüyordu Baxter, "anayasa özgür olmuş olmalıdır". "Britonların önce Romalılar, sonra Saxonlar sonra her ikisi birden, Danimarkalılar ve en sonunda da Normanlarca feth edilmesiyle tarih, onun bozulmasının tarihidir." 1688 Devrimi'ne gelince, "o bir tiranı kovmak ve Saxon yasalarını teyid etmekten başka bir şey yapmamıştır." Ancak, restore edilebilecek bu yasalardan daha çok vardır ve erkeklere oy hakkının yanı sıra Baxter'in en çok sevdiği devamlı bir ordunun bulunmayışı ve herkesin silâh taşıyabilmesiydi. Gayretli anayasal tartışmalardan sonra halkın Anayasa'yı reddetme hakkının varlığına ulaşıyordu.

Bununla birlikte, Bay Christopher Hill'in "Norman Boyunduruğu" teorisi vasıtasıyla tartışmış olduğu gibi bu karmaşık ve çoğu kez yanıltıcı anayasal tartışmalar gerçek öneme sahiptir.[18] Antik tartışmaların biçimleri bile siyasal vurguda önemli farklılıkları gizlemektedir. Yazarı bilinmeyen *İngiliz Anayasası Hakkında Tarihsel Deneme*'den (1771) 1790'lara, daha ileri reformcular, Saxon emsallere göndermede bulunmalarıyla öne çıkıyorlardı. Bundan çok önce Tom Paine, içinde yer alan tezleri, emsallere başvurmaya hiç de yardımcı olmayan *Sağduyu*'yu (1776) yayımlamıştı:

> Silâhlı haydutlarıyla gelip yerel ahalinin rızası hilafına kendini İngiltere Kralı yapan bir Fransız piçi, basit terimlerle çok pespaye ve düzenbaz bir başlangıçtı. Kesinlikle hiçbir ilahi yanı yoktu. ... Basit gerçek odur ki, İngiliz monarşisinin ilk dönemlerine bakmaya tahammül edilemez.

Ancak bu Amerikan toprağında yayımlanmıştı ve göreceğimiz gibi, ancak Fransız Devrimi'nden ve *İnsan Hakları*'nın yayınlan-

18 *Democracy and the Labor Movement*, Ed. J. Saville, (1954) içinde, özellikle s. 42-54.

masından sonradır ki bu tür putları kırıcı şeyler duyulacaktır: "Eğer tahta geçme hakkı Fatih'in soyundan geliyorsa, ulus fethedilmişlik soyundan gelmektedir ve bu ayıptan kendini kurtarmalıdır." Bu arada, "Norman Boyunduruğu" teorisi şaşırtıcı bir canlılık gösteriyordu ve Paine sürgüne gönderilip, *İnsan Hakları* kışkırtıcı ve onur kırıcı yayın olarak yasaklandıktan sonra, 1793'ü izleyen yıllarda Jakoben çevrelerde yeniden revaç bulmuştu.

Bu, kısmen, bir uygun bulma durumuydu. Paine'in cezalandırılması, anayasacılık geleneği içinde özgürlüğün izin verilen sınırlarını gözler önüne sermişti. "Atalarımız"a buşvurmayı bütünüyle reddetmek fiilen tehlikeliydi. Sheffieldli reformcu Henry Yorke, 1795'te yargılandığında, savunması bu noktaya dayanıyordu: "Hemen hemen her konuşmada, anayasamızın varlığını inkâr eden Thomas Paine'nin doktrinine itiraz etmeye özel itina gösterdim... Sürekli olarak aksini, iyi bir anayasamız olduğunu, Saxon atalarımızdan ve ölümsüz Alfred'in muazzam kafasından çıkmış o yüksek ruhlu yönetimi savundum." "Saxon"ları Jakoben ve *sans-culotte*lar olan John Baxter bile Paine'in geçmişe saygı duymayışından kendisini uzak tutmayı uygun buluyordu:

> Bay Thomas Paine'in görüşlerine ne kadar saygı duysak da anayasamız olmadığı konusunda kendisiyle aynı görüşte olamayız; yanlışının, bakışını Norman İstilası'ndan daha geriye götürememiş olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Ancak bu uygun bulma durumundan daha fazla bir şeydi. Efsaneye göre, Saxon emsali, anayasal monarşi, ergin erkeklerin oy hakkına dayanan bağımsız bir parlamento ve hukukun üstünlüğü için meşruiyet sağlıyordu. "Vatanseverler" ya da anayasacılar olarak ortaya çıkan, Binbaşı Cartwright ve Baxter gibi adamlar çağın retoriğini üstlenmeye kalkışıyorlardı.[19] Öyle görünüyor ki, eğer

19 Bu retorik olmadık yerde karşımıza çıkmaktadır. Geç 18. yüzyıla ait bir afiş, "O en Eski, Kralcı, Ulusal, Anayasal ve Yasalara Saygılı Sapma: Ayı-Oyunu'nun [Bir kazığa bağlanmış ayının üzerine köpeklerin salınması şeklinde sözde eski bir spor., ç.n.] reklamını yapıyordu. 1792 ile 1796 arasında yerel Jakoben dernekleri genellikle kendilerini Anayasacı ve Vatansever olarak tanımlıyorlardı. Kocasının hayatını anlatırken John Thelwall'ın dul karısı, kocasının "bir Saxon aileden geldiğini" belirtmeye özel itina gösteriyordu. Ulusal Kongre'nin tehlikeli bir önlem olduğunu savunurken Joseph Gerald, "Saxon atalarımız"ın "halk-meclisleri"ni emsal olarak gösteriyordu.

sorunlar Paine'in *Sağduyu*'da yaptığı gibi bütün açıklığı ile ortaya konursa, reformcular anayasa tartışmasından tümüyle uzaklaşmaya zorlanacaklar ve tezlerini akıl, vicdan, kişisel çıkar ve "aşikâr" gerçekler üzerine kurmak zorunda kalacaklardı. Kafası anayasacı kültürle yoğrulmuş olan pekçok 18. yüzyıl İngilizi için bu düşünce şaşırtıcı, ürkütücü ve sonuçları itibariyle tehlikeliydi.

Bununla birlikte bu retoriğin aşılması gerekliydi, çünkü -Baxter'in olanaksız Saxon terimleri içine ustalıkla gizlenmiş olsa bile- belirli geleneklere kesin bir kutsallık sağlıyordu: monarşi kurumuna, aynı soydan insanların tahta geçme ilkesine, Resmî Kilise'nin ve büyük toprak sahiplerinin geleneksel haklarına ve insan haklarının değil, mülkiyet haklarının temsiline saygı. Bir kez anayasacı tartışmaların tuzağına düşüldü mü -bunlar ergin erkeklere oy hakkı iddialarını güçlendirmek için kullanılsa bile- reformcular bölük pörçük anayasal yenilenmenin kıvır-zıvırına yakalanıyorlardı. Bir halk hareketinin yükselmesi için bu kategorilerden bütünüyle uzak durmak ve çok daha ileri demokratik talepler ortaya koymak zorunluydu. 1770'le 1790 arasındaki yıllarda, anayasacılık retoriğinin kendi yıkımına ya da aşılmasına yol açan diyalektik bir paradoks gözlemliyoruz. 18. yüzyılda Locke ya da Blackstone'un yorumlarını okuyanlar bunlarda, reform görmemiş Avam Kamarası'nda hizip ve çıkarın dikkatli bir eleştirisini bulurlar.[20] İlk tepki, 18. yüzyılın uygulamalarını, onun kendi teorisinin ışığında eleştirmekti; daha geç gelen ikinci tepki ise teorinin kendisini gözden düşürmekti. Ve işte tam bu sırada *İnsan Hakları*'yla Paine ortaya çıktı.

Fransız Devrimi daha büyük türden bir emsal yerleştirmişti: aklın ve "töre, yasa ve kuralın yetersiz, köhne ve yasaklayıcı usüllerini" gölgede bırakan temel ilkelerin ışığında yeni bir anayasa yapılmıştı. Ve de anayasa tartışmaları alanını büyük ölçüde ilk boşaltan Paine değil, Burke olmuştu. Fransız örneği bir yandan, 1688 ya da Norman öncesi emsalleri araştırmaya girişen çalışkan reformcular öte yandan, eski alanın savunmasını olanaksız kılmış-

20 Erskine, *gıyabında* yargılanan Paine'in savunmasını Blackstone'dan pasajlara dayandırmıştır; Sheffieldli reformcu Yorke ise meydanlarda Locke'dan pasajlar okumuştur. Student in the Temple, *Trial of Thomas Hardy* (1794), s. 108.

lardı. *Fransız İhtilali Üzerine Düşünceler* (1790) adlı kitabında Burke emsalin otoritesini aklın ve deneyimin otoritesiyle, Anayasa'ya saygıyı geleneğe saygıyla tamamlıyordu -"yaşayanlar, ölmüş olanlar ve doğacaklar arasındaki o ortaklıkla". Belirli yetkilerin kullanılmasında yetkilerin ayrılması ve karşılıklı denetim teorisi, insanın doğasından gelen eksikliklerin karşılıklı denetimine yönelik karamsar bir nosyona dönüştürülüyordu:

> Bir siyasal toplum oluşturma bilimi *a priori* öğretilemez. İnsanın doğası çetrefildir; toplumun amaçları olabildiğince karmaşıktır ve dolayısıyla herhangi basit bir iktidar düzeni ya da doğrultusu insanın doğasına ya da işlerinin kalitesine uygun olmayabilir... Yönetimlerde... çoğu kez farklı iyiliklerin dengelediği insan hakları kimi zaman iyi ile kötü, kimi zaman da kötü ile kötü arasındaki bir uzlaşmadır...

Radikal reformcular "insan hakları konusundaki teorilere öylesine kapılmışlardır ki, insanın doğasını tamamiyle unutmuşlardır". "Çılgın hızları ve doğanın işleyişine kafa tutmaları yüzünden körü körüne her ışıldağa ve maceracıya, her simyacı ve şarlatana kapılmışlardır."[21]

Tartışma genellikle insanın ahlâki doğasından istidlal ediliyordu; ancak Burke'ü endişelendiren şeyin kokuşmuş aristokrasinin ahlâki doğasından çok "domuz ahali"nin doğası olduğunun ipuçlarını tekrar tekrar görürüz. Burke'ün büyük tarih duygusu, öylesine karmaşık ve ağırdan alan bir "doğa işleyişi"ni imâ ediyordu ki her türlü yenilik, görülmeyen tehlikelerle doluydu ve bu işleyişin içinde sıradan insanların yeri olamazdı. Tom Paine, Burke'ün endişelerini bertaraf etmekte yanılıyor olsa bile (zira *İnsan Hakları* Burke'e cevap olarak yazılmıştı) özel çağrısının temelini teşkil eden sınıf çıkarlarının hareketsizliğini ortaya koymak açısından haklıydı. Akademik anlayış bu iki adamı garip bir şekilde ele almıştır. Burke'ün, bir siyasal düşünür olarak şöhreti, özellikle son yıllarda şişirilmiştir. Paine ise yalnızca halkın seviyesine inen biri olarak gözardı edilmiştir. Gerçekte, her iki yazar da belli başlı siyasal kuramcılardan sayılabilecek kadar sistemli değildir. Her ikisi de deha sahibi si-

21 *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler* (Everyman baskısı), s. 58-59, 62, 166.

yaset yazarıydı; her ikisi de ne dedikleri açısından değil de bunu söyleyişlerinin *tonu* bakımından dikkate değerdi. Paine bilgi derinliğine, herhangi bir kültürel güvenlik duygusuna sahip de değildi ve mağrur fevri bir mizaçla yazdığı ve akademik kafaların hâlâ çekinerek baktığı ve bir iç geçirişiyle bir kenara attığı vasat pasajların kurbanı olmuştur. Ama Burke, halkın kafasında, kavrayışı nedeniyle değil de yeni bir devre ait boşboğazlığı, "domuz ahali"siyle, Paine'in yapmadığı bir başka tür duyarsızlığı açığa vuran ucuzculuğuyla hatırlanmaktadır. Burke'ün hatası, 18. yüzyıl siyasal kültürünün dinginliğini bozmaktadır. Bunu izleyen öfkeli halk risaleciliğinde neredeyse bütün sorunlar beş kelime ile, Burke'ün iki kelimelik hakaretamiz sıfatı bir elde ve Paine'in üç kelimelik dövizi öteki elde, tanımlanıyordu. Popüler risale yazarları hazin bir keşifle Burke'ün teması üzerine hiciv çeşitlemeleri yapıyorlardı: *Domuzlara Verilen Yemek Artıkları, Domuz Eti, Domuz Yemi Meşe Palamudu: İhtiyar Hubert Tarafından Toplanmıştır, Halk İçin Siyaset: Domuz İçin Etli Sebze Haşlaması* ("birader Grunter'in katkılarıyla", "Porculus" ve *Ad nausaem*) kimi risalelerin ve süreli yayınların adlarıydı. Domuz ahırı, domuz sürüsü, domuz sucuğu - böyle sürüp gitmekteydi. "Siz... en güzel losyonlarla doldurulmuş kaselerden tıkınırken, biz besili domuz sürüleriyle gün doğumundan gün batımına birkaç meşe palamudu toplayarak geçimimizi sağlamak için çalıştırılıyoruz" diye yazar *Swinish Multitude'dan Saygıdeğer Edmund Burke'e Hitap*'ta (1793). "Özgür-doğmuş İngiliz"i başka sözcükler hiç bu kadar kızdırmamış ve de cevap vermeye bu kadar zorlamamıştır.

İnsan Hakları İngiliz işçi sınıfı hareketinin temel metinlerinden birisi olduğuna göre, onun tezlerine ve tonuna daha yakından bakmalıyız.[22] Paine İngiliz toprağında yazdı ama yaklaşık onbeş yıl anayasa tartışmalarının atmosferi ve deneyimi içinde uluslararası üne sahip bir Amerikalı olarak yaşadı. İkinci Kısmın Ön-

22 Paine 1787'de İngiltere'ye döndü ve köprü yapımı konusundaki deneyleriyle meşgül oldu. *İnsan Hakları*'nın ilk kısmı 1791'de ikinci kısmı 1792'de yayımlandı. Paine hakkındaki en yeni biyografilerden bir tanesi A.O. Aldridge, *Man of Reason* (1960)'dir; kapsamlı olmakla birlikte hayatiyetten yoksundur ve Paine'in İngiltere'deki ilişkileri ve etkileri konusunda bildiklerimize çok az şey katmaktadır. Bu kitap, canlı ama taraflı olan Moncure D. Conway'ın *Life* (1892) ya da H.N. Brailsford'un kısa taslağı *Shelley, Godwin and Their Circle*'ıyla birlikte okunmalıdır.

söz'ünde "İngiltere'de alışılageldiğinden farklı bir düşünce ve ifade tarzına sahip bir eserin nasıl karşılanacağını bilmek isterdim." diye yazar. Başlangıçtan itibaren anayasal tartışmaların çerçevesini reddetti: "Ben, ölmüşlerin yazılı olduğu varsayılan otoritesinin etkisi altında bırakılmak istenen, kontrol edilen ve sözleşmeye bağlananların, *yaşayanların* hakları için mücadele ediyorum." Burke, "gelecek kuşakların haklarını sonsuza kadar küf kokulu parşömenin otoritesine emanet etmek isterken", Paine, birbirini izleyen her neslin haklarını ve yönetim biçimini yeni baştan tanımlamaya yetenekli olduğunu iddia ediyordu.

İngiliz Anayasası'na gelince böyle bir şey mevcut değildi. En çok, "bir teamüller mezarlığı", bir tür "Siyasal Papalık" ve "teamül ilkesine hiçbir saygısı olmayan emsallere göre bir yönetim söz konusuydu ve bu oluşturulabilecek sistemlerin en kötüsüydü." Fransa ve Amerika'nın dışındaki bütün yönetimler otoritelerini fetih ve hurafeden alıyorlardı: temelleri "keyf iktidar"dı. Ve Paine, özel hakaretlerini, bu iktidarın devam etmesini sağlayan ve hurafeye dayanan "irsiyet ilkesine" saklıyordu. "Bir zorba çetesi bir ülkeyi ele geçiriyor ve haraca bağlıyor. İktidarını böylece kurduktan sonra çetenin başı Soyguncu adını bırakıyor ve Monark adını alıyor; ve işte Monarşi ve Krallığın kökeni budur." İrsiyet hakkına gelince, "bir Yönetim'i ırsiyet yoluyla elde etmek, sanki koyun ve sığır sürüsüymüş gibi miras yoluyla Halkı elde etmektir." "Krallar, aklı olan insanlar gibi değil, hayvanlar gibi birbirlerinin yerine geçerler... Sıradan bir usta olabilmek için akıl gerekir ama bir Kral olabilmek için, yalnızca hayvan kılığında bir insan, bir tür nefes alıp veren bir makine (auto moton) olmak yeterlidir":

> Hollanda, Hanover, Zell ya da Brunswick'te yılda bir milyon masraf karşılığında onun ne yasalarını, ne dilini ne de çıkarlarını bilen ve de kapasiteleri bir kilise memuru olmaya ancak yetebilecek olan adamlar aradığı için İngiltere'nin kendine güleceği günler çok uzak değildir.

"Bu adamlar niye beslenir?" diye soruyordu:

> Kayırılmış adamlar, saray muhafızları, Yatak-odası Lordları, Mutfak Lordları, Lüzumlu-işler Lordları ve da Tanrı bilir baş-

ka hangileri monarşi için ülkenin zararına ödenen maaşları kadar bahane bulabilirler. Ama çiftçiye, imalatçıya, tüccara, esnafa, sıradan işçiye, monarşinin onlara ne hizmet yapuğını sorsam, bana hiçbir cevap veremez. Eğer ona monarşinin ne olduğunu sorsam onun bir tür arpalık olduğunu düşünür.

Genel olarak miras yoluyla intikal eden sistem de aynı hiçliğe mahkûmdu: "ırsen gelen bir yönetici, ırsen yazar olmuş birisi kadar aykırıdır."

Bütün bunlar (şeytani cürete sahip) küfürdü. Kutsal İnsan Hakları Beyannamesini bile Paine, "yanlışlar ve hakaretler beyannamesi" olarak görüyordu. Bu şekilde düşünen tek insan Paine değildi; 18. yüzyılda pekçok İngiliz özel olarak bu düşüncelere sahip olmuşlardır. O, böylesine bir saygısızlıkla düşüncelerini açıklamaya cesaret eden ilk kişiydi ve bir kitapla yüzyıllık tabuları yıkmıştı. Ancak Paine bundan daha fazlasını yapmıştır. Her ne kadar karışık ve belirsiz bir şekilde de olsa ilk kez bir Devlet teorisine ve sınıf iktidarına işaret etmiştir. *Sağduyu*'da, yönetimi "zorunlu bir kötülük" olarak görmekle Locke'un izinden gitmiştir. 1790'larda Locke'un belirsizlikleri iki kısma ayrılır, biri Burke, diğeri Paine. Burke yönetimi, ve onun işleyişini deneyim ve geleneğin ışığında ele alırken, Paine yönetilenler adına konuşur ve sınıflara ayrılmış bir toplumda yönetim otoritesinin fetih ve ırsi iktidardan kaynaklandığını savunur. Sınıflar kabaca şöyle tanımlanır: "ülkede iki farklı sınıf insan vardır, vergi verenler ve bu vergilerle yaşayanlar. Anayasa'ya gelince;

> Saray mensupları, kayırılmış adamlar, saray muhafızları, kasaba sahipleri ve Partilerin yöneticileri...; için iyidir. Ama ülkenin yüzde doksan dokuzluk kesimi için kötü bir Anayasa'dır.

Ve buradan ayrıca, mülk sahibi olanlarla mülk sahibi olmayanların savaşı: "zenginlerin yoksulların haklarını yağmalaması, yoksulların da zenginlerin mallarını yağmalaması için örnek oluşturur."[23] Bu teze göre, yönetim bir saray asalaklığı, vergiler ise saray muhafızları ve fetih savaşları için yapılan bir tür hırsızlık olarak

23 Son üç pasaj Paine'in, *Letters Addressed to the Addressers*'inden (1792), s. 19, 26, 69 alınmıştır. Tüm ötekiler *Rights of Man*'den.

görünür: Buna karşılık "Sivil Yönetim, her köy ve kentin Halkı tarafından ilçe yöneticileri, yargıçlar, üç aylık toplantılar, jüriler, assize meclisleri* tarafından Hükümet denen şeye hiçbir sorun yaratmadan yerine getirilir." Böylece -bu noktada- anarşizmin teorisine yaklaşıyoruz. Gerekli olan reformdan çok, hükümetin lağvedilmesidir: "Şimdiki hükümet lağvedilmiştir, toplum eyleme geçmiştir."

Öte yandan *İnsan Hakları*'nın İkinci Kısmı'nın canalıcı beşinci bölümünü yazarken, temsili bir sistemle yönetilen bir "toplum" Paine'in kafasında aniden şimşek gibi çakmıştır. Burada, ticaret ve endüstriyel girişimi yücelttikten, kolonyal egemenliğe bir şamar attıktan (ve daha sonra savaş yerine uluslararası tahkimi önerdikten) sonra ceza yasasına ("yasal barbarlık") yüklenmekte; kapalı anlaşmaları, encümenleri, tekelleri açıkça suçlamakta ve vergi yüküne karşı feryad etmekte ve bir an için toprak sahibi aristokrasinin günahlarına değinmektedir:

> Niçin... Mr. Burke bu Lordlar Kamarası'ndan arazi sahiplerinin temel direği olarak söz etmektedir? Bu direk yerin dibine geçerse, aynı arazi sahipliği, aynı sürme, ekme ve biçme devem edecektir. Aristokrasi toprağı işleyen çiftçiler değil, yalnızca rantı tüketenlerdir...

Ve bu onu, hükümetin, Ordu'nun ve Donanma'nın masraflarını kısmak, yoksullara yardım vergisini ve vergileri affetmek, müterakki gelir vergisi yoluyla ek vergi elde etmek (yıllık 23.000 Sterlin için Sterlin başına 20 şilin) ve böylece elde edilen ve tasarruf edilen miktarları yoksulların durumunu iyileştirmek için kullanmak gibi uzun-erimli izlenimci önerilere götürmüştür. Her çocuk için genel eğitim sağlanabilmesi amacıyla kamu fonlarından aile ödenekleri; "lütuf ve inayet olarak değil de, hak olarak" (çünkü hak kazananlar vergi olarak yaptıkları katkının ancak bir kısmını geri alacaklardır) yaşlılık yardımı, annelik parası, genç evli çiftlere yardım, muhtaçlara cenaze parası ve de Londra'da göçmenlere ve işsizlere yardım etmek üzere kombine pansiyon ve işlikler yapılmasını öneriyordu:

(*) *Assize Meclisleri*: Geniş halk tabakaları tarafından tüketilen maddelerin fiyatları ile ölçü ve tartıları düzenleyen kuralları belirleyen meclisler - ç.n.

> Bu planın hayata geçirilmesiyle, sivil işkencenin aracı olan o yoksul yasaları aşılacaktır... Ölmekte olan yoksullar, kilise yönetim bölgelerinin misillemeleri sonucu son nefeslerinde oradan oraya sürüklenmeyeceklerdir. Dullar, çocukları için nafakaya kavuşacaklar ve de çocuklar ana babaları için sıkıntı kaynağı olmayacaklardır... Cürümlerin sayısı ıstırap ve yoksulluğun kaynağı azalacaktır. Zenginler kadar fakirler de Hükümet'in desteklenmesine ilgi duyacaklar; ayaklanmaların, karışıklıkların kaynağı da endişesi de sona erecektir. Ey siz, rahat içinde olan, bollukta teselli bulanlar... hiç bunları düşündünüz mü?

En güçlü yanıyla Paine işte budur. *İnsan Hakları*'nın Birinci Kısmının başarısı büyük oldu; ama İkinci Kısmın başarısı olağanüstüydü. Bu kısım ve özellikle de yukardaki gibi bölümler Whig "siyasal toplum adamının" eski geleneği ile, Sheffieldli bıçakçının, Norwichli dokumacının ve Londralı zanatkârın radikalizmi arasındaki bağı etkiledi. Bu önerilerle reform, halkın ekonomik zorluklar karşısındaki günlük deneyimleriyle ilişkilendirilmiş oldu. Paine'nin malî hesaplamalarının kimisi ne kadar yanıltıcı olursa olsun, tüm reform ajitasyonuna yapıcı yeni bir şekil verdi. Eğer Binbaşı Cartwright, yüz yıl süren bir ajitasyonun temelini teşkil edecek ergin erkekler için genel oy hakkı talebini formüle etmişse (ve Mary Wollstonecraft *Kadın Hakları* ile ikinci cins için daha uzun dönemli bir mücadeleyi başlatmışsa) Paine, bu bölümlerle, 20. yüzyılın toplumsal yasama çalışmalarının yolunu açmış oldu.

Paine'in fikirlerinin çok azı, bu "toplumsal" bölüm müstesna, orijinaldi. "Paine'in yaptığı şekilde kendilerini Enerjik Deha'ya teslim eden adamlar Araştırmacı değillerdir" sözü William Blake'e aittir. Paine'in İngiliz halkına verdiği, "özgür-doğmuş İngiliz"in tepkilerini derinden etkileyen ve kentsel çalışan insanların politika-altı tutumlarına nüfuz eden radikal eşitlikçilik için, yeni bir söylemdir. Cobbett gerçek bir Paineci değildi; Owen ve ilk Sosyalistler büsbütün yeni bir katkıda bulundular; ama Paine geleneği 19. yüzyılın popüler gazeteciliğinde -Wooler, Carlile, Hetherington, Watson, Lovett, Holyoake, Reynolds, Bradlaugh- güçlü bir şekilde devam etti. Bu söyleme 1880'lerde epeyce meydan okun-

du ama gelenek ve de söylem Blatchford'da ve de Lloyd George'un popülizminde hâlâ yaşıyordu. Paine'in, yaklaşık bir yüzyıl kadar Radikalizmin içinde hareket ettiği ve onun yerini aldığı anayasacılık kadar açık ve iyi tanımlanmış yeni bir çerçeve oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bu çerçeve neydi? Monarşi ve irsiyete dayanan ilkeleri küçümseme:

> monarşik ve aristokratik yönetimleri, ne kadar değişiklik yapılırsa yapılsın onaylamıyorum. İrsi ayrımlar ve her canlı türüne özgü ayrıcalıklı düzen... insan gelişiminin ilerleyişini zorunlu olarak güçleştirir. Dolayısıyla buradan çıkan sonuç Britanya Anayasası'nın hayranlarından biri olmadığımdır.

Sözcükler, (1793 yılında) tesadüfen Wordsworth'a ait. Ve o devrimci yılların iyimserliğini hepsinden daha iyi yakalayan - Beaupuy'la yürürken "açlığın vurduğu" bir köylü kızıyla karşılaştığında geçmişe yönelik sözcükler de yine Wordsworth'un:

> ... manzara karşısında dostum
> Heyecanla dedi, "'*Ona* karşı bunun'
> İçin savaşıyoruz." Onunla birlikte ben de inandım
> Lütufkâr bir ruh etraftaydı, karşı koyulamaz,
> Böylesine sefil bir yoksulluk, kısa sürede
> Kalkacaktı ortadan ve görecektik dünyayı
> Çarpıtılmamış ödüllendirme arzusuyla
> Uysal, gösterişsiz, meşakkatin hasta çocuğunu,
> Tüm kuruluşları ezelden beri karartan
> O meşrû dışlanmayı, boş debdebeyi
> Lağvedilmiş, sefih durumu ve zalim gücü,
> İster bir ister birkaç kişinin fermanıyla;
> Ve sonunda görecekti, taht ve herkes
> Halkın güçlü bir ele sahip olduğunu
> Kendi yasalarını yaparken; böylece
> Tüm insanlığı daha iyi günlerin beklediğini.

Radikalizmin inatçı bir şekilde sımsıkı sarıldığı (Wordsworth'un kısa süre sonra kaybedeceği) bir iyimserlik, Paine'in incelemekten yorulmadığı bir zemin üzerine kurulmuştu: temsili

kurumlar; aklın gücü, (Paine'in sözcükleriyle) sıradan insanlar arasında "uyku halinde yatan heybetli bir sezgi"ye "yönetim tarafından bozulmayan insanın, doğal olarak, insanın dostu olduğuna ve insan doğasının kendiliğinden kötü olmadığına olan" sınırsız güven. Ve bütün bunlar kendi kendini yetiştirmiş adamın geleneğe ve eğitim kurumlarına olan güvensizliği, ("Kendi yazılarını ezbere bilir ve başka hiçbir şey bilmezdi", Paine'in tanıdıklarından birinin yorumudur) ve uzlaşmaz, atılgan ve hattâ karmaşık teorik problemleri deneysel bir kalem darbesi ve "Sağduyu"ya hitap ederek savuşturabilecek bir adamın, kendine olan aşırı güveniyle söylenmiş şeyler.

Bu iyimserliğin güçlü ve zayıf yanları, 19. yüzyıl işçi-sınıfı Radikalizmince defalarca yeniden üretilmiştir. Ancak Paine'in yazıları, çiftçilerden, esnaftan ve profesyonellerden ayrı olarak özellikle çalışan insanlara yönelik değildi. Onunkisi, "sınırsız üyeler" arasında ajitasyona uygun bir doktrindi ve ne zenginlerin mülkiyet haklarına ve ne de *laissez faire* doktrinlerine bir meydan okumaydı. Çok açıktır ki, onun kişisel ilişkileri, temsil edilmeyen imalatçı ve tüccar sınıflarla; Thomas Walker ve Holcroft gibi adamlarla, Londra Yazışma Derneği'ndense Anayasa Derneği'yleydi. Derecelendirilmiş gelir vergisi önerisi daha geniş kapsamlı mülkiyet dağılımı nosyonlarını öngörmektedir, ama babadan büyük oğula geçen veraset usûlü geleneğinin kendisini gücendirmesi nedeniyle büyük arazi sahibi aristokrasiyi hedef almıştır. Siyasal demokrasi bağlamında ırsiyet yoluyla elde edilen farklılıkları ve ayrıcalıkları ortadan kaldırmak istemiştir ama ekonomik eşitliği tasvip etmemiştir. Siyasal toplumda her insan bir vatandaş olarak eşit haklara sahip olmalıdır; ekonomik toplumda doğal olarak ya işveren ya da işçi olarak kalmalıdır ve de Devlet ne birinin sermayesine ne de ötekinin ücretine karışmalıdır. *İnsan Hakları* ve *Ulusların Zenginliği* birbirini desteklemeli ve beslemeliydi. Ve bu konuda da 19. yüzyıl işçi sınıfı Radikalizminin temel geleneği, asıl şeklini Paine'den almıştır. Owenci ve Chartist hareketlerin dorukta olduğu dönemlerde, öteki geleneklerin de başat olduğu görülmüştür. Ancak eski hale her dönüşte Paineci varsayımlara dayanan alt tabaka sapasağlam kalmıştır. Aristokrasi temel hedefti; (Arazi Millileştirmesi ya da Henry George'un Tek Vergi'sinde olduğu gibi servetleri bile teh-

dit edilebilirdi, rantları "bir Fransız piçi"nin ve onun "silâhlı haydutları"nın döneminden kalma feodal bir haraç sayılabilirdi) ama -sendikacılar işverenlerine karşı ne kadar sert mücadele ederlerse etsinler- endüstri sermayesi, girişimin ürünü olarak kabul edilir ve siyasal müdahalenin dışında tutulurdu. Aşağı yukarı 1880'lere kadar işçi-sınıfı Radikalizmi bu çerçeve içinde mıhlanıp kaldı.

19. yüzyıl geleneğine Paine'in katkıda bulunduğu bir başka unsur, gerçek Paineciler Carlile ya da James Watson ya da Holyoake oldu. Onlar da özgür düşünceli kişilerdi. "Benim dinim iyilik yapmaktır" diye yazıyordu Paine *İnsan Hakları*'nda ve sorunu o noktada bırakıyordu. Ama kendisini, "masal, siyasal hurafe, hile ve bilinmezler çağına karşı" bu hakların şampiyonu olarak görüyordu. Devlet dinine ve her türlü papazlık sanatına karşı sürekli ağır hakaretler içeren çalışması *Akıl Çağı*'nı tamamlaması doğaldı. Paine, bir ateist olarak değil, Deist olarak yazdı. 1793'te giyotinin gölgesinde Fransa'da yazılan Birinci Kısım, Yaratılış eyleminde ve evrenin kendisinde Tanrı'nın kanıtlarını görüyor ve Gizem, Mucize ya da Kehanet yerine Akla çağrıda bulunuyordu. Kitap 1795 yılında İngiltere'de, bir matbaacı olarak faaliyetleri nedeniyle kendisi de en az yedi kere kovuşturmaya uğrayan ve 1812 yılına kadar onbeş ay hapis ve üç yıl yasal haklarından yoksun edilme cezasına çarptırılan Daniel Isaac Eaton tarafından basıldı. Üslubunun küstah kışkırtmalarına rağmen, *Akıl Çağı*'nda, 18. yüzyıl Deist'ini ve ileri Faydacı'sını şaşırtacak çok az şey vardı. Yeni olan, Paine'in yöneldiği halk kesimiydi ve adının getirdiği büyük otoriteydi. 1796'da (yine cesur Eaton tarafından)[24] basılan İkinci Kısım, Eski Ahit'in etiğine ve Yeni'sinin doğru sözlülüğüne -İncil üzerine biraz telaşla yazılmış- bir saldırıydı:

> Omzunda balta, ormanda yürüyen ve ağaçları deviren bir adam gibi İncil'in altından girip üstünden çıktım. İşte burada yatıyorlar ve de papazlar, eğer yapabilirlerse onları yeniden dikebilirler. Kimbilir, belki de toprağa sokabilirler ama hiçbir zaman büyümelerini sağlayamazlar.

---

24 Eaton 1811'de Üçüncü Kısmı yayınladı ve 1812'de 60 yaşındayken yeniden 18 ay hapis ve direğe bağlanıp halka teşhir edilme cezasına çarptırıldı. T.S. Howell, *State Trials* (1823), XXXI, s. 927 vd.

Ağaçların başka yararlarının da olduğu kabul edilmelidir. Blake, Paine'in muhakeme tarzının gücünü ve eleştirisini, kendi taklit edilemez stenografisiyle yeniden biçimlendirerek teslim ediyordu:

> İncil tümüyle her zaman 'halkın içinden bakacağı' ve kurtulmaya hiçbir zaman güçlerinin yetmeyeceği bir Devlet Hilesi'dir. Bir başka iddia da bütün İncil Yorumcularının, iyi yaşayabilmek için Devlet dinini kabul eden ahlâksız, entrikacı düzenbazlar olduğudur... Böyle yüz kişi gösterebilirim.

Ancak Paine, İncil'in herhangi bir kısmını (Blake'in sözcükleriyle) "olası imkânsızlıkların Şiiri" olarak okumaya yetenekli değildi. Baskı yıllarında Paine'in İngiliz takipçilerinin pekçoğu için, *Akıl Çağı* "bölmek için gönderilmiş bir kılıç"tı. Dinsel Muhalefet ve Methodist kiliselerine üyeliklerini sürdüren kimi Jakobenler hem Paine'in kitabından ve hem de onun "ateistler" ve "Cumhuriyetçiler"e karşı olan düşmanlara yeni yeni saldırılar düzenleme olanağı vermesinden şikâyetçiydiler. Yetkililer ise, kendileri açısından, Paine'in son saldırısını daha önceki tecavüzlerini aşan bir son saldırı olarak görüyorlardı. Rahat içindeki Faydacı papazların kibar dönemlerini ve Gibbon'un kuşkuculuğunu almış, kolay anlaşılır polemik İngilizcesine tercüme etmiş ve hödüklere fırlatmıştı. İncil'in otoritesini, bir kömür madencisi ya da köylü kızının anlayabileceği tezlerle alaya alıyordu.:

> ...İsa Mesih dedikleri adam, kutsal dedikleri bir hayaletten, dediklerine göre önce nişanlanmış sonra evlenmiş ve bu saçma hikâyenin anlatılmasından yedi yüz yıl sonra bakire dedikleri bir kadının vücudunda doğmuş... Şimdi çocuğu olan bir kız ... çocuğunu hayaletten edindiğini ve bir meleğin kendisine bunu bildirdiğini söylese, ona inanılır mı?

Bu sıralarda[25] Kiliselerin ve Pazar okullarının kötü ve barbarca hurafeleri kafalara yerleştirdiğini dikkate alırsak, Paine'in yazdıklarının pekçok kafada yapmış olduğu muazzam özgürleştirici etkiyi görebiliriz. Yöneticiye ve işverene hürmeti besleyen usanç

25 Bkz. Bölüm Onbir.

verici dinsel riayet duygusundan insanların kendisini kurtarmasına ve nice gözü pek 19. yüzyıl zanaatkârına entellektüel kendine güven ve araştırma yolunun açılmasına yardımcı oldu. Ancak Paine'in "aklı"nın sınırlılıkları da hatırlanmalıdır; insana Blake'in "tek vizyon" eleştirilerini hatırlatan bir zevzeklik ve buluş kabiliyeti yetersizliği vardı. Tevrat'ın Din Adamları Kitabı [Vaiz] bölümünde Paine yalnızca "eskimiş bir hovardalığın kasvetli yansımasını görüyor... ve artık haz duyamadığı sahnelere bakarak, *Hepsi Gösteriş!* Diye bağırıyordu. Mecazın ve sezginin büyük kısmı anlaşılmaz olarak kalıyordu..."

19. yüzyıl özgür düşüncesinin tek kaynak kitabı *Akıl Çağı* değildi. Pekçok risale ve çeviri (Voltaire, D'Holbach ve Rousseau'dan özetlemeler) 1790'larda Jakoben çevrelerde dolaşımdaydı ve içlerinde en etkili olanı Volney'in *İmparatorluğun Yıkıntıları*'ydı. Bu özgün bir karşılaştırmalı dinler araştırması olarak Paine'inkinden daha derin ve hayal gücü daha yüksek bir kitaptı. Üstelik Volney'in papazlık sanatının evrimine ilişkin sembolik hikâyesi siyasal despotizmin gelişmesi ile ilişkilendirilmişti ve ortaya koyduğu sonuçlar hoşgörü ve uluslararası dayanışma konusunda Paine'inkinden çok daha genel bir mesaj sunuyordu. William Godwin'in etkisi dar ve çok okumuş bir çevreyle sınırlı kalan[26] *Siyasal Adalet*'inden (1793) farklı olarak, Volney'in *Yıkıntıları* ucuz cep kitapları şeklinde basıldı ve 19. yüzyılda pekçok zanaatkârın kütüphanesinde yer aldı. Onbeşinci bölümü, "Yeni Çağ" vizyonu, bir risale olarak yaygın biçimde elden ele dolaştı. Burada anlatıcı uygar bir ülkeyi kendini iki gruba ayırmaya kararlı bir toplum olarak görür: bir yanda, "yararlı emekleriyle toplumun devam ve desteğine katkıda bulunanlar" öte yanda onların düşmanları. Ezici çoğunluk birinci gruptadır: "İşçiler, zanaatkârlar, esnaf ve topluma yararlı her tür meslek". İkinci grup, "papazlar, saraylılar, kamu saymanları, birliklerin komutanları, kısaca hükümetin sivil askeri ve dinsel ajanlarından başka bir şey olmayan" değersiz bir hizipten ibaret küçük bir gruptu. İki grup arasında bir diyalog geçer:

26 Godwin'in felsefi anarşizmi çalışan sınıf kamuoyuna ancak Savaşlar'dan sonra ve de esas itibariyle Richard Carlile'ın korsan baskılarında Shelley'in *Queen Mab*'ına Notlar vasıtasıyla ulaştı.

Halk... Toplumda ne gibi bir iş yaparsınız?
Ayrıcalıklı Sınıf. Hiçbir şey. Biz çalışmak için yaratılmadık.
Halk. O zaman bu varlığı nasıl elde ettiniz?
Ayrıcalıklı Sınıf. Sizi yönetme zahmetine katlanarak.
Halk. Bizi yönetmek!.. Biz çalışırız siz keyif sürersiniz; biz üretiriz siz harcarsınız; varlık bizden kaynaklanır onu siz soğurursunuz. Ayrıcalıklı adamlar, halktan farklı bir sınıf, kendinize ayrı bir ülke kurun ve kendi kendinizi yönetin.

Ayrıcalıklı sınıftan az sayıda kişi halka katılır (vizyon sürmektedir) ancak geri kalanlar halkı askerî birliklerle yıldırmaya devam eder. Askerler, bununla birlikte, silâhlarını yere indirirler ve "Biz de halkın bir parçasıyız" derler. Bundan sonra ayrıcalıklı sınıf halkı papazlarla aldatmaya kalkışır ama bunlar terslenir: "saraylılar ve papazlar, sizin hizmetiniz çok pahalı; bundan böyle kendi işimizi kendi ellerimize alıyoruz." Çeviri'nin garip bir etkisiyle Volney'in görüşleri İngilizce'de Fransızca'dan daha radikal görünüyordu. Asalak aristokratik toplumsal kesim ya da düzen nosyonu, daha genelleşmiş varlıklı ve aylak "sınıf" olarak ortaya çıkar. Bundan "Yararlı" ya da "Üretken Sınıflar" bir yanda, saraylılar, beleşçiler, para sahipleri, spekülatörler ve asalak aracılar öteki yanda savaş-sonrası Radikalizminin sosyolojisi üretilmiştir.[27]

Bununla birlikte Volney ne de olsa daha gecikmiş bir etkiydi. 1790'ların popüler Radikalizmine Paine damgasını vurmuştur. Onun kafasındaki polemikçi yalınlığın harekete bir sığlık getirdiği doğrudur ve (Godwin'in daha bilgiç rahatlığıyla) Fransa'da devrimci Konvansiyon'un Terör yoluyla Bonapartizme geçmesi üzerine hayal kırıklığına uğrayan reformcular tarafından acı bir şekilde karikatürize edilmiştir. Burke, Wordsworth ve Coleridge'in ortak dehasıyla ifade edilen eleştiri ve karikatür, kendileri de son yirmi beş yılda benzer bir hayal kırıklığına uğrayan çağdaş bilginlerin pekçoğunun kavrayışında etkili olmuştur.

Hiç kuşkusuz Godwin ve Paine'in müritlerinin bir kısmında, onları insan mükemmelliği nosyonunun sathi kabûlüne hazırlayan (ve eninde sonunda düş kırıklığına uğratan) uhrevi ve idealist bir ruh hali vardı:

27 Aşağıda Sınıf Bilinci adlı bölümde özellikle Wade ve *Gorgon*'un tartışması. Bkz.

> Ah, Tanrı'dan sonra gelen Paine! Özgürlüklerinin küçük kırpıntıları için milyonlarca insan sonsuza kadar sana nasıl minnettardır... İskenderler, Sezarlar, Ferdinandlar, Kapeler, Frederikler, Josephler ve Çariçeler... insanlığı tutsak etmek için nasıl hunharca mücadele etmişlerdir; ama milyonların bileklerindeki despotizmin prangalarını kırmak ve daha henüz doğmamış milyonların boyunlarındaki zulüm boyunduruğunu parçalamak için insan haklarının semavi sancağını Avrupa'nın çökmek üzere olan zindanları üzerinde dalgalandırmak sana nasip olmuştur.[28]

Devrimci heyecan dönemlerinde bu tür ruh haline hep rastlanır. Ancak Jakoben "totaliterliği" mitosu İngiliz bağlamına uygulanacak olursa o zaman onu en basit gerçeklerle çürütmek zorunlu hale gelir. Paine ve onun İngiliz takipçileri rakiplerinin kökünün kazınmasını değil ama Tyburn'un ve zalim ceza yasasının kökünün kazınmasını savunuyorlardı. İngiliz Jakobenleri, uluslararası dayanışma, savaş yerine tahkim, Dinsel Muhaliflere, Katoliklere ve özgür düşünenlere hoşgörü ve "dinsizde, Türk'te ya da Yahudi'de" insancıl erdemlerin fark edilmesini savunuyorlardı. Eğitim ve ajitasyon yoluyla "kalabalığı" (Paine'in sözcükleriyle) "*kamp*'ın takipçilerinden" "özgürlük *sancağı*'nın" takipçisine dönüştürmeyi hedefliyorlardı.

Bu söylenenler, bazı İngiliz Jakobenlerine karşı yöneltilen ve en dikkate değer ifadesini Wordsworth'un *Gezintiler*'inin III. Kitabında bulan sığ ahlâki deneyimciliği ve doktriner nosyonları görmezlikten gelmek anlamı taşımaz. Bunlar çoğu kez "Sol"un zaafı olmuştur. Paine'in tarihsel sezgisi zayıftır ve onun iyimserliği ("Avrupa'nın aydınlanmış ülkelerinin hiçbirinde Monarşi ve Aristokrasi'nin yedi yıldan fazla yaşayabileceğine inanmıyorum.") 20. yüzyıl kafasının bunaltıcı bulacağı türdendir. Ancak zamanımızda tarihin Marksist ve Whig yorumuna karşı tepki öylesine büyük olmuştur ki, kimi bilginler tarihsel rollerin saçma sapan ters yüz edilişini savunmuşlardır: Baskıya uğrayanlar, baskının öncüleri, baskı uygulayanlar ise zulmün kurbanları olarak görülmüşlerdir. Dolayısıyla temel niteliğindeki bu gerçekleri gözden geçirmek zo-

28 Ostendli Yurttaş Randol, *A Political Catechism of Man* (1795), s. 8.

runda kaldık. "Açık toplum"da düşüncenin açıkça ifade edilmesini savunan Paine'di: "Şimdi insanlara düşünmemelerini ya da okumamalarını söyleyemezsiniz ." 18. yüzyılın anayasa tartışmalarında "Ulus'un her zaman sorunun dışında bırakıldığını" söyleyen de yine Paine'dir. Ulusu sorunun *içine* sokarak ne öngörebileceği ne de kontrol edebileceği güçleri harekete geçirmek zorunda kalmıştır. Demokrasi de işte budur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÖZGÜRLÜK AĞACININ DİKİLİŞİ

Şimdi Ocak 1792'de, Exeter Sokağı'ndaki "Çan"da toplanan Thomas Hardy ve arkadaşlarına dönmeliyiz. Bu uzun yolu, işçi sınıfı ajitasyonu tarihini ulusun geri kalan kısmının kültürel ve entellektüel tarihinden ve de 18. yüzyılı 19. yüzyıldan ayıran Çin duvarını yıkmak için katettik. İngiltere'de 1790'lardaki olaylar, çoğu kez Bastille'in yıkılmasıyla yansıyan kızıllık içinden görülür.[1] Ancak Fransız örneğinin hızlandırdığı unsurlar -Dinsel Muhalefet ve özgürlükçü gelenekler- İngiliz tarihinde çok daha gerilere gider. Ve 1790'ların ajitasyonu, her ne kadar yalnızca beş yıl sürmüş olsa da (1792-1796) olağanüstü yoğunluktaydı ve etki alanı genişti. Halkın politika-altı tutumlarını değiştirmiş, sınıf duruşlarını etkilemiş ve 20. yüzyıla uzanan gelenekleri başlatmıştır. Her ne kadar Fransa'daki olaylar ona hem ilham vermiş hem de kösteklemişse de, bu Fransa ile ilgili bir ajitasyon değil-

1 Popüler dernekler için bkz. G.S.Veitch, *The Genesis of Parliamentary Reform* (1913); W.P. Hall, *British Radicalism, 1791-97* (New York, 1912) ve P.A. Brown, *The French Revolution in English History* (1918). Ayrıca bkz. J. Deschamps, *Les Iles Britanniques et La Revolution Française* (Brüksel, 1949); H. Collins, "The London Corresponding Society", *Democracy and the Labour Movement*, ed. J. Saville (1954) içinde; W.A.L. Seaman, "British Democratic Societies in the French Revolution", (Yayınlanmamış Doktora tezi, Londra, 1954).

di. İngiliz demokrasisi için etkileyici boyutlarda bir İngiliz ajitasyonuydu.[2]

Fransız örneğinin parçaladığı bent kapağı anayasacılıktı. Ancak yıl 1789 değil de 1792'ydi ve akan sular Tom Paine'in sularıydı. Bu meseleye yaklaşmanın bir yolu, 1792'nin ikinci yarısında İngiltere'nin kuzeyinden kimi izlenimlere bakmaktır. Yaz aylarında Savaş Bakanı durumu, İcra Subayı Yardımcısını birliklerin düzenini ve güvenilirliğini denetlemek üzere bölgeye gönderecek kadar ciddi görüyordu. Sheffield'de, "Paine'in isyankâr doktrinlerini ve ülkenin barışını bozmaya çalışan hizipçi halkı, beklentilerimin çok ötesine geçmiş gördüm." Sheffield'de "bütün yıkıcı faaliyetlerin merkezini" görüyor: 2500 "en alt sınıftan usta" önde gelen reform derneğine (Anayasa Derneği) kaydolmuştu:

> Burada en tahripkâr yayınları okuyup üzerine yorum yaptıkları gibi, yalnızca çevre şehir ve köylerdeki Dernekler'le değil, Krallığın her tarafındaki derneklerle yaptıkları yazışmaları okuyup değerlendiriyorlar...[3]

1792 sonbahar ve kışında (Yorkshire üyesi) Wilberforce, mektuplaştığı değişik kişilerden endişe verici raporlar alıyordu. Wyvill, "Durham county'sindeki aşağı insanların niyetleri hakkında" ona yazıyordu:

> Bernard Kalesi'nde çok sayıda insan anayasaya karşı hoşnutsuzluklarını ifade etmişlerdir ve Market Cross'ta "Kral'a Hayır", "Özgürlük" ve "Eşitlik" sözcükleri yazılıdır. Shields ve Sunderland'lı mavnacılar arasındaki son karışıklıklarda General Lampton'a şöyle hitap edilmiştir: "Siz Tom Paine'in bu küçük eserini okudunuz mu?", "Hayır", "O zaman okuyun, biz onu çok sevdik. Sizin büyük bir malikaneniz var General; onu yakında kendi aramızda paylaşacağız."[4]

---

2 Kuşkusuz İskoç demokrasisi ve Irlanda'nın bağımsızlığı için de belki de daha yoğun bir ajitasyondu. Bkz. H.W. Meikle, *Scotland and the French revolution* (Glasgow, 1912); R. B. Madden, *The United Irishmen* (1842-1846).

3 A. Aspinal, *The Early English Trade Unions* (1949), s. 4-5.

4 R.I. ve S. Wilberforce, *Life of William Wilberforce* (1838), II, s. 2.

Kasım ayında North Shields'den mektup yollayan birisi doğrudan Pitt'e yazıyor ("P.S. Anlatması dehşet veriyor; şu anda kalabalık, kararlarına katılmadığını keşfettikleri bazı denizcileri ya da subayları çıplak olarak önlerine katıp şehir içinde dolaştırıyorlar.") ve paniğe yakın ifadelerle denizcilerin grevini ve ayaklanmasını anlatıyordu:

> Etrafıma bakıp bu Ülke'nin binlerce madenci, mavnacı, arabacı ve diğer çalışan insanlarla, yeni eşitlik doktrininden güçlü bir şekilde etkilenmiş gözü pek adamlarla kaplandığını görüyorum. Ve şu anda patlayıcı bir madde ile öylesine dolmuşlar ki en küçük bir kıvılcım onları alevlere gark edecektir. Çok kusurlu Yöneticiler'in uyuşukluğunu anlamakta güçlük çekiyorum.[5]

Leeds'den tanınmış birisi Wilberforce'a yazıyor: "Paine'in muzır eseri... altı penilik bir risale haline getirilmiş ve binlerle satılıyor ya da bedava dağıtılıyor... Bunları bizim yün taraklayan kalfaların evlerinde görebilirsiniz. Her yerde askerler gizli dolaplar çeviriyor." "Ülkenin durumu çok kritik görünüyor" diye not düşüyordu Wilberforce günlüğüne. Ve Leedsli muhatabına şunları yazıyordu: "Cantebury Başpiskoposuna bir günlük utandırma ve oruç çağrısının önerilmesini düşünüyorum." Ancak Leeds'den daha iyi haberler geliyordu: Kralcı bir kalabalık sokaklarda gösteri yapıyordu:

> bir direğin tepesine boynundan iple bağlanmış Tom Paine'in kuklası asılmış ve arkadan gelen bir adam, arabacı kamçısıyla sürekli kuklayı kamçılıyor. Sonunda kukla, ağır ağır çalan pazar çanının eşliğinde Pazar Yeri'nde yakılıyor... Herkesin yüzünde bir gülümseme..."Tanrı Kralı Korusun" sokaklarda yankılanıyor...[6]

Bununla birlikte Sheffield sokakları farklı türden sahnelere tanık oluyordu. Kasım sonunda Fransız ordusunun Valmy'deki zaferini kutlayan gösteriler düzenlenmiş ve reformcuları destekle-

5 Powditch'ten Pitt'e, 3 Kasım 1792, H.O. 42.22.

6 Wilberforce, *a.g.e.*, II, s. 1-5.

yen haftalık bir gazete olan *Sheffield Register*'da (30 Kasım 1792) haber yapılmıştı. Beş ya da altı bin kişilik bir kalabalık top atışları arasında dörde bölünmüş kızarmış bir öküzü sokaklarda dolaştırıyordu. Gösteri alayında görülenler:

> Britanya'yı temsil eden bir karikatür -domuza bindirilmiş Burke- üst kısmı İskoçya Bakanı'na alt kısmı Eşeğe benzeyen bir şekil... özgürlük direği kırılmış olarak yerde yatıyor ve üzerinde "Gerçek İftira Sayılıyor" yazılmış - bir bulutun arkasından güneş doğuyor ve Barış meleği bir eliyle *İnsan Hakları*'nı uzatırken diğer elini yerden kaldırmak için Britanya'ya uzanıyor.

"Hayatımda gördüğüm en azimli ve en kararlı cani grubu" diyordu karşı görüşten bir gözlemci.

Burada olağanüstü olan bir şey var: madenciler, mavnacılar, tarakçılar, bıçakçılar; sık sık Wilkes'i desteklemek için renkli ve gürültülü gösteriler yapan Wapping ya da Spitalfields'in dokumacı ve ameleleri değil, bütün ülkenin köy ve şehirlerinde çalışan insanların kendileri için *genel* haklar talep etmesi. Varlıklı sınıfları panikleten, Fransız Terör'ü değildi, işte buydu.

İnsan Hakları'nın yayımı etrafında meydana gelen olaylara daha yakından bakarsak bunu görebiliriz. İlk popüler dernekler Bastille'in yıkılmasından iki yıl sonra kurulmuştu. Orta ve yukarı sınıflarda -ve hattâ Fransızların geç de olsa Britanya'nın "karma anayasa" kavramına yaklaştığını savunan gelenekçilerde bile- genel bir eğilim olarak Devrimi izleyen ilk olayları iyi karşılama söz konusuydu. Dinsel Muhalifler -özellikle Dr. Price- Britanya'dan paralellikler kurarak Fransız örneğine bakıp ve Şanlı Devrim'den emsaller getirerek, kendi "baş yönetici"mizi seçme hakkından ilk söz edenlerdi. Dinsel Muhalefet üzerindeki kısıtlamaların (*Test* ve *Corporation* Yasaları) kaldırılması için yürütülen ajitasyon 1789-1790 kışında doruğa ulaştı. Bu kampanyanın (ve kısıtlamaların kaldırılmasının reddinin) yarattığı yüksek duygularla reformcuların taşradaki Anayasa Dernekleri ve de aristokrat rakiplerinin "Kilise ve Kral" dernekleri kurulmaya başlandı. Burke'ün (içinde Dr. Price'ın azarlandığı) *Düşünceler*'i Fransa'da Cumhuriyet'in ilânı ve karşıdevrimcilere yönelik birinci Terör'den önce ortaya konan genel

tepkinin belli başlı ilk örneği oldu. Gerçekten de Burke, (aralarında Pitt ve bir zamanlar kendisinin de bulunduğu) pekçok çekimser reformcu ve hattâ gelenekçiyi iddialarının ateşiyle şaşırttı. Görmüş olduğumuz gibi, Birmingham'da 1791 yazındaki "Kilise ve Kral" kalkışmaları "Fransız Devrimi" çağına pek yakışmaz. Her ne kadar kalkışmaların görünürdeki nedeni Bastille'in düşüş yıldönümünü kutlama amacıyla verilen yemek olmuş ise de Jakobenler'in ve Jakoben-karşıtlarının propagandası halka pek nüfuz etmemişti. Mayıs 1792'den itibaren, Leeds'de Wilberforce tarafından anlatılan türden anti-Jakoben gösteriler daha iyi örgütlendi; moralsiz ve bağımlı kişileri daha çok içerdi ve de daha açık bir şekilde halkçı reformcuların yıldırılmasına yöneldi.

Her şeye rağmen Birmingham kalkışmaları bir dönüşüm anına işaret eder.[7] Yetkililerin açıkça görülen suç ortaklığı ve memnuniyeti, ülkenin pekçok başka yerinde, Bastille'in düşüşünü herhangi bir saldırıya neden olmadan kutlayan reformcuları kızdırdı ve katılaştırdı. Ayrıca, biraz garip bir şekilde, *İnsan Hakları*'nın Birinci Kısmı'nın popülarite kazanmaya başladığı bir sırada faaliyetlerinin reklamını yaptı. Lancashire yöneticileri, Birmingham olaylarının katkıda bulunduğu "genel bir hoşnutsuzluk" seziyorlar ve bunu, "her türlü yasal kontroldan hoşlanmayan işçi ve zanaatkâr birlikteliğinin çok genel havası"na bağlıyorlardı.[8] Ağustos ayında Londra'da, belki de Birmingham'daki olaylara bir cevap olarak, Wilkes'in eski yardımcısı Horne Tooke, Thatched House Taverna'da "EVRENSEL BARIŞ VE ÖZGÜRLÜĞÜN DOSTLARI Özel Toplantısı"na başkanlık ediyor ve Fransız örneğinin Britanya için önemini açık terimlerle ortaya koyduğu, broşür şeklinde basılan bir *Bildiri ve Deklarasyon*'u yayımlıyordu.

1791-1792 kışında, Londra'da ve taşrada, birkaç reform derneğinin kurulmasıyla tempo yükseldi. 1792 Şubat'ında, canalıcı "sosyal" bölümüyle *İnsan Hakları*'nın İkinci Kısmı yayımlandı. Mart ayında, farklı reformcu kesimler arasında örnek bir önder,

---

7 Birmingham'ın daha sonraki radikal hareketi kısıtlama anlamında da ayrıca önemi vardır. Eğer bu kalkışmalar olmasaydı -çok sayıda ustası ve zanaatkârı olan Birmingham - Norwich ve Sheffiled'in yanı sıra önde gelen Jakoben merkezlerden birisi olabilirdi.

8 Aspinal, *a.g.e.*, s. 1.

çalışkan bir aracı rolünü üstlenen Horne Tooke Anayasa Derneği'ni9 yeniden örgütledi. Nisan ayında bir grup Whig parlamento mensubu, amaçlarından birisi Paine'in anayasaya aykırı aşırılıklarını *budamak* ve olumlu en büyük katkısı, parlamentonun temsil, etki ve sorunlarını Fabian titizliği ile irdeleyen bir araştırma komitesi raporunu yayınlamak olan Halkın Dostları Derneği'ni kurdu. Mayıs 1792'de Paine'in yazıları başta olmak üzere, muzır yayınlara karşı bir Kraliyet Beyannamesi yayımlandı. O yaz Avusturya-Prusya orduları Fransa'ya girdi, Kral ve Kraliçe tutuklandı ve *ancien regime* taraftarlarına karşı ilk terör dalgası başladı. Ulusal Konvansiyon Eylül'de toplandı ve Cumhuriyet ilân edildi. Kasım'da John Reeves anti-Jakoben derneğini kurdu ve Aralık ayında Paine (gıyabında) yasadışı ilân edildi, *İnsan Hakları* muzır yayın olarak mahkûm edildi. Ocak 1793'te Louis idam edildi ve Şubat ayında İngiltere ile Fransa arasında savaş başladı.

Olaylar düpedüz böyle konulduğunda yanıltıcı olabilir. Dikkat çeken şey, 1792 Şubat'ıyla 1793 Şubat'ı arasında geçen 12 ayda meydana gelen dramatik değişimdir. Yılın başında Pitt, güvenle "onbeş yıllık" bir barış beklediğinden söz ediyordu. Altı ay sonra Britanya tarafsızlığını korurken, Fransa'daki karışıklıktan hâlâ yararalanabileceğini umuyordu. Mayıs 1792'deki Kraliyet Beyannamesi, Paineci propagandanın etkisinin Hükümet üzerindeki ilk ciddi alarmını verdi. Ancak sorun hâlâ tümüyle bir iç mesele olarak görülüyordu. Üç etken bu durumu değiştirdi. Birincisi, Eylül katliamlarından sonra Fransız Devrimi'nin hızlı radikalleşmesiydi. İkincisi, yeni Cumhuriyet'in yayılmacı coşkunluğunun Avrupa diplomatik dengesini ve Britanya'nın çıkarlarını doğrudan tehdit etmesiydi. Üçüncüsü, Fransa'daki devrimci neşe ile içerideki gelişen Jakoben hareket arasındaki tehlikeli birleşmeydi. Kasım 1792'de Konvansiyon ünlü, tüm halklara "kardeşlik ve yardım" beyannamesini yayımladı; daha sonra aynı ay içinde Londra ve İskoçya'dan delegeler Konvansiyon'a katıldılar ve bir milletvekili (Gregoire) yakında Thames'in kıyılarında yükselecek yeni cumhuriyeti selamladı. Fransa'da sürgünde bulunan Paine, Pas-de Calais'den milletvekili seçildi. Aralık ayına gelindiğinde yalpalayan Jirondenler'in yayılmacı politikası, "*Şatolara* savaş, kulübelere barış" sloganıyla Savoy, Ren Vadisi, Nis ve Belçika'da kendini kanıt-

ladı. On iki ayın sonundaki fiili savaş durumları (Louis'nin idamı ve Scheldt'in kontrolü) Pitt'i ekonomik tasarruf, barış ve bölük pörçük reformların Başbakan'lığından Avrupa karşı-devriminin mimarına dönüştürdü.[10] Ve bu dönüşüm bir adamın değil, bir sınıfın, Pitt'in şahsında ekonomik rasyonellik ve temkinli siyasal reformlar için umut gören, ticari ve imalatçı *burjuvazi* kadar aristokrasinin dönüşümüydü.

Bu etkenlerden üçüncüsü -İngiltere'deki demokratik ajitasyonun derinliği ve yoğunluğu- genellikle küçümsenmiştir. İngiltere'de mülk sahibi kesimin paniği ve karşı-devrimci saldırıya geçişi, Kral'ın tutuklanmasından ve Fransa'daki Eylül katliamından birkaç ay önce başladı. Katliam gerçekleşince burada yetki sahibi her organ tüm olanakları kullanarak giyotin-zedelerin, Fransız *mülteciler*i'nin çektiği sıkıntıları, yalnızca şefkat ve şaşkınlık duygusuyla değil, aynı zamanda ve belki de esas itibariyle İngiliz Jakoben propagandasına karşı koyabilmek amacıyla yaymaya başladı.

Zira, *İnsan Hakları*'nın İkinci Kısmı'nın başarısı gerçek anlamda olağanüstüydü. Satış rakamının (1793'teki bir risaleye göre) 200.000'e ulaşmış olduğu tahmini genellikle kabul görüyordu. Bu sayıya on milyon nüfuslu bir ülkede ulaşılıyordu.[11] İkinci Kısım'ın, Anayasa Derneği ve yerel derneklerin desteği ile hemen ardından 6 penilik baskısı yapıldı. Hannah More şöyle yakınıyordu: "ayaklanma, sadakatsizlik ve kötülüğün dostları çabalarını, iğrenç risalelerini eşeklere doldurup, yalnızca yollarda, evlerde değil madenlerde, çukurlarda bırakacak kadar ileri götürdü-

9 Londra ya da ulusal Anayasal Bilgi Derneği. Derneğin taşrada şubeleri yoktu. Sheffield, Manchester ve Derby'deki gibi taşradaki Anayasa Dernekleri Londra ve Anayasal Bilgi Derneği ile olduğu kadar Londra Yazışma Derneği ile yazışırlardı ancak bağımsızdılar.

10 Bkz. G. Lefebvre, *The French Revolution* (1962), s. 274-283.

11 Burke'ün *Düşünceler*'i de 3 şiline satılıyordu ve ilk iki yıl 30.000 basılmıştı. *İnsan Hakları*nın Birinci Kısmı da 3 şilindi ve 1791'de 50.000 adet satılmıştı. 1802'ye gelindiğinde Paine, her iki Kısım'ın birlikte dört ya da beş yüz bin sattığını -1809'da ise 1.500.000- iddia ediyordu ancak bu sayılar muazzam İrlanda satışlarıyla Avrupa'da yapılan çevirileri de kapsar. Her ne kadar R.D. Altick "edebiyat dışında herhangi bir şeyin böyle bir tiraja hiçbir zaman yaklaşamadığı" yolunda bizi uyarıyorsa da ben, İngiltere, Galler ve İskoçya'da (her iki Kısmı ve de yerel kulüplerce yapılan özetlemeleri de dahil ederek) 200.000 satış iddiasını kabul etmek eğilimdeyim. Bkz. *The English Common Reader* (1957), s. 69-73.

ler."[12] Sheffield'de "her bıçakçı"nın elinde bir kopya olduğu söyleniyordu. Newcastle'da Paine'in yayınlarının "hemen hemen her evde" ve de özellikle seramikçi kalfalarının elinde var olduğu rivayet ediliyordu: "bu kalabalık çevrenin hemen hemen üçte ikisinden fazlası, özellikle de alt sınıf sakinler bir Ayaklanmaya hazırdır."[13] Paine'in kitabı Cornwall kalay madenlerinde, Mendip köylerinde, İskoç Yaylaları'nda ve bir süre sonra İrlanda'nın pekçok yerinde bulunuyordu. "Galler'in Kuzey kısımları" diye şikâyet ediyor bir mektup yazarı;

> *İnsan Hakları*'nı ayrıntılı olarak yorumlayan ve Kral'ın Hükümeti'ne saldıran gezici Methodist vaizlerce istila edilmiştir.[14]

"Bu kitap" diye yazıyor bir başka İngiliz mektup yazarı, "şimdi bu ülkede, *Robinson Crusoe* ve *Pilgrim's Progress* gibi Standart bir kitap haline gelmiştir."[15]

Paine'in gıyabındaki yargılanmasında Başsavcı *İnsan Hakları*'nın "her türden insanın eline verildiğini ve hattâ çocukların şekerlemelerinin bile onun sayfalarına sarıldığını" söylüyordu. Dundas, "büyük imalatçı kasabalarda çok sayıda insan, eğilimleri bakımından son derece tehlikeli fikirleri benimsediği ve yaydığı için" Mayıs 1792 Kraliyet Beyannamesi'nin haklı olduğunu açıklıyordu. Kitabın kısaltılmış baskılarının ucuzluğunun suçu büyüttüğü açıkça söyleniyordu. Beyanname, ülke çapında titizlikle düzenlenmiş toplantılarla desteklendi. Yerel yöneticiler ve ruhban Paine'i suçlayan kralcı açıklamaları destekliyorlar ve *gentry* "ESKİ İNGİLTERE'NİN ŞANLI ANAYASASINI dokunulmaz kılmak için" dernekler kuruyordu. Paine'e saldıran küfürlerle dolu bir broşür, Gizli Servis fonunun desteği ile yirmi iki bin adet basılmıştı.[16] Paine yükselen saldırıya, zehir gibi bir mektupla, *Yazanla-*

---

12 W. Roberts, *Memoirs of ... Mrs.Hannah More* (1834), II, s. 424-425.

13 J. Massey, 22 Kasım 1792, H.O. 42.22; F. Knight, *The Strange Case of Thomas Walker* (1957), s. 117.

14 "Memorandum on Clubs", Ekim 1792, H.O. 42.22 içinde. Galler'deki Jakobenlik için bkz. D. Davies, *The Influence of the French Revolution on Welsh Life and Literature* (Carmarthen, 1926) ve M.P. Jones, "John Jones of Glan-y-Gors", *Trans. Cymmrodorian Society* (1909-1910).

15 Benjamin Vaughan, 30 Kasım 1792, H.O., 42.22.

16 1792-1793 kışında: Bkz. A Aspinall, *Politics and the Press* (1949), s. 152-153.

ra Yazılmış Mektup'la cevap verdi. Burada ayrıca aristokratik Halkın Dostları meselesini ele alıyor ve reform aracı olarak dilekçelerin kullanılmasıyla alay ediyordu:

> Parlamento'ya başvurarak yapılacak bir Parlamento reformunu, ülkenin usanç getirdiği, eskimiş, çok kullanılmış bir şey sayıyorum... Hak ve hakkın kullanımı yalnızca ulusa ait bir şeydir ve bunun uygun yolu, bu amaç için bütün halk tarafından seçilmiş ulusal bir konvansiyondur.[17]

Bu, Manş'ın öte tarafında, Ulusal Konvansiyon'un bir sonucu olarak tutuklu bir kral varken devrimci bir konuşmaydı. Ancak *Mektup* yayınlanmadan, tutuklanmaktan kurtulmak için Paine'in kendisi de Manş'ı geçti. Ayrılırken attığı bomba, duruşmasında okunmak üzere Başsavcı'ya yazdığı bir mektuptu: "Paris, 11 Kasım, Cumhuriyet'in ilk yılı". Kendisine karşı verilecek bir hükmün "Ay'daki Adam'a karşı" verilecek bir hüküm olduğunu söylüyordu: "gerçekte İngiltere halkının haklarına karşı verilmiş bir hüküm olacaktır":

> Zaman, Efendim, Mahkeme kararlarıyla oynamak için çok tehlikelidir. Burada, bir yıldan az bir süre önceye kadar kendisini herhangi bir savcı, jüri ya da Başsavcı'nın şimdi İngiltere'de olduğu gibi güvende hissedenlerin başına gelmiş olan korkunç olaylar, sizin durumunuzdaki adamlar üzerinde bir etkiye sahip olmalıdır. İngiltere hükümetinin, eğer en büyük değilse, büyük olması, sizin hükümetler ortaya çıktığından beri hile ve ahlâksızlığın burada erginlik kazanmış olduğu gerçeğine yabancı kalmanızı gerektirmez... Sizin ya da benim, Bay Guelph ya da onun son derece ahlâksız çocuklarının bir ulusun hükümetine gerekli olduğuna inanmamız mümkün müdür?..[18]

Ancak Paine'in böylesine insafsız bir üslûp edinmesinden önce bile, yazıları reformcular arasında farklı vurgulara rehberlik ediyordu. Aristokratik Halkın Dostları 1688 uzlaşmasına olan bağlılı-

17 Paine, *a.g.e.*, s. 56. *Mektup*'u yayınlayan Eaton dava edildi ve dostane bir jüri tarafından (bu davadan) beraat ettirildi.

18 Tümü Joseph Gurney'in, *Proceedings on the Trial..Against Thomas Paine*'inde (1793) vardır.

ğını teyid etmeye, herhangi bir Ulusal Konvansiyon fikrinden ve Paine'in "hiçbir aklın etkilerini öngöremeyeceği, hiçbir becerinin yönlendiremeyeceği yenilik ruhunu ateşleyen... belirsiz hayalî dilinden" uzak durmaya büyük özen gösteriyordu (Mayıs 1792).[19] Yorkshireli Beyefendi reformcu Christopher Wyvill, Burke'e karşı *Dr. Price'ın Savunusu*'nu yayımladı. Burada, Paine'in çalışmasının "alt Halk sınıflarını şiddet ve haksızlığa yönlendiren... zararlı etkilerini" kınama fırsatını kaçırmadı.[20] *İnsan Hakları*'nın İkinci Kısmı'nın yayımlanmasından sonra Wyvill'in üslubu sertleşti. Ilımlı reformcularla ülke çapında yürüttüğü yazışmalarda, "Bay Paine'in zamanlaması kötü... tehlikeli tavsiyeleri"nin etkisini en aza indirmek üzere bir karşı-ajitasyonun başlatılması için az olmayan nüfuzunu kullandı. 1792 Nisan'ında, Londra Anayasa Derneği'ne, "popüler parti"den uzak durması için baskı yapıyordu:

> Bay Paine önerisini, Yoksulların yıllık ödeneklerinin Zenginlerin aşırı varlığından alınması görüşüne tutunarak desteklediği için, onun bu yasa-töre tanımayan doktrinlerinin son derece tehlikeli eğilimine muhalefet edilmesi gerektiğini düşündüm...

Wyvill için en büyük endişe kaynağının, Paine'in siyasal ve ekonomik talepleri ilişkilendirerek daha keskin bir sınıf çatışması ruhunu hızlandırması olduğu kuşkusuzdur: "Bay Paine'in böylesine anayasaya aykırı bir duruşu benimsemesi ve zenginleri yağmalama ihtimalini onlara sunarak alt halk sınıfları arasında Cumhuriyet için bir hizip oluşturması" diye yazıyordu 1792 Mayıs'ında Sheffieldli bir Beyefendiye, "halkın davası için talihsizliktir."[21]

Londra'daki (Paine'in kendisinin de üye olduğu) Anayasa Derneği'nde, Paineciler Wyvill'in destekçilerinden fazlaydı. Dernek, *İnsan Hakları*'nın Birinci Kısmını resmen iyi karşılamış ve aynı zamanda karma bir anayasanın desteklenmesini onaylayan bir karar sureti kabul etmişti (Mart ve Mayıs 1791). Yılın geri kalan döneminde, ılımlılar, bildiğinden şaşmaz Binbaşı Cartwright, oportünist ve maceracı Horne Tooke, Jakoben avukat John Frost ve Pa-

19 Wyvill, *Political Papers* III, Ekler, s. 154-155.

20 *A.g.e.*, III, Ekler, s. 67-68. Paine'in herhangi bir şekilde kovuşturulmasına karşı çıkışı Wyvill'in lehine bir noktadır.

21 *A.g.e.*, V, s. 1, 23-24, 51.

ine'in yakın çevresine karşı gerileme kaydetttiler. "Hey! Yeni Kudüs! Binyıl! Ve barış ve ebedi güzellikler Thomas Paine'in canına değsin" diye coşkuyla yazıyordu oyun yazarı Thomas Holcroft, Godwin'e. Derneğin 1792 baharındaki yeniden örgütlenişinde Paine taraftarları tartışmasız bir kontrol elde ettiler. *İnsan Hakları*'nın İkinci Kısmı -ve özellikle de "sosyal" öneriler- resmen iyi kabûl gördü ve Dernek çok daha etkin bir ajitasyon politikası başlattı. Tooke ve Frost Yazışma Derneği'nin gelişmesi için Hardy'ye yardım ettiler; taşradaki derneklerle ve Paris'teki Jakoben Kulübü ile (1792 Mayıs'ında) yazışma başlatıldı; el ilânları, broşürler ve Paine'in çalışmalarının ucuz baskıları yayımlandı; Dernek Paine'in savunması için halktan bağış toplamaya başladı. Bu sırada, 1792 Kasım ve Aralık'ında Derneğin delegesi olarak Paris'e giden John Frost, orada Kral'ın yargılanmasında hazır bulundu. Londra Yazışma Derneği'nin ve Manchester, Norwich, Sheffield'deki yerel derneklerin Paine'e olan sempatileri aynen telaffuz edilmeye başlandı. Bir Faydacı ve çok yetenekli bir propagandacı olan Boltonlu genç tacir Thomas Cooper, İkinci Kısmın yayımlanması üzerine heyecandan coşmuştu: "Siyasî çılgınlığımı daha da arttırdı... iyi duygularla dopdolu... ayrıca küçük düşürücü malzemenin bolluğu ile güçlendirilmiş. Onu kitapların pırlantası olarak görüyorum... Onunla Burke'ün işi tamamen bitmiştir."[22]

Öyleyse, 1792, Tom Paine için *mucizeler yılı*'ydı. Oniki ayda adı her evde anılır oldu. Britanya adalarında onun kitabının girmediği çok az yer vardı. Centilmen reformcularla patrisyen Whigleri, Paine'in sosyal ve ekonomik önerilerini kabul eden, işçi ve zanaatkârlarla ittifak düşünen ve Cumhuriyet'e yönelen azınlıktaki radikal imalatçı ve profesyonelden ayıran bir mihenk taşı görevi yapıyordu. Pitt'in, uzun süre gecikmiş Paine'i kovuşturma kararı baskı döneminin açılışına işaret ediyordu. Paine'in yasadışı ilân edilmesi (ve *İnsan Hakları*'nın yasaklanması) otoritenin reformcularla alanlarda karşı karşıya gelme konusundaki kararlı çabalarına öngeldi ve ona eşlik etti. "Şimdi artık taşı yuvarlamamız gerektiğine göre" diye yazıyordu Paine 1792 yazında Walker'a, "bu iş ucuz yayınlarla yapılmalıdır. Bu durum Saraylı küçük

22 Aktaran, Knight, *a.g.e.*, s. 63-64.

mülk sahiplerini her şeyden fazla rahatsız edecektir; çünkü alışık olmadıkları bir alandır."[23] Ancak "Saraylı küçük mülk sahipleri" kendi yayın ataklarını başlattılar ve destekçilerinin hareketindeki "Saat dakikliği"ni harekete getirdiler. Reeves'in Cumhuriyetçi ve Levellerlara Karşı Mülkiyeti Koruma Derneği halkçı derneklere yanıt olarak yöneticiler ve küçük mülk sahiplerince kurulmuş çok sayıdaki derneği birleştirdi ve güçlendirdi. 1792-1793 kışında bunlar, bir yıl önce Birmingham'da çok etkili olan kalabalık şiddetini kullanma yöntemini canlandırmaya ve ateşlemeye giriştiler. Aralık 1792'de, Thomas Walker'ın Manchester'deki yerine bir sarhoşlar kalabalığı bilerek yönlendirildi: Walker ve destekçileri, havaya ateş ederek kendilerini savundular. "Aynı özel tertibat bir seçim yarışında da kullanıldı" diye yazıyor Walker; "gruplar çeşitli publarda toplandılar ve önlerinde bir kemancı ve ellerinde KILİSE ve KRAL yazılı bir levha ile sokakları dolaştılar..."[24]

Ülke çapında Tom Paine'e karşıtı, Wilberforce'a Leeds'den bildirildiği türden "Guy Fawkes" tipi gösteriler düzenlendi. Penninlerdeki küçük dokumacı kasabası Ripponden'de varlıklı bir avukat günlüğünün 7 Ocak 1793 tarihli sayfasına "Tom Paine'in kuklasını taşıyan ve ona ateş eden bir grup adama 10 şilin, 6 peni" verdiğini yazmıştı.[25] Heckmondwike'lı bir değirmen sahibi bizzat kendisi Paine'i temsil etmiş, maden galerilerinde *İnsan Hakları*'nın okunuşunu "keşfetmiş" ve daha sonra maskesi samandan bir kuklaya geçirilerek köyün sokaklarında sürüklendikten sonra "idam edilmiş"ti. Yakındaki küçük bir şehirde Paine'in tahtadan bir maketi öylesine büyük bir şevkle balyozla parçalanmıştı ki balyozcunun elleri kan içinde kalmıştı.[26] Aralık 1792'de:

> Thomas Paine'in kuklası büyük bir ihtişamla Lincoln Kalesi'nden darağacına taşınmış ve muazzam bir seyirci kalabalığının gözleri önünde asılmıştı. Adet olduğu kadar bir süre sallandırıldıktan sonra kale tepesine götürülmüş ve orada bu

23 Blanchard Jerrold, *The Original* (1874), s. 41.

24 Walker, *a.g.e.*, s. 55. Ayrıca Knight, *a.g.e.*'deki mükemmel bölüme ve A. Prentice, *Historical Sketches of Manchester* (1851), s. 419 ve devamına bakınız.

25 J. H. Priestley, "John Howard, Lawyer", *Trans. Halifax Antiq. Soc.*, 1949.

26 Frank Peel, *Spen Valley: Past and Present* (Heckmondwike, 1893), s. 307-308.

amaç için hazırlanmış bir teşhir direğine asılmıştı. Akşam kuklanın altında büyük bir ateş yakılmış ve yüzlerce insanın tezahüratı ve büyük bir bandonun çaldığı "Tanrı Kralı Korusun" marşı eşliğinde kül olana kadar yakılmıştı...

Brigg ve Caistor gibi küçük pazar kasabalarında bile, Reeves'in derneğinin şubeleri açılmıştı. Bunların amaçları arasında (Caistor Derneği'ne göre) "muzır gazeteler ya da yazılar basarak ya da dağıtarak ya da herhangi bir yasadışı derneğe ya da olup bittiye katılarak, kamu barışını bozmaya çabalayan herkesi adalet önüne çıkarmak için teyakkuz göstermek ve hareket etmek..." yer alıyordu.27

Eğer *İnsan Hakları*'nın dağılımı ülke çapında idiyse anti-Jakoben derneklerin gelişmesi de öyleydi. Dolayısıyla İngiltere'de devrimci atılım daha henüz güç kazanmaya başlamadan, kurulu düzenin kaynaklarıyla beslenen karşı-devrimci bir saldırıya maruz kaldı. "O zamandan beri" diye yazıyor Georges Lefebvre;

> İnsanlar ne zaman kıpırdanmaya başladıysa, onların tüm Avrupa'daki liderleri geleneğe göre kendilerine getirilmeleri gerektiği konusunda anlaştılar. Kendi sınırları dışında Fransız Devrimi'nin başarısı, ona başarıyı sağlayan bir dizi olaya tamamen zıt olayları başlattı.[28]

Ancak, anlık rüşvet ve ruhsat onları ne kadar popüler yapmış olsa da, kralcıların titizlikle besleyip büyütülmüş bu gösterilerinde artan oranda yapay bir hava vardı. Paine'in kuklasını ateşe vermek için yakılan her şenlik ateşi, istenmeyen bir şekilde, küçük mülk sahiplerinin (gentry) Anayasası ile insanların hakları arasındaki farkı aydınlatıyordu. "Kilise ve Kral" eylemleri, dışlanan bir gruba karşı önyargının kör *pogrom*'u olmaktan çok, siyasal iç savaştaki bir dalaşmaydı. Thomas Walker kendisine saldıran kalabalığı, "en ilkesiz hizibin sefil maşaları" olarak küçümsüyordu. "Hepsi... eğer halk ya da daha doğrusu kalabalık kendi başına bırakılırsa sessiz kalacaktır, çünkü kanaatime göre, halk bizden yanadır."[29]

---

27 *Stamford Mercury*, 8 Aralık 1792, 11 Ocak 1793. Bu kaynak konusunda Rex Russel'a müteşekkirim.

28 Lefebvre, *a.g.e.*, s. 187.

29 Knight, *a.g.e.*, s. 101, 105.

Walker ne kadar haklıydı? Bütün sorular içinde cevaplaması en zor olan budur. Ve, izleyen iki yılın olaylarının kısa öyküsüne bir kere daha dönmeliyiz.

Halkın duygularındaki her büyük değişiklikten sonra, genellikle bir kasılma ve katılaşma meydana gelir. Ve bu durum 1793'ün ilk aylarında üç nedene bağlı olarak gerçekleşti: Fransa Kralı'nın idamı, savaşın başlaması ve reformculara karşı yasal kovuşturmanın başlatılması. Refomcular arasında Dinsel Muhalif bir papaz, Peder William Winterbotham da vardı. Çoktan beri Dr. Price'ın popülarize ettiği Kral'ın durumunu irdeleyen bir vaazdan öteye geçmeyen bir konuşma için dört yıl hapsedildi. Avukat John Frost, aslında Fransız Konvansiyonu'na İngiltere delegesi olarak katılmaktan, görünürde ise Marylebone kahvehanesinde, "Ben eşitlikten yanayım... Bak Hele, Krallar olmasın!" dediği için onsekiz ay hapis ve teşhir cezasına çarptırıldı. Newark'da Hold adlı bir matbaacı, Anayasa Derneği'nin eski bir beyannamesini yeniden bastığı için dört yıl süreyle hapse tıkıldı. Leicester'de kitapçı Richard Phillips, reform-öncesi *Leicester Herald*'ı, görünüşe bakılırsa *İnsan Hakları*'nı yayımladığı için onsekiz ay hapse mahkûm edildi. Ve pekçok mütevazi adam çok çeşitli şekillerde rahatsız edildi. Otoriteler büyük bir başarıyla derneklere casuslar yerleştirdiler. Daha 1792'nin güzünde, Manchesterli 186 pub sahibi, yerlerini, "esas itibariyle *kararlılık* ve *coşkuyla* ÜLKENİN YIKIMINI *isteyen* cehennemliklere eğilimi olan hiçbir kulüp ya da derneğe" açmayacaklarını duyuran bir bildiriyi imzaladılar. İmzalamayı reddedenler, ziyaret edildi ve ruhsatlarının yenilenmeyeceği ihtar edildi. Barlarda "Buraya Jakobenler Giremez!" yazan yaldızlı levhalar asıldı. Manchester Reform Derneği'nin sekreteri, Londra Yazışma Derneği'ne, "Bu şehirdeki reform düşmanları" diye yazıyordu; "özgürlüğün yüce ruhunu bastırmak için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar..."[30]

30 T.S. 11.3510 A (3); A. Prentice, *Historical Sketches of Manchester*(1851), s. 7-8. Leicester hancılarına karşı benzer eylemler için bkz. A. Tmple Patterson, *Radical Leicester* (Leicester, 1954), s. 71. Yerel kovuşturmalar için bkz. R. Phillips, *Original Papers Published in the LeicesterHerald* (Leicester Goal, 1793); *Account of the Trial of Alexander Whyte, Baker* (Newcastle, 1793); Daniel Holt, *Vindication of the Conduct and Principles of the Printer of Newark Herald* (Newark, 1794).

Londra'da da Londra Yazışma Derneği'nin üyeleri tavernalarda taciz ediliyor, birinden diğerine kovalanıyordu. "Kısa sürede, Portsmouth'dan Newcastle'a, Swansea'dan Chelmsford'a her kasabada resmî bir sapkın avı başlatılmıştı."[31] Ipswich'de yöneticiler bir birahanedeki "her türlü aşağı insanlardan oluşan" bir "Tartışma Kulübü"nü dağıtmışlardı. Wiltshire'de bir öğretmen "haince ifadeler" yüzünden işinden atılmıştı. Northamtonshire köylerinde kapı kapı dolaşılarak krallığa bağlılık araştırması yapılmıştı. Çeşitli bölgelerde kitapçı dükkânlarını dolaşarak *İnsan Hakları*'nı satanları kovuşturmak için ajanlar tayin edilmişti. Reform lehine afiş yapıştırdığı için okuma yazma bilmeyen birisi hapse tıkılmıştı.

Dış olaylar da İngiliz Jakobenlerinin işini kolaylaştırmadı. Başlangıcında popüler olmayan Fransa savaşının halk arasındaki eski anti-Fransız duyguları yeniden harekete geçirdiğinden kuşku duyulamaz. Çok bol ayrıntılarla yansıtılan her yeni idam olayı -Eylül katliamları, Kral ve Marie Antoinett'nin öldürülmesi - bu duyguları arttırıyordu. Ayrıca Eylül 1793'te Paine'in dostları Jirondenler Konvansiyon'dan kovulup, liderleri giyotine gönderilirken, 1793'ün son haftasında Paine'in kendisi de Lüksemburg'da tutuklanmıştı. Bu deneyimler, inançlarını çok ateşli ve ütopik bir biçimde Fransa'nın davasıyla özdeşleştirmiş olan entellektüel bir neslin muazzam hayal kırıklığının Wordsworth'un temsil ettiği ilk aşamasını oluşturuyordu. 1792 yılında entellektüellerle halkçı reformcular arasında var olan birlik bir daha hiç elde edilemeyecekti.

1794'te savaş humması daha da yoğunlaştı. Gönüllü birlikleri kuruldu; halktan paralar toplandı ve geleneksel fuarlardan askeri gösteriler için yararlanıldı. Hükümet, gazetelere yaptığı yardımları ve böylelikle üzerlerindeki etkiyi arttırdı. Popüler anti-Jakoben yayınlar çok arttı. Exeter'de dağıtılan bir el ilânında şunlar yazıyordu:

> ... mevcut ANAYASA'yı ... sevmeyenlere gelince... tatlılarını, yani İDAM İPİ'ni ve DARAĞACI'nı yesinler ve ardından, Paine'in kuklasının yakılması gibi değil, cismen ve bedenen yakılsınlar. Buna her Kral'a sadık kalp Amin diyecektir.

31 P.A. Brown, *a.g.e.*, s. 85.

Birmingham'da küfürbaz bir anti-Jakoben risaleci, Job Nott, reformculara şöyle hitap ediyordu:

> Defolun -yalnızca Yeni Damla'yı düşünün- Newgate Takvimi'ne kaydedilebilirsiniz -sürgün sizi ıslah edebilir- siz çok yüceltilmeye layıksınız- siz hiç Yeni Damla'yı gördünüz mü?

Reeves'in Derneği'nin en güçlü olduğu Londra *parish*lerinde ev ev araştırma yapıldı. St. Anne'de "sakinlerin ve de yabancıların sıması, yaşı, işi vs." kaydenen defterler tutuldu. St. James'de sakinler "sadakatsizleri" kınamaya davet edildi. Kâhyalar, hizmetçilerine, işçilerine, çıraklarına Anayasa'ya bağlılık beyannamesini imzalatmaya mecbur tutuldu; Reeves'in ajanlarınca onaylanmayan esnafın istihdam edilmemesi istendi; "kuşkulu kişileri *ihbar* etmeyen pub sahiplerine ruhsat verilmedi. Reeves Komitesi'nin üyeleri tarafından, sadakatin ek bir göstergesi olarak birliklere pazen yelek alınması için paralar toplandı. Yeleklerden sonra "eldivenlere, külotlara, keplere, peruklara, gömleklere, çoraplara, ayakkabılara, pantalonlara, çizmelere, örtülere, paltolara, cübbelere, etekliklere, battaniyelere..." sıra geldi.[32]

Savaş sırasında bu boyutlara varmış bir sapkın avı, yaygın bir sapkınlığın varlığını *kanıtlamaz*. Bu gibi zamanlarda "sadakatçilik", kendi foyasını ortaya koymak için bile olsa, "vatan hainliği"ne sarılır. Bununla birlikte, mülk sahibi sınıflarda "savaş humması"ndan ya da suçluluk ve tedirginlikten fazla bir şeyler olduğu, kıyıda köşedeki belirli Jakobenlere yönelik saldırılardan, vaazların ve dinsel risalelerin muazzam artışından anlaşılmaktadır. 1794 Nisan'ında, ellerinde kalın sopalar olan bir grup serseri Middleton'dan geçip Royton'a giderken, küfürler savurup ve Painecilerin camlarını kırarak, genç Samuel Bamford'u korkutmuşlardı. Bolton'da reformcuların toplandığı "Hafif Süvari" pub'ını basıp etrafı kırıp geçirdiler ve toplantı halinde olanları dövdüler. Bu arada, kasabanın yöneticisi olay yerinden birkaç metre uzak-

32 Bu paragraftaki örneklerin bir kısmı *Peace and Reform; Against War and Corruption* (1794) adlı yazarı belli olmayan bir risaleden alınmıştır. Anti-Jakoben (Job Nott dahil) yayınlar için ayrıca bkz. R.K. Webb, *The British Working Class Reader* (1955), s. 41-51; M.J. Jones, *Hannah More* (Cambridge, 1952), Bölüm VI.

lıktaki evinde kılını kıpırdatmadı ve papaz oturduğu tümseğin üzerinden serserilere kaçakları işaret ediyordu: "İşte bir tane... O Jakoben'dir; işte bir tane daha!"[33] Sanki yöneticiler, İngiliz halkında Paineci ya da Jakoben diye değil de isyankârları hoşgörmek ya da korumak şeklinde bir kanaat değişikliği, ruh hallerinde görünmeyen bir değişim hissetmişlerdi. Küçük bir olay, tüm o "patlayıcı madde"yi ateşleyebilirdi. Reformcular izlenmeli, yıldırılmalı, dernekler soyutlanmalı, kuşku altında bırakılmalı, cahillerin önyargıları kamçılanmalı ve teşvik edilmeliydi. Özellikle halktan yana reformlarla ilgili matbaa sahipleri, kitapçılar, vaaz veren ya da kürsüye çıkanlar bu yıldırmanın hedefiydi.

Kendisini iyi ifade edemeyenlerin ya da yoksulların duygularındaki bu değişimin kanıtları beklenmedik bir başka yerde bulunabilir. 1793 ve 1794 yılları, 17. yüzyıldan bu yana görülmemiş ölçekte ani bir binyılcı fantezilerin patlamasına yol açtı. Holcroft'un "Yeni Kudüs"ü rasyonel bir kendini beğenmişlik, Blake'in "Kudüs"ü (her ne kadar eleştirmenlerin işaret ettiğinden daha fazla binyılcı geçmişe çok şey borçlu olsa da) düşsel bir imaj iken, yoksul ve çaresizler, ayda yarım peni ile emekli olmuş bahriyeli Richard Brothers'da aslına daha sadık bir peygamber buluyorlardı. Onun *Kehanetlerin ve Zamanların Gözler Önüne Serilmiş Bilgisi* 1794'te yayımlandı. Kehanetleri, Kitab-ı Mukaddes'in son cüzünün bilinen donanımıyla, Yüce Tanrı'nın niyetlerine ilişkin büyük bilgililiği, devrimci çağda yoksul insanın muhalefetinin "patlayıcı madde"siyle bir araya getirmişti:

> Bütün ülkeler Babil'in zinasının gazap şarabıyla sarhoş olmuşlar ve dünyadaki krallar onunla zina yapmışlar ve dünyadaki tacirler onun güzelliğinin bolluğu ile zenginliklerini arttırmışlar...

Onun öngörüleri arasında "Londra'nın içinden akan insan kanıyla renklenmiş büyük bir nehir" vardı. İlginç bir rastlantı eseri, olağanüstü şiddette bir fırtına ile aynı zamana rastlayan, Londra'nın yok olacağına ilişkin bir kehanetti bu. John Binns, Londra Yazışma Derneği'nin toplantısına giderken yakalandığı fırtınadan

33 Bamford, *Early Days* (1893) Baskısı), s. 55-56.

bir birahanede korunmuştu ve (hayret ve şaşkınlıkla) insanların her şeyin sonunun geldiğine inandıklarını görmüştü.[34] Kısa bir süre sonra Brothers, Londra'nın, kendisinin son dakikada araya girmesi sayesinde kurtulduğunu ilân edecekti ve bu olaydan sonra doğal olarak Yüce Tanrı nezdinde öylesine büyük bir etkiye sahip olmuştu ki müritleri bir anda ikiye katlanmıştı.

Onun izniyle olup olmadığı bilinmeyen sekiz sayfalık bir broşür yayınlanmıştı: *başımıza gelecek Olağanüstü ve Fevkalade Olaylara... Papa'nın düşüşüne; İspanya, Portekiz ve Almanya'da ihtilale; bu ülkede ve diğer Ülkelerde Kimi Büyük Adamların Ölümüne. Ayrıca Korkunç bir Açlığa, Salgına ve Depreme... ilişkin Brother'ın Kehaneti.* İngiltere'de "inanılmaz sevinçlerle karışmış acı ve keder" olacaktı; "mağrur ve yüce olanların kibiri kırılacak, toz haline gelecekti; ve haklı ve yoksul insanlar kötülerin yıkıntıları üzerinde yükselecekti; Saraylar ——— ——— ve kulübeler ———." Açlık, Salgın ve Deprem'e gelince, aşağıdakiler mecazi olarak görülebilir:

> Açlık yalnızca İspanya'nın Tırtıllarını ve ——— yok edecektir. Salgın Endüstri'nin semeresini yiğip bitiren çekirgeleri süpürüp atacaktır; ve Deprem muazzam *Deniz Canavarı*'nı tümüyle yutacaktır. Bütün bu yaşanacaklarda yoksullar, doğrular, erdemliler ve de vatanseverler mutlu olacaklardır.

"*Fransa* yeni baştan kanayacak, ama yalnızca kirli kanı akacaktır." "*İtalya* Deccal'i tahtından indirecektir..." Türkiye ve Rusya sonunda Osmanlı Babıali'sinin, Muhammed İnancı'nın, Rusya İmparatorluğu'nun ve Yunan Kilisesi'nin yıkılmasıyla sonuçlanacak bir savaşa tutuşacaktır. Bu merhamet işaretlerinin sonunda evrensel bir kardeşlik çağı olacaktır. "Herkes tek bir beden, tek bir ruh olacak... *Hıristiyan, Türk* ve de *Pagan* artık birbirinden farklı olmayacaktır":

> Zamanı gelmiştir ve şimdi Babil'in fahişesi yıkılmaktadır ve bir daha dirilmemek üzere yıkılmaktadır. Yürüyün o zaman, siz Ebedi Işığın Evlatları, ve Cehalet ve Karanlığın Çocuklarını eğitin...

34 Binns, *a.g.e.*, s. 47-48.

> O zaman savaş, yoksunluk, kötülük olmayacaktır; ve hep barış, bolluk ve erdem olacaktır.

Brothers'm etkisi sanıldığından çok daha fazla olmuş olmalıdır.[35] Bu muğlak kehanetlerin bir kısmı gerçekleşmemezlik edemedi ve Fransız orduları zaferler kazandıkça hatırlandı. Londra Yazışma Derneği'nin üyeleri Brothers'ı ziyaret ettiler ve belki de onu teşvik ettiler. Bir Milletvekili, genellikle olduğu gibi, Brothers'ın kehanet gücünün gerçekliğine dair tanıklık etmeye hazırdı; ünlü bir oymacı ve siyasal reformcu William Sharp, Brothers'ın müridi oldu. *Privy Council*, 1795 Mart'mda tutuklayacak ve iki yıl süreyle bir tımarhanede tutulmasını sağlayacak kadar onu ciddiye aldı. Leedsli John Turner gibi müritleri, salıverilmesi için yüzyılın başına kadar (eğer Peygamber tutuklu kalırsa İngiliz Babil'ini yıkacakları tehdidiyle) ajitasyonu sürdürdüler ve böylelikle daha büyük bir kült olan Johanna Southcott'un yolunu açmış oldular.[36] Kehanetle ilgili rakip ekoller ortaya çıktı ve Methodist ve Babtist Papazlar bu yeni sapkınlığı ortadan kaldırmak için çalışırken Kitabı Mukaddes'in Vahiy bölümüne çok sık başvuruldu. 1798'de "Gerçek Babtist" bir vaiz, Norwich, Wisbech ve Liverpool'un yoksulları arasında boğuşuyor ve Vahiy'den darbe üstüne darbe indirerek, cemaatini Zebani'nin çok lafzî yorumuna karşı uyararak ve ruhun kutsal yolculuğuna geri dönerek şunları söylüyordu:

> İsa'nın kitabının, insanları dünyevi ya da siyasî bir ilişki içinde kardeş yapmak gibi bir niyeti yoktur. O bireyleri dünyanın dışına çağırır ve dünya üzerinde onları yalnızca birer yabancı ve hacı olarak görür. Uzaktaki ailesine ve karısına, tüm mutluluğun merkezine ulaşmak için acele eden bir yolcunun, geçtiği her köy ve kasabanın iç işlerine karışması gibi her Hıristiyan da anayasayla ilgilenmelidir...

Binyıl meselesine gelince, o kesinlikle öteki dünyaya;

---

35 Bkz. Cecil Roth, *The Nephew of the Almighty* (1933); G.R. Balleine, *Past Finding Out* (1956), Bölüm IV; R. Southey, *Letters From England by Don Manual Alvarez* (1808, İkinci Baskı), III, s. 223.

36 G. Turner, *A Call to All the World* (Leeds, 1800). Joanna Southcott için Haç'ın Dönüştürme Gücü başlıklı bölüme bakınız.

yüksek ve alçağın, ezen ve ezilenin aynı düzeye geldiği zamana, bolluk içinde büyümüş tiran ve onun gazaba gelmiş vassalının, varlıklı asilzade ve de ihmal edilmiş yoksulun eşit ve tarafsız muamele göreceği...

bir zamana bırakılmalıdır.[37]

Wisbech ve Liverpool'u ziyaret eden binyıl ruhu bir huzursuzluğa işaret ediyordu ve otorite bunu "yenilik ruhu", daha kültürlü olanların devrimci beklentilerine benzeyen safdillerin sınırsız toplumsal iyimserliği olarak kınıyordu. "Yine de geliyor, tüm bunlar için" diye yazmıştı Burns, "Bütün dünyada insan insana kaldığında/Tüm bunlar için kardeş olunacak". "Kardeşlik dışında var olamaz insan" diye yankılanıyordu Blake; ve aynı onun "gelecekten haber veren kitapları"nda ve onun o nefis Kudüs hayalinde aynı ruh vurgulanıyordu:

Her Ülke'yi Dolaşmamda
Her Ülke'de yürüyüp maden aramamda,
İki taraflı kurulacak Kudüs,
El ele, gönül gönüle.

Bu ruh, ister düşsel, isterse boş inançlı biçimiyle "Akıl Çağı"nın doğuşunun garip bir paradoksuydu. Ancak tutumları değiştirdiği ve yeni özlemleri beslediği şekliyle, etkisi bakımından, belki de Tom Paine'nin tezleri kadar uzun solukluydu.

Belki de 1792'de yarattığı coşkunun kalitesi, halka ait derneklerin, 1793'ün ilk aylarındaki darbeleri ve cadı avını atlatabilmelerinin kanıtıydı. 1792'de güçlü olan dernekler, varlıklarını koruduular ve hattâ örgütlenmelerini geliştirdiler. Bu durum Londra, Sheffield, Norwich ve belki de hattâ Derby ve Nottingham için geçerliydi. Derneklerin pekçoğu üye kaybına uğradılar ve etkili orta-sınıf destekçilerinin pekçoğunun bir kenara çekilişine tanık oldular. Kalabalığa karşı evini koruduğu için vatana ihanetten yargılanmayı bekleyen Thomas Walker'in bulunduğu Manchester çok zayıflamıştı. Bu arada Phillips hapse atılınca Leicester Anaya-

37 S. Fisher, *Unity and Equality in the Kingdom of God* (Norwich, 1798); *The Christian's Monitor* (Wisbech, 1798).

sa Derneği kapatılmıştı. Ancak her iki merkezde de saygın ana kuruluşlar başarısız olduktan sonra bile başka halk dernekleri varlığını sürdürdü. (Manchester'de Walker'in Anayasa Derneği ile Reformasyon Derneği ve "en alt sınıf ustalardan" oluştuğu iddia edilen) Vatansever Derneği alana egemen oldu.38

1792 yılında 2.000'e yakın üyesi bulunan en güçlü dernek, Sheffield'deki, çok az etkilenmiş görünmektedir. Nisan ayında savaşı kınayan cesur kararlar almıştır. Mayıs'ta ergin erkeklerin oy kullanması için ülke çapındaki bir kampanyaya yaklaşık 10.000 imza topladığını bildirmektedir. Dinsel Muhalefet'in eski bir kalesi ve sağlam bağımsızlık geleneğine sahip küçük usta ve zanaatkârların bol olduğu Norwich, her ne kadar hareketin kayıtları eksikse de, Jakobenliğin taşradaki merkezi olarak Sheffield'ı da geçmiş olabilir. Ağustos 1792'de Norwich İhtilal Derneği *İnsan Hakları*'nın ucuz bir baskısını üstlendiğinde, 48 üye kulübe sahip olduğunu ileri sürmekteydi. Ekim ayında, "üye kardeşlerin" sayısının 2.000'den az olmadığı iddia ediliyordu.39 1793 Mart'ında şehirdeki "30 ile 40 ayrı Derneğin" yanı sıra "köylerdeki pekçok" derneğin merkezinde bir küçük kulüpler kümesi oluşturulduğu belirtiliyordu.[40] Ancak Haziran ayında Londra Yazışma Derneği'ne gönderilen bir mektubun havasından güçlüklerle karşılaştıkları anlaşılmaktadır:

> ... onu desteklemek için ne ter, ne emek harcandığı, ne açlıklar çekildiğini dikkate aldığımızda, arazi sahiplerinin ve tüccarın halkı boyunduruk altında tutmak için entrika çevirmediğine nasıl ikna edileceğiz; çünkü onlar ekmek yer gibi halkı yiyip bitiriyorlar; aristokrasi ve hiyerarşinin etkisi endişe verici olmaktadır çünkü onlar halkı soğurup yutmuşlardır; ama güneyden bir rivayet yayılmaktadır ve bu tiranlar için korkunçtur...[41]

---

38 T.S. 11.3035'deki Muhtıra. Walker'la birlikte sanık olanlar arasında bu derneklerden zanaatkârlar yer alıyordu - kâğıt boyacısı William Paul, şapkacı James Cheetham, dokumacı Oliver Pearsall; Bkz. J. Gurney, *The Whole Proceedings on the Trial ... of T. Walker and Others* (1794), Ekler, s. 122-126.

39 T.S. 11.3510 A (3).

40 *Report of the Committee of Secrecy* (1794), s. 140.

41 *A.g.e.*, s. 150. Güney"i, "Fransa" olarak okuyunuz.

Londra'daki durumu saptamak daha zordur. Savaşın başlamasından sonra Anayasa Derneği ciddi olarak dağılmış görünmektedir; 1793 güzüne kadar faaliyetleri önerge vermenin ötesine pek geçememiştir. Londra Yazışma Derneği de büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. 1792'nin son aylarında birkaç bin üyesi olduğunu iddia ederken, 1793 Ocak'ında (Hardy'nin mahkemesindeki bir ajana göre) "buralardaki yoksulların sayısı diğer şubelerin tümündeki kadar idiyse de" Moorfields ve Spitalfields'deki şubelerin toplantı odalarının kirasını bağışlarla ödeyebilmek için önlemler alınmıştır. Ancak Eylül'de Moorfields şubesini, "Grove'daki çarpık bacaklı geçittte... çok vahşi görünen" bir başka şube ile yeniden biçimlendirmek gerekmişti. Londra Yazışma Derneği, komitenin enerjisine rağmen -Joseph Gerrald, Kral'ın Kürsüsü (borçlular) hapishanesindeki tutuklulardan 200 imza toplamıştı- ulusal dilekçe kampanyasına ancak 6.000 imza toplayabilmişti.[42] 30 Mayıs 1793'te (bir ajana göre) "Bay Hardy üç ay süreyle derneğin dağıtılmasını önerdi. Öneri kabul edilmedi". Hardy, Temmuz'da Leeds'deki yeni Anayasa Derneği'ne, "mekâna ve yardım kulüplerine karşı çıktık" diye yazıyordu daha fazla güvenle:

> Senatoda istismar edildik, halk arasında iftiraya uğradık, özel olarak kovuşturulduk, publardan kovalandık yine de çok sayıda kişi bir araya gelmeye devam ediyoruz... ve doktrinimiz çok sayıda insanı inancından döndürmektedir..."[43]

Bu güven yersiz değildi, çünkü yaz ayları -eski derneklerin yeniden uyanışı ve yenilerinin kurulmasıyla- merkezinde Anayasa Derneği'nin değil Londra Yazışma Derneği'nin bulunduğu kesin bir yazışma canlılığına tanık oldu. 1792'nin son aylarında kurulan bir Birmingham derneği ilkyazda faaliyetlerini dikkatle geliştiriyor ve özel bir ilgi görüyordu: "üyelerinizin artışı, Kilise ve Kral kalabalığının haksız davranışlarıyla şehriniz üzerine sürülmüş lekeyi çok yakında silecektir." Leeds'de "bir grup yoksul ma-

42 T.S. 11.3510 A (3)'deki bir muhbir raporu, 1793 Nisan'ında, en az onaltısının aktif olarak imza topladığı 29 bölümden söz etmektedir.

43 *Report from the Committee of Secrecy* (1794), s. 152, 154; Mabetteki bir Öğrenci, *Trial of Thomas Hardy* (1794), s. 142, 144; F. Knight, *a.g.e.*, s. 134.

kine ustası" tarafından kurulan yeni bir dernek, Londra Anayasa Derneği'nden "kardeşliğe" kabul edilmesini istiyordu:

> Aristokratik Tiranlık ve Demokratik Cehalet Leeds şehrini şaşılacak derecede yıldırmış ve istila etmiş görünmektedir ki genel olarak bizler halkın dostları olarak değil de canavarlar olarak görülüyoruz ve öyle sanıyorum ki geçtiğimiz altı ay halkın en cahil kesimi (aristokrasinin ve papazların sinsi imaları sonucu) tepelerine binmemizi ve onları yok etmemizi bekliyordu... Sayımız iki yüze yaklaşmaktadır ve sürekli artmaya da devam etmektedir...

Temmuz'da Hertfordshire ve Tewksbury'den yeni dernekler Londra Yazışma Derneği'ne ulaşıyor ve Tewksbury sekreteri imzasını, "Yurttaşınız ve yüce özgürlük davasında işbirlikçiniz" şeklinde atıyordu ve olayları şöyle anlatıyordu:

> Thomas Paine'in kuklasının yakılması, mevcut savaşın *kutsal etkileri* ile birlikte davaya en temel tezlerden daha fazla iyilik yapmıştır; özgürlüğün dostlarının sayısındaki artış ve açığa çıkmış olan araştırma ruhu şaşırtıcıdır, kocakarılardan başka herkes siyaset konuşmaktadır.

Ağustos ayında Londra Yazışma Derneği, Derby, Stockport, Manchester, Nottingham ve Coventry'deki derneklerle yazışmayı canlandırıyor ve onlardan "mektuplarımız için postadan daha güvenli bir nakil vasıtası saptamalarını" istiyor ve (o sırada rafa kaldırılmış olan) kendilerinin adım almaları ve bir "Evrensel Dernek" kurmaları yolundaki planları aktarıyordu. Derneğin tutanakları, katılımın iyi olduğu, iyi yönetilen toplantılara, yeni şubelerin kurulmasına ve eski üyeler arasına çok sayıda yeni üyenin katılımına tanıklık etmektedir.[44]

Halkçı dernekler, ilk fırtınalarını atlatmışlardı. Ve bundan üslûp ve vurguda önemli değişikliklerle çıkmışlardı. Paine'in adı geri plana düşmüş ve onun açıkça cumhuriyetçi üslûbu yerini Anayasa'ya "saflığını" yeniden kazandırma konusundaki yeni vurguya terk etmişti. (Haziran 1793'te, Londra Yazışma Derneği, bunu

44 *Report from the Committee of Secrecy* (1794), s. 148-157; Londra Yazışma Derneği'nin tutanakları, Ekler. MSS 27812.

1688 uzlaşmasının terimleriyle yapacak kadar ileri gitti.) Ancak, bu değişiklik, yetkililerin bu sınırların dışına taşan harhangi bir söyleme izin vermeyeceklerini açıkça gösteren niyetleri nedeniyle zorunlu hale geldiyse de başka açılardan baskı, derneklerin radikalleşmesine yol açtı. Bir kere, artık gelişmelerin hızı Londra'da değil, İskoçya, Sheffield ve Norwich'de belirleniyordu. İkinci olarak, her ne kadar profesyonel mesleklerin birkaç ateşli üyesi -Joseph Gerrald, Maurice Margarot, John Thelwall-, Londra'daki Hardy ve Baxter gibi zanaatkârların yanı sıra lider rolü üstlenmiş olsalar da, 1793'ün derneklerinde örgütlenen reformcuların büyük çoğunluğu, zanaatkârlar, ücretliler, küçük ustalar ve küçük esnaftı. Ve artan bir kararlılıkla iki yeni tema vurgulanıyordu: ekonomik hoşnutsuzluklarla toplumsal çözümler ve Fransız örneğinin örgütlenme, hitap etme biçimlerinin taklidi.

Thomas Hardy, eğer küçük kitaplarına bakarak hüküm vermemiz gerekirse, yetenekli ve bilinçli bir örgütçüydü ve kendisini izleyecek çok sayıda gönüllü sekretere saygıdeğer bir prototip oluşturmuştu. Binns'e göre, "sade giyinir, içten konuşur, hiçbir zaman hava atmaz ya da gösteriş yapmazdı." Londra Yazışma Derneği'nin Başkanı Maurice Margarot, bir şarap tüccarının oğluydu. Çocukluğunun büyük kısmını Portekiz ve (Cenevre Üniversitesi'nde eğitim gördüğü) İsviçre'de geçirmişti ve bazen kendisinden "Fransız" diye söz edilirdi. Enerjik ve cüretkârdı ama İngiliz Jakobenleri'nin tipik hastalığına ağır bir şekilde yakalanmıştı: kendi niteliklerini abartarak gösterme.[45] Joseph Gerrald ve John Thelwall, diğerlerinden çok daha fazla ulusal lider ve kuramcı olma özelliğine sahiptiler. Paine'in Britanya reformcularını Ulusal bir Konvansiyon'da toplamak şeklindeki tehlikeli önerisini en güçlü bir şekilde savunan, "Whig Johnson"u ve Batı yöresi bilgelerinin duayeni Dr. Samuel'in parlak öğrencisi Gerrald'dı.[46] Hükümeti harekete geçiren, reformcuların genel birlikteliği -ve daha ciddi

45 Alıntılar D.N.B'den; Binns, *a.g.e.*, s. 42; M. Roe, "Maurice Margarot: A Radical in Two Hemispheres", *Bulletin of the Institute of Historical Research*, XXXI (1958), s. 68.

46 Bkz. Joseph Gerrald, *A Convention the only Means of Saving Us from Ruin* (1793), s. 11 vd., ve Henry Collins, "The London Corresponding Society", *Democracy and the Labor Movement*, Ed. Saville(1954), s. 117-118. Thelwall için izleyen sayfalara bakınız.

ve büyüyen bir tehdit olarak da- İngiliz ve İskoç reformcularıyla Birleşik İrlandalılar arasındaki ittifakın yarattığı işte bu tehditti.

Yetkililerin açmazı, anayasacılığın paradoksundan kaynaklanıyordu. Bilinen mahkeme usûllerine uymadan mahkûm etmek için yeterli yasa vardı ama Kraliyet Hukukçuları büyük kovuşturmaları onaylamakta tereddüt ediyorlardı. İsyana teşvik yasası belirsizdi ve de Başsavcı korkutucu vatana ihanet suçlaması ile daha hafif bir cürüm olan isyana teşvik suçlaması arasında kalıyordu. Ama 1792'nin ılımlı ilk aylarında, jüriyi olgunun olduğu kadar davanın da yargıcı yapan Fox'un İftira Yasası, yasa koleksiyonlarındaki yerini aldı. Dalganın baskıya doğru yönelmeye başlamasından hemen önceki bu girişim belki de Fox'un sıradan insanlara yaptığı en büyük hizmetti.[47] Böylece İngiltere'de Hükümet bir dizi engelle karşılaştı: belirsiz bir yasa, (Daniel Eaton'ı iki kez ve Thomas Walker"ı 1794'te beraat ettirerek otoriteyi küçük düşüren) bir jüri sistemi, aralarında büyük avukat Thomas Erskine'in (çeşitli duruşmalarda savunma makamını işgâl etmişti) de bulunduğu küçük ama parlak bir Foxçu muhalefet, anayasacı söyleme doymuş ve bireysel özgürlüklerin her türden ihlaline karşı durmaya hazır bir kamuoyu.

Ancak İskoç yasası farklıydı. Burada yargıçlar ya uysal ya da taraflıydı; jüriler otoritenin istediği gibi oluşturulabiliyordu. Burada da İskoç Halkın Dostları, Aralık 1792'de bir Ulusal Konvansiyon toplamıştı. 1793-1794'teki İskoç davaları yalnızca çok gayretli İskoç Jakoben derneklerine karşı değil, aynı zamanda İngiltere'deki derneklere de yönelikti. İlk darbe, 1793 Ağustos'unda, en yetenekli İskoç lider Thomas Muir, skandal yaratan göstermelik bir yargılamadan sonra 14 yıl sürgün cezasına çarptırıldığında yaşandı. Başyargıç Braxfield, davranışlarında savcıdan daha düşmancaydı: "Gelin Bay Horner, gelin ve bize o lanetli madrabazlardan bir tanesini asmak için yardım edin" diye kürsünün arkasına geçen bir jüri üyesine fısıldıyordu. Jüriye hitab eden suçlamasında, Muir'in faaliyet ve propagandasının, "cahil kırsal ahali ve alt sınıf-

47 Lordlar Kamarası'ndaki üçüncü görüşülmesi 21 Mayıs 1792'de oldu. Aynı gün isyana teşvik edici yazılarla ilgili beyanname de yayımlanmıştı. Lordlar Kamarası Başkanı Thurlow, "İngiltere'nin yasasının karma karışık olacağı ve çökeceği" kehanetinde bulunuyordu.

ların işi bırakmasına yol açtığını" söylüyor ve ağırlaştırıcı neden olarak şunları ileri sürüyordu:

> Bay Muir böylesine bir güruhun dikkate alınmayacağını bilmeliydi. Onların temsil konusunda ne gibi bir hakları olabilir?.. Bir hükümet... Aynen bir şirket gibi olmalıdır ve bu ülkede tek temsil edilme hakkı olan toprak sahiplerinden oluşmalıdır.

Jüriye bir tek şeyin "kanıtlama gerektirmediğini" söylüyordu: "dünyanın yaradılışından bu yana en iyi anayasa Britanya anayasasıdır ve onu daha iyi yapmak mümkün değildir." Bilgili yargıç meslektaşları bütün bunlarla aynı fikirdeydi. Bir tanesi, Lord Swinton, isyana teşvik cürmünün, "cinayet, soygun, kundaklama, yağmacılık gibi her türlü cürmü" içerdiği mütalaasında bulunuyordu: "Eğer bu suça uygun bir ceza aranılıyorsa, şimdi büyük bir mutluluk eseri işkence lağvedildiğine göre, bu bizim yasamızda bulunamaz."[48] Eylül ayında ikinci bir darbe geldi: o sırada Dundee'de bulunan Cambridge Üniversitesi Queens College Hocalarından İngiliz Faydacı Peder T. F. Palmer, Perth'de yargılandı. "Suçu" Paine'in okunmasını teşvik etmek ve "en düşük dokumacıların ve makine ustalarının" derneği olarak tanımlanan Dundee Özgürlüğün Dostları Derneği'ne üye olmaktı. Onu "en hafif" ceza olarak Botany Bay'de yedi sene sürgün cezasına çarptıranlar kürsüde bol bol timsah gözyaşları dökülyordu.

Halkçı reformcularla işbirliği konusunda kararlı olan iki yetenekli profesyonel adam örnek oluşturdu. Her ikisi de yargılanmaları sırasında büyük bir metanet ve vakar gösterdiler. Cezalar tepelerinde sallanırken İskoç reformcular, yılgınlığı kabul etmediler. İngiliz dernekleriyle daha sıkı işbirliğinin kendilerine kimi korumalar sağlayabileceğini düşündüler ve Ulusal Konvansiyonu ısrarla talep ettiler. Hardy, Margarot ve Gerrald onaylayınca üç haftadan kısa bir süre içinde Edinburgh'da Konvansiyon toplanması kararlaştırıldı. Londra Yazışma Derneği Margarot ve Gerrald'ı delege tayin etti ve Hackney'deki 24 Ekim 1793 tarihli ilk açık-hava gösterisinde bunu duyurdu. Binlerce destekçinin

48 Lord Cockburn, *a.g.e.*, I, s. 175 vd. Ayrıca bkz. Meikle, *a.g.e.*, Bölüm IV; *The Life and Trials of Thomas Muir* (Rutherglen, 1919).

yanı sıra, Fransız Jakobenleri'nin geldiği ya da "Özgürlük ağacını dikmek üzere Tom Paine de gelecekmiş" dedikodularına kapılan meraklılar da hazır bulundu. Tutanaklar, delegeler için yapılan harcamaları (gidiş geliş için 10 Sterlin, seyehat sırasındaki masraflar için 4 Sterlin, Edinburgh'daki günlük harcamalar için 9 Şilin) ayrıntılı bir şekilde göstermektedir. Dernek izleyen birkaç hafta içinde bu "ihtiyaç"ları karşılamak için epeyce sıkıntı çekti. Ancak delegelerini en uç noktalara ulaştırmaya bu paralar yeterliydi.

Taşradaki derneklerin paraları toplayıp delegelerini gönderebilmeleri için davetiye süresi çok kısaydı. Bunun tek istisnası Sheffield oldu. Sheffield 1 Kasım'da, Londra Anayasa Derneği'ne hareketsizliğini eleştiren çok acı bir mektup gönderiyordu:

> Kardeş krallıkta son zamanlarda alınan, özgür bir anayasaya ateş ve su gibi zıt önlemler, şimdiye kadar krallıktaki büyük örgütlerce ilgisizlikle izlendi. Oysa taşradaki biz küçük insanlar Londra'daki "Anayasal Bilgi Derneği", "Halkın Dostları Derneği" gibi kendilerini vatansever sayanların örnek olmasını bekliyoruz... Ve biz burada neredeyse bu özgürlük tomurcuklarının, o uyuşuk soğukların kavurmasına bırakıldığı sürece, gelişmesinin engellendiğini düşünmeye başlıyoruz...

Sheffield, Edinburgh delegesi olarak "oyuncu"luktan avukatlığa atlamış ve aynı zamanda Leeds'i temsil etme yetkisi de verilen M. C. Brown'ı atadı. Norwich dernekleri, kendilerini temsil etmesi için Margarot'a yetki verdiler ve "ihtiyaçlar" için yardımda bulundular. İskoçya'daki mahkeme kararlarının, Valenciennes'deki Fransız zaferinin, artan fiyatlar ve işsizliğin ve de bir Konvansiyon toplamanın kuru sıkı kabadayılığın katkıda bulunduğu son bir gayret havası vardı. Birmingham derneği bir delege gönderemeyişlerine esef ediyordu:

> Bay Pitt'in insanlık savaşının sonucu olarak, bu şehirde ticaretimizin hemen hemen tümüyle tahrip olması ve en iyi ustalarımız ve üyelerimizin büyük bir kısmının Atlantik'in ötesine gitmesi... Bununla birlikte, bir bütün olarak, reform düşmanlarının büyük ölçüde tasavvurlarını şaşırtmış, kibirini

azaltmış, kötülüğünü hafifletmiş... ve hürriyet davasına pekçok yeni insanı kazandırmıştır.

Sheffield savaşın etkilerini de hissediyordu:

> Binlerce üyemiz var, büyük br çoğunluğu çalışan insanlar; savaş onların pekçoğunu işinden, hemen hemen hepsini kazançlarının *yarısından* etti. Krallıktaki herkesten daha çok biz zarar gördük.[49]

Margarot ve Gerrald karşı karşıya oldukları tehlikeyi çok iyi biliyorlardı. İskoç yoldaşlara manevi dayanışmanın "tedarik"lerini göndermek için koşuşturuyorlardı ve -o anda bundan geri durulursa- İskoç ve İngiliz hareketleri üzerindeki moral bozucu etkilerini biliyorlardı. Ve Braxfield'ın kürsüsüne, İngilizlere de Muir ve Palmer'a davrandıkları gibi davranmaları için kafa tutuyorlardı. Tedarikler tam zamanında yetişti. Edinburgh'daki Konvansiyon kısa sürdü ve Ekim'in sonunda İngiliz delegeler olmaksızın dağıldı. Onların gelmesi üzerine eskisinden daha güçlü olarak aceleyle yeniden toplandı ve Margarot, Gerrald ve de İskoçya Sekreteri Skirving görüşmelere ağırlıklarını koydular. Kasım'ın son iki haftasında toplantı halinde olundu ve 1793 Aralık'ının ilk haftasında liderleri tutuklanınca Konvansiyon dağıldı. (Bundan hemen önce, Margarot ve Gerrald acilen Hardy'ye başvurarak, belli başlı İskoç derneklerini ziyaret edebilmeleri için olanak sağlanmasını talep etmişlerdi: "*Korku* dışında bizi geri çağırmanız için hiçbir neden geçerli olamaz. O işin de sizin değil bizim sorunumuz olduğunu hatırlatmak isteriz.") Konvansiyon'un kayıtları, bir tür aşırı duygusal olsa da ölçülüydü; ancak Konvansiyon'un toplanıp toplanmayacağı *gerçeği*, Birleşik İrlanda'dan gelen gözlemcilerin mevcudiyeti ve görüşme ve hitap şekillerinde ("Yurttaş" sözcüğü Sheffield'de uzun süredir kullanılıyordu) Edinburgh'daki Fransa'dan yana iklimin tomurcuklandırdığı Fransız üslubunun kullanılması gibi belirli durumlarda daha devrimci bir hava esti. Tutanaklara "Britanya Konvasiyonunun İlk Yılı" diye tarih atıldı ve (daha sonraki yargılamalarda terimleri tartışılacak olan) bir karar tasarısı kabul edildi. Buna göre, *Habeas Corpus*'un askıya alınması

49 *Report of the Committee of Secrecy* (1794), s. 160-164.

ya da reformculara karşı yasa çıkarılması durumunda gizli bir yerde derhal olağanüstü bir konvansiyon toplanması konusunda yetki alınmıştı.[50]

Yargılamalar Muir ve Palmer'ın yargılanmalarına benzer şekilde oldu. Skirving ve Margarot kendilerini iyi bir şekilde temize çıkardılar; 14 yıl sürgüne mahkûm edildiler. "Lordlarım, bu iki günde olanlar, yeniden değerlendirilecektir- tesellim ve tüm umudum bundadır" diyordu Skirving sanıkları ayıran parmaklığı terk ederken. Mahkemeye, M harfi şekline sokulmuş bir "özgürlük ağacı"nı başının üzerinde taşıyan bir grubun eşliğinde gelen Margarot, oyununu biraz abarttı ve şehitlik tacını giymek için çok istekli göründü. Ancak duruşmada, mahkemeden önceki bir yemekte, sürgünden önce reformcuları kırbaçlatacağını söylediği için Braxfield'a büyük bir cesaretle kafa tuttu: "bir parça kan kaybetmek için kalabalık daha iyidir." Onu çocukken görmüş olan Lord Cockburn'ün hatırladığına göre, "metal düğmeler, ipek çoraplarla, siyahlar giyinmiş küçük ve kara bir yaratık, insanın önemsiz bir Fransız'a ilişkin imajına benzeyen, son derece edepsiz ve tahrik edici bir vücut."[51]

Joseph Gerrald, Londra Yazışma Derneği'ne rapor vermek ve işlerini toparlamak üzere kefalet sağlayarak Londra'ya döndü ve Mart 1794'te mahkemeye çıkmak üzere geri gitti. Böyle yapması gerekmiyordu, dostları ve meslektaşları kefaleti bozmasını rica ettiler. 1780'lerde Batı Hint Adaları'nda iken hastalık nedeniyle bünyesi zayıflamıştı ve sürgün muhtemelen onun için bir ölüm cezası idi; nitekim öyle de oldu. Ancak "onurunun" İskoçya Mahkemelerine değil, "kendi görüşlerinin etkisi altında benzer tehli-

50 Iddia makamına göre, Fransız birliklerinin Britanya'ya çıkması da dahil diğer olağanüstü durumlar. Ayrıca bkz. "Bir Üye", *Account . Of the British Convention* (1794), s. 24, 34, 45; Meikle, *a.g.e.*, Bölüm VII..

51 Cockburn, *a.g.e.*, II, s. 25. Margarot'un kişiliğindeki aşırı duygusallığın kendi geçmişinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Spithead'deki eski gemi teknesinde sürgüne gönderilmeyi beklerken Norwich'e son derece basiretsiz bir mektup yazdı: "Dedikodular... denizde 70 Fransız yelkenlisinin olduğunu söylüyor; eğer öyle ise belki de ani bir hücum söz konusu olabilir. Tanrı aşkına değerli dostlarım gevşemeyin..." (10 Mart 1794, *Committee of Secrecy*, s. 81) Yolda beraberindeki mahkûmlarla kavga etti ve adının etrafında kuşkular oluştu. 1810'da geri dönebilen tek kurban oydu. Daha sonra 1815 yılındaki ölümüne kadar Radikal siyaset içinde yeniden yer edindi. Bkz. M. Roe, "Maurice Margarot", *a.g.e.*

kelere marûz kalmış olan" mütevazi insanlara "adanmış olduğunu" ileri sürdü. "Kralcı" modasına uygun olarak "saçlarını pudralamamak ve mahkemede pudralanmamış saçları arkaya bırakılmış -boynu hemen hemen çıplak- katlanmış büyük yakalı bir gömlekle görünmekle yalnız bir tek provakasyona olanak verdi. Bu o günün Fransız modası idi." Bunun dışında, Lord Cockburn'un görüşüne göre "hiçbir tutuklunun davranışları ve sesinin tonu onunki kadar yargıçlarınınkiyle büyük bir tezat içinde olamazdı."[52] Gerrald, İsa Mesih'in kendisinin de bir reformcu olduğunu söylediğinde, Braxfield öteki yargıçlara kıkırdıyordu: "Büyük konuştu, o asılmıştı." Hukuk eğitimi görmüş olan Gerrald, diğer reformcuların örneğini izleyerek kendi savunmasını bizzat yaptı. Reformcuların taleplerinden tek bir kelime taviz vermeden, reform için ajitasyon yapma konusunda geniş ölçüde Hooker, Locke ve Blackstone'a dayandı. Bu anayasacılığın söylemini ortaya koyan bir anayasa davasıydı:

> *Anayasa, anayasa* sözcüğü artan bir sebatla kulaklarımızda çınlıyor. Bu reform düşmanlarının, basit ve safdil insanların kafaları üzerinde salladıkları bir *tılsım*'dır. Ve eski ve kötü büyücüler gibi, önce insanları büyüleyip sonra da büyülü kafalarından istifade etmektir. Ancak, tüm hayatları onun ilkelerinin kocaman bir ihlâli olan saray adamları ve paralı askerlerin anayasadan söz etmesi, manastıra çekilmiş bir münzevinin nüfustan söz etmesine benzer...[53]

"Bay Gerrald'ı bugün duyduğunuz türden konuşmalar yaparken gördüğünüzde" diye konuşuyordu Baxfield jüriye karşı yaptığı "suçlama"da, "onu toplumun çok tehlikeli bir üyesi olarak kabul ediyorum. Çünkü, belirtmeliyim ki, insanları silâhlı kalkışmaya ikna etme gücüne sahiptir." "Aman Tanrım!" diye araya giriyordu Gerrald, "Lordum, bu bir jüriye hitap etmenin en uygunsuz yoludur..."

Gerrald 14 yıl yedi. O ve Skirving New South Wales'a ulaşmala-

52 Cockburn, *a.g.e.*, II, s. 41-43.

53 *Trial of Joseph Gerrald* (Edinburg, 1794), s. 197-198, 241. Gerrald 1780'lerde Pennsylvania Mahkemelerinde çalışmış olabilir. Bkz. *Trial of Gerrald* (Glasgow, 1835), s. 4.

rının üzerinden bir yıl geçmeden öldüler.[54] Baxfielde ve "İskoç yasası"nın sırları, İngiliz tarihçilerinin elinde, bu kararlar nedeniyle çok fazla itibar görmüştür. Bu kararlar İskoç Adaleti'nden çok İngiliz Hükümeti'nin kararlarıydı. Pitt, Dundas, Loughborough, Thurlow, izleyen Parlamento tartışmalarında mahkeme safahatının her zerresini savunmaya büyük gayret göstermişlerdir. Dundas, övücü bir bağlamda, yargıçların "sağlıklı karar verme yeteneği" ortaya koyduklarını düşünmektedir. Pitt, Fox'tan gelen çok tahripkâr bir saldırıyı karşılamaya çalışırken, yargıçların, eğer "böylesine cüretli suçluları" cezalandırmak ve "ülke için böylesine tehlikeli doktrinleri" bastırmak için ellerindeki yetkileri kullanmamış olsalardı "ileri derecede suçlu" olacaklarını söylüyordu. (Reformcuların anlatmaya büyük gayret sarf ettikleri bu doktrinler, 1780'lerde Pitt'in bizzat kendisinin savunduklarından görünüşte hiç de farklı değildi.) Ve Wilberforce, "her ne kadar duruşma tutanaklarını okumadıysa da Bay Palmer'daki insanlık düşüncesiyle alay ediyordu"; "vicdanı, hükmün ertelenmesinin gerekmediğini söylüyordu."[55]

Zulüm, biliyoruz ki, iki yönlü bir silâhtır. Bir sonraki onyılda insanlar, Braxfield'ın zamanını değil, -De Quincey gibi- "Gerrald'ın zamanı"nı hatırladılar. Suyun öte tarafında Kral'ın düşmanlarıyla işbirliği yapan Tom Paine'in imajı korku ya da nefret uyandırmış olabilir. Ama bu tür bir "hükmü" karşılamak üzere kendiliğinden geri dönen hasta bir adamın imajı aynı duygulara yol açamazdı. Üstelik, ulusal önyargı, garip bir şekilde reformcuların davasına yaradı. Sıradan "özgür-doğmuş İngiliz"in suçluluk duygusu, bu tür şeylerin İskoçya'da olabileceği ama *burada* olamayacağı düşüncesiyle yatıştırıldı. "Düzgün, saygıdeğer" İngilizler arasındaki tiksinme duygusu, Eaton'un üçüncü aklanışı (Şubat 1794) ve Thomas Walker'ın Nisan'daki beraatinde kendini göstermektedir. Bu, Robespierre'in Terörü'nün uyandırdığı korkunun zıttı duyguları uyandırabilecek kadar güçlüydü. Gerrald ve arkadaşları, ortaya koydukları örnekle, Hardy, Tooke ve Thel-

54 Gerrald Newgate ve öteki Londra hapishanelerinde bir yıldan fazla bir süre tutuldu; eğer ilkelerinden geri dönerse bağışlanacağını varsaymak için kimi nedenler vardır.

55 Bir kere daha tartışmaların çok mükemmel bir özeti için Bkz. Cockburn, II, s. 133-149.

wall'ın hayatlarının kurtulmasına maddi olarak katkıda bulundular. Kendilerini feda ederek, İngiltere'nin Beyaz Terör'den kurtulmasına yardımcı oldular.

İskoç kurbanların örneği, İngiliz derneklerini yıldırmaktan ziyade katılaştırdı. Bir yıl önce hapse atılmış olan John Frost, 19 Aralık 1793'te Newgate'ten perişan bir halde salıverildiğinde, Londra sokaklarında muzaffer bir eda ile dolaştırılmış, kalabalık Galler Prensi'nin evi önünde durarak tezahürat yapmıştı. Londra Yazışma Derneği'nin en yetenekli kuramcısı olarak şimdi Gerrald'ın yerini alan John Thelwall, tutukluların savunması için para toplamak üzere bir dizi konferans verdi. 17 Ocak 1794'te (her iki derneğin de üyesi bulunan ve o sırada kefaletle serbest bırakılmış olan) Gerrald, yeniden faaliyete geçirilen Anayasa Derneği'nin bir toplantısına katıldı, büyük tezahüratla oturum başkanlığına seçildi ve "tiranlığa onun uyguladığı araçlarla karşı durulması" yolunda bir karar tasarısı geçirdi. "tiranlara karşı çıkmak", Gerrald'ın İngiliz reformcularına hatırlattığı gibi, "Tanrı'ya sadakattir." Üç gün sonra Globe Tavernası, Londra Yazışma Derneği'nin Genel Kurul'u nedeniyle o kadar tıklım tıklımdı ki, döşeme çöktü. Bu kez İngiltere toprağında toplanacak yeni bir Britanya Konvansiyonu önerildi. Yurttaş John Martin kürsüden cüretkâr bir Bildiri okudu:

> Tartışılacak konumuz var. Şu anda, kendimiz ve geleceğimiz için ya özgürlüğü ya da köleliği seçmeliyiz. Her köyde BARAKALAR kurulana kadar, *sırtımızdan beslenen* Hesseliler, Hanoverliler tepemize binene kadar bekleyecek miyiz?

Dört gün sonra Anayasa Derneği, "Londra Yazışma Derneği'nin ülkesine iyi hizmet ettiği"ne ve Bildiri'sinden 40.000 kopya basılmasına ve dağıtılmasına karar verdi. Bildiri'nin etkisi taşradaki dernekleri bir araya getirmek şeklinde oldu. Bildiri'nin alınması üzerine, "O akşam, bulabildiğim kadar arkadaşı topladım" diye yazıyordu Bristol Sekreteri," okuduk -yüzümüz kızardı- cesaretlendik... ikinci risaleniz cesaretimizi arttırdı ve vatanseverliğimizi canlandırdı... ve dahası sayımız önemli ölçüde arttı."[56]

---

56 *Report of Committee of Secrecy* (1794), s. 185 vd.; Joseph Gerrald, *Convention the Only Means of Saving Us from Ruin*, s. 59; *The Address Published by the L.C.S...20 January* 1794. John Martin Edinburgh Tolbooth'daki Margarot'a ya-

Diğer faal olmayan derneklerden de mektuplar geldi. Uzun süredir sessiz kalmış olan Newcastle'da, "haftada bir toplanan, tanıdık dostlardan başka kimseyi kabul etmeyen, gazete şirketlerinin adından başka ad almayan" bazı "dernek"lerin var olduğu anlaşıldı. Londra ile resmen yazışmayan, Royston ya da Halifax'daki gibi "şimdiye kadar faaliyetlerimizde büyük titizlik ve gizliliğe riayet ettiğimiz için" 1794 Nisan'ında ilk kez özürlerle ortaya çıkan pekçok başka derneğin var olduğu ya da canlandırıldığı açıktır:

> Genel olarak halkın bilmesini istiyoruz ki bu kasabada ve kilise bölgesinde, her türlü özgür tartışmayı şiddetle reddeden bazı adamlar vardır... Burada Özgürlük savunucularından birisinin, para ya da teşhir cezasına çarptırıldığını ya da hapsedildiğini görmek, öfkelerini inanılmaz derecede teskin edecektir...

Aynı ay içinde Halifax'da Leeds, Wakefield, Huddersfield, Bradford ve de çevredeki yerlerden pekçok arkadaşın katıldığı" bir açık hava gösterisi düzenlendi. Bristol'da bir genel delege toplantısı yapılması ve Ulusal Konvansiyon planları onaylandı. Leicester'de publarda bazı kulüpler ve "Demokratik Konferans"lar düzenlendi. Londra'da Yazışma ve Anayasa Dernekleri, ikincisi başka bir isimden yana olmasına rağmen, bir Konvansiyon toplamak üzere ortak bir komite oluşturdular. Nisan'da Chalk Farm'da Thelwall ve diğerlerinin konuştuğu başarılı bir açık hava gösterisi yapıldı ve "halen mevcut yasaları değiştiren" herhangi bir yeni girişimin, "İngiliz Ulusu'yla Yöneticileri arasındaki toplumsal anlaşmayı bütünüyle ortadan kaldırıcı" bir eylem olarak değerlendirileceği karara bağlandı.[57]

Bu yalnızca baskının değil, aynı zamanda yükselen fiyatların ve artan ekonomik güçlüklerin hasatıydı. Ajitasyonun, Doğu Yakası'nın daha yoksul kesimlerine de nüfuz ettiğine dair kimi kanıtlar mevcuttur. Ekim ayındaki Hackney toplantısı yeni bir şey olsa

zıyor: "Dernek hem ruh hem de sayı olarak sürekli gelişiyor ve şimdi *zenginler* aramıza katılmaya ve deri önlüklü dürüst adamların arasında mutlu bir şekilde oturmaya başlıyorlar." T.S. 11.2510 (B).

57 *Report of the Committee of Secrecy* (1794), s. 185-189: *An Account of a Meeting of the Constitutional Society of Halifax* (Halifax, 1794); P.A. Brown, *a.g.e.*, s. 111-117: A Temple Patterson, *a.g.e.*, I, s. 227.

da, Francis Place, Chalk Farm toplantısına "erkek ve kadın... her türden... muazzam sayıda insan katıldığını... değişik polis memurlarından, Hükümet'in casuslarından, gazetecilerden ve Bow Street Koşucuları'ndan olmadık hakaret ve provokasyon görmelerine karşın hayatımda tanık olduğum en düzenli şekilde" hareket ettiklerini hatırlıyordu: "onlar *düşünen* ve *muhakeme eden* insanlardı."[58] Yine Nisan ayında Sheffield'da altı yedi bin kişinin (reformcular 12.000 kişi olduğunu iddia ediyorlardı) katıldığı İskoçya'daki mahkûmiyetleri protesto için bir toplantı düzenlendi. Ve Derby'den, güzel konuşan ve biraz dengesiz çok genç bir adam, Henry Yorke kürsüye çıktı ve "tüm halkın emreden sesinin, St. Stephen's Chapel'deki 558 Beyefendi'ye kendi işlerine bakmalarını tavsiye edeceği günün" yakın olduğunu söyledi. "Gece sarhoş adamlar" Sheffield'deki reformcuların evlerine saldırıyordu ve Derneğin Sekreteri Davison, "vatanseverleri saldırıdan korumak için küçük tepecikler yapılmasını" öngören bir planı özendirmeye çalışıyordu. Hardy ve Yorke'un daha sonraki yargılanmalarında buna büyük önem verilecektir. İddia makamı bunun ayaklanma niyetinin kanıtı olduğunu ileri sürecek ve savunma tanıkları ise bu iddiayı reddedecek ya da niyetin en çok "Kilise ve Kral" eşkiyasına karşı kendini savunmak olduğunu belirtecektir. Edinburgh'da Britanya Konvansiyonu'ndan kalma bölünmüş bir komite hâlâ gizli olarak toplanıyordu ve eski bir hükümet ajanı olan Robert Watt'ın kontrolüne geçmişti. Birkaç kargı ucu ve savaş baltası yapılmıştı ve Watt, ölüm döşeğindeki itiraflarında reform davasına inandığını ve Edinburgh, Dublin ve Londra'da aynı anda ayaklanmalar planladığını söyledi. Watt'ın kendi saikleri ne olursa olsun, çok sayıda İskoç dokumacı ve zanaatkâr onun entrikalarından derinden etkilendi.[59]

1794 Mayıs'ında derneklere karşı Pitt'in başlattığı ani saldırı öncesi koşullar böyle idi. Londra Anayasa Derneği'nin ve Londra Yazışma Derneği'nin liderleri tutuklanmış, Parlamento'da oluştu-

58 Add. MSS. 27814. Bu toplantılar önemli teamüllerin oluşmasına yardımcı olmuştur çünkü sıradan insanların Parlamento'ya dilekçe verme niyeti dışında böyle kamusal toplantılar düzenlemelerine yasal açıdan kuşkuyla bakılıyordu. Bkz. Johnson, *a.g.e.*, I, s. 277.

59 *Trial of Hardy, a.g.e.*, *Trial of Henry Yorke* (1795), s. 26, 80-81; *Trial of Robert Watt* (1795) s. 76.

rulan Gizli Komite tarafından incelenmek üzere evraklarına el konulmuştu.[60] *Habeas Corpus* askıya alınmıştı. Norwich'te Isaac Saint ve diğer komite üyeleri tutuklanmıştı. Edinburgh Konvansiyonu'na katılan delegesi M.C. Browne'un hâlâ yargılanmayı beklediği Sheffield'de Henry Yorke ve komite üyeleri yakalanmıştı. Derneğin sekreteri Richard Davison tutuklanmaktan kurtulmuş; *Sheffield Register*'in editörü Joseph Gales (Haziran ayında) suçlanmış ancak Amerika'ya kaçmıştı. Bu tutuklamaların hemen ardından, Parlamento'da sansasyonel "suikast" açıklamaları ve derneklerle Fransızlar arasında ilişki ve gizli ayaklanma planları olduğu dedikodularıyla derneklere karşı bir cadı kazanı başlatılmıştı. Balad ve gazete satıcıları "İHANET! İHANET! İHANET!" yazan başlıklarla sokaklarda dolaşmış, şehrin her yerine afişler asılmıştı. Donanmanın zaferinin kutlandığı "Şanlı Bir Temmuz" günü bir kalabalık Bayan Hardy'nin evine saldırdı ve bir Londra gazetesi, "kadın sevgili Tomy'sinin asılıp parçalara bölündüğü kabusuna kendini kaptırdığı için öldü" şeklinde haberler yazdı. Bazı kulüpler korkuyla dağıldılar, yerlerinde duranlar ise mahpusların yakınlarına para toplanması gerekçesiyle işgâl edildi. (Londra Yazışma Derneği'nin üyeleri sanıkların savunması için para topladıkları gerekçesiyle kovuşturmaya uğramıştı.) *The Times*, mahkûmların kan dökmekten zevk alan kişiler olarak gösterildiği İngiliz Devrimi'nin alaya alınmış bir öyküsünü yazdı.[61] Lincolnshire'de "balad söyleyiciler Jakobenlerin yıkılışını söylesinler diye parayla satın alındı ve sokak köşelerine yerleştirildi." Kibar topluluklarda yargılamalar konusunda suskun kalmak bile şüphe çekiyordu.[62] Nottingham'da "Kilise ve Kral"ın Jakoben avı olağanüstü şiddetliydi. Bir yıl önce olduğu gibi, "reformcuların evlerine giriliyor, insanlar dışarıya sürükleniyor, boyunlarına yularlar takılıyor ve şehrin kenarındaki çamurlu dereye fırlatılıyorlardı." Kralcı bir komite, Belediye Başkanı'nın korumayı reddettiği Jakobenlere saldırılması için yeni bir kanal aç-

60 Londra reformcularının tutuklanma koşulları için birinci bölümün başına bakınız.

61 [James Parkinson], *A Vindication of the* L.C.S. (1975), s. 1-6; *The Times*, 5 Eylül 1794.

62 W. Gardiner, *Music and Friends* (1838), I, s. 222.

mak üzere "deniz erleri"ne para ödüyordu.[63] Failsworth'da bu sıralarda önde gelen bir Jakoben "bir ağır süvarinin atının eyerine bağlanmıştı ve çılgın, gözü dönmüş bir kalabalık bacaklarına iğne batırıyordu."[64]

Bununla birlikte Londra Yazışma Derneği dağılmaktan çok uzaktı. Dokuz kişiden oluşan gizli bir yürütme komitesi seçilmişti. En etkin üyeleri arasında şapkacı Richard Hodgson, kitapçı John Bone ve "Yurttaş Groves" vardı. Belki de harekete geçme konusunda Pitt'i etkilemiş olan resmî bir rapora göre, Londra Yazışma Derneği bütün bahar boyunca büyük bir gayretle yeni üyeler kaydetmişti. Mayıs 1794'te yalnızca 48 şubeye sahip olmamıştı, fakat ayrıca esnaf ve zanaatkârların yanı sıra "Waterside Kapıcılarından birkaç kişi ve City'deki antrepolardan dükkâncılar ve bazı Beyefendilerin hizmetçileri gibi yeni türden insanlar da aralarında görülmeye başlamıştı". Bir bölüme elli İrlandalı topluca katılmıştı ve Woolwich ve Deptford'da yeni şubeler açılmıştı.[65] Hardy, Thelwall ve öteki liderlerin tutuklanmasından sonra Hodgson, Bone ve "Yurttaş Groves" yeni katılanları toparlamayı başarmışlardı. Temmuz ayında, "şaşkına dönmüş 18 şubenin toplanmadığı" bildirilmişti ve onları yeniden hareketlendirmek için delegeler gönderilmişti. Geriye kalan 30 şube faaliyetine devam ediyordu. Baskının sonuçları aslında dernek içindeki radikalleşme sürecinin daha da artmasına yol açmıştı. Eğer Ağustos ayında bazı şubeler "uykuya yatmış", bazılarından da kimi üyeler çekilmişlerse (bir muhbire göre) "Dernek halen esas itibariyle cesur ve çaresizlerden oluşmaktadır." Toplantılarda konuşulan, daha önceleri Parlamento reformuyla sınırlıydı. "*Şimdi* ülkenin hükümetini devirme niyeti açıkça itiraf edilmektedir." Sonbaharda, tutuklamaların şoku hafifledikten sonra halkın hissiyatında bir başka değişiklik oldu. Mahkûmlara yapılan muamele iyileşti ve Hardy'nin belirttiğine göre Newgate'deki adi suçlular reformculara saygılı davranma-

63 F.D. Cartwright, *Life and Correspondence of Major Cartwright* (1826), I, s. 312; Blackner, *a.g.e.*, s. 396-401; Sutton, *a.g.e.*, s. 193-199.

64 B. Brierley, *Failsworth, My Native Village* (Oldham, 1895), s. 14.

65 Özellikle "şehrin Doğu yakasındaki ve City'deki" Yazışma Dernekleriyle ilgili Rapor, 6 Mayıs 1794, T.S. 11.3510 A (3). Buna göre, Sheffield, Bristol ve Norwich aynı dönemde benzer artışları haber vermektedir.

ya başladılar. "Hükümetin şiddetli icraatı pekçoğunu korkuttu" diye hatırlıyordu Place:

> Pekçok kişi, ki aralarında ben de vardım, şimdi üye olmayı bir görevin yerine getirilmesi ve erdemli bir iş olarak kabul ediyordu... Bu Derneğin kalitesini yükseltti çünkü katılanların büyük çoğunluğu, amaçlarından kolay kolay vazgeçirilemeyecek, ölçülü düşünen, kararlı kişiliğe sahip insanlardı.[66]

Bu arada Derneğin gizli yönetimi de kendi sorunlarıyla uğraşıyordu. Mektuplarının taşradaki kulüplere "*güvenli bir şekilde ulaştırılması için yollar ve çareler*" bulmakta zorlanıyordu. Ağustos ayında en yetenekli üyesi Yurttaş Hodgson, eğer Bow Street Koşucuları yanlış adamı yakalamamış olsalardı, vatana ihanet suçlamasıyla tutuklanmış olacaktı. Durum (yürütme komitesinin kalan üyelerine duyurulduğunda) büyük bir sevince yol açtı. Bu olaydan sonra komite ile yalnızca "*Başıboş Dolaşan*" başlıklı mektuplarla haberleşebiliyordu. Eylül'ün 3'ünde Bow Street Koşucuları kaba bir şekilde yürütme kurulunu bastılar ve Sekreter vekilini tutukladılar. "Yurttaş Groves" buna yetkileri olmadığını savundu ve diğerlerini de tutuklananın ailesi için para toplamak üzere bir tavernaya götürdü. Ama ertesi gün daha dikkat çekici bir olay oldu. Groves, Hardy'nin kalfası tarafından bir hükümet ajanı olduğu gerekçesiyle suçlandı ve Derneğin genel yürütme komitesi önünde, biçimsel bir duruşmada kendini savundu. Konuşması, fazla dramatik olmakla birlikte, içtenliği bakımından etkileyiciydi. Sadakati konusunda pekçok kanıtlar, Jakoben kişiliği konusunda ise pekçok tanıklar getirdi. Muzaffer bir şekilde aklandı.

Ancak "Yurttaş Groves" gerçekten bir casus *idi*. Oliver'den Chartist yıllara ve daha sonrasına uzanan uzun çizginin en yetenekli casuslarından biriydi. Gizli yürütme komitesinin her toplantısından sonra, Pitt ya da Dundas ya da Hazine Avukatı'nın

---

66 G. Wallas, *Life of Place*, s. 21. Place'in elyazması "Tarih"i ihtiyatla ele alınmalıdır. Olaydan çok yıllar sonra kendisi kayıtsız bir Benthamcı reformcu iken yazılmıştır ve kısmen kişisel bir *apalogia*'dır ki [özür dileme] içinde "ölçülü düşünen adamlar" (yani Francis Place) yüceltilmekte daha az ılımlı olanlar kötülenmektedir. Thelwall'ın konferansları "günün bütün önyargılarını okşayan ilkesiz nutuklar" şeklinde tanımlanmaktadır. *The Tribune*'un kısaca gözden geçirilmesi bu yargıdaki yanlılığı ortaya koyacaktır.

gözden geçirmesi için uzun raporları geliyordu. Onun bu özel becerisi sayesinde bu ayların olaylarını anlatabiliyoruz.[67]

Hardy'nin Old Bailey'deki duruşması 25 Ekim 1794'te başladı. Suçlama vatana ihanetti. Ve sanki suçlamanın dehşetini arttırmak istercesine, -gerçek nifakçı ve belki de "çifte-ajan"- Robert Watt'ın yalnızca on gün önce Edinburgh'da kafası kesilmişti. Halk ve de jüri tutukluların mahkemede hayatlarının söz konusu olduğunu biliyordu. (Mahkeme salonunda duruşmanın ciddiyetini kavramayı reddeden, gerçek bir Wilkesçi eda ile iç sıkıntısının heyecanını saygısız bir nüktedanlıkla birleştirmeyi becerebilen John Horne Tooke idi. "'Tanrı ve Vatan'ın tarafından yargılanmayı kabul ediyor musun" sorusuna, "mahkemeyi çok az adamın yapabileceği bir ciddiyet havasıyla birkaç saniye süzdükten sonra üzerine basarak ve kafasını sallayarak cevap verdi: 'Tanrı ve vatanım tarafından yargılanmayı *isterdim, ancak*——!'")

Sekiz gün boyunca mahkeme devam ederken tehlikeli "gizli plan" suçlamasının kanıtları acınacak durumdaydı ve Erskine'in iddia makamının tanıklarını dirayetli hattâ biraz merhametsizce çapraz sorgulayışı, söz konusu kanıtları olduğundan da entipüften hale getirdi. Halk bir kere daha Hardy'de "özgür doğmuş İngiliz"in bayıldığı o bağımsızlık imajını buluyordu: devletin gücüne kafa tutan, kararlı ve onurlu bir halk adamı. Bayan Hardy'nin ölümünün koşulları sempatiyi arttırdı. Heyecan yükseldi: taşrada yolcular ve postalar durdurulup haber soruluyordu. Kararın verildiği günün arifesinde, Hardy'nin beraat ettiği dedikoduları yayıldı ve Erskine'in arabasından atlar çözülerek sokaklarda muzafferane dolaştırıldı. Son gün -jürinin toplantı halinde bulunduğu üç saat boyunca- Old Bailey civarındaki sokaklar heyecanlı kalabalıklarla dolup taşmıştı. "Suçlu" kararı hiç kuşkusuz bir ayaklanmaya yol açacaktı. Norwich Vatansever Derneği'nden Davey adlı bir delege duruşmayı izlemek üzere Londra'daydı. Beraat kararı üzerine, bütün gece yol alarak, Pazar sabahı ilahi ayin saatlerinde Norwich'e

67 "Gizli yönetim"in tutanakları ve Grove'un raporları T.S. 11.3510 A (3)'de korunmuştur. Grove'un raporları 1794 Mayıs'ıyla Ekim ortaları arasını kapsamaktadır. Niçin o tarihte kesildiğini bulabilmiş değilim; belki de biçimsel olarak aklanmasına rağmen o "duruşma"dan sonra kendisine artık güvenilmemiştir. Gözlem gücü yüksek raporlarına örnek olmak üzere izleyen sayfalara ve genel olarak casuslar meselesi için ise Bölüm 14'e bakınız.

ulaştı. Doğruca St. Paul's'daki Babtist toplantı evine gitti. Buranın papazı, işiyle (çiftçiydi) ücret almadan yaptığı dinî görevi birleştiren eski tarz Baptist bir reformcu olan ateşli Mark Wilks'di. Davey içeri girdiğinde Wilks vaaz kürsüsündeydi ve sözünü keserek sordu: "Ne haberler birader?", "Suçsuz!". "O zaman 'Tüm iyiliklerin geldiği Tanrıya şükürler olsun'u söyleyelim."

Hükümet Horne Tooke'a karşı olan davasında ısrar etti. Ancak duruşma daha da büyük bir kepazelik oldu. Başbakan Pitt, savunma için mahkemeye davet edildi ve Wyvill'in reformcu *county* toplantılarına katıldığını itiraf etmek zorunda bırakıldı. Tooke'un beraatini, Aralık ayında Thelwall'a karşı bir karar çıkartmak üzere yapılan son bir çaba izledi. Ancak sonuç davadan feragat edilmesiydi. Belki de *tam da* öyle değildi. Kişiliğinde biraz yapaylık olan Thelwall, Newgate'de Hampden, Sidney ve Tiranlık temaları üzerine şiir yazarak kendisini meşgûl etmişti:

> Zindanın tüksindirici karanlığında
> Vatansever hâlâ yılmayan göğsüyle,
> Neşeli bir yan bulabilir ve gülebilir
> Mukaddes Erdem'inin huzuruyla![68]

Duruşmanın sonunda jüriye bizzat heyecanlı bir nutuk çekmek arzusuna kendini kaptırmıştı. "Eğer yapmazsam asılacağım" diyordu Erskine'e. "Eğer yaparsan asılacaksın" oldu Erskine'in cevabı. Thelwall'ın aklanmasıyla diğer tutukluların davaları düşürüldü.

İnsan, derneklerin üye sayısında ani bir artış bekleyebilir. Ancak ertesi yılın olaylarını açıklığa kavuşturmak zordur. İlk olarak, taşradaki derneklerin çoğu 1794 yazında kendi kendini feshetti ya da "yeraltı"nda faaliyet göstererek çok az iz bıraktı. (Gizlilik Komitesi açıkça yazışmanın tehlikelerine işaret ediyor ve de duruşmalar Hükümet casuslarının yaygın bir şekilde kullanıldığını ortaya koyuyordu.) Sheffield'da dernek, Yorke hâlâ içeride olduğu için hareketsiz kaldı. Onun mahkemesi 1795 Temmuz'una kadar yapılmadı ve "gizli plan" suçundan iki yıl hapse mahkûm oldu. Üstelik bu yargılamalar yalnızca göstermelik şeylerdi. Taşrada yö-

68 J. Thelwall, *Poems Written in Close Confinement in the Tower and Newgate*...(1795), s. 9.

neticilerin re'sen hareket etme konusunda oldukça büyük yetkileri vardı ve mütevazı reformcular kendilerini savunacak bir Erskine bulamazlardı.[69]

Üstelik savunmaların masrafını da karşılamak gerekiyordu. (Nüfuzlu yurttaşların Vatansever Derneği'ni hâlâ destekledikleri Norwich'de, Mark Wilks tarafından 1795 Nisan'ında duruşmaların masraflarını karşılamak üzere St. Paul's kilisesinde iki fevkalade Jakoben Vaazlar Koleksiyonu sunulmuştu.) Aklamalar genel bir terörü önlemişse de yargılamalar, Hükümet'in nerelere kadar gitmeye hazır olduğunu gözler önüne sermiştir. Hardy'nin güvenilir kaynaklardan öğrendiğine göre, reformculara karşı (300'ü fiilen imzalanmış) 800'den fazla tutuklama emri hazırlanmıştı ve onunla ilgili hükümden sonra derhal yürürlüğe konulacaktı. Ve aklamalar Kurulu Düzen'in sözcülerini tutarsızlık noktasına getirdi. Gizlilik Komitesi'nin raporunun hazırlanmasında rolü olan ve şimdi yılda 4.000 sterlinlik bir emekli maaşına sahip bulunan Burke, 1794'ten sonra James Reeves'in entellektüel benzeri oldu. Seçmenlerin beşte birini ve seçme hakkı olmayanların çoğunu "ıslah olması mümkün olmayan, ebedi teyakkuz gerektiren saf Jakobenler" olarak görüyordu. Aklanan insanların "caniler" olduğunu imâ ediyor ve siyasetteki hastalıkların "kızgın demirin ve bıçağın korkulu terörünü" gerektirdiğini savunuyordu.[70]

İkinci olarak, reformcuların kimi liderleri "yeter" demişlerdi. Anayasa Derneği bir daha hiçbir zaman canlanamadı ve Horne Tooke, 1796 seçimlerine kadar kamusal işlerden uzak durdu. Hardy, karısının ölümünden sonra daha çok kendi işleriyle uğraştı ve Londra Yazışma Derneği'nde bir daha aktif bir rol üstlenmedi. Ve Londra derneği şimdi görüş ayrılıklarıyla paramparçaydı. Derneğin yeni bir tüzüğe sahip olup olmaması gerektiği konusundaki

69 Örneğin Leedsli James Hindley, 1794 yılında muzır yayınları sattığı için iki yıl hapse mahkûm edilmişti. Leicester'de George Brown 1794'te tutuklanmış, birkaç ay mahkemeye çıkarılmadan tutulduktan sonra salıverilmişti. Sheffield'de, daha tedbirli *Iris*'i yayınlayarak Joseph Gales'in işini sürdüren James Montgomery 1795'te (üç ve altı ay süreyle) iki kere hapse atılmıştı. Taşradaki kovuşturmaların kapsamına ilişkin sistemli bir araştırma mevcut değildir.

70 Hardy, *Memoir*, s. 42-43; Mark Wilks, *Athaliah: or the Toscin Sounded* (Norwich, 1795); Thelwall, *The Rights of Nature* (1796), Mektup 1, s. 40, 56-57; Sarah Wilks, *Memoirs of the Reverend Mark Wilks* (1821), s. 78-79; E. Burke, *Two Letters Addressed to a Member of the Present Parliament*, (1796).

dalaşmalar haftalar aldı. Bir kesime göre, *her türlü* tüzük doğrudan demokrasiye bir engeldi. Bir başka kesim baskının daha sıkı bir iç disiplinle karşılanması gerektiğini savunuyordu. (Bir mektupta, tesadüfen "liderlerimiz" sözcüğünün kullanılmış olması dernek içinde demokratik bir haykırışa yol açmıştı.) Kişilikler çarpışması sonucunda iki bölüm, yeni dernekler kurmak üzere ayrıldı. John Bone, ana örgütle iyi ilişkilerini sürdüren Londra Reform Derneği'nin Sekreteri oldu. Diğer bölünmeyi John Baxter'ın başlattığı ve tumturaklı liberal duygusallıklarda uzmanlaşmış Özgurlüğün Dostları Derneği'ni kurduğu anlaşılıyor. Bir ajanın, "ince suratlı, siyah kuyruklu saçlı, koyu kahverengi giysili, siyah yelekli, kırk yaşlarında... basit görünüşlü bir adam" şeklinde tarif ettiği Baxter daha şiddetli önlemlerin savunucusu gibi görünmektedir ve *Zulme Karşı Direnme* konulu konferanslar vermektedir: "Devlet'in tüm İktidarı toprak sahibi insanların eline verildiğine göre, bunların HAYATIN ve ÖLÜMÜN *araçlarını* ellerine almış oldukları gerçekten söylenebilir." Newcastlelı eski bir öğretmen olan Thomas Spence, "Paine'inkinden daha ileri giden bir başka *İnsan Hakları*" ile şimdi taraftar kazanıyordu. Aristokrasinin topraklarına el konulmalıydı ve onların yerini Spence'in yeni kooperatifleri almalıydı: "İnsanlığın kabul edilebilir derecede bir özgürlüğü ve mutluluğu, eğer toprak sahipleri hâlâ orada bulunmak ıstırabına katlanıyorlarsa yapılacak bir Parlamento Reformu ile elde edebileceklerini düşünüyor musunuz?.. Bir halk Konvansiyonu ya da Parlamentosu Aristokrasi ile ebedi savaş halinde olacaktır."[71]

Bu gerilimler yalnızca beklenen şeylerdi. 1793 Ekim'i gibi erken bir tarihte Londra Yazışma Derneği'nin Tutanakları, *Levelling* [eşitleyici] ilkelerini savunanların üyelikten çıkarılması yolunda, bir bölümden gelen, bir öneriye yer vermektedir. Hayat pahalılığı artarken -ve toplum Londra'nın Doğu ve Güney'ine doğru yayılırken- "toplumsal" sorun giderek daha fazla öne çıkıyordu. 1794'e ait tipik bir broşür, Reform'dan vergilerde indirim, Yoksul Yasaları'nın ve Avlanma Yasaları'nın iyileştirilmesi, sendikalar üzerindeki kısıtlamalara, zorla askere almaya bir son verilmesini ve asker-

71 *The Correspondence of the L.C.S.* (1795), s. 4, 20-21, 26, 42-43; Hardy, *Memoir*; P.A. Brown, *a.g.e.*, s. 142, 151; J. Baxter, *Resistance to Oppression* (1795); [T. Spence], *The End of Oppression*, (1795). Spence için ileriki sayfalara bakınız.

lerin halkın bulunduğu yerlerde konuşlandırılmamasını bekliyordu.[72] Spence ve Baxter'in daha aşırı görüşlerinin kabul görmediği bir toplumda bu talepler evrensel kabul görebilirdi. Ancak, taktikler konusunda derneğin de bölünmüş olduğu açıktır. Londra liderliğine yeni gelen iki kişi farklı eğilimleri örneklendirmek açısından ele alınabilir. Place'in kendisi, aklı başında davranışları, büyük örgütleme yeteneği, entellektüel kapasitesi ve sendikal örgütlenmedeki deneyimi ile Hardy'nın geleneğinden geliyordu. 1795 yazında sık sık Genel Komite'ye başkanlık ediyordu ve kendi anlattıklarına göre, derneğin temel işlevini çalışan insanlar arasında siyasal eğitim olarak görüyordu:

> Bakanların, Hükümeti bir çıkmaza sokana, yani daha fazla yönetemez hale gelene kadar devam edeceklerine inanıyordum. Bana öyle geliyorduki iyi ve ucuz bir yönetim için insanların sahip olduğu ya da olabileceği tek şans onlara temsil edilmenin avantajlarını öğretmekti... öyle ki ne zaman bir Bakan'ın davranışı kriz yaratırsa, daha ucuz ve basit bir yönetimi kurmaları muhtemel olanlara destek verebilsinler. Dolayısıyla Derneğin, mümkün olduğu kadar sessizce ve gizlice çalışmasını tavsiye ediyordum.

Bu gereğinden fazla bir *arrieres pensees* [gizli niyet] taşımaktadır: "ucuz ve basit yönetim" Place'in geç Benthamcı bir jargonuydu; buna karşılık 1795 yılında toplum, baskıya son vermek ve özgürlük, eşitlik temelinde ergin erkeklere oy hakkı istiyordu. Ancak Place, 1795 gibi erken bir tarihte, işçi sınıfı reformcularını, Parlamento'daki orta sınıf ve aristokrat reformcuların bir *aksesuarı* olarak gördüğünü söylerken belki de haklıydı. Çalışan insanlar, kendi başlarına ve *kendileri* için reform sağlamayı umut edemezlerdi ama tavizler elde edeceği "en muhtemel" olan başkalarına destek verebilirlerdi. Bu bir anlamda uzak görüşlü taktik bir uzlaşmaydı ama, halkın ajitasyonu yoluyla bir krizi *hızlandırmak*'tan ziyade, -belki malî bozuklukları, yiyecek ayaklanmalarını ve halk arasındaki karışıklığı gözleyerek- krize müdahale etmeyi

72 [James Parkinson], *Revolutions Without Bloodshed* (1794). Ilımlı Jakoben taleplerinin güçlü bir şekilde ifade edilmiş bu dikkate değer örneği Cole ve Filson'un *British Working Class Movement*, s. 48-52'dedir.

gerektiriyordu. Bu, öz saygısı olan esnaf ve zanaatkârların, kendileriyle karmaşa içindeki yoksullar arasında mevcut uçurumu gidermek yerine orta sınıfa doğru köprüler kurmak politikasıydı. Bu haliyle, "sınırsız üyeler" arasındaki ajitasyondan uzaklaşmayı temsil etmektedir. Ama aynı zamanda kılı kırk yaran örgütçülüğün ve kendi kendini eğitmenin somutlaşmasıdır.[73]

Öteki eğilimin temsilcisi, Dublinli bir esnaf ailesinden gelen ve o sırada Londra'da tesisatçı olarak çalışan John Binns'dir. O da 1794'de Londra Yazışma Derneği'ne katılmıştır ve hızla komitelerin ve gösterilerin başkanlığına yükselmiştir. Aklamaların hemen sonrasında, derneğin mesajını daha sert bir biçimde iletmesini, ve "hükümeti reform yapmaya zorlayacak" büyük halk gösterileri örgütlenmesini savunan çoğunluğa dahildi. Ve onun uğrunda çalıştığı reform, her ne kadar reform onların beyan ettikleri hedef idiyse, de aslında devrim yoluyla reformdu. *Anılar*'ında şunları yazıyordu: "[derneğin] pekçok etkili üyesinin arzu ve umutları, onları monarşiyi devirmeye ve bir cumhuriyet kurmaya yöneltmiştir."[74]

1795 Mart'ına gelindiğinde, ayrılmalar sonucunda dernek yalnızca 17 bölüm kalmıştı.[75] Daha da ciddi olanı, ulusal bir merkez kalmadığı için taşra ile olan yazışma azalmıştı. John Thelwall da, görünüşe göre (kendi iddiası), bağımsız bir hatip ve politika yazarı olarak kalmak kendisi için daha iyi olacağı için, ama muhtemelen görüş ayrılıklarından usandığından istifa etmişti. Ancak ayrılmalardan sonra Dernek daha bütünleşmiş ve faaliyetlerini canlandırmış görünmektedir. Place'in tezine -yani halk gösterilerinin yeni baskıya ve *Habeas Corpus*'un askıya alınmasına yol açacağı tezine- karşı, Gale Jones ve Binns'in en geniş çaplı ajitasyon politikası, tüm Londra bölümlerinin katıldığı bir referandum sonucu kabul edildi. Sonuç olarak, Haziran sonunda St. George Fi-

73 G. Wallas, *a.g.e.*, s. 24-25.

74 Binns, *a.g.e.*, s. 45.

75 1794-1795 kışında bir başka "İhanet" korkusu yaşandı, Derneğin üç üyesi, Smith, Higgins ve Lemaitre, havalı bir tüfekten ucu zehirli bir iğne ile Kral'a suikast girişiminde bulunmak suçlamasıyla karşı karşıya kaldılar. Suçlama kinci bir muhbirden kaynaklanıyordu ve sanıklar yargılanmadan serbest bırakıldılar. Bkz. J. Smith, *The Conspirators Exposed* (1795); P.T. Lemaitre, *Narrative of Arrest* (1795); P.C.A.35/6.

elds'de, yıllık parlamentolar ve ergin erkeklere oy hakkı için büyük bir toplantı düzenlendi. Londra Yazışma Derneği'nin 100.000 kişinin katıldığı iddiasını ihtiyatla karşılasak bile, o güne kadar Londra'da yapılmış en büyük reform toplantısı olduğu kuşkusuzdu. Yurttaş John Gale Jones kürsüye çıktı ve göz alıcı dili, Place'in Bentham'dan hatırladıklarından çok farklı olan bir beyanname okudu:

> Biz Briton değil miyiz, özgürlük bizim doğuştan elde edilmiş hakkımız değil mi?.. Kamçılarınızı, işkence araçlarınızı getirin ey intikam hizmetçileri. Darağaçlarınızı kurun... Her sokağa kışla, her köşeye zindan dikin! Her masum kişiyi tutuklayın ve sürün; ama başarılı olamayacaksınız... Cellat baltasından akan Vatanseverliğin kutsal kanı, Özgürlüğün bebek tohumlarını taşıyacaktır...

Bu kan karıştırılmış metaforlar altında sersemleyen göstericiler her şeye rağmen barışçı ve düzenliydi ve sessizce dağıldılar.[76]

Bu tarihten yıl sonuna kadar dernek hızla büyüdü. Oldukça sınırlı esnaf ve zanaatkâr çevrelerinin dışına taştı ve ücretli nüfus arasında artan bir desteğe sahip oldu. Haziran ayında dört yüz, Temmuz'da 700-800 üyeye sahip olunduğu iddia ediliyordu. Mart ayındaki onyedi bölüm, Temmuz sonunda kırkbire, Ekim'de ise yetmiş ya da seksene yükseldi. Bu arada ayrılan iki dernek de gelişme gösterdi. Yardımcı tartışma ve okuma kulüpleri ortaya çıktı. Deizm ve özgür düşünce güç kazandı; o kadar ki Gales Jones, ertesi yıl, sıradan bir şeymiş gibi şunları yazıyordu: "Her ne kadar Hıristiyan olduğumu söyleyemezsem de..." Dernek, 1794 aklamalarını ve diğer olayları kutlamak için anı paraları ve madalyonlar bastırdı. Thelwall haftada iki kez verdiği konferanslara düzenli olarak birkaç yüz kişiden oluşan kalabalıkları çekiyordu ve karısına yazdığı mektuplarda övünmeden edemiyordu:

> İki gece yaklaşık altı yüz kişi geldi... Özellikle iki konferans... ahlâksızlığın dayanaklarını, çürümüş binanın her taşını titretecek kadar sarstı. Her cümle elektrik yayılması gibi göğüsten

76 *Correspondence of L.C.S.* (1795), s. 4-5; *Tribune*, 20 Haziran 1795; Add. MSS, 27808; Anonim, *History of Two Acts*, s. 91 vd.

göğüse sıçrıyordu ve de o aristokratların -bazıları beni dinlemek için deli oluyorlar- bizzat kendileri sık sık alkışlara katılmak zorunda kalıyorlardı.

Ayrıca, derneklerin etrafında yeni bir cumhuriyetçi söylem keskinliği taşıyan başka gruplar ve taverna kulüpleri oluştu. "Yurttaş Lee" diye biri (bazan Methodist diye anılıyordu) Soho, Berwick Sokağı No. 98'deki "Britanya Özgürlük Ağacı"ndan, aralarında *Kral Öldürme, İngiliz Robespierre'in Saltanatı, Sonuncu George'un Mutlu Saltanatı* gibi başlıklar taşıyan alevlendirici ve kışkırtıcı risaleler yayınlıyordu. Spence gibi o da "*kilise bölgesi ve köy dernekleri*"ne önem veriyordu ve kendisi giyotine sıcak bakan az sayıda İngiliz Jakobeni arasındaydı. Belki de onun ürettiği Jakoben hikâyeleri, tek yapraklık yayınlar, küçük masal kitapları Hannah More'a o Ucuz Sırdaş Risaleler'le karşı saldırıya geçmeyi ilham etti. D.I. Eaton ve taşradaki derneklerden bazıları da ucuz risale işine başlamışlardı.[77]

1795 Haziran'ından sonra taşra ile mektuplaşma da canlandı. Ağustos ayında Sheffield'de bir açık hava toplantısı düzenlendi ve toplantıya başkanlık etmek için Londra'dan bir üye gönderildi. 10.000 kişinin toplantıya katıldığı iddia edildi.[78] Ancak başka açılardan Norwich en etkili taşra merkeziydi. Eylül ayında Vatansever Derneği'nin 19 şubesi etkin durumdaydı ve derneği oluşturan dokumacılar, kunduracılar, zanaatkârlar ve dükkân sahiplerinin yanı sıra henüz temkinli küçük mülk sahibi tüccar ailelerinin, Gurneylerin ve Taylorların desteğine sahipti. Üstelik Norwich bir grup yetenekli profesyonele de sahipti ve bunlar 1795 yılı boyunca, belki de dönemin Jakoben benzeri entellektüel yayınlarının en etkileyicisi olan *The Cabinet* [Kabine] adıyla bir dergi de çıkardılar. İçinde yer alan makaleler, savaşın yürütülüşünü ve Avrupa meselelerini yakından izleyen yazılardan şiirlere, Machiavelli'den Rousseau'ya, Kadın Hakları'ndan Godwinci sosyalizme kadar değişik konuları içeriyordu. Çok farklı vurgulara sahip olmakla birlikte Norwich, Babtist kiliselerden *The Cabinet*'in yükseklerde

77 *Correspondence of L.C.S.* (1795), s. 4-5, 29, 35; J.G. Jones, *Sketch of a Political Tour.*(1796), s. 33; Mrs. Thelwall, *Life of John Thelwall* (1837), s. 367.

78 *Proceedings of the Public Meeting on Crooke's Moor at Sheffield* (Sheffield, 1795).

uçan *filozofları*'na, "Dokumacılar Gücü"nden (Vatansever Derneği'nin genel merkezi) Gurney'in Konutu'na, Holkam'ın Foxçu kok işçilerinden, kentin yakınındaki köylerin işçilerine kadar değişik çevrelerde çok dikkate değer bir anti-ruhban duygu sergiliyordu.[79] Örgütlenme Norwich'ten Yarmouth, Lynn, Wisbech ve Lowestoft'a uzanıyordu. Benzer bir hareket Medway, Chatham, Rochester ve Maidstone kasabalarındaki, cerrahlar ve profesyonel adamlarla doklardaki usta işçilere kadar yaygınlaşmıştı. Nottingham, (bir kez daha) imalatçılarla çorap örücüleri arasındaki bir tür ittifakla canlanmaya sahne oldu. Ve Londra Yazışma Derneği'nin basılmış olan *Yazışmalar*'ı Leeds, Bradford, Birmingham, Leominster, Whitchurch (Salop), (Derby yakınlarındaki) Melbourne, Sunbury (Middlesex), High Wycombe, Truro ve Portsmouth'da faaliyet olduğunu göstermektedir.

"Yeni bir eğitimci kitleler arasında faaliyetteydi: YOKLUK" cümlesi Manchesterli bir tarihçi, Prentice'e aittir. 1795 Fransa'da olduğu gibi İngiltere'de de kriz yılıydı. Olağanüstü sert geçen 1794-1795 kışı, savaşın yarattığı altüst oluş, rekolte düşüklüğü gibi etkenlerin tümü birarada gıda maddelerinin fiyatlarının artamasına yol açtı. Mayıs 1795, ücretlerin ekmek fiyatlarına göre ayarlandığı ünlü Speenhamland kararının verildiği tarihti. Buğdayın fiyatı olağanüstü arttı. Londra'da 28 libresi 108 şiline, Leicester'de 160 şiline fırladı. Pekçok yerde ise bulunamıyordu. Yaz ve güz aylarında ülkeyi kaplayan daha önce görülmemiş yiyecek ayaklanmalarında Milisler'in ayaklanmacıların yanında yer aldığı bazı olaylar görüldü.[80] Silâhlı kuvvetlerde huzursuzluk vardı; İrlanda ayaklanmaya doğru gidiyordu; Norwich, Manchester ve West Riding barış için dilekçeler veriyordu. John Thelwall, o çok inandırıcı konuşmalarından birkaçını yokluk konusuna ayırdı. Jakoben Norwich'de 25.000'den fazla insanın yardıma muhtaç olduğunu söylüyordu. Yoksulluk ödemesi sterlin başına 12 ya da

79 *Correspondence, a.g.e.*, s. 27-28, 63-64; *Cabinet* (Norwich, 1795), 3 cilt; Sarah Wilks, *Memoirs of the Reverend Mark Wilks* (1821).

80 1795 ayaklanmaları için İblis'in Mevzileri bölümüne bakınız. Ayrıca bkz. *Morning Post*, 20 Mayıs 1795: Stradfordshire Milis'i, Oakhampton'daki (Devon) ayaklanmada "istisnasız tümüyle halka katıldı"; T.S. 11.3431; Hammonds, *Town Labourer* (1920 baskısı), s. 85-86; Maccoby, *a.g.e.*, s. 90; J.H. Rose, *William Pitt and the Great War* (1911), s. 282-288.

13 şilini bulmuştu. Spitalfields'daki büyük ipek endüstrisinin terk edilmiş olduğunu ileri sürüyordu:

> Benim hatırlayabileceğim kısa geçmişte bile... şehrin o kesiminde paçavralar içinde çıplak ayaklı çocuklar çok enderdi... tarladaki iyice bir işçinin, genellikle işini yürüttüğü dairesinden başka kasabanın kıyısında *Pazartesi* günlerini geçirdiği ve güvercinlerini uçurduğu ya da lale yetiştirdiği küçük bahçeli bir yaz evi olduğu zamanları ben hatırlıyorum... Ama o bahçeler şimdi harap oldu. Küçük yaz evleri ve Pazartesi eğlenceleri artık yok. Ve şimdi en sıradan konfordan, hattâ hayatın sıradan gereklerinden bile mahrum kötü, pis, sağlığa zararlı odalarda zavallı dokumacıların ve ailelerinin üst üste yaşadığını görürsünüz.

Burada, Jakoben kalfaların ve zanaatkârların anılarında -(Thelwall'ın da değindiği) "Terk edilmiş Köy" temasından daha fazla bir şey- derindeki duyguları titreştiren eski İngiltere'nin kaybolan bir resmi var.[81]

26 Ekim 1795'te Londra Yazışma Derneği, Islington, Copenhagen Fields'da (otuz iki yaşındaki) Yurttaş John Binns'in yönetiminde daha büyük bir gösteri için çağrıda bulundu. Toplantıda herhangi resmî bir görev almayan Place'in gözünde, bu "basiretsiz bir toplantı"ydı. Londra'da fiilen açlık vardı ve öfke yüksekti. Ana konuşmacılardan birisi hitabet gücünü kalabalığı barışçı bir havada tutmaya çalışan Thelwall'dı. Şimdi, "...Orkneys'den Thames'e, Dover Falez'inden Land's End'e [Britanya'nın en batıdaki ucu] tüm ülkeyi bir büyük siyasal Dernek ya da Yazışma Derneği'nde birleştirmeyi..." hedefleyen bir vizyonu ortaya atıyordu ve toplantıda tüm krallıktaki belli başlı şehirlere temsilciler gönderilmesi kararlaştırıldı. (Thelwall'in kendisi de Kasım'da derneğe yeniden girdi.) 100.000 ila 150.000 kişinin toplantıya katıldığı iddiası gözardı edilemez.[82] Üç platform ya da "tribün" kullanılmış olmasına rağmen, "izleyenlerin yarısı bile tek kelime duyacak kadar yakla-

81 *Tribune*, xxix, 23 Eylül 1795.

82 Abartmalı iddiaları genellikle azaltma eğilimde olan Place, siyasal ajitasyon konusunda uzun bir deneyimden sonra (1824 yılında) yalnızca 150.000 sayısının "mübalağalı olabileceğini" söylüyordu.

şamamışlardı." Bu kez Kral'a karşı bir "Serzeniş" yayımlanmıştı: "Hangi nedenle bizler, gözle görülen bolluğun ortasında, böylece açlığa mahkûm ediliyoruz? Niçin, sürekli çalışıp çabaladığımız halde yokluk ve perişanlığın sıkıntısını çekiyoruz? ...*Parlamenter Ahlâksızlık* ... köpüren bir burgaç gibi tüm emeklerimizin meyvesini yutuyor." İki Yasa'nın adı bilinmeyen tarihçisi, "ileri derecede uyum, intizam ve düzenlilik egemendi" diye yazıyor; "*özgürlük için kutsal* bir gündü."[83]

Üç gün sonraki gün, özgürlük için kutsal değilse bile, kesinlikle otoriteyi ürküten bir gündü. Parlamento'yu açmak için törene giden Kral ıslıklandı, yuhalandı ve arabası taşlandı: "Kahrolsun Pitt!", "Savaşa Hayır!", "Kral'a Hayır!", "Pitt'e Hayır!", "Barış!". Belki 200.000 Londralı sokakları doldurdu. Bazıları, siyah krapon kâğıdına sardıkları küçük ekmek somunlarını sopaların ucunu taktılar. Kalabalık arasında "*İnsan Hakları*'nı bir peniye satan" bir işportacı, tutuklandı, kurtarıldı ve zafer edasıyla kürsüye çıkarıldı. Kral'ın arabasının penceresi muhtemelen bir çakıl taşıyla parçalandı ve Kral, rivayete göre Lordlar Kamarası'na ulaştığında, nefes nefese, "Lordum, bana, bana, bana ateş edildi!" diye konuşmuştu.[84] Ertesi gün, Kral tiyatroya gitmekte ısrar edince, sokaklar boşaltıldı ve kendisine 100 piyade, 200 atlının yanı sıra 500 polis memuru eşlik etti.

Londra Yazışma Derneği sorumluluğu üstlenmedi. Ancak böyle bir gösteriyi istemiş ya da en azından taraftarlarının öfkesini kontrol etmeyi ummamış olabilir. (Olayların geçtiği akşam bir tavernada, dernek üyelerinden birisi, arabaya tırmandığını ve Kral'a saldırmaya kalkıştığını John Binns'e övünerek anlatıyordu.) Her halükârda otoritelerin tepkisi ani oldu. Kışkırtıcı toplantılara karşı bir beyanname yayımlandı ve Pitt, derhal İki Yasa teklifini sundu. Bunlardan birincisine göre, yazı ya da sözle, Kral, Anayasa ve Hükümet hakkında nefret ya da küçümseme uyandırmak vatana ihanet suçuydu. İkincisine göre ise elliden fazla kişi, toplantıları

83 Londra Yazışma Derneği, *Accounts of the Proceedings of a Meeting...26 Ekim 1795*; Add. MSS, 27808; J. Thelwall, *An Appeal to Popular Opinion Against Kidnapping and Murder*, (1796), s. 8; Thelwall, *Life*, s. 379 vd; *The History of Two Acts*, s. 97 vd.

84 Anonim, *Truth and Treason! Or a Narrative of the Royal Procession* (1795).

dağıtmak, konuşmacıları tutuklamak ve konuşmaları önlemek konularında geniş yetkileri olan yöneticilere bildirmeden bir araya gelemeyecekti. Üstelik kanun kitabına bir madde daha eklenmişti: yöneticinin emirlerine itaat etmemek ölümle cezalandırılabilecek bir suçtu. Özellikle Thelwall'i hedefleyen ayrı bir fıkra, reformcuların konferans salonlarını "uygunsuz evler" olarak kapatmaya yetki tanıyordu.

Bu yasanın sunuluşuyla (10 Kasım 1795) Kraliyet Onayı'nı elde etmesi (18 Aralık 1795) arasında geçen süre, halkçı ajitasyonun en büyük ve en son dönemi oldu. Küçük Foxçu muhalefet, yasanın geçirilmesinin her aşamasında mücadele verdi; ilk ve son kez, halkçı derneklerin yanı sıra ülke çapında kampanyalara katıldı. Londra Yazışma Derneği, 12 Kasım'da Copenhagen Fields'da olağanüstü bir gösteri için çağrı yaptı (bu kez 200.000 kişinin katıldığı iddia edildi). "Bu tür durumlarda olduğu gibi" diye hatırlıyordu Place, "toplantıya erkek, kadın ve çocuklar katıldı." Ancak, ne toplantının kendisi ne de çocukların katılması "olağan" değildi. Ve çocukların katılması barışçı bir niyeti gösteriyordu ve daha sonraki işçi sınıfı hareketlerinde bir gelenek oluşturacaktı. Aralık ayında dernek, Marlybone Fields'da son bir büyük gösteri düzenledi ve bunun öyküsü Josep Farington'un günlüğünde yer alıyordu. Değişik "tribün"lerdeki konuşmacılar arasında William Frend, Thelwall ve John Gale Jones vardı. "Kafa, omuz ve kollarını neredeyse sürekli sallamasına yol açan bir tür inme illeti olan, hırpani kılıklı, nazik" cerrah, her şeye rağmen "keskin, açık ve belirgin mükemmel bir sese" sahipti. Konuşması, Pitt'in "toplum önünde yargılanabileceği" tehdini içeriyordu:

> Herhangi bir patırtı çıkmadı: eller kalkmadı ya da alkışlara katılmadı diye herhangi bir gücenme de olmadı.[85]

Ülkenin geri kalan yerlerinde, hemen hemen hepsi Yasalar'a karşı, büyük gösteriler düzenlendi. "Eğer istifa etseydim, kafam altı ay içinde giderdi" diyordu Pitt. En büyük gerileme Yorkshire'de görüldü. County milletvekillerinden birisi, Wilberforce, "İsyana Teşvik Yasası" üzerinde gizliden gizliye Pitt'le birlikte çalıştı:

85 *The Farington Diary* J. Greig ed.), I, s. 118-119.

"Ayrıntılı olarak yazmak suretiyle tasarıyı iyi yönde değiştirdi". (Parlamento'da bir fıkraya yaptığı "muhalefet"le, "bağımsızlık"tan yana olan şöhretini korumaya özen gösterdi.) Bu arada Yorkshire'de, ılımlı ilkelerine sadık kalan Christopher Wyvill, protesto için bir *county* toplantısı talep etti ve bir Cuma günü, dört gün önceden haber vererek gelecek Salı, West Riding'in tüm küçük mülk sahiplerini York'daki toplantıya katılmaya çağırdı: "Ey dürüst ve çalışkan kumaş imalatçıları, tezgâhlarınızdan öne çıkın; Ey yiğit ve bağımsız rençberler bir gün için tarlalarınızı bırakın; atalarınızın ruhuna bürünerek beri gelin..." Wilberforce Londra'da kileseye giderken, Yorksihre'den gelen ekspres bir mesajla yolu kesildi. (Birkaç gün önce günlüğüne şunları yazmıştı: "Bir Hıristiyan'ın başkalarından farklı niteliğini hatırlayayım: Parlamento'da ağırlık, neşe, kibarlık ve kolay teskin olma.) Pek güçlük çekmeden, Pazar günü seyahat etme konusundaki tereddüdünü yenerek, Pitt'i görmeye gitti. Pitt *county* toplantısına katılması gerektiğini söyledi. Ancak Wilberforce'un arabası hazır değildi. "Benimki hazır" dedi Pitt, "onunla git." (Hazır bulunanlardan birisi, "eğer kimin arabasına bindiğini anlarlarsa, öldürülmek riskiyle karşı karşıya kalırsın" dedi.) Pitt'ten ödünç alınmış araba ile kuzeye "zorunlu yolculuğuna" başladı. Bütün *county* York'a akıyor gibiydi: yük beygirlerinin üstüne binmiş kumaş imalatçıları ya da "*Billy-Men*"ler. Toplantı, başladıktan kısa süre sonra, Wilberforce'un York'a girdiği sırada, tam manasıyla Hükümet aleyhtarı bir havaya bürünmüştü. Yorkshire'de "şimdiye kadar bir araya gelmiş en büyük centilmenler ve küçük mülk sahipleri" topluluğuna, "utangaç kralcıların umutsuzluğa düşmüş ruhlarına "hiçbir zaman aşılamamış" bir belagatla, "enerji ve canlılık" üfleyerek hitap etti. Wilberforce'un bağımsızlık ve Hıristiyan insanseverliği konusundaki büyük şöhreti, Nonkonformist rençber ve kumaş imalatçılarını etkiledi. Toplantı dağıldı; 4.000 küçük mülk sahibinin büyük çoğunluğu, Wilberforce'un Kral ve Anayasa lehindeki konuşmasını desteklerken, "o deli herif Albay Thornton askeri üniforması içinde ayağa kalktı ve 'York ayak takımına'... Jakobenler lehinde konuştu. Onlara, ne zaman ayaklanırlarsa, askerlerin çoğunun onları desteklemeye hazır olduğunu söyledi." Thornton, "askerî giysilerini ayak takımına fırlatarak" konuşmasını tamam-

ladı ve kalabalık onu zafer havası içinde Belediye binasına kadar omuzlarında taşıdı.[86]

Bu, çağlar arasında bir krizin açığa çıktığını gösteren tarihin o anlarından birisidir. Seçimler bir yana, York'da bir sonraki kitlesel West Riding toplantısı, Oastler'in fabrika kölelerinin "Hac Yolculuğu" (1832) olacaktır. Nasıl ki, York toplanıtısı kralcı özel mülk sahipleri ile nifakçı seçme hakkı olmayanlar arasında bir saflaşma getirmişse, aynı şekilde 19. yüzyıl toplumu da, 1850'ye kadar, seçim kürsülerinde seçmenlerle işçiler arasında bir saflaşmaya tanık olmuştur. Ve bu başka bir bölünmeyi simgelemektedir. Fox, "Yorkshire ve Middlesex birlikte İngiltere'nin tamamıdır" demişti. Yorkshire'in Nonkonformist vicdanı, tehlikeye açık olduğunu göstermiştir: Kilise ve Kral'ın yapamadığını, Wilberforce ve Methodistler yapabilmiştir. Ama Middlesex'te esnaf ve zanaatkârın geleneksel Dinsel Muhalefeti, şimdi daha açık bir yekilde özgür düşünceden yana olmuştur. Ve bu ayrıca İki Yasa'nın, Kilise ve şapelin önderlerinin "krala sadakat" açıklamalarının bir sonucudur.

İki Yasa'nın havlamasının ısırmasından daha kötü, yani tehditlerinin kuru sıkı olduğu iddia edilmiştir. Öngördüğü ölüm cezası hiçbir zaman işletilmemiştir. Her ne kadar *Habeas Corpus* sekiz yıl süreyle askıda kalmışsa da yargılanmaksızın tutuklananların sayısı 40-50'yi geçmemiştir.[87] Kuşkusuz Pitt'in istediği *havlama* idi: korku, casuslar, yetkileri tanımlanmamış uyanık yöneticiler, ibretlik örnekler. İki Yasa'nın havlaması ile ısırması arasında, her halükârda İngiliz jürisi engeli duruyordu ve Place'in, "dükkân sahiplerinin ve çalışan insanların çoğunluğunun bu yasaları anlamadan onaylamış olduğu söylenebilir" şeklindeki yargısı (1842) çok söz götürür.

Yasalar, ne denirse densin başarılı oldu. Londra Yazışma Derneği, ilk önce bir kafa tutma politikası izledi: yeniden bir ulusal örgüt kurmak üzere taşraya delegeler gönderildi. John Binns, önde

86 Wilberforce, *a.g.e.*, II, s. 112-133; Wyvill, *Political Papers*, V.

87 Place Belgeleri (Add.MSS) arasında Londra Yazışma Derneği'nin bir üyesi olan ve 1798 Mayıs'ında tutuklanan "John Oxlade'in Öyküsü" yer alır. Buna göre, 1798-1800 yılları arasında yargılanmadan hürriyetleri kısıtlanan Londra Yazışma Derneği üyelerinin sayısı 40 kadar, Birleşik İngilizler'in sayısı ise 35 kadardır. Ayrıca bkz. P.C.A. 158'deki "Şüpheliler Listesi".

gelen denizcilik üssü olan Porthsmouth'a gönderildi ama Londra Komitesi'nin, izlendiğini ve tutuklanabileceğini öğrenmesi üzerine geri çağrıldı. John Gale Jones, Kent kasabalarını, Rochester, Chatham, Maidstone, Gillingham, Gravesend'i turladı; Rochester'de dokuz ya da on şubesi olan bir dernek buldu. Chatham'da izleyicilerden birisinin Yasa'nın izin verdiği 50 kişilik sınır aşılmadı mı diye sorması üzerine, "bir başkası sinirli bir şekilde salonu terk etmesini ve böylelikle *onun* yokluğunun sınırın aşılmamasına katkıda bulunmasını istedi." Chatham'da dok işçilerinin Yasalar'ı destekleyen Kral'a hitaben yazılmış bir bildiriyi imzalamadıklarını, onun yerine protesto eden bir dilekçeyi imzaladıklarını öğrendi. Derneğin bu denizcilik üslerine karşı ilgisi, (çok yıllar sonra) Place'in, hiçbir üyenin, "Fransa'nın yardımı ile bir Cumhuriyet kurulması"nı desteklemediği yolundaki öfkeli reddiyesinin üzerine kuşkular yağdırmaktadır. Tersanelere yapılan bu ziyaretler, Jakobenleri, 1797'de Spithead ve Nore'da ayaklanan denizcilere bağlayan unsurlardan birisi olabilir.[88]

Daha sonra Jones ve Binns delege olarak Birmingham'a gittiler ve orada 11 Mart 1796'da bir toplantıda konuşurken tutuklandılar. Ayrı ayrı yargılandılar; Jones 1797 de hapse atılırken, Binns beraat etti. (Gerrald'ın eski ustası Dr. Samuel Parr, duruşma boyunca jürinin tam önünde oturarak, iddia makamının dellileri karşısında inanmaz bakışlarla kudurmuş gibi surat asarak ve savunmanın ileri sürdüğü her şeye şefkatle kafa sallayarak [beraat kararına] maddi olarak katkıda bulundu. Bu arada Thelwall, konferanslarına "Roma Tarihi" düzmece adı altında devam ederken konferans salonlarından oldu ve *The Tribune*'ın yayınını kesmeye zorlandı. Norwich'de 22 konferans vererek East Anglia'yı dolaştı ancak kendisi ve izleyicileri Yarmouth'da, limandaki bir fırkateynden bu amaç için gönderilen kılıçlı, coplu doksan bahriyelinin saldırısına uğradı. Liderleri tutuklu olan ya da ortaya çıkamayan ve taşra ile çok zayıf bir iletişim sürdürebilen Londra derneği kendi içine kapandı ve iç ayrılıklar ve dağılma dönemine girdi.[89]

---

88 John Binns, *a.g.e.*, s. 63-64; J. G. Jones, *Sketch of a Political TourThrough Rochester, Chatham, Maidstone, Gravesend...*(1796), s. 27, 81; Wallas, *a.g.e.*, s. 25-28.

89 Binns, *a.g.e.*, Thelwall, *Narrative of the Late Atrocious Proceedings at Yarmouth* (1796); C. Cestre, *John Thelwall* (1906), s. 127-129.

Muhalefet yaratıcılıktan uzak değildi. Kısmen dinsel -ya da din karşıtı- sorunlardan kaynaklanıyordu. Bu insanlar Devlet'e karşı dövüşe kalktılar. Şimdi pekçoğu kafasını Devlet diniyle dövüşmeye hazırlamıştı. Place, *Akıl Çağı*'nın ucuz baskısının yayımlanması işini ele aldı. Dernek yönetiminin çoğunluğunun buna verdiği destek, dinci olanların ayrılmasıyla sonuçlandı.[90]

Bir "dönek" Jakoben William Hamilton Reed, derneğin bu yıllardaki durumunu yansıtan ve gerçeklik payı taşıyan bir kitap yayımladı. Bölümlerden genel komiteye adam seçerken, "iyi bir Demokrat ve Deist"tir ya da "Hıristiyan değildir" diye tavsiyede bulunmak adet olmuştu. Kulüpler ve okuma grupları firari bir niteliğe sahipti; bir tavernadan diğerine kovalanıyorlardı. 1795 yılında Cripplegate'de "Green Dragon"da kurulan bir tartışma derneği sırasıyla Finsbury Square'e, Fetter Lane'e, Little Britain'daki "Scots Arms"a, daha sonra Moorfields'daki iki puba ve son olarak da 1798'de "şehir yönetiminin sınırları dışında kalan" Hoxton'a taşındı. Son güne kadar toplantıları hep kalabalıktı. Daha iddialı bir girişim de 1796 baharında, Whitecross Sokağı'ndaki Nichol'ün Mezat Yeri'nde Aklın Mabedi'nin açılması oldu. Üyeleri tarafından tefriş edildi ve bir kütüphane kuruldu. Gelişme gösteremedi ama, bir kuşak sonra vuracak olan Owenciliğin toprağını hazırlıyordu.[91]

Anlatılanları noktalamadan önce durup derneklere bir göz atarak, bunların ne tür bir yapıya sahip olduğunu inceleyebiliriz. Hem hakkında en çok şey bilinen hem de en güçlüleri olduğu için Sheffield ve Londra derneklerini örnek olarak alabiliriz.

Sheffield Derneği, Londra Yazışma Derneği gibi, "beş ya da altı ustanın" bir araya gelerek "...malzeme fiyatlarının muazzam yük-

90 1795-1796'da Genel Komite'ye (zaman zaman yürütme komitesine) seçilme olanağı yakalamış olan bir başka casus, James Powell'ın raporuna göre, 24 Eylül 1795 tarihinde "dernek üyesi Methodistler'in değişik toplantılar sonunda yazdıkları bir mektupta, Ateist ve Deistlerin Dernek'ten atılması isteniyordu." Talepleri kabul edilmeyince ayrılarak "Dinsel ve Toplumsal Özgürlüğün Dostları"nı kurdular. Powell'a göre, tam altı bölüm ve birkaç yüz üye onları izleyecekti. P. C., A. 38.

91 W.H.Reid, *The Rise and Dissolution of the Infidel Societies of this Metropolis* (1800), s. 5, 9-12, 22-23.

sekliği üzerine sohbeti"nden doğdu. Öylesine hızlı gelişti ki, 1792 Ocak'ında "her akşam, her biri kendine ait farklı evde toplanan" sekiz dernekten oluşuyordu. "Hiçbirine biletsiz girilmiyordu... ve mükemmel bir düzen kurulmuştu." Dernekler onbeş günde bir toplanıyordu; "birkaç yüz kişinin katıldığı" Genel toplantı ise ayda bir yapılıyordu. *İnsan Hakları*'nın Birinci Kısmı'nın, broşür şeklindeki baskısının (tanesi 6 peni) 1400 abonesi vardı ve "Sheffield'deki atölyelerin çoğunda ihtirasla okunuyordu." Kurulduktan dört ay sonra, 1792 Mart'ında dernek 2000 üyesi olduğunu iddia ediyordu. Mayıs ayında yeni bir örgüt yöntemi benimsendi:

> Her biri on kişiden oluşan küçük gruplar kurmak ve bu on kişinin bir delege seçmesi ve bu delegelerden on tanesinin yeni bir toplantı grubu oluşturması ve bunun Komite ya da Büyük Konsey'i oluşturacak uygun sayıyı bulana kadar devam etmesi.

Bu bölümler, Saxon usûlüne göre *tythyngs* olarak tanımlanıyordu. Başlangıçtan itibaren yerel mülk sahipleri "en aşağı tabakadan kişilerin" oluşturduğu bir derneğe karşı alarma geçmişlerdi. Ancak reforma olumlu bakan dışarıdan kişilerin ilk aylardaki raporları, üyelerinin aklı başında ve düzenli davranışına işaret ediyordu. Mayıs 1792'de bir üye, "iyi karakterli... kafaları bilgiye açık makûl anlayışa sahip kişiler"den oluştuğu konusunda Wyvill'i ikna etmeye çalışıyordu. "Birkaç Methodist" ve az sayıda Quaker da (her ne kadar çoğunluk tarafından kabul görmüyorsa da) üyeler arasındaydı:

> Bir kişinin tesadüfen hazır bulunduğu Toplantılar'dan birisi düzenli bir şekilde yönetiliyordu. Toplantı Başkan'ın tutanakları okumasıyla başladı... daha sonra bazi Üyeler hazır bulunanların eğitimi için sırayla Özgürlük'ten ve barışçı Reformlar'dan yana seçilmiş pasajlar okudular...[92]

92 Fitzwilliam Belgeleri (Sheffield Referans Kütüphanesi), F.44 (a); Wyvill, *PoliticalPapers*, V, s. 43-50; H. McLachan, *Letters of Theophilus Lindsay* (1920), s. 132; *a Complete Refutaion of the Malevolent Exhibited against the Friends of Reform in and About Sheffield* (Sheffield, 1793), *Report of the Committee of Secrecy* (1794), s. 85, 116, 119; W.A.L. Seaman, "Reform Politics at Sheffield", *Trans. Hunter Arch. Soc.* VII, s. 215 vd.

1792-1794 arasındaki tüm dernekler içinde, yazışmalarında en titiz ve en dakik olan dernek Sheffield'di. (Ulusal bir derneğin oluşturulması teknik olarak yasadışı sayıldığı için - yazışmalar ve üyelere onursal üyelikler verilmesi yoluyla ulusal örgütlenme sürdürülebiliyordu). Her ne kadar, görmüş olduğumuz gibi, üyelerin kürsüde aktörlük becerilerini sergilemek gibi -M.C. Brown ve Henry Yorke- bir eğilimleri var idiyse de dernek görevlileri tümüyle Sheffield endüstrilerinin kalfa ve zanaatkârlarıydı. Sheffiled, küçük ustaların ve görece olarak iyi para kazanan çok kalifiye zanaatkârların ve (İcra Subayı Yardımcısı'nın şikâyet ettiği gibi) "siyasî otoritenin olmadığı" bir şehirdi. 1792 yılında iki yönetici de şehrin dışında yaşıyordu; birisi 14 mil uzaklıkta oturuyor, "geçen yılkı çitlemelerle ilgili ayaklanmalarda biraz çaba gösterdikten sonra mülkünün bir kısmı ahali tarafından yakılan öteki, bir daha ortalıkta çok az görünmüştü."[93] Böylece, aristokratik etkinin çok az olduğu, pekçok kalifiye ve okur-yazar işçinin bulunduğu, demokratik bağımsızlık geleneği ile Jakoben ajitasyonu için ideal bir merkezdi. Az sayıdaki profesyonel arasında birkaç tane iyi niyetli kişi vardı. İlk üyelerden birisi "Quaker bir doktor"du ve Yorke'nin mahkemesi sırasında iki muhalif papaz savunmaya tanıklık etti. Önemli bıçakçı ustalarından bazıları da reformcuydu. Örgütlenme konusunda olağanüstü olan Sheffield bıçakçıları, kendi aralarından dikkate değer bir hatip çıkarmamış görünüyorlar. Ancak Hardy ve Yorke'nin duruşmalarında çapraz sorgulama sırasındaki yılmayan ve faka basmayan tutumları ve gösterdikleri dayanışma ile etkileyiciydiler. Hardy'nin duruşması sırasında bir tanık derneğin amacını şöyle tanımlıyordu:

> Halkı aydınlatmak, onlara çektikleri tüm sıkıntıların temelini, nedenini göstermek. Bir adam günün onüç ya da ondört saatinde çok çalışır ve ailesini geçindiremezse, bunu niye yapamadığının nedenini göstermek. Benim anladığım budur.

"Ben buraya dersimi öğrenmek için değil, gerçeği söylemek için geldim" diyordu bir başka tanık Yorke'nin duruşmasındaki çapraz sorgu sırasında. İçlerinden bazılarının, 1793-1794 depres-

93 Aspinall, *a.g.e.*, s. 4-5.

yonunda (ve de baskı günlerinde) silâhlı ayaklanmayı düşünmüş olabilecekleri doğrudur. Kuşkusuz savaşa karşı muhalefetlerinde uzlaşmazdılar ve Palmer ve Muir'i ilk destekleyenler onlardı.

Sheffield'in olağanüstü bir avantajı vardı: derneği destekleyen haftalık *Sheffield Register* ve yetenekli yayıncı ve editör Joseph Gales. (Daha entellektüel bir dergi olan *The Patriot* da bir süre için Sheffield'da yayımlanmıştı.) *Sheffield Register* 1787'de kuruldu. 1794 yılında (o zaman için) büyük bir tiraj olan 2.000'e ulaştı. Dönemin "demokratik" ruhu, siyaseti olduğu kadar tavırları da etkiliyordu. "Bay" ve Esquire" da dahil bütün biçimsel unvanlar kaldırılmıştı, ve Jakobenler saçlarını kısa kestiriyorlardı. Aynı şekilde, vilayetlerdeki demokratik dergiler de -*Sheffield Register, Manchester Herald,* (bir Faydacı reformcu olan Benjamin Flower'ın editörlüğünde) *Cabridge Intelligencer* ve *Leicester Herald* yerel gazetecilikte yeni standartlar ortaya koyuyor, Londra basınından "kes ve yapıştır" usûlünü terk ediyor ve özgün başmakaleler sunuyorlardı. Gales'in öncülüğünü yaptığı politika, *Manchester Herald*'ın ilk sayısında da (31 Mart 1792) açıklanıyordu:

> İçeriği *modaya uygun*, yalnızca Toplumun Kelebeklerini ilgilendiren - Saray Kıyafetleri ya da Saray Entrikaları, Av ve İçki Partileri ya da Ziyaretler gibi makalelere çok az yer ayıracağız...

Gales'in dergisi, kitapçı dükkânı ve risale bastığı matbaası, Sheffield hareketinin ayrılmaz bir parçasıydı.[94]

Sheffield derneği, kurulduğu ilk günden itibaren bıçakçılık endüstrisindeki "bir tür alt tabaka İmalatçı ve İşçiler"e dayanıyordu.[95] (Her ne kadar çevredeki köylerde, maden kömürü işçilerinin ya da kırsal amelelerin herhangi bir komite görevinde yer almadığı yolunda bir propagandanın sürdürüldüğü belirtiliyorsa da) Londra derneğinin üyelik yapısı, kuşkusuz çok daha karmaşıktı. Üyelerini, (Thelwall'in de çırak olarak görev yaptığı) "Özgür Tartışma Derneği" ve Araba İmalatçıları Salonu geleneğinden gelen ya da daha sonra Reid'in tanımıyla "dinsiz"lerin dernekleri

94 Bkz. Donald Read, *Press and People* (1961), s. 69-73; ayrıca F. Knight, *a.g.e.*, s. 72 ve J. Taylor, "The Sheffield Constitutional Society", *Trans. Hunter Arch. Soc.*, V., 1939.

95 Fitzwilliam Belgeleri, F.44 (a).

gibi çok sayıda kaynaktan elde ediyordu. Bunlar arasında Londra Yazışma Derneği büyük farkla en güçlü olandı ama onun çevresinde de pekçok grup faaliyetini sürdürdü.

Dernek, her biri otuz kişi olan, sayı 45 ya da altmışa çıktığında yenisi kurulan "bölümler" şeklinde örgütlenmişti. Her bölümden bir delege, (bir de oy verme yetkisi olmayan alt-delege) haftalık Genel Komite toplantısına katılırdı Bölümler delegelerini geri çağırabilirler ve ilke meselelerinde kendilerine danışılması hakkını ellerinde tutarlardı. İyi yazılmış tutanaklar, komite ve bölümler arasında canlı bir iletişimin varlığına ve komitenin yetkilerini kıskanç bir şekilde denetleyen üyelerden sürekli karar tasarılarının geldiğine tanıklık etmektedir. Öte yandan, 1794 sonrasında ajan korkusu yetkilerin önemli oranda beş üyeden oluşan Genel Komite'nin yazışma komitesine yani yürütmeye devredilmesine yol açtı.[96]

Derneğin üye sayısı hakkında kesin bir tahminde bulunmak son derece zordur. En yüksek sayılara 1792 güzü, 1794 ilkbaharı ve (belki de en fazla sayıya) 1795'in son altı ayında ulaşılmıştır. Derneğin kendisi kimi zaman onbinleri aşan sayılardan söz ederken, tarihçiler çok daha mütevazı görünen iddialar ortaya atmışlardır. (Genellikle üye sayısının hiçbir zaman 2.000'i geçmediği ileri sürülmüştür ancak Sheffield ve Norwich'in her ikisinde de bu sayının aşıldığını kabul etmek için yeterli neden vardır.) 1795-1796 yılında önde gelen iki komite üyesinin anıları da açıkça birbiriyle çelişkili olduğu için mesele daha da zorlaşmaktadır. Genel Komite'nin rastgele başkanlığını yapan Francis Place, 1795 yazında 70 bölüm ve her hafta fiilen *toplanan* 2.000 kişiden söz etmektedir. John Binns daha fazla ayrıntı vermektedir. Onun hesabına göre, derneğin geliri bir süre için haftada 50 sterlinin üzerindedir ve haftada bir peni hesabıyla bu "12.000 üyenin düzenli katılımını" gerektirir. Pekçok üye nadiren katkıda bulunduğuna ya da yalnızca ara sıra toplantılara katıldığına göre, onun ileri sürdüğü *ortalama* üye sayısı "büyük çoğunluğu... dükkân sahipleri, zanaatkârlar, ustalar ve işçiler olan..." 18.000 ile 20.000 arasındadır. Genel Komite'nin ara sıra

96 Daha tam bir değerlendirme için bkz. H. Collins, *a.g.e.*, s. 110 ve söz konusu usüllerin daha ayrıntılı bir incelenmesi için Dr. Seaman'ın yayınlanmamış tezine bakınız. Kurallar birkaç kere değiştirilmiştir, yukarda anlatılanlar, ilk iki ya da üç yıla ait tutanaklardan edinilen izlenimlere dayanmaktadır.

başkanlığını yaptığında (1795 ve 1796'da), Beafort Binası Thelwall konferans salonundaki toplantılara katılan bölüm delegelerinin ya da alt-delegelerin sayısı160 ile 180 arasındadır.

Her iki anı da olaydan birkaç onyıl sonra kaleme alınmıştır. Place'in anlattıkları daha güvenilir ancak toplumda "ajitatörler"in rolünü küçük göstermek istediği için daha yanlıdır. Binns'in yanlılığı ise Jakoben gençliği üzerine romantik bir renk atmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Güçlüklerden bir tanesi her bölüm içindeki sayıyı tahmin etmekten kaynaklanır. Üye sayısı 45'e ulaşınca yeni bir bölüm kurulacağı kuralına ilk yıllarda uyulmamıştır. 1792-1794 yılına ilişkin ele geçen belgelerden bölümlerde üye sayısının 17 ile 170 arasında değiştiği görülmektedir. Bu arada 1794 yılında *Privy Council* önündeki aklı başında ve ihtiyatlı cevaplarında Hardy kendi bölümünün 600 üyesi olduğunu söylemiştir. Ancak bunlardan bir halk hareketine katılan üye oranı bakımından olağan bir sayı olan, 50 ya da 60 üye her hafta toplanıyordu. Margarot (Aralık 1793'deki) Britanya Konvansiyonu'nda derneğin 12.000 ile 13.000 arasında üyeye sahip olduğunu söylemiştir ki, hemen hemen kesinlikle abartma olduğu söylenebilir. 1794 Mayıs'ında iyi haber alan bir ajan (muhtemelen "Yurttaş Groves") "onların kendi söylediklerine göre sayıları 18.000'i geçmiştir... ancak bu tümüyle inanılmaz görünmektedir" şeklinde rapor etmektedir. Bu sırada (rapora göre) derneğin üç aylık geliri 280 sterlindir ve bu da (üye başına üç ayda 13 peni hesabıyla) aidatını ödeyen 5.500 dolaylarında bir üyeliğe işaret etmektedir. 1795 güzünde bir başka casus (Powell) bölümlerde toplanan üyelerle yeni üyelere ilişkin haftalık bildirimleri düzenli olarak rapor etmiştir. Bunlar, Place'in haftalık toplantılara düzenli katılanların 2000'den biraz az olduğu yolundaki tahmininin doğru olduğunu, bu sayının birkaç katının derneğin defterlerinde görünmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. 1795 yılı sonunda (Powell'a göre) "Bölüm Defterleri'nden Derneğin Genel Durumu hakkında bir değerlendirme yapılmıştır ve buna göre fiilen 10.000 ya da daha fazla kişi toplantılara katılmıştır." Ancak Powell bunu, 1794'ten beri terk edenler ve "adlarını yazdıran 13 peniyi ödeyen ve bir daha Derneğe gelmeyenler" nedeniyle "yanlış hesap" olarak değerlendirmektedir. Böylece Place ve Binns biraz daha birbirine

yaklaşmaktadır. Pitt, pekçok şeydi ama aptal değildi; hiçbir zaman 2.000'i aşmamış bir grubun korkusuyla sevimsiz vatan ihaneti yargılamalarıyla İki Yasa'yı yürürlüğe koymazdı. 1794'ün başları ve 1795'in sonlarında en az 2.000 kadar aktif, aidatını ödeyen 5.000 ve kâğıt üzerinde 10.000'den fazla üye bulunduğu akla yakın görünmektedir.[97]

Derneğin günlük işleri ve parasal kayıtları büyük bir titizlikle yürütülüyordu ve demokrasi ilkesine çok dikkat ediliyordu. Britanya Konvansiyonu'na (1793) Margarot ve Gerrald'ın delege olarak seçildiği kader belirleyici Ekim toplantısında, bir üyenin gönüllü olarak ve *ödül almaksızın* (yani kendi cebinden harcama yaparak) katılmak istemesine, "derneğimizin ilkelerine aykırıdır" gerekçesiyle karşı çıkılmıştı. Derneğin parasal yönden sıkıntıda olduğu bir sırada böyle bir şey, parası ve zamanı bol olan insanların derneğin işlerini ele geçirmemesi için hizmet karşılığı para ödenmesi ilkesinin vurgulanmasıydı. Öte yandan Binns, "onların vekili olarak, onların işi için seyahat ederken, masraflarımı cömertçe karşılıyorlardı" diye anımsıyor.[98]

Bölümlerin çalışmalarına ilişkin değerlendirmeler değişiktir. Aklı başında anayasal bir emsal peşinde olan Place, eğitim faaliyetlerine büyük ağırlık vermektedir. Onun Londra Yazışma Derneği, Pitt'inkinden tamamen farklıdır: vaktinden önce bir İşçi Eğitim Birliği. Onun birliği özel bir evde toplanmaktadır: "Pekçok meraklı, akıllı ve düzgün adamla bir araya geldim... Kitaplara abone oluyorduk... Pazarları akşam partileri veriyorduk... okumalar, sohbetler, tartışmalar."

> Bu haftalık toplantılardaki olağan usûl şöyle idi. Başkan (herkes sırayla başkanlık yapıyordu) bir kitaptan okuyordu... ve hazır bulunan insanlardan, yerlerinden kalkmadan ama istedikleri kadar bunlar hakkında fikir beyan etmeleri isteniyordu. Daha sonra bir başka parça okunuyor ve aynı davet tek-

97 Bölümlere ait belgeler ve Powell'in raporları P. C., A. 38'de; "Examinations Before the Privy Council", T.S. 11.3509; Grove aynı yerde 11.3510 (A)'da; Place Belgeleri, Add. MSS 27808'de; Binns, *Recollections*, s. 45-46; Bir Üye, *An Account of the British Convention*, s. 40; *Correspondence of the L.C.S.* (1795), s. 29, 35. 1795'in Hazıran ve Kasım'ı arasında 2.600 yeni üye kaydedilmişti.

98 Londra Yazışma Derneği'nin Tutanakları, Add. MSS, 27812; Binns, a.g.e., s. 36.

rarlanıyordu. Daha sonra geriye kalan kısım okunuyor ve üçüncü bir davet yapılıyordu ve o zaman daha önce bir şeyler söylememiş olanların konuşması bekleniyordu. En sonunda genel bir tartışma yapılıyordu.

"Derneğin manevi etkisi gerçekten çok büyüktü. İnsanları, zamanlarını publarda geçirmek yerine kitap okumaya teşvik ediyordu. Onlara düşünmeyi, kendilerine saygı duymayı, çocuklarını okutmayı arzulamayı öğretiyordu. Onları kendi gözlerinde yüceltiyordu."[99]

Bunların hepsi iyi hoş: bir sınıfın kendi kendini siyasal eğitime tâbi tutmasının ilk aşamalarının mükemmel bir öyküsü. Ve gerçeğin önemli bir kısmını içeriyor; kısmen doğru. Zira Place'in, Beyaz Adam'ın Güvenilir Zenci'si olarak James Mill'e oturup poz verdiği gerçeğini de görmezlikten gelemeyiz. Ajanların o zamanki raporları Place'in kaçırdığı bir canlılığa tanıklık etmektedir. "Hemen hemen herkes konuşuyor" diyordu Londralı bir kapıcı, "delege ayağa kalkana kadar her zaman büyük bir gürültü oluyor. İnsanlar çok hiddetleniyorlar ve bekliyemiyorlar. Sonra bir delege ayağa kalkıyor ve onları yatıştırmaya çalışıyor." Üstelik bölümlerin *her zaman* Pazar günleri özel evlerde toplanmadığını biliyoruz. Yoksul bölgelerdeki pekçok bölümün tavernadan tavernaya kovalandığını biliyoruz. Ve W.H. Reid'in 1790'ların sonlarındaki kulüp toplantılarına ilişkin anlattıkları, "ruhbanın alay konusu edildiği şarkılar", "pipo ve tütün", "masaların üzerine serpiştirilmiş bir, iki, üç penilik yayınlar" da Place'in anlattıkları kadar güvenilir (ve onunkiyle bağdaşır) görünmektedir.[100]

Toplumun sosyal kompozisyonu konusunda herhangi bir kuşkuya yer yoktur. Bu, her şeyden önce, bir *zanaatkârlar* toplumuydu. Günümüze ulaşabilmiş bölüm kayıtları, ipek dokumacıları, saatçiler, kunduracılar, mobilyacılar, marangozlar ve terzileri göstermektedir. Doksan sekiz üyesi olan bir bölümün kayıtlarında, 9 saatçi, 8 dokumacı, 8 terzi, 6 mobilyacı, 5 ayakkabıcı, 4, kundura-

99 Add. MSS. 27808; G. Wallas, *a.g.e.*, s. 22; R. Birley, *The English Jacobins* (1924), Ek II, s. 5.

100 P.A. Brown, *a.g.e.*, s. 73; Reid, *a.g.e.*, s. 8; Place'in anlattıkları Merkezi Londra'daki esnaf ve zanaatkârı, diğerleri Doğu ve Güney'deki bölümleri kapsıyor olabilir.

cı, 3'er adet marangoz, boyacı, berber, 2'şer adet tacir, kurdeleci, çorapçı, oymacı, tuğlacı, kalıpçı, pantaloncu, karyola imalatçısı ve seramikçi ile birer adet kırtasiyeci, şapkacı, fırıncı, döşemeci, çilingir, tel işçisi, müzisyen, cerrah, dökümcü, camcı, tenekeci, cilacı, kitapçı, oymacı, manifaturacı, depocu ve işçi yer almakta, diğerleri sınıflandırılmamış bulunmaktadır.[101] Gale Jones ve Thelwall gibi derneğin en aktif propagandacılarının bazıları tıp adamı ve gazeteci idiyseler de komite üyelerinin büyük çoğunluğu zanaatkâr ve esnaftı: Ashley, ayakkabıcı; Baxter, gümüşçü kalfası; Binns, tesisatçı; John Bone, Holborn'da kitapçı; Alexander Galloway (daha sonra Londra'nın önde gelen mühendis işverenlerinden birisi olacak) matematiksel makine yapımcısı; Thomas Evans, matbaa boyacısı ve (daha sonra) patentli matkap kolu yapımcısı; Richard Hodgson, usta şapkacı; John Lovett, berber; Luffman, kuyumcu; Oxlade, usta ciltçi. Diğerleri arasında ayakkabıcı, fırıncı, tornacı, kitapçı ve terziler göze çarpmaktadır. Haziran 1794'te, "Yurttaş Groves", kendisini istihdam edenlere, derneğin sosyal kompozisyonunu açıklayıcı bir şekilde anlatmaktadır:

> Düzgün, işadamı kılıklı kimileri ki güçlü ama gelişmemiş yetenekleri vardır ve cesur oldukları kadar temkinlidirler. Açıkça görüldüğü gibi daha alt tabakadan başkaları vardır; herhangi bir yeteneğe sahip olmasalar ve bir şey söylemeseler de kararlı görünürler... ve cesaret gerektiren her türlü karara düzenli olarak oy verirler. Son tanımlananlar... ki en kalabalık olanlardır, toplumun en alt tabakasını oluştururlar, pek azı görünüş itibariyle düzgündür, kimisi pasaklı ve paçavralar içindedir; diğerleri öylesine sefil görünüşlü edepsizlerdir ki onların bulunduğu yerde oturmak için bile her iyi eğitimli adamın zorunlu olarak sahip olması gereken o doğuştan gelen gurura hâkim olması gerekir; ve ben Old Bailey'de bir duruşma *(Oyer & Terminer)* görmüşüm ki duruşma sonunda iddia makamının dileği ile tahliye edilmişlerdir, onlar bunlardan daha düzgün adamlardır. Bunlar çok vahşi ve karışıklık ve Anarşi'ye varacak her şeyi kabule hazır görünürler.[102]

101 P.C.A. 38

102 T.S. 11.3510 A (3).

İngiliz Jakobenleri sanıldığından daha kalabalıktır ve Fransız Devrimi'ni yapan *menu peuple*'e [aşağı tabaka] çok benzerler. Jakobenler'den daha ziyade, ateşli eşitçilikleri Robespierre'in 1793-1794 devrimci savaş diktatörlüğünü destekleyen Paris "bölge"lerinin *sans-culottes*larına benzerler.[103] Güçlü oldukları yerler henüz yeni fabrika kasabaları değil, daha eski entellektüel geleneği olan kentsel zanaatçıların bulunduğu kentlerdir: yün ipliği endüstrisindeki eski önemini henüz West Riding'e kaptırmamış olan eski endüstri şehri Norwich: Lancashire pamuğunun rekabeti karşısında gerileyen kavgacı çıraklarıyla ünlü ipek endüstrisi şehri Spitalfields: ve pekçok bıçakçı kalfasının küçük usta olma yolunda çabaladığı Sheffield. Aynen, Yıl II'de Paris'te olduğu gibi ayakkabıcılar her zaman önemliydi. Bu zanaatkârlar Paine'in doktrinlerini en aşırı noktasına götürdüler: kesin siyasal demokrasi: monarşi ve aristokrasiye, devlete ve vergilendirmeye toptan muhalefet. Heyecanın yüksek olduğu dönemlerde bir yanda binlerce küçük dükkân sahibi, matbaacı ve kitapçı, sağlık personeli, öğretmen, oymacı, küçük usta ve Dinsel Muhalefetin ruhbanı; diğer yanda kapıcılar, kömür taşıyıcıları, işçiler, askerler ve denizcilerin bulunduğu hareketin ortasındaki sert merkezi bunlar oluşturuyordu.

Hareket bu gerilimi kalbinde duyan yalnızca iki tane önemli teorisyen yetiştirmiştir. Bir ipek kumaşçısının oğlu olan John Thelwall en önemlisiydi. Wordsworth'un, Coleridge'in ve de Spitalfields dokumacılarının dünyasının bacaklarını ayırmıştır. Hareketin gerilemesinden sonra "zavallı Thelwall"ı küçümsemek moda olmuştur. 19. yüzyılın başında, nafile adam, pek de haksız olmayan bir zulmün kurbanı ve hayatını hitabet sanatı öğretmenliği ile kazanan bir merhamet figürü olmuştur. Ayrıca vasat bir şair olmasının talihsizliğini, bu suç her gün çevremizde işlendiği halde, tarihçiler ve eleştirmenler unutamamışlardır. "Jakobenizm dehşetinin korkusu... ve Pitt'in adına tapınma" geleneği ile yetişen De Quincey, "Thelwall gibi zavallı boş üslûp adamları" şeklindeki

103 Karş. A. Soboul, *Les sanc-culotters parisiens en l'an II (Paris, 1958)*, 2. Kitap ve ayrıca *sectionaires*'in toplumsal tabanı hakkında değerli bir tartışma için bkz. R. Cobb "The People in the French Revolution", *Past and Present*, XV, Nisan 1959.

kanaatini açıklarken aslında yalnızca bir sonraki kuşak arasında geçerli kanaati açıklamış oluyordu. Bu kanaat günümüze kadar onu izlemiştir.

Ancak, Gerrald ve Margarot'un yargılanmalarından sonra, Jakobenlerin önde gelen lideri olarak ortaya çıkmak, vatana ihanet suçlamasıyla yargılanmak ve (Tooke ve Hardy'nin yapmadığını yaparak), İki Yasa günlerine ve sonrasına kadar devam edebilmek için boş bir üslûp adamı olmaktan daha fazla şeyler gerekiyordu. Bunu yapabilmek için, belki de, (Hardy dışındaki) İngiliz Jakobenlerinin kendilerini abartma ve yapmacıklıklarında kimi zaman görülen gülünçlük, bir tür aktör yaratılışı gerekiyordu. Ancak çağ retorik çağıydı ve *parvenu* [sonradan görme] retoriği bir Burke'ün retoriğinden daha az sakin olmak zorundaydı. Özgürlüğün Hitabet Kürsülerindeki süslü dil (bunlar gerçekten de *gerçek* özgürlüğün hitabet kürsüleriydi) eğer onlara cesaret vermişse hiç kuşkusuz bağışlanabilir. Üstelik, 1793 ile 1795 yılları arasındaki siyasal çatışmaların baskısı altında Thelwall hem cesur hem de tedbirliydi. 1793 yılı boyunca konuşma ve tartışma hakkını korumak üzere Londra otoriteleriyle kamusal bir savaş sürdürdü. Bir salondan diğerine sürüldükten sonra (koruyucu bir komitenin yardımı ile) en sonunda, hem kendi konferansları, hem de derneğin 1794 ve 1795 yıllarındaki genel faaliyetleri için bir merkez görevi yapan Beafourt Binası'ndaki yeri elde etti.[104] Hardy'nin tutuklanması üzerine derhal derneği harekete geçirdi. Konfranslarına ajanlar katıldığında durumu lehine çevirmek için ajanlık sistemi üzerine konuştu. Ayaklanmayı kışkırtma girişimleri olduğunda, dinleyicileri sükunetle salonun dışına çıkardı. Aşırı karar tasarılarını değiştirdi; ve provokasyonlara karşı uyanık oldu. Kitle üzerindeki etkisi büyüktü. İki Yasa'ya karşı son gösteride, "Askerler! Askerler!" diye bağrışmaların olması üzerine ortaya çıkan panik dalgasını, derneğin askerî birliklerle kardeşlik ilkesini anlatarak, bir dayanışma dalgasına dönüştürdüğü söylenir.

1795 ve 1796'daki konferansları ve yazıları, diğer aktif Jakobenlerin çok ötesinde bir derinlik ve tutarlılık gösterir. Fransa'daki olaylara ilişkin İngilizlerin tahminlerini açıklıkla ifade etti:

104 Bkz. C. Cestre, *a.g.e.*, s. 74 vd.

> Fransız Devrimi'nde benim gurur duyduğum şey şudur: eski kötülüklerin, sırf eski oldukları için erdeme dönüşmeyeceğini... insanın, hiçbir yasanın ya da teamülün geri alamayacağı hakları bulunduğunu... düşüncenin özgür olması gerektiğini... entellektüel varlıkların zekâlarını kullanma hakkı bulunduğunu... toplumun bir tabakasının kaç yıldır bu suçu işliyor olursa olsun toplumun öteki kesimlerini soymak, yağmalamak ve onlara zulmetmek hakkına sahip olmadığını... Devrimin ilkeleri olarak savunmuş ve yüceltmiştir. Bu ilkeler benim hayranlık duyduğum ilkelerdir ve bütün aşırılıkları bir yana, bende Fransız Devrimi'ne hayranlık uyandıran işte budur.

Robespierre'in Terörü sırasında ortaya çıkıp, "Fransa'daki aşırılıklar ve şiddet Devrim'in yeni fikirlerinin sonucu değildir; aksine eski despotizmin sistemli zulmünün yarattığı eski intikam, ahlâksızlık ve şüphe mayasının sonucudur" demiştir. "Güçlü tarafın felsefesinin aptallığını ve yırtıcılığını" eleştirerek ne etkisiz Jirondenler'i ne de Dağlılar'ı desteklemiştir. Ama Robespierre'in ölümü üzerine, derhal "Pitt ve Robespierre'in kişiliklerinin paralelliği hakkında" bir konferans vermiştir:

> *Robespierre* yoksullar arasındaki popülaritesini arttırabileceği düşüncesiyle haksız olarak zenginlere baskı yaptı. *Pitt* zenginler arasındaki popülaritesini korumak amacıyla yoksulları ihmal etmiş, savaşları ve vergileriyle yoksullara zulmetmiştir... *Robespierre*, özgür bir anayasa getirmiş ve bu anayasaya taban tabana zıt bir yolda zalimlik etmiştir. *Pitt* başka bir *özgür* anayasayı övmektedir ve onun bütün hükümlerini ayaklar altına almaktadır."[105]

Bu da ayrıca cesaret gerektiriyordu.

The Tribune'da haftada iki kez yayımlanan konferansları, bir bakıma Cobbett'i haber verir şekilde, siyasî eğitimle olayların yorumunu birleştirmektedir. Dinleyici ve okuyucularını, Kosciuszco liderliğindeki Polonya ulusal bağımsızlık mücadelesinin ezilmesine ilişkin sahnelerle heyecanlandırarak, âlicenap bir uluslararacılık ruhu sergilemiştir. Radikalizmi genellikle Paine'in tanımladığı

105 *Tribune*, 25 Nisan, 23 Mayıs 1795; C. Cestre, *a.g.e.*, s. 173.

sınırlar içinde kalmıştır. Ama Paine'den daha fazla asıl üzerinde durduğu ekonomik ve toplumsal sorunlardır. Zanaatkârın normal çalışma ile bağımsız yaşama hakkını dile getirmiş; "bir araya gelen yoksul kalfaları" cezalandıran... "zengin imalatçılar, müteahhitler ve tekelcilere istedikleri gibi bir araya gelme" olanağı veren yasaları açıkça suçlamıştır.[106] "*Levelling*" [eşitleme] kavramını reddetmiş ve arazi millileştirmesi ya da Pantisokrasi [eşitler yönetimi] gibi uzak hesapları "spekülatif" olduğu için eleştirmiştir. "Kendi alnının teriyle" yükselebilecek olan bağımsız imalatçıyı tutmuştur. Ancak, "adil bir dağılımın olmadığı yerde üretim maskaralıktır... Eğer mülkiyet iyi dağıtılmış olsa, az bir miktar emek ihtiyaç maddelerini ve konforu sağlayabilirdi." Akıllı bir dağıtımın düşmanları "arazi tekelleri" ve çitlenmiş araziler ve "sermayenin birikimi"ydi. *İnsan Hakları*'nı *Doğa'nın Hakları*'na doğru genişletiyordu:

> *Her* erkek, *her* kadın ve *her* çocuğun, altısından altmışına, günde oniki ya da ondört saat çalışmadan emeğin ürünlerinin genel dağılımından, bir parça yiyecek ve paçavra ve bir hamak ile üstüne atacak bir kilimden daha fazla şeyler elde etmesi gerektiğini iddia ediyorum. Biraz konfor ve mutluluğu... bu tür tartışmaları yapabilmek için makûl boş zamanı ya da *haklarını* öğrenebilmeleri için bilgiyi hak ediyorlar...

Bu "haklar" arasında "işverenin kârlarıyla orantılı bir şekilde... ürünü paylaşma hakkı"; işçinin çocuğunun da "toplumdaki en yüksek istasyona" çıkabilmesini sağlayacak bir eğitim hakkı da vardır. Ve 19. yüzyıl işçi sınıfı siyasetine giren bir dizi fikirler ve öneriler arasında, Thelwall sekiz saatlik işgününün çalışan insan için geleneksel "norm" olması gerektiğinin geçmişini araştırmıştır. (*The Tribune* ve *Doğanın Hakları* 19. yüzyıl Radikallerinin kütüphanelerinde hâlâ yer alıyordu.)

Thelwall'in *zanaatkâra* tutarlı bir ideoloji sunduğunu söyleyebiliriz. *Doğanın Hakları*'nı irdeleyişi, "Mülkiyetin Kökeni ve Dağılımı" ile "Feodal Sistem"in analizlerine ayrılmıştır. Paine gibi o da *per se* özel sermaye birikiminin analizinde yetersiz kalmış; küçük

106 Her ne kadar Birleşme Yasası 1799'a kadar geçirilmemiş de olsa, sendikalara karşı olan *mevcut* yasaları yalnızca güçlendirmiştir.

mülk sahiplerinden, küçük tüccardan, zanaatkârlardan ve çalışma süreleri, sağlıkları ve yaşlılıkları garanti altına alınmış emekçilerden oluşan ideal bir toplum arayışı içinde "tekel"in işleyişini ve "ticari" sömürüyü sınırlandırmayı amaçlamıştır.[107]

Thelwall Jakobenizmi Sosyalizmin sınırlarına taşımıştır; onu ayrıca devrimciliğin sınırlarına da götürmüştür. Buradaki açmaz, kafasında değil, içinde bulunduğu durumdaydı: bu Chartist dönemin ve sonrasının tüm Radikal reformcularının açmazıydı. Temsil edilmeyenler, örgütleri baskı ve zulme maruz kalanlar amaçlarına nasıl ulaşacaklardı? Chartistlerin ifade ettiği gibi "manevi" ya da "fiziki" güçle mi? Thelwall, Place'in eğitimsel kerteciliğini *[educational gradualism]* orta sınıfa hizmet ettiği için reddediyordu. Sınırsız bir ajitasyonu kabul ediyor, ama yeraltında devrimci örgütlenmenin aşırı yolunu reddediyordu. Onun (ve daha sonraki reformcuların) karşı karşıya bulunduğu, ya meydan okuyan bir söylem ya da teslimiyet seçenekleri karşısında bırakan çıkmaz işte buydu. 1792 ile 1848 arasında tekrar tekrar ortaya çıkacak olan açmaz budur. Jakoben ya da Chartist ezici çoğunluğa sahip olan, ancak fiilî devrimci hazırlıktan uzak duranlar, her zaman, herhangi bir kritik anda, hem kendi destekçilerinin güvenini yitirmişler hem de rakiplerinin alaylarına maruz kalmışlardır.

Londra Yazışma Derneği'nin kimi üyelerinin daha ileri gitmeye hazır oldukları açıktır. İllegal faaliyetlere girişmiş, bunları pek yazıya dökmemiş gruplar hakkında bildiklerimizin hep karanlıkta kalacağını söylemeye gerek yok. Ancak, Londra Yazışma Derneği'ndeki devrimciler, bir şekilde ısrarla Thomas Spence adıyla ilişkili olmuştur. Newcastle'dan yoksul bir öğretmen olan Spence (arazi millileştirmesi konusundaki teorilerini 1775 gibi erken bir tarihte burada geliştirmiştir), 1792 Aralık'ında Londra'ya geldi. Gelir gelmez, *İnsan Hakları*'nı sattığı gerekçesiyle tutuklandı ama beraat etti. İlkin Chancery Lane'deki bir dükkânda, sonra Little Turnstile 8 numarada, daha sonra Oxford Sokağı 9 numarada ve son olarak da aynı zamanda salep de sattığı seyyar arabada, yayımladığı risaleleri sattı. Place'in hatırladığına göre, "150 santim-

107 *Tribune*, 3 Cilt; Cestre, *a.g.e.*, s. 175; J. Thelwall, *The Rights of Nature* (1796), Mektuplar I-VI.

den uzun olmayan, çok dürüst, sade, gizli amaç gütmeyen, insanlığı seven ve bir gün gelip insanların erdemli, akıllı ve mutlu olacaklarına kuvvetle inanan bir adamdı. Dünya işlerinde inanılamayacak kadar beceriksizdi." 1790'lar boyunca, el ilânlarının, tebeşirle yazılan duyuruların, küçük gazetelerin ve *Pig's Meat* (1793-1796) adlı süreli yayının kaynağı oydu. *Habeas Corpus*'un askıya alınmasından sonra Mayıs ve Aralık 1794'te hapse atıldı. 1795 ile 1797 arasında risalelerinin satışını, Jakoben jeton-paraları işinde çalışarak destekledi. 1801'de yeniden içeri atıldı. Salıverildikten sonra, 1814 yılındaki ölümüne kadar, onun küçük Spenceci derneği ajitasyonun ve daha da fazlasının merkezi olmayı sürdürdü. Her derde deva önerileri ve fonetik alfabesiyle (1801 yılındaki yargılanmasının öyküsünü bu yazıyla basmıştır) Spence'i bir kaçık olarak görmek mümkündür. Ancak, 1794 yılındaki yargılamalarda iddia edildiği üzere, dükkânında silâh bulunduğu ve talim yapıldığı yolunda yarım yamalak deliller vardır. Londra Yazışma Derneği'nin sonraki aşamalarında, aralarında Thomas Evans ve Alexander Galloway'ın da bulunduğu önde gelen kimi üyeler katıksız birer Spenceciydi. Spence, Paine'in ırsi aristokrasiye karşı olan tezlerini almış ve bunları mantıklı sonuçlarına ulaştırmıştır: "Yalnızca kişisel ve ırsi Lordluğu değil, bunların nedeni olan Toprak'ta Özel Mülkiyeti ortadan kaldırmalayız":

> Benim küçük Risalelerimi okuyarak uygun bir şekilde hazırlanmış olan kafalar... birkaç tane Birbirine Yakın *parish** arazisinin kendilerine ait olduğunu ve *Parish* Delegeleri'nden bir konvansiyon toplayacaklarını ilân etmek üzereler. Onlara bitişik *Parish*ler de örneği izleyecekler ve onlar da delegelerini gönderecekler ve böylece güzel ve güçlü Yeni Cumhuriyet bütün azametiyle kendiliğinden ortaya çıkacak. Savaşın gücü ve kaynakları bu şekilde bir anda halkın eline geçmiş olacak... Tiranlar zayıf ve zararsız hale gelecek... Ve onlara İktidar sağlayan Gelir ve Arazileri'nden tamamen yoksun kalınca bir daha hiçbir zaman bizim Özgürlük Mabedimizi yıkamayacaklar.

(*) *Parish*: Önceleri bir papazın yönetimindeki kilise yönetim bölgesi için kullanılan bir terimken daha sonra [16. yüzyıldan itibaren] en küçük yerel yönetim birimini nitelemek üzere kullanılmıştır - ç.n.

Spence'in kendisinin (genel tahriklerin dışında) ayaklanmayı öngören bir tertibi doğrudan imâ edip etmediği açık değildir. Ancak, gizli matbaa, anonim bildiriler, kaldırımlara yazılan yazılar, taverna kulüpleri ve belki de yiyecek ayaklanmaları gibi yeraltının yöntemlerine kesinlikle inanıyordu. Duruşmasında kendisini "Adem'in inkâr edilmiş tohumunun samimi Avukatı" olarak tanımlıyordu. Onun propagandasının kentsel merkezlerde kitlesel boyutta takipçi sağlaması küçük ihtimaldi; kırsal yörelere ise hiç ulaşmamış görünmektedir. Onun izleyicilerinden birisi, Thomas Evans, Spence'in tarımsal sosyalizmine daha genel bir uygulama sağlayan ilk kişi oldu. Savaşlar'ın sonunda yayımlanan *Hıristiyan Politikası: İmparatorluğun Selameti*'nde şunları talep ediyordu:

> Tüm topraklar, sular, madenler, evler ve tüm kalıcı feodal mülkler halka geri verilmeli... ve kilisede olduğu gibi ortaklaşa yönetilmelidir.

Burada vurgu hâlâ, ticari ya da endüstriyel zenginlik üzerinde değil de "feodal" varlık üzerindedir. Ancak sınıf tanımı, Paine'in ortaya attıklarının hepsinden daha açıktır:

> Önce mülkiyet işini, halkın ulusal arazisini, tek çözümün herkese uygun olacağı adil ve haklı temellere oturtun... ve her alanda gerçekten radikal bir reform yapın; bunun olmadığı, yani toplumun göreli sınıflarını sarsmayan her türlü reform girişimi, *mevcut yıkıntıya değişik yaklaşımlardan başka bir şey değildir...*

Evans'ın yazıları aslında savaş sonrası yıllara aittir. Ancak Londra Yazışma Derneği'nin son sekreterlerinden birisi olması bize, savaş boyunca bozulmayan bir sürekliliği koruyabilen tek İngiliz Jakoben grubunun Spenceciler oluşunun önemini hatırlatır. Ve de bu gelenekle özellikle ilgili bir başka grubu hatırlatır. *Kadın Hakları* ve cinsel özgürlük davasının şampiyonluğu, esas itibariyle küçük entellektüel bir zümre içinde -Mary Wollstonecraft, Godwin, Blake (ve daha sonra Shelley)- yapılmıştır. Spence, Jakoben propagandacılar içinde yazılarını doğrudan çalışan kadınlara yöneten tek kişiydi. *Çocukların Hakları ya da ANNELERİN Çocuklarını Emzirmek ve Yetiştirmek için Paylarına Düşen Gerekli Unsurlardan Ya-*

rarlanma Konusunda Ellerinden Alınamaz HAKLARI, bir kadınla bir aristokrat arasında diyaloglar şeklinde Paine'in *Tarımsal Adalet*'ine eleştiri olarak yazılmıştı. Kadınlar kocalarını "kendi hakları konusunda hazin bir şekilde bilgisiz ve yetersiz" buldukları için, kadın şöyle konuşturulur: "biz kadınlar işi kendi ellerimize almaya kararlıyız." Ve daha sonraki bir risalede Spence sıradan insanların kolay boşanma hakkının şampiyonluğunu yaptı:

> Bu ülkede konu öylesine duygusal karşılanır ki, bir Devrim olması durumunda sanki kırılacak olan ilk şey Bekâret Zincirleri olacaktır ve hayatın aileye ilişkin işleri, her ne kadar biraz kaprisli olsa da gardiyan-kılıklı Tanrı kadar hoşgörüsüz olmayan eski Roma'nın aşk tanrısına (Cupid) devredilecektir.

"Eğer insanlar kendi aile içi hoşnutsuzluklarını gideremezlerse, Hükümetin Reformları ya da Kamusal Hoşnutsuzlukların Giderilmesi ne ifade eder?"[108]

İki Yasa'dan sonra, "bir daha toplanmanın kimileri tehlikeli olduğunu, kimileri de gereksiz olduğunu düşünüyordu" diye yazıyor Place. "Bütün iş hızla çürümeye terk edildi... Derneğin işleri, üyelerinin sayısı azaldıktan sonra arttı." Genel Komite'den heyetler, aktif olmayan ya da tembel bölümleri ziyaret etmek zorunda kaldılar: "Bu şekilde bir gecede üç bölüme katılmak ve ilgisizlikleri nedeniyle onlara heyecanlı nutuklar atmak zorunda kaldığımı hatırlıyorum... Taşra ile yazışmalar da ayrıca çok önemliydi."[109]

---

108 Spence'in hayatı hakkındaki malzeme Place Belgeleri, Add. MSS. 27808'dedir; O.D. Rudkin, *Thomas Spence and His Connections*, (1927); A.W. Waters, *Trial of Spence on 1801 &c.*(Leamington Spa, 1917); A. Davenport, *The Life, Writings and Principles of Thomas Spence* (1836); T. Spence, *Pig's Meat: The Rights of Infants* (1797); *The Restorer of Society to its Natural State* (1801): Cole ve Filson, *a.g.e.*, s. 124-128; T. Evans, *Christian Polity the Salvation of the Empire* (1816), s. 14, 33, ve *Life of Spence* (Manchester, 1821).

109 Add. MSS. 27808. 1796 yazında Place Yürütme'den istifa etti, Mart'ta Genel Komite'den ve Haziran 1797'de dernekten ayrıldı. Powell'in raporları (P. C.A. 38) İki Yasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra yeni üyelerin katılımı hemen hemen durdu: 1796 Ocak'ında 16 bölüm toplanamadı. Ocak'ta bölümlerde düzenli olarak 1094 üye toplanıyordu. Bu sayı Mart'ta 826'ya, Mayıs'ta 626'ya, Haziran'da 459'a ve Kasım'da 209'a düştü. 1796 Aralık'ında Place hâlâ Sekreter Yardımcısı unvanını taşıyordu.

Dernek ajanlarca kuşatılmış olduğunu hissediyordu. Eğer Thelwall bir istiridye-evine ya da *modaya uyarak* bir biftek-evine gitse, (Binns'e göre) oradaki locaların yarısının ajanlarla dolu olduğu kuruntusuna kapılıyordu." Blake'in arkadaşı ve oymacı meslektaşı George Cumberland, "*Büyük Britanya*'nın İrlandalıları astığı, kaçak zenci köleleri avladığı, Vendeeleri [1793'ten itibaren Fransa'daki ikarşı-devrimciler] beslediği ve insan eti ticaretini yerleştirdiğinden başka bir haber yok" diye yazıyordu. Bir kahvehaneye girip kahvaltı ısmarlayınca, "garip ama iyi giyimli bir adam masamın karşısına yerleşiyordu"[110] Thelwall Yarmouth'da bahriyelilerin saldırısına uğradıktan sonra konferans turlarına devam etti. Lynn, Wisbech, Derby, Stockport ve Ashby-de-la-Zouch'da yeniden "bahriyelilerin, silâhlı hempalarının ve Inniskilling atlı piyadelerinin" saldırısına uğradı. Onbeş gün süreyle *Derby Courier*'in editörlüğüne getirildi ancak görevi bırakmaya zorlandı.

Sonunda kırılma noktasına ulaştı. East Anglia ve kuzeydeki turu sırasında onu ağırlayan "zanaatkârlar, dükkâncılar, muhalif papazlar ve öğretmenler her yandan tehdit edildiler. 1797 yılında istila korkusu büyüyordu ve Fransızlara olduğu kadar içerideki nifakçılara karşı da silâhlı kralcı dernekler, gönüllü birlikler oluşturuluyordu.[111] Thelwall 1796 yılında, Bristol'da Pantisokrasi üzerine konferanslar veren ve *Doğanın Hakları*'nı beğenen genç Coleridge'le yazışmaya başladı. "O pervasız, dürüst ve hitabeti güçlü birisi" diye yazıyordu Coleridge bir arkadaşına 1797 yılında; "kargaşa ve karanlık günler geldiğinde, çok muhtemeldir ki Thelwall'ın alt sınıflar üzerindeki etkisi büyük olacaktır."Ancak 1797 yazında Thelwall'in hevesi kırılmıştı; Temmuz ayında Stowey'de Coleridge'i ziyaret etti; onunla ve Wordsworth'la kırlarda dolaştı ve onların huzuruna gıpta etti:

> ... ne tatlı olurdu
> Karşılıklı yardımı gönülden yaparak
> Küçük bahçe parsellerimizi bellemek,
> Kol kalkar, kürek yarıya kadar girerken

110 Binns, *a.g.e.*, s. 44; D.V. Erdman, *a.g.e.*, s. 272.

111 1797 Şubat'ında Fransızlar Pembrokeshire kıyısındaki Fishguard yakınlarına fiilen küçük bir çıkarma yaptılar: Bkz. E.H.S. Jones, *The Last Invasion of Britain* (Cardiff, 1950).

Ve tatlı bir sohbet sürer, şevkle söylerken biri
Ve dinlerken ötekisi, tartarak her gebe sözcüğü,
Ve düşünen işin ehli cevaplarken...

O yıl, *Lirik Baladlar*'ın filizlenmeye başladığı yıldı ve şairlerin bizzat kendilerinin de, "beyaz bir şapka giyen kara, kısa saçlı küçük tıknaz" Jakoben'le heyecanlı sohbetlerini rapor eden Hükümet ajanlarının ilgisine konu olmuşlardı. Thelwall, kamu hayatından el çekmeye kararlıydı:

Ah! öyleyse beni kamu hayatının
Didişmeli sahnelerinden (ki orada artık
Aklın uyaran sesi işitilmiyor ve Gerçek'in borusu
Ötüyor ama İktidar'ın Gaddar Tayfasını,
En çılgın anarşi ve kanlı eylemlere uyandırıyor) uzak tutun.
Ah! bırakın beni, uzak, tecrit edilmiş bir vadide,
Kurayım küçük kulübemi; Samuel'im seninkinin yanına,
Ne mutluluk olacaktır o,
Sık sık senin tatlı sohbetine katılmak, dostların en sevgilisi!

Ancak Coleridge'in kendisi "Gerçek'in borusu"ndan yorulmaya başlamıştı ve kendi "tertip ihbarcısı davulunu" çalmaya hazırlanıyordu. Thelwall'a cevabı dostça ama kesin oldu: "şu sırada sizin buraya yerleşmenizin yararından çok zarar getireceğini düşünüyorum."[112]

Bu arada, Binns ve Jones yargılanmayı beklerken, Londra Yazışma Derneği pes etmeyi reddetti. 1796 Genel Seçimleri'nde Westminster'de resmî olmayan bir Whig-Radikal ittifakı oldu. Seçim kürsülerinde Fox şöyle konuşuyordu: "Britanya Tarihi'nde hiçbir zaman daha iğrenç bir şey [Hükümet] olmamıştır... Bu Hükümet dış savaşlarda XIV. Lui'den daha fazla insanı yok etmiş; ve içeride masum insanların hayatına VIII. Henry'den daha fazla kastetmiştir." Ve izleyen on yıl boyunca (Namier ekolünden gelen tarihçilere o kadar anlaşılmaz gelen) Foxçu muhalefet, jüri sistemi ile birlikte İngiliz özgürlüklerinin son savunma mevzii olmuştur.

112 J. Thelwall, *Poems Written Chiefly in Retirement* (Henceford, 1801), s.xxx, 129; Cestre, *a.g.e.*, s. 142 vd; İçişleri Bakanlığı, 42.41; E. Blunden (ed.), *Coleridge Studies* (1934).

Fox'un kendisi güçlük çekmeden Westminster'i aldı ve Burke'ün "katilleri"nden birisi, Horne Tooke, yaklaşık 3.000 oy elde etti.[113] Norwich'te asilzade Quaker Bartlett Gurney, Savaş Bakanı Windham'a karşı Vatansever Derneği'nin desteği ile seçime katıldı. Westminster'de olduğu gibi geniş bir seçim çevresi vardı ve yerleşik seçmenlerin çoğunluğunu elde etti ama Londra dışından ithal edilen seçmenler yüzünden silip süpürüldü. Thelwall'm görüşüne göre, eğer Gurney seçim kürsülerinde bile gözükmeyen etkisiz, işi başında bulunmayan bir aday olmasaydı, "emekçi seçmenler" durumu değiştirebilirdi. Nottingham'da Dr. Crompton, Jakobenlerin desteği ile, oldukça iyi oy aldı.[114]

Çöküntü 1796'nın sonunda geldi. O yılın güzünde dernek hâlâ, hacimli bir dergiyi, Place'in bu derginin derneğin kaynaklarını zorlayacağı şeklindeki akıllı uyarısına rağmen, *Manevi ve Siyasî Dergi*'yi yayınlayacak kadar güçlüydü. Öyle anlaşılıyor ki entellektüel kaynak olarak dergi bütünüyle Thelwall'e dayanıyordu. 1797 Ocak'ında derneğin 17 bölümü hâlâ aidat ödüyordu. Ancak aynı ay içinde, (Reform Derneği'nden uzlaşma yoluyla gelen) derneğin yeni Sekreteri John Bone, katılımları aksayan üyeleri kınayan yazılı bir tamim yayımlıyordu. Yaz aylarında dernek, Dinsel Muhalif ve Methodist papazların açık vaazlarından esinlenerek açık-hava siyasî propaganda geleneğini başlattı: her Pazar, City Yolu yakınında ve Islington, Hoxton, Hackney, Horsney ve Bethnal Green'de Jakoben propagandasını Deizm ve Ateizm savunuculuğu ile karıştırarak konuşmalar yaptılar. Reid'in dediğine göre ayrıca yardımlaşma derneklerine nüfuz etmeye başladılar. Bu, illegalite yıllarında sendikacılık hareketinin tarihinde büyük önemi olan bir gelişmeydi. 1797 Temmuz'unda, St. Pancras'da halka açık bir gösteri düzenleyerek İki Yasa'ya kafa tutmaya çalıştılar: oldukça büyük bir kalabalık katıldı, yöneticilerce toplantı dağıtıldı ve (aralarında Binns'in de bulunduğu) platformun altı üyesi tutuklandı. Taşra ile yazışma hâlâ devam ediyordu. Temmuz ayın-

113 C.J. Fox, 5160, Sir A. Gardner, 4814 (seçildi). John Horne Tooke, 2819 (seçilemedi).

114 Thelwall, *The Rights of Nature*, Mektup I, s. 25-29. Norwich H. Hobart, 1622; W. Windham, 1159 (seçildi). Bartlett Gurney, 1076 (seçilmedi). Nottingham: Lord Carrington, 1211, D.P. Coke, 1070 (seçildi). Dr. Crompton, 560 (seçilemedi).

da Norwich Vatansever derneği yazıyor: "Biz Mevzimiz'de güçlüyüz... terk etmektense Kamusal bir çıkış yapmaya hazırız..." Ancak mektup göndermek giderek zorlaşıyordu. Kendilerinden şüphe edilmeyecek beş yeni dükkân sahibinin adresi verilmişti ...; "yukardaki gibi zaman zaman adresleri değiştirmenin iyi olacağını düşünüyoruz." Temmuz tutuklamalarından sonra Spenceci Thomas Evans Sekreter oldu: Kasım'daki bir Genel Komite toplantısında, halk derneklerinin yararsız olduğu propagandasını yapan "geri kafalı kişiler"i kınayan, Londra Yazışma Derneği'nin sonunu kadar devam etmesini talep eden bir deklerasyon yayımlandı ama yalnızca yedi kişi tarafından imzalandı.[115]

Ancak bu sırada Londra Yazışma Derneği'nde, birisi yarı-legal varlık göstermeye çalışan (ve hâlâ görüşmelerini açıkça yayımlayan), diğeri illegal örgütlenmeye kendini adayan en az iki kesimin var olduğu konusunda kimi kanıtlar bulunmaktadır. Kimi kişiler - John Binns, kardeşi Benjamin ve John Bone, muhtemelen her iki gruba da dahildi. Tarihçiler yeraltı faaliyetine ilişkin kanıtlara dudak bükmüşlerdir, ama 1796-1801 arasındaki koşullarda, böyle bir gelişmenin yer almamış olması daha büyük bir sürpriz olurdu. Çalışan insanlar, ne de olsa, bu tür faaliyet biçimlerine yabancı değildi; yasadışı sendikal faaliyetlerde, Britanya'nın her yanında düzenli olarak haberciler gidip geliyordu. Ve otoritelerin belgeleri tahrif etmesine, seçici ve sansasyonel bir biçimde sunmasına karşın, 1799 *Gizlilik Komitesi Raporu*'nda sunulan türden belgelerin sahte olduğunu düşünmemizi gerektirecek kanıtlar yoktur.

Jakoben "yeraltı"sı bizi Paris'teki İngiliz mültecileri kolonisine, İskoç dokumacıların ayaklanmasına (Tranent 1797) ve hepsinden önemlisi İngiliz Jakobenlerle, içten içe kaynayan isyanları 1798'de açık savaşa dönüşen Birleşik İrlandalılar arasındaki ilişkilere götürür. Ancak İngiltere için en önemli alametler, 1797'nin Nisan ve Mayıs'ında Spithead ve Nore'daki bahriyeli ayaklanmalarıydı. Bu ayaklanmaları kötü beslenme, ücret ve disiplin koşullarının hızlandırdığı kuşku götürmez, ama işin içinde doğrudan Jakoben parmağı bulunduğu yolunda da kanıtlar vardır. İsyancı-

115 *Moral and PoliticalMagazine of the L.C.S.*, Kasım 1796; P. C., A.38; H.O. 65.1; Londra Yazışma Derneği Mektup-defteri, Add. MSS. 27815; Reid, *a.g.e.*, s. 17-20.

lar arasında Yazışma Derneği üyeleri de bulunuyordu. Richard Parker'in kendisi, Nore'daki "Yüzen Cumhuriyet"in gönülsüz "Amiral"iydi. Filoya *İnsan Hakları*'nın dilini ve komite örgütlenmesinin deneyimlerini getiren eğitimli "kota-adamı" rolünü simgeliyordu. 11.500 İrlandalı bahriyelinin ve 4.000 İrlandalı deniz piyadesinin varlığı da işin içine ayrı bir devrimci unsur katıyordu. "Sizin dilinizi ya da uzun Beyannamelerinizi anlıyorsam gözüm kör olsun" diye yazıyordu isyancılardan birisi "Bahriye Bakanlığı Lordlar Kurulu"na;

> ülkemizin düşmanları rezillerin peşine düşmeden önce, özet olarak Derhal bize Hakkımızı verin; bunun başka yolu yok.

Çoğunluğun dili böyle olabilir. Ancak Thames'in kapatıldığı kritik hafta boyunca isyancılar arasında filoyu Fransa'ya götürme lafları ediliyordu (gerçekten de sonunda birkaç gemi umutsuzca yelken açtı). Bahriyelilerin davranışı konusunda dikkat çekici olan şey, ne onların "tutucu bağlılıkları" ne de Jakobenlikleriydi; ruh hallerindeki değişimin "vahşi ve savurgan" niteliği idi. Richard Parker'ın ölüm döşeğindeki vasiyetnamesinde dostlarını uyardığı şey bu kararsızlıktı:

> Kendinizi hiçbir zaman alt sınıfların işgüzarı yapmamayı hatırlayınız. Çünkü onlar korkak, bencil ve nankördürler. En önemsiz bir şey onları yıldırır; bir gün Demagogları olarak yüceltükleri adamı, ertesi gün darağaçlarında alkışlamaya tereddüt etmezler. Bunları size acı içinde söylüyorum, ancak... ben bunu deneysel yolla kanıtlamışım ve çok kısa bir süre sonra da bunun kanıtı haline getirileceğim.

Ama aynı solukta, "İnsanlığın davası uğrunda bir Şehit" olarak öldüğünü de söyledi.[116]

Bu ayaklanmalar ve ertesi yılki İrlanda isyanı gerçekten de dünya çapında önemli olaylardı ve İngiliz *ancien regime*'nin ne kadar istikrarsız olduğunu gözlere önüne seriyordu. Zira -Avrupa

116 G.E. Manwaring ve B. Dobree, *The Floating Republic* (Penguin baskısı) özellikle s. 200, 246, 265-268. Burada Jakobenlerin donanmadaki etkisine ilişkin kanıtlar biraz hafife alınmaktadır. Konu, C. Gill, *The Naval Mutinies of 1797* (1913)'de daha ayrıntılı incelenmiştir.

yayılmacılığının en önemli aleti ve devrimci Fransa ile onun en büyük rakibinin arasındaki tek kalkan olan- Britanya filosu, "Akıl Çağı en sonunda geri geldi" diye ilân ederken, dünyadaki iktidar yapısını altüst etmekle tehdit ediyordu. Bahriyelilerin çoğunluğunun açık siyasal nosyonlara sahip olmadığını, bunun gemilerdeki bisküvilerle ödenmemiş maaşlardan kaynaklanan sınırlı bir olay olduğunu, ve devrimci bir hareket olmadığını iddia etmek saçmalıktır. Bu, çoğunluğun hoşnutsuzluğu ile siyasal açıdan bilinçli azınlığın kolayca anlaşılır şekilde ifade ettiği özlemlerin kesiştiği tam da bu tür popüler bir devrimci krizin doğasını yanlış anlamaktır. Ancak aynı zamanda Londra Yazışma Derneği'nin ayaklanmalara karşı aldığı tavır da problemlidir. Bahriyelilerin Chatham ve Portsmouth'daki Jakoben toplantılarına katıldıkları ve Dernek üyelerinin bireysel olarak gemilerdeki delegelerle ilişki kurduğu ve hattâ isyancı gruplara uzun, heyecanlı nutuklar çektiği yolunda kanıtlar vardır. Gölge gibi, "karalar içinde bir adam"ın Parker ve yandaşlarıyla temasta olduğu ileri sürülmüştür ki, bu kişi kesinlikle o sırada bir Fransa istilası için çalışan ve (daha sonraki bir ifadeye göre) Londra Yazışma Derneği'nce reddedilen Dr. Watson olabilir.[117]

Bu ayaklanmaların, olabilecek en keskin biçimiyle, Londra Yazışma Derneği içindeki cumhuriyet sempatizanları ile ulusal kralcılar arasındaki çatışmayı ortaya çıkardığını görmeliyiz. Aşağı yukarı bu sıradadır ki, (pekçok İrlandalı göçmeni de içeren) Fransa yanlısı ve devrimci kesim, daha anayasa-duyarlı reformculardan ayrılıyordu ve (Place gibi) ikinciler davayı terk ediyorlardı. Haziran 1797'de, ayaklanmadan kısa süre sonra, Henry Fellows adında biri, Maidstone'da birliklere el ilânları dağıtırken tutuklanmıştı. Londra derneğinin özel temsilcisiydi ve Londra'daki John Bone'a hitap eden bir mektup, Maidstone derneğinin iki bölümünün aktif (altmışı beklemede) olduğunu bildiriyor ve daha fazla el ilânının (özellikle İrlandalı askerlere yönelik) yanı sıra "Bona-

117 C. Gill, *a.g.e.*, s. 301, 319, 327, 339 vd. Ve Ek A; ve Watson için Henry Hastings'in ifadesi P.C.A.152'de. "Nurculuk" ve Jakoben masonluğun Avrupa çapındaki gizli planlarına ilişkin sansasyonel hikâyeler, her ne kadar İrlanda'daki olaylara bir etkisi olmuş olsa da İngiltere açısından geçersiz görünüyor. Bkz. Abbe Barruel, *Memoirs Illustrating the History of Jacobinism*, çeviri ve açıklamalar Hon. R. Clifford (1798), IV, s. 529 vd.

parte'ın Hitabesi" ve Paine'in *Tarımsal Adalet*'inin kopyalarının gönderilmesini talep ediyordu. Bu olaylardan sonra, biri illegal yemini, diğeri silâhlı kuvvetleri sadakattan uzaklaştırmaya çalışma girişimlerini ölümle cezalandıran iki yasa daha çıkarıldı.[118] Hemen ardından Richard Fuller diye biri Coldstream Muhafızları'nın bir üyesine tahrik edici bir beyanname vermek suçuyla tutuklandı ve ölüm cezasına çaptırıldı.

Londra derneğinin kendisi, ajanların sızmasını önlemeye yönelik ve yeraltı faaliyetine daha uygun yeni bir tüzük kabul etti. Bunun yanı sıra, Holborn'daki Furnival Hanı'nın Mahzeni'nde gizli bir komite toplanıyordu. Bunun -Birleşik İrlandılar'a esas itibariyle yardımcı ve İngiltere'de ikisini birbirinden ayırmanın hemen hemen imkânsız olduğu bir dernek olan- Birleşik İngilizler'in, merkezi olması çok muhtemeldir. İletişim sözlü ya da şifreli yürütülüyordu ve özel temsilcilerinin paraloları ve işaretleri vardı:

> ... sen sol elini, onun sol eliyle tokalaşmak için uzattın, sonra Başparmağınla işaret parmağının ilk boğumuna bastırıp aynı şeyi o da yaparsa bunun anlamı, -birisi Birlik diyor, ötekisi Gerçek diye cevap veriyor- biri Özgürlük diyor, ötekisi Ölüm diyor...

Londra'da, John Binns, Benjamin Binns ve Albay Despard girişime önayak olanlardı. Well Close Meydanı'ndaki "Cock and Neptune"da toplanan bölümlerden birinin, bir muhbirin raporuna göre, "başlıca müdavimleri kömür yükleyicileri" idi. Eğer buradaki gücü Thames'deki İrlandalı işçilere dayanıyorduysa, Liverpool ve Manchester'de en az elli, güney-doğu Lancashire dokumacı köylerinde de daha başka bölümleri olduğu iddia ediliyordu.[119] Manchester'de Ordu'ya sızma konusunda kimi başarılar elde edilmişti. Hafif Süvari Birliğinin üyelerine yemin ettiriliyordu:

---

118 İllegal yemine karşı çıkarılan bu yasa, Luddcular ve "Tolpuddle Şehitleri"ne karşı kullanıldı.

119 1798 Mayıs'ında sorguya çekilen bir tutuklu ifadesinde, Manchster Derneği'nin 1796'da "onun üyesi olan Beyefendilerle Dernek'teki Ustalar arasındaki kavga nedeniyle sayıca çok azaldığını" söylüyordu. Öyle anlaşılıyor ki ustalar Birleşik İngilizler'in şubelerini kurmaya girişmişlerdi. H.O. 42.45'deki bir başka ifadede bunlardan 29 bölümün adı verilmektedir.

> Tanrının huzurunda, ben a.b., Cornall'a değil halka; subaylara değil Birleşik İngilizler Komitesi'ne itaat edeceğime... bu ülkede ve diğerlerinde Cumhuriyetçi bir hükümet kurmak için elimden geldiği kadar silâhla yardımcı olacağıma ve bu Ülkeyi kurtarmak için gelecek Fransızlara ve başkalarına yardım edeceğime.

(İrlandalı kıvraklığına imlada bile ihanet edilmektedir). Bununla birlikte gizli örgütler hiç kuşkusuz İrlandalılar'ın çok ötesine geçmiş olsa da, 1798 baharında gizli planlar peşinde olanların bakışları arasında farklılıklar vardı. Bir yanda, İngiliz Jakobenleri, çeşitli kılıklar altında işlerini yürütür görünüyorlardı. Rochdale ve Royton'daki (1797 yazı) "Özgürlüğün Dostları" Manchester'de kendisini "Manchester ve Çevresinin Çalışan İnsanları Arasında Bilgiyi Yayma Enstitüsü" olarak niteleyen bir merkezle ilişkili görünüyordu. Bolton'da (Şubat 1798) bir casus (yemin ederek) Birleşik İngilizler'e katılmayı başarmıştı; yerel lider "Mühtediler yaratmak için bir Kitap Kulübü tavsiye etmişti." Şubat 1798'de Thornley'de İrlandalı bir papaza hemşehrisi olan bir mason (bir Knight Templar)* Manchester'de 20.000 Birleşik İngiliz'in bulunduğunu övünerek anlatmıştı. "Ben bir *Kutsal Peder* olduğum için" (diye yazıyordu otoritelere) adam sırlarını güvenle bana açabileceğini düşünmüştü. Aynı ay içinde Boltonlu bir din adamı, Portland Dükü'ne şunları yazıyordu: "Fransız müdahalesine ilişkin arzuları konusunda aralarında tamamen anlaşamamış görünüyorlar. Bazıları kendi meselelerini kendilerinin halledebileceğini söylüyor..."[120]

1797-1798 kışında İrlandalı bir papaz, Peder O'Coigly, "Kaptan Jones" adı altında Lancashire, İrlanda ve Fransa arasında dolaştı. 1798 başında Londra'ya geldi. John Binns Kent limanlarından birisinde O'Coigly ve Arthur O'Connor'u Fransa'ya geçirecek bir kaçakçı ararken her üçü de tutuklandı. O'Coigly'in üzerinde bulunan bir kâğıt, bir istila durumunda Fransızlar'ın İngiltere'de na-

---

(*) *Knight Templar*: Kudüs'ü ziyaret eden hacıları korumak amacıyla 12. yüzyılın başlarında kurulmuş *Şövalyeler* ya da *Tapınağın Yoksul Askerleri* adı verilen askeri ve dinsel bir tarikat - ç.n.

120 *Report of Committee of Secrecy* (1799); T.S. 11.333 ve 4406'da çeşitli kaynaklar; P.C.A. 152, A.161; H.O. 42.43/6.

sıl karşılanacağını tartışıyordu. Her ne kadar İngilizler'in pekçok hoşnutsuzlukları söz konusuysa da aynı zamanda Fransa'nın Britanya'yı bir eyalete indirgemesinden endişeliydiler. Dolayısıyla Fransızlara, İngiltere'ye çıktıklarında bir beyanname yayımlamaları gerektiği hatırlatılıyordu: 1. Britanya adaları "ayrı cumhuriyetler" olacaktı; 2. Her biri kendi yönetim biçimini kendisi seçecekti; 3. İstilacılara katılan herkese silâh verilecekti; 4.İstilanın masraflarını karşılamak için gerekli olandan fazla hiçbir vergi salınmayacaktı; 5. Fransa kazanımlarını, müttefikler tarafından elinden alınan gemiler ve denizaşırı sömürgelerle sınırlı tutacaktı. İşbirliği yaptığı kişilerin adını açıklamayı kahramanca reddeden O'Coigly idam edildi. Çok esrarlı bir hayat yaşamış olan Binns, vatana ihanet suçundan beraat etti -daha küçük bir suçu tercih edebilecekken- takma bir ad altında "pekçok dostum bulunan Derby ve Nottingham *county*lerine" iltica etti.[121]

İrlanda ayaklanmasına duyulan sempati, kuşkusuz, Binns gibi İrlandalılar'la sınırlı değildi. 30 Ocak 1798'de Londra Yazışma Derneği, İrlanda Ulusu'na bir Beyanname yayımladı. Başkan R.T. Crosfield ve Sekreter Thomas Evans imzalı bu beyannamede şunlar söyleniyordu:

> ALİCENAP, YİĞİT ULUS
>
> Bu Beyanname'nin tüm sıkıntılarınıza ne kadar içtenlikle sempati duyduğumuz konusunda sizi ikna etmesini dileriz... "mevcut koşullar"ın her Çağda ve her Ülkede Despotizmin parolası olduğunu... ta ki HERKESİN özgürlüğü despotizmin emrine girene kadar... bir halkın bir kere Hükümetine Özgürlüğün gerçek Prensiplerini ihlâl etme hakkını vermesi halinde Tecavüz üstüne Tecavüz'ün aşılanacağını; Kötülüğün üstüne Kötülüğün bineceğini; İhlâl'in İhlâl'i izleyeceğini; Gücün Gücü hasıl edeceğini ...Uluslar'ın öğrenmesini dileriz.

Bu, İrlanda'daki baskının suçluluğuna iştirakten İngilizleri kurtarmaya çalışan ve İrlanda'daki İngiliz askerlerine "İrlanda'yı esaret altına sokmanın Ajanları" olarak davranmaktan kaçınmaları yolunda dokunaklı bir beyannamedir. Ve derneğin "kamusal çı-

121 *Committee of Secrecy* (1799); T.S. 11.333; P.C.A. 152; Binns, *a.g.e.*, Bölüm IV'ten VI'ya.

kış"ını yüceltmiştir. Evans ve Londra Yazışma Derneği'nin varlığını sürdüren komite üyeleri 1798 Nisan'ında bir Fransız istilası durumunda nasıl hareket edeceklerini hararetli bir şekilde tartışmak üzere bir araya geldiler. Thomas Evans, Fransız hükümetinin devrimci davaya ihanet ettiği, "cumhuriyetçi ilkelerin propagandasını yapmaktan ziyade yaygın askeri bir despotizmi kurmaya daha hevesli" göründüğü fikrini savundu. Dolayısıyla derneğin üyelerinin Gönüllüler'e katılmasını önerdi. Dr. Crossfield, onun eleştirilerine katıldı ancak Londra Yazışma Derneği'nin daha kötüye karşı kötüyü savunamayacağını ileri sürdü. Bow Street Koşucuları tartışmayı noktaladılar.[122]

Ertesi gün Albay Despard ve Birleşik İngilizler'in üç üyesi yakalandı. Bu örgütün gücüne ilişkin 1799 Gizlilik Komitesi'nce hazırlanan panik yaratıcı raporlar, kuşkusuz ihtiyatla ele alınmalıdır:

> Londra Yazışma Derneği ile yazışan İngiltere içindeki derneklerin pekçoğu... Birleşik İngiliz dernekleri kurma amaçlı aynı planı benimsemiştir... ve de hareket ettikleri yıkıcı ilkelerin etkisi, toplumun en alt sınıflarında kulüpler kurmak suretiyle daha da arttırılmıştır... buralarda şarkılar söylenir, kadehler kaldırılır ve en fesatçı türden konuşmalar yapılır.

Fakat aynı zamanda, tarihçilerin, Birleşik İngilizler'in ölü doğmuş olduğu ve hiçbir zaman bir düzineden fazla üyeye sahip olmadığı şeklinde Place'in anlattıklarını hiç tereddüt etmeden benimsemiş olmalarının da bir izahı yoktur.[123] Place, uzun süredir, yalnızca illegal örgütlenmeye değil, her türden açık ajitasyona karşı olmuş ve eğitimsel dingincilik politikasını tercih etmiştir. 1797'de dernekten ayrılmış ve kuşkusuz gizli planlar peşinde olanların gözünden düşmüştür. Bunların Lancashire'deki varlığı hakkında güçlü kanıtlar mevcuttur. Hazine ve *Privy Council* belgelerinde, bazı Londra bölümlerinin faaliyetleri hakkında muhbir raporları bulunmaktadır. *İki* casus, Shoreditch, Hoxton, Benthal

122 Bkz. H. Collins, *a.g.e.*, s. 132; R. Hodgson, *Proceedings of the General Committee of L.C.S.* (Newgate, 1798); *Committee of Secrecy* (1799), Ekler s. 70-73; H.C. Davis, *a.g.e.*, s. 92-93.

123 Add. MSS. 35142, s. 62-66. Place'in anlattıklarının kabul görmesinin nedeni, bu türden bir yeraltı örgütünün hemen hemen yazılı hiçbir şey bırakmaması ve dolayısıyla da tarihçiler için varlıkla ilgili bir gerçeklik ifade etmemesidir.

Green şubelerinden delegelerin yer aldığı Genel Komite'de görev yaptıklarını idda etmektedirler. İddiaya göre delegeler Epping Forest'te askerî eğitimden geçirilmektedir (Eylül 1798) ve aralarında "Özgürlüğün Çocukları" olarak bilinen rakip bir örgüt vardır.[124] O'Coigly'nin üzerinde bulunan, "İngiltere Gizli Komitesi'nden Fransa'daki Yürütme Direktuvarlığı'na Hitap" adlı belgede "Bereket versin ki, Liderimiz yok" denilmektedir:

> Konuşmalar yoluyla bolluk içinde olanlardan bazıları Demokrasi'nin Dostları olduklarını öne sürmüşlerdir ama eyleme geçmemişler, kendilerini halktan farklı görmüşler ve öte yandan da halk, onların kendileri lehine taleplerini adaletsiz ve önemsiz olarak görmüştür...
>
> Biz şimdi Sabırsızlıkla yalnızca İtalya'nın Kahramanı'nı ve de büyük Ulusun kahraman emektarlarını görmeyi bekliyoruz. Sayısız insan onların Gelişini Neşe Çığlıklarıyla selamlayacaktır...[125]

Gerçek karmaşık olmalıydı. Bir yandan, henüz "İngiltere Gizli Komitesi"nin iddia ettiği tutumu benimsemiş olmaktan çok uzak "sayısız insan", 1798'de Fransa'nın istila beklentisinin yarattığı vatanseverlik duygusunun dalgasına kendini kaptırmıştı. Gerçekten de, bu yıllardaki Gönüllü Hareketi, Fransızları endişelendirmemiş olabilir, ama Kilise ve Devlet'in Jakobenleri bastırmadaki diğer olanaklarına çok sağlam bir yardımcı güç oluşturmuştur.[126] Şimdi Londra'nın aşırı çevrelerinde, taverna dünyasının paranoyak fantazyaları içinde yaşayan, (Fransa'da) çok az bağlantısı (olduğuna inanılan), Adresleri tümüyle yanıltıcı olan, doğuştan *nifakçıların* bulunduğu konusunda Place belki de haklıydı. Böyle bir adam (öyle görünüyor ki) bahriye ayaklanmaları ile bir şekilde ilgili olduğunu daha önce belirttiğimiz, Londra Yazışma Derneği'nin eski bir üyesi Dr. Richard Watson'du. 1797 yılında Hamburg üzerinden Fransa'ya bilgi sızdırdığı gerekçesiyle tutuklan-

124 John Tunbridge ve Gent'in raporları, P.C.A. 144.

125 *Report of Committee of Secrecy* (1799), s. 74.

126 Bkz. J.R. Western, "The Volunteer Movement as an Anti- Evolutionary Force, 1793-1801", *English Hist. Rev.*, 1956, s. 603; ve Gönüllüler'in yetersizlikleri için, *The Town Labourer*, s. 87-89.

mıştı.1799 yılında serbest bırakılan "le Citoyen Watson", Fransa Direktuvarlığı'na hitaben yazdığı bir muhtırada, kendisini "Londra Yazışma Derneği'nin Yürütme Komitesi Başkanı, Britanya Birliği'nin üyesi, ve Bath, Bristol vs. derneklerinin Temsilcisi" olarak tanımlıyordu. Fransaya kaçtıktan sonra aynı tumturaklı eda ile Britanya ulusuna da hitap etmeye başladı.[127]

Ancak, Albay Despard'ın 1803 yılında darağacında itiraf ettiği üzere, diğer gizli plan sahipleri daha ciddiydi.[128] 1797 yılına gelindiğinde kimi aşırı Jakobenlerin anayasal ajitasyondan umutsuzluğa düştükleri açıktır. Bu andan itibaren, yirmi yıldan fazla süreyle, (Spenceci ya da cumhuriyetçi) küçük bir Londralı demokratlar grubu, muhtemelen Fransız silâhlarıyla gerçekleştirilecek ve birtakım şiddet eylemlerinin Londra "kalabalığı"nı kendilerine destek olmaya teşvik edeceği bir *coup d'etat*'dan başka umut görmüyorlardı. 1816 yılında bir başka Dr. Watson ve Arthur Thistlewood'un edindikleri miras buydu. Aralarında Richard Hodgson ve (Londra Yazışma Derneği'nin eski Sekreteri ve ayakkabıcı) John Ashley'in de bulunduğu bazı grup üyeleri, 1790'ların sonunda Fransa'ya sığındılar ve 1817 yılına kadar orada kaldılar. Bu gruba dahil iki üyenin anılan tarihte İngiltere'ye dönüşü aslında Lord Sidmouth'un bizzat kendisine tehlike ihbarı yapan bir raporu kışkırtmak için yeterliydi.[129]

Görüldüğü gibi Jakoben konspiratörler vardılar. Hapishaneyi ve sürgünü göze alacak kadar da kararlıydılar. Ancak onların konspiratörlüğü, zamanın mizacına uymayan bir tür cırlaklık ve soyut bir cumhuriyetçi heves içeriyordu. Üstelik, O'Coigly'nin idamı, İrlanda isyanının bozguna uğraması, Londra ve Manchester'de önde gelen kişilerin tutuklanması ile konspirasyon *ulusal* bir varlığa sahip olmaktan çıktı. Yeraltı örgütlenmesinin devam ettiği taşrada hareket ya yalnızlaşarak söndü ya da kendi sınaî bağlamında yeni bir yola girdi. 1799 yılında, adını koyarak, Londra Yazışma Derneği ve Birleşik İngilizleri, "tamamiyle ezen ve yasaklayan" özel bir yasa çıktı. John Binns gibi yorulmak bil-

127 P.C.A. 152'de çeşitli belgeler; Meikle, *a.g.e.*, s. 171, 191-192; *Clef du Cabinet des Souverains*, 2 Frimarie, an VII; *D.N.B.*

128 Albay Despard için İslahatçılar Ordusu başlıklı bölüme bakınız.

129 G. Sangster'den Sidmouth'a, 13 Nisan 1817, H.O. 42.163.

mez bir konspiratör bile, daha ileri ulusal örgütlenmenin umutsuz olduğunu sezerek *Privy Council*'la bir saldırmazlık paktı yapmaya kalkıştı, ama bu Gloucester zindanında onların konuğu olarak yatmasından başka bir sonuç vermedi. Tutuklandığında, üzerinde eski Londra Yazışma Derneği'nin belki de son "maskesi" olan "Sezon Boyunca Belagat Okuluna Kabul Edin" yazılı bir "bilet" bulundu.[130]

1797'ye gelindiğinde eski liderler ya zindanda ya da sürgündeydi: hapiste olanlar arasında Evans, Hodgson, Bone, Binns, Galloway, Despard ve John Baxter vardı. Onlara hapishanede gösterilen muamele, otuz yıl önce Wilkes'e gösterilenle kıyaslandığında gıpta edilecek türden değildi. Thomas Evans, kendi ifadesiyle;

> Bastile'e götürülmüş ve orada aylar boyunca, içinde bir kilim, bir battaniye ve bataklık sazından başka bir şey olmayan bir hücreye tıkılmıştı; çoğu zaman ısınmasına izin verilmediği gibi, kendisine kitap, kalem, mürekkep, kâğıt ve mum verilmemişti.

Evi Bow Streeet yöneticileri tarafından basılmış, karısı ve bebeği tutuklanmıştı. Kendisi iki yıl onbir ay içeride kaldı. Coldbath Fields'deki mahpusların Müdür Avis'ten gördükleri muamele, duyurulmasında Sir Francis Burdett'in başrolü oynadığı bir skandala yol açmıştı. Londra kalabalığının özgürlükçü eğilimi, mahpuslar lehine yürüttüğü kampanyanın, kendisine ancak Wilkes'inkiyle kıyaslanabilecek bir popülarite kazandırmış olmasında görülür. Yıllar boyunca Londra'nın en popüler sloganı "Burdett ve Bastille'e Hayır!" olmuştur. Salıverilmesinin teminine yardımcı olduğu mahpuslardan birisi Albay Edmund Despard'dı. 19. yüzyıl Radikalizminin öyküsü bu iki adamla başlar.[131]

> Nedir fiyatı Deneyim'in? insanlar onu bir şarkıya mı
> satın alırlar?
> Ya da bilgeliği sokaktaki bir dans karşılığında? Hayır,
> o bir adamın

130 P.C.A.152; Binns, *a.g.e.*, s. 140-141.

131 T. Evans, *Christian Polity*, s.iv; *Reasoner*, 26 Mart 1808; "Narrative of John Oxlade", Add. MSS. 27809; P.C.A. 161.

Sahip olduğu her şeyin fiyatıyla satın alınır, evinin,
karısının, çocuklarının.
Bilgelik, kimsenin satın almaya gelmediği kervan geçmez
pazarda satılır,
Ve de çiftçinin ekmek için boşuna sürdüğü solmuş tarlada.

Böyle yazıyordu William Blake, 1796-1797'de *Vala ya da Dört Zoa*'da. Jakoben akım, daha da derindeki yeraltı kanallarına girdikçe, onun kendi kehanetleri de daha esrarlı ve özel oldu. Hapislikler yıllar boyu devam etti: Kyd Wake, 1796 sonunda, "George'e Hayır, Savaşa Hayır" dediği için (1803 yılında Blake'in kendisi de benzer bir suçlamadan yakasını zor kurtarmıştı) beş yıl kürek ve teşhir cezasına çarptırılan Gosportlu ciltçi; Johnson, kitapçı ve Godwin'in dostu, hapsedildi; Lancashire ve Lincolnshire'de gizli faaliyetten tutuklamalar; Somersetli bir sepetçi, "Fransızlara başarılar dilerim" dediği için hapse tıkıldı.[132] İçişleri Bakanlığı'ndaki Portland Dükü, taverna derneklerinin kapatılması ve Spence'in yarım penilik bröşürlerini satan çocukların Islahevi'ne gönderilmesi için bizzat kendisi talimatlar gönderdi.[133] Hackney'de eksantrik klasik çağ uzmanı, Gilbert Wakefield, kitabından kafasını kaldırdı ve çalışan sınıfların Fransız istilasından kaybedecek çok az şeyleri olduğunu söyledi: "Bu sayfaları yazdığım evden üç mil uzaklıkta, dünyanın aynı büyüklükteki meskun bir başka yerinden çok daha fazla sayıda aç ve sefil insan vardır."[134] Ne Fox'un dostluğu ne de kendi uzmanlığı onu hapse girmekten kurtaramadı. Blake, Piskopos Watson'un *İncil'in Savunması*'nın üzerine "Hayvan ve Fahişe kontrolsuz bir şekilde hüküm sürüyor" diye yazmıştı: "Bu 1798 yılında İncil'i savunmak insanın hayatına malolur." Kyd Wake gerçekten hapiste öldü ve Wakefield ise dışarıda ölecek zamanı ancak buldu.

Baskı son Jakoben entellektüelleri de zanaatkâr ve işçilerden kopardı. Wordsworth'a göründüğü şekliyle Fransa'da;

132 T.S. 11.5390.

133 H.O. 119.1; 65.1.

134 G. Wakefield, *Reply to the Bishop of Llandaff* (1798), s. 36.

...her şey sakindi demirden bağlarıyla
Askeri tahakkümün. Değişen amaçlar, farklılaşan işlevler
ve yüksek nitelikleri
Toplumsal bir eylemin, boyun eğdi resmî, iğrenç
ve aşağılık bir iktidara.
Britanya'da bir değişim korkusunun paniği egemen oldu;
Zayıflar yüceltildi, ödüllendirildi ve yükseltildi;
Ve haklı bir tiksintinin dürtüsüyle,
Ben bir kez daha kendi içime çekildim.

Entellektüel bir kuşak için, bizim yüzyılımızdaki pespaye kalıpları önceden haber veren devrimci bir hayal kırıklığı dönemi başlıyordu. Pantisokratik fantazyalarıyla başarısızlığa uğrayan nedamet getirmişler, kendi başarısızlıkları nedeniyle Jakobenleri suçluyorlardı. 1797 yazında Quantocks'ta Thelwall'e gezinti yapan şairler, çok güzel çevreden tecrit edilmiş bir yere geldiler. "Yurttaş John" diye konuştu Coleridge, "burası ihaneti konuşmak için güzel bir yer." "Hayır Yurttaş Samuel" diye cevap verdi Thelwall, "aksine burası, ihanet için bir gerek olduğunu insana unutturacak bir yer." Bu anektod, en sefil halini Southey, en karmaşık halini Coleridge ve en ıstırap verici ve kendini sorgulayıcı biçimini Wordsqorth'ta gösteren, ilk Romantiklerin siyasî "irtidat"larının habercisiydi. 1799'da Coleridge, Wordsworth'a şöyle yazıyordu: "Fransız Devrimi'nin mutlak başarısızlığının bir sonucu olarak insanlığın ıslahına ilişkin tüm umutlarını terk eden, neredeyse epiküryen bir bencilliğe saplanırken bunu uzak görüşlü *philosophe*ları küçümseme ve yerli bağlılıkların yumuşak başlılıklarında gizlemeye çalışanlar hakkında kafiyesiz bir şiir yazmanı dilerdim..." Bu sırada Thelwall, Güney Galler'de tecrit edilmiş bir çiftliğe çekilmişti. (Oraya vardığında bir casus tarafından izlendiğini görerek şaşırıyordu. Yoksa bu bir tür zulme uğrama manyaklığı mıydı?) Wordsworth onu burada son bir kez ziyaret etti ve *Gezintiler*'indeki, binyılların kuruntularını derin derin düşünen Münzevi'yi bu tecrit edilmiş çevre içinde betimledi.[135]

135 Thelwall, Münzevi'den farklı olarak radikal siyasete devam etti. Savaşlar sırasında bir hitabet hocası olarak geçimini sağladıktan sonra, Kasım 1818'de Westminster'de radikal bir platformda *Gorgon*'un 21 Aralık 1818 tarihli sayısında, "mezardan çıkmış bir adam gibi... Şirket'in büyük şaşkınl-

Öteki uçta, ulusal bir önderlikten yoksun, dağılmış ve baskıya marûz kalmış, bir tür illegal örgütlenmeyi sürdürmeye çalışan insanlar yer alıyordu. Bunların nahoş durumları, 1797 Ekim'inde bir Leeds derneğinden Londra Yazışma Derneği'ne yaklaşık yüz üye adına yazılan bir mektupta iyi ifade edilir:

> Biz esas itibariyle çalışan makine ustalarıyız, burada bütün ticareti eline almış Aristokratik etki çok büyük olduğu için ve Çürümüş bir Sistem'in kötülüklerini ortaya koyan bir esnafa acı çektirecek güce sahip olduklarından bizim davamıza yakın olan esnafın içinde, açıkça ortaya çıkma erdemini gösterebilen çok az kişi var. Burada üç yıl öncesine kadar çok iyi bir Dernek vardı ancak Yöneticilerimizin keyfî davranışları dostlarımız üzerinde genellikle öylesine korkutucu oldu ki, Ilımlılık Bayrağı altında ruhları çözüldü ve Bağırlarında yakılmış olan Kutsal ateş hemen hemen söndü..

Hiçbir pub sahibi onları içeri almaya cesaret edemiyor ve üyelik biletleri için "oldukça sıkıntıda"lar, çünkü "bu kasabada bizim için herhangi bir şey yapmaya cesaret edebilecek bir matbaacı yok."[136]

Bunu bir son olarak görmek yanlıştır, çünkü bu aynı zamanda bir başlangıçtır. 1790'larda, savaş sonrası işçi sınıfının bilincini şekillendirmede çok büyük önem taşıyan bir "İngiliz Devrimi" türünden bir şey oldu. Devrimci dürtünün daha bebekken boğulduğu ve bunun ilk sonucunun acı ve umutsuzluk olduğu doğrudur. Yöneten sınıfların karşı devrimci paniği, sendikacılık tutumlarından halkın eğitimine, davranışlardan spora, yayınlardan derneklere ve de siyasal haklara kadar toplumsal hayatın her alanını etkiledi. Ve sıradan halk arasındaki umutsuzluk refleksi, savaş yılları boyunca, Southcottçuların içe dönük binyılcılığı ve yeni Methodist canlanışta görülebilir. 1795'ten sonraki onyıllarda, Britanya'daki sınıflar arasında muazzam bir yabancılaşma oldu ve çalışan insanlar, -toplumsal hayatta ve eğitim alanında- etkileri

ğına yol açan" bir şekilde yeniden göründü. Bu tarihten sonra *Champion*'un editörlüğünü yaptı; baskıcı dernekler tarafından rahatsız edildi ve 1831-1832 Reform Tasarısı ajitasyonuna katıldı. Ancak yeni hareketle aynı telden çalmıyordu ve çalışmaları eski kafa tutucu niteliğini ve özgünlüğünü kaybetmişti.

136 Londra Yazışma Derneği, Mektup-defteri, Add. MSS. 27815.

bugüne kadar hissedilen bir *ayrımcılığa* itildiler. İngiltere diğer Avrupa ülkelerinden şu noktada ayrılıyordu: Karşı-devrimci duygunun seli, Sanayi Devrimi'nin seline karıştı; endüstriyel örgütlenmenin yeni teknik ve biçimleri gelişirken, siyasal ve sosyal haklar geriledi. Sabırsız ve radikal kafalı endüstri burjuvazisi ile oluşum halindeki proletarya arasındaki "doğal" ittifak kurulur kurulmaz bozuldu. Birmingham'ın ve kuzeydeki endüstri kentlerinin sanayicileri ve Dinsel Muhalefete mensup esnafı arasındaki galeyan esas olarak 1791 ve 1792 yıllarına; Londra, Norwich ve Sheffield'ın zanaatkâr ve ücretlileri arasındaki "hoşnutsuzluk"un tepe noktası -ister Jakoben ajitasyonundan ister açlıktan kaynaklanıyor olsun- 1795 yılına ait bir olgudur. Yalnızca 1792'de birkaç ay boyunca ikisi bir araya geldi ve Eylül katliamları sonrasında, imalatçıların, küçük bir azınlık dışında tümü, reform davasından korkar oldu. Eğer 1790'larda İngiltere'de bir devrim olmadıysa, bunun nedeni Methodizm değil, bunu gerçekleştirebilecek güce sahip tek ittifakın bozulmasıdır. 1792'den sonra, Jakobenlerin girebilecekleri kapıları açacak Jirondenler yoktu. Eğer, Wedgewood, Boulton ve Wilkinson gibi adamlar, Hardy, Place ve Binns gibi adamlarla birlikte hareket etselerdi -ve Wyvill'in küçük mülk sahipleri *onlarla* birlik olsaydı- o zaman Pitt (ya da Fox) büyük bir reform paketini kabul etmeye zorlanacaktı. Ancak Fransız Devrimi, arazi sahiplerini ve imalatçıları ortak bir korku etrafında birleştirerek Eski Ahlâksızlığı *takviye etti*; ve de halkçı dernekler kendi başlarına devrimi ya da reformu etkileyemeyecek kadar güçsüz ve deneyimsizdiler.[137]

1796 yılında Sheffield'i ziyaret ettiğinde bunu kısmen Thelwall bile hissetmişti. Sheffield "*sanscullotte*"larının siyasal bilinçliliği ve anlayışlılığına sevinmişti. "Ancak başı olmayan bir vücut gibiler. Maalesef bir liderleri yok." "Önemli mülk ve etki sahibi" bazı kişiler "onlar gibi *düşünüyorlar*" ama hiçbirinin onların yanında yer almaya gücü yok:

137 1790'ların başında reformcularla imalatçı çıkarları arasındaki ilişkilere yönelik araştırmalar için bkz. E. Robinson, "An English Jacobin: James Watt", *Camb. Hist. Journal*, xi (1953-55), s. 351; W.H. Chaloner, "Dr. Joseph Priestley, John Wilkinson and the French Revolution", *Trans. Royal Hist. Soc*, 5'inci Seri, VIII (1958), s. 25.

> Eğer orada ağırlığı ve parasal olanağı bulunan üç ya da dört kişi, bu dürüst ve akıllı imalatçıların ve onların davasının yanında (bu türden insanların... Norwich'de yapmış olduğu gibi) dürüstçe ve açıkça yer alsa Norwich'de olduğu gibi Sheffield'de de yerel baskının küçük tiranlığı pek yakında sona ererdi...[138]

Bu Thelwall bakımından bir Jakoben irtidatı da değildi. 1796'da gerçek bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı: bir yanda, Norwich'de Gurney'in durumunda olduğu gibi, pratikte karşı karşıya geldiği ve hoşlanmadığı reformist bir paternalizm; öte yanda halktan yana reformcuların aldatılmasıyla hareketin yok edilmesi ya da yeraltına itilmesine varan boyutlarda bir mağdur edilme.

Üstelik hareket, kimisi devrimci hayal kırıklığından etkilenmiş eğitimli orta sınıf insanların entellektüel kaynaklarına fena halde ihtiyaç duyuyordu. En yetenekli propagandacı ve örgütçülerinden ikisini, Gerrald ve Cooper'ı, biri gönüllü diğeri mecburi göç yoluyla erken kaybetmişti.[139] Hareket sonuna kadar, *İnsan Hakları* ve de Fransız yöntemlerinin taklidi ya da Romalı harmanisi ve Saxon iş gömleği ile idare edemezdi. Ayrıca hareket 1795 yılında zirveye ulaştığında en çok dört yıllık bir gelişmenin ürünüydü. Fikriyatı, vatan ihaneti suçlamaları ve korkularının yarattığı örgütlenme baskısı altında ve görevini savsaklayan destekçiler ve onların Bildirilerinin olabildiği kadar sağlıklı etkileriyle, Robespierre'in daha asık suratlı giyotini işe ara verdiğinde, oluşuyordu. Thelwall'ın konferansları, her zaman Majesteleri'nin muhbirlerinden birisinin hazır bulunduğu dinleyicilere ayak üstü düşünülerek sunuluyordu. Thelwall'ın en iyi (önem taşıyan) çalışması, hareketin çözülmeye başladığı 1796 yılının görece sakin dönemine kadar ortaya konmamıştı. İngiliz Jakobenlerinin, toyluğun kurbanı olduğuna, deneyimsizliklerinin acısını çektiğine ve de sözcüle-

---

138 Thelwall, *The Rights of Nature*, Mektup I, s. 20.

139 Onlardan yana en inandırıcı risalelerden birisi Gerrald; *A Convention the Only Means of Saving Us From Ruin* (1793) diğeri T. Cooper, *Reply to Mr. Burke's Invective Against Mr. Cooper and Mr. Watt* (Manchester, 1792) tarafından yazılmıştı.. Cooper'ın Amerika'ya göçü hakkında bkz. D. Malone, *The Public Life of Thomas Cooper* (New Haven, 1926).

rinden pekçoğunun mübalağalı tavırlarıyla kendisini gülünç düşürdüğüne şaşmamak gerekir.

Buraya kadar olup bitenler bir hüsran ve başarısızlık sicili olarak görünmektedir. Ancak deneyimin bir başka ve her bakımdan çok olumlu bir yanı vardı. Bir değil pekçok gelenek kaynağını bu yıllarda buldu. Shelley'in onaylamaktan geri kalmayacağı Godwin ve Mary Wollstonecraft'in entellektüel geleneği. Deizm ve özgür düşünce geleneği. Richard Carlile, Paine'in bütün eserlerini yeniden yayımlamaya başladığında savaşlar henüz yeni bitmişti. İleri Faydacı ve "özgür düşünceli Hıristiyanların", Benjamin Flower, William Frend gibi adamlarca W.J. Fox'un *Monthly Depository*'sine taşıdıkları gelenek.[140] Place'in ve 1807 Westminster Seçimlerinde, Tooke'nin müridi Sir Francis Burdett'i desteklemek için yeniden ortaya çıkan aklı başında, anayasaya duyarlı esnaf ve zanaatkârların (ki Hardy, Galloway ve Place'in bizzat kendisi gibi aralarından bazılarının küçük ya da büyük işverenler olarak zenginleştiği) geleneği. Ve bunlar o zamandan itibaren örgütçülüğü aktif olarak sürdürmüşlerdir.

Bu gelenekler yalnızca fikirlerde değil, kişilerde de somutlaşmıştır. Kimi Jakobenler bir köşeye çekilip, John Gales, Thomas Cooper, "Yurttaş Lee", John Binns, Daniel Isaac Eaton ve pekçok başkaları Amerika'ya göçerken[141] diğerleri propagandayı yeniden başlatmak üzere her yeni fırsatı gözlediler. John Gale Jones ve John Frost, savaşlar sırasında Londra'daki tartışma kulüplerinin üyesiydiler ve oralarda genç Radikal kuşağı etkilediler ve Jones, 1820'lere kadar Londra Radikal çevrelerinde etkiliydi.[142] Ve pekçok taşra merkezinde aynı devamlılık gözlenebilir. Çok az merkez, Leicesterli George Brown'ınki kadar kabarık bir sicille övü-

---

140 Bkz. F.E. Mineka, *The Dissident of Dissent* (1944).

141 Bunların arasından geri dönen tek kişi Eaton oldu. Demagoglar ve Şehitler adlı bölüme bakınız. Ayrıca, aralarında Sampson Perry, Ashley, Goldsmith, Dr. Maxwell ve John Stones'un da bulunduğu Pitt karşıtı *Argus*'u yayımlayan ve pekçoğu Bonapartizmden büyük hayal kırıklığına uğrayan Paris'te *mülteci* bir İngiliz Jakobenleri grubu da vardı. Bkz. S. Perry, *Argus* (1796), s. 257; J.G. Alger, *Englishmen in the French Revolution* (1889).

142 Gale Jones ve John Frost'un etkiledikleri arasında, Galler'de 1839'daki Chartist ayaklanmaya önderlik eden, Newport eski Belediye Başkanı Frost'un adaşı da vardı. Bkz. D. Williams, *John Frost* (Cardiff, 1939), s. 13-14.

nebilir. Brown, 1792 yılında Anayasa Derneği'nin Sekreteri idi; 1794'te tutuklandı ve 1848'de "fiziki güce" dayanan Chartizmi savunmak üzere hâlâ yazıyordu.[143] Pekçok şehirde, savaşa karşı, aynı kafadan esnaf ve zanaatkârlar biraraya gelmeyi sürdürüyorlardı. Büyük oymacı Thomas Bewick, "insanın özgürlüklerinin inatçı savunucusu" bir grup adamın Newcastle'da "Blue Bell"de, "Unicorn"da ve Haber Odası'nda toplandıklarını hatırlar. Bu insanlar, "kibar takımından esnaf", "bankacılar, kâtipler, zanaatkârlar ve memurlar", "izan ve etki sahibi adamlardı". Bewick'in özel yandaşları arasında bir ayakkabıcı, inşaat ustası, dökümcü, tenekeci, editör, parmaklık ustası, radikal bir Beyefendi ve birkaç aktör vardı. Tümü, savaşı ve onun toplumsal sonuçlarını lanetlemede birleşmişlerdi:

> Gemicilik grupları zenginlik içinde yüzüyordu; *gentry* aristokratik debdebenin girdabındaydı. Hayatın daha aşağı istasyonlarındakilere karşı eski kibar, iyi davranışlarını unutmuşlardı ve şimdi onlara pisliğe bakar gibi bakar görünüyorlardı. Çiftçilerin karakteri de değişmişti. Çok garip bir şekilde Beyefendiyi oynuyorlar ve bu sıralar şaraptan başka bir şey içemiyorlardı... Bu türedi beyler pazardan ayrıldıklarında yolda karşılaştıkları herkesi ezip geçmeye hazırdılar... Ama bu, kırmızılar giyinip..." gönüllü *yeoman* süvarileri" diye anıldıklarında o boş ve tütsülü kafalarını egemenliği altına almış gurur ve ahmaklığın yanında hiç kalır... Çalışkan işçi için aynı şey doğru değildir. Onun sıkıntıları büyüktür...[144]

Küçük ustaların pekçoğu, kâtipler ve esnaf, mülk sahiplerine, kapitalistlere ve büyük çiftçilere karşı düşmanlık, "çalışkan işçi"ye sempati duyuyor (ve bu 1795'i izleyen elli yıl boyunca Radikal bilincin son derece önemli bir özelliği olmuştur) olsalar bile, her şeye rağmen, Leedsli esnaf gibi, "Aristokratik etki"den korkuyorlardı. Püriten gayretiyle Bewick bile, savaşlar sırasında, "şiddete daha meyilli olanlardansa davranışlarında belirli kurallara uya-

143 A.T. Patterson, *a.g.e.*, s. 70, 74; J.F.C. Harrison, *"Chartism in Leicester"*, *Chartist Studies*, Ed. A. Briggs (1959), s. 132; G. Brown, *Physical Force* (Leicester, 1848).

144 T. Bewick, *A Memoir*, Ed. M. Weekley (Cresset, 1961), s. 146-148, 153.

rak" örnek teşkil edebilecek olanlarla ve "zamanın kötülüklerine karşı olan nefretlerini belirli sınırlar içinde tutulabilenlerle" birlikte hareket etmeye özen gösteriyordu. Bu nedenle halkçı Jakobenler tecrit edilmişler, kendi içlerine itilmişler ve yeraltı ya da yarı-legal örgütlenmenin araçlarını keşfetmeye zorlanmışlardı. (Bewick'in Newcastle'ında, savaşlar sırasında, Jakobenlerin kulüp toplantılarının "ateşli tartışma ve kuvvetli diline" katkıda bulundukları çok sayıda taverna dostluk derneği kurulmuştu.)[145] Diğer sınıflardan tecrit olan radikal makine ustaları, zanaatkârlar ve işçiler kendi örgütlenme gelenek ve biçimlerini geliştirmek zorunda kalmışlardı. O kadar ki, 1791-1795 yılları demokratik dürtüyü getirmişti; baskı yıllarında ise bağımsız bir "işçi-sınıfı bilinci"nin olgunlaştığından söz edebiliriz.

En karanlık savaş yıllarında bile demokratik dürtü dipte ve yüzeyde hâlâ hissediliyordu. *Hakların* onaylanmasına ve hiçbir zaman sönmeyecek olan halkçı bir binyıl sezişinin oluşmasına yol açmıştı. Birleşme Yasaları* (1799-1800) yalnızca illegal Jakoben ve sendikacılık standartlarının daha da yakınlaşmasını sağladı.[146] "İstila" hummasının etkisi altındaki yıllarda bile yeni fikirler ve yeni örgütlenme biçimleri mayalanmaya devam etmiştir. Halkın alt-politik tutumlarında, onbinlerce isteksiz askerin de katkıda bulunduğu radikal bir değişim olmuştur. 1811'e gelindiğinde yeni bir popüler radikalizmin ve militan sendikacılığın aynı anda ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Bu kısmen yeni deneyimlerin ve kısmen de gericilik yıllarına gösterilmesi kaçınılmaz tepkinin bir sonucuydu: "*İngiliz Terörünün Saltanatını unutmuş değilim;* benim siyasal eğilimlerimin kaynağı işte oradadır" diye yazıyordu Ebenezer Elliott. Elliott'un babası Sheffield demir işletmelerinde Jakoben bir kâtipti ve "toprak ağaları atlarına zaman zaman onun evinin penceresinden binerek kendilerini eğlendirirlerdi."[147]

---

145 Aşağıda Onikinci Bölüme bkz.

(*) *Combination Acts*: "...iki ya da daha fazla kişinin, ücret artışı sağlamak, daha iyi çalışma koşulları istemek" vs. gibi haklar talep etmek üzere bir araya gelmesini yasaklayan ve 1799-1800 yıllarında çıkarılmış iki yasa - ç.n.

146 Aşağıda Islahatçılar Ordusu adlı bölüme bkz.

147 *Poor Man's Guardian*, 17 Kasım 1832'de zikrediliyor. Yazıda ayrıca, (Terör'ün anılarından söz ederken) "Bay Elliott'un yanı sıra bu binlerce kişi için de geçerliydi" diye eklenmektedir.

1792 ve 1796 tarihlerindeki reform ajitasyonunun tarihi (genel anlamda) orta sınıf reformcuların savsaklaması ve halkçı Radikallerin hızla "sola doğru" hareketlenmesinin biraradaki öyküsüdür. Bu deneyim popüler bilinci elli yıl süreyle etkilemiş ve bu süre boyunca Radikalizmin dinamiği orta sınıftan değil, zanaatkârlar ve işçilerden gelmiştir. Popüler derneklerin adamları haklı olarak Jakoben diye adlandırılırlar. Thelwall'in de dahil olduğu bunların liderlerinden bazıları terimi kabul ederler:

> *Jakobenlik* terimini duraksamadan kabul ediyorum. 1. Çünkü, bize düşmanlarımız tarafından vurulan bir damgadır... 2. Çünkü her ne kadar Fransa'da son zamanlardaki Jakobenlerin kan dökücü hunharlığından nefret ediyor olsam da, ilkeleri, insanın doğasına ve benim akla ilişkin düşüncelerime, şimdiye kadar karşılaştıklarım içinde en fazla uyandır... ben Jakobenlik terimini basitçe, *otoritelerin ve Gotik geleneğin ilkeleri üzerine kurulmayacağını açıkça söyleyen büyük ve kapsamlı bir reform sistemi* anlamında kullanıyorum.[148]

Onların Jakobenliğinin niteliği özellikle *egalite*'ye yaptıkları vurguda görülür. "Eşitlik" (İngilizcedeki sıradan çağrışımıyla) her türlü statü farklılıklarını ortadan kaldıran keskin, katı doktrini nedeniyle çok olumsuz bir terimdir. İzleyen yılların işçi sınıfı hareketi kardeşlik ve özgürlük geleneklerini zenginleştirmeye devam edecektir. Ancak örgütlerinin bizatihi varlığı ve kaynaklarının korunması deneyimli kişilerden oluşan bir kadro kurulmasını olduğu kadar, liderlerine karşı mübalağalı bir bağlılık ve belirli bir saygıyı gerektirdiği için bürokratik biçim ve kontrolların kaynağı olmuştur. 1790'ların İngiliz Jakobenleri oldukça farklı bir geleneği başlatmışlardır. 18. yüzyılın tarzına olan kızgınlık nedeniyle, Jakoben Lord Daer'in sıradan "Yurttaş Daer" olarak zanaatkârlar ve dokumacılarla birarada olmasında görüldüğü gibi, *egalite*'de bir tür cazibe vardır. Ancak, 'adam adamdır, hepsi o kadar' inancı, kendi günümüzdeki uygulamaları eleştirirken hâlâ görülebilecek olan başka ifade biçimleri bulmuştur. Bir komitedeki *her* yurttaşın bir görev üstlenmesi beklenirdi; komitelerin başkanlıkları çoğu za-

148 J. Thelwall, *Rights of Nature* (1796), II, s. 32.

man sırayla üstlenilirdi; liderlerin mağrur tavırlarına dikkat edilir ve görüşme ve toplantılar her adamın akıl sahibi olduğu ve yeteneklerini geliştirebileceği inancı esasına dayalı olurdu; riayet ve statü farklılıklarının insan onuruna aykırılık olduğu düşünülürdü. Chartizme çok katkıda bulunmuş olan bu Jakoben etkiler, geç 19. yüzyıl hareketinde, sosyalizmin vurguyu siyasal haklardan ekonomik haklara kaydırdığı sırada geriledi. 20. yüzyıl İngiltere'sinde sınıf ve statü farklılıklarının güçlülüğü, kısmen 20. yüzyıl işçi hareketinin Jakoben erdemlerden yoksun olmasının sonucudur.

Jakoben geleneğinin önemi belli olan diğer yönlerini vurgulamaya gerek yoktur: kendi kendini eğitme ve siyasal ve dinsel kurumların akılcı eleştirisi geleneği; bilinçli cumhuriyetçilik geleneği; ve hepsinin üzerinde enternasyonalizm geleneği. Bu kadar kısa süren bir ajitasyonun, fikirlerini Britanya'nın o kadar çok köşesine ulaştırabilmiş olması olağanüstü bir şeydir.[149] İngiliz Jakobenizminin belki en önemli, ama tanımlanması en zor olan, sonucu "sınırsız üyeler" arasında ajitasyon tabularının yıkılmış olmasıdır. Jakoben düşüncelerin bulunduğu ve *İnsan Hakları*'nın gizli kopyalarının baştacı edildiği her yerde, insanlar demokratik ajitasyona başlamak için artık Wilkes ya da Wyvill'in örneği ile yetinmiyorlardı. Savaş yılları boyunca İngiltere'nin her kasabasında ve pekçok köyünde, sandığında ya da kütüphanesinde Radikal kitaplar bulunan, zamanını bekleyen, tavernada, şapelde, nalbantta, ayakkabıcının dükkânında bir iki söz söyleyen ve hareketin canlanmasını bekleyen Thomas Hardyler vardı. Ve bekledikleri hareket, Beyefendilerin, imalatçıların ya da ücret ödeyenlerin değil, *bizzat kendilerinin* hareketi idi.

1849 gibi geç bir tarihte Yorkshireli bir hiciv yazarı, böyle bir "Köy Politikacısı"nın gerçeklik havası olan bir tasvirini yayımladı. O, tipik olarak, bir kundura tamircisi, yaşlı bir adam ve de kendi sanayi köyünün kahramanıydı:

> Birazcık gurur duyduğu bir kütüphanesi vardır. Garip bir koleksiyon... "Çok Pahalı İnci" de var "Cobbett'in İki Penilik Zırvası" da; "Pilgrim's Progress" de var... "Hadi Yürü Gazete-

149 W.A.L. Seaman, *a.g.e.*, s. 20'de İngiltere ve İskoçya'da 100'den fazla derneğin bulunduğunun kanıtlarını sergilemektedir.

si" de. "İşçinin Yanlışları" ve "İnsan Hakları". "Fransız Devrimi Tarihi" ve Bunyan'ın "Kutsal Savaş"ı... "Akıl Çağı" ve işe yaramaz İncil.

"Kuşkusuz Bonaparte'ın büyük bir hayranıdır." "Başarılı bir devrim, devrilen bir taht, kaçan krallar ve dağılmış prenslerle ilgili bir şey duydu mu yaşlı kalbi kaynatılmış baharatlı ale içmiş gibi ısınıverir. Gençliğinin rüyalarının, onların gerçekleşmesi olduğunu düşünür." "Özgürlük güneşi"nin, "ufuktan doğuşu" üzerine tumturaklı mecazlara kendini kaptırır ve Rusya meseleleri hakkında bilgi sahibidir.

> Cüretin güç bela sokaklarda dolaştığı günleri hatırlar. Nasıl yuhalandığını, taşlandığını ve hakarete uğradığını size anlatabilir... ve insanlar ona bir gece Tom Paine'in kuklası ile birlikte yakılmadığı için şükretmesi gerektiğini söylerler... Habeas Corpus'un olmadığı... ve Baş Savcı'nın öfkeli bir aslan gibi ülkede bir aşağı bir yukarı dolaştığı zamanları anlattığında gençler yüzüne baka kalırlar... Bir adamın, kral doğduğunda üzerinde gömlek yoktu dediği için nifak çıkarmaktan sürgüne gönderildiğini anlatır...[150]

Onun hayal ettiği devrim hiçbir zaman olmadı ama ne de olsa yine de bir tür devrim oldu. Bu, kalabalığı reformculara karşı kışkırtarak "aşağı tabaka insanları ayartan" kralcı genç James Watt'ın 1793'te şikâyet ettiği şeydi:

> İnsanların gücünü bilmesinin ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu, ve gün gelip anlamsız Kilise ve Kral çığlıklarına lanet edip kendi silâhlarının kendileri üzerine çevrileceğini hiç düşünmüyorlar.[151]

Neredeyse bir kıtlık yılı olan 1795'ten sonra pekçok yerde değişim sezilebiliyordu. Jakobenlerin 1794'te sindikleri Nottingham'da, reformcular rakiplerini açık savaş sonucu 1796 seçimlerinde yenebilecek kadar güçlüydüler.[152] Skandal çıkarmış bir

150 E. Sloane, *Essays, Tales and Sketches* (1849), s. 61 vd.

151 Bkz. E. Robinson, *a.g.e.*, s. 355.

152 J. F. Sutton, *Date-Book of Nottingham* (1880), s. 212.

kralcının 1798'de yazdığına göre, "bu şehrin girişlerinin çoğunda üzerine tabela konmuş bir direk dikilmişti ve üzerinde şunlar yazıyordu: "Bütün yersiz yurtsuzlar, yasanın öngördüğü şekilde tutuklanacak ve cazalandırılacaktır." Şimdi "yersiz yurtsuz" sözcüğü yerine "Tiranlar" sözcüğü yapıştırılmıştı ve kimse onu oradan almak için kılını kıpırdatmıyordu.[153] "Uzun süredir kendimize adam bulmaya çabalıyoruz" diye açıklıyordu 1797'deki bahriye isyancılarından birisi: "Şimdi kendimizi bulduk. Buna göre bir muamele göreceğiz."[154]

1812 yılında İskoç sendikacılarının ve İngiltere'deki Luddculuğun gücü nedeniyle etrafına umutsuzlukla bakan Scott, Southey'e şunları yazıyordu: "Ülke ayaklarımızın altından dinamitleniyor." Dinamitçileri yeraltına iten Pitt'ti. Bizim "Köy Politikacısı" türünden adamlar, 1789'da köylerde zor bulunurdu. Dokumacı köylerine, Nottinghamlı çorapçıların dükkânlarına, Yorkshireli ortakçılara, Lancashireli pamuklu bez imalathanelerine sokulan Jakoben fikirlerin propagandası, artan fiyatların ve zorlukların her aşamasında yürürlükteydi. Son sözü söyleyecek olan Pitt değil, John Thelwall'di. "Büyük insan topluluklarının bir araya geldiği yerlerde, bir tür Sokrates ruhu zorunlu olarak gelişecektir":

> ...Tekel ve sermayenin birkaç elde korkunç temerküzü... kendi kötülüğü içinde çarenin de tohumlarını taşır... İnsanları bir araya getiren her ne olursa olsun... kimi kötülükler yaratsa bile, bilginin yayılması için elverişlidir ve eninde sonunda insan özgürlüğünü geliştirir. Dolayısıyla her büyük atölye ve imalathane, parlamentonun hiçbir yasasının susturamayacağı ve hiçbir yöneticinin dağıtamayacağı bir tür siyasal toplumdur.[155]

153 J. W. Cartwright'tan Portland Dükü'ne, 19 Haziran 1798; H.O. 42-43.

154 C. Gill, *The Naval Mutinies of 1797*, s. 300.

155 Thelwall, *Rights of Nature*, I, s. 21, 24.

IKINCI KISIM

Adem'in Laneti

"Toprağa dönünceye kadar, alnının teriyle ekmek yiyeceksin; çünkü ondan alındın; çünkü topraksın, ve toprağa döneceksin."

Tekvin, III, 19

ALTINCI BÖLÜM
SÖMÜRÜ

John Thelwall, her "imalathane"de potansiyel bir siyasî başkaldırı merkezi görme konusunda yalnız değildi. 1792'de Yorkshire Dales'i ziyaret eden aristokrat bir yolcu, Aysgarth'da yeni bir pamuklu bez imalathanesi görerek paniğe kapılmıştı - "vay canına, şimdi burada, ters akıntısı köprünün ötesindeki şelalenin suyunun yarısını çeken büyük, alevler saçan bir imalathane var":

> Çanın çalması ve fabrikaların şamatasıyla tüm vadi çalkalanıyor; konuşulan şeyler ihanet ve *levelling* sistemleri; bir ayaklanma çok yakın olabilir.

Fabrika, "doğanın gidişatını" tahrip eden sosyal enerjiyi sembolize eder görünmektedir. Kurulu düzene ikili bir tehdit yöneltmektedir. Birincisi, ödedikleri kiralar toprak sahiplerinin gelirini oluşturan ve haksız bir avantaj sağlayan endüstriyel zenginliğin sahiplerinden, o türedilerden gelen tehdit:

> Eğer insanlar böyle zengin olmaya başlarsa; ya da ticaretten böylesine kolay servet elde edilirse, bizim gibi orta ve sabit gelirli insanların vay haline; ülkenin tüm Nappa Halllarının ve *Yeoman*ların vay haline.

İkinci tehdit, gözlemcimizin günümüzdeki ırkçının renkli nüfusa tepkisinden çok da farklı olmayan, aynı sesleri tekrarlayan, düşmanlıkla karşıladığı çalışan endüstriyel nüfustan geliyordu:

> İnsanlar aslında iş buluyorlar ama baştan aşağı kötülüğe terk ediliyorlar... fabrikalarda çalışmadıkları zaman, izinsiz avlanmaya, sefahata ve yağmaya bulaşıyorlar...[1]

1790'la 1850 yılları arasındaki yıllarda, pamuklu bez fabrikası ile yeni endüstriyel toplum arasındaki denklem ve de yeni üretim ve toplumsal ilişki biçimlerinin etkileşimi gözlemciler için harcıâlem bir şeydi. Karl Marx, "El değirmeni size feodal beyle olan ilişkiyi; buharla çalışan fabrika ise endüstriyel kapitalistle olan ilişkiyi sunar" dediğinde yalnızca bu durumu olağanüstü bir canlılıkla ifade ediyordu. Sırf fabrikanın sahibi değil, bu fabrikalar içinde ve çevresinde çalışan insanlar da çağdaşlarına "yeni" görünüyordu. "Lancashire'in imalat yapılan kısımlarının sınırlarına yaklaştığımız anda" diye yazıyordu kırsal bir yönetici 1808'de, "gerek davranış, gerek iş-güç biçimi ve itaat bakımından yeni bir insan türüyle karşılaşıyoruz." 1815'te Robert Owen ise şunları söylüyordu: "İmalatçıların ülke çapında yaygınlaşması, yöre sakinlerinde yeni bir kişiliğin... halk kitlesinin genel niteliğinde zorunlu bir değişimin yaygınlaşmasına neden oluyor."

1830 ve 1840'lardaki gözlemciler hâlâ "fabrika sistemi"nin yeniliğine şaşırıp kalıyorlardı. 1830'da Peter Gaskell, imalatçı nüfustan, "sanki beşikte bir Herkül" diye söz ediyordu; "buharın bir güç olarak devreye girmesinden sonra muazzam önem kazandılar." Buhar makinesi, "nüfusu, yoğun kitleler halinde, bir araya getirmişti." Ve daha o zaman Gaskell işçi sınıfı örgütlerinde "en iğrenç türden bir *'imperium in imperio'* [devlet içinde devlet] görüyordu.[2] On yıl sonra Cooke Taylor benzer terimlerle yazıyordu:

> Buhar makinesinin benzeri görülmemişti; pamuk eğirme makinesinin atası yoktu; buharlı dokuma tezgâhı ve de iplik

1 *The Torrington Diaries*, Ed. C.B. Andrews (1936), III, s. 81-82.

2 P. Gaskell, *The Manufacturing Population of England* (1833), s. 6; Asa Briggs, "The Language of 'Class' in Early Nineteenth Century England", *Essays in Labour History*, Ed. Briggs ve Saville (1960), s. 63.

bükme makinesi hazır bir mirasa konmadı: bunlar, sanki Jüpiter'in beyninden çıkan Minerva gibi aniden ortaya çıktılar.

Ancak bu "yenilikler"in toplumsal sonuçları bu gözlemci için çok büyük endişe kaynağı oluyordu:

> Yabancı birisi fabrikaların ve matbaa işletmelerinin etrafında birikmiş insan kitlelerinin arasından geçerken... bu "kalabalık kovanları" endişeyle ve neredeyse dehşete varan bir korkuyla seyretmekten geri duramıyor. Nüfus, mensubu olduğu sistem gibi YENİ'dir; ama gücü ve kapsamı her saat artmaktadır. Bu, bizim kavramlarımızla uğursuz ve korkunç terimlerle ifade edilebilecek... bir okyanusun ağır ve tedrici kabarması gibi ve uzak olmayan bir gelecekte, toplumun bütün unsurlarını bağrında yüzdüren ve Tanrı bilir nerelere sürükleyecek olan kitlelerin toplamıdır. Bu kitlelerin içinde güçlü enerjiler uyuklamaktadır... İmalatçı nüfus yalnızca oluşumu bakımından yeni değildir: dış kaynakların çok az talimat ve daha da az yol gösterıciliği ile kendi koşullarınca biçimlenen düşünce alışkanlıkları ve eylemleri bakımından da yenidir...[3]

1844'te *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*'nu anlatan Engels için olay şöyle görünüyordu: "ilk proleterler imalatla ilgiliydi, onun tarafından vücuda getirilmişlerdi... fabrika işçileri, sanayi devriminin bu en büyük çocukları, başlangıcından bugüne kadar İşçi Hareketi'nin çekirdeğini oluşturmuşlardır."

Değer yargıları ne kadar farklı olursa olsun, tutucu, radikal, sosyalist gözlemciler hep aynı denklemi ileri sürmüşlerdir: buhar gücü ve pamuklu dokuma fabrikası = yeni çalışan sınıf. Üretimin fiziki araçları, doğrudan ve az-çok zorunlu bir şekilde yeni sosyal ilişkiler, kurumlar ve kültür kalıplarının gelişmesine yol açar görünüyordu. Aynı zamanda, 1811 ile 1850 arasındaki halkçı ajitasyonun tarihi de bunu teyid eder görünmektedir. Sanki İngiliz ulusu 1790'larda bir potaya girmiş ve savaşlardan sonra oradan bir başka biçimde çıkmıştı. 1811'le 1813 arasında Luddculuk krizi; 1817'de Pentridge Ayaklanması; 1819'de Peterloo; izleyen on-

3 W. Cooke Taylor, *Notes of a Tour in the Manufacturing Districts of Lancashire* (1842), s. 4-6.

yıl boyunca sendikal faaliyetin her tarafı kaplaması, Owenci propaganda, Radikal gazetecilik, On Saat Hareketi, 1831-1832 devrimci krizi ve bunların da ötesinde Chartism'i yaratan çok sayıda hareket. Belki de bu çok biçimli halk ajitasyonunun derecesi ve yoğunluğu, her şeyden çok, (çağdaş gözlemciler ve tarihçiler arasında) trajik bir değişim duygusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1790'ların hemen bütün radikal olgularının, 1815'ten sonra on kat artmış olduğu görülmektedir. Bir avuç kadar Jakoben gazete, çok sayıda ultra-Radikal ve Owenci süreli yayına yol açmıştı. Paine'i bastığı için Daniel Eaton hapis cezasına çarptırılmışken, benzer suçlardan Richard Carlile ve adamları toplam 200 yıldan fazla hapis cezası giymişti. Yazışma Dernekleri 20-30 kadar şehirde riskli bir varlık sürdürmüşken, savaş sonrası Hampden Kulüpleri ya da siyasal birlikler küçük endüstri köylerinde kök salmıştı. Pamuk endüstrisindeki değişimin dramatik hızının yanı sıra bu halkçı ajitasyon hatırlandığında, doğrudan bir nedensellik ilişkisine hükmedilmesi doğaldır. Pamuklu bez fabrikası, yalnızca daha fazla mal değil, ayrıca "İşçi Hareketi"ni üreten, sırf endüstriyel devrimin değil, sosyal devrimin de bir ajanı olarak görülmüştür. Bir tanım olarak başlayan Sanayi Devrimi, şimdi bir açıklamayı da çağırıyordu.

Arkwright'ın zamanından Plug Ayaklanmaları'na ve sonrasına Sanayi Devrimi'nin bizim zihnimizdeki görüntüsel kurgusuna egemen olan "karanlık, Şeytani fabrika" imgesidir. Bunun nedeni belki de kısmen, baraka görünüşlü binalar, büyük fabrika bacası, çocuklar, tahta ayakkabılar ve şallar ve fabrikanın etrafında sanki onun tarafından yumurtlanmış gibi duran meskenlerle ortaya çıkan dramatik görsel imajdır. (Bu, insana, önce endüstriyi, ancak ikinci olarak onunla ilgili ya da ona hizmet eden insanları düşündüren bir imajdır.) Kısmen de, pamuklu bez fabrikasının ve de yeni fabrika şehrinin, hızlı büyüyüşü, tekniklerininin yaratıcılığı, disiplininin yeniliği ya da katılığı ile çağdaşlarına dramatik ve kötü bir şeylerin habercisi gibi görünmesindendir. "İngiltere'nin koşulları" sorununun tartışılmasında, İçişleri Bakanlığı'nın "vukuat defterleri"nde daha da sık görülen adı belli olmayan ya da sere serpe yayılmış sanayi *bölgeleri* imajından daha tatmin edici bir

imgedir bu. Ve bundan hem edebi hem de tarihi bir gelenek türetilmiştir. Sanayi Devrimi'nin koşullarına ilişkin çağdaşlar tarafından yazılan klasik öykülerin hemen hemen tümü pamuklu endüstrisine ve esas itibariyle Lancashire'e aittir. Birkaçından söz etmek gerekirse: Owen, Gaskell, Ure, Fielden, Cooke, Taylor ve Engels. *Michael Armstrong* ya da *Mary Barton* ya da *Zor Zamanlar* gibi romanlar da bu geleneği ebedileştirir. Ve daha sonraki ekonomik ve sosyal tarihte bu vurgu belirgin bir şekilde görülür.

Ne ki bir sürü güçlük önümüzde durmaktadır. Sanayi Devrimi'nin önde giden endüstrisi kuşkusuz pamuktu,[4] ve pamuklu bez fabrikası, fabrika sisteminin eşsiz bir modeli idi. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin dinamikleri ile toplumsal ve kültürel hayatın dinamikleri arasında herhangi otomatik ya da gereğinden fazla doğrudan bir tekabüliyetin varlığına hükmetmemeliyiz. Çünkü, pamuklu bez fabrikasının (1780'lerdeki) "çıkış"ından yarım yüzyıl sonra, pamuklu endüstrisinin kendi içinde bile fabrika işçileri, yetişkin işgücünün azınlığı durumundaydı. 1830'ların başında, el tezgâhlarını kullanan pamuklu dokumacıların sayısı, pamuk, yün ve ipek endüstrisindeki iplik ve dokuma fabrikalarının toplamında çalışan kadın ve erkek işçilerden fazlaydı.[5] 1830'da hâlâ, yetişkin erkek pamuk eğirici, 1960'lardaki Coventry motor işçisinin o tanımı güç "ortalama işçi" figüründen daha tipik değildi.

Bu nokta önemlidir çünkü pamuklu bez fabrikalarının yeniliği üzerine çok fazla vurgu yapılması, işçi sınıfı topluluklarının siyasal ve kültürel geleneklerinin devamlılığının hafife alınmasına yol açabilir. "Sanayi Devrimi'nin en büyük çocukları" olmaktan çok uzak olan fabrika işçileri geç gelenlerdi. Onların fikirlerinin ve örgütlenme biçimlerinin pekçoğu, Norwich ve Batı'nın yünlü dokuma işçileri ya da Manchester'in tuhafiye işçileri gibi yerli işçiler tarafından önceden düşünülmüştü. Pamuklu yöreleri dışındaki

---

4 Sanayi Devrimi'nde pamuklu endüstrisinin önceliğinin çok takdire şayan bir şekilde yeniden değerlendirilmesi konusunda bkz. E.J. Hobsbawm, *The Age of Revolution* (1962), Bölüm 2.

5 Birleşik Krallık için 1833 Tahminleri. Tekstil fabrikalarındaki toplam yetişkin işgücü 191.671; pamuk el tezgâhlarındaki dokumacıların sayısı 213.000'di. Aşağıdaki Dokumacılar bölümüne bkz.

fabrika işçilerinin, 1840'lardan (ve 1832-1834 yıllarında kuzey ve orta İngiltere kentlerinde büyük lokavtlara yol açanlardan) önceki herhangi bir zamanda "İşçi Hareketi'nin çekirdeğini oluşturup oluşturmadığı" da tartışmalıdır. Görmüş olduğumuz gibi Jakobenlik asıl zanaatkârlar arasında derin kök salmıştı. Luddculuk, küçük atölyelerdeki kalifiye adamların işiydi. 1817'den Chartism'e kadar orta ve kuzey İngiltere'deki sanayi dışı işçiler, her radikal ajitasyonda fabrika işçileri kadar önemliydi. Ve pekçok şehirde, işçi hareketinin fikir, örgüt ve liderlik konusunda yararlandığı çekirdek, ayakkabıcı, dokumacı, eyerci, saraç, kitapçı, matbaacı, inşaat işçisi, küçük esnaf ve de benzerlerinden oluşan bir çekirdekti. Radikal Londra'nın 1815 ve 1850 arasındaki geniş alanı, gücünü belli başlı herhangi ağır bir endüstriden değil (gemicilik gerileme eğilimindeydi ve de mühendislerin etkisi yüzyılın daha sonralarındaydı) fakat bir sürü küçük iş ve uğraştan alıyordu.[6]

Deneyimlerin böylesine çeşitliliği, kimi yazarları, hem "sanayi devrimi" hem de "işçi sınıfı" nosyonlarını sorgulamaya itmiştir. Birinci tartışma bizi burada yolumuzdan alıkoymamalıdır.[7] Terim alışılmış anlamlarıyla açıklayıcıdır. İkincisi için ise pekçok yazar, büyük statü, edinim, beceri, koşul farklılıklarını bir torbada birleştiren çalışan *sınıflar* terimini tercih etmektedir. Ve bu şekilde Francis Pale'in şikâyetlerini tekrarlamaktadırlar:

> Eğer çalışan insanların karakterleri ve davranışları dergilerden, risalelerden, gazetelerden, Parlamento'nun iki Kamara'sının raporlarından ve Fabrika Komiserleri'nden öğrenilecek olursa, "alt tabaka"larda olduğu gibi her şeyin birbirine karıştığını, en vasıflı ve en basiretli işçinin en cahil ve en basiretsiz çalışan ve fukara ile aynı sepete konmuş olduğunu görürüz. Oysa fark gerçekten önemlidir ve aslında pekçok durumda mukayese bile kabul etmez.[8]

Kuşkusuz Place haklıdır: Sunderlandlı bahriyeli, İrlandalı amele, Yahudi seyyar balık satıcısı, East Anglia köylü düşkünler evinin

6 Hobsbawm, *a.g.e.*, Bölüm 11.

7 Bu tartışmanın bir özeti E.E. Lampard, *Industrial Revolution*'da, (Amerikan Tarih Kurumu, 1957) vardır. Ayrıca bkz. Hobsbawm, *a.g.e.*, Bölüm 2.

8 Aktaran, M.D. George, *London Life in the 18th Century* (1930), s. 210.

mensuplarından birisi, *The Times*'ın dizgicisi - daha birbirinin dilini anlamayan kendilerinden "iyiler" tarafından "alt sınıflar"a mensup görülebilirler.

Bununla beraber, her türlü ihtiyat payıyla, 1790'la 1830 arasındaki dönemin öne çıkan gerçeği "işçi sınıfı"nın oluşumudur. Bu birinci olarak kendisini sınıf bilincinin gelişmesinde ortaya koyar: bu, çalışan insanların tüm o çok değişik grupları arasında bir çıkar özdeşliğinin bilinci olduğu kadar diğer sınıfların çıkarlarına karşı da bir özdeşliktir. Ve ikinci olarak siyasal ve endüstriyel örgütlenmede uygun biçimlerin gelişmesidir. 1832'ye gelindiğinde güçlü temellere dayanan ve kendi bilincine sahip işçi sınıfı kurumları -sendikalar, yardımlaşma dernekleri, eğitimsel ve dinsel hareketler, siyasal örgütler, süreli yayınlar -; entellektüel işçi sınıfı gelenekleri, işçi sınıfı davranış kalıpları ve bir işçi sınıfı duygu yapısı vardı.

İşçi sınıfının oluşumu, ekonomik tarihin olduğu kadar siyasal ve kültürel tarihin de bir olgusudur. Bu oluşum fabrika sisteminin kendiliğinden doğuşu değildi. Ne de -"sanayi devrimi"- gibi dışsal bir gücün tanımlanamayan, farklılaşmamış insan hammaddesi üzerinde çalışıp, öteki uçtan onu "yeni bir insan ırkı" olarak çıkarmasıydı. Sanayi Devrimi'nin değişen üretim ilişkileri ve çalışma koşulları hammadde üzerine değil, Paine'in onu bıraktığı yerdeki ya da Methodistlerin onu yoğurduğu şekildeki özgür doğmuş İngiliz üzerine yüklenmişti. Fabrika işçisi ya da çorap örücüsü aynı zamanda Bunyan'ın, hatırlanabilen kırsal hakların, yasa önünde eşitlik nosyonunun, lonca geleneklerinin de mirasçısıydı. Muazzam bir dinsel telkinin nesnesi olduğu gibi yeni siyasal geleneklerin de yaratıcısıydı. İşçi sınıfı oluşturulduğu kadar kendi kendini de oluşturdu.

İşçi sınıfını bu şekilde görmek, çağdaş ekonomi tarihi ve sosyoloji okullarının geçerli önermelerine karşı "klasik" bir görüşü savunmaktır. Çünkü, ilk kez Marx, Arnold Toynbee, Webbler, ve Hammondların gözlemlediği ve araştırdığı Sanayi Devrimi alanı, şimdilerde bir savaş alanına benzemektedir. Defalarca dönemin bilinen "mahşeri" görünümü tartışma konusu yapılmıştır. Dönemi ekonomik dengesizlikler, yoğun sefalet ve sömürü, siyasal baskı ve kahramanca halk ajitasyonu dönemi olarak görme gele-

nek olmuşken, şimdi dikkatler ekonomik gelişme hızına (ve kendi kendine yeterli teknolojik yeniden üretimin "take-off" zorluklarına) çevrilmiştir. Şimdi çitleme hareketi, kırsal yoksulları yerlerinden eden insafsızlığı nedeniyle değil de hızla büyüyen bir nüfusu besleme konusundaki başarısıyla anılmaktadır. Dönemin zorlukları, sömürü ya da amansız rekabetin değil de, savaşların yol açtığı yerinden yurdundan olmaların, yetersiz iletişimin, gelişmemiş bankacılık ve borsanın, kararsız piyasaların ve de ticaret çevrimlerinin sonucu olarak görülmüştür. Halkın huzursuzluğu, yüksek buğday fiyatlarının ve ticari depresyonun kaçınılmaz olarak bir araya gelmesinin, bu verilerden elde edilen "sosyal gerilim" çizelgeleriyle açıklanabilir basit bir şey olarak algılanmıştır.[9] Genel olarak, 1840 yılındaki endüstri işçininin durumunun, pekçok yönden, 1790'lardaki yerli işçiden iyi olduğu ileri sürülmüştür. Sanayi Devrimi, bir felaket ya da keskin sınıf çatışması ve sınıf baskısı çağı değil, bir ilerleme çağıydı.[10]

Klasik felaket ortodoksluğu yeni bir felaket-karşıtı ortodokslukla yer değiştirmiştir. İkincisi, her şeyden önce, ampirist ihtiyatlılığı ve önde gelen savunucularının (Sir John Clapman, Dr. Dorthy Georg, Profesör Ashton) eski okulun yazarlarını sert eleştirisiyle dikkat çekmektedir. Yeni ortodoksluğun çalışmaları tarihsel bilgiyi zenginleştirmiş ve önemli açılardan klasik okulun çalışmalarını düzeltmiş ya da kalitesini arttırmıştır. Ancak şimdi de yeni ortodoksluk eskimeye başlamış ve pekçok akademik çevrede kuşatılmış, eleştiriye açık hale gelmiştir. Ve büyük ampiristlerin izleyicileri çoğu kez ahlâki bir kendini beğenmişlik, referanslarının sığlığı ve de dönemin çalışan insanlarının gerçek eylemlerine yeterince nüfuz edememek gibi özellikler sergilemektedir. Bunların, Sanayi Devrimi'nin neden olduğu sosyal ilişkiler ve kültürel kalıplardaki değişikliklerden çok ortodoks ampirist duruşlarla ilgilendikleri görülmektedir. Gözden kaçırılan şey, süre-

9 Bkz. W.W. Rostow, *British Economy in the Nineteenth Century* (1948), özellikle s. 122-125.

10 Burada ana hatları verilen kimi görüşler zımnen ya da açıkça şu kaynaklarda bulunabilir: T.S. Ashton, *Industrial Revolution* (1948) ve A. Radford, *The Economic History of England* (İkinci Baskı, 1960). Sosyolojik bir yaklaşım N.J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution*'da (1949), kaba bir popülarizasyon ise John Vaizey, *Success Story*'de (W.E.A., t.y.) bulunabilir.

cin bütünün sezilmesi, dönemin tüm siyasal ve toplumsal bağlamıdır. Değerli nitelendirmeler olarak ortaya çıkan şeyler fark edilemez aşamalardan geçerek (kanıtların çok ender olarak desteklediği) yeni genellemelere götürmüş ve bu genellemelerden de yargılayıcı bir tutuma ulaşılmıştır.

Ampirist ortodoksluk çoğu zaman J.L. ve Barbara Hammond'un çalışmasının eleştirisi üzerinden tanımlanmıştır. Hammondların malzemelerini çoğu kez "tecavüzkâr bir duygusallık"la düzenledikleri ve kendilerini tarihe ders verdirmeye çok fazla kaptırdıkları doğrudur.[11] Daha sonraki araştırmaların ışığında çalışmalarının pekçok noktası kusurludur ya da yumuşatılmıştır; ve biz de buna başkalarını eklemek niyetindeyiz. Ancak Hammondların savunusu, yalnızca, çalışanlar üzerine yazdıkları ciltlerin yaygın referanslar ve çok bol alıntılarla dolu olarak bu dönemin en önemli kaynak kitapları arasında yer alacağını ileri sürerek yapılamaz. Ayrıca, onların, Sanayi Devrimi'nin içinde yer aldığı siyasal bağlamı anladıklarını, çalışmalarının her yerinde ortaya koyduklarını da söyleyebiliriz. Bir pamuklu bez fabrikasının defterlerini inceleyen bir araştırmacıya, Napoléon Savaşları, dış pazarları ve inip çıkan talebi belirleyen anormal bir etki olarak görünebilir. Hammondlar, bunun aynı zamanda Jakobenliğe karşı bir savaş olduğunu bir an için bile olsa unutmamışlardır. "İngiltere tarihinin bu sayfalarda tartışılan dönemi bir iç savaş gibi okunur." *Kalifiye İşçi* başlıklı bölümün açış cümlesi budur. Ve de *Şehir Çalışanları*'nın sonuç bölümünde, çok değerli başka görüşler arasında, bütün dönemi aniden tecessüm ettiren bir kavrayış vardır:

> Yurttaş sözcüğünün yeni sihriyle Avrupa'nın yarısının sarhoş olduğu, öteki yarısının ise dehşete düştüğü bir sırada, İngiliz ulusu, yurttaşlık fikrinin kendi dinlerine ve uygarlıklarına bir tehdit teşkil ettiğini düşünenlerin yönetimindeydi. Bunlar hayatın eşitsizliklerini bilerek devletin temeli yapmaya ve çalışan insanların durumunu bağımlı bir sınıf olarak sürdürmeye özen gösteriyorlardı. Bunun sonucu olarak, Fransız Devrimi Fransa halkını, Sanayi Devrimi'nin İngiltere halkını böldüğünden daha az bölmüştür...

11 Bkz. E.E. Lampard, *a.g.e.*, s. 7.

"Bunun sonucu olarak...". Yargı tartışılabilir. Ve bu kavrayış içindedir ki, -İngiltere'de meydana *gelmeyen* devrim, Fransa'da meydana gelen kadar ve bazı özellikleri bakımından ondan da fazla bölücü olmuştur- biz dönemin gerçekten trajik doğasının ipuçlarını buluruz. Bu dönem boyunca, iki değil, üç büyük etki aynı anda yürürlükteydi. Muazzam nüfus artışı (Britanya'da 1801'de 10.5 milyon olan nüfus -en yüksek artış oranı 1811-1821 yıllarında olmak üzere- 1841 yılında 18.1 milyona yükselmişti) vardı. Teknolojik yönleriyle Sanayi Devrimi vardı. Ve 1792'den 1832'ye siyasî *karşı*- devrim vardı.

Sonuçta, işçi sınıfının bilincini ve kurumlarını biçimlendirmede en büyük etkiyi yapan buhar makinesi kadar siyasî bağlamdı da. 18. yüzyılın sonlarında siyasî reform yapmak isteyen güçler - Wilkes, kentli tacirler, Middlesex küçük mülk sahipleri, "kalabalık"; ya da Wyvill ve küçük mülk sahipleri ve *yeoman*lar, kumaşçılar, bıçakçılar, ve esnaf - 1790'larda bölük pörçük de olsa en azından kimi kazanımları elde etmenin arifesindeydiler. Pitt, Reformcu Başbakan rolüne hazırlanmıştı. Eğer olaylar "doğal" mecrasında yürüseydi, 1832'den çok önce, toprak ve ticaret oligarşisi, imalatçılar ve küçük mülk sahipleri ile orta sınıf ajitasyonunun kuyruğuna takılmış çalışan insanlar arasında bir kapışma bekleyebilirdik. Ve hattâ 1792'de, imalatçılar ve profesyoneller reform hareketi içinde önemliyken bile, güçler dengesi hâlâ böyleydi. Ama *İnsan Hakları*'nın başarısı, Fransız Devrimi'nin radikalleşmesi ve terör ve Pitt'in baskısının başlamasından sonra, karşı-devrimci savaşlara karşı duran yalnızca halkçı Yazışma Derneği idi. Ve bu halkçı gruplar, 1796'da küçük de olsalar, her şeye rağmen, savaşların sonuna kadar sürecek bir "yeraltı" geleneğini oluşturdular. Fransız örneğinden ve savaşın neden olduğu vatansever coşkudan korkan aristokrasi ve imalatçılar birlik oldular. İngiliz *ancien regime*'i, yalnızca ulusal meselelerle değil, aynı zamanda büyüyen endüstri kentlerini kötü yöneten antik kurumların devamıyla yeniden hayat buldu. Buna karşılık imalatçılar başlıca, çıraklık, ücretler ya da endüstrideki koşulları düzenleyen "paternalist" mevzuatın yürürlükten kaldırılması ya da ilga edilmesi şeklinde önemli ayrıcalıklar elde ettiler. Aristokrasi, halkın Jakoben "gizli planlarını" bastırmakla, imalatçılar ise ücretleri düşürebil-

mek için bu "gizli planları" önlemekle ilgileniyordu. Birleşme Yasaları her iki amaca da hizmet etti.

Böylelikle çalışan insanlar, (bu arada savaşa da katılarak) Savaşlar sırasında siyasal ve sosyal bir *ırk ayrımına* zorlandılar. Bunun büsbütün yeni bir şey olmadığı doğrudur. Yeni olan şey, ("özgürlük ağacı" Thames'den Tyne'a kadar dikildiği için) artan öz-bilinç ve yükselen beklentilerle bunun Fransız Devrimi'yle aynı ana rastlamasıydı: Nüfus artışıyla ve ekonomik sömürü biçimlerinin daha yoğun ve daha şeffaf; tarımda ve eski yerli endüstrilerde daha yoğun, yeni fabrikalarda ve belki madenlerde daha şeffaf hale gelmesiyle birlikte Londra ve endüstriyel yörelerdeki sayıların anlamı da her geçen yıl daha etkileyici oluyordu (ve sayılar büyüdükçe efendiye, yöneticiye ya da papaza olan riayet azalacaktı). Tarımda 1760'la 1820 arasındaki yıllar, köylerin birbiri ardı sıra genel haklarını kaybettikleri topyekûn çitleme yıllarıydı ve topraksızlar ve güneyde fakirleşen emekçiler yarıcıyı, toprak ağasını ve de Kilise'nin aşarını desteklemek zorunda kalıyorlardı. 1800'den itibaren yerli endüstrilerde küçük ustaların (ister imalatçı isterse aracı olsun) daha büyük işverenlere yerini bırakma eğilimi, ve dokumacıların, çorapçıların ya da çivi yapımcılarının durumu, başka yerlerde son derece güvensiz bir şekilde ücretli işçi haline gelmelerini yaygınlaştırıyordu. Fabrikalarda ve pekçok maden alanında bu yıllar çocukların (ve yeraltı kadınlarının) istihdam edildiği yıllardı. Ve imalatçıların işçilerin emeğinden yalnızca zengin olmadığı fakat bir kuşak içinde zenginleşiverdiğinin *görüldüğü* büyük çaplı girişimler, yeni disipliniyle fabrika sistemi, fabrika toplulukları, bunların tümü, sömürü sürecinin şeffaflaşmasına ve sömürülenlerin toplumsal ve kültürel kaynaşmasına katkıda bulunuyordu.

Şimdi, Sanayi Devrimi'nin gerçekten trajik doğasına ve de aynı zamanda İngiliz işçi sınıfının niçin bu yıllarda biçimlendiğine bakabiliriz. İnsanlar iki dayanılmaz ilişki biçiminin yoğunlaşmasına aynı anda marûz kalıyorlardı: ekonomik sömürü ve siyasî baskı. İşverenle işçi arasındaki ilişkiler hem daha hırçın hem de daha az kişisel hale geliyordu ve bu arada bunun işçinin potansiyel özgürlüğünü arttırdığı da doğrudur. Çünkü, kiralanmış çiftlik uşağı ya da yerli endüstrideki kalfa (Toynbee'nin sözcükleriyle) "vatandaş olma duruşuyla serf olma duruşunun tam ortasında kalmıştı"; bu

"özgürlük", onun *özgürlüksüzlüğünü* daha fazla hissetmesi demekti. Ama sömürüye karşı direnmek istediği her noktada, işverenin ya da Devlet'in, genellikle her ikisinin birden, güçlerini karşısında buluyordu.

Çalışan insanların çoğu için Sanayi Devrimi'nin en canalıcı deneyimi, sömürünün doğasında ve yoğunluğundaki değişimle hissedilmiştir. Yoksa bu, kanıtlar üzerine empoze edilen anakronistik bir nosyon mudur? Bu sömürü sürecinin kimi yanlarını, Marx'ın doğduğu yıl olan 1818'deki bir pamuklu operatörüne göründüğü şekliyle tanımlayabiliriz. "Bir Yün Eğirme Kalfası"nın greve hazırlanan Manchester halkına yönelik Beyanname'sindeki bu öykü, işverenlerle işçileri "birbirinden farklı iki insan sınıfı" olarak anlatmakla işe başlar:

> "Öyleyse önce işverenler: çok az istisnası ile bunlar pamuk dükkânından fırlamış, eğitim ya da unvansız bir grup adamdır ki, bu noksanlarını dengelemek istercesine, Manchester borsasındaki tacirlerin küçük dünyası ile olan ilişkilerinden elde ettiklerini, zarif konaklarını, arabalarını, özel giysilerini, parklarını, avcılarını, tazılarını vs. gösterişli bir şekilde sergileyerek yabancı tüccara en tantanalı bir şekilde hava atmaya özen gösterirler. Gerçekten de konakları, Londra'da etrafta gördüğünüz zarif, gözalıcı inzivaları, oylum ve kapsam itibariyle çok geride bırakan harikulade saraylardır... ancak sanatın ve doğanın el değmemiş güzelliklerini birlikte gözlemleyen birisi burada acınacak bir zevksizlik bulur. Kendilerinin öylesine yoksun oldukları şeyden döllerine iki porsiyon verebilme kararlılığı ile ailelerini en pahalı okullarda eğitirler. Böylece kafalarında başka bir düşünce olmaksızın, kendi bölgelerinde, kelimenin tam anlamıyla mutlak, despotik küçük monarklardır; ve bütün bunları elde edebilmek için bütün zamanlarını en az masrafla en büyük miktarı elde edebilmek için kurnazca planlar yaparak geçirirler... Kısaca, çelişkiye düşmek korkusuna kapılmaksızın şunu söyleme cesaretini göstereceğim ki, oradaki işveren ile eğirici arasında gözlemlenebilecek fark, Londra'daki birinci sınıf tüccarla onun en aşağı hizmetçisi ya da en alttaki zanaatkâr arasındaki farktan daha büyüktür. Aslında mukayese edi-

lemez. Ben bir gerçek olarak biliyorum ki, iplik fabrikatörlerinin büyük bir kısmı, eğiricileri mahrumiyet içinde ve ruhsuz bırakmak... artığı kendi ceplerine atmak amacıyla ücretleri düşük tutmaya hevesli görünüyorlar.

İplik fabrikatörleri, krallıktaki diğer usta esnaftan farklı bir sınıftır. Cahil, kibirli ve gaddardırlar. Öyleyse bu gibi fabrikatörlerin aleti olan adamlar ya da daha doğrusu canlı varlıklar nasıl birileri olmalıdır? Baksanıza, uzun yıllardır karılarıyla ve aileleriyle, efendilerine köle olmuş kadınlar ve erkekler olarak sabrın ta kendisi olmuşlardır. Bu tür insanların özgür olduğunu ileri sürmek; yasaların zengini ve fakiri aynı şekilde koruduğunu söylemek; ve bir eğiricinin ücreti beğenmezse işini bırakabileceğini düşünmek bizim ortak anlayışımıza göre nafile bir hakarettir. Doğrudur, işini bırakabilir: ama nereye gidecek? Nereye olacak, bir başka yere doğal olarak. Pekâlâ, gitti; ilk sorulacak soru daha önce nerede çalıştığı olacaktır: 'Seni işten mi çıkardı?' Hayır, ücret konusunda anlaşamadık. Güzel, ben seni ve ustasını bu şekilde bırakan birisini işe alamam. Bu niye böyledir? Çünkü, ilkin 1802'de Stockport'ta kurulan, daha sonra Manchester'in çevresinde millerce alandaki tüm işyerlerini kapsayan *fabrikatörler arası* iğrenç bir *ittifak* vardır. Ama küçük ustalar buna dahil değildir, onlar dışarıda bırakılmıştır. Onlar, büyükler için dünyanın akla gelebilecek en sevimsiz yaratıklarıdır... Bu ittifak ilk oluştuğunda, ilk maddelerinden birisi, hiçbir fabrikatörün işten çıkarılıp çıkarılmadığını kesinlikle öğrenmeden kimseyi işe almamasıyla ilgiliydi. O zaman bu adam ne yapacak? Eğer *parish*'e, o her türlü bağımsızlığın mezarına, gitse orada kendisine söylenen - Eğer işvereninle anlaşmazlığa düştüysen biz sana yardım edemeyiz ve aileni geçindiremezsen seni hapse yollarız. Böylece adam koşulların ittifakıyla işverenine boyun eğmeye mahkûmdur. Bir ayakkabıcı, doğramacı ya da terzi gibi seyahat edip başka bir şehirde iş bulamaz; yöre içinde sıkışıp kalmıştır.

İşçiler genelde kimseye zararı dokunmayan, iddiasız, bilgili adamlardır; bu bilgilerini nasıl edindikleri benim için neredeyse bir sırdır. Çok fazla kışkırtılmadıkları sürece uysal, halim selim adamlardır; ama altı yaşından itibaren sabahın be-

şinden akşamın sekizine ya da dokuzuna kadar işte eğitildikleri düşünülürse buna da çok fazla şaşmamak gerekir. İşverene sadakatın avukatlığını yapanlardan birisi sabahın beşinden biraz önce bir fabrikaya giden yolun üzerinde yerini alsın ve her türlü havada yataklarından böylesine erken bir saatte kaldırılmış küçük çocukların ve ana babalarının sefil görünümünü gözlemlesin; esas itibariyle içine biraz yulaf ekmeği doğranmış, biraz tuz katılmış, kimi zaman sütle ve birkaç parça patatesle, ya da akşam yemeklerinde bir parça yağ ya da tütsülenmiş domuz etiyle biraz renklendirilmiş yavan çorbadan oluşan az miktardaki yemeklerini incelesin; Londra'lı bir işveren bunu yer mi? İşte oradalar (bir iki dakika geç kalsalar, gündeliklerinin dörtte biri kesilir), bu yazın en sıcak günlerindeki havadan daha sıcak odalarda akşama kadar, üç çeyrek saat yemek molası dışında bütün gün kapalılar. Bunun dışında bir şey yiyeceklerse çalışırken yemek zorundalar. Batı Hint Adaları'ndaki zenci köle, eğer kızgın güneşin altında çalışıyorsa, muhtemelen kendini biraz serinletecek bir esinti bulabilir; küçük bir arazisi vardır, onu ekmek için kendisine zaman tanınır. İngiliz eğirici kölenin açık alan ve cennetin esintilerinden nasibi yoktur. Sekiz kat yüksekliğindeki fabrikalara tıkılı olarak heyula gibi makine susana kadar hiçbir dinlenmesi yoktur ve daha sonra ertesi gün hazır olmak için evine gider; ailesiyle tatlı bir ilişki için zamanı yoktur. İstisnasız hepsi yorgun ve bitkindirler. Bu abartılmış bir tablo değildir; kelimesi kelimesine doğrudur. Bir kere daha soruyorum, İngiltere'nin güneyindeki işverenler buna boyun eğerler mi?

Yün eğirmeciliği henüz çocukluk çağındayken ve insan emeğinin zorunluluğunu ortadan kaldıran, buhar makinesi denen, o korkunç makineler kullanıma girmeden önce, *küçük usta* [küçük işveren] dediklerimizden çok sayıda vardı. Küçük bir sermaye ile bir iki makine temin edebilen, erkek ya da çocuk birkaç (diyelim yirmi ya da otuz) işçi çalıştıran bu adamların emeklerinin ürünü Manchester ticaret merkezinde simsarlara teslim edilirdi. Simsarlar bunu tüccara satardı ve böylelikle usta eğirici evinde ve işinin başında kalır ve işçileriyle ilgilenirdi. Böylelikle onlar haftada sekiz, on ya da oniki

şilin kazanır ve yemek pişirir ve ailelerine bakabilirlerdi. Ama artık hiçkimse böyle istihdam edilmiyor; çünkü tüm pamuk makine ile ayrılıyor, şeytan denen buhar makinesiyle eğiriliyor: dolayısıyla eğiricilerin karılarının işleri yoktur, çocuklar tarafından birkaç şiline yapılabilecek işleri haftada dört beş şiline bütün gün fabrikada yapmanın dışında ne yapacaklar? Eğer bir adam işvereni ile anlaşamazsa, onu bıraktıysa, başka bir yerde istihdam edilebilir. Bununla birlikte birkaç yıldır işin şekli değişmiştir. Buhar makinesi kullanıma girdi; onu satın alabilmek ve makineleri ve altı yedi yüz işçiyi içine alabilecek binalar dikmek için büyük sermaye gerekti. Makine gücü, küçük ustanın aynı fiyata üreteceğinden daha fazla (ama daha kaliteli değil) pazarlanabilir mal üretti. Sonuç kısa sürede onların yıkımı oldu ve onların çöküşüyle gereğinden fazla büyümüş kapitalist zafer kazandı; çünkü işçinin tümüyle kontrol edilmesinin önünde duran tek engel onlardı.

Ondan sonra işin kalitesi konusunda işçiyle işveren arasında çeşitli anlaşmazlıklar çıktı. İşçi, belirli bir miktar pamuktan elde ettiği ipliğin çilesine ya da uzunluğuna göre ücret alıyordu ve bu da hep çıkarı işverenden yana olmayı zorunlu kılan gözetmenin onaylamasıyla oluyordu ve onlar da malzemeyi olduğundan daha kalitesiz gösteriyorlardı. Eğer işçi boyun eğmezse, *işverenini bir yöneticinin önüne çıkarmalıdır.* Yörede görevli yöneticiler, iki din adamı dışında, fabrikatör eğiricilerle *aynı* kaynaktan yetişmiş Beyefendilerdir. İşveren genellikle böyle bir çağrıya cevap vermek için yalnızca gözetmen adamını göndermekle yetinir; kendi hizmetçisiyle yüz yüze gelmeyi kendine yakıştıramaz. Yöneticinin kararı, yalnızca gözetmenin ifadesine dayanarak genellikle fabrikatör lehine olur. İşçiler masrafların yüksekliği nedeniyle mahkemeye başvuramazlar...

İnsanlara karşı bu kötülükler, o yörelerde, zenginliğin ve gücün birkaç elde toplandığı ve yüreklerinin kibiriyle kendilerini evrenin hâkimi sanan o korkunç tekelden kaynaklanmaktadır."[12]

12 *Black Dwarf*, 30 Eylül 1818.

Muazzam inandırıcılığıyla gerçeklerin bu okunuşu, Lord Brougham'ın "siyasal ekonomi"sindeki kadar *ex parte* [tek yanlı] bir ifadedir. Ancak, "Yün Eğirme Kalfası" farklı bir düzendeki gerçekleri anlatıyordu. Hükümlerinin doğruluğu konusuyla fazla ilgilenmemiz gerekmez. Onun beyannamesinin yaptığı şey, kapitalist sömürünün niteliğinin değişmesi karşısında çalışan insanların duyduğu hoşnutsuzluğu bir bir sıralamasıdır: geleneksel otoritesi ya da sorumluluğu olmayan bir usta sınıfının (fabrika sahipleri) ortaya çıkışı; usta ile işçi arasında giderek açılan masafe; onların zenginlik ve güç kaynaklarındaki sömürünün şeffaflığı; işçinin statüsünü ve her şeyden önce bağımsızlığını yitirmesi, ustanın üretim araçlarına bütünüyle bağımlı hale gelmesi; yasanın taraflılığı; geleneksel aile ekonomisinin sekteye uğraması; iş koşulları, saatleri, tekdüzeliği ve disiplini; boş zamanın ve kibarlığın yok oluşu; insanın bir "alet" statüsüne indirgenmesi.

İnsanların bu hoşnutsuzlukları duymuş olması -ve öfkeyle duymuş olması- bizim ilgimizi çekmesi bakımından tek başına yeterli bir olgudur. Ve bize, bu yılların en keskin çatışmalarının, hayat pahalılığı serilerinde içerilmeyen konular etrafında olduğunu çok güçlü bir şekilde hatırlatır. En fazla duygu yoğunluğuna yol açan konular çoğu kez, kolay anlaşılır "ekmek ve tereyağı" meselelerinden çok, "adalet", "bağımsızlık", geleneksel adetler, güvenlik, ya da aile ekonomisini ilgilendiren sorunlardı. 1830'ların başları, ücretlerin ikinci derecede önem taşıdığı sorunların ajitasyonu ile alev alevdi: seramikçilerin Ayni Ödeme Sistemi'ne karşı mücadelesi; tekstil işçilerinin 10 saatlik işgünü için mücadelesi; inşaat işçilerinin kollektif doğrudan-eylem mücadelesi ve her gruptan işçinin sendikalara girme hakkı mücadelesi. Kuzeydoğu kömür havzasında 1831'deki büyük grev, iş güvenliği, "karne ile alışveriş yapılan dükkânlar" ve çocuk işgücü etrafındaydı.

Sömürü ilişkisi, hoşnutsuzlukların ve karşılıklı düşmanlıkların toplamından fazla bir şeydir. Farklı tarihsel bağlamlarda mevcut mülkiyet biçimleri ve devlet iktidarıyla ilgili biçimler alan belirgin bir ilişkidir. Sanayi Devrimi'nin klasik sömürü ilişkisi şu anlamda kişisellikten çıkmış bir ilişkidir ki: paternalizm ya da riayet ya da "Zanaatın Çıkarları" gibi karşılıklı yükümlülüklerin devam etmesi söz konusu değildir. Serbest piyasa güçlerinin işleyişi karşısında,

"adil" fiyat, ya da ahlâki ve toplumsal açıdan kabul edilebilir bir ücretin lafı bile edilmemektedir. Çelişkinin üretim ilişkilerinin içinde var olduğu kabul edilmektedir. Yönetici ya da denetleyici işlevler, işgücünden azami artı değeri sağlayacak şeylerin dışındaki tüm niteliklerin bastırılmasını gerektirmektedir. Marx'ın *Das Kapital*'de teşrih ve tahlil ettiği ekonomi politik budur. İşçi bir alet, ya da maliyet unsurlarından birisi haline gelmiştir.

Aslında hiçbir karmaşık endüstriyel girişim böyle bir felsefeyle yürümezdi. Endüstriyel barış, istikrarlı bir işgücü, vasıflı ve deneyimli işçilere olan ihtiyaç, yönetim tekniklerinin değiştirilmesini ve gerçekten de 1830'larda pamuklu bez fabrikasında yeni paternalizm biçimlerinin oluşmasını zorunlu kıldı. Ancak her zaman istihdam için rekabet eden yeterli sayıda "işçi"nin bulunduğu, stokları kabarmış fabrika dışı endüstrilerde bu biçimler dikkate alınmadı. Burada, eski adetler aşınırken eski paternalizm de bir yana bırakılıyordu, sömürü ilişkisi tek egemen güç olarak ortaya çıkıyordu.

Bu, Sanayi Devrimi'nin her sıkıntısının "suçunu", "fabrika sahipleri"ne ya da *laisses faire*'e yükleyebileceğimiz anlamına gelmez. Endüstrileşme süreci, akla gelebilecek herhangi bir toplumsal bağlamda, hayatın eski ve değer verilen yanlarının yıkımını ve acıları doğuracaktır. Çok yakın zamanlarda yapılan araştırmalar Britanya'daki deneyime özgü güçlükleri aydınlatmıştır: piyasaların riskleri; Savaşlar'ın çok yönlü malî ve ticari etkileri; savaş sonrası deflasyon; ticaret hadlerindeki hareketlilikler ve de nüfus "patlaması"ndan kaynaklanan istisnai sıkıntılar. Üstelik, 20. yüzyıla özgü zihinsel meşgûliyetlerimiz, ekonomik gelişmenin kapsayıcı sorunlarının da farkına varmamızı sağlamıştır. Sanayi Devrimi'nde Britanya'nın "*take-off*"un sorunlarını yaşadığı ileri sürülebilir: kanallar, fabrikalar, demiryolları, dökümhaneler, madenler, kamu hizmetleri gibi uzun dönemli büyük yatırımlar o sıradaki tüketim pahasına yapılmıştır ve 1790'la 1840 yılları arasındaki çalışan kuşaklar, tüketim beklentilerinin tümünü ya da bir kısmını geleceğe kurban etmişlerdir.[13]

Bu iddiaların tümü yakından irdelemeyi gerektirir. Örneğin, Güney Amerika pazarındaki talep dalgalanmalarının ya da ülke

13 Bkz. S. Pollard, "Investment, Consumption and the Industrial Revolution", *Econ. Hist Review*, İkinci Seri, XI (1958), s. 215-226.

bankacılığındaki krizin incelenmesi, belirli endüstrilerin gelişme ya da gerileme nedenleri konusunda bize çok şey söyleyebilir. Egemen akademik ortodoksluğa yapılan itiraz, *per se* ampirik araştırmalar nedeniyle değil, tüm tarihsel süreci kavramadaki bölük pörçüklük nedeniyledir. Bir kere, ampirist, belirli olayları bu süreçten ayrıştırır ve onları tek başlarına inceler. Bu olaylara yol açan koşullar veri kabul edilince, yalnızca tek başına açıklanabilir olmakla kalmaz, fakat kaçınılmaz görünürler. Savaşlar ağır vergilerle finanse edilmek zorundaydı; ve gelişmeyi de gerilemeyi de belirleyen buydu. Eğer bu kanıtlanabilirse, bunun *zorunlu olarak* böyle olması gerektiği de imâ ediliyor demektir. Ancak o sırada, binlerce İngiliz, "bu en ileri derecede kötü" savaşı lanetlemede Thomas Bewick'le aynı görüşteydi.[14] Çağdaşların veri olarak kabul etmediği, eşit olmayan vergi yükü, Ulusal Borçlanma'dan kazanç sağlayan fon sahipleri, Radikal ajitasyonun temel hammaddesiydi.

Ancak bir başka aşama daha var. Ampirist, bu bölük pörçük araştırmaları bir araya getirerek, içiçe geçmiş zorunlulukların yarattığı tarihsel süreci inşâ etmek için bir model kurabilir, parçalı bir geçit resmi oluşturabilir. Kredi olanaklarının ya da ticaret hadlerinin her irdelenmesinde, her olayın açıklanabilir olduğu, ayrıca diğer olayların açıklanmasının yeterli nedeni olarak göründüğü *post facto* bir determinizme ulaşırız. İnsan unsurunun aracılığı ve sınıf ilişkilerinin bağlamı unutulmuştur.

Ampiristin işaret ettiği şeylerin orada olduğu tamamen doğrudur. 1811 yılında Kraliyet Kararnameleri belirli meslekleri neredeyse tamamen durma noktasına getirmiştir; Savaşlar'dan sonra artan kereste fiyatları inşaat maliyetlerini yükseltmiştir: bir moda değişimi (kurdela yerine dantel) Coventry'deki tezgâhları susturabilirdi; buharlı tezgâh el tezgâhı ile rekabet etmiştir. Fakat apaçık delilleriyle bu dürüst çehreli olgular bile sorgulanmayı gerektirir. Kimin kararları ve niye? Kerestenin kıt olduğu yerlerde kim en çok kazanç sağlamıştır? Onbinlerce taşralı kız kurdelelere bayılır ama satın almayı göze alamazken, tezgâhlar niye boş kalmıştır? Hangi toplumsal simya sayesinde emeği kurtaracak icatlar daha da yoksullaştırmanın aracı haline dönüşmüştür? Ham bir olgu -kötü

14 T. Bewick, *Memoir* (1961 baskısı), s. 151.

bir ürün- insanların seçiminin dışında görünebilir. Ama o olgunun meydana gelişi, yasa, mülkiyet, iktidar gibi belirli karmaşık insan ilişkileri çerçevesinde olur. Ticaret çevriminin güçlü iniş ve çıkışları" gibi yüksek ses çıkaran bir ifade ile karşılaştığımız zaman gardımızı almalıyız. Çünkü bu ticaret çevriminin arkasında bir çeşit bir el koyma biçimini (rant, faiz, ve kâr) besleyen ve diğerlerini (hırsızlık, feodal resimler) yasadışı sayan; belirli türden (rekabet, savaş gibi) çatışmaları meşrû sayarken diğerlerini (sendikacılık, ekmek ayaklanmaları, halkçı siyasal örgütlenme gibi) yasaklayan bir toplumsal ilişkiler yapısı, gelecek nesillere hem barbarca hem de kısa ömürlü görünebilecek bir yapı vardır.

Tarihçi her zaman incelediği toplumun kanıtlarını sorgulayamayacağı için bu büyük soruları ortaya atmak gerekli olmayabilir. Ancak bütün bu sorular, aslında o dönemin insanlarınca, (Shelley, Cobbett, Owen, Peacock, Thompson, Hodgson, Carlyle gibi) yalnızca yüksek sınıf mensupları değil, binlerce aklı başında çalışan sınıf mensubu tarafından da sorulmuştur. Endüstriyel kapitalizmin yalnızca siyasal kurumları değil, sosyal ve ekonomik yapısı da onların sözcüleri tarafından sorgulanmıştır. Ortodoks ekonomi politiğin gerçeklerine karşı onlar kendi olgularını, kendi aritmetiklerini koymuşlardır. Böylece 1817 gibi erken bir tarihte Leicesterli çorap örgücüleri, bir dizi karar tasarısıyla kapitalist bunalımın eksik-tüketim kuramını ortaya koyuyorlardı:

> Ücretlerin İndirimi'nin halkın Büyük kesimini yoksul ve sefil yaptığı oranda imalatçılarımızın tüketimi de azaltılmalıdır.
>
> Genel olarak bütün ülkede fabrika ustalarına iyi ücret verilmiş olsa, bizim imalatçılarımızın iç tüketiminde derhal iki kattan fazla artış olur ve dolayısıyla herkese tam istihdam sağlanır.
>
> Bu ülkenin makine ustalarının ücretlerini, Yabancı Pazarlar'da, Yabancı İmalatçılar'la rekabet edebilmek için, emekleri ile geçinemeyecekleri dereceye kadar düşürmek, dışarıda bir müşteri kazanırken, içeride ikisini kaybetmektir...[15]

15 H.O., 42.160. Ayrıca bkz. Hammondlar, *The Town Labourer*, s. 303 ve Oastler'in el tezgâhıyla çalışan dokumacılarla ilgili kanıtları için Dokumacılar adlı bölüme bkz.

Eğer işi olanlar daha kısa sürelerle çalışsalar ve eğer çocuk işgücü sınarlandırılsa, işçilere daha fazla iş olacaktır ve işsizler iş bulabilecektir ve -kapitalist pazarın kaprislerini devre dışı bırakarak- emeklerinin ürünlerini doğrudan kullanabilecekler; mallar daha ucuz olacak ve emek daha iyi ödüllendirilecektir. Serbest piyasa retoriğine, "yeni ahlâki düzen"in diliyle karşılık veriyorlardı. 1815'le 1850 arasında, insan düzeniyle ilgili olarak birisi karşılıklılık, diğeri rekabete dayalı iki uzlaştırılamaz alternatif görüş karşı karşıya geldiği için bugün tarihçiler hâlâ çoğunlukla taraf tutmak zorunda kalmaktadırlar.

Bu yılların halkçı ajitasyonunun tarihini yazabilmek, "Pamuk Eğirme Kalfası" gibi bir adamın kanıtları nasıl okuduğunu en azından hayal gücüyle anlama çabasını ortaya koymadan mümkün değildir. O, "fabrikatörler"den bireylerin toplamı olarak değil, bir sınıf olarak söz ediyordu. Böyle olduğu için "onlar" da onun siyasal haklarını tanımıyorlardı. Eğer ticari durgunluk varsa ücretlerini düşürüyorlardı. Eğer ticaret canlanırsa, bu iyileşmeden bir pay alabilmek için "onlar"la ve onların devletiyle savaşmak zorunda kalıyorlardı. Eğer gıda maddeleri bolsa, bundan "onlar" yararlanıyorlardı. Eğer kıtsa, "onlar"dan bazıları bundan daha da fazla yararlanıyordu. "Onlar" yalnızca şu ya da bu olgu etrafında değil, bütün bu olguların içinde oluştuğu zorunlu sömürü ilişkileri çerçevesinde kötü amaçlarda birleşiyorlardı. *Kuşkusuz* piyasa dalgalanmaları, kötü hasat ve diğerleri söz konusuydu; ama yoğunlaşan sömürü deneyimi sabitken, bu diğer güçlük nedenleri değişkendi. İkinciler, çalışan insanlara doğrudan değil, kazançları ve kayıpları muazzam bir tarafgirlikle dağıtarak, belirli bir mülkiyet ve iktidar sisteminin kırılımından geçerek yükleniyorlardı.

Bu daha önemli konular, yıllar boyu (ileri ve geri gidip gelmek zorunda kalınsa bile) "hayat standardı tartışması" altında akademik bir temrin olarak süslenip durdu. 1780'le 1830 ya da 1800'le 1850 arasında halkın büyük kesimi bakımından hayat standardı düştü mü yoksa yükseldi mi?[16] Bu tartışmanın önemini anlayabil-

16 Bu tartışmanın yararsızlığının bir kısmı, farklı veriler ele alındığında farklı sonuçların alındığı gerçeği ile gösterildi. 1780-1830 yılları "karamsarlar"ı, 1800-1850 yılları ise "iyimserler"i haklı çıkarıyor.

mek için, kısaca bunun gelişmesine bakmalıyız.

Değerler üzerine olan tartışma Sanayi Devrimi kadar eskidir. Hayat standardı tartışması yenidir. İdeolojik "karmaşa" ise çok daha yenidir. Tartışmanın daha açık kısmından işe başlayabiliriz. Sir John Clapham, *Modern Britanya'nın Ekonomik Tarihi*'nin ilk baskısında (1926) şunları yazıyordu:

> *The People's Charter*'ın hazırlanması ile Büyük Sergi [1837 ile 1851 arasında: E.P.T.] arasında çalışan insanlar için her şeyin kötüye gittiği efsanesi hızla çökmektedir. 1820-1821 fiyat düşüşlerinden sonra genel olarak çalışanların satınalma gücü - kuşkusuz herkesin ücretleri değil- devrimci savaşlar ve Napoléon savaşlarından öncekine göre kesinlikle artmıştı. Bu durum, istatistikçilerin ücretler ve fiyatlar üzerine çalışmalarını sürekli görmezden gelen sosyal tarihiçilerin çok az sözü edilen efsanesi ile uyuşmuyordu.

Buna J.L.Hammond *Economic History Review*'da iki tür cevap verdi: birincisinde, Clapham'ın tarımsal gelir istatistiklerini eleştirdi. Bunlar kırsal ortalamaların toplamı bulunarak ve ulusal ortalamayı bulmak için daha sonra bunların *county* sayısına bölünmesiyle derlenmişti. Oysa ki, güneyin ücret düzeyi düşük countylerindeki nüfus, (endüstriye yakınlık nedeniyle tarımsal kazançların yükselmesi sonucu) yüksek ücret ödenen countylerdeki nüfustan daha fazlaydı ve böylece Hammond, "ulusal ortalama"nın, ücretlerin "ortalama" rakamın altında olduğu yerlerin çalışan nüfusun % 60"ını barındırdığı gerçeğini gözlerden sakladığını göstermeyi başarmıştı. Cevabının ikinci kısmı ise onun tarzının en müphem ve yetersiz şekliyle, değerin (mutluluk) tartışılmasına geçmek biçiminde oldu. Bu cevabın birinci kısmını, Clapham ikinci baskının önsözünde (1930) kabul etti; ikinci kısmı ise ("sözcüklerde bükülmeler", "yüksek meseleler") soğuk bir temkinle karşıladı ama kabul etti: "Maddi varlığa ilişkin istatistiklerin insanların mutluluğunu hiçbir zaman ölçmediği görüşüyle tamamen aynı fikirdeyim." Üstelik, "her şey kötüye gidiyordu" görüşünü eleştirirken, "Her şey iyiye gidiyordu demedim. Yalnızca tarihçilerin kötüleşmeleri vurguladıklarını, iyileşmeleri önemsemediklerini ya da görmezlikten geldiklerini söylemek istedim."

Hammandlar da, kendi paylarına, *Karanlık Çağ*'ın çok sonraki bir baskısında (1947 baskısı) kendi barışlarını ilân ettiler: "istatistikçiler bize... kazançların arttığı ve erkek ve kadınların çoğunun, bu hoşnutsuzluk güçlü ve etkinken, 18. yüzyılın bir sonbahar sessizliği gibi yaşlanmaya başladığı döneme göre, daha az yoksul olduklarını söylemekten tatmin oluyorlar. Kanıtlar, kuşkusuz yetersizdir ve bunların yorumu hiç de öyle kolay değildir. Ancak bu genel değerlendirme muhtemelen doğrudur." Hoşnutsuzluğun açıklanması "tümüyle ekonomik koşulların dışında bir alanda aranmalıdır."

Buraya kadar iyi. Dönemin en verimli, ama gevşek, sosyal tarihçileri, tanınmış bir ampiristi şiddetli eleştiriyle karşılamışlar ve sonunda her iki taraf da geri çekilmişti. Ve daha sonra yaratılan kızgınlığa rağmen, tartışmaya önayak olanlar arasındaki gerçek farklılık önemsizdi. Şimdi hiçbir ciddi bilimadamı her şeyin kötüye gittiğini iddia etmeye gönüllü değilse, hiçbiri her şeyin iyiye gittiğini de öne sürmüyor. Hem Dr. Hobsbawm ("karamsar"), hem de Profesör Ashton ("iyimser") Napoléon savaşları sırasında ve savaşın hemen sonrasında reel ücretlerin düştüğünü kabul ediyorlar. Hobsbawm, 1840'ların ortasına kadar, hayat standardında herhangi belirgin bir artışın olmadığına kefil olurken; Profesör Ashton, 1821'den sonra "daha mutedil" ekonomik bir iklimin söz konusu, "1825-1826 ve 1831 durgunlukları dışında yukarı doğru belirgin bir hareket", olduğuna işaret etmekte ve artan çay, kahve, şeker vs, ithalatı karşısında, "bu artıştan işçilerin de hiçbir şey kazanmadığına inanmak zordur" demektedir. Öteyandan Oldham ve Manchester yörelerindeki fiyatlara ilişkin kendi tablosu, "yoksulların 1831'deki standart besinlerinin 1791'dekinden çok daha ucuz olamayacağını" gösteriyordu ama kendisi bunlara karşı herhangi bir ücret tablosu ortaya koymuyordu. Onun vardığı sonuç, işçi sınıfı içinde iki ana gurubun - "sırf geçinme düzeyinin çok üstünde büyük bir kesim" ve mevsimlik olarak istihdam edilen tarım işçileri ve özellikle de el dokumacıları gibi ücretlerinin hemen hemen tümü hayatın en temel gereksinmeleri tarafından yutulan "vasıfsız ya da düşük vasıflı kitlelerin" bulunduğunu gösteriyordu." "Benim *tahminim* odur ki, ekonomik gelişmenin nimetlerinden pay almayı başara-

bilenler, bu nimetlerin kapalı olduğu kesimden daha büyüktü ve de düzenli bir şekilde artmaktaydı."[17]

Aslında, 1790-1830 döneminin içinde çok az şey vardı. 1790'da çoğunluğun durumu kötüydü ve 1830'da kötü olmaya devam etti (ve kırk yıl uzun bir süredir) ama işçi sınıfı içindeki grupların görece büyüklükleri konusunda epeyce anlaşmazlık vardı. Ve bir sonraki onyılda mesele biraz daha açıktır. 1832-1834 yılları arasında sendikal faaliyetin patlaması sırasında örgütlü işçiler arasında reel ücretlerde kuşkusuz artışlar oldu; ancak 1833'le 1837 arasında ticaretin iyi olduğu yılları, hükümet, yöneticiler ve işverenlerin ortak ve uyumlu eylemiyle sendikaların çökertilmesi izledi ve bu arada 1837-1842 depresyon yılları oldu. Dolayısıyla gerçekten de "*The People's Charter*'ın hazırlanması ile Büyük Sergi arasında belirsiz bir tarihte" durum, diyelim 1843'deki demiryolu patlamasıyla değişmeye başlar. Üstelik 1840'ların ortasında, demiryollarının çöküşü, 1847-1848 depresyonuna yol açarken, büyük işçi gruplarının kötü durumu çözümsüz görünüyordu. Bu pek öyle bir "başarı öyküsü"ne benzemiyor; endüstrinin tam yol geliştiği yarım yüzyılda, büyük ama belirsiz gruplar için hayat standardı hâlâ geçimlik düzeydeydi.

Ancak çağdaş yazılarda verilen izlenim bu değildir. Çünkü, aynı zamanda sosyal reformcular olan önceki kuşak tarihçiler (Thorold Rogers, Arnold Toynbee, Hammandlar) sempatilerini yoksullardan yana kullandılar ve bu da belirli durumlarda tarihin ideoloji ile karışmasına yol açmıştı. Bugünkü kimi ekonomik tarihçilerin kapitalist girişimciden yana sempatileri ise tarih ve savunuculuğun karışmasına yol açtı.[18] Geçiş noktası, 1954 yılında

17 Altını ben çizdim. T.S. Ashton, "The Standart of Life of the Workers in England, 1790-1830", *Capitalism and Historians* (Ed. F.A. Hayek) içinde, s. 127 vd; E.J. Hobsbawm, "The British Standard of Living, 1790-1850", *Economic History Review* X, Ağustos 1957.

18 Okuyucunun tarihçiyi çok katı bir şekilde yargılamaması için, Sir John Clapham'ın açıklamasını kaydedebiliriz: "Bunu farkında olmadan yapmak çok kolaydır. Otuz yıl önce Arthur Young'ın *Travels in France*'ini okudum, altını çizdim ve *bu altı* çizili pasajları okuttum. Beş yıl önce onları yeni baştan gözden geçirdim ve ne zaman Young, sefil bir Fransız'dan söz etmişse altını çizmişim. Ama onun müreffeh ve de mutlu bir Fransız'a yaptığı göndermelerin pekçoğu altı çizilmeden bırakılmış." İnsan pekçok ekonomik tarihçinin on ya da onbeş yıl boyunca metindeki mutlu ve müreffeh verilerin altını çizmekle meşgül olduğundan kuşku duyuyor.

Kapitalizm ve Tarihçiler konulu bir sempozyumun Profesör F.A. Hayek tarafından yapılan ve tümüyle "totaliter tehdide karşı özgür toplumun korunması sorunlarını tartışmak üzere yıllarca toplanan" bir uzmanlar grubunun eseri olan derlemesi tarafından belirlendi. Bu uluslararası uzmanlar "özgür toplumu" tanım gereği kapitalist bir toplum olarak gördükleri için ekonomik teorinin ve özel yalvarışların karışımının etkisi acınacak durumdaydı. Katkıda bulunanların ve en çok da Profesör Ashton'un, 1949 yılındaki temkinli bulguları -başka hiçbir kanıt ileri sürmeden- başkalaştırılarak "çoğunluğun reel ücret kazançlarının önemli olduğu şimdi genellikle kabul görüyor" şeklinde düz bir ifadeye dönüştü.[19] Bu noktada tartışma keşmekeşe döndü. Bilim adına daha sonraki kurtarma çalışmalarına rağmen[20] tartışma pekçok açıdan bir iddialar ve özel yakarışlar keşmekeşi olarak kaldı.

Tartışmanın iki yanı vardır. Birincisi, çok bol ama bölük pörçük kanıtlardan ücret ve fiyat serileri ve istatistiksel indeksler oluşturmanın büyük güçlüğüdür. Bu tür kanıtları yorumlamanın güçlüklerini, zanaatkârlar konusunu ele aldığımızda inceleyeceğiz. Ancak bu noktada bir dizi başka güçlük daha vardır. Zira "standart" terimi, istatistiksel ölçüm için uygun olabilecek verilerden (ücretler ve tüketim maddeleri) bizi istatistikçilerin kimi zaman "ölçülemezler" olarak tanımladığı hoşnut edici şeylere doğru sürüklemektedir. Yiyecek maddelerinden evlere, evlerden sağlığa, sağlıktan aile hayatına ve oradan da boş zaman, çalışma disiplini, eğitim ve oyun, emek yoğunluğu ve saireye yönlendiririliriz. Hayat standardından hayat tarzına geçeriz. Ama ikisi aynı şey değildir. İkincisi niteliklerin bir tanımıdır (kimi zaman da bir değerlendirmesi). Birincisi için istatistiksel kanıtlar uygun iken, ikinciler için büyük ölçüde "kitabî kanıtlar"a dayanmak zorunda kalırız. Karışıklığın belli başlı kaynaklarından birisi, öteki için uygun olan kanıtlardan beriki için sonuçlar çıkarmaktır. Bu zaman zaman istatistikçilerin, "indeksler *fert başına* çay, şeker, et ve

19 T.S. Ashton, "The Treatment of Capitalism by Historians", *Capitalism and Historians* içinde, s. 41. Profesör Ashton'un ilkin *Journal of Economic History*'de (1949) yayınlanan "İngiltere'de İşçilerin Hayat Standardı" adlı makalesi bu ciltte yeniden basıldı.

20 Tartışmanın en yapıcı değerlendirmesi A.J. Taylor'un "Progress and Poverty in Britain, 1780-1850", *History*, Şubat 1960'dadır.

sabun tüketiminde artışların olduğunu göstermektedir, *dolayısıyla* çalışan sınıf daha mutludur" diye iddia eden önermelerine, sosyal tarihçilerin "kitabî kaynaklar halkın mutsuz olduğunu göstermektedir, *dolayısıyla* hayat standartları kötüleşmiş olmalıdır" şeklinde cevap vermelerine benzemektedir.

Bu bir basitleştirmedir. Ama basit şeyler ortaya konmalıdır. İstatistikî ortalamalarla insan deneyimlerinin farklı yönlerde seyretmesi çok olasıdır. Niceliksel etkenlerdeki *fert başına* artış, insanların hayatında, geleneksel ilişkilerinde ve ahlâkî müeyyidelerde büyük niteliksel altüst oluşlarla aynı zamana rastlayabilir. İnsanlar daha çok şey tüketip daha az mutlu olabilirler ya da kendilerini daha az özgür hissedebilirler. Sanayi Devrimi'nin tüm süreci boyunca, tarım işçilerinden sonraki en büyük çalışan insan grubu ev hizmetlerinde çalışanlardı. Bunların pekçoğu işveren aile ile birlikte yaşayan, sıkışık alanları paylaşan ve bir iki şilinlik ödül için aşırı sürelerle çalışan hizmetçilerdi. Yine de biz bunları, Sanayi Devrimi'nde standartları ortalamaya göre biraz yükselen (ya da besin ve giyecek tüketimi artan) daha şanslı gruplar arasına güvenle sokabiliriz. Ancak açlığın sınırında olan el tezgâhı dokumacısı ve onun karısı kendi statülerini bu "uşaklar"a göre yine de yüksek görüyorlardı. Ya da bir kere daha, 1790'la 1840 arasında reel ücretlerin yükseldiği ama buna karşın artan iş yoğunluğu ve iş süreleri nedeniyle ekmek kazananın kırkından önce "tükendiği" kömür madenciliği gibi işlerden söz edebiliriz. İstatistikî anlamda bu yukarı doğru bir eğri verir. Ama söz konusu ailelere bu bir sefilleşme olarak gelebilir.

Böylece, nedensellik bakışı açısından birbiriyle çelişen iki önermeyi ileri sürmek pekâlâ mümkündür. 1790-1840 döneminde, ortalama maddi standartlarda pek az bir iyileşme oldu. Aynı dönem içinde sömürü yoğunlaştı, güvensizlik büyüdü ve insanların sefaleti arttı. 1840 yılında insanların pekçoğu, kendilerinden öncekilerin elli yıl önceki durumundan "daha iyi" idi ama bu birazcık iyileşmeyi, felaketli bir deneyim olarak yaşadılar ya da yaşamayı sürdürdüler. İşçi sınıfı bilincinin içinden çıktığı bu siyasal ve kültürel olguyu, bu deneyimi incelemek için şunları yapacağız. İlkin üç grup çalışanın değişen hayat deneyimlerini inceleyeceğiz: tarım işçileri; şehirli zanaatkârlar ve el tezgâhlarında çalı-

şan dokumacılar.[21] İkinci olarak, insanların hayat standardındaki daha az "ölçülüp tartılabilir" unsurları tartışacağız. Üçüncü olarak ise, endüstriyel yaşam biçiminin içsel zorlamalarını ve bunların Methodizm üzerine etkisini ele alacağız. Ve son olarak yeni işçi sınıfı topluluklarındaki kimi unsurları inceleyeceğiz.

21 Bu grupların seçilmesinin nedeni, yüzyılın ilk yarısında işçi sınıfının sosyal bilincinin oluşumuna bunların deneyiminin en fazla renk katmış olmasıdır. Madenciler ve metal işçileri, etkilerini tümüyle yüzyılın daha sonraki döneminde hissettirdiler. Bir diğer temel grup -iplik eğiricileri- Hammondların *Vasıflı İşçi* adlı çalışmasında çok takdire şayan bir şekilde ele alınmıştır.

YEDİNCİ BÖLÜM

TARIM İŞÇİLERİ

1790 ile 1830 arasında herhangi bir endüstrideki en büyük grup olan tarım işçilerinin tarihini incelediğimizde, "standartlar" oluşturmanın güçlüğünü görebiliriz.[1] (Hammondların ima ettiği gibi) kanıtların "yetersiz" olduğu tam da doğru değildir. Güçlük daha çok bunların yorumlanmasındadır. Erken 19. yüzyıl ücret ve fiyatlarına ilişkin çok sayıda kayıt vardır ama aynı yöre ya da aynı iş için düzenli ve güvenilebilir seriler bulmak daha zordur. Sir John Clapham'ın *Modern Britanya'nın Ekonomik Tarihi*'ni inceleyen herkes bu kitabın bölgesel ve mesleki uygulamaların çeşitliliği ile ilgili yoğun veri kırıntıları bolluğu karşısında şaşkına dönebilir. Ve gerçekten de Clapham'ın "Tarım Örgütlenmesi" ve "Endüstri Örgütlenmesi"ne ilişkin bölümleri kendi başlarına birer eğitimdir. Ama kanıtların yorumunda değil de saptanmasında bir eğitimdir.

Bütün bu titiz araştırmalarda büyük ampirist, bir tanesi dışında bütün genellemelerden sakınmaktadır: efsanevi bir "ortalama"nın peşinden koşmak. Onun tarımla ilgili irdelemelerinde, "ortalama çiftlik", "ortalama küçük-mülk", işçilerin işverenlere oranının "ortalaması" gibi, açıklayıcılıklarından çok kafa karıştırıcı özellik-

1 1831 nüfus sayımı 961.000 ailenin, Büyük Britanya'daki ailelerin % 28'inin tarımda çalıştığını gösteriyordu.

leri öne çıkan nosyonlarla karşılaşırız; çünkü Galler'in dağlarından ve kendisinin de oradan olduğunu belirtmeye özen gösterdiği Norfolk'un buğday tarlalarından topladığı kanıtlarını bir araya yığmıştır. "Çitlemelerden etkilenen bir bölgede ortalama rençber", endüstriyel yan-istihdamın neden olduğu tarım gelirlerindeki "ortalama" kayıplar, "ortalama İngiliz (ve Galli) işçinin, o muğlak şahsiyetin" brüt kazançları vs. gibi şeylerle karşılaşırız. Bu "ortalamaların" çok garip sonuçlar verdiğini daha önce görmüştük: 1830 yılında, düşük ücret düzeyine sahip countylerdeki işçilerin % 60'ı, "ortalama" çizginin *altında* idi.[2] "Her ortalamada" diye itiraf ediyor Clapham, "ortalamaya alınan sayıların % 50'sinin çizginin altına düşmesi beklenebilir." Ama eğer ortalamanın kendisi düzenli istihdam edilen bir işçinin sözleşme ile belirlenen ücretine dayanıyorsa; yani köyün eşrafı defterlerine bakar ve Tarım Kurulu'na bir pullukçunun ya da araba sürücüsünün ücretini 12 şilin olarak bildirirse, o zaman biz kayıtsız işçilerin ücretinin bu düzeyin altında olacağını kabul edebiliriz.

Ancak onun ek gelirleri ve çitlemelerin etkisini tartışmasında, -Clapham ampirik ayrıntılarla (Glamorgan'daki "sevgi ürünleri" ve Ludlow'daki yarım dönümlük bahçeler) "ortalama" tahminler arasında bizi getirip götürdüğü için- toplumsal gerçekten ayrı düştüğümüzü hissediyoruz:

> Eğer domuz ve evin bahçesi ortalama İngiliz işçisine 1824'te 1794'e göre daha az gelir getiriyorsa... yine ortalama olarak patates tarhı, çok muhtemelen aradaki farkı kapatıyordu. Kuşkusuz bu otuz yılda ortak yerlerden yararlanma olanağının ortadan kalkması, pekçok yerde pekçok insanın nasibini azaltmıştı. Bununla birlikte otlakların çitlenmesinin neden olduğu refah azalmasının, Britanya ortalamasına vurulduğunda, kuşkulu olduğu görülür. Geriye doğru bakıldığında bu durum halk nezdinde abartılmıştır çünkü İngiltere'de ve daha da fazla Galler'de ve İskoçya'nın pekçok bölgesinde, bunun önemi çok azdı; hele sırf işçiler için hemen hiç yoktu.[3]

2 Bir önceki bölümün son sayfalarına bakınız. Ulusal "ortalamalar" üstüne bina edilen *county* "ortalamaları" da aynı eleştiriye açıktır. Üstelik bunlar işçilerin değil, işverenlerin verdikleri bilgiler esas alınarak hesaplanmıştır.

3 *A.g.e.*, s. 126.

O zaman ortalaması alınan nedir? Bu ifadenin ilk kısmı, eğer kulübe bahçelerinin kaybedildiği köylerde patates tarhının devreye girdiği gösterilebilse (ayrıca farklı rantları da incelememiz gerekirdi) bir değer ifade ederdi. Ancak çoktan efsaneleşmiş ikinci kısım, ortalama almanın bir örneği değil, istatistikî *sulandırma*'nın bir örneğidir. İngiltere'de çitlemenin *olduğu* yerlerin verileri ile çitlemenin *yer almadığı* yerlerin verilerini sulandırmaya ve bu zayıf eriyiğin *county* sayısına bölünerek "çitlemeler nedeniyle" refahta ortalama bir kaybın bulunmasını göstermeye davet ediliyoruz. Ama bu saçma bir şeydir. Birbirine benzemeyen niceliklerin ortalaması alınamaz; ne de ortalama bir değere ulaşmak için miktarları *county* sayısına bölebiliriz. Clapham'ın yaptığı budur.

Kuşkusuz onun gerçekte yaptığı anlaşılması güç bir nitelik olan "refah" kavramına, çitlemelerin en yaygın olduğu dönemde geçici bir değer yargısı önermekten ibaretti. Ancak bunu yapabilmek için -kültürel olduğu kadar maddi- pekçok başka etkenin, dikkate alınması gerekirdi. Zira bu konudaki değerlendirme çevresel ayrıntıların fundalığından bir çınar gibi çıkar ve bizzat kendisi "ortalama" olarak gizlendiği için sanki bir gerçeğin ifadesiymiş gibi yanlış anlaşılabilir.

Ne de Clapham'ın imâ ettiği olguların kendisi o kadar açıktır. 19. yüzyılın büyük kısmı boyunca, tarımsal kazançlar, istatistiksel şekillere indirgenmeyi reddederler.[4] Yalnızca işgücü talebinde mevsimsel dalgalanmalarla karşılaşmayız fakat en az dört farklı efendi-hizmetkâr ilişkisiyle karşılaşırız. (1) Üç ay ya da yıl esasına göre kiralanan çiftlik hizmetkârları, (2) Büyük çiftliklerde iyi-kötü bütün yıl boyunca kiralanan düzenli işgücü, (3) Gündelik ya da parçabaşı ücret alan geçici işgücü, (4) İş sözleşmesi yapabilecek olan az ya da çok vasıflı uzmanlar.

Bu dönemde azalmakta olan birinci kategoride bağımsızlık daha az, iş güvenliği en çoktur: ücretler çok düşük, çalışma saatleri çok uzundur ama yeme içme çiftlik sahibine aittir. İkinci katego-

4 Clapham ücretler ve geçinme endekslerindeki oransal değişiklik tahminlerini kendisi yapmamış, kendi verilerinin yan yana yerleştirilmesine değil, diğer araştırmacıların ve başlıca, geçinme endeksleri son zamanlarda çok ciddi eleştiriler almış olan Silberling'in verilerine dayanmıştır: Bkz. T.S. Ashton, *Capitalism and the Historians* içinde. Genellemenin güçlükleri konusunda başka uyarılar için bkz. J. Saville, *Rural Depopulation in England and Wales* (1957), s. 15-17.

ride hem en iyi hem de en kötü koşullar birarada bulunabilir: pullukçu ya da bir çoban, basiretli bir çiftçi tarafından güvenlik içinde yaşatılır, karısına ve çocuklarına geçici işlerde öncelik tanınır, süt ve tahıl ucuz tarifeden satılır; öteki uçta ise 13-19 yaşlarındaki tarım işçileri, ilk fabrikalardaki yoksul çıraklar gibi kötü beslenir ve bakılır, saman yığınlarında yatarlar ve her an işlerine son verilebilir: ve arada da bitişik kulübelerde yaşayan "bütün yıl boyunca düşük ücretle çalışan", "ihtiyaçların onları bir adamın kölesi olmaya zorladığı o mutsuz adamlar".[5] Üçüncü kategoride muazzam farklılıklar vardır: çok fakir işgücü; kadın ve çocuklar çok düşük ücret alırlar; İrlandalı göçmen işçiler (yüksek hasat kazançlarından nasiplenebilmek için işlerini bırakan şehirli zanaatkârlar ve hattâ tekstil işçileri) ve son olarak da farklı kalitedeki çayırları biçmek için ayrıntılı bir şekilde farklılaştırılmış parça başı ücretler. Dördüncü kategoride, herhangi bir istatistiki tabloyu karma karışık eden sayısız uygulama farklılıkları ve yan sözleşmeler ya da aile gelirleri:

21 Mart	Samson - 29 dönümlük alana ark kazılması	8.9
	Robert - bir günlük tepe budaması	1.9
20 Mayıs	Yabancılar - dönümü 3 şilin altı peniden beş dönümün çapası	17.6
29 Temmuz	Wright - yedi dönümün yoncasının biçilmesi	14.0
	Richardson ve Pavely - çiftlik avlusundaki havuzun temizliği	£ 2.12.6

Essexli bir çiftçinin 1797 yılına ait hesapları böyleydi.[6] 1823-1830 yıllarından söz ederken, Joseph Carter, Alexander Somerville'e "Ben parmaklık imalatçısı ve çatı kaplayıcısıydım ve zorunlu olarak çit çekme işinde çalıştım" diyordu:

> Kâhya bana yedi yıl boyunca ona çalışırken yılda 64 sterlin aldığımı anlatıyordu. Ama çoğu zaman bana yardım eden bir adamın ve bazen de ayrıca iki kadının olduğundan söz etmi-

5 Tarım Kurulu, *Agricultural State of the Kingdom* (1816), s. 162. Lincolnshire'den gelen bir cevapta, bir malikanedeki bağımlı rençberlerle, arazi sahibinin her birine patates için bir dönüm, inek için dört dönüm yer kiraladığı bir başka malikanedeki amelelerin durumu karşılaştırılır.

6 A.F.J. Brown, *English History from Essex Sources* (Chelmsford, 1952), s. 39.

yordu. Bunları göstermiyordu. Ben bazı yıllar yardımcılara 20 sterlin kadar ödedim.[7]

Eğer rakamlar "bunları göstermiyor"sa, pekçok başka şeyi de dolaylı olarak gösteriyor olması mümkündür: ayni ödemeler ya da ucuz tarifeler; bahçeler ve patates tarhları; çitlemelerin etkisi; vergilerin, aşarın, avlanma yasalarının ve yoksulluk vergilerinin etkisi; kırsal alandaki istihdamda görülen dalgalanmalar ve hepsinin üstünde 1834'ten önce ve sonra Yoksulluk Yasaları'nın işletilmesi. Farklı hoşnutsuzluk durumları, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde oldukça farklı hissedilebilir. Bazı yörelerde ve bazı çiftliklerde ayni ödemeler ücretlere ek olarak yapılıyorsa hayat standardında iyileşmeyi gösterebilir; ama daha büyük bir genellikle (bir tarım tarihçisinin bizi uyardığı gibi) bu ödemeleri "tarımda ayni mübadelenin kibar bir örtmecesi", ücretleri düşük tutmanın bir yolu ya da aşırı durumlarda parasal ücretlerden tamamen vazgeçmenin bir aracı olarak görmemiz gerekir.[8] Üstelik Clapham, kimi zaman koşullara bağlı kanıtları, verilerin akışı tam da aksi yönü gösterirken durumun "iyimser" görüntüsünü güçlendirmek üzere kullanmaktadır. Örneğin, çitlemenin etkisini tartışırken, otlakların kaybının ardından inek yetiştirmenin azaldığı izlenimine ilişkin sunduğu veriler çelişkilidir ve farklı yorumlara açıktır.[9] Ancak 1790 ve 1820 arasında bu konudaki veriler şüpheye yer bırakmayacak niteliktedir. "Orta İngiltere *county*lerinde seyahat eden ve araştırma zahmetine katlanan herkes" diye yazıyordu Lord Winchilsea 1796 yılında, "eskiden pekçok rençberin inek beslediği ve şimdi arazilerin çiftçilere verildiği cevabını alacaktır." Ve bu yalnızca çiftçilerin araziyi kullanmayı tercih etmelerinden değil, aynı zamanda "çalışanların kendilerine daha bağımlı olmasını istemelerindendir."[10]

Bütün bu birbiriyle çelişen verilerin karmakarışıklığı içinde -şurada Yoksul Yasaları'nın, burada yeni patates tarhlarının ara-

7 A. Somerville, *The Whistler at the Plough* (Manchester, 1852), s. 262.

8 Bu ve diğer ilgili konular için Lord Ernle'nin *English Farming Past and Present* (1961 baskısı) O.R. McGregor'un yazdığı değerli girişe bakınız.

9 Clapham, *a.g.e.*, s. 116-117.

10 Ayrıca bkz. Tarım Kurulu, *General Report on Enclosures* (1808), s. 18 ve *Agricultural States of the Kingdom* (1816), s. 8-17.

sında kaybolan otlak hakkı ve kulübe bahçesi- "ortalama" işçinin tanımı büsbütün zorlaşmaktadır.[11] Ancak eğer ortalamalar bize kaçamak cevap veriyorsa, biz yine de ülkenin pekçok bölgesinde yürürlükte olan genel süreçlerin bazısını kabataslak gösterebiliriz. Ve ilk önce şunu hatırlamalıyız ki, 18. yüzyıldaki tarımsal gelişmenin ruhu, -usanç verici ibarede işaret edildiği gibi- "artan nüfusu beslemek için" çirkin metruk arazileri bertaraf etmek gibi diğerkâm bir istekten değil, ama daha kabarık rant ve kâr arzusundan kaynaklanıyordu. Böyle olduğu için işçiye karşı pinti yüzünü dönüyordu:

> Hem öğleden önce hem de öğleden sonra, iş ne olursa olsun, onlara içki verilmesi uygulamasına devam ediliyor... bu saçma adet zaman geçirmeden yok edilmelidir. Soğuk kış gününde, her yarım saatte bir atını durdurarak ale içmek için işini bırakan bir pullukçudan daha saçma ne olabilir?[12]

Çitleme propagandacılarının tezleri genel olarak, daha yüksek kira değerleri ve dönüm başına daha yüksek verim sözcükleriyle ifade edilir. Bir köyden ötekine, çitleme, yoksulların geçimlik ekonomisini - sığırı ya da kazları, otlaktan elde edilen gübreyi, hasattan sonra arta kalan başakları ve her şeyi tırnakla yolunmuş gibi yok etti. Haklarının yasal delillerinden yoksun olan rençberin zararı çok nadiren telafi edildi. Hakkını ispat edebilen rençbere geçinmeye yetmeyecek bir arazi parçası ve çok yüksek çitleme maliyetlerinin oransız payları bırakıldı. Örneğin, ortak haklara önem verilen Humber üzerindeki Barton'da yaklaşık 6.000 dönüm arazinin % 63'ü (3.733 dönüm) üç kişi arasında bölüştürülürken elli bir kişiye bir ile üç dönüm arasında yer bırakıldı. Ya da başka bir şekilde bakıldığında, çitlenen arazinin % 81'ini on kişi sahiplenirken geriye kalan % 19'luk arazi 119 kişi arasında paylaştırıldı. İşlenebilir arazinin ortalama kira değeri beş yıl içinde (1794-1799) dönüm başına 6 şilin 6 peniden 20 şiline

11 En iyi genel değerlendirmeler yine de J.L. ve B. Hammond, *The Village Labourer* ve Lord Ernle, *English Farming Past and Present* ve (evler, yiyecek ve giyim kuşam konusunda) G.E. Fussell, *General View of the Agriculture of the West Riding* (1794), s. 25'te bulunabilir.

12 Rennie, Brown ve Shirreff, *General View of the Agriculture of the West Riding* (1794), s. 25.

yükseldi ve köy arazisinin ortalama kiraları üç katından fazla arttı.[13]

Burada amaç, görüldüğü kadarıyla rençberlere ortak haklarının verilmediği Hibaldstow'la Barton'u karıştırıp bunu, hane halklarının arazi sahiplerinden daha kazançlı çıktığı istisnai durumdaki Pickering'le[14] (York) işleme tâbi tutup bir "ortalama" keşfetmek değil; ekonomik ve sosyal eğilimlerin karışımına dikkat çekmek. Çitleme (her türlü karmaşıklık dikkate alındığında), mülk sahipleri ve onların avukatlarının Parlamento'sunun çıkardığı yasalar ve meşrû mülkiyet kurallarına göre oynanan bir oyunla sınıf soygununun çok açık bir örnek olayı idi. Operasyonun nesnesi (yüksek rantlar) Napoléon Savaşları boyunca kazanıldı. Rantlar, yalnızca dönüm başına daha yüksek verim değil, daha yüksek fiyatlarca sürekli kılındı. Fiyatlar 1815-1816 ve 1821'de düştüğünde rantlar yüksek kalmaya devam etti -ya da her zaman olduğu gibi, gecikerek düştü- ve böylelikle de çitlemeden elde ettikleri birkaç dönümlük arazilerine sarılmış olan küçük mülk sahiplerinin yıkımına yol açtı.[15] Yüksek rantlar, toprak sahipleri arasında olağanüstü lüksü ve gösterişli tüketimi teşvik ederken, yüksek fiyatlar -Cobbett'in pekçok hayıflandığı- çiftçiler ve karılarının daha yüksek sosyal hak iddialarını besledi. Byron'un *Bronz Çağı*'nda acı acı eleştirdiği "ülke vatanseverleri"nin zirvesi işte buydu.

Ancak bu yıllarda işçinin içine itildiği durumu açıklamakta açgözlülük tek başına yeterli olamaz. Toprak sahiplerinin ve çiftçilerin zenginlikleri artarken işçinin acımasız geçimlik düzeyde tutulması nasıl mümkün oluyordu? Bir cevap için, bütün dönemin genel karşı-devrimci havasına bakmamız gerekir. 1790 öncesindeki onyıllarda, özellikle imalat ve madencilik yörelerine bitişik alanlarda işçinin reel ücretlerinin artmış olması mümkündür. 1790'larda kuzeyli mülk sahipleri "ücretleri düşürmek için bir savaş lazım" diye çığlıklar atıyordu.[16] Ve de aristokrasi arasında

13 R. C. Russell, *The Enclosures of Barton-on-Humber & Hibaldstow* (Barton Worker Eğitim Derneği, 1961).

14 W. Marshall, *Rural Economy of Yorkshire*, (1788), s. 50 vd.

15 Köylülerin toprak sahipliğindeki azalmalar için bkz. W.G. Hoskins, *The Midland Peasant* (1957), s. 265-268.

16 R. Brown, *General View of the Agriculture in the West Riding* (1799), Ek, s. 13.

Fransız Devrimi'nin ateşlediği sınıf çatışması ve panik refleksleri, efendi ile uşak arasındaki sömürü ilişkilerini arttıran ve engelleri ortadan kaldıran türdendi. Savaşlar yalnızca şehirli reformcuların bastırılmasına değil, aynı zamanda, Wyvill'in temsilcisi olduğu insancıl gentry'nin de yok oluşuna tanık oldu. Genel çitleme konusundaki açgözlülük iddiasına yeni bir iddia daha eklendi: toplumsal disiplin. "Yoksul adamın asırlardan bu yana kazanımı olan", üzerinde bağımsız emekçilerin hâlâ yaşadığını ve kulübelerini kendi elleriyle yaptığını Thomas Bewick'in hatırladığı[17] ortak alanlar, şimdi artık tehlikeli disiplinsizlik alanları olarak görülüyordu. Arthur Young buralarını "yaramaz bir insan ırkı yetiştiren", "barbarların ürediği yerler"; Lincolnshire Bataklığı'nı "bataklık kadar vahşi bir insan ırkını yetiştiren yabanıl bir ülke" olarak görüyordu.[18]

Kişisel çıkara ideoloji eklenmişti. Ortak alanlardan rençberleri kovalamak, çalışanlarını bağımlı hale düşürmek, ek kazançları kesip atmak, kiracıları sürüp çıkarmak Beyefendiler için halk yararına bir politika sorunu haline gelmişti. Wordsworth'un yaşlı Michael ve karısını "atadan kalma arazilerini" korumak için yaptıkları mücadele nedeniyle göklere çıkardığı bir sırada çok daha etkili *Ticaret ve Tarım Mecmuası*, "*yeoman*"ı farklı bir gözle değerlendiriyordu:

> Zararlı, melez küçük çiftçi, avlusundaki dişi domuz gibidir; hemen hemen tecrit edilmiş, dünya ile iletişimi olmayan, dolayısıyla da dünyanın kanaatına saygı göstermeyen bir birey.

Çitler içindeki rençberin haklarına gelince, "onun iddialarını dikkate almak gereksiz görülebilir":

> Ancak diğer iddia sahiplerinin çıkarları eninde sonunda çalışan adamın bir miktar araziye sahip olmasına izin verilip verilmemesiyle ilgili... bu hevese kapılınca yoksulluk ödemeleri derhal indirilmelidir; çünkü çeyrek dönüm bahçe arazisi, köylünün herhangi bir yardımdan vazgeçmesini gerektirir. Bu-

17 Bewick, *a.g.e.*, s. 27 vd.

18 A. Young, *General View of the Agriculture of the West Riding* (1799), s. 223, 225, 437.

> nunla birlikte, bu lütufkâr niyette ılımlı davranmalıdır yoksa en işi yaramazından en yararlısına kadar endüstrinin her uygulamasında işçiyi küçük çiftçiye dönüştürme riskiyle karşılaşırız. Bir işçi, akşamları kendisinin ve ailesinin işleyebileceğinden büyük bir araziye sahip olursa... çiftçi artık düzenli iş, hasat ya da saman üretimi için ona güvenemez... kimi zaman ulusal bir rahatsızlığa dönüşebilecek derecede sıkıntı çeker.

Köylerin yoksullarına gelince, onlar "çeşitli bahanelerle köy topluluğunu aldatmaya çalışan dalavereci alçaklardır" ve "onların tüm becerileri son derece ahlâksız ve nafile amaçlar adına köy yöneticilerinden bir tahsisat koparmak için düzenbazlık yapmada kullanılır."[19]

Kuşkusuz istisnalar vardır. Ancak 1790'la 1810 arasında gidişat böyledir. Ucuz işgücü rezervlerinin bağımlılığını artırmak bir politika meselesiydi: saman yapımında ve hasatta, yol yapımında, akaçlamada ve çitlemede çiftçinin işine yarayacak şekilde "endüstri uygulamaları". Cobbett'in "İskoç felsefesi", Hammondlar'ın "çağın ruhu" dedikleri şey, toprak sahipleri ve imalatçılar tarafından kalpten destekleniyordu. Bunlar Sanayi Devrimi'nin koşullarına bir eldiven gibi uyarken, tarımda (en iyi ihtimalle) eski paternalist geleneklerle (köy eşrafının işçilere karşı görevleri) ve ihtiyaca göre ödeme gelenekleriyle (Speenhamland sisteminin yoksullara yardım istemi altında sürekli kılınan, yaş, evlilik durumu ve çocuk gibi etkenlere bağlı olarak yapılan ücret farklılaştırması) ters düşüyordu; (en kötü ihtimalle) çalışan aşağı ırka karşı aristokrasinin feodal küstahlığını pekiştiriyordu. İşgücünün kendi doğal ücretini arz ve talep kanunlarına göre bulacağı doktrini epeyce zamandan beri "adil" ücret kavramını devre dışında bırakmıştı. Savaşlar sırasında her yolla bunun propagandası yapıldı. "İşgücü talebi kaçınılmaz bir şekilde ücretleri belirlemelidir" diye yazıyordu bir kırsal yönetici 1800 yılında. Ve yoksulluk ödemelerinin artı bir nüfus yaratarak ve evlilikleri teşvik ederek, talepten fazla arz yarattığını ve bunun da toplam ücret faturasını düşürdüğünü iddia ederek yazısını sürdürüyordu. Aslında kendisini, "ortalamalar" biliminde bir öncü olarak gösteriyordu:

19 *Commercial and Agricultural Magazine*, Temmuz, Eylül, Ekim, 1800.

> Bütün İngiltere'de yıllık yoksulluk ödemelerini ve ücret tutarlarını bir araya topladığımızı varsayalım; sanırım, eğer yoksulluk ödemeleri olmasaydı bu toplam *yalnızca* ücretlerin miktarından az olurdu.[20]

Ekmek fiyatı ya da çocuk sayısıyla ilgili çeşitli yoksullara yardım sisteminin uygulamaya konmasına yol açan saikler kuşkusuz değişikti. 1795 yılındaki Speenhamland kararı hem insancıllık hem de zorunluluktan alınmıştı. Ancak Speenhamland ve "müfettiş" sisteminin sürdürülmesi, çok değişik şekillerde, -geçici ya da düzenli işgücü talebi büyük olan bir endüstride- sürekli ucuz işgücü talebine ihtiyaç duyan büyük çiftçilerin isteğiyle olmuştu.

Savaşlardan sonra yeni bir noktaya önem verilmeye başlandı: Malthus'un "nüfus bolluğu"na karşı uyarılarını dinlemeye çiftçiler çok daha istekliydiler. Yoksulluk ödemeleri 1780 yılında iki milyon sterlinin altında iken, 1803 yılında dört milyonun, 1812'de altı milyonun üzerine çıkmıştı. 1834 yılında Yoksulluk Yasası Komisyonu'nun tanımladığı gibi, nüfusta bolluk, şimdi "tembellik ve ahlâksızlıkta bolluk" olarak görülmeye başlamıştı. Toprak sahipleri ve çiftçiler, yoksulların köy yöneticisine başvurmadan geçinmelerini sağlayan otlakların elden çıkmasından -sığırlar, kazlar, yer tezeği - hayıflanmaya başladılar. Bazı yerlerde sığırlar geri geldi, şurada burada patates tarhları görünmeye başladı; Tarım Kurulu köy yönetimlerince kiraya verilen bostanların propagandasına büyük hız verdi. Ancak genel süreci geriye çevirmek için artık çok geçti: hiçbir otlak (yenileri çitlenmeye devam ettiği halde) geriye gelmedi ve (inek başına dört dönüm üzerinden yılda en az 6 sterline) işçiye toprak kiralamayı çok az arazi sahibi göze alabildi. Savaşın zenginlik yarattığı yıllarda aşırı tutumluluk doktrini geliştiren çiftçiler, buğday fiyatları düşünce, daha az tutumlu olmak gibi bir eğilim içine girmediler. Üstelik, savaştan dönen askerler köylerin nüfusuna eklendi; iflas etmiş küçük mülk sahipleri işçilere katıldı; çitlemeye bağlı işler azaldı; kuzey ve orta İngiltere'de tekstil endüstrilerinin yoğunlaşması, East Anglia, batı ve güneydeki işçilerin durumunu daha da kötüleştirdi. Yeni ya da genişleyen kırsal endüstriler (hasırcılık, dantelcilik) bazı *county*lerde geçici bir fe-

20 *A.g.e.*, Ekim 1800.

rahlık yaratabildi ama (en ziyade iplik eğirmede) görülen genel gerileme tartışma götürmez. Yerli istihdam azalırken, tarım işçisi olarak ucuz kadın işgücü arttı.[21]

Yüksek kiralar ve düşen fiyatlar; savaş borçları ve nakit krizi; malt, pencere ve atlara konan vergi; avlak bekçileri, yaylı tüfekler, adam tuzakları ve (1816'dan sonra) sürgün kararlarıyla Avlanma Yasaları; bunların tümü, doğrudan ya da dolaylı bir biçimde çalışanlar üzerindeki baskının artmasına yol açtı. "Bunları Jakobenler yapmadı" diye bağırıyordu Cobbett:

> Ve Hükûmet bunları "Tanrı"nın yaptığını mı iddia edecek?.. Pöh! Bunlar, *İngiltere'de de bir reform yapılmasına örnek olabilir korkusuyla* Fransa'da özgürlüğü ezme çabalarının bedelidir. Bütün bunlar o girişimin ürünüdür...[22]

Ne de işçi, Cobbett'e göre, birkaç yerden maaş alan, düşük ücretli bir yardımcısını ayinlere sokarken kendisi ailesiyle Bath'da eylenen "ortalama" papazda kendisine bir koruyucu bulabilirdi:

> Eğer onlarla (papazlarla) konuşursanız, ülkede sefalet olduğunu hiçbir şekilde kabul etmezler çünkü bunda kendilerinin çok büyük bir payı olduğunu bilirler. Onlar her zaman mağrur ve küstahtırlar; ama Jakoben-karşıtı dönemler onları on-bin kere daha öyle yapmıştır... Onlar için parlak günlerdir bunlar. Savaş konusunda ısrar ettiler, borazancıların en çok sesi çıkanı onlardı. Aşar gelirlerini tehlikede görmüşlerdi...[23]

Yaklaşık kırk yıl, her türlü geleneksel müeyyidenin erozyona uğradığı ve de kırsal alanların karşı-devrimci ruhsatla yönetildiği duygusu egemendi. "*Yoksul-ödemeleri* meselesinde" diye yazıyordu Bedfordshireli bir "feylezof" (Dr. Macqueen) 1816 yılında Tarım Kurulu'na, "ben her zaman bunları çalışan sınıfların tembelliği ve ahlâksızlığı ile ilgili görmüşümdür":

> Toplumun alt tabakalarının ahlâkı olduğu kadar görgüsü de Fransız Devrimi'nin ilk günlerinden itibaren dejenere olmaya

21 I. Pinchbeck, *Women, Workers and the Industrial Revolution*, (1930), s. 57 vd.

22 *Rural Rides* (Everyman baskısı), I, s. 174.

23 *A.g.e.*, II, s. 96.

başlamıştır. Eşitlik doktrini ve insan hakları henüz unutulmuş değildir aksine muhabbetle anılmış ve çok zor terk edilmektedir. Herkes kendi köyünü, sığınılacak bir yer, bir hak ve miras yoluyla elde edilmiş bir kazanım olarak görmektedir...[24]

İngiltere'nin aynı zamanda çalışanlara da ait olduğunu insan güçlükle hatırlıyor.

Güney ve doğudaki köy topluluklarında uzun süren yıpratma harbi, yoksullara yardım hakkı etrafında odaklanmıştı. Ortak alanlar kaybedildikten sonra bu işçinin son ve de tek hakkıydı. Genç ve bekâr olanlar ya da köydeki zanaatkârlar, şehirlere gitmeyi göze alabilir, kanalları (daha sonra demiryollarını) izleyebilir ya da göç edebilirdi. Ama ailesi olan yetişkin ameleler bu "yerleşme"nin güvenliğini kaybetmekten korkuyorlardı. Bunun kadar kendi topluluklarına ve kırsal adetlerine olan bağlılıkları onları, endüstriyel işgücü pazarında, (kendilerinden daha da şansız olan, çünkü kaybedecekleri bir yerleşmeleri olmayan) İrlanda'lı yoksullarla tam anlamıyla rekabet etmekten alıkoyuyordu. İmalatçı yörelerde zaman zaman görülen işgücü "kıtlığı" durumlarında göç teşvik edilmiyordu. 1834'ten sonra Yoksul Yasası Komiserleri esas itibariyle Lancashire ve Yorkshire fabrikalarına bu tür bir göçü, belki de sendikalara bir karşı-darbe olarak, harekete geçirmeye çalıştıklarında, "çok çocuklu dullara ve ailelerine ya da büyük ailesi olan el zanaatlarıyla uğraşanlara" öncelik tanınmıştı. Yetişkin erkekler, fabrikaların daha ileri teknikleri için gerekli beceriyi elde edemiyorlardı." Manchester ve Leeds'de, fabrikatörlerin ailelere ilişkin ayrıntıları -çocukların yaşları, işçilerin kişiliği, ahlâki özellikleri, "çok sağlıklı", "yaşına göre iyi", "üç yetime ana-baba gibi bakmaya gönüllü" gibi notları da içeren- satışa hazır stok gibi gözden geçirebilecekleri işgücü pazarları kurulmuştu. Umutlu bir Suffolklu koruyucu, not düşüyordu: "karı ve koca olarak, eğer birlikte peyleyebilirseniz, diyelim adam 8 şilin, kadın 4 şilinden çalışmaya gönüllü görünüyorlar."[25]

---

24 *Agricultural State of the Kingdom* (1816), s. 25.

25 *First Annual Report of the Poor Law Commissioners* (1836), s. 313-314; W. Dodd, *The Factory System Illustrated* (1842), s. 246-247. Ayrıca bkz. A. Redford, *Labour Migration in England 1800-1850* (1926), Bölüm VI.

Demek ki yoksul ödemeleri amelenin son "kazanımı"ydı. 1815'ten 1834'e mücadele devam etti. Mülk sahiplerinin ve müfettişlerin yanında tasarruflar, iskân davaları, cezai görevler ve taş kırma, ucuz işgücü çeteleri, işgücü mezatlarının rezilliği ve hattâ arabalara koşulmuş insanlar yer alıyordu. Yoksulların yanında ise, müfettişlere tehditler, seyrek rastlanan sabotajlar, "alçakça ve kurnaz" ya da "asık suratlı ve hoşnutsuz" bir ruh hali, Yoksul Yasası Komiserlerinin Raporları'nda sayfalarca kanıtı bulunan belirgin bir moralsizlik söz konusuydu. "Böyle bir sistem altında çalışmaktansa hemen köle olmak bizler için daha iyidir... bir adamın morali bozulmuşsa, o adam ne işe yarar?" Güneyin Speenhamland *county*lerinde amelelerin kendi acı esprileri vardı: "çiftçiler bizi burada [yoksul ödemeleri üzerinden] çukurdaki patates gibi tutuyorlar ve bizi oradan ancak bizsiz yapamayacakları zaman, kullanmak için çıkarıyorlar."[26]

Bu yerinde bir anlatımdır. Cobbett, kırsal nüfusun toptan azalışına karşı ileri sürdüğü hakaret dolu sözlerinde, nedenleri anlatırken haklı, ama vardığı sonuçlar bakımından haksızdı. Savaşlar sırasında özellikle güney ve doğunun ekilebilir arazisindeki çitlemelerin *genel* bir nüfus azalışına yol açmamış olması muhtemel görünmektedir. Ameleler, köyden kente, bir *county*'den diğerine dalgalar halinde göç ederken, genel nüfus artışı bu nüfus seyrelmesini fazlasıyla telafi ediyordu. Savaşlardan sonra, fiyatlar düşüp, çiftçiler artık, "gençlerimiz için orduda ve donanmada yer kalmayınca" (yöneticilerin ellerinde işe yarar bir tedip gücü), "nüfus fazlası" çığlıkları atılmaya başlandı. Ancak, 1834'de yeni Yoksul Yasası yürürlüğe konduktan sonra pekçok köydeki bu "fazla"nın hayal mahsulü olduğu ortaya çıktı. Bu köylerdeki işgücü faturasının büyük bir kısmı yoksulluk-ödemeleriyle karşılanıyor ve ameleler haftanın tek günlerinde ya da yarım gün istihdam ediliyor ve geri kalan zamanda ise köy topluluğuna yaslanıyordu. "Bir don olsa onları işten çıkarıyorlar" diyordu bir müfettiş; "sezon açıldığında ise bana gelip onları yeniden işe alıyorlar. Çiftçiler benim evimi, bizim meslekte uğrak yeri dediğimiz bir hale

26 *First Annual Report of the Poor Law Commissioners* (1836), s. 212. Aynı espri 1845'te Wiltshire'de "çok iyi anlaşılıyordu" ama burada "çukur" işyeri olmuştu; A. Sommerville, *a.g.e.*, s. 385.

soktular." Yağışlı hava "fazla" yaratıyordu, hasat ise "noksanlık". Komşularının amelesini sübvanse etmeyi istemeyen çiftçiler, kendi adamlarını işten çıkarıyorlar ve müfettişlerden işgücü talep ediyorlardı: "Falan kişi adamlarından ikisini işten çıkarmış; ben onlarınkini ödersem, o da seninkileri ödeyecek, sen gitmelisin." Bu, keşmekeş, israf ve tehdidin sonsuz birleşimine -aynı zamanda işçinin de yapabileceği kimi hilelere- açık bir sistemdi. Ancak -kurnazlığı ve inatçılığı bir yana bırakırsak- tek bir eğilim söz konusuydu: amelenin kendi ücreti ya da çalışma hayatı üzerindeki en son kontrol kırıntısını da yok etmek.[27]

"Efendi ile uşağı arasındaki karşılıklı bağları koparan bir sistem": Speenhamland'la ilişkilendirildiği zaman dönemin siyasal ekonomisinin ikiyüzlü bir kavramı. Aslında, güneyli amele, bir sınıf olarak efendilere tam bağımlı hale getirilmişti. Ancak köle işgücü, özellikle kaybedilmiş haklarından hoşnutsuzluk duyan ve "özgür-doğmuş İngiliz"in ilkel direnişini gösteren insanlar arasından seçildiğinde "ekonomik değil"di. Bütün yıl boyunca ikili üçlü gruplar halinde, tarlalarda, çit yapımında, çiftlik hayvanlarının bakımında kendi inisyatifiyle çalışan amele çetelerini (her ne kadar bu iş yıllarca güneyde yapılmış olsa da) denetlemek "ekonomik değil"di. Bu yıllar boyunca sömürü ilişkisi, şalgam-hırsızı, birahane otlakçısı, kaçak avcı ve başıboş gezenlere dönüşen bu tür fukara amelenin artık "işe yaramadığı" ölçüde yoğunlaşmıştı. Karşı koymaktansa göç etmek; siyasî baskıdansa sömürü ilişkisini güçlendirmek daha kolaydı. Cehalet, bitkinlik, hırslı, genç ve zeki olanların köyden göçü, efendinin ve papazın gölgesi, çitleme ya da ekmek ayaklanmalarına katılanların ya da yasak avlananların çok sert cezalandırılması, hepsi birarada kaderciliği teşvik ediyordu ve hoşnutsuzluk nedenlerinin açığa çıkmasını engelliyordu. Amelelerin en büyük savunucusu Cobbett'in çiftçiler arasında ve küçük pazar kasabalarında pekçok destekçisi vardı. 1830'dan önce amelelerin onun adını ya da neyi savunduğunu bildikleri kuşkuludur. Cobbett, Old Sarum adlı "Lanetli Tepe"yi geçerken işten dönen bir ameleye rastladı:

---

27 Bkz. A. Redford, *a.g.e.*, s. 58-83; ve farazi fazlalar için bkz. *First Annual Report of the Poor Law Commissioners* (1836), s. 229-238; W.T. Thornton, *Over Population* (1846), s. 231-232.

Nasıl *geçindiğini* sordum. Çok kötü dedi. Bunun nedenini sordum. *Zaman kötü* dedi. "*Ne zamanı*" dedim; "daha iyi bir yaz, daha iyi bir hasat hiç oldu mu?" "Ah!" dedi, "hep *onlar* hayatı yoksullar için kötü yapıyorlar." "*Onlar mı?*" dedim, "kim bu *onlar*?" Sustu. "Yo, hayır dostum" dedim; "*onlar* değil, sizi soyan şu Lanetli Tepe'dir..."[28]

Savaşlar boyunca, "toplumun muazzam dokusu" bu "acıklı... kırsal temel" tarafından desteklendi. "Ülkenin ihtiyaç duyduğu işçilerin yanı sıra, kamplarda ve kentlerde ölümün yarattığı boşlukları dolduran o dayanıklı zürriyeti yetiştiren" diye yazıyordu David Davies, "işte bu adamların kanlarıdır."[29] Savaşlar'dan sonra artan fiyatlar ve askerlerin köylerine dönmeleriyle ayaklanma kıpırtıları oldu. "Şimdi üzerimize yıkılmış bu ağır Yükü, daha fazla taşımamaya Kararlıyız" diye yazıyordu, Yeovil yöresinden gönderilen ve kanayan bir kalple imzalanan bir mektup: "Kan ve Kan ve Kan, Genel bir Devrim olmalıdır..."[30] Ancak bu tür tehditlerin şiddetinin bizatihi kendisi, bir güçsüzlük duygusuna işaret eder. Yalnızca 1816 yılında, amelelerin büyük güruhlar halinde istihdam edildiği East Anglia'da ciddi huzursuzluklar patlak verdi. Asgari ücret (günde 2 şilin) talebi fiyatlara tavan konulması talebiyle birleşince, yiyecek ayaklanmaları, mülk sahiplerinden zorla para alınması ve harman makinelerinin kırılmasıyla sonuçlandı. Ancak huzursuzluk çok sert bir şekilde bastırıldı ve yer altına itilerek, yasak avlanma, isimsiz mektuplar yazılması ve tınazların yakılması şeklinde kendini gösterdi.[31]

Isyan, şaşılacak derecede kararsız ve kandan uzak duran kalabalıklarıyla (morali bozulmuş özgür insanların huzursuzluğu) 1830 yılında geldiği zaman, "siyahlar"ın kalkışması olarak aynı nefret duygusuyla karşılandı. Waterloo'nun muzafferi, "Yöneticileri atlarına binmeye teşvik ettim" diye kaydediyordu:

---

28 *Rural Rides* (Everyman baskısı), II, s. 56-57.

29 W. Belsham, *Remarks on the Bill for the Better Support... of the Poor* (1795), s. 5; D. Davies, *The Case of Labourers in Husbandry* (1795), s. 2.

30 Moody'den Sidmouth'a, 13 Mayıs 1816, içinde, H.O. 42.150.

31 H.O. 42.149/51. East Anglia amele güruhları için bkz. W. Hasbach, *History of the English Agricultural Labourer* (1908), s. 192-204.

> Her biri kendi uşaklarının, hizmetçilerinin, seyislerinin, avcılarının, avlak bekçilerinin başında, kamçılar, tabancalar, çifteler ve ellerine ne geçirebildilerse ve uyumlu bir saldırı ile... bu kalabalıklar onları dağıtabilir, yok edebilir ve kaçmayı başarabilenleri de yakalayıp içeri tıkabilirdi.[32]

Bununla birlikte, asileri terörize etmek için Özel Komisyonlar gönderen (Reform Yasa Tasarısını geçiren) Dük değildi; yeni Whig Bakanlar Kurulu'ydu. Ve orta sınıf Radikalizminin organı olan *The Times* şiddetli tedbirler için çığlıklar atıyordu. Önerisi kabul gördü:

> Ocak'ın 9'unda [1831], Buckingham'daki bir kâğıt makinesini kırdıkları gerekçesiyle 23 tutukluya ölüm cezası verildi; ayın 11'nde Dorset'te üç kişiye, tehdit yoluyla para aldıkları, iki kişiye hırsızlık nedeniyle; Norwich'te elli beş kişi ayaklanma ve makine kırmaktan suçlu bulundu; tehditle para almaktan Ipswhich'te üç kişi; Petworth'da ayaklanma ve makine kırmaktan 26 kişi; Gloucester'de otuza yakın kişi; Oxford'da 29 kişi; Winchester'de kırka yakın kişi suçlu bulundu, alusı infaz için ayrıldı... Salisbury'de 44 tutuklu hüküm giydi...[33]

Ve üç yıl sonra, Dorsetshire Tolpuddle'da sendika kurma küstahlığını gösteren amelelerin sürgün edilmesine karar veren de yine Whig Bakanlar Kurulu'ydu.

Tarım işçilerinin bu isyanı East Anglia ve orta İngiltere'ye olduğu kadar güneye de yayıldı ve Hammondların anlattıklarından daha uzun sürdüğü de anlaşılıyor. İşçiler yönünden de bazı birinci el gözlemler günümüze ulaşmıştır. Somerville, 1845 yılında, Sutton Scotney köyünden (isyanın başladığı yerlerden birisi) bir Hampshire amelesinin, Portsmouth'daki hapishane gemisinde iki yıl geçirmiş olan Joseph Carter'in öyküsünü kaydetmiştir. "Herkes gitmeye kararlıydı" diyor Carter; "geri duran yoktu":

---

32 *Wellington Dispatches*, ikinci seri, viii, s. 388, aktaran H.W.C. Davis, *a.g.e.*, s. 224.

33 A. Prentice, *Historical Sketches of Manchester*, s. 372. Sonuçta 9 amele idam edildi, 457'si sürgüne gönderildi ve yaklaşık 400 kişi hapse atıldı. Bkz. J.L. & B. Hammond, *The Village Labourer*, Bölüm x ve xi.

Overton'dan gelen Joe Mason bize, hepimize mektubu okuduğunda, ben sokağın karşısındaki o toplantıdaydım. Mektupta kimsenin adı yoktu. Ma Joe onun kim olduğunu bildiğini söylüyordu. Joe bilgili adamdı. Ben mektubun eski D——'lerden geldiğini biliyordum; o ölmüş olabilir; Newton'dan geldi ama hiçbir zaman Overton'dan gelmedi. Mektup hepimizin işi bırakmasını söylüyordu ve Suttonlu adamlar gidip pullukları durduracaklardı. Atlarını, kendileri bakmaları için çiftçilere geri göndereceklerdi ve adamları yanlarına alacaklardı. Ve gidip adamları ambarlardan çıkaracaklardı. Ve gidip, harmanlarını kendileri dövsünler diye makineleri kıracaklardı...

Evet, mektuba gelince. Joe Mason onu okudu. O zaman onun kimden geldiğini bilmiyorduk. Ama biliyoruz, şimdi buradaki herkes, bu işte eski D——'lerin parmağı olduğunu biliyor. O Bay Cobbett'in büyük dostuydu. Kendisinin hiç başı belaya girmedi. Kendisinin başını belaya sokmaksızın başkalarını belaya sokmasını çok iyi bilen bir yöneticiydi. Hayır, bu konuda Bay Cobbett'i suçlamıyorum. Yani eski D——'leri, ayakkabıcıyı...

Ameleler daha sonra mülk sahiplerinden ve çiftçilerden para topladılar ya da tehditle aldılar ve Joseph Carter'ı veznedar yaptılar:

Bana dürüst olduğumu söylediler ve taşımak için bana verdiler. Bir seferde 40 sterlinim vardı, tam 40 sterlin. Daha sonra kimileri bana o parayla kaçmam gerektiğini söylediler. Bir kere bunu yapmayı düşündüm. Londra Yolu üzerindeyken araba geldi ve arabaya atlayıp, 40 sterlinle birlikte bütün bu işlerden sıyrılmak aklıma geldi. Ama arkamda karımı bırakacağımı ve bana nasıl bir serseri diyeceklerini düşündüm ve kısa süre sonra araba geçti gitti...

Ben aslında hiç yargılanmayacaktım. Winchester zindanında bana defalarca geldiler, iki Mason aleyhine konuşmamı istediler. Onlar hakkında ne bildiğimi söylersem beni serbest bırakacaklarını söylediler. Bildiklerimi onlara söyleseydim, Borrowman, Cooke ve Cooper'ın asıldığı gibi bunlar da ga-

ranti asılacaktı. Her birimiz hakkında bildikleriyle bizi korkutmak istediler. Ama ben çözülmedim. Dolayısıyla Masonlar yalnızca sürüldüler ve beraberlerinde ben de sürüldüm. Kalabalık beni irademe rağmen yakalamıştı ama bu benim çözülmem için yeterli bir sebep değildi. Zira görüyorsunuz ben onların yanında kaldım... Bunu yapanlar gençlerdi...[34]

Amelelerin isyanı, açıklanmayan herhangi bir siyasî saiki olmayan gerçek bir makine kırma patlamasıydı. Tahıl tınazları ve başka mallar (ve kırsal yörelerdeki kimi endüstri makineleri) tahrip edilirken, esas saldırı (müstakbel vaazlara karşın) aç amelelerin gözle görünür bir şekilde yerini alan harman makinesine yönelikti. Dolayısıyla makinelerin tahribi aslında kısa sürede bir parça rahatlama getirdi.[35] Ancak "gençler" arasında daha önemli siyasî fikirlerin var olması da mümkündür.[36] Joe Mason gibi "bilgili" birisi Georg Lovelebb'i gölgede bırakabilirdi. D———'ler gibi radikal ayakkabıcılar bütün küçük pazar kasabalarında bulunuyordu. Norfolk'ta Jakobenlerin ve Radikallerin ajitasyonunun köylerde izler bıraktığı bile söylenebilir. En etkili çabalar, Lincolnshire'de Cobbett'in *Register*'ini okuyan işçiler arasında 1830 ve 1831 yıllarında gösterilmişti.[37] Ancak harekete geçiren siyasal bir bilinç var idiyse de bu, amelelerin isyanının bastırılmasından birkaç yıl geçene kadar, kırsal ve kentsel işçilerin ortak örgütler kurabileceği ya da ortak bir davayı yürütebileceği noktaya gelmedi.[38]

1830 isyanı tümüyle de etkisiz değildi. Güneydeki *county*lerde ücretlerin geçici olarak yükselmesini sağladı. Ve dolaylı olarak da Eski Ahlâksızlığa son bir darbe vurdu. Pekçok çiftçi ve *gentry*'den

34 A. Somerville, *a.g.e.*, s. 262-264.

35 Bkz. E.J. Hobsbawm, "The Machine Breakers", *Past and Present*, 1, Şubat 1952, s. 67.

36 Kentli bir amelenin, "Bu sene buğday yığınlarını ve harman makinesini yok edeceğiz. Gelecek yıl sıra papazlara gelecek ve üçüncü yıl Devlet Adamlarına savaş açacağız" dediği yaygın bir şekilde rivayet edilmişti. Bkz. H.O. 40.25'te bir el ilânı.

37 Bkz. J. Hughes, "Tried Beyond Endurance", *The Landworker*, Kasım 1954.

38 1833 yılında James Watson, Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği üyelerine kırsal işçiler arasında şubeler açılması için özel çaba gösterilmesi çağrısında bulundu. *Working Man's Friend*, 3 Ağustos 1833. Ayrıca bkz. *Radical Reformer*, 19 Kasım 1831.

bazıları işlerinden utanır oldular, kitlelerle görüşmeler yaptılar ya da pasif bir şekilde onlara destek oldular. İsyan hem *gentry*'nin güvenini sarstı hem de 1831-1832 Reform ajitasyonunun yükselmesine yardımcı oldu. "Meselenin önemli özelliği", diye yazıyordu Cobbett, "şimdiye kadar genellikle *işçi sınıfına* karşı hareket eden *orta sınıfın* şimdi eylemde olmasa da kafa ve gönülde *onlarla* birlik olmasıdır... Metropoldekiler de dahil esnaf, *yüz üzerinden doksan dokuz işçilerin yanındadır.*"[39] Aristokrasi "itibarını kaybetti": reformun zorunluluğu ve aciliyeti daha açık olarak anlaşıldı. Ve bu andan itibarendir ki kırsal işçiler arasında tutarlı siyasî faaliyet görülmeye başlandı; 1830'larda sendikacılık yuvaları; Joseph Arch'ın ("Eski Zamanlar" gibi sağlam, köle gibi çalışan") babası, Tahıl Yasaları lehine bir dilekçeyi imzalamadığı için cezalandırıldı; East Anglia ve güneyde Chartist şubeler açıldı.

Ancak çalışanların hoşnutsuzluğu, başka kanallarla da kıvrımlanarak, kentsel işçi sınıfının bilincini oluşturan, başkası adına bir duruştu. Her ne kadar Fransa ve İrlanda'dan farklı olarak, tutarlı bir ulusal ajitasyona dönüşmediyse de kırsal hoşnutsuzlukların kabarması, her zaman *toprağa* sahip olmak şeklinde geri geldi. "Bledlow çitlenmeden önce işler iyiydi... Birkaç dönüm araziye el koyup, kirasını tam ödeyip sevinirdik" (Buckinghamshire Ameleleri'nin Dilekçesi, 1834). "... amelelere belle işlenecek küçük bir toprak parçası..." (Essex Ameleleri'nin Dilekçesi, 1837). "Her amelenin, çiftçilerin ödediği kiradan, bir hektar kadar bir araziye sahip olmasını istiyordu. Bunu öderler (Coşkun tezahürat...) ve memnuniyetle öderler... (Wiltshireli bir amelenin konuşması, 1845). Amele ve çocukları şehre göçtüklerinde işte bu beklenti devam ediyordu. Ve de aşar, Avlanma Yasaları ve harman dövme makineleri unutulduğunda, kaybedilen hakların duygusu onları terk etmiyordu; ya da Clapham'ın sözcükleriyle, "popüler bir geriye bakışla, abartılıyordu." Her ikisi de çiftçi olan Cobbett ve Hunt'un yeni kentsel radikalizmi biçimlendirmeye nasıl katkıda bulunduklarını göreceğiz; ancak kırsal bellek, sayısız kişisel deneyim yoluyla kentsel çalışan sınıf kültürüne aktarılıyordu.[40]

39 *Political Register*, 4 Aralık 1830.

40 Richard Hoggart, 1930'larda Leeds işçi sınıfında kırsal belleğin varlığını sürdürüşünü göstermiştir. Bkz. *Uses of Literacy* (1957), s. 23-25.

Tüm 19. yüzyıl boyunca, kentli işçi, belki de büyükbabasının gizlice kafasına soktuğu, "toprak sahibi aristokrat"a karşı olan nefretini açığa vurdu; melodramlarda gaddar mülk sahibini görmeye bayıldı ve hattâ Cömert Hanımefendi'nin hayırseverliğindense Gözetmenler Kurulu'nu görmeyi tercih etti; fabrika sahibinin gelirini yalnızca kirli yollardan da olsa edindiğini kabul etmekle birlikte, toprak sahibinin zenginliği hiçbir şekilde "hak" etmediğini düşündü. Kentsel sendikaların Tolpuddle amelelerinin sürgün edilmesine tepkisi anında ve büyük oldu; ve Arch'ın sendikasının daha sonraki mücadelelerine tepki de daha az değildi. Ve toprağa olan özlem, fabrika işçisinin "bağımsızlık" özlemiyle birleşerek, Spence'in zamanından Chartist Arazi Planı ve sonrasına, tekrar tekrar ortaya çıktı. Belki de bunun arta kalan izleri, küçük bahçe toprakları, yönetimlerce kiraya verilen bostanlar şeklinde bugün hâlâ bizimledir. Toprak her zaman, ürününün değerinden çok daha fazla, statü, güvenlik ve haklar gibi, çağrışımlar ifade eder.

Bunun etkisini 1790'lar gibi erken bir tarihte Jakobenlerin toprak sahibi aristokrasiye olan nefretinde de görürüz. Bu, zanaatkârların radikalizminde, Paine'in *Tarımsal Adalet* ve Spencer'in toprağın millileştirilmesi propagandasıyla beslenen kalıcı bir özellikti. Savaş sonrasının ağır depresyonunda; Dr. Watson ve diğer hatipler, Spa Fields'deki toplantıya katılan işsizlerin ve terhis edilmiş askerlerin ve bahriyelilerin büyük desteğini kazandılar:

> ... zanaatlar ve ticaret tahrip edilmiştir, ama toprak, tabiat tarafından insanlığa destek olmak için tasarımlanmıştır. Toprak her zaman insanı sıkıntıdan kurtarmak için yeterlidir... eğer kendisine bir çapa ve bel verilirse...[41]

Bir sonraki onyıl içinde, Owenizm halktan takipçileri arasında biçim değiştirirken, toprak üzerinde kooperatif topluluk rüyası olağanüstü güç kazanmıştır.

Ve böylelikle, "Norman piçi ve onun silâhlı çetesi"nden önceki İngiliz özgürlüğü siyasal mitosuna, savaşlardan ve çitlemeden önceki, köy topluluğunun altın çağı toplumsal mitosu eklenmiştir:

---

41 W.M. Gurney, *Trial of James Watson* (1817), I, s. 70.

İşte buralarda biz, eski İngiliz zamanlarının geriye dönüşünü, eski İngiliz domuz ahırlarını, eski İngiliz tatillerini ve eski İngiliz adaletini, her adamın alnının teriyle yaşadığını... dokumacının kendi tezgâhında çalıştığını ve ayaklarını kendi tarlasında uzattığını, ve yasaların yoksul adama her şeyden bol bol hak tanıdığını yaşayıp görebiliriz...

Bu, anılan mitosa devasa boyutlar kazandıran Chartist lider Feargus O'Connor'dır: ama Cobbett, Hunt, Oastler ve bir dizi başka Radikal lider buna katkıda bulunmuştur. Eski İngiltere'nin vahşi ceza yasası, Bridewellileri, mahrumiyetleri unutulmuştur; kaybolmuş paternalist toplumun mitosu kendi başına bir güç, belki de Owen'in ve Sosyalistlerin ütopik tasavvurları kadar etkili bir güç haline gelmiştir. Bunun bir "mitos" olduğunu söylemek bunun tümden sahte olduğunu söylemek değildir; aksine bu belleklerin bir montajı, her kötülüğün ve her kaybın bir araya toplandığı bir "ortalama"dır. O'Connor'ın bir broşüründe, "İhtiyar Robin" fabrika sahibine şöyle seslenir: "Bay Twist'in, Bay Grab'in ve Bay Screw'un gerisindeki bütün o sokaklar açık alanlardı ve orada sekiz, dokuz, on, onbir, evet, oniki yaşındaki çocuklar zamanlarını oyun oynayarak, kriket, kapan, bilye, top... birdirbir oynayarak geçirirlerdi. Daha sonra gün geldi, zengin ahali, 'O geliyor' ve 'Onlar geliyor' diye yoksul ahalinin ödünü kopardı." "Kimdir 'onlar' Robin?"

> Kim olacak, Boney [Bonaparte] ve Fransızlar hiç kuşkun olmasın. İşte o zaman zengin ahali fakir ahaliyi korkuttu ve toprağın tümünü çaldı. Buralar hep otlaktı, sonra Bay Smith... Tüm sağ ve sol, hapishaneye kadar, barakalara kadar her yer otlaktı. Şeytan'ın Toprağı'ndaki herkesin otlakta bir ineği ya da eşeği ya da atı vardı ve onlar kriket, koşmaca oynar ve güreşirlerdi...
>
> ... Bir uçta kışlayı öteki uçta kiliseyi kurdular... ve sonunda, hemen hemen herkes Avukat *Öğütme*'ye, Avukat *Sıkıştırma*'ya para ödeyebilmek için ineğini sattı... Ve şimdi onlardan birinin oğlu belediye başkam, diğerinin oğlu bir bankanın müdürü. Evet, Aman Yarabbi!, pekçok dürüst adam asıldı ve eski otlaktan sürüldü.[42]

42 F. O'Connor, *The Employer and the Employed* (1844), s. 15, 41-42, 56.

Toprakların geri alınması için en büyük ulusal ajitasyonu tutarlı bir şekilde yürütenlerin, kırsal ameleler değil de kentsel işçiler olması tarihsel bir ironidir. Bir kısmı amelelerin çocukları ya da torunlarıydı, efendinin gölgesinden kurtulmuş, kentlerin siyasî hayatı içinde kavrayışları gelişmişti. Kimisi -Arazi Planı'nı destekleyenler- kırsal kökenden gelme dokumacılar ya da zanaatkârlardı: "Benim babam, büyükbabam, mensup olduğum herkes toprakta çalışıyorlardı, toprak onları öldürmedi, beni niye öldürsün ki?"[43] Büyüyen kentlerin tuğladan varoşlarında zor günlerle, işsizlikle karşılaşınca kaybedilmiş hakların anısı, yeni bir yoksunluk duygusuyla yükseliyordu.

Ortalamalardan epeyce uzaklaştık. Ve bunu bilerek yaptık. Zira refahın ortalamasını bulamayız. Jane Austen'in romanlarının öteki tarafından bir şeyler gördük; dönemi o tarafta yaşayanlar yeterince sefalet çektiler. "Çiftçiler *Beyefendi* olunca" diye yazıyordu Cobbett, "onların ameleleri *köle* oldular." Eğer sürecin sonunda bir kazancın olduğunu ileri sürmek mümkünse, bu kazancın başkaları için olduğunu hatırlamalıyız. Suffolklu bir ameleyi, bir pamuklu bez fabrikasındaki kız torunuyla karşılaştırınca, iki standardı değil, iki yaşam biçimini karşılaştırmış oluyoruz.

Bununla birlikte, bu ortalamalarla ilgili belirtilmesi gereken iki nokta daha var. Birincisi, aynı veriler kullanılarak, yoksullukta görece bir azalışı ve mutlak artışı göstermenin mümkün olduğudur. Tarım, işgücü talebi elastik olmayan bir endüstridir: 1790 yılında herhangi bir çiftlik için eğer on amele gerekli idiyse, 1830 yılında da on ya da geliştirilmiş pulluklar ya da harman makineleriyle sekiz kişi gerekebilir. Bu süre zarfında, düzenli istihdam edilen amelenin ya da arabacının reel ücretlerini arttırdığını gösterebiliriz. Bu arada köydeki nüfus artışı -işsizlerin ve arızi işçilerin artışı- yoksulların sayısının mutlak olarak artmasına yol açar. Bu tarımda çok bariz olarak görülebilirken, aynı hipotezin tüm ulusal tabloya bakarken de akılda tutulması gerekir. Şimdi sırf tartışma uğruna, 1790 yılında nüfusun % 40'ının (10.5 milyon), 1841 yılında ise % 30'unun (18.1 milyon) "yoksulluk-sınırı"nın altında yaşadığı varsayımını kabul edersek, buna rağmen yoksul-

43 *The Labourer* (1847), s. 46.

ların mutlak sayısı dört milyondan beş milyonun çok üzerine çıkmıştır. Yoksulluk daha fazla "hissedilecektir" ve üstelik gerçekte yoksul insan sayısı daha fazla olacaktır.

Bu sayılarla oynamak değildir. Bu türden bir şeyin meydana gelmiş olması mümkündür. Ama aynı zamanda, ortalamaların bu tür bir değerlendirmesi, bize "ortalama" insan ilişkileri konusunda bir şey söylemez. Ve bu döneme ilişkin karar verilirken, kuşkusuz, "ortalama" bir İngiliz Beyefendisine ilişkin izlenim dikkate alınmalıdır. Cobbett'in Tanrı'nın tüm yaratıkları içinde "en zalim, en duygusuz ve en acımasızca küstah" nitelemesini kabul etmek zorunda değiliz. Ama, son zamanlarda yeniden arz-ı endam eden tuhaf nosyonlara da kesinlikle kapılmamamız gerekir: "Kırsal İngiliz Beyefendisi, belki de, dünyanın herhangi bir yerinde herhangi bir toplumun yarattığı en harikulade insan türüydü."[44] Bunun yerine, "Ashill'in Beyefendileri"ne gönderilen imzasız bir mektupta yer alan, Norfolklu bir amelenin kanaatini önerebiliriz: "Şimdiye kadar bizi, bildiğimiz en sert Boyunduruk ve en ağır yükün altına soktunuz":

> Bizi çoğu zaman, bütün suçun Parlamento'daki Kayırılmışlar'da olduğunu söyleyerek körleştirdiniz, ama... bu köyün yönetimiyle onların hiçbir ilgisi yok, bunu artık kabul edemeyiz.
>
> Siz istediğiniz gibi yapın, yoksulların ortak haklarını ellerinden alın, Tanrı'nın büyüttüğü, yoksul bir adamın bir inek, bir domuz bir at ya da bir eşek besleyebileceği otları sürün; otların büyümesini önlemek için yollara çöp ve taş dökün... Bu köydeki bütün toprağı beş ya da altınız elinize geçirmişsiniz ve geriye kalan yoksulların tümünü açlıktan öldürürken kendiniz zengin olmak istiyorsunuz...
>
> "Biz saydık, sizin l'inize karşılık bizim 60'ımız var: demek ki o kadar çok insana karşı bir kişi mi yönetecek?"[45]

Ancak kırsal toplumun asıl büyük nefreti, aşarı toplayan din adamlarına yönelikti. "Günahkâr Ruhu'nu Ölüm'e hazırla" diye tehdit edilmişti Essexli bir kilise papazı 1830'da, içinde iki kibrit

44 R.J. White, *Waterloo to Peterloo* (1957), s. 40-41.

45 Peder Edwards'dan Sidmouth'a, 22 Mayıs 1816 içinde, H.O. 42.150.

bulunan bir mektupla: "Sen ve senin Tayfan kilise bölgesindeki en fazla sadakaya muhtaç kişilersiniz..." Freshwater'ın (Wight Adası) bölge papazı, kilise bölgesindeki birisinden mektup eşliğinde kibar bir kundaklama şeklinde daha da açık bir tehdit almıştı. "Son yirmi yıldır sizin lanet olası gururunuzu sürdürebilmeniz için biz açlık koşullarında yaşıyoruz":

> Şimdi bizim yaptığımız sizin İradeniz karşısında Güçlenmektir ama sizin kalpleriniz Firavununki kadar katıdır... Öyleyse şimdi bu ateşi bir hakaret olarak almayın, çünkü siz bunu hak etmeseydiniz, biz bunu yapmazdık. Sana gelince eski dostum, sen tesadüfen burada olmadın, yoksa sen de kızartılırdın ve öyle olunca da çiftçiler yaşlı papazın sonunda kızartılmış olduğunu görmeye bayılırlardı...

"Bu küçük ateşe gelince" diye sözlerine son veriyordu aynı kara mizahla, "Telaş etme, senin ambarını Yaktığımız zaman çok daha beter olacak..."[46]

46 Peder W.M. Hurlock, 14 Aralık 1830 içinde ve Çok Muhterem Papaz Wood, 29 Kasım 1830 içinde, H.O. 52.7.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ZANAATKÂRLAR VE DİĞERLERİ

Eğer ortalama, tarımda ele geçmesi zor bir şeyse, kentsel endüstrideki işçilere geldiğimizde daha da kolay değildir. 1830 yılında hâlâ tipik endüstri işçisi fabrika ya da büyük imalathanelerde değil, (zanaatkâr ya da "usta" olarak) küçük atölyelerde ya da kendi evinde, ya da (ücretli olarak) sokaklarda, inşaat alanlarında ve doklarda nisbeten arızi işlerde çalışıyordu. Cobbett 1816 yılında sıradan insanlara yönelik olarak *Political Register*'ını yayımladığında, işçi sınıfına değil, "Kalfalara ve Amelelere" hitap ediyordu. "Zanaatkâr "teriminin içinde, kendi adına işçi istihdam eden ve fabrika sahiplerinden bağımsız hali vakti yerinde usta-zanaatkârdan, [marangoz ya da çilingir gibi] ter döken tavan arası çalışanlarına kadar büyük ölçüde farklılıkların olduğunu göreceğiz. Bu nedenle, farklı mesleklerdeki zanatkârların satütüsü ve sayısı hakkında sağlıklı tahminlerde bulunmak zordur. 1831 nüfus sayımının meslek tabloları, usta, bağımsız çalışan ve işçi arasında bir ayrım zahmetine katlanmamaktadır.[1] Tarım işçilerinden ve ev hizmetlilerinden sonra (1831'de Büyük Britanya'da 671.491 ka-

1 Mayhew daha sonra mesleki verileri, "yetersizliği bizim için ulusal bir utanç vesilesi olacak, esnaf ve işçi sınıflarını en şaşırtıcı bir şekilde birbirine karıştıran ve en acemileri bile utandıracak meslek sınıflandırmasıyla "ham, sindirilmemiş ve esas itibariyle bilimsel olmayan bir belge" şeklinde tanımlamıştır

dın ev hizmetçisi vardı) en büyük grubu, 1831 yılında 350.000 ile 400.000 adam ve çocuktan oluşan inşaat işlerinde çalışanlar grubu oluşturuyordu. Dışarıdan iş yapanların hâlâ egemen olduğu tekstil endüstrisini bir yana bırakırsak, en büyük zanaatkâr grubu, 133.000 yetişkin erkek çalışanıyla ayakkabı imalatındaydı; bunu 74.000 kişiyle terzilik izliyordu. (Bu sayılara, işveren, kundura tamircisi ya da terzi, ev ya da dükkân dışında çalışanlar, dükkâncılar ve sıradan kentli zanaatkârlar dahildi.) Dünyanın en büyük zanaatkâr merkezi olan ve Dr. Dorothy George'un otoritesini, 19. yüzyılın başında her türden kabaca 100.000 kalfanın çalıştığı yolunda açığa vurduğu Londra'da, Sir John Clapham'ın bize tavsiyesi şöyledir:

> ... Tipik Londralı vasıflı işçi ne bira imalathanesi işçisiydi ne de tersane işçisi ya da ipekli dokumacısıydı; her biri 1831 yılında 2.500'ün üzerinde yetişkin mensubu bulunan belli başlı meslekleri saymak gerekirse, ya inşaat işlerinin bir mensubu ya da ayakkabıcı, terzi, marangoz, matbaacı, saatçi, kuyumcu ve fırıncıydı.[2]

19. yüzyılın başında vasıflı ustaların ücreti çoğu kez işgücü pazarındaki "arz ve talep" tarafından değil de toplumsal prestij ya da "gelenek" tarafından belirlenirdi. Geleneksel ücret düzenlemesi, kırsal zanaatlara geleneğin atfettiği statüden, kentsel merkezlerdeki karmaşık kurumsal düzenlemelere kadar pekçok şeyi içerirdi. Endüstri hâlâ tüm ülke düzeyine yayılmış durumdaydı. Tenekeci, bıçak bileyicisi ya da işportacı mallarını ya da becerilerini çiftlikten çiftliğe, panayırdan panayıra taşırdı. Büyük köylerde, duvarcılar, çatı kaplayanlar, marangozlar, tekerlek yapımcıları, ayakkabıcılar ve demirci ocağı; küçük pazar kasabalarında ise eğer ve koşum takımı yapımcıları, debbağlar, terziler, kunduracılar, dokumacılar ve çok muhtemelen üzengi imalatı ya da yastık danteli gibi o yöreye özgü uzmanlık işlerinin yanı sıra hanların işletilmesi, tarım ürünlerinin ya da madenlerin taşınması, değirmencilik, fırıncılık ve benzerleri gibi işler olurdu. Bu kırsal zana-

2 Bu veriler için bkz. *Parliamentary Papers*, 1833, xxxvii;, Clapham, *a.g.e.*, özellikle s. 72-74 ve Bölüm V; R.M. Martin, *Taxation of the British Empire* (1833), s. 193, 256.

atkârların büyük bir kısmı, kente geldikleri zaman ilişkiye girdikleri şehir işçileri, dokumacılar, çorapçılar ya da madencilerden daha iyi eğitim görmüş ve maharetliydiler ve kendilerini onlardan bir "gömlek daha" üstün hissederlerdi. Kendi geleneklerini birlikte getirmişlerdi; ve hiç kuşkusuz bu durum, inşaat, araba yapımı ve hattâ mühendislik gibi büyük endüstrilere dönüşen küçük kasaba zanaatlarındaki fiyat oluşumunu ve farklılıklarını etkiledi.

Özellikle kereste ve taş gibi yerel malzemenin kullanıldığı pekçok köy endüstrisinde fiyatları, (çok zor anlaşılan) maliyetler yerine gelenek belirliyordu. Demirci, kaba iş için şu kadar sterline, ince iş için ise biraz daha fazlasına çalışırdı. George Sturt, klasik çalışması *Tekerlekçi Dükkânı*'nda, 1884'te Farnham'da bir aile işletmesini devraldığında geleneksel fiyatların nasıl hâlâ egemen olduğunu anlatır. "Benim için en büyük zorluk geleneksel fiyatları bilebilmekti,"

> Yörede, gerçek üretim maliyetinin ya da kârının ne olduğunu ya da belirli bir işten kâr mı yoksa zarar mı ettiğini bilen bir esnafın bulunduğundan -hiçbir tekerlekçinin bunu bilmediğinden eminim- kuşku duyarım.

Kârların büyük kısmı "hizmetler"den ya da onarımdan elde ediliyordu. Ağır ya da hafif arabalarda "kâr edebilmemin tek yolu ürünün kalitesini düşürmekti ve bunu da adamların mizacı olanaksız kılıyordu." Adamlar zanaatkârlıklarının talep ettiği hızda çalışıyorlardı: "muhtemelen (ve uygun şekilde) iyi işçilik ve malzemeye olan saygıyı abartıyorlardı"; malzemeye gelince, "kızgın bir işçinin onlara temin ettiklerimi red ettiği çok sık oluyordu." İyi bir tekerlek işinin nasıl olması gerektiğine ilişkin "yerel efsanevi bilgi", işçilerde "depolanmıştı".[3]

Zanaatkârlığın adetlere dayanan geleneği normal olarak "dürüst" fiyat ve "adil" ücret gibi eskiden kalmış nosyonlara bağlıydı. Toplumsal ve manevi kriterler -geçim düzeyi, kendine saygı, işle ilgili belirli standartlarla gurur duyma, farklı beceri düzeyleri için geleneksel ödüller- erken sendikacılık tartışmalarında, kesinlikle "ekonomik" standartlar kadar önemliydi. Sturt'un tekerlekçi dük-

3 G. Sturt, *The Wheelwright's Shop* (1923), Bölümler X, XXXVII.

kânı pekçok eski uygulamayı sürdürüyordu ve 19. yüzyılın başlarında ücret farklılıklarının nadiren ekonomik temellere dayandığı gerçek bir hiyerarşi içinde şehirdeki araba yapım endüstrisinin kırdaki kuzeniydi. "Ücretler işin güzelliği ile orantılıdır" diye yazıyordu 1818 tarihli *İngiliz Zanaatları Kitabı*'nda: karoser yapımcıları için haftada 2-3 sterlin; donatıcılar için "yaklaşık iki guinea"; kabin yapanlar için 1-2 sterlin; demirciler için şaklaşık 30 şilin. Boyacıların da kendi içinde bir hiyerarşisi vardı: arabaların büyük ve gösterişli amblemlerini boyayanlar 3-4 sterlin alırken, karoseri boyayanlar haftada yaklaşık 2 sterlin, boyacı kalfaları ise 20 ila 30 şilin alıyordu. Farklılıklar toplumsal itibar derecelerini destekliyor ya da belki yansıtıyordu:

> Karoser yapımcıları listede ilk sıradadır, onları kabin yapanlar, donatıcılar, demirciler, yayları yapanlar, tekerlekçiler, boyacılar, kaplamacılar, deri bağlantıları yapanlar vs izliyordu. Karoser yapanlar içlerinde en varlıklılarıydı ve kendi aralarında diğerlerinin onlara yarı saygı, yarı kıskançlıkla baktığı aristokratik bir tür oluşturmuşlardı. Kendi önemlerini biliyorlar ve diğerlerine farklı muamele gösteriyorlardı: kabin yapıcılar mütevazi bir yakınlığa hak kazanmış bir türdü; donatıcılar hor görülemeyecek kadar iyiydiler; bir boyacı kalfasına saygı gösterebilirlerdi ama boyacı işçiler en çok bir baş selamına mazhar olabilirlerdi.[4]

Bu koşullar, "Araba Yapımcıları Hayır Derneği"nin faaliyetlerince destekleniyordu ve 1819 yılında derneğin Genel Sekreteri ve diğer yirmi üyesi Birleşme Yasaları'nın takibatından kurtulmuştu. Ancak bu aşamada, vasıflı zanaatkârlarla ilgili olarak "aristokrasi" teriminin kullanılmış olmasına dikkati çekmek gereklidir.[5] Kimi zaman, "İşçi aristokrasisi" fenomeninin, 1850 ve 1860'ların vasıflı sendikacılığı ile ilgili ya da emperyalizmin bir sonucu olduğu sanılmıştır. Ancak aslında, 1800-1850 yıllarında

4 W.B. Adams, *English Pleasure Carriages* (1837), aktaran E. Hobsbawm, "Custom, Wages and Work-load in Nineteenth Century Industry", *Essays in Labour History* (Ed. A. Briggs and J. Saville) içinde s. 116.

5 Terimin, o zaman yaygın olarak kullanıldığını ima eden bir başka erken kullanımı, *First Report of the Constabulary Commission* (1839) s. 134'tedir.

hem eski hem de yeni bir işçi eliti söz konusudur. Eski elit, kendilerini fabrika ve dükkân sahipleri ya da profesyoneller kadar "iyi" kabul eden usta-zanaatkârlardan oluşuyordu.[6] (*İngiliz Zanaatları Kitabı* marangoz, sepici, terzi ve seramikçinin yanı sıra eczacı, avukat, gözlükçü ve heykeltraşı da saymaktadır.) Kimi endüstrilerde, zanaatkârın ayrıcalıklı konumu, gelenek gücü ya da Birleşme ve çıraklığın sınırlandırılması, ya da cam, metal ve ağaç işlerinin zarif ve "fantezi" lüks maddeler üreten dallarının vasıflı ve uzmanlaşmış oluşu gibi nedenlerle atölye ve fabrika üretimine taşındı. Yeni elit, demir endüstrisinde, mühendislik ve imalattaki yeni beceriler sayesinde yükseldi. Bu mühendislikte çok açıktır, ancak pamuklu dokuma endüstrisinde bile "biz hepimiz pamuk eğiriciler değiliz" uyarısını hatırlamalıyız. 1841 nüfus sayımına göre pamuklu üretiminde gözetmenler, makinelere bakan ve onaran çeşitli türden vasıflı "bakımcılar", patiska üretiminde desen çiziciler ve olağanüstü ücretlerin kazanılabildiği çok sayıda diğer vasıflı yardımcı işlerde çalışanları kapsayan 1.225 istihdam altbaşlığı sayılmıştı.

Londra'daki lüks zanaatlarda ve büyük imalat endüstrilerinde vasıflı işçilik, teknik ve yönetimsel işlevlerin kesiştiği yerlerde ayrıcalıklı özel bir aristokrasi söz konusu idiyse, hemen hemen her vasıflı endüstride ayrıcalıklı işçiler ya da ikinci derece bir aristokrasi vardı. Bir an için Leicesterli çorap dokumacısı Thomas Large'ın araştırıcı ve esprili gözüyle bakarsak bunu görebiliriz. Large, çorap endüstrisinin koşullarını düzenleyen bir kanun tasarısı için Milletvekilleri'ne kulis yapmak üzere 1812'de Londra'ya gönderilen heyette yer almıştı.[7] Londra'ya vardıklarında, o zaman henüz sürekli bir sendikal örgütleri olmayan, fakat yalnızca Kanun Tasarısı'nın geçirilmesini sağlamak üzere *ad hoc* bir komite oluşturmuş bulunan çorap dokumacıları, Birleşme Yasaları'na rağmen arandıkları yerde kolaylıkla bulunabilen sendikacılarla temasa geçtiler:

> [Thomas Large, orta İngiltere'deki bir dostuna yazıyordu.] Acemilerin istihdamıyla ilgili son Yargılamayı gündeme geti-

6 18. yüzyıl "aristokrasisi" için bkz. M.D. George, *a.g.e.*, Bölüm IV.

7 Aşağıda Islahatçılar Ordusu başlıklı bölüme bakınız.

ren marangoz komitesinin toplandığı aynı odayı ayarladık. Konu hakkında onlarla görüşme olanağımız oldu. Herhangi bir zamanda, herhangi bir talebi karşılamak üzere sürekli bir fona sahip olduğumuzu ve eğer durum böyle ise bize iki ya da üç bin sterlin ödünç verebileceklerini (bu Zanaat'a ait fonda 20.000 sterlin vardı) düşünmüşler. Ama bizim Zanaat'ın kendini desteklemek için böyle bir fonu olmadığını anladıklarında, bize ödünç para vermek yerine, burunları Mekanik bir hareketle havaya kalktı, birbirlerini manalı bir bakışla süzdükten sonra bağırmaya başladılar, Aman Allahım!!! ne aptallar!!! Başlarına gelenleri hak ediyorlar! On kere fazlasıyla!!! Biz her zaman çorapçıların zavallı yaratıklar olduğunu düşünürdük! Ruhları gibi cepleri de boş adamlar! Eğer biz birleşmesek bizim Zanaat ne hale gelirdi? Belki bugün sizin kadar yoksul olurduk! Başka Zanaatlar'a bakın! (Spitalfields dokumacıları dışında) hepsi birleşmişler (onların da durumları sefillik). Terzilere, Ayakkabıcılara, Ciltçilere, Varakçılara, Matbaacılara, Tuğlacılara, Elbisecilere, Şapkacılara, Sepicilere, Duvarcılara, Tenekecilere bakın, bu zanaatların hiçbiri haftada 30 şilinden daha az kazanmıyor; beş guiena'ya kadar çıkıyorlar. Bunların hepsi Birleşme sayesinde. Birleşme olmasaydı onların Zanaatları da sizinki kadar kötü olurdu...[8]

Thomas Large'ın listesine çok daha başkalarını ekleyebiliriz. Dizgiciler ve baskıcılar, Londralı ustaların birleşmesi karşısında özellikle güçlü bir mücadele vererek 30 şilin civarında duruyorlardı. Bazı vasıflı işçiler daha az şanslıydı. Hurufat dökümcülerinin birliği bozulmuş ve onların ücretleri 1818 yılında haftada ortalama yalnızca 18 şilindi ve 1790'dan beri hiçbir ilerleme kaydetmemişlerdi. Aynı şey gözlükçüler ve pipo imalatçıları için de geçerliydi. 1819 yılında *Gorgon*, yıl itibariyle ortalaması alındığında, ortalama Londralı "makine ustası"nın ücretinin 25 şilin olabileceğini öneriyordu.[9] Ancak 1824'te Birleşme Yasaları ilga edilip Londra zanaatlarındaki birlikler açıkça ortaya çıkmaya başladı-

8 *Records of the Borough of Nottingham 1800-1835* (1952)VIII, Thomas Large'dan Çorap Örücüler Komitesi'ne, 24 Nisan 1812.

9 Bkz. *Gorgon*, 17 Ekim, 21 ve 28 Kasım 1818, 6 Şubat ve 20 Mart 1818.

ğında, 1825 yılı *Trades Newspaper*'ın sütunlarında sık sık görülen bazı zanaatları belirterek "ikinci derecede aristokrasi" hakkında da bir fikir edinebiliriz: Large'ın listesine, fiçi imalatçılarını, tersane işçilerini, bıçkıcıları, kalafatçıları, haddecileri, silâh horozu dökümcülerini, dericileri, deri giyimcileri, urgan yapımcılarını, pirinç dökümcülerini, ipek boyayıcılarını, saat yapımcılarını, debbağları ve diğerlerini ekleyebiliriz. Bu etkileyici bir listedir ve Londra'da olduğu gibi büyük kentlerdeki zanaatkâr kültürünün ve o yılların siyasal hareketlerinin göbeğindeki adamlar bu tür adamlardır. Bu zanaatların tümü hiçbir şekilde aynı ayrıcalıklara sahip değildi. 1825 yılında bazı meslek kulüplerinin üye sayısı 100'ün altındaydı ve çok azının üye sayısı 500'ü geçiyordu. Bunlar, (çıraklığa kabul edilmek için "muazzam ödenti"ler talep edilen) döşemeciler gibi sıradışı ayrıcalıklı gruplardan, (ileride göreceğimiz gibi) onları fabrika işçisi durumuna düşüren krizin çoktan etkisi altına girmiş bulunan kunduracılara kadar değişiklik gösteriyordu.[10]

Benzer ayrıcalıklı zanaatkâr grupları ya da vasıflı işçiler, taşrada da, yalnızca aynı zanaat kolunda değil, Londra'da nadiren temsil edilen mesleklerde de görülürdü. Bu durum özellikle Sheffield'deki bıçak ve Birmingham'daki tuhafiye endüstrilerinde belirgindi. Birmingham tuhafiye endüstrisinde, bu şehri küçük işverenlerin metropolü yapan küçük atölyeler 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Boulton'un Soho işletmeleri ekonomik büyüme öyküsünde büyük bir hacme sahiptir. Ancak, 18. yüzyılın sonunda şehrin nüfusunun büyük çoğunluğu, ister işçi, isterse yarı bağımsız zanaatkâr olarak çok küçük dükkânlarda istihdam ediliyordu. Birmingham'ın ürünlerinin bir kısmını saymak, çetrefil becerileri gözler önüne serer: toka, çatal-bıçak, üzengi, şamdan, oyuncak, silâh, düğme, kamçı sapı, kahve cezvesi, mürekkep hokkası, zil, araba mobilyası, buhar makinesi, enfiye kutusu, kurşun boru, mücevherat, lamba ve mutfak malzemesi. "Rastladığım herkes" diye yazıyordu Southey 1807'de, "balina yağı ve zımpara kokuyordu."[11]

10 *Trades Newspaper*, 1925- 1926.

11 J.A. Langford, *A Century of Birmingham Life*, I, s. 272; C. Gill, *History of Birmingham*, I, s. 95-98; Southey, *Letters from England*, Mektup xxxvı.

Burada, Kara Memleket'te* 19. yüzyılın ilk otuz yılında, çivi ve zincir yapımı gibi işlerin, çevredeki köylerin işçilerine ısmarlanması, daha yüksek vasıf gerektiren işlemlerin ise Birmingham'ın metropolünde yapılması şeklinde bir uzmanlaşma süreci söz konusuydu.[12] Bu tür zanaatlarda, küçük usta ile vasıflı kalfa arasındaki, psikolojik ve kimi zaman da ekonomik anlamdaki ayrım, kalfa ile sıradan kentli işçi arasındaki ayrımdan daha küçük olurdu. Zanaata girmek, o sırada o zanaatta çalışanların çocuklarının ayrıcalığı olabilirdi ya da çok yüksek bir çıraklık ödentisiyle satın alınabilirdi. Zanaata girme konusundaki sınırlamalar, (1814'e kadar lağvedilmemiş olan Sheffield Bıçakçılar Esnaf Birliği gibi) tüzel kişilerin desteği, ve işverenlerin teşviki ile kardeş dernekler adı arkasına gizlenen sendikalarca sürdürülüyordu. 19. yüzyılın başlangıcında, (Webblerin belirttiği gibi) bu tür zanaatkârlar arasında "işveren ve ücretli diye yatay bir ayrım yerine, hâlâ meslek meslek dikeyine bölünmüş bir endüstri toplumu" söz konusuydu.[13] Aynı şekilde, belirli bir endüstrideki işçilerin yalnızca ayrıcalıklı bölümünün mesleğe girmeyi sınırlıyor ya da kendi koşullarını iyileştiriyor olması mümkündür. Londra kapıcıları -Billingsgate kapıcıları da dahil- üzerine yapılan yeni bir araştırma, bu çalışanların bir kesiminin fevkalade girift tarihini ve kolaylıkla sıradan işçiler gibi görülebilecek ancak City yetkililerinin özel denetimi altında çalışan bir kesiminin vasıfsız işçiler deryasında 19. yüzyılın ortalarına kadar ayrıcalıklı bir konumu sürdürdüğünü göstermektedir.[14] Daha da yaygın olarak farklılık vasıflı ya da çıraklıktan yetişme adamla onun işçisi arasındaydı: demirci ve onun dövücüsü, tuğlacı ve onun işçisi, kalıp modeli çizen ve onun asistanı vs. gibi.

Zanaatkârla işçi arasında -statü, örgütlenme ve ekonomik getiri açısından- mevcut olan farklılık, Henry Mayhew'un anlattığı 1840'ların ve 1850'lerin Londra'sında, Napoléon savaşları dönemindeki kadar -eğer daha fazla değilse- büyüktü. "Batı yakasında-

(*) *Black Country*: Staffordshire ve Warwickshire'in kömür ve demir üretimi nedeniyle toz ve dumanın kararttığı kesimleri için kullanılan bir deyim - ç.n.

12 Bkz. S. Timmins (Ed.), *Birmingham and the Midland Hardware District* (1866), s. 110 vd.; H.D. Fong, *Triumph of Factory System in England* (Tientsin, 1930), s. 165-169.

13 S. ve B. Webb, *The History of Trade Unionism* (150 baskısı), s. 45-46.

14 W.M. Stern, *The Porters of London* (1960).

ki vasıflı işçiden Londra'nın doğusundaki vasıfsız işçilere geçerken" diye yorumluyor Mayhew, "ahlâki ve entellektüel değişiklik o kadar büyüktür ki, kendimizi yeni bir ülkede ve başka bir ırkın arasındaymışız gibi görebiliriz":

> Zanaatkârlar, son adamına kadar sanki ateş püsküren politikacılardır. Devlet içindeki önemlerini bilecek kadar eğitimli ve düşüncelidirler... Vasıfsız işçiler farklı bir sınıf insanlardır. Henüz bir uşak kadar politikadan uzaktırlar. Şiddetli demokratik kanaatlere sahip olmak bir yana, hiçbir siyasî düşünceleri yoktur ya da eğer varsa, çalışan insanların üstünlüğü yönünde değil de "işlerin olduğu gibi devam etmesi" yönünde hareket ederler.[15]

Güney'de, yardım dernekleri üyeleri[16] en çok zanaatkârlar arasındaydı ve sendikal örgütlenme en çok onlar arasında sürekli ve istikrarlıydı; eğitimsel ve dinsel hareketler en çok onlar arasında yaygınlaşmıştı ve Owencilik en derin köklerini onlar arasında salmıştı. Ve yine zanaatkârlar arasında iş ararken "taban tepme" adeti o kadar yaygındı ki, bir tarihçi tarafından "Büyük Tur'un zanaatkârlar arasındaki eşdeğeri" şeklinde nitelenmişti.[17] Onların kendilerine olan saygılarının ve bağımsızlık tutkularının savaş sonrası radikal siyaseti nasıl renklendirdiğini göreceğiz. Ve zanaatından ve sendikal savunmasından soyundurulduğunda, zanaatkâr, Mayhew'un Londra'sının en zavallı tiplerinden birisiydi. "Bu yoksun makine ustaları" demişti Wandsworth ve Clapham Birliği'nin Başkanı Mayhew'a, "diğer tüm yersiz yurtsuzlardan başka bir sınıftır." Kaldıkları evler ve "arandıklarında bulundukları yerler", serserilerinkinden ve "gezginler" takımınınkinden farklıydı; atölyeye yalnızca umutlarını tamamen yitirince dönerlerdi: "Kimi zaman kabul için müracaat etmeden önce üstlerindeki gömlek ve yeleği sattıkları olurdu..." "Zavallı makine ustası rastgele bir koğuşta kayıp bir adam gibi kork-

15 H. Mayhew, *London Labour and London Poor* (1884), III, s. 243. Buna karşılık Mayhew'ün çöpçülerinden birinin şu sözü dikkate alınmalıdır: "Beni politika da hiç ilgilendirmez, ama ben Chartist'im."

16 Yardım derneklerin sosyal kompozisyonu konusunda bkz. P.H.J.H. Gosden, *The Friendly Societies in England* (Manchester, 1961), s. 71 vd.

17 E.J. Hobsbawm, "The Tramping Artisan", *Econ. Hist. Review*, Ikinci Seri, III, (1950-1951), s. 313.

muş otururdu. Kafesten çıkarılan kuş gibi kovalandığı zaman nereye gideceğini ya da bir lokmayı nasıl bulacağını bilmezdi."[18]

Londralı zanaatkâr nadiren böyle zor bir duruma düşmüştür - atölyenin kapısına ulaşmadan geçirilen pekçok ara aşama olmuştur. Onun tarihi meslekten mesleğe büyük farklılıklar gösterir. Eğer Londra'nın dışına çıkar da kuzeyde ve ülkenin ortasındaki endüstri merkezlerine bakarsak, kimi kömür madenlerindeki çalışanlar, pamuklu iplik eğiricileri, vasıflı inşaat işçileri, demir ve metal endüstrisindeki vasıflı işçiler gibi, Profesör Ashton'un "ekonomik gelişmenin yararlarından pay alabilecek" başka vasıflı işçi ya da fabrika çalışanı sınıflarına rastlarız. Bunlar arasında, Cobbett'in 1832'de (Sunderland yöresinde) aşağıdaki gibi tanımladığı Durhamlı madenciler de vardı:

> Burada güzel olan hiçbir şey göremezsiniz; ama değer olarak her şey bol; ama iyi olan bir şey çalışan insanların iyi yaşamasıdır... Maden ocağı işçileri haftada 24 şilin alıyorlar; kira vermiyorlar, yakacak ve doktor bedava. Hiç kuşkusuz işleri korkunç ve belki de almaları gerekeni alamıyorlar; ama ne olursa olsun iyi yaşıyorlar, evleri iyi mobilyaları iyi ve... hayatları, çalışan insanların makûl sınırlar içinde bekleyebileceği kadar iyi görünüyor.[19]

Madenciler, pekçok yörede neredeyse "irsi bir kast"tı ve görece yüksek ücret alanlar olarak bir şöhrete sahiptiler:

> Maden kömürü çocukları altın ve gümüş alır,
> Fabrika çocukları bakırdan başka bir şey alamaz...

Profesör Ashton, reel ücretlerinin 1840'larda, birkaç en iyi savaş yılı dışında, her zamanki ücretlerden yüksek olma ihtimaline işaret etmektedir. Ama çalışma koşulları muhtemelen daha kötüydü.[20]

---

18 Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 351.

19 *Rural Rides*, II, s. 294. Burada anlatılanlara karşı kuzey-doğu kömür havzasındaki fırtınalı olaylara- 1830 ve 1832'de Hepburn'un sendikasının yok edilmesine işaret edilmelidir. Bkz. R. Fynes, *The Miners of Northumberland and Durham*, Bölümler IV-VIII ve *The Skilled Labourer*, Bölümler II ve III.

20 Bkz. T.S. Ashton, "The Coal-Miners of the Eighteenth Century", *Econ. Journal* (Supplement), I, 1928, s. 325, 331, 334.

Böyle pekçok grup 1790'la 1840 arasında reel ücretlerini arttırdı. İyileşme, kimi zaman imâ edildiği gibi, ne pürüzsüz ne de sürekliydi. Her endüstrideki sendikacılığın başarı ya da başarısızlığı ile yakından ilgiliydi ve işsizlik ya da kısa süreli mevsimlik işler, "iyimser" ücret serilerinin değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Ancak eğer yalnızca düzenli olarak istihdam edilen vasıflı "sendika adamları"nı dikkate alacak olursak, yaşama standartlarına ilişkin tartışma çoktan iyimser bir sonuca ulaşmış olurdu.

Ne ki, meselenin tümü sonsuz çetrefillikler ortaya koymaktadır. Ders kitabında aşağıdaki türden bir ifade ile karşılaşan öğrenci, derhal tehlike kokusu sezmelidir:

> 1831'de geçinme endeksi 1790'dan % 11 daha yüksekti ancak bu süre zarfında kentsel ücretler % 43'ten az olmamak üzere artmış görünmektedir.[21]

Sorun yalnızca geçinme endekslerinin ciddi tartışma konusu olmasında değildir; Profesör Ashton'un bizzat kendisi bile, ifadelerini dayandırdığı dizinlerin belki de "bir şeker hastası"nın diyetine göre düzenlenmiş olabileceğini belirtmiştir.[22] Ayrıca, kentsel ücret dizinlerinin, esas itibariyle, tam olarak istihdam edilen vasıflı işçilerin ücretlerine göre hesaplandığını unutmamalıyız. Ve işte tam bu noktada bir sürü başka sorun daha devreye girmektedir. Hızlı nüfus artışının olduğu bir dönemde, düzenli istihdam edilen vasıflı işçilerin oranının, geçici işçilere ve işsizlere göre daha hızlı arttığını niye kabul edelim ki? Sosyal tarihçi, bu dönemin büyük insan kitleleri için olağanüstü acılı bir dönem olduğuna ilişkin kanıtları niye sürekli tekrarlasın ki? Eğer 1820'den 1850'ye hayat standardında dikkate değer bir artış olmuşsa, 1850 ve 1880 arasında iyileşmenin tartışma götürmeyeceği *ek otuz yıl* da buna eklendiği halde, nasıl oluyor da İngiltere'nin vasıfsız işçileri, Booth ve Rowntree'nin gösterdikleri üzere, 1890'larda hâlâ aşırı yoksulluk içinde yaşıyorlar?

19. yüzyılın birinci yarısı, vasıflı mesleklerin, tıpkı adalar gibi, her tarafından teknolojik yenilik, vasıfsız ve çocuk işçilerin tehdi-

21 T.S. Ashton, *The Industrial Revolution, 1760-1830* (1948), s. 158.

22 T.S. Ashton, *Capitalism and Historians* içinde, s. 146.

dine marûz kalmış kronik bir eksik istihdam dönemi olarak görülmelidir. Vasıflı işçilerin ücretleri de çoğu kez bir dizi zorunlu kesintiyi gözden kaçırtmaktadır: makine kiraları, hareket ettirici gücün kullanılması için ödenen para, kusurlu iş ya da disiplinsizlik nedeniyle kesilen para cezaları ya da diğer başka kesintiler. Madencilik, demir ve seramik endüstrilerinde yan-sözleşme yapılması başattı ve inşaatçılıkta da oldukça yaygındı ve böylelikle "ortak" ya da "ekip başı" daha az vasıflı işçi istihdam ediyor ve - geleneksel olarak fabrikalarda ekleyici ya da madenlerde ayakçı olarak çalıştırılan çocuklar- eğirici ya da madenci tarafından istihdam ediliyordu. 1818 yılında Manchesterli iplik eğiricileri 2 sterlin, 3 şilin 4 penilik bir ücretin aşağıdaki kesintilere tâbi olduğunu ilân ediyorlardı:

1'nci ekleyici için haftada	0	9	2
2'nci " " "	0	7	2
3'ncü " " "	0	5	3
Yaz ve kış için ortalama haftalık mum	0	1	6
Hastalık ve değer arızi masraflar	0	1	6
Masraf	2	5	0

Ve geriye 18 şilin 4 peni kalıyordu.[23] Her endüstride, işçilerin belirttiği ücretlerin işverenlerin belirttiği ücretlerden farklı görünümlerde olduğu benzer durumlar söz konusuydu. "Trampa" ya da aynı mübadele sistemi ve "tommy-dükkânları"* işi daha da karmaşıklaştırıyordu. Bu arada denizciler ve su kenarlarında çalışan işçiler, çoğu zaman pub sahipleri tarafından garip zorlamalara marûz bırakılıyorlardı. Örneğin, Thames'deki kömür yükleyicileri, 1843 yılındaki koruyucu bir yasanın kabulüne kadar, yalnızca pub sahiplerinin aracılığıyla iş bulabiliyorlardı ve pub sahipleri de ücretlerinin % 50'sine yakın kısmını publarında harcayan adamları işe aldırıyorlardı.[24]

23 *Black Dwarf*, 9 Eylül 1818. Hasta kulübü (ve muhtemelen sendika) aidatlarının zorunlu "masraflar" olarak kabul edilmesi hayat standardında bir iyileşmenin göstergesidir.

(*) Genellikle işverenlerce işletilen ve işçilerin para yerine kendilerine verilen biletlerle alış veriş yaptıkları ve günlük ihtiyaçlarını karşıladıkları dükkânlar - ç.n.

24 Bkz. G.W. Hilton, *The Truck System* (Cambridge, 1960), s. 81-87.

Bir beceri söz konusu olduğunda, zanaatkâr vasıfsız birisine karşı statüsünü korumak kadar işverenler üzerinde baskı uygulamaya da ilgi gösteriyordu. 1830 yılından önce aynı meslekte hem vasıflı hem de vasıfsız işçileri birleştirmeye çalışan sendika çok nadirdi ve inşaatçılar, Owenci heyecanın güçlü olduğu dönemde ameleleri de kucaklayan önerileri kabul ettiklerinde ayrım açıklıkla ortaya konmuştu:

> Bu Localar, derece derece, mimarlar, duvarcılar, tuğla döşeyiciler, marangozlar, arduvazcılar, sıvacılar, tesisatçılar, camcılar ve boyacılardan oluşacaktır ve ayrıca taş ocaklarında çalışanlar, tuğla yapımcıları ve ameleler, kendileri adına hareket edebilmek için daha iyi alışkanlıklar ve daha fazla bilgi edinip başka şubelerin de yardımıyla en kısa sürede ailelerinin ahlâkını, kafasını ve genel koşullarını iyileştirmek için olağanüstü bir çaba göstermek kaydıyla buralara girebileceklerdir.[25]

Ancak, hızlı teknolojik yeniliklerin ve zayıf sendikal savunmanın söz konusu olduğu bir dönemde, pekçok becerinin de genel olarak *güvensiz* olduğunu unutmamalıyız. Buluşlar, eski becerileri değersiz kılarken aynı anda yenilerini yüceltiyordu. Süreçte çok az türdeşlik söz konusuydu. 1818 gibi geç bir tarihte bile, *İngiliz Zanaatları Kitabı* (esas itibariyle Londra'daki becerileri kapsayan bir cep-kitabı) mühendis, buhar makinesi ya da kazan yapanları listesine almamıştı; tornacı hâlâ bir ağaç işleyicisi olarak görülüyordu ve mühendisin becerileri, pekçok işin maharetli ustası, "doğramacının, pirinç ve demir dökümcüsünün, demircinin ve tornacının maharet ve deneyimlerini en geniş bir şekilde birleştirmiş olan" ve "oldukça fazla yaratıcılık ve büyük mekanik bilgi gerektiren" "makinist"lik içinde bir araya getiriliyordu. Yalnızca on yıl sonra, 900 sayfadan az olmayan *Teknisyen Makine Ustası ve Britanyalı Makinist* yayımlandı, ve bir zamanlar makine ustasının zanaatı olarak bilinen şeyin olağanüstü çeşitliliği olduğu görüldü. Ve de yeni becerilerin ayrışması, daha sonra mühendisleri bir araya getirecek eski derneklerin ya da sendikaların oluşmasında görülebilir: 18. yüzyılın sonunda makine ustalarının iyi örgütlenmiş meslek ku-

25 *Pioneer*, Eylül 1833, aktaran R. Postgate, *The Builder's History* (1923), s. 93.

lüpleri, Demir Kalıpçıları Hayır Derneği (1809), Mengeneciler ve Tornacılar Hayır ve Yardım Derneği (1818), Makine Ustalarının Dostluk Birliği Kurumu (Bradford, 1822), Buhar Makinesi Yapımcıları Derneği (Liverpool, 1824) ve Makine Ustaları Yardımseverler Birliği'nin (Manchester, 1826) oluşmasına yol açtı.

Ancak bu tür derneklerin gelişmesi, bizi, yeni beceriler kabul edilirken sürekli bir ilerlemenin olduğu düşüncesine götürmemelidir. Aksine, makine ustası (en azından Londra'da) hem kendi örgütü hem de çıraklık sınırlandırması tarafından korunurken (bu koruma öylesine güçlüydü ki, Birleşme Yasaları'nın çıkarılmasının nedenlerinden birisi budur)[26] ve 19. yüzyılın ilk yıllarında iki Guinea'lık bir ücret alırken, 1814 yılında Elizabeth döneminden kalma Usta İşçiler Kanunu'nun çıraklıkla ilgili hükümlerinin ilga edilmesi onu çok ciddi bir rekabetle karşı karşıya bıraktı. Londra Yazışma Derneği'nin eski Sekreter yardımcılarından ve şimdi Londra'nın önde gelen işverenlerinden Alexander Galloway, 1824 yılında yasanın ilga edilen hükmüyle ilgili olarak şunları söylüyordu: "bir, iki, üç sene çalışmış ya da hiç çalışmamış da olsa, bir adamın herhangi bir işe girmesine izin verilince, her türlü birleşmenin boynu kırıldı." Eski makine ustaları, "yeni adamlar tarafından öylesine kuşatılmışlardı ki onlarsız yapabiliyorduk" ve bu arada parça başı ücretler ve diğer teşvikler sendikacıların bozgununu tamamlamış oldu. Makine ustaları, kendilerinden aşağı olduğunu düşündükleri ve mesleğin türedisi olarak gördükleri "bir mühendisin adına küçümseme ve hakaretle dudak bükerken" şimdi yok olma sırası onlara gelmişti. Haftada 18 şiline, çıraklıktan geçmemiş mühendisler bulunabilirken, tornaya kendinden hareket kabiliyeti kazandırılması (kayar yatak ya da Maudlay'in "bebek-arabası") vasıfsızların ve gençlerin yoğun bir şekilde istihdamına yol açtı.

Dolayısıyla -yeni becerilerin kullanımı bakımından en dikkate

26 P.C.A. 158'deki "Makine Ustası Kalfalara İlişkin Bilgi" adlı bir belgeye göre, makine ustaları 1775 yılında ücretlerini günde 2 şilin 6 peniden 3 şiline, 1799'da ise 4 şilin 6 peniye çıkarmışlardı. Kalfalar, kendileri de herhangi bir grevle işleri duran "Biracılar, Fabrikatörler ve çeşitli İmalatçılar" tarafından istihdam edilen küçük işverenlere çalışırlardı. Dolayısıyla greve giden kalfalar kendi ustalarını bir yana iterek biracı, fabrikatör ve imalatçılarla doğrudan sözleşme yapabilirlerdi.

değer endüstrilerden biri olan- bu endüstri bile teknolojik gelişmenin hızıyla bağdaşan bir statü ve ücret iyileşmesi göstermedi. Aksine, 18. yüzyılın sonlarına doğru bir tepe noktasına ulaşıldı ve 19. yüzyılın ikinci onyılında, vasıfsız işgücünün artışı ve yeni bir hiyerarşinin ve yeni birleşme biçimlerinin devreye girmesiyle hızlı bir düşüş görüldü. İş büyük ölçüde farklılaştı ve bir süre (eski sendikaların adlarındaki çeşitliliğin gösterdiği gibi) hangi işin öncelik kazanacağı belli olmadı.[27] Makine yapımı endüstrisinde vasıflı mühendisin yükselişi, onun sahip olduğu deneyiminin başkalarında bulunmayışı sayesinde oldu. İlk mühendislik atölyelerindeki işçi devri çok büyüktü; 1824'te seksen ya da doksan adam istihdam eden Galloway, son oniki yılda elinden 1000 ile 1500 arasında adam geçtiğini ileri sürmektedir ki bu yıl itibariyle işgücünün tümünün değiştiğini göstermektedir. Yabancı işverenlerin ajanları, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika'ya vasıflı işçi ayartmak umuduyla Britanya'nın dört bir yanını dolaşıyorlardı.[28] Doğal olarak Londralı işverenler en fazla sıkıntı çekenlerdi. Yabancı bir ajan (Galloway'ın dediğine göre), "yapacakları tek şey içeri girer ve çıkarlarken en yetenekli adamların isimlerini almaktı ve bu şekilde bu türden pekçok bağlantı yapılmıştı." Sonuç olarak, en iyi adamların ücretleri ayrıcalıklı bir elit haline geldikleri 1830'lara, 1840'lara kadar düzenli olarak arttı. 1845 yılında Baylar Hibbert ve Platt'ın (Oldham) ülkedeki en büyük tekstil makineleri fabrikasında 2000'e yakın adam çalışıyordu ve iyi işçilere 30 şilin ya da biraz daha fazla veriliyordu. Mühendisler (Methodist bir işçi yakınıyordu) bol bol harcıyorlar, at ve köpek yarışlarında kumar oynuyorlar, tazı yetiştiriyorlar, "haftada iki ya da üç kez" taze et yiyorlardı. Bununla birlikte şimdi tekerler tam tersine dönmüştü. 1824 yılında Galloway en iyi adamlarını tutabilmek için rüşvet verirken, şimdi mühendislerin becerileri öylesine artmıştı ki, Hibbert ve Platt en vasıflı işçileri titizlikle seçebiliyorlar-

27 Galloway'in kanıtlarına bkz: "Bizim işimiz altı ya da sekiz farklı daldan oluşuyor; ağaç işleriyle uğraşanlar ki biz bunlara kalıp yapımcısı diyoruz; mobilyacılar, doğramacılar, makine ustaları ve ağaç işlerinde istihdam edilen diğerleri; demir ve pirinç dökümcüleri; demirciler, ateşçiler, balyozcular;... Çeşitli mengeneci, eğeci ve demir, pirinç ve ağaç tornacıları."

28 Britanya'nın endüstriyel üstünlüğünü koruma çabaları bağlamında pekçok türden vasıflı işçinin ülkeyi terk etmesi yasaktı.

dı. "İlk gün ödeme yapılan pekçoğunun" diye hatırlıyor Methodistimiz, "kimisi daha da kısa deneme süreleriyle işe başlıyorlardı." Mühendis artık koşullarını iyileştirmek için becerilerinin aranır olmasına çok fazla güvenemiyordu. Sendikacılığa dönmeye zorlanıyordu ve 1851'deki mühendisler lokavtında Hibbert ve Platt'ın fabrikasının fırtınanın merkezi olduğunu hatırlamak önemlidir.[29]

Eski becerilerin ortadan kalkmasıyla yenilerinin ortaya çıkışı arasındaki çakışmayı her zaman aklımızda tutmalıyız. 19. yüzyıl rayına girdiğinde, tekstil endüstrisindeki eski yerli zanaatlar bir biri ardı sıra yok oldu: "makasçı" ya da "kırpıcı", elle patiska deseni çizenler, elle yün tarayanlar, kadife havı kırpıcıları. Bununla birlikte, kimi zaman çocuklar tarafından yerine getirilen zahmetli ve az ücretli yerli zanaatlar da vardı ki, teknolojik yenilikler nedeniyle kıskançlıkla korunan zanaatlara dönüştüler. Böylece yünlü endüstrisinde yün tarama, her birine binlerce telden "diş"in yerleştirildiği sırtı deri taraklarla yapılıyordu. 1820 ve 1830'larda 1500 ya da 1600'ü için çocuklar yarım peni alıyordu. West Riding kumaşçı köylerinden birinde, "hemen hemen her kulübede güçlükle yürüyebilen küçük işçiler, işin monotonluğunu gidermek için tarağa köyde yaşayan herkes için bir diş takıyorlar ve bağlayıcı teli geçirirken de adlarını söylüyorlardı."[30] Elli yıldan daha az bir zaman sonra tarak yapım makinesinde birbirini izleyen buluşlar, küçük Tarak Yapımcıları ve Makine Bakıcıları sendikasının, yün endüstrisinin "aristokratları" arasında ayrıcalıklı bir yer edinmesini sağladı.

Ancak belirli endüstrilerin tarihini izlediğimiz zaman, eski beceriler kaybolurken yenilerinin ortaya çıktığını görüyoruz. Eski beceriyle yenisinin hemen hemen her zaman farklı kişilerin imti-

29 Bkz. *The Book of English Trades* (1818), s. 237-241; J. Nicholson, *The Operative Mechanic and British Machinist* (1829); J. B. Jefferys, *The Story of the Engineers* (1945), s. 9-18, 35 vd.; *First Report from the Select Committee on Artizans and Machinery* (1824), s. 23-27; Clapham, *a.g.e.*, I, s. 151-157, 550; Thomas Wood, *Autobiography* (Leeds, 1956), p. 12 ve tümü. Ayrıca bkz. W.H. Chaloner, *The Hungry Forties: A Re-examination* (Historical Associatin, 1957) ne var ki burada, Hibbert ve Platt'daki vasıflı işçilerin iyi koşullarının "Kırklar" için, el tezgâhı dokumacılarınınkinden daha temsil edici olduğunu haksız olarak ima etmektedir.

30 Frank Peel, "Old Cleckheaton", *Cleckheaton Guardian*, Ocak-Nisan 1884.

yazı olduğu unutulabilir. 19. yüzyılın ilk yarısında imalatçılar, yetişkin erkek zanaatkârlardan vazgeçebilecekleri ve onların yerine kadın ve çocuk işgücünü ikame edebilecekleri her yeniliği desteklediler. Hattâ eski bir becerinin, eş değerde belki de daha fazla beceri gerektiren yeni bir süreçle değiştirildiği durumlarda bile eski işçilerin yeni işe ya da yerli imalatta çalışanların fabrika imalatına geçtiklerini çok nadiren görürüz. Makine ve yenilikler karşısındaki güvensizlik ve düşmanlık, (o zaman yetkililerin imâ ettikleri gibi) sırf önyargının ve ekonomi politiği yeterince bilmemenin bir sonucu değildi. Kırpıcı ya da yün tarayıcısı çok iyi biliyordu ki, yeni makineler oğlu ya da bir başkasının evladı için vasıflı işler yaratırken kendisine hiçbir şey sağlamayacaktı. "İlerleme yürüyüşü"nün ödüllerini hep başkaları derleyecek gibi görünüyordu.

Luddculuğu incelediğimizde bunu daha açık bir şekilde göreceğiz. Öyle bile olsa, sorunun yalnızca kıyısındayız çünkü bu özel güvensizlikler, bu dönemde bütün becerilere arız olan *genel* güvensizliğin yalnızca bir yüzüydü. İktisat tarihçilerini bir nesil meşgûl etmiş olan hayat standardı tartışmasının arızi işgücüne, bunalımdaki endüstrilere ve işsizlik sorununa bu kadar az ışık tutabilmiş olması şaşırtıcıdır. Sorunu değerlendirme girişiminde bulunan son zamanlardaki tek yazar olan Hobsbawm, Sir John Clapham'ın kitabı *Ekonomik Tarih*'te Sanayi Devrimi'ndeki işsizlik sorununa değinmemiş olduğuna işaret etmektedir. "Güçlü" ekonomik verilerin nadiren var olduğu doğrudur. Farklı yıllarda ya da o yılların bir kısmında yoksullara yapılan yardımlarla ilgili kimi "üstünkörü" veriler vardır;[31] ancak veriler oldukça güvenilmezdir. Bunlar - yollardaki boş gezenlere ilişkin veriler, hayır dernekleri kayıtları, belirli endüstrilerde ya da şehirlerde bunalım yıllarındaki bilinen işsiz sayıları gibi başka verilerle tamamlansa bile hâlâ yanıltıcıdır. Bunun bir nedeni, çaresizlikten başvurulan en son yerlerin başında nefret edilen işevleriyle, kilise ya da *pa-*

31 *10th Annual Report of the Poor Law Commissioners* (1844) sayfa 285'te 1803 yılında 1.040.716, 1813'te 1.426.065 ve 1815'te 1.319.351 yoksulun varlığına ilişkin sayılar vardır. Daha sonra 1839'a kadar başka veri yoktur. Yeni Yoksul Yasası'nın tam olarak yürürlüğe girmesinden sonra 1840'tan 1848'e kadar her yılın bir çeyreğinde yardım gören yoksulların sayısı verilmektedir. Bunlar, açlık olmayan 1840'larda, 1.119.529'dan (1840) 1.876.541'e (1848) dik bir eğim göstermektedir; 1844-1846 arasında hafif bir iyileşme görülmektedir.

rish yardım fonlarının gelmesidir; ikinci neden, belirli bir işyerinde, standart ücretten belirli saat birkaç yıl çalışmak şeklindeki düzenli istihdam kavramının kendisinin 20. yüzyıl deneyimlerinin, 19. yüzyıl gerçeklerine empoze edilmesi şeklinde anakronistik bir kavram oluşudur. Tarımdaki sorunun kronik eksik istihdam olduğunu gördük. Bu aynı zamanda pekçok endüstrinin ve genel olarak kentlerdeki uygulamanın da özelliği idi. Vasıflı ya da çıraklıktan yetişmiş, kendi aletlerine sahip olan ve bir ömür boyu aynı meslekte çalışan adam azınlıktaydı. Endüstrileşmenin erken aşamalarında, gelişen kentlerin, her türden yerinden kopmuş ve göçebe işgücünü çektiği bilinen bir şeydir; bu günümüzde Afrika ve Asya'nın geçirdiği bir deneyimdir. Yerleşik işçiler bile hızlı bir şekilde bir sürü iş değiştirirler. Vasıflı işlerde ödenen ücretlerden oluşturulan ücret serileri bize, 1820'lerin sonundan 1840'lara kadar çocukluğunu ve gençliğini hatırlayan Yorkshireli Chartistin anılarındaki garip, istatistiğe gelmez işsizlik döngüsü ve arızi işgücü gerçeğini vermez:

> Tom Brown'ın okul günlerinin benim için hiçbir cazibesi yoktu, çünkü hayatımda bir tek gün okula gitmemiştim; çok gençken çalışmaya başlamak zorundaydım ve saat 4'le 5 arasında yataktan çekilerek kaldırılırdım; yazları eşekle bir buçuk mil kadar uzağa gider, ondan sonra bir iki ineğin sağımına katılır ve akşamları yine inek sağımında bulunur ve işim bittiğinde saat 8 olurdu. Daha sonra bir tarakçı dükkânına gider ve orada yarım peni karşılığında 1500 tarak dişi dizerdim. 1842'den 1848'e kadar hafta içi ücreti olarak ortalama 9'u [şilin] bulamıyordum; o zamanlar dışarıda iş bulmak zordu ve ücretler çok düşüktü. Yün dokumacılığı, taramacılık ve demiryolunda ırgatlık yaptım ve çukurda çalışmış biri olarak çalışan sınıfların durumunu biraz bildiğimi iddia edebilirim.[32]

1820'ler ve 1830'lar boyunca ve 1840'lara kadar sorunun giderek kötüleştiğini öne sürmek için epeyce kanıt vardır. Yani, ücretler hayat pahalılığına göre yavaş ama olumlu yönde ilerlerken; kronik olarak eksik istihdam edilen işçilerin oranı tam istihdamdakilere

32 B. Wilson, *The Struggles of an Old Chartist* (Halifax, 1887), s. 13. "Çukurda çalışmış biri" taş ocağı amelesiydi.

oranla olumsuz yönde gelişiyordu. Londra yoksullarına adadığı o büyük çalışmasının bir kesimini arızi işgücü sorununa ayıran Henry Mayhew, işin can alıcı noktasının bu olduğunu anlamıştı:

> Hemen hemen her meslekte bir *işçi fazlalığı* var ve tek başına bu bile çok sayıda kişinin düzenli olmaktan çok geçici istihdam edilmesini özendiriyor. İşlerin geneli içinde yapılan hesaplama bir yıl boyunca, çalışanların bir bölü üçü tam, bir bölü üçü kısmen istihdam ediliyor ve bir bölü üçü de istihdam edilmiyor.[33]

Mayhew, yüzyılın ortasında başkalarıyla kıyaslanamayacak kadar büyük bir sosyal araştırmacıydı. Dikkatli, ironik, bağımsız ama heyecanlı, istatistiksel ölçümlerin gözden kaçan her türlü münasebetsiz ayrıntısına dikkat eden bir gözlemci. Olguları bulma çağında, sayım memurlarının unuttukları olguları arıyordu: yaşadığı çağın ortodoks damarlarına karşı bilinçli bir şekilde yazıyordu ve ekonomi politiğin ona özgü cesur "yasa"larını keşfediyordu: "düşük ücret çok çalıştırmayı getirir" ve "çok çalıştırma ücretlerin düşük olmasına yol açar." Doğudan esen rüzgârın Thames'i kapadığı zaman su kenarında çalışan 20.000 işçisinin anında işsiz kalacağını biliyordu. Kereste ticaretinin ya da kadın başlığı yapımının ya da pastacılığın mevsimlik iniş çıkışlarını biliyordu. Sokak süpürgecilerinin ya da çöp toplayıcıların yılda kaç ay, kaç saat fiilen istihdam edildiklerini öğrenmeye özen gösteriyordu. Araştırdığı mesleklerin çalışanlarıyla toplantılar düzenliyor ve onların yaşam öykülerini saptıyordu. Eğer (Profesör Ashton'ın imâ ettiği gibi) hayat standardı tartışması -"ekonomik gelişmenin yararlarından pay alabilenlerle", "alamayanlar" konusunda hangi grubun daha fazla arttığına ilişkin bir "tahmin"e dayanıyorsa, o zaman Mayhew'un tahminleri ilgimizi hak eder.

Mayhew'un tahmini şöyle sunuluyordu:

> ...çalışan sınıfları sayı olarak dört ile beş milyon arasında tahmin ederken, bunların ne kadarının belirli zamanlarda, mev-

33 Mayhew, *a.g.e.*, II, s. 338. İlerdeki birkaç sayfada Mayhew'ın çalışmasından bolca yararlandığım yerler arasında onun terzilerle, çizme ve ayakkabıcılarla ilgili *Morning Chronicle*, 1849 ve *London Labour and the London Poor*, II, s. 335-382, III, s. 231 vd. anlattıkları yer alıyor.

simlerde, modaya göre ya da rastlantısal olarak istahdam edildiğini, hemen hemen tüm ucuz işlerde aşırı çalıştırma, yarım yamalak çalıştırma olduğunu... erkeklerin kazancını düşürmek amacıyla sürekli olarak çeşitli zanaatlarda istihdam edilen kadın ve çocukları, ve belirli durumlarda insan gücünün yerini makinenin aldığını dikkate alarak... bütün bunları hesaplayarak güvenli bir şekilde şu sonuca varabileceğimizi düşünüyorum... çalışanlarımızın yaklaşık yarısının *düzenli* istihdamı için iş vardır; böylece 1.500.000 tam ve sürekli olarak istihdam edilirken, 1.500.000 yalnızca yarım zamanlı istihdam edilir ve geriye kalan 1.500.000 ise, *ara sıra* diğerlerinden bazılarının yerini alarak bir günlük iş bulsa da tamamen işsizdir diye güvenle ileri sürebileceğimizi düşünüyorum.[34]

Bu Londra'daki deneyimin karmaşıklıklarının istatistikî ifadelerini kavrayan bir tahminden başka bir şey değildir. Ancak başka bulgulara ve özellikle, "genel bir kural olarak... her zanaatın dernek üyesi o mesleğin mensuplarının onda birinden ibarettir"[35] gibi gözlemlere dayanmaktadır. Dernek üyelerinin ücretleri gelenek ve sendika baskısıyla belirlenen ücretlerdi; dernek üyesi olmayanların ücretleri ise "rekabet sonucu belirleniyordu." 1840'larda Londra'da aynı mesleğin kısımları arasında "itibarlı" ve "itibarsız" diye açık bir ayrım vardı ve bu ayrımın çok ünlü olduğu meslekler arasında, mobilyacılar, marangozlar, doğramacılar, çizme ve ayakkabı yapımcıları, terziler ve giyim işleri ile inşaat endüstrisi geliyordu. İtibarlı kısım lüks ve kaliteli dallardan, itibarsız kısım ise hazır giyim eşyası, ıvır zıvır ya da basit mobilya, kaplama el çantaları, ucuz aynalar, ("boşaltma işçilerince") kilise inşaatında yan-sözleşme, Ordu ve Hükümet için yapılan sözleşmeli işler gibi bir sürü "ucuz ve pis" işten oluşuyordu.

1812 yılında Thomas Large'ın yüksek ücretli ve örgütlü olarak nitelediği bazı mesleklerde, zanaatkârın statüsünde ve hayat stan-

---

34 Mayhew, *a.g.e.*, II, s. 364-365. *Mechanics Magazine*, 6 Eylül 1923 ile karşılaştırınız: "Halkımızın yarısı için iş olmamasının nedeninin, diğer yarının çalışması gerekenin iki katı çalışmakta olmasından kaynaklandığı açıktır."

35 Mayhew'un başka yerde, marangozlara ve terzilere ilişkin gösterdiği delillere göre bu biraz abartılı görünebilir: belki de beşte bir ya da altıda bir daha olası bir orandır.

dardında izleyen otuz yılda ciddi bir kötüleşme olmuştu. Zanaatların değerini kaybetmesi çeşitli biçimlerde ve kimi zaman da yoğun çatışmaların ardından oldu ve kimi durumlarda 1830'lara kadar sürdü. Penzance'da urgan yapımcısı olarak çırak çıkarılmış olan William Lovett 1821 yılında Londra'ya gelip -kendi alanında iş bulamayarak- bir marangoz ya da mobilyacı yanında iş bulmaya çalıştığında, itibarlı ve itibarsız zanaatlar arasındaki ayrım o kadar belirgin değildi. Bir çıraklık dönemi geçirmemiş olduğu gerçeği, ciddi bir şekilde aleyhine çalıştı. Ama itibarsız bir dükkândaki kötü, ve kendi ürünlerini sokaklarda satma konusundaki daha kötü deneyimlerden sonra, nihayet büyük bir mobilya atölyesinde iş buldu. Çıraklık dönemi geçirmediği anlaşılınca, adamlar -

> "Shorney Ana'yı üstüme salmak"tan söz etmeye başladılar; bu o meslek topluluğuna özgü bir tabirdir ve aletlerinizi saklamak, yaptığınız işi bozmak ve sizi dükkândan kaçıracak derecede rahatsız etmek anlamına gelir... Onların duygularını anlamaya başlar başlamaz... dükkânda bir toplantı yapıp, meselemi önlerine koymanın iyi olacağını düşündüm. Bu türden bir toplantı düzenleyebilmenin ilk şartı bolca (genellikle bir galon ale) içki satın almak ve sonra çekicinle çengele vurarak çan sesine benzer bir ses çıkartarak dükkândaki herkesi kendi kanapenin etrafında toplamaktı. Sonra bir başkan seçilir ve sonra senden meseleni ortaya koyman istenirdi.

Lovett'in içinde bulunduğu zor koşulları anlatması adamları tatmin etti: "ama belirli bir işin nasıl yapılacağının gösterilmesi için içlerindeki bazı bireylerce benden yapılan içki talepleriyle birlikte cezalar ve dükkân borçları benim haftada bir guinea'lık ücretimden yedi, sekiz şilini götürüyordu."[36] On ya da yirmi yıl sonra saygın ya da bir derneğe bağlı dükkânda iş bulmayı başaramamış olacaktı: (Lovett'in kendisinin de başkanlık yaptığı) etkili Mobilyacılar Derneği, mesleğin kaliteli branşlarında üyelerinin durumunu

36 W. Lovett, *Life and Struggles in Pursuit of Bread, Knowledge and Freedom* (1920 baskısı), I, s. 31-32. "Duhuliye" ve "acemi süslemesi" [yeni bir işçiden kıdemlilerin zorla aldıkları para, ç.n.] gibi eski ananeler (yeni işçi ya da çırağın dükkândakilere içki ısmarlaması) için bkz. J.D. Burn, *A Glimpse at the Social Condition of the Working Class*, (t.y.), s. 39-40.

tespit etmiş ve çıraklıktan geçmemiş ya da etrafta dolanan yarı vasıflı işgücüne kapılarını kapatmıştı. Aynı zamanda itibarsız işler mantar gibi çoğalmıştı:[37] aracılar "mezbaha"lar ya da büyük mobilya mağazaları kurmaya başlamışlar ve Bethnal Green ve Spitalfields'deki yoksul "tavanarası-ustaları"* kendi ailelerini ya da "çırakları"nı kullanarak mağazada çok düşük fiyatlarla satılacak sandalye ve adi mobilya üretmeye başlamışlardı. Hattâ daha zor durumda olan işçiler, çanta ya da oyun masası yapıp sokaklarda satmak ya da Doğu Yakası'ndaki dükkânlara düşük fiyattan vermek için ağaç sıyırmaya ya da satın almaya başlamışlardı.

Her zanaatın tarihi farklıdır. Ancak genel yapının ana çizgilerini belirlemek mümkündür. Savaş yıllarındaki fiyat artışları sırasında hayat standardının düştüğü genel olarak kabul edilir (bu ameleler, dokumacılar ve tümüyle örgütlenmemiş işçiler bakımından kesinlikle doğrudur); bununla birlikte savaş (Kraliyet Kararnameleri dönemi dışında) pekçok endüstriyi de harekete geçirmiş ve daha fazla istihdam sağlamıştır. Londra'da, silâh fabrikası, tersaneler ve doklar canlılık kazanmış, birliklerin giyim ve malzemesi için büyük Hükümet ihaleleri yapılmıştır. Kıtanın abluka altına alındığı yıllara kadar Birmingham aynı şekilde gelişme göstermiştir. Savaşın daha sonraki yılları çıraklık sınırlamalarının hem uygulamada hem de hukuken genel olarak aşınmasına tanık olmuştur ve 1814 yılında Elizabeth döneminden kalma Usta İşçiler Kanunu'nun çıraklıkla ilgili hükümlerinin ilga edilmesiyle sonuçlanmıştır. Zanaatkârlar, durumlarına göre, bu tehdide şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu dönemin, ne Mekanik Enstitüleri ne de Teknik Kolejler'in olmadığı eğitimsiz bir dönem olduğunu ve mesleğin bütün beceri ya da "sırları"nın atölyede kalfa tarafından çırağa öğretildiğini unutmamalıyız. Zanaatkârlar bu "sırları" kendi "*mülkleri*" olarak görüyorlar ve "sanatlarının ve mesleklerinin sakin ve eksiksiz kullanma ve yararlanma hakkının" sorgusuz sualsiz kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Dolayısıyla, yalnızca anılan hükümlerin ilga edilmesine karşı çıkılmadı, Lond-

37 Mayhew, III, s. 231'de 600-700 dernek üyesi, 4.000-5.000 dernek üyesi olmayandan söz ediyordu.

(*) "*Garret-maker*", çilingir, ince mobilya üreticisi gibi, imalatlarını satıcılar kanalıyla kendileri satan esnafa verilen ad - ç.n.

ra'da "öncü zanaat konseyi" kurulup, çıraklık yasalarını *güçlendirmek* için ülke çapında 60.000 imzalı bir dilekçe kaleme alınmadı;[38] fakat tehdidin bir sonucu olarak meslek kulüplerinin fiilen güçlendirildiği ve Londralı zanaatkârlardan pekçoğunun Savaşlar'dan görece olarak çok daha güçlü bir pozisyonda çıktığına ilişkin kanıtlar vardır.

Ancak bu noktada değişik zanaatların tarihinde farklılık görülmeye başlamaktadır. Artan vasıfsız dalgasının yarattığı baskı, kapılara yüklenerek, farklı biçimlerde ve değişik şiddet dozlarında içeri girdi. Bazı zanaatlardaki itibarlı ve itibarsız ayrımı 18. yüzyılda da görülüyordu.[39] İtibarlı zanaatın bu kadar uzun süren tehdite rağmen durumunu korumuş olması birkaç nedene bağlanabilir. 18. yüzyıl zanaatının büyük kısmı, sıradan işçi tarafından elde edilemeyecek işçilik kalitesi gerektiren lüks eşya üretimiyle ilgiliydi. Üstelik, tam istihdam dönemlerinde küçük çaplı itibarsız zanaat, dernekçilerinkinden daha iyi koşullar sunabiliyordu. Böylece *Gorgon* 1818 yılında gözlükçüler ve hurufat dökümcülerinden söz ederken şunları yazıyordu:

> yalnızca kendi imalatlarını büyük sermayeden daha ucuza satabilen ve daha geniş ölçekte iş yapan değil, aynı zamanda çalıştırdıkları adamlara daha yüksek ücret ödeyen, *tavanarası-ustaları* tabir edilen daha küçük bir esnaf sınıfı gelişmiştir. Bunun bütün zanaatlar için geçerli olduğunu düşünüyoruz...[40]

Bu ayrımın ana çizgileri, "*flint* (çakmaktaşı)"* ve "*dung* (fışkı)"** terzileriyle, bayan ayakkabısı yapan militan ve iyi örgütlenmiş kunduracılarla erkek çizme ve ayakkabısı yapanlar arasın-

---

38 Bkz. T.K. Derry, "Repeal of the Apprenticeship Clauses of the Statute of Apprentices", *Econ. Hist. Review*, III, 1931-1932, s. 67. Ayrıca aşağıdaki Islahatçılar Ordusu bölümene bkz.

39 Dr. Dorothy George, saatçiler ve ayakkabıcılar yanında "tavanarası-ustaları" ve "oda ustaları"ndan söz etmektedir: bkz. *London Life in the Eighteenth Century*, s. 172-175, 197-198. Ayrıca bkz. E.W. Gilboy, *Wages in Eighteent Century England* (Cambridge, Mass., 1934).

40 *Gorgon*, 21 Kasım 1818.

(*) Parça başı çalışan terzi kalfaları için kullanılan argo bir terim - ç.n.

(**) Ustalarının koşullarına boyun eğmeyen terzi kalfaları için kullanılan argo bir terim - ç.n.

daki farkta görülebilir. Bununla birlikte her iki gruba mensup ayakkabıcılar "yasadışı" adamların istilasının etkisini ilk duyanlar arasındaydı. Londralı imalatçıların durumu, Northamtonshire ve Staffordshire'de büyük çizme ve ayakkabı endustrisinin kurulmasıyla zayıfladı.[41] Londra ayakkabı imalatçılarının tarihine ilişkin kimi olaylar, Spenceci bir sosyalist olan Allen Davenport tarafından kaydedilmiştir:

> 1810 yılında Bay Bainbridge için çalışmaya başladım ve ilk o zaman bir işyeri toplantısına katıldım zira daha önce çalıştığım tüm dükkânların toplantıyla ilgileri yoktu... belki bunlara hiç önem verilmiyordu... O zaman Holborn, York Arms'da toplanan kadın ayakkabısı yapan işçilerin beşinci bölümünün üyeleri tarafından çok kibar bir şekilde karşılandım ve kısa sürede delege oldum... Üye olduğum tarihten 1813'e kadar kadın ayakkabısı yapanlar üyelik yönünden çok güçlendiler ve maddi olanaklarını epeyce artırdılar. Bir aralar, krallıktaki her şehir ve kasabadaki meslektaşlarla düzenli yazışmayı sürdüren bir sendikaya sahip olmanın yanı sıra Londra'da ondört bölümümüz vardı. Ama bu sıralarda yasadışı bir adam çalıştırdığı ve onu işten çıkarmayı reddettiği için bir işveren hakkında dava başlatıldı. Dava, Yüksek Mahkeme'de bir avukatın yardımıyla iki akıllı meslektaş tarafından takip edildi... Dava kazanıldı ama bu bize 100 sterline patladı ki boşa harcanmış bir paraydı, zira hemen sonra meslekte çırak olarak çalışmamış birini işe almayı yasaklayan Elizabeth yasası ilga edildi ve meslek herkese açıldı.

1813 ilkbaharında sendika ayrıntılı bir ücret-listesini desteklemek üzere grev başlattı: "adamların her isteği kabul edildi ve hepimiz rahat bir şekilde işimizin başına döndük.":

> Son grevimizin başarısıyla sarhoş olmuş daha şamatacı üyelerden bazıları, birkaç hafta sonra, deli gibi yeni bir grev önerisi ortaya attılar... Bu mağrur davranış meslekte bir krize yol

41 Bkz. Clapham, *a.g.e.*, I, s. 167-170; M.D. George, *a.g.e.*, b. 195-201; A. Fox, *History of the National Union of Boot and Shoe Operatives* (Oxford, 1958), s. 12, 20-23. Çizme ve Ayakkabı İmalatçı Kalfaları'nın, 1803, kuralları için bkz. Aspinall, *a.g.e.*, s. 80-82.

açtı; o zamana kadar bir dernekleri olmayan işverenler dernek kurdular ve tümüyle örgütlenerek greve karşı direndiler, adamlar yenildi, rüzgârlara karıştı ve yüzlerce erkek, kadın ve çocuk ertesi kış sıkıntıların en büyüğünü çektiler. Adamların gücünün yok oluşunu ve usta ayakkabıcılar arasında despotizmin başlangıcını ben bu feci grev tarihinden alıyorum.[42]

Ayakkabı imalatçılarının mücadelesinin keskinliği, üyelerinin, tüm savaş sonrası yıllardaki aşırı radikalliği ile izah edilebilir. 1820-1825 canlılık yıllarında kadın ayakkabısı yapanlar durumlarını korumaya çalıştılar ama 1826 durgunluğu derhal zayıf yanlarını açığa çıkardı. Örgütlü olanlar, ayakkabıların "snop"lar ya da "tamirci"lerce çifti 8 peni ya da 1 şilinden satıldığı çok sayıda "itibarsız" atölye tarafından kuşatıldı. 1826 güzünde üyelerinden bazıları, yedi hafta ya da daha fazla uzayan bir grevin neden olduğu ayaklanma ve saldırı nedeniyle yargılandı; bir sendikacının, bir "grev kırıcı"ya, "düşük fiyattan çalışmak için ciğerimi kesmem gerekir" dediği rivayet olunur.[43] Bununla birlikte çizme ve ayakkabı imalatçıları bir tür ulusal örgütlenmeye kavuştular ve 1832-1834'teki büyük sendikal dalga sırasında Northamptonshire ve Staffordshire'in örgütsüz işçileri, "eşitlenmek" için aynı mücadeleye katıldılar.[44] 1834 yılında sendikacılığın genel çökertilişi, sonunda onları zanaatkâr statülerinden etti.

Terziler zanaatkâr statüsünü daha uzun süre korudu. Onların birliklerini, zanaatkârların yarı-legal sendikalarının tipik bir modeli olarak görebiliriz.[45] Francis Pale, onların faaliyetlerini 1818 yılında ayrıntılarıyla yayımladı. Londra terzilerinin etkili bir şekilde birleşmesi sayesinde savaş süresinde, her ne kadar geçinme endekslerinin bir miktar gerisinde kalsalar da ücretlerini yüksek tuttular. Sayılar (Place'in ortalamalarına göre) şöyle gidiyor: 1795, 25 şilin; 1801, 27 şilin; 1807, 30 şilin; 1810, 33 şilin, 1813,

42 Davenport'un *Hayatı*, *National Co-operative Leader*, 1851 içinde yeniden basıldı. Bu kaynağa dikkatimi çektiği için Bay Royden Harrison'a minnettarım.

43 *Trades Newspaper*, 10 Eylül, 10 Aralık 1826.

44 Nantwich'deki örgütlenme için Topluluk adlı bölümü bakınız.

45 Place, terziler arasındaki birleşmeyi, "diğerlerininkinden çok daha mükemmel" olarak değerlendiriyordu. Kuşkusuz onların sırlarını keşfetmek için Place'in olağanüstü şansı vardı.

36 şilin. Her ücret artışıyla ustaların direnci daha da arttı: "Bu dönemlerin her birinde zorlamadan tek şilin bile alınmadı." Aristokratik "çakmaktaşı" terzilerin "çağrıldıkları evler"de üyelerin isimlerinin kaydedildiği defterler tutulmuştu ve de ustalar bu yerleri fiilen adam bulma büroları gibi kullanıyorlardı.[46] "Hiç kimsenin iş aramasına izin verilmez", ustalar sendikaya müracaat temek zorundadırlar. İşler nöbet çizelgesine göre dağıtılıyordu ve "işçi gibi davranmayan" adamları disiplin altına alıyordu. Terzilerde çifte ödenti söz konusuydu; daha büyük katkılar tazminatlara, daha küçükler sendikanın kendi ihtiyaçlarına tahsis ediliyordu. Tam istihdam dönemleri dışında oniki saatlik çalışma günü uygulanıyordu. İşsiz üyeler için kesintiler yapılıyor ve grev hazırlığı için özel kesintiler uygulanabiliyordu ve bu konuda işçiler, hiçbir açıklama yapılmasa bile soru soramıyorlardı. Sendikanın gerçek liderleri Birleşme Yasaları'nın takibatından dikkatle korunuyordu. Her çağrı evinin bir temsilcisi vardı,

> ... seçilenin kimliği büyük çoğunluk tarafından bilinmiyor ve seçim bir tür zımni onayla gerçekleşiyordu. Temsilciler bir komite oluşturuyorlar ve az çok benzer şekillerde aralarından, belirli durumlarda bütün yetkiye sahip olan daha küçük bir komite seçiyorlardı...

"Hiçbir yasa bunun önüne geçemezdi" diye yazıyor Place, "yalnızca adamlar arasındaki güvensizlik bunu önleyebilirdi". Ve gerçekten de "İğnenin Şövalyeleri" en azından 1825 durgunluğuna kadar son derece güçlü görünüyorlardı. Örgütlenmeleri fazla haksızlık etmeden "neredeyse askerî bir sistem" olarak tanımlanabilirdi. Ancak bizzat Place'in anlatımının içinde bile bir zayıflık ön uyarısı saklıydı:

> Çakmaktaşları ve Fışkılar diye anılan iki sınıfa ayrılmışlardı. Çakmaktaşları'nın otuza yakın, Fışkılar'ın ise dokuz ya da on çağrı evi vardı; Çakmaktaşları gündelikle çalışır, Fışkılar gündelikle ya da parça başı çalışırlardı. Eskiden aralarında büyük

46 Gazetelerde yer alan bunun gibi reklamları mukayese ediniz: "İnşaatçılık dalında herhangi bir işe nezaret etmeye yetenekli olanlar aşağıdaki evlere müracaat edebilirler..." (Marangoz Kalfaları'nın *Trades Newspaper*, 17 Temmuz 1825'deki ilânları.)

düşmanlık vardı ve Fışkılar genellikle daha az ücretlere çalışırlardı ama son yıllarda aralarında çok fazla ücret farkı kalmadı... ve son grevlerin bazılarında her iki taraf da genellikle amaç birliği içindeydiler.

Bu durum, statü meraklısı "Çakmaktaşları" ile itibarsız zanaatı bir tür örgütsel ilişki içinde tutmak için etkileyici bir girişim olarak görülebilir. Place, 1824 yılında bir "Fışkı"ya karşı üç "Çakmaktaşı" bulunduğunu tahmin etmektedir. Ancak "Fışkı"lar, "çok daha fazla çalışıyorlar ve aileleri onlara yardım ediyordu." 1830'ların başında ucuz ve hazır-giyim işleri artık kontrol edilemiyordu. 1834 yılında "Şövalyeler" nihayet, "eşitlenme" sloganı altında 20.000 kişinin katıldığı bir grevle gelen muazzam bir çatışmadan sonra çözüldüler.[47]

John Wade, 1833 yılında hâlâ Londra terzileri için, "metropoldeki çalışanların genelinden daha yüksek gelir elde ediyorlardı" diyebilmektedir. Gerçekten de, onlardan, "birleşmelerinin gücü sayesinde, kamunun ve diğer çalışanların çıkarlarına karşı kendi çıkarlarını pekiştirenlerin" bir örneği olarak söz etmektedir.[48] Ancak Mayhew, 1840 yılında araştırmalarını *Morning Chronicle* için derlediğinde terzilerden, "ucuz" ve "pespaye" çok ter akıtan endüstrinin en kötü örneklerinden birisi olarak söz etmektedir. 1849 yılında 23.517 Londralı terziden, Mayhew'un tahminine göre 2.748'i bağımsız usta-terzi idi. Geriye kalanların 3.000'i (1821'deki 5.000 ya da 6.000'e karşılık) itibarlı zanaattaki dernek adamlarıydı ve itibarsız zanaattaki 18.000 kişi kazancı için "ucuz hazır elbise" ya da hazır giyim işindeki aracılara tümüyle bağımlıydı.

Londra'daki koşullar, her ne kadar burası zanaatkârların Atina'sı idiyse de istisna olarak görülmemelidir. Ve burada, itibarlı zanaattaki örgütlü adamların ücretlerinden hareketle düzenlenmiş ücret serilerinin kanıtlarına ters düşen bir sömürü yapısının

47 *Gorgon*, 26 Eylül, 3 ve 10 Ekim 1818; *First Report... Artizans and Machinery* (1824); Cole and Filson, *a.g.e.*, s. 106-107; [T. Carter], *Memoirs of a Working Man* (1845), s. 122-124. 1834 grevi için bkz. G.D.H. Cole, *Attempts at General Union* (1953). Örgütlü şapkacılarla, itibarsız "mantarlar"[küçük işveren ya da usta esnaf için olduğu kadar gözetmen ya da ustabaşı için kullanılan bir terim, ç.n.]arasındaki çelişkiler için bkz. J.D. Burns, *a.g.e.*, s. 41-42, 49-50.

48 J. Wade, *History of the Middle and Working Classes* (Beşinci baskı, 1835), s. 293.

var olduğuna dikkat etmek önemlidir. Bu hem geleneksel koşulların ve kısıtlamaların çözülmesi biçimini hem de sendikal savunma biçimini alıyordu. "Zanaatkâr" mesleklerinin, iki kritik çatışma döneminden geçtiği genel olarak doğrudur. Birincisi, çıraklık düzenlemelerin ilga edildiği 1812-1814 dönemidir. Ayakkabıcılar, terziler gibi zanaatlar, zaten sendikalar ya da meslek kulüplerinde çoktan güçlü bir şekilde örgütlenmişlerdi ve grevlerin ve diğer doğrudan eylem biçimlerinin yasaklanmasından sonra durumlarını bir dereceye kadar korumayı başarabildiler. Bununla birlikte aynı yıllar, *ustalar* [işverenler] arasında daha güçlü örgütlenmeye tanık oldu. Ancak 1815'le 1830 arasında, kapalı "dernek" dükkânları arasındaki birleşmenin bir fiyatı vardı. "Yasadışı adamlar", mesleğin iyi kısımlarının dışında tutuluyordu ama bu durum, dışta kalan ve örgütsüz "itibarsız"ların sayılarını şişiriyordu. İkinci kritik dönem, 1833-1835 yıllarında, büyük sendikal dalganın tepesinde, koşulları "eşitlemek", itibarlı mesleklerde çalışma saatlerini azaltmak ve itibarsız meslekleri baskı altında tutmak için yapılan girişimlerdi. Bu girişimler (özellikle Londra terzilerininki), işverenler ve Hükümet'in birleşik güçleri karşısında yalnızca başarısızlığa uğramakla kalmadı; fakat ayrıca "dernek" adamlarının durumunda en azından geçici bir kötüleşmeye yol açtı. Ekonomi tarihçisi, Tolpuddle Şehitleri olayını ve 1834'teki büyük lokavtları, dönemin radikalleri ve sendikacılarının yaptığı gibi, her dereceden çalışanı etkileyen bir şey olarak görmelidir.[49]

Ancak zanaatkârlarla büyük işverenler arasındaki bu çatışma daha genel bir sömürü yapısının yalnızca bir kısmıydı. Zanaatların itibarsız kısmı, (birkaç kalfa ve çırak çalıştıran) küçük ustaların, büyük "imalatçılar" ve (yan-sözleşme ya da yerli örgütsüz işçi çalıştıran) aracılar eliyle devre dışı bırakılması; her türlü anlamlı çıraklık garantilerinin (itibarlı ada dışında) yıkılması ve vasıfsız kadın ve çocukların akını, çalışma saatlerinin arttırılması ve Pazar günü çalışılması, ve ücretlerin aşağı çekilmesi, parça başı ücretler ve toptan fiyatlar sonucu büyüdü. Kötüleşmenin biçim ve derecesi - hammadde maliyetleri, aletler, gerekli beceri, sendikal örgütlenmeye katkı yapan ya da engel olan koşullar ve pazarın

49 Bu ikinci dönemin en iyi -ama hâlâ eksik- anlatımı, G.D.H. Cole'un *Attempts at General Union*'unda bulunabilir.

niteliği gibi endüstrinin maddi koşullarıyla doğrudan ilgilidir. Böylece ağaç işleyenler ve ayakkabıcılar kendi malzemelerini ucuza alabilir, kendi aletlerine sahip olabilir dolayısıyla işsiz zanaatkâr "tavanarası-ustası" ya da "oda-ustası"* olarak örgütlenip, tüm ailesini -ve belki başka çocukları- haftada yedi gün çalıştırarak ve ürünlerini sokaklarda kendi nam ve hesabına satabilirdi. Biraz daha fazla masrafa ihtiyaç duyan marangozlar "askılı dükkânlar"a** dönüşmüşlerdi ve buralarda, kalfanın nezaretinde inanılmaz bir yoğunlukta ıvır zıvır şeyler üretilirdi ve tempoya ayak uyduramayanlar işten atılırdı. Terzilik işlerinde çalışanlar kumaşı kendileri alamazlardı ve çok ucuz fiyatlara dışarıya iş veren aracılara tamamiyle bağımlı hale gelmişlerdi. "Meşakkatli" oluşuyla bilinen bir zanaat olan elbise dikimi (çoğu kez kırsal kesimden ve küçük kasabalardan göçen) iğneci kadınlar tarafından büyük kuruluşların sözleşmeye bağladığı dükkânlarda yürütülürdü. Ne tuğlasını kendi satın alabilen ne de yaptığı katedralin bir kısmını sokak köşesinde satabilen inşaat işçileri, yan-sözleşme yapanların insafına terk edilmişti; vasıflı "dernek" adamları bile kış aylarında işten çıkarılmayı beklerlerdi. Her iki sınıf çalışan da sık sık kötü kaderlerinin pençesinden kurtulmak için doğrudan spekülatif inşaatçılığa kalkışırlardı. Clapham'ın anlattığına göre, "umutla arsa kiralanır, malzemeler krediyle alınır, yarı inşâ edilmiş, henüz satılmamış ya da kiralanmamış ev üzerine ipotek konurdu ve iflas riski çok yüksek olurdu."[50] Öte yandan, aletlerinin tümüne sahip olmayan ya da malzemesini satın almayan araba imalatçısı, tersane işçisi ya da mühendis, işinin niteliği ve sahip olduğu beceriler nedeniyle sendikal savunmayı sürdürmek ya da güçlendirmek açısından her şeye rağmen daha iyi durumdaydı.

Zanaatkârların statüsünde benzer bir çöküntü taşranın eski merkezlerinde de yaşandı. Pekçok karmaşıklığı ve kısıtlaması olan bir konudur. Bir yanda, Stafford ve Northamptonshire'in

---

(*) "Oda -ustası" (*chamber-master*) ayakkabıcılıkta kendi evinde çalışan, ürünlerini dükkânlarla yaptığı sözleşmeler ya da doğrudan pazarlayan esnaf için kullanılan bir terim - ç.n.

(**) Askılı dükkânlar (*strapping-shops*) daha fazla iş çıkarılması için çalışanların aşırı gözetim altında tutulduğu dükkânlar için kullanılan bir jargon - ç.n.

50 Clapham, *a.g.e.*, I, s. 174.

çizme ve ayakkabı endüstrisi, zanaat niteliğini çoktan kaybetmişti ve Londra ayakkabı imalatçıları itibarsız zanaatı baskı altında tutmaya çalışırken, buradaki endüstri dışarıya iş verme suretiyle yürütülüyordu. Öte yanda, Sheffield'deki bıçak endüstrisinin aşırı derecede uzmanlaşmasının yanı sıra, buradaki işçilerin azimli Jakobenler oluşu nedeniyle olağanüstü siyasal ve sendikal geleneklerin varlığı, vasıflı işçilerin statüsünün yarı-bağımsız bir belirsizlikte kalmasını sağlıyordu. Burada zanaatkâr bir (kimi durumlarda birden fazla) tüccar için çalışıyor, çevirici gücünü "kamuya ait bir çark"tan sağlıyor ve katı fiyat sınırlamalarına uyuyordu. Bağımsız çalışanlar üzerindeki kısıtlamaları kaldıran ve "herhangi bir kimse, bağımsız çalışan olmasa da şirketleşmiş bir işte çalışabilir ve istediği süreyle istediği kadar çırak çalıştırabilir" şeklinde bir durumun yaratılmasına neden olan Sheffield Bıçakçıları Kanun Tasarısı'na (1814) rağmen sendikalar güçlüydü ve kimi zaman "sıkıştırma"* ya da diğer taciz biçimleri kullanarak vasıfsız dalgasını tutmaya çalışıyordu. Bununla birlikte, yasal zanaatı düşük fiyatlarla kırmaya çalışan "küçük ustalar"dan, zaman zaman "yasadışı" işçilerden ya da bağımsız çalışan kalfalardan sürekli bir tehdit söz konusuydu.[51] Birmingham endüstrilerinde, büyük atölyelerden inanılmaz sayıda küçük dükkâna, itibarlı ya da itibarsız kendi başına çalışan kalfalardan çivi imal eden köylerdeki yarı çıplak ve rezil durumda işçilere kadar pekçok değişik durum söz konusuydu. 1819'da Wolverhampton'dan bir öykü, depresyon dönemlerinde "tavanarasıustaları"nın nasıl ortaya çıktığını gösterir:

> İşlerin düzeni... tamamen tersine döndü. Şimdi, aç kalfanın başvuracağı tek şey usta olmaktır; işvereni herhangi bir kâr imkânı olan bir işi ona bulamaz ve dolayısıyla onu işten çıkarmak zorundadır; yoksul biçare o zaman yatağını satar, bir örs satın alır, bir parça demir bulur, ve birkaç şey imal edip onu sokaklarda ... kaçtan verebilirse... satmaya başlar... Eski-

(*) "Sıkıştırma (*rattening*): sendikal kurallara uymayı sağlamak amacıyla aletlerin çalınması, makinelerin kırılması vb. yollarla sürdürülen bir taciz yöntemi - ç.n.

51 T.A. Ward, (Ed. A.B. Bell), *Peeps in to the Past* (1909), s. 216 vd.; S. Pollard, *A History of Labour in Sheffield* (Liverpool, 1959), İkinci Bölüm; Clapham, *a.g.e.*, I, s. 174.

den bir hizmetçi olarak haftada 10 şilin alıyorsa, şimdi bir usta imalatçı olarak 7 şilin kazanabilirse şanslıdır.[52]

Coventry kurdele dokuma endüstrisinde de bir başka belirsizlik söz konusuydu, yarı-dışarıda çalışan, yarı-zanaatkâr durumu: "birinci sınıf dokumacılar" yoksul zanaatkâr statüsüne sahiptiler, oldukça pahalı olan tezgâhları kendilerinindi ve kimi zaman "kalfa kalfası" istihdam ederlerdi. Bu arada kentteki öteki dokumacılar, atölyeler ya da fabrikalar tarafından mukayese edilebilir ücretlerle istihdam ediliyordu. Ancak kuzeydeki dokumacı köylerinde çok düşük fiyatlarla arızi dışarıda çalışanlar [*outworker*] olarak istihdam edilebilen büyük bir yarı-işsiz yedekler havuzu vardı.[53]

Bir açıdan, gerçek dışarıda çalışanlar endüstrisi, zanaatkâr statüsünü bütünüyle kaybetmiş ve içinde artık hiçbir "itibarlı" kesim barındırmayan bir endüstri olarak görülebilir:

> Kapitalist çalışma dışında yalnızca malzeme, ticaret yapan işverene ait olduğunda ve dışarıda çalışanın becerisini gerekli kılan süreç tamamlanıp ürün -eğrilmeye verilen yün, örülmeye verilen iplik, "dikiş köşelik ve şerit için" verilen gömlek, çivi yapılacak demir çubuk, bebek yapılacak kol, çizme olacak deri- ona döndüğünde tümüyle gerçekleşmiş sayılabilir.[54]

Bu, Clapham'ın değerlendirmesine göre, IV. George döneminde endüstri organizasyonunun "baskın biçimi"ydi; ve biz gerçek dışarıda çalışanlara (el tezgâhı dokumacıları, çivi yapımcıları, yün taraklayıcılarının çoğu, zincir imalatçıları, kadife-kesicileri, eldiven yapanlar, seramikçilerin bazısı, yastık danteli imal edenler ve başka pekçokları), Londra'nın "itibarsız" kısımlarındaki işçileri ve şehir esnafını katarsak, muhtemelen 1840'a kadar da öyle kaldı.

Dışarıda çalışanların bir örneği olarak dokumacıya daha sonra bakacağız. Ancak, hem dışarıda çalışanlar hem de zanaatkârlarla ilgili bazı genel noktalar vardır. Birincisi, dokumacıların ya da

---

52 *New Monthly Magazine*, 1 Temmuz 1819, aktaran S. Maccoby, *a.g.e.*, s. 335. Ayrıca bkz. T.S. Ashton, "The Domestic System in the Early Lancashire Tool Trade", *Econ. Journal* (Ek), 1926-1929, I, s. 131 vd.

53 J. Prest'in akıcı öyküsü *The Industrial Revolution in Coventry* (Oxford Univ. Press, 1960), Bölüm III ve IV'e bakınız.

54 Clapham, *a.g.e.*, I, s. 179.

"ucuzcu" işçilerin kötü durumunu, "mekanik süreçlerce devre dışında bırakılan eski zanaatların çöküşü" şeklinde açıklamak yeterli olmaz. Aynı şekilde, aşağıdaki ifadeyi, küçük düşürücü bağlamında bile, kabul etmek mümkün değildir: "kazançlar, fabrika çalışanları arasında değil, ama gelenekleri ve yöntemleri 18. yüzyıla ait olan yerli endüstrilerin işçileri arasında en düşüktü."[55] Bu ifadelerin imâ ettiği şey, söz konusu koşulların kafamızda, Sanayi Devrimi'nin gerçek iyileştirici itici gücünden bir şekilde ayrıştırılabilir olduğudur: bunlar "eski", endüstri öncesi düzene ait şeylerdir; oysa yeni kapitalist düzenin sahici özellikleri, buhar, fabrika çalışanları ve etyiyen mühendislerdir. Ancak dışarıdaki endüstrilerde istihdam edilenlerin sayısı 1780-1830 arasında muazzam artmıştır ve çoğu kez *bu artışı gerçekleştiren buhar ve fabrika* olmuştur. Dışarıdaki işçilerin istihdamında kullanılan ipliği eğiren fabrika ya da demir çubuğu imal eden dökümhaneydi. İdeoloji, birini yükseltirken diğerini kötülemek isteyebilir ama olgular bizi her birini diğerini tamamlayan tek bir sürecin parçaları olarak görmeye yönlendirmelidir. Bu süreç, el işçilerinin (elle patiska basanlar, dokumacılar, kadife havı kesenler, yün tarayıcılar) sayısını arttırmış ve daha sonra da yeni makinelerle onların geçim vasıtalarını yok etmiştir. Üstelik, dışarıda çalışanların durumunun kötüleşmesi, "mekanik bir süreçle devre dışında bırakılmıştır" ifadesinin imâ ettiği gibi çok nadiren o kadar basitti: kötüleşme, itibarsız mesleklerdekine benzer türden sömürü yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir ve çoğu kez makine rekabetinden önce söz konusu olmuştur. Ne de yerli endüstrilerin işçilerinin "gelenekleri ve yöntemleri"nin, "18. yüzyıla ait şeyler" olduğu doğruydu. O yüzyılda koşulları, 19. yüzyılda yarı-istihdam edilen proleter dışarıda çalışanların durumunu önceden haber veren yegâne büyük yerli işçi grubu, Spitalfields ipekli dokumacılarıydı ve bunun da nedeni "sanayi devrimi"nin ipekte, pamuk ve yünden önce gerçekleşmesiydi. Gerçekten de, büyük çaplı "meşakkatli" dışarı işlerinin, fabrika üretimi ve buhar kadar bu devrimin özünde var olan bir şey olduğunu söyleyebiliriz. İtibarsız zanaatlardaki "ucuzcu" işçinin "gelenek ve yöntemleri"ne gelince, bunlar kuşkusuz, ucuz işgücünün bol olduğu her yerde yüzyıllardır var

55 F.A. Hayek ve T.S. Ashton, *Capitalism and Historians* içinde, s. 27-28, 36.

olagelmişti. Bununla birlikte, geç 18. yüzyıl Londra zanaatkârının durumunu ciddi bir şekilde gerileten bir unsur olarak görülebilir.

1815 ile 1840 arasında zanaatkârın, statüsünün ve hayat standardının tehdit altında ya da kötüleşmekte olduğunu duyumsadığını güvenle söyleyebiliriz. Teknik yenilikler ve ucuz işgücü bolluğu onun durumunu zayıflatmıştır. Siyasî haklara sahip değildi ve de Devlet'in gücü, kesintili olarak da olsa, onun mesleki örgütlenmesini tahrip ediyordu. Mayhew'ın açıkça gösterdiği gibi, (itibarsız zanaatlarda) düşük ücret, yalnızca aşırı çalışmaya yol açmadı, aynı zamanda genel olarak *daha az* çalışmaya yol açtı. Zanaatkârın ve daha da şiddetli bir şekilde dışarıda çalışanların siyasal anlamda radikalleşmesinin altında yatan gelişme budur. Kaybedilen prestij, doğrudan ekonomik gerileme, zanaatın gerilemesiyle kaybedilen gurur, ustalığa yükselme (Hardy ve Place'in neslinde insanlar bunu hâlâ umut edebiliyordu) beklentisinin yok oluşu gibi ideal ve gerçek huzursuzluklar birleşerek onların öfkesini biçimlendiriyordu. "Dernek" adamları, biraz daha talihli olsalar da, daha az radikal değildiler; William Lowett gibi pekçok Londra ve taşra işçi sınıfı önderi bu tabakadan geliyordu. Onlar statülerini, yalnızca sendikal militanlığa dayanarak koruyabiliyorlardı ve hayat kazanma biçimleri, onlara, ortak eylemin erdemleri ve rekabetin kötülükleri konusunda devamlı bir eğitim sağlıyordu. Daha talihsiz komşularının ya da meslektaşlarının (bir kaza ya da içki düşkünlüğü gibi) daha derin uçurumlara yuvarlandığına tanık oluyorlardı. Siyasal düşünceye en fazla ihtiyacı ama en az zamanı olan işte bu derinliklerdekilerdi. Tarım işçisi toprağa özlem duyuyorsa, zanaatkâr "bağımsızlığın" peşinde koşuyordu. Erken işçi sınıfı radikalizminin büyük bir kısmını renklendiren işte bu özlemdir. Ancak Londra'da (1790'larda, Birmingham'da ise 1830'larda hâlâ güçlü olan) küçük usta [küçük işveren-ç.n.] olma rüyası, 1820'lerin ve 1830'ların "tavanarası" ya da "oda" ustaları deneyimi, yani toptancılara ya da ucuzcu dükkânlara hafta boyu kölelik anlamına gelen bir "bağımsızlık" karşısında dayanamazdı. Bu durum, 1820'lerin sonunda Owenciliğe yönelik müthiş destek artışını - sendikal geleneklerin ve bağımsızlık özlemlerinin, kendi geçim kaynakları üzerinde kendilerinin denetimini sağlayacak, *ortak* bir bağımsızlık anlayışına dönüşmesini açıkla-

maya yardımcı olur.[56] Owenci girişimlerin pekçoğu başarısız olduğunda, Londralı zanaatkâr kendi bağımsızlığı için sonuna kadar mücadele etmeyi sürdürdü: deri, yün ya da kumaş bittiğinde, sokak satıcıları kalabalığına karıştı ve ayakkabı bağcığı, portakal ya da fındık-fıstık sattı. Londra doğumlu zanaatkâr bu hıza çok nadiren karşı koyabiliyordu ve proleter olmak istemiyordu.

Ücret dizilerini, belki de açıklığa kavuşturmadık, yalnızca bu dizilerin var olduğu biçimiyle nasıl okunması konusunda bir öneri getirdik ve eleştirdik. Her zaman, özellikle, verilerin dernek üyesi olan ya da olmayanların ücretlerine mi dayandığına ve de herhangi bir meslekteki bölünmenin nereye vardığına bakılmalıdır. Pekçok endüstri ve meslek için ortak olan belirli deneyimler söz konusuydu. Çok azı savaş sonrası bunalımında sıkıntı çekmedi ve 1820 ile 1825 arasında pekçoğu su üstünde kalabildi. Gerçekten de daha iyi istihdamın söz konusu olduğu böyle bir dönemde itibarsız meslekler faaliyetlerini arttırabiliyor ve çok fazla fark edilmiyorlardı çünkü dernek adamlarının konumunu tehdit etmiyorlardı. Birleşme Yasaları'nın ilgasını izleyen oniki ay boyunca, genel refah, atılgan sendikacılıkla birleşince pekçok çalışan grubu hatırı sayılır ilerlemeler kaydetti. 1825 yazında, müreffeh durumlarını anlatan dili, dönemin Radikal ya da işçi sınıfı gazeteciliği ile pek bağdaşmayan Seramikçilerin bir raporu *Trades Newspaper*'da yayımlandı: "Dokumacılar dışarıda bırakılırsa, çalışan sınıfların daha fazla rahat ettikleri bir başka dönemden söz etmek çok zordur." Önceki sekiz ay boyunca Seramikçiler gerçek bir grev dalgası tarafından sürüklenmişlerdi:

> Staffordshire'de greve ilk başlayanlar marangozlar oldu ve daha sonra her meslek sırayla buna katıldı. Maden kömürü işçileri seramikçilerin onlarsız yapamayacağını biliyordu ve ikincilerin adım attıkları andan itibaren ne bir kazma sallandı ne de aşağıya bir kova salındı... Seramikçiler ikinci kez ortaya çıktılar ve ellerindeki kartları, sıradan bir işçinin günde 6 şilin, parça başı çalışan daha yetenekli kalfaların haftada fiilen 3 sterlin alması yolunda kullandılar. Terziler bile nedenini ni-

56 Sınıf Bilinci başlıklı bölümde Owencilik tartışmalarına bakınız.

çinini öğrenmeden biçmeyi ya da dikmeyi, ütülemeyi ya da bastırmayı ya da bir yaka doldurmayı inatla reddettiler; bu arada, yürekli berberler % 50 bir artışta ısrar ettiler...[57]

Bu kazanımların çoğu 1826'da kaybedildi; izleyen üç yılda yeniden kazanıldı ve 1830'ların başlarında bir kez daha yitirildi. Ve bu genel öykünün içinde, tek tek zanaatların özel öyküleri yer alıyordu. Genel olarak, daha fazla sermaye, makine ve beceri gerektiren endüstrilerde, zanaatkâr bağımsızlığının bir kısmını kaybetti, ama vasıflı hattâ ayrıcalıklı bir proleter olmaya oldukça kolay aşamalardan geçerek ulaştı: makine ustası, mühendis ya da metal mekanik ustası oldu; tersane ustasının becerileri gemi yapımı zanaatları arasında bölündü. Dışarıya iş verilen ya da çocuk ve vasıfsız işgücünün kullanılabildiği endüstrilerde, zanaatkâr bağımsızlığının bir kısmını, artan güvensizlik ve ciddi statü kaybı bedeli karşılığında korudu.

Savaş sonrası yılların siyasî tarihine geri döndüğümüzde, bizi en çok ilgilendirecek olan zanaatkârın dışarıdan görünümüdür. Dolayısıyla onun altındaki derinliklerde bulunanları ele alırken daha izlenimsel olabiliriz. Aslında, 19. yüzyılın ilk onyıllarında vazıfsız işçiler hakkında bilinenler azdır. Çünkü sendikaları yoktu, onların hoşnutsuzluklarını açıklayan liderlere sahip değillerdi ve sağlık ve konutla ilgili birkaç sorun dışında parlamento komisyonları onları incelememişti.[58] Durumu bozulan zanaatkârın, yarı vasıflı ya da vasıfsız çetin işlerde çalışmak için ne fiziği ne de yeteneği uygundu. O tür meslek grupları çalışanlarını ya kendi içinden istihdam ediyor; ya da kırsal ya da İrlandalı göçmenler bu tür işlere rağbet ediyorlardı. Bunlardan bazıları, doklarda, ya da ırgat ve kürekçi olarak düzensiz işler için iyi sayılabilecek ücret alıyorlardı. Bunlar "zayiat" ya da arızi işgücü olarak gölgede kalmakta ve şehirdeki hepten işsiz göçmenler olarak, William Lovett'in Londra'ya ilk geldiğinde başına geldiği gibi, "günde bir penilik somun ekmeği ve en yakındaki tulumbadan su içerek haftalarca" yaşamak zorunda kalıyorlardı. Lovett ve Cornwallı arkadaşı;

57 *Trades Newspaper*, 24 Temmuz 1825. Ayrıca bkz. W.H. Warburton, *History of T.U. Organisation in the North Staffordshire Potteries* (1931), s. 28-32.

58 Bununla birlikte aşağıdaki İrlandalı işgücü ile ilgili bölüme bakınız.

> ...genellikle saat 5'te kalkıyor ve saat 9'a kadar farklı dükkânlarda ve binalarda iş arıyorduk; sonra bir penilik somun ekmeği satın alıyor, aramızda bölüşüyorduk; sonra yeniden öğleden sonra 4'e ya da 5'e kadar dolaşıyorduk; yarıya bölünmüş bir başka somunla günlük işimizi tamamladığımızda ayaklarımız şişmiş ve aç olarak erkenden yatağa giriyorduk.[59]

Ancak son kalan birkaç peniyle geçimini sağlama disiplinini gösteren enderdi. Tüm toplumsal araştırmacıların bildiği gibi, iş bulma konusundaki alışılmış belirsizlik önlem almaktan vazgeçirir ve bilinen zorlukların, zaman zaman işe girildiğinde görülen harcama savrukluğu ile yer değiştirmesine yol açar. Seyisler, çöpçüler, su kenarında çalışanlar, vasıfsız inşaatçılar, arabacılar ve sair amelelerden farklı olarak, sokak satıcıları, dilenciler, dolandırıcılar, fukaralar, arızi ya da profesyonel caniler, Ordu mensupları için, "arızilik" bir hayat tarzı haline gelmişti. Sokak satıcılarının bir kısmı zengin tacirlerdi; diğerleri zaptolunamaz asalaklardı; seyyar sebzeci ya da balıkçılar, ilahi okuyucular, balad söyleyiciler gibileri, Edwin Chadwick ve Dr. Kay'in fetva veren tezine komik ve mahvedici bir antitez oluşturmaktaydı. İnsanların hayatta kalmak için, köpek pisliği toplamak ya da sıçankulağı satmak ya da beheri 1 ya da 2 peniden mektup yazmak (aşk mektupları için "en iyi yaldız, süslü zarf ve bir Sözlük gerekir") gibi çarelere başvurmaları sersemleticidir. 1840'lara gelindiğinde sokak satıcılarının büyük kısmı kesinlikle çok çaresizdi. Derin bir istatistiksel soluk alırsak, ortalama bir suçlunun (ama fahişenin değil) hayat standardının (1830'ların sonunda) etkili bir polis gücünün kurulmasına kadar arttığını söyleme riskini göze alabiliriz çünkü depolardan, pazarlardan, kanal mavnalarından, doklardan ve demiryollarından hırsızlama olanakları katlanmıştı. Muhtemelen pekçok arızi işçi kazancını bu yolla tamamlıyordu. Gerçek profesyonel suçlu ya da "yolcu", kendi itirafına göre mükemmel bir hayat standardına sahip görünmektedir; "iyimser"lerden sayılabilir. Evli olmayan annenin standardı, kadın istihdamının çok yoğun olduğu Lancashire gibi yerler dışında, muhtemelen düşüyordu: yalnızca Wilberforce'a değil, Malthus'a ve ekonomi politiğin kanunlarına karşı riayetsizlik etmişti.

59 Lovett, *a.g.e.*, I, s. 25-26.

O günler, bir fabrika kentinde yaşları beşle onbeş arasında değişen altı çocuklu bir dulun şanslı sayılabileceği ve gözleri gören ya da vücutça sağlam olanların, kazancından nasiplenebilmek için yersiz yurtsuzların "aristokrat"ı sayılan kör bir dilenci ile gezmeyi tercih ettiği günlerdi. Ayakkabı bağcığı satan bir körün Mayhew'a söylediğine göre, "kör bir adam her yerde kendisine bir kılavuz bulabilirdi çünkü herkes onun bir şeyler elde edeceğinden emindi." Memleketi olan Northumberland'dan çıkıp pansiyon pansiyon dolaşarak "dilencilerin en akıllısı" olmuştu: "Hayattan giderek daha hoşnut olmuştum ve bundan başka bir işin nasıl yapılabileceğini düşünemiyordum." Sonunda Londra'ya ulaştığında, "sokaklarda yürürken, benim mi sokakları yoksa sokakların mı beni taşıdığını bilemiyordum".[60]

Diğer iyimserler arasında ileri derecede profesyonel "dolandırıcılar" yer alıyordu; bunların sık rol değiştiren bir repertuar aktörü kadar değişik kılıkları vardı. Ve sanatlarını başkalarının ıstıraplarını üstlenerek icra ediyorlardı: "iflas etmiş saygın bir tacir ya da sorumsuz bir Beyefendi ", "muhtaç bir makine ustasının pususu", "yol parası kesen denizci":

> "Mavi yünden denizci gömleği ve külot ya da lime lime bir pantalon giyerek Shallow Tugayı'ndan birisi gibi... dışarı çıktım. Dört kişiydik. Günde 1 sterlin ya da 16 şilin gelirle temiz bir hayatımız vardı. Önümüze çıkan herkese takılıyorduk, kömür yükleyiciler falan, savaşçı kaptanlar. 'Soylu savaş kaptanım' derdik, 'iskele tarafından bize bir iki gülle salla, Nelson'un buldoglarına;'... Shallowlar Londra'da öyle tanındılar ki ikmal işleri acaipleşti, ben donanmayı bıraktım. Gördüğünüz gibi sokaklarda gemi artıkları sıradan hale geldi, insanlar onlarla ilgilenmiyor..."[61]

Piyasayı iyi inceleyen ve insanî acıma duygusunun elastik olmayan mecalsiz talebini karşılamak üzere ıstırabın arzını ayarlayabilen sahtekârlar, deneyimsizlik ya da gurur nedeniyle sefillikleri-

60 Mayhew, I, s. 452.

61 Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 461. Savaşlardan sonraki birkaç yıl boyunca Londra dilencilerinin içindeki en büyük grup gerçekten de donanmadan terhis edilmiş insanlardı: *Fourth Report of the Society for the Suppression of Mendicity* (1822), s. 6.

ni kendi çıkarları yönünde pazarlayamayan gerçekten ıstırap çekenlerden çok daha iyi durumdaydı. 1840'lara gelindiğinde sahtekârların numaralarının pekçoğu biliniyordu. Dickens'ın ya da Mayhew'un bilgi ve insanlığına sahip olmayan her orta sınıf mensubu, açılmış avuçlarda tembellik ve dalaverenin kanıtlarını görüyordu. Ve Londra'nın ya da büyük kentlerin merkezleri için haklı da olabilirdi zira sürrealist bir dünyada dolaşıyordu: açılmış avuç bir dilencininki olabilirdi; kar fırtınasındaki yarı çıplak adam "titreyen düzenbaz" olabilirdi ("iyi bir düzenbaz bir zamanlar olduğu gibi elverişsiz mevsimde günde iki şiline çalışan... o kadar düzenbaz olmayan birisiydi"): bir paket dökülmüş çay ve kaybedilmiş bozukluklar öyküsüyle bir çukurda hıçkıran çocuk, düzenbazlıkta annesi tarafından eğitilmiş olabilirdi. İki kolunu da kaybetmiş madenci gıpta edilecek bir adamdı ve:

> Kaldırımda, madende tekerlekli arabanın üstünden geçtiği üzerine uzun bir masal anlatan çok uzun bacaklı bir adam oturuyordu. Adam iyi iş yapıyordu, olağanüstü iyi iş yapıyordu.[62]

En fazla sıkıntı çekenlerin çoğu orada değildi. Onlar Spitalfields'in tavan aralarında, Ancoats ve Leeds'in bodrumlarında, dışarı işçi köylerinde aileleriyle birlikteydiler. Yoksulların hayat standardının düştüğünden yeterince emin olabiliriz. 1834'teki yeni Yoksul Yasası'na kadarki 30 yıl, sürekli olarak yoksul ödemelerinin aşağı çekilme girişimlerine, yardımların tırtıklanmasına ya da yeni-tip çalışma yerlerinin ortaya çıkışına tanık oldu.[63] Crabbe'in *The Borough*'da (1810) yazdığı, Chadwick'in "Bastilleri"nden biri değil, daha erken bir modeldi:

> Senin planını sevmiyorum: bir numarayla sen
> Yoksullarını, acınacak azınlığı, hayatları boyunca kalmak üzere
> Orada bir eve, görmekten nefret ettikleri yoksullar sarayına
> doldurdun:
> O dev bina, o kapalı yüksek duvarlar, o aşınmış çıplak yollar,
> O yüksek gümberdeyen salon! korkuyla beklenen
> her saati çalan

62 Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 465.

63 Bkz. J.D. Marshall, "The Nottinghamshire Reformers and Their Contribution to the New Poor Law", *Econ. Hist. Review*, ikinci seri, XIII, 3 Nisan 1961.

O büyük, gürültülü saat, o kapılar, o kilitler,
Ve tüm o iktidar göstergeleri: Orası, adı biraz daha kibar
Bir hapishanedir çok az kişinin korku ve utanç duymadan
kalabildiği.

1834 Yasası ve onun Chadwick ve Kay gibi adamlarca uygulanışı, bir dogmayı, insanî ihtiyaçları hiçe sayarak zorla kabul ettirmenin İngiliz tarihindeki belki de en kararlı girişimiydi. 1834'ten sonra hiçbir hayat standardı tartışması, sıkıntı içindeki Gözetim Kurulları'nın Chadwick'in aptalca Uygulama Talimatları'nı bunalımdaki endüstri merkezlerinde yardımların vahşice sınırlandırılması ya da tümüyle ortadan kaldırılması için uygulamalarını dikkate almadan ve Malthusçu-Benthamcı düşüncelerin ışığını ampirist kuzeye yaymak için çalışan Yardımcı Komiserler'in misyoner heyecanını izlemeden hiçbir anlam ifade etmez. Başlangıçtan itibaren disiplin ve sınırlandırma düşüncesi, maddi anlamda "daha az elverişlilik"ten[64] çok daha önemliydi; en yaratıcı Devlet bile, tavan arası ustalarının, Dorsetli işçilerin, çorap örücülerinin ve çivicilerin koşullarından *daha kötü* koşullarına öykünecek kurumları yaratmakta zorlanabilirdi. Psikolojik yıldırma politikası, pratik olmayan sistemli açlık politikasının yerini almıştı: "iş, disiplin ve engelleme". "Bizim hedefimiz", diyordu bir Yardımcı Komiser, "işevlerini mümkün olduğu kadar hapishanelere benzetmektir" ve bir başkası, "bizim amacımız... orada öylesine katı ve caydırıcı bir disiplin uygulamaktır ki, yoksullar üzerinde terör yaratılsın ve oraya girmeleri engellenmiş olsun." Dr. Kay, Norfolk'daki başarılarını büyük bir tatmin duygusuyla kaydediyordu: yemeklerin azaltılması, "önemsiz ve alışılagelmiş usûllerin izlenmesinden", dinî uygulamalardan, yemeklerde sükûnetin sağlanmasından, "kesin itaatten", cinslerin ve ailelerin (aynı cinsiyetten olsalar bile) birbirinden ayrılmasından, çalıştırma ve başkalarıyla görüştürülmemeden daha az etkili oluyordu. Bir gün, başparmağı sıkan işkence aleti gibi garip görünecek, o bayağı törensel İngilizcesiyle, şunları kaydediyordu:

İşevinin duvarları içinde kalırlarken, yoksulların yanlarındaki eşyalarına, kutulara, porselene, giyim eşyalarına ve saireye

64 1834'ten sonra işevlerindeki yoksulların durumu, dışarıda en kötü durumdaki amelelerin durumundan "daha az elverişli" sayılıyordu.

izin verildiğini gözlemledim. Bu tür eşyaların değişik Yöneticilerin tasarrufuna terk edilmesi ... ve depoya kaldırılması yolunda emir verdim. Cosford Union işevinde bu değişikliği uygulamaya koyarken Bay Plum, kutularda saklanmış (yiyeceğin ne kadar bol olduğunu gösterir) hatırı sayılır miktarda ekmek ve sabun ve işevinin ambarından aşırılmış diğer malzemeler buldu... Bu değişikliği izleyen sabah, vücutça sağlam oniki kadın, dışarıda çalışmayı tercih ettiklerini söyleyerek evi terk etti.

Ne ailesi olan dullar, ne yaşlılar ve güçsüzler, ne de hastalar, diye devam ediyordu Dr. Kay, Chadwickçi bir haykırışla, işevindeki bu aşağılayıcı muameleden, sahtekârlık ve arsızlığı desteklemiş olmak korkusuyla, ya da endüstrinin gücünü sinsice zayıflatmak endişesiyle... ya da tutumluluk... basiret... gelecek nesillere ilişkin görevler... yetenekli ve faal oldukları yıllarda çalışanların bağımsız çabalarını korumak adına... istisna edilmeyecekti.

Dr. Kay ve Bay Plum adına ne hatırı sayılır bir zafer! Vücutça sağlam oniki kadın bir darbeyle (belki de kötümserlerden iyimserlere şekil değiştirtiliyorlardı) tutumlu ve basiretli yapılıyordu! Ama bununla birlikte, bütün çabalarına rağmen, 1838 yılının ilk üç ayında, İngiltere ve Galler'deki 443 Birlik'ten gelen eksik verilere göre, faaliyet gösteren yeni Bastillelerdeki işevi sakinlerinin sayısı (Lancashire ve Wist Riding'in hemen hemen tümü, ve kimi başka yöreler dışarıda bırakılmak koşuluyla) 78.536 idi. 1843'e gelindiğinde bu sayı 197.179'a yükselmişti. Sefaletin derinliğine en çarpıcı kanıt, asla içinde oturulmadığı gerçeğinde yatmaktadır.[65]

65 Dr. Kay'in kanıtları için bkz. G. Cornewall Lewis, *Remarks on the Third Report of the Irish Poor Inquiry Commissioners* (1837), s. 35-35; 1838'de işevi sakinlerinin sayısı konusunda bkz. *Fifth Report of the Poor Law Commissioners* (1839), s. 11, 181; Chadwick'in "aptalca" talimat mektuplarının endüstriyel bunalım sırasında dışarıdan yapılan yardımlarla karşılaştırılması onun Mansfield Gözetmenleri'yle olan yazışmasında bulunabilir, *Third Annual Report P.L.C.* (1837), s. 117-119; *Tenth Annual Report* (1844), s. 272. Yoksul Yasası üzerine geniş literatür, ve buna karşı kuzeyde gösterilen direnişin parlak öyküsü için bkz. C. Driver, *Tory Radical* (1946), Bölüm xxv ve xxvı tavsiye edilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

DOKUMACILAR

Dokumacıların 19. yüzyıldaki tarihi daha iyi günler efsanesinden ayrılmaz. Anıların en güçlü olduğu yerler Lancashire ve Yorkshire'dir. Ama efsane tekstilin pekçok dalında ve Britanya'nın pekçok yerinde de geçerlidir. 1780'lerde Orta İngiltere çorap dokumacılarından bir örnek:

> Panayır geldiğinde, çorap imalatçısının derli toplu bahçesinde fasülyesi ve bezelyesi ve kocaman bir fıçı kuvvetli birası bulunurdu.

"Hafta içi giysilerinin yanı sıra bir takım Pazar elbisesi"vardı.[1] Gloucestershire dokumacılarıyla ilgili olarak:

> Küçük kulübeleri mutlu ve hoşnut görünürdü... bir dokumacının yardım için yetkililere başvurması ender görülen bir şeydi... Sükûnet ve memnuniyet dokumacının yanı başındaydı.[2]

Belfast'ın keten dokuma mahallesi hakkında:

---

1 W. Gardiner, *Music and Friends* (1838), 1, s. 43. Ayrıca bkz. M.D. George, *England in Transition* (Penguin Baskısı, 1953), s. 63.

2 T. Exell, *Brief History of the Weavers of Gloucestershire*, aktaran E.A.L. Moir, "The Gentlemen Clothiers", H.P.R. Finberg (ed.), *Gloucestershire Studies* (Leicester, 1957), s. 247.

> ... Bir zamanlar düzen ve temizliği ile tanınan mahallede, beyaz badanalı evlerini, küçük çiçek bahçelerini, ve ayinde ve pazar yerinde aileleri ile birlikte nezih görünümlerini hatırlıyordu. Şimdi bu evler pislik ve yoksulluk yığını halindedir...[3]

Dr. Dorothy George, akıcı ve ikna edici çalışması *Geçiş Halindeki İngiltere*'de, "altın çağın" genel olarak bir mitos olduğunu öne sürmüştür. Ve iddiaları haklılık kazanmıştır.

Bunu belki de çok kolaylıkla başarmıştır. Netice itibariyle, eğer "altın çağın" dokuz kukasını dikersek, onları yıkmak zor olmaz. 18. yüzyılda Spitalfields ipek dokumacılarının durumu imrenilecek bir durum değildi. Ve güney-batı ve Norwich'te yünlü ve yün ipliği endüstrilerinin kapitalist örgütlenmesinin, daha sonra Lancashire ve Yorkshire'de olacakları haber veren pekçok çelişki biçimine yol açtığı doğrudur. Ayrıca, 18. yüzyıl dokumacı topluluklarının koşullarının, Gaskell'in etkili çalışması *İngiltere'nin İmalatçı Nüfusu*'nda idealize edilmiş olduğu da kuşkusuz doğrudur. Ve (Gaskell'i izleyen) Engels de 1844'te fabrika çalışanlarının dedelerinden "dindar, dürüst; düzgün ve sakin bir hayat yaşıyorlardı" diye bahsederken aynı şeyi yapıyordu.

Ancak, bir yanda 18. yüzyılın güçlükleri ve çatışmaları, öte yanda 19. yüzyılın idealizasyonu sorunu çözmez. Anılar bakidir. Aynı şekilde, kolay yoruma olanak vermeyen pek bol malzeme de bakidir. Küçük tarım kazançları ya da bahçelerden, eğirme ve hasat işlerinden elde edilen ek gelirlerin varlığı ülkenin pekçok yerinde görülen bir şeydir. Penninelerdeki geç 18. yüzyıl dokumacı köylerinin sağlamlığına ilişkin bugüne kadar kalmış mimari kanıtlar vardır. Bugün yapılan en genel yanlış, Gaskell ya da Engels'inki değil; zanaatkâr statüsünden sıkıntı içindeki dışarı işçisine geçişin zor ve acılı doğasını aşağıdaki türden rahat bir şekilde ifade edenlerindir:

> Sanayi Devrimi öncesi dönemin bir tür altın çağ olduğu görüşü bir mitostur. Erken fabrika çağının pekçok kötülüğü, önceki dönemlerinkinden daha kötü değildi. 18. yüzyılda yerli

3 Emmerson Tennant, Belfast Milletvekili, Avam Kamarası, 28 Temmuz 1835. Ayrıca (Spitalfields ipek dokumacıları için) Thelwall'ın 5. bölümde anlattıklarına bkz.

eğirici ve dokumacılar, elbiseciler tarafından, 1840'larda imalatçıların fabrika çalışanlarını "sömürdüğü" kadar acımasız bir şekilde "sömürülmüştür."[4]

18. yüzyılda dört tür dokumacı-işveren ilişkisi saptayabiliriz: (1) Müşteri- dokumacı; köyde veya küçük bir kasabada yaşayan, bağımsız statüde, daha çok terzi ustasına benzeyen, müşteriye sipariş üzerine iş yapan Silas Marner. Bu türün sayısı azalıyordu ve burada bizi ilgilendirmiyor. (2) Daha yüksek zanaatkâr statüsüne sahip dokumacı, kendi işinde çalışıyor ve çeşitli işverenlere parça başına iş yapıyordu. (3) Dokumacı kalfası, ya bir usta-elbiseciye ya da daha yaygın olarak kendi evinde ve kendi malı olan dokuma tezgâhında bir ustaya çalışıyordu. (4) Çiftçi ya da küçük mülk sahibi dokumacı, dokuma tezgâhında yarı-zamanlı çalışıyordu.

Son üç grup içiçe geçmiştir ama farklılıkları ortaya konursa yararlı olur. Örneğin, 18. yüzyılın ortasında Manchester'deki tuhafiye ve kontrollü ticaret büyük ölçüde dokumacı-zanaatkârlarca (grup 2) ileri bir örgütlülük düzeyinde yürütülüyordu. Yüzyılın ikinci yarısında pamuklu endüstrisi geliştikçe yüksek ücretlerin cazibesine kapılan çok sayıda küçük çiftçi (grup 4) yarı-zamanlı dokumacılık yapmaya başladı. Aynı zamanda West Riding yünlü endüstrisi, büyük ölçüde kendi evinde ya da dükkânında bir-iki kalfa ve çırak çalıştıran (grup 3) imalatçı-elbiseciler şeklinde örgütlenmişti. 1780-1830 yıllarının deneyimlerini basitçe anlatmak için şunu söyleyebiliriz: anılan dönemde her üç grup, statüsü büyük ölçüde azalmış tek grup halinde, yani proleter dışarı işçisi halinde birleşti. Bunlar kendi evlerinde, kimi zaman kendi tezgâhlarında kimi zaman kiralık tezgâhlarda çalışıyorlar, bir fabrika ya da aracının isteğine göre verilen ipliği dokuyorlardı. İkinci ve üçüncü grupların sahip olduğu itibar ve güvenceyi ve dördüncü grubun sahip olduğu yan gelirleri kaybetmişler ve Londralı zanaatkârın tümüyle "itibarsız" saydığı koşullarla karşı karşıya kalmışlardı.

Kuzeyin dokumacıları arasında itibar kaybına ilişkin anılar gerçek deneyimlere dayanıyordu ve uzun süre etkili olmuştu. 18.

4 F. Engels'in *Condition of the Working Class in England in 1844*'üne (1844'te İngilitere'de İşçi Sınıfının Durumu) W.O. Henderson ve W.H. Chaloner tarafından yazılan önsöz, s. xiv.

yüzyılın sonunda Batı İngiltere'de dokumacılar, çoktan, "yünü satın alan, eğirmenin, dokumanın, boyamanın, makaslamanın, dikişin ve sairenin parasını ödeyen" ve bu tür işlemlerde 1000 kişi kadar adam çalıştırabilen büyük Beyefendi elbiseciler tarafından istihdam edilen dışarı işçisi haline gelmişlerdi. 1806 yılında Yorkshireli bir tanık, iki sistemi karşılaştırıyordu. Batı İngiltere'de,

> bizim Yorkshire'de yerli sistem dediğimiz şeye benzer herhangi bir şey yoktur; yani yerli sistemden kastettiğim, köylerde ya da birbirinden ayrı yerlerde, her türlü olanağı ile kendi sermayesi ile iş yapan küçük elbisecilerdir... Anladığım kadarıyla İngiltere'nin batısında işler bunun tam tersidir, orada imalatçı, müstakil bir evde oturması dışında bizim Yorkshire'deki fabrikada çalışan sıradan işçi gibidir; bauda yün, dokunmak üzere onlara temin edilir, Yorkshire'de ise adamın kendi malıdır.[5]

Ancak, 18. yüzyılda, Yorkshire'deki yerli endüstride yün, dokumacının değil, küçük usta-elbisecinin malıydı. Dokumacıların çoğu, tek bir elbiseciye çalışan ve (her ne kadar daha sonra pek idealize edilmiş olsa da) bağımlı statüde birer kalfa idi. Elbisecilerin hayatının "şairane" bir resmi, "1730'larda yazılmış Elbisecinin Durumunu Anlatan Şiir'de" bulunabilir.[6] Dokumacılar, "sabahın beşinden akşamın sekizine kadar elleri ve ayakları ile" çalıştıktan sonra bir masanın etrafında otururlarken resmedilmektedir. Tom, Will, Jack, Joe ve Mary'nin, ustanın oğulları, kızları mı yoksa kalfaları ve çırakları mı olduğunu bilmiyoruz.

> Dedi usta, "Çocuklar, sıkı çalışın rica ederim
> "Kumaş bir dahaki pazara yetişmeli.

---

5 Aktaran, E.A.L. Moir, *a.g.e.*, s. 226. Batı İngiltere'deki endüstri için ayrıca bkz. D.M. Hunter, *The West of England Woollen Industry* (1910) ve J. de L. Mann, "Clothiers and Weavers in Wiltshire during the Eighteenth Century", L.S. Presnell (ed.), *Studies in the Industrial Revolution* (1960) içinde.

6 Leeds Referans Kütüphanesi'ndeki elyazması kopya, *Publications of the Thoresby Society*, XLI, Bölüm 3, No. 95, 1947, s. 27-279'da F.B. tarafından temize çekilmiştir; bazı bölümleri H. Heaton'un *Yorkshire Woollen and Worsted Industries* (1920), s. 344-347'de yer almaktadır. Profesör Heaton'un kitabı, 18. yüzyılda Yorkshire endüstrisi konusunda hâlâ en standart otorite olma özelliğini korumaktadır.

"Ve sabah Tom eğiriciye gitmeli,
"Ve Will bakınmalı tokmakçılara;
"Ve Tom erken kalkıp yarın sabah,
"Eğirme işini bitirip hazır etmeli ki
"Siz onu tezgâha koyabilesiniz.
"Joe, git atıma biraz arpa ver,
"Yarın Wolds'a gitmeyi düşünüyorum;
"Çizmelerimi temizleyip parlatmayı unutma,
"Çünkü sabah erken kalkacağım!
"Mary, işte yün, onu al ve boya
"Çarşaflık bez için gerekli bu!"
Evin Hanımı: "Yani bana işimi anlatıyorsun,
"Senin iç gömleğini onarmalıyım,
"Rica ederim, masura tekerine kim oturacak?
"Ve ip bükme makinesinin başında ekmek mi pişer!
"Çalışan biz, döven biz, pişiren biz,
"Ve sütü sağan ve çocukları okula gönderen,
"Ve çocuklar için elmalı turta yapan,
"Ve maya yapılacak tepeleme,
"Ve yıkama, sabah, öğlen, akşam,
"Ve kaplar kaynatılacak, sütün kaymağı alınacak,
"Ve akşam yine çocuklar toplanacak!"

Bu tablo, Cobbett'in 18. yüzyılda evini ve kısmetini çalışanlarıyla paylaşan nostaljik güneyli çiftçisi ve çalışanları arasındaki pederşahi ilişkilerin kurgusuyla bir mukayeseyi davet etmektedir. Bu tablo, Halifax ve Leeds yörelerinde, kumaş imalatı sürecinin, hemen hemen tümüyle tek bir ev-içi ünitede gerçekleştiği dönemin güvenilir bir resmidir. 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde bazı koşulların irdelenmesi gerekir. Usta artık yününü *Wolds*'dan* almıyordu (şimdi yün ipliğini doğrudan bir fabrikadan satın alıyor olabilir) ve kimi son işlemler uzmanlaşmış dükkânlarda yapılıyordu. Her ne kadar son Kumaş Salonları Halifax'ta 1779 gibi geç bir tarihte açılmış, ve 1790'larda Leeds'de ruhsatsız ticaret yapan, çıraklıktan yetişmemiş "ayakkabıcılar ve tenekeciler" ve kendi

(*) *Wolds*: Kuzey Yorkshire ve Humberside'ın tepelik yöreleri için kullanılan bir terim - ç.n.

işinde çalışan dokumacıların ürünlerini pazarladığı yeni bir korsan kumaş salonu kurulmuş olsa da, pazar bunların ürünleri için o kadar da "serbest" değildi. Küçük kumaşçı, tacirlere, aracılara ya da fabrikalara, giderek daha bağımlı hale geliyordu. Eğer başarılı olabilirse, çoğu kendi evinde çalışan onbeş yirmi dokumacı istihdam ederek küçük bir kapitalist olabilirdi. Eğer başarılı değilse, bağımsızlığından ve aracının isteği doğrultusunda yün ipliğini kumaşa dönüştürmek için üstlendiği işler nedeniyle yaptığı ödemeler yüzünden kârından olurdu. İşlerin kötü gittiği dönemlerde tüccara borçlanırdı. Tam anlamıyla bir el-tezgâhı dokumacısı olma yolunda ilerliyordu ve rekabet giderek şiddetlendikçe Evin Hanımı'nın ekonomisi mesleğin beklentileri karşısında yok oluyordu.

Bu süreçler ağır işliyordu ve başlangıçta o kadar da sancılı değildi. Yüzlerce *yeoman* kumaşçı, 1807 yılında Wilberforce'a oy vermek için York'a gidenler arasında bulunuyordu. Endüstrinin girift alt-bölümleri bazı küçük ustaların elli ya da daha fazla yıl tutunabilmesine olanak verirken, diğerleri yalnızca küçük tamamlayıcı işler yapabiliyor ve kırpıcı dükkânları açabiliyordu. Üstelik, yün ipliği üretimindeki büyük artış dokumacının emeğine kimi primler de sağlıyordu. 1780'le 1820 arasında kumaşçının bağımsızlığını ve itibarını yitirmesi bir ölçüye kadar işin bolluğu nedeniyle gözlerden saklanabiliyordu. Bazı durumlarda eğer Usta'nın statüsü, kalfasının statüsüne düşüyorsa, Tom, Will, Jack ve Joe'nunki yükseliyor görünüyordu. Fabrikalar ve aracılar dokumacı peşinde koşarken, kalfalar da usta kumaşçılardan biraz daha bağımsız hale geldi. Şimdi artık kendi ustasını seçebiliyordu. Bu durum, pamukta olduğu gibi yünde de dokumacı kalfasının "altın çağı" oldu.

18. yüzyılın erken dönemlerinde, şiirde anlatılan ilişkiler yalnızca patriyarkal anlamda şairane idi. Kalfanın ustasından, çiftlikteki yıllık işçilere göre, biraz daha bağımsız olması işin zimmet tarafıydı. Köydeki çırak eğer kötü bir ustaya düşmüşse, yıllar boyu serfe benzer bir konumdaydı. İşin değerli addedilen tarafı, kalfa kendisini sırf bir dokumacı olarak değil de "kumaşçı" olarak görüyordu. İşi, çoğu tezgâhta olmak üzere değişikti, bir kısmı ise dışarıdaydı. Yün almak için kredi bulma ve kendi nam ve hesabı-

na küçük usta olma konusunda yine de bir umudu vardı. Ustasının dükkânında değil de kendi evinde çalışıyorsa, kendi koyduğu disiplin kurallarından başkasına bağlı değildi. Küçük ustalarla yanlarında çalışan adamlar arasındaki ilişkiler kişisel ve kimi zaman da yakındı: Aynı ananelere bağlıydılar ve aynı topluluk değerlerine sadıktılar:

> "Küçük üreticiler"... Hiç kimseye şapka çıkarmayan adamlardı, ne papazın ne de eşrafın soru sorma ve işlerine karışma hakkını kabul etmezlerdi... Açık konuşmaları ve nezaketsizlikleri kimi zaman kırıcı olabilirdi... Eğer küçük üretici... komşularından birkaçını istihdam edecek kadar yükselmişse, kendisi bizzat çalışmayı bırakmazdı ve istihdam ettikleri kadar ve belki de onlardan fazla çalışırdı. Ne konuşmasıyla ne giyim kuşamıyla büyüklük taslamazdı.[7]

Usta-kumaşçı, Sanayi Devrimi'nin, köylüsü ya da küçük *kulak*'ıydı ve Yorkshire'in bağımsızlık ve açık sözlülük konusundaki şöhretinin onlara dayandığı söylenebilir.

Pamuklu endüstrisinde hikâye başkaydı. Burada ortalama üretim birimi daha büyüktü ve Norwich ve İngiltere'nin batısındaki türden ilişkilere 18. yüzyılın sonlarından itibaren burada da rastlanabilirdi. 1750'lere gelindiğinde Manchester'in tuhafiye ve ekose kumaş esnafı güçlü meslek derneklerinde örgütlenmişlerdi. Çıraklıktan yetişmemiş işgücünün akınına karşı durarak kendi statülerini koruma çabasına girişmişlerdi bile. "Yasadışı" adamlar, "sanki herkes bir başkasının Kapı'sındaymış gibi o kadar çoğaldı ki". Yaz aylarında (dokumacı şikâyet ediyordu) "bu adamlar gündelikçilik gibi dışarı işlere başvuruyorlardı ve sonbaharda:

> Yeniden tezgâha dönüyorlar ve Kışın aç kalmamak için her koşul altında çalışmaya ya da her Türlü süfli işe razı oluyorlardı. Ve kısa süre sonra bunların böylece başlattığı şey, genel Kural oldu...[8]

---

7 Frank Peel, "Old Cleckheaton", *Cleckheaton Guardian*, Ocak-Nisan 1884. Dikkatli bir yerel tarihçi olan Peel, usta-kumaşçının en uzun süre varlığını sürdürdüğü West Riding'in bir bölgesinin 1830'larını anlatmaktadır.

8 Bkz. A.P. Wadsworth ve J. deL. Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire* (Manchester, 1931), s. 348.

1759 yılında Oldhamlı birleşik-dokumacılar çıraklık sınırlamalarının yasal olarak uygulanmasına çalıştıklarında, *Assize* Yargıcı, henüz ifade edilmemiş olan Adam Smith doktrinleri lehinde, ülkenin yasalarını hiçe sayan hasmane bir karar verdi. Eğer çıraklık zorunlu olursa, Meslek edinme Özgürlüğü (Manchester'in mevcut gelişme koşullarının Temeli) yerle bir edilmiş olacaktı":

> Zanaatın Bebeklik döneminde, Kraliçe Elizabeth'in yasaları halkın mutlululuğu için iyi düşünülmüş olabilir; ama şimdi, ulaşmış olduğu Mükemmellik düzeyinde, başlangıçta Yasa'ya göre edinilmesi gerekli olan Bilgiyi engelleyen ve bağlayan o yasaları ilga etmek Yararlı olabilir...

Birleşmelere gelince, "eğer Küçükler Büyüklere akıl verirse, eğer Ayak Baş olursa... o zaman Yasalar niye yapılıyor?" "Toplumun Dostu olan herkesin kaçınılmaz Görevi, bunları daha Başlangıçta durdurmaya çalışmaktır."[9]

Bu dikkat çekici hüküm, yaklaşık yarım yüzyıl kadar önceden Usta-İşçiler Yasası'nın yürürlükten kaldırılmasını haber veriyordu. Her ne kadar örgütleri tümüyle ortadan kalkmamışsa da, ilk fabrikaların iplik üretimi, güneydoğu Lancashire'de şaşırtıcı gelişme gösterince dokumacılar herhangi yasal korumanın gölgesinden bile mahrum kalmışlardı. William Radcliffe'in Pennine yaylalarındaki o yılları anlatan öyküsü iyi bilinir:

> ...eski dokuma tezgâhı dükkânları yetersiz kalınca her sandık odası hattâ eski ahır, arabaların konduğu yerler, her türden müştemilat onarıldı, duvarlara pencereler açıldı ve hepsi dokuma tezgâhı dükkânı haline getirildi. Sonunda bu yolla yer kazanma yetersiz kalınca, içinde dokuma tezgâhı dükkânı bulunan yeni dokumacı kulubeleri her yerde türedi...[10]

Binlerle göçmeni çeken fabrika değil, el tezgâhı idi. 1770'lerden itibaren, Middleton, Oldham, Mottram, Rochdale gibi yerlerde yoğun yerleşim başlamış oldu. Bolton, 1773'te 5.339 nüfustan, 1789'da 11.739'a ulaştı. Savaşların başında,

---

9 *A.g.e.*, s. 366-367.

10 W. Radcliffe, *Origin of Power Loom Weaving* (Stockport, 1828), s. 65.

> silâh altına alınan çok sayıda kişiye rağmen işçi sınıfı için evler güçlükle satın alınabiliyordu; ve geçen yaz kasabanın kenarında pekçok ev inşâ edildi ve şimdi hepsi dolu.[11]

Küçük çiftçilikten gelme dokumacılar, tarım işçileri ve göçmen zanaatkârlar mesleğe girdiler. 1788 ile 1803 arasındaki 15 yılı, Radcliffe, dokumacı toplulukları için "bu büyük mesleğin altın yılları" olarak niteliyordu:

> Oturdukları yerler ve bahçeleri temiz ve düzgündü, bütün aile iyi giyinmişti, erkeklerin her birinin cebinde bir saat vardı, tüm kadınlar gönüllerine göre giyiniyorlardı; Pazar günleri kilise tıklım tıklımdı; evler iyi tefriş edilmişti, her birinde maun ya da zarif bir kutu içinde saatler, Staffordshire porselenlerinden çay takımları; günlük yaşam ve süsleme için gerekli Birmingham, Potteries ve Sheffield yapımı tuhafiye ürünleri... pekçok kulübe sakininin kendi inekleri vardı...[12]

Burada, mitoslarla gerçek deneyimler birbirine karışmıştır; zira bunlar Gaskell'in anlatımına göre, yüzyılın başında haftada 4 sterlin kazanan ve Bamford'un kendi *İlk Günler*'inde anlattığı dokumacı aileleriydi. Oldham'lı bir günlük yazarının anlattıklarından biliyoruz ki, bu refah, mesleğin en meşakkatli dalı olan kadife dokumacıları için söz konusu değildi.[13] Aslında muhtemelen, dokumacıların yalnızca çok küçük bir azınlığı Radcliff'in standardına erişebilmişti ama pekçoğu da ona ulaşmaya çalışıyordu. Onbeş, yirmi yıllık bu ılımlı refah döneminde dokumacı topluluklarında belirgin bir kültürel kalıp ortaya çıkmaktadır: Bir tür iş ve hoşça zaman geçirme ritmi: Kimi köylerde, dokumacılar arasında

---

11 J. Aikin, *A Description of the Country... round Manchester* (1795), s. 262. "İşçi sınıfı" teriminin bu erken kullanımına dikkat ediniz.

12 Radcliffe, *a.g.e.*, s. 167.

13 Bkz. S.J. Chapman, *The Lancashire Cotton Industry* (Manchester, 1904), s. 40. 1797de başlayan yaygın indirimler konusunda işaretler vardır. Merkezi Bolton'da olan Pamuklu Dokumacıları Derneği, 1797'den 1799'a ücretlerin 1/3 oranında düştüğünü iddia ediyordu; Peder R. Bancroft, 29 Nisan 1799, P. C., A. 155; A. Weaver (Bir Dokumacı), *Address to the Inhabitants of Bolton* (Bolton, 1799); Radcliffe, *a.g.e.*, s. 72-77. Ancak Blackburn'da, 1802'de, ücretlerin haftada 45 ile 50 şilin arasında en yüksek düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır: *Blackburn Mail*, 26 Mayıs 1802.

sınıf önderlerinin (Bambford okumayı ve yazmayı Pazar okulunda öğrenmiştir) ve yerel vaizlerin bulunduğu, bağımsızlık değerlerine derinden bağlı, siyasal radikalizmi benimsemiş, 19. yüzyılın ilk onyıllarında görülenden çok daha yumuşak ve insancıl bir Wesleycilik.

Ancak, makine ile iplik üretimi artışının yol açtığı refah, daha elzem olan statü kaybını gözlerden gizlemiştir. Zanaatkâr ya da dokumacı kalfasının, türsel olarak "el-tezgâhı dokumacısı" adı altında birleşmesi bu "altın çağ"da gerçekleşmişti. Birkaç uzmanlaşmış dal dışında, eski zanaatkârlar (çıraklık duvarları bütünüyle ihlâl edilmiş olarak) yeni göçmenlerle aynı düzeye gelmişler; bu arada çiftçi-dokumacıların pekçoğu, tezgâhta yoğunlaşmak üzere küçük mülklerini terk etmişlerdir. İplik fabrikaları ya da ipliği yaylalara taşıyan "dışarıya iş verenlerin" tamamıyle egemenliği altına giren dokumacılar şimdi birbirini izleyen ücret indirimlerine marûz kalmışlardır.

Ücretlerin düşürülmesi, yalnızca işverenin hırsı ile değil, 'yoksulluk endüstri için gerekli bir teşvik edicidir' şeklindeki yaygın teoriyle destekleniyordu. *Yün Anıları*'nın yazarı aşağıdaki satırları yazdığında belki de İngiltere'nin batısındaki endüstriyi aklından geçiriyordu:

> İyi bilinen bir gerçektir ki... kıtlık, bir dereceye kadar endüstriyi teşvik eder ve üç günlük çalışma ile yaşayabilen bir imalatçı haftanın geriye kalan kısmında boş dolaşır ya da sarhoş olur... İmalatçı beldelerdeki yoksullar, genellikle yaşamak ve haftalık ayyaşlıklarını temin edecek zamandan fazlasını çalışmazlar... Yünlü imalatında ücretlerin düşürülmesinin yoksullara ciddi bir zarar vermediğini ve ulusal bir avantaj ve lütûf olduğunu güvenle ve rahatlıkla iddia edebiliriz. Böylelikle işimizi sürdürebilir, kiralarımızı ödeyebilir ve insanları ucuz yoldan ıslah edebiliriz.[14]

Ama bu teori, pamuk yörelerinde de pekçok yönetici ve ruhban arasında olduğu kadar işverenler arasında da neredeyse evrensel bir şekilde kabul görüyordu.[15] Dokumacıların refahı, kimi

14 J. Smith, *Memoirs of Wool* (1747), II, s. 308.

15 Bkz Wadsworth ve Mann, *a.g.e.*, II, s. 387 vd.

ustaların ve yöneticilerin kafasında ciddi endişe duygularına yol açıyordu. "Birkaç yıl önce", diye yazıyordu bir yönetici 1818 yılında, dokumacılar "o kadar aşırı ücret alıyorlardı ki, haftada üç ya da dört gün çalışarak görece lüks bir şekilde yaşayabiliyorlardı." Bunlar, "paralarının ve zamanlarının büyük bir kısmını birahanelerde harcıyor ve evlerinde günde iki kez yemek masası kuruluyor ve en iyi tereyağı ve buğday ekmeği ile rom şişesi sofralarından eksik olmuyordu."[16]

Napoléon savaşları sırasındaki ücret indirimleri kimi zaman büyük işverenler, kimi zaman vicdanı en kıt işverenler, kimi zaman küçük ustalar ya da "komisyon evleri"ne çalışan küçük ustalar tarafından empoze ediliyordu. Piyasaların durgun olduğu zamanlarda, imalatçılar durumdan yararlanarak, ne ücret verilirse çalışmaktan başka çaresi olmayan dokumacılara fason siparişler veriyor ve böylelikle, "onları kesinlikle talep olmayan zamanlarda, büyük miktarda üretime zorluyorlardı."[17] Talebin geri gelmesi üzerine mallar düşük fiyattan pazara sürülüyor ve dolayısıyla her küçük durgunluğu, pazarın ucuz mallara boğulduğu bir dönem izliyor ve böylelikle de ücretler durgunluk ücretleri düzeyinde tutuluyordu. Kimi işverenlerin uygulaması, gerek hatalı mallar için para cezası kesilmesi, gerekse verilen ipliğin miktarında hile yapılması şeklinde son derece vicdansızdı. Bununla birlikte ücretlerin iyice aşağıya çekildiği dönemlerde, 19. yüzyılın ilk otuz yılında dokumacıların sayısı artmaya devam ediyordu çünkü kuzeydeki işsizin en büyük istihdam kaynağı, genel amelelikten sonra dokumacılıktı. Kadife dokumacılığı ağır ve monoton bir işti ama kolay öğrenilebiliyordu. Tarım işçileri, terhis edilmiş askerler, İrlandalı göçmenler işgücü sayısını sürekli şişiriyorlardı.

İlk büyük ciddi indirimler yüzyılın başında söz konusu oldu: savaşın son birkaç yılında iyileşmeler olmuş; onu 1815'ten sonraki indirimler izlemiş ve daha sonra kesintisiz bir düşüş dönemi başlamıştı. 1790'dan itibaren dokumacıların ilk talebi, rakipleriyle aralarında adil yarışma koşullarını sağlayacak yasal bir asgari

16 Aspinall, *a.g.e.*, s. 271.

17 Asgari ücret yasa tasarısı için 1807'de verilen dilekçeyi 130.000 pamuklu dokumacısının imza ettiği ileri sürülmektedir: bkz. J.L. ve B. Hammond, *The Skilled Labourer*, s. 74.

ücret talebiydi. Bu talebin 1808 Mayıs'ında Avam Kamarası'nca reddedilmesini, Manchester, St. George's Field'da, 10.000 ile 15.000 dokumacının katıldığı günlerce süren grev izledi. Gösteriler yöneticilerce kan dökülerek dağıtıldı ve otoritelerin tüm intikamcılığı, Gönüllüler'den Albay Joseph Hanson'un Devletçe, asgari ücret yasa tasarısını desteklemek, dokumacılar arasında dolaşarak, "kötü niyetli ve kışkırtıcı laflar etmek" suçlamasıyla kovuşturulması ve hapsedilmesi şeklinde açığa çıktı:

> Davanıza sarılın ve kesinlikle başarılı olacaksınız... Ne Nadin, ne de de onun hizbinden herhangi biri sizi bugün alanlardan çıkaramaz. Beyler, emeğinizle yaşayamazsınız... Benim babam dokumacıydı; dokumacılık zanaatını ben de öğrendim; ben dokumacıların gerçek dostuyum.

Dokumacılar daha sonra Albay Hanson'a, 39.600 kişinin katkıda bulunduğu bir gümüş kupa vererek minnettarlıklarını ifade ettiler. Manchesterli tarihçi Archibald Prentice, bu olayı, "Kötü niyetli bu kovuşturmanın etkileri, uzun süre ve incitici bir şekilde kendisini gösterdi. Çalışanların işverenlere karşı, 1812, 1817, 1818 ve 1826'da kendini gösteren o acı duyguyu hissetmelerine sebep oldu..." şeklinde yorumluyor.[18]

Prentice'in belirttiği tarihler, buharlı tezgâhların parçalanması (1812, 1826); Battaniyeliler'in Yürüyüşü* (1817) ve Peterloo'dur** (1819). Yasal güvence umudunu kaybeden dokumacılar, siyasî radikalizmin daha doğrudan kanallarına başvurmaya başlamışlardır.[19] 1800'ü izleyen birkaç yıl boyunca, Methodizm ve "Kilise ve ve Kral" serkeşliği arasındaki bir ittifak, dokumacıla-

18 Howell, *State Trials*, Cilt xxxi, s. 1-98; Prentice, *a.g.e.*, s. 33.

(*) Pekçoğu battaniye taşıdıkları için Battaniyeliler olarak anılan bir grubun, siyasî ve ekonomik hoşnutsuzluklarını ifade etmek ve saltanat naibine bir dilekçe sunmak üzere 1817 Mart'ın Londra'ya yaptıkları yürüyüş. Yürüyüş askeri birliklerce durdurulmuş ve önderleri tutuklanmıştır - ç.n.

(**) Peterloo Katliamı (16 Ağustos 1819): Manchester St. Peter's Field'de, başta eltezgâhı dokumacıları olmak üzere 50.000-80.000 kişinin katıldığı bir gösterinin sert bir şekilde bastırılması, çoğu kılıç yarasıyla 11 kişinin ölümü ve pekçok göstericinin yaralanmasıyla sonuçlanan olay. Waterloo'ya kinaye olarak Peterloo diye anılan bu katliam, zulmün sembolü olarak anılagelmiştir - ç.n.

19 Luddizme varan olaylar (1812) için ilerideki Islahatçılar Ordusu bölümüne bakınız.

nın çoğunu siyasî "kralcılar" safına itmiştir. Savaşın ilk yıllarında, 20.000 kadar dokumacının Gönüllülere katıldığı ileri sürülmüştür ve monarşiyi ya da Parlamento Listeleri'ni eleştiren bir kişinin yere yıkıldığı dönemler olmuştur: "Eski okuldan reformcular oldukları için çok ciddi tehlike altında olan iki ya da üç kişi gözümün önüne geliyor", diye açıklıyordu Boltonlu bir tanık, 1834 yılındaki el-tezgâhı dokumacılarıyla ilgili bir Özel Komisyon'da. Gerçek Radikal dalga Savaşlar'dan sonra yükselmeye başlamıştır. Ve dokumacılarla işverenleri arasındaki ikinci kritik çatışma 1818 yılında meydana gelmiştir. O yıl Manchester pamuk eğiricilerinin büyük grevinin ve genel sendikacılık alanındaki ilk etkileyici girişimin ("Filantropik Herkül") yer aldığı yıldır. Mekikleri toplayan, bunları atölyelere ve kiliselere kilitleyen dokumacılar yalnızca Manchester'de değil, Bolton, Bury, Burnley gibi tüm dokumacı kasabalarında bir kez daha greve gitmişlerdir. Grev ustaların verdiği kısa ömürlü tavizlerle ve dokumacıların liderlerinden bazılarının kovuşturulması ve hapsedilmesiyle sona ermiştir.[20] Bu Lancashire dokumacılarının son etkili genel grevi olmuştur: Daha sonra pekçok dalda ücretler 1830'lara kadar aşağı çekilmeye (9 şilin, 6 şilin, 4şilin 6 peni) devam etmiştir.

Dokumacıların koşullarının kötüleşmesini, mekanik tezgâha bağlamak aşırı bir basitleştirmedir.[21] Dokumacıların statüsü, Birleşik Krallık'taki mekanik tezgâhların sayısının 2.400 tahmin edildiği ve elle buharın rekabetinin büyük ölçüde psikolojik olduğu bir dönemde, 1813 yılında darmadağın olmuştu. Tahmin edilen mekanik tezgâh sayısı 1820'de 14.000'e yükselmektedir ama o zaman bile henüz Jacquard* prensibine uyarlanmadığı için ağır ve hantaldır ve karmaşık desenleri dokuyamamaktadır. El-tezgâhı dokumacıları sayısının aşırı bolluğu ve ucuzluğunun mekanik buluşun uygulanmasını ve dokumacılığa sermaye bağlan-

20 Hammonds, *a.g.e.*, s. 109-121. 1818 greviyle ilgili, Hammonds'un yararlandığı İçişleri Bakanlığı belgeleri şimdi eksiksiz bir biçimde Aspinall, *a.g.e.*, s. 246-310'da yer almaktadır.

21 Aynı süreçler, 18. yüzyılda, buharın söz konusu olmadığı Spitalfields ipek dokuma endüstrisinde de görülmektedir. Bkz. M.D. George, *London Life in the 18th Century*, s. 187.

(*) Desenli kumaşların daha ileri bir teknikle dokunabilmesi için, 19. yüzyıl başında Lyonlu, Joseph Marie Jacquard adlı Fransız mücidin geliştirdiği sistem - ç.n.

masını *geciktirmiş* olduğu ileri sürülebilir. Dokumacıların durumunun kötüleşmesi, itibarsız mesleklerdeki işçilerin durumunun kötüleşmesine çok benzemektedir. Her defasında ücretleri düşürülmüş ve durumları giderek daha savunmasız bir hale gelmiştir. Dokumacı şimdi artık daha az ücret karşılığında daha fazla çalışmak zorundaydı ve daha fazla çalışarak bir başkasının işsiz kalma riskini arttırıyordu. Yeni "ekonomi politiğin" taraftarları bile şaşırıp kalmışlardı. Onurlu uygulamaları kendi mahvına sebep olan insancıl bir işveren, "Dr. A. Smith işlerin bu hale geleceğini düşünmüş olabilir mi?" diye soruyordu:

> Talep olmadığı (dendiğine göre) bir sırada 100.000 dokumacı 150.000 kişinin işini yaparken, yani O'nun [A. Smith] var olduğunu düşünemediği bir şikâyete çare olmak üzere O'nun kitabını okumak beyhudedir. Yarısı yemek ve gerisi Yoksul Ödemeleri'yle karşılanıyor. Bir imalatçının kârının, bir Ustanın bir başkasından değil de yoksulların zor kazanılan ücretlerinden elde edildiğini O kavrayabiliyor mu?[22]

"150.000 kişinin işini yapan 100.000 dokumacı" itibarsız mesleklerin özü, daha sonra Mayhew'ün Londra'da gördüğü yarı istihdam edilen, savunmasız, birbirinin ücretini düşüren fazla işgücü havuzu, işte budur. Özellikle yayla köylerindeki dokumacının işi, sendikacılığa ayrı bir engel teşkil ediyordu. Salfordlu bir dokumacı bu koşulları 1834 yılında Özel Komisyona şöyle açıklıyordu:

> El tezgâhı dokumacılarının içinde bulundukları çok özel koşullar, kendi emeklerinin değeri üzerinde en küçük bir denetim sağlama olanağım ortadan kaldırıyordu... Bir işverenin dokumacılarının bile çok geniş bir yöreye dağılmış olması gerçeği, işveren eğer isterse ona, çalışanlarının ücretlerini yek diğerine karşı düşürme konusunda sürekli bir olanak sağlıyordu; kimilerine başkalarının şu kadar daha aza dokuduklarını, ya daha fazla alamayacaklarını ya da işsiz kalacaklarını söylüyor ve bunu sırasıyla hepsine tekrarlıyordu... Şimdi, bu

22 Hammonds, *a.g.e.*, s. 123. Ayrıca Manchesterli dokumacıların 1823'deki etkileyici açıklaması için bkz. Hammond, *Town Labourer*, s. 298-301.

ifadenin doğruluğunu ya da yanlışlığını ortaya çıkarmanın güçlüğü ve zaman kaybı, bu arada başkasının araya girip işi kaparak onları teklif edilen işten de edeceği korkusu... hepsinin kafasında kıvılcımlanan kıskançlık ve pişmanlık duygusu, onları duygu ve düşüncede bölüyor, hepsi indirimden yararlanmak üzere kumpaslar kuruyorlardı...

Yorkshire yünlü ve yün ipliği dokumacılarının gerileyişi, her ne kadar çoğu kez onbeş ya da yirmi yıl geriden gelse de pamukludaki değişimlere paralel bir yol izlemiştir. 1806 yılında Yünlü Meslek Komisyonu'nun önüne gelen kanıtlar, yünlü endüstrisine hâlâ ev-içi sistemin egemen olduğunu gösteriyordu. Ama "küçük üretici"ler azalmaya başlamıştı: "ustaların evi olan pekçok yer şimdi işçilerin eviydi"; aynı zamanda tacir imalatçılar, son işlemleri ve el tezgâhlarını, buhardan yararlanmayan "fabrika"lar halinde tek çatı altında bir araya getiriyorlardı. (Bir tanık, "fabrika, belki 200 kişiyi birarada ve tek binada istihdam ettikleri yerdir" diyordu.) Fabrikalar, özellikle Leeds'de Benjamin Gott'un fabrikası, hem küçük ustalar hem de kalfalar arasında şiddetli bir hoşnutsuzluğa yol açıyordu çünkü hem müşterinin kaymağını elde ediyor hem de -kumaş ve de kesim işlerinde çalışanların ileri derecede örgütlü olduğu- son işlemlerde "yasadışı" adamları işe alıyorlardı. Kalfalar, fabrikaların işlerin canlı olduğu dönemlerde dışarıdaki dokumacılara daha fazla fason iş vermelerinden ve hiç vicdan azabı çekmeden işlerine son verdiklerinden şikâyet ederlerken, küçük usta-kumaşçılar hâlâ kendi kalfaları için iş bulmaya çabalıyorlardı. Üstelik, buhar gücünün kullanılmaya başlanmasından önce bile el-tezgâhlı "fabrika"lar, kökleri derindeki ahlâki önyargıları rencide etmeye başlamıştı. Kırpıcılar ve dokumacılar arasında bir sendika -Kumaşçılar Topluluğu ya da "Kurum"- mevcuttu ve bunun bilinen amacı, fabrikaların sınırlandırılması ve çıraklığın mecburi tutulması konusunda küçük kumaşçılarla birlikte hareket etmekti.[23]

Ne "küçük üretici"ler ne de kalfalar Avam Kamarası'ndan herhangi bir tatminkâr sonuç elde edemediler: Dilekçeleri yalnızca birleşmelerine ve kısa bir süre sonra kaldırılacak olan eski pater-

23 Aşağıdaki Islahatçılar Ordusu adlı bölüme bakınız.

nalist statülerine dikkat çekmeye yaradı. Leeds ve Spen Valley kumaş yörelerinde küçük kumaşçılar direngendi ve onların gerileyişi bir elli yıl kadar daha gecikmiş oldu. Bradford ve Halifax'ın yün ipliği ve Huddersfield'in güneyindeki fantezi yünlü yörelerinde 1820'lere gelindiğinde dışarıya iş verme (fason imalat) sistemi iyice gelişmişti ve aynen pamukluda olduğu gibi dokumacılar ücret indirimlerinin ve ucuz malları depolayan "mezbaha adamları"nın kurbanı oldular.

Yünlü endüstrisinin elit zanaatkârı nasıl kumaşların havını kırpanlar idiyse, yün ipliği işçilerinin elitü de yün tarayıcılardı. İmalat sürecinde bir darboğazı kontrol ettikleri için zanaata girişi sınırlı tutabildikleri ölçüde kendi statülerini koruyabilecek bir durumdaydılar. Ve bunu, en azından 1740'lara kadar geri giden olağanüstü sendikal örgütlenmeleri sayesinde oldukça iyi başarıyorlardı. 19. yüzyılın başlarında, Birleşme Yasaları'na rağmen, etkili bir ulusal örgütlenmeye, emredici bir Tüzüğe, yeraltı örgütlenmesinin her türlü donanımına, işe devam konusunda kayıtsız ve boyun eğmez oldukları yolunda bir şöhrete sahiptiler:

> Pazartesi gelirler, tarak-sobasını yaktıktan sonra sık sık ortadan kaybolur ve belki de Çarşamba ya da hattâ Perşembe'den önce görünmezlerdi... Dükkânda her zaman, *boşta gezen* insanların dinlenebileceği boş bir kanepe hazır tutulurdu...[24]

1825 Şubat'ında Bradford'da, taramacıların azizi Piskopos Blaize onuruna düzenlenen festival muhteşem olmuştu.[25] Haziran ayında, yeni endüstriye geçişi vurgulamak istermişçesine, 20.000 taramacı ve dokumacının katıldığı, 23 hafta süren ve sonunda grevcilerin topyekûn yenilgisiyle sonuçlanan Bradford'un tarihindeki en şiddetli grev başladı.[26] Bir yıl önce Birleşme Yasaları ilga edilmişti. Ücret iyileştirmesi ve rasyonalizasyon talepleriyle başlayan grev sendikal tanınma mücadelesine dönüştü. İşverenler, gre-

24 *Book of English Trades* (1818), s. 441.

25 Topluluk adlı bölümde, Karşılıklılığın Ritüelleri başlığına bkz.

26 Grevin öyküsü için bkz. J. James, *History of the Worsted Manufacture* (1857), s. 400 vd; *Trades Newspaper*, Haziran-Eylül 1826; W. Scruton, "The Great Strike of 1825"; *Bradford Antiquarry* (1888), I, s. 67-73.

vi reddetmeyen ana-babaların çocuklarını işten çıkaracak kadar ileri gittiler. Bu mücadele tüm ülkede önemsendi ve grevi destekleme fonuna 20.000 sterline yakın katkı yapıldı. Bozgundan sonra, taramacı, neredeyse bir gecede, ayrıcalıklı bir zanaatkâr olmaktan savunmasız bir dışarı işçisi olma durumuna düştü. Çıraklık sınırlamaları zaten çoktan kaldırılmıştı ve 1825'ten önceki yıllarda yüksek ücretler nedeniyle binlerce kişi bu alana çekilmişti. Kimi taramacılar büyük atölyelerde çalışırken, diğerleri için üçerli dörderli gruplar halinde bağımsız dükkânlarda çalışmak adet haline gelmişti. Şimdi sağlıksız zanaatlarını kendi evlerinde icra eden yüzlerce acemi onlara katılmıştı. Her ne kadar 1825 yılında taraklama makineleri mevcut idiyse de kaliteli taraklama işinde yararlı oldukları şüphelidir ve taramacıların ücretinin düşüklüğü, makineyi daha bir yirmi yıl kafalarının üzerinde tehdit olarak tutmuştur. Bu zaman süresinde, taramacılar bağımsızlıkları ve "demokratik" politikalarıyla tanınmışlardır. Sendika, 1825 yılında, Bradford'da 7.000 ile 8.000 kişinin istihdam edildiğini tahmin etmektedir. Yirmi yıl sonra yörede hâlâ 10.000 el taramacısı mevcuttu. Pekçoğu, 1820'lerde tarımsal bölgelerden gelmişti:

> Kendal, Kuzey Yorkshire, Leicester, Devonshire ve hattâ Emerald Adası'ndan geliyorlardı; pubda bir saat geçiren birisi kendisini diyalektler Babil'inde bulurdu. Kırsal hayata bağlılıkları, hasat ve ot biçme zamanı, yün taraklarını bir tarafa bırakıp oraklarını ellerine almalarından... ve memleketlerine gitmelerinden anlaşılırdı... Aynı zamanda kuş meraklısıydılar, taraklama dükkânları çoğu zaman mükemmel bir kuşhaneye dönüşürdü... Bazı taramacıların hitabet yeteneği yüksekti ve anlatma yetenekleri çok güçlüydü... Bir kısmı da karakter canlandırmakta o kadar beceriliydi ki, kendi başlarına kumpanyalar kurmaya kadar işi ilerletmişlerdi...

Bir Bradford öyküsü işte bunları anlatır.[27] Cleckheaton'a ait bir başka öykü ise daha kasvetlidir:

> Belki de eski yün taramacılarından daha sefil bir çalışan grubu hiç var olmamıştır. İşin tümü evlerinde yapılırdı; kulübe-

27 W. Scruton, *Bradford Fifty Years Ago* (Bradford 1897), s. 95-96.

lerinin en iyi kısmı bu işe tahsis edilmişti. Kimi zaman altı ya da sekizi bulan tüm aile, erkek ve kadın, kömürle ısıtılan ve dumanı sağlığa çok zararlı olan bir tarak-sobası etrafında çalışırdı. İş yerinin aynı zamanında yatak odası görevi yaptığını eklersek, neredeyse istisnasız tümünün bitkin görünüşüne ve çoğunun ömürlerini yarım yaşamasına şaşmamak gerekir...

Ayrıca karıları da "çoğu kez yastık kazıklarının yanında dikilir ve kocaları gibi sabahın altısından gecenin onuna kadar çalışırlardı."

> Bu yün taramacısının bir başka özelliği de hemen hemen hiç istisnasız hepsinin müfrit birer politikacı oluşuydu... Chartist hareketin bunlardan daha ateşli taraftarı yoktu; "Kuzey Yıldızı" onların tek ders kitabıydı.[28]

Belki başka hiçbir grup, yün taramacıları kadar hızlı bir şekilde "itibarlı" durumdan, "itibarsız" duruma savrulmamıştır. Yün ipliği ve yünlü dokumacıları, 18. yüzyıl taramacılarınınki kadar ayrıcalıklı bir statüye hiç sahip olmamışlar ve başlangıçta ücretleri düşerken daha az bir inatla karşı koymuşlardır. 1830'lar gibi geç bir tarihte Bradford'daki el-tezgâhı dokumacıların en büyük işvereni şunları yazıyordu:

> Her sınıftan dokumacıyla en düzenli ve kararlı bir şekilde ilgilenmeliyiz, bilebildiğim hiçbir dönemde ücret artışı için baskı yapmamışlar, buna karşılık her türlü zorluk ve sıkıntıya görülmemiş bir sabır ve metanetle katlanmışlardır.[29]

İki yıl sonra Cobbet Halifax yöresinden geçiyor ve şunları bildiriyordu:

> Daha önce haftada 20-30 şilin arasında kazanan binlerce insanın şimdi 5 şilin, 4 şilin ya da daha azına çalışmak zorunda

28 Frank Peel, *a.g.e.* Taramacıların 1840'lardaki kötü durumu, J. Burnley, *a.g.e.*, s. 175-185'te anlatılır; 1840'ların sonunda yeni taraklama makineleri karşısında Bradford'da aniden ortadan kalkışları ise E. Sigsworth tarafından, C. Fay, *Round About Industrial Britain, 1830-1858* (1952) içinde, s. 123-128'de anlatılır; 1856 yılında Halifax'ta ortadan kalkışları için bkz. E. Baines, *Yorkshire Past and Present*, II, s. 415.

29 Aktaran W. Cudworth, *Condition of the Industrial Classes of Bradford &District* (Bradford, 1887).

kalmasını görmek üzüntü vericidir... Bu adamların, bağımsız oldukları günlerde oluşturdukları içten ve cesur kişiliklerine hâlâ sahip olduklarını görmek daha da üzüntü vericidir.[30]

Huddersfield "fantezi" ticaretindeki durgunluk 1825'e kadar aralıksız sürdü. 1826'da, Saddleworth yöresindeki Delph'de 3.500 aile yoksullar listesindeydi ve (Lancashire pamuklu yörelerinde çoktan yürürlüğe girmiş olan) "endüstriyel Speenhamland" sisteminin, işçiler henüz işte iken Yoksul Ödemelerinden mahrûm bırakılmaları ve böylelikle ücretlerinin daha da düşürülmesi şeklinde bir tür yaygınlaştırılması söz konusuydu. (Saddleworth'da haftada iki günlük yol işi için, dokumacılara ücret olarak günde yaklaşık 6 kilo yulaf ezmesi veriliyordu.) Huddersfield'de 1829'da, bir ustalar komitesi, 29.000 nüfusun 13.000'den fazlasının -ücret aile bireylerinin sayısına bölündüğünde- adam başına günde 2 peni ile geçindiğini saptamıştı. Ancak bu garip bir bunalımdı, zira fiilen üretilen yünlü kumaş daha önceki herhangi bir dönemdekinden fazlaydı. Dokumacıların durumunun sorumlusu, açıkça "ücretleri düşüren iğrenç sistem"di.[31]

Bir kere daha, gerileme, mekanik tezgâhla olan ciddi rekabetten önce meydana geliyordu. Buhar gücü, yün ipliği alanına, 1820'lerin sonu, "fantezi" yünlülere ise 1830'ların sonuna (o zaman da kısmen) kadar girmemişti. Mekanik dokuma tezgâhı halı dokumacılığında 1851 yılına kadar kullanılmamıştı. Doğrudan buhar rekabetinin mevcut olduğu yerlerde bile buhara dayanan dokumanın hızı yavaşça artarken, el-tezgâhlarının üretimi üçe ya da dörde katlanmıştı.[32] Ancak, sıradan pamukludan ve kadifeden

30 *Political Register*, 20 Haziran 1832.

31 W.B. Crump ve G. Ghorbal, *History of the Huddersfield Woolen Industry* (Huddersfield, 1935), s. 120-121.

32 Bu zor bir teknik tartışmadır. *El-Tezgâhı Dokumacılarının Dilekçesiyle İlgili Özel Komisyon* (1834) önünde ifade veren tanıklar, sıradan pamukluda, buhar gücü ve el-tezgâhı üretim oranlarının 3'e 1 mi yoksa 5'e 1 mi olduğu konusunda anlaşamamışlardır. Tezgâhtaki kumaşın hareketinin mekanik olarak sağlandığı ve elle atılan mekiğin dokumacı tarafından büyük hızla işletilmesini gerektiren el tezgâhının özel bir türü olan şık-tezgâhın [*dandy-loom*: William Radcliffe tarafından icad edilen ve patenti 1805 yılında Thomas Johnson tarafından alınan özel bir el-tezgâhı, ç.n.] işçinin sağlığı pahasına buharlı tezgâhla boy ölçüşebileceği ileri sürülmüştür. Yün ipliğinde, J. James, 1835 yılında West Riding'de 2.768 buharlı tezgâh bulunurken, 1838 yılında Brad-

dışlanan dokumacılar, ince işlere ya da ipeğe ya da yün ipliğine ve oradan da "fantezi" yünlüler ve halıya dönünce kuşkusuz zincirleme bir reaksiyon söz konusu oluyordu.[33] Gerçekten de buhar gücü, tekstilin pekçok dalında, on, onbeş ya da yirmi yıl, el-tezgâhı dokumacılığının bir yardımcısı olarak varlığını sürdürdü. "Halifax'ta" bir tanık Özel Komisyon'u (biraz mantıksız da olsa) şöyle bilgilendiriyordu:

> Çok büyük iki imalatçı var, iki kardeş [Akroyd Biraderler]; bir tanesi el-tezgâhı, diğeri mekanik tezgâhla çalışıyor... ürettikleri malları yek diğerine rağmen satmak durumundalar, dolayısıyla kâr etmek için... ücretleri elden geldiğince karşılaştırılabilir bir noktaya çekmek zorundalar.[34]

Burada mekanik tezgâh, el-tezgâhında çalışan dokumacının ücretini azaltan ve de *bunun aksi* bir manivela olarak görülebilir. Bir başka açıdan, imalatçı düzenli işini elindeki mekanik tezgâhtaki ayarlamalara göre yapar ama işlerin canlı olduğu dönemlerde, kira, tezgâh vs. gibi sabit giderleri kendisi karşılayan el-tezgâhı dokumacılarına daha fazla fason iş verebilir. "Talebin azaldığı durumlarda" diye bildiriyordu, 1839'da West Riding'i araştıran bir Yardımcı Komisyon üyesi;

> El-tezgâhları kadar mekanik tezgâhı da kullanan imalatçı, kuşkusuz sabit sermayesini mümkün olduğu kadar uzun süre kullanacaktır. Böylelikle en önce el-tezgâhı dokumacının hizmetlerinden vazgeçecektir.

---

ford yöresinde 14.000 el-tezgâhı bulunduğunu tahmin etmektedir. 1841 yılında West Riding'deki buharlı tezgâh sayısı 11.458'di. *Leeds Times*'daki (28 Mart, 11 Nisan 1835) tahminler (genellikle bir kız ya da kadının iki tezgâha baktığı) buharlı tezgâhta yün ipliği üreten dokumacı, el-tezgâhı ile çalışan bir dokumacıdan iki buçuk ya da üç kere daha fazla iş çıkarabildiğini göstermektedir. Ancak izleyen 15 yılda, altı bölümlük bir tezgâhtaki mekik hareketleri iki kattan daha fazla hızlanmıştır. (H. Forbes, *Rise, Progress and the Present Sate of the Worsted Manufacturers* (1852), s. 318). 1851'de patenti alınan Crosley Buharlı Halı Tezgâhı el tezgâhından 12-14 kere daha hızlı dokuyabiliyordu ("Reminiscences of Fifty Years by a Workman", *Halifax Courier*, 7 Temmuz 1888).

33 Bkz. *Select Committee on Handloom Weavers Pettitions* (1835), s. 146 (2066).

34 *A.g.e.*, 1835, s. 60 (465-466).

1820'lerden (ve pamukluda daha önceden) 1840'lara ve sonrasına kadar dokumacıların pekçoğunun koşulları, genellikle ya "tanımlanamaz" ya da "iyi bilindiği" şeklinde ifade edilir. Bununla birlikte tanımlanmalı ve daha iyi bilinmelidir. Kimi belirli becerilere bağlı olarak 1830'lara kadar zanaatkâr statüsünü koruyan bazı müstesna gruplar vardı; Leedsli kumaş dokumacıları pekçoklarından daha iyi durumdaydı, Jakoben ve sendikal gelenekleri çok güçlü olan Norwichli yünlü iplik üreticileri, 1830'larda, işverenlerin ve "yasadışı" adamların gözünü korkutarak, makinelere şiddetle karşı çıkarak ve çalışmak isteyenlere engel olarak, Norwich'in West Riding endüstrisince geçilmesine yol açan tüm yöntemleri birlikte uygulayarak, ücretlerini yüksek tutmayı başarıyorlardı.[35] Ancak dokumacıların büyük çoğunluğu açlık sınırının ucunda -kimi zaman da ötesinde- yaşıyordu. Göç Özel Komisyonu'na Lancashire'nin kimi yörelerindeki durumu anlatan (1827) ve İrlanda'daki patates kıtlığını önceden haber veren kanıtlar sunulmuştu:

> Bayan Hulton ve bendeniz, yoksulları ziyaret ederken, açlıktan ölmek üzere olan birisi tarafından eve davet edildik. İçeride, ocağın bir yanında, ölmek üzere olduğu anlaşılan çok yaşlı bir adam, öte yanında dizlerinde annesi henüz ölmüş ve gömülmüş bir çocuk olan onsekiz yaşlarında genç bir adam gördük. Evden çıkarken, kadın, "Efendim, daha hepsini görmediniz" dedi. Üst kata çıktık ve çulların altında bir başka genç adam, ölen kadının kocasını bulduk. Çulların altında yerinden kımıldayamayan bir başka ölmek üzere olan adam daha gördük ve zaten gün içinde öldü. O sırada ailenin gerçekten açlıktan öldüğüne hiç kuşkum yok...

West Houghton'dan gelen kanıtlar, 5.000 sakinden yarısının "yatacak şeylerden tamamen mahrûm olduğunu ve giyecek konusunda da hemen hemen aynı durumda bulunduğunu" gösteriyordu. Altı kişi fiilen açlıktan ölmek üzere şeklinde tanımlanıyordu.

---

35 Norwich Dokumacılar Komitesi'nin, "düşük ücret denen o kirli işe" karşı direnişinin (işverenlerin bakış açısından) öyküsü *First Report of the Constabulary Commissioners* (1839), s. 135-146'da aktarılmaktadır. Ayrıca bkz. C.H. Clapham, "The Transference of the Worsted Industry from Norfolk to the West Riding", *Economic Journal*, XX.

Bu yıllar için verilen düşük ücretlerin (10 şilinle 4 şilin arasında) aynı ailedeki birkaç ücretten yalnızca birini temsil ettiği doğrudur zira kanların, kızların ve çocukların çoğu ikinci ya da üçüncü tezgâhta çalışıyordu. Ancak ücretler kimi kesintileri de içinde barındırıyordu. 1835 yılında Bradfordlu yünlü kumaş dokumacıları, ortalama 10 şilinlik bir ücretten haşıllama için 4 peni, tezgâh için 3 peni, atkı ipliğini sarma için 9.5 peni, ışık için 3.5 peni ve ayrıca tezgâhtaki aşınma ve yırtılma için 4 peni kesildiğini iddia ediyordu. Eğer kira için kesilen 1 şilin 9 peni, yakacak ve yıkanma için kesilen 1 şilin 6 peni de buna eklenirse toplam kesintiler 5 şilin 3 peniyi buluyordu. Karı ya da oğul ikinci bir tezgâhta çalışıyorsa bu kesintilerin bir kısmı iki ücrete dağıtılıyordu.[36] Kimi durumlarda tezgâh dokumacı tarafından kiralanıyor, kimi durumlarda ise tezgâh dokumacının malı oluyordu ama desenli dokumalar için gerekli teçhizat ya da levazımat işverenden kiralanıyordu. Dokumacıların çoğu, fason iş verenlere karşı sürekli borçlu durumdaydılar ve borçlarını, ücretler ne kadar düşük olursa olsun kabul etmek koşuluyla yaptıkları işten kesilen taksitlerle ödüyorlardı.

Durumları kötüye gittikçe, iş getirip götürme ve bir dizi başka şekilde ödenmemiş ücretleri için daha fazla zaman harcamak zorunda kalıyorlardı. "O günleri hatırlıyorum" diye yazıyordu 1844 yılında bir gözlemci;

> İmalatçıların yörede oda kiraladıklarını ve atkının ve çözgünün dokumacılara kolaylık olsun diye at ve araba ile oraya taşındığını ve işverenin işçinin peşinde koştuğunu hatırlıyorum; ama şimdi durum tam tersi, çalışanlar iş bulabilmek için uzun mesafeler katetmekle kalmıyor, pekçok hayal kırıklığı ile karşı karşıya kalıyor.[37]

Bu tali, ödenmemiş ücretin daha da grafik bir tasviri Pudsey'den gelmektedir:

> İşlerin kötü olmadığı zamanlarda dokumacıları ve eğiricileri iş aramak için bir yerden diğerine giderken görmek oldukça sıra-

36 *Leeds Times*, 7 Mart 1835.

37 R. Howard, Surgeon, *History of Typhus of Heptonstall-Slack* (Hebden Bridge, 1844).

dan bir işti. Eğer iş bulmayı başarırlarsa, bu çoğu zaman yünü hazırlama işini de kabul etme yani, balyaları açma, yapağıyı yayma, *dip* denilen kötü kısımları ayıklama, çarşaflar içine koyma, sonra da değirmene gidip temizleme ve boyama işlemlerine katılma koşuluna bağlı olurdu. Bunların hepsi *bedavaya,* ancak bazı durumlarda bir miktar ale, peynir ya da ekmek karşılığında yapılırdı... Yünü eğirilmeye hazırlayan, ilk partiyi attığında, bunu ilk kimin alacağı ciddi bir sorun olurdu ve karar vermek için çoğu kez kura çekilirdi... Örgü çözgüye alındığında yapılması gereken bir haşıllama (apreleme) süreci vardı ve kural olarak dokumacılar kendi apreleme malzemelerini satın almak zorunda idiler... Apreleme işleminden sonra sürecin en kritik aşamalarından birisi yünün açıkta kurutulmasıydı... Bir yer seçilir, örgü çomakları ya da gergi donanımı dışarı çıkarılır, eğer don varsa örgü çomaklarını sokmak üzere kazma ile yere çukurlar kazılır... Kimi zaman bir adamla karısı dizlerine kadar, karın içinde ağı kurutmaya çalışır...

Bundan sonra, yağ lambası ya da mum ışığında gecenin geç saatlerine kadar dokuma işi başlar; "bir oğlan ya da kız çocuğu ya da dokumacının karısı tezgâhın bir yanında dokumacı ise öteki yanında durarak ipliğin kopuşunu gözlerler, eğer bir iplik koparsa ve bir başka "şort" tutulursa, bir düzine daha kopabilir." Ve dokuma işinden sonra da, parçanın araba ile Leeds'e götürülmesine kadar yapılması gereken yarım düzine daha değişik iş vardır:

> Bütün bu değişik işler, bize göre, hiç karşılıksız yapılırdı... Dokumacıların, paralarını iş bittikten çok sonra almaları da olağan işlerdendi... Bir el tezgâhı dokumacısının "yoksulluğun kapısını çalan" diye nitelenmesine şaşmamak gerekir.[38]

Bu uygulamaların kimisi pamukluda yoktu ya da yünlü kumaşta çoktan özel işlemlere yerini bırakmıştı. Bütün bunlar küçük-çaplı yünlü işinin modası geçmişliğinin birer göstergesidir. Ancak, yünlü kumaş ve fantezi yünlü dokuma yörelerinde de aynı derecede zaman israfına yol açan işlemler vardı. Dağınık yayla

38 J. Lawson, *Letters to the Young on Progress in Pudsey* (Sta..ningley, 1887), s. 26-30.

köylerinde, bitmiş parçaları fundalık arazide beş ya da hattâ on mil sırtında taşıyan kadın ve erkek taşıyıcılar, "insandan yük beygirleri" görülürdü. Bradford, Keigley, Halifax, Huddersfield, Todmorden, Rochdale, Bolton, Macclesfield gibi merkezlerin çevresindeki dokuma yörelerinde son derece kötü durumda parça başı işçileri bulunurdu, 1834 Özel Komisyonu, "o büyük ve değerli insan kitlesinin çektiği acıların hiç de mübalağa edilmemiş olduğunu, fakat ne kavranabilecek ne de kabul edilebilecek bu durumun yıllarca devam etmiş olduğunu" tespit etmişti. Aynı komisyona 1835 yılında ifade veren John Fielden, dokumacıların büyük bir çoğunluğunun, en ucuz ve en basitinden de olsa yeterli yiyecek malzemesine sahip olmadığını; paçavralar içinde olduklarını, çocuklarını Pazar okuluna göndermeye utandıklarını; mobilyaya sahip olmadıklarını ve bazı durumlarda samanların üzerinde yattıklarını; "çoğu kez günde onaltı saat çalıştıklarını"; ucuz alkolle ahlâklarının bozulduğunu; kötü beslenme ve hastalık nedeniyle zayıf düştüklerini açıklamıştı. "Altın çağ"da elde edilenler, dokumacı hanelerinden çıkıp gitmişti. Boltonlu bir tanık açıklıyordu:

> Hatırlayabildiğim kadarıyla, tanıdığım her dokumacının evinde bir sandığı, bir saati ve sandalyeleri, karyolası, şamdanları, hattâ tabloları, lüks eşyaları vardı. Şimdi onların yok olduğunu görüyorum. Bu eşyalar ya makine ustalarının ya da yüksek sınıftan insanların evlerine gitti.

Aynı tanık, bir imalatçı, "yanında çalışan dokumacılardan, bir kişi dışında hiçbirinin yıllarca yeni bir ceket satın aldığını" hatırlamamaktadır. 2 şilin 6 peni değerindeki bir yatak örtüsü, yeni iken battaniye görevi yapıyordu: "Yalnızca iki ya da üç bacaklı taburelerin bulunduğu pekçok ev gördüm; çoğunda ise tabure ya da iskemle yoktu; yalnızca içine giysilerini koydukları ve üzerine oturdukları bir yemek sandığı vardı."

Yoksul dokumacının ve ailesinin yedikleri konusunda görüş birliği vardır: yulaf ezmesi, yulaf ekmeği, patates, soğan lapası, süt ve şeker pekmezi ya da evde yapılmış ale ve lüks yiyecekler olarak da çay, kahve, domuz sucuğu. "Pekçoğu", diye açıklıyordu Richard Oastler, "bir yılın sonundan öteki yılın sonuna taze

etin nasıl bir tadı olduğunu bilmiyorlar... çocukları bazen Huddersfield'e koşup, dilenip bir parça et getirdiğinde bu büyük bir lüks oluyor..." Eğer tahkik etmek gerekirse, en iyi onay, 1838 yılında, Kraliyet Komisyonu'nun atanmasından sonra bütün ülkeyi dolaşan Yardımcı Komisyon Üyeleri'nin dikkatli araştırmasında bulunur. En kötü koşullar, belki de Leeds ve Manchester gibi büyük şehirlerin bodrumlarındaki yerleşmelerde görülür. Buralarda Irlandalı işsizler tezgâh sayesinde birkaç şilin kazanmaya çabalarlar.

Ancak kırsal alandaki dokumacıların, güzel Pennine yaylalarında -yukarı Calder Vadisi ya da Wharfedale, Saddleworth ya da Clitheroe'de- sağlam taştan yapılmış, uzun tirizli pencereleri olan atölyelerinde, yoksulluklarını telafi eden bir takım hoşluklardan yararlandıklarını farz etmek kolaydır. Heptonstall (İç Savaş sırasında hızla gelişme göstermiş küçük bir yünlü kasabası) yakınlarındaki bir tifo salgınını araştıran bir cerrah, bu tür bir topluluğun korkunç bir tasvirini bırakmıştır. Yüksek fundalık arazide bulunmasına rağmen su kaynağı, açık bir dere, kesim-evi tarafından kirletilmiş ve yaz aylarında burada iğrenç bir hayvan varlığı oluşmuştu. Pis su gideri doğruca dokumacıların kulübelerinden bir tanesinin kaldırım taşlarının altından geçiyordu. Ev, ıslak ve serindi; alt kat zeminin altındaydı: "Yaşamaya çalıştıkları yiyeceklerin yulaf ezmesi, patates", süt ve şeker pekmezi olduğu haksızlık etmeden ileri sürülebilirdi. Eğer çay ya da kahve yoksa, nane, solucan otu ve çördük karışımından oluşan bir içecek hazırlanıyordu. Yedikleri bu şeyler bile "hiçbir şekilde yeterli değildi ... Sakinler hızlı bir şekilde kötüleşiyorlardı." Tıbbi bakım ve cenaze masrafları genellikle yoksul ödemeleriyle karşılanıyordu; on kişide yalnızca bir kişi doğum sırasında herhangi bir tıbbi yardım görüyordu:

> Doğum esnasında bir el tezgâhı dokumacısının karısının durumu neydi? Her iki yanında birer kadın, ayakta duruyor, kollarını kadınların omuzuna atmış ve doğanın verdiği ıstırapla kendisini tutanları neredeyse yerlere kadar eğiyor... Ve bu niçin böyledir? Cevap, yatak çarşaflarının değiştirilme şansı yoktur da ondan...

"Bu insanların yaşamayı nasıl başardıkları," diye haykırmaktadır bu insancıl cerrah; "gözün ve kulağın tüm yetilerini şaşkına çevirmektedir."[39]

"Hammondlara" gösterilen çağdaş tepki, kötü niyetli olmak suçlamasıyla karşılaşmaksızın bu tür kaynaklardan, bu çok acı yıllara ilişkin alıntı yapılmasının neredeyse imkânsız olduğu bir noktaya kadar gelmiştir. Ancak bu yapılmak zorundadır; çünkü bu tür ayrıntılar olmadan, gözün, "el-tezgâhı dokumacılarının gerileyişi" ibaresinin üzerinden, meydana gelmiş olan trajedinin derecesini kavramadan, atlayıvermesi mümkündür. Ülkenin batısı ve Penninler'de olduğu gibi kimisi 300-400 yıllık sürekli varlığa sahip, kimisi daha yeni ama kendilerine özgü kültür kalıpları ve gelenekleri olan dokumacı toplulukları, kelimenin tam anlamı ile yok olmuşlardır. Heptonstall-Slack'in nüfus yapısı olağan dışıydı: 348 kişilik nüfus içinde, yarıdan fazlası (147'si onbeşin altında) yirminin altındayken yalnızca 55 kişi ellibeşin üstündeydi. Bu durum gelişen bir toplumu değil, çok düşük bir yaşam beklentisini temsil eder. Mekanik tezgâhın, İrlandalı akını ve yeni Yoksul Yasası'nın, ücret indirimlerinin başlattığı işi tamamladığı 1830'lu ve 1840'lı felaket yıllarında, Chartist dokumacıların ayaklanma beklentilerinin yanı sıra, çocukların cenaze gömme kulüpleri (her Pazar okulu öğrencisi, kendisi ya da bir arkadaşının gömülme masrafları için haftada bir peni katkıda bulunuyordu); bebeklerin öldürülmesini savunan ('Marcus' tarafından yazılmış) bir risalenin dağıtımı ve ciddi ciddi tartışılması gibi çok daha ürkütücü öyküler anlatılıyordu. Ancak hikâyenin tümü bu değildir. Bu son şiddetli ıstıraplara kadar, eski dokumacı toplulukları, fabrika şehrinin sunduğu daha yüksek maddi standartlara tercih ettikleri kendi yaşama biçimlerine sahiptiler. 1820'lerde henüz bir çocuk olan Hepstonstallı bir dokumacının oğlu, dokumacıların da "iyi günlerinin olduğunu" hatırlamaktadır. "Atmosfer..." "fabrikanın dumanınca henüz kirlenmemişti."

> Saat dört ya da beşte onları uyandıracak bir çan yoktu... İşe başlama ve kafasına göre işi bırakma özgürlüğüne sahipti... Akşamları, hâlâ işteyken, Pazar okullarının yıldönümü za-

39 R. Howard, *a.g.e.*

manlarında, genç erkek ve kadınlar, mekiklerin müzikal ritmi tempo tutarken, ilahi söylemeye yürükten katılırlardı...

Kimi dokumacıların kendi bahçelerinde meyve, sebze ve çiçekleri olurdu. "Benim işim tezgâh yanındaydı ve sargı işi olmadığı zamanlar babam bana okumayı, yazmayı ve aritmetiği öğretirdi." Onsekiz yaşında fabrikayı bırakarak el-tezgâhına geçen Keigleyli bir fabrika çocuğu, Sadler Komisyonu'na (1832) el-tezgâhını fabrikaya "çok daha fazla" tercih ettiğini söylemişti: "Daha rahat oluyorum, etrafıma bakabiliyorum ve dışarı çıkıp biraz hava alabiliyorum." Bradford dokumacıları arasında, öğle tatilindeki yemek sırasında bir araya gelmek:

> ... ve diğer dokumacı ve taramacılarla günün haberleri ya da dedikoduları üzerine sohbet etmek adetti. Bu toplantılardan bazılarında, domuz besleme, tavuk yetiştirme ve kuş yakalama üzerine bir saat konuşulur ve zaman zaman çocukların vaftiz edilmesi ya da yetişkinlerin suya batırılması gibi işleri yapmanın doğru ve ilahi yolu olup olmadığı hakkında çok ateşli tartışmalar olurdu. Bu konu üzerinde kimi adamların birbiriyle kavga etmeye hazır olduklarını gördüğüm çok durumlar olmuştur.[40]

Toplumsal muhafazakârlık, yerel gurur ve kültürel kazanımların kendine özgü bir birleşimi, Yorkshire ve Lancashire dokumacı topluluğunun yaşam biçimini oluşturuyordu. Bir anlamda bu topluluklar kesinlikle "geriydi". Büyük bir inatla diyalektlerine, yerel adetlerine bağlıydılar ve sağlık konusunda çok cahildiler ve hurafelere inanıyorlardı. Ancak onların yaşamlarına daha yakından baktığımızda, basit ekonomik gelişme ve "gerilik" kavramları yetersiz görünmektedir. Üstelik, kendi kendini eğitmiş, küçümsenmeyecek kazanımları olan kuzeyli dokumacılar arasında belirli bir maya vardı. Her dokumacı yöresi kendi dokumacı şair, biyolog, matematikçi, müzisyen, jeolog ve botanikçisine sahipti: *Mary Barton*'daki yaşlı dokumacı hiç kuşkusuz gerçek hayattan alınmıştır. Kuzeydeki müzeler ve tabiat tarihi toplulukları, dokumacılar tarafından yapıl-

40 J. Greenwood, "Reminiscences", *Todmorden Advertiser*, 10 Eylül 1909; J. Hartley, "Memorabilia", *Todmorden and District News*, 1903; W. Scruton, *a.g.e.*, s. 92.

mış pul kanatlılar koleksiyonuna ya da kayıtlarına hâlâ sahiptirler. Issız köylerde yaşayan dokumacılar arasında, yassı kaldırım taşlarına tebeşirle yazarak kendi kendine geometri öğrenen ve diferansiyel kalkülüs meselelerini çözmeye hevesli dokumacılara ilişkin kayıtlar vardır.[41] Sağlam yün ipliği ile yapılan kimi basit işlerde aslında tezgâhın üstüne bir kitap atılıp, iş sırasında okunabilirdi.

Ayrıca dokumacının, kimisi geleneksel kimisi daha gelişmiş şiirleri vardı. Lancashire'de "Jone o' Grinfilt" baladları Savaşların başlangıcında vatansever çevrelerde (Jakoben karşı baladlarla birlikte) söyleniyordu ve Chartist günlerden Kırım Savaşı'na kadar dillerdeydi. En etkileyici olanı, "Jone o' Grinfilt Junior" Savaşlar'ın bitiminde söyleniyordu:

> Ben bir yoksul pamuk dokumacısıyım, pekçok kişinin bildiği gibi,
> Ve de yiyecek bir şeyim yok ve giysilerimi eskitmişim,
> Geçinmem için bana altı peni zor verirsiniz,
> Tahta ayakkabılarım porsuk derisinden ve çorabım yok;
> Bu dünyaya açlık çekmek ve o işi iyi başarmak için
> Gönderilmiş olmanın zor olduğunu bilirsiniz.
>
> Cemaat papazımız bize uzun uzun anlatıyor,
> İyi günler göreceğimizi, yeterki dilimi tutabileyim;
> Ben dilimi nefes alamaz hale gelinceye kadar tuttum,
> İçimden onun beni aç bırakarak öldürmek istediğini düşünüyorum;
> Biliyorum onun iyi yaşadığını şeytanı kötüleyerek,
> Ama o hayatında bir kere bile kötüyü ayırabilmiş değil.
>
> Her gün, bugün son gündür diye altı hafta yün tarakladık,
> Sonunda açlıktan ölene kadar bekledik ve elimizden geleni yaptık;
> Isırgan otları yeterliyken, ısırgan otlarıyla beslendik,

41 Ayrıca . J.F.C. Harrison, *Learning and Living* (1961), s. 45'e; ve M.D. George, *a.g.e.*, s. 188'e Spitalfields dokumacıları için bakılabilir. Bu tür gelenekler batı Ingiltere'de ve çok muhtemeldir ki İskoç dokumacılar arasında da güçlüydü. Spitalfileds'de ipek dokumacıları, Matematik, Tarih, Çiçekçilik, Böcek Bilimi, Okuma ve Müzik topluluklarını destekliyordu: G. I. Stigler, *Five Lectures on Economic Problems* (1949), s. 26.

Ve yemeklerimizin en iyisi Waterloo lapasıydı;
Size doğruyu söylüyorum, benden daha iyi yaşamayan
Yeterince insan bulabilirim...

İcra memurları içeri girer ve bir mücadelenin sonunda mobilyalarını alır.

Yerde yatarken Margaret'e dedim ki,
"Bu dünyada hiç sevişemeyeceğiz, bundan eminim..."

John elindeki parçayı ustasına götürdüğünde, teslim ettiği son parçada fazla ödeme yapıldığı için borçlu kaldığı söylenir kendisine. Depodan yeis içinde çıkar ve karısına döner.

Bizim Margaret sorar üstüne giyecek bir şeyler var mı diye,
Londra'ya gidecek ve büyük adamı görecektir;
Ve eğer kendisi oradayken işler değişmezse,
Savaşmaya başlayacaktır gözünü kan bürümüş bir şekilde,
O krala karşı değildir ama sever adaleti
Ve incindiğinde, incindiğini anladığını söyler[42]

Öteki tür dokumacı-şair kendi kendini yetiştirmiş birisiydi. Bu türün çok güzel bir örneği, Todbordenli bir dokumacı olan, ve 1772 yılında Thomson'un *Mevsimleri*'ne nazire olarak bir şiir yayınlayan Samuel Law idi. Şiirin edebi yönü pek azdır ama Virgil, Ovid ve Homer'i (orijinalinden) ve biyoloji, astronomi bildiğini göstermektedir:

Evet uzun gün boyunca ve akşamın koyu gölgesinde
Ben derin düşüncelere daldım tezgâhın gürültüsünde...
Bu arada, çiçekli dalgalı kumaşı dokudum
Donmuş topraktan soğuk ellerle,
Ve çoğu kez insanın tüm suretinde
Çıplak dondurucu dehşetler ve hastalık vardı.[43]

Daha sonra dokumacı-şairler sık sık merhamet uyandırmaktan başka bir işe yaramayan, dokumacının gerçeğinden çok az söz eden, yabancı edebi formlar (özellikle "doğa şiiri") yarıştırmanın

42 J. Harland, *Ballads and Songs of Lancashire* (1865), s. 223-227.

43 *A Domestic Winter-Piece...* Todmorden yakınlarındaki Barewise'den Lancashire'lı bir dokumacı, Samuel Law.

ötesine geçemeyen utangaç çabalar ortaya koydular. 1820'lerden 1850'lere el-tezgâhında ve daha sonra buharla çalışan tezgâhların bulunduğu bir fabrikada bir dokumacı, değişimin, dizeleri üzerinde yaptığı etkiye hayıflanmaktadır:

> Sonra ben Luddenden Kilisesi'nin avlusunu gören küçük bir odada çalıştım. Öğle zamanında tarlalarda ve koruda dolaşır, yaz kuşlarının şarkılarını dinlerdim ya da Luddon'un titreşen sularını seyrederdim... Kimi zaman bu derin düşüncelerden, kalbinin ağlayışını nankör rüzgâra anlatan terk edilmiş âşık bir hanım tarafından uyandırılırdım. O zaman eve gider ve yazardım... Ama hepsi bitti, makine takırtılarının ortasında çalışmak zorundayım.

Bu kendi kendini eğitme yıllarının geride yalnızca bir klişe tabakası bırakmış olması hazindir. Ancak, 1820'lerde genç bir adam olarak doğaya ilişkin gözlemlerinin âşık bayanlara ilişkin gözlemlerinden daha sağlıklı oluşu kazanımın ta kendisidir:

> Köydeki bazı gençlerle birlikte böcek topladım. Bir kütüphane oluşturduk... Sanıyorum ki ben ve arkadaşlarım...22 büyük kutu böcek, 120 değişik Britanya kuşunun yumurtasını ve ayrıca (kara ve tatlı su) kabukluları, fosiller, madenler, antik ve modern sikkeler topladık...[44]

Samuel Bamford, (izleyen yüzyıla da uzanan) 18. yüzyıl topluluklarının folklorik gelenekleri ile 19. yüzyılın ilk onyıllarının daha bilinçli entellektüel kazanımları arasında bir köprü görevi yapmıştır. Bu iki dönem arasında, dönüştürme gücü çok yüksek iki deneyim vardır: Methodizm ve siyasal Radikalizm.[45] Ancak, entellektüel mayayı hesaba katmak için dokumacı durumuna düşürülmüş ve kimi zaman kendileri ile birlikte eğitimsel kazanımları ve küçük kütüphaneleri de birlikte getiren küçük kumaşçılara[46] da dikkat etmemiz gerekir.

---

44 W. Heaton, *The Old Soldier* (1857), s. xxiii, xix.

45 Methodizm ve dokumacılar konusunda aşağıdaki 11. bölüme, savaş sonrası siyasî radikalizm konusunda ise Demagoglar ve Şehitler başlıklı bölüme bakınız.

46 John Fielden 1835 Komitesi'ne, "Civardaki üreticilerin dörtte üçü benzer durumdaydı" diyordu.

Dokumacı topluluklarının değerlerinin en iyi ifadesi Chartist hareketin tarihinde bulunabilir. Kuzey ve orta İngiltere'nin yerel Chartist liderlerinin büyük bir kısmı, yetişme deneyimleri 1810'la 1830 yılları arasına rastlayan parça başı işçileriydi. Bu tür adamlar arasında 1785'te doğmuş ve 1832'ye gelindiğinde çoktan "kıdemli" bir reformcu haline gelmiş Halifaxlı Benjamin Rushton vardı. Ya da, 1806'da doğmuş, 1830 yılında iş bırakma eylemlerindeki rolü nedeniyle sürgün edilmiş ve 1838 yılında dokumacı arkadaşlarının topladıkları paralarla Avustralya'dan getirtilerek Chartist harekette önemli bir rol oynamış ve daha sonra yeniden hapse girmiş Barnsleyli keten-dokumacısı William Ashton. Ya da el-tezgâhı dokumacısı iken mekanik tezgâha geçmiş ve Lancashire'deki Plug Ayaklanmaları'nın "Babası" olarak tanınmış Richard Pilling. Ya da İlkel Methodistler'in yerel vaizlerinden ve Loughborough Chartist önderlerinden çorap dokumacısı John Skevington; Leedsli kadife dokumacısı William Rider; Bradfordlu yün taramacısı George White.[47]

Bu adamların kariyerleri bizi bu çalışmanın sınırlarının ötesine götürür. Ancak 1816-1820 yıllarının Lancashire Radikalizmi büyük ölçüde dokumacıların bir hareketiydi ve daha sonraki liderlerin *oluşumu* bu türden topluluklar içinde gerçekleşmişti. Erken işçi sınıfı hareketine kazandırdıkları kolay kolay küçümsenemez. Bunlar, kentli zanaatkârlar gibi, "altın çağ"a ilişkin anıları sürüp gittiği için kaybedilmiş bir statü duygusuna sahiptiler ve böylelikle bağımsızlık değerlerine büyük prim tanıyorlardı. Bu anlamda, 1816 yılında, Cobbett için doğal muhatap oldular. Can sıkıcı iplik aşırma meselesi bir tarafa, hemen hemen bütün tanıklar dokumacıların dürüstlüğü ve özgüveninden söz etmişlerdir: "Majesteleri'nin uyrukları arasındaki herhangi bir mesleki grup kadar sadık, ahlâklı ve güvenilir..."[48] Ancak onlarda, kentli zanaatkârdan daha fazla, köklü bir toplumsal eşitlikçilik duygusu vardı. İyi dönemlerde, yaşam biçimleri gibi acıları da tüm topluluk tarafından

47 Rushton için aşağıdaki Haçın Dönüştürme Gücü başlıklı bölüme; Ashton için Barnsley Referans Kütüphanesindeki değişik kaynaklara; Pilling için *Chartist Trials*'a (Chartist Yargılamaları, 1843); Skevington için J. F. C Harrison, "Chartism in Leicester", *Chartist Studies* (Ed. A. Briggs, 1959), s. 130-131; White ve Rider için Harrison, "Chartism in Leeds", *a.g.e.*, s. 70 vd. bakınız.

48 Radcliffe, *a.g.e.*, s. 107.

paylaşılıyordu. Ve öylesine kötü duruma düşürülmüşlerdi ki, karşılarında ekonomik ya da toplumsal savunma duvarları örebilecekleri herhangi bir vasıfsız ya da arızi işçi kesimi yoktu. Bu onların protestosuna, ister Owenci isterse İncil'in dilinde olsun özel bir manevi rezonans katıyordu. Kısmi çıkarlardan daha çok temel haklara ve insanlığın temel kavramlarına ve davranışlarına çağrı yapıyorlardı. İyileştirmeyi bütün topluluk için istiyorlardı ve toplumu bir vuruşta yeni baştan düzenleme konusundaki nosyonlar -Owenci topluluklar, evrensel genel grev, Chartist Arazi Programı- aralarında, otlaktaki ateş gibi hızla yayılıyordu. Ancak pekçok değişik biçimde ortaya çıkan hülyaları, esas itibariyle aynı şeydi: Aracıların ve efendilerin tahrifatı olmaksızın ürünlerini değiş tokuş eden bağımsız küçük üreticiler topluluğu olarak yaşamak. 1848 gibi geç bir tarihte, Barnsleyli bir keten-dokumacısı (William Ashton'la birlikte sürgüne gönderilenlerden) Ulusal Chartist Kongresi'nde, *People's Charter* yapıldığında, "ülkeyi küçük çiftliklere böleceklerini ve herkese alnının teriyle yaşama fırsatı tanıyacaklarını" ilân ediyordu.[49]

Bu noktada, dokumacıların 1830'lardaki gerçek durumlarına ve olası çözümlere biraz daha yakından bakmalıyız. Onların kötü durumunu, "hasta" ya da "modası geçmiş" bir meslekte, "kaybedilmiş bir savaş" için mücadele eden ve "kaçınılmaz bir çöküş"le karşı karşıya bulunan, "umutsuz" bir olay olarak tanımlamak adet olmuştur. Öte yandan, 1820'lerin sonlarına kadar, mekanik tezgâhın, onların gerileyişinin diğer nedenlerini gözlerden kaçırmak için bir *mazeret* olarak kullanıldığı söylenebilir.[50] 1830 yılı-

49 *Halifax Guardian*, 8 Nisan 1848.

50 G. H. Wood, *History of Wages in the Cotton Trade* (1910), s. 112'de pamuklu dokumacılar için 18 şilin 9 peni'den (1797) 21 şiline (1802), 14 şiline (1809), 8 şilin 9 peni (1817), 7 şilin 3 peni (1828) ve 6 şilin (1832) arasında değişen ortalamalar vermektedir. Bunlar, muhtemelen gerileyişi yeterince yansıtmamaktadır zira 4 şilin 6 penilik haftalık ortalama 1830'larda pekçok yörede kesinlikle geçerliydi. Yünlü ve yünlü kumaştaki gerileme, biraz daha geç başlamak ve nadiren bu boyutlara inmemek koşuluyla hemen hemen aynı idi. İstatistiklere meraklı olanlar, Özel Komisyon Raporları ve Komisyon Üyesi Yardımcılarının ciltler tutan kanıtlarına müracaat edebilirler. Yararlı tablolar şuralarda bulunabilir: *S .C on Hand-Loom Weaver's Petitions*, 1834, s. 432-433, 446; ve J. Fielden, *National Regeneration* (1834), s. 27-30.

na kadar, el ve mekanik tezgâh arasında *doğrudan* bir rekabet olayını saptayabilmek zordur. Her ne kadar pamukluda mekanik tezgâhlar çoğalıyor idiyse de, o sırada pamuklu tüketiminin de çok arttığı kimi zaman unutulmaktadır.[51] Benzer bir durum 1835'e kadar yünlü kumaş endüstrisi ve 1840'a kadar yünlünün diğer dalları için de geçerlidir.[52] Dolayısıyla el-tezgâhında çalışan dokumacıların gerileyişinin iki aşaması vardı. Birincisi 1830 ya da 1835'e kadar, buhar gücünün ikinci derecede bir öge olarak devreye girmekte olduğu dönemdir ki daha çok psikolojik terimlerle ifade edilir (ve bu anlamda ücretleri düşürmenin bir aracı olarak kullanılır); ikincisi ise buhar gücünün gerçekten el ürünlerini devre dışı bıraktığı dönemdir. Ücretlerde belli başlı indirimlerin yer aldığı (diyelim 20 şilinden 8 şiline indiği) dönem birinci aşamadır.

Her iki aşama da kaçınılmaz mıydı? Tarihçilerin çoğuna göre, her ne kadar kimi zaman dokumacıların daha fazla destek ve önderliğe sahip olabilmesi gerektiği imâ edilse de, kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. O günleri yaşayanların -dokumacılar ve onların temsilcileri de dahil- pekçoğuna göre kaçınılmaz değildir. Gerileyişin ilk aşamasında, savaş sonrası deflasyonist onyılın genel etkileri de dahil bir düzine katkıda bulunan etken vardır; ancak temelde yatan nedenler: Birincisi hem geleneğin hem de sendikal savunmanın yıkılışı; ikincisi dokumacıların ücret indirimlerinin en kötü biçimleriyle tümüyle karşı karşıya bırakılmaları; üçüncüsü "başarısızların en son sığınağı olarak" mesleğin işsizlerin aşırı hücumuna uğramasıdır. Boltonlu bir imalatçı etkili olan nedeni çok özlü bir şekilde anlatmaktadır:

---

51 İngiltere'deki buharla çalışan tezgâh sayısına ilişkin tahminler: 1820'de 12.150; 1829'da 55.000; 1833'te 85.000. Tüketilen bükülmüş ipliğin ağırlığına ilişkin tahminler: 1820'de 87.096 milyon pound, 1829'da 149.570 milyon pound. Birleşik Krallık'taki el tezgâhı dokumacılarının sayısı hakkındaki tahminler: 1801 yılında 164.000; 1810'da 200.000; 1820'de 240.000, 1833'te 213.000, 1840'ta 123.000. Bkz. N.J. Smelser, *Social Change in the Industrial Revolution*(1959), s. 137, 148-149, 207.

52 Hallifax'ta yünlü iplik üretiminde kullanılan yün tüketimi 1830'da, 3.657.000 pound'dan 1850'de 14.423.000 pound'a yükselmiştir. Bundan kısa bir süre sonra buharla çalışan tezgahlardaki üretimin miktarı diğerinden birkaç yüz ile 4000 kat fazlaydı. Bradford'da bu oran 1836'da 3000 ile 14000 civarındaydı.

... Muslinlerin Bolton'da imal edilmeye başladığı andan itibaren, dokumacılık zanaatının, çok yüksek oranlarda gerçekleşen keyfi ücret indirimlerine marûz kaldığını gördüm. İnsan, emeğin ödülünün uygun seviyesini bulacağını düşünür; oysa ilk başladığı andan itibaren ücretleri düşürme emsalini oluşturmak herhangi tek bir imalatçının elindeydi ve bir gerçek olarak şunu biliyorum ki, malları için elde etmek istedikleri fiyatı elde edemeyince derhal dokumacıların ücretlerini düşürme yoluna gitmişlerdir.

Ancak aynı zamanda, 1834'te Bolton'da -iyi bir yıl- "işsiz hiçbir dokumacı olmadığı gibi, herhangi birinin işsiz kalma tehlikesi de yoktur."[53]

Geleneğin ve sendikacılığın yıkılması doğrudan Devlet müdahalesiyle ilgiliydi. O yılların karşı devrimci havasını ve yöneten ideolojiyi hatırlarsak bu "kaçınılmaz"dı. Dokumacılar ve onları destekleyenler karşı çözümler ve karşı politikalar ortaya koyarak bu ideolojiye karşı çıktılar ve bu karşı çıkış, imalatçıların ve dokumacıların meslek kuruluşlarınca yaptırıma bağlanacak, düzenlenmiş bir asgari ücret talebi şeklinde ortaya çıktı. Uzun ve sıkıcı "arz ve talep" öğütlerine karşı doğrudan bir karşılık öne sürdüler. Ücretlerin kendi "düzeyi"ni bulması için serbest bırakılıp bırakılmaması sorulan Manchesterli bir ipek dokumacısı, "sermaye ve emek denen şeyin" arasında bir benzerlik olmadığı şeklinde cevap veriyordu:

> Sermaye, benim görebildiğim kadarıyla, emeğin ürünlerinin temerküz etmesinden başka bir şey değildir... Emek her zaman saklayacak ya da satacak başka hiçbir şeyi olmayan ve dolayısıyla onu derhal elden çıkarmak zorunda olanlar tarafından pazara sunulmaktadır... Benim bu hafta ortaya koyabileceğim emek, kapitalistleri taklit ederek, yetersiz bir fiyat teklif ediliyor diye eğer onu kullanmayı reddedersem şişeye konabilir mi? tuza yatırılabilir mi?.. Emek ve sermayenin doğası arasındaki bu iki fark (yani, emeğin her zaman fakirlerce satıldığı ve zenginlerce satın alındığı ve de emeğin hiçbir şe-

53 *S. C. on Hand-Loom Weavers Petitions*, 1834, s. 381 (4901), s. 408 (5217).

kilde saklanmak olanağı bulunmadığı, her an satılmak ya da her an kaybedilmek durumunda olması), emek ve sermayenin hiçbir zaman aynı yasalara tâbi kılınamayacağı konusunda beni ikna etmeye yeterlidir...[54]

Richard Oastler'in ifade ettiği gibi, *"sermaye ve mülkiyetin korunduğunu ve onların emeğinin tesadüfe bırakıldığını"* açıkça görüyorlardı. Oastler'in Özel Komisyon'a sunduğu kanıtlar, ekonomi politiğin militanlarından birisi tarafından sıkıştırıldığında, toplumsal sorumluluğun alternatif görüşlerini dramatize etmektedir:

> [*Oastler*]. Emeğin süresi kısaltılmalıdır ve... Hükümet, ücretlerin nasıl belirleneceği sorununu kararlaştırmak üzere işverenler ve işçiler tarafından seçilmiş bir kurul oluşturmalıdır...
>
> Soru. Emeğin özgürlüğüne son vermek mi istiyorsunuz?
>
> Cevap. Cinayet işleme özgürlüğüne, işçileri güçlerinin ötesinde çalıştırma özgürlüğüne son vermek istiyorum; yoksul adamın insaflı ve mantıklı bir çalışma sonunda iyi bir yaşam sağlamasını engelleyen her şeye son vermek isterim ve buna son veririm çünkü insan hayatının yıkımına yol açıyor.
>
> Soru. İstediğiniz etkiyi sağlar mı dersiniz?
>
> Cevap. Özgür emeğin şu anki etkilerinin yoksulluk, ıstırap ve ölüm olduğundan eminim.
>
> Soru. Ücretleri ciddi olarak artırdığınızı ve... ürünlerinizi ihraç edemediğinizi kabul edelim.
>
> Cevap. Evlerimizde kullanırız.
>
> Soru. Pek fazla kullanamazsınız, öyle değil mi?
>
> Cevap. Üç kere daha fazla belki de çok daha fazla kullanabiliriz, çünkü çalışanlar daha iyi ücret alacak ve bunları tüketecektir. Kapitalistler malları kullanmıyorlar, büyük yanlış buradadır... Eğer ücretler daha yüksekse, emekçi giyinebilecektir, kendini besleyebilecektir... ne de olsa tarım ve imalat ürünlerinin en büyük tüketicisi bu emekçilerdir; kapitalistler değildir çünkü büyük bir kapitalist ne kadar zengin olursa olsun bir kerede bir ceket giyebilir, en azından çok ender olarak bir kerede iki ceket birden giyer; ama 1.000 işçi, şimdi bir ta-

54 *A.g.e.*, 1835, s. 188 (2686).

nesini alamazken bin ceket alabilecek duruma gelirse kesin olarak ticaret artacaktır...

Komisyon-evleri ya da "mezbaha evleri" konusunda Oastler doğrudan yasal müdahaleden yanadır:

> Bu Parlamento'da özgürlüğe müdahale etmeyen yasayı hiçbir zaman çıkarmıyorsunuz; insanların çalmalarını önlemek için yasalar yapıyorsunuz, bu bir adamın özgürlüğüne müdahaledir; ve insanların adam öldürmesini önlemek için yasa yapıyorsunuz, bu bir adamın özgürlüğüne müdahaledir... bu mezbaha-evi adamlarının aynı şeyi yapmayacaklarını söylemeliyim...

Kapitalistler, "imtiyazlı bir türmüş gibi davranıyorlar, niçin öyle olduklarını katiyen anlayabilmiş değilim".[55]

"Ortada büyük bir yanlış var", kumaş ürettikleri halde kendileri pırtılar içinde gezen dokumacılar zorla ortodoks ekonomi politiğin bozucu yanlışlarıyla eğitiliyorlar. Buhar gücünün rekabetinden önce ve sayıları henüz artarken, Lancashire dokumacıları hüzünlü "Matem"i söylüyorlardı:

> Siz Beyefendiler ve tacirler, keyfine göre hareket edenler,
> Şu yoksul insanlara bakın; donup kalmanıza yeter;
> Aşağı yukarı dolaşırken şu yoksul insanlara bir bakın,
> Umarım yukardaki Tanrı sizin gururunuzu iyice kıracaktır.
>
> *Koro*- Siz İngiltere'nin tiranları, soyunuz kısa sürede tükenecek
> Öfkeyle yaptığınız işin kısa sürede hesabını vereceksiniz.
>
> Ücretlerimizi aşağı çekiyorsunuz, söylemesi utanç verici;
> Pazarlara gidip satamadığınızı söylüyorsunuz;
> Ve size bu kötü günler ne zaman değişecek diye sorduğumuzda
> Hemen bir cevap veriyorsunuz, "Savaşlar sona erdiğinde".

Dokumacıların çocuklarının giysileri pırtılar içindeyken "sizinkiler gösterideki maymunlar gibi süslü püslü giyiniyorlar":

---

55 *S. C. on Hand-Loom Weavers Petitions*, 1834, s. 283-288.

Pazarları Kilise'ye gidiyorsunuz, eminim kibirden
başka bir şey değil,
İnsanlığın bir yana atıldığı yerde din olabilir mi?
Borsa'da olduğu gibi cennette de bir yer varsa,
Bizim kaybolmuş ruhlarımız oraya yaklaşmamalı,
kaybolmuş koyunlar gibi dolaşmalı.

En nefis çerezlerle sofranız dolup taşıyor,
İyi ale ve güçlü kanyak yüzlerinizi kızartıyor.
Bir grup konuk çağırıyorsunuz, bütün keyfiniz bu
Bizim yüzümüzü beyazlaştırmak için kafa kafaya veriyorsunuz.

Herkese zarar verenin Bonapart olduğunu söylüyorsunuz
Ve onun yıkılmasına dua etmek için nedenlerimiz
var diyorsunuz
Şimdi Bonapart çoktan öldü gitti ve açıkça görüldü ki
Bizim kendimizin, Boniler kılığında daha büyük
tiranlarımız var.[56]

Sömürülüşlerinin şeffaflığı öfkelerini ve ıstıraplarını arttırıyordu: Peterloo'ya asker gönderen ya da fabrika sahiplerinin imalat bölgelerinde büyük malikaneler dikmelerine yol açan süreçteki hiçbir şey onlara "doğal" ya da "kaçınılmaz" görünmüyordu.

Ücret düzenlemeleri yapılmasının "imkânsız" olduğunu kabul eden tarihçiler, cevaplanması gereken bir olay dahi ortaya koyamamışlardır. Her yörede ticaret kurullarınca düzenli olarak gözden geçirilecek bir asgari ücret için John Fieldenın önerisi otuz yıllık yoğun ajitasyon ve eşit derecedeki muhalefet sonunda kabul edilen 10 Saat Yasa Tasarısı'ndan daha "imkânsız" değildi. Fielden'in yanında yalnızca dokumacılar değil, "mezbaha-evleri"ni ve vicdanının sesini dinlemeyenleri sınırlandırmak isteyen fabrika sahipleri de vardı. Güçlük, (Profesör Smelser'in iddia ettiği gibi) "günün egemen değer sistemi"nde değil, azınlıktaki fabrika sahiplerinin güçlü muhalefetinde (ve Profesör Smelser'in "dokumacıların haksız karışıklık belirtilerini "ele alış" ve "yönlendiriş" biçimindeki başarısı nedeniyle kutladığı) Parlamento'nun hava-

56 J. Harland, *a.g.e.*, s. 259-261.

sındaydı.[57] 1834 yılında Avam Kamarası, olaya sıcak bakan Paisleyli imalatçı John Maxwell'in başkanlık ettiği bir Özel Komisyon atadı. O ve (komisyonun üyesi bulunan) John Fielden komisyon üyelerinin dokumacılara sempati duyanlardan oluşmasını sağladılar. Dokumacıların kötü durumu hakkında ciddi endişelerini ifade eden Komisyon 1834 yılında sağlam bir tavsiyede bulunamadı; ancak daha fazla kanıt topladıktan sonra 1835 yılında, Fielden'in Asgari Ücret Tasarısı lehinde tartışma götürmez bir rapor sundu: "Önlemin etkisi, en düşük ücreti ödeyen işverenlerden şimdi sahip oldukları ücretleri düzenleme gücünü geri almak olacaktı." Alınan bu önlemin bir denemeye tâbi tutulması gerekliydi ve "en azından Parlamento'nun onların ıstırabına sempati duyduğunu ve sıkıntıdan kurtulmak için ettikleri dualara kulak verdiğini gösterecekti":

> Parlamento'nun bu nitelikteki olaylara karışmayacağı ve karışamayacağı yolundaki hissiyata Komisyonunuz kesinlikle karşıdır. Aksine, azımsanmayacak sayıda Britanya uyruğunun rahatı ve mutluluğu söz konusu olduğunda, Komisyonunuz, Parlamento'nun bir dakika geçirmeksizin araştırmaya başlaması ve eğer mümkünse yanlışı düzeltmesi gerektiği görüşündedir.
>
> Dolayısıyla Komisyonunuz, Bay Fielden'in teklif ettiği nitelikte bir yasa tasarısının derhal Parlamento'ya sunulmasını önermektedir...[58]

Bu tavsiyelerden sonra gerçekten de 28 Temmuz 1835'te John Maxwell tarafından bir yasa tasarısı sunuldu. Muhalefetin gücü, Poulett Thompson'un konuşmasında ifadesini buluyordu:

> Ülkenin Hükümeti için ücretlerde bir sınır belirlemek mümkün müdür? İnsanların emeğinin özgür olmaması mümkün müdür?

---

57 Bkz. N.J. Smelser, *a.g.e.*, s. 247. Profesör Smelser'e haksızlık etmemek için, genel tezlerinde olabildiğince duyarsız kalmasına rağmen kitabının, teknolojik değişimin pamuklu dokuma işçilerinin aile ilişkilerine etkisi konusunda kimi değerli görüşleri içerdiği eklenmelidir.

58 *C.S. on Hand-Loom Weavers Petitions*, 1835, s. xv. Raporun bu bölümlerini, Smelser, *a.g.e.* s. 263-264 ve Clapham, *a.g.e.*, I, s. 552'deki yanlışları düzeltmek amacıyla alıntıladım.

Böyle bir önlem, "tiranca bir davranış" olurdu. Dr. Bowring ve (*Leeds Mercury*'den) Edward Baines, sıkıntıdan kurtulmaları için dokumacılara çocuklarını başka mesleklerde yetiştirmelerini önerdiler. *Tutanaklar*'da John Fielden adının yanında "işitilmedi" yazıyordu. Tasarı 41'e karşı 129 oyla reddedildi. 1836'da Maxwell tarafından yeniden sunulan tasarı, ikinci görüşülmesinde sürekli olarak ertelendi ve sonunda kadük oldu. 1837 Mayıs'ında Parlamento'nun tatile girişi için verilen bir önerge arasında Maxwell tarafından bir kez daha gündeme getirilen tasarı 39'a karşı 82 oyla reddedildi. *Laissez faire* yasama meclisinin dişleri arasında (seçmenlerinin pekçoğu açlık sınırında bulunan) Paisley ve Todmordenli imalatçılar mücadeleye devam ettiler. John Fielden 21 Aralık 1837'de yeni bir tasarı sundu ve 11'e karşı 73 oyla reddedildi. Ve Fielden yerinden kalkarak, Avam Kamarası bir şeyler yapıncaya kadar her türlü malî tasarıya karşı çıkacağını açıkladı. Bu kez sesi "duyuldu". Ortodoks bir ekonomi politik *duayeni* Nassau Senior'un emin ellerine tevdi edilen bir Kraliyet Komisyonu kuruldu ve yeni bir "idare" ve "yönlendirme" dönemi başladı. Yardımcı Komisyon Üyeleri 1838 yılında, Senior'un "pekçok alışılmış teori ile mücadele edecekleri ve pekçok belirsiz ya da müsrif ama uzun bir süredir umulan beklentileri boşa çıkaracakları" ön uyarısıyla, sıkıntı içinde olan yöreleri dolaştılar. Kimi durumlarda insancıl ve akıllı adamlar, dokumacıların koşullarını ayrıntılarıyla incelediler, ama ne de olsa onlar da *laissez-faire*'in ideologlarıydı. Bunların raporları ve Komisyon'un nihai raporu 1839 ve 1840'ta yayımlandı. Yardımcı Komisyon üyelerinin West Riding için hazırladığı kuru rapor, gelecektiki sosyal tarihçiler için sağlayacağı yarar dışında, hiç yazılmasa da olabilirdi:

> Ortaya koymaya çabaladığım genel sonuç, yasamanın işinin sermaye temerküzü üzerindeki her türlü kontrolü ortadan kaldırmak ve böylelikle işgücü için olan *talebi* arttırmaktır ama işin *arz* yönüyle hiçbir ilgisi olmamalıdır.

Ancak şu da onun bir varsayımı idi: Raporda, "Rus Çarı'nın gücünün,

> ... öyle belirlenmiş ücretleri arttırmaya yetmeyeceği... dolayısıyla geriye kalan tek şeyin, el-tezgâhı dokumacılarını kendi

durumlarıyla ilgili olarak aydınlatmak, onları mesleği terk etmek konusunda uyarmak ve çocuklarını bu mesleğe sokmaktan kaçınmalarını söylemektir ki, Komisyonu en feci suçlarla uğraşmaktan sakınsınlar.[59]

Bütün bu "idare ve yönlendirme"nin en azından iki etkisi oldu: Dokumacıları kararlı "fiziki güç" Chartistleri haline dönüştürdü ve yalnızca pamuklu dokumada, 1840 yılında 1830 yılına göre 100.000 daha az dokumacı kaldı. Hiç kuşkusuz Fielden'in Kanun Tasarısı yalnızca kısmen etkili olacaktı; mekanik tezgâh rekabetinin arttığı 1830'larda yalnızca cüzi bir ferahlık sağlayacaktı ve belki de yarı işsizlerin şişkinliğini başka bir endüstriye aktaracaktı. Ancak sözcükler üzerinde titizlikle durmalıyız: 1830'lardaki "cüzi ferahlık" ölümle yaşam arasındaki fark olabilirdi. "Şimdiden çok uzun bir gecikme olduğunu düşünüyorum" diyordu Oastler 1834 Özel Komisyonu'na: "Bu konuda meydana gelen gecikmenin yüzlerce Britanyalı işçiyi mezara gönderdiğine inanıyorum." Anılan onyılda Lancashire'nin kaybettiği 100.000 dokumacıdan yalnızca çok küçük bir azınlığın başka işler bulabilmiş olduğunu ve çoğunluğun bir kısmının doğal ömürleri içinde öldüğünü bir kısmının da zamanından önce öldüğünü söylemek mümkündür.[60] (Bazıları, fabrikalara girmiş çocukları tarafından destekleniyordu.) Ancak aynı 1834 yılında onlara bir parça ferahlık getirecek herhangi bir önlemi alamayan Yasama Organı, Yoksul Yasası Değişiklik Tasarısıyla onların durumlarına doğrudan ve etkin olarak vuruyordu. Kimi zaman "Speenhamland" ölçeğindeki kimi toplulukların eliyle dışarıdan yapılan yardım, 1830'ların sonlarında "Bastille"lerle yer değiştiriyordu. Sonuçlar gerçekten yıkıcıydı. Eğer Profesör Smelser, dokumacıların "egemen değer-sistemini" incelerse, fakirlere yapılan *tüm* yardımların sevilmediğini ve Malthusçu işevlerinde bağımsızlık ve evlilik değerlerinin

59 *Avam Kamarası Tutanakları*; *Reports of Hand-Loom Weavers' Commissioners*, 1840, Bölüm III, s. 590; A. Briggs, *Chartist Studies*, s. 8-9.

60 W. Bennet, *History of Burnley* (Burnley, 1948), III, s. 379-389'daki dokumacı W. Varley'in günlüğüne bakınız: (1827 Şubat'ında) "hastalık ve salgın çok yaygındı, ketum, çok çalışan ve açlık çekmekte olan yoksul insanların şu sırada yaşadıklarına göre yadırganacak bir yanı yoktu... çiçek ve kızamık her evden ikişer üçer çocuğu çekip alıyordu."

kesin birer tabu olduğunu görecektir. Yeni Yoksul Yasası, yalnızca dokumacıya ve ailesine yardımı esirgemekle ve onu sonuna kadar mesleğinde *tutmakla* kalmadı fakat -yoksul İrlandalıların bazıları gibi- başkalarını fiilen bu zanaata çekti. "İçinde bulunulan durumu sabırla müşahade edemiyorum" diyordü Boltonlu bir muslin-dokumacısı 1834 Komisyonu'na:

> Ben belirli bir durumdayım; ben şu anda altmış yaşından oniki ay uzaktayım ve sekiz yıllık bir zaman süresi içinde kendimin de fakir olacağımı hesaplıyorum. Bütün yorucu gayretime rağmen, bir şilin bir yere koyacak durumda değilim; sağlıklı olduğum sürece bütün gayretim bedenimi ve ruhumu birarada tutmaya yarıyor... Bu koşullar altında konuyla ilgili olarak duygusal konuşuyorum; mevcut Yoksul Yasası Değişiklik Tasarısını, yoksul adama yönelik bir baskı sistemi olarak görüyorum ve çok kısa bir süre sonra ben de onun korkunç etkisi altına gireceğim. Ben bunları haketmedim. Ben, ülkemin kurumlarına güçlü bir şekilde bağlı, sadık bir insanım ve ülkemin aşığıyım. "İngiltere, bütün kusurlarına rağmen, seni hâlâ seviyorum" benim ruhumun dili budur...[61]

Ashton (Chartist papaz Joseph Rayner Stevens isyana teşvik edici konuşmalar yapıyordu), Todmorden (Fielden açıkça kanuna karşı çıkıyordu), Huddersfield ve Bradford gibi dokuma yörelerinde Yoksul Yasası'na karşı direnme yoğun, şiddetli ve devamlıydı. "Devlet tahsisatını yasalaştırmak dışında" diye yazıyordu Clapham, "mekanik tezgâhın yasaklanması ya da el tezgâhında eğitimin önlenmesinin en küçük bir yarar sağlayacağını düşünmek zordur."[62] Bunlar dokumacıların kendi talepleri arasında değildi; bununla birlikte şunlara karşı çıkıyorlardı:

> ...geliştirilmiş ve sürekli olarak geliştirilen makinelerin sınırsız kullanımı (ya da kötüye kullanımı)...
>
> ...bir parça ekmek için İngiliz işgücü pazarına doluşan İrlandalı yoksulların istihdam ve bakımının gözardı edilmesi...

61 *A.g.e.*, 1834, s. 456-460.

62 Clapham, *a.g.e.*, I, s. 552.

> ...Her gelişmede makinelerin *çocuklara, gençlere ve kadınlara* uyarlanması ve böylelikle asıl çalışması gerekenlerin, ERKEKLERİN dışlanması.[63]

Karar tasarısının ortaya koyduğu gibi, dokumacıların makineye tepkisi çoğu kez sanıldığından daha fark gözeticiydi. Buharlı tezgâhların doğrudan tahribi, aşırı sıkıntı ve işsizlik durumları dışında nadiren (West Houghton 1812; Bradford 1826) yer alıyordu. 1820'lerin sonlarından itibaren dokumacılar üç tutarlı öneri ortaya attılar.

Birincisi, rekabet koşullarını eşitlemek ve elde edilen gelirin bir kısmı dokumacılara yardım olarak tahsis edilmek üzere mekanik tezgâhlara vergi konulmasını önerdiler. Unutmamalıyız ki, el-tezgâhı dokumacıları yoksul ödemelerinden yalnızca bizzat sorumlu olmuyorlar, fakat dolaylı vergiler nedeniyle ayrıca ağır bir yük altında bulunuyorlardı:

> İşleri, mekanik tezgâh tarafından onların elinden alınmıştır; ekmekleri vergilendirilmektedir; maltları vergilendirilmektedir; şekerleri, çayları, sabunları ve tükettikleri ya da kullandıkları hemen hemen her şey vergilendirilmektedir. Ama mekanik tezgâh vergilendirilmemektedir.

Leedsli yünlü kumaş dokumacılarından 1835 yılında gelen bir mektupta bunlar yazıyordu.[64] Finans konusunun ayrıntılarını tartıştığımız zaman, Savaşlar'dan sonraki vergilendirmenin aşırı sömürü temelini olduğu kadar yeniden dağıtım işlevini -yoksullardan zenginlere- zaman zaman gözden kaçırıyoruz. Vergilendirilen diğer maddeler arasında tuğla, şerbetçi out, sirke, pencere camı, kâğıt, köpek, don yağı, (yoksul çocukların lüksü) portakal yer alıyordu. 1832 yılında, büyük ölçüde genel tüketim maddelerinden elde edilen yaklaşık 50 milyon sterlinlik gelir içinde, 28 milyon sterlinden fazlası Ulusal Borçlar, 13 milyonu silâhlı hizmetlere harcanırken yalnızca 356.000'i kamu hizmetlerine ve 217.000 sterlini ise polise harcanıyordu. 1834 Özel Komisyonu'na ifade

63 *Report and Resolution of a Meeting of Deputies from the Hand-Loom Worsted Weavers Residing in and near Bradford, Leeds, Halifax &c.* (1835)..

64 *Leeds Times*, 25 Nisan 1835.

veren bir tanık, yılda çalışan insan başına düşen vergilerin dökümü hakkında şu özetlemeyi yapıyordu:

> No. 1. Malttan alınan vergi 4 sterlin, 11 şilin, 3 peni. No. 2. Şekerden 17 şilin 4 peni. No. 3. Çay ya da kahveden, 1 sterlin, 4 şilin. No.4. Sabundan 13 şilin. No. 5. Konuttan 12 şilin. No. 6. Yiyecekten 3 sterlin. No. 7. Giyecekten 10 şilin. Yılda emekçiye düşen toplam vergi 11 sterlin, 7 şilin, 7 peni. Bir emekçinin kazancını günde 1 şilin 6 peni olarak alırsak ve bunu yılda çalıştığı 300 günle çarparsak (ki pekçoğu çalışmaktadır) geliri 22 sterlin, 10 şilin olacaktır; böylece kabul etmek gerekir ki gelirinin en az yarısı, % 100'ü, vergi yoluyla ondan geri alınmaktadır... yeme, içme ya da uyuma, ne yaparsa yapsın şu veya bu şekilde vergilendirilmektedir.[65]

Söz konusu özet, az sayıda el-tezgâhı dokumacısının harcı olan maddeleri içermektedir ki bu arada ekmeğin kendisi listede çok sık yer almaktadır:

> Ekmeği vergilendirilmiş dokumacı, herkes görüyor
> O vergi sana ne vermiş ki,
> Ve rezilane yaşayan çocuklarına,
> Küçük çıplak ayaklarını,
> Her sokağın taşları tanıyana kadar
> Utanç verici ekmek için ilahiler söyleyen.

Ebenezer Elliott'un "Tahıl Yasası Kafiyeleri"nden birisi böyle söylemektedir.[66]

Cobbett'in parababalarına saldırılarının büyük kabul görüşüne ve Feargus O'Connor'un aynı telden çalarak kuzeyin "kadife ceketli ve çeneleri sakallı"larının büyük alkışını alışına şaşmamak gerekir:

> Siz hiçbir şey ödemiyoruz mu sanıyorsunuz: Ne demek, hepsini ödeyen sizsiniz. Orduyu beslemek için altı ya da sekiz

65 *S. C. on Hand-Loom Weavers Petitions*, 1834, s. 293 vd. Söz konusu tanık, R.M. Martin, *Taxation of the British Empire*'ın (1833) yazandır.

66 E. Elliott, *The Splendid Village, &c.* (1834), I, s. 72.

milyonluk vergiyi ödeyen sizsiniz. Ne için? Vergileri devam ettirmek için...[67]

Gerçekten de, buharlı tezgâhlara uygulanacak bir vergi, pencere camları, portakallar ya da tuğlalara uygulanan vergilerden daha fazla "imkânsız" görülmemektedir.

Diğer iki öneri, mekanik tezgâhlı fabrikalarda çalışma saatlerinin sınırlandırılması ve yetişkin erkek dokumacıların çalıştırılmasıyla ilgiliydi. Bunlardan ilki, el-tezgâhı dokumacılarının, 10 Saatlik Çalışma ajitasyonuna destek vermelerinin güçlü nedenlerinden birisidir. 1830'lardan günümüze kadar bu konu çok tartışılmıştır ve erkekler "kadınların etekleri altına saklanmak"la ya da kendileri için istedikleri daha kısa çalışma saatleri konusunda çocukların kötü durumunu bahane etmekle suçlanmışlardır. Ancak aslında amaç, dokumacılar ve fabrika çalışanları tarafından açık olarak ortaya konmuştur. Onların alternatif ekonomi politik modelinde, fabrikada daha kısa süreyle çalışılmasının aynı zamanda çocukların çalışma yükünü hafifletme, yetişkin çalışanlara daha kısa çalışma saatleri sağlama ve mevcut işi el-tezgâhı dokumacılarla fabrika çalışanları arasında daha dengeli bir şekilde paylaştırma özellikleri zaten vardı. İkinci duruma gelince, vargeliplikçilik daha ziyade erkek çalışanlara, mekanik tezgâh önünde çalışmak ise daha çok kadınlara ve küçüklere ayrılan işlerdi. Ve burada, el-tezgâhı dokumacıların fabrika sistemine karşı çıkışlarının nedenlerine daha derinden bakmalıyız.

"Akıl" uygun sözcük değildir çünkü çatışma iki kültür biçimi ya da yaşam biçimi arasındadır. Yünlü dokuyanların buhar gücünün icad edilmesinden önce bile el-tezgâhı kullanan fabrikaları sevmediklerini daha önce görmüştük. Birinci olarak disipline; fabrikanın düdüğüne ya da çanına; tahakküm edici saat tutmaya; fabrika içi düzenlemelere ya da farklı iş seçeneklerine karşı çıkıyorlardı. 1806 yılında, "Kurum"la ilgisi nedeniyle kovuşturmaya uğrayan bir dokumacı kalfası William Child, el-tazgahları kullanan bir fabrikaya, "kesinlikle şu saatte şu dakikada girmek zorunda olmak ve orada yapılan kötü muamele..." nedeniyle girmeyi reddetmişti.

67 *Halifax Guardian*, 8 Ekim 1836.

Hassas bir adam evde işi olduğunda onu istediği gibi yapabilir; oraya zamanında gitmelisiniz: beş buçukta çan çalar ve bir kere daha altıda çalar sonra kapının açılması için on dakika süre tanınır ve eğer onbir dakika geçerse, erkek, çocuk, kadın kim olursa olsun yüzüne kapanır; orada ya dışarıda bekleyeceksiniz ya da saat sekize kadar evinize döneceksiniz.[68]

"Altın çağ"da işverenlerin yaygın şikâyetlerinden birisi dokumacıların "Aziz Pazartesi"ye uydukları, kimi zaman Salı günleri tatil yaptıkları ve Cuma ve Cumartesi geceleri işi telafi etmeye çalıştıkları konusundaydı. Geleneğe göre, tezgâh haftanın ilk günlerinde "Zaman çok, zaman çok" diye ama hafta sonlarında "bir gün geç, bir gün geç" diye çalışırdı. 19. yüzyıldaki dokumacıların çok küçük bir azınlığı, 1780'lerdeki küçük toprak sahibi bir dokumacının hayatına göre çok daha tekdüze bir hayata sahipti. Bir dokumacının 1780'lere ait günlüğü, onun yağışlı günlerde dokuduğunu, güneşli günlerde ise kazma ve akaçlama, ot biçme, araba ile taşıma, yayık yayma gibi işlerle uğraştığını gösteriyor.[69] En kötü günler gelene kadar çeşitlilik de söz konusu olmuş olmalıdır - tavukçuluk, bahçecilik, "festival" ya da bayramlar ve hattâ elde atmacalarla bir gün tatil:

Öyleyse gelin siz ey tüm pamuklu dokumacıları, yakında
başkaldırmak zorundasınız,
Çünkü çok yakında fabrikalarda sabahtan öğlene
çalışmak zorunda kalacaksınız
Bahçenizde günde iki ya da üç saat gezemeyeceksiniz,
Çünkü onların emrinde dikileceksiniz ve mekiklerinizi
hareket ettireceksiniz.[70]

"Onların emrinde dikilmek", bu en derinden gücenilen bir aşağılamaydı. Çünkü o yüreğinde kendisini kumaşın gerçek *yapıcısı* olarak görüyordu (ve ana babaları pamuk ya da yün ipliğinin evde eğirildiği günleri de hatırlıyordu). Bir dönem oldu ki, fabrikalar fukara çocukların çalışacağı türden iş yerleri olarak algılandı;

68 *Committee on the Woollen Trade* (1806), s. 111.

69 T.W. Hanson, "Diary of a Grandfather", *Trans. Halifax. Antiq. Soc.*, 1916.

70 J. Harland, *a.g.e.*, s. 253.

ve bu önyargı değiştikten sonra bile bir fabrikaya girmek, ne kadar fakir olursa olsun, kendi kendini yönlendiren bir adam statüsünden, bir hizmetçi ya da "araç" statüsüne düşmekti.

Bundan başka, fabrika sisteminin aile ilişkileri üzerindeki etkilerine hayıflanıyorlardı. Dokumacılık, eğirme işi evden çıktıktan sonra bile bütün aileye istihdam sağlamıştı. Küçük çocuklar bobinleri sarıyorlar, daha büyükleri hatalara bakıyorlar, kumaşın üzerinde ayıklama yapıyorlar ya da geniş tezgâhta mekiğin atılmasına yardım ediyorlardı; yetişkinler ikinci ya da üçüncü tezgâhı çalıştırıyorlar; evin hanımı ev işlerinin yanı sıra dokuma işinde nöbetleşe çalışıyordu. Aile biraradaydı, yemekleri ne kadar zayıf olsa da en azından belirli zamanlarda masaya oturuyorlardı. Aile ve topluluk hayatının tüm akışı tezgâh dükkânları etrafında dönüyordu; iş sohbet etmeye ya da şarkı söylemeye mani değildi. İplik fabrikaları, yalnızca çocuklara istihdam sağlayan iplik fabrikalarına ve daha sonra genellikle kadınlara ve yetişkinlere istihdam sağlayan mekanik tezgâha, yoksulluk bütün savunmaları yıkana kadar direnilmişti. Bu tür yerler, "ahlâk dışı" yerler- cinsel kayıtsızlığın olduğu, küfürlü konuşmanın, zalimliğin, müthiş kazaların ve yabancı davranışların olduğu yerler olarak görülüyordu.[71] Özel Komisyona ifade veren tanıklardan bir tanesi, şimdi bu, şimdi bir başka itirazı ileri sürüyordu:

> ... mekanik tezgâhta hiç kimse çalışmak istemez, onu sevmezler, öyle bir takırtı ve gürültüsü vardır ki, insanı neredeyse deli eder; ve sonra bir el-tezgâhı dokumacısının hiçbir zaman kabul edemeyeceği bir disipline uyması gerekir.
>
> ... mekanik tezgâhta çalışan herkes orada zorla çalışıyor çünkü başka türlü varlıklarını sürdüremiyorlar; bunlar genellikle işleri bozulmuş ve aileleri içinde sıkıntı çeken adamlardır... küçük koloniler halinde gidip bu fabrikaları sömürge haline getirmek eğilimindedirler...

71 Manchesterli dokumacıların (1823) ifadesine bakınız: "Fabrika hayatının kötülükleri saymakla bitmez. Orada her iki cinsten eğitilmemiş, terbiye edilmemiş gençler ana-baba gözetiminden uzak birbirine karışır... sağlığa zarar verecek ölçüde yapay ısı tarafından kuşatılmışlardır... Kafaların kötülüğe açık olması gibi hayat, kol ve bacaklar makinelere açıktır... yaşı 40 olanları 60'ında göstererek gençliği tüketmektedir..." (Hammonds, *The Town Labourer*, s. 300).

Kendi oğlu bir fabrika kazasında ölmüş Manchesterli bir tanık şunları anlatıyor:

> Yedi oğlum vardı ve eğer 77 tane dahi olsaydı bir tanesini bile pamuklu bez fabrikasına göndermezdim... En büyük itirazım şudur, ahlâkları çok büyük ölçüde bozuluyor... sabah saat altıdan akşam saat sekize kadar fabrikada olmak zorundalar, dolayısıyla hiçbir eğitim olanakları yoktur... onlara gösterilen hiçbir iyi örnek yoktur...

"Kendi payıma kararlıyım, eğer insan emeğinin yerine geçen makineler icat ediyorlarsa, onları çalıştıracak demirden çocuklar da bulmaları gerekir."[72]

Son olarak, bütün bu itirazları, tek tek değil, topluluğun "değer-sistemi"nin bir göstergesi olarak aldık. Bu gerçekten, tarihsel sosyoloji çalışmaları için değerli malzeme olabilir. Çünkü 1830'larda İngiltere'de, farklı gelenekler, normlar ve beklentilerle birbiri üzerinde etkili olan fabrika, dokumacı ve çiftçi topluluklarından oluşan "çoğulcu bir toplum"umumuz var. 1815'ten 1840'a kadar olan dönemin tarihi, kısmen, ilk ikisinin ortak siyasal ajitasyonunun (Radikalizm, 1832 Reformu, Owencilik, 10 Saat ajitasyonu, Chartizm) birleşmesinin öyküsü iken, Chartizmin son aşaması, kısmen huzursuz birlikte yaşama ve kesin kopuşun öyküsüdür. Manchester ya da Leeds gibi, el-tezgâhı dokumacıların, zanaatkârların pekçok geleneğini koruduğu, birbirleriyle evlendikleri ve çocuklarını ilk fabrikalara gönderdikleri büyük şehirlerde bu farklılıklar en az belirgindi. Yaylalardaki dokumacı köylerinde, çok daha fazla klan yapısında olan topluluklarda "hepsi çocuksu birer parça olan" "şehir milleti" küçümsenirdi.[73] Saddleworth, Clitheroe, yukarı Calder Vadisi gibi yörelerdeki dokumacılar, tepe yamaçlarındaki küçük köylerinde, vadi tabanlarındaki fabrikalardan yıllarca uzak durdular ve tezgâhta yerlerini alacak çocuklarını kendileri eğittiler.

O zaman 1830'lardan itibaren kesinlikle "yok olmaya mahkûm" ve kısmen de kendi sosyal tutuculuğu nedeniyle kendi

72 *S. C. on Hand-Loom Weavers' Petitons*, 1834, s. 428 (5473), s. 440 (5618); s. 189 (2643-6).

73 Edwin Waugh, *Lancashire Sketches* (1869), s. 128.

kendini mahkûm etmiş bir meslekten söz edebiliriz. Ancak dokumacıların kaderlerini kabul ettikleri yerlerde bile, Kraliyet Komisyonu'nun "zanaatı bırakmak" tavsiyesi çoğu kez kabul görmedi. Çocuklar fabrikalarda yer bulabilirler ya da büyüyen kız çocuklar mekanik tezgâha yönelebilirlerdi:

> Üç ya da dört çift tezgâhın bulunduğu dükkânlara girersen,
> Odaların fuzuli eşyası gibi hepsi boş durmaktadır;
> Ve bunun nedenini sorarsan, yaşlı ana anlatacaktır sana açıkça
> Kızlarım onları terk ettiler ve buharla dokumaya gittiler.[74]

Ancak bu her zaman mümkün olmuyordu. Pekçok fabrikada iplikçiler ya da mevcut işgücü kendi çocukları için önceliğe sahipti. Mümkün olduğu yerlerde de, karısına ve çocuklarına olan bağımlılığını arttırdığı için dokumacının utancına utanç katıyordu geleneksel rollerin zorlu ve aşağılayıcı tersine dönüşü.

Erken fabrika sisteminde yetişkin ve çocuk işgücü arasında bir dengenin olmadığını hatırlamamız gerekir. 1830'ların başında, pamuklu fabrikalarındaki işgücünün üçte biri ile yarısı (her tür işgücünde) yirmi bir yaşın altındaydı. Yün ipliğinde çocuk işçilerin oranı çok daha yüksekti. Yetişkinlerin yarısından çok daha büyük bir kısmı kadındı. Dr. Ure, 1834 yılında Fabrika Müfettişleri'nin raporlarından Birleşik Krallık'taki tüm tekstil fabrikalarındaki yetişkin işgücünün 191.671 ve bunun 102.812'sinin kadın ve yalnızca 88.859'unun erkek olduğunu hesaplamaktadır.[75] Erkeklerin istihdam yapısı çok açıktır:

> Lancashire'in yünlü fabrikalarında, istihdamın en yüksek olduğu dönemlerde -onbirden onaltıya- erkeklerin ücretleri haftada ortalama 4 şilin 10,75 peni idi; ancak izleyen beş yılda, onaltıdan yirmi bire, ortalama haftada 10 şilin 2,50'ye yükselir ve imalatçı kuşkusuz bu ücretten elinden geldiğince az işçi istihdam eder... İzleyen beş yıllık dönemde, yirmi birden yirmi altıya, ortalama haftalık ücretler 17 şilin 2,50 penidir. Burada da mümkün olduğunca erkek işgücü istihdam et-

74 J. Harland, *a.g.e.*, s. 253.

75 A. Ure, *The Philosophy of Manufacturers* (1835), s. 481; J. James, *History of the Worsted Manufacture*, s. 619-620; James, *Continuation of the History of Bradford* (1866), s. 227. Raporlar genellikle çocuk işgücü sayısını düşük göstermektedir.

memek için yeterince güçlü bir neden vardır. İzleyen iki dönemde ortalamalar daha da artar, 20 şilin 4,50 ve 22 şilin 8,50 peniye yükselir. Bu ücretlerle yalnızca kimi sanat, zanaat ya da gizemli işlerde büyük fiziki güç ya da çok büyük beceri gerektiren ya da bürolarda güven ve itimat isteyen işlerde erkek işçi istihdam edilir.[76]

Bu istihdam yapısı hakkında iki aşikâr, ama önemli noktaya işaret edilmelidir. Birincisi, "itibarsız" mesleklerle ilgili olarak zaten daha önce söylemiş olduğumuz, "iyi" fabrika ücretlerini, "modası geçmiş" endüstrilerdeki "kötü" ücretlerden kafamızda yapay olarak ayrıştıramayacağımızdır. Yetişkin erkeklerin "elden geldiğince" düzenli olarak istihdam edilmemesi esasına dayanan bir sistemde vasıflı fabrika çalışanının ücreti ile onaltı ya da yirmi bir yaşında fabrikadan çıkartılmış vasıfsız işçinin ücreti madalyonun farklı yüzlerine konmalıdır. Kuşkusuz yünlü tekstil endüstrilerinde fabrikadan çıkarılmış çocuk işçiler, kimi zaman, genç yaşlarında yeniden el tezgâhına mahkum edilmişlerdir. İşaret edilmesi gereken ikinci nokta, yetişkin erkek el-tezgâhı dokumacısı, zorluklar önyargılarına galip geldiğinde bile, bir fabrikada istihdam edilme konusunda bir tarım işçisinden biraz daha fazla şansa sahipti. O fabrika hayatına nadiren uygundu. Ne "büyük fiziki gücü" ne de fabrika hayatında herhangi bir becerisi vardı. İşten çıkarılmış ustaların en iyilerinden birisi, John Fielden, 1835 yılı hakkında şunları hatırlamaktadır:

> Koşulları o kadar kötü olduğu için böyle bir işi kabul etmek zorunda kalan el-tezgâhı dokumacılarına uygulanan haftalık ücretler bana da uygulandı ve bu bana ve arkadaşlarıma, bu işe başvuran o kadar çok insan varken işi reddetmek zorunda kalmak, büyük acı verdi.[77]

1830'ların başlarında Lancashire'de zanaatlarda -demir dökümcüler, mühendisler, ayakkabıcılar, terziler ve vasıflı inşaat işçileri- ücretler 15 ile 25 şilin arasında (mühendislerde daha da yüksek) olmak üzere oldukça yüksekti. Ancak bu ücretler yalnızca, amaç-

76 Ure, *a.g.e.*, s. 474.

77 J. Fielden, *The Curse of the Factory System* (1836), s. 68.

ları arasında fabrikalardan çıkarılmış gençlerle el-tezgâhı dokumacıları *dışarıda* bırakmak olan birleşmenin gücü sayesinde elde edilmişti. Eğer dokumacı iş değiştirerek ya da çocuklarını çırak olarak yetiştirerek bir *zanaata* girebilseydi, toplumsal tutuculuk bunu önlemeyebilirdi. Vasıfsız işçiye karşı, kuşkusuz anlaşılabilir bir önyargı vardı; bu son bir statü kaybı olarak görülüyordu:

> Bu işi bırakacağım ve kürekle çalışacağım
> Ya da gidip yolda taş kıracağım...

Sıkıntılarının son kertesinde "Jone o' Grinfilt" böyle söylüyordu.

Ama burada bile güçlükler vardı. Avam Kamarası'na emek değer kuramının unsurlarını anlatan Manchesterli bir ipek dokumacısı, bir kapıcı olarak (ücret 14-15 şilin) iş bulma girişimlerinde başarılı olamamıştı. Dokumacının fiziği, ağır vasıfsız işlere (tuğla döşeyen işçilerin ve kürekçilerin ücreti 10-12 şilindi) uygun değildi ve hem daha aza çalışmaya razı olan hem de daha güçlü olan İrlandalı işçilerle rekabet etmek zorundaydı.[78] Büyük kentlerde dokumacılar kuşkusuz düşük ücretli tuhaf işler bulabilirken kırdaki orta yaşlı dokumacı evini ve ailesini taşıyamazdı:

> Değişim, eski el-tezgâhı dokumacılarının zihinlerinde korkunç etkilere yol açtı... Tezgâhının iyi yanlarını anlatırken, Pudseyli yaşlı bir dokumacının gözlerinde yaşlar gördük... Evet, bir tezgâhın olması gerektiği gibi, tahrik eden ayakları üzerinde asılıydı; evet bir tezgâhın olması gibi ileri geri gidip geliyordu, çıkan kısmı yerine oturtmak kolaydı, serbestçe yerlerine girerdi ve istediğin miktar argaçı alırdı. Bu tezgâh İngiltere'deki en iyi imalatçılardan birinden ilk geldiği zaman, komşular onu görmeye geldiler, beğendiler ve gözleri kaldı. Ama şimdi, bir süreden beri hem bu tezgâh hem de bir başkası... Hepten sağır olmuş, tozla ve örümcek ağlarıyla kaplanmış...[79]

El-tezgâhı dokumacılarının öyküsü pekçok noktada Sanayi Devrimi'ndeki hayat standardı genel sorunuyla ilgilidir. İlk aşa-

78 Burada işaret edilen ücretler, 1832 yılında Manchester Ticaret Odası'nın verdiği ortalamalardır: bkz. *First Annual Report P.L.C.*, 1836, s. 331 ve *British Almanac*, 1834, s. 31-61.

79 J. Lawson, *Progress in Pudsey*, s. 89-90.

malarda "iyimser" yöne kanıtlar verir gibi görünmektedir: İplik fabrikaları dışarıdan binlerce işçi çeken ve onların standardını yükselten çarpanlar gibidir. Ama standartları yükselirken, statüleri ve savunmaları gerilemiştir ve 1800'den 1840'a tablo değişiklik göstermeksizin "kötümser"dir. Eğer o yıllardaki standartları, "füturistik" ölçülerle değil de o deneyimleri yaşayan nesillerin ölçüleriyle değerlendireceksek, o zaman dokumacıları yalnızca ekonomik gelişmenin "yararlarına ortak olmayan" bir grup olarak değil, esaslı bir gerilemeye marûz kalan bir grup olarak görmeliyiz. Tekstil, Sanayi Devrimi'nin temel endüstrisi olduğuna göre ve dokuma dallarında iplik bükme dallarına göre çok daha fazla yetişkin insan çalıştığına göre, bu durum, söz konusu yılların deneyimini herhangi bir başarı olarak görmemek için geçerli bir neden olabilir. Belki de dramatik tarz itibariyle alışılagelmiş öykü, dikkatleri çarpan üzerinde (iplik bükme makinesi, fabrika ve buhar) toplamaktadır: Biz, çarpılan insanlara baktık.

"İyimserler" kuşkusuz, dokumacıların kötü durumunu kabul ederler; hemen hemen her öyküde, "el-tezgâhı dokumacıları gibi, az sayıda, halkın özellikle mutsuz kesimleri", "refahı artan toplumda küçük bir grup" ya da "teknolojik düşük istihdam yuvaları" dışında, türünden kurtarıcı ibarelere yer verilir.[80] Ancak Clapham'ın iyi bildiği gibi, dokumacılar, 1840'ların sonlarından önce, hiçbir anlamda "küçük" bir grup olarak nitelenemezler. İngiltere'de dokumacılar, belki birkaç yüzyıldan beri, tek başına en büyük endüstri işçisi grubunu oluşturmuş, temel endüstrilerimizin pullukçusu olmuşlardır. 1820 ile 1840 arasındaki herhangi bir zamanda, meslekler listesinde, tarım işçileri ve ev-içi hizmetçilerden sonra üçüncü sırada gelmişlerdir ve tek tek öteki endüstri gruplarını sayıca çok geçmişlerdir. "Onların sayımı [yani Birleşik Krallık'taki tezgâhların sayımı] hiçbir zaman yapılmamıştır: ancak 500.000'den az olamayacakları gibi, çok daha fazla da olabilirler."[81] Birleşik Krallık'ta pamuklu, yünlü, ipekli, keten tezgâhlarının yanı sıra kordela dokumacılığı gibi uzmanlaşmış dalları içi-

80 Clapham, *Economic History*, I, s. 565; F.A. Hayek, *Capitalism and Historians* içinde, s. 28; R.M. Hartwell, "the Rising Standard of Living in England, 1800-1850", *Econ. Hist. Review*, ikinci seri, XIII, Nisan 1961.

81 Clapham, *a.g.e.*, I, s. 179.

ne alan (ama örme işlerini dışarıda bırakan) dallardaki tezgâh sayısına ilişkin tahminler bazen 740.000'i bulabilmektedir. Ancak her ailede iki, üç ve dört tezgâh olabilir. 1834-1835 Özel Komisyonu'nun tahminine göre 800.000 ile 840.000 kişi (yani dokumacılar ve aileleri) geçimini tezgâhtan sağlamaktadır. En çok yaklaşabileceğimiz sayı budur.

Yasama organının hiçbir şey yapmaması ve modası geçmiş bir ideolojinin hâlâ varlığını sürdüren özgürlük mitosuna dayanarak "doğal" ekonomik güçlerin toplumun bir kısmına zarar vermesine göz yumması, tam bir mazerettir. Mekanik tezgâh hem Devlete hem de işverenlere dökme demirden bir mazeret sunmuştur. Ancak, dokumacıların öyküsünü, Sanayi Devrimi sırasında mevcut olan büyük ölçüde anormal durumun bir ifadesi olarak da görmemiz aynı derecede mümkündür. Dokumacıların tarihinde, baskıcı ve sömürücü bir sistemin, sendikal savunmadan yoksun çalışanların bir kesimi üzerinde etkili olduğu paradigmatik bir durum söz konusudur. Hükümet, yalnızca onların siyasal örgütlerine ve sendikalarına aktif olarak müdahale etmekle kalmamış fakat aynı zamanda sermayenin özgürlüğü dogmasını çarpıtarak, en uzlaşmaz bir şekilde, İrlanda'da açlığın felaketzedeler üzerinde yaptığına benzer bir olumsuzluğu onların üzerine yıkmıştır.

Bu dogmanın hayaleti bugün hâlâ ortalardadır. Profesör Ashton, finansal etkenlerin, mekanik tezgâha yatırım yapılmasını geciktirmiş olmasına hayıflanmaktadır:

> Kimi zaman, sanayi devriminin "kötülükleri"nin, gelişmenin hızından kaynaklandığı ileri sürülmüştür: ev-içi tekstil işçilerinin durumu tam aksini ileri sürmektedir. Eğer dokumacılıkta Arkwright tipinde bir adam olsaydı, eğer faiz hadleri düşük kalsaydı, eğer güç ve Yoksul Yasası tahsisatları olmasaydı, fabrika sistemine geçiş daha kısa sürede ve daha az acıyla gerçekleşirdi. Görünen odur ki, çok sayıda el işçisi, bir nesilden fazla bir süre, buharın gücüne karşı kaybedilmiş bir savaşı yürütmüşlerdir.[82]

Ancak, görmüş olduğumuz gibi, mekanik tezgâh ustaları için bu bir "savaş" değil, iyi zamanlarda mekanik tezgâhları çalıştıran

82 T.S. Ashton, *The Industrial Revolution*, s. 117.

kadınların ve kızların ücretlerini düşük (8 şilin ile 12 şilin arası, Manchester, 1832) tutmanın bir aracı olarak yedekte bekletilecek ucuz, yardımcı bir işgücü sağlama kolaylığı idi. Üstelik, fabrikaya geçiş de pek söz konusu *değildi*. Eğer buhar gücünün devreye sokulması daha hızlı olsaydı o zaman -diğer başka şeyler aynı kalmak koşuluyla- sonuçları daha da feci olabilirdi.

Kimi iktisat tarihçileri (kimbilir belki de insancıl gelişmeyi ekonomik büyüme ile bir tutan üstü örtülü "ilericiliğin" etkisiyle) Sanayi Devrimi sırasındaki teknolojik yeniliğin, demiryolu çağına kadar, (metal endüstrileri dışında) yetişkin vasıflı işgücünü işinden ettiği apaçık gerçeğini kabul etmeye isteksiz görünüyorlar. Böylece işinden edilen işgücü, o zamanlar pek bol olan sırf insan adelesiyle yapılan çetin işler için ucuz, sınırsız işgücü arzını şişiriyordu. Madenlerde, doklarda, tuğla harmanlarında, inşaatçılıkta, gaz işlerinde, kanal ve demiryolu yapımında, arabacılıkta ve taşımacılıkta çok az mekanizasyon vardı ya da hiç yoktu. Kömür hâlâ gemilerin ambarlarındaki uzun merdivenlerde insanların sırtlarında taşınıyordu: 1830'larda, Birmingham'da günde bir şiline teskere ile dokuz mil kum taşıyacak ve boş olarak geri dönecek adamlar hâlâ kiralanabiliyordu. Bir mühendis (26 ile 30 şilin) ya da marangoz (24 şilin) ile bir kürekçinin (10-15 şilin) ya da bir dokumacının (8 şilin) ücretleri arasındaki farklılık öylesineydi ki, bunu yalnızca toplumsal tutuculukla açıklayamayız. Öyle görünüyor ki, vasıflı meslekler istisna idi ve "özellikle mutsuz" olmaktan çok uzak bulunan vasıfsız el işlerinde ya da fabrika dışındaki endüstrilerde her anlamda insan emeğini ucuzlatmak için işverenler, yasa koyucular ve ideologlar tarafından hazırlanan sistem egemendi. Ve koşulların hızla kötüleştiği bir zamanda dokumacılıktaki aşırı birikme, durumun apaçık bir doğrulamasıdır. Marx, sömürünün fabrika dışındaki endüstrilerde en "rezil" biçimiyle var olduğunu, "çünkü Modern Endüstri ve Tarımın 'gereksiz' hale getirdiği kitlelerin bu son sığınaklarında iş için yapılan rekabetin en ileri boyutlara vardığını" yazmaktadır.[83]

Kuşkusuz dikkat edilmesi gereken "füturist" bir iddia vardır. Aslında bu, iyi günler gelene kadar pekçok çalışan insanın be-

83 *Capital*, (1938 baskısı), s. 465.

nimsemiş olduğu bir iddiadır. Her ne kadar geçişin sıkıntılarıyla dolu olsa da, bu tür bir çalışan şu yorumu yapmaktadır:

> ... mekanik tezgâh dokumacıları, tezgâh ya da onlar için dönecek bir eğirme makinesi; ya da bobinler, uzun yassı sepetler satın almak; ya da onları bekleyen kira ve vergileri ödemek, ne de atölyeyi aydınlatıp ısıtacak mum ya da gaz ve kömür almak zorunda değillerdi. Bakım ve tamirat için ödeme yapmak ya da mekikler, tefe tokmakları, yan kartonları, mekik kartonları, argaçlama değnekleri ve bantlar ve şeritler satın almak zorunda kalmıyorlardı... Yastık tahtalarına destek olmak zorunda ya da güç versin diye bileklerini bandajlamak zorunda kalmıyorlardı... fitillleri taşımak, örgüleri çözgülemek, bez kenarlarını yerleştirmek, haşıllamak, örgüleri kuruması için dışarıya çıkarmak dişlileri izlemek, parçaları toplamak, germek, boşaltmak, katlamak zorunda kalmıyorlardı; ve de yünü atmak, temizlemek ve boyamayı -*ve tümü de hiçbir şey karşılığı olarak*- hiç düşünmüyorlardı.[84]

Eğer el-tezgâhı dokumacısının işini bu açıdan görürsek, kesinlikle zahmetli ve modası geçmiş bir işti ve her türlü biçim değişikliği, ne kadar acıyla dolu olursa olsun, hakh görülebilirdi. Ancak bu, bir neslin ıstıraplarını gelecekteki kazançlar için görmezden gelen bir bakış açısıdır. Istırap çekmiş olanlar için, geçmişe dönük bu rahatlık samimiyetten uzaktır.

84 J. Lawson, *a.g.e.*, s. 91.

ONUNCU BÖLÜM

STANDARTLAR VE DENEYİMLER

Mallar

Sanayi Devrimi sırasındaki hayat standartlarına ilişkin tartışma, hipotetik ortalama işçilerin gerçek olmayan ücretlerinden yiyecek, giyecek, ev gibi tüketim maddeleri ve bunların da ötesinde sağlık ve ölüm oranları alanına aktarıldığında belki çok daha yararlı olmaktadır. Tartışılan konulardan pekçoğu karmaşıktır ve burada yapılabilecek olan en fazla devam eden bir tartışmaya yorumlar getirmektir. Ölçülebilir büyüklükleri dikkate aldığımız zaman, 1790 ile 1840 yılları arasında ulusal hasılanın nüfustan daha hızlı arttığı açık olarak görülmektedir. Ancak bu hasılanın nasıl dağıtıldığını değerlendirmek son derece zordur. Diğer önemli etkenleri (olumsuz ticaret haddleri nedeniyle bu artışın ne kadarı ihraç edilmiştir?, ne kadarı kişisel tüketim yerine sermaye yatırımına gitmiştir?) bir yana bıraksak bile nüfusun değişik kesimlerinin artıştan ne pay aldıklarını keşfetmek kolay değildir.

Sanayi Devrimi sırasında insanların yiyip içtikleri şeylere ilişkin tartışma esas itibariyle tahıl, et, patates, bira, şeker ve çay etrafında dönmektedir. Kişi başına buğday tüketiminin, 19. yüzyılın ilk 40 yılınına kadar 18. yüzyıl sonlarındaki düzeyinden daha düşük olması muhtemeldir. Patates tarihçisi Salaman, "ekmek

mücadelesinin" öyküsünü, mülk sahipleri, çiftçiler, papazlar, imalatçılar ve bizzat Hükümet'in kendisi tarafından çalışanların, buğdaya dayanan bir diyetten, patatese dayanan bir diyete nasıl sürüklendiğinin ikna edici öyküsünü, adım adım anlatmıştır. Kritik yıl 1795'tir. Bu tarihten sonra savaş zamanı zorunlulukları, yoksulları basit ve temel bir diyete zorlamanın yararları konusundaki tartışmaları ikinci plana itmiştir. Savaşlar sırasında patates ekilen alanlardaki artış, yalnızca buğday kıtlığına bağlanamaz: "bazı eksiklikler vardı, ama toplumun değişik sınıfları arasında artan fiyatların bir sonucu olarak eşit olmayan bölünme çok daha etkili bir nedendi...". İngiliz halkının büyük çoğunluğu, kuzeydekiler bile, 1790'lardan itibaren daha kaba tahıllardan buğdaya geçmişti ve beyaz ekmek kıskanç bir şekilde statü sembolü olarak değerlendiriliyordu. Güneydeki kırsal amele, ekmek ve peynirden oluşan diyetini, açlıktan ölme noktasına yaklaştığında bile terk etmeyi reddediyordu; ve yaklaşık elli yıl güneyde patatesin ekmeğe yüklendiği, kuzeyde ise aynı işi yulaf ve patatesin yaptığı yiyecek üzerine bir sınıf savaşı yaşandı. Gerçekten de, Salaman, patateste, Halevy'nin Methodizmde bulduğundan daha fazla bir toplumsal dengeleyici özelliği buluyordu:

> ... Patates tüketimi... aslında, işçilerin olabilecek en düşük ücretle yaşamalarını olanaklı kıldı. Bu şekilde patatesin, İngiliz kitlelerinin yoksullaşmasını ve kötüleşmesini bir yüz yıl kadar pekiştirdiği ve uzattığı söylenebilir; ancak alternatif kanlı bir devrimden başka bir şey değildi. 19. yüzyılın ilk yıllarında İngiltere'nin böyle şiddetli bir kalkışmadan uzak kalması... büyük ölçüde patatesin sayesinde olmuştur.[1]

Beslenme uzmanları şimdi bize patatesin pekçok erdemleri olduğunu söylüyorlar ve gerçekten de standartların yeterince yükseldiği dönemlerde patatesin diyete *eklenmesi* ve yiyeceklere çeşitlilik getirmiş olması bir kazanç olmuştur. Ancak, patatesin ekmeğin ya da yulaf ezmesinin yerini alması bir gerileme olarak görül-

1 R.N. Salaman, *The History and the Social Influence of the Potato* (Cambridge, 1949), özellikle s. 480, 495, 506, 541-542. *The Englishmean's Food*'un (1939) yazarları tarihçi J. C. Drummond ve A. Wilbraham da bu dönemi bir gerileyiş olarak görürler.

müştür. (Ebenezer Elliott'un "Erin'in kökle beslenen sürüleri" dediği) patates yiyen İrlandalı göçmenler bunun açık bir delilidir ve pekçok İngiliz, Cobbett'in yoksulların İrlandalılar'ın düzeyine indirilmek üzere bir oldu bittiyle karşı karşıya bırakıldığı konusundaki fikrine katılmaktadır. Sanayi Devrimi süresince ekmeğin fiyatı (ve yulaf ezmesinin) insanların nazarında hayat standardının en birinci göstergesiydi. 1815 yılında Tahıl Yasaları çıkarıldığında Parlamento'nun her iki Kamarasını da kalabalıklardan askerî birliklerle korumak zorunda kalınmıştı. Peterloo'daki pankartlar arasında "TAHIL YASALARINA HAYIR" başta gelenlerden birisiydi ve (özellikle Lancashire'de) 1840'lardaki Tahıl Yasaları'na karşı yürütülen ajitasyona kadar da öyle kalmıştı.

Buğday gibi et de besin değerinin çok üzerinde ve ötesinde statü duygusuyla ilgiliydi. Eski İngiltere'nin Kızarmış Bifteği, zanaatkârların gururu ve işçilerin de umuduydu. Bir kez daha, kişi başına düşen tüketim 1790'la 1840 arasında muhtemelen düşmüştür ama rakamlar çelişkilidir. Tartışma temelde Londra mezbahalarında kesilen hayvanların sayı ve ağırlığı etrafında dönmektedir. Bu bilgilere sahip olunsa bile, halkın hangi kesiminin ne oranda et yediği konusunda emin olamayız. Kuşkusuz et, maddi standartların duyarlı bir göstergisidir, zira gerçek ücretlerdeki herhangi bir artışın ilk harcandığı maddelerden birisidir. Mevsimlik işçiler, belli ki Pazar yemeğinde yapacakları harcamaları çok titiz bir şekilde planlamıyorlardı ama bunun yerine işte çalışırken paralarını harcıyorlar ve yılın geri kalan kısmında da işi şansa bırakıyorlardı. "Yaz mevsiminin uzun ve güzel günlerinde" diye anlatılmıştı Henry Mayhew'a;

> çalışan bir tuğla imalatçısının küçük kızı, "Lütfen efendim, babam şimdilik fiyatıyla ilgilenmiyor; ama pirzolaları güzel olmalı, körpe ve muntazam lütfen, çünkü o bir tuğla imalatçısıdır" diyerek kasaba pirzola ve başka lezzetli şeyler ısmarlıyordu. Kış aylarında, "Lütfen efendim, burada dört peni var, babama ucuz bir şeyler yollamalısınız. Ne olduğuna önem vermiyor, yeter ki ucuz olsun. Şimdi kış, işi yok efendim, çünkü o bir tuğla imalatçısı."[2]

2 Mayhew, *a.g.e.*, II, s. 368.

Londralılar, taşradaki çalışanlardan daha yüksek bir hayat standardına sahip olma durumundaydılar. 1812 depresyonunun en yoğun olduğu sırada, bir gözlemcininin edindiği izlenime göre Londra'nın yoksulu, kuzeyin ve batının yoksulundan daha iyi durumdaydı:

> Metropolün Yoksulları, zorunlu maddelerin fiyatlarının çok yüksek oluşuna rağmen, gerçekten görece olarak konfor içinde yaşıyorlar. Burada en mütevazi işçi, sık sık et (taze et) ve yemekler için her zaman ekmek, peynir, bir çeşit bira satın alır, ama ülkenin batısındaki bir köylü, ailesi için bu tür yiyecekler satın alamaz.[3]

Kuşkusuz pazarda, çok değişik düşük kalite "etler" de satılıyordu: tütsülenmiş ringa ve uskumru, sığır topuğu, koyun paçası, domuz kulağı, işkembe ve domuz kanı, yulaf unu ile yapılan bir tür sosis. Lancashire'in kırsal dokumacıları şehirdeki yiyecekleri küçük görürler ve hem kendilerinin domuz beslediklerini hem de şehirdeki etin hastalıklı olduğunu ifade eden bir deyimle,"kendi bıçaklarıyla kesilmiş eti" tercih ederlerdi. Eğer şehirde yemek zorunda kalırlarsa, "her lokma, dört ayaklının hayatta iken neye benzediği ve bu hayattan hangi nedenle ayrıldığı üzerine yapılan kederli spekülasyonlar arasında yutulurdu."[4] Şehir sakinleri için temiz olmayan ve bozulmuş yiyeceklerle karşı karşıya bulunmak yeni bir şey değildi; ama kentli işçilerin sayısı arttıkça durum daha da kötüleşti.[5]

1800 ile 1830 arasında kişi başına düşen bira tüketiminin azaldığına ve çay ve şeker tüketiminin arttığına kuşku yoktur. Bu arada, 1820 ile 1840 arasında cin üretim ve tüketiminde gözle görülür bir artış olmuştur. Bir kere daha bu, diyetik olduğu kadar kültürel bir konudur. Bira, tarım işçileri, kömür taşıyıcıları, madenciler arasında ağır işlerde ("atılan teri yerine koymak") için gerekli bir şey olarak görülürdü ve kuzeyin çeşitli kesimlerinde bira "içki" ile eşanlamlıydı. Evde küçük ale yapımı ev eko-

3 *Examiner*, 16 Ağustos 1812.

4 E.Waugh, *Lancashire Sketches*, s. 128-129.

5 Bkz. J. Burnet, "History of Food Adulteration in Great Britain in the 19th Century", *Bulletin of Inst. Of Historical Research*, 1959, s. 104-107.

nomisi için o kadar gerekliydi ki, "eğer genç bir kadın yulaf ekmeğini ve birayı iyi yaparsa, onun iyi bir eş olacağına inanılırdı"; bazı Methodist sınıf önderleri bir "maşrapa dolusu içki" içmeden sınıfın önüne çıkamadıklarını söylerlerdi.[6] Tüketimdeki azalış doğrudan malt vergisine, bazı çağdaşların ihtilale davetiye çıkarmak şeklinde niteledikleri bu çok sevimsiz vergiye bağlanıyordu. 1819 yılında Hampshire'de bir dinî yönetici, malt vergisi kaldırılırsa, işçinin:

> günlük işine neşeyle gideceği, erkekçe bir iç huzuru ve güçle işini yapacağı, evine, ailesine ve *her şeyden önce* ülkesine bağlı kalacağını" iddia ediyordu. Çünkü bu durum, ona aynı basit ve yararlı içkiyi üstleriyle paylaşmak olanağını veriyordu ki bu yoksul bir adamın Britanya Parlamentosu'nun kendisine verebileceği başka her şeyden fazla değer verdiği bir durumdu.[7]

Kuvvetli biraya konan ek vergi, yaygın bir şekilde vergi kaçırılmasına yol açtı ve "ruhsatsız içki satılan" dükkânlar türedi. Bunlardan birisinde, Samuel Bamford, vergi memuru olduğu kuşkusuyla neredeyse öldürülüyordu ki, içkicilerden birisi kendisini tanıdı ve *iyi niyetli* "kaçak" bir radikal olduğuna tanıklık etti.

Vergilerin etkisi kuşkusuz evde yapılan ve evde içilen içkilerin miktarının azalmasına ve içki içmenin normal bir yemeğin ayrılmaz bir parçası olmaktan çok ev dışında yapılan bir faaliyet olmasına yol açtı. (1830 yılında kuvvetli bira üzerindeki vergi kaldırıldı ve Bira Yasası çıkarıldı ve beş yıl içinde yerden biter gibi 35.000 birahane türedi.) Çay içme alışkanlığındaki artış kısmen bira ama aynı zamanda da süt içme alışkanlığının yerine geçti ve en önde Cobbett gelmek üzere, pekçok çağdaş bunu çürümenin bir kanıtı olarak gördüler. Çay iyi bir ikame içkisi değildi, (ve alkollü içkilerin tüketiminin artmasıyla) yetersiz beslenmeden sonra uzun saatler çalışmanın gerektirdiği bir uyarıcı olarak görülmeye başlandı. Ancak 1830'lara gelindiğinde çay artık vazgeçilmez bir içecek olmuştu: onu alamayacak kadar yoksul aileler komşulardan bir kez kullanılmış çay yaprakları dileniyorlar ya da

6 J. Jawson, *a.g.e.*, s. 8, 10.

7 *Agricultural State of the Kingdom* (1816), s. 95.

hattâ yanmış kabukların üzerine kaynar su dökerek rengini taklit ediyorlardı.[8]

Bütünüyle sözü edilmeye değer bir başarı değildir. Sanayi Devrimi'nin elli yılında, ulusal hasıladan işçi sınıfının payına düşen, mülk sahibi ve profesyonel sınıfların payına düşenle karşılaştırınca hemen hemen kesinlikle azalmıştır. Ulusal zenginliğin arttığına ilişkin kanıtlar her yanda görünürken ve bunun büyük bir kısmı da çok şeffaf olarak işçi sınıfının emeğinin ürünü iken ve aynı derecede şeffaf araçlarla işverenin eline geçmişken, "ortalama" çalışan insan geçimlik düzeye çok yakın bir yerde duruyordu. Psikolojik anlamda bu standartların düşmesi olarak duyumsanıyordu. "Ekonomik ilerlemenin yararlarından" onun kendi payına düşen, daha fazla patates, ailesi için bir iki pamuklu ürünü, sabun, mum, biraz çay ve şeker ve de *Economic History Review*'da pekçok makaleden ibaret oldu.

Evler

Kentsel çevreye ilişkin verileri yorumlamak biraz daha kolaydır. 18. yüzyılın sonunda aileleriyle birlikte tek çatılı, yer seviyesinden aşağıda, rutubetli ahır gibi evlerde yaşayan çiftlik işçileri vardı. Elli yıl sonra bu tür koşullar nadirdi. Büyüyen endüstri kentlerindeki plansız, fırsatçı, çarpık yapılanma hakkında söylenebilecek pekçok olmasına rağmen, evlerin kendileri kırdan gelen göçmenlerin iskân edildiği evlerden daha iyiydi. Ancak yeni endüstri kentleri yaşlanmaya başlayınca aşırı kalabalık, su ve sağlık sorunları da büyümeye başladı ve evlerin endüstriyel kullanıma açılmasıyla katlandı ve 1840'larda barınma ve sağlık araştırmalarının ortaya koyduğu dehşet verici noktaya gelindi. Taşradaki köylerde ya da dokumacı köylerinde koşulların Preston ya da Leeds'deki koşullar kadar kötü olduğu doğrudur. Ancak sorunun hacmi, büyük kentlerde daha büyüktü ve kötü koşulların hızlı artışı salgın hastalıkların yaygınlaşmasını kolaylaştırdı.

Üstelik, büyük şehirlerdeki koşullar, daha etkin bir şekilde çir-

8 Burada ele alınan noktalardan bazılarının kaynağı için T.S. Ashton, R.M.Hartwell, E. Hobsbawm ve A.J. Taylor'un daha önce anılan hayat standardı ile ilgili makalelerine bakınız.

kin ve rahatsız ediciydi ve de öyle *duyumsanıyordu*. Mezarlığın yanındaki köyün kuyusundan alınan su temiz olmayabilirdi ama en azında köylüler, birkaç sokağa birden hizmet veren bir pompadan su almak için gecenin bir yarısında kalkıp kuyruğa girmek zorunda değillerdi ve suya para ödemiyorlardı. Endüstriyel kent sakini, çoğu kez endüstri artıklarının ve açık lağımların kötü kokusundan kurtulamıyordu ve çocukları çöpler ve mezbeleliğin içinde oynuyordu. Orta İngiltere'in kuzeyindeki kimi endüstriyel çevreler, her şeye rağmen, bugün bize bu durumun kanıtlarını sunmaktadır.

Kentsel çevrenin bu kötüleşmesi, Sanayi Devrimi'nin en felaketli sonuçları olarak bugün bizi etkilediği gibi, ister estetik açıdan, topluluğun letafeti açısından, isterse nüfus yoğunluğu ve sağlık açısından o zamanki çağdaşları da etkiliyordu. Üstelik, bu durum, yükselen standardın "iyimser" kanıtlarının bulunmasının en fazla beklendiği kimi "yüksek ücret" alanlarında geçerliydi. Sağduyu, her iki tür kanıtın birlikte ele alınması gerektiğini söylemektedir, ama aslında uzlaştırıcı kimi tezler de vardır. Çalışanlarının barınma koşullarına ilgi gösteren iyileştirmeden yana fabrika sahiplerinden örnekler getirilmektedir. Bunlar bizim insan karekteri hakkında daha iyi düşünmemizi sağlayabilir, ama aynen saygı duyulacak hayırsever hastanelerinin ölüm oranlarını belki bir puan etkilemiş olması gibi genel sorunun kıyısına dokunmaktan öteye geçemez. Üstelik, model topluluklardaki ciddi deneylerin (New Lanark dışında) pekçoğu 1840'tan ya da İşçi Sınıfının Sağlık Koşulları (1842), Şehirlerin Sağlığı (1844); 1831 ve 1848 yıllarındaki kolera salgınına ilişkin araştırmaların kamuoyunu uyandırmasından sonradır. 1840'tan önce gelen, Turton'daki Ashworths gibi deneyimler ise kendine yeterli fabrika kasabalarında görülmüştür.

Kötüleşen koşulların bir şekilde dikkate alınmaması gerektiği çünkü bunun kimsenin, özellikle de "kapitalist"in suçu olmadığı da ileri sürülmüştür. "Jerry"nin adına hesap verecek hiçbir kötü adam bulunamamıştır. En kötü binaların bir kısmı küçük simsarlar ya da spekülasyoncu esnaf ya da hattâ kendi adına çalışan inşaat işçileri tarafından yapılmıştır. Sheffieldli bir soruşturmacı suçu, arazi sahibi, (yüksek faizle kredi veren) küçük kapitalist ve "birkaç yüz sterline hükmeden" ve "bazıları fiilen adını bile yaza-

mayan" küçük arsa spekülatörü arasında paylaştırmaktadır.[9] Baltık'tan gelen keresteye, tuğlaya, çinilere, arduvaza uygulanan resimler yüzünden fiyatlar yüksek tutulmaktadır ve Profesör Ashton, suçlanan herkesi kesinlikle beraat ettirebilmektedir: "suçlu kesinlikle ne makine, ne Sanayi Devrimi, ne de hattâ spekülasyoncu tuğla döşeyicisi ya da dülgerdi."[10] Bunların hepsi doğru olabilir: işçi sınıfı meskenleri sorunu, "her pire ısıracak kendinden küçük pire bulabilir" atasözüne kötü şöhretli bir örnek teşkil etmektedir. Lancashireli pekçok dokumacının kira grevine gittiği 1820'lerde, kulübelerin yapıldığı arazilerin sahiplerinden bir kısmının yoksul ödemelerinden yararlandığı söylenmişti. Büyük kentlerin varoşlarında, pub sahipleri ve kimi küçük dükkân sahiplerinin en kötü "ağıl"ların ya da insanların toplu olarak bulunduğu ufalanmış harç yığınlarının sahibi olduğu sık sık belirtilmiştir. Ancak bunların hiçbirisi var olan koşulları zerre kadar aklamaz; asıl sorumluluğun kimde olduğuna ilişkin tartışma, birtakım insanların başkalarının ihtiyaçlarından çıkar sağlamaları sürecini temize çıkarmaz.

Daha yararlı bir değerlendirme, eski kentlerin bazılarında, kaldırımların yapımı, aydınlatma, kanalizasyon ve yoksul mahallelerinin temizlenmesi gibi işlerin 18. yüzyıla kadar geri gittiğinin vurgulanmasıdır. Ancak çoğu kez örnek gösterilen Londra'da, şehrin merkezinde, City'de yapılan iyileştirmelerin şehrin Doğu Yakası'nda ve dokların bulunduğu bölgede yapılıp yapılmadığı ya da bu işlerin Savaşlar sırasında ne kadar sürdürüldüğü hiçbir şekilde belli değildir. Böylece, sağlık reformcusu Dr. Southwood Smith 1839 Londra'sı hakkında şunları belirtiyordu:

> Sokakları genişletmek... drenaj ve kanalizasyonu yaygınlaştırmak ve iyileştirmek için... varlıklı sınıfların oturduğu yerlerde geniş çaplı sistemli çabalar ortaya konurken, yoksulların sakini olduğu yörelerin koşullarını iyileştirmek için hiçbir şey yapılmamıştır.[11]

---

9 G.C. Holland, *The Vital Statistics of Sheffield* (1843), s. 56-58.

10 *Capitalism and the Historians*, s. 43-51.

11 *Fifth Annual Report of the Poor Law Commissioners* (1839), s. 170. Ayrıca bkz., *Fourth Report* (1838), Ek A, No. 1.

Doğu Yakası'ndaki koşullar öylesine iğrençti ki, doktorlar ve belde görevlileri görevleri sırasında hayatlarını tehlikeye atıyorlardı. Üstelik, Hammondların da işaret ettiği gibi, en kötü koşullar Sanayi Devrimi'nin hızla büyüyen kentlerinde görülüyordu: "[Ticaret Devrimi'nde] Londra'nın çektiklerini, 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında Lancashire çekmiştir."[12] Yüksek orandaki vasıflı zanaatkârıyla eski ve görece müreffeh bir şehir olan Sheffield -derme-çatma inşaatçıların varlığına rağmen- 19. yüzyılın ilk yarısında barınma koşullarında iyileştirmeler görmüştü. 1840 yılında ortalama her beş kişiye bir oturma odalı, iki yatak odalı birer ev düşüyordu ve zanaatkârların çoğu kendi başlarına birer kulübe kiralıyorlardı. Tekstil yörelerinde ve İrlandalı göçmenlerin en fazla istilasına uğrayan -Liverpool, Manchester, Leeds, Preston, Bolton, Bradford gibi- şehirlerde yoğun yerleşme, çürüme, bodrum odaları ve anlatılması imkânsız pislik söz konusuydu.[13]

Son olarak, yoksul semtlerinin, kokan nehirlerin, doğanın kirletilmesinin ve mimari korkunçlukların tümünün affedilebileceği, çünkü her şeyin çok hızlı, çok başıboş bir şekilde, yoğun nüfus baskısı altında ve hiçbir ön deneyim olmadan ve önceden hesaplanmadan meydana geldiği, bıktırırcasına ileri sürülmektedir. "Sefalete neden olan hırs değil, bilgisizlikti."[14] İşin aslına bakılırsa, kanıtlanabileceği şekilde, her ikisi de söz konusuydu ve birinin diğerinden daha sevimli bir özellik olduğu söylenemez. Tartışma bir noktaya kadar geçerlidir; o da 1830'lar ya da 1840'larda pekçok büyük şehirde, doktorlar ve sağlık reformcuları, Benthamcılar ve Chartistlerin, mülk sahiplerinin ve "ucuz hükümet" demogojisinin ağır baskısına rağmen iyileştirme için birbirini izleyen savaşlar vermiş olmalarıdır. O zamana gelindiğinde çalışan insanlar kokan izbelerinde zaten fiilen ayrıma tâbi tutulmuşlardı ve de orta sınıflar endüstri kasabaları hakkındaki gerçek kanaat-

12 Bkz. M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century*, Bölüm II; *England in Transition*, (Penguin baskısı), s. 72; Hammond, *The Town Labourer*, Bölüm III, ve ikinci baskı'ya Önsöz; Dr. R. Willan, "Observations on Disease in London", *Medical and Physical Journal*, 1800, s. 299.

13 G.C. Holland, *a.g.e.*, s. s. 46 ve tümü. Leeds'de yüzyılın ortalarında çalışan insanların kentsel çevresi hakkında mükemmel bilgiler J.F.C. Harrison, *Learning and Living* (1961), s. 7-20'de bulunabilir.

14 R.M. Hartwell, *a.g.e.*, s. 413.

lerini atlı ulaşımın mümkün kıldığı ölçüde onlardan uzak durarak göstermişlerdi. Görece daha iyi inşâ edilmiş Sheffield'de bile,

> Zanaatkâr ve muhtaç dükkân sahibi dışında bütün sınıflar kırın rahatlık ve konforunun cazibesine kapılmışlardır. Avukat, imalatçı, manav, manifaturacı, ayakkabıcı ve de terzi evlerini, hâkim mevkideki güzel bir yere kurmaktadırlar...

1841 yılında Sheffield'in altmış altı avukatından kırk biri şehir dışında yaşıyordu ve geriye kalan yirmi beşinin onu da şehre yeni gelmiş olanlardı. Manchester'de yoksullar, avlulalarında ve bodrum odalarında;

> bir dizi mağaza, fabrika, ambar ve imalathane ile çevrilmiş olarak daha yukarı mevkilerdekilerin gözlerinden saklanmış bir halde ve başlıca Cheetham, Broughton ve Chorlton'un açık alanlarında yaşayanların gözünde Yeni Zelandalı ya da Kamçatka'nın sakinleri kadar yabancı bir hayat yaşıyorlardı.

"Zenginler yoksulları unuttular ya da onların varlığını yalnızca serseri, dilenci ya da suçlu olarak katlanmak zorunda kaldıklarında hatırlar oldular." "'Dünyanın bir yarısı öteki yarısının nasıl yaşadığını bilmez' atasözünü, 'Dünyanın bir yarısı öteki yarısının nasıl yaşadığına *önem vermez*' şeklinde geliştirmeyi başardık. Ardwick, Çin hakkında Ancoatlardan daha çok şey bilmektedir..."[15]

Kuşkusuz misli görülmemiş nüfus artış hızı ve bunun endüstriyel bölgelerde yoğunlaşması bilinen herhangi bir toplumda ve de özellikle *rasyoneli* kâr peşinde koşmak ve planlamaya karşıtlık olan bir toplumda belli başlı sorunlar yaratacaktı. Bunları, *laissez faire* kapitalizminin yağmacı güdülerinin ağırlaştırdığı endüstrileşmenin sorunları olarak görmeliyiz. Ancak sorun nasıl tanımlanırsa tanımlansın, tanımlar aynı olayları farklı şekillerde tasvir etmek ya da yorumlamaktan başka bir şey olmamaktadır. 1800 ile 1840 yılları arasındaki hiçbir gözlem belli başlı sanayi bölgelerinin harap görünümü ve her türlü güzellikten yoksun oluşunun kanıtlarını görmemezlikten gelemez. Bath'ı yeniden inşâ etmeyi başaran bir yüzyıl, ne olursa olsun, estetik duyarlılıktan ya da

15 C.G. Holland, *a.g.e.*, s. 51; W. Cooke Taylor, *Notes of a Tour in the Manufacturing Districts of Lancashire* (1842), s. 12-13, 160.

toplumsal sorumluluktan yoksun değildir. Sanayi Devrimi'nin ilk aşamaları, her ikisinin de gerileyişine; ya da en azından bu değerlerin çalışan insanlara layık görülmeyişine tanıklık etti. 1750'den önce büyük kentlerdeki yoksul ahalinin koşulları ne kadar kötü olursa olsun, önceki yüzyıllarda şehir, her şeye rağmen, kimi toplumsal değerleri, mimari güzellikleri, pazarlama ve imalat gibi meslekler arasında bir tür dengeyi, bir tür çeşitlilik duygusunu genellikle temsil ediyordu. "Teneke şehirler", işe ve "gerçek"e böylesine tek amaçlı bir şekilde adanan, 10.000'in üzerinde nüfuslu belki de ilk şehirlerdi.

Hayat

Sağlık ve yaşam süresi sorunu, yorum açısından daha büyük güçlükler ortaya koymaktadır. Yakın zamanlara kadar, 1780'le 1820 arasında Britanya'daki nüfus "patlaması"nda temel etkenin, azalan ölüm oranları olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla bunun tıbbi bilgideki, beslenmedeki (patates), sağlıktaki (sabun ve pamuklu gömlek), su kaynakları ve barınmadaki iyileşmelerden kaynaklandığını kabul etmek mantıklıdır. Ancak bu akıl yürütmenin tümü şimdi sorgulanmaktadır. Nüfus patlaması, Britanya ile aynı zamanda bu etkenlerin eşit derecede etkili olmadığı Fransa'da, İspanya'da ve İrlanda'da bir Avrupa fenomeni olarak görülebilir. İkinci olarak, nüfus bilimciler şimdi kabul görmüş kanıtları sorgulamaktadırlar: Belirleyici etken olarak ölüm oranlarındaki düşüşten ziyade doğum oranlarındaki artışın etkili olabileceği konusundaki görüşler yeni yeni güç kazanmaktadır.[16]

Eğer doğum oranlarının 1781'den sonra arttığı ve 1831'den sonra azaldığı ve de ölüm oranlarında "herhangi bir önemli değişikliğin görülmediği" yolundaki Dr. Kraus'un görüşünü kabul edersek, bu hiçbir şekilde işçi sınıfının sağlık koşullarının iyileştiğini ve yaşam süresinin uzadığını göstermez. Doğurganlık oranının (yani, çocuk yapabilecek yaş gruplarındaki her 1.000 kadına

16 Özellikle bkz. J.T. Krause, "Changes in English Fertility and Mortality, 1781-1850", *Econ. Hist. Review*, ikinci seri, XI, No. 1, Ağustos 1958, ve "Some Neglected Factors in the English Industrial Revolution", *Journal of Economic History*, XIX, 4 Aralık 1959.

düşen 0-4 yaşındaki çocuk sayısının) 1821 yılında, birincisi Sanayi Devrimi'nin merkezinde (Lancashire, West Riding, Cheshire, Staffordshire) ve ikincisi güneyin en fazla zarar gören "Yoksul Yasası beldelerinde" en yüksek olduğunu görmek ilginçtir. İlk bakışta bu, o sıralarda çok kabul gören ve Cobbett'in hiç hoşlanmadığı, Speenhamland yardımının ve (çocuk işgücü de dahil) fabrikalarda istihdam olanaklarının doğum oranlarını arttırdığı yolundaki Malthusçu tezlere, güç kazandırıyor gibi görünmektedir. Anne babaların bilinçli olarak ek işgücü yaratmak ya da yoksul ödemelerinden yararlanmak için daha fazla çocuk sahibi olmak istediklerini kabul etmek zorunda değiliz. Doğum oranlarındaki artış, geleneksel cemaat ve aile hayatının çözülüşü (hem Speenhamland hem de fabrikalar erken ve "ihtiyatsız" evlenmelere karşı olan tabuları zayıflatmış olabilir), çiftlik uşakları ve çırakların "içeride yaşamaları"nın azalışı, Savaşlar'ın etkisi, yeni kentlerde toplanılması ve hattâ en doğurgan olanın genetik ayrışımı gibi nedenlerle açıklanabilir. Üstelik, doğum oranlarındaki artış kesinlikle artan hayat standardının bir kanıtı olarak alınamaz.[17] 19. yüzyılın başlarındaki gözlemcilerin sık sık tekrarladıkları bir tez, işçiler arasındaki en yoksul ve en "basiretsiz" olanların en büyük ailelere sahip olduğu ve İrlanda'da İrlanda köylüsünün evlenme kalıplarını Büyük Açlığın en yakıcı bir şekilde değiştirdiği yolundaydı.[18]

Tartışma karmaşıktır ve en doğrusu şimdilik nüfus bilimcilere bırakılmalıdır. Ancak, bulgulara yeniden bakmayı gerektiren bir noktaya gelmiş bulunuyoruz. Zira, eldeki veriler, geleneksel olarak, ölüm oranlarının düştüğü varsayımına dayandırılmaktadır. Tıptaki ilerlemelerin, 1800'den önce, çalışan sınıfın yaşam beklentisinde ancak çok küçük bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın ortalarında Londra'da ve diğer eski "zanaatkâr" şehirlerinde, cin tüketiminin azalması, aydınlanmanın ve sağlık konularındaki iyileştirmelerin katkıda bulunduğu gerçek bir düşüşün meydana gelmiş olması mümkündür. Nüfus "patlaması"nın baş-

17 Bkz. J.T. Krause, "Some Implications of the Recent Work in Historical Demography", *Comparative Studies in Society and History*, I, 2 Ocak 1959..

18 K. H. Connell, "The Land Legislation and Irish Social Life", *Econ. Hist. Review*, XI, 1 Ağustos 1958.

langıcının da yüzyılın ortalarından itibaren ve "insan çabasının hiç etkili olmadığı direnç ve öldürücülüğün azalması"ndan[19] kaynaklanan salgın hastalıklardaki gerilemeye bağlı meydana gelmiş olması da ayrıca mümkündür. Başlangıçtaki nüfus artışı, uzun süre devam eden iyi hasat ve de Sanayi Devrimi'nin sonraki yıllarında değil de ilk yıllarında görülen hayat standardındaki iyileşmelere bağlı idi. Devrim hız kazandıkça, -yersiz yurtsuz göçmenlerin şişirdiği- hızla büyüyen şehirlerdeki aşırı kalabalık ve moral çöküntüsünün başat olduğu klasik koşullarla karşı karşıya kalmaya başladığımızda kentsel nüfusun sağlığında ciddi bir kötüleşme görülmektedir. 19. yüzyılın ilk üç ya da dört onyılında çocuk ölüm oranları, yeni endüstri kentlerinde kırsal alanlardan çok daha -kimi zaman iki katı kadar- fazlaydı. Leedsli doktor Turner Thackrah, "büyük şehirlerin % 10'u tam sağlıklıydı" diye açıklıyordu[20] ve çoğu sağlık personeli tarafından derlenmiş, çalışan nüfusun kötü beslenmesi, hastalıkları, çocuk ölümleri ve mesleki deformasyonuna ilişkin çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Kanıtlar, özellikle çocuk ölümlerinin fabrikaya etkisi konusunda kimi zaman çelişkilidir, çünkü 1830'larda 10 saatlik işgünü ajitasyonu doruğa çıktığında doktorlar zaman zaman farklı bilgilerden hareket edebiliyorlardı. Ancak, işverenlerin davasını desteklemek üzere tanık olarak çağrılan sağlık elemanlarının kanıtlarını yetkin ve "objektif"; reformcuların taleplerine sıcak bakan doktorların kanıtlarını "yanlı" olarak gören "iyimser" tarihçilerin eğilimlerine bir son vermenin zamanı gelmiştir.[21]

---

19 T. McKeown ve R. G. Brown, "Medical Evidence Related to English Population Changes in the Eighteenth Century", *Population Studies*, Kasım 1955. Ayrıca bkz. J.H. Habakkuk, "English Population in the Eighteenth Century", *Econ. Hist. Review*, VI, 2, 1953; G. Kitson Clark, *The Making of Victorian England* (1962), Bölüm III; ve bir bölgedeki ekonomik ve demografik verilerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. J.D. Chambers, *The Vale of Trent 1670-1800*, (Economik History Society, Ek, 1957).

20 *The Effects of Arts, Trade and Professions... on Health and Longevity* (1832), Ed. A. Meiklejohn (1957), s. 24.

21 Kanıtları bu şekilde okumanın yegâne desteği, W.H. Hunt, "The Factory System in the Early Nineteenth Century", *Economica*, Mart 1926'da yayımlanan ve *Capitalism and the Historians* içinde yeniden yayımlanan (s. 166 vd.) çocuk işgücüne ilişkin hayli izlenimci ve yetersiz tartışma olarak görünmektedir.

Genel-Kayıt Bürosu'nun Birinci Raporu'nda (1839), toplam ölüm oranlarının yaklaşık % 20'sinin nedeni veremdir: Kırsal alanlarda olduğu kadar kentsel bölgelerde de yaygın olan, normal olarak yoksulluk ve aşırı kalabalıklıkla ilişkilendiren bir hastalık. 1818-1827 yılları arasında Leeds'deki fabrikalarda meydana gelen doksan iki yetişkin ve çocuk ölümünden en az elli ikisi verem ya da "zayıflama"ya bağlanmıştır ve hemen bunu izleyen iki kategori ise "yıpranmışlık" ya da "ileri yaşlılık" (9 kişi) ve astımdır (7 kişi). Sheffield Genel Hastanesi'nin hekimi Dr. Holland'ın, 1837-1842 yıllarını kapsayan 5 yıllık sürede Sheffield nüfus bölgesindeki ölüm nedenlerini saptayan ayrıntılı rakamlarını incelemek daha ilginç olacaktır. Bu dönemdeki (çocuklar da dahil) 11.944 ölümde, beş yıl boyunca 100'ün üzerindeki ölümlerin nedeni olarak aşağıdaki şikâyetler kaydedilmiştir:

1.	Verem	1.604
2.	Ispazmoz (çırpınak)	919
3.	Ciğerlerin iltihaplanması	874
4.	Bedenin Çöküşü	800
5.	Kazalar (Adli Tıp verileri)	618
6.	Kızıl	550
7.	Takatsizlik	519
8.	Dişle ilgili sorunlar	426
9.	Barsak iltihabı	397
10.	Beyin iltihabı	351
11.	Zayıflama	346
12.	Kızamık	330
13.	Çiçek hastalığı	315
14.	Boğmaca	287
15.	Teşhis edilemeyen iltihaplanmalar	280
16.	Ateş	255
17.	Astım	206
18.	Boğak	166
19.	Felç	107
20.	Karaciğer rahatsızlığı	106

Apaçık olan teşhis yetersizliğine (ne difteri ne de mide-bağırsak rahatsızlıklarından söz edilmektedir) değinmemiz gerekmez.

Dr. Holland, verilerin "çok da fazla güvenilemez" olduğu yorumunu yapmıştır: Pekçok "astım" çeşidi gibi "zayıflama" veremle ilgili olmalıdır. "Yiyecek yokluğu" nedeniyle kaydedilen yalnızca *bir tek* ölüme gelince:

> Bu şehirdeki yüzlerce ölümü, hayatın gereklerinin yetersizliğine bağlayamayan bir sonuca ulaşmış herhangi bir pratisyen hekimin gözlemleri gerçekten çok sınırlı olmalıdır. Hastalıktan ölmüş olabilirler ama buna yol açan kötü yaşama koşulları ve bedensel zorlanmadır.

Bununla birlikte Sheffield rakamları, doğum esnasında yalnızca altmış dört ölümden söz etmektedir ki, burada teşhis hatası olması çok az ihtimaldir. Bu durum, bir önceki yüzyıla göre dramatik bir iyileşmeyi göstermektedir ve esas itibariyle loğusalık hummasının azalmış olması, daha iyi sağlık koşulları ve ebelik bu duruma yol açmıştır. Ancak bütün sınıflarda anne ölümleri azalıyorduysa, endüstri merkezlerinde çalışan anneler, yalnızca yaşama şansı azalmakta olan daha fazla sayıda çocuk dünyaya getirmekteydiler. Ve eğer çocuk ölümleri yüksekse, çocuğun hayatındaki kritik yaşın 0-1 değil, 0-5 olduğunu hatırlamamız gerekir. Böylece anılan dönemde Sheffield'daki 11.944 ölümün yaş dağılımı aşağıdaki gibidir:

1 yaşının altında	2.983
1 yaşında	1.511
2-4 yaş arasında	1.544

Bu bize beş yaşın altında 6.038 ölüm göstermektedir ki, geriye kalan 5.906 ölüm diğer yaş gruplarına dağılmaktadır. Böylece (0-1) yaşta çocuk ölümü yaklaşık 1000'de 250 iken, (0-5) yaşta 1000'de 506 olmaktadır. Hemen hemen aynı durum Manchester için de geçerlidir. Dr. Kay, "yoksulların neslinin yarısından fazlası... beşinci yaşlarını doldurmadan ölmektedir" diye uyarmaktadır ve 1839 yılına ilişkin Genel Kayıt Bürosu'nun 0-5 yaş grubu için verdiği ölüm sayısı 1000'de 517'dir. Ancak bu rakamlar, gerçek çocuk ölüm oranlarını düşük -ve belki de ciddi olarak düşük- göstermektedir çünkü endüstri merkezlerinin nüfusu yetişkin göçmenlerle sürekli olarak kabarmaktadır. Böylece (doğum yerle-

rini de saptayan) 1851 nüfus sayımı, "hemen hemen bütün büyük şehirlerde başka yerlerden gelen göçmenlerin, orada doğmuş insanların sayısını aştığını" göstermektedir; ve göçmenlerin ölümü çocuk ölümlerine ilişkin gerçek olguları sürekli olarak düşük gösteren bir etki yapmaktadır. 1840 yılından önce büyük şehirlerin büyümesi, kırsal alandaki doğal nüfus artışının daha da büyük olmasına atfedilemez. Eğer geleneksel görüş doğru ise, ve eski merkezlerdeki, pazar şehirlerindeki ve köylerdeki nüfusun büyük kısmı Sanayi Devrimi'nin ürünlerinden (ve sağlık konusundaki aydınlanmadan) sağlık açısından bir parça yararlanmış ise bu ürünleri yaratanlar hiç yararlanmamıştır. İnsanın aklına, "yüksek-ücretli" endüstri merkezlerinde, nesiller boyunca, yarısından fazlası ancak konuşacak yaşa erişebilecek çocuklar yetiştirildiği; buna karşılık "düşük-ücret"li kırsal alanda çocukların yoksul ödemeleriyle hayatta tutularak ve göç yoluyla şehirlerin yetişkin işgücünün desteklenmiş olduğu düşüncesi geliyor.[22]

Yetişkin fabrika çalışanlarının sağlığının ortalamanın altında olduğunu düşünmek için ortada bir neden yoktur ve yetişkin yün eğiricilerin sağlığının 1810 ile 1830 yılları arasında ve çalışma saatlerinin sınırlandırılması, makinelerin muhafaza içine alınması, çalışma alanının genişletilmesi, havalandırma ve duvarların badanalanması gibi iyileştirmeler nedeniyle bu tarihten sonra daha da fazla iyileştiğini gösteren kimi kanıtlar vardır. Ancak onların çocukları işgücünün geri kalan kısmı gibi büyük sıkıntı çekmiştir. 1833 yılında Manchester'de işverenler adına yapılmış bir araştırmaya göre, incelenen evli iplikçilerin toplam çocuk sayısı 3.166 idi (evlilik başına ortalama dört buçuk çocuk) ve "bu çocuklardan 1.922'si ya da toplamın % 60.5'u hayatta; 1244'ü ya da %39.5'u ise ölüydü."[23] İnsan haklı olarak bu % 39.5'un, araştırma sırasında bebek olan çocukların beş yaşına geldiklerinde ya da gelmeyi başaramadıklarında % 50'lere doğru yükseleceğini düşünebilir. Çoğu zaman Sanayi Devrimi'nden yararlananlar olarak gösterilen çalışan insanların çocukları arasındaki bu yüksek ço-

22 G. C. Holland, *a.g.e.*, Bölüm VIII; J.P. Kay, *The Moral and the Physical Condition of the Working Class Employed in the Cotton Manufacture of Manchester* (1832); *First Annual Report of the Registrar-General* (1839); A, Redford, *a.g.e.*, s. 16.

23 W. Cooke Taylor, *a.g.e.*, s. 261.

cuk ölümleri kısmen genel çevresel sağlık koşullarına bağlanabilir. Bu durumun bir nedeni, belki de küçük yaşlarından itibaren fabrikalarda çalışan kızların leğen kemiklerinin daralması ve deformasyona bağlı olarak zor doğum yapar hale gelmiş olmaları;[24] hamileliklerinin son haftasına kadar çalışan annelerin bebeklerinin zayıf olması ve hepsinden de önemlisi uygun çocuk bakımının olmamasıdır. Anneler işlerini kaybetme korkusu nedeniyle doğumdan üç hafta sonra ya da daha erken fabrikaya dönüyorlardı; hattâ kimi Lancashire ve West Riding kasabalarında, 1840'larda bebekler, öğle tatilinde emzirilmek üzere fabrikalara taşınıyordu. Fabrikalarda belki sekiz ya da dokuz yaşından beri çalışan kız-annelerin hiçbir eğitimi yoktu; tıbbi bilgisizlik korkunç durumdaydı. Anne-babalar (kimi zaman kilisenin de teşvik ettiği) kaderci hurafelerin kurbanıydılar: Ağlayan bebeği susturmak için uyuşturucular, başlıca da afyon ruhu kullanılıyordu. Bebekler ve yeni yürümeye başlayan çocuklar, bakım için akrabaların, yaşlı kocakarıların ve çalışamayacak yaşta olan çocukların eline bırakılıyordu. Kimilerine, emmeleri için "içine süte ve suya batırılmış ekmek parçalarının konduğu pis emzikler" veriliyor ve iki ya da üç yaşındaki çocuklar "ağızlarında bu paçavralarla fabrikaların etrafında koşuşurken" görülüyordu.[25]

Kendisi kötürüm olan "bir fabrika çalışanı" yazıyordu:

> Onu sokakta yürürken kolaylıkla tanıyabilirsiniz; eklemlerinden bir kısmı mutlaka bozulmuştur. Ya dizleri bükülmüştür, bilekleri şişmiştir, bir omuz ötekisinden aşağıdadır, ya da ya da yuvarlık omuzlu, güvercin göğüslüdür ya da bir başka şekilde deforme olmuştur.[26]

Ancak, fabrikada olsun ya da olmasın aynı şey pekçok endüstriyel meslek için de geçerliydi. Eğer pamuk ipliği yapanlar, nadir olarak kırkından sonra istihdam ediliyorlar idiyse (edilenler de

---

24 5 Mayıs 1832 tarihli *Poor Man's Advocate*'deki Dr. S. Smith'in kanıtlarına bakınız. Sheffield'de doğum sırasında anne ölümlerinin az olmasının bir nedeni, belki, günde oniki, ondört saat ayakta durmayı gerektiren işlerde daha az sayıda kızın çalıştırılıyor olmasıdır.

25 W. Dodd, *The Factory System Illustrated*, (1842), s. 149.

26 *A.g.e.*, s. 112-113.

uzun bir eleme süreci sonunda zayıfların ayıklanması sayesinde ediliyordu) kimi yaşlı madenciler ya da bıçakçılar da vardı. Dr. Thackrah, paçavra toplayanlar ve pespaye işler yapanlarda meslek hastalıklarının daha yüksek olduğunu saptarken, Dr. Holland Sheffieldli bileyiciler arasındaki hastalıklar ve kazalar üzerine ayrıntılı bir risale kaleme almıştır. Yün taramacılarının çok kötü koşullarını görmüştük, dokumacılar da bu tür deformasyonlara maruzdular. Aynı şey Mendips'deki cam işçileri, fırın işçileri ve Londra'nın meşakkatli pekçok iş için geçerliydi. Terziler, her gün uzun saatler "bacak bacak üstünde bir tahtanın üzerinde" oturmaktan dolayı tipik omuz ve göğüs deformasyonlarına uğruyorlardı.

Dr. Turner Thackrah pamuklu dokuma fabrikaları ile en kötü ev-içi işler arasında çok az fark görüyordu. Manchester pamuklu dokuma fabrikalarını terk eden çocuklar ona şöyle görünüyorlardı:

> ... hemen hemen istisnasız hasta görünüşlü, küçük, hastalıklı, çıplak ayaklı ve kötü giyinmiş. Pekçoğu yedi yaşından yukarı *görünmüyordu.* Genellikle onaltı ile yirmi dört yaş arasındaki büyümemiş erkekler, neredeyse çocuklar kadar ince ve solgundu. Görünüş bakımından en mazbut olanlar kadınlardı...

Onları küçük çaplı fabrikalarda ve West Riding'ndeki son işlemlerin yapıldığı dükkânlarda çalışan işçilerle karşılaştırıyordu: "Enine boyuna çırpıcılar, güçlü kuvvetli bükücüler, kirli ama neşeli, gül yanaklı iplik ekleyicileri." Pamuk işinde çalışanlarda;

> dumura uğramış, mecalsizleşmiş ve ahlâkı bozulmuş insanlar, yaşlanmayacak erkek ve kadınlar ve hiçbir zaman sağlıklı yetişkinler olamayacak çocuklar şeklinde dejenere bir ırk gördüm ya da gördüğümü sandım.

Pekçok erkek bükümcü erginliklerinin ilk yaşlarında işten çıkarılıyor ve gücü yetersiz kalan pamuk iplikçisi başka bir işte hayata veda ettiği için, pamuklu işverenlerinin toplamış olduğu sağlığa ilişkin verileri sorguluyordu. Hem yeni fabrikalarda hem de eski ev-içi zanaatların pekçoğunda, yaşlı işçiler "görünüş ve güç bakımından yaşlı köylülere göre çok daha kötü durumda görünüyorlardı."[27]

27 Thackrah, *a.g.e.*, özellikle s. 27-31, 146, 203-205.

Çarpanı ve çarpılanı aynı anda görmek zorundayız. Fabrikanın kötürüm yaptığı hiç kuşkusuz çok sayıda çocuğun yanında dokumacıların ve genel olarak parça başı işçilerinin çocukları arasındaki raşitizm sayısını saptamak zorundayız. (İkisi karıştırılmamalıdır. Fabrika kötürümleri fabrika kötürümleridir; raşitikler ise - Leeds Hastanesi'nde bir cerrah olan Dr. Smith'in açıkladığına göre- "çocuklukta başlar, genellikle seyrini sürdürür ve çocuklar fabrikaya gönderilecek yaşa gelmeden önce deformasyon tamamlanmış olur.")[28] 1830'lara gelindiğinde "ortalama" kentsel endüstri işçisinin gelişmesi dumura uğramış ve fiziği nedeniyle İrlandalı yoksullara ayrılmış ağır bedensel işlere uygun olmayan birisi olarak görülmesine alışılmıştı; pamuk iplikçisi işten ayrıldığında çaresizdi ya da en iyi ihtimalle "getir götür işlerinde, pazardaki insanlara yardım işinde, toplu iğne, iğne, balad, şerit ve kordon, portakal, zencefilli çörek satmak gibi işlerde..." istihdam edilmeyi umabilirdi.[29]

Gerekli demografik istatistikler birbiriyle çeliştiği sürece verilecek hükümler geçici olmak zorundadır. 18. yüzyılın ilk yıllarında Londra'daki cin "salgını" sırasında korkunç ölüm oranlarını hafife almamıza hiçbir şey yol açmamalıdır. Ancak, 18. yüzyılın ikinci yarısında zanaatkârların ve kimi kırsal işçilerin çalışma ve yaşama koşulları, 19. yüzyılın ilk yarısında fabrika işçilerinin ya da dışarıda çalışınların durumundan nisbeten daha sağlıklı idi. Bu yıllarda eğer Londra ve Birmingham'da ölüm oranlarında bir azalma görülüyorsa, bunun nedeni belki de buraların biraz daha sağlıklı çalışma koşulları ve çocuk bakımı yönünden biraz daha yüksek standartlara sahip büyük ölçüde "zanaatkâr" şehirleri olarak kalmış olmalarıdır. Kuzeydeki endüstri bölgelerinde, kömür madenlerinin çoğunda ve porselen endüstrisinde bebek ölümleri artmış, ve hayat daha kısa ve daha çekilmez bir hale gelmiştir. Belki bunun bir sonucu olarak meslek hastalıklarının riskini arttıracak şekilde alkol tüketimi ve afyon türü uyuşturucuların kullanımı artmıştır. Ve üreme hızının yükselmesine belki de sırf bu yoksulluk katkıda bulunmuş olabilir. Dr. Holland, Sheffield işçileri arasındaki en az örgütlü ve en az ücret alanların "en kaygısız, en ba-

28 *Poor Man's Advocate*, 5 Mayıs 1832.

29 W. Dodd, *a.g.e.*, s. 113.

siretsiz ve en sefih" işçiler olduğunu görmüştür: "Zanaatkârların koşulları kötüleştikçe daha erken evlenmeye başladıklarını ileri sürerken, yaygın incelemelere dayanarak konuşuyoruz."[30]

Ulusal ölüm oranının ve özellikle de çocuk ölüm oranlarının 19. yüzyılın ilk kırk yılında hafifçe bir düşüş kaydettiğini kabul etsek bile yine de istatistiklerden, ücretler ve tüketim maddeleri konusunda sorduğumuz soruların aynısını sormamız gerekir. Ölen çocukların ya da hastalıkların giyeceklerin ya da etin dağılımından daha eşit bir şekilde dağıldığını düşünmemiz için hiçbir neden yoktur. Aslında böyle olmadığını biliyoruz. Oastler'in işaret ettiği gibi paralı adamlar çok ender olarak aynı anda iki ceket birden giyebilirler ama ailelerinin sükunet, ferahlık, diyet, tıbbi bakım, ilaç ve teşhis yönünden şansları on kat daha fazladır. 1842 yılında farklı merkezlerde değişik sosyal gruplarda ölüm anındaki ortalama yaşı saptamak üzere girişimler yapılmıştır:

	Gentry	*Tüccar*	*Emekçiler*
Rutlandshire	52	41	38
Truro	40	33	28
Derby	49	38	21
Manchester	38	20	17
Bethnal Green	46	26	16
Liverpool	35	22	15

Rakamların 44, 27, 19 olarak tahmin edildiği Leeds'de her üç grup için *toplulaştırılmış* ortalama 21'di. Büyük ve dağınık bir belde olan ve ölüm oranları açısından daha yoğun merkezlerle karşılaştırıldığında avantajlı görünen Halifax'ta, yerel bir doktor ölüm anındaki ortalama yaşı "*gentry*, imalatçılar ve bunların aileleri" için 55, dükkân sahipleri için 24, çalışanlar için 22 olarak hesaplamıştır.[31]

Nüfus bilimciler, bunları istatistiki kanıtlar olarak değil de "edebi" veriler olarak değerlendirmekte haklı olabilirler. Ancak

30 G. C. Holland, *a.g.e.*, s. 114-115.

31 *Report on the Sanitary Condition of the Labouring Classes* (1842), s. 153; G. C. Holland, *a.g.e.*, s. 128; Halifax için Dr. Alexander, zikreden W. Ranger, *Report on... Halifax* (1851), s. 100 vd; daha sonraki rakamlar için bakınız, James Hole, *The Homes of the Working Classes* (1866), s. 18 vd.

bu birkaç milyonluk orta sınıf ve çalışanların aristokratlarındaki yaşam beklentisi artışı ve çocuk ölümlerindeki düşüş, ulusal ortamalar içinde, genel olarak işçi sınıfının durumundaki kötüleşmeyi gizlemektedir. Ve bu görüş Sheffieldli Dr. Holland tarafından bizlerden çok önce saptanmıştır:

> Çalışan sınıfların sıkıntılarının ve dolayısıyla ölüm oranlarının, şimdi eskiden olduğundan daha büyük olduğunu ileri sürmekte hiç tereddüt etmiyoruz. Gerçekten de imalat yapılan pekçok yörede bu sınıflardaki ölüm oranı, *tüm nüfusla birlikte değil de* yalnızca kendi içinde ele alındığında derin derin düşündürecek kadar korkunçtur. Yaşam beklentisi açısından kabul edilen kazanç, esas itibariyle, eskiden olduğundan çok daha büyük bir orta sınıfın varlığından kaynaklanmaktadır...

"Brüt veriler"den hareket edersek diye devam ediyor;

> ... gerçekte en kalabalık sınıfın durumu yerinde sayarken ya da gerileme sürecine girmişken, toplum, fiziki ve toplumsal koşulları bakımından tedricen iyileşmektedir,[32]

gibi bir "yanılgıya kapılabiliriz".

Çocukluk

Çocuk işgücüne değinmiş bulunuyoruz, ancak bu konu daha fazla irdelemeyi hak eder. Bir anlamda, sorunun tartışmalı olarak kabul edilmesi gariptir: 1780'le 1840 arasında çocuk emeğinin sömürülme yoğunluğunda muazzam bir artış olmuştur ve kaynaklardan haberdar olan her tarihçi bunu bilir. Bu durum, hem yalnızca çocukların geçebileceği kadar dar galerileri olan verimsiz küçük çaplı maden ocaklarında hem de havalandırma deliklerini çalıştırmak ve damardan çekilen kömürü "koşturmak" üzere çocukların çalıştırıldığı bazı büyük kömür madenlerinde geçerliydi. Fabrikalarda, çocuk işgücü her yıl artmıştır ve dışarı ya da "itibarsız" işlerin bazılarında çalışma saatleri artmış ve iş daha yoğun bir hale gelmiştir. O zaman tartışmalı olan nedir?

---

32 G. C. Holland, *a.g.e.*, s. 124.

Ama "iyimserler", Hammondların zamanından beri meseleyi o kadar şarta bağlarlar ki, insan neredeyse çocuk emeğini ele almamak için bir düzen kurulduğu hissine kapılır. Bu konuda "yeni hiçbir şey" yoktur; "eski" endüstrilerde de koşullar yenisinde olduğu kadar kötüdür: kanıtların çoğu mübalağalı ve partizancadır: 1830'ların yakınmalarından önce işler çoktan iyileşmeye başlamıştır; çocukları en fazla hırpalayanlar bizzat çalışanların kendileridir; yakınmalar "çıkarı olanlar"dan, imalatçılara düşman arazi sahiplerinden ya da kendileri için daha kısa çalışma süreleri isteyen yetişkin sendikacılardan ya da konu hakkında hiçbir şey bilmeyen orta-sınıf entellektüellerden gelmektedir; ya da (paradoksal olarak) sorunun bütünü; güçlükleri ve duyarsızlıkları değil, işveren sınıfların artan insancıllığını ortaya koymaktadır. Tarihte çok az sorun, böylesi bir liberal savunma ve ideoloji karışımı içinde kaybolup gitmiştir.

Çocuk emeği yeni bir şey değildir. Çocuk, 1780'den önce de tarımsal ve endüstriyel ekonominin ayrılmaz bir parçasıdır ve okul tarafından kurtarılıncaya kadar da öyle kalmıştır. Bazı meslekler -tırmanan çocuklar ya da gemi çocukları- belki ilk fabrikalardaki en kötü koşullardan da kötüydü: Peter Grimes ya da küçük bir "gündüz-deliği"nde sarhoş bir madenciye "çırak verilen" bir yetim, yalnızlık içinde çok daha korkunç gaddarlıklara marûz kalabilirdi.[33] Ancak Sanayi Devrimi öncesi durum hakkında bu tür aşırı örneklerden hareket ederek genellemeye gitmek yanlış olur ve her hâlükârda Peter Grimes öyküsünün önemli noktalarından birisi onun balıkçı toplumunun kadınları tarafından sürgüne gönderilmesi ve onu mezara doğru iteleyen suçluluk duygusudur.

Çocuk emeğinin en yaygın şekli evde ya da aile ekonomisi içinde olanıdır. Henüz yüreyen çocuklar getir-götür ve taşıma işlerine koşulurlardı. Crompton'un çocuklarından bir tanesi, "yürümeyi becerdikten hemen sonra" işe koşulduğunu hatırlamaktadır:

> Annem tel bir kalburda pamuk tokmaklardı. Daha sonra pamuk, içinde kuvvetli sabunlu su bulunan derin, kahverengi bir çömleğe konurdu. Daha sonra annem benim iç etekliğimi

33 Bkz. M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century*, Bölüm 5.

belime kadar sıyırır ve dipteki pamuğu çiğnemem için beni çömleğin içine sokardı... Bu süreç, çömlek iyice dolup benim artık içinde güvenli bir şekilde ayakta duramayacağım bir hale gelinceye ne kadar devam ederdi ve o zaman çömleğin yanına arkalığına tutunabileceğim bir sandalye konurdu...

Bir başka oğul da, "yedi yaşına geldiğinde, eğirmeye hazırlık olmak üzere pamuğun üzerine yayıldığı ve ağabeyinin makineyi hareket ettirmek için tekerleği çevirdiği tezgâhta pamukları yaymak için bir tabureye oturtulduğunu" hatırlamaktadır.[34] Daha sonra bobinlerin sarılması gelir: On ya da onbir yaşına gelindiğinde eğirme ya da -bacakları ayak pedalına yetişecek kadar uzunsa- tezgâhta çalışmaya sıra gelirdi. Tekstil endüstrilerinde çocuk emeği öylesine kök salmıştı ki, başka alanlarda iş bulamayan ve aile gelirine katkıda bulunamayan çocukların kıskançlığına neden olurdu. Bu arada, yünlü sanayiinde çocuk işsizliğine yol açacağı gerekçesiyle ilk el-tezgâhı "fabrikalar"a direnç gösterilmişti. Bir tanık, 1806 yılında şunları iddia ediyordu: Eğer fabrika sistemi egemen olursa,

> yoksul çalışanları yerlerinden yurtlarından ederek fabrikalara çekecek ve orada ailelerinden gördükleri yardımdan ve kimi avantajlardan yoksun kalacaklar. Diyelim ben bir ebeveynim ve dört ya da beş ya da altı çocuğum var ve birisi 14, diğeri 12 ve birisi de 10 yaşında; eğer ben ailemle birlikte evde çalışıyorsam onlara iş verebilirim, birisi bobinleri sarar, diğeri tezgâhta çalışır ve bir başkası da bükme işine bakar; ama ben fabrikaya gidersem bu çocukları yanıma almama izin vermezler ve ben onları bu uçsuz dünyada yok olmaya terk etmek zorunda kalırım...[35]

Çağdaş standartlar bakımından bu çok çetin, hattâ zalimceydi. Bütün evlerde kızlar temizlik, pişirme gibi günlük işlerde çalıştırılırdı. Tarımda, çoğu kez üstü başı dökülen çocuklar, her türlü hava koşullarında tarlalarda ya da çiftliğin civarında işe koşulurdu.

---

34 G. F. French, *The Life of Samuel Crompton* (1859), s. 58-59, 72; ayrıca bkz. B. Brierley, *Home Memories* (Manchester, 1866), s. 19.

35 *Committee of the Woollen Trade* (1806), s. 49.

Ancak fabrika sistemi ile karşılaştırıldığı zaman, önemli farklılıklar söz konusudur. İşlerin farklılığı söz konusuydu (ve çocuk için tekdüzelik zalimcedir). Normal koşullar altında iş aralıklıydı; ve hattâ bobin sarmak gibi düzenli işler bile (bir ya da iki çocuğun iki dokumacıya yardım etmesi gibi) özel durumlar dışında bütün gün çalışmayı gerektirmezdi. Hiçbir küçük çocuk günde sekiz saat ve haftada altı gün çömlek içinde pamuk çiğnemezdi. Kısaca, çocuğun kapasitesi ve yaşına bağlı olarak işlerin aralıklarla yapıldığını ve çocuğa haber getirip götürmek, böğürtlen, yakacak şeyler toplamak ya da oynamak gibi nefes alacak zaman bırakıldığını varsayabiliriz. Hepsinden önemlisi, iş aile ekonomisi içinde ve ana-babanın gözetimi altındaydı. 18. yüzyılda ana-babaların çocuklara karşı davranışları olağanüstü sertti. Ancak genel bir sadizmi ve sevgisizliği gösteren herhangi bir olay ortaya konmamıştır.

Bu yorum, başka iki durum tarafından da pekiştirilmektedir: Çocuklar fabrika saatlerine bağlı olduklarında mümkün olmayacak olan oyun, dans ve sporun, 18. yüzyılda devam etmiş olması; ve el işçilerinin çocuklarını ilk fabrikalara gönderme konusundaki dirençleri ki yoksul çırakların istihdam edilmesinin nedenlerinden birisi de budur. Ancak 1780'le 1830 yılları arasında çocuk işgücündeki yoğunlaşmanın nedeni yalnızca -hattâ belki esas itibariyle- fabrika değildi. Birinci olarak, ekonomik rollerin artan farklılaşması, aile ekonomisinin dağılması ve de bizzat uzmanlaşmanın kendisiydi. Ve ikinci olarak da geç 18. yüzyıl insancıllığının çöküşü ve işveren sınıfının can sıkıcı dogmatizmini arttıran Savaşlar'ın karşı-devrimci havasıydı.

İkinci noktaya tekrar döneceğiz. Birinci noktaya gelince, 18. yüzyılda bilinen kötülüklerin hemen hemen hepsi, 19. yüzyılın ilk onyıllarında, daha da yoğun bir şekilde tekrarlanmıştır. Dickens'ın bildiği gibi, Peter Grimes'ın erken Victoria Londra'sında Georgian Aldeburgh'da görülmesi olasıydı. 1842 yılında Çocukların İstihdamı Komisyonu'nun raporları Staffordshire, Lancashire ve Yorkshire'de yeni Gözetim Kurulları'nca altı, yedi ve sekiz yaşındaki yoksul çocukların, "üst başları" için bir *guinea* harcandıktan sonra madencilere çırak verilmek suretiyle göz önününden kaldırıldıklarını göstermektedir. Çocuklar, "bütünüyle madenci kâhyalarının insafına kalmıştı" ve bir peni bile ücret almıyorlardı.

Halifax'ta ustası tarafından dövülen ve kafasına kömür atılan bir çocuk işyerinden kaçmış, kullanılmayan işliklerde yatmış ve "uzun bir süre, bir gece önce madencilerin bıraktıkları mumları bularak yemişti."[36] Özlü ve anlamlı raporlarda çocukların terk edildiği kader ve terörün karışımı kendini göstermektedir. Kapakları açıp kapamak üzere, "günde" onüç saat çalıştırılan sekiz yaşında bir kız çocuğu: "İşimi ışıksız yapmak zorundaydım ve korkuyordum... Işık olunca bazen şarkı söylerdim, ama karanlıkta şarkı söylemeye cesaret edemezdim." Ya da farklı işlerin iyi yanlarını tartışan onyedi yaşındaki Patience Kershaw:

> ... kafamdaki kellik küçük vagonları itelemekten oldu; ayaklarım hiç şişmedi ama kız kardeşleriminki fabrikaya girdiklerinde şişti; küçük vagonları yer altında bir milden fazla götürüyorum ve geri getiriyorum, ağırlığı 100 kilo kadar... yanlarında çalıştığım toplayıcılar şapkaları dışında çıplaklar... kimi zaman yeteri kadar çabuk davranmazsam beni dövüyorlar... kömür madeninde çalışmaktansa bir fabrikada çalışmayı tercih ederim.[37]

Bu durum, en kötü 18. yüzyıl koşullarının katlanmışından daha kötü değildi. Ama uzmanlaşma ve ekonomik farklılaşma, fabrika dışındaki çocuklara, parça başına ücretle, on, oniki ya da daha fazla süreyle tekdüze uygulama gerektiren özel işler verilmesi sonucunu doğurdu. Tarama kartlarını dizen Cleakheaton kasabasından daha önce söz edilmişti. Bu kasabada, "dört yaşında çocuklar, küçücük parmaklarıyla, başları dönene, gözleri kızarıp şişene kadar saatler boyu kartlara telleri sokmak gibi tekdüze bir işte çalıştırılıyordu ve daha çelimsiz olanlar kambur ya da çarpık büyüyordu." Bu iş evde yapılmaya devam etmiş olabilir ve de elimizdeki verilere göre, yüzyılın ilk onyılları boyunca bu türden meşakkatli çocuk emeği pekçok dışarı ve tarımsal endüstride (hasır örmede, kordon yapımında) ve de itibarsız mesleklerde artıyordu.[38] Fabrika sisteminin suçu, ev-içi sistemin en kötü özellik-

36 *Children's Employment Commission. Mines* (1842), s. 43.

37 *Children's Employment Commission. Mines* (1842), s. 71, 80.

38 Marx'ın *Kapital*'indeki en kötü örneklerden bazılarının 1860'ların Çocukların İstihdamı Komisyonu raporlarından alınmış olduğu belirtilmelidir.

lerini, yine bu sistemin kimi iyi yanlarını dışarıda bırakarak almış olmasıdır: "Yoksul ya da özgür, çocuk emeğini sistemleştirmiş ve kararlı bir hunharlıkla sömürmüştür..."[39] Evde çocuğun durumu, anne-babanın ya da ustanın mizacına göre değişiklik gösterebiliyordu ve bir ölçüye kadar da yapacağı iş yeteneğine göre ayarlanıyordu. Fabrikada ise, narin ya da güçlü olan ayrımı yapmaksızın, çalışma saatlerini, işin düzenliliğini, hızını, disiplinini ve çalışma ortamını makine belirliyordu.

İlk yıllardaki yoksul çıraklardan başlayarak, 1830'ların ve 1840'ların fabrika ajitasyonuna kadar fabrikadaki çocuğun uzun ve sefil öyküsünü burada yeniden anlatacak değiliz. Ancak, o dönemin tanıklarının ve tarihçilerin anlattıklarının "mübalağalı" olduğu hakkında şimdilerde yürek rahatlatıcı düşünceler öne sürüldüğü için bazı özelliklerini tartışmamız gerekir. Bunların pekçoğu, Profesör Hutt'ın 1926 yılında yayınladığı kışkırtıcı, neşeli makalesinde yer almaktadır. Bir kaşık limon suyu sisteme iyi gelebilir ama sonsuza kadar limon suyu ile yaşayamayız. Bu sığ, nadiren belgelere dayanan ve çoğu kez doğrudan doğruya yanıltıcı makale, bu günü kadar dipnotlarda görünmüş ve *Kapitalizm ve Tarihçiler* içinde yeniden yayımlanmıştır.[40] İleri sürdüğü noktaların neredeyse tümü, 10 saatlik çalışma gününü savunanların iddialarında ve özellikle de John Fielden'in iyi belgelendirilmiş aklı başında çalışmasında çok önceden cevaplandırılmıştır ve yeniden yayınlanması bilime çok yararlı bir hizmet olacaktır.

Bütün noktaları ele almak bıktırıcı olabilir. Yoksul çıraklara karşı yapılan kötülüklerin en büyüğünün 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşmiş olduğu doğrudur. Ve 19. yüzyılda bu sistemin artan oranda "özgür" işgücüne yerini bıraktığı da doğrudur. Samuel Oldknow ve de Greggler gibi kimi işverenlerin, çırakları için oldukça iyi koşullar yarattıkları doğrudur ve sevindiricidir. Kimi reformcuların en kötü örnekleri bulup çıkardıkları ve olaylardan çok sonraki yıllar için bunlara göndermelerde bulundukları da doğrudur. Ancak, bütün bunların kötülüklerin 1830'larda ortadan kalkmış olduğunu ileri sürmeye yarayacak kanıtlar oluştur-

39 H.L. Beales, *The Industrial Revolution* (1928), s. 60.

40 W.H. Hutt, "The Factory System of the Early Nineteenth Century", *Economica*, Mart 1926.

duğu hiçbir şekilde doğru değildir. (Reformcular çoğu kez, işlerinden olacakları korkusuyla yeminli tanıklıktan kaçınan işçilerin bu tutumundan çok büyük sıkıntı çekmişlerdir.) Peel'in 1802 ve 1819 tarihli iki Yasa'sının hem bir insanlık kıpırtısı gösterdiği hem de büyük fabrika sahiplerinden bazılarının, daha küçük ya da en pervasız rakiplerini, birtakım kuralların uygulanması için zorladıkları doğrudur. Manchester, Stockport ve çevrelerinin 1830'lara gelindiğinde koşullarının iyileştiği de doğrudur. Ancak bu iyileşmeler, daha uzak yörelere ya da kırsal bölgelere yansımamıştır ve de pamuklu endüstri dışında gerçekleşmemiştir. Ve 19. yüzyılın ilk altmış yılında kırsal alandaki fabrikalarda büyük artış olmasının yanı sıra, gelişmiş fabrika sisteminin yün ipliği alanına girmesi ve ipekli ve keten dokumacılığında da yaygınlaşmış olmasıyla Manchester'in kazançları Bradford, Halifax, Macclesfield ve Lancashire yaylalarındaki istismarlarla değerini yitirmiştir.

Çok sık ileri sürülen bir iddia olarak, 1832 yılında Sadler Komisyonu'na sunulan kanıtların partizanca olduğu doğrudur ve Hammondlar, Hutchins ve Harrison gibi tarihçiler (Fielden ve Engels gibi olanlar değil) çok fazla irdelemeden bunlara dayanmış olmakla eleştirilebilirler. Oastler'in yardımıyla, Kısa Dönemli İşçi Komiteleri, Komisyonu'na sunmak üzere kanıtlarını başlıca West Riding'den toplamışlardır ve Komisyon'un başkanı Michael Sadler, 10 saatlik çalışma yasa tasarısının parlamentodaki şampiyonu olmuştur ve bu veriler işverenlerden herhangi bir kanıt toplanmadan yayımlanmıştır. Ancak buradan, Sadler Komisyonu'nun kanıtlarının gerçek olmadığı sonucuna ulaşılamaz. Aslında, kanıtların büyük kısmını okuyan herhangi birisi bunların inanılması güç bir gerçekliği yansıttığını görür. Bununla birlikte tanıkların farklılığını iyi değerlendirmek ve küçük merkezlerde, küçük fabrikalardaki (örneğin Keigsley ve Dewsbury) en kötü koşulları, daha büyük pamuklu kasabalarındaki büyük fabrikaların koşullarıyla karşılaştırırken dikkatli olmak gerekir. Profesör Hutt'un, -fabrika sahiplerinin ısrarı üzerine- atanan Fabrika Komisyonu'nun, ertesi yıl, "[Sadler] komitesi önünde ileri sürülen suçlamaların hemen hemen hepsine etkili çareler" bulduğu şeklindeki iddiasının; ve de çocuklara sistemli gaddarlık yapıldığı suçlamasının "tümüyle temelsiz olduğunun ortaya konmuş olduğu" ve de

"çocuklara karşı yürütülen bu tür gaddarlıkların fabrika sahiplerinin bilgisi ve iradesi dışında işletmeciler tarafından yapılmış olduğu" iddiasının hiçbir temeli yoktur. Komisyona sunulan kanıtların pekçoğu farklı sonuçlara yönelmek eğilimindedir. Üstelik kanıtlar birbiri ile çeliştiğinde, fabrika sahiplerinin (ve onların gözetmenlerinin) iddialarını, işçilerin iddiaları karşısında hiç duraksamadan kabul etmenin mantığını keşfetmek de mümkün değildir.[41]

Profesör Hutt ve Smelser gibi, Sadler Komisyonu'nun kanıtlarına karşı Fabrika Komisyonu'nun (1833) kanıtlarını yüceltenler, Hammondlar'ın yaptığı aynı yanlışı yapmaktan suçludurlar. Doğru ya da yanlış, Oastler ve Kısa-Dönem Komiteleri, bu komisyonun atanmasını bilinçli bir erteleme olarak ve komisyon üyelerini de işverenlerin aleti olarak görmüşlerdir. Ve onların önünde tanıklık etmeyi politika gereği reddetmişlerdir. Komisyon Üyesi Yardımcılarının fabrika yörelerindeki hareketleri yakından izlenmiştir. Fabrika sahipleri ile yiyip içtikleri ve zamanlarının yalnızca alaya alınabilecek bir kısmını teftişe ayırdıkları için eleştirilmişlerdir. Onların ziyaretinden önce fabrikaların özel olarak temizlendiğini ve badanalandığını, küçük çocukların ortadan kaybedildiğini belirtmişlerdir. İşçiler artan hasmane gösterilerle yetinmişlerdir.[42] Komisyon üyelerinin raporları, Sadler Komisyonunu eleştiren işverenler kadar işçiler tarafından da eleştirilmiştir.

Sadler'in bir tanığı, şunları söylemektedir: "Komşularımdan birisi",

> sabah saat beş buçukta, yoksul fabrika çocukları geçerken Komisyonun Leeds Köprüsü'ne gelmesini önermemi benden istedi. Böylece orada yedi yıllık teftişten daha fazla kanıtı bir saat içinde elde edeceklerdi. Ellerinde birer parça ekmekle fabrikaya doğru koşan çocuklar gördüm. Ve bu onların öğlen

41 *Capitalism and the Historians*, s. 165-166. Profesör Hutt, fabrika sahiplerinin ve Dr. Ure'nin, *ayak takımı* söylemini ve John Doherty'nin bir kadına "tecavüz ettiği" şeklindeki asılsız iddiasını bile tekrarlamaktadır.

42 Bkz. *Voice of the West Riding*, 1 Haziran 1833: "Leedsli adamlar -çalışan sınıflar- görevlerini asil bir şekilde yapmışlardır. İçlerinde dürüstlüğün son bir kıvılcımı bulunduğundaysa Tiran gibi Fabrika Lordlarını kendi pis işleriyle başbaşa bırakması gereken bir grup adamla işbirliği yapmayı öfkeyle reddetmişlerdir..." Yine aynı yerde, 15 ve 22 Haziran 1833 ve Driver, *a.g.e.*, Bölüm XIX.

saat onikiye kadar yiyecekleri tek şeydi ve geç kalmaktan korktukları için ağlıyorlardı.

Sadist gözetmenlerin öykülerini bir yana bıraksak bile, o zamanlar, çok sayıda çocuk için başlayan gün, akşam yedi ya da sekize kadar devam ediyordu ve çalışma gününün son saatlerinde, gözetmenler ellerinde kayışlarla dolaşırken ağlayan ya da ana-babaları uyanık tutmak için onları ne kadar dürtüklese de ayakta uyuyan çocukların elleri yün ayıklamaktan kan içinde kalıyordu. Su gücüne dayanan kırsal fabrikalarda işlerin "yoğun olduğu" dönemlerde ondört, onaltı saatlik gündüz ve gece çalışmaları olağandı. Profesör Hutt, bu durumu "sistemli gaddarlık" olarak görmüyorsa da, Fielden ya da Wood gibi insancıl fabrika sahipleri bundan hiç kuşku duymuyorlardı.

Pekçoğu çocukların ana-babası ya da akrabası olan yetişkin işçilerin tutumları da o kadar esrarlı değildir. Profesör Smelser'in göstermiş olduğu gibi,[43] ev-içi sistemin aile ekonomisi bir anlamda fabrikada varlığını sürdürüyordu. Çocukların kazançları aile gelirinin kaçınılmaz bir parçasıydı. Çoğunlukla olmasa da pekçok durumda, yetişkin bükümcü ya da işçi, kendisi için çalışan çocuğun akrabası oluyordu. Yetişkinlerin olduğu kadar çocukların çalışma saatlerine olan talep ortak bir süreç içinde çalışmalarından kaynaklanıyordu; eğer çocukların çalışma süresi sınırlandırılsa, hiçbir şey baştan savmalara ya da çocukların çift vardiya çalıştırılmasına (böylelikle yetişkinlerin çalışma saatlerinin uzamasına) mani olamazdı. Yalnızca fabrika makinelerinin fiilen durması çalışma saatlerinin sınırlandırılmasının garantisi olabilirdi. Yetişkinler de daha kısa çalışma saatlerinden yararlanmadan yana ise, bu onların insancıl düşüncelere ilgi göstermedikleri anlamına gelmez ve de 1830'lardaki fabrika çocuklarına yönelik büyük gösterilerin ve çıkışların ikiyüzlülük olduğu şeklindeki saldırgan imayı da hiç haklı kılmaz.

Anne babaların yalnızca çocuklarının kazançlarına ihtiyaç duymakla kalmayıp, onların çalışmasını da istedikleri kesinlikle doğrudur. Ancak işletmecilerden bazıları kendi öz çocuklarına bile zalimce davranırken, eldeki kanıtlar fabrika toplumunun belirli

43 N.J. Smelser, *a.g.e.*, *özellikle Bölüm* XIX *ve* X.

insanlık standartlarına uyulmasını beklediğini göstermektedir. Kötü mizacı ve çocuklara iplik makinesinin makarasıyla vurmakla ünlenmiş Dewsbery yöresindeki bir bükücü, "koca kasabada kendisi için çalışacak kimseyi bulamıyor ve bir başka yere gidiyordu..." Çocuklarına kötü muamele eden işletmecilere intikam ziyaretleri yapan ana babaların öyküleri az değildi. Sadler Komisyonu'na tanıklık eden birisi, çocukken bir bükücü tarafından nasıl dövüldüğünü anlatmaktadır. "Hallaçların yanında çalışan gençlerden birisi gitti annemi buldu":

> Annem geldi... bana dövüldüğüm aletin ne olduğunu sordu... ben söylemedim; orda duranlardan birisi aleti gösterdi... annem onu kavradı... adamın kafasına vurmaya başladı, bir ya da iki gözünü morarttı.[44]

Bu, kimi durumlarda anne-babaların bu tür olaylara kayıtsız kaldığı şeklindeki dayanaksız ifadelerle bağdaşmamaktadır. Her iki Rapor'un verileri, gaddarlığın asıl kaynağının, gözetmenlerin ya da (küçük işletmelerde) fabrika sahiplerinin cömertçe yararlandığı bizzat makinenin yarattığı disiplin olduğunu göstermektedir. Tüm endüstrilerde ortak olan uygulamanın, "fabrika sahiplerinin irade ve bilgileri dışında" devam ettiğini söylemek delillerle çürütmeye değmez. Pekçok anne-baba, kuşkusuz, çocuklarının 1819 ve 1833 yasalarının getirdiği yasal sınırın altında çalıştırılmasına göz yumuyordu. Doherty gibi adamlar ve Kısa Dönem Komiteleri, bu tür kötülüklere karşı kararlı bir şekilde kampanyalar yürütmüşler ve aşağılanmış olanlar arasında haysiyet duygusunu yüceltmeye çalışmışlar ve eğitimsizleri eğitmenin değerini anlatmışlardır. Fabrika Hareketi, fabrika çalışanı olmayan, "canavar buharın çanına ot tıkamak" isteyen dokumacılar; küçükler tarafından fabrikalardan dışlanan ve çocuklarının kazançlarına muhtaç olan anne-babalarca da desteklenmiştir. Gaskell'e göre (1833 yılında) işçilerin hoşnutsuzluğunun sebebi basit ücret meselelerinden ziyade;

---

44 Bu tür öykülere karşı, Savaşlar sırasında yetişkin işletmecilerin yoksul çıraklara uyguladığı korkunç sadizm örneklerini koymamız gerekir. Bkz. J. Brown, *Memoir of Robert Blincoe* (Manchester, 1832), s. 40-41.

> hane halklarının parçalanması, ailelerin ayrılması, insanın kalbini, onun doğasının en iyi yanlarına bağlayan bütün bağların, yani güdülerinin ve toplumsal şefkat bağlarının kopmasıydı...[45]

Erken aşamalarında Fabrika Hareketi, orta-sınıf insancıllığının gelişmesinden ziyade işçilerin bizzat kendilerince insan haklarının teyid edilmesiydi.

Aslında, 18. yüzyılda sınırsız çocuk işgücüne göz yumulduğu için bunun yeni ve daha yoğun biçimlerine 1830'larda daha az tahammül gösterildiği ve bunun da "çağın" artan insancıllığının bir başka göstergesi olduğu yolundaki iddia gibi yanıltıcı tezlere az rastlanır. Profesör Hayek, "toplumsal vicdanın bu uyanışına",

> daha önce fark edilmeden geçen olgular konusundaki bu artan duyarlılığa ...

işaret etmektedir:

> Ekonomik sıkıntılar hem daha gözle görünür oldu hem de daha az haklı görülmeye başlandı çünkü genel refah daha önce hiç olmadığı kadar hızlı artıyordu.

Profesör Ashton bu argümanın değişik bir şeklini ortaya atmıştır. 19. yüzyılın ilk yıllarındaki Kraliyet Komisyonları ve parlamento araştırma komisyonları;

> erken Victoria çağının övgüye değer yanlarından birisidir. Bunlar, toplumsal vicdanın hareketlenmesini, ıstıraba karşı duyarlılığı hiçbir başka dönemde ya da ülkede olmadığı kadar ortaya koymuşlardır.

Ve parlamento araştırmacılarının savunması yolunda alışılagelmemiş bir duygu gücü göstermişlerdir:

> ... olguları toplamak, bunları açıklamak ve reform görevini başlatmak dürüstlüğünü gösteren bir nesil, Mavi Kitapların yazarı olarak değil de bu kötülüklerin yaratıcısı gibi iftiraya uğratılmıştır.[46]

45 P. Gaskell, *The Manufacturing Population of England*, s. 7.

46 *Capitalism and the Historians*, s. 18-19, 35-36.

19. yüzyılın başlarındaki Mavi Kitaplar pekçok amaca hizmet etmiştir ama bunlar arasında reform, listenin sonunda yer alır. Parlamento araştırmaları dilekçelere karşı rutin bir tepki olarak, hoşnutsuzluğu "kontrol etmek ve yönlendirmek", ertelemek ya da yaramaz parlamenterleri aldatmak; ya da sırf faydacı işgüzarlık nedeniyle gündeme gelmiştir. İrlanda'nın sefalet ardından sefalete sürüklenerek sonunda kaçınılmaz olan Büyük Kıtlığa göz göre göre sürüklenmesi, iyileştirme yönünde herhangi önemli bir önlem alınmaksızın ama her yıl ortalama beş parlamento araştırmasıyla aynı zamanda oluşmuştur.[47] El tezgâhı dokumacıları ve örücüleri açlıktan ölmek üzere iken haklarında usûlen araştırma yapılmıştır. Polis gücünün kurulmasından önceki on yılda sekiz araştırma yürütülmüştür. (Birinci olayda herhangi bir sonuç alınmamışken ikincisinde alınmış olması da öğreticidir.) Bay Gradgrind, hiç kuşkusuz 1815'ten sonra ortalıklardaydı ama Dickens'in de çok iyi bildiği gibi onun peşinde olduğu şey "toplumsal vicdanın uyanması" ya da "ıstıraba karşı duyarlılık" değil, etkinlik, ucuz merkezî hükûmet, *laissez faire* ve sağlam "ekonomi politik"ti.

Mavi Kitaplar, (en azından büyük sağlık araştırmalarına gelinceye kadar) ne "bir çağın" ürünü, ne de "bir neslin" meyvesiydi; yalnızca reformcular ve onları engellemeye çalışanların savaştığı ve çoğu kez insancıl amaçların gömüldüğü birer muharebe alanıydı. Yukarı sınıflara gelince, 1830'larda gördüğümüz yeni bir "vicdan uyanışı" değildi; Napoléon Savaşları boyunca sessiz kalan toplumsal vicdanın, farklı yerlerde ve insanlarda neredeyse volkanik bir patlamasıydı. Bu bilinç 18. yüzyılın ikinci yarısında kesinlikle kendini gösterir. Hanway'in de yer aldığı tırmanıcı çocukları korumaya yönelik kampanya, çok küçük bir muhalefete karşın, 1788 yılında yasa koleksiyonlarındaki yerini almıştır. Savaşlar sırasında her türlü istismar geri dönmüş ve Lordlar Kamarası'nda iyileştirici tasarılar reddedilmiştir, çünkü eğer çocuklardan vazgeçilirse Lordlar hazretleri bacalarında değişiklik yapmak zorunda kalacaklardır.[48] Mahkûmlar için Howard'ın yaptığı tüm saygıde-

47 Bkz. E. Strauss, *Irish Nationalism and British Democracy* (1951), s. 80; ve Bay Strauss'un yorumu: "19. yüzyılda İrlanda'daki sefaletinin nedenlerinden birisi gerçeklerden haberdar olunmaması değildi."

48 Bkz. J.L. ve B. Hammond, *The Town Labourer*, s. 176-197.

ğer işler, ölümünden sonra koşullar tersine döndüğü için çok az kalıcı iz bırakmıştı. Sınıfsal nefret ve korku mikrobunun, insanî vicdanı nasıl bozduğuna daha önce işaret etmiştik. Peel'in 1802'deki yasasının bu karanlığa karşı dikildiği doğrudur, ama uygulaması yalnızca yoksul çıraklarla sınırlı kalmış ve yeni yasalara bir örnek teşkil etme girişiminden ziyade, çıraklığı koruyan geleneğin yeni bir bağlam içinde yaygınlaştırılması girişimiydi. Daha da önemli ve fabrika çocukları için daha da feci olan, yoksulları koruma yetkisi ya da geleneksel olarak ödevi bulunan kırsal alandaki mülk sahiplerinin vicdanî körleşmesiydi.

Bu körleşmeyi ve sınıfların muazzam ahlâki yabancılaşmasını, zamanı geldiğinde gerçek "uyanış" kadar iyi gösteren bir başka şey yoktur. 1830'ların ve 1840'ların insancıl davalarına destek veren çok sayıda Beyefendi ve profesyonel insanın, 1820'lerde, kalabalık imalat yörelerinde kapılarından birkaç yüz metre ötede olup biten istismarlardan habersiz yaşadıkları anlaşılmaktadır. Richard Oastler'in bizzat kendisi Huddersfield'in kıyısında yaşıyordu, ama Bradfordlu imalatçı John Wood kendisine çocuk işgücü konusunu *anlatana* kadar bunun farkına varmamıştı. Maden ocaklarından yarı çıplak kız çocukları çıkarıldığında, aydınlar buna samimi olarak şaşırmış görünüyorlardı:

> Stainland'da çalışan avukat Holyrod ve cerrah Brook oradaydılar ve birkaç mil ötede yaşıyor olmalarına rağmen, böylesine zalim ve Hıristiyanca olmayan bir sistemin mevcut olabileceğine inanmadıklarını itiraf ediyorlardı.[49]

Ortaya konuluncaya kadar istismarın ne uzun süreler devam edebileceğini: insanların sefalete bakıp, sefalet bizzat isyan edene kadar onu fark etmediklerini "unutuyoruz". 1790'la 1830 arasında zenginlerin gözünde fabrika çocukları, "meşgûl", "çalışkan" ve "yararlı" idiler; parklarından ve meyve bahçelerinden uzakta tutuluyorlar ve ucuza geliyorlardı. Eğer nedamet duygusu yükselirse genellikle dinsel endişelerle susturuluyorlardı: saygıdeğer bir Üye'nin belirttiği gibi, 1819 yılında tırmanıcı çocuklar, "genellikle bu meslekte istihdam edilen çocuklar yoksul insanların çocukları

49 *Children's Employment Comission. Mines* (1842), s. 80.

değildi; uygun olmayan yollarla edinilmiş zengin insanların çocuklarıydı."[50] Bu ahlâki dürüstlüğün ince bir duygusu olduğu kadar sınıfsal önyargının tümüyle var olmadığının bir göstergesiydi.

Ancak bu dönemde "zenginler"in vicdanı karmaşıklıklarla doluydu. 1830'larda, Sadler, Shaftesbury, Oastler ve Disraeli tarafından seslendirilen endüstrileşmenin kötülüklerine ilişkin amansız "Tory" saldırılarının, toprak sahibi çıkarlarının imalatçılara ve onların Tahıl Yasası'na Karşı Birliklerinin bir intikamı olduğu iddiaları "parti politikaları" bağlamında belki bir anlam ifade eder. Büyük güvensizlik ve gücenmişlik kaynaklarını ve paralı orta sınıfın artan gücünü ortaya koydukları doğrudur. Ancak, *Sybil*'in, Shaftesbury'nin Hayatına ait Hammondların yazdıklarının ya da Oastler'in hayatı hakkında Cecil Driver'in yazdığı etkili kitabın şöyle hızlı bir okunuşu bile bu terimlerle varılacak bir yargının sığlığını ortaya koyar. Kültürel bir mutasyona; ya da 18. yüzyıl anayasacılığında olduğu gibi bireysel zihinlerde kasıtlı ve ateşli bir inanç şeklinde tutuşan, görünürde boş ve uzlaşmacı bir retoriğe tanıklık ediyor gibiyizdir.

Üstelik, Tory paternalizminin eski tezlerininin yanı sıra hayal kırıklığına uğramış Romantizmin yeni etkilerini de görürüz. Aydınlanmaya tepki olmak üzere Wordsworth, Coleridge, Southey geleneksel müeyyideleri, "doğal ve toplumsal insanın içgüdülerini" teyit etmişlerdir. Düzen, otorite ve göreve yeniden yaklaşırken, Rousseau'nun çocuk üzerine öğretisini unutmamışlardır. *Gezintiler*'in VII. Kitabında Wordsworth eski kırsal aile ekonomisi karşısında fabrika sistemini lanetlemiştir:

> Meskenler boş! Ya da kim bilir
> Anne yalnız bırakılmış, - huysuz bebeğin
> Beşiğini sallayacak bir yardımcı yok;
> Makine başında, ya da evin günlük getir götürüyle
> Meşgûl kızları yanında değil; güzel iğne işi yok,
> Bir zamanlar yemeğin gururla hazırlandığı yerde,
> Ateşin başında koşuşturma yok; ne zihni şenlendirecek
> Ne de günü hızlandıracak,
> Övgüye, öğretmeye ya da yönetmeye

50 *The Town Labourer*, s. 190'da zikrediliyor.

Değer hiçbir şey yok!
Baba, şans eseri eski işine hâlâ sahipse,
Artık oğulları yanında olmaksızın
Tarlaya ya da ormana gider;
Belki boş gezenlerdi, - ama *onun* gözleri önündeydiler;
Temiz havayı koklayarak ve yeşil toprağı adımlayarak:
Çocukluklarının kısa tatili sona erene kadar,
Bir daha hiç geri dönmeyecekler!
O doğuştan gelen hakları şimdi yok.

Bugün yapılan yanlış, o paternalist duygunun horgörülmesi ve ayrı ele alınmasıdır. Bu duygu tutkulu ve bağlayıcı olabilir. Wordsworth'tan ve Southy'den Carlyle'a ve sonrasına uzanan bu geleneksel toplumsal radikalizm dalgası, kökeninde ve gelişmesinde sürekli olarak devrimci sonuçları harekete getiren bir diyalektiği içermektedir. Gelenekçilerin ve Jakobenlerin çıkış noktası aynıydı. "Kocaman bir imalathane, içinde bahtsız kalabalıkların sefilliğe mahkûm edildiği, bir kişinin idaresi güç bir zenginliğe ulaşabileceği genel bir hapishaneden başka nedir?" diyordu Thelwall.[51] "İmalat sisteminden nefret ediyorum" diyordu Lancashire'deki Sanayi Devrimi'nin ilk aşamalarını yaşamış olan bir başka Jakoben, Thomas Cooper:

> Bu sistemde halkın büyük bir kısmını, cahil, ayyaş ve zalim makinelere dönüştürmelisiniz ki, günde 12 ya da 14 saatlik emeklerinin artı değeri, lükslerini temin etmek üzere zengin, tüccar ve imalatçı kapitalistlerin ceplerine gitsin.[52]

Southey, imalatçıların "filozof"u Dr. Andrew Ure'yi, imalat sistemini, "siyasî sistemin mantarlı bir şişkinliği, bir yağ bezesi" şeklinde nitelendirerek daha ağır bir şekilde mahkûm ediyor ve kızdırıyor.[53] Her ne kadar Jakobenler ve Toryler zıt siyasal kutuplarda iseler de, aralarında sürekli duygu ve tartışma kıvılcımları teati edili-

51 *Monthly Magazine*, 1 Kasım 1799. Bu kaynak için Dr. D.V. Erdman'a müteşekkirim.

52 T. Cooper, *Some InformationR especting A merica* (1794), s. 77-78.

53 R. Southey, *Sir Thomas More: or Colloquies*, (1829), I, s. 711; A. Ure, *The Philosophy of Manufacturers* (1835), s. 277-278. Ayrıca bkz. Raymond Williams, *Culture and Society* (Penguin baskısı, 1961), s. 39 vd.

yor. "Zekânın yürüyüşünün" peygamberleri -Brougham, Chadwick ve Ure- başka bir dünyaya ait görünüyorlar. Ne zaman gelenekçi bir Tory, fabrika sistemi hakkında tepkisel tartışmaların ötesine geçer ve uygulamada duygularını açığa vurma girişiminde bulunursa kendisini sendikacılar ya da işçi-sınıfı radikalleriyle kucaklaştığı bir ittifak içinde buluyor. Orta sınıf Liberal bunda yalnızca Tory ikiyüzlülüğünün kanıtlarını görüyor. 1832 yılında Leeds'deki Reform Yasa Tasarısı seçimlerinde Sadler mücadele verip (ve sandalyesini kaybettiğinde) bir dükkân sahibi günlüğüne şunları yazıyor:

> ...Tiranlığın boyunduruğu altındaki birkaç kişi ve en alt düzeyde birkaç Radikal dışında hiçkimse onu desteklemedi. Eski Tory Partisi'nin sistemini sürdürmek için herhangi bir şey ya da her şeyde Radikal olmak Zorunda kalması kılçıklı bir iştir...[54]

İki yıl sonra, Malthusçu ve Chadwickçi hükümleriyle "doğal ve toplumsal insanın her türlü içgüdüsüne" hakaret eden yeni Yoksul Yasası, az sayıda Tory radikaline, düzenin değerleri ile insanlık değerleri arasında kesin bir tercih yapma şansını vermiş görünüyordu. Çoğunluk geriye çekildi ve farklı türden insanî iyileştirme planlarıyla kendilerini tatmin etmek zorunda kaldı: ama birkaçı, yalnızca Cobbettçilerle değil, Owencilerle, özgür-düşünenlerle ve Chartistlerle işbirliği yapmaya hazırdı. Joseph Rayner Stephens "Bastiller"e karşı fiilen kundakçılık çağrısında bulunuyordu ve Oastler iç savaş kışkırtıcılığı yapıyor ve zaman zaman hiç de uygar olmayan itaatsizliği ve fabrika çocuklarının koruyucusu olarak üstlendiği rolle, yasayı çiğneyen fabrika sahiplerine karşı hattâ endüstriyel sabotajı savunuyordu:

> O olayda *Needles* ve *Sand* ve *Rusty Nails* hakkında çok açık direktifler içeren birer küçük kart bastıracağım ki, bu yasalara karşı gelenler etraflarına baksınlar ve Yasa'ya ve Kral'a gülecek kadar çıldırmış oldukları için nedamet getirsinler. Benim bu kartlarım daha sonra fabrika çocuklarının sorulu cevaplı el kitabı olacak.[55]

---

54 Robert Ayrey'in Günlüğü, Leeds Referans Kütüphanesi. Sınıf Bilinci adlı bölüme bakınız.

55 C. Driver, *a.g.e.*, s. 327-328.

Oastler, on yıl kadar devrimin kıyılarında dolaştı; ve çıkardığı dergilere verdiği isim *the Home, the Altar, the Throne* ve *the Cottage* oldu. Bu duygu patlamasını, aynı zamanda Stephens'i hapse sokan ve Oastler'i iftiralara uğratan bir "çağ"a çok zor yakıştırabiliriz. İlk yıllarda fabrika çocukları adına yüreklerini gerçekten ortaya koyanlar kendi sınıflarının zulmü ve sürgünüyle karşılaştılar ve kimi zaman da kişisel kayıplara uğradılar. Ve Driver'in göstermiş olduğu gibi, Oastler'in hayatındaki kritik nokta çocuk işgücü gerçeğini fark etmeye başlaması değil, kendisi ve Radikal sendikacılarla arasındaki "Fixby Hall Anlaşması" idi. Uyanış, hiçbir şekilde, bütün olarak Toryciliğin bir özelliği değildi: eğer 1800'lerin ya da 1830'ların Toryciliğini teşrih etmek istersek işe efendilerin kendi amelelerine karşı olan tutumlarından başlamamız gerekir. 1830'ların insancıllığının kültürel ataları kesinlikle hem Tory paternalizminde hem de liberal Dinsel Muhalefet'in hizmet ve "iyi işleri"nde bulunabilir. Ancak etkili bir güç olarak yalnızca şurada ya da burada, bireysel olarak erkek ve kadınlarda ortaya çıkar; Oastler ve Bull'un Toryler'i temsil etmesi, Fielden ve Bayan Gaskell'in liberal-nonkonformist* vicdanı temsil etmelerinden daha belirleyici değildir.

Eğer Tawney haklı idiyse ve çocuklukla yoksulluk konularının ele alınışı, "bir toplumsal felsefenin gerçek karekterini"[56] ortaya koyan "mihenk taşları" ise, o zaman 1830'larda bu testte en başarısız olanlar liberal ve nonkonformist gelenekti. Erken Victoria entellektüel ve ruhsal hayatında en iyi olan şeylerin pekçoğunun içinden çıktığı yarı-kuşkucu, yarı-muhalif alçakgönüllü bir alacakaranlık dünyasının var olduğu doğrudur. Ama, 1790'la 1830 arasındaki yılların Dinsel Muhalefetin vicdanında korkunç bir düşüşe tanık olduğu da aynı derecede doğrudur. Ve hepsinden önemlisi, dillere destan nonkonformist fabrika sahipleri ve onların Methodist gözetmenleri vardır ki, çocukları hafta içi günlerde çalıştıran ve fabrikalarını Cumartesi gece yarısı onikiye beş kalana kadar çalıştırarak, ertesi gün çocuklarını Pazar okuluna gitmeye zorlamakla nahoş bir şöhrete sahiptiler.

Bu tablo, kısmen, Frances Trollope'un *Michael Armstrong, Fabrika Çocuğu*'ndan (1840) alınmadır ve burada ..."fabrikanın sahi-

(*) Resmî İngiliz Kilisesi'nin dışında kalmayı tercih eden protestan dinî gruplar.

56 R. H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism* (Penguin baskısı), s. 239.

bi ciddi Baylar Robert ve Joseph Tomlins... her Pazar sabahı hem ustaların hem de çocukların zamandan istifade etmeleri için bizzat şahsen arz-ı endam etmektedirler." Bu belki de 1840'lardan ziyade 1820'ler için geçerli olan renkli ve hayal ürünü bir tablodur ve büyük pamuklu dokuma kasabalarından çok, belde çıraklık sisteminin devam ettiği kıyı köşedeki taşra fabrikaları için geçerlidir. Ancak yine de, 1830'larda, Bayan Trollope'un Derbyshire'de "Deep Dale" için tasvir ettiği koşullar, Penninler'in hem Lancashire hem de Yorkshire yanındaki vadilerde sıkışıp kalmış yerlerinde bulunabilir. Yukarı Calder Vadisi'nde 10 Saat propagandacılarından birisi tarafından yapılan ve din adamlarının tepkilerine özel bir önem verilen inceleme turu, herhangi bir genellemenin güçlüğünü gösterir. Ripponden'de kilise papazı destek olmayı kabul etmemiş, ama Methodist kilise 10 Saat toplantısı için tahsis edilmiştir. Hebden Bridge'de yaşlı bir vaiz, her zaman fabrika sistemi aleyhinde vaazlar verdiğini söylemiştir çünkü: "dilimiz ağzımızın tavanına yapışırken vaaz verebiliriz ama bu sistemin şu andaki gibi işlemeye devam etmesine izin verdiğimiz sürece hiçbir iyi iş yapmış olmayız!" Ama kendisini öylesine sevimsiz kılmıştır ki, Mytholmroyd'daki Methodist yerel fabrika sahibi, vaaz sırası ona geldiğinde her defasında şapeli kilitlemiştir. Sowerby Bridge'de (Oastler'in 10 Saat ajitasyonundaki ünlü mesai arkadaşı) Bierleyli Papaz Bull'un kardeşi Peder Bull, destek vermeyi reddetmiş ve fabrika sahiplerinin iyi niyetinden "şüphe edilemeyeceğinden" kuşku duymadığını belirtmişti. Fabrika sahiplerinden birisi, Bay Sutcliffe tarafından inşâ ettirilen Methodist şapelin önünden geçen bir grup fabrika çalışanı, "şapele doğru bakarak içinde Bay Sutcliff'le birlikte yıkılıp cehenneme gitmesini dilemiştir."

> Bay Sutcliff kendi iyilikleri için şapeli inşâ ettirirken bunun çok kötü bir şey olduğunu söyledim. "Allah onu kahretsin" diyordu bir başkası, "ben onu tanırım, mostrasını bilirim, o şapelin bir köşesi benimdir ve tümü çalışanlarına aittir."[57]

57 Pekçok fabrika sahibinin kendi işçilerinden kesilen cezalarla bir fon oluşturdukları ve bunu hayır işlerinde ya da şapel inşâ etme amacıyla kullandıklarına inanılıyordu. Dewsbury'deki büyük bir şapel, eski nesiller arasında, kopan atkılar nedeniyle kesilen cezalarla inşâ ettirildiği için "kopuk atkı şapeli" olarak bilinir.

Calder'in ıssız bir köşesi olan Cragg Vadisi, gerçek anlamda bir "Derin Vadi" idi. Nereye bağlı olduğu saptanamamış bir Papaz şunları söylüyordu:

> Eğer İngiltere'de yasal müdahalenin gerekli olduğu bir yer varsa orası burasıdır, çünkü burada çoğu kez günde onbeş, onaltı saat ve kimi zaman da bütün gece çalışılır: Of, bu cani bir sistemdir ve fabrika sahipleri toplumun yüz karası ve baş belasıdır. Tanrısal ya da insan yapısı yasalar onları sınırlandırmaya yetmez; Hobhouse'un Yasasını dikkate almazlar ve "bırakalım Hükümet uygun olduğunu düşündüğü yasaları yapsın, o vadide altı atlı arabayı onlar sürerler."

Bir süre önce karşılaştığı, kolları yünle dolu olduğu halde ayakta uyarken bulunan ve uyandırmak için dövülen bir çocuğun öyküsünü anlatmaktadır. O gün onyedi saat çalışmıştır; babası tarafından eve taşınır, yemeğini yiyemez ertesi sabah saat 4'te uyanır, geç kalmaktan korktuğu için kardeşlerine fabrikanın ışıklarının yanıp yanmadığını sorar ve sonra da ölür. (Dokuz yaşındaki kendinden küçük kardeşi daha önce ölmüştür: babaları, bir Pazar okulu öğretmeni olan "aklı başında ve çalışkan" bir adamdır.) Buradaki Anglikan papaz yardımcısı, çocuk işgücünün sınırlandırılmasına koşulsuz destek vermiştir:

> Bu vadideki yoksulların ezildiğini gördüm ve bunu herkese göstermenin görevim olduğunu düşündüm... Göreviminin sorumluluk isteyen doğası nedeniyle, bu durumu kutsal Kitabın liberal ve şefkatli gerçeği ile karşılaştırmak zorundayım... Ve zulüm genellikle ona en az katlanabilecek olanların üzerine en ağır şekilde yıkılmaktadır... dul bir kadının kocası olmadığı ve çocuklarının dünyevi bir babaları bulunmadığı için... çoğu kez onların en ağır bir şekilde kullanıldıklarını görüyoruz...

Vaazlarının ve fabrika sahiplerini kişisel olarak protesto etmesinin bir sonucu olarak, fabrika sahipleri, onu ve kızlarını sokaklarda aşağılamışlar ve küfürler etmişlerdir. Bu tür gelişmeleri vadide düzenlenen bir protesto toplantısı izlemiştir. Toplantıda Oastler'in tipik üslûbuna uygun pankartlar yer alıyordu:

... sizler, Batı Hint Adaları'nın köle tacirlerinden daha Zalim daha İkiyüzlüsünüz... Övündüğünüz *Liberalliğinizin... Tiranlık* olduğunu... övündüğünüz *Hayırseverliğinizin* ne eksik ne fazla *Küfür* olduğunu ispat edeceğim.. .*Dayak... Ceza... Zaman Kazanma... Ayni Ödeme ...*"*yemek zamanlarında makineleri temizletme*"... *Pazar Günleri Çalıştırma... Düşük Ücret* sisteminiz ... "*Kamusal Soruşturma*"nın Ateşten Gömleğini giyecek...

"Toplantıdan döndüğüm o Cumartesi gecesi" diye anlatıyordu Oastler:

> Vadide öfke gibi tutuşmuş iki fabrika gördüm. İçindeki zavallı küçük çilekeşler, 11:30'a kadar orada kalmak zorundaydılar ve bunlardan birinin sahibinin iç çeken, dua eden, başkalarını aldatan bir dini bütün olduğunu öğrendim...[58]

Methodistler'e geri döneceğiz ve çocuk işgücünün savunuculuğunu yapmalarının nedenlerini göreceğiz.[59] Rahip Bull'un, fabrika sahipleri "ırkı"na saldırırken aklında olanların Nonkonformist fabrika sahipleri olduğuna hiç kuşku yoktur:

> ...bütün zekâları mümkün olduğu kadar yaşça en küçük işçilerden, mümkün olan en ucuz yollarla, mümkün olan en kısa sürede, mümkün olan en az ücretle, mümkün olan en fazla işi elde etmek cinliğinden ibaret olan bu ırk... haklarında Agur'un şunları söyleyeceği bir ırk: *gözleri öylesine kibirli!, göz kapakları yukarı kalkmış bir nesil. Dişleri kılıç gibi bir nesil, azı dişleri yoksulları yeryüzünden, muhtaçları insanların arasından alıp yutmak için bıçak gibi keskin bir nesil.*[60]

Öte yandan, resmî Nonkonformizmin neredeyse yekvücut halindeki suç ortaklığı, bunları Bull ve Oastler'in olduğu kadar (ilk metinlerini bizzat fabrika sahiplerinin açtığı Pazar okullarında öğrenen) Kısa-Dönem Komitesi çalışanlarının İncil'e dayalı hü-

58 G. Crabtree, işçi, *Brief Description of a Tour through Calder Dale* (1833); *Voice of the West Riding*, 20, 27 Temmuz 1833; *Account of a Public Meeting Held at Hebden Bridge*, 24 Ağustos 1833.

59 Cecil Driver'in, *a.g.e.*, s. 110'da, *İlkel* Methodistlerin sık sık şapellerini Richard Oastler'e kullandırdıklarını belirtmiş olması ilginçtir.

60 *Manchester and Salford Advertiser*, 29 Kasım 1835.

cümlarına hedef kılmış olsa da, Resmî Kilise'nin birlik halinde ve gevşemeden çocuklardan yana olduğunu da hiçbir şekilde düşündürmemelidir. Eğer hak etmiş olsa Kilise'nin hakkını teslim edeceğinden hiç kuşkumuz olmayan bizzat Shaftesbury'nin kendisinden öğreniyoruz ki, dikkate değer tek istisnası Bull dışında Anglikan din adamları, "bir bütün olarak... hiçbir şey yapmayacaklardır."[61]

O zaman, genel bir "vicdani uyanış" iddiası yanıltıcıdır. Böyle bir iddianın yaptığı, çocukların davasını ele alan ve merhamet duygusuyla hareket eden bir grup kuzeyli profesyonel adamın gerçek öfkesini küçümsemektir. Bunlara karşı yürütülen muhalefetin şiddeti zaman zaman onları neredeyse devrimci yollara çekmiş ve insancıl tarihçilerin yapma eğiliminde oldukları gibi, yirmi ya da daha fazla gergin yılın ajitasyonunda, John Doherty ve işçilerin kendi Kısa-Dönem Komiteleri'nin oynamış olduğu rolün hafife alınmasına yol açmıştır. Daha yakın zamanlarda bir yazar, konuyu, Nükleer Çağın geniş bilincine uygun bir bıkkınlık havasıyla ele almıştır. Onun dediğini göre, "temerküz kamplarını tanıyarak disiplin altına alınmış" çağdaş okuyucu, çocuk işgücünün sergilenmesinden, "görece çok az etkilenmektedir."[62] Daha geleneksel bir bakış açısını teyid etmemize izin verilmelidir: Küçük çocukların bu çapta ve bu yoğunlukta sömürülmesi, tarihimizdeki en yüz kızartıcı olaylardan bir tanesidir.

61 E. Hodder, *Life of Shaftesbury* (1887 baskısı), s. 175, 378.

62 R.M. Hartwell, "Interpretations of the Industrial Revolution in England", *Journal of Econ. Hist.*, XIX, 2 Haziran 1959.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HAÇIN DÖNÜŞTÜRME GÜCÜ

Manevi Mekanizma

Püritanizm - Dinsel Muhalefet - Nonkonformistlik: çöküş, teslimiyete dönüşür. *Dinsel Muhalefet* hâlâ Zebani'ye ve Babil'in Fahişesi'ne direnme soluğunu sürdürmektedir; *Nonkonformistlik* çekingen ve utangaçtır: yalnız bırakılmak ister. 19. yüzyıl Nonkonformizminin içsel tarihinin tüm perişanlığını en iyi anlayan insanlardan birisi ve bununla birlikte bizzat kendisi bir şekilde varlığını sürdüren değerlerin kanıtı olan Mark Rutherford, *Otobiyografi*'sinde gençliğinde geçerli olan hizmetin şekline işaret etmiştir:

> [Nonkonformizm] Hepimizin günahkâr olduğumuz itirafıyla başlamıştır ama bireysel günahlar hiçbir zaman itiraf edilmemiştir ve sonra da ileriki yıllarda Avam Kamarası'nda, Parlamento'nun açılışında duyduğum Taht'a yönelik konuşmaları yapanların ya da destekleyenlerin sözlerini pek ziyade hatırlatan Tanrı'yla bir tür diyalog halinde devam etmiştir.

Örnek Kalvinci Bağımsızlar'dan alınmıştır ama Methodizmin dünyevi otorite karşısındaki duruşunu mükemmel bir şekilde tanımlamaya da yardımcı olmaktadır. Bu teslimiyet, Methodizmin kökeninde, kurucusunun Toryciliğinde ve Resmî Kilise'ye karşı

olan çelişik tutumunda zımnî olarak mevcuttu. Başlangıçtan itibaren Wesleyciler Dinsel Muhalefet'le Kurulu Düzen arasında iki arada bir derede kalmışlar, gözünde küçümseme ve alay konusu oldukları ama hiçbir zaman güvenini kazanamadıkları otoritenin karşısında özür dileyiciler olarak hizmet vererek iki dünyayı da yitirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Fransız İhtilali'nden sonra birbirini izleyen Yıllık Kongreler, teslimiyetçiliklerinin ve kurulu düzenin düşmanlarına karşı mücadeledeki gayretlerinin sürekli itirafı olmuş ve "kamu ahlâkının standartlarını yükseltmede, orta tabakalarda sadakat duygusunu olduğu kadar toplumun alt tabakalarında itaati ve çalışkanlığı geliştirmedeki" faaliyetlerine dikkatleri çekmiştir.[1] Ancak Methodistler Kurulu Düzen'ce çok ender olarak, o da yalnızca arka kapıdan, muhatap kabul edilmişler; hiçbir zaman statü onurlarıyla ödüllendirilmemişler, mesajlarda kendilerinden söz edildiğinde de kimbilir bu durum üstlenmeye en uygun oldukları ahlâki casusluğu belki de engellemiştir.

Savaşlar, Methodist taraftarların sayısında dikkate değer bir artışa[2] ve ayrıca (Halevy'nin ifadesine göre) tüm Nonkonformist mezhepler arasında "devrimci ruhun kesintisiz gerileyişine" tanık olmuşlardır. Savaş yılları boyunca Methodizm iki açıdan çok dikkate değerdir: Birincisi, yeni endüstrinin çalışan sınıfları arasında kazançları en büyük olmuştur; ikincisi, Wesley'in ölümünü izleyen yıllarda, Kilise'de otoriteye tehdit teşkil edebilecek her türlü gelişmeyi disiplin altına almayı ve taraftarlarının edilgenliğini tahrik etmeyi kendilerine görev bilen yeni bir rahipler bürokrasisi oluşmuştur.

Bu konuda çok etkiliydiler. Yüzyıllar boyunca Resmî Kilise yoksullara itaatkâr olmanın bir ödev olduğunu vaaz etmişti. Ancak Kilise yoksullardan o kadar uzaklaşmıştı ki -ve bu uzaklık bu sıralardaki çoğulcu yaşam ve görevden kaçınmadaki uzaklıktan da daha büyük olmamıştı- dinsel öğütleri etkili olmamaya başlamıştı. Kırsal alanın itaatkârlığı içe dönük herhangi bir inançtan

1 Aktaran Halevy, *a.g.e.*, III, s. 53. Bu yıllarda Methodizmin sayısal duruşu hakkında bkz. E.R. Taylor, *Methodism and Politics, 1791-1850*; ve R. F. Wearmouth, *Methodism and the Working Class Movement of England, 1800-1850* (1937), özellikle bölümler "Methodist Sadakat" ve "Methodist Tarafsızlık". Ayrıca bkz. *The Town Labourer*, Bölüm XIII, "Yoksulların Savunmaları".

2 Bu bölümün sonlarına bakınız.

ziyade, toprak sahibinin gücüyle ilgili acı deneyimlerden kaynaklanıyordu. Ve Kilise içinde İncil'i temel alan hareketin çok büyük başarı sağladığı yolunda çok da fazla kanıt yoktu: Büyük malikanelerin hizmetçilere ayrılan bölümlerinde Hannah More'un yarım penilik risaleleri çöpe atılıyordu. Ama Methodistler ya da onların pekçoğu yoksulun *kendisiydiler.* Risalelerinin büyük bir çoğunluğu tövbe etmiş yoksulların itiraflarıydı; yerel vaizlerin pekçoğu (birinin söylediği gibi) vaazının konusunu "bükme çıkrığının arkasında" bulan mütevazı insanlardı. Ve de 1790'dan sonraki büyük gelişme maden ve imalat yörelerinde oldu. Eski Salem ve Bethel'in yanı sıra, yeni tuğladan Brunswick ve Hanover şapelleri Methodistlere bağlı olduklarını açıkladılar. "Liverpool'daki anfiteatrınız hakkında önemli şeyler duyuyorum" diye yazıyordu bir papaz, 1811 yılında Peder Jabez Bunting'e:

> Bir ucundan öteki ucuna sözcükleri üfleyebilmesi için insanın güçlü ciğerleri olması gerekir. Bradford ve Keighley'de, Sheffield'deki Carver Sokağı Şapeli kadar büyük şapeller inşâ ediyorlar. Birkaç yıl içinde Methodizm nerelere gelecektir?[3]

Papazlıktaki aktif görevi yarım yüzyılı kapsayan Jabez Bunting, Luddistler'in zamanından Chartist hareketin son yıllarına kadar ortodoks Wesleycilerin en hâkim kişiliği idi. Manchesterli bir terzi olan babası, "ilk Fransız ihtilalcilerinin davasını yürekten benimsemiş, sapına kadar bir Radikal"di ama aynı zamanda bir Metodhistti.[4] Ancak 1790'ların sonlarında ve Kilhamcı Yeni Rabıta'nın (connexion) ayrılmasından sonra, aralarından birisi de Bunting olan ve temel meseleleri Jakobenlik ayıbını Methodizmden ayırmak olan bir grup genç papaz ortaya çıktı. 1812 yılında Bunting, Methodhist Luddculardan ayrıldığı için ün kazandı. Ertesi yıl, "gizli dinî toplantıların daha önce eşiğinden atlamamış kimi kişileri, Kilise ve Kral adamlarını, eski okuldan birkaç Tory yöneticiyi" devamlı izleyicileri arasına kattı.[5] Aralarında en kötü

3 T. B. Bunting, *Life of Jabez Bunting,* D.D. (1887), s. 338.

4 *A.g.e.,* s. 11. Leedsli bir kumaşçı olan Oastler'in babasının da hem Methodist hem de Tom Paineci olduğunu belirtmek gerekir. İleri yaşlarında Oastler'in Methodizm hakkındaki kanaati, Cobbett'inkinden daha olumlu değildi.

5 J. Wray, "Methodizm in Leeds", Leeds Referans Kütüphanesi.

üne sahip Peder Edmund Grindrod olan papaz arkadaşları ve kendisi, her şeyden önce örgütleyici ve yöneticiydiler ve aşırı disiplin tutkusuyla Rabıtasal entrikalarla meşgûldüler. Wesley'in hoşlanmadığı Eski Dinsel Muhalefetin kendi kendini yöneten anarşisi, takipçileri tarafından da sürdürülüyordu ve yetki (Wesley'in bizzat kendisinin seçtiği papazların ağırlıkta olduğu) Yıllık Konferans ve ona bağlı Ayrıcalıklar (Privileges) Komitesi'nin elindeydi (1803). İlkel Methodistler, kamp toplantılarının "patırtı"ya yol açacağı ve siyasî açıdan örnek olacakları için (öyle de oldular) dışlandılar; "Çadır Methodistleri" ve İncil Hıristiyanları ya da Bryancılar benzer şekilde disiplin altına alındılar; kadınların vaazı yasaklandı; Konferans'ın yetkileri arttırıldı ve gözetmen çemberleri güçlendirildi. Birbirlerinin ahlâki yetersizliklerini ortaya koymak için casusluk teşvik edildi; sınıflarda disiplin sıkılaştırıldı; ve 1815'ten sonra pekçok yerel vaiz, siyasal olduğu kadar dinsel açıdan "kötü yola saptıkları" gerekçesiyle kovuldu ya da "plan"dan dışlandı. Burada, Halifax Yerel Vaizleri Tutanak Kitabı'ndan bir alıntı: "Birader M. sınıfta olması gerekirken siyasal bir toplantıya katılmakla suçlanıyor" (16 Aralık 1816). Aynı yerde Newcastle'dan Bunting'e endişe içinde yazan bir haberci görüyoruz:

> ... (North Shields'den) iki yerel vaizimizin muazzam bir Radikal Reform Toplantısı'na katılmış olmaları büyük bir acı ve üzüntü konusudur... Umarım biraderlerimizin önemlice bir kısmı Radikaller arasında yer almıyorlardır; ancak liderlerimizin çok az sayıda bir kesimi onların ruhlarının ve planlarının kararlı dostlarıdırlar... ve gerçekten dindar ama kötü yönlendirilmiş hemşirelerimizden bazıları onların armalarının yapılmasına yardım etmişlerdir. Belirtmekten memnuniyet duyuyorum ki, bizim serzenişimiz sonunda bazı üyeler sınıflarını bırakmışlardır (çünkü bunlar Methodist ekonominin hemen hemen tümünü kabul etmişler ve "Sınıf Önderleri", "Bölge Toplantıları" vs. vs. bunlar arasında son derece yaygındır). Eğer insanlar Misyoner ve İncil toplantılarında çok sayıda anıyla karşılaşıyorlarsa ve hitap etme becerisi kazanıyorlarsa ve daha sonra böylelikle kazanılan güçlü manevi silâhlarını ülkenin Hükümetinin bizzat varlığını tehlikeye düşürecek bir

yönde kullanmaya başlarlarsa, kesinlikle titremeye başlayabiliriz...

Bu Peterloo'nun yaşandığı 1819 yılındaydı. Bu yılın olaylarına Methodist Ayrıcalıklar Komitesi'nin tepkisi, Bunting'in kaleminden çıktığı konusunda "açık izler taşıyan" bir genelge yayınlamak oldu; burada şunlar yer alıyordu:

> Ülkenin çeşitli yerlerinde son zamanlarda tanık olunan ve düzensiz bir şekilde büyük insan kitlelerinin (çoğu kez en şaşırtıcı ve dine aykırı yazılar içeren pankartlarla) katıldığı kimi gürültücü toplantıların güçlü ve kararlı bir şekilde kınanması... [bu yazılar] hem kâfir ilkeleri, vahşi ve aldatıcı siyasal teoriler hem de şiddetli ve ateşli açıklamalarla ... her türlü yönetime karşı kuşku uyandıracak ve evrensel hoşnutsuzluk, itaatsizlik ve anarşi yaratacaktır.[6]

Wesley en azından yürekli bir savaş atıydı; kendisini hiç sakınmamıştı; pazar yerinin köşesinde taşa tutulacak kadar heyecanlı birisiydi. Bunting, "katı, matematiksel konuşmasıyla" daha az takdire lâyık bir kişidir. "İlkelerinizi, gereksinmelerinize göre ayarlayın" öğüdü ona aittir. "Aile ilişkilerimizde" diye anlatıyordu gençlik günlerinden bir arkadaşı oğluna:

> konuşması bir bütün olarak ciddi ve öğreticiydi. Minberdeki vaazı gibi her sözcük yerli yerindeydi ve her cümle sanki önceden hazırlanmıştı... Kimi zaman sevgili annenizin kontrol kabul etmeyen zekâsı aramızdaki cazibeyi bölerdi; ama onu hiçbir zaman İsa'nın kitabının bir vaizi olma kimliği dışında göremezdiniz.

Bunting'in uzlaşmaz Sabbataryanizmi* tam da kendisine uygun düşen bir anda sona eriverdi: "papazlık görevinin yerine getirilişi sırasında, kendi koyduğu bir ağırbaşlılıkla da olsa canavarları kullanmayı ihmal etmezdi..." Çocuklara gelince durum farklıydı. En azından Pazar okullarında çocuklara ve yetişkinlere verdiği te-

(*) *Sabbatarianism*: Pazar gününü kutsal gün olarak kabul eden, çalışma yerine ibadetle geçirilmesini savunan itikat - ç.n.

6 T.P. Bunting, *a.g.e.*, s. 527-528.

mel eğitimi ve 1790'ların sonundaki Middleton okulunun madenci çocukları ve onların kızkardeşleri ve Whittle, Bowlee, Jumbo ve White Moss'dan dokumacıların ve amelelerin çocuklarını gösteren Bamford'un mutlu tablosunu zaman zaman hatırladığımızda, Methodizmin kimi günahlarını affetme eğilimine gireriz. Ancak, tam da bu tabloyu, Methodizmin ilk dönemlerinin gevşekliğini, Bunting asla affedemiyordu. 1808 yılında Sheffield'de papazlık görevini sürdürürken gözleri Pazar okulunda *yazı* öğretilen çocuklara takılırdı ve hiddeti sınır tanımazdı. Burada Sabbath'ın "korkunç bir istismarı" söz konusuydu. Dinsel açıdan uygunsuz olduğuna hiç kuşku yoktu, çünkü çocukların Kutsal kitabı okuyabilmeleri için okumayı öğrenmeleri "ilahi bir iyilikti" ancak yazı "dünyevi yararlar" sağlanabilecek "laik bir sanattı." (*Sheffield Iris*'de çocukların davasını savunan eski Jakoben James Montgomery ile) savaş başladı ve bu savaştan Bunting muzaffer çıktı. Savaş bir yıl sonra (1809) Liverpool'da yenilendi ve aynı sonuç alındı. Tanrı'nın Günü'nü sinsice "ihlâl etmeye" yönelik girişimlere karşı 1840'la kadar mücadele veren bu hareketin başında Bunting muzaffer oldu. Bu gerçekten de Bunting'in ulusal teşvik ödülünü kazanmasının yollarından birisi oldu.[7] Teşvik ödülü, haftanın altı günü çocukların yenine takılmak için belki de gerekliydi. Bunting ve arkadaşlarında, emeklerine göz yumdukları fabrika çocuklarına karşı olan duyarlılığa ek olarak bir duyarlılık bozukluğuna rastlıyoruz. Endüstri yörelerindeki (Manchester, Liverpool, Sheffield, Halifax ve Leeds, 1805-1814) ilk papazlığı döneminin bir hayli fazla olan yazışmalarında, sonu gelmez Rabıtasal tartışmalar, ahlâki dalavereler, genç kadınların özel hayatlarına ilişkin şehevi meraklar buluruz da, ne onda ne de arkadaşlarında endüstri hayatının sonuçları konusunda en küçük bir nedamet hissi görmeyiz.[8] Ancak Methodizmin genç liderleri yalnızca

7 *A.g.e.*, s. 295-297, 312-314, 322-323; Bamford, *Early Days*, s. 100-101. Resmî Kilise'nin ve diğer Nonkonformist mezheplerin de Pazar günleri yazı öğrenimini yasakladıklarını belirtmek adil bir davranış olur.

8 Bunting gibi Methodistlerin istikrarlı bir şekilde destek verdikleri tek insanî dava köleliğe karşı olan ajitasyondu. Ancak yıllar geçtikçe ve konu tekrar tekrar ileri sürüldükçe, insan bunun dumura uğramış bir toplumsal vicdan kalıntısı olmaktan ziyade bu alanda bayrağı yüksek tutan eleştiriyi silâhsızlandırmaya yönelik bir girişim olduğu kuşkusuna kapılıyor.

çocuk işgücü konusundaki duyarsızlıkları nedeniyle suçlu değildirler. Yoksulları, etkin bir itaatkârlığa teşvik ederek içeriden zayıflatmışlardır ve Methodist Kilise içinde, imalatçıların en fazla ihtiyaç duydukları psikolojik iş disiplini ortamını, en uygun unsurları devreye sokarak geliştirmişlerdir.

1787 gibi erken bir tarihte birinci Robert Peel şunları yazıyordu: "Lancashire'deki işlerimin pekçoğunu Methodistlerin yönetimine bıraktım ve onlar bana fevkâlade iyi hizmet ettiler."[9] Weber ve Tawney, kapitalist üretim biçiminin nüfuz edişini öylesine eksiksiz teşrih etmişlerdir ki, ekleyecek çok az şey var gibi görünmektedir. Methodizm, değişen sosyal bir ortamda bu ahlâkın basit bir uzantısı olarak görülebilir ve Bunting'in gününde Methodizmin, disiplin ve düzen değerlerini yüceltişi kadar, kendinden olma fabrika sahipleri ve imalatçılara, onların ustabaşılarına, gözetmenlerine ve alt yönetici gruplarına ahlâki bir belirsizlik sunmak açısından da olağanüstü iyi uyarlandığı şeklindeki "ekonomist" bir iddia uygun düşmektedir. Ve bu iddia, yani usta imalatçılara ve onların uydularına Methodizmin ideolojik bir kendini haklı kılma olanağı verdiği tezi, gerçeğin önemli bir kısmını içermektedir. Şu kadarını John Wesley de -sık sık göndermede bulunulan bir pasajda- hem öngörmüş hem de bundan üzüntü duymuştur:

> ...din zorunlu olarak hem çalışkanlığı hem de tutumlu olmayı getirir ve bunlar da zenginlikten başka bir şey yaratmaz. Ama zenginlikler arttıkça, gurur, hiddet ve dünyayı sevme de artar... Öyle ise nasıl olur da gönül dini olan Methodizm, her ne kadar şimdi yeşil bir defne ağacı gibi gelişiyorsa da bu durumda gelişmeye devam edebilir? Çünkü her yerdeki Methodistler gayretli ve tutumlu olmaktadırlar; dolayısıyla eşyaları artmaktadır. Böylece kibirleri, hiddetleri ve tenin arzuları, gözün istekleri ve gururları da oransal olarak artmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar dinin şekli yerinde dursa da ruhu süratle kaybolup gitmektedir.

Pekçok Methodist fabrika sahibi ve gerçekten de, Bunting'in bizzat kendisi, 19. yüzyılın başlarında bunun kanıtını oluştu-

9 L. Tyerman, *John Wesley*, (1870), III, s. 499. Ayrıca bkz. J. Sutcliffe, *A Review of Methodism* (York, 1805), s. 37.

rur.[10] Ve yine de tartışma kritik bir noktada yalpalamaktadır. Çünkü tam da kesinlikle bu sırada Methodizm, *aynı zamanda* hem (her ne kadar bu alanda diğer Nonkonformist mezheplerle alanı paylaşmış ise de) endüstri burjuvazisinin hem de proletaryanın geniş kesimlerinin dini olarak en büyük başarısını elde etmiştir. Pekçok işçi sınıfı topluluğunun (eşit oranda madenciler, dokumacılar, fabrika işçileri, denizciler, seramikçiler ve kırsal ameleler arasında) Methodist Kilisesi'ne köklü bir bağlılık duyduğundan kuşku da duyulamaz. Bu ikili hizmeti, Methodizm böylesine dikkate değer bir canlılıkla yerine getirmeyi nasıl başarabilmiştir?

Weber'in de Tawney'in de ele almadıkları bir sorundur bu. Her ikisi de 16 ve 17. yüzyıllardaki püritanizmle ve ticari kapitalizmin doğuşuyla ilgilenmişlerdir. Her ikisi de esas itibariyle orta sınıfın ruhsal ve toplumsal gelişmesini ele almışlardır; birincisi "çağrı"nın Püriten kavramını, ikincisi ise özgürlük, öz-denetim, bireycilik ve mal-mülk edinmeyi vurgulamıştır. Ama her iki tezde de, kendilerinin "çağrılacağını" ya da "seçileceğini" *hisseden* ortasınıf gruplarının ruhsal enerji ve toplumsal insicamlarına püritanizmin katkıda bulunduğu görüşü vardır. O zaman nasıl oluyor da böyle bir din, olağanüstü zorlukların bulunduğu bir dönemde oluşmakta bulunan ve çok sayıda olmaları herhangi bir grup çağrısına imkân hazırlamayan, işyerlerindeki ve yaşam çevrelerindeki deneyimleri bireysel değerlerden ziyade kollektivist değerlere yakın olan ve tutumlulukları, disiplinleri ve mal-mülk edinme erdemleri kendilerinin değil de efendilerinin başarılarına prim veren proletaryaya çekici görünüyor?

Hem Weber hem de Tawney'in işverenlerin bakış açısından Püriten ya da püriten-benzeri değerlerin *yararlılığına* ilişkin güçlü nedenleri işçi sınıfına delil olarak gösterdikleri doğrudur. Tawney, işçide tembellik ve basiretsizliği reddederek ve -eğer seçilmenin işareti başarı ise- yoksulluğun bizatihi kendisinin ruhsal bir ahlâksızlık olduğuna ilişkin güçlü inancıyla "Yoksulluk için Yeni İlaç"ı teşrih etmiştir.[11] Weber, işçi sınıfı için çok daha canalıcı önem taşıyan bir soruna, iş-disiplinine vurgu yapmıştır. "Modern kapitalizm

10 Bkz. W.J. Warner, *a.g.e.*, s. 168-180.

11 R. H. Tawney, *a.g.e.*, s. 227 vd.

nerede emeğin yoğunluğunu arttırarak onun verimliliğini arttırmaya başlamışsa", diye yazıyordu Weber, "orada kapitalizm öncesi işgücünün son derece inatçı direnişiyle karşılaşmıştır."

> Günümüzün kapitalist ekonomisi, bireyin içine doğduğu ve... içinde yaşamak zorunda olduğumuz değiştirilemez bir düzen olarak kendisini ona sunan muazzam bir evrendir... Piyasa ilişkileri sistemi içinde yer aldığı sürece bireyi kapitalist davranışın kurallarına uymaya zorlar.

Ancak, endüstri kapitalizmi ortaya çıkarken, bu davranış kuralları doğal olmayan ve nefret edilen sınırlandırmalar olarak göründü: köylü, çitlenmemiş köydeki kırsal amele ve hattâ kentsel zanaatkâr ya da çırak emeğin getirisini sırf parasal kazanç olarak ölçmedi ve her hafta disiplinli çalışma kavramına isyan etti. Weber'in (başarısız olarak) "gelenekselcilik" olarak tanımladığı yaşam biçiminde, "bir adam 'doğası gereği' daha fazla para kazanmak istemez, yalnızca alıştığı şekilde yaşamak ve bu amaca yetecek kadar para kazanmak ister". Eğer içsel bir zorlama yoksa, parça başı ücretleri ve diğer teşvikler bile bir noktadan sonra etkisini kaybeder. Yeterince kazandığında köylü endüstriyi terk eder ve köyüne döner; zanaatkâr içki alemlerine dalar. Ama aynı zamanda, beceri, ilgi ve sorumluluk isteyen işlerde düşük ücretlerin karşı disiplini de etkisizdir. Bu durumda gerekli olan -burada Fromm, Weber'in tezini ayrıntılandırır- "tüm enerjiyi işe kanalize eden herhangi bir dışsal zorlamanın yapabileceğinden daha etkili olacak bir içsel zorlamadır":

> Dıştan gelen zorlamaya karşı, işin etkinliğini zedeleyen ya da zekâ, girişim ve sorumluluk isteyen farklılaşmış görevlerde insanları işe uygunsuz hale getiren belirli bir miktar başkaldırma her zaman söz konusudur... Kuşkusuz, insanın enerjisinin büyük kısmı iş yönünde kanalize edilememiş olsaydı kapitalizm gelişememiş olurdu.

İşçi, "kendi köle güdücüsü" haline getirilmek zorundadır.[12]

Bu görüşler Sanayi Devrimi İngiltere'sine bir eldiven gibi tıpa tıp uymaktadır. Bütün 18. yüzyıl boyunca tüm Kiliselerde ve işve-

12 Weber, *a.g.e.*, özellikle s. 54, 60-67, 160-161, 178; E. Fromm, *The Fear of Freedom* (1960 baskısı), s. 80.

renlerin çoğunda işçilerin aylak, sefih, basiretsiz ve emek savurganı oldukları yolunda hiç sonu gelmeyen bir şikâyet korosu vücut bulur. Bu kâh tavernalar, kâh... özellikle kış günlerinde sabahı yatakta geçirme müsrifliği, kâh risalelerde ve vaazlarda lanetlenen "Aziz Pazartesi" geleneğidir.[13] Aslında halkın belleğindeki köklü "altın çağ" ya da "Neşeli İngiltere" düşüncesinin nedeni, 1780'de 1840'lara göre maddi şeylerin daha bol olması değil, endüstriciliğin içsel ve dışsal disiplininin çalışan insanın tepesine oturmasından önceki çalışma ve boş zaman kalıplarına olan özlemdir. 18. yüzyılda işverenlerin en yaygın doktrini, yoksul insanları çalışmaya yöneltebilecek olan tek şey, mümkün olan en düşük ücretlerdi: 1771 yılında Arthur Young'ın ileri sürmüş olduğu gibi, "aptal olmayan herkes bilir ki, alt sınıflar yoksul bırakılmalıdır yoksa katiyen çalışmazlar." Methodizm bu doktrini hiçbir şekilde karşısına almamış; aslında geleneksel yoksulluğun kutsallığı temasını vaaz ederek onu pekiştirmiştir. Yapmış olduğu aynı zamanda içsel bir zorlama getirmiş olmasıdır.

Bu zorlamanın unsurları yeni değildir.[14] Weber, 17. yüzyılda dışarıya iş verilen endüstrilerde ve özellikle dokumacılıkta, işçilerin düzensiz çalışma alışkanlıkları (ayyaşlık, yün hırsızlığı vs.) nedeniyle işverenlerin karşılaştıkları güçlüklere işaret etmiştir. İngiltere'nin batısındaki -Kidderminster- yünlü endüstrisinde bir Presbyterian ruhani Richard Baxter, papazlığını kullanarak iş ilişkilerinde dikkate değer değişiklikler yapmıştır ve Methodist iş disiplininin pekçok unsuru 1673 tarihli *Hıristiyan Rehberi*'nde gelişmiş haliyle bulunabilir.[15] 18. yüzyılda maden sahipleri ve kuzeyli pamuklu ve yünlü imalatçıları da benzer güçlüklerle karşılaşmışlardır. Maden ameleleri ücretlerini genellikle aylık olarak alırlardı ve bunların "doğaları itibariyle kavgacı, ihtiraslı; kişilik ve davranışlarında kaba" olduklarından şikâyet edilirdi:

---

13 Bkz. N.J. Smelser, *a.g.e.*, s. 70-75; Wadsworth ve Mann, *a.g.e.*, s. 387 vd.

14 Bu iş disiplini hiçbir şekilde Methodizmle de sınırlı değildir. Burada, Sanayi Devrimi sırasında Methodizmi gelişmelerin önde gelen örneği olduğu için tartışıyoruz; aynı şey Evangelisizm ve pekçok Nonkonformist mezhep için de söz konusudur.

15 Weber, *a.g.e.*, s. 66-67, 282; Tawney, *a.g.e.*, s. 198 vd. Baxter'in yazıları Methodistlerin en çok okuduklar şeyler arasındaydı ve 19. yüzyılın başlarında pekçok kez yeniden basılmıştır.

Kazançları büyük ve *belirsizdir*; ve istihdamları kazancı önceden kestirilemeyecek olan değişik iş türlerinden oluşur. Bu durum onlara bir kumarbazın müsrif alışkanlıklarını kazandırır...

Madencinin karekterindeki bir başka özellik durum değişikliğine karşı olan taraflılıklarıdır... Ocakta çalışan adamların yıllık değişimi, mevsimlerin değişimi kadar sıradan bir olaydır. ... Ne gibi lütûflara mazhar olursa olsun, bir tek isteği yerine getirilmediği zaman hiçbir şey elde edemediğini düşünmek eğilimindedir.[16]

Küçük toprak sahibi dokumacı, tarımdaki herhangi bir olağanüstü durum karşısında işini bırakmakla şöhret kazanmıştı; 18. yüzyıl işçilerinin çoğu bir aylık hasat için işlerini memnuniyetle bırakırlardı. İlk dokuma fabrikalarında çalışan yetişkin erkek işçilerin pekçoğu "hafifmeşrep ve değişken alışkanlıklara sahipti ve müessesede nadiren uzun süre kalırlardı."[17] İlk girişimlerdeki işletme sorunlarından bazıları hakkında Wedgwood'un Etruria'daki işyerinin ceza listesi bir fikir verebilir:

...Herhangi bir işçinin yerini bırakması için bir gözetmene vurması ya da benzer bir davranışta bulunması.

Herhangi bir işçinin İmalathaneye çalışma saatlerinde ale ya da içki getirmesi, cezası 2/-.

Herhangi bir kişinin, penceresi olan duvarlardan herhangi birisi karşısında beş dakika geçirmesi, cezası 2/-.[18]

İşçileri ister bir fabrikada isterse kendi evlerinde çalışsın Sanayi Devrimi'nin işveren-imalatçısının bu tür disiplin sorunları konusunda saplantısı vardı. Parça başı işçilerinin (işverenin bakış

16 *Report of the Society for Bettering the Conditions of the Poor*, I, (1798), s. 238 vd. (Manchester yakınlarındaki) Bridgewater madenlerinin dükünün anlattıkları. "Dükün madencileri çoklarından 'daha ahlâklı' kabul edilirdi ve dükün adamlarından bir kısmı dini bütün kişilerdi ve Pazar okulları kurmuşlardı..."

17 A. Redford, *a.g.e.*, s. 19-20. 1830'lar gibi geç bir tarihte, Samuel Greg, "imalatçı nüfusun belirgin bir özelliği olarak sabırsızlığından ve göçebe ruhundan" şikâyet ediyordu.

18 V.W. Bladen "The Potteries in the Industrial Revolution", *Econ. Journal* (Ek), 1926-1929, I s. 130. Ayrıca bkz. M.Mc Kendrick, "Josiah Wedgwood and Factory Disciple", *Hist. Jaurnal*, IV, I, 1961, s. 30 Wedgwood'un arzusu "insanlar gibi hata yapmayan makineler"di.

açısına göre) "metodik" alışkanlıklar kazanmak, talimatlara titizlikle uymak, işleri zamanında bitirmek ve malzeme aşırmanın günah olduğu konusunda eğitilmeleri gerekiyordu. 1820'lere gelindiğinde (çağdaş birinin anlattığına göre) "büyük dokumacılar kitlesi", "Methodizm doktriniyle aşılanmıştı". Şimdi onların işvereni olan kimi kendi kendini yetiştirmiş adamlar Methodizm ya da Dinsel Muhalefet taraftarıydılar ve tutumlulukları -Wesley'in öngörmüş olduğu gibi- zenginlikler yaratmıştı. Kendi dinsel görüşlerinden olanlara yakınlık gösteriyorlar; onlarda "iyi davranış garantisi" ve "vicdanlı kişilik değerleri" buluyorlardı.[19] Dokumacıların bağımsızlığa önem veren "zanaatkâr" geleneği, onları Püriten inancın bir türüne çoktan hazırlamıştı.[20] Fabrika çalışanlarının durumu neydi?

Dr. Andrew Ure'nin -Engels ve Marx'ı çok etkilemiş olan- *İmalatçıların Felsefesi* (1835) adlı Şeytan'ın avukatlığını yapan kitabında, dinin iş disiplinindeki işlevi konusundaki "ekonomist" tezin çok önceden tümüyle sergilendiğini görüyoruz. *Fabrika* terimi Dr. Ure için:

> çeşitli mekanik ve entellektüel organlardan oluşan, ortak bir amacın elde edilmesi için kesintisiz bir uyum içinde hareket eden ve tümü kendi kendini düzenleyen hareket ettirici bir güce bağımlı muazzam bir otomat düşüncesini içerir.

Fabrika sisteminin "ana sorunu" teknolojik olmaktan ziyade "aygıtın farklı üyelerinin işbirliği içinde hareket eden tek bir vücut içinde dağıtılması" ve her şeyden çok "insanların düzensiz çalışma alışkanlıklarını terk edip, karmaşık otomatın değişmez düzenliliği ile kendilerini özdeşleştirmeleridir":

> Fabrikanın gerektirdiği ihtimama uygun bir fabrika disiplini kurma ve uygulamanın başarılı düzeni, Arkwright'in soylu başarısı, Herkül girişimiydi. Sistemin mükemmelen organize olduğu ve işgücünün ileri derecede aydınlatıldığı bugün bile, ister kırsal kökenden isterse zanaatlardan gelmiş olsunlar, er-

19 R. Guest, *A Compendious History of the Cotton Manufacture* (1823), s. 38, 43.

20 17. yüzyılda Püriten mezheplerin cemaati arasında -İngiltere'nin batısı dışında- dokumacılar büyük bir yer tutuyordu; ancak bu gelenek 18. yüzyılın başlarında çok fazla hayat bulamamıştı.

genlik yaşını geçmiş insanları başarılı fabrika işçisine dönüştürmek hemen hemen imkânsızdır. Sınırsız ve dikkafalı alışkanlıklarına egemen olmak için bir süre uğraştıktan sonra, ya aniden işi bırakıyorlar ya da devamsızlık nedeniyle gözetmenleri tarafından işten çıkarılıyorlar.

"İşe karşı düzensiz çalışma feveranına sahip fabrika işçilerinin serkeş tabiatını yenebilmek için, aslında, Napoléon gibi sinirlere sahip bir adam gerekliydi... Arkwright böyle birisiydi." Üstelik, bir işçi ne kadar vasıflıysa o kadar disipline uymayan, "daha fazla öz iradeli ve... ortaya koyduğu düzensizliklerle bütüne büyük zarar verebilecek ve içinde yer aldığı mekanik sistemin bir parçası olmaya daha az uygun bir hale geliyordu." Böylelikle imalatçılar, "belirli el becerisi ve düzenliliği" gerektiren "herhangi bir süreci *becerikli* işçilerin" elinden almak ve onu "bir çocuğun bile becerebileceği, kendi kendini düzenleyen bir mekanizmanın" içine yerleştirmek istiyorlardı. "Dolayısıyla modern imalatçının büyük hedefi, bilimin ve sermayenin işbirliği ile, çalışan insanların işini dikkat ve beceri uygulamaya indirgemekti ki, bu özellik gençlerde hızlı bir şekilde mükemmel düzeye çıkarılabiliyordu."[21]

Çocuklar için gözetmenin ve makinenin disiplini yeterliydi; ama "ergenlik yaşını geçmiş" olanlar için içten gelen bir zorlama gerekliydi. Bu nedenle de Ure kitabının bir bölümünü "Fabrika Sisteminin Ahlâki Ekonomisi"ne ayırdı ve din üzerine de özel bir bölüm yazdı. Ure'nin gözünde günahtan arınmamış bir çalışan korkunç bir yaratıktı; "hünerli demagoglar"ın elinde oyuncaktı; kronik olarak gizli amaçlara ve entrikalara katılıyordu ve ustalarına karşı her türlü kötülüğü yapabilecek durumdaydı. Pamuk eğiricilerin yüksek ücretleri, onları "kapalı yerlerdeki işler için çok zengin ve heyecan verici olan diyetleri nedeniyle lüksün asabi rahatsızlıklarına marûz bırakıyordu":

---

21 Ure, *a.g.e.*, s. 13-21. Ayrıca bkz. s. 23: "Aslında makinedeki her gelişmenin sürekli amacı ve eğilimi, erkeklerin yerine kadınları ve çocukları, ya da sıradan işçileri yetişmiş zanaatkârların yerine koyarak insan emeğini bütünüyle aşmak ya da onun maliyetini düşürmekti." Fabrika sahiplerinin niyetlerinin bir ifadesi olarak bu ilginçtir ve tekstil endüstrisi için geçerlidir; ama kapitalist gelişmenin bir "yasa"sının ifadesi olarak Marx ve Engels, Ure'nin iddialarına belki de biraz fazla prim vermişlerdir.

İmalatçılar doğal olarak çok geniş bir nüfusu dar bir alana sıkıştırmaktadırlar; gizli entrika için her türlü olanağı sağlamaktadırlar...; adî beyinlere zekâ ve enerji sokmaktadırlar; verdikleri bol ücretlerle mücadelenin parasal enerjisini sağlamaktadırlar...

Bu koşullar altında Pazar okulları "yüce bir manzara" ortaya koymaktadır. 1805 yılında kurulan Stockport Pazar okulu komitesi, şehirde korunan "üslûp" için kendisini kutlamaktadır; bir başka yerde, 1832'de "siyasal heyecanın" var olduğu bir sırada: "kötülük ve cehaletin saldırısına karşı akıllı bir hayırseverin dikmiş olduğu bu sessiz kalelerden bir ya da birkaçına rastlamamak hemen hemen imkânsızdır." Ve Ure bundan, yalnızca genel siyasal bağımlılık için değil, bizzat fabrika içindeki davranışa ilişkin bir hisse çıkarmaktadır:

> Herhangi bir kurumda ahlâki disiplinin ihmal edilmiş olduğu, deneyimli bir göz tarafından, genel sistemin karışıklığı, tek tek makinelerin düzensizliği, zaman ve malzeme ısrafından hemen fark edilebilir...

Yalnızca ücret ödemek, hiçbir zaman "inançlı hizmetler" sunamaz. Ahlâki sorunları görmezlikten gelen ve bizzat kendisi "Kutsal Kitabın nefsi inkâr eden lütûflarına yabancı olan" işveren:

> Yalnızca görmekten başka hiçbir şeye gücünün yetmediğini bilir ve bu nedenle de ne kadar tetikte olursa olsun çalışanlarının egemenliğine girmekten kurtulamaz. Çünkü onların tümü doğal içgüdüleriyle böyle bir işverene karşı komplo kurarlar. Ne gibi zahmetlere katlanırsa katlansın, hiçbir zaman işçilerine hâkim olamaz...
>
> Dolayısıyla, *ahlâki makinelerini mekanik olanlar kadar sağlam ilkeler üzerine oturtmak* her fabrika sahibinin sonsuz çıkarınadır; aksi takdirde ürünün mükemmelliği için gerekli olan düzgün elleri, dikkatli gözleri ve ivedi işbirliğini hiçbir zaman sağlayamaz... Aslında, Kutsal kitabın "Tanrıyı saymak büyük kazançtır" gerçeği kadar, geniş fabrika yönetiminde uygulamaya elverişli başka bir gerçek yoktur.[22]

22 *A.g.e.*, III, Bölüm 1 ve 3. İtalikler bana attir.

Tartışma böylece tamamlanmış oluyor. Fabrika sistemi insan doğasının değiştirilmesini talep etmektedir; zanaatkârın ya da dışarı işçisinin "çalışma feveranları" o adam makine disiplinine uyana kadar metodize edilmelidir.[23] Ama nasıl olacak da bu disiplin erdemleri, Tanrıya inanışları (gözetmen olmadıkları sürece) hiçbir kalıcı kazanç getirmeyeceğe benzeyen o kişilere nasıl aşılanacaktır? Bu ancak, "ilk ve büyük dersin... yani insanın asıl mutluluğu, bu mevcut dünyada değil de gelecekteki dünyada bulabileceği" düşüncesini aşılayarak olabilir. İş, "irademize ve duygularımıza hükmeden... o aşkın Varlığın verdiği ilhamla ... *saf erdemli davranış*" olarak yapılmalıdır:

> O zaman insanoğlu bu dönüştürücü gücü nerede bulacaktır?- İsa'nın haçında. Günahın suçluluğunu ortadan kaldıran fedakârlıktır; günahı sevme güdüsünü ortadan kaldıran odur; kötülüğünü göstererek, böylesine korkunç bir kefaret dışında günahı aşağılayan odur; itaatsizliği telafi eden odur itaati tahrik eden odur; itaat için güç kazandıran odur; itaati pratik hale sokan, onu kabul edilebilir hale getiren odur; onu kaçınılmaz bir hareket tarzı yapan odur çünkü onu sınırlandırır; ve son olarak yalnızca itaatkârlığın güdüsü değil, onun yapısıdır.[24]

Ure böylece, Cottonopolis'in Richard Baxter'idir. Ancak bu noktada, onun aşkın yüksekliklerinden aşağıya inip, basit olarak, teolojinin dünyevi meselelerini ele alabiliriz. 1800'lerde, İngiltere'deki bütün kiliselerin teolojisinde, imalatçının kendi moral özsaygısını güçlendirmeye yönelik bir tür genel ahlâk kurallarının özel çıkarlara uygulanması özelliği bulunduğu açıktır. İster hiyerarşik inancına bağlı kalmış isterse kendini seçilecek biri gibi görmüş ya da kendi başarısında tanrısallığın ve inayetin kanıtlarını görmüş olsun, Bradford'da fabrikanın yanındaki evini Bardsley Adası'ndaki bir manastır hücresiyle değiştirmek için kimi vesileler bulmuştur. Ancak Methodist teoloji, orta malı oportunizmiyle, toplumsal deneyim sonucu kendi üyelerinin "seçilecekleri"

23 D.H. Lawrence'in *Rainbow*'una bakabilirsiniz: "Çukurları ve yeri değiştirmek yerine, buralara sığmak için kendilerini değiştirmeleri gerektiğine inanıyorlar. Çünkü bu daha kolay."

24 Ure, *a.g.e.*, s. 423-425.

konusunda çok az nedeni bulunan proletaryanın dini olmaya ötekilerden daha uygundu. Wesley, teolojisinde Püritanizmin en iyi unsurlarını dışlayıp, hiç tereddüt etmeden en kötülerini seçmiş görünmektedir; eğer sınıfsal anlamda söylemek gerekirse, Methodizm çift cinsiyetliydi; doktriner anlamda ise bir katırdı. Methodizmin Eski Dinsel Muhalefetin entellektüel ve demokratik geleneklerinden kopmuş olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak Luther'in otoriteye itaat doktrini, 1789'dan sonra Wesleyci Konferans'ın temel metni vazifesini görmüştür:

> Otorite sahibi olanlar kötü ya da inançsız bile olsalar; buna rağmen otorite ve onun gücü iyidir ve Tanrı'dandır...
>
> Ne kadar kötü de olsa ya da adaletsiz, kabullenmeli varlığının Tanrı'dan olduğunu...

(Bununla birlikte Jabez Bunting, Luther'den farklı olarak, ayak takımının "içe sindirilmesi" düşüncesini hiçbir zaman kabul etmemiştir.) Wesleycilikteki genel Lutherci ön yargıya sık sık değinilmiştir.[25] Wesley'in Tanrı'nın inayetinin evrensel olduğu doktrini, Kalvinist "seçim" kavramı ile bağdaşmaz. Eğer Tanrı'nın inayeti evrenselse, günah da evrenseldir. Günah işlediğini düşünen herhangi bir adam Tanrı'nın inayetini kazanabilir ve fidye olarak İsa'nın kanıyla kurtarılabilir. Buraya kadar bu ruhani bir eşitlikçilik doktrinidir: En azından zengin ve yoksul için Tanrı'nın inayetini kazanma ve günaha girme fırsatı eşittir. Ve aklın değil de "kalbin" bir dini olarak, en basit ve en az eğitimli olanlar da Tanrı'nın inayetini kazanma umudu taşıyabilirler. Bu anlamda Methodizm her türlü doktrinci ve toplumsal engeli bir yana bırakmış ve işçi sınıfına kapılarını ardına kadar açmıştır. Ve bu bize Lutherciliğin aynı zamanda yoksulların dini olduğunu hatırlatır ve Munzer'in açıkladığı ve Luther'in bedelini ödeyerek öğrendiği gibi ruhani eşitlikçilik, setlerini aşmak ve dünyevi kanallara akmak

25 Weber, *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*'nda, Methodizme ilişkin kısa değerlendirmesinde, Methodizmin teolojisindeki Kalvinci unsurları abartmakta ve dolayısıyla onun proletaryaya uyarlanabilecek bir din olması özelliğini gözden kaçırmaktadır. Weber böylece Wesleyciler arasındaki "çağrı" duygusunu, özellikle bunun çalışan insanların "çağrı"lacağı anlamında, İngiltere'de boyun eğme ve itaatten çok daha az önemi olan bu doktrini, çok fazla vurgulamaktadır.

ve böylelikle Lutherci inançlarda Methodizmin de yeniden ürettiği sürekli bir gerilim eğilimini ortaya koyar.

Ama İsa'nın fidyesi yalnızca geçiciydi. Bu konuda Wesley'in doktrini kararsızdı. Tanrının inayetinin, pişmanlık duymuş olanı bir kere ziyaret ettikten sonra sürekli olduğu fikriyle oynuyor ve böylelikle Kalvinizmin hüzünlü bir biçimi ("seçilmiş" olan şimdi "kurtarılmış" oluyordu) arka kapıdan yeniden içeri giriyordu. Ancak 18. yüzyıl ilerledikçe iman yoluyla haklı kılma doktrini -belki de o "kurtarılmışlar"ın pekçoğunun dinsel canlanma kampanyalarında, yıllar ya da aylar geçtikçe eski alışkanlıklarına dönmüş olmasının çok belirgin olması nedeniyle- katılaştı. Böylelikle günahın, yalnızca günah işlemiş ve pişmanlık duymuş olanın bir daha günah işlememesi durumunda bağışlanacağı doktrin haline geldi. "kurtarılmış" olan biraderler ve hemşireler koşullu, geçici bir seçilmişlik durumundaydılar. Her zaman "geri yuvarlanmak" mümkündü; Tanrı'ya ve Jabez Bunting'e göre, insanın manevi zaafları dikkate alındığında bu çok da olasıydı. Üstelik, Bunting Tanrı'nın görüşünü aktarmaya büyük gayret sarf ediyordu:

> Günahın... niteliği değişmez; günahkârın bağışlanmasıyla "son derece günah" olan bir şey daha az günah olmaz. Ceza bağışlanır ve o cezayı çekme yükümlülüğü sona erer; her ne kadar Tanrının inayetiyle affedilmiş olsa da doğal olarak cezanın hâlâ ödenmesi gereklidir. Dolayısıyla bağışlanmış günahlar için bile itiraf etmeye ve nedamet getirmeye devam etmenin haklı bir görev olduğu görülür. Tanrısal merhamet sayesinde cezai sonuçlarından kurtulunmuş olsa bile, bizim Tanrı'nın önünde layık olduğumuz yerin toz gibi kendi kendini alçaltmak olduğu hatırlanmalıdır...[26]

Ancak doktrinin daha başka karmaşık yönleri de vardır. Bir insanın kendi öz iradesiyle *kendisini* kurtarabileceğini düşünmek haddini bilmezlik olacaktır. Kurtarma Tanrı'nın yetkisindedir ve insanın yapabileceği tek şey, kendini tümüyle alçaltarak affa maz-

26 Jabez Bunting, *Sermon on Justification of Faith* (Leeds, 1813), s. 11. Bunting'in yaptığı mecaz, aynı yılın (1813) Ocak'ında bazı Luddcular darağaçlarında tüm "cezai sonuçlar"a katlanırken, diğer bazılarının cezalarının "Tanrının inayetiyle hafifletilip" ondört yıl sürgüne çevrildiğini akla getirmektedir.

har olmaya hazırlanmasıdır. Bununla birlikte bir kez Tanrı'nın inayetine ikna edildi ve de Methodist cemaate bütünüyle kabul edildi mi, çalışan bir erkek ya da kadın için "geriye dönüş" öyle kolay bir iş değildir. Geriye dönüş, o endüstri karmaşasında bildikleri yegane cemaat topluluğundan kovulmak anlamına ve ebediyyen gelebilecek olan o korkunç cezanın hiç eksik olmayan korkusu anlamını taşır:

> Korkunç bir cehennem var
> Ve ebediyete kadar süren acılar,
> Karanlık, ateş ve zincirler içinde
> Günahkârların şeytanla birlikte yaşayacağı

O zaman, Tanrı'nın inayeti nasıl korunacaktır? İyi işler yaparak değil, çünkü Wesley imam çalışmanın önüne geçirmişti: "Ruhları kurtarmaktan başka yapacak bir şeyiniz yoktur." İş (çalışma), gururun tuzağıdır ve her ne kadar - bir başka oportünist saldırı ile- iş Tanrı'nın inayetinin *işareti* olabilirse de, en iyi işler günahın süprüntüleriyle iç içe geçmiştir. (Burada, fabrika ve dükkân sahipleri için Kalvinizmin dumura uğramış kalıntıları.) Dünya, ebediyetin bekleme odası olduğuna göre, zenginlik ya da yoksulluk gibi dünyevi işlerin hiç önemi yoktur; zenginler Kilise'ye hizmet ederek (özellikle kendi çalışanları için şapeller inşâ ederek) Tanrı'nın inayetinin kanıtlarını ortaya koyabilirler. Yoksullar, "tenin arzuları, gözün istekleri ve hayatın kibiri" tarafından yoldan çıkarılmama konusunda daha şanslıdırlar. Onlar, "çağrılı" olduklarından değil, geriye dönüş açısından daha az tahriklerle karşı karşıya bulundukları için Tanrı'nın inayetine daha fazla mazhar olabilirler.

Tanrı'nın inayetini korumanın aşikâr üç yolu vardır. Birincisi, sınıf önderi, yerel vaiz ya da bir başka şekilde Kilise'nin kendisine hizmet etmek. İkincisi, kişinin ruhunu, dinî risaleleri okumak ama hepsinden önemlisi dönüşümün duygusal titreyişlerini, günahın lanetlenişini, tövbeyi ve tanrının inayetinin ziyaretini yeniden üretecek dinsel ibadetleri yerine getirmek. Üçüncüsü, hayatın her alanında metotlu bir disiplin sağlamak. Her şeyden önce (iyi işlerle karıştırılmaması gereken, mütevazı ve hoş olmayan) çalışmanın kendisinde, hiçbir gizli nedenle değil de (Ure'nin dediği gibi) "sırf erdemlilik adına" ortaya konacak emekte Tanrı'nın

inayetinin apaçık işaretleri vardır. Üstelik, Cennet Bahçesi'nden kovulduğunda Tanrı'nın Adem'i lanetlemesi, ağır çalışma, yoksulluk ve "tüm hayatınız boyunca" üzüntünün, tartışılması olanaksız, doktrin desteğini sağlamaktadır.

Şimdi, orta sınıf Faydacılığı'nın isterleri ile Methodizmin işçi sınıfına yamamak istediği erdemlerin olağanüstü etkileşimine bakabiliriz.[27] Ure, fabrika sahiplerine akıl verirken, kesişme noktasına işaret etmektedir: "manevi mekanizmayı, mekanik makineler kadar sağlam ilkeler etrafında örgütlemek". Bu açıdan, Methodizm, endüstri kapitalizminin iş-disiplinine geçildiği bir çağda, Faydacılığın metruk içsel manzarasıydı. El-işçisinin, "çalışma feveranı" metotlaştırılırken ve işe uygun olmayan güdüleri kontrol altına alınırken, duygusal ve ruhani galeyanı da artıyordu. Günah çıkarma risaleleri, Edwin Chadwick ve Dr. Kay'in gayri insanileştirilmiş sefil nesrinin öteki yüzüydü. "Zekanın yürüyüşü" ve gönlün baskı altına alınışı el ele gidiyordu.

Ama Wesley'in iddiası, Methodizmin, her şeyden önce, "gönlün dini" oluşuydu. "Heyecanı" ve duygusal taşıyıcıları bakımından eski Püriten mezheplerden çok açık bir şekilde ayrılıyordu.[28] Dinsel deneyimin kimi onaylanmış aşamalarını, 1790'larda Joshua Marsden adlı bir denizcinin döndürülmesini (ihtida) anlatan tipik bir risaleden alıntılayabiliriz. Bu tür risaleler normal olarak alışılmış bir kalıp izlerler. Önce günahkâr gencin tanımı verilir: kumarbaz, ayyaş, tembel, cinsel yönden gevşek ya da yalnızca "tenin tutkusu"na kapılmış.[29] Daha sonra günahkâra ölümü hatırlatan (ölümcül bir hastalıktan mucizevi kurtuluş, gemi kazası ya da karının ya da çocuğun ölümü gibi) kimi dramatik deneyimler ya da Tanrı'nın sözüyle alay eden ama kurtuluşun yolunu öğrenmeye başlayan kimi rastlantısal karşılaşmalar. Bizim denizci bu deneyimlerin hepsinden geçmiştir. Bir gemi kazası onu "hem sulu hem kızgın bir körfezin kıyısında dehşet içinde titrer halde"

27 Kuşkusuz Weber ve Tawney, Püriten ve Faydacı dogmaların parealel gelişmesine dikkat çekmektedirler: Bkz. Tawney, *a.g.e.*, s. 219: "Faydacılık zırhındaki kimi bağlantılar, 17. yüzyılın Püriten din adamları tarafından şekillendirilmiştir." Bununla birlikte, proletarya üzerindeki Faydacı zincirlerin son halkalarını perçinleyen Methodizm olmuştur.

28 Kuşkusuz, özellikle Galler'de, Baptistler dışında.

29 Bu risaleden alınmış bir örnek için ilk bölüme bakınız.

bırakmıştır... "eski günahlarının hayaletleri etrafında dolaşmaktadır." Çok ciddi bir hastalık, "çoğu kez kalbi kırık ve ağlar bir şekilde" onu, "şehvetli arzularla yanıp tutuşur bir şekilde" ve "İsa'ya ilgi duymadan ölüm korkusu içinde"... "tanrının inayetinin tahtına göndermiştir." Bir arkadaşı tarafından Methodist sınıf toplantısına çağrılan denizcinin, "kalbi çocuksu bir ağlama çerçevesi içinde eriyip gitmiştir... Gözyaşları yanaklarından küçük dereler gibi akmaktadır." Bunu bağışlanmak ve eski günahların affedilmesi için şeytanın çeşitli tahrikleri karşısında çetin sınav izler. "Günahkârın kalbini bağlayan, cahillik, kibir, inançsızlık, düşmanlık, bencillik, şehvet düşkünlüğü ve açgözlülüğün yedi mührünü yalnızca Tanrının inayeti açabilir." "Acemilik döneminde" pişmanlık duyan adam, nereden geldiği belli olmayan "tahriklere" boyun eğer:[30]

> Her şeye rağmen, zaman zaman kışkırtmanın telaş ve şiddetiyle yoruluyor ve kırılmış bir ruhun tüm gazabı üzerine geliyordu. Günahın pençesine düştükten sonra dualarını iki kez arttırıyordu. Kimi zaman bağışlanmamış bir durumda ölme korkusu kafasını büyük ölçüde meşgûl ediyor ve ebedi dünyada uyanıverme korkusuyla uykuya dalmasını engelliyordu.

"Etin tutkusu" bir ölçüye kadar kontrol altına alındığında düşman, pişman olanın karşısına daha keskin ruhsal tahrikler koyuyordu. Bunların başlıcalarından bazısı, "kalbin katılaşmasına yol açan" hafifmeşreplik, kibir, ama hepsinden önemlisi, sabırla bekleyip "kanayan Arabulucu'nun sonsuz erdemleriyle Tanrı'nın karşılıksız hediyesi olarak" ona kavuşmak yerine "kurtuluşu satın alma" konusundaki tahrikti. İyi işler doktrini, "bu Museviliğin, bu Papalığın insan değeri" doktriniydi. Böylece "kalbin katılığı" bütünüyle boyun eğmeye karşı direnenlerin bir karekter özelliği idi:

---

30 Anlatının dilinden "günah"ın nesnel tamamlayıcısının kendi kendini tatmin (masturbation) olduğu anlaşılmaktadır. Ve bu üç olgudan hareketle çıkarsanabilir: 1. Pişmanlık duyanın kendi düşüncelerine dalmadaki içe dönük doğası; 2. Cinsel organların günah oluşuna ilişkin Methodist saplantı; 3. Methodist çocuklarının günah duygusunu ergenlik çağında öğrenmeye başlamalarının beklenmesi. Anılan yıllarda bu konuya ilişkin artan ilgiyle ilgili literatür için bkz. G.R. Taylor, *The Angel-Makers* (1958).

> Tanrı... bizi özgürce temize çıkarmadan önce... bizim kaçıklığımızı kurutmalı, kibirli umudumuzun çiçeğini parçalamalı, öz bağımlılığımızın payandasını çekip almalı, içinde İsa olmayan dürüstlüğümüzün aşırı süslü örtüsünü üzerimizden almalı, kendi kendine yetme böbürlenmesinin ikiyüzlülüğünü durdurmalı ve suçlu, alçalmış, utanmış, yüzü kızarmış ve kendinden umudunu kesmiş günahkârları Haçın altında toplamalıdır.

Aşağılamanın bu noktasında, "bütün beklentileri israf edilmiş uluyan bir boşluk gibidir." Ama "şimdi kurtuluş zamanıdır." Methodist şapelindeki bir aşk-ziyafetinde nedamet getiren, günah çıkarma yerinde diz çöker "ve ruhunun şiddetli ıstırabı içinde Tanrı ile güreşmeye başlar." Her ne kadar "düşman öfkeyle sel gibi üzerine gelirse de";

> Kimi dinibütün hanımlarla birlikte kimi önderler salona girerler ve onun için araya girmek üzere Tanrı'nın inayetinin tahtında birleşirler: onlar dua ettikçe, onun ıstırabı ve yükü artar ve sonunda neredeyse tükenir; ve her tarafından ter boşanır... ve kürsünün önünde kımıldayamaz bir halde yere yığılır. Ama bu, her şeye rağmen, kurtuluş anıdır... Hiçbir dilin hiçbir zaman ifade edemeyeceği şeyler hisseder; Tanrı'nın varlığı gibi bir şey bütün vücudu üzerine yerleşmiş gibidir; ayağa fırlar ve iman yoluyla İsa'ya tutunabildiğini hisseder.

Bu andan itibaren "günah yükü azalmaya başlar". "Yeni yaratık yeni ahlâki güzelliklerle donanmıştır - sevgi, neşe, umut, huzur, evlat saygısı, İsa hazzı, şefkatli bir güven, daha yakın paylaşma isteği ve daha tam bir uyum... Dürüstlüğün yeni krallığı kalbine ekilmiştir." Tanrı'nın ihtişamı "her eylemin sonucu olur". Ancak kurtuluş koşulludur; Tanrı'nın inayeti, adamın "yoksul, kör, düşkün, biçare, sefil ve (Tanrı'nın yüce inayeti olmadan) çaresiz bir günahkâr olduğunu bilmesine bağlıdır."[31]

Günahkârımız, şimdi "İblis'in iktidarından Tanrı'nın sevgili Oğlu'nun krallığına transfer edilmiştir". Ve biz burada, onun tüy-

31 Joshua Marsden, *Sketches of the Early Life of a Sailor* (üçüncü tekil şahısta yazılmış bir otobiyografi), Hull, t. y.

ler ürpertici simgesel ifadesinde, endüstri öncesi isyankâr emekçinin ya da zanaatkârın, itaatkâr sanayi işçisi olarak acımasızca yeniden biçimlenişinin onların kişilik yapısında yarattığı müthiş ruhsal sıkıntıyı görüyoruz. Gerçekten de Ure'nin "dönüştürme gücü" işte buradadır. Bu, duygusal ve ruhsal enerjilerin bastırılmasına yönelik, insan kişiliğinin derinliklerine neredeyse şeytanca nüfuz eden bir fenomendir. Ancak "bastırma" yanıltıcı bir sözcüktür; aslında bu enerjiler tam olarak bastırılmamış, bireysel ve toplumsal hayatta ifade edilmek yerine Kilise'nin hizmetine koşulmak üzere müsadere edilmiştir. İnsan ruhunun büyük tuzakları olarak endüstri yörelerinde kutuya benzer karartıcı şapeller dikilmiştir. Kilisenin kendi içinde geriye dönenlerin, günah çıkarmaların, İblis'e karşı akınların ve kaybolan kuzuların sonu gelmez duygusal dramları söz konusuydu; özellikle dinibütün hemşireler bunda dinin büyük "teselli"sini buluyorlardı. Daha entellektüel olanlar için ise;

> Sınanmaların, baştan çıkartılmaların, kalp kırıklıklarının, kuşkuların, mücadelelerin, ağırlıkların, gösterişlerin, zaferlerin, soğuklukların, arayışların, bunalmaların, kurtuluşların, yardımların, umutların, dualara karşılık bulmaların, araya girmelerin, ferahlamaların, yakınmaların... kalbin işlerinin, imanın eylemlerinin karanlık nimetlerin dehlizlerinde yönlendirilmelerin... ateşten yargılamaların ve imdada yetişmelerin... ruhsal dramı yaşanıyordu.[32]

Ancak, Wesleyci duygusallığın *gelip geçici özelliğinin* vurgulanması gerekir. Sıradan Methodist kişiliğin ya da Methodist ev hayatının çağdaşlarca en çok vurgulanan yanı onun metodik, disiplinli ve bastırılmış temayüllere sahip olmasıydı. "Gönül dininin", her türlü kendiliğindenliği yasaklamakla ünlenmiş olması bir çelişkidir. Methodistler yalnızca Kilise'yi ilgilendiren işlerde "gönlün işleyişi"ne izin veriyorlardı; Methodistler ilahiler yazmışlar, ama dinsel olmayan dikkate değer hiçbir şiir yazmamışlardır; tutkulu bir Methodist aşık düşüncesi bu yıllarda gülünçtür. ("Her türlü tutkulu davranıştan kaçının" diye salık veriyordu Wesley.) Sözcük hoşa gitmeyebi-

32 *Sketches of the Early Life of a Sailor*, s. 104, 111.

lir: ama bu yıllarda Methodizmde ruhsal mastürbasyonun ritüellere bağlanmış bir türünü görmemek neredeyse imkânsızdır. Toplumsal düzen için tehlikeli olan ya da (Dr. Ure'inin anladığı anlamda) yalnızca verimsiz olan duygular ve enerjiler, tehlikesiz bir biçimde seyrek rastlanan sevgi ziyafetleri, yılbaşı geceleri, görev toplantıları ya da dinî inançları güçlendirme kampanyalarında açığa çıkarılıyordu. Bu sevgi ziyafetlerinde, ilahilerden ve pastanın ya da gevreklerin törensel bir şekilde ikramından sonra vaiz, çok duygusal bir biçimde kendi ruhsal deneyimlerinden, ayartılışlarından ve günahla olan mücadelesinden söz ediyordu:

> Vaiz bu işle meşgûlken, cemaatin her yanından iç geçirmeler, homurtular, tutkulu iç çekişler, dua ya da onaylama sesleri geliyordu.

Bunu izleyen gergin ortamda, cemaatin içinden kimi bireyler ayağa kalkıyor, günah ya da ayartılma konusundaki, çoğu kez cinsel imâlar içeren kendi mahrem itiraflarını ortaya dökûyorlardı. Bir gözlemci, "genç hanımlardan bir kısmının, ayağa kalkıp konuşmadan hemen önce açığa vurdukları utangaçlığa ve içsel tedirginliğe" işaret ediyordu.[33]

Methodistler (Southey'e göre) dini, "sürekli olarak sempati ve uyarıcı talep eden bir sansasyon ve tutku nesnesi" haline getirdiler.[34] Pazar günlerindeki bu duygu orgazmları, üretici emeğin hafta içindeki tek yönlü tüketilme biçimini daha da mümkün kılıyordu. Üstelik, kurtuluş hiçbir zaman garanti edilemeyeceğine ve tahrikler her yanda pusuya yattığına göre, yılın her günü, günün her saatinde -Tanrı'nın inayetinin görülebilen işareti olarak- "aklı başında ve çalışkan" davranışa karşı sürekli bir içsel dürtükleme söz konusuydu. İşteki disiplinsizliğin sonucu yalnızca "sepetlenmek" değil, ama ayrıca cehennemin alevleri olabilirdi. Tanrı gözetmenlerin en gözü açık olanıydı. Şöminelerin çıkıntısının üzerinde bile "Tanrı Beni Görür" yazısı asılıydı. Methodist yalnızca yoksulluk ve aşağılanmanın "Haçı'nı taşımayı" öğrenmekle kalmıyor; (Ure'nin gördüğü şekliyle) çarmıha gerilme onun istediği

33 Joseph Nightingale, *Portraiture of Methodizm* (1807), s. 203 vd.

34 R. Southey, *Life of Wesley and Rise and Progress of Methodizm* (1890 baskısı), s. 381 vd.

itaatin ta kendisi oluyordu: "Kanayan Kuzumuzun gerçek takipçileri, Şimdi Senin günlük haçında bizler can veriyoruz..."[35] İş (çalışma), "dönüştürülmüş" endüstri işçisinin asıldığı Haç'tı.

Ancak güdülerin böylesine şiddetli bir şekilde yeniden yönlendirilmesi, insan kişiliğinin merkezî olarak bozulması gerçekleştirilmeden etkili olamazdı. Hazlitt'in Methodistleri niçin "dinsel sakatlar topluluğu" olarak tanımladığını anlayabiliriz.[36] Eğer Wesley, otoriterliğini Luther'den almışsa, Methodizm, neşesizliği: "her türlü kendiliğinden gelen hazlardan kesin olarak kaçınılması" düşüncesiyle birleştirerek hayatın metotlu bir şekilde disiplin altına alınması ilkesini "Kalvinizmden ve 17. yüzyılın Püriten İngiliz din adamlarından almıştır".[37] Her ikisinden ise, insanın adiliği karşısında neredeyse Manichean bir suçluluk duygusu almıştır. Ve Wesley, ücretsiz ekler şeklindeki yazıları ve ilahileriyle, erken 18. yüzyılın garip ölü sapıncı fenomenini ve Moravian* geleneğin en nahoş yanları olan sapık mecazları özümsemiş ve aktarmıştır. Weber, Baxter gibi din adamlarının öğretilerindeki iş disiplini ve cinsel baskı arasındaki ilişkiye işaret etmiştir:

> Püritanizmin sofuluğu, manastır hayatından temel ilkede değil, yalnızca derece olarak farklıdır ve Püriten evlilik kavramı, pratik etkileri bakımından ikincisinden daha geniş kapsamlıdır. Çünkü, cinsel ilişkiye, evlilik içinde bile, yalnızca, "Semereli olun ve çoğalın" emri uyarınca Tanrı'nın şanını arttırmanın bir aracı olarak izin verilmektedir. Soğuk banyo ve hafif sebzeli yiyeceklerin yanı sıra, her türlü dinsel kuşkuya ve her türlü ahlâki değersizlik duygusuna karşı olduğu gibi her türlü cinsel baştan çıkmaya karşı da aynı reçete yazılmaktadır: "İşinizde çok çalışın."[38]

---

35 J. E. Rattenbury, *The Eucharistic Hymns of John and Charles Wesley* (1948), s. 140:
Günahlarımızı o ateşe fırlattık
Senin fedakârlığının yakıp yok ettiği
Ve her temel ve boş arzu
Her gün çarmıha gerilmeye mahkûmdur.

36 W. Hazlitt, "On the Causes of Methodizm", *The Round Table* (1817), *Works*, IV. s. 57 vd.

37 Weber, *a.g.e.*, s. 53.

(*) 18. yüzyılın başlarında kurulan Protestan bir mezhep - ç.n.

38 Weber, *a.g.e.*, s. 158-159.

Cinselliğin günah ve cinsel organların aşırı derecede günah olduğu öğretileri Methodizmin gözeneklerine kadar girmiştir. Bunlar, (kadının "tenin şehvetini" duyumsayamayacağı düşüncesi giderek yaygın bir inanış olduğu için) özellikle de erkek cinsel organları, (Tanrı'nın rızası için bilinçli dölleme dışında) İblis'in görülebilen cismani kaleleri; sürekli tahrik kaynağı, çok sayıda metodik olmayan verimsiz güdülerdir.[39] Ancak Methodizmin cinsellikle ilgili saplantılı tutumu, Metodist mecazın sapık erotizminde kendisini ortaya koymaktadır. John Nelson'un dönüşümünde, İblis'in *phallus*'la özdeşleştirilmesine işaret etmiştik. Tanrı genellikle, ihtikamcı, otoriter ve yasaklayıcı basit bir baba simgesidir ve İsa, "hâlâ kanayan ve her insan için inayet dileyen" kurbanlık Kuzu ile aracılık etmelidir. Ancak kadınlıkla kurulan ilişki ya da daha ziyade İsa ile ilgili belirsiz mecazlar daha şaşırtıcı ve nahoştur.

Burada, üst üste binmiş birbiri ile çelişen mecazlarla karşı karşıyayız. Wesley'in ilahilerinin büyük bir kısmının konusu olan, "Sevgi"nin somutlaştırılmış biçimi olan İsa, kimi zaman anneliğe yakışır, kimi zaman Ödip kompleksiyle ilgili, cinsel ya da sadomazoşistiktir. Yaraların olağanüstü kullanımına ve Moravian gelenekteki cinsel mecazlara sık sık değinilmiştir. İnsan, "Kuzu'nun Yaraları'nda Yiyecek ve Yatacak Yer" bulması gereken günahkâr bir "solucan"dır. Ancak cinsel mecaz kolaylıkla rahim mecazına dönüştürülebilmektedir. "O binlerce kere güzel ve değerli küçük tarafın o sevgili kutsal küçük açıklığı", aynı zamanda "Hidayete Ermiş Olanın ferahlandığı ve soluklandığı" günahtan korunmadır:

> Ah değerli Bedenindeki deliğin yarığı
> Hayatımı senin içinde geçirmek istiyorum
> Orada, o Bedenin deliğinin kutsal neşesi içinde
> Gelecekteki bütün günlerimi geçireceğim
> Evet, Evet orada, senin o Bedeninin çatladığı yerde
> Ebediyete kadar oturacağım.[40]

---

39 Lawrence'in, *Lady Chatterley'in Aşkı*'nı yazmaya niçin mecbur kaldığı ancak bu saplantının İngiliz kültürüne ve özellikle de işçi-sınıfı kültürüne, nasıl nüfuz etmiş olduğunu anlayabilmekle mümkündür.

40 Bkz. R.A. Knox, *Enthusiasm* (Oxford, 1950), s. 408-417; G.R. Taylor, *a.g.e.*, s. 166-167.

Cinsel ve "rahme-dönüş" mecazları burada özümsenmiş görünmektedir. Ancak, Wesleycilerin Moravian biraderlerle bozuşmasından sonra Moravian cemaatlerdeki Antinomian* sapkınlığını suçlamalarının ve ilahilerinin dili kamusal bir skandal haline gelmişti. John ve Charles Wesley'in ilahilerinde açık cinsel mecazlar bilinçli olarak baskı altında tutuluyor ve yerini rahim ve barsak mecazına bırakıyordu:

Gelin ey benim günahkâr kardeşlerim, gelin,
Günah yükünün altında inleyen!
Onun kanayan kalbi size yer açacaktır
Onun açık bedeni sizi içine alacaktır...

Bununla birlikte, ilk dönemlerde Hıristiyan Kilisesi'ni çok rahatsız eden Mithrasçı kan kurban etme yeraltı geleneğinin 18. yüzyıl Methodist ilahiciliğinin dilinde adeta yeniden hortlamasıyla, bu mecaz ikinci plana atılıyordu. Burada İsa'nın "kanayan sevgi"si, günahkârların içinde yıkanmaları gereken kurbanlık Kuzu'nun kanı; tövbekârın suçuyla kurban edilme ilişkilendiriliyordu. Burada, "Herkes girebilsin diye açılmış, O'nun içinde fışkıran 'pınar' vardı:

Senin Kanının pınarı hâlâ
Günahkârlar için açık duruyor
Şimdi, şimdi bile Efendim ve Tanrım
Kendimi Senin bedeninde yıkıyorum.

Ve aynı kan sembolizminde kurbana ilişkin, mazoşistik ve erotik dil ortak bir töresel bağ buluyordu:

Susadık Senin değerli kanını içmeye,
Senin yaralarının içinde dinlenmeyi özlüyoruz,
Ve ölümsüz yiyeceklere açız
Ve ziyafet olarak Senin sevgine hasretiz.

Özellikle ekmek ve şaraplı "evlenme-ziyafetleri"nde (Kilise'nin topluca, "İsa'nın bedenini Tanrı'ya sunarak" kendisini Tanrıya sunma şeklindeki)[41] İsa'nın sevgisi ile birlikte olma, kendi kendi-

(*) İncil'e göre Hıristiyanların ahlâk kurallarından muaf olduklarını savunan ve 1535'te Almanya'da ortaya çıkmış bir mezhep - ç.n.

41 J. E. Rattenbury, *a.g.e.*, s. 132.

ne işkence etme, rahmin bağışlamasını özleme ve ıstıraplı cinsel arzu duyguları "Kurtarıcı'nın bağrında" birleşiyordu:

Senin bedeninin yarığında gizlenerek,
Ve ebediyete kadar Senin kalbinde durarak,
İşte orada ben her zaman oturacağım,
Ve hiçbir zaman bir dakika bile olsa ayrılmayacağım.[42]

İnsan hayatının bundan daha esaslı bir şekilde düzeninin bozulabileceğini, kişiliğin her yönünde kendini ifade edebilecek olan kendiliğindenlik kaynaklarının kirletilebileceğini düşünmek zordur. Neşe, günah ve suçla ve acı (İsa'nın yaraları) iyilik ve sevgiyle ilişkilendirildiği için artık her türlü dürtü tersine çevrilmiştir ve bir insan ya da çocuğun acılı, meşakkatli ve kendi kendini inkâr eden işler yaptığı zaman Tanrı'mn gözünde inayete mazhar olabileceğini varsaymak doğal sayılmıştır. Meşakkatli işler yapmak ve acı çekmek zevk almanın bir yoludur ve Mazoşizm "Sevgi"dir. İnsanın böyle *yaşayabileceğini* düşünmek aklın alacağı bir iş değildir, ama Methodistlerin pekçoğu bu konuda ellerinden geleni yapmışlardır. Whitefield, evlenmeyi planladığı sırada, kendisini şu düşünceyle teselli etmektedir: "Eğer kendi kalbim hakkında bir şey biliyorsam, dünyanın aşk dediği o aptal tutkudan uzak olduğumu biliyorum." Wesley'in seyyar çapkınlığı, hiçbir zaman vuslata ermeyen ve hem kendisini küçük düşüren hem de kadınları aşağılayan yalancı bir aşıkdaşlık olarak görünmektedir. Öyle görünür ki, evlendiğinde bunu kendisine ve özellikle de karısına bir ceza olsun diye yapmıştır. Wesleyciliğin kadın günahkârlığı ve

42 *A.g.e.*, s. 109-111, 202-204, 224-234: ve J. E. Rattenbury, *The Evangelical Doctrines of Charles Wesley's Hymns* (1941), s. 184. Bu konu daha uzmanca bir ilgiyle yeniden ele alınmaya layıktır. Bay R. G. Taylor'un çalışması *The Angel-Makers* önerilebilir ancak onun ana ve baba yönlendirmeli çocuk yetiştirme ile tarihsel değişimde "cinsel" açıklama bulma girişimi saçmalık sınırlarına dayanmaktadır. "Beden"in, rahim için olduğu kadar dişi cinsel organları için kullanılan bir örtmece olduğu hatırlanmalıdır. Erotik ve mazoşist-kurbancı mecazın birleştirilmesi konusundaki bir görüş şudur: "kanayan beden" cinsel ilişkinin yasaklandığı ya da kirli bulunduğu adet dönemini (Havva'nın "lanetlenişi") akla getirmektedir. Böylelikle hem cinsel zevk hem de onun kesinlikle yasaklanışı çarmıha gerilme ile ilişkilendirilmektedir ve aynı şekilde günahkâr, İsa'nın bedeni içine yalnızca güçlendirilmiş bir suçluluk ve kirlenmişlik duygusuyla "alınabilir".

fahişelik konusundaki geleneksel şehvet saplantısı iyi bilinmektedir. Victoria İngiltere'sinde Methodist bir papazın günlüğünden başka bir yerde insan böylesine hazin bir not bulabilir mi?

> Noel Günü. South Parade'de bir çifti evlendirdim ve sonra Banyoların (Lily Lane) soğuk sularına daldım. Bu hüzünlü yılı dizlerimin üstünde noktaladım... kalbim Tanrı'ya dönük olarak.[43]

Bu garip mecaz, Sanayi Devrimi yıllarında, yalnızca Methodist ilahilerde değil, vaazların ve günah çıkarmaların retoriği olarak sürdürüldü. Farkına varılmadı da değil. "İlahi Varlık imgelerin en büyüğü ile tecessüm ettirilmekte ve şekillendirilmektedir" diye yorumda bulunuyordu Leigh Hunt, "Methodizmin Ahlâksızlıkları ve Pespaye Vecdi" adlı makalesinde. "Eğer Tanrı'ya günlük ilişkilerin diliyle hitap etmek zorunlu ise, neden ona bir aşık yerine bir ebeveyn olarak hitap edilmiyor?"[44] Ancak 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Methodist gelenek hazin bir değişim geçiriyordu. Sevginin reddi ya da yüceltilmesi kendi zıddının kültüne yöneliyordu: ölüm. Bizzat Charles Wesley'in kendisi bu değişimi önceden sezen birden fazla ilahi yazmıştır:

> Ah, Ölüm'ün sevimli Görünümü!
> Dünyada başka hiçbir görüntü bu kadar hoş değildir.
> *Nefes alan* tüm neşeli İdollerin hangisi
> Ölü bir Vücut'la kıyaslanabilir.

Bu noktada Methodist gelenek kararsızdır. Bir yandan Methodist vaizler sınırsız Cehennem azapları ve ölüm korkusu feveranı uyandırmanın tekniklerini mükemmelleştiriyorlardı. Çocuklar, konuşmaya başladıkları yaştan itibaren en küçük bir uygunsuz

---

43 E.V. Chapman, *John Wesley & Co. (Halifax)*, (Halifax, 1952), s. 70.

44 The Editor of the Examiner [Leigh Hunt], *An Attempt to Shew the Folly and Danger of Methodism* (1809), özellikle s. 54-64, 89-97. Kullandıkları dil de Methodistleri, sevgi ziyafetlerinde, gözetleme gecelerinde ve dinsel canlanış coşkunluklarında çok sefih cinsel ilişkilerin yer aldığı suçlamasıyla karşı karşıya bırakmıştır. Serinkanlı eleştirmenler arasında Nightingale bu suçlamaları reddetmiş, Leigh Hunt kabul etmiş, Southey ise hüküm vermekten kaçınmıştır. Ayak takımından birisinin bu konuda yazdıkları için bkz., A Professor, *Confessions of a Methodist* (1810).

davranışın sonsuza dek cezalandırılacağının dehşetiyle korkutuluyorlardı. Geceler, Foxe'un *Şehitlerin Kitabı* ya da benzer şeylerle korkunçlaştırılıyordu.[45] Ama aynı zamanda okuma bilenler, bütün 19. yüzyıl boyunca, "kutsal Ölüm"ü kutsayan risalelelerin sağanağı altında boğuluyordu. Gerek yetişkinler gerekse çocuklara yönelik hiçbir Methodist ya da Evanjelist dergi yoktu ki (Leigh Hunt'ın da işaret etmiş olduğu gibi) içinde gerdek gecesi için sabırsızlanan gelin ve damadın dilinde ölüm merakla beklenmesin. Ölüm, suçluluk duyulmadan istenebilecek tek amaçtı; bir ömür boyu süren çalışma ve eziyet çekmenin sonunda ulaşılabilecek huzurun tek ödülüydü.

Son yıllarda, anlayamadıkları bir harekete prim tanımak isteyen önyargısız laikler ya da Hıristiyanlık savunucuları tarafından Methodizmin tarihi hakkında o kadar çok şey yazılmıştır ki, insan Lecky'nin 19. yüzyılın sonundaki yargısını bir tür şaşkınlık duygusuyla hatırlamaktadır:

> Duyarlı insan doğasını acılaştırmaya ve karartmaya ve sendeleyen insan zekâsını yerinden oynatmaya bundan daha uygun, bundan daha korkunç bir dinsel terörizm çok ender varolmuştur.[46]

Sanayi Devrimi'nin üzerinde, *Rüzgârlı Tepeler*'in girişinde Lockwood'un uğursuz kâbusunda görülen (Jabez Bunting'i örnek aldığına kesin gözüyle bakılabilecek) Peder Jabez Branderham figürü bir heyula gibi duruyordu: "aman Tanrım, ne vaaz; *dört yüz doksan* bölüme ayrılmış... her biri farklı bir günahı ele alıyor!" İşte bu her şeyi içeren "Yapmayacaksın!", bu yıllarda değişik derecelerde *bütün* dinsel ikna etme yollarının içine sinmişti ki, bunun boyutlarının büyüklüğünü William Blake'de görebiliriz. Yoğun mecazi kehanetlerle ilgili kitaplarından hareketle 1818 yılında *Ebedî İncil*'le vecizeli açıklamalarının son aşamasına gelmişti. Burada, daha önceki şarkılarında da bulunan masumiyetin ve cinsel

45 W.E.H. Lecky, *History of England in the Eighteenth Century* (1891 baskısı), II, s. 585: "Hortlağa benzer tipler [Methodist vaizler] sürekli olarak onların hayallerini zehirliyor, her depresyon ve zayıflık anında onları ürkütüyor, dünyaya ilişkin her türlü değerlerini karartıyor ve mezarın karanlığına on kat daha fazla dehşet katıyorlardı."

46 Lecky, *a.g.e.*, III, s. 77-78.

hazzın neredeyse Antinomian teyidini ortaya koyan değerlerin yinelendiği görülür. Hemen hemen her satır Methodizme ve Evangelisizme karşı açılmış "zihinsel bir savaş" gibidir.[47] Onların "İsa Vizyonu" onun görüşünün "en büyük düşmanı"ydı. Her şeyden önce Blake, okunu boyun eğme ve yumuşak başlılığa doğrultuyordu. "Güneşi ve Ayı karartan" işte bu yumuşak başlılıktı ve "İlahi kudreti bir uçtan diğer uca çarpıtıyordu";

> Gömülmüş Ruh'un ve onun her türlü Cevher'inin
> Üzerine, dikenleri ve saplarıyla kök salıyordu.

Umutsuzluğun Bin Yıllık Egemenliği

Bir iş disiplini olarak Methodizmin yararı açıktır. Anlaşılması daha zor olan pekçok çalışan insanın ruhsal sömürünün bu biçimine kendini teslim etmeye gönüllü olmasıdır. Nasıl olmuştur da Methodizm hem sömürenlerin hem de sömürülenlerin dini olma gibi ikili bir rolü böylesine başarıyla yerine getirebilmiştir?

1790-1830 yıllarında yaşananlar[48] için üç neden gösterilebilir: doğrudan telkin, Methodist cemaat duygusu ve karşı-devrimin ruhsal sonuçları.

Birinci neden, doğrudan telkin, abartılamaz. Her ne kadar faaliyetlerinin ne derece "eğitimsel" sayılabileceği tartışılır olsa da İncil'e dayalı Pazar okulları her zaman etkindi. Wesleyciler, kurucularından, çocuğun doğuştan günahkâr olduğuna dair garip, oldukça güçlü bir inanç devralmışlardı ve bu Wesley'de kimi Cizvitler'i yıldırmış olabilecek bir güçlülükle ifade edilmişti:

---

47 Wilberforce, *A Practical View of Christianity*, s. 437 ile karşılaştırınız: "Dünyaya günah ve ahlâksızlıkla gelmiş yaratıklar olduğumuzu hatırlayın. Hıristiyanlık masumiyeti ve kalbin iyiliğini tanımaz."

48 Bu yıllar Jabez Bunting ve onun çevresinin ortaya çıktığı ve egemen olduğu yıllardır. 1830'dan sonra Methodist Rabıta içinde özgürleştirici eğilimlerin etkili olmaya başladığı görülebilir ve Bunting'in kararlı bir artçı savaşı vermesine karşın Kırkların Methodizmi yeni ve yumuşatılmış bir aşamaya girmiştir. Bir yandan, ikinci ya da üçüncü kuşak fabrika sahipleri ve işverenler, Resmî Kilise'nin saygınlığı karşısında Methodistleri terk etmişlerdir. Bir yandan da Methodizm küçük dükkân sahipleri, memurlar ve alt-yönetici gruplar içindeki kimi kesimlerin gerçek dünya görüşüymüş gibi görülmeye başlamıştır ve suskunlaştırılmış radikalizm, "kendine yardım" ideolojisine eklemlenmiştir. Bkz. E.R. Taylor, *a.g.e.*, Bölümler V ve VI ve W.J. Warner, *a.g.e.*, s. 122-135.

> En önce iradelerini kırın. Bu işe, kendi başlarına koşamadıkları, doğru düzgün konuşamadıkları ve belki de henüz konuşmaya başlamadıkları zaman girişin. Eğer çocuğu lanetlemek istemiyorsanız, ne pahasına olursa olsun çocuğun iradesini kırın. Daha bir yaşından itibaren çocuğa sopadan korkmasını ve sessizce ağlamasını öğretin; o yaştan başlayarak ona söyleneni yaptırın, bunu başarmak için onu ard arda on kere kırbaçlamak gerekse bile... İradesini şimdi kırın ve ruhu yaşayacaktır ve muhtemelen sizi ebediyete kadar kutsayacaktır.[49]

Wesley'in Kingswood Okulu'nda ağaç kesmek, çukur kazmak vs gibi yalnızca ciddi olarak işe yarar oyalanmalara izin veriliyordu; çünkü oyun "Hıristiyan çocuğu için değersiz"di. (Yapmayacağı şeyi çok nadir olarak söyleyen Wesley, "Ya öldüreceğim, ya tedavi edeceğim" diyordu: "Ya biri ya diğeri; ya bir Hıristiyan okulu ya okul yok.") 19. yüzyılın ilk yıllarında Pazar okullarında yaygın olarak kullanılan "eğitim" malzemesine kısaca bir göz atmak, bu eğitimin gerçek amacını ortaya koyar. Yetişkinlerin ayinlerinde kullanılan Wesley'in ilahileri Isaak Watts'ın *Çocuklar için Tanrısal Şarkılar*'ıyla ya da daha sonraki yazarların ahlâkçı ilahileriyle yer değiştirmiştir. Daha henüz yürüyen çocuklara, "Hem doğadan hem de gelenekten, Günahın sefil bir kölesiyiz" diyen şarkılar öğretiliyordu. Tanrı'nın her şeyi gören "delici gözleri", onların en "gizli işlerini" görüyordu:

> İşlediğimiz hiçbir günah,
> Söylediğimiz hiçbir kötü söz
> Yoktur ki, senin o korkutucu kitabında
> Yazılmış olmasın kıyamet günü için.

O zamanların tipik ahlâki bir kıssası bu "öğreti"nin genel eğilimini ortaya koyar.[50] John Wise, "pekçok çocuğu olan çok yoksul

49 Southey, *a.g.e.*, s. 561. Örneğin Bamford'un 1790'lara ilişkin anılarında, ve (1820'lerde öğretmenlik yaparken öğrencilerine vurmaması gerektiğini tanrının lütfunun bir işareti olarak gören) Thomas Cooper'in *Hayat*'ında Wesley'in öğretisinin, 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında müritleri tarafından daha insancıl hale getirildiğini görebiliriz. Jabez Bunting'in ortodoks faydacı savunması için bkz. *Sermon on a GreatWork Described* (1805).

50 *The Histoy of John Wise, a Poor Boy Intended for the Instruction of Children* (Halifax, 1810).

bir adamın oğludur ve çok çalışarak onların hepsi için güçlükle ekmek alabilmektedir. Hafta içinde bütün gücüyle her gün çalışmak zorundadır ve suda haşlanmış yulaf ezmesi ve yulaf ekmeği ile yaşamaktadır". Her şeye rağmen babası, duasını elden bırakmayan iyi bir adamdır ve elde ettiği nimetler için sürekli dua etmektedir: örneğin, "Kimimiz ölmüş olabilirdik ama hepimiz yaşayanlar ülkesindeyiz." John'un annesi ona, Watt'ın iş disiplinine alışmış güneşin ilahisini öğretmişti:

Doğunun saraylarından
  O sabah yarışını başlatır,
Hiç yorulmaz, dinlenmek için durmaz,
  Dünyanın etrafında parlar durur.

Öyleyse, güneş gibi ben de,
  Bu günün görevlerini yerine getireceğim,
Çok erken başlayacağım işime
  Ve yine de cennete giden yolumda yürüyeceğim.

John'un anne babası ona Pazar gününün kutsallığını, itaati, çalışkanlığı ve görev üzerine çeşitli nasihatleri öğretiyorlardı. Bundan sonra Pazar günü yürüyüşe çıkan, eve ıslak, çamurlu ve de bir ayakkabısını kaybetmiş olarak dönen John'un kötü kızkardeşi Betty'nin hikâyesine sıra gelir. Babası onu azarlar, ve tüm aileye kutsal günde çomak toplayan adamın taşlanarak öldürülmesi gerektiğini söyleyen Musa'nın emrini okur. Betty'nin günahı bu adammkinden daha beterdir; ama bu kez bağışlanmaktadır. Ama daha kötü günahlar birbirini izleyecektir: kimi çocuklar Pazar okulundan kaçmışlar ve daha da kötüsü *futbol* oynamışlardır! Ertesi Pazar çocuklar azarlanır ve kendilerine yaşlı İlyas'la alay eden ve bağışlayan Tanrı'nın buyruğu ile parça parça edilen kırk iki çocuğun hikâyesi anlatılır. Bundan sonra küçükler Watt'ın ilahilerinden bir başkasını okurlar:

Çocuklar başıboş oynarlarken
  Koca İlyas'tan öç aldılar
Peygamber'e yoluna gitmesini söylediler
  "yukarı çık, seni kel kafa, yürü":

Tanrı onların kötü soluğunu hemen durdurdu
Gönderdi iki azgın ayı, onları,
Lime lime edip öldürsün diye,
Kanla, feryatla, gözyaşıyla.

Sonunda, John'un ve babasının sofuluğu, sabırları ve yoksulluğa baş eğmelerinden çok etkilenen bir yabancıdan gelen mirasla ödüllendirilir.

İnsan bunlara gülebilir; ancak çocuklar üzerinde uygulanan psikolojik gaddarlık onlara korkunç bir şekilde gerçek gibi geliyordu. Yakın zamanlarda bir yazarın (kundaklık bezlerle) Püriten çocuk kundaklama ve tuvalet terbiyesi konusundaki uygulamaların baskıcı etkileri üzerine yaptığı vurgu kuşku ile karşılanabilir ama bütünüyle görmezlikten gelinemez.[51] Ancak, ders kitaplarının çoğunda o yıllarda kiliselerin "eğitimsel girişimleri" konusunda tekrarlanan beylik sözlere karşın, Pazar okulları, köylerdeki kız okulları için bile korkunç birer deneyimdi. 18. yüzyılda yoksulların eğitimi için alınan önlemler -her ne kadar yetersiz ve bölük pörçük de olsa- ve (Shenstone'un bayan öğretmeninin yaptığı gibi) çiçeklerin ve otların adını belletmekten öteye pek geçmeyen bir eğitim olsa bile en azından *eğitim için* alınmış bir çeşit önlemdi. Karşı devrimci yıllarda, muhafazakâr Protestanların egemen tutumu bu olguyu zehirledi ve yoksulların çocukları için eğitim, "manevi kurtarma" ile başladı ve onunla bitti.[52] Yalnızca yazma öğretiminin caydırılmasıyla yetinilmedi; pekçok Pazar okulu öğrencisi, okumayı beceremeden okulundan ayrıldı. Eski Ahit'in en aydınlatıcı ve manen yükseltici kısımlarının ışığında bu da en azından bir kazançtı. Diğerleri, Madenlerdeki Çocuk İşgücü Komisyonu'nun üyesine ifade veren küçük kızın öğrendiğinden daha fazla bir şey öğrenmiyordu: "iyi bir kız olarak ölürsem cennete gideceğim; eğer kötü olursam kükürt ve ateşlerin içinde yanacağım: bunu bana dün okulda söylediler, daha önce bilmiyordum."[53] Ergenlik çağından çok önce çocuk Pazar okulunda ve (eğer anne babası dindarsa) evde günahlarını itiraf et-

51 G.R. Taylor, *a.g.e.*

52 Bkz. Raymond Williams, *The Long Revolution* (1961), s. 135-136.

53 Aktaran, J.L. ve B. Hammond, *Lord Shaftesbury* (Penguin baskısı), s. 74.

mek ve selamet duygusu kazanmak için manevi baskıların en kötüsüne marûz bırakılıyor ve pekçokları, Thomas Cooper'in yaptığı gibi, "günde yirmi kere gizli yerlere girerek, bağışlanmak için dua ediyordu..."[54]

Lecky'nin "dinsel terörizm" tabiri, aslında yoksulların çocuklarına başka hiçbir seçenek bırakmayan bir toplum için hiçbir şekilde abartılı bir niteleme değildir. Bu durum en azından, "manevi kurtulma" nosyonunun gerçek eğitimsel niyetlerle yer değiştirmesine ve de çocukları endüstriyel mesleklere hazırlamak için faydacı endişelerin öne çıktığı Lancastrian okul hareketinin ortaya çıkışına kadar böyle idi.[55] Ancak, -ve burada ikinci nedenimize geliyoruz- Pazar okulu ders kitaplarının verilerinden ya da Bunting gibi adamların dogmalarından hareketle İncil'i esas alan kiliselerin çok karanlık ve çok yetersiz bir tablosunu çizmemeye dikkat etmeliyiz. Ortodoks bir Methodist papazın niyeti ile, pekçok cemaatta fiilen olup biten şeyler farklıdır. Eski "Arminian"* Methodistlerin pazar okulu eğitimine ilişkin tutumları çok daha insancıldır. Yeni Rabıta'ya bağlı Methodistler, Wesleyci ortodokslara göre yaklaşımlarında her zaman daha entellektüel olmuşlardır. *Sheffield Iris*'den James Montgomery'nin Sheffieldli Nonkonformistler arasındaki tartışmada Pazar okulları programlarında okuma dersinin yer almasını savunanların önderliğini yaptığına daha önce değinmiştik. Gönüllü olarak ders vermeyi kabul eden din adamı olmayan öğretmenler daha az doktrinerdi ve aralarında zaman zaman önceden kestirilemeyen sonuçlar doğuran sürekli bir gerilim söz konusuydu. "Pazar okullarımız bile" diye yazıyordu Boltonlu bir papaz, 1789 yılında Portland Dükü'ne:

> bazı durumlarda hizipçiliğin seminerleri haline gelebilmektedir. Eğer iki tane değilse bile, Birleşik İngilizlerin Andını iç-

54 T. Cooper, *Life*, s. 37.

55 Günümüzde, iletişim araçlarının ticari kötüye kullanımından kaynaklanan insani yıpranmayı haklı olarak ortaya koyan yazarlar, eski dönemlerin kitlesel telkin gücünün niteliğini ve kapsamını dikkate almadıklarından sanki bana meseleleri biraz orantısız olarak ele alıyorlarmış gibi geliyor.

(*) İsa'nın seçkinler için değil, bütün insanlık için öldüğünü savunan, Hollandalı J. Arminus (1506-1609) tarafından kurulan dinsel bir doktrin ya da mezhep - ç.n.

miş, *gönüllü olarak* S. Öğretmenleri adına hareket eden bir tanesini keşfettik...[56]

1830'larda Ure'nin pek fazla salık verdiği Stockport Pazar okullarının "sessiz kalesi" her şeye rağmen 1817 ile 1820 arasında, Peder Joseph Harrison ve Stockport Siyasal Birliği tarafından desteklenen ve eski öğretmenler ve ortodoks okulların hocalarından oluşan Radikal Pazar Okulları hareketi tarafından öç alma duygusu ile kuşatılmıştı.[57] Ve bunun yalnızca okullarda değil, Methodist kiliselerin genel etkisi bakımından da söz konusu olduğu görülmelidir. Bir dogma olarak Methodizm insafsız bir çalışma ideolojisi olarak görünür. Uygulamada bu dogma değişik derecelerde yumuşatılmış, insancıllaştırılmış ya da içinde yer aldığı topluluğun ihtiyaçlarına, değerlerine ve toplumsal ilişki kalıplara göre değiştirilmişti. Kilise ne de olsa binadan, papazının vaaz ve talimatlarından daha başka bir şeydi. Sınıf toplantıları, dikiş grupları, para toplama faaliyetlerini de içeriyordu. Yerel vaizler işten sonra birkaç mil katederek papazın çok nadir olarak gidebileceği uzaktaki yerleşmelere giderek çeşitli faaliyetlere katılıyorlardı. Methodist cemaatlerin tablosu genellikle çok müreffeh kişilerden oluşuyormuş gibi çizilmiştir ve Kilise'nin tüm diğer özellikleri adeta unutulmuştur.[58] Ancak, Methodizmin açık duran kilise kapılarıyla Sanayi Devrimi'nin yerinden yurdundan edilmiş ve terk edilmiş insanlarına eski cemaat kalıplarının yerine geçecek bir tür yeni cemaat sunmuş olduğu da hem doğrudur hem de önemlidir. (Her ne kadar demokratik değilse de) resmî olmayan bir Kilise olarak, çalışan insanların kendilerinin sayabileceği bir yanı vardı. Ve Methodizmin içinde kök saldığı (maden, balıkçılık ya da dokumacılık köyleri gibi) topluluklarının dokuları ne kadar sıkı idiyse bu durum o kadar öyle idi.

Gerçekten de bu yıllarda, kilise üyeliği için Methodist bir "bilet"e sahip olmak fetişçe bir önem kazanıyordu çünkü kasabadan

56 Peder Thomas Bancroft, 12 Şubat 1789, P.C.A. 152.

57 Bkz. D. Read, *Peterloo* (Manchester, 1957), s. 51 vd. ayrıca "Sınıf Bilinci" adlı son bölüme bakınız.

58 Kilise'nin ilk yıllarındaki cemaatten olma duygusu, L. F. Church'un *The Early Methodist People* (1948) adlı çalışmasında sempatiyle anlatılmıştır. Kuşkusuz ayrıca, pekçok başkaları arasında, Dr. Wearmouth'un kitaplarına bakılabilir.

kasabaya dolaşan göçmen işçi için bu yeni topluluğa girebilmek için bir biletti. Bu dinsel topluluğun (görmüş olduğumuz gibi) kendi dramı, kendi statü ve önem dereceleri, kendi dedikodusu ve de bir hayli karşılıklı yardımlaşması vardı. Hattâ, din adamlarının çok azı proleter kökenden gelmesine rağmen, az da olsa toplumsal hareketlilik bile vardı. Erkekler ve kadınlar, hasım bir dünyada, Kilise içinde kendilerine bir *yer* bulabiliyorlardı. Ağırbaşlılıkları ya da iffetleri ya da dindarlıkları nedeniyle takdir ediliyorlardı. Ve ailenin ve evin istikrarına katkıda bulunmak gibi, daha sonra değineceğimiz, başka artılar da vardı. Üstelik Püriten kişilik yapısı, yalnızca Kilise'nin ya da işverenin hizmeti için el konulabilecek bir şey değildi. Bir kere dönüşüm sağlandı mı, insanların bu rollerde hizmet etmesini sağlayan aynı adanmışlık, sendikaları ve Hampden Kulüplerini dolduran, geceleri kendilerini eğiten ve de işçi sınıfı örgütlerini yönetme sorumluluğunu taşıyan insanlarda da görülecektir. Methodizmin idelolojisini çözümlerken, entellektüelleştirilmiş bir tablo sunduk. Toplumsal hayatın akışı içinde basit sağduyu, şefkat duygusu, eski cemaat geleneklerinin inatçı hayatiyeti hepsi birbirine karışarak onun kısıtlayıcı çerçevesini yumuşatmaktadır.

Bununla birlikte, Napoléon Savaşları sırasında çalışan insanların içine Methodizmin olağanüstü bir şekilde sızmasının üçüncü bir nedeni daha vardır. Bu belki de en ilginç olan nedendir ama çok nadir olarak dikkate alınmıştır. Bu konuya en iyi yaklaşma yolu, Methodizmin ve Babtist canlanmanın ve diğer daha küçük tarikatların isterik yönlerini hatırlamak olabilir. Sanayi Devrimi'nin en kötü yıllarında imalatçı yörelerde gerçek uyuşturucular yaygın olarak kullanılıyordu. Charles Kingsley'in "kitlelerin afyonu" tabiri bizi, pekçok çalışan insanın dine, Methodist doktrinin rüyası mutluluk aşılayan türden olmasa da, bir "teselli" olarak sarıldığı konusunda uyarmaktadır. Dinsel canlanma vaizlerinin yöntemleri duygusal şiddetlerinin güçlülüğü ile dikkat çeker: gergin açılış, ani ölüm ve felaketin canlı tasviri, günahın yaygınlığı konusunda sınırları belli olmayan bir söylem ve günahların affının dramatik bir şekilde sunuluşu. Ve Methodizmin ilk zamanlarındaki cemaatler ve açık-hava kalabalıkları, kendinden geçmek, haykırmak, bağırmak, ağlamak ve feveran nöbetlerine

kapılmalarıyla ünlüydüler. Gerçekten de Southey, dinsel canlanmanın hipnotizmaya benzer bir şey olduğunu söylemişti: Wesley "yeni bir hastalık yaratmıştı ve onu tıbbi değil ilahi bir teori ile izah ediyordu."[59] Kimi zaman bu hastalık belirtileri şiddetli kitle histerisi halini alıyordu. Wesley'in *Günlük*'ünde kaydedildiğine göre, 1788 Mart'ında Bristol'de, "tüm cemaatin üzerinde ateşli bir ses... yıldırım gibi çaktığında..." böyle bir durum söz konusuydu:

> Terör ve karmaşa anlatılamaz gibiydi. Fırtınaya yakalanmış bir şehir sanabilirdiniz. İnsanlar büyük bir şiddetle birbirlerinin üzerine gidiyorlardı, kanapeler parça parça olmuştu ve cemaatin onda dokuzu aynı paniğe kapılmış görünüyordu.

1786 yılında, Chapel-en-le-Frith'de bu histeri çoktan bir alışkanlık halini almıştı:

> Bazıları, belki de çoğu, hep birlikte güçlerinin yettiği kadar bağırıyorlardı. Kimisi, dua sırasında uygunsuz, evet, edepsiz ifadeler kullanıyordu. Birkaçı ölü gibi yerlere kendini atıyor ve bir ceset gibi hareketsiz yatıyordu; ama bir süre sonra kalkıp ağlayarak bağırmaya başlıyorlardı, Allah, Allah...

Böylesi aşırı histeriyi, Wesley, "asıl görevi küçümsediği için" lanetliyordu.[60] Ancak Sanayi Devrimi süresince, histerinin daha sessiz biçimleri de Methodist dinsel canlanma içinde mevcuttu. Sıkı cemaatler, madenciler, tepelik yörelerdeki çiftçiler ya da dokumacılar başlangıçta açık alanlarda verilen vaazlara karşı direnebiliyorlar; daha sonra "kurumuş kemiklerinde bir hareketlenme olabiliyor"du ve daha da sonra "ateş tutuşuyor ve aynen otlaktaki otların ateşe verilmesi gibi görkemli bir şekilde yanıyordu."[61]

Örnek, 1799-1801 yıllarında, West Riding dokumacı köylerindeki propagandadan alınmıştır. Burada bütün topluluklar, en azından geçici de olsa, kendilerini "kurtarılmış" olarak ilân ediyorlardı. Ancak, Methodizmin en büyük yayılmasının savaş yıllarında, esas itibariyle kuzeydeki çalışan sınıflar arasında gerçekleşmiş olduğuna işaret edilmediği gibi bunun yenilenmiş bir histeri

59 Southey, *a.g.e.*, s. 382 vd.

60 R. A. Knox, *a.g.e.*, s. 520-535'deki "çoşku" tartışmasına bakınız.

61 F.A. West, *Memoirs of Jonathan Saville* (Halifax, 1844).

şeklinde ortaya çıktığına da işaret edilmiyordu. Örneğin 1805-1806 yıllarında Bradford'da çok sayıda insan Methodistlere koştuğunda, "pekçok durumda, metin duyurulur duyurulmaz, ıstırap içindeki insanların bağırışları vaizin sözünü kesiyor ve ayin bir anda genel ve heyecanlı bir tartışmaya dönüşüyordu."[62] Devon'daki İncil Hıristiyanları'nın* bir vaizi, "ben konuşurken üç kişi düştü; dua ettik ve hemen ardından birkaç kişi daha düştü; sanıyorum altı kişi huzura kavuştu" diye yazıyordu 1816 yılında günlüğüne. Bu tarikatın bozkır yerlerdeki çiftçiler ve ameleler arasındaki etkinlikleri çoğu kez çok şiddetli sevinç gösterileri, yere kapanmalar, "övgü çığlıkları" ve "tövbekârların sofuca ve yüksek sesli bağırışları" arasında geçiyordu.[63]

Methodizm, devrimi engellemiş *olabilir,* ancak Savaşlar sırasındaki hızlı gelişmesi karşı-devrimin ruhsal bileşenlerinden birisiydi. Öteki dünyadaki hayata büyük önem veren herhangi bir dinin, umutsuz ve yenilmişlerin Bin Yıllık İktidarı olması anlamlıdır. "Ütopyacı görüş, karşıt br görüşü yarattı. Devrimcilerin Bin Yıllık iktidar iyimserliği, sonunda muhafazakâr bir teslimiyete yerini bıraktı..." ibaresi başka bir hareketi nitelemek için Karl Manheim'ın kullandığı sözcüklerdir. Ve bize ayrıca ruhsal süreçlerin doğası hakkında bir ipucu sunmaktadır:

> Bin Yıllık İktidar düşüncesi her zaman ani devrimci patlamalara eşlik etmiştir ve onlara devrimci ruhunu kazandırmıştır. Bu ruh azalıp da bu hareketleri terk ettiği zaman, dünyada geriye çıplak bir kitle heyecanı ve ruhu kaybolmuş bir hiddet kalmaktadır.[64]

1790'lar İngiltere'sinde devrimci saik "patlama" noktasına ulaşmadan söndüğü için, aynı şekilde ruhun azaldığı dönemde de tepki "heyecan" düzeyine inmemektedir. Bununla birlikte söz konusu onyıllarda başka bir şekilde zor açıklayabileceğimiz pekçok olgu vardır. Gerçek binyılcılık, 1790'ların sonunda, İngiliz Jako-

(*) İngiltere'de 1815 yılında William O. Brian tarafından kurulan ve esas itibariyle ülkenin güney-batısında yayılan Protestan bir tarikat - ç.n.

62 W.M. Stamp, *Historical Notice of Wesleyan Methodizm in Bradford* (1841), s. 85.

63 F.W. Bourne, *The Bible Christians* (1905), s. 36-42.

64 K. Manheim, *Ideology and Utopia* (1960 baskısı), s. s. 192-196.

benizminin yenilgisi, Savaşların başlaması ve Richard Brothers'ın tımarhaneye tıkılmasıyla tükenir. Ama izleyen onbeş yılda birkaç "Yeni Kudüsçü" tarikat gelişmeye devam eder.[65] Derbyshire Peak'in (Hucklow) ücra bir köyünde *Faydacı* bir papaz olan Ebenezer Aldred gibi peygamberler birbirini izler:

> Orada bir tür münzevi hayatı yaşıyordu, hülyalı ve vahşi idi; kehanetlere sarılmıştı; Vahiyler Kitabı'nda Napoléon'u görmüştü: en azında kendisini ne karaya ne de suya basan ve büyük bir şehrin yıkılışını haber verecek olan bir peygamber olarak görüyordu...

Ve beyaz bir pelerine bürünmüştü, kır saçları omuzlarına kadar iniyor ve Thames üzerinde bir kayıkla dolaşarak kitapçıklar dağıtıyor ve kıyamet günü haberciliği yapıyordu.[66] Vahiy'in cübbesi için radikal, mistik ve militarist birbiriyle yarışıyordu: İsrail'in kayıplara karışmış kabileleri Birmingham ve Wapping'de aranıyordu: "Britanya İmparatorluğu'nun Mesih'in özel mülkü olduğu ve vadedilmiş olan denizlerin hâkimiyetine" dair "deliller" bulunmuştu.[67]

Ancak "ruhu kaçmış hiddet"in en şaşırtıcı kanıtları -peygamberlerin en büyüğü ve de en uzun ömürlüsü olan- Joanna Southcott etrafındaki hareketlerde bulunabilirdi. Onun kehanetle ilgili ilk garip kitapçığı, *İmanın Tuhaf Etkileri,* 1801 yılında yayımlandı. Ve beklenen heyecanın genel havası, Devonlu çiftçi kızı ve ev hizmetçisinin ününün bütün ülkeye yayılmasından anlaşılabilir. Çağrısı garip bir şekilde pekçok unsurdan oluşuyordu. Özellikle kökleri kendi memleketi olan Batı'da güçlü olan eski İngiltere'nin hurafelere dayanan canlı bir imajı söz konusuydu. "Doğaüstü aracılığa olan inanç" diye yazıyordu *Taunton Courier* 1811 yılında;

> Batı'daki beldelerde genel olarak yaygındır ve "Cehennem'in Kara Grameri"ni hiç değilse en az bir kişinin bilmediği çok az

65 1801 Mart'ında Earl Fitzwilliam Brothers'in Bradford'daki müritlerinin, "pekçok yıl güçlü bir Methodist olan ve buralarda Sınıf Lideri olarak anılan" dokumacı Zacchaus Robinson önderliğindeki faaliyetlerini araştırıyordu. Fitzwilliam Belgeleri, F 45 (a).

66 T.A. Ward, *a.g.e.*, s. 188-189; Eben-Ezer, *The Little Book* (1811).

67 R. Wedgewood, *The Book of Remembrence* (1814).

köye rastlanabilir. Samford Hayaleti, bir süredir, binlerce kendine inanmış kişiye sahiptir...[68]

Methodizmde, (Southey'e göre) Joanna'nın "büyük bir şevkle ilişkilendirildiği" tüyler ürpertici bir mecaz ve çoşkulu bir aynı düşünceyi paylaşma özelliği vardı.[69] Joanna'nın üslûbu, zekice yazılmış ya da çocukluk anılarını içeren, mutsuz aşk maceraları, inatçı köylü kızıyla inançsız papazlar ve toprak sahipleri arasındaki olayları anlatan edebi nitelikli otobiyografik nesir parçaları ve mistik unsurların yana yana getirildiği garip bir karışımdı. Ama her şeyden önce içinde, bu yılların savaş yorgunluğunun ve sefaletinin izleri ile, Brothers'ın müritlerinin her gün yeni bir vahiy beklentisi içinde oldukları günlerin binyılcılık özlemi vardı. Onlar öyle günlerdi ki:

> Delinin biri rüyalarını, bir başkası gündüz gördüğü düşleri bastırmıştı; bir diğeri kılıcını çekmiş bir meleğin güneşin içinden çıkışını görmüştü; daha da bir başkası havada korkunç ejderhalar ve savaş düzenine geçmiş bir sürü melek görmüştü... Alt sınıflar... Yedi Mühürün açılmak üzere olduğuna inanmaya başlamışlardı...[70]

Joanna, Jeanne d'Arc değildi ama onun yoksullara sıcak gelen bir özelliğini taşıyordu: vahiy bir krala olduğu gibi bir köylü kızına da gelebilirdi. Brothersların gerçek mirasçısı sayıldı ve etrafında birkaç eğitimli erkek ve kadından oluşan bir ekip oluştu. (Eğer Blake'in kehanetle ilgili kitapları, kısmen, egemen olan kehanetle ilgili ruh halinin sınırlarında kişisel birer kalem denemesi olarak görülebilirse, onun aynı zamanda bir oymacı ve eski Jakoben olan William Sharp'la olan tanışıklığı, Joanna'ya tam olarak bağlanmasını sağlıyordu.) Ama Joanna'nın çağrısı en güçlü olarak Batı ve Kuzey'in -Bristol, Güney Lancashire, West Riding, Stockton-on-Tees- çalışan sınıfları arasında etkiliydi.

---

68 Aktaran *Alfred*, 24 Ağustos 1811. Ayrıca ruhuna şeytanın egemen olduğu kadınlar ve "İsa olduğunu ilân eden bir kadın" için bkz., F.W. Bourne, *a.g.e.*, s. 55, 64-65.

69 Southey, *Letters from England*, (1808, ikinci baskı), III, s. 238.

70 *A.g.e.*, III, s. 232.

> Ah İngiltere! Ah İngiltere! İngiltere! Balta ağaca vuruldu, kesecek ve kesmelidir; sen Tanrı'dan gelen ceza ya da mükâfatın günlerini bilmiyorsun... Hepiniz için gece yarısı saati yaklaşıyor ve sizin üzerinize çullanacak. Şimdi sizin karşınızda duran tehlikeler konusunda sizi uyarıyorum, çünkü her şeyin gerçekleşmesi için zaman gelmiştir. "Bozrah'ın boyalı giysilerine bürünmüş olarak Edom'dan gelen kimdir; o doğruyu söyleyen, kendisine inanan herkesi kurtarabilecek olan. Ama düşmanlarım, onları öfkemle çiğneyeceğim, hiddetimle ezeceğim çünkü intikam günü kalbimdedir, kurtuluşun yılı gelmiştir.

Joanna'nın kehanetlerinin çoğu kıyamet gününe dair ruh halinden ve felaket kâhinliğinden başka bir şey değildi ve o derece muğlaktı ki, Napoléon Avrupa'sının bunalım ve ayaklanmalarıyla kolaylıkla özdeşleştirilebiliyor ve Bonaparte'ın bizzat kendisi HAYVAN olarak görülebiliyordu. Joanna'da, Brothers'a özgü olan devrimci bir hava yoktu; ama onun kıyamete ilişkin kehaneti, kesinlikle koyunların keçilerden ayrılacağını haber veriyordu. "Dünya Benim İyiliklerimle ve Cehennem Benim Gazabımla dolacak" diye konuşuyordu Tanrı Joanna'nın ağzından; "... Öfkem yürüyecek ve Benim Sevecen Merhametim, şimdi BANA gelenlerin hepsini kurtaracak."

> Uyan, uyan Ey Sion, Ey Kudüs en güzel giysilerini giyin: çünkü TANRI'nın günü geldi... Tepeden Bakanların gururunu kıracağım ve Sabırlı olanların ruhunu yücelteceğim...

Kurtarılmış olanlar için müphem bir Ütopya sunuluyordu:

> Cehennemin tüm güçlerinden ve günahtan
> Halkımı ben kurtardığım zaman,
> Evlerinizi yeni baştan yapacağım,
> Ve sarayları koyacağım önünüze;
> Çünkü elimde altın madenleri var:
> Köpüren denizler gönderecek kıyılara
> İçinde sakladıkları hazineleri,
> Ve elmas madenleri görülecek...
> Ophir'in altınları var gelecek
> Kudüs'ü yeniden kurmak için,

Ve ilk kurtarılmış olanlar
Bu vaadleri talep ettiklerini söyleyebilirler...

Paine'in "Piç ve onun silâhlı haydutlarının" ve de toprakların çalışan insanlara iade edileceğinin bir tür yansıması bile vardı:

Ama şimdi özgürleştireceğim vârisler
Ve salıvereceğim tüm bu köleler
Ve de gerçek vârislerin kuşku duymasına gerek yok
Çünkü piç neslini keseceğim ve
Yerine onların gerçek vârislerini koyacağım
O topraklara sahip olabilsinler diye...

Joanna Southcott'un hiçbir anlamda bir sahtekâr olması olası değildir, aksine basit ve zaman zaman kendinden kuşku duyan, kendi dengesizliğinin ve safdilliğinin kurbanı olan bir kadındı. (Onu "teşvik" eden çevrenin kimi üyelerine ilişkin vereceğimiz hüküm çok daha katı olabilir.) Onun "Sada"larının gerçekçi bir okunuşunda acıma hissi uyandıran bir yan vardır. Tanrı'nın ona bildirmesi için talimat verdiği uzun mesajlar Joanna'nın kendi yeteneğinin en yüksek kanıtlarıyla doludur:

Zira dünyada yeni bir şeyler ortaya çıkıyor.
Çünkü size söylüyorum dünyanın temeli buradadır,
Böylesine eşsiz bir kadın yoktu aşağıda...

Hakemlerin en iyilerinden böylesine övgüler alan Joanna, safdiller üzerinde cehennem ateşi vaizlerininkinden daha az korkunç olmayan bir çeşit ruhsal şantaj etkisi yaratabiliyordu. Bir gün, satıştan sonra bir evi temizlerken, "Tanrı tarafından, "*sanki bir rastlantı imişçesine*" sıradan bir mühür bulması sağlanmıştı. Bundan sonra müritleri -"Johannacılar" ya da Southcottçular- ondan özel bir mühür, taşıyanın "Tanrı'nın vârisleri ve İsa Mesih'le ortak mirasçı olacakları Hayat Ağacı'nı kazanacaklarına dair" bir tür taahhüt belgesi alabileceklerdi. Binyıl vaadi, yalnızca "MÜHÜRLÜ İNSANLAR" için söz konusu olacaktı. Bu arada bu konuyu alay konusu yapanlar daha da korkunç tehditlere maruz kalıyorlardı:

Ve eğer düşmanlar artarsa, şimdi burada size söylüyorum,
Düçar olacakları keder hızla artacaktır,

Savaşlar ve onun karışıklıkları hiçbir zaman son bulmayacak
Ta ki insanların kalbi benden yana dönene
Ve size zülmetme hırsını bırakana kadar.

Binlerce kişi (bir tahmine göre 100.000) bu şekilde "mühürlenmişti". Gerçekten de, eski ortaçağda Haç'ın kalıntılarının pazarıyla kıyaslanabilecek bir mühür pazarı kurulmuştu. Dönemin duygusal dengesizliği, yalnızca "Yohannacılar"ın heyecanında değil, ayrıca zaman zaman onun küçük peygamberlerine saldıran kalabalıkların duygularında da kendini gösteriyordu. Southcottçuluk, devrimci bir Bin Yıllık Egemenlik biçimi değildi ve gerçek dünya ile ilintisi pek zayıftı. Onun kıyamete ilişkin heyecanı, Methodizmin heyecanlarına benziyordu: *kişisel* kurtuluş arzusunu histeri noktasına getiriyordu. Ama kesinlikle yoksullar için bir külttü. Joanna'nın Tanrısı, ekmek fiyatını arttırmak için tertipler düzenleyen İngiltere'nin sahte çobanlarına (toprak sahipleri ve yöneticiler) küfrediyordu:

> Eğer bolluk içinde yoksulları aç bırakırlarsa benim suçlamalarım onlara ağır gelecektir ve bu ülkede benim hükmüm büyük olacaktır... Ninova, Sodom ve Gomorra hakkında söylediklerim, Sur ve Sayda için söylediklerim, Galileliler hakkında söylediklerim, şimdi İngiltere'nin çobanlarına karşı suçlamalarımdır.

"Babil Fahişesi"ne ilişkin o eski mecaz, keyifli bir karmaşa içinde yeniden canlandırılıyor ve "memleketteki tüm Ruhban", "zina eden bir adamın zina eden bir kadınla birleşmesi gibi benim İncil'imi kirleten"ler ve Jezebel'le "zina edenler ve aşıklar" olarak suçlanıyordu. Yoksulların tüm kültlerinde olduğu gibi, İsrail Oğulları'nın büyük sıkıntıları ile onların zor durumu arasında doğrudan bir ilgi kuruluyordu: "Firavunun İsrail Oğullarını yakından izlemesi gibi, İblis de Mühürlü İnsanları, içeriden kışkırtmalar, dışarıdan zulümlerle yakından izleyecektir..." Böyle bir mecazın isyanı karşısında kalındığında her türlü mantık kırıntısı kayboluyordu ve Eski Ahit'in özel isimleri, Antik Tabanca'nın ritimleriyle mücadeleye başlıyordu:

> Gelin, gelin! Bırakın Sodom felaketini hissetsin. Lut şimdi nerede? Zoar'da güven içinde mi! Karısı nerede? Hepten tuz ol-

madı mı? Yazı duvarın üzerinde -Sen Tanrı'nın kâseleriyle azgınca eğleniyorsun... Bırak Bel parçalara ayrılsın! Azizler şimdi yargılıyor dünyayı. Kılıç, beyaz at ve kralların Kralı alevli kılıcı çekmiş! Sevinin ey azizler sevinin!.. Büyük Og ve Agag neredesiniz! Eriha'nın duvarlarısınız, yıkılmış! Yuşa'nın koçlarının boynuzları, yedi, oniki, geçiyorlar Ürdün nehrini.. Tanrının hizmetindeki İsa egemenliğini sürdürüyor - Efraim'in değnekleri ya da yasaları, onu birinde birleşmiş ve Yahuda'nın eteklerine tutunmuş - İnsan'ın Oğulları İsrail'de hüküm sürüyor - Kuru kemikler şimdi diriliyor... Gelin gelmiş - Damat şimdi evlilik mührünü alıyor. Yasa ve Kitap şimdi birleşiyor. Ay ve güneş şimdi görünüyor - Kaleb ve Yeşua eski haline getirmek için zaferle geçiyorlar dereyi - Neredesiniz siz şimdi Kenanlılar? Nerede o sizin çıldırmış tayfalarınız? Hititler gitti! Artık rahatsız edip incitmeyecekler; şimdi İsrail'in Oğulları barış içinde Kenan topraklarında yaşamak için ilerliyorlar. Bakınız, Edom'dan ben görünüyorum, giysilerim kana bulanmış: Oğullarım erguvani kanın içinde yıkandı, kurtuldu, özgürleşti...[71]

Kültün ilk çılgınlığı 1801-1804'teydi, ama 1814 yılında, yaşlanmış olan Joanna histerik bir hamilelik sonunda Tanrı'nın Oğlu "Shiloh"u doğuracağına söz verdiğinde ikinci bir doruk noktası yaşadı. West Riding'de "tüm yöre sakallı peygamberlerle kaynıyordu"; daha sonra Lancashire'deki Ashton ise kuzeyli "Johannacılar"ın bir tür "metropolü" haline geldi.[72] Kadın peygamber,

71 Bu son pasaj Joanna'nın değildir, onun müritleri arasındaki, "çok büyük saygınlığı olan bir Beyefendinin düşüncelerinin bir kısmı"dır. Geriye kalan tüm pasajlar Joanna'nın yazdıklarından alınmadır. Bkz. *Strange Effects of Faith*, 5'nci Kitap, s. 235; 6'ncı Kitap, s. 275; *A Continuation of Prophecies*, (1802), s. 15, 48-49; *A Word in Season* (1803), s. 17; *A Word to the Wise* (1803), s. 32; *Sound an Alarm in my Holy Mountain* (1804), s. 31, 45; *A Warning to the World* (1804), s. 8; *Copies and Parts of Copies &c.* (1804), s. 49; *Letters and Communications* (1804), s. 44-45; *Answers to Five Charges in the Leeds Mercury* (1805), s. 20-21; *Divine and Spiritual Communications* (1809), s. 20, 39. Ayrıca bkz. G.R. Balleine, *Past Finding Out* (1956), Bölümler I-VII; William Sharp, *An Answer to the World* (1806).

72 Kültün takipçileri sakal bırakmak zorundaydılar. Kuzey'de Southcotçuluğun yayılışı için bkz. J. Crossley, *Remarks and Inquiries on a Sermon Preached by the Rev. F. Cockin* (Leeds, 1806); G. Turner, *A Vindication for the Honour of God* (Leeds, 1807); W. Cooke Taylor, *a.g.e.*, s. 230; F. Peel, *Nonconformity in the Spen Valley*, s. 187-188.

1814 yılının son haftasında, kendi "Sesi"nden trajik bir şekilde umutsuzluğa kapılarak öldüğünde kültün olağanüstü derin kökleri olduğu anlaşıldı. Onun peygamberlik hırkasına sahip olmak isteyen çok sayıda kişi ortaya çıktı. Bunlar arasında en dikkat çekenlerden birisi Bradfordlu yün taraklayıcısı John Wroe idi. Southcottçuların kalıntıları, bir sapkınlıktan diğerine atlayarak ve mesihçi canlılığı zaman zaman alevlendirme yetenekleri olduğunu göstererek 19. yüzyılın son yıllarına kadar varlıklarını sürdürdüler.[73]

Southcott kültünün Methodist kampta, özellikle de Bristol, Lancashire ve Yorkshire'de büyük bir tahribata yol açtığına kuşku yoktur. Gerçekten de, Joanna'nın teolojik polemik amacıyla yazılmış az sayıdaki denemesi Methodistlere yönelikti ve onları "Kalvinci" özellikler taşımakla:

> büyük Yaratıcıyı ve herkesin Babasını, SEVGİSİ her yerde, ve MERHAMETİ *tüm* İŞLERİNİN *üzerinde* olan bir VARLIK olarak görmek yerine, hiçbir sözün ifade edemeyeceği, kalemin yazamayacığı öylesine bir gaddarlıkla...

suçluyordu.[74]

Methodistlerin, Southcottçulara göre kuşkusuz örgütsel istikrar, para ve yetkililerin şefkatli tutumu gibi pekçok avantajları vardı. Külte kaptırdıkları üyeler muhtemelen kısa sürede geri kazanılmıştı. Ama bu, söz konusu kültü, toplumsal gelişmenin duygusuz yanlarıyla ilişkisi olmayan bir "garabet" olarak görmemiz anlamına gelmez. Aksine, bu yılların "Johannacılar"ını ve Methodist uyanışı birbirine yakın ilişkiler olarak görmemiz gerekir. Savaş yılları, gezginci vaizlerin "sofuca fışkırtmaları, semavi inlemeleri, melekvari kendini kaybetmeleri"yle,[75] Cobbett'i çılgına çeviren, "saçmalığın daniskası"nın zirvede olduğu yıllardı:

> O cennetlik hediyeleri, o çağrıları, o ilhamları, o kendileriyle birlikte iş başında olan inayetleri ve diğer ikiyüzlü abuk sa-

---

73 Bkz. G.R. Balleine, *a.g.e.*, s. 230; F. Peel, *Nonconformity in the Spen Valley*, s. 187-188.

74 *Divine and Spiritual Communications* (1809), s. 33.

75 Halifax Theatre Royal afişi, 1793.

bukluklarıyla sağduyuya karşı büyük ve küstah bir hakaret ve ülkeye karşı büyük bir skandaldı. Böyle bir tarikat gün be gün gelişirken, *aydınlanmış devletimizle* övünmemiz boşunadır.[76]

Ortodoks Wesleycilik hızla gelişirken, "Ranter"ler - (Amerikalı "Shaker"ların kuzeni) Galli "Jumper"lar, İlkel Methodistler, "Çadır Methodistleri", kendinden geçen ya da "hayaller" gören Delemere Ormam'nın "Büyü Methodistleri", Briancılar ya da İncil Hıristiyanları, Warrington'un "Quaker Methodist"leri ve de Macclesfield'in "Bağımsız Methodist"leri gibi diğer ayrılıkçı gruplar da gelişiyordu. Savaş sırasında ve savaş sonrasında İngiltere'nin sokaklarında, "Tanrıya dönün ve kurtuluşu arayın!" diye bağırıp gezen, dinî inançları güçlendirici, misyonerler dolaşıyordu.

İnsan yalnızca, Methodist din değiştirtme fenomenindeki dengesizlik duygusu karşısında değil, aynı zamanda bunun *geçiciliği* karşısında da şaşırıyor. Kilise üyeliği sayılarındaki yükselen grafikler yanıltıcıdır; aslında olan inançları güçlendirici bir titreşim ya da umut dönemleriyle umutsuzluk dönemleri ve ruhsal ıstıraplar arasındaki bir gidiş geliştir. 1795'ten sonra yoksullar bir kere daha Küçük Düşürülmenin Vadisi'ne girmişlerdir. Ama buraya gönülsüz olarak, sık sık geriye bakarak girmişlerdir ve ne zaman umut canlanmışsa dinsel inançların güçlendirilmesi, devrilmiş olan siyasal mesihçiliğin yıkıntıları üzerinde yenilenmiş bir çoşkuyla tekrar ortaya çıkmak üzere bir yana bırakılmıştır. Bu anlamda, 1790'la 1830 arasındaki büyük Methodist seferberlik umutsuzluğun Bin Yıllık Egemenliği olarak görülebilir.

Bu söylenenler dönemin alışılagelmiş bir okunuşu değildir; daha derin irdeleme gerektiren bir hipotez olarak sunulmaktadır. Fransız İhtilali'nin arefesinde Methodistler Büyük Britanya'da 60.000 taraftarlarının olduğunu iddia ediyorlardı. Bu, birkaçı dışında bütün endüstri yörelerinde ayak basacak bir yer sağlamış olmalarından başka bir şey ifade etmemektedir. Daha sonra ileri sürülen sayılar şöyle gelişmiştir: 1795'te 90.347; 1805'te 107.000; 1811'de 154.000; 1827'de 237.000.[77] Bu yıllar, Hobsbawm'ın

76 *Political Register*, 12 Haziran 1813.

77 Bu sayılar Yeni Rabıta ve daha küçük grupları içermekle birlikte Kuzey Galler'deki Kalvinist Methodistleri dışarıda bırakmaktadır. 1815 yılında 1.000'in

"dinsel, toplumsal ve siyasal bilinç hareketleri arasındaki göz alıcı paralelliğe" haklı olarak dikkatleri çektiği siyasal bilinç ve faaliyetin ençok olduğu yıllara çok yakın düşmektedir.[78] Ancak, dinsel ve siyasal heyecanlar arasındaki ilişkinin yakınlığı açıksa da; bu ilişkinin niteliği karanlıkta kalmaktadır: buradan "Radikalizm gerilediğinde değil, ilerlediğinde Methodizm de ilerledi" şeklinde bir sonuç zorunlu olarak çıkmamaktadır.[79] Aksine, dinsel canlanmanın, "siyasal" ya da dünyevi beklentilerin mağlubiyetle karşılaştıkları noktada devreye girmiş olması mümkündür. Dolayısıyla, Fransız İhtilali ve *İnsan Hakları* ile ilişkilendirilebilecek ve kalıcı etkileri olan duygusal karışıklıklarla başlayan iyikötü bir ruhsal grafiği ortaya koymamız gerekir. 1790'ların başında laik Jakobenizmi ve Richard Brothers'ın binyıllık umutlarını; 1790'ların sonunda ve 1800'lerde Methodist canlanmayı ve birden çok çağdaş tanığın, aynı malzemeden oluştuğunu ve aynı kitleye hitap ettiğini görmüş olduğu[80] "Johannacılar"ın çılgınlığını; Luddizmin (1811-1812) sonrasında, 1816-1817 kışında yerini siyasal hareketliliğe bırakan yeni bir dinsel canlanma dalgası görüyoruz. Anılan son iki yılda İlkel Methodistler, Nottinghamshire, Derbyshire ve Leicestershire'deki örücü köylerine girdiler ve buralarda siyasî radikalizmle dinsel canlanma özellikle yakınlaşmış görünmektedir. 1816'da, Paskalya'dan sonraki yedinci pazar günü Nottingham Forest'ta bir kamp yerinde 12.000 kişinin toplandığı ileri sürülmüştü. 1816 güzünden 1817 yazına kadar halkın enerjisinin radikal ajitasyonlara kaydığı görülmektedir ve bu durum 1817 Haziran'ında yerel bir vaizin önderliğinde Pentridge "ayaklanması" ile doruğa ulaşmıştır. Ancak bu *county*lerde1817 ve 1818'de görülen (o zamana kadar yaşanmış olanla-

---

üzerinde üyesi bulunan Ortodoks Wesleyci çevrelerin Londra, Bristol, Redruth, St. Ives, Birmingham, Burslem, Macclesfield, Manchester, Bolton, Liverpool, Colne, Nottingham, Sheffield, Leeds, Birstal, Bradford, Halifax, Isle of Man, Sunderland, Wakefield ve Shields olduğu iddia edilmiştir. Bkz. M. E. Edwards, "The Social and Political Influence of Methodism in the Napoleonic Period", (London, Ph.D. Thesis, 1934), s. 244.

78 *Primitive Rebels.*, s. 129-130.

79 Bkz. E.J. Hobsbawm, "Methodism and the Threat of Revolution", *History Today* (1957), VII, s. 124.

80 Bkz. Leigh Hunt, *a.g.e.*, s. xiv.

rın... en önemlisi) İlkel Methodist canlanma Pentridge bozgunundan *sonra* alev almış görünmektedir.[81] Savaş sonrası onyılda siyasal faaliyetlerin en yoğun olduğu yıl 1819, dinsel canlanma açısından dikkat çeken bir yıl değildir. Bu arada 1831-1834 yıllarındaki dinsel canlanma coşkusu, "Son Çalışanlar Ayaklanması"nın sonrasında, güney ve doğunun kırsal beldelerindeki kampanyalara bağlanabilir.[82]

Burada ortaya atılan görüş geçicidir. Onu geliştirebilmek için dinsel canlanmanın yalnızca yıllarına ilişkin değil aylarına, yalnızca *county*lere değil kasabalara ve köylere ilişkin daha fazla şeyler bilmemiz gerekir. Üstelik, İlkel Methodistler ya da İncil Hıristiyanları'nın siyasal ajitasyonla olan ilişkisi ortodoks Wesleyciler'inkinden çok farklıdır. Dinsel canlanmayı yaşamış tüm kiliselerin daha yakından incelenmesi bu arada göstermektedir ki gelişme yukarıya doğru düzenli bir hareket şeklinde olmamış, kitlesel din değiştirtmelerin yapıldığı dönemlerde ara sıra görülen dik çıkışlar şeklinde olmuştur. Kalp atışları gibi ileriye doğru bir hareketi bir geriye çekilme izlemiştir. 1820'lerde Thomas Cooper'in kendisinin din değiştirmesine ilişkin anlattıkları tipik olarak görülebilir: "örnek şaşırtıcı bir şekilde bulaşıcıydı. Kentte [Gainsborough] ve çevrede yüzlerce kişi kalbin kutsallığı için dua etmeye başladı..." Haftalar boyunca "dünyadaki kutsalllık cennetinde" kendini suret değiştirmiş sandı. En sonunda dünyaya geri döndü, öğretmenlik yaptığı okulda çocuklara karşı sabrını kaybetti ve o biçim değiştirme duygusu kayboldu:

> Kasabada ve çevreye bağlı köylerde onlarca üyemiz benim deneyimime benzer deneyimler yaşadı. Ve birbiriyle bağlantılı çevredeki deneyim şöyle idi "Canlanma" denilen şey çoğu kez herhangi bir kişiyle ya da daha fazla kutsallık arayışıyla başlıyordu. Bu tema başkalarında tutkuyu ateşliyor... ve kimi

81 H. B. Kendall, *History of the Primitive Methodist Church* (1919), s. 7-8, 31. Canlanmanın rolü, Kendall'ın aktardığı, 1817'de intihar planlayan ama yolu kesilerek şapele geri getirilen bir "Luddcu" ile ilgili efsanevi bir olayla saptanabilir. Pentridge için "Demagoglar ve Şehitler" Bölümü'ne bakınız.

82 Aynı şekilde, Profesör Armytage da 1840'larda Mormon Kenti Zion'a endüstri yörelerinden olan en büyük göçün Chartist hareketin hareketsiz kaldığı yıllarda olduğunu saptamaktadır. Aşağıda "Sınıf Bilinci" adlı bölüme bakınız.

zaman çevreyi aylar süren büyük bir heyecan kaplıyordu. Ama sonunda değişmez bir şekilde heyecan sönüyordu...[83]

Cooper bize deneyimi aktarmaktadır. Ancak toplumsal süreç açısından eksi kutupta dinsel canlanma, artı kutupta (azıcık devrimci binyılcılıkla karışmış) radikal siyasetin yer aldığı salınıma benzer bir şeyin söz konusu olduğunu varsayabiliriz. İkisini birleştiren kavram her zaman "İsrail Oğulları" nosyonudur. Bir kutupta umutsuzluğun Bin Yıllık Egemenliği, Methodist çalışan insanı insanlığın en sefil durumuna düşürebilmektedir. Papazlar insanları "İblis'in çocukları" olan reformculara karşı sürekli uyarmaktadır: "İsa'nın bizi kurtarmasını sessizce beklemeliyiz. Kısa sürede o *kendi özel sevgili insanlarını* kurtaracaktır."[84] Böylelikle "özel insanlar" olarak ellerindeki araçlar parçalanmakta ya da işverenlerin "muhbir"i oldukları şüphesiyle sendikalara kabul edilmemektedirler. Cobbett Methodistlere karşı saldırısını daha da ileri götürmektedir: "Kuzeyin insanları arasında casuslar ve kan parası alanlar olarak hizmet yaptılar."[85]

Öte yandan, beklentiyi boşa çıkarmak istercesine, Methodist işçiler ve aslında yerel vaizler -bir avuç şurada bir avuç burada olmak üzere- 19. yüzyılda, işçi sınıfı siyasetinin farklı alanlarında aktif çalışanlar olarak sık sık yeniden ortaya çıktılar. Peterloo'da gösteri yapan az sayıda Methodist Jakoben, daha çok sayıda Methodist Luddcu, pekçok Methodist dokumacı, sendikacı ve Chartist vardı. Onlar, (madenlerdeki ve daha sonra tarımdaki sendikacılık ayrı tutulursa) çok nadiren hareketi *başlatanlardı*; bu rol daha ziyade Owenciler ve farklı manevi bir çizgiden gelmiş olan özgür düşünenler tarafından yerine getirildi. Ancak Methodist Kilisesi'nden kovulduktan sonra bile kendi topluluklarının güvenine sahip kararlı hatipler ve örgütleyiciler olarak sık sık ortaya çıktılar.

Bunun bir nedeni Wesleyciliğin tam kalbinde barınan çok sayıda gerilimdir. Tıpkı cinsellik üzerindeki baskıcı sınırlamaların - ya tipik Püriten başkaldırmaların (Lawrence'in öncülü) ya da An-

83 T. Cooper, *Life*, s. 85-86.

84 Bu sözler Methodist bir papazın ağzına radikal bir risalede (*A Dialogue Between a Methodist Preacher and a Reformer* (Newcastle, 1819) yerleştirilmektedir ama dönemin Methodist vaazlarını çok iyi temsil etmektedir.

85 *Political Register*, 3 Ocak 1824.

tinomianismin sürekli olarak karşıtını kışkırtma tehlikesini barındırması gibi; Methodizmin otoriteci doktrinleri, zaman zaman özgürlükçü antitezlerini geliştirmiştir. Methodizm (ve onun İncil'e dayanan benzerleri) siyasal bilinci oldukça yüksek dinlerdi. 1789'dan önceki 100 yıl boyunca, Dinsel Muhalefetin, popüler söylemi çeçevesinde, başlıca iki düşmanı vardı: Günah ve Papa. Ancak 1790'larda nefret çok ciddi bir şekilde yön değiştirdi. Papa, kilisedeki ayin koltuğundan indirildi ve onun yerine Tom Paine oturtuldu. "Methodizm" diyordu Bunting, "günahtan nefret ettiği kadar demokrasiden de nefret eder." Ancak ayinlerde sürekli Jakobenizme saldırılması aynı zamanda sorunun kamu vicdanı önünde kalmasını da sağladı. Sıkıntılı ya da siyasal heyecanın yükseldiği dönemlerde, Methodist çalışan insanların kafasındaki tüm "hapsedilmiş husumet"[86] taşabiliyordu ve dinsel canlanma kampanyalarının hızıyla, Jakoben ya da Radikal fikirler "kuru otlar arasındaki ateş gibi" yayılabiliyordu.

Ayrıca, Lutherciliğin tipik bir özelliği olan ruhani ve dünyevi eşitlikçilik arasındaki gerilimi de hatırlamamız gerekir. Çalışan insanlar Eski Ahit'te intikamcı otoriter bir Tanrı'dan daha fazla şeyler, kendi ıstıraplarının mecazını da buluyorlardı. İşte bu sembolizm evreni (*Pilgrim's Progress* de dahil) Binyılcılar, "Johannacılar", Jumperler ve ortodoks Wesleyciler için ortaktı. Bunların taraftarlarınca hiçbir ideoloji bütünüyle benimsenmiş değildi. Gerçek hayatta, eleştiri ve deneyimin güdüsü karşısında binlerce şekilde tezahür edebiliyordu: işçi sınıfı topluluğu kendi karşılıklı yardımlaşma, komşuluk ve dayanışma gibi değerlerini şapellere aşılayabiliyordu. Üstelik, o İbrani şecerelerinin, lanetlemelerinin ve kroniklerinin, dokumacıların ya da madencilerin günlük deneyimlerinin yanı başına konduğunda ne akılalmaz hurafeler oluşturduğunu da idrak etmeliyiz. Hemen hemen her bağlama uygulanabilecek metinler her yandan göze çarpmaktadır ve bunlar manevi haccın olduğu kadar sınıf mücadelesinin de figüranları olabilmektedir. 1801 yılında Lancashire "yeraltında" gizli planlar yapanların Hezekiel'in andını içtiklerine ilişkin güvenilir haberler gelmesi böyle bir durumdu:

86 Bkz. E. Fromm, *Fear of Freedom* (1960 baskısı), s. 81-83.

> Ve sen İsrail Beyi, son vaktin fesadı zamanında günü ermiş olan ağır yaralı kötü adam, Rab Yehova şöyle diyor: Sarığı kaldır ve tacı çıkar; artık bu böyle olmayacak. Alçağı yükselt ve yükseği alçalt. Altüst edeceğim, altüst, altüst edeceğim, ve hak kiminse o gelinceye kadar artık bu da kalmayacak; ve ben ona vereceğim...
>
> Kılıç, kılıç çekilmiş, boğazlasın, yutsun, şimşek gibi çaksın diye cila edilmiştir.[87]

Benzer bir söylemi, Newcastle yöresinin Bağımsız Methodistlerinin maaş almayan (Radikal vaizlerin kiliseden kovulmasından sonra 1819 yılında ayrılan) papazlarının dilinde de görüyoruz:

> Eşit olmayan yasalar ve taraflı yönetim her sineye bir diken batırmakta ve her yüze keder yaymaktadır... Bu tür yöneticiler için haklı olarak şu söylenebilir: onların şarabı Sodom'un ve Gomore'nin tarlalarının şarabıdır; onların üzümleri nefretin üzümleridir, salkımları acıdır; onların şarabı ejderhaların, engerek yılanlarının acı zehridir. Ama Mesih'in krallığında, barış nehir gibi akmaktadır... Zion'dan gelen Tanrı'nın değneğinin gücü, zulmün değneği değildir.[88]

Bu şekilde Pazar okullarının "kaleleri" bile başkaldırma üretebilmektedir. 19. yüzyılın başlarında Todmorden'den grev fonuna katkıda bulunanların kendi seçtikleri takma adlarla kaydedildiği bir yardım toplama listesi,[89] endüstriyel bunalım anında şapel ve pub'ın aynı davada birleştikleri dönemin "havası" hakkında bize bir fikir vermektedir:

---

87 R. F. Wearmouth, *Methodism and Working Class Movements, 1800-1850*, s. 61. Hezekiel, xxı, 25-28. [Metin, *Kitab-ı Mukaddes* (istanbul, 1958) s. 808'den aynen alınmıştır - ç.n.] Bu metnin aynı zamanda İngiliz Levellerlarınca kullanılmış olması da ilginçtir. Bkz. Gerrard Winstanley, *Fire in the Bush* (1650): "Dünyanın zalim güçleri... Bunu hatırlıyor musunuz? Alt üst etme, alt üst etme, alt üst etmeleriniz şimdi size döndü..." Bir başka örnek için "Islahatçılar Ordusu" adlı bölüme bakınız.

88 Hugh Kelly, *The Stone Cut Out of the Mountain* (Newcastle, 1821), s. 13; H. Kelly, *An Imperial History of Independent Methodism* (Newcastle, 1824).

89 Afiş yazarın elindedir. Yeremya'dan okunması tavsiye edilen metin şudur: "Vay o adama ki evini haksızlıkla, odalarını adaletsizlikle bina eder, komşusunu boşuna çalıştırır ve ücretini ona vermez." [*Kitabı Mukaddes* (Istanbul, 1958), s. 745.]

	£	ş.	p.
Zamanın gümüş harmanisi ile taçlandırılmış bir adamı görmekten üzüntü duyan, Süleyman'ın doğruları, Bap 27, satır 22'yi doğrulayan birisi	0	2	6
Eşeği olan bir tuzcu	0	0	2
Doğrucu	0	0	6
Tavşan ve Tazı Hanı	0	0	6
Merhametli ol, iyilik yap	0	0	4
Yaşlı herifi asın	0	0	2
Tum'un karısını sıkıştır	0	0	2
Dost	0	1	0
Kral George Ham	0	1	0
İhtiyar Robertshaw'a Yeremya'da 22'nci Bap, 13'ncü satırı okumasını söyle	0	0	6
Eastwood dokumacıları	0	5	4
Eğer Dick ya da Jo'nun karısı Raporları yakmayı bırakmazsa, Eski Thunderbout Takunyalıları onun Pazar Telaşı'nda yarım beş şilin harcadığını konuşacaklar	0	4	3.5
Ucuz bir nöbet ceketi	0	0	2
Kuyruğunu kes ve ceza olsun diye yeniden yapıştır	0	0	4

Ancak, 1790'la 1830 yılları arasında asi Methodist vaizlerin ve diğer Radikal ajitatörlerin katkılarını, işçi sınıfı hareketine "Methodizmin katkısı" olarak değerlendirmek, aşırı Antinomianlar arasındaki serbest cinsel ilişkiyi, cinsel özgürlüğe "Püritenlerin katkısı" olarak değerlendirmek kadar abestir. Her ikisi de *tepkici* kültürel kalıplardır; tıpkı cinsiyet konusunda (Lawrence gibi) Püriten bir isyankâr, kadınlarla erkekler arasındaki "doğru ilişkiye" olan bağlılığı nedeniyle nasıl "Püriten" kalıyorsa, aynı şekilde Methodist siyasî bir isyankâr da radikal ya da devrimci faaliyetine muazzam bir ahlâkî içtenlik, bir doğruluk ve "çağrı" duygusu, örgütsel "Methodist" bir kendini adama ve (en çok) yüksek düzeyde kişisel bir sorumluluk taşımıştır. Pentridge ayaklanmasında yer alan - ve içlerinde "o çevredeki en yetenekli yerel vaiz olarak" tanınan

birisi vatana ihanet suçundan Derby'de idam edilmiştir- o Methodistlerde bunu görüyoruz.[90] Aynı şeyi 1819 göstericilerinin öz disipline sahip olmasını sağlayan Samual Bedford'un iyi niteliklerinde de görüyoruz. Bunu, Loveless'te, Dorchester amelesinde ve "Tolpuddle Şehidi"nde de görüyoruz. Ne zaman halk ajitasyonu yoğunlaşmışsa, bu tür "sapkınlık" kendini göstermiştir. Gerçekten de 1830'lara gelindiğinde, Bunting'in eski muhafızlarının afaroz etmeler ve ihraçlar yoluyla eski konumunu sürdürmeye yönelik tüm çabalarına rağmen, bütün topluluklar özellikle de dokumacılar ve çorapçılar Methodizm ve Chartismi birleştirmişlerdir.

Bu süreci etkileyen başka oluşumlar da vardı. 19. yüzyılın başlarında Wesleyciliğin profesyonelleşmiş maaşlı ruhbanı ile, ruhbandan olmayan gönüllü vaizler arasında da belirgin bir gerilim vardı. Kilhamcı Yeni Rabıta'nın ayrılmış olması, keyfî olarak seçilmiş olan papazlar çevresinin elindeki ortodoks Methodist yönetime karşı kilise dışından pekçok inananın kızgınlık duymasını engellememişti. Collbett, Methodist Konferansı defalarca "KARDINALLER MECLİSİ" olarak topa tutmuştu. Onu, "dünyadaki en meşgûl ve azimli" insanlardan oluşan, dünyevi çıkarlarını korumaya kararlı, yoksulların bağışladıkları penilerle konfor içinde yaşayan yeni bir bürokrasi ve kendi kendini devam ettiren kalıtımsal yeni bir ruhban olarak nitelemişti. Wesley'in okulu Kingswood'da yeni seçkinleri oluşturan bir mekanizma görmüştü.[91] Cobbett'in, "İngiltere'de özgürlüğün en amansız düşmanları" olarak suçladığı yerel vaizler değil, profesyonel ruhbandı:

> ... kurulu düzenin ruhbanı özgürlüğe düşmandır, onların düşmanlığı bu insafsız sekterlerin düşmanlığı yanında öldürücü zehirlilik açısından hiç kalır... Kitap üstüne kitap yazarlar. Risale üstüne risale yazarlar. Zehirli vaazlar üstüne zehirli vaazlar verirler. Batı Hint Adaları köle sahiplerine sövüp sayarlar; ama Lancashire ve İrlanda'daki köle sahipleri hakkın-

90 Benjamin Gregory, *Autobiographical Recollections* (1903), s. 126-129.

91 "Bu Konferans'ın üyelerinin *King's Wood*'da (cemaatlerinin çocukları değil) *kendi* çocuklarının okuduğu bir okulları var!.. Bu da cemaatin parasıyla besleniyor... Bu şekilde eğitilen çocuklar, kısa sürede *Beyefendiler* olarak huruç hareketine girişiyorlar; yani ... tahakkuk memuru, vergi tahsildarı, Kâtip ve değişik türden Memur oluyorlar." *Political Register*, 27 Ocak 1820.

da bunların ağzından tek kelime işitemezsiniz. Aksine, buralarda sürekli olarak halka Tanrı'ya şükretmeleri gerektiğini öğütlerler... karınları tok ya da sırtları pek olduğu için değil, onların aracılık ettiği bol inayetler ve her hafta onlardan yalnızca bir penicik aldıkları için.[92]

Cobbett'in saldırıları tümüyle önyargısız değildi. Kendisinin Tory olduğu günlerde, Albay Despard'ın yandaşlarından bazılarının Methodist olduğunu öğrendiğinde, aynı ölçüsüzlük içinde ama tamamen farklı nedenlerle Methodistlere saldırmıştı.[93] Bu onun değişmeyen önyargılarından birisiydi. Ve 1820'lerde, yalnızca Bunting'in yüksek Toryciliği ve de "KARDİNALLER MECLİSİ" için değil, aynı zamanda Radikal gösterilere katılan aynı insanlardan Methodist Kilisesi'nin penileri büyük bir ustalıkla toplayıverdiği için çılgına dönmüştü. Ancak hiç kuşkusuz, ruhbandan olmayan pekçok vaiz ve sınıf önderi, onun tam zamanlı ruhbana ve zenginlerin ayrıcalıklarına ve kilise sıralarının para karşılığı kiralanması gibi uygulamalara karşı olan nefretini paylaşıyordu. Ve Cobbet bu nefreti canlı tutmaya büyük gayret sarf ediyordu. "Bütün hafta boyunca ayakkabı yapan bir adam", diye yazıyordu, "Pazar günü o konuda kötü şeyler vaaz etmez."

> Şimdiye kadar vaaz vermeye hiç teşebbüs etmemiş ama bunu Konferans'ın kendileri de büyük ölçüde emekçi ve zanaatkâr olan, ama *vaaz vermek*, *çalışmaktan* daha fazla işlerine geldiği için *vaiz olan* üyelerinden çok daha iyi yapabilecek olan binlerce emekçi, zanaatkâr ve imalatçı vardır.

(Cobbett'in çizdiği tabloya göre) "dindar ve önyargısız" ücret almayan yerel vaizler, Konferans'ın "kibirli oligarşisi" tarafından *"alıkonuyordu"*:

> Konferansın Cüppelileri onlara yan bakıyorlar; onlara başkasının işine burnunu sokan muamelesi yapıyorlar; kendileri

92 *Political Register*, 3 Ocak 1824.

93 *Political Register*, 23 Temmuz 1803: "Despard'la birlikte idam edilen altı hainden üçü *Methodist*'ti ve son anlarında Methodist bir öğretmen kendilerine yardımcı olmuştu. Bu mezhep büyük şehirlerin ve imalatçı yörelerin dalkavuk sefillerinden oluşmaktadır..." Bkz. T. E. Owen, *Methodism Unmasked* (1802).

binlerce kişiye hitap ederken onları on, oniki kişiye vaaz verecekleri küçük köylere gönderiyorlar. Şimdi Krallık'taki bütün Methodistlerin görevi, bu önyargısız adamlardan başka hiç kimseyi dinlememek olmalıdır; ve eğer Konferans bunları şapellere sokmazsa, onları kendi evlerinde dinlemelidir, onları ağaçların altında ya da ambarlarda izlemelidir.

Cobbett'in Methodistlere önerdiği ikinci "çare", *"penilerini esirgemeleridir"*; ya da en azından reformcular dışındaki tüm ruhbandan bunu esirgemeleridir.[94]

Pekçok Methodist'in Cobbett'in bu tavsiyesine uyup uymadığı ya da uygulamada zaten öyle olduğu için mi onun böyle bir tavsiyede bulunduğu belli değildir. Ancak, başta İlkel Methodistler ve İncil Hıristiyanları olmak üzere 19. yüzyılın ilk onyıllarındaki Methodizmden ayrılmış tarikatların niteliğini anlama konusunda bize kesinlikle yardımcı olmaktadır. Kilise içinde Kilhamcı kopuş, daha entellektüel üyelerin ayrıldığı dikey bir bölünmeyi ifade ederken, bu dönemin kopuşları her şeyden önce, ruhbandan olmayan vaizlerin ve onların cemaatlerinin kendilerini ruhbandan ayırdıkları yatay kopuşlardır. İncil Hıristiyanları, Methodist Kilisesi'nin ateşli William O'Brian'ın çağrısını kabul etmemesi üzerine ortaya çıktı. Kuzey Devon'da, toplumun disiplinci sınırlamalarını göz ardı ederek serbest vaizliğe başladı ve "gezginci bir dilenci" olarak dışlandı. Yandaşlarını da birlikte götürdü. Bunting'in biyografisini, İlkel Metodistler tarikatını kuran ateşli makine ustası ve doğramacı (Stratfordshire'in "dağlık yörelerdeki çiftlikleri"nde ya da metal imalathanelerinde makineler icat etmek, ahşap yapıları tamir etmek ya da maden kömürü ocaklarında metal işleri yapmak üzere çağrılan) Hugh Bourne'unkiyle birlikte okumak iki farklı dünya arasında gidip gelmektir. "Bizim şapellerimiz" diye anımsamaktadır Bourne, "kömür madenlerindeki ocak ağızları da herhangi başka bir yerdi ve İncil'i iyi kötü, yumuşak ya da sert herkese, sohbet eder gibi anlatıyorduk."[95] Wesleyci yerel kilise, Bourne ve Clowes'in maden ocaklarında ya da

94 *Political Register*, 27 Ocak 1820, 13 Ocak 1821.

95 J.T. Wilkinson, *Hugh Bourne 1772-1857* (1952), s. 21-32, Ayrıca aynı yazarın William Clowes'un hayatı hakkında yazdıklarına bakınız.

seramik kasabalarında kazandığı taraftarlarla çok az ilgileniyordu. Mow-Cop'daki ilk kamp toplantılarına (1807 ve 1808) yol açan İncil'i yayma heyecanı çarçabuk sahipsiz kalmıştı.

Bunting işçilere rabıtasal entrikaların yükseklikllerinden bakıyordu; Bourne ve Clowes çalışan insanların *türündendiler.* Bunting, Methodizmi Kurulu Düzen'in sağ kolundaki sıralara oturtma konusunda kararlıydı; İlkel Methodistler hâlâ güçlükler içindeydiler ve Wesleyciliğin kökenindeki baskılara marûzdular. Her iki Kiliseyi aynı kavramlarla ele alamayız. İlkel Methodistlerin vaazları, cemaatlerinin hayatları kadar katıydı; bu vaazlar (Hobsbawm'ın belirttiği gibi) "lanetlilerin kömür karası siyahı ile günahtan arınmışların altın sarısı" arasındaki kadar keskin bir zıtlık gerektiriyordu. Ama bu *yoksullara* değil, yoksullar *tarafından* yapılabilirdi. Bu ve diğer mezheplerde yerel vaizler Kiliseyi kendi kiliselerine dönüştürdüler; ve bu nedenledir ki, bu mezhepler daha sonraki sendikacılığın ve Radikalizmin tarihine ortodoks Rabıta'nın yaptığından çok daha fazla doğrudan katkıda bulundular.[96]

Her türden Methodizm kırsal kesimlerde, zorunlu olarak, sınıf bilinci daha yüksek bir bağlam kazanıyordu. Tarım köylerinde şapel, kaçınılmaz olarak papaz ve eşrafın yüzleştiği bir yer, emekçinin bağımsızlık ve öz saygısını kazandığı bir merkezdi. Bir kez daha, en fazla göze çarpan -özellikle de Arch'ın Doğu Anglia'sındaki- İlkel Methodistlerin etkisiydi. Ama İlkel Methodistler kurulmadan birkaç yıl önce, 1805 yılında öfkeli bir köy papazının kaleme aldığı bir risaledeki mantığı görebiliriz.[97] Methodizme kazanılan tarım işçileri her türlü fesatçılıkla suçlanıyorlardı. "Buğday ve dünyanın tüm diğer ürünlerinin zenginlere olduğu kadar fakirlere de yarasın diye Tanrı tarafından yetiştirildiğini" söylüyorlardı. Ücretlerinden pek de hoşnut değillerdi ve "efendilerinin ihtiyacı olduğu için talep edilen olağanüstü süreleri çalışmaya" hiç de hazır değillerdi. Daha da kötüsü, gelecek haftanın işine kendilerini hazırlayacak yerde Pazar günleri bir vaizi dinlemek için birkaç mil yürüyerek bitkin düşüyorlardı. Hafta içindeki gecelerde, doğrudan yatağa girecekleri yerde, mumları ve ateşi israf

96 Bkz. E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels,* Bölüm 8. 1811 yılında İlkel Methodistlerin sayısı 200, 1820'de 7.842 idi. Bkz. H. B. Kendall, *a.g.e.,* s. 31.

97 *A Letter to a Country Gentleman on the Subject of Methodism* (Ipswich, 1805).

ederek ilahiler söylüyorlardı. "Kış gecelerinde... en fakir kulübelerde, saat dokuz gibi geç bir saatte..." bir papazın bunları görmesi dehşet vericiydi. Çok yıllar sonra George Howell, Dorchester işçilerinin durumunu değerlendirirken, toprak sahipleri arasında bu tutumların devam ettiğini vurguluyordu. Methodizm "o günlerde, pekçok köyde ve özellikle de Dorset ve öteki Batı beldelerinde tüyler ürpertici bir suçtu. Gerçekten de başkasının arazisinde avlanmaktan sonra, suçların en büyüğü idi."

Bütün bu yollarla, ilahi akidesi boyun eğmeyi ve emeğin kutsallaştırılmasını öğütleyen bir dinin tam da göbeğinde sürekli olarak gerilimler yaratılıyordu. Bu tepkisel diyalektiğin tam olarak gelişmesi, madenciler ve kırsal işçiler arasındaki sendikal hareketlerle, Chartism'in tarihinde görülecektir. Ama kökenleri, Halifaxlı Ben Rushton ve Loughboroughlu John Skevington gibi Chartist liderlerin yetiştiği yıllar olan 1810-1830'lardadır. 1785'te doğan, el-tezgâhı dokumacısı ve Methodist Yeni Rabıta'nın yerel vaizi olan Rushton, Peterloo günlerinin aktif radikal politikacılarından birisiydi ve muhtemelen tutuklanmış ve Cobbett'in aidatlarını ödememeleri için Methodistlere çağrıda bulunduğu sırada ya kovulmuş ya da Rabıta'dan çekilmişti. Yoksul Yasası ajitasyonu sırasında ve 1830'ların başlarındaki el-tezgâhı dokumacılarının mücadelesinde yeniden etkiliydi. 1839 yılında, (İlkel Methodistleri örnek alan) büyük Chartist kamp toplantılarının ilklerinden birinde bazı yerel vaizlerin yanı sıra Rushton da konuşmuştu. Bunlardan birisi olan William Thornton, toplantıyı dua ile açtı -"kötünün kötülüğü sona ersin"- ve Feargus O'Connor, omuzunu sıvazlarken şunları söylüyordu: "Aferin Thornton, *People's Charter*'ı elde ettiğimizde senin York Başpiskoposu olmanı sağlayacağım." Bir başkası, "ayinleri yönetenlerin kişisel özgürlüklere düşman olduğu yerlerdeki ayinlere katılmmaması... ama gelecekteki kendi ayrı yerlerimizde durumun koşullarının gerektirdiği şekilde ve yolda toplanılması" için toplantıyı bağlayan bir karar tasarısı sundu. Ben Rushton, "kendi payına 1821'den beri papazlara hiçbir şey vermediğini ve vereceği ilk peninin onlara iyi geleceğini" söyleyerek öneriyi destekledi. Bir başka yerel vaiz, Hanson, ruhban hakkındaki suçlamalarını ekledi:

Mesih'i ve kuru ekmeği, edilgen itaatkârlığı ve karşı koymamayı vaaz ediyorlar. Halk o kiliselerden ve şapellerden uzak dursun. ("Duracağız!") İsa'yı ve tok karnı, İsa'yı ve pek sırtı, İsa'yı ve içinde yaşanılacak güzel bir evi, İsa'yı ve Geneloyu vaaz edenlere, gitsinler.[98]

Rushton, Thornton ve Hanson gibi adamlar Chartist harekete abartılması olanaksız bir katkı yaptılar. Bunu kamp toplantılarının niteliğinde ve "Yoksulluğun Çocukları Toplanın" gibi Chartist ilahilerin heyecanında görüyoruz:

Cesur olanı görün, siz morali bozulmuşlar,
Sizin haklı davanızı savunan:
Onlara karşı kim konuşmadı?
Onlar tıpkı İsa gibiydiler,
Kötü adamlar ve kötü yasalar tarafından
Zulmedilmiş.

Onları ipekli uykularından uyandırın,
Kibir içindekileri rahatsız edin;
Saflarınızı sıklaştırın, sayılarını artırın,
Şart'ı her tarafa yayın:
Gerçek bizimledir,
Tanrı'nın kendisi bizim yanımızdadır.[99]

Aynı şeyi, "Eski Yüzüncü" ilahisini söyleyerek Halifax'a yürüyen Tapa Ayaklanmaları'nda* görürüz. Bunu, Rushton'un köyü olan Ovenden'den bir grup dokumacının Chartist gösterilerde taşıdığı büyük pankartlardaki sloganlarda görürüz: "Onlardan korkmayın, güçlü ve korkunç olan Tanrı'yı hatırlayın ve kardeşleriniz, oğullarınız, kızlarınız, karılarınız ve evleriniz için savaşın."[100] Bunu, Chartist şapellerde, Spen Vadisi'nde Diyakon Pri-

98 B. Wilson, *a.g.e.*, s. 3; *Halifax Guardian*, 25 Mayıs 1839. Methodistler bu konuşması nedeniyle Hanson'u kovdular.

99 *National Chartist Hymn Book*.

(*) Tapa Ayaklanmaları: 1842 yılında Lancashire pamuklu fabrikalarında tapaların ya da cıvataların sökülerek işin durdurulması eylemleri - ç.n.

100 *Halifax Guardian*, 21 Nisan 1848. Ayrıca 1819'un sloganları için "Demagoglar ve Şehitler" adlı bölüme bakınız.

estley'in "Mesih'in voksulları"na buğday dağıttığı, John Nelson'un Gomersal Tepe'sinde İblis'i gördüğü, yüzyılın başında Southcottçuların, Antinomianların ve Methodist Luddcuların göründüğü şapellerde görüyoruz. 1840'lara gelindiğinde, Rushton'un vaaz verirken metinden "Yoksullar her zaman senin yanındalar" diye okuduğu şapellerimiz var. Rushton yoksulları üç sınıfa ayırıyordu: topallar ve körler, bunlar "Tanrı'nın yoksulları"ydı. Tembel ve umursamayanlar ki bunlar kendi başlarının çaresine bakmalıydılar:

> Sonra, üçüncü olarak, bütün hayatları boyunca çok çalışan, çaba harcayan yoksullar vardır ki, bunlar başkalarının kötülükleri ve zulümleri sonucu yoksullaştırılmışlar ya da yoksul olarak bırakılmışlardır... Öfkeli bir belagatla komşularına siyasal adaleti vermeyi reddedenleri ve onları uzun ve tahammül edilemez bir varolma mücadelesi verme durumunda bırakanları lanetliyordu.

Belagatı ve öfkesi arttıkça, "dinleyenlerin duyguları yakıcı haykırışlarla ortaya konuyordu ki... sonunda Bay Rushton'un zalimleri güçlü bir şekilde lanetlemesinden etkilenen birisi bağırmaya başladı, 'kahrolsunlar, kahrolsunlar.'"[101]

Rushton gibi adamların pekçok yörede harekete olağanüstü bir manevi coşku kazandırmış olmasının onları Chartism içindeki ("fiziki güce" karşı) "manevi gücü" tercih etme konusunda etkilediğini düşünmek kadar yanlış bir şey olamaz. Aksine, Yeni Model Ordu'nun askerlerinin anlayabileceği bir Savaşlar Tanrısı'na hizmet etmişler ve bir ikisi dışında ruhbandan olmayan eski vaizler, vaaz metinlerine "Kılıcı olmayanlar, giysilerini satıp bir tane satın alsınlar" ibaresini yerleştirme konusunda gönüllü olmuşlardır. Bir arkadaşı tarafından, "İngiliz platformunda hiç görülmemiş derecede kararlı, korkusuz ve dürüst bir politikacı" diye tanımlanan Rushton, Tapa Ayaklanmacılarına önderlik etmeye (ve yeni bir hapis cezasına) gönüllüydü; ve altmışlı yaşlarındayken Ernest Jones'u desteklemek için hâlâ konuşuyor ve kampanyalara katılıyordu. Dokumacı-vaiz ölünceye kadar aranılan bir adamdı;

---

101 F Peel, *Spen Valley, Past and Present* (Heckmondwike, 1893), s. 317-319.

onu kâh eskimiş giysileri ve tahta ayakkabıları içinde bir dokumacı köyündeki yıldönümü ayininde, "en iyi giysileri, yani iş elbiseleri ve tahta ayakkabıları ve de uzun pelerinleri içindeki" cemaate vaaz verirken; kâh mücadele veren Chartist şubelerde morali yüksek tutmak için her gece millerce yolu adımlarken görürüz. (Bir keresinde genç bir arkadaşı Rushton'un tahta ayakkabılarının çorabına kadar erimiş olduğuna işaret etmişti: "Evet" dedi yaşlı adam, siyasî konuşmasını bir an keserek, "ama bundan sonra elde edeceğimiz ödülü düşün.") 1853 yılındaki ölümünde büyük bir Chartist cenaze töreni düzenlendi zira Rushton, cenaze törenini maaş alan herhangi bir papazın yönetmemesini vasiyet etmişti ve konuşmaları Gammage ve Ernest Jones yaptı.[102]

Lâkin Jabez Bunting ve Ben Rushton aynı dünyaya ait değillerdi. Chartist dokumacı ile otoriter din adamını aynı "hareket"in içinde yer almışlar gibi algılamak, ancak muhayyilemize büyük bir haksızlık yapmakla mümkündür. Çünkü, Rushton, Bunting'in Tanrısı'nın lanetlediği Adem'den başkası değildi.

102 *Commonwealth*, 16 Kasım 1866; *People's Paper*, 2 Temmuz 1853; *History of Luddenden Dean Chapel* (1928), s. 5. İlkel Methodistler'den aynı derecede güçlü ve tutarlı bir başka adam, Loughboroughlu John Skevington için bkz. Harrison, "Chartism in Leichester", A. Briggs, *Chartist Studies* (1959) içinde s. 70 vd.

ONİKİNCİ BÖLÜM

TOPLULUK

Boş Zamanlar ve Kişisel İlişkiler

Savaş yıllarının Methodist canlanması sanayileşmenin iş-disiplinine aracılık ederken, aynı zamanda, kısmen, çalışan insanlar arasındaki hayal kırıklığının da bir yansımasıydı. Methodizm ve Faydacılık birlikte, Sanayi Devrimi'nin egemen ideolojisidir. Ancak Methodizmde bütün toplum içinde varlığını sürdüren süreçlerin en açık ifadesini görürüz. Özelliklerinden pekçoğu, bütün kiliselerdeki *Evanjelik** doktrin hareketi ve Faydacıların ve Deistlerin öğretileriyle yeniden üretilmiştir. Hannah More da tıpkı Wesley gibi, çocukları "doğal olarak ahlâksız ve kötü huylu" saymak yerine "masum yaratıklar olarak görmenin temel bir yanlış olduğu" görüşünü aynı kuvvetle savunuyordu.[1] Ve 1790'larda ve 1800'lerde pekçok köyde İngiltere Kilisesi'nce desteklenen Pazar okullarında, Stockport ve Halifax'daki okullarda değinmiş olduğumuz disiplin ve baskı konularına (kimi zaman daha babacan

(*) *Evanjelik*: Sözcük anlamı İncil'e özgü, uygun; İncil'i biricik iman kaynağı kabul eden doktrin. İngiltere'de Anglikan Kilisesi içinde 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan dinsel uyanış hareketinin etkili gruplarından birisi. 19. yüzyılın ilk yarısında İngiltere Kilisesi'ndeki en önemli güç olduğu kadar Protestan misyoner hareketininin de en önemli kurucu ve destekleyicisiydi - ç.n.

1 H. More, *Strictures on the Modern System of Female Education* (1799), s. 44.

bir havayla da olsa) kesinlikle aynı vurgu yapılıyordu. İşlevlerinin, yoksulların çocuklarında "çalışkanlık, tasarruf ve dindarlık ruhu" yaratmak olduğu sanki bir ağızdan çıkmışçasına tanımlanıyordu; Caistor'daki (Lincs) öğretmenlere şu talimat veriliyordu:

> ... onların bastırılmamış tutkularının yırtıcılığını ehlileştirmek - tavırlarının aşırı kabalığını bastırmak - dillerinin moral bozucu ve tiksinti verici müstehcenliğini gidermek - iradelerinin inatçı asiliğini yok etmek - onları dürüst, itaatkâr, terbiyeli, çalışkan, uysal ve düzenli kılmak...[2]

Disiplin ve düzen konusundaki baskılar, bir yandan fabrikadan, öte yandan Pazar okulundan kaynaklanıyor ve hayatın her alanına nüfuz ediyordu: boş zaman, kişisel ilişkiler, konuşma, tavırlar. Fabrikaların disiplin ajanlığının yanı sıra, kiliseler, okullar, resmî daireler, askerî kuruluşlar, yarı-askerî örgütler de düzgün ahlâki davranışların infazı için kurulmuştu. Methodizmin töresini İktidar'ın kutsal yağıyla birleştiren Pitt'in manevi yardımcısı Wilberforce'du ve 1790'la 1810 arasında bu konuda çok aktifti. 1797 yılında "boyun eğdirmenin temel yasası"nı ayrıntılı bir şekilde geliştirmiş ve yoksulların yönetimi için maddeler koymuştu:

> ... onların daha aşağı yolları onlara Tanrı'nın eliyle tahsis edilmiştir; yani onların görevi sadakatla görevlerini yerine getirmek ve kanaatkâr bir şekilde bunun zorluklarına katlanmaktır; bugünler geçicidir; kendini dünya işlerine vermiş insanların uğrunda kıyasıya mücadele ettikleri nesneler o mücadeleye değmez...[3]

Wilberforce, 1809 yılına gelindiğinde Jakobenizmin açıktan açığa artık tehlike olmadığı konusunda tatmin olmuştu ama manevi disiplinsizliğin her kendini gösterişinde Jakobenliğin yeniden canlanma tehlikesini görüyordu. "Siyasal saldırıya karşı uyanığız" diye yazıyordu; "ama manevi suçlar karşısında tamamen bigâneyiz."

---

2 R. C. Russell, *History of Elementary Schools & Adult Education in Nettleton and Caistor* (Caistor, 1960), s. 5-7.

3 W. Wilberforce, *A Practical View of the Prevailing Religious System of Professed Christians* (1797), s. 405-406.

Bu konuda çok mütevazi görünüyordu çünkü kendi örgütü olan Kötülükleri Önleme Derneği, Pazar günü yasalarının ihlâliyle ilgili yalnızca 1801 ve 1802 yıllarında 623 başarılı takibat yürütmüştü.[4] Ancak, alt sınıflarda ahlâki hafifmeşreplikle siyasal komplo arasında yakın bir ilişki olduğuna dair inancı, mensup olduğu sınıfa özgü bir inançtır. Sarhoşluğun ve müstehcen davranışların takibatı arttı; Blake'in eski düşmanı Llandafflı piskopos Watson 1804 yılındaki bir ayinde sıradan muhbirlerin rolünü,"... hem siyasal hem de dinsel açıdan soylu bir Amaç" olarak görüyordu. Yoksulların en zararsız eğelencelerine karşı bile, dehşet verici bir yaklaşımla vaazlar veriliyor, yasalar çıkarılıyordu. Kötülükleri Önleme Derneği, etki alanını "iki penilik şerbetçi otu, zencefil fuarları ve müstehcen resimlere" kadar yaygınlaştırmıştı.[5] Denize çıplak girenler, sanki giyotinin ve suçluları giyotine götüren arabanın mucidi imişler gibi kovuşturuluyordu. "Zina konusuna gelince", diye yazıyordu John Bowdler, tehditle karışık bir edayla, "Musevi yasasına göre ölümle cezalandırılıyordu... bizim aramızda da öyle olması gerektiğini düşünenler var." *Evanjelik* hareket, yoksullara örnek olsun diye yukarı sınıflara kendi tavırlarını düzeltmeleri konusunda baskı yapıyordu. "Toplum"un içinde devrim-sonrası yıllar, "tavırlarda... keyif ve eğlenceye zarar veren artan oranda bir içine kapanma"ya tanık oldu.[6]

Toplumsal disiplin süreci rakipsiz kalmıştı. Bowler'in taraftarlarının zina edenlerin hapsedilmesini öngören yasa tasarısı Avam Kamarası'nda, başarısızlığa uğradı. Pazar günü tatiline uymayanlar, yersiz yurtsuzlar, tamirciler, dansözler ve perendebazlar, balad okuyucuları, özgür-düşünenler ve çıplak denize girenlere karşı cezalar öngörülürken, zina edenlere hapis cezası uygulanmasının gerçekleşmemesi yoksulların keyfine olduğu kadar zenginlerin keyfine de engel olabileceği için muhalefetle karşılaştı. Ve insan-

4 Bkz. L. Radzinowicz, *a.g.e.*, III, s. 504-506ve 3'ncü ve 4'ncü kısımlar. Ayrıca bkz. G.R. Taylor, *a.g.e.*, s. 36: "...belirgin ahlâki değişikliklerin olduğu dönem-Victoria'nın tahta çıktığı yıllarda ve hattâ 19. yüzyılda değildi, fakat...1790-1800 yıllarını kapsayan onyıldaydı."

5 *Gorgon*, 24 Nisan 1819.

6 T. Moore, *Life of Sheridan* (1825), s. 217.

ların boş zaman faaliyetlerine karışmaya yönelik başka girişimler de Avam Kamarası'nda, kısmen *laissez faire* eylemsizliği, kısmen uyrukların özgürlüğünü savunma konusundaki Foxçu savunma, kısmen de Torylerin "ekmek ve sirk"e olan hoşgörüsü ve Methodist "fanatikliğe" karşı oluşu nedeniyle zayıf çoğunlukların oylarıyla engellendi. (Dönemin ironilerinden birisi, Savaş Bakanı Windham'ın, hem *Evanjelik* hareket hem de reformculara karşı köpekleri boğalara saldırtma yarışmalarını savunmasıydı; öyle bir savunma ki İblis'in Mevzileri'nde "Windham ve Özgürlük" haykırışlarına yol açtı.)

Ancak, disiplin yanlıları yasal alanda bir iki küçük çatışmayı kaybetmiş olsalar da Sanayi Devrimi savaşını kazandılar; ve çoğu kez şehir ve kırdaki 18. yüzyıl yoksullarına atfedilen "İrlandalı" mizacı, endüstri kapitalizminin metodik yaşam biçimine dönüştürüldü. Kırsal alanda bu en açık bir şekilde, para ekonomisinin, yarı-geçimlik köylü ekonomisinin "ekonomik olmayan" rastgele ahengi karşısında zafer kazanmış olmasında görülebilir. Endüstri yörelerinde ise, fabrika çanının ya da saatinin, hafta içi günlerde olduğu kadar Pazar günü de çalışma saatlerinden boş zaman saatlerine taşınmasında ve geleneksel tatiller ve fuarlarla "Kundura Tamircilerinin Pazartesisi"ne karşı yapılan saldırıda görülebilir.

Her ne kadar 18. yüzyıl fuarlarının ekonomik işlevleri -yıllık "kiralamalar", at ve sığır fuarları, çeşitli emtianın satışı- hâlâ büyük önem taşıyor idiyse de, bunların yoksulların hayatındaki eşit derecede önemli etkisini de unutmamamız gerekir. Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında, çalışan insanların yılı, içki ve etin daha bol olduğu, çocuklara elma ve kurdela gibi lüks şeylerin satın alındığı, dans, flört, neşeli ziyaretlerin ve sporun yer aldığı "şölen"lerle noktalanan ortak kısa toplantılar ve güçlük çevrimlerinden oluşuyordu. 19. yüzyılın sonlarına kadar ülkenin her yerinde kurulan (pekçoğunu otoritelerin yasaklamaya ya da sınırlandırmaya boşuna uğraştığı) fuarlar şebekesi varlığını sürdürüyordu. Bu fuarlarda, seyyar satıcılar, üç kâğıt açıcılar, gerçek ya da sahte çingeneler, balad satıcıları ve işportacılar yer alırdı.[7] Northumber-

7 Okuyucu Hardy'nin Wessex romanlarını hatırlayacaktır. 1830'lardaki kimi fuarlar için bkz. *First Report of the Constabulary Commission*, s. 30-42.

land'lı bir günlük yazarı 1750 yılındaki Beyaz Pazartesi'yi* şöyle anlatmaktadır:

> ...eyer, yular, kamçı vs. Carton Sports'a gittim... Çok sayıda genç erkek ve kadın Yemeği Kaybetme adını verdikleri bir oyunla kafalarını dağıtıyordu... Ve sonunda eğlencelerini birahanelerde tamamladılar ve gece boyunca erkekler yanlarındaki hanımlarla öpüşerek, oynaşarak vakit geçirdiler...

Üç hafta sonra Lebberston Oyunları vardı: "Quoites'da Bakır Tava için yarışılıyordu... ve sonra renkli Kurdelelerle güzelce süslenmiş bir Güvercin için Köylü Kızları dans ediyordu..."[8] 1783'te Boltonlu bir yönetici, yulaf ununun yükünün iki guinea'ya satıldığı günlerde, şöyle yakınıyordu:

> ...bu kasabada yoksulluk o kadar az görünür ki, bir akşam ellerinde kemanlar, çelenkler ve kırsal alanda görülebilecek diğer güzel şeyler taşıyan kadın ve erkeklerden oluşan çok büyük bir alaya rastladım, yol üzerinde Morris dansları yaparak nafile bir yıldönümünü ya da birkaç yıldır yakındaki ortak alan üzerindeki basit, çatısı sazlarla kaplı bir birahanade kurulan fuar dedikleri olayı kutluyorlardı.[9]

Eski oyunların ve festivallerin, "kırsal" değerlerin "kentsel" değerlerle yer değiştirdiği şeklinde bir açıklaması tahrik edici olabilir ama bu yanıltıcıdır. İster hayvanları birbiri üzerine saldırtmak, ya da yumruk dövüşü şeklindeki daha kaba ve çirkin, isterse daha neşeli eğlenceler, 18. yüzyıl Londra'sında ya da diğer büyük şehirlerde de kırsal yörelerdekilerle aynı sıklıkta, hattâ daha sık görülen şeylerdendi. Bu tür eğlenceler, gerek Tudor dönemlerinde Londra çıraklarının ve gerek büyük oranda köylerden göçüp gelmiş olan Londralılar'ın azgın geleneklerini hatırlatır bir canlılıkla 19. yüzyılda da devam etti. Bu festivallerin en büyüğü, vahşi hayvanları, yankesicileri, Harlequin ve Faust pantomimcileri, üçkâğıtçıları, piyesleri, vahşi adamlar ve binicilik gösterileriyle Bartho-

(*) Beyaz Pazartesi (*Whit Monday*), Paskalya'yı izleyen yedinci Pazar gününü (Hamsin Yortusu) izleyen Pazartesi günü - ç.n.

8 Beswick Elyazması. G.R. Taylor, *a.g.e.*, s. 16'da zikredilen Günlük.

9 B.T. Barton, *Historical Gleanings of Boltun* (Bolton, 1881), I, s. 263.

lomew Fuarı'ydı. 1835 yılında *Trades Newspaper* (Ticaret Gazetesi) şöyle yakınıyordu:

> Haftalar önceden kilise kürsüsünde ve basında, dürüstlük yolundan çıkmış çıraklar, her alandan perişan edilmiş kızlar, kırılmış kafalar ve kavgalar şiddetle eleştiriliyordu...[10]

Önceki onyıllarda yetkililer, fuarın "genel bir komplo için randevu yeri ve ayaklanma için bir işaret" olmasından korkuyorlardı.[11]

Öte yandan, kırsal alanın kimi endüstrilerininin içini boşaltan ve kırsal ve kentsel hayat arasındaki dengeyi bozan Sanayi Devrimi, ayrıca zihinlerimizde bir tür kırsal tecrit edilmişlik ve "ahmaklık" imgesi yaratmıştır. 18. yüzyıl İngiltere'sinin kentsel kültürü, bizim çoğu kez sandığımızdan (alışılagelmiş anlamda) daha "kırsal"dı ve de kırsal kültür çok daha zengindi. "İnsanların sürekli aynı yerde kaldıkları için" diye ısrar ediyordu Cobbett, "aptal olduğunu düşünmek büyük bir yanlıştır." Ve yeni endüstri kentlerinin çoğu kırsal alanı devre dışı bırakmamış, aksine onun *üzerinde* kurulmuştur. 19. yüzyılın ilk yıllarının en yaygın endüstriyel yapısı, bir küme dağınık endüstri köyüne hizmet veren ticaret ya da imalat merkezleri şeklindeydi. Köyler kentlerin kenar mahallelerine dönüştükçe ve tarım alanları tuğla ile kaplanmaya başlandıkça 19. yüzyıl sonlarının büyük bitişik kentleri ortaya çıktı.

Ancak bu süreçte, eski geleneklerin yok olmasını zorlayacak herhangi bir şey yoktu. Güney Lancshire'de çanak çömlek imalathaneleri, West Riding ve Black Country'de gelenekler, hurafeler ve diyalekt ne ortadan kalktı ne de başka yere taşındı: köy ya da küçük kasaba zanaatkârı endüstri işçisine dönüştü. Bambford, *İlk Günler*'inde, yüzyılın başında Lancashire dokumacı köylerindeki geleneğin gücüne tanıklık etmektedir. Cadı ve öcü hikâyeleri, korkunç yumruk kavgaları ve horoz dövüşleri, (Paskalya'da) "yumurta yarışları" ya da "Kara Oğlana Binme"; kendi geleneksel kutlama biçimleri olan tatil günleri - Noel, Büyük Perhiz, "Çalpa-

10 11 Eylül 1825.

11 *Sherwin's Weekly Political Register*, 15 Eylül 1817.

ra Pazarı" ve Ağustos ayında, Middleton, Oldham ya da Rochdale'de halk dansçılarının katıldığı "çelenk yarışı"*:

> Yeni ayakkabılarım ne güzel,
> Canım isterse dans edebilirim;
> Ve eğer şapka ve uzun gömlek giyilirse
> En iyilerle dans edebilirim.

Ya da 1 Mayıs'ta "muziplik-gecesi" olurdu ve çocuklar köy kadınlarının kapı eşiklerine işaretler bırakırlardı:

> Karaçalı, kadının iffetsiz olduğunun, dikenli defne birinin gizlice sevildiğinin, koç boynuzu kadın ya da erkeğin evliliğe sadık olmadığının, körpe ağaç dalı aşkta sadakatın ve bir huş ağacı filizi güzel bir kızın işareti sayılırdı.[12]

1790'larda Bambford'un çizdiği bu resmin yanı başına, 1820'lerde, West Riding'deki "geri" bir kumaşçı kasabası, Pudney hakkında, Joseph Lawson'un geçiş anındaki hayatın eski ve yeni alışkanlıklarına ilişkin hatırladıklarını koyabiliriz. Evler, "sanki farkında olmadan dökülmüş tohumlardan çıkmış gibi" dağınıktı; yollar işaretlenmemiş ve aydınlatılmamıştı; ev kümelerine çarpık geçit yerlerinden ve ağıllardan geçilerek yaklaşılıyordu. Odalar alçak, sürmeli pencereler küçüktü:

> Sağlık bilimi hakkında yoğun bir cehalet söz konusuydu. Ateşli hasta olan bir eve doktor gelir, sopasıyla pencerenin camını tıklar ve vereceği ilk ilaç temiz hava olurdu.

Evlerin çoğunda fırın yoktu ama pişirme işleri için evin arkasında bir taş ya da sacayağı bulunurdu. Taş zeminler kumlanırdı; mobilyalar az sayıda ve basitti: "kimi evlerde, ailenin nesilden nesile intikal eden eşyalarının saklandığı bir meşe sandık ya da kasa ya da köşeye raptedilmiş küçük bir dolap ve kap kacak ve tabaklar için bir porselen dolabı bulunurdu". Su kıttı, yıkama günlerinde kuyuların başında yirmi, otuz kişiden oluşan kuyruklar oluşurdu. Kömür ve mum pahalıydı ve kış günlerinde birbirlerinin

(*) İngiltere'nin kuzeyinde kilisenin temizlendiği ve süslendiği ve genellikle işlerin tatil edildiği yıllık bir gösteri - ç.n.

12 *Early Days*, Bölüm XIII-XVI.

ateşinden yararlanmak için komşular bir araya toplanırdı. Pişirme ve mayalama işleri evde yapılırdı; beyaz ekmek ve et lüksten sayılırdı: "yulaf gevreği, kara ekmek, yulaf lapası, yağı alınmış süt, patates ve her zaman 'içecek' diye anılan evde yapımış bira temel gıda maddeleriydi."

Bu kıtlık rutini, "bir ısırımlık biftek" satın alındığı, zaman zaman ortaya çıkan "vesile"ler ya da ziyafetlerle bozulurdu. Herkes, zencefilli çörek, meyve ve oyuncakların satıldığı fuara giderdi. Fuarda Waterloo Savaşı'nın temsili, kukla gösterileri izlenir, kumar masaları ziyaret edilir, salıncaklara binilir ve genç erkeklerin kanyak yudumları ve fındık fıstıklı sohbetlerle kızlara kur yaptığı geleneksel "aşk pazarı" ziyaret edilirdi. Çalışan insanların çok azı bir gazeteyi doğru dürüst izleyebilecek kadar okuma bilirdi; bununla birlikte gazete satın alınır, demirci dükkânında, berberde ve kimi publarda (yüksek sesle) okunurdu. Haberlerin çoğu hâlâ sokak şarkıcıları ve kâğıdın bir yüzüne basılmış "haber mektupları" kanalıyla gelirdi. Eski hurafeler gençler ve yaşlılar için yaşayan bir korku kaynağı idi. Jumble Bell'de, Bailey Gallow'da ve Boggart Lane'de hortlaklar dolaşırdı; anne ve babalar çocuklarını terbiye etmek için genellikle "kara hayaletlerin onları alması için" kiler ve benzeri karanlık yerlere kapatırlardı. "Her yerde geçerli olan çok ciddi ve zararlı bir hurafe de, herhangi bir çocuk öldüğünde bunun Tanrı'nın isteği ile olduğuna inanılmasıydı." Sağlık reformcuları "kâfir" sayılırdı. Köpek ve horoz dövüşleri çok yaygındı ve festival dönemlerinde bellerine kadar soyunmuş ve tanınmaz hale gelinceye kadar birbirleriyle dövüşen erkeklerin oluşturduğu halkalar görülmesi sıradan işlerdendi..." Özellikle tatillerde ve kunduracı çırakları kadar dokumacıların ve kumaşların düğümlerini temizleyenlerin de tatil yaptığı "Kunduracı Çırakları'nın Pazartesisi"nde sarhoşluk alabildiğine yaygındı. Ancak o kadar zorbaca olmayan boş zaman geçirme biçimleri de vardı: çomak oyunu, "ördek topuzu" ve sokaklarda ayak topu oyunu. Köy kendi içinde bir klan gibiydi ve iki-üç mil uzaklıktaki yabancılara kapalı bir topluluktu. Karısına kötü davranan bir erkeğin ya da hafifmeşrep olarak bilinen bir kadının samandan kuklasının yuhalayan kalabalıkların arasında dolaştırıldıktan sonra kabahatli olanın kapısı önünde yakıldığı "değne-

ye bindirmek" gibi kimi çok eski gelenekler varlığını sürdürüyordu.[13]

Sanayi Devrimi'nin, yerel gelenekleri ortadan kaldırmak şöyle dursun, ilk yıllarda, yerel gururun ve bilincin güçlenmesine yol açmış olması mümkündür. South Lancashire ve West Riding 1780'den önce kırsal boş alanlar değildi; buralar iki yüz yıldır yerel endüstrilerin merkeziydi. Yeni fabrika disiplini, el işçilerinin yaşam biçimi üzerine çullanınca; Yep-fowd ve Frogg Hole ve T'Hollins'in üzerine Corporation ve Coronation Sokakları'nın kurulması gibi, (eski geleneklere karşı yeni makineler, yerel kumaşçıya karşı "yabancı" sermaye ya da Londra Tiranlığı, yerel dokumacının ücretini düşüren İrlandalı işgücü gibi) kayıplar öz bilinci keskinleştirdi ve milliyetçi-benzeri duygular endüstri işçisinin kültüründe sınıfsal duygularla iç içe geçti. 10 Saat Hareketi'nin önde gelen savunucularından birisi olan George Condy, Roby'nin *Lancashire Gelenekleri*'ne (1830) bir önsöz yazdı; Bamford, yerel gelenekleri ve diyalektleri idealize etmekte 18. yüzyıldaki "Tim Bobbin"in izinden giden çok sayıda halk yazarı arasından yalnızca bir tanesiydi.

Ancak bu, eski yaşam biçiminin kaybolmasına karşı bilinçli bir direnişti ve çoğu kez siyasal Radikalizmle ilişkiliydi.[14] Bu geçişte ortak kullanım ve "oyun alanları"nın[15] basitçe fiziki olarak yok oluşu gibi, oyun oynanan boş zamanların yok oluşu ve oyuna yönelik güdülerin bastırılması da önemlidir. Bunyan ya da Baxter'in Püriten öğretileri Wesley'de tümüyle aktarılmıştır: "Cehennemin ateşinden kaçınır gibi her türlü hafiflikten, nafile işlerden, sövüp saymadan kaçının... Hiçbir kadına el sürmeyin..." Kâğıt oyunu, renkli giysiler, kişisel süsler, tiyatro, bunların tümü Methodist yasaklara giriyordu. "Müstehcen" şarkılara ve dansa karşı dinsel risaleler yazılmıştı;[16] ibadetle ilgili olmayan edebiyat ve sanat bü-

13 J. Lawson, *Progress in Pudsey.*

14 Akla Cobbett geliyor. Ancak, hepsi 1820'lerde yayınlanan *Date Book, Every-Day Book* ve *Table Book* adlı kitaplarıyla, Strutt'un *Sports and Pastimes*'ının yanı sıra, eski gelenekleri kaydetme yolunda daha da fazlasını yapan William Hone oldu.

15 Bkz. Hammondlar, *The Black Age*, Bölüm IV.

16 Hıristiyanlığın savunucuları *Ecclesiastes*'deki "dans etmek için zaman" göndermesiyle ilgili sıkıntı çekiyorlardı. Ama, İncil'de "karşı cinsten iki kişinin birlikte olduğu dans olayına karşı hiçbir kayıt olmadığı için" yalnızca bir cin-

yük kuşku altındaydı; o korkunç "Victoria Çağı" Pazar'ı, daha Victoria doğmadan baskısını kurmuştu.

Tipik bir risale, Methodistlerin imalat yörelerinden endüstri-öncesi gelenekleri söküp atma konusundaki kararlılıklarının kapsamını göstermektedir.[17] 1799'da üç ayda bir yapılan Sheffield Toplantısı'nda, bazı üyelerin "*yıllık şölenlerde ziyaret etme ya da ziyaretçi kabul etme*" konusundaki adetlere ilişkin bütünüyle serbest olmadıklarına işaret edilmiştir. Derbyshire ve ve Staffordshire'de "Wakes", Lancashire'de "Rushbearing" ve İngiltere'nin batısında "Revels" olarak bilinen bu tür şölenlerin köken itibariyle kabul edilebilir şeyler oldukları ancak; "en şeytanca amaçlar için korkunç bir şekilde fahişeleştirildikleri"ne işaret edilmektedir. Zaman "ifrat halinde yeme ve içmeyle, çirkin, en azından yararsız konuşmalarla, gülerek, rol yaparak, putperestlik ve zina" ile geçirilmektedir... Son katılım, "karanlığın verimsiz işleriyle dostluk" şeklinde olmuştur. Para onu biriktirebilecek olan yoksullarca müsrifçe harcanmaktadır; pekçoğu borç içindedir. Bu tür şölenlere karışan Methodistler dünyevi işlere kendilerini açmış oluyorlardı: genellikle sonuç doğru yoldan ayrılıp günaha girmekti. Dünyevi işlere kendilerini açmış olan arkadaş ve akrabalarını bile geri çevirmek zorundaydılar ve bu tür ziyaretçileri kapıdan çeviremiyorlarsa onların yalnızca İncil okuma, dinî sohbetler ve ilahiler söylenerek ağırlanması gerekmektedir:

> Ey! Kardeşlerim, biz ne yapıyoruz! Odada ölüm var. Veba başlamış. Gazap düşmüş semeresiz profesörlerin peşine. Günahın uyuşukluğu üstümüze çökmüş...

Cenaze "tören"lerinde et ve içki gibi eskiden kalmış adetler de ayıplanmaktan nasibini alıyordu. Normal bir Pazar günü akrabaları ziyaret etmek bile, ani hastalık durumları dışında cevaz görmüyordu.[18]

---

sin (birbirinden ayrı olarak) gündüz ve hafta içi günlerde kutsal bir olay için dans edebileceğine cevaz verilebileceği ileri sürülüyordu. (Bu tür olaylar kaydedilmiş değildir.)

17 Peder James Wood, *An Address to the Members of the Methodist Societies* (1799).

18 Festival ya da şölenler ahalinin akrabalarını ziyaret ettiği önemli vesilelerdi ve "evlenmiş kız, çocuklarıyla birlikte babasının evini ziyarete gelirdi." Howitt

Tartışmanın harareti, Bamford'un Middleton'u gibi pekçok yerde, eski yaşam biçimi ile yeni disiplin arasındaki mücadelenin keskin ve uzun süreli olduğunu akla getirmektedir. Ve Lawson'un Pudsey hakkında anlattıkları, "şapel ahalisi"nin kasvetli halleriyle bir grup olarak topluluktan *ayrı* durduklarını göstermektedir. Dindar ailelerde yetiştirilip, daha sonra, William Lowett'in yaptığı gibi yetiştirilme biçimlerine karşı çıkan pekçok kişi vardı:

> ... bir Pazar günü bir ibadet yerine üç kez ziyarette bulunma zorunluluğu, İncil ve Dua Kitapları dışında tüm kitapların kesinlikle yasaklanması ve bir şapele doğru olmadıkça bir yürüyüşün tadını çıkarmaya bile izin verilmemesi... bu çocukça duyguları göstermek için yeterlidir. Zavallı annem... dünyanın neşeli, eğlenceli, toprağın ve havanın şarkılı şeylerini yaratan büyük gücün her şeyden önce ciddi bir yüz, düzgün giysiler ve yarı uykulu bir yüzle karşılanması gerektiğini ve gerçek dinin insanın düşüşünü defalarca anlatan öyküyü dinlemekten ibaret olduğunu düşünürdü...[19]

Lovett gibi, savaş sonrası kuşaktan pekçok insan için geri ve hoyrat olanlar Methodistlerdi. Ve bu durum bizi, Sanayi Devrimi sırasındaki işçi sınıfı topluluklarının ahlâki durumları ve davranış biçimleri hakkında genelleme yaparken karşı karşıya bulunduğumuz çok büyük güçlükler konusunda uyarmaktadır. 1780'le 1830 yılları arasında büyük değişikliklerin olduğu açıktır. "Ortalama" İngiliz çalışan adamı daha disiplinli, "saat"in üretken temposuna daha bağımlı, daha ağırbaşlı ve metodik, daha az tahripkâr ve daha az kendiliğindendi. Geleneksel sporlar yerini daha yerleşik hobilere bırakmıştı:

---

bunları, "sürekli bağımlılık makinesinde kısa duraksama anları" olarak tanımlamakta ve köylerde yaşlı insanlara çocukları sorulduğunda onların, "Bakalım, bakalım onları festivalde göreceğiz" diye cevap verdiklerini aktarmaktadır. Disiplin yanlısı Wedgwood bile "dünya bunlar yüzünden sonu gelecek olsa bile katılınması gereken" festivallere yenik düşmüştü: R. E. Leader, *Reminiscences of Old Sheffield* (Sheffield, 1876), s. 200-202; W. Howitt, *Rural Life of England* (1838), I, s. 59, 245-254; N. McKendrick, *a.g.e.*, s. 46.

19 Lovett, *a.g.e.*, I, s. 8.

> Quoitlerin atletic idmanları, Güreş, ayak-topu, hapishane demirleri,* uzun okla atış talimi gibi oyunlar terk edilmişti... şimdi güvercin meraklıları, kanarya ve lale yetiştiricileri vardı...

ya da Lancashireli bir yazar 1823 yılında böyle yakınıyordu.[20] Francis Pale, sık sık "çalışan insanın kişiliğinde" bir yücelme ve öz-saygı artışı şeklinde ifade ettiği değişiklikten söz ediyordu. Peterloo'dan bir hafta sonra, "Hele Lancashire'e bir bakın" diye yazıyordu:

> Son yıllara kadar kasabanın sokaklarında yürüyen bir yabancı "pohpohlanır" yani yuhalanırdı ve "dışarlıklı" kimi zaman taşa tutulurdu. "Lancashire zorbası" yaygın ve uygun bir nitelemeydi. Yakın zamanlara kadar onlardan 500'ünü bir yerde toplamak tehlikeliydi. En azından kasap dükkânları ve fırınlar yağmalanırdı. Şimdi 100.000 insan bir araya geliyor ve ayaklanma çıkmıyor...[21]

Bu noktada değerlendirme daha da zor bir hale geliyor. Cobbett'ten Engels'e pekçok çağdaş yazar eski İngiliz geleneklerinin ortadan kalkışına hayıflanırken meseleyi yalnızca köy ve kırla ilgili bir şey gibi görmek saçmadır. Bu geleneklerin tümü zararsız ya da garip ve hoş değildi.

19. yüzyılın ilk onyıllarında, Colne'den Plymouth'a, Sheffield'den Smitfield Market'a kadar çok değişik yerde erkeklerin karılarını sattıkları durumlar görülürdü; gerçekten de kadın sadakatsiz olduğunu itiraf ederse, halk arasındaki inanışa göre bu kocaya verilmiş bir haktı: (Plymouth sığır pazarında karısını satılığa çıkaran bir adam) "ülkedeki pekçok adam, bunu yapabileceğimi söyledi" diyordu.[22] Bridewell'de cezalandırılan ve kendisini kur-

(*) Genellikle iki gruba ayrılmış erkek çocuklar arasında karşı taraftaki oyuncuyu ebeleyerek esir alma esasına dayanan bir oyun - ç.n.

20 Guest, *a.g.e.*, s. 38-39.

21 Wallas, *a.g.e.*, s. 145-146.

22 *A True and Singular Account of Wife Selling* (Gateshead, 1822): J. Carr, *Annals and Stories of Colne* (Colne, 1876), s. 83; *Leeds Mercury*, 28 Ağustos 1802; *Trades Newspaper*, 14 Ağustos 1825; *The Times*, 23 Kasım 1822; G. C. Miller, *Blackburn*, s. 92 (*Blackburn mail*, 4 Eylül 1793); Pinchbeck, *a.g.e.*, s. 83; H.W.V. Temperley, "The Sale of Wives in England in 1823", *Hist. Teachers Miscellany* (Norwich, 1925), III, s. 67; ve (kuşkusuz) Hardy'nin *Mayor of Casterb-*

tarması beklenen kilise cemaatinin belki de sahip çıkmadığı evli olmayan annenin, "neşeli İngiltere"yi benimsemesi için çok az neden vardı. Gin Lane'in, Tyburn Fuar'ının, şehevi sarhoşlukların, hayvanlarla cinsel ilişkinin ve ortaya konan ödül parası için üzerinde demir çıkıntıları olan tahta ayakkabılarla yapılan ölümcül kavgaların artık bırakılmış olmasına üzülmek gerekmez. Methodizmin çalışma-disiplini ne kadar baskıcı ve sakatlayıcı olsa da, Sanayi Devrimi *bir şekilde* çalışma-disiplini olmadan gerçekleşemezdi ve eski ile yeni arasındaki çatışma, hangi şekilde olursa olsun kaçınılmaz olarak acılı olmak zorundaydı.

Ancak, geleneksel "eğlence"ye karşı ya da ondan yana olan saflaşmalar, çözümlemeye kafa tutacak denli karmaşıktır. Örneğin çoğu kez, eski tip Tory eşrafın eski adetlere hoşgörü ile baktığı ya da onları saldırıya karşı savunduğu sanılmıştır. Kırsal beldelerde zaman zaman durumun böyle olduğuna ilişkin kanıtlar da vardır. Fakat aynı eşraf oyunlarını savunmak için intikamcı önlemler almakla da şöhret kazanmıştır. İmalat merkezlerine ne kadar yakın oturmaya başlamışlarsa, ayrıcalıklarını ve özel hayatlarını o ölçüde kıskançlıkla savunmuşlardır. Çünkü Sheffield bıçakçılarının kızları için artık Mayıs ayında ceviz toplamak söz konusu olamayacaktı (sokaklar, ceviz toplayanların cezalandırılacağına ilişkin afişlerle doldurulmuştu):

> [1812 yılında bir broşür yazarı şöyle yakınıyordu:] Ülkenin büyükleri, hadi balıklar konusunda bir şey demeyelim, tüm Tavşanlar, Keklikler, Çulluklar, Fundalık kuşları vs. vs.üstünde hak iddia etmişlerdir ve sonunda dikkatlerini ortak alanlardaki cevizlere yöneltmişlerdir.[23]

---

ridge. Bu olaylardan bazıları, uygulamanın her zaman insanlık dışı bir iş olmadığını, karının rızası ile halkın başvurduğu bir boşanma biçimi olduğunu düşündürmektedir. Kadın aşığı tarafından parası peşin ödenerek "satın alınmıştır" ve açık pazarda yapılan bu satış işlemi halkın gözünde satışı meşrû kılmıştır. Boşanmanın başka yolu yoktu.

23 Ezilenlere Acıyan Birisi, *The Beggar's Complaint* (Sheffield, 1812). Bunalım günlerinde, izinsiz ya da yasak avlanma konusu, imalat yörelerinde kimi zaman iç savaş görünümleri kazanmıştır. Nottingham Luddistlerinin bir belgesi (H.O. 42.119, 24 Aralık 1811) şöyle demektedir: "çok tehlikeli bir izinsiz avcı çetesi, Nottingham yakınlarındaki Wollaton'da Lord Middleton'un avlağına girmiş ve 100'den fazla sülünü yok etmiştir." Ayrıca "İzinsiz Avlanma Sava-

Ya da bir başka örneğe başvurmak gerekirse, yoksulların Pazar eğlencelerine Methodistlerin ve *Evanjelik*lerin saldırısı çoğu kez işgüzar yobazların ya da İblis'le dramatik bir hesaplaşma vesilesi arayanların kışkırtmasıyla olmuşsa da,[24] kimi durumlarda işler daha da karmaşıktı. 1830'larda Newcastle yöresinde her mezhepten *Evanjelist*ler, çiftçilerin fuarlarda hasatlarının ürününü elde ettikleri ve kumar masaları, yarışmalar ve bol içki nedeniyle amelelerin de büyük rağbet gösterdiği "Pazar satışları"na karşı sert bir mücadele yürütmüşlerdir. Pazar günü kurulan fuarlardan yana çıkanlar arasında Chartistler, çiftçiler, seyyar satıcılar, kitapçılar ve pub sahipleri yer alırken, sendikacılar *Evanjelist*leri desteklemişlerdir.[25]

Methodizm tarihçilerinin varsaymak eğiliminde oldukları gibi, çalışan insanların tavırlarındaki değişikliğin Wesleyci öğretiden kaynaklanmış olması o kadar kesin değildir.[26] Hiç kuşkusuz genel olarak *Evanjelik* hareket, özel olarak da Pazar okulları, 19. yüzyıl zanaatkârının Püriten kişilik yapısına, yetişme tarzının sığlığını reddederek (Lovett gibi) özgür düşünceli olanların varlığına rağmen, büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Todmorden'de, eski bir boğa güreş alanının arazisi üzerine kurulan Methodist şapeli bu değişimin simgesi olarak görmek doğru olur. Ancak kanıtlar çoğu kez gereğinden fazla tek yanlı bir biçimde sunulmaktadır. Eğer kimi eski hurafeler ortadan kalkmışsa, yeni türden histerik hayaller çok artmıştır. Kaba ve insanlık dışı hurafeleri bizzat Wesley'in kendisi körüklemiştir: kitap falı, şeytanın egemenliğine girileceği inancı, 18. yüzyılda bilinenlerden daha zalimce ve tehlikeli tıbbi tedavi biçimleri. Methodist Ranterlerin ve Southcottçuların sapkınlıklarına işaret etmiştik. Dahası, *Evanjelik* esnafın ya da zanaat-

şı"nın çok mükemmel öyküsü için bkz. E.W. Bovill, *English Country Life 1780-1830* (1962), Bölüm XII.

24 İlkel Methodistlerin kurucusu Hugh Bourne, Mayıs ayının ilk Pazar günü Wrekin'in zirvesinde eğlence tertip etmenin bir gelenek olduğunu 1808 yılında öğrenmiştir: "Bir anda vaizler bulup bir kamp toplantısı yapmak aklıma geldi." Ayrıca onun Norton "festivalleri"ne karşı oluşu ve 1807 Mow Cop'daki ilk kamp toplantıları için bkz. J.T. Wilkinson, *Hugh Bourne*. S. 43-47, 58-59.

25 Bkz. J. Everett, *Sunday Hirings* (Newcastle, 1837); *Newcastle Sabbath* (süreli yayın), 16 Haziran 1838 ve izleyen sayılar.

26 Örnekler için bkz. J. Wesley Bready, *England Before and After Wesley* (1938); J. H. Whiteley, *Wesley's England* (1938), ve Dr. Wearmouth'un kitapları. Radikalizmin ahlâki ağırbaşlılığı için ilerdeki Sınıf Bilinci bölümüne bakınız.

kârların hurafelere bürünmüş dış görünüşlerinin altında daha soğuk ve daha adi cadı-avlama ve gericilik biçimleri sürüp gitmektedir: çocuk ölümleri konusundaki kadercilik, "ateist"lere ve özgür düşüncelilere karşı şiddetli hoşgörüsüzlük.

Gerçekten de, *Evanjelist*lerin entellektüel aydınlanmanın ajanı oldukları türünden iddialarla karşılaşınca eski hurafeler ve yeni yobazlık konusunda çok dikkatli olmak gerekmektedir. Methodistlerin bir mezhep olarak katılıklarına, kendi üyelerini, doğru yola gelmemiş olanların zehirlemesinden uzak tuttuklarına ve kendilerini birahaneler ve İblis'in mevzilerinde ikamet edenlerle bir iç savaş halinde gördüklerine daha önce işaret etmiştik. Herhangi bir toplulukta Methodistlerin bir azınlık grubu oluşturmaları halinde her iki tarafta da tavırlar sertleşiyordu; günaha karşı açıklamalar ve erdemlilik gösterileri, gerçek davranışlar konusunda olduğundan daha çok karşılıklı hınçların ortaya konmasında kendini gösteriyordu. Üstelik 19. yüzyıl başlarının havası, özellikle de el işçileriyle fabrika işçilerinin değerleri ya da çocuk emeğini savunanlarla ona karşı çıkanlar arasındaki değerler birbiriyle çatıştığında iddialar ve karşı iddialarla yüklüydü. Fabrika sistemini eleştirenler bunu aile hayatının yıkıcısı olarak görüyorlar ve sürekli olarak fabrikaları en büyük cinsel ahlâksızlıkların merkezi olarak suçluyorlardı. Lancashire fabrika kızlarının kaba dilleri ve serbest tavırları pekçok tanığı şaşırtıyordu. Gaskell, gençlikleri dinin etkilemediği bir özgürlük içinde geçen, evlenmenin yalnızca hamile kalma durumlarında söz konusu olduğu yerel işçilerin köy hayatına özgü masumiyetini fabrikanın ateşli şırfıntılığı ile karşılaştırıyordu. Ona göre fabrikalarda kimi işverenler, fabrika kızlarıyla,

> Romalıların şehvetli sefahat alemlerinin, Hindistan'daki Pagoda kızlarının ve en azgın Osmanlı'nın harem hayatının yüzünü kızartacak

sahneler ortaya koyuyorlardı.[27] Bu tür renkli öyküler, doğal olarak, yalnızca işverenlerin değil, bizzat fabrika işçilerinin de gücüne gidiyordu. Pekçok kırsal yörede gayrimeşrûluk oranlarının fabrika kasabalarıyla karşılaştırıldığında çok daha büyük olduğu-

27 *The Manufactoring Population of England*, s. 64.

na işaret ediyorlardı. Pekçok fabrikada ahlâki davranışlara büyük özen gösteriliyordu. Eğer fabrika sahipleri arasında "Osmanlılar" varsa, ahlâki bir kaçamağı yakalanan kızların işine derhal son veren babacan adamlar da vardı.

Tartışma, yalnızca aile hayatı ve cinsel davranışlara ilişkin verilerin kıtlığı yüzünden değil, kanıtların bize anne-babalarla çocuklar ya da erkeklerle kadınlar arasındaki temel ilişkiler konusunda çok az şey söylediği için pek verimli değildir. Kiliseler, hiç kuşkusuz, sarhoş ya da güçsüz anne-babaların çocuklarına çektirmiş oldukları acılara tanık olanlar arasından taraftarlar kazanmıştır. Ancak cinselliği bastıran kuralların ya da patriyarkal aile ilişkilerinin gerek mutluluk gerekse sevgiyi güçlendirdiğine ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. Soğuk ve suçlulukla yüklü bir cinsellik karşısında hayvani arzuların peşinde koşmak bile tercih edilebilir. Zira, 19. yüzyılın başlarında cinsel davranışlar daha sınırlı ve ketum bir hal almış olsa bile öte yandan büyük şehirlerde fahişelik de artmıştır. Ayrıca, kiliseye üye olmak ya da hattâ evlilik biçimleri ile aile içindeki sadakat konusunda herhangi bir nedensellik ilişkisi kuramayız. Mayhew, dinsizliğin ve cariyeliğin yaygın olduğu seyyar sebzeciler arasında bile dinibütün Hıristiyanlar kadar karşılıklı sadakat görüldüğünü keşfetmiştir.

Çalışan insanlar Sanayi Devrimi'nde gerçek ve kendi kollektif sıkıntılarını ve umutlarını derinden ifade eden ama kişisel ilişkilere uygulandığı zaman yetersiz kalan gösterişli bir ahlâki söylem keşfetmişlerdir. Ama bu yıllarda pekçok insanı ayakta tutan kahramanca aile bağlılıklarına ilişkin pekçok kanıt da vardır. Ve ayrıca, esas itibariyle Radikaller ve özgür düşünenlerden oluşan azınlıktaki bir grubun, 18. yüzyılda çalışan insanlar arasında görülmediği ölçüde bilinçli olarak yoldaşlık ve eşitlik arayışı içinde olduklarına ilişkin deliller de vardır. Nişanlısı (bir hanımefendinin nedimesi) doktrin konularında onu sapkın olarak gördüğü için bir yıl süreyle nişanı bozulan, ama evlendikten sonra kendi kişisel eğitimini karısıyla paylaşan "karşımıza çıkan değişik konuları ona okur ve açıklardım" diyen mobilyacı William Lovett, bu alanda bir örnek olarak gösterilebilir.

İşte bu noktada dengeyi bulmak çok zordur. Bir yanda Sanayi Devrimi'nin kadının statüsünü yükselttiği iddiasının, aşırı çalış-

ma saatleri, sıkıntılı barınma koşulları, çok sayıda çocuk doğurma ve korkunç bebek ölüm oranlarıyla yan yana getirilmesi. Öte yanda, tekstil yörelerinde kadınlar için çok bol olan istihdam olanağının kadınlara bağımsız ücretli işgücü statüsünü kazandırması. Evde kalmış kız ya da dul, akrabalarının ya da köy ya da kilise cemaatinin yardımlarına bağımlı kalmaktan kurtulmuştu. Evlenmemiş bir anne bile, pekçok fabrikadaki "ahlâki disiplinin" gevşekliği sayesinde daha önce görülmemiş bir bağımsızlık kazanabiliyordu. Macclesfield'deki en büyük ipekli fabrikalarında, iyi ahlâklı işverenler bir tek "yanlış adımı" görülen kızları işten çıkarmakla övünebiliyorlardı. Bu durumu işlerin daha rahat olduğu Manchester'deki durumla karşılaştıran bir tanık ahlâkçıları rahatsız edebilecek gözlemler ortaya koyuyordu:

> Büyük bir genellikle... gayrimeşrû çocukları olan annelerin sokulmadığı fabrika ve imalathanelerin bulunduğu yerlerde sokakların fahişelerle dolu olduğunu görüyorum; buna karşılık, çocuk doğurduktan sonra kızların işlerine geri dönmesine izin verilen yerlerin sokaklarında bu zavallı yaratıklardan nisbeten daha az görülüyor.[28]

Dönem, bu tür pekçok paradoks ortaya koymaktadır. Savaş yılları, "Jakobenlik"le ilişkilendirilen kadın haklarını sınırlandıran ya da reddeden pekçok vaaz verici ya da uyarıcı risaleye tanık oldu. Evlilikte kadının ikincil durumu en açık terimlerle ifade ediliyordu. "Hıristiyan kitapları" diye açıklıyordu Paley, evlilikte kadına, "öylesine kesin ve mutlak bir itaat emreder ki, bu itaat suça ilişkin olmayan ya da kadının mutluluğu ile tümden çelişmeyen her alanı kapsar."[29] Ancak aynı yıllar, genellikle büyük şehirlerdeki zanaatkârlar ve profesyonel insanlar arasında, Fransız Devrimi öncesinde görülebilecek en kapsamlı taleplerin ortaya konduğu çok inatçı bir azınlık geleneğine de tanık oldu. 1790'larda Mary Wollstonecraft, William Blake ve Thomas Spence'in ileriye sürdü-

28 W. Dodd, *The Factory System Illustrated*, s. 194. Margeret Hewitt, genellikle 1840 sonrası kaynaklara dayanarak kimi kanıtları, *Wives and Mothers in Victorian Industry* (1958), özellikle bölüm V'te değerlendiriyor.

29 W. Paley, *Concise Admonitions for Youth* (1809), s. 68. Ayrıca bkz. T. Gisborne, *Enquiry into the Duties of the Female Sex* (1797), özellikle s. 226-229.

ğü iddialar hiçbir zaman bütünüyle terk edilmedi; bunlar yalnızca Shelley'in çevresinde değil, savaş sonrası yılların radikal yayınlarında da yinelenir. Bu talepler, *Black Dwarf*'da itiraz yollu; Richard Carlile'ın yayınlarında daha keskin bir şekilde; en güçlü olarak da Anna Wheeler, William Thompson ve Owenci harekette seslendirilir.[30] Ancak, tekstil yörelerinde kadının değişen ekonomik statüsü, ilk önce ve yaygın bir şekilde çalışan kadınların siyasal ve toplumsal ajitasyona katılmalarını olanaklı kılmıştır. 18. yüzyılın son yıllarında kadın çıkar dernekleri ve Methodist kadın sınıfları onlara deneyim ve özgüven kazandırmış olabilir: kadınların yerel vaiz olarak çalışabilmeleri talebi, sürüp giden Wesleyci bir "sapkınlık" olmuştur. Ancak savaş yılları, yalnızca iplik fabrikalarında değil, aynı zamanda el tezgâhlarında artan işgücü talebiyle, süreci hızlandırmıştır.[31] 1818 ve 1819'da, Blackburn, Preston, Bolton, Manchester, Ashton-under-Lyne'de ilk Kadın Reform Dernekleri kuruldu. Samuel Bamford'un anlattıkları -eğer güvenebilirsek- bilinçlenmede ileriye doğru ani bir atılımın olduğunu göstermektedir. Lancashire-Yorkshire sınırındaki Saddleworth yöresinde;

> Bir konuşmam sırasında ben, bu tür toplantılara katılarak ve el kaldırarak kararların lehinde ya da aleyhinde oy veren kadınların oy hakkının doğruluğu ve haklılığı konusunda ısrar ettim. Bu yeni bir fikirdi; o çıplak dağdaki toplantıya katılmış olan çok sayıda kadın bundan çok memnun kaldılar. Erkekler muhalefet etmeyince karar tasarısı kadınların oyuna sunuldu ve onlar pekçok gülüşmeler arasında ellerini kaldırdılar; ve o tarihten itibaren Radikallerin toplantılarında kadınlar erkeklerle birlikte oy kullandılar... Başkanları, komisyonları ve öteki yetkilileri kadınlardan oluşan kadın siyasal birliklerinin kurulması gelenek oldu; kısa süre sonra bu gelenek ... din ve hayır kurumlarınca bizden ödünç alındı.[32]

30 *Black Dwarf*, 9 ve 30 Eylül 1818; Carlile ve Owenciler için "Sınıf Bilinci" başlıklı XVI'ncı bölüme bakınız.

31 Savaş yıllarında dokumacı kadın sayılarındaki artışlar için bkz. Ivy Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution* (1930), s. 164-166.

32 *Passages in the Life of a Radical* (1893 baskısı), s. 141-142.

(Aynı günlerde Newcastle'da Jabez Bunting'in temsilcilerinden birisi, reform için afişler hazırlayan "dindar kızkardeşler"in yokluğuna hayıflanıyordu.) 1815'le 1835 arasındaki yirmi yıl kadın işçiler arasındaki bağımsız sendikal hareketin ilk belirtilerine tanık oldu. 1835 yılında, West Riding'de tarak ayarlayıcısı 1.500 kadının grevi hakkında yorum yapan John Wade, işin özüne işaret ediyordu: "Felaket tellalları, kadınların bağımsızlığının bu göstergelerini, "alt sınıfların eğitimi"nden ziyade kurulu düzene yönelik bir tehdit olarak görebilirler."[33]

Ancak bu ilerlemede bile bir paradoks duygusu vardır. Kuzeyli çalışan kadınların Radikalizmi, kaybedilen statünün nostaljisi ile yeni kazanılan hakların bir bileşkesiydi. Güçlü bir şekilde kabul gören teamüle göre, kadının statüsü, onun aile ekonomisi içinde ev kadını olarak, ev işlerinin düşünülmesi ve yönetimi, pişirip kotarma, temizlik ve çocuk bakımı gibi alanlardaki başarısının aleyhine gelişmişti. Fabrikada ya da tezgâh başında tam zamanlı olarak kazanılan ve yeni talepleri gündeme getiren bu yeni bağımsızlık aynı anda kişisel bağımsızlıkta ve statüde bir kayıp olarak algılanmıştı. Kadınlar işverene ya da işgücü piyasasına daha bağımlı olurken, iplik bükme, kümes hayvanları yetiştirme gibi kendi kapılarının önünde gelir sağladıkları dönemler onlar için bir "altın" geçmiş oluvermişti. İyi zamanlarda köy ekonomisi gibi ev ekonomisi de evin çevresinde dönen bir yaşam biçimini desteklemişti. Burada içsel arzu ve zorlamalar dışarıdan sağlanan disiplinden çok daha aşikârdı. Endüstriyel farklılışma ve uzmanlaşmadaki her aşama aynı zamanda karıyla koca, ana-babalarla çocuklar arasındaki alışılagelmiş ilişkileri bozarak ve "iş"le "hayat" arasındaki farklılığı daha da keskinleştirerek aile ekonomisine de vurdu. Bu farklılaşmanın, çalışan kadının evine birtakım aygıtlar şeklinde emek tasarrufu sağlayan kazançlarla geri dönmesi için tam bir yüzyıl geçmesi gerekecekti. Bu arada, aile her sabah fabrikanın çanı ile kaba bir biçimde parçalandı ve aynı zamanda ekmek parası kazanan birisi olan anne, çoğu kez hem ev hayatının hem de çalışma hayatının mağduru olduğunu düşündü.

Boltonlu Kadın Reformcular, 1819 yılında William Cobbett'i

33 J. Wade, *History of the Middle and Working Classes* (1835), s. 570-571.

"Bir zamanlar emeğimizin ürünü ile donatılmış bir tepsi İngiliz konukseverliğini önünüze koyarak sizi buyur edebilirdik," diye karşılıyorlardı: "Bir zamanlar İngiliz kadınlarının ümit verici pembe yüzleriyle sizi selamlayabilirdik... Temizliği ve düzeni Kralımızın sarayı ile yarışabilecek kulübelerimizi sizin görüşünüze sunabilirdik." Blackburnlu Kadın Reformcular da aynı temayı, "bütün süsleri yağmalanmış evlerini"... kendi aileleri samanlar üstünde yatarken köy soyan tiranlar "kuştüyü yataklar"da yatsın diye "duygusuz vergi tahsildarının merhametsiz eliyle parçalanmış" yataklarını, öne sürüyorlardı. Her şeyden önce çocukları adına yakınıyorlardı: "kimilerinin domuzlara bile vermeyeceği kötü yiyecekleri silip süpürüşlerini görerek her gün kalbimiz yaralanıyor." Kısa süre sonra onların desteğini *Cottage Economy*'siyle (Kulübe Ekonomisi) pekiştirecek olan Cobbett'e ve ayrıca "Ev" konusuna yaptığı vurgu ile Oastler'e yakınlaşmaları doğaldı. Ne Cobbett ne de Oastler kadınların oy hakkına en küçük bir destek bile vermediler. Kadın Reform Dernekleri de kendi adlarına böyle bir talebi ortaya atmadı. Onların rolü, erkeklere manevi destek sağlamak, reform gösterilerinde merasimle sunulan özgürlük afişleri ve şapkaları yapmak, karar tasarıları sunmak, nutuklar atmak ve toplantılarda sayıları kabarık tutmakla sınırlıydı.[34] Ama bu katılma biçimleri bile karşıtlarının istismarına yol açıyordu. Manchester'in "eteklikli reformcuları", *Courier*'de, "cinsin ve kalbin en kötü fahişeliklerinden" suçlu, "istasyonlarını terk etmiş", "fesat ve dine saygısızlığın şamatacı suçları" için karı ve anne olmanın "kutsal niteliklerini" bir yana bırakmış "aşağılık kadınlar" olarak tanımlanıyordu. Kadınların oy hakkı konusundaki düşünceleri ne olursa olsun Cobbett Kadın Reformcuların yardımına koşmak için duraksamadı:

> Sanki kadınlar yulaf ezmesi pişirmekten ve odayı süpürmekten başka iş için yaratılmamışlar gibi! Sanki kadınların hiç aklı yokmuş gibi! Sanki Hannah Moore ve Dinsel Risale Beyleri İngiltere'nin kadınlarını Afrika'nın karaderili kadınlarının

34 Bir başka geleneğin başlamasına da Manchester Siyasal Biriliği'nin toplantısına ilişkin bir muhbirin 17 Kasım 1819 tarihli raporuna dayanarak göndermede bulunabiliriz: "Birlik *fevkalade yoksuldur*, kendi paralarını ödeyemedikleri için Kadınlar Birliği'nden yardım almaya çalışmaktadır." (H.O. 42.198)

düzeyine indirmiş gibi! Sanki İngiltere'nin hiçbir zaman kraliçesi olmamış gibi...!"[35]

Karşılıklılığın Ritüelleri

"Eski İngiltere'nin yok oluşu" çözümlemeden yakayı tekrar tekrar sıyırmaktadır. Eğer Sanayi Devrimi'nin yerleşmiş toplumsal bir bağlam değil de iki hayat tarzı arasındaki bir geçiş biçimi olduğunu hatırlarsak değişimin çizgisini daha açık bir şekilde görebiliriz. Ve bir tek tipik topluluğa (Middleton ya da Pudsey) değil de birarada varlığını sürdüren çok değişik topluluklara bakmamız gerekir. Yalnızca güney-doğu Lancashire'de, birbirine birkaç mil mesafede krallığın her tarafından göçmenlerin doluştuğu kozmopolit Manchester; (Bridgewater Dükü'nün madenleri gibi) yarı-feodal durumdan çıkmaya başlayan maden ocağı köyleri, (Turton gibi) babadan kalma model köyler; (Bolton gibi) yeni fabrika köyleri ve eski küçük dokumacı köyleri görülebiliyordu. Bu toplulukların tümünde, hepsi de disiplin ve sınıf bilincinin gelişmesine yönelik, birbiri içine geçmiş, bir dizi etki söz konusuydu.

19. yüzyıl başlarının işçi sınıfı topluluğu, paternalizmin ya da Methodizmin değil, ileri derecede bilinçli işçi sınıfı mücadelesinin ürünüydü. Manchester ya da Newcastle'da sendika ve yardım derneklerinin öz-disiplin ve topluluk amacına hizmet etmeyi esas alan gelenekleri 18. yüzyıl ortalarına kadar geri gider. 1750'ler Manchester'inin tuhafiye dokumacıları kurumsal etiket ve süreçlere çoktan titizlikle uyuyorlardı. Komite üyeleri belirli bir düzene göre oturmak zorundaydılar. Kapılar kilitli tutulmalıydı. "Sandık"ın gözetimi için dikkatle geliştirilmiş kurallar vardı. Üyeler, "Aşırılık, Düşmanlık ve Saygısızlığın, tüm Derneğin Hayatî temellerini kemiren birer Bela ve Mikrop" olduğu konusunda uyarılıyorlardı.

> Eğer bu Derneği Bira ve Tütünle kendilerini eğlendirmek ve her Konuda sohbet etmek üzere bir araya gelmiş adamlar topluluğu olarak görmüyor da Yüzlerce insanın ... geçimini sağladığı... bir mesleğin Haklarını ve Ayrıcalıklarını Korumak

35 *Political Register*, 23 Ekim, 29 Aralık 1819; *Courier*, 15 Temmuz 1819.

üzere bir araya gelmiş bir Dernek olarak görüyorsak... O zaman Üyelerinin rastgele bir araya gelmiş insanlar olarak, kendi aralarında her Konuda gelişigüzel konuşuyor olmaları ne kadar uygunsuz görünmektedir...

"Edep ve Intizam" simge sözcüklerdi; ve "Beyefendiler ve Yöneticilerin" böyle bir intizamı gördüklerinde, "bu tür bir Derneği cezalandırmak yerine ona saygı göstermeyi tercih edeceklerini" bile umut ediyorlardı.[36]

Bu durum, öz-saygısı olan zanaatkârın davranış kalıbını temsil ediyordu. Bununla birlikte böylesi bir vakârın yetkililerin sempatisini kazanacağı umudu geniş ölçüde boşa çıkmıştı. Hardy ve Place gibi adamlar, eğitimlerini Londra'da buna benzer bir okulda almışlardı. Ancak Sanayi Devrimi ilerledikçe bu davranış kalıbı (kimi zaman örnek kurallar biçiminde) çalışan insanların çok daha geniş kesimlerine yayıldı. Küçük esnaf, zanaatkârlar, işçiler - hepsi kendilerini hastalığa, işsizliğe karşı korumak ya da cenaze masraflarının[37] karşılanmasını sağlamak için yardım dernekleri ya da "sandık kulüpleri" üyesi olarak garanti altına almak istiyorlardı. Ama ortak fonların korunması, toplantıların muntazam bir şekilde yürütülmesi ve tartışmalı konuların sonuçlandırılması için gerekli olan disiplin, çalışma hayatının yeni disiplini kadar kendi kendini yönetme konusunda da çaba gerektiriyordu. Napoléon savaşları sırasında Newcastle ve çevresindeki yardım derneklerinin düzeni ve kurallarının incelenmesi bize Boltonlu pamuklu ustasınınkinden daha kesin ve ayrıntılı bir cezalar listesi olduğunu göstermektedir. Bir Genel Dernek, üyelerine, hastalık parasını bir "başka üyeye aktarmak", Pazar günü içkili olmak, bir başka üyeye vurmak, "birbirlerini takma adlarıyla çağırmak", dernek odasına sarhoş gelmek ve olmadık yerde Tanrı'nın adını anmak gibi davranışlar için para cezası uyguluyordu. Malt İmalatçıları Loncası, *herhangi bir* zaman

36 Wardsworth ve Mann, *a.g.e.*, s. 345-347.

37 Çalışan insanlar cenaze törenlerine olağanüstü bir önem atfediyorlardı. Yoksul bir cenaze toplumsal aşağılanmanın ta kendisiydi. Halk arasında cenaze töreni çok önemseniyordu ve ölmek üzere olan adamın kafasını çok meşgûl ediyordu: "Beni John Rawson, John Roberts ve John Roper'in taşımalarını isterim" diye yazıyordu mahkûm olmuş bir Luddcu, "sevgili karıcığım diğer üçünü de sen seç.": *The Surprising... History of 'General Ludd'* (Nottingham, t. y.), s. 239.

sarhoş gezenlere ya da kardeşlerin ya da karılarının cenazesine katılmayanlara ceza kesiyordu. (1755 gibi erken bir tarihte kurulmuş olan) Cam İmalatçıları, toplantılara katılmayanlara, görev rotasyonuna uymayanlara; istenmediği zaman sessizliği bozanlara, hep birarada konuşanlara, idare memuruna karşılık verenlere, kulüpte bahse tutuşanlara ya da (ortak bir kural olarak) sırları dernek dışına taşıyanlara para cezaları kesiyordu. Dahası,

> Kötü şöhretli, kötü huylu, kavgacı ya da düzensiz olan kişiler bu derneğe kabul edilmeyecektir... Maden işçisi, kömür ocağı çalışanı, lağım işçisi ya da sucular kabul edilmeyecektir...

Sucular, altta kalmamak için, "temiz olmayan bir kadınla yatan ya da kodese girmiş ya da firengiye yakalanmış" herhangi bir üyelerini hastalık parasından yararlandırmama kuralını ekliyorlardı. Birbirlerini şehvete tahrik eden ya da aşağılayan üyeler para cezasına çarptırılacaklardı. Oybirliği Derneği'nin, hastalık parasını hak eden üyeleri arasında "birahanelerde görünenler, kumar oynayanlar ya da sarhoş gezenler" olursa bu parayı alamayacaklardı. Oybirliğini sürdürebilmek için, "siyasal ve dinsel ya da hükümet ve yöneticilerle ilgili konularda tartışma ya da söylem geliştirenlere" uygulanmak üzere para cezaları öngörülmüştü. Tüm Esnaf Yardımlaşma Derneği, dama oyunundaki "çekme" kuralına benzer şekilde, "eğer bir üyesi kardeşine ceza vermek durumunda kalır da ceza vermezse" para cezası uyguluyordu. Kunduracılar, kâhyanın izni olmadan içki ya da tütün alıp getirenlere para cezası kesiyorlardı. Dülgerler ve Doğramacılar, "sadakatsiz duyguları" ya da "siyasal şarkıları" yasaklıyorlardı.[38]

Bu kurallardan bazılarının, siyasal söylemin ya da şarkıların yasaklanması gibi, çok az uygulanmış olması mümkündür. Bu tür

38 *Laws and Orders of the Friendly Society who met at the House of Mr. Wm Forster...* (N. Shields, 1795), s. 11; *Rules and Orders of the Brotherhood of Malsters* (Newcastle, 1796); *Articles, Laws and Rules of the Glass-makers Friendly Society* (Newcastle, 1800), s. 5, 11, 15; *Articles... of the Friendly Society of Waterman* (Newcastle, 1804), s. 11; *Articles of the Unanimour Society* (Newcastle, 1804), s. 11; *Articles... of the Friendly Society of All Trades* (Newcastle, 1804), s. 9; *Articles of the Society of Cordwainers* (Hexam, 1806), s. 8; *Rules of the Philantropic Society of House-Carpenters and Joiners* (Newcastle, 1812), s. 7; *Articles ... of the Miners Society* (Newcastle, 1817).

derneklerden kimisi, bir handa toplanan yirmi-otuz zanaatkârdan oluşan az sayıda kişinin bir araya geldiği özel hasta dernekleriyken diğerleri muhtemelen sendikal hareketi kucaklıyordu. İki Yasa'dan sonra Sheffield'de olduğu gibi Newcastle'da da yardım derneklerinin kurulmuş olması, muhtemelen Jakoben örgütlenmeye olanak sağlamak içindi. (1816 yılında bir yardım derneğinin bir "grup üyesi", Newcastle'daki pekçok derneğin "krala sadık, vatansever ve barışçıl kuralları olduğuna ama bu kuralların hararetli tartışmayı ve kırıcı konuşmaları önlemeye yetmediği"ne tanıklık ediyordu.)[39] Savaş yıllarında otoriteler bu derneklerden büyük kuşku duyuyorlardı ve bu kuralların konmasının bir nedeni yerel yöneticilerin üyeliği kontrol edebilmesiydi. Ancak sendikaların ve işçi kulüplerinin günümüzdeki çalışma yöntemlerini birazcık bilen herkes, günümüzde de mevcut kimi kuralların kökenini kolayca görebilir. Bir bütün olarak ele alındığında bunlar, kazanılmış olan öz-disiplinin ve gerçekten etkileyici bir düzeyde olan deneyim birikiminin yaygınlaşmasının sağlandığının göstergeleridir.[40]

Yardım dernekleri üyelerinin sayılarına ilişkin istatistikler, 1793 yılında, 648.000, 1803'te 704.350 ve 1815'te 925.429 üye sayısının varlığına işaret etmektedir. Her ne kadar, 1793'deki birinci Yardım Dernekleri Yasası'na göre dernek fonlarının kusurlu yöneticilere karşı korunmasını sağlamak amacıyla kayıt zorunluluğu söz konusu idiyse de, miktarı bir hayli fazla ama sayısı bilinmeyen kulüpler de vardı. Bunun nedenleri yetkililere karşı olan güvensizlik, bölgecilik ya da 1840'ların başında hâlâ Dr. Holland'ın araştırmalarını engelleyecek kadar güçlü olan derin gizlilik alışkanlığı idi. 1815'ten önce derneklerin hemen hemen tümü kesinlikle yerel ve özyönetimsel özellikler gösteriyordu. Söz konusu dernekler, hastaların bakımı işlevini, yıllık ziyafetler ya da "gezintiler" ve neşeli gece toplantıları işlevleriyle birlikte yürütüyorlardı. 1805 yılında bir gözlemci Matlock yakınlarında aşağıdaki olaya tanık oluyordu:

---

39 *A Short Account of the Benevolent Society... at Messrs Angus Manufactory* (Newcastle, 1816).

40 Bu sıradaki yardım derneklerinin yasal statüleri konusunda bkz. P.H.J. Gosden, *The Friendly Societies in England* (Manchester, 1961), s. 5. Sheffield'deki derneklerin toplumsal bileşimi için bkz. G.C. Holland, *a.g.e.*, Bölüm XVII.

...neşeli bir melodiyi çalan önlerindeki tek kemancıyı izleyen yaklaşık elli kadar kadın. Bu, Eyam'da vaaz dinlemeye gelmiş olan bir kadın hayır derneği idi ve Sheffield'deki kadın hayır derneklerinin sahip olmadığı bir lüksü yerine getirmeye, birlikte yemek yemeye gidiyorlardı. Sheffield'dekiler genellikle şarkı söyleyerek, dans ederek, sigara ve *negus** içerek yalnızca yemek yerlerdi.[41]

Yardım derneklerinin üyelerinden çok azının toplumsal statüsü kâtiplerin ya da küçük esnafın saatüsünden daha yüksekti; çoğu zanaatkârdı. Üyelerden her birinin dernek fonunda parası bulanması gerçeği, üyeliğin istikrarına ve özyönetime etkili bir şekilde katılmaya neden oluyordu. Aralarında orta sınıf kişiler hemen hemen hiç yoktu ve fiili davranışları pederşahi bir kontrola yer bırakmıyordu. Sigorta işleri konusundaki deneyimsizlikleri nedeniyle sık sık yanlışlar yapılıyor, dernek yöneticilerinin kusur ya da yolsuzlukları eksik olmuyordu. Ülkenin her yerine yayılmış olan bu dernekler, deneyimin (çoğu zaman yüreğe acı veren) okullarıydı.

Yardım derneklerinin ileri derecede gizliliği ve yukarı sınıf denetiminin yol açtığı matlığın içinde bağımsız işçi sınıfı kültür ve kurumlarının gerçek kanıtlarını görüyoruz. Daha az istikrarlı sendikalar bu alt kültürün içinden çıktılar ve sendika görevlileri buralarda eğitildiler.[42] Pekçok durumda, sendika kuralları, hasta kulüplerindeki davranış kalıplarının daha ayrıntılı biçimleriydi. Yün taramacılarının durumunda olduğu gibi, kimi zaman bu gizli mason derneklerinin uygulamalarıyla zenginleştiriliyordu:

> Yabancılar, bizim bütün Localarımızın amacı sevgi ve birliktir, Eşitlik yasaları üzerine kurulmuş bir tür kendini koruma,

---

(*) *Negus*, şarap, sıcak su, şeker, limon ve Hindistan cevizi ile yapılan bir içki - ç.n.

41 T.A. Ward, *a.g.e.*, s. 78. Ayrıca bkz. J.H. Priestley, "Ripponden Female Society", *Trans. Halifax Antiq. Soc.*, 1943.

42 Grev olduğunda derneklerin üyelerinin paralarını çekmesine izin vermeleri, yetkililerin sürekli bir yakınmasıydı. 1812 yılında Macclesfield "devrimin mikropları olan hastalık ve cenaze dernekleriyle dolu, yasadışı dernek yuvası", olarak tanımlanıyordu: C.S. Davies, *History of Macclesfield* (manchester, 1961), s. 180.

> Ve ne zaman ki siz bizim gizemli haklarımızı elde edeceksiniz,
> O zaman bizim bütün sırlarımız size açıklanacaktır.[43]

1790'lardan sonra Jakoben ajitasyonunun etkisiyle yardım derneği tüzüklerinin giriş bölümleri yeni bir tını kazandı; felsefi aydınlanmanın "toplumsal insan" söyleminin en önemli sonuçlarından birisi, bu söylemin endüstriyel İngiltere'nin meyhanelerinde ya da içkinin "gizli satıldığı evler"deki gizli kulüp toplantılarının tüzüklerinde yeniden üretilmesi oldu. Tynside "Toplumsal" ve "Hayırsever" dernekleri özlemlerini, "güvenli, kalıcı ve sevecen bir toplum", "dostluğu ve gerçek Hıristiyan yardımseverliğini geliştirmek", "insan bir başına kalsın diye doğmadı" gibi gelişi güzel yazılıverilmiş ibarelerden, çok daha ses getirici felsefi beyanlara kadar değişiklik gösteren biçimlerde ortaya koyuyorlardı:

> İnsan, vücudunun yapısı ve aklının doğası açısından dernek için yaratılmış bir mahluktur...
>
> Bu derneğin üyesi olan bizler, insanın toplumsal bir varlık olduğuna... sürekli olarak karşılıklı destek ve yardımlaşma ihtiyacı içinde bulunduğuna içtenlikle inanıyoruz; ve bütün insan kardeşlerimizin acısını paylayaşacak olan bu insancıl ve şefkatli duyguları tüzüğümüze geçirmiş olarak...[44]

Pekçok değişik toplulukta kurulmuş olan yardımlaşma dernekleri, birleştirici bir kültürel etki yaratmıştır. Her ne kadar malî ve yasal nedenlerle bir araya gelmekte ağır kalmış olsalar da, bölgesel ve ulusal sendika federasyonlarının kuruluşunu kolaylaştırmışlardır. "Toplumsal insan" konusundaki söylemleri ayrıca işçi sınıfı bilincinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu söylem, Methodist (ve Moravian) gelenekteki Hıristiyan yardımseverliğinin dili ve uyku halinde bulunan "kardeşlik" mecazıyla, Owenci sosyalizmin toplumsal beyanlarını birleştirmiştir. İlk Owenci der-

---

43 [E.C. Tuffnell], *The Character, Objects and Effects of Trades' Unions* (1834, 1934'te yeniden basıldı), s. 42 vd.

44 *Rules... of the Sociable Society* (Newcastle, 1812); *Articles of the Friendly Society at West Boldon* (sunderland, 1811); *Rules of the Good Intent Society* (Newcastle, 1815); *Articles of the Unanimous Society* (Newcastle, 1804); ayrıca Methodistlerin etkisiyle konmuş kurallar konusunda bkz. H.J. Maltby, "Early Bradford Friendly Societies", *Bradford Antiquary*, VII, 1933

nek ve gruplarının pekçoğu kurallarını İşaya'dan (XLI, 6) şu satırlarla başlatmışlardır: "Herkes komşusuna yardım ediyor, ve kardeşine: yürekli ol, diyor." 1830'lara gelindiğinde, bu temayı işleyen pekçok yardım derneği ve sendika şarkı ya da ilahisi tedavüldeydi.

Raymond Willams, "Sanayi Devrimi'nden bu yana İngiliz hayatının önemli ayırdedici özelliğinin... toplumsal ilişkilerin doğasına ilişkin alternatif düşüncelerin varlığı olduğunu öne sürmüştür. Orta sınıfın bireyci fikirleri ya da (en azından) hizmetiyle karşılaştırıldığında, "işçi sınıfı kültüründen gerçek anlamda kastedilen... temel kollektif düşünce ve bundan kaynaklanan kurumlar, davranışlar, düşünce alışkanlıkları ve niyetlerdir."[45] Yardım dernekleri bir düşünceden *kaynaklanmadı*; hem düşünceler hem de kurumlar, belirli ortak deneyimlere tepki olarak ortaya çıktı. Ancak aradaki fark önemlidir. Sıradan karşılıklı yardımlaşma töresiyle yardım derneğinin basit hücresel yapısında, sendikalar, kooperatifler Hampden Kulüpleri, Siyasal Birlikler ve Chartist loncalarda daha karmaşık ve gelişmiş biçimlerde yeniden üretilen pekçok özelliği görebiliriz. Aynı zamanda, yardım dernekleri, çalışan insanların ev ve işyerlerindeki kişisel ilişkilerinin "yoğun" ve "somut" özelliklerinde çok daha yaygın bir şekilde yer etmiş bir karşılıklılık töresinin kristalleşmesi olarak da görülebilir. 19. yüzyılın başında, her türden tanık -din adamı, fabrika müfettişi, Radikal yayıncı- en yoksul yörelerdeki karşılıklı yardımlaşmanın yaygınlığına işaret etmiştir. Acil durumlarda, işsizlik, grev, hastalık hallerinde, çocuk doğumlarında, "herkes komşusuna yardım eder"ler yoksullardı. Lancshire tavırlarını suçlayan Place'in yorumundan yirmi yıl sonra Cooke Taylor, nasıl olup da Lancashire çalışan insanlarının "aşırı derecede sefil" olarak nitelenmelerine şaşırmıştı;

> yüksek bir ahlâki onur, belirgin bir edep duygusu, dürüstlük, temizlik ve düzen... tanık olduğum yoğun sefaleti hak etmeyen özellikler. Bu ülkede ya da gök kubbenin altındaki herhangi bir ülkede şimdiye kadar yaşamış en soylu ve değerli bir ahalinin ağır ağır kurban edildiğini görüyordum.

45 *Culture and Society* (Penguin baskısı), s. 312-314.

"Manchester'in kuzeyinde karşılaştığım ıstırap içindeki çalışanların hemen hemen tümü... cemaat yardımı almaya zorlanmanın dehşetini yaşıyorlardı."[46]

Bunu "işçi-sınıfı" ahlâkının geçerli *tek* biçimi olarak görmek yanlıştır. Zanaatkârların ve makine ustalarının "öz-yeterlik" konusundaki "aristokratik" özlemleri ya da suçluluk ve ahlâksızlık, eşit oranda yaygındı. Alternatif yaşam biçimleri arasındaki kavga, yalnızca orta ve çalışan sınıflar arasında değil, işçi sınıfı topluluklarının kendi içinde de yaşanıyordu. Ancak 19. yüzyılın ilk yıllarında pekçok endüstri topluluğunda kollektivist değerlerin başat olduğunu söylemek mümkündür. Grev kıranlara, işverenin "aleti" olanlara ya da samimi olmayanlara, eksantrik ya da bireycilere karşı yaptırımı belli olan ahlâki davranış kalıpları söz konusuydu. Kollektivist değerler bilinçli olarak savunuluyor ve siyaset teorisinde, sendikal uygulamalarda ve ahlâki söylemde propagandası yapılıyordu. Gerçekten de, 19. yüzyıl *işçi sınıfını*, 18. yüzyıl *kalabalığından* ayıran işte bu kendine özgü, teori, kurum, disiplin ve topluluk değerleri olan kollektif öz-bilinçti.

Siyasal Radikalizm ve Owencilik, bu "temel kollektivist düşünce"den yararlanmış ve onu zenginleştirmiştir. Francis Pale, 1819 yılında Lancashire kalabalıklarının değişen davranışlarını, "1792'de Anayasa ve Yazışma Dernekleri'nin etkin hale gelmesinden sonra bütün ülkenin yüzeyine yayılan" siyasal bilincin gelişmesine bağlamakla haklı olmuş olabilir:

> Şimdi 100.000 insan bir araya gelmekte ve herhangi bir ayaklanma çıkmamaktadır, neden?... İnsanların uğrunda çabalarken, kendi gözlerinde onlara önem kazandıran, kendi kanılarında onları yücelten bir amaçları var; ve bu nedenle bir ayaklanmanın önderi olabilecek aynı bireyler, barışın koruyucusu olabiliyorlar.[47]

Bir başka gözlemci Lancashire'deki değişiklikleri, hem Cobbett'in hem de Pazar okullarının etkisine bağlamakta ve çalışan sınıfların niteliğinde "genel ve radikal bir değişim"e işaret etmektedir:

46 Cooke Taylor, *a.g.e.*, s. 37-39. Taylor bu satırları 1842 yılındaki pamuklu bunalımı sırasında yazıyordu.

47 Wallas, *a.g.e.*, s. 146.

> Yoksullar, hoşnutsuz olduklarında ve sefalet çektüklerinde artık isyan çıkarmıyorlar ama toplantı düzenliyorlar - komşularına saldırmak yerine Hükümeti suçluyorlar.[48]

Öz-saygı ve siyasal bilinçlenmedeki bu gelişme Sanayi Devrimi'nin bir kazanımıydı. Belirli boyun eğme ve hurafe biçimlerini ortadan kaldırdı ve çeşitli baskı yöntemlerini artık kabul edilemez hale getirdi. Birleşme Yasaları'nın ilga edilmesi üzerine ortaya çıkan yarı-yasal ortamdan doğan birliklerin ve esnaf kulüplerinin gücünde ve törensel gururunda, bu karşılıklılık töresinin sürekli gelişiminin pekçok kanıtını görebiliriz.[49] 1825 yılındaki Bradford yün taramacılarının grevi sırasında, yardım derneklerinin sağlam temellere sahip olduğu Newcastle'da, Bradford fonuna yardım eden birlikler arasında demirciler, makine tamircileri, marangozlar, ayakkabıcılar, maroken deri giyimcileri, mobilyacılar, tersane işçileri, bıçkıcılar, terziler, yün taramacıları, şapkacılar, debbağlar, dokumacılar, porselenciler ve madenciler yer alıyordu.[50] Üstelik, yardım derneğinin sendikal harekete seremoni tutkusunu ve zanaatkâr loncalarının yüksek statü duygusunu taşımış olması da anlamlıdır. Bu gelenekler, dönemsel seromonileri hem ustaların hem de onların kalfalarının "Zanaat"taki gururunu ifade ettiği kimi eski Loncalar ya da Beratlı Şirketlerde 19. yüzyıl başlarında hâlâ oldukça güçlüydü. Örneğin 1802 yılında, Preston "Loncaları"nın büyük bir kutlama töreni gösterileri vardı. Soylular, toprak sahipleri, tacirler, dükkân sahipleri ve imalatçıların hepsinin[51] yer aldığı bir hafta süren bu geçit törenleri ve sergilerde kalfalara önemli bir yer ayrılmıştı:

> Yün taramacıları ve pamuk işçileri... her biri ellerinde pamuk dalı taşıyan yirmi dört genç ve güzel kadın izliyordu, arkalarından adamların omuzlarında taşınan bir iplik makinesi geli-

48 16 Ağustos 1819 ıstırabının hafifletilmesi için kurulmuş Manchester Komitesi'nin bir üyesi. [J. E. Taylor], *Notes and Observations Critical and Explanatory on the Papers Relative to the Internal State of the Country...(1820).*

49 "Zanaatkârlar ve Diğerleri" adlı bölüme bakınız.

50 *Trades Newspaper*, 11 Eylül 1825.

51 Leeds Mercury, 4 Eylül 1802'e göre kumaşçılar, kasaplar, nalburlar marangozlar, terziler, dericiler de topluluktaki yerlerini almıştı.

yor ve onu da bir kızak üzerinde çekilen ve çalışanların işbaşında bulunduğu bir dokuma tezgâhı izliyordu...

Bradford'da 1825'deki büyük grevin arefesinde yün taramacılarının Piskopos Blaize şöleni görkemli bir şekilde kutlanmıştı:

Öncü, bir bayrak taşıyordu.
Her biri koşum takımları üzerine örtülmüş süslü koyun postlarıyla bezenmiş atların üzerinde
yirmi-dört Yün Tüccarı.
At üzerinde, beyaz işlemeli yelekleri ve her birinin omuzlarında taranmış yün şeritleri ve beyaz bir yünlü kuşak: atların boyunları kalın yün ipliğinden yapılmış ağlarla örtülü olarak
otuz-sekiz yün ipliği bükümcüsü.

Ve böylelikle geliyoruz:

PİSKOPOS BLAİZE
Erkek ve Kadın Çobanlar.
Delikanlı Çobanlar.
At üzerinde süslü şapkaları ve renkli yün şeritleriyle
at üzerinde yüz altmış Yün Ayırıcısı.
Otuz Tarak Yapımcısı.
Kömür Yakıcılar.
Taramacıların Bayrakları
Bando
Yün perukları vs ile dört yüz yetmiş Yün Taramacısı.
Bando
Kırmızı kokartları, mavi önlükleri, kırmızı ve mavi çapraz yün şeritleriyle, kırk Boyacı.[52]

Büyük grevden sonra böyle bir tören tekrar edilemezdi.

"Zanaat"ın eski görünümüne ilişkin bu pasaj, bir yandan ustaların örgütünün, bir yandan da sendikaların ikili karakterini ortaya koyarak bizi Sanayi Devrimi'nin temel deneyimine götürmektedir.[53] Yardım derneği ve sendika, ustaların örgütlerinden

52 J. James, *History of Bradford* (1866), s. 164-167; J. Burnley, *Yorkshire Stories Retold* (Leeds, t.y.), s. 165-175.

53 1780'le 1846 arasında "orta-sınıf bilinci"nin oluşması konusunda Profesör Briggs'in aynı ad altındaki makalesine bakınız: *Past and Present*, Nisan 1956.

daha az olmamak üzere, eski geleneğin seremonisini ve gururunu sürdürmeyi istiyordu. Gerçekten de, zanaatkârlar (ya da hâlâ nitelendikleri şekliyle *esnaf*), kendilerini, becerileri üzerinde ustaların asalak bir şekilde yaşadığı *üreticiler* olarak gördüğü için geleneklere daha fazla sarılıyordu. Birleşme Yasaları'nın ilga edilmesiyle bayrakları açıkça sokaklarda görülmeye başladı. Londra'da, 1825 yılında, (1794'te kurulmuş olan) Thames Gemi Kalafatçıları Birliği, düsturlarını, ortaçağ zanaatının gururunu ortaya koyan bir şekilde "Main et Coeur (El Emeği)", "Vigeur (Gayret), Verite (Gerçek), Concorde (Duygu Birliği), Depeche (Mesaj)" şeklinde ortaya koyuyordu. Halat İmalatçıları Birliği, üzerine bir arı kovanının resmedildiği ve "Endüstrinin Çocukları! Birlik Güç Verir" yazılı beyaz bir pankartla yürüyordu. (Kendilerine ücret artışı sağlayan ustaların evleri önüne geldikçe, durup onları selamlıyorlardı.) Londra "esnaf"ının rehberi, John Gast'ın Thames Tersane İşçileri Sağduyu [İhtiyat] Birliği, mavi ipek bir pankartla hepsini geçiyordu: "Eski Savaş Gemileri Yaşlıları Korusun". Altı doru atla çekilen çok güzel bir gemi, mavi ceketleri içinde üç sürücü, daha başka pankartlar ve bayraklar taşıyan birlik üyeleri, ve Shields, Sunderland ve Newcastle'den gelmiş zanaatı temsil eden delegeler. Üyeler mavi kurdeleler takmış bir şekilde meşe filizleri taşıyor ve geminin içinde birliğin Stepney'deki yoksullar evinde barınan eski tersane işçileri bulunuyordu.[54] 1832 yılında Nantwich'de ayakkabı imalatçıları, zanaatkârlar birliğinin tüm statü duygusunu, pankartlarıyla, "gizli locanın tüm alametleri, beyaz cübbeler, süslü önlükler... ve Kral Crispin* için bir tac ve giysilerle" ortaya koyuyorlardı. 1833 yılında at üzerindeki Kral, maiyetinde refakatçileri, "Yardımları, İncil'i, bir çift kocaman eldiveni ve ayrıca erkek ve kadın çizme ve ayakkabılarının en güzel örnekleri taşıyan" görevlileriyle kasabanın sokaklarından geçiyordu:

Luddcu hareket içinde "Zanaat" nosyonunun önemi için aşağıdaki "Islahatçılar Ordusu" başlıklı bölüme bakınız.

54 *Trade Newspaper*, 14, 21, 28 Ağustos 1825. Kalafatçıların yaklaşık 300, halat imalatçılarının 200, tersane işçilerinin 1.500 üyesi vardı.

(*) Zaman zaman ayakkabıcıların hayır dernekleri ve sendikalarınca da sahiplenilen, ayakkabıcıların koruyucu Azizi Crispinus ya da Aziz Crispin - ç.n.

> Her biri itina ile süslenmiş beyaz önlük giymiş yaklaşık 500 kişi geçit törenine katıldı. Kortejin sonunda, takım çantası sırtında, elinde sopasıyla ağır adımlarla yürüyen bir meslektaş bulunuyordu.[55]

Çalışan insanların tavırlarındaki gözle görünür değişimin tek bir açıklaması yoktur.[56] Değişimin derecesini de abartmamamız gerekir. Sarhoşluk ve şamata hâlâ sokaklara egemendi. Ancak, Savaşlar'ı izleyen yirmi yılda, büyük bir gayretle haklarını talep ederken çalışan insanların oldukça ayık ve disiplinli göründükleri de doğrudur. Dolayısıyla, ayıklığın, İncil propagandasının tek hattâ temel sonucu olduğu yolundaki tezi kabul edemeyiz. Ve madalyonun arka yüzünü çevirip baktığımızda bunu görebiliriz. 1830'a gelindiğinde yalnızca Resmî Kilise değil, Methodist canlanma da, özgür düşünenler, Owenciler ve mezheplere ayrılmamış Hıristiyanların ciddi muhalefetiyle karşı karşıya idi. Londra'da, Birmingham'da güney-doğu Lancashire'de, Newcastle'da, Leeds'de ve diğer şehirlerde Carlile'ın ya da Owen'in Deist* yandaşlarını izleyen çok büyük bir kitle vardı. Methodistler durumlarını güçlendirmişlerdi ama artan oranda esnafı ve işçilerin ayrıcalıklı kesimlerini temsil ediyorlardı ve manen işçi sınıfı topluluk hayatından giderek soyutlanıyorlardı. Dinsel canlanmanın kimi eski merkezleri "zındıklığa" geri dönmüştü. Bir zamanlar "küfür yerine ilahi söylemek, içki içmek yerine dua etmekle" ünlenmiş olan Newcastle, Sandgate'de, 1840'la gelindiğinde Methodistler yoksullar arasındaki taraftarlarını kaybetmişlerdi. Lancashire dokumacı topluluklarının bir kısmında olduğu kadar, fabrika çalışanları da şapellerden uzaklaşmışlar ve Owenciliğin ve özgür düşüncenin seline kapılmışlardı:

---

55 "Reminscences of Thomas Dunning", Ed. W.H. Chaloner, *Trans. Lancs. & Cheshire Antiq. Soc.*, LIX, 1947. Bu göz alıcı güç gösterisini, 1834 yılında Nantwich görevlilerinin tutuklanmasıyla başlayan birliklere karşı genel bir saldırı izledi.

56 Zanaatkâr kültürünün daha ayrıntılı tartışması için "Sınıf Bilinci" başlığını taşıyan bölüme bakınız.

(*) Deist: Vahiy yerine insan aklına dayanan ve Yaratıcı'nın evrenin yasalarına müdahalesini kabul etmeyen bir hareket ya da düşünce sistemi ya da doğal din mensuplarına verilen ad - ç.n.

> Eğer Pazar okullarına kalsaydı, toplum bu andan itibaren korkunç bir durumda olacaktı... İnançsızlık şaşırtıcı bir şekilde artmaktadır... Carlile, Taylor ve diğer dinsizlerin yazıları, İncil'den ya da diğer herhangi bir kitaptan daha fazla okunuyor... Haftalar boyunca dokumacıların 400 kişi alan bir odada toplanıp, Tanrı'nın olmadığını iddia eden ve tartışan adamları alkışladığını gördüm... İbadet ettiğim şapelin yakınındaki kulübeleri ziyaret ettim, bir araya toplanmış 20 kişinin dinsiz yayınları okuduğunu gördüm...[57]

Owenci ve laik hareketler, daha önce dinsel canlanmada olduğu gibi, "otlaktaki kuru otlar gibi" ateş alıyordu.

1844'teki Lancashire deneyiminden hareketle yazan Engels, İrlandalılar, "birkaç yaşlı insan, yarı-burjuvalar, gözetmenler, ustabaşılar ve de benzerleri" dışında "işçilerin dindar olmadığını ve kiliseye gitmediğini" iddia ediyordu. "Kitleler arasında dine karşı hemen hemen istisnasız kesin bir ilgisizlik ya da en azından Deizmin kimi izleri vardı..." Engels, abartarak tezini zayıflatıyordu; ama Dodd, Stockport fabrikasında on kişiden dokuzunun herhangi bir kiliseye mensup olmadığını söylüyor ve Cooke Taylor, 1842 yılında, Hıristiyan ortodoksluğuna karşı çıkan emekçilerin Kutsal kitaplara ilişkin bilgilerinin gücü karşısında şaşırıp kalıyordu. "Etrafımda gördüğüm sefaletin nedeninin Tanrı olduğunu düşünürsem" diyordu bir adam Methodist bir vaize, "onun ayinine katılmam ve onun benim aradığım Tanrı olmadığını söylerim." Aynı şekilde, Chartism yıllarında Newcastle'da binlerce zanaatkâr ve mühendis inanmış özgür düşünceli insanlardı. 200 kişi çalıştıran bir işletmede, "bir ibadet yerine gidenler altı ya da yediden fazla değildi." "Çalışan sınıflar" diyordu bir emekçi;

> bilgi ediniyorlar, ne kadar bilgi edinirlerse, onlarla çeşitli mezhepler arasındaki ayrılık o kadar büyüyor. Bunun nedeni İncil'i bilmemeleri değil. Ben kendi payıma İncil'e saygı duyuyorum... ve onu incelediğim zaman peygamberlerin ezilenlerle ezenler arasında durduğunu, ne kadar zengin ya da güçlü olursa olsun yanlış yapanı suçladıklarını görüyorum... Vaizler

57 Boltonlu bir işverinin kanıtları, *S. C. on Hand-loom Weavers' Petitions* (1834), s. 419.

ne zaman eski kitaba dönerlerse, ben de kendi payıma onları dinlemeye giderim, ama daha önce değil...

Pazar okulları umulmadık bir hasat elde etmeye başlıyorlardı.[58]

Kiliselerin etkisinin azalması hiçbir şekilde sınıf disiplininin ve öz-saygının azaldığı anlamına gelmez. Aksine, endüstriyel ve siyasal eski bir geleneğe sahip olan Manchester ve Newcastle, Chartism yıllarında büyük kitlesel gösterilerinin disiplini ile ünlüydüler. Bir zamanlar "korkunç ve vahşi madenciler" belirli bir güçle şehre girdiler diye vatandaşlara ve dükkân sahiplerine korku salınan yerde, şimdi maden sahipleri şehrin kenar mahallelerini grevci madencilerden temizlesinler diye oralara "karemelacıları" ya da paçavra toplayıcılarını göndermek zorunda kalıyorlardı. 1838 ve 1839'da onbinlerce zanaatkâr, madenci ve işçi haftalarca şehrin sokaklarında sık sık askerlerin bulunduğu yerlerin yakınından geçerek ve her türlü kışkırtmadan kaçınarak düzenli bir şekilde yürüdüler. "Bizim insanlarımız iyi eğitilmişlerdi," diye hatırlıyordu liderlerinden birisi, "bizim istediğimiz ayaklanma değildi, devrimdi."[59]

İrlandalılar

Yeni işçi sınıfı topluluğunun bir unsuru, İrlandalı göçmenler, zorunlu olarak bu çözümlemenin dışında kalmıştır. 1841 yılında Büyük Britanya sakinlerinin 400.000'inden fazlasının İrlanda'da doğduğu ve ayrıca onbinlercesinin de İrlandalı anne-babadan Britanya'da doğduğu hesaplanıyordu. Bunların büyük çoğunluğu Katolik'ti ve en düşük ücret alan işçiler arasındaydılar. Çoğu Londra'da ve büyük endüstri kentlerinde yaşıyordu. Liverpool ve Manchester'de çalışan nüfusun üçte biri ile beşte biri arasında değişen bölümü İrlandalıydı.

19. yüzyılın ilk yarısında İrlanda halkının sefalete itildiği korkunç hikâyenin yinelenmesinin yeri burası değil. Ancak İrlan-

58 Engels, *a.g.e.*, s. 125-126; Cooke Taylor, *a.g.e.*, s. 153-155; *Newcastle Chronicle, Inquiry into the Condition of the Poor* (Newcastle, 1850), s. 32, 56. Ayrıca bkz. Dodd, *a.g.e.*, s. 181, 186.

59 Fynes, *a.g.e.*, s. 19; Thomas Burt, *Autobiography* (1924), s. 34; T.A. Devry, *The Old Book of the Nineteenth Century* (New York, 1882), s. 184-185.

da'yı etkileyen felaketler içinde patates-kırımının rolü, İngiltere'de meydana gelmiş başka her şeyden çok daha vahşice olan ve karşı-devrim sonrasının etkisiyle 1798'de Birleşik İrlandalılar ayaklanmasının merhametsizce bastırılması; ve Birlik Yasası'nın (1800) siyasal, ekonomik ve toplumsal sonuçlarından daha büyük değildi. Birleşik İrlandalılar'dan William Hamilton Rowan ve Fransızlar arasında arabuluculuk yapan İrlanda Kilisesi ruhbanından William Jackson adında biri, üzerinde Fransız istilası karşısında İrlanda'nın vereceği desteği ve durumunu özetleyen bir kâğıtla 1794 yılında Dublin'de yakalandı. İrlanda'nın nüfusu (yanlış olarak), 450.000'i Anglikan, 900.000'i Dinsel Muhalif ve 3.150.000'i ise Katolik olmak üzere toplam 4.500.000 olarak tahmin ediliyordu.[60] Bu kâğıtta, ("Ülkenin en aydınlanmış kitlesi olan") Dinsel Muhalifler hakkında şunlar yazılıydı:

> Bunlar Cumhuriyetçidir, özgürlüğe candan bağlıdırlar ve Fransız İhtilali'nin bütün aşamalarında samimiyetle ona bağlı kalmışlardır. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan Katolikler, cehaletin ve yoksulluğun en alt düzeyindedirler ve hiçbir değişiklik onları daha kötü duruma sokamayacağı için her türlü değişikliğe açıktırlar. Avrupa'dakiler içinde en ezilmiş ve sefil durumda olan tüm İrlanda köylülerinin Katolik oldukları söylenebilir.

Galyalılara karşı olan önyargıları, "istilacılara karşı her kesimden olanları birleştireceği" halde, "istila edilmiş, baskı görmüş ve aşağılanmış bir ülke olan İrlanda'da İngiltere'nin adı ve Gücü nefretle anılır..."

> Dinsel Muhalifler akıl ve fikir nedeniyle İngiliz Gücü'ne düşmandırlar, Katolikler ise İngiliz adından nefret ettikleri için...
>
> Tek kelime ile, Fikir, Çıkar, Önyargı, değişim ruhu, ülkenin büyük bir kısmının içinde bulunduğu sefalet ve hepsinden önemlisi, yaklaşık yedi yüz yıllık Tiranlığın sonucu olan İngiliz adına olan nefret nedeniyle, bir İstila'nın Halk tarafından desteklenceğinden çok az kuşku duyulabilir.[61]

---

60 1821'de yapılan ilk nüfus sayımı 6.803.000 sayısını veriyordu.

61 T.S. 11.3510 A (2); *Trial of the Rev. Wm. Jackson* (1795), s. 80-81.

Fransızlar'ın Avrupa'yı Moskova'dan önce değil, 1797 yılında, karşılarında yalnızca isyan halinde bir donanma ve ayaklanmanın arefesinde bir İrlanda varken kaybetmiş oldukları tartışılabilir.[62] Ancak istila gerçekleştiğinde, bu başka türden, İngiltere ve İskoçya'nın İrlandalı yoksullar tarafından istilası idi. Ve Jackson'un özetlediklerinin bize hatırlattığı üzere, İrlanda'nın dış göçü, çoğu kez sanıldığından daha farklıydı. 1798'den önceki ve sonraki yıllarda, en fazla endüstrileşmiş yer olan Ulsterli Dinsel Muhalifler, İrlandalılar'ın en sadakatlileri değil, en "Jakobenleşmişleri"ydi ve aslında ayaklanmanın bastırılmasından sonradır ki İrlanda yönetimi güç kazanmak için "*Orangeman*"lerle* "Katolikler" arasındaki düşmanlığı kasıtlı olarak kışkırttı. Göçmenler Connaught'un mevsimlik hasat işçilerinden, Wexford'un kaçak küçük toprak sahiplerine ve Ulsterli zanaatkârlara kadar çok değişik gruplardan oluşuyordu ve bunlar arasındaki fark Cornwalllı amelelerle Manchesterli pamuk iplikçileri kadar büyüktü. (Ünlü Cumartesi gecesi kavgaları çoğu kez İrlandalı ile İngiliz arasında değil, İrlandalı ile İrlandalı arasındaydı ve bunlar her zaman dinsel kavgalar da değildi; Leinster, Munster ve Connaught arasındaki düşmanlık Preston ve Batley hanedanlarının arazileriyle saraylarında yeniden canlandırılıyordu.) Göç dalgaları birbirini izledi.[63] 1790'la 1810 arasında, hâlâ pekçoğu esnaf, zanaatkâr, dokumacı ve işçilerden oluşan ve bazıları *İnsan Hakları*'nın destekleyicileri olan bir Protestan ve Ulsterli karışımı söz konusuydu. Büyük Britanya Birliği içindeki eşit olmayan ekonomik rekabetin etkileri ortaya çıkmaya başladığında, ipek ve keten dokumacıları ve pamuk işçileri gerilemekte olan çalıştıkları endüstrileri terk ederek Manchester, Glasgow, Barnsley, Bolton ve Macclesfield'e yöneldiler. Bu göç dalgalarından biriyle, gençliğinde Meath'de bir pamuklu imalathanesinde çalışmış ve birkaç yıl içersinde Lancashire pamuklu dokuma işçilerinin en büyük liderlerinden birisi olacak John Doherty Savaşlar'ın sonuna doğru Manchester'e geldi.

62 Bkz. E.H.S. Jones, *The Invasion that Failed* (Oxford, 1950).

(*) İrlanda'da Protestanlığı ve Protestanların iktidarını savunmak üzere 1795 yılında kurulmuş olan örgütün üyelerine verilen ad - ç.n.

63 18. yüzyıl Londra'sındaki hatırı sayılır İrlanda kolonisi için bkz. M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century*, s. 113 vd.

Bu tarihten itibaren göç, her zamankinden daha fazla bir Katolik ve köylü göçü oldu. 1811'de bir yerel gazetenin belirttiğine göre, Lincolnshire *yeoman*ları, "yıllar boyunca ilân vererek onları davet etmişlerdir." Burada,

> ...çiftçinin zor durumundan yararlanarak aşırı ücret elde etmeyi arzulayan ve mevsimin en canlı döneminde günde yarım guina'lık ücretle tatmin olmayan,

"açgözlü" Lincolnshire amelelerine, kıyasla "çalışkanlıkları" övülen mevsimlik işçilerden, hasat amelelerinden söz edilmektedir. Ve bunlar ayrıca, "İrlandalı yardımcılara" kıskançlıkla baktıkları için azarlanmaktadır.[64] Göç yolları belirli hale geldikçe, göçmenlerin çoğu geri dönmemek üzere geldiler. Patates hasatındaki yetersizlikler ve özellikle 1821-1822 kıtlığı göçü hızlandırdı.

1828 ve 1830 yılları arasında topraklarını terk eden (sayıları 191.000'den 14.200'e düşmüştü) "küçük toprak sahibi" köylüler Liverpool ve Bristol'a tıka basa dolu gemilerle gelenlerin sayısını arttırdı. Ancak, İngiltere, "onların Mekke'si olmaktan çok uzaktı ve gönüllü olarak gitmek istedikleri belki de son yerdi". Yolculuk masraflarını göze alabilen daha talihlileri Amerika ve Kanada'ya göç ederken en çaresiz olanlar bu ülkeye geldiler. Bir kere geldikten ve iş bulduktan sonra, geride kalan ailelerini İngiltere'de birleştirmek için çok fazla tutmayan yol paralarını denkleştirmek amacıyla kahramanca gayretler ortaya koydular.[65]

Savaş sonrası göçmenlerin büyük kısmının içinde bulunduğu koşullar, Mavi Kitaplar'ın* dilinde, "hayatın en basit gereklerini" yerine getirmekten uzaktı:

> Barındıkları yerler, aileden birkaç kişinin samanlar ya da yalnızca toprak üzerinde birlikte yattığı sefil mezbelelerdi... yiyecekleri genellikle kurutulmuş patatesten oluşuyordu ve bununla... bütün gün boyunca tek öğünle kendilerini sınırlan-

64 *Alfred*'deki *Boston Gazette*, 21 Eylül 1811.

65 Genel olarak göç için bkz. Redford, *a.g.e.*, s. 144 vd.; ekonomik ve toplumsal nedenlerin mükemmel bir irdelemesi için bkz. E. Strauss, *Irish Nationalism and British Democracy* (1951), özellikle IX ve X'ncu bölümler.

(*) Mavi Kitap (*Blue Book*), İngiliz parlamentosunca hazırlanan raporların mavi kâğıda basılarak yayımlandığı kitaplar - ç.n.

dırmak zorundaydılar... Kimi zaman tütsülenmiş balık ya da bir parça süte sahip olurlar ama Noel, Paskalya ve Shrovetide* dışında hiçbir zaman et yiyemezler.[66]

Batı Avrupa'daki en ucuz işgücü olarak öyküleri iyi bilinmektedir. Sağlık koşulları, suçluluk, barınma ve el-tezgâhı dokumacılarıyla ilgili Mavi Kitaplar'da İrlandalılar'ın İngiltere'ye getirdiği sefalete sayfalarca yer ayrılmıştır: bodrum katlarındaki evleri, yatacak yerlerinin ve mobilyalarının fakirliği, kapı dışına dökülen çöpler, aşırı kalabalık ve İngiliz içgücünün ücretlerini kırmaları. İşverenlere olan yararlarının vurgulanmasına gerek yok. Bir Manchester ipekli imalatçısı şunları söylüyordu: "işten çıkanlar ve işçiye ihtiyacım olduğu anda, İrlanda'dan on, onbeş ya da yirmi aile çağırırım..."[67]

Ancak İrlandalı göçünün etkisi bundan daha çelişkili ve ilginçti. Paradoksal olarak, İngiliz çalışan insanlarının kişilik yapısında değişiklikler meydana getiren baskıların başarılı oluşu, endüstriyel iş disipliniyle yoğrulmamış ek bir işgücüne olan ihtiyacı yaratıyordu. Bu disiplin, görmüş olduğumuz gibi, düzenli metodik uygulamayı, aklı başında davranmak için gerekli içsel güdüleri, öngörüyü ve sözleşmelere titizlikle uyulmasını; kısaca, vasıflı ve yarı-vasıflı işlerde sarf edilen enerjilerin kontrollü bir şekilde acısını çıkarmayı gerektiriyordu. Buna karşıt olarak, endüstri toplumunun en altında yer alan ağır bedensel işler, fiziki enerjinin tam manasıyla müsrifçe harcanmasını gerektiriyordu. Bu endüstri öncesi işgücü ritmine uygun olan yoğun çalışma ve taşkın bir şekilde dinlenmenin biri diğerinin yerine geçecek şekilde kullanılmasıydı ve İngiliz zanaatkârı ya da dokumacısı, gerek zayıflamış olan fiziği gerekse Püriten mizacı nedeniyle buna uygun değildi.

Böylece İrlandalı işgücü Sanayi Devrimi için, yalnızca -ve belki de başlıca- "ucuz" olduğu için değil (İngiliz dokumacılarının ve çiftlik amelelerinin işgücü de yeterince ucuzdu); fakat İrlanda köylülüğü Baxter'in ve Wesley'in damgasını yemekten kurtuldu-

(*) Shorovetide, Büyük Perhiz'den üç gün önce kutlanan özel gün - ç.n.

66 *Third Report of the Commissioners for Inquiring into the Condition of the Poorer Classes in Ireland* (1836). s. 3.

67 *Report on the State of the Irish Poor in Great Britain* (1836), s. vii.

ğu için gerekliydi. İrlanda'da geçinme sınırının altındaki bir ekonomi ya da *conacre** sistemi içinde (patates ekilecek küçük bir toprak parçası karşılığında çiftçinin yarı-kölesi haline sokulmuşlardı) tembel ya da güçsüz olmakla ün kazanmışlardı. İyi kiracının, kirası ikiye katlanarak, cezalandırıldığı bir yerde enerjinin hiçbir değeri yoktu. Onlar İngiltere'de,

> örneğin gemileri yüklemek ya da boşaltmak, ağır yükleri taşımak, limanlar, doklar, kanallar ve yollarda toprak hafriyatı yapmak, duvarcılara, sıvacılara, tuğlacılara hizmet etmek gibi en bezdirici, en nahoş türden kaba işlerde şaşırtıcı başarılar ortaya koymaya yetenekli olduklarını gösteriyorladı.

1835 yılında Lancashire işverenleri arasında İrlandalı işgücünün değeri konusunda araştırmalar yapmış olan Dr. Kay, "fabrika çalışmasının özellikle gerekli kıldığı kesintisiz sebat isteyen" tüm vasıflı işlerde İngiliz işçilerinin tercih edildiğini görmüştü. "İngilizler daha düzenli, temiz ve becerikli işçilerdi ve usta ile hizmetçisi arasında yapılmış sözleşmelerin yerine getirilmesi konusunda daha güvenilirdiler." Pamuklu endüstrisinde her ne kadar binlerce İrlandalı çalıştırılıyor idiyse de, "hiçbiri değilse bile çok azı daha kaliteli işlerde istihdam ediliyordu...; onların hemen hemen tümü malzemenin ayıklandığı ya da temizlendiği yerlerde çalıştırılıyordu..." Çok ender olarak birkaçı "güven isteyen" işlerde çalıştırılırken, yalnızca küçük bir azınlık "bükümcü payesini kazanabiliyordu." Öte yandan, vasıfsız işlerde durum tersineydi. 1836 yılında Birminghamlı bir işveren şunları anlatıyordu:

> İrlandalı işçiler her zaman çalışırlar... Benim gözümde onlar çok değerli işçilerdir ve biz onlarsız yapamayız. Onlara iyi davranırsanız sizin için her şeyi yaparlar... Onların yaptığı işi bir İngiliz yapamaz. Onları zorladığınız zaman, bir İngiliz'in hiçbir zaman yapmayacağı şekilde isteğinizi yerine getirmek için gayret gösterirler; herhangi bir işte yenilmektense ölmeyi tercih ederler; birisi onları geçmesin diye ağır işlerde düşene kadar çalışırlar...

(*) *Conacre:* İrlanda'da bir tarlanın tek bir mevsim için küçük parçalara bölünerek kiralanması. Ücret yerine ürünün bir bölümünün çiftçilere verildiği bu sistem, artık kullanılmamaktadır - ç.n.

"Onlarla daha fazla ilgilenmek gerekir; iş esnasında daha çok konuşurlar"; ekonomik olanlardan daha çok kişisel teşvikler onlar için daha etkilidir; kendileri iyi mizaçlı olduğu için onları karşılıklı olarak gayrete getiren iyi mizaçlı işverenlere çok daha iyi çalışırlar. "İrlandalılar daha zorba ve daha huysuzdurlar ama İngilizler'den daha az inatçı, daha az somurtkan ve daha az bencildirler." Cömertlikleri ve ataklıklarından kolaylıkla yararlanılabilir; "yenilmektense... ölmeyi tercih ederler" sözü kelimesi kelimesine doğrudur. "Kendi ülkesinde ileri derecede tembelliği ve umursamazlığı ile ün kazanmıştır ama kanalı geçtikten sonra çalışkanlığın ve girişimciliğin örneği olur." Doklarda ya da amele olarak parça-başı ya da götürü istihdam edildiklerinde, "aşırı çalışarak birkaç yılda sağlıklarını ve bünyelerini harab etme eğilimindedirler. Büyük oranda İrlandalılar'dan oluşan Londra'daki pekçok kapıcının, kömür taşıyıcısının ve sıradan işçinin durumu budur." Liverpool doklarındaki bir gözlemci, bir gemiye yulafın nasıl yüklendiğini şöyle aktarmaktadır:

> (Çoğu İrlandalı olan) bu adamlar, vincin indirdiği koca çuvalları sırtlarına alıyor ve yolun karşısına taşıyorlardı. Bu ağır işi bir yaz gününün çalışma saatlerinde tekdüze ve aralıksız bir şekilde, gemiden depoya en azından elli yarda olan mesafede saatte en az beş mil hızla sürdürüyorlardı... Bu işte, iyi bir amele, her yüz çuvala 16 peni hesabıyla günde on şilin kazanıyor ve dolayısıyla mesafenin yarısını sırtında koca bir çuvalla katederek yedi yüz elli yolculuk yapmış... böylelikle kırk üç millik bir mesafeyi katetmiş oluyordu...

1830'lara gelindiğinde her türden iş hemen hemen tümüyle İrlandalılar'ın eline geçmişti çünkü İngilizler ya bedensel ve nahoş işleri kabul etmiyorlar ya da işin hızına dayanamıyorlardı.[68]

Böylece işverenler, endüstri öncesi ve endüstrileşmiş dünyaların işgücü arzından işlerine gelen en iyi şekilde yararlanıyorlardı.

68 *Report on the State of the Irish Poor in Great Britain* (1836), s. v, vii-ix, xxx-xxxi; Straus, *a.g.e.*, Bölüm XIV, "The Irish in Great Britain"; *First Annual Report Poor Law Comissioners* (1836), s. 305-306; G. C. Lewis, *Remarks on the Third Report of the Irish Poor Inquiry Commissioners* (1837), s. 24; John Wade, *History of the Middle and Working Classes*, s. 242-243; Sir G. Head, *Tour of Great Britain* (1835), s. 190-191.

Disiplinli işçi, yürekten işini sevmiyor; aynı zamanda beceri ve uygulama için gerekli kişilik yapısı ise pis ya da küçük düşürücü işlerle bağdaşmayan öz-saygının önüne engeller dikiyordu. Irlandalıların neden ağır işlere koşulduğunu açıklayan bir inşaat işvereni bunun kanıtlarını sunuyordu:

> Çok nadiren iyi makine ustası olabiliyorlar; konulara derinlemesine bakmıyorlar; bilgileri hızlı ama yapay; iyi fabrika ustası ya da mühendis ya da düşünce gerektiren herhangi bir şey olamıyorlar... Eğer bir İrlandalı'nın eline bir plan verilse sürekli olarak arkasından koşmak gerekiyor, aksi takdirde ya yanlış yapıyor ya da daha büyük olasılıkla hiçbir şey yapmıyor.

Bu durum, "doğal bir yetersizlik"ten çok "uygulama noksanlığı"nın bir sonucuydu; "entellektüel" bir kusur değil, "ahlâki" bir kusurdu:

> Yarını düşünmeyen, yalnızca anlık yaşayan bir adam, katı disipline kafasını uyarlayamıyor ve iyi bir makine ustasından beklenen sabırlı ve meşakkatli çabayı gösteremiyor.[69]

1830'ların Mavi Kitapları içinde en etkileyici sosyolojik yazıları içeren *Büyük Britanya'daki İrlandalı Yoksullar Hakkında Rapor* şu sonuca varıyor:

> Britanya'ya yönelik İrlandalı göçü, daha az uygarlaşmış bir nüfusun, bir alt tabaka olarak kendisini daha uygar bir topluluğun altına sermesinin; ve endüstirinin herhangi bir dalında ilerleme göstermeden bedensel emeğin en alt kesimlerini tekeline almasının bir örneğidir.

Seramik alanından bir ustanın işaret ettiği gibi, "yerli nüfus daha fazla beceri ve zekâ gerektiren işlerde istihdam edildiği için" işverenler bu durumu "avantaj" olarak değerlendiriyorlardı. Bununla birlikte pekçok işverenin gözünde göç, "katıksız bir yarar" değildi. Çünkü İrlandalılar, kendilerine ait zamanlardaki disiplinsizlik ve taşkınlığı işlerinde de ortaya koyuyorlardı. "İmalatçı ka-

69 *Report on the State of the Irish Poor in Great Britain*, s. ix, xxx-xxxi.

sabalarda çalışan İrlandalılar'ın büyük bir kısmı... kazançlarını aşağıdaki şekilde harcıyorlardı":

> Cumartesi gecesi, ücretlerini alınca, ilk iş olarak dükkândaki hesaplarını... ve kiralarını... ödüyorlar ve borçları böylelikle ödendikten sonra ücretlerinin geri kısmı tükeninceye kadar içki içmeye gidiyorlardı. Pazartesi sabahı hiç paraları kalmıyordu...

"Kendi ülkelerinde sahip olduklarından biraz daha iyi sabit bir hayat standardını" sağladıktan sonra, tutumluluk ve ağırbaşlılık gibi Püriten değerlerden olduğu kadar uygulama ve basiretli davranma gibi değerlerden de yoksundular. Her Cumartesi gecesi Manchester, Liverpool ve diğer endüstri kentlerinin sokakları, yüzlerce sarhoş ve kavgacı İrlandalının egemenliğinde idi.

Üstelik başka pekçok açıdan da İrlandalılar'ın erdemleri ve kötü huyları disiplinli İngiliz zanaatkârlarınmkinin tam zıddıydı. İrlandalılar İngiliz otoritesine karşı kimi zaman şiddetli, kimi zaman yumuşak başlı bir kuşku duyuyorlardı. Yalnızca yönetenlerin yasaları ve dinleri farklı değildi, İngiliz mahkemelerinde uygulanan utanma duygusuna yol açabilecek topluluk müeyyideleri de yoktu. Bir işveren, iyi muamele gördüklerinde güvenilir olduklarını söylüyordu: "Eğer içlerinden birisi küçük bir hırsızlık yapmaya kalkarsa, diğerleri ona engel olurlar." Ancak sevilmeyen bir işverenden ya da çiftçiden tırtıklamaya kalkan, ya da kirasını ödemeyen bir İrlandalı yalnızca hemşehrilerinin onayını elde etmekle kalmaz fakat onların kollektif gücü tarafından da desteklenirdi. Manchesterli bir yünlü ustası, "zaman zaman yapmayacakları pervasızlık olmadığını" söylüyordu. Kendi aralarında sürekli kavga ettikleri halde, eğer içlerinden herhangi birisi dışarıdan bir saldırıya uğrarsa tek vücut oluyorlardı. Kaçak içkilerine el koyma girişimleri bıçaklı tuğlalı kavgalara yol açıyordu ve İrlandalı kadınlar bu kavgalarda hiç de fena değildi. Manchester'in Küçük İrlanda'sında kira, borç ya da verginin yasal yoldan tahsili için, muharebeye hazırlanmış bir ahali karşısında küçük çaplı bir askerî harekât gerekli oluyordu. 1836 yılında Manchester Emniyet Müdür Yardımcısı, "çok sayıda İrlandalı'nın çalıştığı bir fabrikada bir tutuklama emrini yerine getirmek son derece tehlikelidir," diyor-

du; "merdivenleri çıkmaya başlayan memurların kafasına taş ve tuğla fırlatırlar..." Ve Manchester Bekçilerinin Amiri şu kanıtları aktarıyor:

> ... şehrin İrlandalılar'ın oturduğu semtlerinde bir İrlandalıyı tutuklamak için on ya da yirmi ya da hattâ daha fazla bekçi kullanmak zorunda kalıyoruz. Bütün mahalle silâhlarla karşımıza dikiliyor; kadınlar bile, yarı çıplak bir halde fırlatmaları için erkeklere taş ve tuğla parçaları yetiştiriyorlar. Arkadaşları toplanıp onu kurtarabilsinler diye adamlar mücadele ederek, kavga ederek karşı koyarlar...[70]

İrlandalılar ne aptaldı ne de barbar. Mayhew sık sık onların cömertliğinden, "konuşma yeteneklerinden ve kavrayış çabukluklarından" söz ederdi. Değer sistemleri İngiliz zanaatkârınınkinden farklıydı; ve İngiliz adetlerine çok ters gelmekle birlikte insan onların mutlu olduklarını ve rollerini benimsediklerini düşünüyor. Boltonlu bir avukatın hatırladığına göre, çoğu kez sanık sandalyesinde aptalı oynuyor, "kişisel tanık" olarak beraberlerinde bir kabile hemşehriyi mahkeme salonuna topluyor, mugalatalarında müthiş bir hukuk bilgisi sergiliyor ve döktükleri dillerle yargıçların başını döndürüyorlardı. Gerçeklik konusundaki aynı umursamazlıkları pekçoğunu kusursuz dilencilere dönüştürmüştü. Birbirlerine karşı cömerttiler, eğer para biriktiriyorlarsa bunu Kanada'ya göç etmek ya da evlenmek gibi belirli bir proje için yapıyorlardı. Karılarını ve çocuklarını, kız ve erkek kardeşlerini İngiltere'ye getirmek için yıllar boyunca "yarım-peni yarım-peni para biriktiriyorlar" ancak "ne kendilerini ne de çocuklarını işyerinin aşağılayıcı koşullarından kurtarmak için para *biriktirmiyorlardı*..." Sokak satıcıları olarak en alt tabakayı oluşturuyor, paçavra toplayanlar ya da işportacılar olarak, mizaçları, Mayhew'un alaycı bir şekilde belirttiği üzere, "ucuz yerden alıp pahalı yerde satmaya" uygun bulunmuyordu. İngiliz Yoksul Yasaları'na karşı neşeli bir çapulcu tavrı sergilediler. Hükmü kalmamış Yerleşme Yasaları'nı kendi yararlarına kullandılar ve cemaat kesesinden ülke içinde bir aşağı bir yukarı izinsiz seyahatlar yaptılar (Paddy M'Guire'ın

70 *State of the Irish Poor in Great Britain*, s. x, xvi-xvii, x; *First Report of the Constabulary Commissioners* (1839), s. 167-169.

asıl ikâmetgahının Manchester olup olmadığını kim bilebilirdi ki?) ve mola verdikleri yeri sempatik bulunca gözetmenin arabasından sıvışıverdiler. Cemaat yardımını, "en ufak bir utanç duygusu olmaksızın" kabul ediyorlardı.[71]

Oluşmakta olan işçi sınıfı topluluğunda bu, istikrarı bozan bir unsurdu ve İblis'in mevzilerinin burçlarına sonu gelmez görünen bir adam takviyesiydi. Bazı kasabalarda İrlandalılar kendi sokaklarında ve kendi mahallelerinde kısmen tecrit edilmişlerdi. Mayhew, 1850 yılında Londra'da onları Rosemary-lane'in labirentlerinde "kirli su birikintilerinin içinde çıplak ayakla dolaşan hırçın, haylaz oğlanlar ve başları bonesiz, şallara bürünmüş vaziyette kapı duvarlarına yaslanmış kız çocukları" olarak görmüştü. Manchester ve Leeds'in bodrumlarında benzer bir tecrit edilmişlik söz konusuydu. Ve ayrıca din ayrımcılığı da söz konusuydu. 1800 yılında yerli çalışan sınıfın Katolik inanca mensup kesimi çok küçük bir azınlıktı. Katolik Kilisesi İrlandalı göçünde, İngiltere'yi yeniden kazanmak için ilahi bir planın kanıtlarını gördü ve İrlandalılar nereye gittilerse papazlar onları yakından izledi. Üstelik İrlandalı ruhban Avrupa'dakilerin en yoksuluydu ve köylülüğe daha yakındı. Altmış beş sterlin olarak tahmin edilen yıllık gelirleriyle kelimenin tam anlamıyla cemaatlerinin hayatını yaşıyorlar, yemeklerini onların evlerinde yiyorlar ve onların iyi niyetine bağımlı bulunuyorlardı. "Papaz" diyordu Waterford'un Protestan Piskoposu,

> halkın nabzını tutmalıdır yoksa geride kalıp yok olur... "Benimle birlikte, benim gibi yaşa; daha fazla bilgi ya da kibarlıkla benim üzerimde baskı kurma, benim sana verdiğimi teşekkür ederek al ve bunu benim siyasî inancıma ya da davranışıma uyum göstererek hak et." İrlandalı kulübe sakinlerinin Papazlarına yönelttikleri dil budur.

Waterford'un Katolik Piskoposu, 1797 yılında ruhbanına yaptığı dikkat çekici bir çıkışta bunu doğruluyordu:

> Kendinizi, bu dünyanın zenginlerinin bir aleti haline getirilmeye... kendi dünyevi amaçları için fakirlerin üzerinde sizi

71 H.M. Richardson, *Reminscences of Forty Years in Bolton* (Bolton, 1885), s. 129-131. Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 109, 121.

alet gibi kullanmalarına... izin vermeyiniz. Yoksullar her zaman sizin dostlarınızdır, onlar size ve dinlerine, en kötü zamanlarda bile sarsılmaz bir şekilde bağlıdırlar. Onlar kıt yiyeceklerini sizinle ve sizden önce gelenlerle paylaştılar... Eğer onlar... yalnızca size kapılarını kapamakla kalmayan, kimi zaman sizi avlayan zenginler gibi davranmış olsalardı, ben şimdi ruhani otoritem altında bulunan sizin gibi saygıdeğer bir ruhban grubuna hitap etme olanağı bulamazdım...

Wexford'daki isyancıların başında yürüyen bir papazı, ve İngiltere'deki darağacında can veren bir başka papazı (O'Coigly) olan bir Kilise köylülüğün ulusal özlemleriyle derinden ilgiliydi; 1810'dan sonraki otuz yılda Daniel O'Connol (esas itibariyle Katolik Derneği aracılığıyla) papazları siyasî ajitatörlerin yardımcısı gibi kullanmaya çalıştı. İrlandalı yoksullar İngiltere'ye geldiklerinde ruhban, elindeki her imkânı (hiçbir İngiliz ruhbanının bilemediği kadar cemaatinin kafasını okuyarak inançlı bir hizmet, psikolojik terör, maddi yardım ve zorlama, akrabalar üzerinde baskı ve acıda teselli bulma) kullanarak cemaat üzerindeki etkisini sürdürmeye özen gösterdi ve Protestan İngiltere'de başarılı olabilecek yegane *Evangelism* biçimine, doğum oranlarına güvendi. İngiliz kömür yükleyicileri, ameleleri ya da seyyar satıcılarının pekçoğu "dinsiz"di; onların İrlandalı benzerleri ise Ayinlere katılırdı. İrlandalı işçilerin saygı gösterdiği tek otorite papazlardı. Bolton'da bir Cumartesi gecesi ayaklanmasını yöneticiler yatıştıramazken bir Katolik Papaz yatıştırabilirdi. Cemaatini ziyaret eden bir papaza eşlik eden Mayhew şunları anlatıyor:

> Halk her yerde onu karşılamaya koşuyor... Kadınlar sırf ona reverans yapmak için kapı eşiklerinde toplanıyorlar ve bodrumların kapak şeklindeki tavan kapılarından dışarı çıkıyorlar... Papaz sokakta yürürken bile tam hız koşan çocuklar saçlarına dokunsun diye duruyorlar...[72]

72 Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 12; E. Wakefield, *An Account of Ireland* (1812), II, s. 557; Halevy, *a.g.e.*, III, s. 93-95; Dr. Hussey, *Pastoral Letter to the Catholic Clergy* (Waterford, 1797).

Gerçekten de göçmenlerin pekçoğu için papazın gücü arttı. Köklerinden kopmuş bu insanlar için papaz, eski yaşam biçimlerinin tek yönelim noktasıydı. Okur-yazar ama toplumsal sınıf açısından çok farklılaşmamış, İngiliz otoriteleri ve işverenleriyle özdeşleşmekten uzak duran ve kimi zaman Gal dili bilen papaz, sık sık İngiltere ile İrlanda arasında gidip geliyor ve memleketlerinden ve kimi zaman da akrabalarından haber getiriyordu; mesaj, para göndermek ve tasarrufları emanet etmek için güvenilen birisiydi. Dolayısıyla -üçüncü ve dördüncü kuşağa kadar- İrlanda köylüsünün İngiltere'ye getirdiği en kalıcı kültürel gelenek, yarı-feodal ulusal Kilise'ydi. En bakımsız bodrumlarda bile hâlâ şamdanlar, haç ve "azizlerle şehitlerin gözalıcı, renkli resimleri" gibi Katolikliğin kimi hokus-pokusları "Kurtarıcı" O'Connel'in resminin yanında yer alıyordu. Buna karşılık, son derece zengin olan İrlanda şarkıları ve folklorü ilk kuşakla birlikte yok oldu. Göçmenler bir süre daha eski köy geleneklerini, "çılgınca oynayıp dans ettikleri" ev gezmelerini sürdürdüler. Ancak çocuklarıyla birlikte keman, tulum ve Gal dili bir yana bırakıldı.

Kimi kentlerde tecrit edilmiş olsalar da İrlandalılar hiçbir zaman gettolarda yaşamaya zorlanmadılar. Aynı dili konuşan ve Birlik Yasası'na göre Britanya vatandaşı sayılan insanları bağımlı bir azınlık haline getirmek kolay değildi. Çok sayıda karşılıklı evlenme söz konusuydu. Ve dikkat çekici olan, İrlandalılar'ın işçi-sınıfı topluluklarına herhangi bir sürtüşme ile değil, görece kolaylıkla katılmış olmalarıdır. İrlandalı ve İngiliz vasıfsız işçilerin doğrudan rekabet halinde olduğu inşaat sektöründe ya da doklarda, kuşkusuz pekçok gürültü patırtı olmuştu. 1830'larda ve 1840'larda demiryolu ameleleri arasında ölümle sonuçlanan kapışmalar görüldü. Londra'da anti-Katolik ve anti-İrlandalı duygular güçlüydü. Katolik Özgürlüğü için uzun süren parlamenter mücadele (1800-1829) Papalığa karşı hakaret dolu baladlar ve el ilânlarına rağmen yürütüldü ve 1850 gibi geç bir tarihte Katolik Piskoposların atanması, kuklaların yakılması ve "Papalığın Saldırısı" çığlıklarına yol açtı. Mayhew, Papalık karşıtı iyi bir argonun, iyi bir cinayet kadar kazançlı olduğunu savunan "sokak şarkıcıları" ve "gevezeleri"nin bulunduğunu söylemektedir:

Rahipler ve Rahibeler ve aptallar başı boş dolaşıyor,
Papanın mühürlü emirnamelerini boğazımıza
tıkıştırmayacağız,
Gönlünüzü ferah tutun ve kahrolsunlar diye bağırın,
Papa'ya ve onun piskopos kardinali Wiseman'a.

Ancak Mayhew'un saptadığı sokak şarkıları ya da nakaratlarda İrlandalılar'a herhangi bir değinme yoktu. Pekçoğu Smithfield yangınlarına ve "Koca İngiliz John Bull'un Roma'nın Papalık Emirnamesi'ne Cevabı" türünden ulusal duygulara hitap ediyordu. Rosemary-lane'in bodrumlarında yaşayanların yabancı saldırganlığının folklorüyle bağdaştırılması kolay değildi.[73]

Aksine, İngiliz Radikalizmi ya da Chartism'i ile İrlanda milliyetçiliğinin kader birliği yapması için, her ne kadar bu ittifak gerginliklerden hiçbir zaman uzak olmamışsa da, pekçok neden vardı. Ordu, Donanma ve kuzeydek fabrika kentlerinde husumetler çok nadiren ırkçı biçimler almıştır; buralarda İrlandalılar mağdur İngiliz yoldaşlarıyla birlikte yan yana savaşmışlar ya da çalışmışlardır. Birleşik İrlandalılar'ın günlerinden -ve İrlandalılar'ın Thomas Hardy'nin evini sopalarıyla savundukları günlerden- itibaren bilinçli bir siyasal ittifak sürdürülmüştür. İngiliz Reformcular, genellikle Katolik Özgürlüğü'nü savunmuşlar; Sir Francis Burdett yıllarca bunun parlamentodaki şampiyonluğunu yapmış, Cobbett ise yalnızca *Political Register*'da değil, mitos yaratan eseri *İngiltere'de Protestan Reformasyonu'nun Tarihi*'nde (1823) Eski Ahlâksızlığın ve "*Thing*"in* kökenini araştırarak, bunun manastırların ve hayır vakıflarının Tudorlar'ca yağma edilmesine kadar geri gittiğini gösterip davaya katkıda bulunmuştur. Radikal yazarlar, 1798'deki zalimce baskıların anısını canlı tutmuşlar ve Hone, Cruikshank ve Wooler, Castlereagh'ın ("Dery-Down-Üçgeni") işkence ve dayaklardaki suç ortaklığını acımasız bir şekilde sergilemişlerdir. Feargus'un babası Roger O'Connor, Burdett'in yakın arkadaşıydı ve bir zamanlar Burdett'in arkadaşı olarak Westminster'e tartışmalı bir şekilde aday olmuştu. 1828'de Radikal ve

73 Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 243, 252-253.

(*) *Thing:* İskandinav ülkelerinde ve fetihten önce İngiltere'nin bazı kesimlerinde halkın, bir karar organı, parlamento ya da mahkeme olarak yapığı toplantı - ç.n.

O'Connell'e karşı olan Londralı İrlandalılar Bireysel ve Siyasal Özgürlükler için bir Dernek kurdular; Hunt'un ve Cobbett'in desteğini sağladılar ve İngiliz Radikalleri ile yakın bir işbirliği yürüttüler. Bu dernek, -bizzat kendisi Chartist Londra Çalışanlar Derneği'nin (1836) öncülü olurken- Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği'nin habercilerinden birisiydi.[74]

Böylelikle, 1790'la 1850 arasında İrlanda uluşçuluğu ile İngiliz Radikalizmi arasında O'Connor ailesinin bahtına bağlı olarak zaman zaman canlanan zaman zaman karışık bir hal alan açık ve sürekli bir ittifak vardı. Ancak Orta İngiltere'de ve kuzeyde İrlandalı göçünün etkisi daha az belirgindi. 1798'den sonra, yirmi yıldan fazla bir süre pekçok *county*'de, kırsal karışıklıklar egemen oldu. Thresherler, Caravatlar, Shanavestler, Tommy Downshireler, Carderler, Ribbon-men ve daha sonraki Molly Maguireler gibi gizli dernekler kuruldu ve kiracıların haklarını korumak, kiraların ve fiyatların artışını önlemek, ondalık vergilere (aşar) karşı direnmek ya da İngiliz toprak sahiplerini kovmak için değişik şiddet biçimleri uygulandı. 1806 yılında Thresherler Connaught'u fiilen kontrolları altına aldılar, 1810'da kan davası güden Caravatlar ve Shanavestler, Tipperary, Kerry ve Waterfold'da etkiliydi; 1813'te karışıklıklar Meath, King's County ve Limerick'e; 1821-1822'deki patates kıtlığı sırasında ise Munster, Leinster ve Connaught'un bazı bölgelerine yayıldı. Silâh kanunu, karşılıklı olarak öldürmek üzere rehineler almak, yerel kan davaları, silâh soygunları, zorla para toplamalar şeklinde kırsal nefretin sularını taşırıyor, bir yerde önüne baraj kurulursa bir başka yerde taşıyor, bir başka yerde ise öldürmeler ve sürgünler şeklinde devam ediyordu. İrlanda Genel Savcısı'nın 1811 yılında yakındığı gibi, kırsal yöreler, "silâhsızlandırılmış toprak sahiplerine karşı silâhlı köylü-

74 Bkz. Sherwin'in *Political Register*'i, 19 ve 26 Temmuz 1817; Hone'un *Reformist Register*'i, 19 Temmuz 1817; Cobbet'in *Political Register*'i, 17 Ocak 1818; *Cap of Liberty*, 8 Eylül 1819; Cole, *Life of William Cobbett* (1924), s. 308-309; D. Read ve E. Glasgow, *Feargus O'Connor* (1961), s. 12-14, 19. Roger 'Connor'un İngiltere'deki hareketle ilişkisi, İrlanda'nın yasal kralı olduğu iddiasıyla (bu hak miras yoluyla Feargus'a geçmişti) karmaşık bir hale gelmişti. Roger'in Westminster'e aday olma önerisi, Cobbett tarafından şu gerekçe ile hükümsüz bırakılmıştı: "Hayır, bir sürü kraliyet ailesi istemiyoruz: sahip olduğumuz tek Kraliyet Ailesi, her türlü bilinçten yoksun olmayan bir ulusu tatmin etmeye yeter."

lüğün korkunç sonuçlarını" sergiliyordu. Henüz ergenlik çağındaki bir erkek çocuğunu silâh çaldığı için ölüme mahkûm eden Lord Baş Yargıç şunları söylüyordu:

> Gündüz çalışan bu insanların gece yasa koymalarına - yani gündüz toprağı işleyenlerin, gece ülkeyi yönetmek üzere yasalar çıkarmalarına katlanılabilir mi?

Chartist Kuzey Siyasal Birliği'nin sekreteri olan Donegalli Thomas Devry gibi pekçok İrlandalı göçmen, gençliklerinde, "yarı askeri nizamda" gece köyün sokaklarında yürüyenlerin "ağır ayak sesleri"ne alışmışlardı.[75]

Gerçek biyografileri zikredemiyoruz (bir İngiliz mahkemesinde hangi İrlandalı, Carderlerin ya da Levellerlerin bir eski üyesi olduğunu itiraf edebilirdi ki?) ama göçmenlerden bazılarının bu gizli örgüt geleneğini kendileriyle birlikte getirdiklerine hiç kuşku yoktur. 1800-1802'deki ve Luddcu yıllardaki etkilerine işaret edilecektir.[76] Geceleri yüzleri karartılmış adamların hızlı hareketleri, silâh soygunları, atların ve sığırların boğazlanması gibi işler pekçok İrlandalı'nın çıraklığını gördükleri şeylerdendi. Üstelik, tüm imalatçı kasabalarda İrlanda kolonilerinin varlığı haberleşmeye hız katıyordu. Mirastan mahrum kalmış olanların doğal masonluğuna katkıda bulunuyordu; eğer İrlandalılar kavga etmekte aceleci idiyseler, birbirlerinin yardımına koşmada da aceleciydiler. Köylülüğün büyük bir bölümü devrimci geleneklerini beraberlerinde getirmiş olsalar da, ruhban getirmemişti. Britanya'daki büyüyen Katolik azınlığa dikkat çekmek ya da başlarına yeni işler açmak Kilise'nin istediği bir şey değildi. 1830'larda Kilise'nin politikası O'Connell'e sadakat göstermekten öte değildi ve İrlanda'da Özgürlük karşılığında kırk-şilinlik mülk sahiplerini terk eden, 10 Saatlik Çalışma Yasa Tasarısı'na karşı oy kullanan ve bencilliği, kralcı söylemi ve de Whiglerle sıkıfıkılığı yüzünden daha kritik durumda olan hemşehrilerini şaşırtan ve kafalarını karıştıran O'Connell, İngiliz Radikalizmiyle İrlanda

---

75 Bkz. Halevy, *a.g.e.*, II, s. 28-30; Wakefield, *a.g.e.*, II, s. 763 vd.; Strauss, *a.g.e.*, s. 88-89; Caravatların ve Shanavestlerin yargılanmaları için bkz. Howell, *State Trials* (1823), XXXI, s. 419, 423, 464; Devyr, *a.g.e.*, s. 93, 101.

76 "Islahatçılar Ordusu" başlıklı bölüme bakınız.

ulusçuluğu arasındaki ittifakın en zayıf halkasını temsil eder. Dolayısıyla, İngiltere'deki kiliseler arasında Katolik Kilisesi, kendilerini işçi sınıfı hareketiyle özdeşleştiren "dik kafalı" din adamları yetiştirmemiştir. Ve her ne kadar İrlandalı işçiler birliklere katılmaya hazır idiyseler de, çoğu sendikacılığın zayıf olduğu vasıfsız işlerde çalışıyordu. Bu nedenle, İngiliz hareketine çok az sayıda tutarlı lider yetiştirmişlerdir. (Sendikal örgütlenme konusundaki inatçı ilgisi ve O'Connell'in örgütsel yöntemlerinden bir kısmını, Emeğin Korunması İçin Ulusal Birliğe (1829) bilinçli olarak uyarlayan John Doherty bir istisnadır.) İrlandalıların etkisi en çok topluluklarda ve işyerlerinde kendini hissettiren isyankâr mizaçta, otoriteye kafa tutma, "fiziki güç" kullanma tehdidine başvurma ve anayasacılığın sınırlamalarıyla sindirilmeyi reddetme mizacında kendini gösteriyordu. Katolik bir papazın 1836 yılında itiraf ettiğine göre, İrlandalılar, "sendikalara, birliklere ve gizli derneklere katılmaya İngilizler'den daha eğilimliydiler." Bir başka tanık, "her olayda konuşanların ve elebaşılık edenlerin onlar" olduğunu söylemektedir. Engels, "tutkulu, cıva gibi İrlandalı mizacı"nın, daha disiplinli ve içine kapanık İngiliz işçilerini siyasî eylem noktasına getirmekte hızlandırıcı rol oynadığını görmüştür:

> ...daha cana yakın, uyarılabilir ve ateşli İrlandalı mizacının, istikrarlı, mantıklı, sebatlı İngiliz mizacıyla karışması, uzun dönemde her ikisi için de yararlı olmuştur. Eğer aşırı derecede cömert ve esas itibariyle duygularıyla hareket eden İrlandalı doğası, kısmen ırkların karışması, kısmen de hayatın olağan etkileşimi içinde araya girmemiş, soğuk ve rasyonel İngiliz karekterini yumuşatmamış olsaydı İngiliz burjuvazisinin kaba egoizmi, işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini daha güçlü bir şekilde sürdürürdü.[77]

Engels'in dilindeki "doğa" ve "ırk" sözcüklerini tartışabiliriz. Ancak, yargısının geçerli olduğunu görmemiz için yalnızca bu terimleri değiştirmemiz yeterlidir. Titizlik isteyen mühendislikle,

77 *Report on the State of the Irish Poor*, s. xxiii; Strauss, *a.g.e.*, s. 125-130; Engels, *a.g.e.*, s. 124. Ayrıca bkz. Rachel O'Higgins, "The Irish Influence in the Chartist Movement", *Past and Present*, XX, Kasım 1961, s. 84-85.

kazma kürekle tünel açmanın birarada varlığını sürdürmesi, her iki tür işgücünü kullanabilmek açısından işverenlerin yararınaydı. Ancak ödenmesi gereken maliyet, fazlasıyla gelişmiş siyasal Radikalizmin, çok daha ilkel ve heyecanlı bir devrimcilikle karışması olmuştur. Bu karışma Chartist harekette kendini göstermiştir ve Feargus O'Connor, O'Connell'la yollarını ayırdığında ve Bronterre O'Brien toprakların millileştirilmesi şeklinde bir sosyalizmi İngiliz koşullarına uyarladığında bu karışım daha da büyük bir tehlike olma istidadı gösterdi. Daha önce de bir kere, 1790'larda, Feargus'un amcası Arthur O'Connor, O'Coigly ve Binns ile birlikte Maidstone'de tutuklandığında İngiliz Jakobenizmi ile İrlanda milliyetçiliğinin ortak devrimci bir starejide birleşmesi mümkün görünüyordu. Eğer O'Connor, İngiltere'nin kuzeyini olduğu gibi İrlanda'yı yanına almayı başarabilseydi, Chartist ve "Genç İrlanda" hareketleri ortak bir devrimci atılım anı yakalayabilirdi. Bir yandan "manevi güç" Chartistlerinin çekinceleri ve bir yandan da O'Connell'in ve ruhbanın etkisi, "Büyük Açlık"ın korkunç moral bozucu etkisiyle birleşerek bunun oluşmasını önledi. Ancak bu konu mevcut çalışmanın sınırlarının dışında kalmaktadır.

Sonsuzluğun Sayısız Evreleri

19. yüzyıl başlarının işçi sınıfı topluluklarını oluşturan öğelerin pekçoğunu şimdi daha açık olarak görebiliyorsak da "hayat standardı" tartışmasına kesin bir cevap hâlâ elimizin altında değildir. Çünkü "standart" sözcüğünün içinde, her zaman, olgulara ilişkin sorunlar kadar değer yargıları da vardır. Değerler, göstermiş olduğumuzu umuyoruz ki, tarihçinin, ölçüme gelmedikleri için, herkesin düşüncesi bir başkasınınki kadar iyidir refleksi ile güvenle dışlayabileceği "değerlendirilemez bir şey" değildir. Aksine bunlar, eğer tarih önemli insan bilimleri arasında bir yer edinmek istiyorsa, tarihçinin üzerinde uzun uzun düşünmesi gereken, insanların tatmin edilmesine ve toplumsal değişimin yönüne ilişkin konulardır.

Tarihçi ya da tarihsel sosyolog aslında değer yargılarıyla iki şekilde ilgilenmek zorundadır. Birincisi, Sanayi Devrimi'ni yaşayan-

ların *gerçekten sahip oldukları* değerlerle ilgilenmektir. Eski ve yeni üretim biçimleri, her biri tipik yaşam biçimleri olan farklı türden toplulukları yaratmıştır. İnsan tatminine yönelik alternatif kavram ve gelenekler birbiriyle çatışma halindedir ve bundan kaynaklanan gerilimleri incelemek istersek kanıt yetersizliği söz konusu değildir.

İkinci olarak, tarihçi, bizim de bir ürünü olduğumuz Sanayi Devrimi sürecinin tümü üzerinde kimi değer yargılarına varmak zorundadır. Değerlendirme yapmayı güçleştiren işin içinde bizzat bizim de olmamızdır. Ama bununla birlikte, bu konuda da, hem deneyimin bir kısmından kaynaklanan endüstrileşmenin "romantik" eleştirisi hem de el-tezgâhı dokumacısının, zanaatkârın ya da köy zanaatkârının inatçı direnişinin ve alternatif bir kültüre sıkı sıkıya tutunmasının belgeleri belirli bir yansızlıkla olaya bakma konusunda bize yardımcı olmaktadır. Bunların nasıl değiştiğini görerek bugün olduğumuz yere nasıl geldiğimizi görürüz. Nelerin kaybedilmiş, nelerin "yeraltına" itilmiş ve nelerin hâlâ halledilmemiş olduğunu anlarız.

Yaşam kalitesinin herhangi bir değerlendirmesi, toplam yaşam deneyiminin bir değerlendirmesini, ilgili insanların marûz kaldığı, kültürel olduğu kadar maddi çok çeşitli tatminler ya da mahrumiyetlerin değerlendirmesini gerektirir. Böyle bir bakış açısından, Sanayi Devrimi'ne ilişkin eski "tahripkârdı" görüşü hâlâ kabul edilmek zorundadır. 1780'le 1840 yılları arasında Britanya halkı, maddi koşullarda az da olsa bir iyileşmeye ilişkin istatistiki gelişme olduğunu göstermek mümkün olsa bile, bir yoksullaşma deneyimi yaşamıştır. Sir Charles Snow bize, "... yoksullar topraklarından çıkarak fabrikaların onları alabildiği hızla fabrikalara koşmuşlardır," dediğinde, ona Dr. Leavis'in "insanlara ilişkin tüm sorunların gerçek tarihi karşılaştırma kabul etmez ve çok acı bir şekilde bundan daha karmaşıktı" şeklindeki sözleriyle cevap vermeliyiz.[78] Kimisi endüstri kentlerinin ışıltısı ve ücret vaadi ile kırsal alanlardan koparılıyordu ama arkada bıraktıkları eski köy ekonomisi çöküyordu. Kendi iradelerinden daha ziyade, çitleme, Savaşlar, Yoksul Yasaları, kırsal endüstrilerin çöküşü ve yönetici-

78 C.P. Snow, *The Two Cultures* (1959); F.R. Leavis, "The Significance of C.P. Snow", *Spectator*, 9 Mart 1962.

lerinin karşı-devrimci tutumu gibi sorgulayamadıkları dışsal baskıların zorlamasıyla hareket ettiler.

Endüstrileşme süreci zorunlu olarak ıstırap vericiydi. Geleneksel yaşam kalıplarının yıpranmasını gerektiriyordu. Ama Britanya'da olağanüstü bir şiddetle uygulanmıştır. Ulusal bir devrim geçiren ülkelerde görüldüğü gibi, ulusal katılma duygusuyla toplumun işlerine herhangi bir şekilde yumuşama getirilmiş değildi. İdeolojisi yalnızca fabrika sahiplerinin ideolojisiydi. Kurtarıcı peygamberi, fabrika sistemini "hâla 'ölümün gölgesinde ve bölgesinde' bulunan... su ve karadan ibaret olan dünyaya uygarlığı... bilimin ve dinin yaşama gücünü" yayan sayısız evreler olarak gören Dr. Andrew Ure idi.[79] Ama ne ona hizmet edenler ne de hizmet edilen "sayısız evreler" onu böyle *duyumsamadılar.* Yoksullaşma deneyimi onların üzerine, kırsal çalışan için ortak haklarının ve köy demokrasisinin kalıntılarının kaybı; zanaatkâr için ustalık statüsünün yok oluşu; dokumacı için hayatiyetinin ve bağımsızlığının ortadan kalkışı; çocuk için evde çalışma ve oynamanın sonu; reel ücretleri artan pekçok işçi grubu için güven duygusunun, boş zamanın ortadan kalkışı ve kentsel çevrenin kötüleşmesi gibi yüzlerce değişik biçimde geldi. 1834 yılında El-tezgâhı Dokumacıları Komisyonu'na kanıtlar sunan ve Avrupa'dan on yıl uzak kaldıktan sonra İngiltere'ye dönen R.M. Martin, fiziki ve ruhsal bozulmanın kanıtları karşısında şaşırmıştı:

> Bu ülkenin yalnızca imalatçı değil, tarımsal topluluklarında da insanların şevklerini, neşelerini, kaybetmiş, köy oyun ve sporlarını unutmuş olduklarını; kirli, hoşnutsuz, sefil, endişeli, sağlık ya da neşe ya da mutluluktan yoksun çırpınan insanlar olduklarını gördüm.

Profesör Ashton'un haklı olarak, "insanın doğadan ve topraktan kopmasının "bunaltıcı" ifadeleri olarak nitelendirdiği şeyin açıklaması peşinde koşmak yanıltıcıdır. "Son Ameleler Ayaklanması"ndan sonra, "doğa"ya yeterince yakın olan Whiltshire tarla ameleleri, Lancashire fabrikalarındaki kızlardan çok daha rezil durumdaydılar. Bu *insan* doğasına karşı yapılmış bir saldırıy-

79 *Philosophy of Manufacturers*, s. 18-19.

dı. Bir açıdan bu, üretim araçları sahiplerinin eski yaptırımlardan kurtulup, yeni toplumsal kontrol mekanizmalarıyla henüz bağlı olmadıkları bir sırada kâr peşinde koşma hırsının bir sonucu olarak görülebilir. Bu anlamda onu, Marx'ın yaptığı gibi, kapitalist sınıfın saldırısı olarak okuyabiliriz. Bir başka açıdan ise, iş ve hayat arasındaki şiddetli teknolojik farklılaşma olarak görülebilir.

Sanayi Devrimi yıllarının üzerine en kara gölgeyi seren ne yoksulluk ne de hastalıktı, bizzat işin kendisiydi. Yetişme açısından kendisi de bir zanaatkâr olan Blake, bize bu deneyimi aktarmaktadır:

> Ve sonra bıraktılar Urizen'in oğulları sabanı ve tapanı,
> tezgâhı,
> Çekici ve keskiyi ve cetveli ve pergeli...
> Ve hayatın tüm sanatlarını, ölümün sanatı haline dönüştürdüler.
> Kum saati hor görüldü çünkü işçiliği onun, rençberin
> elinden çıkmaydı
> Ve de sarnıçlara su taşıyan su çarkı kırıldı ve yakıldı ocaklarda,
> Çünkü onun işçiliği de çobanların elinden çıkmaydı.
> Ve onların yerine çetrefil çarklar icat edildi, çarkı olmayan
> çarklar
> Ve gençleri işlerinde şaşırtmak ve günün ve gecenin emeğini
> Sonsuzluğun Sayısız Evreleri'ne bağlamak için,
> Saatler boyu tunç ve demiri eğelesinler ve parlatsınlar diye
> Meşakkatli işçilik, cahil etti bilgelik için harcanabilecek
> günleri
> Acınacak ağır işlerde bir parça ekmek parası için
> Küçük bir kısmını görüp Tümü sanma cehaleti içinde
> Ve hayatın basit kurallarına kör, buna gösteri demek için.

Bu "sonsuzluğun sayısız evreleri" zaman zaman işlerinde onları bir mezar gibi sardı. Bir ömür boyu süren ve kendi yardım derneklerince de desteklenen en ileri çabaları, halk arasında o çok değer verilen şeyi, "Yakışır bir Cenazeyi" bile onlara nadiren layık gördü. Yeni beceriler ortaya çıkıyor, eski zevkler direniyordu. Ama hepsinden önemlisi, katı disiplin altında, yabancısı olunan amaçlar için uzun süren tatmin etmeyici bir çabanın genel baskı-

sını görüyoruz. Bu D.H. Lawrence'in yazdığı, "19. yüzyılda insanın ruhuna ihanet eden" o "çirkinliğin" kaynağı idi.[80] Diğer bütün izlenimler solup gittikten sonra, topluluk içindeki o bağlılık duygusunun kaybedilmesinin yanı sıra, çalışan insanların, işlerine ve efendilerine rağmen kendileri için yarattıkları bu izlenim kaldı geriye.

80 "Nottingham and the Mining Country", *Selected Essays* (Penguin baskısı), s. 119, 122.

ÜÇÜNCÜ KISIM

İşçi-Sınıfının Varlığı

"*Levelution** başladı,
Evime gidip silâhımı alayım
Ve Wellington Dükü'nü vurayım."

Belper sokak-şarkısı

"İnsanlar, sırf gösteriş olsun diye ayaklanma eğiliminde değildirler."

William Hazlitt

(*) *Levellerlar* kinaye edilerek, tüm farklılıkların giderileceği bir hareket, devrim anlamında uydurulmuş bir sözcük - ç.n.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RADİKAL WESTMINSTER

Yazışma dernekleri dağılıp, *Habeas Corpus* askıya alındığında ve her türlü "Jakoben" gösteri yasaklandığında HALK RADİKALİZMİ sona ermedi. Yalnızca tutarlılığını kaybetti. Yıllarca süren sansür ve yıldırma yoluyla kendisini iyi ifade edemez duruma düşürülmüştü. Basınından, örgütlü ifade biçimlerinden yoksun kaldı; kendi yönseme duygusunu yitirdi. Ancak Savaşlar boyunca, hissedilir bir varlık olarak oradaydı. Tutarsız bir varoluşun, tutarlı bir tarihsel değerlendirmesini yapmak neredeyse imkânsızdır ama bir girişimde bulunmak da gerekir.

1797 yılında, Pitt'in baskısı ülkenin üzerine çökerken, Grey ve Fox son bir girişim olarak hane halklarına oy hakkı için Avam Kamarası'na bir öneri sundular. Bu olaydan sonra, Fox ve onun Whig "commonwealthcileri"nden geriye kalan patrisyen grup, *Habeas Corpus*'un askıya alınmasını ve savaşı protesto ederek parlamentodan çekildiler. Şehir dışındaki malikânelerinde eğlence ve ilim-irfan işleriyle ve Hollanda Evi ve Brooks'un Kulübü'ndeki tartışmalarıyla meşgûl olmaya başladılar. Varlıklı ve etkili oldukları için siyasî hayattan tümüyle dışlanmaları söz konusu değildi zira kendi ilkelerine taban tabana zıt olmakla birlikte elleri altındaki yozlaşmış idari birimlerde güven içindeydiler.[1] 1800'den

1 Zamanın en garip ironilerinden birisi Horne Tooke'un 1800 yılında, yozlaşmış idari birimlerin en kokuşmuşu olan Old Sarum Üyesi olarak Parlamento'ya

sonra Avam Kamarası'ndaki yerlerine geri döndüler. Grubun üyelerinin çoğunun demokratik inandırıcılıkları büyük ölçüde spekülatif olmakla birlikte, Sir Samuel Romilly, Samuel Whitbread, H. G. Bennet gibi kimi üyeler Parlamento'da siyasal özgürlükleri ve toplumsal hakları savunmak üzere defalarca öne çıktılar. 1797 ve 1802 arasında reform için tek sığmağın Fox olduğu görülüyordu. Şurada ya da burada, Fox ve Grey'le kadeh tokuşturan ve siyasal özgürlüklerin geri verilmesini isteyen ya da barış için çağrı yapan gruplar ortaya çıktı. Norwich'de eski Jakobenler bu şekilde toplanıyordu ve 1799'da "Özgürlüğün Dostları'nın aylık açık toplantısını örgütlediler.[2]

Ancak bu grupların en küçük faaliyeti yöneticilerin derhal dikkatini çekiyor ve Jakoben karşıtı yazarların salvosuna yol açıyordu. Bunların en keskinlerinden birisi, kısa bir süre önce Birleşik Devletler'den dönmüş ve orada iken Jakoben karşıtı bir yayıncı olarak hizmet vermiş ve bu vatanseverliği karşısında *Political Register* (1802) adlı yayın organını kurmak için Savaş Bakanı Windham'dan yardım görmüş olan William Cobbett'ti. Ancak açık reformcular dağıtılmış ya da yeraltına itilmiş olsa da 1799-1802 arasında genel hoşnutsuzluk arttı. Napoléon'un kıtayı ablukası Britanya'da endüstrilerin durgunlaşmasına, işsizliğe ve yükselen yiyecek fiyatlarına neden oldu. İmalatçılar barış için çağrıda bulundular ve kamuoyu tarafından da güçlü bir şekilde desteklenerek Pitt'i buna zorladılar. Ülke çapında yiyecek ayaklanmaları patlak verdi. Ve örgütlü, kalkışmacı bir yeraltının varlığını düşündürecek kanıtlar da vardır.[3]

Kısa Amiens Barışı (Nisan 1802-Mayıs 1803) yeni bir dönemi başlattı. Pitt bir süre için, her ne kadar aynı baskıcı ve Jakoben karşıtı geleneğin güçlü bir temsilcisi olmakla birlikte daha zayıf bir Başbakan olan Addington'a (daha sonra da Lord Sidmouth'a) yerini bıraktı. Savaş yaklaşık on yıl kadar sürmüştü ve barış halkın coşkusuyla ve kutlamalarla karşılandı. Napoléon'un özel tem-

---

dönmesiydi. Tooke, teknik bir nedenle, eskiden Kilise Papazı olduğu için Parlamento'da yerini alamadı.

2 Halktan Biri, *The Thirty-Sixth of a Letter to the Society which met at The Angel... to Celebrate the Birth-Day of C.J. Fox* (Norwich, 1799).

3 Bir sonraki bölümün ilk 12 sayfasına bkz.

silcisi Londra sokaklarında zafer havasında dolaştırıldı. *Register* savaşın devamından yana olduğu için Cobbett'in durumu sarsıldı. Aralarında Fox'un da bulunduğu meraklı Whigler ve reformcular yeni cumhuriyeti görmek için Paris'e doluştular. (1795 yılında birliklerini York "kalabalığı" üzerine süren Albay Thornton, Paris'e Birinci Konsül'e armağan olarak tilki avında kullanılan tazılar, atlar ve bir kasa tabanca götürdü.)

Barış, Genel Seçim'i getirdi ve yarım düzine seçim bölgesinde Jakobenlerin desteğini alan ilerici adaylar sürpriz başarılar elde ettiler. Bir zamanlar Medway kasabalarında yazışma derneklerinin çok güçlü olduğu Kent'de Foxçu aday, Parlamento'daki üyeyi yerinden etti. Coventry'de ciddi ayaklanmalardan sonra Radikal aday seçimi sekiz oyla kaybetti. Norwich'te Savaş Bakanı Windham seçimi kaybetti ve çok güçlü bir Jakoben desteği sağlayan iki aday seçildi. Foxçuların ve coşkulu kalabalığın desteği ile bir reformcunun seçildiği Nottingham'da olağanüstü heyecanlı sahneler vardı. Zafer yürüyüşünde bando *Ça Ira* ve "Marseillaise"i çalıyor, üç renkli bayrak dalgalanıyor ve (anti-Jakoben bir risaleciye göre) "Akıl Tanrıçasını temsil eden bir kadın, ÇIRILÇIPLAK vaziyette garip bir görüntü ortaya koyuyordu!!!" Nottingham kalabalığı (Cobbett'in yorumuna göre) "her bakımdan... cumhuriyetçi, devrimci bir kalabalıktı." Seçimin galibi, ayaklanmacıların seçmenleri tehdit ettiği iddiasıyla 1803 yılında Avam Kamarası'ndaki sandalyesinden edildi ve bu olay imalatçı kasabalardaki yöneticilerin yetkilerini arttıran yasaların geçirilmesi için bir fırsat bilindi.[4]

Ancak en sansasyonal seçim, Wilkes'in eski seçim bölgesi olan Middlesex'dekiydi. Önceki üç yılda, Yönetici Aris'in rejimi altında Londra Yazışma Derneği ve Birleşik İngilizler'in "*Habeas Corpus* mahkûmları"nın Coldbath Fields hapishanesinde mahkeme karşısına çıkarılmaksızın tutulmaları nedeniyle skandallar gün ışığına çıkmıştı. Horne Tooke'un arkadaşı ve Milletvekili olan Sir Francis

4 J. Bowles, *Thoughts on the General Election as Demonstrative of the Progress of Jacobinism* (1802), s. 3-4; ve *Salutary Effect of Vigour* (1804), s. 141. Reformcular büyük bir hiddetle çıplak kadın yalanını Bowles'in yakıştırdığını ileri sürdüler: bkz. *Ten Letters on the Contested Elections at Nottingham* (Nottingham, 1803), s. 24-25; Sutton, *Date-Book of Nottingham*, s. 244. İşin sırrı belki de göstericiler arasındaki "somon ya da ten rengi bir giysi" giymiş olan bir kadından söz edilmesinde yatmaktadır: *Letter to John Bowles* (Nottingham, 1803), s. 9.

Burdett, daha sonra Cobbett'in anlattığına göre, mağdurlardan bir kitabın başındaki boş yaprağa kana batırılmış bir çubuk parçasıyla yazılmış bir dilekçe almıştı. Burdett, tutuklulardan birkaçının çok zayıflamış, "iskelet gibi kalmış" olduğunu gördü ve davalarını - özellikle Albay Despard'ınkini- Avam Kamarası'nın içinde ve dışında savunmaya başladı. Bir gecede Londra ahalisinin kahramanı haline geldi ve BASTILLE'E HAYIR! çığlıkları yükseldi. 1802 yılında, Parlamento'da Middlesex'i temsil eden ve Vali Aris'le ilişkili olan Mainwaring adındaki yöneticiye karşı Middlesex'i savundu. Kampanya ülkenin ilgi odağı haline geldi. 1794'te teşhir cezasına çarptırılmış olan John Frost, Burdett'in ajanlarından birisiydi ve diğer eski Jakobenler ve tutuklular da kampanya sırasında ona yardımcı oldular. Hâlâ Tory olan Cobbett hayıflanıyordu:

> Piccadilly'den Brentford'daki seçim kürsüsüne kadar olan yol, Paris'in çevresinde devrimin en korkunç anlarında görülenler saklı tutulursa, daha önce hiçbir zaman görülmemiş derecede kargaşa ve fesat sahnelerine tanık olmuştu... Yol... St. Giles'den gelmiş, "Sir Francis Burdett ve Bastille'e Hayır" diye haykıran paçavralar içindeki sefillerle dolmuştu. Ve seçim kürsüsünde her gün, hapishanelerde sürelerini tamamlamış yarım düzine kadar suçlu Bay Mainwaring'in başına lanetler yağdırmak için tutulmuş bulunuyordu.

Burdett'in zaferi, hemen hemen barış kutlamaları ölçeğinde şenliklere neden oldu. "Bunun çok korkunç bir etkisi olacaktır" diye yas tutuyordu Cobbett, "bu durum, bir canavar gibi aşırı büyümüş ve kirlenmiş bu metropolün ahlâksız ve düzensiz kesiminin cesaretlenmesine yol açacaktır."[5]

Hattâ Lancaster bile, bir hanımefendinin "Jakoben kalabalığa" hitap ettiği ve konuşmasında "bu mücadelenin pabuçlarla tahta ayakkabılar, kaliteli gömleklerle kaba olanlar, tuzu kurularla yoksullar arasında devam ettiğini; halkın her şey olduğunu ve eğer on-

5 Seçilmiş, Byng (Whig) 3.843, Burdett (Radkikal), 3.3.207; seçilemeyen, Mainwaring (Tory) 2.936. Bkz. Cobbett'in *Political Register*'i, 10, 17, 24 Temmuz 1802; J.G. Alger, *Napoleon's British Visitors and Captives* (1904); J. Dechamps, *Les Iles Britanniques et La Revolution Française* (Brüksel, 1949), Bölüm V; M.W. Patterson, *Sir Francis Burdett* (1931), Bölümler IV ve VII.

lar isterse haklarına sahip olabileceklerini" anlattığı bir kafa tutmaya tanık oldu.[6] 1792-1795'dekinden daha büyük bir gücün hareket geçtiği görünüyor gibiydi. Eğer beş yıl süreli bir barış olmuş olsaydı İngiltere tarihinin mecrası değişebilirdi. Ama herkesin kafasını karıştıran olaylar meydana geldi. Kasım 1802'de Albay Despard vatana ihanet suçlamasıyla tutuklandı; Ocak ayında idam edildi.[7] 1802-1803 kışında Britanya ile Fransa arasındaki ilişkiler keskin bir hale geldi. 1803 Mayıs'ında iki ülke yeniden savaşa tutuştular.

Ancak bu savaş pekçok reformcuya farklı bir savaş olarak görünüyordu. 1802'de Napoléon hayat boyu Birinci Konsül seçildi; 1804'te irsi İmparator olarak tacı kabul etti. Paine'in hiçbir gerçek takipçisi bunu sindiremezdi. Daha ılımlı reformcuların Robespierre tarafından cesaretlerinin kırılması gibi, keskin Jakobenler de bundan derin bir şekilde etkilendiler. Her ne kadar eleştirel bir uzak duruşu benimsemiş olsalar da İngiliz reformcularının moralı Fransa'nın kaderiyle yakından ilişkiliydi. Birinci İmparatorluk, İngiliz cumhuriyeteçiliğine büyük bir darbe indirdi ve bunun etkisinden hiçbir zaman tam olarak kurtulunamadı. *İnsan Hakları*, en ateşli suçlamalarını, tahtlara, Gotik kurumlara, irsi ayrıcalıklara yöneltmişti; savaş ilerledikçe, Napoléon'un Vatikan ile yakınlaşması, krallar yaratması, yeni bir irsi soyluluk türetmesi, Fransa'yı en son devrimci cazibesinden de yoksun bıraktı. *Ça Ira*, Nottingham ahalisinin belleğinde bile solup gitti. Eğer Özgürlük Ağacı büyüyecektiyse, İngiliz ağacına aşılanmalıydı.

Fransa şimdi pekçok kişiye, yalnızca İspanyol ve İtalyan halklarını ezen, ticari ve emperyal bir kılığa bürünmüş bir rakip olarak görünüyordu. 1803 ile 1806 arasında Büyük Ordu, Kanal'ın öteki yakasındaki yerini almış yalnızca denizlere hâkim olmayı bekliyordu. Aralık 1802'de Addington'un Hükümeti'ne bizzat kendisi de katılmış olan Sheridan, "Jakobenlik öldürüldü ve bitti" diyordu: "Ve kimin tarafından? Artık Jakobenliğin evladı ve şampiyonu sayılamayacak olan birisi, Bonaparte tarafından." Ve Norwich yenilgisinden henüz yeni dönmüş olan Windham, savaşın yeniden başlaması karşısında Avam Kamarası'na olağanüstü bir çağrı yaptı:

6 J. Bowles, *Thoughts on the Late General Election*, s. 63.

7 Bir sonraki bölüme bakınız.

> Yalnızca toplumsal düzenin, iyi yönetimin, monarşinin aşıkları olarak değil, özgürlük dedikleri şeyin aşığı, yürekli, ateşli ve gururlu adamlar olarak, Jakobenlere bir çağrıda bulunuyorum; Fransa'nın boyunduruğu altına girip, onun tarafından ezilmeye razı olup olmayacaklarını soruyorum.[8]

Savaşın yeniden başlaması üzerine Gönüllüler her Pazar talim yapmaya başladılar. Belki o günkü yayıncıların ve vatanseverlik duygularını kışkırtan efsanelerin anlattığı kadar popüler değildiler. "Gönüllüler" her hal ve kârda yanlış bir terimdir. Subaylar, tek dinlenme günlerini yitiren, ıslah olmaz bir şekilde anti-militarist, disiplinsiz sıradan çeşit çeşit insandan daha büyük bir hevesle ortaya çıkıyorlardı. Silâhları bu yabancılaşmış insanların elinden uzak tutmaya özen gösteriyorlardı. Hükümet adına konuşan Sheridan, "Birmingham, Sheffield ve Nottingham gibi büyük kentlerde" diyordu; "yukarı sınıflarla, kırsal alanlarda ve köylerde ise alt sınıflarla işbirliği yapmayı tercih ederim." 1804 yılında, Norwich için *The Times* şunları yazıyordu:

> şehirde ve yakın çevresindeki sıradan insanlar gönüllü sistemine karşı bir nefret geliştirmişler. Pazartesi günü, Norwich alayının talimini engellemek üzere, özellikle kadınlar bir girişimde bulundular. Subaylarla alay ettiler ve hakarette bulundular ve gönüllüleri, tahıl fiyatlarındaki artışın ve küçülen somunların nedeni olmakla suçladılar.

İmalatçının, savcının ve eşrafın oğulları, gösterişli giysileriyle ata binmekten, Gönüllü balolarında boy göstermekten hoşlanıyorlardı. Aristokrasi ve orta sınıf arasında, daha sonra Peterloo alanında işi biterecek olan bir *esprit de corps* (birlik beraberlik duygusu) oluşturacak olan ortak bir anlayış gelişirken, kızlar da İngiliz Sanayi Devrimi'nin belirgin özelliği olan toprak sahibi ve ticari varlıklılar arasındaki çapraz-döllenmeyi hızlandıracak kocalarını balolalarda seçiyorlardı. Sıradan insanların bu türden ödülleri yoktu; "gönüllü" oranı yüksek bir Northumberland köyünde, "13 kişi piyade, 25 kişi süvari birliklerinde hizmet etmek, 130 kişi kılavuz, 260 kişi arabacı ve 300 kişi de sığır sevkiyatçılığı için

8 *Cobbett's Parliamentary Debates*, II, Ek, 1667, 1752.

gönüllü olmayı kabul ediyordu".[9]

Ancak alttaki bu gizli temayüle rağmen Sheridan haklıydı. İlhamını Fransa'dan alan bir hareket olarak Jakobenlik hemen hemen ölmüştü. 1802-1806 yıllarında halk arasındaki vatanseverlik duygularında kesinlikle bir canlanma oldu. Eğer "Boney" [Bonaparte] takdir ediliyorduysa, hakların savunucusu olarak değil, bir "savaşçı" olarak takdir ediliyordu. Britanya, hamasi küçük masal kitapları, basılı el ilânları ve matbu şeylerle dolup taşıyordu. Norwichli kadınlar karşı çıkmış, Northumberlandlı köylüler anlamaza gelmiş olsalar bile, binlerce Lancashire dokumacısı Gönüllüler'e katıldı. Nelson, Drake'den sonra İngiltere'nin tanımış olduğu en popüler kahramandı; halkın haklarına sempati duyan birisi olduğu sanılıyor; Albay Despard'ın hayatı lehinde yaptığı müdahale hatırlanıyor ve acı-tatlı Trafalgar zaferi (1805) yüzlerce baladın temasını oluşturuyor ve her taverna ve köyde konuşuluyordu. Fox (hayatının son yılı olan) 1806'da ulusal koalisyona -"Tüm Yeteneklilerin Hükümeti"ne- bizzat katıldı ve savaşın devamına razı oldu.[10]

Bir kere daha, Radikalizm ortadan kalkmamıştı. Ama tartışma konuları tanınamayacak kadar değişmişti. Eski Jakobenler, vatanseverlere dönüştüler ve aynen Bourbon Hanedanı'nın elinden iktidarı aldığı için Napoléon'u kınayan meşrûiyetçiler gibi, büyük bir heyecanla cumhuriyet davasına ihanet ettiği için onu kınamaya giriştiler. (1808'de Londra Yazışma Derneği'nin eski Sekreterlerinden birisi, John Bone, hem savaşı hem de Jakoben taleplerinin pekçoğunu destekleyen *Reasoner*'i yayınlayarak eski davayı canlandırma konusunda önemli bir girişimde bulundu.)[11] Sheffield'in Kızıl-saçlı Yorke'si gibi başkaları, daha yakın zamanların

---

9 *Cobbett's Parliamentary Debates*, IV, 1191, 1362; *The Times*, 5 Kasım 1804. Gönüllüler arasındaki toprak sahipliği ve ticari çıkar yakınlaşmasının o zamanki görünümü için bkz. T.A. Ward'ın Sheffield günlüğü, *Peeps into the Past*; ve Jane Austen.

10 Halk arasındaki vatanseverlik literatürü için bkz. F. Klingberg ve S. Hustvedt, *The Warning Drum... Broadsides of 1803* (Univ. of California, 1944). John Thelwall bile bir şiirle katkıda bulundu: *Poem and Oration on the Death of Lord Nelson* (1805).

11 Bu onurlu isme sahip dergi, ilgisizlik yüzünden başarısız oldu. Bkz. *Reasoner*, 16 Nisan 1808.

heyecanını yitirmiş romantikleri gibi, suçluluk ve kendini aklama tutkusunun klasik zorlamalarıyla 1804 yılına gelindiğinde öylesine tehlikeli "Jakoben-karşıtı" bir yayıncı olmuştu ki Cobbett, sırf tiksinti saikiyle, onun tarafından reformcuların saflarına doğru sürüklenmişti.

Radikalizmin yeni melodisi işte böylesine beklenilmeyen bir ortamda çalındı. Eski türden Jakobenizmi dağıtan o etkiler, aynı zamanda eski türden *anti*-Jakobenizmin gücünün bir kısmının kaybolmasına yol açıyordu. Eğer Napoléon, tüm iktidarı elinde toplamış bir despot olduğu için düşman idiyse; o zaman, Britanyalıların özgürlüklerini aşındıran, insanları yargılanmadan hapislere tıkan, basına rüşvet dağıtan ve iktidarını güçlendirmek için her türlü Hükümet yetkisini kullanan (1804'te, öldüğü 1806 yılı başlarına kadar yeniden iktidara gelmiş) Pitt hakkında ne demeliydi? İnsanın muhayyelesi ne kadar zorlanırsa zorlansın Jakobenlikle suçlanamayacak olan hırçın Tory gazeteci Cobbett, 1804'lerde çark ederek, polemikleriyle Hükümet'in foyasını ortaya koymaya başladı:

> Akıntı tersine döndü: halkın heyecanı despotizme dönüştü: Bonaparte'ın hayat boyu Konsüllüğe yükseltilmesi insanların kafasında önemli değişiklikleri başlattı; daha sonraki yükselişi [İmparatorluğu] ise bu değişikliği tamamladı ve bu durum yalnızca özgürlükten yana olan nosyonların yaygınlığının önündeki tehlikenin anlaşılmamasını değil, başka türden tehlikelerin, şimdi bir başbakanın eline terk edilen ve parasal kaynaklar ve banknot sistemi ile giderek büyüyen ve görünüşte olmasa bile aslında bizi kölelerden ve de üstelik kralın değil, günün başbakanının kölesinden biraz daha iyi bir duruma sokacak olan muazzam ve giderek artan bir etkiyi harekete geçirdi...

Napoléon'un despotizmi ile Pitt'in despotizmini ilişkilendiren mantık pek de açık değildir; ayrıntılı tartışmalarda o denli ikna edici olan Cobbett, daha genel konularda çoğu kez palavra atmaktadır. Ancak, sık sık ve artan bir güçle söylediği şeyin gidiş yönü açıktı. Despotizmle dışarıda olduğu kadar içeride de savaşılmalıydı. Basın satın alınmıştı. Hükümet etkisiz ve çürümüştü;

"saray dalkavukları, asalaklar, devlet kesesinden para alanlar, rüşvete bağlanmış senatörler, yöneticiler, müteahhitler, komisyoncular, kiralık Lordlar ve Bakanlar" kalabalığını besliyordu. Ağır vergilerle sağlanan Kralın ve sarayın ödeneği, kendi çıkarı peşinde koşan bir hizbin rüşvetini oluşturuyordu. Savaş nedeniyle semiren *nouveau riche* [yeni zenginler] Kral'ın haklarını ve halkın özgürlüklerini tehdit ediyordu. Yalnızca özgür bir Britanya yabancı istilasına karşı koyabilirdi. Garip bir Torycilik ve Radikalizm keşmekeşi içinde reformcuları değil, Hükümet'i:

> [halk arasında] ayrılık tohumları ekmeye çabalamak; onları Jakoben, anti-Jakoben diye bölmek; olağanüstü baskı önlemleri için bahaneler icad etmek; sadakatsizlik ve umutsuzluk yaratmak; savaşın azmini kırmak ve bizi düşmanın ayaklarına kapandırmakla[12]

suçluyordu.

Cobbett'in sözleri olup bitenlerden daha az dikkat çekici değildi. Mainwaring, Avam Kamarası'na sunduğu bir dilekçe ile 1802 seçim sonuçlarını bozdurmuştu. 1804'te Middlesex'te yapılan ara seçimde Sir Francis Burdett'i dışarıda bırakmak ve Mainwaring'in oğlunu seçtirmek için Hükümet her türlü yola başvurmuştu. Burdett ulusal önderlik yapabilecek çapta bir reformcu değildi. O taktiklerini bilinçli olarak Wilkes'i[13] örnek alarak geliştiren patrisyen bir Radikal'di ve Bayan Sophia Coutts'la evlenerek muazzam bir servet elde etmişti. Seçim kürsülerindeki yapmacık halleriyle, izleyen on ya da onbeş yıl boyunca Avam Kamarası'nda zayıf bir reform önderi olduğunu kanıtladı. Bununla birlikte, reformun sesini duyurabileceği tek ulusal sözcüydü. Horne Tooke ve Arthur O'Connor'le dostluğu nedeniyle üzerine yapıştırılan Jakobenlik yaftasını inkâr etmeye çalışmadı. 1804'te yerini korudu ve kalabalıklar BASTİLLE'E HAYIR diye haykırırken Whiglere ve Torylere verip veriştirdi. Onbeş gün boyunca oylar Mainwaring'le Burdett arasında gidip geldi. Her gün, sandıkların kapanışında Burdett muazzam heyecanlı kalabalıklara hitap etti ve "BAĞIMSIZLIK"

12 *Political Register*, 1 Eylül 1804.

13 1804'teki seçim kürsülerinde, "Özgürlüğün ve 45'lerin sonsuza kadar birlikte varolması için elimden gelen çabayı göstereceğim..." diyordu.

sloganı altında Middlesexli küçük mülk sahiplerine defalarca çağrıda bulunarak onlardan "etkin olmalarını ve kapı kapı dolaşarak oy toplamalarını" istedi. Midllesexli seçmenler "özgür ve bağımsız bir soluğa" sahip olabilecekler miydi, ya da meclisteki sandalye sonsuza kadar "çıkar birliği etmiş içki imalatçılarının, pub sahiplerinin, yöneticilerin ve müteahhitlerin" kontrolüne mi terk edileceti? Mainwaring, her gün sandıkların kapanışında kürsünün etrafındaki kalabalıklara hitap etmek için öne çıkıyor ve yuhalanıyordu. Mainwaring'in destekçileri Burdett'e karşı iftiralar içeren ve onun "Jakoben" ilişkilerini anlatan afişlerle Londra'yı donattılar, seçmenlerini tehdit ettiler ve "kâtipler, ilahi söyleyenler, Westminster'in zangoçları, polis memurları, simsarlar ve hırsız-kovalayıcıları" gibi etki altında kalabilecek herkesin oyuna başvurdular. Onbeşinci gün olan son gün Burdett'in bir oyla önde olduğu anlaşıldı: Burdett 2.833, Mainwaring 2.832. Coşkulu bir kalabalık zafer edası içinde "yeşil dallarla süslenmiş atlar ve arabalarla hareket eden bir ormanı andıran bir geçit alayıyla" Londra içinde dolaştı; bando "Yönet Britanya"yı çalıyor ve Burdett'in arabasının üzerinde Herkül'ün dokuz başlı yılanı ayakları altına aldığını gösteren bir bayrak sallanıyordu. Ertesi sabah, Şerif, sandıkların kapandığı anda ortaya çıkan teknik bir aksaklığı gerekçe göstererek sonucu tersine çevirdi. Bununla birlikte manevi zafer kesindi.[14]

Cobbett akıntının tersine döndüğünden söz etmekte haklıydı. İki yıl önce düşünülmesi bile olanaksız bir şey olan onun Burdett'e verdiği destek, bu tersine dönüşün bir göstergesiydi. Çok sayıda küçük mülk sahibinin Burdett'ti desteklemiş olması, esnaf, profesyoneller, küçük *gentry* ve usta zanaatkârlar arasında olağanüstü bir huzursuzluğun varlığını gösteriyordu. Kimisi, eski "özgürlük" ve "bağımsızlık" çağrıları gibi menfaate dayanmayan; kimisi ise örneğin araba yapımı, koşum takımları, askerî elbise konusunda çok sayıda küçük işveren ve usta zanaatkârı bir yana bırakarak birkaç büyük firmaya ya da aracıya verilen Hükümet ihaleleri gibi az çok menfaate dayanan çok sayıda huzursuzluk konusu vardı. Cobbett, 1804-1806'da yeni reform dalgasını başlatmıyor ama onunla *birlikte* hareket ediyordu. İzleyen birkaç yılda *Regis-*

14 Cobbet'in *Political* Register'i, 25 Ağustos 1804.

ter, yavaş yavaş, yolsuzlukların tek tek ortaya konduğu ve ayrıntılı bir şekilde irdelendiği için daha da etkili olan hırçın bir Radikalizmin sözcülüğünü yaptı. Cobbett, askerî ve sivil yolsuzlukları, zimmete para geçirmeleri, York Dükü'nün metresi tarafından satılan komisyonları, Ordu'daki vahşi dayak atma olaylarını, çoğu için 1790'ların o eski ittifaklarının anlamını yitirdiği değişik alanlardan insanın ilgisini davet eden bir etkinlikle ortaya koydu. *Çünkü* Cobbett hâlâ, zenginliği ve rütbeyi küçümseyen ama Anayasalarına sadık, açık sözlü, bağımsız, sebatlı insanların duygusal idealinin izini süren bir tür Tory idi ve anti-Jakoben önyargılardan sıyrılıyor ve reformcuların yeniden bir araya gelmesini sağlıyordu.

Ancak Burdett'in başarısı çok daha radikal bir Londra kalabalığının varlığı ile mümkün oluyordu. 1806 yılında halkın duyguları yeni bir mecra buluyor ve Westminster'deki seçim sürecinde kendini gösteriyordu. Middlesex mülk sahiplerinin oy hakkının bulunduğu bir seçim bölgesi iken, Westminster hane halklarının oy hakkına sahip olduğu ve pekçok usta-zanaatkâr ve kalfaya oy hakkının tanındığı, İngiltere'nin güneyindeki "açık" seçim bölgelerinden birisiydi. 1780'den itibaren iki sandalyeden birisine Fox sahipti. İkincisi için ise Horne Tooke mücadele etmiş ve 1790'la 1796'da iyi bir sonuç elde etmişti ama sandalye zımnî bir anlaşma uyarınca Hükümet'in adayına gitmişti. "Pitt tarafı bir Üye soktu; ve Fox'un tarafı ötekini soktu; ve her iki taraf da gerçek bir seçime benzer herhangi bir şeyin düşüncesinden bile nefret ediyordu. Mesele iki hizbin ortak toplantısıyla, hırsızların ganimeti bölüşmesi gibi, halledildi..."[15]

Fox'un ölümü üzerine sandalye Whig hizbine açık bir hale geldi ve Northumberland Dükü, yarışma olmadan "seçilen" oğlu Lord Percy'yi aday gösterme hakkını kendinde buldu. Francis Pale, Dük'ün özel giysili hizmetkârlarının, köle gibi itişip kakışan kalabalığa ekmek ve peynir lokmaları attıklarını ve bira dağıttıklarını tiksintiyle izledi.[16] Genel Seçimler'in yaklaştığı günlerde Cobbett Westminsterli seçmenlere hitaben dört açık mektup yayımladı. Temaları basitti:

---

15 Cobbett'in on iki yıl sonra kaleme alınan 1806 seçim mücadelesinin partizanca bir anlatımı için bkz. *Political Register*, 17 Ocak 1818.

16 "Özgür Doğmuş İngiliz" başlıklı dördüncü bölüme bakınız.

> Birilerinin Westminster seçimlerinden söz ettiğini duyan duruma yabancı birisi, seçmenlerin birkaç büyük ailenin kölesi ya da hizmetçisi olduğunu sanır. Öyle görünmektedir ki sorun, seçmenlerin hangi adamı seçmek isteyecekleri değil, birkaç soylu tarafından hangi adımın tercih edileceğidir...

Seçmenler bağımsızlıklarını ortaya koymalı ve kendilerini boyun eğme ve nüfuz korkusundan kurtarmalıdırlar:

> Siz sayıca yaklaşık *yirmi bin* kişisiniz. Sizin işleriniz ve mesleklerniz... nasıl o iş size gerekli ise sizin işverenleriniz için siz de o kadar gereklisiniz. Eğer bir evden kovulursanız, sizi kabul etmeye her zaman hazır bir başka yer vardır; eğer bir müşteri kaybederseniz, bir başkasını kazanırsınız...

Özellikle de, "Westminster seçmenlerinin önemlice bir kısmını oluşturan *kalfalar,* bana baştan çıkarılmaktan tümüyle uzaktaymış gibi görünüyorlar..." Çalıştırdığı insanların oylarını etkilemeye çalışan işverenler "toplumun aşağılaması"na terk edilmelidir: bir iş yerinin, seçim kürsülerine ustalarının emrinde giden zanaatkârları, sığır gibi aşağılanmaktadır. Genel Seçimlerde bağımsız bir aday ortaya çıkmadığı sürece, "Westminster kendisini Old Sarom ya da Gatton'la aynı kefeye koyacaktır."[17]

Toryler Amiral Hood'u; Whigler Fox'un eski arkadaşı ve halen Koalisyon Hükümeti'nde yılda 6.000 sterlin maaşla Bahriye Bakanı olan Sheridan'ı öne çıkardılar. Cobbett'in ve reformcuların onunla hiçbir alıp verecekleri olamazdı. Seçime çok az kala, Radikal saflardaki karmaşayı çok iyi simgeleyen yeni bir aday ortaya çıktı. Perthli bir terzinin oğlu olan James Paull, kendi kendini yetiştirmiş Hindistan'la iş yapan varlıklı bir tacirdi ve 1804 yılında Genel Vali Wellesley'in suçlanmasına katkıda bulunmak üzere İngiltere'ye dönmüştü. O sıralarda Galler Prensi'nin desteğine sahip olan ve Pitt yönetimini uğraştırabileceği düşünülen bir adam olarak Fox'un çevresine kabul edildi. 1805 yılında, kendisine Wight Adası'nın yozlaşmış *borough*'u (kraliyet fermanıyla yasal haklar ve ayrıcalıklar tanınmış ve Parlamento'da temsil edilen kasaba, ç.n.) Newtown'dan bir sandalye ayarlandı. Ve Wellesley'e karşı saldırı

17 *Political Register,* 9 Ağustos, 20 ve 27 Eylül 1806.

hemen başlatıldı. Ancak Foxçular koalisyona girince, Paull'e gizlice meseleyi unutması ya da en azından askıya alması tembihlendi. Paull bu öneriyi büyük bir hiddetle reddedince Parlamento'nun kendini feshetmesi sırasında Newtown'daki sandalyesinden atılmış olduğunu ve davasına gönülden inandıklarını sandığı adamlar tarafından reddedildiğini gördü. Bütün bunlara karşı cevabı, kendisini Westminster seçim kürsülerine atmak oldu.

Paull, Radikal tarihin içinde kısa sürede geldi ve geçti; hiç kimse onun hakkında bir şeyler öğrenmeyi aklına getirmedi. Onu kişisel şikâyetleri olan kavgacı küçük bir adam olarak ciddiye almamak adet olmuştu. Bununla birlikte şikâyetleri kişisel olmanın ötesindeydi. Wellesley'in küstahlık ve gaddarlığı ve Oudh'la olan ilişkilerindeki kötü niyeti itiraz kabul etmez. Paull'un, Hindistan'daki "bu sefihçe saldırgan ve tiranca davranış"lardan ciddi bir şekilde öfkelenmediğini düşünmek için hiçbir neden yoktur. O bu davranışları "gün be gün kınadığımız" Fransa'nınki ile kıyaslıyordu. Eğer sorunlar Westminster seçmenleri için uzak olsa bile, Paull, hem Whiglerin hem de Torylerin susturmak istediği bir adam olarak saygı kazanmıştı.. "Zekâ ve bilgi olarak bizim adamlarımızın eksiğini" diye yazacaktı sonradan Cobbett;

> *çalışkanlığı* ve *vuruculuğu* ile o yeterince kapatıyordu. Kalıbı küçük bir adamdı ama malzemesi iyiydi. Dövüşçüydü, her santimi gerçek bir dövüş horozuydu.

İngiliz siyaseti hakkında bilgisi azdı, konuşmacı olarak büyük bir belagati ya da yazar olarak büyük bir ikna gücü yoktu. Ama aynı zamanda siyasal sınırlılıkları ve hırsları yoktu. Üç haftalık gürültülü kampanya sırasında yeni bir reformcu ittifakı kurulmuştu: Paull'u aday gösteren patrisyen Radikal Sir Francis Burdett; onun kampanyasını yöneten ampirik reformcu Cobbett; ve bir reformcu olduğuna dair Paull'den söz almış olan, geneloyun emektar savunucusu Binbaşı Cartwright.

"Bize karşı açıkça, etkin olarak ve amansız bir düşmanlıkla birleşmiş olan seçim bölgesi hizbinin tüm gücüne karşı mücadele etmek zorundaydı." diye hatırlıyordu Cobbett. Oy vermenin ilk dört gününde Paull öndeydi ve bunun üzerine onun kazanma şansıyla alay eden Hood ve Sheridan ona karşı bir koalisyon kur-

dular. El ilânları, hicivler ve şarkılar Londra'nın dört bir yanında uçuşuyordu:

İşte bak! Ahlâksızlık Özgürlük kılığında dolaşıyor,
Özgür insanlar, lejyonlarınızı toplayın ve değerli
ödülünüzü koruyun,
Adil özgürlüğün çağrısı karşısında sancağınızı yükseltin,
Ve parolayı yüksek sesle haykırın - *Bağımsızlık ve Paull!*

Bırakın kayırıcı tayfası bizim politikalarımıza küfretsin
Bize Jakobenler, Vatan Hainleri ya da benzer sözler etsin
Kralımızla birlikte kararlıyız direnmeye ya da yıkılmaya
Öyleyse davamız başarılı olsun - *Bağımsızlık ve Paull!*

O yoksulların dostu ve insanların özgürlüğü,
En kısa sürede hafifletecek vergilerimizi...

Paull'un rakipleri onun mütevazı kökenleriyle ve görünümüyle alay ediyorlardı:

... kim o arkadaki garip, küçük adam,
bir gölete sürüklenmiş yankesici gibi duran?

Bir yanda, Cobbett'e göre, "kayırıcıların ve devlet kesesinden beslenenlerin", "vergi toplayıcıların, yöneticilerin, polislerin, bağımlı ruhbanın" ve Sheridan'ın "tiyatro oyuncuları, sahne düzenleyicileri, mum söndürücüleri... Ve gayri ahlâki işler peşinde koşan" kişisel takipçileri arasındaki ilişkiler. Öte yanda, zanaatkâr ve kalfalar arasındaki gerçekten demokratik seçim örgütlenmesi için ilk ciddi girişimler; oy toplamak için kurulan komiteler; ve terziler, matbaacılar, ayakkabıcı kalfalarının mesleki kulüpleri arasındaki örgütlü destek. Geceler boyu kalabalıklar Paull'u zafer sevinciyle sokaklarda dolaştırdılar.

James Paull sandalyeyi kazanamadı ama Sheridan'dan 300 oy az aldı,[18] ve kampanya her iki hizbin Westminster'deki sultasını bozdu. "*Gerçek mücadele* işte buydu" diye açıklıyordu Cobbett; "Westminster'de özgürlüğün *gerçek zaferi* buydu." Ertesi yıl gerçek zafer kazanıldığında Paull'un bunda bir katkısı yoktu. Bur-

18 Hood, 5.478, Sheridan 4.758, Paull, 4.481.

dett, her ne kadar seçim kürsülerindeki tezahüratların galibi idiyse ve seçimi kaybetmiş olsa da, "Kensington ve Knightsbridge'deki evlerin çoğu aydınlatılmış ve genelde bir zafer görüntüsü egemen..." olmuş olsa da, 1806'de Middlesex'i kazanamamıştı ve mülk sahibi seçmenlerin bir kısmı aşırılıklardan korkmuşlardı. Ancak, seçimi kaybetmesinin tipik hayalperest bir nedeni de vardı. Daha önceki seçimlerde, geleneksel seçim kampanyalarının usûlüne uyarak, rakipleri gibi insanları para ve içki ile ağırlayarak seçmenleri toptan kazanmak için servetini bolca kullanmıştı. Şimdi rüşvet suçlamalarıyla karşı karşıyaydı; müttefiki olan Cobbett, 1806 yılı boyunca seçim kampanyasında gösterişten kaçınmayı savunmuştu. 1806 yılında Honiton'daki üzerinde çok konuşulmuş ara seçimlerde Cobbett, rüşvetin ve seçmenin ağırlanmasının kesinlikle yasaklanmasını talep etmişti ve eğer seçilirlerse hiçbir şekilde görev ve kamu parası kabul etmeyecekleri konusunda kesin söz vermelerini istemişti. Dolayısıyla Burdett, bu yöntemi benimsedi ve bununla da yetinmeyerek, her gün seçim kürsülerinde görünüp "bağımsız seçmenleri" kendiliklerinden öne çıkmaları için teşvik etmeyi de kabul etmedi. Oy toplamak için uğraşmak, ağırlamak, yaşlı seçmenler için araba tahsis etmek gibi hiçbir örgütlenme yapılmadı. Kendisini destekleyenler bir komite oluşturduklarında, seçim kürsülerinde onlara sahip çıkmadı ve onlardan "halkın yardım görmeden yapacağı desteğe" güvenmelerini istedi. Bu güven, oylarının yarısına mal oldu.

1807 yılında bir başka Genel Seçim reformculara bekledikleri fırsatı verdi. Cobbett, haftalar boyunca *Political Register*'da Westminsterli seçmenlere yazdığı mektuplarla onları alarm durumuna soktu. Paull'un destekleyicileri hazırlandılar ve bir komite kurularak diğer sandalye için mücadele etmesi yolunda Burdett'e çağrıda bulunuldu. Ancak Burdett pes etmişti:

> Bizi istismar edenlerin elindeki muazzam ahlâksızlık araçları karşısında her türlü mücadele boşunadır. Ahlâksızlık, elindeki ahlâksızlık araçlarını tüketip bitirene kadar kendimizi ıslah etmeye ve canlandırmaya bakmalıyız. O gün gelene kadar, her türlü parlamenter hizmetten affımı rica ederim...

Bir delege ona başvurdu ve kendi rızası ya da müdahalesi olmadan seçilirse, sandalyeyi kabul edip etmeyeceğini sordu. Buna Burdett çok bezgin bir onay verdi: "Eğer Westminster'e gönderilirsem... çağrıya uymak zorundayım... ama ne bir *guinea* harcarım, ne de böyle bir seçime katkıda bulunmak için herhangi bir şey yaparım." Daha kötüsü gelmekte gecikmedi. Bu pasif onay üzerine Westminster Komitesi, Burdett ve Paull'u iki sandalye için öne sürmeye hazırlandı. Ancak Burdett, halk adamı olan arkadaşını silkeleyip atmak istedi ve "dövüş horozu" öfkeye kapılarak Burdett'i her ikisinin de yaralandığı bir düelloya davet etti. Paul öylesine ciddi yaralanmıştı ki, taraftarları onun adaylığından vazgeçtiler. Seçimlerin onbeşinci günü akşamı, reformcuların davası ağız dalaşı yaparak ve gülünç duruma düşerek kendi kendini mücadele alanının dışında bırakmıştı.[19] Az tanınan Radikal denizci Lord Cochrane'in son dakikadaki adaylığı umutların biraz yeşermesini sağladı. Ancak ertesi sabah seçimler başladığında, Burdett komitesinin üyeleri "çok fazla yeise düşmüşlerdi":

> Paramız yoktu, bir gösteri yapacak hiçbir olanağımız yoktu, kimse bize katılmamıştı, Toryler bizi küçümsediler, Whigler alaya aldılar. En kötü etkiyi yaratan gülünç duruma düşmekti... istismar edilmeye katlanmamak için dünyaya gelmiş olanlar, kendilerine gülünmesine katlanamazlardı.

Ama onbeş gün sonra Westminster'in zanaatkâr ve dükkân sahipleri, Burdett ve Cochrane'i büyük bir zafer havası içinde seçtirmiş bulunuyorlardı. Burdett ötekileri çok geride bırakmıştı ve Cochrane de ikinci sandalyeyi Sheridan'dan 1000 oy fazla alarak kazanmıştı. (Cochrane, Sheridan için o kadar üzülmüştü ki, seçimlerin son günü, sandık başlarından gözlemcilerini çekerek, daha saygıdeğer bir yenilgi elde edebilmesi için Sheridan taraftarlarının mükerrer oy kullanmasına göz yumdu.) Bu tarihten itibaren (1819'daki tuhaf olay dışında) Radikalizm, Westminster'de hiç kaybetmedi. Parlamento Kamaraları'nın içinde yer aldığı Londra'nın bu seçim bölgesi, hemen hemen

19 Bu olay için bkz. *Annual Register*, 1807, s. 425-428, 632-639; M.D. George, *Catalogue of Political and Personal Satires* (1947), VII, s. 528-529.

tüm basının "Jakobenler" olarak nitelediği adamlarca teslim alınmıştı.[20]

Bu göründüğü kadar hoyrat bir niteleme değildi. 1806 yılında ilginç bir olay meydana gelmişti. Paull, komitesinin önde gelen üyelerinden birisinin, Bay Lemaitre'in Fransa kökenli ünlü bir Jakoben olduğu konusunda bir duyum almıştı. Dehşet içinde Lemaitre'in komite odalarından çıkmasını istedi ve Cobbett'ten bu mesajın kendisine iletilmesini rica etti. Cobbett, bu kovulma işini elinden geldiğince nazik bir şekilde yapmaya çalıştı ve umduğundan çok daha sağlam iradeli birisiyle karşılaştı. Lemaitre gerçekten eski bir Jakoben'di, Londra Yazışma Derneği'nin üyesiydi ve saat-kutusu imalatçısıydı. 1794-1795 "Mantar-Tabancası Olayı"nın yarattığı korku sırasında tutuklanmıştı. 1796'da bir kere daha yargılanmaksızın hapse atıldı ve 1798 ile 1801 arasında bir kere daha tutuklandı ve "onsekiz ile yirmibeş yaş arasındaki döneminin önemli bir kısmında hapsedilmişti. Salıverildikten sonra Middlesex seçimlerinde Burdett'e yardım etti ve büyük ölçüde deneyim kazandı. Seçimlerin üçüncü gününde Paull'un odasına girdiğinde, Komite'nin "oy toplama işlerini düzenleyecek ne bir sistem ne de bir planı" olduğunu gördü. Birkaç gün süreyle sabahın erken saatlerinden gece yarısına kadar etkili bir oy toplama planı yapmaya çalıştı. Sonunda bu planı Cobbett'in dikkatine sundu. "Şerefim üzerine Lemaitre, bu komitede şimdiye kadar gördüğüm gerçekten yararlı tek şey" diye bağırdı Cobbett. Özürler dilendi ve Lemaitre yerinde kaldı.

1807 zaferi bütünüyle Westminster Komitesi'nin eseriydi. Bu komitenin kilit üyelerinden bazıları eski Londra Yazışma Derneği'nin komite üyeleriydi. Lemaitre, sokak-sokak, avlu-avlu oy toplama planını çok önceden yapmıştı. "Britanya Kahvehanesi adı verilen Cin Dükkânı"nın üçüncü katında Francis Place, sabah karanlığından gece yarısına kadar, hiçbir ücret almadan üç hafta boyunca çalıştı ve hesapları tuttu, oy toplama sonuçlarını ayrıştır-

20 Cochrane, Güney Amerika cumhuriyetlerinin yardımına koşmak için 1818 yılında istifa edene kadar sandalyesini korudu. Burdett, 1837 yılına kadar Westminster üyesi olarak Parlamento'da kaldı. Son bir Donkişotvari atılımla Avam Kamarası salonunu arşınladıktan sonra istifa etti; bir Muhafazakâr olarak yeniden seçimlere katıldı ve güçbela kazandı. Paull talihsizdi; düellodan sonra bir yıl kadar yaşadı ve 1808 yılında hayatına kendisi son verdi.

dı ve Genel Komite için raporlar hazırladı. O da eski bir tutuklu olan Richter, Place'in yardımcısıydı. "Biz, hepimiz anlaşılması güç insanlardık" diye yazıyor Place:

> ... içimizde tanınmış bir kişi yok, genel olarak seçmenin bildiği herhangi birisi yok; varlık, rütbe, isim ve etkiye karşı savaşmak gibi önemli bir işte bir araya gelmiş bir grup önemsiz insan ...

Rakipleri tarafından, "sıradan terziler ve berberler gibi önemsiz kişiler" olarak küçük görülüyorlardı..." "Bize akılsızlığımız nedeniyle gülüyorlar; küstahlığımız nedeniyle bizi lanetliyorlardı." Hem ilkeler, hem de kaynakların yetersizliği seçimlerde hesaplı olmayı gerektiriyordu:

> ... paralı danışmanlar, avukatlar, gözlemciler ya da oy toplayıcılar olmayacaktı; rüşvet, ağırlama, ödeme, kokart olmayacaktı; komite odalarının kapılarını koruyan iki kişi dışında güvenlik görevlisi çalıştırılmayacaktı.

Komitenin karar vermediği hiçbir konuda para harcanmayacaktı. En büyük harcama kalemi (flamalar, bandajlar ve zafer kurdelaları dışında) el ilânları ve afişlerdi. Oy toplamak için komite odalarını yalnızca bir kez terk eden Place'in şahsında Komite dâhi bir örgütçü bulmuştu.[21]

Şimdi, İngiliz Radikalizminin 1807 yılındaki durumunu ortaya koymak için bir girişimde bulunmamız gerekir. Her şeyden önce, "radikalizm" terimi, harekette hem bir belirsizlik hem de bir genişlik ifade eder. 1790'ların Jakobenleri, *İnsan Hakları*'na ve çeşitli

---

21 1806 ve 1807 seçimlerine ilişkin bu bilgiler büyük ölçüde *Cobbett's Political Register*, 1806 ve 1807'e dayanmaktadır, 17 Ocak 1818; Flower'in *Political Review*'u, Mayıs 1807; Place'in anıları, Wallas, *a.g.e.*, içinde, s. 41-47 ve Cole ve Filson, *British Working Class Movements*, s. 79-81; Anonim, *History of the Westminster and Middlesex Elections* (1807), s. 36-37, 145, 345, 379, 437; Westminster Committee, *An Exposition of the Circumstances which gave Rise to the Election of Sir F. Burdett, Bart...*(1807). Ayrıca bkz. M.W. Patterson, *Sir F. Burdett* (1931), I, Bölüm X; G.D.H. Cole, *Life of Cobbett*, BölümlerIX ve X; C. Lloyd, *Lord Cochrane* (1947), Kısım II, Bölüm 1; S. Maccoby, *English Radicalism, 1786-1832*, s. 207-208. Cobbett'in anlattıkları, bütünüyle güvenilir olmamakla birlikte, Place'in (hiç eleştirilmeksizin kabul gören) anlattıklarını düzeltici mahiyettedir. Place, 1802 ve 1804 Middlesex seçimlerine yer vermemekte, Paull'la alay etmekte ve 1807'deki başarıyı bütünüyle kendisinin örgütçü dehasına bağlamaktadır.

açık örgütlenme biçimlerine bağlılıklarıyla tanımıyorlardı. 19. yüzyıl yaklaşırken, "Radikalizm" biribirinden çok farklı eğilimi bünyesinde barındırmaya başladı. 1807'de Radikalizmin sesinin tonu ve cesareti ve de doktrini, herhangi bir başka hareket kadar güçlüydü. Hükümete karşı uzlaşmaz muhalefet yürütülmesi, Whiglerin zayıflığının küçümsenmesi, siyasal özgürlükler üzerindeki sınırlamalara karşı çıkılması, "Pitt sistemi"nin ve ahlâk bozukluğunun açıkça gözler önüne serilmesi ve parlamento reformu için genel destek verilmesi anlamına geliyordu. Sosyal ve ekonomik konularda görüş birliği yoktu ve en istikrarlı radikalizm Londra halkının radikalizmiydi ve bu da zaman zaman küçük toprak sahiplerini ve imalatçıları içine alabilecek kadar genişliyordu.

Bütün karışıklığına rağmen 1806 ve 1807 mücadelesi çok önemliydi. Reform davası bir kez daha öne çıkmıştı. Halkın oylarıyla Avam Kamarası'na giren iki aşırı radikal vardı. Yönetimin kolay kolay yasaklayamadığı ve Tory ya da Whig etkisinden uzak durduğunu açıkça ilân eden, çok akıllı bir şekilde yönetilen haftalık bir dergi vardı. "Reformun babası" Binbaşı Cartwright bile yeni bir popülarite ve kitlelere ulaşma olanağı kazanmıştı.[22] İlk kez duyulan yeni bir isim, Beyefendi çiftçi Henry Hunt, Wiltshirelı mülk sahiplerine yönelik çağrısında, onlardan Westminster örneğini izlemelerini istiyordu. Şehrin kendisinde de yeni tür bir seçim örgütlenmesi oluşturulmuştu ve Westminster Komitesi dağılmadı ve savaş sonrası reform örgütlenmesinin bir prototipi olarak uzun yıllar varlığını sürdürdü. Burdett, Cartwright, Cobbett, Hunt, Place gibi isimler tutarlı radikalizmin tarihinde izleyen onbeş yıl önemlerini korudular. Burdett, birkaç yıl daha Londra kalabalıklarının sevgilisi olmayı sürdürdü. Kararlılığı olayların değişmesinden etkilenmeyen Cartwright ilk Hampden Kulüpleri'ni kurdu. Cobbett, "bağımsızlık"tan, "Eski Ahlâksızlığın" toptan reddine doğru, aslında Burdett ve Place gibi etkisiz Radikallere adım adım yaklaştı. Hunt kâh Cobbett'in müttefiki, kâh rakibi olarak hareket ediyor, Cobbett'in polemik konusundaki ustalığına karşı kendisinin kitlelere seslenme konusundaki

22 Paull ve Burdett'e verdiği desteğin dışında Cartwright kendi kasabası olan Boston'da 1806 seçimlerine katıldı, seçilen adayın aldığı 237 oya karşı 59 oy aldı.

becerisi ileri sürüyordu. Place, reformcu nüfuz etme politikasını ve zanaatkâr ve orta sınıf ittifakını geliştiriyor ve Benthamcı reformcularla sendikalar ve avam tartışma grupları arasında bağlantı sağlıyordu.

1807 zaferi, Wilkes'in patrisyen teknikleriyle, demokratik örgütlenmenin daha ileri biçimleri arasında yarı-yol durağı idi. Kazanımlar önemliydi. "Bağımsızlığa" yeni bir anlam verilmişti. Bundan böyle sözcük, toprak sahiplerinin çıkarları ve zenginliği ile eşanlam kazandı: seçim platformlarında Tory ve Whig adaylar, kendilerini Başbakan'dan ve Kral'dan lütuf ve kayırma beklememe konusunda "bağımsız" kılacak zenginlikleriyle halka tavsiye ediliyorlardı. Cobbett'in bağımsızlık kavramı, ister mülk sahibi, esnaf ya da zanaatkâr olsunlar, *seçmenlerin* himaye, rüşvet ve riayetten kendilerini kendi çabalarıyla kurtarma görevleri üzerine kurulmuştu. Westminster Komitesi, kendi adaylarından bağımsız olarak zaferi örgütlemiş olmak anlamında daha da ileri gitmiş, ve Westminster'in *alt tabakası* kendi başlarına bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Üstelik onlar, adayın zenginliği ya da etkililiğine değil de seçmenlerin gönüllü çabalarına dayanan yeni bir tür seçim örgütlenmesinin etkinliğinin örneklerini vermişlerdi. Bu anlamda Westminster halkı, zaferi kendilerinin zaferi olarak algıladı.

Bununla birlikte, Westminster Komitesi'nin, işçi sınıfı hareketine öncülük etmek bir yana, bağımsız "popülist" bir harekete öncülük ettiğini söylemek de yanlış olur. Seçmen (1818'da 18.000 hanehalkı)[23] pekçok bağımsız sanatkâr ve kimi zanaatkârdan oluşuyordu. Ancak konuşma tarzları, artan oranda küçük-ustalar ve kimi zanaatkârlarca belirleniyordu. Bu grupların Radikalizmlerinin derecesi, savaş sonrası siyasî hayatın önemli öğelerinden birisiydi ve otoritelerin sürekli olarak başını ağrıtan İngiliz özgürlüklerinin bir kısmı üzerinde etkiliydi. Siyaset ve basın davalarının pekçoğu Londra'da görüldü ve jüriler bu toplumsal çevreden seçildi. Dükkân sahipleri ve esnaf, 1790'larda dik kafalı jüriler oluşturmuşlardır. Jüri üyesi olabilecek kişilerin listeleri, Hazine belgelerinde yer almaktadır. Despard ve O'Coigly davalarında Kraliyet hukukçuları, jürilerden Jakoben sempatizanlarını uzak tutmak

23 *Gorgon*, 4 Temmuz 1818.

için büyük gayret sarf etmişlerdir.[24] Almış oldukları çeşitli önlemlere rağmen, otoriteler, 1817 ile 1819 yıllarında Londra jürilerinin elinden epeyce çekmişlerdir.[25] Bu tarihten sonra jüriler daha yumuşak başlı oldular. Bunun bir nedeni yetkililerin özel jüri oluşturma ve jürileri "özel amacına alet etme" konusunda ileri teknikler geliştirmeleri idiyse, kısmen bir başka nedeni de City'nin radikalizminin (ve onun Belediye Meclisi üyesi Waitham ve Wood gibi temsilcilerinin) halk hareketinden giderek daha fazla uzaklaşmasıydı.

Böylece Westminster'deki zafer, katkıları büyük olsa da zanaatkârların zaferi değildi. Ve de zafer, kısmen hayali idi. Adayların varlıklı kişiler arasından çıkmasını zorunlu kılan mülkiyet koşulu bir yana, Place'in Genel Komitesi'ndeki hiç kimse (en başta da Place'in kendisi) kendi aralarından birisini aday olarak ileri sürmeyi düşünmemişlerdi. Sandalye Burdett'e aitti ve komitenin işlevi ona destek sağlamaktı. Üstelik, daha sonraki yıllarda bu Komite, demokratik bir örgüt olarak çeşitli sınırlılıkları olduğunu ortaya koydu. Komite, 1807 yılında yeni bir demokratik itici gücün ortasında doğdu. Daha sonraki yıllarda esas itibariyle kendi kendini atayan, ya da Cobbett'in şikâyet ettiği şekliyle, kısmen Burdett'in, kısmen de esnafın ve ustaların temsilcisi Place gibi adamların kontrolunda bir "parti yönetim kurulu" haline geldi. Savaşların sonuna doğru Place, Bentham ve James Mill'in dert ortağı olmuştu. Hunt ve Cobbett'e ve "sınırsız üyeler" arasındaki ajitasyon yöntemlerine karşı giderek daha acımasız davranıyordu. Westminster Komitesi, aklı başında ve çalışkan zanaatkârların çıkarları doğrultusunda gizli işlerin çevrilebileceği yararlı bir yer haline gelmişti. 1818 yılında Cochrane'in sandalyesi boşalınca, Cobbett'in adayı Binbaşı Cartwright, Benthamcı Radikal Hobho-

24 Bu listelerden birinde, arasından jüri seçilebilecek isimler İ (iyi), K (kötü) ve Ş (şüpheli) olarak işaretlenmiştir. Kötülerin çoğu, bir terazi yapımcısı, cam satıcısı, manav, yelkenci ve bira imalatçıları idi (bira imalatçılarından birisi "çok kötü" olarak işaretlenmiştir. T.S. 11.333.

25 1817'deki Spa Fields Ayaklanmasındaki rolü nedeniyle Dr. Watson'u beraat ettiren jüri, sözcü olarak bir Lotarya Dairesi Görevlisi, üye olarak ise bir düğmeci, Anchor Smith, yünlü tuhafiyeci, bayan şapkacısı, hırdavatçı, demirci, manifaturacı, ayakkabı imalatçısı, müvezzi ve eczacıdan oluşuyordu: *People*, 21 Haziran 1817.

use yerine aday gösterilmişti. Komite, Place'in gösterilere ve seçim kürsülerine olan hoşnutsuzluğunun ve "kendi kendini öne çıkarma" duygusunun artışı oranında giderek Londra'nın çalışan insanlarından uzaklaştı.[26]

Bu durum, 1807 Radikallerinin içine sokuldukları konumun kaçınılmaz sonucuydu. Anti-Jakobenlik hiçbir şekilde ölmemişti. Cobbett, sansürden hemen hemen şans eseri kurtulmuştu ve de başkaca düzenli bir Radikal basın organı yoktu. (1810 yılında, Ordu'daki dayak olaylarına karşı yürüttüğü saldırılar nedeniyle Cobbett'in kendisi de iki yıl süreyle hapsedilmişti.) Westminster Komitesi, bir seçim örgütü olarak varlığını sürdürdü ama otoritelerin yeni halk kulüplerinin gelişmesine izin vermeye niyetleri yoktu. Eski Londra Yazışma Derneği lideri John Gale Jones, Covent Garden'da düzenlediği "Britanya Forumu"nda ihtiyatlılık sınırını aştığında Avam Kamarası onu Newgate'e havale etti (1810). Ve Burdett bu davranışın yasadışı olduğunu belirtip karşı çıktığında Kamara, Burdett'i de Kule'ye gönderdi. Hemen hemen Londra'nın bütün ahalisinin Burdett'in yanında olduğu doğrudur. Burdett ilk başta Kamara'ya boyun eğmeyi reddetti ve Wilkes'in kafa tutma politikasını izleyerek Piccadilly'deki evinde barikat kurdu. Lord Cochrane, kiralık paytona binerek eve geldi ve bir fıçı barutu kapıdan içeri yuvarlayarak, bütün girişleri mayınlamaya ve Burdett'i silâhla korumaya hazırlandı. Sokaklarda insanlar dolaşmaya başladı ve 1780 ölçeğinde ayaklanmalar kaçınılmaz görünüyordu. Place, Ordu'nun da isyana çok hazır ve dolayısıyla küçük çaplı kalkışmaların mümkün olduğunu düşünüyordu. Ancak Wilkes'i anımsatan tiyatrovari yanları ve Radikal önderler arasındaki karışıklıklar nedeniyle bizzat olayın kendisi, reformcuların zayıflığını ortaya koyar. Ayaklanma ortamına girildiğinde bile ne örgütleri ne de tutarlı bir politikaları vardı. Yazışma derneklerini ve açık siyasal toplantıları yasaklayan yasalar, hareketi atomize etmişti; önderlerinin bireyci ve kavgacı davranışları, durumlarının birer örgütçü olarak değil, birer "ses" olarak işlev gördüğünü gösteriyordu.

Radikalizm bir savunma hareketi, halkın yaygın hoşnutsuzluğundan destek alan bir açık protesto hareketi olarak kaldı. Henüz

26 Komitenin çalışmalarını anlayabilmek için bkz. A. Aspinall, "The Westminster Election of 1814", *Eng. Hist. Rev.* XL (1925).

saldırgan bir güç değildi. Eğer Burdett ve Cochrane'in aşırılığını anlamak istersek, yalnızca Byron'u okumamız yeter. Bu tür adamlar iktidar ve varlık için çabalamayı ve kendi sınıflarının iki yüzlülüğünü ve yeni zenginlerin gösterişini küçümsüyorlardı. Bu hayal kırıklığı içinde belki de zaman zaman, "Eski Ahlâksızlığı" tümüyle alaşağı edecek devrimci bir atağın hayalini kuruyorlardı. Eğer Cobbett'in hiddetini anlamak istersek, yalnızca onu nelerin öfkelendirdiğine bakmamız yeter: yağlı sözleşmeler, Kraliyet Düklerinin iğrenç skandalları, artan kiralar ve vergiler, kentsel çalışanların yoksullaşması, Başbakanlıktan basına verilen sübvansiyonlar ve Ahlâksızlık Toplumu'nun halkın neşesini kaçırması. Ordu ve donanmaya zorla adam alınmasına karşı duyulan hoşnutsuzluk, sakat kalmış askerlerin şikâyetleri, savaş ihalelerine giren çok sayıda firmanın açıkta bıraktığı zanaatkârların yakınmaları ve Trafalgar'dan sonra, sonu ve amacı olmayan bir savaşa karşı alttan alta gelişen muhalefet.

"Çok muhtemeldir" diye yazıyordu Sheffieldli Dinsel Muhalif bir papaz 1808'de;

> ne zaman insanlar o krallığın kurulması için, *kılıçların, saban demirine* dönüşeceği iyi işler için ... dernekler halinde örgütlenirlerse başlıca muhalefetin büyük adamlardan, özellikle *Generaller, Amiraller, Müteahhitler ve Ajanlar* ve benzerlerinden gelmesi ve *Mesih'in barışçıl iktidarını* savunanların onların kirli ellerinden aşağılık muameleler görmesi...

"Mesih'in krallığı", "pekçok muhalefet ve kandan" sonra bu dünyaya yol gösterecektir; zira eğer bir başka şekilde gelirse, "Şeytan ve onun ajanları" bunun acısını çekmeyeceklerdir:

> *Alçakça kararından dönmeyen asker toplayıcılarının* elinden kocalarını ya da oğullarını geri almak için en gerekli giysilerini rehine veren yoksul karı ve anaları ne kadar çok gördüm! Aman Tanrım! Yoksul insanlar ne büyük zorluklara mahkûm...

"Ah, yoksulluk! Sen affedilemez bir kötülüksün!.. Senin ne hakların, ne beratların, ne dokunulmazlıkların ne de özgürlüklerin var!"

> Beri gel, *eski* İBLİS, eski Katil, sana benden daha iyi yaptığın şeyi yapacağım: Seni "olaganüstü büyük ve yüksek bir dağın tepesine götüreceğim ve sana bu *hıristiyan* dünyanın bütün krallıklarını ve onların debdebelerini göstereceğim"... Şimdi İBLİS, *hıristiyan alemine* bir bak ve birbirine benzemez grupları gör; İnciller, Kılıçlar, Kiliseler, Barakalar, Şapeller, Kaleler; barışın hizmetçileri siyahlar ve savaşçılar kırmızı ve maviler içinde; *Kurtarıcı* gibi hareket eden *birkaç* adam; yegâne işi insanların yok edilişini sistemleştirmek ve uygulamak olan milyonlarca adam... *Barışın Gerçek Oğulları* itibar görmüyor, tanınmıyor, ihmal ediliyor ve alaya alınıyor. Yağmanın ve *Cinayetin Kahramanları*, yüceltiliyor, yükseltiliyor, onurlandırılıyor, maaşa bağlanıyor ve *ölümsüzleştiriliyor*...[27]

Bunlar, Winstanley ve Bunyan'ın eski İngiltere'sinden, ama Cobbett'i okumaya başlamış eski İngiltere'den seslerdir. Ve bize Westminster seçimlerinin Sheffield, Newcastle ya da Loughborough için ne kadar uzak olduğunu hatırlatmaktadır. Radikaller, kentin taverna ve kahvehanelerinde tartışmak için bir araya gelebiliyor ve sayılarının gücünü hissedebiliyorlardı. Jakoben propagandasının en derinden nüfuz ettiği taşradaki merkezler arasında yalnızca Norwich ve Nottingham, Radikallerin seçim sürecinden yararlanabileceği genişlikte bir oy gücüne sahipti. Birmingham, Manchester, Leeds ve büyüyen endüstri merkezlerinin çoğu, reform görmemiş Avam Kamarası'nda herhangi bir temsilciye sahip değildi. Buralarda ve daha küçük endüstri kasabaları ve köylerde Kilise ve yöneticiler en küçük bir "fesat" işareti için gözlerini dört açıyor ve Cobbett'in *Register*'ine abone olmak bile mimlenmek için yeterli olabiliyordu. Reformcular kendilerini tecrit edilmiş, "yalnız bırakılmış, ihmal edilmiş ve küçümsenmiş" hissediyorlardı. Westminster zaferi, taşradaki baskıyı daha da büyük karanlıklar içine itiyordu.

Dolayısıyla Radikal hareketin Orta İngiltere ve endüstriyel kuzeyde belirgin olarak farklı bir biçim almış olması, yarım yüzyıl

27 G. Beamont, Barışın Kitabının Papazı, *The Warriors Looking-Glass* (Sheffield, 1808). Yazar, muhtemelen Babtist bir papazdı. Savaşa karşı radikal Hıristiyan protestolar için bkz. *Cambridge Intelligencer* ve *Tyne Mercury*, 5 Ocak 1808'deki mektuplar.

süreyle olayları etkileyecek bir olguydu. Londra'da orta sınıf ve işçi sınıfı arasındaki kanallar açıktı; örgütlenmenin tipik biçimi, içinde birkaç profesyonelin, ve işçilerin siyasal geriliğini; ahlâksız ve suçlu yoksulları küçümseyen, kendi kendini yetiştirmiş zanaatkârların birlikte yer aldığı komite idi. Baskı hafifledikçe, forumlar, münazara dernekleri ve tartışma grupları yeniden canlandı. Belirli sürelerle yapılan Westminster seçimleri en azından bir emniyet subabı ve karışıklıklar için bir müeyyide işlevi gördü. Orta İngiltere'de ve kuzeyde Radikalizm, yeraltına, yasadışı sendikacılığın dünyasına itildi ve and içmeyle, gizli toplantıyla ve endüstriyel hoşnutsuzluklarla düşüp kalkmaya başladı. 1815 yılına kadar ne Burdett ne de Cobbett, Sanayi Devrimi'nin merkezindeki yörelerde fazla bir şey ifade etti. Westminster Komitesi'nin Luddcular için bir mesajı yoktu. Trent'in kuzeyinde gördüğümüz, illegal gelenekti.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ISLAHATÇILAR ORDUSU

Kara Lamba

"Hainin kafasını görün!". 1803 Şubat'ında cellat, Edward Marcus Despard'ın kafasını Londra kalabalığına gösteriyordu. Despard ve altı arkadaşı vatana ihanetten (Kral'ın öldürülmesini de kapsamak üzere) suçlu bulundular ve metanetle öldüler. Despard ileri sürelen suç karşısında masum olduğunu ama "mazlumların ve yoksulların dostu" olduğu için öldüğünü söyledi. Kalabalık kızgın ve merhametliydi. Londra basını, idamların Southwark yerine Kennington Meydanı'nda ya da Tyburn'da yapılmak üzere sokaklardan geçirilmesi halinde ayaklanmaların ve bir kurtarma girişiminin meydana gelebileceğinden korktu. İdamları izleyenler arasında Jeremiah Brandreth adında genç bir zanaatkâr vardı. Ondört yıl sonra, onun kafası da Derby Şatosu önündeki kalabalıklara gösteriliyordu: "Hainin kafasını görün!"

Despard'la Brandreth arasında illegal gelenek yer alır. Bu, hiçbir zaman belirsizliklerinden kurtarılamayacak bir gelenekti. Ama biz ona üç açıdan yaklaşabiliriz; birincisi, 1800 ile 1802 arasındaki "yeraltı"na ilişkin elimizdeki kanıtları dikkate alabiliriz; ikinci olarak, tarihsel kaynakların eleştirisini yapabiliriz; ve üçüncü olarak da yarı-legal sendikal geleneği kısmen inceleyebili-

riz. Bu hazırlığı yapmadığımız sürece, Luddcu hareketi, savaş sonrası yıllarının Pentridge Ayaklanmasını, Casus Oliver'i ve Cato Sokağı Suikastını anlayamayız.

İllegal geleneğin kökenlerini, 1790'ların sonlarında, gölgeler içindeki "Birleşik İngilizler" derneklerinde görmüştük.[1] 1800 ve 1801'de İngiltere'nin her yerinde aceleci ayaklanmalar patlak verdi. Bunların çoğu, Napoléon'un ablukası sonucu artan fiyatların ve başgösteren kıtlığın kışkırttığı yiyecek ayaklanmaları idi. Bununla birlikte yarım yamalak da olsa bir örgütlenme olduğunu akla getiren şeyler de vardır. Ayaklanmaların bazıları ve tüketicilerin "grev"leri, matbaaları olan komitelerin örgütlülüğünü öne sürdürecek biçimde önceden el ilânları ile duyurulmuştu. 1800 Eylül'ünde Londra'dan bir örnek:

> YURTTAŞLAR
>
> Bir grup paralı köle ve Hükümet uşağı tarafından tepenize binilmesine ve neredeyse aç bırakılmaya daha ne kadar sessizce ve korkakça izin vereceksiniz? Sizin çocuklarınız ekmek için ağlarken, onların o yaygın tekellerini sürdürmelerine daha ne kadar katlanacaksınız? Hayır! Onların varlığına bir gün daha katlanmayın. Egemenlik bizde, öyleyse tembelliğinizden silkinin. Pazartesi günü Tahıl Pazarı'nda olun.

Altı gün süreyle Tahıl Pazarı'nda kargaşa oldu. Kasım ayında, el ilânları, "Esnaf, Zanaatkârlar, Kalfalar, İşçiler vs'ye, Kennington Meydanı'nda toplanma" çağrısında bulunuyordu. Bu toplantı askerî güç kullanılarak engellendi. Portsmouth'da tersanenin usta işçileri, "fiyatlar düşene kadar tereyağı, krema, süt ve patates" kullanmama kararı aldılar. Nottingham'da tiyatrodan çıkarken halka "Tanrı Kralı Korusun"u söyletmeye çalışan subaylar taşlandı. Özgürlük Ağacı'nın, yüzyılın başında hâlâ yıllık törenlerle dikildiği Nottingham'da ayrıca, otoriteler, başarılı bir yiyecek ayaklanmasını anlatan bir mektup ele geçirdiler. Mektupta, "Salı günü, *Yeoman* Süvarileri'nin ateşi karşısında öylesine gözü pek bir cesaretle Direnen halkın davranışının Beyefendileri şaşırttığı..." heyecanla anla-

1 "Özgürlük Ağacının Dikilişi" başlıklı bölüme bakınız.

tılıyordu. Ancak yazar çok önemli bir açıklama eklemişti. Kalabalık artık "Jakoben" ve "Kilise ve Kral" hiziplerine ayrılmış değildi: "Beyefendileri en çok korkutan, tarafların Birleşmiş olduklarını görmekti... Paineciler görülmüyor ya da Tanrı Kralı Korusun duyulmuyordu." Burada, halkın tutumunda, "kalabalığın" politikaaltı tepkilerinde önemli bir kayma söz konusuydu.[2]

Bu arada, İçişleri Bakanlığı'na endişe verici raporlar geliyordu. En fazla sorun çıkaran merkezlerin, Nottingham, (Birleşik İrlandalılar ve İngilizler'in çok etkili olmakla şöhret buldukları) endüstriyel Lancashire ve West Riding olduğu görülüyordu. Son bölge hakkında bilinenleri bir araya getirebiliriz. Örgütlenme Jakoben Sheffield'den etrafa yayılıyordu. 1800 Eylül'ünde bir işlikte kışkırtıcı bir el ilânının açıkça duvara çakıldığı görülmüştü: "K— G— ve Farmer, yoksulların boş midelerini Süngülerle tıka basa doldurmakla meşgûller." Aralık ayında Sheffieldli yöneticiler, geceleri tarlalarda "çok sayıda kişinin katılımıyla" yapılan toplantılara karşı bir bildiri yayınlamayı gerekli gördüler. *County*'nin Kral tarafından atanmış en yüksek yöneticisi [*Lord-Lieutenant*] Earl Fitzwilliam'a çeşitli raporlar gönderilmişti. Yiyecek maddelerinin fiyatlarını düşürmenin en iyi yolunun görüşüleceği ilân edilen böyle bir toplantıda, bir ajan mızraklardan ve silâhlardan söz edildiğini duymuştu. Ajanın farkına varılınca oradan kovulmuştu. Halk gizli derneklere üye oluyor ve birlik andı içiyordu: "bir örgütlenme sistemi -gizli komiteler- ve hasmane silâhlı hazırlıklar devam ediyor". Sheffield yakınlarında sık sık toplantılar yapılıyordu:

> Akşam saat 10'da, maskeli bir hatip halka heyecanlı nutuklar atıyor; uzak derneklerden gelen mektupları mum ışığında okuyor ve onları derhal yakıyordu.

Halka olmuş nöbetçilere parolayı söyleyemeyen hiç kimse alana sokulmuyordu.[3]

1801 Mart'ına gelindiğinde tehlike, yöneticilerin, "alt tabakalar arasında bir ayaklanmanın hazırlandığı"ndan korktuğu Leeds ve

---

2 H.O. 65.1; J. Ashton, *Dawn of the 19th Century in England* (1906), s. 19; D.V. Erdman, *Blake, Prophet against Empire*, s. 317-319; Hammondlar, *The Town Labourer*, s. 291.

3 Fitzwilliam Belgeleri, F.44 (d), (e).

Huddersfield'e kadar yayılmıştı. Etrafta, "Hayat için gerekli her şeyin Fiyatını düşürme konusunda birbirini desteklemek üzere halka and içirmeye çalışan insanlar dolaşıyordu." Lancashireli iki yöneticiden gelen bir mektupta, Yorkshire, Birmingham, Bristol ve Londra'dan gelen "ajan"ların Lyn altındaki Ashton çevresinde bir tür delege toplantısı yaptığı öne sürülüyordu. O sırada, (1795 sonunda çıkarılmış olan) *Habeas Corpus*'u askıya alan ve fesatçı toplantıları yasaklayan Pitt'in İki Yasası'nın yürürlük süresi de sona ermişti. Her ne kadar tek tek gruplar arasında her türlü yazışma yasadışı sayılmaya devam ediyorduysa da halka açık toplantı düzenlemek bir kez daha yasal olmuştu. Birkaç hafta içersinde, yirmi kadar birbirinden oldukça farklı yerde, çoğu kez elle yazılmış duyurularla toplanan protesto gösterileri düzenlendi. Yorkshire'de Sheffield, Wakefield, Dewsbury ve Bingley'de toplantılar yapıldı. Bingley'de Nisan başında gizlice kapıların altından atılan ve pazar yerindeki tezgâhlara bırakılan el ilânlarında halka, "Özgürlüğün Dostları derneğinin" toplantısına katılma çağrısı yapılıyordu. Toplantının amacı, aşırı yüksek olan yiyecek maddeleri fiyatlarını protesto etmek, "sahtekârlıkları ve her türlü Irsî Yönetimi teşhir etmek, Vergi baskısını azaltmak, çaresiz çocukların eğitimi ve yaşlı ve ıstırap çekenlere destek sağlanması... korkunç savaş uygulamasını sona erdirmek"ti:

> Paralı uşakların Çoğunluğu, Hükûmet pezevenkleri - tahıl simsarları - kayırılmış memurlar - devlet parası yiyenler - asalaklar vs tarafından tepenize binilmesine, siz ekmek için kıvranırken daha ne kadar izin vereceksiniz? Onların varlığına bir gün daha katlanmayın. Egemenlik bizde... Anayasayı saklı olduğu yerden çıkarın ve onu halkın incelemesine açın - Dünyayı merkezine kadar sarsın...[4]

Avam Kamarası'nın Gizlilik Komitesi, "ülkenin değişik yerlerinde aynı gün ve saatte, ani olarak toplanacak çok sayıda toplantı için, eğer önlenmezse kamu barışını ciddi olarak tehlikeye sokacak, ajitasyon olduğunun görüldüğünü" bildiriyordu. Nisan'ın sonunda İsyana Teşvik Edici Toplantılar Yasası yeniden yürürlüğe sokuldu ve *Habeas Corpus* bir yıl daha askıya alındı.

4 *A.g.e.*, F45 (a).

Ajitasyon, bir kez daha derhal yeraltına indi. Onun West Riding'deki tarihini yeniden izlemeye çalışabiliriz. 1801 yazı boyunca, esas itibariyle gece olmak üzere, toplantılar devam etti; Batley, Ossett ve Sadleworth anılan merkezlerin listesine eklendi. Halifax'ta, 1801 Temmuz'unda, Sheffield'den bir sözcü ve tekstil kasabalarından temsilcilerin katıldığı bir tür delege komitesinin toplanmış olduğu görülmektedir. Asıl faaliyet merkezi Penninelerin ötesindeki Bolton'da Birleşik Britanyalılar ya da İngilizler'le "birleşmeler" ya da and içmelerden söz ediliyordu. Katılan herkesin şu üç soruya olumlu cevap vermesi gerekiyordu: (1) Sistemin bütünüyle değişmesini arzu ediyorlar mıydı? (2) Geleceklerini özgür kılmak için girişilecek bir mücadelede kendilerini tehlikeye atmayı göze alıyorlar mıydı? (3) "Özgürlüğün dostları arasında Sevgi, Kardeşlik ve Şefkat Ruhu yaratmak için elinizden gelen her şeyi yapmak ve toplayabileceğiniz her türlü siyasal bilgiyi toplamak konusunda hiçbir fırsatı kaçırmamayı kabul ediyor musunuz"? Ağustos ayında Leeds'deki bir başka delege toplantısı hakkında raporlar geliyordu. Bir yöneticiye göre, bu toplantı, "Fransızlar gelene kadar başka toplantılara gerek olmadığı" kararıyla sona erdi. Wakefieldlı bir yönetici de aynı fikirdeydi: "...onların amacı bir İhtilal'dir ve bu gayrimemnunların ayaklanması tamamen düşmanın ülkeyi istilasına bağlıdır".[5]

Şimdi artık toplantılar o kadar yaygınlaşmıştı ki, bir zamanlar Preston'daki "Jakoben" kulübünün sekreteri olan ama artık siyasal amaçlı gizli oluşumlardan kesinlikle kendisini uzak tutmaya özen gösteren Edward Baines'in editörlüğünü yaptığı *Leeds Mercury*'de bunlara ilişkin haberlere rastlanıyordu. Başmakalede işaret edildiğine göre, geceyarısı siyasal toplantı uygulamaları "pek sıklaşmıştı". Bunların "kötü niyetler" tarafından kışkırtıldığı konusunda güçlü nedenler ve Fransa ile gizli yazışmalar konusunda kimi kuşkular vardı. Baines, reformcuları, "yasadışı haydutlar gibi pusu deliklerine" gizlenmekle suçluyordu. Baines'in yazısı, Benjamin Flower'in *Cambridge Intelligencer*'ından ilkeli bir yanıt aldı. Söz konusu gazete (Montgomery'nin *Sheffield Iris*'iyle birlikte) taşradaki reformcuların 19. yüzyıla kadar mücadeleyi sürdü-

5 *A.g.e.*, F.45 (a), (d).

ren son yayın organıydı. 1800 Kasımı'nda Flower, halkın barış için gösterilere katılması yolunda genel bir çağrı yayımladı: halk (diyordu) "savaş ve vergilerin etkisinin, her türlü tüketim maddesinin fiyatlarının yükselmesine yol açtığını kavramakta ve hissetmektedir." Şimdi Flower, Baines'i "günün adamı" olmakla, "kilise ve Kral" propagandacılarına yardım etmekle, (gizlice toplanmaktan başka hiçbir alternatifleri olmayan) reformcuları bilerek "Fransa ile yazışma" iftirasıyla karalamakla ve;

> Avrupa'nın büyük kısmını kirletmiş, milyonlarca candaşımızı katletmiş, bu ülkenin insanlarını en değerli haklarından yoksun bırakmış ve krallığı yıkımın eşiğine getirmiş olan o çürümüş, kokuşmuş sisteme,

cesaret vermekle suçluyordu.

(Kovuşturulmaktan ya da hoşnutsuz kitleler arasında ajitasyondan korkmayan) Flower gibi adamların eski Paineci Radikalizmi ile, Baines'in temkinli "anayasacı" Whig'imsi Radikalizmi arasındaki ayrılık 19. yüzyıl ilerledikçe önemini arttıracaktır.[6]

Ekim ayında Barış Hazırlıklarının onaylanması üzerine halkın coşkusu ile noktalanan bir suskunluk dönemi olduğu görülmektedir. Daha sonra, 1801-1802 kışında, West Riding'de "gece" toplantılarının ve Malt Vergisi'ne, Pencere Vergisi'ne ve özgürlükler üzerindeki sınırlamalara karşı protestoların başladığına ilişkin yeni raporlar vardır. 1802 Mart'ında barış elde edilmiş olsa da, gece toplantıları devam etti ve her türlü çabaya karşın yöneticiler liderlerden hiçbirini ortaya çıkaramadılar. Toplantılardan birinin eksiksiz öyküsü, Leeds Belediye Başkanı'ndan Earl Fitzwilliam'a yazılan Ağustos 1802 tarihli bir mektuptadır:

> Gece toplantılarına gelince, her ne kadar toplantı yapılana kadar yerleri hiçbir zaman bilinemese de, bunlar devam etti. Cuma akşamı, gece yarısına doğru ya da gece yarısında, Birstall'dan iki mil, Leeds'den yaklaşık altı mil mesafede, bütün yollardan epeyce uzakta, boş bir yolda ya da dar bir vadide bir toplantı düzenlendi. Dürüstlüğüne fevkalade güvenilen

6 *Leeds Mercury*, 1 Ağustos 1801; E. Baines, *Life of Edward Baines* (1851), s. 51; *Cambridge Intelligencer*, 15 Kasım 1800, 8 Ağustos 1801.

birisinin beni temin ettiğine göre, kendisi de aralarına katılmak istemiş ama belirli bir uzaklıkta nöbetçiler dikilmiş olduğunu görmüş; en uçtaki yanaşmış ve onu farklı bir yöne göndermek istemiş. Adam ısrar edince bir grup düzensiz ve hareket halinde öncü ile karşılaşmış; bunlar ona işini sormuşlar ve "Kara Lamba"ya doğru ilerlemeyi sürdürmesi üzerine ıslıklar çalınmış ve onu niyetinden bir hayli uzaklaştıran ses tonları ve ifadeler duyulmuş. Beyefendi diye hitap ettikleri birtakım özel kişiler bekleniyormuş ve henüz gelmemişler, yolda kulak misafiri olduklarını kolayca hatırlayabilir...

Güvenebileceğim bir başka yerden de "Kara Lamba"nın, Cuma geceleri sayıları yaklaşık 200 olan adamlar arasından konu hakkında görüşülen 9 kişinin daha katılmasıyla oluştuğunu, onlara and içirildiğini, ve aynı şekilde her birinin *sonsuza kadar* Komite üyesi olduğunu öğrendim. "Her türlü verginin kaldırılması ve haklardan tam olarak yararlanılması" liderin ortaya attığı konular ve onları birarada tutan bağdır. "Noel'e kadar planlarını gerçekleştirebilecekler ve bir gece ayaklanma her yerde başlayacak."[7]

Örgütlenme ne şekilde olursa olsun matbaadan yararlanılıyordu. 1802 Haziran'ında West Ridingli bir yönetici tarafından İçişleri Bakanlığı'na küçük boy sekiz sayfalık bir "Birleşik Britanyalılara Duyuru" gönderilmişti. Bu yayın, ülkenin zalimlerini devirmek için "bir şefkat zinciri" halinde birleşilmesini öneriyordu:

> Akıllı insanların bağımsız ÖZGÜRLÜĞÜNÜ, bunlar VATAN HAİNLİĞİ sayıyorlar, çünkü adaletin o kendi suçlu kafalarına inmesinden korkuyorlar...[8]

Sonbaharda Sheffieldli iki adam, William Lee ve William Ronkesley, gizli and içilmesini örgütledikleri için mahkeme önüne çıkarıldılar. İddiaya göre, 1801 Ekim'i ile 1802 Ağustos'u arasında, Sheffield'de 1.000 üyeye sahip, mızraklar yapan ve silâhlarını gömdükleri gizli depoları bulanan gizli bir derneğin üyesi olmuş-

7 H.O. 42.66, Aspinall'un *Early English Trade Unions*, s. 52-53'te yer almaktadır, orjinali Fitzwilliam Belgeleri F.45 (d)'dedir.

8 R. Walker'den İçişleri Bakanlığı'na, 28 Haziran 1802 (ekte), H.O. 42.64.

lardı. Derneğin yönetimi, geceleyin üyelere talim yaptıran "Yönetici ve Yönetmen"lerin elindeydi. Amacı belirsizdi ama (Belediye Başkanı'nın Fitzwilliam'a yazdığına göre) "yoksullar arasında vergi ödememeleri *gerektiğine* ilişkin bir düşünce yer edinmişti... Binlerce kişi işin olgunlaşmaya başladığı konusunda içlerinde Gizli bir İnanç taşıyorlar ve umut besliyorlardı."[9] Lee ve Ronkesley yedi yıl sürgün cezasına çarptırıldılar.[10]

Kasım ayında Despard ve arkadaşları Londra'da yakalandılar. Aralık ayında Sheffield'deki silâhlı hazırlıklara ilişkin yeni raporlar vardı. 1803 Ağustos'u gibi geç bir tarihte Fitzwilliam bir muhbir tarafından and içmelerin ve mızrak hazırlamaların devam ettiği konusunda bilgilendiriliyordu. Fitzwilliam, alışılagelmiş kuşkuculuğuna rağmen, İçişleri Bakanlığı'na gizli örgütün, "bu Ülkenin bu imalatçı bölgesinde halkın büyük bir kısmına nüfuz ettiğini" yazıyordu. "Ordu'dan ve Milislerden çok sayıda kişiye" Despard olayında anılan yeminin aynısı ettirilmişti. Bölgeler arasında özel elçiler vardı: "Çok az şey kâğıda geçiriliyor; geçirilenler de yerine ulaştırıldıktan sonra derhal yakılıyordu." "Yönetmenler hiçbir zaman kendi kasabalarında buluşmuyorlar; görüşme gerektiğinde kendi evlerinden uzaktaki yerlere gidiyorlardı."[11] Ondan sonra, "Kara Lamba"nın itibardan düştüğü anlaşılıyor.

Aynı dönemde, güney Lancashire ve Orta İngiltere'nin kimi yerlerinden de benzer raporlar geldi. Artan fiyatlar ve yiyecek kıtlıklarını devrimci bir mecraya kanalize etmek isteyen bir yeraltı örgütlenmesinin varolduğu açıkça görülüyordu. "İsyana teşviğin", Başbakanların, yöneticilerin ve ajanların hayal gücünden öte bir gerçekliği olmadığı yolundaki benimsenmiş tarihsel masalın, öyle olmadığına dair çok değişik bağımsız kaynaklardan gelen çok fazla kanıt vardı. Ancak bu noktada kaynaklar insanı yalnızca belirsizliğe yönlendiriyor. "Birleşik Britanyalılar"ın herhangi bir gerçek *ulusal* varlığı söz konusu muydu? Albay Despard

9 J. Dixon, 17 Temmuz 1802; W. Cookson, 27 Temmuz 1802; J. Lowe, 3 Aralık 1802: tümü Fitzwilliam Belgeleri içinde, F.45 (d).

10 L.T. Rede, *York Castle in the Nineteenth Century*, s. 198-201.

11 Fitzwilliam Belgeleri, F. 45 (e). Fitzwilliam'ın eklediğine göre, muhbir "genç olmayan, düzgün, çalışkan bir adamdır ve ben bunların küstah bir boşboğazlık olduğunu sanmıyorum..."

bununla ve Lancashire ve West Riding'deki yeraltıyla ilgili miydi? Fransa ile ve Dublin'deki Robert Emmet'le bağlantı var mıydı? Yeraltı faaliyeti 1802'den sonra da devam etti mi?

Despard'ın mahkemesi pekçok şeyi imâ etse de çok az şeyi gözler önüne serdi. Albay Despard (1751-1803) İrlandalı toprak sahibi bir aileden geliyordu ve seçkin bir askerî geçmişi vardı. Mahkemede Savunma'nın davet ettiği Nelson: "İspanya'da birlikteydik. Pekçok gece giysilerimizin içinde birlikte yerlerde yattık; düşmanın duvarının yüksekliğini birlikte ölçtük. Bütün o dönem boyunca Albay Despard'dan başka hiç kimse Hükümdarına ve Ülkesine daha tutkulu bir bağlılık ortaya koyamazdı."[12] Nelson bu silâh arkadaşı hakkında o kadar iyi şeyler düşünüyordu ki, onun Ordu'daki en yüksek mevkilerden birisine yükselmesini bekliyordu. Ancak bunlar çok yıllar önceydi; iki adam 1780'den sonra karşılaşmamışlardı. 1772'den itibaren Despard, 1790 yılında yarı maaşla geri çağrılana kadar sürekli olarak Batı Hint Adaları'nda ve Britanya Honduras'ında görev yaptı. O bu dönemin, yeterince ne varlığı ne de arkası olduğu için kendini satamayan, terfilerden hakkını alamayan, sarayda çıkarı bulunan budalalarca yolu kesilen, davranışları nedeniyle rakipleri tarafından suçlanan ve yıllar boyunca iktidarın koridorlarında topuklarını vurmak zorunda kalan tipik subaylarından birisi gibi görünmektedir.[13] Despard'da, Lord Cochrane'i bir Radikal yapan siyasî hayatın o ahlâksızlık ve samimiyetsizliklerine karşı olan genel tiksinti ile orduda görev yapan bir subay olarak karşılaştığı kişisel hoşnutsuzlukların bir karışımını bulabiliriz.

Ama Despard aynı zamanda bir İrlandalı idi ve 1796 ya da 1797'ye gelindiğinde İrlanda'nın bağımsızlığı davasına o kadar derinden bağlanmıştı ki, hem Londra Yazışma Derneği'nin komitesinde hem de Birleşik İrlandalılar ve Birleşik İngilizler'in Londra'daki daha belirsiz çevrelerinde görev yapıyordu. O'Coigly'nin Furnival Hanı'nın Mahzeni'nde ilişki kurduğu kişilerden birisi de

12 *London Gazette*, 18 Temmuz 1780; "*Hinchinbroke*'un kaptanı Nelson ve çarkçı başısı Teğmen Despard'ın nişan aldığı toplardan hemen hemen hiçbiri ateşlenmedi..."

13 Despard'ın meslek hayatının ilk yılları için bkz., Sir Charles Oman, *The Unfortunate Colonel Despard* (1922); J. Bannantine, *Memoirs of E.M. Despard* (1799).

oydu.[14] 1798'in başlarında onun faaliyetlerine ilişkin kimi raporlar *Privy Council*'a ulaşmıştı. Bu raporlarda, Elizabeth dönemi servet avcısı askerle, 19. yüzyıl devrimcisinin garip bir şekilde bir araya getirildiği bir *askerî* yeraltı örgütü kurduğu imâ ediliyordu. Örgütün amacı Jakobenceydi ve Despard'ın hizmetine girenlere, başarı durumunda yüksek rütbeler ve ödüller vadediliyordu. 1798 ile 1800 arasında *Habeas Corpus*'un askıya alındığı dönemde hapse atılan Despard'ın davası, Sir Francis Burdett'in ve Londra kalabalığının "Bastille'e Hayır" ajitasyonunda yer alanlar için önemliydi. 1800 yılında serbest bırakılınca, Despard'ın devrimci ordusunu yeniden kurmaya başladığı anlaşılmaktadır.

1802 Kasım'ının son haftasında Lambeth'deki "The Oakley Arms"da kırk kadar çalışan insan ve askerle birlikteyken tutuklandı. Duruşmasında kimi olgular tartışma götürmeyecek şekilde kanıtlandı. Despard ve arkadaşlarından bir kısmı, önceki aylarda işçi sınıfı Londra'sının tavernalarını dolaşıyorlardı: Newington'daki "The Flying Horse", Whitechapel'daki "The Two Bells" ve "The Coach and Horses", Haymarket'daki "The Ham and Windmill", St. Giles'deki "The Brown Bear" ve "The Black Horse", Hatton Garden'daki "The Bleeding Heart". Bütün bu yerlerde etrafında bulunanlar, büyük bir kısmı İrlandalı olmak üzere çalışanlar ve askerlerdi ve bir tür Jakoben komplo hazırlandığı kesindi.

Mahkemede ya da o günün basınında delil olarak ileri sürülen diğer olgular daha eleştirel bir gözle ele alınmalıdır. Chatham ve Londra kışlalarındaki Jakoben muhafızların önemlice bir kısmının gizli yeminlerle isyana teşvik için hazırlandığı iddia ediliyordu. Tutuklular üzerinde bulunan evrakta, derneklerinin "tüzüğü" yer alıyordu:

> Büyük Britanya'nın ve İrlanda'nın bağımsızlığı -medeni, siyasî ve dinî hakların eşitleneceği-, mücadelede ölecek kahramanların ailelerine gerekli yardımların yapılacağı.
>
> Üstün liyakatin cömertçe ödüllendirileceği - Mücadele ettiğimiz amaçlar bunlardır ve bu amaçları elde etmek için birleşmeye and içeriz.[15]

14 "Özgürlük Ağacının Dikilişi" adlı bölüme bakınız.

15 1802 yılında Yorkshire'de de benzer evrak bulunmuştu, Fitzwilliam Belgeleri, F45 (d).

Askerler, "kölelik ve boyunduruğun zincirlerini kırmak üzere savaşmak için" bu "Anayasa Derneği"ne katılmaya davet edilmişlerdi. (İddiaya göre) örgütün yalnızca Southwalk'da en yaz yedi bölümü, sekiz alt-bölümü vardı ve ayrıca Borough, Marylebone, Spitalfields ve Blackwall'da mensupları başlıca "gündelikçi işçiler, kalfalar ve sıradan askerler", terhis edilmiş bahriyeliler ve İrlandalı tersane işçilerinden oluşan başka bölümler de vardı. Bu, "her bölükte on adamın yer aldığı ve sayıları onbire çıkınca, onbirinci adamın yeni bir bölüğün komutasını ele aldığı" para-militer bir örgüttü. Her bölüğe bir "yüzbaşı" komuta ediyordu; her beş bölük, bir "albay" tarafından komuta edilen bir "yardımcı tümen" oluşturuyordu. Öte yandan, eğer kabul edilmiş model bu idiyse, bunun büyük ölçüde hayata geçirilmediği görülmektedir. Tanıklardan birine göre Despard şunları söylemişti:

> Londra'da düzenli bir örgüt bizim için tehlikelidir, Hükümet'in gözleri önündedir; ama taşrada düzenli bir örgüt zorunludur ve inanıyorum ki, genel...

Londra'da böyle bir örgüt "manevi yönden olanaksızdı". Ancak bu tür örgütlerin bulunduğu Leeds, Sheffield, Birmingham, Manchester ve Chatham gibi "taşradaki" merkezlerden söz etmiş ve bunlarla temas halinde olduğunu iddia etmişti.

Mahkemede başka iddialar da ortaya atıldı. Albay Despard ve onun devrimci ordusu, pek yakında bir *coup d'etat* hazırlamakla suçlanıyordu. Londra Kulesi ve Banka bombalanacak, kışlalar içinden fethedilecek, hapishaneler boşaltılacak ve de Kral ya öldürülecek ya da esir alınacaktı. Despard'ın, "Kendi içimde her şeyi iyi tarttım, ve Tanrı biliyor ki kalbim katı" dediği iddia ediliyordu. Kabine, isyan hazırlayıcılara "İnsan Yiyiciler" olarak görünüyordu. Kule'nin ya da Kral'ın ele geçirilmesi, ayaklanmaları için Londra kalabalığına bir işaret olacaktı; ve de (Londra'da, Piccaddilly'de merkezî bir noktadan hareket eden) posta arabaları, "şehrin ayaklandığını taşradaki insanlara gösterecek bir işaret olmak üzere durdurulacaktı."

Her ne kadar o sırada suçsuz olduğuna geniş ölçüde inanılıyor ve bu inanç Whig tarih geleneğinde sonraki dönemlere aktarılıyorduysa da, bu davanın Despard'a karşı bir "komplo" olduğunu

düşündürecek gerçek kanıtlar yoktur.[16] Kraliyet tanıklarının ve bilhassa eski bir Jakoben saatçi olan John Emblin'in ve yalan yere yemin ederek kendi kardeşinin hayatına son veren muhafızlardan birinin, iyi şöhrete sahip olmadıkları doğrudur. Ordu içindeki tertiple Despard'ın yalnızca dolaylı olarak ilgili bulunduğu, ondan bağımsız olarak ve hattâ onun itirazına rağmen böyle bir girişimin var olmuş olabileceğine ilişkin pekçok kanıt olduğu da doğrudur. Buna karşılık Kral'ın öldürülmesi ve Kule'nin zaptedilmesi niyetine ilişkin daha renkli ayrıntılar sonradan imal edilmiş olabilir. Öte yandan, ne Despard ne de avukatı, Despard'ın statüsünde olan bir Beyefendinin devam etmeyeceği o karanlık Londra tavernalarındaki toplantıların amacına ilişkin en küçük bir açıklama yapmamışlardır. Despard kendisi ve işbirlikçi arkadaşları hakkında yargılama boyunca sürdürdüğü suskunluğunu ancak ölüm hükmü verildikten sonra bozmuştur. Ve bunu yalnızca sitem etmek için yapmıştır:

> Lord Hazretleri beni bu adamları ayartan bir kişi olarak suçlamıştır; mahkeme sırasında ortaya konan hiçbir şeyin ya da bana karşı ileri sürülen kanıtların benim bu adamları ayarttığımı gösterdiğine katılmıyorum.

Bu koşullar altında söz konusu ifade, yalnızca var olan bir komployu kabul etmek, ancak Despard'ın onu başlatmaktan ziyade, kimlikleri hakkında sadakatli bir sessizliği sürdürdüğü başkaları tarafından onun içine çekildiğini ima etmek anlamına gelebilir.

Londra Yazışma Derneği'nin komitesinde onunla birlikte çalışmış olan Francis Pale, "Albay Despard" diye yazıyordu otuz yıldan fazla bir süre sonra, "son derece nazik beyefendi bir insandı, son derece iyi kalpli bir adamdı." Jakoben kavramlarla ilk karşılaşması (hapiste) Despard'la tanışmasıyla olan "Hatip" Hunt da benzer şeyler yazıyordu: "nazik beyefendi bir insan". İzleyenlerinin sayısının "mikroskopik" olduğu, "kalkıştığı işin saçmalığını, aklının yerinde olmadığı varsayımıyla açıklamaktan başka çare

16 Örnek için bkz. C.F. Mortimer, *A Christian Effort to Exalt the Goodness of the Divine Majesty, even en a Memento, on Edward marcus Despard, Esq. And Six Other Citizens, undoubtedly now with God in Glory* (1803), Matthew Bölüm 28, cilt 12'deki alıntı: "Askerlere yüklü miktarda para verdiler."

bulunmadığı" yolundaki görüşleri kabul etmeli miyiz?[17] 1798 yılında İrlanda'nın durumu her İrlandalı vatanseverin aklını yerinden etmeye yeterliydi. Ve Despard'ın ve onun çevresinin, Londra Yazışma Derneği'nin eski ilişkileriyle temasta olduğu kadar Britanya'daki[18] "Birleşik İrlandalılar"la da temasta olduğunu ve onlarla Yorkshire'deki[19] "Kara Lamba" gibi örgütler arasında bir tür ilişki bulunduğunu farz edersek (ki bunu farz etmek için nedenimiz vardır), o zaman bu komplo ciddi bir işti. Üstelik, donanmadaki isyanlar, Ordu içindeki devrimci örgütün hiç de anlaşılmaz olmadığını göstermektedir. Donanma'dan hiç de az olmamak üzere, Ordu da, ücret, yiyecek, barınma, bağımlı olanların bakımı, disiplin ve dayak atma gibi hoşnutsuzluklarla kaynıyordu. Aralarında pekçok İrlandalı'nın da bulunduğu askerlerin akşamları sivil kıyafetle gezmelerine ve Londra tavernalarındaki işçi ve zanaatkârlarla bir araya gelmelerine izin veriliyordu. Çok az güvenlik önlemi söz konusuydu ve Jakoben ajanlar, 1817'de Bamford ve Mitchell'in yaptığı gibi, askerlerin kışlalarına kolaylıkla girip çıkabiliyorlardı.[20] Bugün, bir Muhafız Alayı askerinin oğluna "Bonaparte" adını koymuş olması inanılmaz gibi görünebilir ama Despard'ın adamlarından birisinin durumu buydu. Muhafızların üçüncü taburunda 300, birinci taburunda otuz ya da kırk askerin komploya karışmış olduğu yolundaki savcılık iddiası abartılı görünebilir ama Despard'la birlikte yargılanmak üzere seçilen ve idam edilen altı kişinin tümünün muhafızlardan olması bize Hükümet'in komplonun yaygınlığı konusunda ciddi olarak huzursuzluk duyduğunu göstermektedir.

---

17 Bkz. Cole ve Postgate, *The Common People*, s. 163; H.W.C. Davis, *The Age of Grey and Peel*, s. 95.

18 En azından komploculardan birisi, Charles Pendrill, eskiden Londra Yazışma Derneği'nin önde gelen üyelerinden birisiydi. 1798-1800 yıllarında Binns ile birlikte Gloucester zindanına kapatılan Pendrill, Tooley Sokağı'nda bir ayakkabıcı kalfasıydı. Her ne kadar yargılama sırasında önde gelen komplocu olarak anılmışsa da, Despard ve arkadaşları idam edildikten sonra çıkarılan bir genel afla serbest bırakılmıştı ama 1817'de benzer bir komplocu rolünde yeniden ortaya çıkacaktı. "Demagoglar ve Şehitler" adlı bölüme bakınız.

19 1801 yılında bazı "Birleşik İngilizler" Bolton'da tutuklandılar ve bir tanesi, Callant, daha sonra askerleri itaatsizlige sevk ettiği suçlamasıyla idam edildi; W. Brimelaw, *Political History of Bolton* (1882), I, s. 14; G. C. Miller, *a.g.e.*, s. 404.

20 "Demagoglar ve Şehitler" başlıklı bölüme bakınız.

Kanıtların bütünü dikkate alındığında Despard olayı Britanya siyasî tarihinde gerçek önemi olan bir olay olarak görülmelidir. İrlandalı milliyetçilerin mücadelesini (Despard'ın Robert Emmett'le bazı ilişkileri vardı) Londralı emekçilerin ve İngiltere'nin kuzeyindeki kırpıcıların ve dokumacıların hoşnutsuzluklarıyla birleştirmektedir. Bu olay, 1790'ların eski Jakobenliğinin son alevlenişi ve Despard'la birlikte çok ciddi bir yenilgiye uğramasıdır. Olay, Hükûmetin "tehlike" politikasını ve özgürlüklerin askıya alınmasını haklı göstermektedir. Olay ayrıca, ultra-Jakoben çok dar bir çevrede *coup d'etat* stratejisini (ya da fantezisini) harekete geçirmiştir. Bu strateji, Cato Sokağı Suikastı'na (1820) kadar Londra'da küçük bir grubun hedefi olmayı sürdürmüş; ve genel bir ayaklanmanın işareti olarak posta arabalarını durdurma eylemi, Chartist dönemlerde yeniden ortaya çıkmıştır.

Despard sırlarının büyük bir kısmını kendisiyle birlikte götürdü. Eğer iddia ettiği gibi, Kral'a ve Kabine'ye karşı suikast tertiplerinden sorumlu değil idiyse, neyin peşinde olduğunun başkaca bir açıklamasını yapmamıştır. Bir rivayete göre darağacında şunları söylemiştir:

> Hükümetin kanlı, zalim, baskıcı ve ve anayasal olmayan önlemlerine düşman olduğum için beni, yasal bir mazeret olarak nitelemekten hoşlandıkları bir şekilde, kurban etmeye karar vermiş olduklarını biliyorum. Yurttaşlarım sizlere sağlık, mutluluk ve başarı dilerim; tanrısal değişimin iyiliklerini görecek kadar yaşamayacak olsam da, emin olunuz Yurttaşlar, Özgürlüğün şanlı davasının kesinlikle muzaffer olacağı o gün gelecektir ve *hızlı bir şekilde* gelecektir...

Eğer Despard Muhafızlar arasındaki bir tertibin içinde yer alma konusunda masum idiyse onurlu bir savunmanın da mümkün olmadığı düşünülebilir; zira bu başkalarını suça karıştırmak demek olacaktır. Ancak savcılık makamı da işi sonuna kadar götürmemiş, davayı belirli açık eylemlerin kanıtlanmasıyla sınırlı tutmuş; mahkeme sırasında başka muhbirlerin açıklamalarına, "Devlet'in gelecekteki güvenliği açısından... bunlardan kuşku duyulmaması için", başvurmamıştır. Davanın görüldüğü sırada Britanya Fransa ile hâlâ barış halindeydi ve olaydaki Fransız parmağına ilişkin ka-

nıtların saklandığı dedikoduları dolaşmıştı. *Morning Post*, Despard'ın,

> bir ihtilalin yaygın ilişkilerle değil, gözü kara küçük bir grubun, Kralı öldürmek ve şehri dehşete düşürmek şeklinde vuracağı büyük bir darbeyle kendisine binlerce destekçi bulacağı,

"fikrinden etkilenmiş olduğunu" yazmıştı.

"Yoksullar... onun bir şehit olduğuna inanmaktadırlar." "Despard'ın başsız cesedi, tavernaların mahzenlerini tek tek dolaşarak, fikrini değiştirenlerin sayısını yüz kat arttıracak mı...?"[21]

Işık Geçirmeyen Toplum

Birkaç yıl süreyle *Morning Post*'un ifade ettiği alarm aşırı görünebilir. 1811 yılına kadar yeraltı bir daha kendini göstermedi ve ortaya çıktığında da Luddcu hareket olarak şiddetli endüstriyel çatışma biçimini aldı. Luddcu saldırılar belirli endüstriyel hedeflere yönelmişti: buharlı tezgâhların (Lancashire), çulha tezgâhlarının (Yorkshire) parçalanması ve Orta İngiltere'deki örme endüstrisinde geleneklerin çöküşüne karşı gösterilen direnç. Onların eylemlerini açıklamak için, gündemde olan ekonomik ve endüstriyel yakınmalara bakmaktan öte bir şey yapmamıza gerek var mıdır?

Biz farklı bir cevap önereceğiz. Ancak herhangi bir cevabı önermeden önce tarihçi, kaynakların yorumlanmasındaki güçlüklerle yüzyüze gelir ki, bunun da açıklanması gerekir. 1790'lardan 1820'ye kadar kaynaklar, olaganüstü derecede taraflıydı.

---

21 Despard'ın isyana teşvik olayının bu öyküsü şu kaynaklara dayanmaktadır: J. H. Gurney, *The Trial of Edward Marcus Despard*, (1803), özellikle s. 33, 36, 44-45, 72-73, 79, 115, 127, 137, 174, 269; T.S. 11, 332; "Narrative of John Oxlade" (Place tarafından notlar eklenmiştir) Add. MSS. 27809 içinde; *Leeds Mercury*, 27 Kasım 1802; *Morning Post*, 22 Şubat 1803; The State Trials at Large, *The Whole Proceedings at the Trials of Colonel Despard* (1803), s. 78. Onbeş yıl sonra Casus Oliver, önde gelen komploculardan birisi Charles Pendrill'le yapılan bir konuşmayı aktarmaktadır: "Askerlerin çok derinden işin içinde olduğunu ve çok kararlı olduklarını kabul etmiştir." Bir keresinde Kule'ye yakın evlerde 200 kadar silâhlı asker *darbeyi* başlatmak üzere toplanmış ve Pendrill, "o zaman Kule'nin çok kolaylıkla ele geçirilebileceğinden emin görünmüştür ama askerler niyetlerinden vazgeçmişlerdir; ortaya çıkan sayılar çok küçümsenmiştir." Oliver'in Anlattıkları, H.O. 40.9 içinde.

Bir kere, yetkililerin bilinçli partizanlığı söz konusuydu. Pitt'ten Sidmouth'a Hükümet tek bir politika izliyordu. Hükümete karşı hoşnutsuzluk kuşatılmalı ve tecrit edilmeliydi; ve bu ise hoşnutsuzluğu Bonapartçı komplo kuşkusuna ya da (1815'ten sonra) şiddetli ayaklanma eğilimlerine bağlayarak yapılabilirdi. Avam Kamarası'nın birbirini izleyen Gizlilik Komiteleri (1801, 1812, 1817) aslı olmayan tüyler ürpertici ayaklanma şebekeleri iddiaları ortaya atmıştır. Bir anlamda Hükümet, halkın ülke çapında örgütlenmesini önleyebilmek için baskıcı yasaların devamını haklı gösterebilmek amacıyla komploculara *ihtiyaç duyuyordu.*

Ancak bütün reformcuların Fransız ajanı ya da komplocu oldukları yolundaki mitos, garip bir mantığı harekete geçirdi. Bu yalnızca reformcuların zorunlu olarak karanlık, gizli eylem biçimlerine itildiği anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda, bu eylem biçimlerine nüfuz edebilmek için otoritelerin, başka hiçbir dönemde görülmediği kadar, muhbir ve ajan istihdam etmesine önayak oluyordu. Casusla, *ajan provakatör* arasındaki sınır belirsizdi. Muhbirlere parça başına ödeme yapılıyordu; verdiği bilgi ne kadar endişe uyandırırsa, işi o kadar kazançlı oluyordu. Uydurulmuş bilgiler de mitosu yayan otoritelerce istekle kabul edilebiliyordu. Belirli bir aşamada kendi muhbirlerinin ürettiği fesatlardan kendilerinin ne kadar kandırılmış olduğunu anlamak mümkün olmuyordu. Potansiyel devrimcileri tecrit ve terörize etmek için bilinçli olarak bir kışkırtma politikası izlemiş olmaları mümkündü. Bu anlamda, yazışma derneklerinin kapatılmasını, Casus Oliver'i ve 1817 Pentridge Ayaklanmasını harekete getiren mantığın Pitt'in izlediği politikadan kaynaklanmış olması mümkündü. Bu yıllar, sahte kanıtlar, yıldırmalar ve çifte ajanlarla öylesine iğrenç bir durum ortaya koyuyordu ki, bu mantığın sonuna kadar gitmemiş olmasına insanın hayıflanası geliyor. Eğer Cato Sokağa suikastçıları Kabine üyelerini öldürme amacına ulaşmış olsalardı, Kabine kendi baskıcı politikasının yarattığı ve kendi ajanlarının silâhlandırdığı suikastçılarca katledilmiş olacaktı.

Böylece, 1798 ile 1820 yılları arasında yeraltındaki komplocu faaliyetlere ilişkin otoritelerce sunulan kanıtlar kuşkulu ve kimi zaman da değersizdi. Bu aslında, Burdett ve Samuel Whitbread de aralarında, çağdaş reformcuların karşı-saldırısının ana çizgisiydi.

1817'nin dramatik bir anında, Shrewsbury Milletvekili H. G. Bennet, Gizlilik Komitesi raporunu Avam Kamarası'nın döşemesine fırlatıyor ve bunun "tüm halka karşı..." bir iftira olduğunu, "ayaklar altında çiğnenmeye layık gördüğüm bir süprüntü" olduğunu haykırıyordu. Daha sonraki pekçok tarihçi de, ister yasal kanıtlar konusundaki titizlikten, ister reformculara olan sempatilerinden ya da son zamanlarda olduğu gibi her türlü kararlı devrimci faaliyetin İngilizler'e uygun olmayacağı şeklindeki kayıtsız tavırdan dolayı aynı görüşü benimsemişlerdir. Aynı kişiler, Jakoben ya da Spenceci gizli faaliyetlerin mitoslarına karşı, bir İngiliz "anayasacılığı" karşı-mitosu yaymışlar ve Francis Place tarafından derlenmiş başlıca alternatif bilgi kaynakları yani arşivlere (elyazmaları, anılar, broşürler, kupürler vs) büyük bir güven duymuşlardır.

Bu arşivler çok değerlidir. Ama Place, o efsanevi yaratık, kısaca "nesnel gözlemci" olmaktan çok uzaktır. O ayrıca, 1806-1832 döneminin Radikal kavgalarına alabildiğince karışmış, karşıtlarına tahammül edemeyen -Cobbett'i yalnızca "ilkesiz, korkak bir zorba"; Hatip Hunt'ı "aktif, basiretsiz ve terbiyesiz" olarak görüyordu- son derece partizan birisiydi. Anılarını yazmaya başladığında, Faydacılar'ın işçi sınıfı sorunları hakkındaki resmî olgu-saptayıcısı olarak, ılımlıların katkılarını abartmaya, "kitle ajitatörleri"nin önemini ise küçümsemeye özen göstermiştir. Üstelik ileri reformcular arasında büyük kuşku duyulan birisiydi. 1810 yılında uşağını öldürdüğü yolunda hakkında güçlü kuşkular bulunan, sevilmeyen Cumberland Dükü'nün aklanmasında, ölüm olaylarının sebebini araştıran jürinin sözcülüğünü yapmıştı; Radikallerin istenmeyenler olarak gördükleri kişilerle düşüp kalktığı biliniyordu; hem Burdett hem de Hunt tarafından bir "ajan" olarak açıkça suçlanmıştı. Suçlama saçmadır zira ajanlar büsbütün sûfli yaratıklardır. Öte yandan 1810'dan sonra Place, anayasal reformun gerekliliğine o kadar inanmıştı ki, eline komplocu ayaklanmaya ilişkin kanıtlar geçirse bunları yetkililere aktarabilirdi. Dolayısıyla Place'in arşivlerine başvurduğumuz zaman, onun büyükşehir reform hareketine ve daha "saygın" sendika ve esnaf kulüplerine ilişkin bilgileri toplama açısından iyi bir konumda olduğunu; buna karşılık, diğer alanlarda topladığı bilgilerin otoritelerinki kadar zayıf olduğunu unutmamalıyız. Orta İngiltere'yi ve kuzeyi; il-

legal sendikal örgütlenmeyi çok az biliyordu ve herhangi ciddi bir siyasî yeraltı faaliyeti vardıysa, bunu örgütleyenler sırlarını kesinlikle Place'le paylaşmazlardı.[22]

Ve burada meselenin kalbine yaklaşmış bulunuyoruz. Zira kaynakların bulanık oluşunun üçüncü büyük nedeni, çalışan insanların öyle *niyet etmiş* olmalarıydı. Ve "niyet" çok rasyonel bir terimdir. Aslında İngiltere'de iki kültür vardı. Sanayi Devrimi'nin göbeğinde yeni kurumlar, yeni tutumlar, yeni topluluk kalıpları ortaya çıkıyordu ve bunlar bilinçli olarak ya da olmayarak, yöneticinin, işverenin, papazın ve casusun müdahalesine direnmeyi gerektiriyordu. Yeni dayanışma, yalnızca birileri ile *birlikte* değil, aynı zamanda birilerine *karşı* bir dayanışmaydı. Otoritelerin bakış açısından, sorunlarının üçte ikisi, herhangi güvenilir bir bilgi elde edememekti. Yöneticiler, makamlarından birkaç yüz metre uzaklıktaki kalabalık mahalleleri dolaştıklarında düşman yabancılar gibi karşılanıyorlardı. Sendika localarını ortaya çıkarma konusunda, Pizarro'nun özgür-yağmacılarının Peru köylerindeki altın kadehleri ortaya çıkarmaları kadar başarılı olamıyorlardı.

Dolayısıyla (bizim temel birinci el kaynaklarımız) İçişleri Bakanlığı belgeleri çoğu kez şaşırtıcı olabiliyordu. İşin farkında olmayan seyyahlar gibi, yöneticiler ve birliklere komuta eden subaylar da, muhbirlerin insafına terk edilmişti. Bir yardım derneği, cenaze masrafının bir yoksul için ne anlama geldiğini hiç düşünmemiş olan bir kişiye, fesat makinesi olarak görünebiliyordu. Atıp tutan bir vaiz, Despard'ın adamı imiş gibi algılanabiliyordu. İşverenler, sendikacılara sert davranılmasını sağlamak için, Jakobenler hakkında yöneticilere kanlarını donduracak öyküler anlatabiliyorlardı. Yargıçlar (paralı ya da anonim), pub sahipleri, gezginci esnaf ve askerler vb. değişik aracı muhbirlerden bilgi kırıntıları toplayabilmek için etrafta dolanıyordu. Burada, birisi ciddi ciddi West Riding'daki Kral'ın tayin ettiği en yüksek yetkiliye o sabah berberinden duyduğu bir dedikoduyu aktarıyor. Şurada, 1802'de Barnsley'den yazan bir başkası, "kadınların hep esrarlı bir şekilde konuştuklarını, bilmedikleri bir şeyin beklentisi içinde olduklarını" söylüyordu. Ve orada, bir Methodist Papaz, 1801 yı-

22 Add MSS. 27.809, 16, 17. Ayrıca bkz. W.E.S. Thomas, "Francis Pale and Working Class History", *Hist. Journal* (1962). S. 61.

lında Bolton'da devrimcilerin Büyük Örgütü hakkında, "ağzı sıkı bir arkadaş"tan gelen, onun "Methodist Şarkıcıların lideri"nden duyduğu, ve onun da bir başkasından öğrendiği bir öyküyü Portland Dükü'ne yazdığını görüyoruz.[23]

Bu tür boşboğazlıklar kuşkusuz değersizdir. Ancak bu noktada muhbirlerin rolüne daha yakından bakmalıyız. İç meselelerde casus kullanmanın Britanyalılar'a uygun bir iş olmadığı ve "kıtadaki casus sistemi"ne ait bir uygulama olduğu İngiliz halkının güçlü inancıydı. Aslında ise bu sistem, Britanya devlet anlayışının olduğu kadar polis uygulamasının da eski bir unsuruydu; Christopher Marlowe'un suçüstü yakalanmasından çok öncelere gidiyordu; Katoliklere, Commonwealth'e ve Jakobitelere* karşı yürütülen istihbarat ve karşı-istihbarat 18. yüzyıla kadar geri gider. Ceza uygulamasında (1780'le 1830 arasındaki elli yılda çok yaygınlaşmıştır) bunun sürdürülmesinin oldukça farklı bir nedeni vardır. Düzenli polis gücünün çok yetersiz oluşu, "sonuçlara göre ödeme" ya da farklı düzeylerdeki suçlamaları yapabilmek için derecelendirilmiş ödüller (ya da Tyburn biletleri) sistemine yol açmıştı. Ve bu ise, suçların büyütülmesi ve hattâ uydurulmasından kazanç sağlayan iğrenç bir aracı türüne yol açmıştı. 19. yüzyılın ilk yılları, sırf suça ilişkin davalarda bu tür korkunç provokasyonlardan bazılarının açığa çıkmasına tanık oldu ve hiç kuşkusuz pekçoğu da gizli kaldı. Luddcular, suç işlemiş herhangi bir grup gibi, suçlamaya yol açacak bilgiye verilecek büyük ödüller yoluyla izlendi. Manchester'in kötü şöhretli Emniyet Müdür Yardımcısı Joseph Nadine, Tyburn biletlerinin suistimalinden kazanç elde etmekle suçlanmıştı. 1817 yılında İngiltere [Merkez] Bankası 124 kişiyi sahte banknot yapmak ya da piyasaya sürmekten dava etmişti ve Radikal basın, muhbirlerin ihbarcılara verilen ödül parasını alabilmek için kimi muhbirlerin masum insanların üzerine bu sahte banknotları "yerleştirip" sonra

23 Fitzwilliam Belgeleri, F.44 (a). 45 (d); R. F. Wearmouth, *Methodism and the Working Class Movements of England, 1800-1850*, s. 60. Bunu, "durumu itibariyle benden daha fazla bilgi edinmek olanağına sahip olan kendi avlak koruyucumdan" öğrendiği bilgiyi Portland Dükü'ne yazan T.A. Abdy ile karşılaştırın: H.O. 42.37.

(*) 1688 Devrimi'nden sonra James II (1685-1689) yandaşları ya da Stuartlar'ı destekleyenler - ç.n.

da bu suçlamaları karşılığında ödül almalarıyla ilgili haberler vermişti.[24]

Böylelikle hem siyasal hem de cezaî bir gelenek, casus kullanılmasını yerleştirmiş ve özellikle 1798'den sonra, İrlanda'nın kontrol altına alınması sırasında kazanılan deneyimle bu gelenek güçlenmiştir. Ancak bu şekilde istihdam edilen casuslar çok farklı nitelikteydi. Radikal siyasal hareketlerle mücadele edilirken, bazı durumlarda, otoritelerin belirli bir eğitim ve yeteneğe sahip adamları seçip hareketin içine sokmaları mümkün oluyordu: Londra Yazışma Derneği'nin yetkili kurullarına 1794 yılında sızmayı başaran "Yurttaş Groves" bu türden bir adamdı. Bununla birlikte muhbirlerin büyük bir çoğunluğu, suçlama karşılığında ödül alan "kan-parası" geleneğine mensup paragözlerdi. Son zamanlarda, Oliver gibi adamlar üzerindeki geleneksel tiksintiyi hafifletmek için, onu tehlikeli ama onurlu bir görev yapan bir "dedektif" olarak göstermeye yönelik girişimler yerinde değildir.[25] Savaş zamanında hattâ içsavaş sırasında bir casus için böyle bir görüşü benimsemek mümkün olabilir. Ancak Pitt'in ya da Sidmouth'un reformculara açtığı savaşta, kuvvetler bu kadar dengesizken, böyle bir şey ileri sürülemez. Üstelik bu muhbirler iki kümeye ayrılır. Birinci kümede, bir şekilde otoritelere ters düşen ve koğuşturulmamak (ya da zindandan salıverilmek), yani özgürlüklerini satın alma karşılığında bu işe girenler yer alır. Bu tür ajanların en iyi bulunabileceği yerler hapishanelerdi. Yüzyılın başında böyle bir görevlendirmenin özellikle çirkin bir örneği, Barlow, (orta sınıf reformcuları hedef alarak) Manchester ve Sheffield'in hanlarında kalıyor ve sık sık İçişleri Bakanlığı'na sızlanan mektuplar yazarak, yalnızca masraflarının karşılanması için gerekli parayı değil, bu işe girdikten sonra (iddiasına göre) kendisi-

24 Suç ihbarı ve bunun kötüye kullanılmasıyla ilgili olarak bkz. R. Radzinowitcz, *a.g.e.*, I, s. 333 vd.; Southey, *Letters from England* (1808, ikinci baskı), I, s. 173; Hazlitt, "On the Spy System", *Works*, VII, s. 208 vd. Nadin için bkz. D. Read, *Peterloo* (Manchester, 1957), s. 65. Banknot sahtekârlığı için bkz. *Black Dwarf*, 1816-1818; *Duckett's Dispatch*, 9 Şubat 1818; H. Hunt, *Memoirs* (1822), III, s. 483.

25 Örneğin bkz., A.F. Fremantle. "The Truth about Oliver the Spy", *Eng. Hist. Rev.*, XLVII (1932), s. 601; R.J. White, *From Waterloo to Peterloo*, Bölüm XIII; F.C. Mather, *Public Order in the Age of Chartists* (Manchester, 1959).

ne vadedilen alacaklarını da talep ediyordu. Barlow, ihtiyat sınırlarını aşmış ve yalvaran mektuplarından birisi üzerine hırçın bir eda ile (muhtemelen Portland Dükü tarafından) şunlar yazılmıştı: "Eğer Barlow'dan kurtulmak için ek bir neden gerekiyorsa bu mektup onu kesinlikle sağlamaktadır. Ona 20 sterlin vererek gecikmeden işine son vermek eğilimindeyim."[26] Hükümet'le Kale [Irlanda], Oliver'le Edwards arasındaki bağlantı "tümüyle Donanma Hapishanesi'nde başlıyordu."[27]

İkinci kümede yer alan muhbirler, aktif reformculuktan sonra kellelerini kurtarmak ya da para için iş yapanlar ya da daha basit olarak "parça başı" bilgi satan paragöz gönüllü döneklerden oluşuyordu. Her iki kümedeki adamlar için onur ya da profesyonel görev gibi kavramlar geçerli değildi.[28] Öte yandan, bu adamların yazdıkları raporların bütünüyle işe yaramaz olduğunu düşünmek de yanlıştır. Kötü adamlar, kötü bir davada yararlı iş yapabilirler.[29] İçişleri Bakanlığı, *Privy Council* ve Hazine'de bulunan olağanüstü farklılıklar gösteren belge (yazılı raporlar ve mektuplar, sözlü ifadelerin, mahkûm edilmiş adamların itiraflarının zabıtları vs.) koleksiyonlarından hareketle bir genelleme yapılmaya kalkılacak olursa şunlar söylenebilir:

1. Muhbir, (Hammondlar'ın ve diğerlerinin de işaret etmiş olduğu gibi) mesleki olarak raporlarını sansasyonel göstermek eğilimindeydi. Ne kadar paragözse kendisini istihdam edenlerin satın almak isteyeceği türden bilgi aktarmaya o kadar çok gayret ediyordu.

---

26 Barlow, 16 Kasım 1799, P.C.A.164. Aslında bu aşamada Barlow'un işine son verilmedi çünkü (muhtemelen rüzgârın nereden estiğini sezdiği için) yasadışı birleşmelerle ilgili olarak uzun, ayrıntılı raporlar göndermeye devam etti.

27 A.B. Richmond, *Narrative of the Condition of the Manufacturing Population* (1825), s. 159. Ayrıca (Oliver için) bkz. Cobbett'in *Political Register*, 16 Mayıs 1818'deki Charles Pendrill'in azli ve aşağıdaki "Demagoglar ve Şehitler" başlıklı bölüm.

28 Genel olarak siyasî ajan sistemi için bkz. F.O. Darval, *Popular Disturbances and Public Order in Regency England* (1934). Bölümler XII ve XIV; Hammonds, *The Skilled Labourer*, Bölüm XII; F.M. Chandler, *Political Spies and Provocative Agents* (Sheffield, 1933); W.J. Fitzpatrick, *The Secret Service under Pitt* (1892).

29 Fitzwillam, Pedham'a bir casus hakkında şunları yazıyordu: "...son derece kusursuz bir Rezil, olunabileceği kadar kötü bir kişi... Değersiz biri olabilir ama Hoşnutsuzların sırlarına nüfuz etmek için kötü bir Ajan değildir"; 25 Eylül 1802, Fitzwilliam Belgeleri, F45 (d).

2. Bununla birlikte, bunları istihdam edenler o kadar da aptal değillerdi ki bu gerçekçoğu zaman göz ardı edilir. Bu yanlı durumun farkındaydılar. Sağlıklı bilgi edinmek yöneticilerin yararınaydı. Bir aptalın ihbarıyla var olmayan silâh depolarının peşinde koşmak ya da taverna demagogları için zaman harcamaktan hoşlanmazlardı. Çoğu zaman bilgileri karşılaştırmak için (birbirinden habersiz) birden fazla muhbir kullanırlardı. Elde ettikleri bilgileri İçişleri Bakanlığı'na yollamadan önce, bilginin güvenilirliğine ilişkin bir tür değerlendirme yapmak Yargıçlar'ın [*Justices of the Peace*] genel uygulamasıydı.

3. Her şeye karşın bu bilgiler, tarihi izlemek için bir tür çarpık gösteren aynalar gibidir. Bunun nedeni yalnızca pekçok casusun, hattâ "masum" olan faaliyetler üzerine suç yüklemeleri değil, *göndermedikleri* bilgilerdi. Bu durum kuşkusuz daha az siyasallaşmış, daha ilgisiz çoğunluğu ilgilendiren konular için geçerliydi. Ama aynı zamanda Britanya'nın çeşitli bölgeleri için de geçerliydi. Yalnızca casusları harekete geçiren saikleri değil, onları istihdam eden Yargıçlar'ın saiklerini de dikkate almak zorundayız. İngiltere Devlet Arşivleri'nden bakılınca, 1790'ların sonundan 1820'lere kadar ülkedeki en isyankâr merkezin Bolton olduğu görülür. Ancak bunun nedeninin, Boltonlular'ın olağanüstü devrimci bir doğaya mı sahip olduğu yoksa son derece ateşli iki yöneticinin (her ikisi de casus ve ya da "misyoner" istihdam eden Peder Thomas Bancroft ve Albay Fletcher) elinden çektiklerine mi bağlı olduğu hiç de açık değildi.

Bu nokta önemlidir. Çünkü bu dönemin büyük bir kısmında İngiltere'yi Toryler yönetmiştir. Büyük bir hevesle İçişleri Bakanlığı'na rapor gönderen bir yönetici, ya anti-Jakoben ateşli bir Tory'dir ya da daha özel nedenlerle hükümetin dikkatini çekmeye çalışan birisidir. Aynı dönemde, Yorkshire'den gelen raporlar Lancashire'den gelenlere göre çok da sınırlıydı. Oysa Sheffield ya da Barnsley'in Manchester ya da Bolton'dan daha az devrimci bir mizaca sahip olması için hiçbir neden yoktu. Yorkshire, Whig bir *Lord-Lieutenant*'ın (Fitzwilliam) altında, kendi işlerine Torylerin karışmasından hoşlanmayan Whigimsi bir yönetime sahipti. Aynı muhakeme tarzı, ister Whiglere isterse Torylere bağlı olsunlar "eski okul"a mensup Yargıçlar [*Justices of the Peace*] için de geçer-

lidir. Düzenin korunması, yerel aristokrasinin sorumluluğu altında bölgesel bir sorundu ve İçişleri Bakanlığı'na uzun mektuplar yazılması gereksiz, sıkıntı veren ve bir ölçüde onur kırıcı bir işti. Merkezî otoriteye karşı olan bu kıskançlık kimi karmaşık durumlara da yol açtı. Birbirini izleyen İçişleri Bakanları, kararlılığı kanıtlanmış, otoritesi kendi sınırlarının ötesine de geçen belirli yöneticilere güvenmeyi sürdürüyorlardı. Yüksek rütbeli subaylar ve yöneticiler birbirinin faaliyetleri ya da ilgisizlikleri hakkında raporlar yazıyorlardı. Luddcu kriz sırasında, Stockportlu etkin bir savcı, Bay Lloyd, yetkisini Yorkshire'e kadar uzatmaya ve hattâ Penninler'in ötesinde Kraliyet tanıkları dinlemeye teşvik ediliyordu.[30] Savaş sonrası yıllarda Boltonlu Albay Fletcher, Manchesterli reformcular hakkında yerel Savcı'dan daha iyi haber kaynaklarına sahipti. Oliver 1817 yılında Sidmouth tarafından Orta İngiletere'ye gönderildiğinde, onu *gerçek* devrimci sanan yerel Yargıçlarca tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.

Böylelikle İçişleri Bakanlığı belgelerinin, yalnızca şu ya da bu özel konuda değil, genelde çarpıtılmış bilgiler aktardığını görmeliyiz. Gönderilen mektupların yalnızca satır aralarını değil, hiçbir zaman gönderilmemiş olanları da okumak zorundayız.

4. Genel olarak, otoritelerin, hem ulusal hem de yerel düzeyde illegal siyasî örgütlere endüstriyel örgütlerden, bölgesel kurullara yerel kurullardan daha iyi nüfuz edebildikleri söylenebilir. Bunun nedeni açıktır. Bir muhbirin kendisini bir Jakoben ya da Radikal olarak göstermesi, bir yarıcı ya da örücü olarak göstermesinden çok daha kolaydı. Siyasî dernekler daha geniş bir yöreden ve farklı toplumsal gruplardan gelen insanlardan oluşuyordu. İllegal sendikalar ya da Luddcu gruplar, herkesin birbirini tanıdığı atölyelerden ya da topluluklardan türemişti. Casuslar, en başarılı sızmaları bir kentin ya da bölgenin diğeri ile bağ kurduğu noktalarda sağlayabiliyorlardı.

5. Bütün bu noktalar akılda tutulduğu zaman yalnızca iki yansımayla karşı karşıya bulunuyoruz. Birincisi, her ayrı raporun, normal kanıtlama yöntemlerine göre dikkatle irdelenmesine ilişkin bilinen gerçektir. Bunu belirtmek zorunludur çünkü, bu tür

30 Bu bölümün sonlarına bakınız.

raporların *tümünü* ya da en azından belirli seçilmiş bir yoruma uygun düşmeyenleri güvenilmez olarak bir tarafa koymak bir tür moda olmuştur. Oysa çok az rapor, başka kaynaklarla benzerlik ya da çelişki, içinde barındırdığı kanıtlar ve içsel olasılık vs. açılardan eleştirilerden masun tutulabilir. Her ikisi de 1817'den iki örneği ele alabiliriz. Birincisi bir muhbirin Manchesterli bir reformcunun konuşması hakkında bir rapordur:

> Daha sonra yoksul adamla çocuklarının durumundan bahsetti. Çocuk Babasına der ki, bana ekmek ver, Babası cevap verir, ekmeğim yok; Çocuk der ki, Hiç mi yok? Babası der ki, evet çok var ama Tiranlar ve Soyguncular elimizden alıyorlar. Ellerinizi uzatıp onu geri almak size (halkı kastediyor) kalmış bir şeydir.[31]

İkincisi bir Kraliyet avukatına yazılan mektuptur:

> Bay Litchfield, efendim, bir şey var ki söz edip etmediğimden emin değilim ama bunu size bildirmemin çok uygun olacağını düşündüm Londra'nın değişik giriş ve çıkışlarına Hükümetin ülkenin herhangi bir kısmına haberci göndermesini önlemek için Müfrezeler yerleştirilmiş çünkü onlarla birlikte yalnızca bir asker gönderiliyor... Genç Watson ve Thistlewood tarafından önerildi ve hepsi onayladı.[32]

Daha fazla karşılaştırmaya gerek var mı? Birincisi, eğitim görmemiş bir muhabirin haberi kadar inanılır görünüyor. Muhbir bu konuşmadan açıkça etkilenmiş görünüyor; ve Radikal basının genellikle yayımladığı "edebi" bölümlerden çok daha canlı bir şekilde demokrat hatibin havasını yansıtıyor. İkincinin yazarı ise kötü şöhretli *provakatör*, 1817 Watson davasında delilleri param parça edilen bir genelev mamasının "koruyucusu" John Castle'dır. Ama bunu bilmeseydik bile üslubu daha ilk satırdan kendisini ele veriyor. Otoritelerin gözüne girmek için cahil kaleminden medet umuyor. Bu söylediği her şeyin yalan olduğu anlamına gelmez. Tarihsel tanıklığa kabul edilmeden önce her sözcüğünün büyük bir dikkatle dezenfekte edilmesi gerektiği anlamına gelir.

31 Bagguley'in konuşması hakkında rapor, H.O. 40.4 içinde.

32 John Castle, 6 Mart 1817. T.S. 11.351.

Diğer yansıma şudur. Bu kadar sahtekârla dans etmiş olmasına rağmen, 1792 ile 1820 arasında Hükümetin ciddi devrimci gelişmeleri önlemeyi başarmış ve isyana yönelik komplolara ilişkin sürekli güvenilir bilgi akışını sağlamış olması karşısında insan etkileniyor. Londra Yazışma Derneği içine (her ne kadar merkezde yalnızca geçici süreyle de olsa) başarıyla casuslar yerleştirilmiştir. Bu casuslar, Birleşik İrlandalılar ve İngilizler hakkında belirli şeyleri ortaya çıkarmışlardır. Despard'ın komplosunun içine girmişler ve onu dağıtmayı başarmışlardır. Ve sonunda (yalnızca kısmen ve büyük güçlüklerle) belirli Luddcu bölgelere sızmayı başarmışlardır. Göreceğimiz üzere, savaş sonrası yıllarda Hükümet, Pentridge Ayaklanması ile sonuçlanacak komplonun, daha olay meydana gelmeden önce, her ayrıntısını biliyordu. Arthur Thistlewood, 1816 yılından darağacında 1820 yılındaki ölümüne kadar gölge gibi izlenmiştir. Manchester'de "B harfi ile adlandırdığımız Kişi" Albay Despard'ın savunması için para toplamak üzere Veznedar olarak atanmıştır; aynı ya da bir başka "B", 1812 yılında yarı-Luddcu "gizli komite"ye Sayman atanmıştır; o ve diğer muhbirler 1816 ile 1820 arasında Lancashire'deki her gelişmeden bütünüyle haberliydiler.[33] Britanya yönetici sınıflarının geleneksel olarak aptal oldukları yolundaki nosyon, İçişleri Bakanlığı belgeleri ile tanışınca bertaraf olmaktadır.

Gerçekten de İngiliz Jakobenliğinin ve halk Radikalizminin inandırıcı bir tarihi, yalnızca espiyonajın bu hareket üzerindeki etkileri açısından yazılabilir. Kuruluşunun ilk yıllarında Londra Yazışma Derneği, tipik casusun aşırı ateşli ve kışkırtıcı tavırlarının farkındaydı. 1794 yılında, Tottenhamlı Jones diye biri, "Derneği *tuzağa düşürmek* amacına yönelik" olduğu iddia edilen keskin önerileri nedeniyle (haksız yere) casuslukla suçlanmıştı. (Gerçek muhbir) Jones (Groves, buruk bir sevinçle) şikâyet ediyordu:

> Eğer bir Yurttaş herhangi bir şekilde iddialı bir Öneride bulunursa, aralarına Hükümet tarafından gönderilmiş bir casus sanılıyordu. Eğer bir Yurttaş bir köşede oturur ve hiçbir şey söylemezse, görüşmeleri daha iyi izleyip rapor edebilmek için

33 T.S. 11.333 ve bu bölümün son sayfalarına bakınız.

böyle yaptığından kuşkulanılıyordu... Yurttaşlar nasıl davranacaklarını bilemiyorlardı...[34]

Londra Yazışma Derneği, 1795 yılında güvenliği arttırma girişimi olarak yeni bir Tüzük hazırladı; bunda şu Kural yer alıyordu:

> Gayret, cesaret ya da herhangi başka bir saikle bir kurala tecavüt etme girişiminde bulunanlardan kuşku duyulmalıdır. Şamatacı bir mizaç çok ender olarak cesaret göstergesidir ve aşırı heveslilik çoğu kez ihanetin kılıfıdır.[35]

Ancak bu tür kuralların, bir kez konulduktan sonra, tarzını değiştiren bir aktör tarafından etrafından dolaşılabilir. Ve savaştan sonraki siyasî Radikalizm, Castle ve Oliver'in şokunu yaşadıktan sonra bir daha kolay kolay canlanamamıştır. Savaş sonrası Radikalizmin parçalanmışlığının ve örgütlere değil de gazetecilere güvenilmesinin bir açıklamasını ararsak, onu burada bulabiliriz.[36]

Bu nedenle, gizli *siyasî* gelenek, ya bir dizi felaket (Despard, Pentridge, Cato Sokağı) ya da o denli gizli ve küçük çaplı ve de o denli kuşku ile kuşatılmış damlalar olarak görülmektedir ki, gizli *endüstri* geleneği ile birleşemediği yerler dışında pek de etkili olamamıştır. Böylesi bir birleşme Luddcu harekette olmuştur ve Nottingham ve Yorkshire'de Luddcular casusların sızmasını olağanüstü bir başarıyla engellemişlerdir. Burada otoriteler öylesine ışık geçirmez (darağacı korkusuyla sorgu sırasında çözülenler dışında) bir işçi sınıfı kültürüyle yüz yüze gelmişlerdir ki, bu kültür her türlü nüfuz etmeye karşı direnmiştir. Londra'dan iki deneyimli polis şefi Nottingham'a gönderildiğinde İçişleri Bakanlığı'na şunları yazmışlardır: "Hem şehirde hem de şehir dışında alt tabakaya mensup hemen hemen herkes onların yanındadır."[37]

Ve burada, özellikle Luddculuğun incelenmesine ilişkin bir iki göze batan noktaya değinebiliriz. Eğer bu yıllarda bir yeraltı var idiyse, doğası gereği yazılı kanıt bırakmayacaktı. Süreli yayınları,

---

34 Groves, 21 Temmuz 1794, T.S. 11.3510 A (3).

35 Add. MSS 27813.

36 "Demagogler ve Şehitler" adlı bölümü bakınız.

37 Conat ve Baker'in raporları, 26 Ocak 1812, H.O. 42.119. (Bir kopyası Nottingham Araştırma Kütüphanesi'nde de vardır.)

zabıtları olmayacaktı ve otoriteler postayı kontrol ettikleri için yazışmaları çok sınırlı olacaktı. Belki insan, bazı üyelerin kişisel anılar bırakmış olmalarını bekleyebilir; bununla birlikte Luddcuların doğruluğu kanıtlanmış birinci el öyküleri bugüne kadar gün yüzüne çıkmış değildir. Pekçok etkin Luddcu, okur-yazar olmakla birlikte okuyan ve yazan insanlar değildi. Üstelik, 1813 yılının berisine bakmamız gerekir. Luddculuk darağacında son bulmuştur ve izleyen kırk yıl içinde Luddcu bir tahrikçi olduğunu açıklayan bir kişi otoritelerden hiç de iyi muamele görmeyecekti. Belki de hattâ, asılanların yakınlarının hâlâ yaşamakta olduğu bir toplumda karşı suçlamalara marûz kalacaktı. Geçmişlerini geride burakan Luddcular, gençliğinde suç sicili bulunan bir adam gibi, eski günlerin hatırlanmasını istemeyeceklerdi. Geçmişinde suç sicili bulunmayanlar için ise, hatırlamalıyız ki, devrimci ve isyancı akım 1816-1820, 1830-1832 ve Chartistlerin son yıllarına kadar devam etmiştir. Orta İngiltere'nin ve kuzeyin, 1848 fiziki-güç Chartismini besleyen işçi sınıfı kültürü, kibarlık budalası araştırmacı için savaş yıllarınınkinden daha az ışık geçirici değildi. "Hayatları bağışlanan ve ülkede kalan" Luddcular için Frank Peel şunları yazıyordu:

> onların pekçoğunun, hayatlarının geri kalan bölümünde, bir ölçüde yasaların yasaklamış olduğu bütün siyasal ve toplumsal hareketlere karışmış olduklarını belirtmek önemlidir.

Çoğu Cobbett, Hunt ve Feargus O'Connor'un izleyicisi oldu. Luddculuğun sırları hakkında hiçbir zaman hiçbir şey açıklamayacak olan eski bir Luddcu (Peel'in anlatımına göre) bunaklık günlerinde her şeye rağmen torunlarına Luddcu şarkılar söylüyordu; bir başkası Yorkshire'den Lancashire'e göçmüş ve yirmi beş yıl sonra Chartist hareket içinde yer aldığı için hapse atılmıştı; daha bir başkası ölümüne kadar Luddculuk hakkında "suratsız ve suskun" kalmıştı.[38] West Riding'de olduğu gibi Orta İngiltere'nin örücü köylerinde, geceyarısı toplantıları, talim ve ayaklanma söylemi kırk yıl sürdü. 1812'de gömülmüş ve daha sonraki krizlerde gömüldüğü yerden çıkarılmış Luddcu silâhları üzerine

38 Frank Peel, *The Rising of the Luddites* (Heckmondwike, 1895 baskısı), s. 269-270.

efsaneler vardır. Bu tür günümüze ulaşmış anılar, gizli bir gelenek olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Aslında o günlerden kalmış olanların öyküleri 1860'lar ya da 1870'lerde matbaa yüzü görmüştü ve 1811'de yirmi bir yaşında olan bir adam 1870'lerde seksenindeydi. West Riding'de bu türden birkaç kişi vardı ve bunların öyküleri yerel tarihçilerce sempati ve (görülebildiği kadarıyla) sadakatla derlenmişti. Bu çalışmalar o gizli sözel gelenekten kalma son eserlerdi; ciddi kaynaklar olarak dikkate alınmak durumundadırlar.[39]

Nottingham'da şaşırtıcı ve ilgi uyandırıcı bir durumla karşılaşıyoruz. Örmecilerin liderlerinin en azından bir tanesi, Gravener Henson (1785-1852) bir anlamda Francis Pale, bir başka anlamda ise John Doherty ile karşılaştırılabilecek bir adamdı. Bir çağdaşın yazdığı gibi "yüzyılın ilk kırk yılında Orta İngiltere'nin üç beldesinde hiçbir mesleki birleşme yoktu ki... Henson ilgili olmasın." 1812 yılında, kesinlikle Luddcu hareketin kuzeni sayılabilecek Örmeci Komitesi'nin arkasındaki hareket ettirici ruh oydu. *Habeas Corpus*'un askıya alındığı sonraki yıllarda (1817-1818) hapse atıldı ve Birleşme Yasaları'nın kaldırılması için yürütülen kampanya sırasında önemli rol üstlendi. Kendi kendini yetiştirmiş, kalın, "kısa boyunlu, keskin küçük gözlü, alt kısmı geniş, yukarıya doğru incelen kafalı" bir adamdı. Endüstriye ve sendikacılığa ilişkin yasaları fevkâlede iyi biliyordu; *Örme ve Dantela Sanatları Tarihi*'nin ilk kısmını yayınladı (1831), yerel ve Radikal basına katkılarda bulundu. Nottingham yöresinde bir Luddcu olduğu hattâ General Ludd'un bizzat kendisi olduğu yolunda bir şöhret yakasına yapışmıştı. Bu kesinlikle doğru değildir; ama hiç kuşku yok ki, Henson Luddcuların öyküsünün büyük bir kısmını çok iyi biliyordu. Ve bununla birlikte, çok akıcı bir yazar olmasına rağmen, hayatının sonlarına doğru konunun ayrıntılarına girmeme konusunda "kararlı bir direnç" ortaya koymuştur. Aslında, Luddculuğun gizlerini açıklayan değerli elyazmalarını, "tarafların

39 Charlotte Bronte'nin *Shirley*'inde ve A.L.'in *Sad Times* (Huddersfield, 1870)'de diğerkâmlık az da olsa mevcuttur. D.F.E. Sykes ve G. Walker 'ın *Ben o' Bill's, The Luddite* (Huddersfield, t.y.) ve Frank Feel'in *The Risings of the Luddite* (birinci baskı, 1880) diğerkâmlığa daha fazla açıktır zira bu iki çalışma yapılırken hâlâ hayatta olan ve olayları yaşamış tanıklardan yararlanmışlardır.

göçüp gitmeleriyle tek engelin ortadan kalkacağı zaman açıklanması beklentisiyle" Nottingham Tüzel Kişiliği'ni temsil eden "etkili bir üye"ye bıraktığı söyleniyordu. Bu el yazmaları hiçbir zaman ortaya çıkmadı; belki de "etkili üye" bunları kendisiyle birlikte mezara götürmeyi tercih etti.[40]

Henson'un gerçekleri açıklama konusundaki "direnci" Luddcu yeraltının etkili olmadığı öyküsünü desteklemekten çok, etkili olduğu görüşüne ağırlık kazandırmaktadır. Ve şimdi biz bu noktada kaynakların eleştirisinden, yapıcı spekülasyona geçmeliyiz. Despard'dan Thistlewood'a ve ötesine denizin altında gömülü Büyük Gwaelod Ovası gibi gizli tarih yatmaktadır. Yapabildiğimiz kadarını yeniden inşâ etmeliyiz.

Birleşmeye Karşı Yasalar

Otoriteler, karışıklığın arkasındaki "gizli eller"den birinin Thomas Spence olduğundan kuşkuluydular. Spencecilerin 1800 ve 1801'deki büyük ekmek ayaklanmalarını kışkırttıklarına inanılıyordu. Oysa Spence 1801 yılında muzır yayınları nedeniyle yargılanmış ve hapsedilmişti. Avam Kamarası'nın bir Gizli Komitesi, 1817 yılında bir kere daha "Spenceci İnsansevenler Derneği"nin hazırladığı bir tertip saptadı. Öte yandan Place, Spencecilerin "basit, zararsız", "hiç kimse ve hiçbir şey" olduklarını söylüyordu.

1816-1817'nin olaylarına döneceğiz. Ancak Spence'in 1814 yılındaki ölümüne kadar Place'in söylediklerinin gerçeğe yakın olması mümkündür. Spence, ciddi bir tertipçi olmak için gerekli yaradılışa da, pratiğe de sahip değildi. Öte yandan grubu, Londra'da bir tür yeraltı huzursuzluğunu, tebeşir yazıları ya da basit el ilânlarıyla canlı tutuyordu. Daha da önemlisi, Spence baskı ortamında merkezî ve disiplinli bir yeraltının yararına inanmıyordu. Onun politikası ajitasyonun *yayılması* politikasıydı. 1801 Mart'ında Spenceciler mümkün olduğunca gevşek bir biçimde

40 W. Felkin, *History of Machine-Wrought Hosiery and Lace Manufactures* (1867), s. xvii, 240-241; *Nottingham Review*, 19 Kasım 1852; W.H. Wylie, *Old and New Nottingham* (1853), s. 234. Bir kaynağa göre "etkili üye" Belediye Meclisi Üyesi John Bradley idi. Bu elyazmalarının ortaya çıkarılması çok büyük önem taşıyacaktır.

"açık hava vaizleri" ile işbirliğini kabul ettiler. Destekçiler, "kendilerini kurallarla engellemeden, serbest ve rahat bir şekilde" dernekler kurmalılar, meyhane mahzenlerinde toplanmalılar ve işlevleri konuşmak ve Yurttaş Spence'in broşürlerini dağıtmak olmalıydı. ("Serbest ve Rahat" adı verilmiş bir dernek 1807 yılında her Salı günü, Küçük Yeldeğirmeni Sokağı'ndaki "*The Fleece*"de toplanıyordu.) Niyetlerinin ne denli belirsiz olduğu, otoritelerin herhangi bir örgütleyici kaynak ya da merkez bulamamalarından anlaşılmaktadır.[41]

Luddculuğun ve "Kara Lamba"nın yöntemi bu değildi. Ancak *yayılma* politikasının kendisi de bir ipucu vermektedir. Zira 1800'den 1820'ye kadar illegal geleneğin hiçbir zaman bir merkezi olmamıştır. Ülkenin bir ucundan öteki ucuna temsilciler gönderen ne bir Buonarrotti, ne de Babeufçü Eşitler Topluluğu vardı. Eğer böyle bir şeyi aramaya devam edersek, otoritelerin yaptığı aynı yanlışı yaparız. Jakobenlik, tam da, orta sınıf desteğini kaybettiği ve ulusal bir merkezden yoksun kaldığı anda, işçi sınıfına özgü hale geldi. Jakoben propagandanın, Sheffield, Nottingham, güney Lancashire ve Leeds gibi eski merkezlerinde şimdi Thelwall'ın "Sokratçı ruhu" atölyelerde ve fabrikalarda yöresellik kazanmıştı. Kısmen bu bilinçli bir gelenekti. Birbirlerini tanıyan ve güvenen Paineci gruplar gizlice bir araya geldiler; *İnsan Hakları* elden ele dolaştı; renkli bir öyküye göre Merthyr'de:

> *İnsan Hakları* ve *Akıl Çağı*'nı beğenenler dağlarda gizli yerlerde bir araya geliyor, bir kayanın altındaki gizli yerlerinden eserleri çıkarıyor ve büyük bir heyecanla okuyorlardı.[42]

Mayhew, "Tom Paine'i el altından satan" yaşlı bir Londralı kitapçı hakkında şunları anlatıyordu:

> Eğer birisi bir kitap satın alır ve üzerinde yazılanın üç katını ödemeye razı olursa; *Akıl Çağı*'nı *verirdi*... Tezgâhının üzeri dinî yayınlarla doluydu ve "Anti-Jakoben Dergisi"nin bir iki

41 O.D. Rudkin, *Thomas Spence and His Connections*, s. 122-123, 146-147; Add. MSS. 27808.

42 C. Wilkins, *History of Merthyr Tydfil* (1867). Aynı öyküye göre, "din adamları, Tom Paine'i mecazi anlamda ayaklarının altında ezmek için, ayakkabılarına çaktırdıkları çivileri T.P. şeklinde düzenletiyorlardı."

sayısı eksik olmazdı... bununla birlikte Tom Paineler çekmecedeydi.[43]

Sheffield'de "eski Jack"lar, Paine'in sağlığına içmek ve "Tanrı, Büyük Thomas Paine'i Korusun"u söylemek üzere bir araya gelirlerdi:

> Olgular kışkırtıcı şeylerdir
> Saraylara ve Krallar'a dokunduklarında.
> Ordular toplanır.
> Kışlalar ve Bastiller kurulur,
> Masumiyet suçlanır,
> Haksız olarak kan dökülür,
> Tanrılar şaşkın seyrederler...[44]

Despard'ın idamından sonra, imalatçı topluluklardaki bu tür Paineci gruplar ulusal bağlantılarını yitirdiler. Kendi topluluklarının içine çekildiler ve etkileri yerel sorunlar ve deneyimlerce biçimlenmeye başladı. Yalnızca büyük huzursuzluk dönemlerinde, o da çok büyük ihtiyatla, önce yöresel, daha sonra ulusal ilişkilere girmek için yuvalarından çıktılar. Ancak, bu geriye çekilmeleri, düşüncelerinin her topluluğun özelliklerince biçimlenmesi sonucunu doğurdu. Hoşnutsuzluğun odağı ekonomik ve endüstriyel konular olmaya başladı; Bolton'da ya da Leeds'de ekmek fiyatları üzerine bir grev ya da gösteri örgütlemek, siyasî bir tartışma, ya da bir dilekçe ya da bir ayaklanma örgütlemekten daha kolaydı. Jakobenler ya da Paineciler ortadan kayboldular; ama insan haklarına olan talep eskisinden çok daha fazla yaygınlaştı. Baskı, eşitlikçi İngiliz cumhuriyeti hülyasını yok etmedi; çalışan insanlarla efendileri arasındaki son sadakat bağlarını kopardı ve hoşnutsuzluk, otoritelerin nüfuz edemedikleri bir dünyada yaygınlaşmaya başladı. Hiddetli bir dinî yönetici, Peder J.T. Becher, Luddculuğun kaynağına ilişkin kendi yorumunu ortaya koyuyordu:

> Nottingham Reformcuları tarafından alt tabakalara azimli bir şekilde aşılanmış olan o Jakoben edepsizlikleri, pekçok du-

43 Mayhew, *a.g.e.*, 1, s. 318.

44 John Wilson, *The Songs of Joseph Mather* (Sheffield, 1862), s. 56-57. Bkz. B. Brierley, *Failsworth, My Native Village*, s. 14-16.

rumda kendi zararlı örnekleri, ağzı bozuk palavraları ve bozguncu Basın'ıyla kendi hizipçi projelerinin gerçekleştirilmesi için gizli örgütlenmelerinin ve kötü niyetli birliklerinin bir sonucu olarak görüyorum. Böylece kötülükler... bu ve öteki imalatçı yörelerde *toplumun içinde kurumlaşmış bir hale gelene kadar* besleyip büyütülmüştür.[45]

Bu feveranın arkasında karmaşık düşmanlıklar yatmaktadır. Bir Tory olarak (hem Kilise'nin hem de Kral'ın Naipliğini kendi şahsında toplayan) Becher Nottingham'lı çorapçıların kendi kazdıkları kuyuya düştüklerine inanıyordu. Bazıları 1790'larda reformcuydular; Dinsel muhaliftiler; 1801'de barış için dilekçe vermişlerdi; 1802'de bir Tory milletvekilinin sandalyesinden edilmesine ayaklanmalar ve *Ça Ira*larla yardımcı olmuşlardı. (Aynı Üye'nin, Daniel Parker Coke'un 1803'te sandalyesine iade edilmesi üzerine örücülerin davalarına, onların Whig işverenlerinden daha fazla ilgi göstermesi de kaderin garip bir cilvesidir.) On yıl önce Nottingham pazar yerinde ekmiş oldukları canavarın dişi, şimdi silâhlı olarak her yanlarından ortaya çıkıyordu. Ancak, bir zamanlar azınlık için propaganda olan bir şeyin, Becher tarafından şimdi toplumun içinde kurumlaşmış bir şey haline gelmiş olarak görülmesinde haklılık payı vardı. Ve Jakobenizmin üzerine aşılandığı malzeme illegal sendikacılıktı.

Painecilerin sendikalara ve yardım derneklerine "sızma" konusunda bilinçli bir çabaları olduğuna ilişkin çok az delil vardır.[46] Ancak 1840'lardan önceki herhangi bir zaman için, siyasal hoşnutsuzlukla, endüstriyel örgütlenmeyi kafalarımızda ayırmamız yanlış olur. Yasal oldukları halde bölgesel ve ulusal bağlantılar kurmaları yasaklanmış olan yardım derneklerinde, çoğu kez "siyeset yok" kuralı uygulanmıştır. Kimi eski meslek kulüplerinin de benzer bir geleneği vardı. Ancak imalatçı toplulukların çoğunda *herhangi* bir örgütlü hareketin başlatılması, azınlıktaki etkin kişilerin işi olmuştur ve illegal bir birliği örgütleme cesareti, onun akçalı işlerini ve yazışmalarını yürütme yeteneği ve Parlamen-

45 Aspinall, *a.g.e.*, s. 170, 174. İtalikler bana ait.

46 W.H. Reid, *The Rise and Dissolution of the Infidel Societies*, s. 20'de, "Klüpçülerin, her türlü derneğe ve özellikle de hayır derneklerine kurt gibi girmeyi kendilerine iş edindikleri" ifade edilmektedir.

to'ya dilekçe sunma ya da avukatlara danışma konusunda bilgisi olan adamlar, muhtemelen *İnsan Hakları*'na yabancı olan insanlar değildi. Daha genç sendika önderleri öne çıkmaya başladığında, işverenlerle, yöneticilerle ve de ilgisiz ya da cezalandırıcı bir Avam Kamarası ile çatışmalarının niteliği gereği aşırı Radikalizme doğru çekildiler.

Jakoben geleneği yasadışı sendikacılıkla istemeden temasa geçiren, Birleşme Yasaları'nı çıkaran Pitt'in kendisiydi. Bu özellikle, 1799 Yasası'nın Jakobenlerle sendikacıların, vurgu bakımından yarı siyasal yarı endüstriyel yaygın gizli birlikler halinde birleştiği Lancashire ve Yorkshire için geçerliydi. Bir muhbirin (Barlow) raporuna göre;

> İlk kez Sheffield'de, cumhuriyetçi dernek içinde, ortaya çıkmıştı -Yorkshire'in belli başlı imalatçı kasabalarıyla bağlantılıydı- ve bu şehirle [Manchester], Stockport ve özellikle Bury ile iletişim halindeydi.

Aynı muhbir, Sheffield'da "her sınıftan zanaatkâr ve makine ustası arasında son Yasa'nın yarattığı genel bir memnuniyetsizlik ruhu" görmüştü ve "ve bu yasa korkarım bir yasadan beklenmeyecek kadar birleştirici bir etki yapmıştı." Sendikalar (onun bildirdiğine göre) Birleşme Yasası'ndan olumsuz yönde etkilenecek işçilerin sayılarını veriyorlardı ve Lancashire için 60.000, Yorkshire için 50.000 ve Derbshire için 30.000 tahmin ediyorlardı. Yeni organizasyon içindeki gizli komiteler "Cumhuriyetçilerin Yönetimi altındaydı". İlginçtir ki bundan sonra kuzey ve Orta İngiltere'deki dernekler, adlarındaki "Vatansever" ya "Anayasacı" gibi sıfatları atmışlar ve kendilerini, terimin belirsizliği hem siyasal hem de endüstriyel amaçları içermeye yarayacak olan "Birlik Dernekleri" olarak nitelemeye başlamışlardı. Terim (kulüplerin kendileri değilse de) savaş sonrası yıllarının Birlik Dernekleri ve Siyasal Birlikleri'ne kadar yaşadı.[47]

Lancashire'de Birleşme Yasaları'na karşı direniş, kadifeciler, pamuk iplikçileri, ayakkabıcılar, makine imalatçıları ve patiska ima-

47 P.C.A. 161, 164. Yaklaşık bu sırada Binbaşı Cartwright, Birlik Dernekleri adı verilen "bazı yeni yeni kurulan derneklerin oluşumunda görüşlerine çok başvurulan" birisi olmuştu. Bkz. F.D. Cartwright, *a.g.e.*, I, s. 243.

latçılarından oluşan tecrübeli birlikçilerce örgütlenmişti.[48] Yorkshire'de kumaş taraklayıcılar ya da kırpıcıların hem endüstriyel hem de sır gibi saklanan amaçlar için gizli örgütleri oluşturma işindeki rollerine ait ısrarlı raporlar geliyordu. 1799 tarihli Birleşme Yasası'nın geçirildiği sırada *Privy Council*'a sunulan bir Memorandum, kırpıcıları özel olarak lanetliyordu: "gerçekte sahip oldukları ve Uyguladıkları Despotik güç neredeyse inanılmaz boyutlardadır."[49] 1802 yılında West Riding'in ılımlı *Lord-Lieutenant*'ı Earl Fitzwilliam'ın, birbiri ardı sıra İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporlarda, kırpıcıların örgütlenmesi ve daha genel illegal birleşmeler içiçe geçmiş bir görünüm ortaya koyuyordu. Fitzwilliam başlangıçta ayaklanmaya yönelik ciddi tertipler olduğu konusundaki raporları kuşku ve ihtiyatla karşılama eğilimindeydi. "Gerçek Jakoben türü tertipler" diye yazıyordu Temmuz'da, "az ya da çok ölçüde, korkarım ki mevcuttur... ancak işin asıl sırrının *çok küçük bir azınlığın* elinde ve geriye kalanların kolay inanan saflar olduğuna inanıyorum..." Ona göre, gece toplantılarının çoğu "endişe edilmesi gerekmeyen ücretlerini arttırmaya yönelik" toplantılardı. Bu tür toplantıların kuvvete başvurularak önlenmesi yolundaki kimi büyük imalatçıların taleplerine uyma konusunda ise ihtiyatlıydı. Gizli tertipler peşindeki bir toplantıyı engelleme ihtiyacı, "kalfaların ücretlerini arttırmak için yaptıkları birleşmeler, daha sınırlayıcı yasalar çıkarmanın" bahanesi yapılmamalıydı. Bu tür adamlar işler iyi gittiğinde "hasat mevsimi"nden paylarına düşeni alma hakkına sahiptiler. Onların birleşmelerini cezalandırmak haksızlık olacaktır:

> Onlara, Anayasa karşısında bir haklılık kazandırmak, onları gerçek Jakobenlerin hizmetine sokmak ve kendi eylemlerimizle onlara haklılık kazandırmış olup olmamak konusunda emin değilim...[50]

İki ay içinde kanaatı değişti. Bunun üç nedeni vardı: Birincisi, gizli sendikal örgütlenme ve "Kara Lamba" hakkında raporlar al-

48 T. Bayley'den İçişleri Bakanlığı'na 6 Kasım 1799, P.C.A. 152 içinde.

49 "Çalışan İnsanlar Arasındaki Birleşmelere İlişkin Gözlemler", P. C., A. 152 içinde.

50 Aspinall, *a.g.e.*, s. 41, 45-46.

mıştı. Bunlar daha ziyade koşullara bağlı durumlardı ve sendikal amaçlar, ayrılmaz bir şekilde, gizli devrimci amaçlarla iç içe geçmişti. Kendisine;

> Bu komitelerin toplandığı Leeds'de üç, Wakefield'de üç ev bulunduğu, ve bunlardan bir tanesinin bir süredir aranmayı beklediği ve evraklarının evin döşemesindeki kapının altında kömürlerin arasında saklandığı; her üyenin fona haftada bir peni ödediği; pekçok komite üyesi kazanıldığı; bu komite üyelerinin her birinin on kişiyi daha elde ettiği... her hafta Leeds'e para götürdükleri; aynı gece içinde bütün ülkede bir kalkışma olacağı ve ertesi sabah her şeyin altüst edileceği...

bildirilmişti.

İkincisi, Yorkshire'deki taramacı ya da kırpıcı örgütleriyle, son zamanlarda piko tezgâhlarının parçalandığı İngiltere'nin batısı arasında sıkı ilişkiler bulunduğuna dair İçişleri Bakanlığı'ndan ikna edici kanıtlar elde etmişti. Üçüncüsü, yirmiden fazla sanatı içeren başarılı bir sendikacılık dalgasının geliştiğine ilişkin raporlardan büyük endişe duymuştu. Eylül ayının başında Leeds Belediye Başkanı ona, karamsarlık içinde, "hemen hemen her sınıftan (ama özellikle kırpıcılar arasında) çalışan insanlar arasındaki birleşme ruhunun aldığı devasa boyutları" yazmıştı:

> Yan ödemeler, ayrıcalıklar, zaman, çalışma biçimi, ücretler, kimin istihdam edileceği vs., vs. şimdi bütün bunlar tartışmasız bir şekilde çalışanlarımızın iradelerine bağlı oluyor; ve bütün faaliyet dalları bu yeni güçten paylarını alabilmek için mücadele ediyorlar. Şimdi artık Leeds ya da Manchester'deki bir tuğla ustası, duvarcı, dülger, tekerlek imalatçısı vs.'nin, Wakefield, York, Hull, Rochdale'dekilerden haftada 3 peni daha fazla ücret alacağı kesinleşmiş bir şeydir...

1802 Eylül'ünün sonunda, Gott tarafından istihdam edilen tüm kırpıcılar, Leeds'deki en büyük yünlü imalatçıları, çıraklık için kabul edilmiş yaşın (ondört) üzerindeki iki çocuğun istihdam edilmesine karşı çıkarak greve gittiler. (Mesele, Gott'la kırpıcılar ve böylelikle de çıraklık sorunu etrafında West Riding'deki tüm mesleklerle Gott arasında genel bir güç denemesinin bahanesiy-

di.) Şimdi Earl Fitzwilliam, "kalfaların birleşmesi karşısında daha ileri sınırlandırmalar" getirilmesi için Lord Pelham'a yazıyordu:

> Bütün toplantılarının, bütün toplantı yapılacağı kuşkularının, şimdi sözünü edeceğim adamdan, kırpıcıdan kaynaklandığı konusunda güçlü bir kanaata sahip olmaktan kendimi alamıyorum. Onlar bu ülkenin tiranlarıdır; güçleri ve etkileri, yanlış hareket ettiklerinde bir tarafa ayırdıkları paralar sayesinde her türlü sıkıntıdan kurtulabildikleri yüksek ücretlerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte onlar, imalat için gerekli olmayan bir grup adamdır ve eğer tüccarlar onlarsız yapmak konusunda sıkı durabilseler, akibetleri kötü olacak, birikimleri çökecek, birlikleri yerle bir olacaktır ve de biz bu tür toplantılara ilişkin bir daha hiçbir şey duymayacağız...[51]

Kırpıcıların birliğindeki hareket ettirici ruhun, beş yıl önce Londra Yazışma Derneği'ne müracaat eden "Çalışan Makine Ustaları" derneği ile bir ilişkisinin olup olmadığını bilmiyoruz.[52] Bununla birlikte, küçük üreticilerin yüzyılın başında Leeds'de zengin kumaş tüccarlarını devre dışı bırakarak yeni bir lonca kurduklarını ve bunun evrensel olarak "Tom Paine Loncası" olarak tanındığını biliyoruz. Ayrıca, Yorkshireli kırpıcılarla West Ridingli makasçılar arasındaki posta iletişiminde başlıca aracının Leedsli bir ayakkabıcı, George Palmer olduğunu ve onun şahsında efsanevi Radikal kundura tamircisini görebildiğimizi biliyoruz. Bu okuma yazma bilen, becerikli ve çok yetenekli insanların Paineciler olduğunu varsaymak akla yakın gelmektedir.

Üstelik 1799 ve 1800 tarihli Birleşme Yasaları, sendikaları, gizlilik ve otoritelere husumetin içsel olduğu illegal bir dünyaya itmişti. 1799'la, Birleşme Yasaları'nın ilga edildiği (1824-1825) yıllar arasında sendikaların durumu karmaşıktır. Öncelikle, sendikacılığın en büyük gelişmeyi, tam da bu yasaların yürürlükte olduğu yıllarda kaydettiği gerçeği ile yüzleşmeliyiz. Yalnızca 18. yüzyıla kadar geri giden, yün taramacıları, şapkacılar, sahtiyancılar ve kunduracılar, tersane işçileri ve terzilerin birliklerinin, Birleşme Yasaları'nın yürürlükte olduğu yıllarda sarsılmadan varlık-

51 *A.g.e.*, s. 53-64. Ayrıca bkz. Hammonds, *The Skilled Labourer*, s. 174-178.

52 "Özgürlük Ağacının Dikilişi" adlı bölüme bakınız.

larını sürdürmekle kalmadığı fakat sendikacılığın yeni alanlara yayıldığı ve genel sendikacılığa ilişkin ilk girişimlerin başladığına ilişkin deliller vardır. Webbler, bazı Londra zanaatlarının, "hiçbir zaman 1800 ile 1820 arasında olduğu kadar mükemmel örgütlenmediklerine" işaret etmektedirler.[53] Terziler gibi pekçok zanaatkâr meslekleri kendi kulüp ya da lonca ağlarına, toplanma yerlerine, biletlerine, boşta kalan adamlarının desteklenmesi ve (sendika fonuna önemli miktarlarda ödeme yapılmasını gerektiren) çıraklığın kontrol edilmesi olanaklarına, tazminatlara, banka hesaplarına ve de kimi durumlarda işverenlerle anlaşarak belirlenmiş resmî fiyat listelerine sahiptiler. Bu tür kanıtlar Birleşme Yasaları'nın işe yaramaz, hükümsüz yasalar olduğu ve bu yıllarda "özgürlüğe karşı bir kampanya" yürütüldüğü nosyonunun da pek abartılı olduğu iddialarına yol açmıştır.[54]

Bu, kimi popüler söylemlerde, Birleşme Yasaları'nın daha önce yasal olan sendikacılığı illegal yaptığı şeklindeki nosyon kadar yanlıştır. Aslında, 1790'lardan önce, akla gelebilecek her türlü sendikal faaliyeti, yerel hukuka aykırılık, sözleşme hükümlerine uyulmaması, tamamlanmadan işin bırakılması ya da değişik endüstrileri kapsayan yazılı hukuk açısından kovuşturmaya tâbi kılabilecek yeterli yasal mevzuat vardı. Birleşme Yasaları, anti-Jakoben ve toprak sahiplerinin egemen olduğu ve temel endişesi siyasal reformcuları engellemek için mevcut yasalara yenilerini eklemek olan bir Parlamento tarafından çıkarıldı. Bunlar ayrıca mevcut sendika-karşıtı yasayı basitleştirmek ve iki yargıcı yeterli bularak yargılamayı hızlandırmak amacını taşıyordu. Yeniliği şuradaydı ki; *her türlü* birleşmeyi yasaklıyor; ve daha önceki paternalist gelenekten farklı olarak telafi edici, koruyucu hiçbir hükme yer vermiyordu. Teknik olarak ustaların [işverenlerin] birleşmesini de engellemekle birlikte, Profesör Aspinall'ın göstermiş olduğu gibi, "tiksindirici bir sınıf yasasıydı."[55]

---

53 S. ve B. Webb, *History of Trade Unionism*, s. 83. Ayrıca "Zanaatkârlar ve Diğerleri" başlıklı bölüme bakınız.

54 Bkz. M.D. George, "The Combination Acts", *Economic History Review*, 1936, VI, s. 172 vd. Anılan yasalardan önceki ve yürürlükte oldukları sıradaki yasal durumun yararlı bir özeti için bkz. Aspinall, *a.g.e.*, s. x-xxx.

55 Aspinall, *a.g.e.*, s. xvii.

Bu özellikleriyle yirmi beş yıl süreyle tüm sendikacıların kafasının üzerinde sallandılar ve sık sık da kullanıldılar. "İki ya da daha fazla yargıç her gün imalatçı kasabaların birinde ya da diğerinde bir araya gelmektedir" diye yazıyordu İngiltere'nin batısından bir İçişleri Bakanlığı temsilcisi, "ve de Birleşme Yasaları herhangi bir şüpheli kişiyi çağırmak ve Yemin altında sorgulamak olanağı verdiği için, sürekli olarak önlerine birkaç kişi koyuyorum."[56] Yasaların bu kapsayıcı niteliği onları çok "elverişli" kılıyordu. Bu yasalara göre açılmış davaların sayısı saptanmamıştır (zira bu yerel basında çok uzun bir araştırmayı gerektirir) ama bu yıllarla az çok aşina olan hiç kimse, bunların genel yasaklayıcı etkisinin her zaman varlığını sürdürdüğünden kuşku duymaz. Öte yandan, bu yasalardan beklenebileceği kadar yaygın olarak yararlanılmamış olmasının ilginç nedenleri vardır. Birincisi, yasanın ağırlığına rağmen, bir tür sendikal hareketin hâlâ yürütülebildiği, müsaade edilir olduğu, bulanık bir alanın varlığı idi. Diğer yandan, Londra esnafının sahip olduğu türden, temel işlevlerinin yardımlaşma olduğunu vurgulayan ve ulusal yazışmaları ve müzakereleri açısından rahatsız edilmedikleri sürece, bir çatışma ya da grev gibi çalışanları ya da otoriteleri rahatsız eden bir durum ortaya çıkana kadar seslerini çıkarmayan mesleki kulüpler söz konusu idi. Öte yandan, herhangi bir meslekteki kalfaların -en azından değişik şehirlerde ve yörelerde- Parlamento'ya sundukları dilekçelerle ya da Parlamento Komisyonları'nda çıkarlarını yasal olarak temsil edebildikleri fırsatlar az da olsa yok değildi. Üstelik, Yasalar, ücret anlaşmazlıklarında yöneticilere aracılık yapma yetkisi veren eski, hükmü geçmiş yasaları da bütünüyle ortadan kaldırmıyordu. Zira kalfalar korunmak için yöneticilere ya da Parlamento'ya başvurursa (otoriteler hoşnutsuzluklar konusunda anayasal kanalları hepten tıkamamaya dikkat ediyorlardı), sözcülerini seçmek ve gerekli masrafları karşılamak üzere para toplamak amacıyla bir tür örgütlenmelerine izin verilmek zorundaydı.

O zaman burada, yasallığın sınırında tartışmalı bir alanla karşı karşıyayız ve bu Luddculuğa giden tarihsel süreçte önemini kanıtlamıştır. Ancak ayrıca, işverenleri de yasaları bir tehdit olarak kul-

56 Hammonds, *The Skilled Labourer*, s. 176.

lanmanın ötesinde ağırdan almaya iten çeşitli nedenler vardır. Terzilik ya da ayakkabıcılık gibi zanaatkâr endüstrilerinde, kendi aralarında çok az örgütlü pekçok küçük usta [işveren] bulunuyordu. Londra ya da Birmingham'da bunların bizzat kendileri, Birleşme Yasaları'nın da bir parçasını oluşturduğu baskıcı yasalardan nefret eden ve bunların uygulanmasına karşı kuşku besleyen Radikallerdi. Kalfalarıyla olan ilişkileri çoğu kez kişisel ve teklifsizdi; meslek kulüpleri çoktan beri işin bir parçası olarak kabul görmüştü; ve küçük işveren hâlâ çıraklığı yararlı buluyordu. İşini, bir genişleme aracı olarak değil de kendisine makûl bir geçim kazandıran bir şey olarak görüyor ve dolayısıyla çıraklığı ve adetleri dikkate almayan ve ucuz işgücü istihdam ederek piyasanın kaymağını toplayan az sayıdaki büyük işvereni en az çalışanları kadar kıskanıyorlardı. Dolayısıyla bu tür mesleklerde tanımlanmamış bir hoşgörü çerçevesinde zanaatkâr birlikleri varlığını sürdürüyordu. Eğer, grev ya da "makul olmayan" taleplerle bu sınırı aşarlarsa ya kovuşturmaya uğruyorlar ya da ustaların karşı örgütlenmesiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Birleşme Yasaları'nın etkilerinden masun değillerdi ama onunla birlikte yaşamayı öğrenmişlerdi.

Zanaatkâr mesleklerinin dışında, aslında kuzeyin, Orta İngiltere'nin ve batının imalatçı bölgelerinin büyük bir kısmında başka koşullar geçerliydi. Nerede dışarı işi, fabrika ya da büyük atölye imalatı varsa, orada sendikal hareket üzerinde baskı daha fazla idi. Endüstriyel birim ne kadar büyükse ya da uzmanlaşma ne kadar gelişmişse emek ve sermaye arasındaki husumet o kadar keskindi ve işverenler arasında ortak bir anlayış o kadar yaygındı. En keskin çatışmaların, pamuk iplikçileri, patiska baskıcıları, kalıp yapımcıları, makine ustaları, tersane işçileri, kırpıcılar, yün taramacıları ve inşaat işçilerinin bir kısmı gibi uzmanlık ve beceri isteyen işleri elde etmek ya da bu işlerini elde tutmak isteyenler arasında ortaya çıktığını görüyoruz. Özellikle dokumacılar ve örücüler gibi fason işlerde çalışan büyük sayıda diğerlerinin ise ücretlerinin düşürülmesine ve statülerinin gerilemesine karşı girişimlerde bulunduklarını biliyoruz.

Ancak burada da Birleşme Yasaları her zaman devreye sokulmuyordu. Bir kere, bunlar kovuşturma sorumluluğunu işverenlerin üzerine yıkıyordu. Farklı endüstrilerde ustalar arasındaki bir-

takım ilk birleşmelere rağmen, her işveren rakibinin kıskançlığı ile kuşatılmış durumdaydı. İşletmesi ne kadar büyükse kıskançlık o kadar fazlaydı ve rakiplerinin onun başarısızlığından elde edeceği kazanç da o kadar büyüktü. (Böylelikle 1802 yılında Gott'un kırpıcıları alt etme girişimi, Leedsli diğer imalatçıların, sendikanın isteklerine teslim olmalarıyla sonuçsuz kalmıştı.) İkinci olarak, Sendikal birlik nerede güçlü ise orada bu yasaları uygulamanın pekçok güçlükleri vardı. Adamlar arasından sendikanın varlığına ilişkin yeminli iki tanık bulabilmek son derece güçtü. İşveren en iyi elemanlarının pekçoğunu kaybedebileceğini biliyordu. Eğer hapse atılmasalar ya da greve gitmeseler, birer ikişer işi terk edecekler ve atölyeyi ya da fabrikayı "karartacak"lardı. Üstelik bu yasaların uygulanmasının getireceği sonuçlar her zaman yol açabileceği kayıpları karşılamayacaktı. İlk kez suçlu bulunma halinde cezası üç ay hapisti; genellikle böyle bir hüküm elde edilebiliyordu ama bu da otomatik değildi. İşverenler ayrıca, "Üçaylık Celseler'de* temyiz edilme ve bir çözüme ulaşmadan önce üç ay askıya alınma ve bu zaman süresince kırpıcı dükkânlarının yasak altında olması nedeniyle iş yapamama durumu nedeniyle de böyle bir girişimden caydırılmış oluyorlardı."[57]

Böylelikle kovuşturmalar çoğu kez 1799-1800 Yasaları'na göre değil, eski yasaların -teamül hukukunun fesat tertibiyle ilgili hükümleri ya da Elizabeth dönemi Usta İşçiler Yasası'nın (5 Eliz. c.4) işi tamamlamayanların cezalandırılacağına ilişkin- hükümleri çerçevesinde yürütülüyordu. Birincisinin avantajı "elebaşı" ya da sendikanın yöneticilerine karşı (evraklara ve fonlara el konulması da dahil) kullanılabilmesi, daha ağır çezaların verilebilmesi ve de en önemlisi kovuşturmayı başlatma yükümlülüğünün tek tek işverenlere değil otoritelere ait olmasındaydı. İkincisinin avantajı ise bir grev durumunda, işverenin grevin kendisinden hareketle, biçimsel sendikal örgütlenmenin varlığını kanıtlayacak yeminli tanıklar bulmaya ihtiyaç duymadan kestirme yoldan kovuşturmayı başlatabilmesiydi. "Pek az kovuşturma Birleşme Yasa-

(*) İngiltere ve Irlanda'da sınırlı yargı ve temyiz yetkilerine sahip, *county* yargıçlarının (*Justices of the Peace*) bir araya gelmesiyle üç ayda bir toplanan yerel mahkemeler - ç.n.

57 Beckett'ten Fitzwilliam'a, 28 Ocak 1803, Fitzwilliam Belgeleri, F45 (e).

ları'na göre yürütülmüştür" diye yazıyordu makineli örücülerin lideri Gravener Henson:

> oysa yüzlerce kovuşturma bu yasaya göre yürütülmüştür ve bu yasa değiştirilene kadar işçi hiçbir zaman özgür olamaz; birleşme hiçbir şey değildir; işverenlerin çalışanlarının ücretlerini düşük tutmak ve onları rahatsız etmek için kullandıkları yasa işin bitirilmesiyle ilgili olan yasadır.[58]

Bu değerlendirmeler önemlidir; ama otoritelerin sendikacılığa karşı herhangi ılımlı bir tavır içinde oldukları gibi bir sonuca da bizi yönlendirmemelidir. Sendikacıların bakış açısından, Birleşme Yasaları'na ya da teamül hukukuna ya da 5 Eliz.c.4'e göre kovuşturuluyor olmaları çok fazla fark etmeyecektir; yalnızca sonuncular daha katı ya da daha hızlı işleyen yasalardır. Genel olarak halkın gözünde ise *tüm* bu yasalar, "birleşmeye karşı olan yasalar"dı. Yasaların etkinliği yürütülen kovuşturma sayısına göre değil, genel caydırıcı etkiye göre belirlenmelidir. Şu ya da bu yasaya göre kritik anlarda ya da gelişmenin kritik noktalarında sendikacılara darbeler indirilmiştir; örnekler: İngiltere'nin batısındaki yünlü işçileri (1802), Yorkshire Kumaşçılar "Enstitüsü" (1806), Lancashire pamuklu dokumacıları (1808 ve 1818), *The Times* dizgicileri (1810), Glasgow dokumacıları (1813), Sheffield bıçakçıları (1814), makineli örücüler (1814), patiska baskısı yapanlar (1818) ve Barnsley keten dokumacıları (1822). Bu olaylar genellikle yaygın ve başarılı örgütlenmenin olduğu ya da Hükümet'in kendisini kuşatan karışıklık ve "komplocu" tertiplerden tedirgin olduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır. İçişleri Bakanlığı ile olan yazışmalar, bu tür genel endişelerin özel endüstriyel konulara göre öncelik kazandığını ve dahası, kovuşturmayı işverenlerin başlatmasını isteyen yetkililer (İçişleri Bakanlığı ya da yöneticiler) ile işin sorumluluğunu Hükümet'in üzerine yıkmak isteyen işverenler arasında sürekli bir mücadelenin yer aldığını göstermektedir.[59] Daha

58 Aktaran M.D. George, *a.g.e.*, s. 175.

59 Bu konuda mükemmel bir örnek olmak üzere, o sırada Başsavcı olan Spencer Percival'in görüşüne müracaat edilebilir, 5 Ekim 1804: "Eğer Hükümet çizmeci ya da ayakkabıcının adına böyle bir uygulamayı başlatırsa, diğer bütün zanaatlarda da aynı uygulama beklenmelidir ve bu durum kovuşturma zahmeti-

büyük işverenler bile çoğu kez kuşku ile hareket etmişlerdir. Nişanlısının şikâyetine cevap veren Sheffieldli bir işveren, "yasanın katı" olduğunu kabul ediyordu; "çünkü birleşme dışında ücretleri arttırmak zordur ve daha az isyankâr bir dönemde bile ben böyle bir yasayı yürürlüğe koymaya kalkmazdım."[60] Bir kez daha o belirsiz hoşgörü alanını görebiliyoruz ve bu durum yalnızca sendikacıların rahatsızlık verecek ölçüde başarılı ya da "isyankâr" oldukları noktada bozulmuştur.

Böylelikle özellikle Londra'da, zanaatkâr arasında ileri derecede örgütlenmenin sağlanmış ve azımsanmayacak fonların birikmiş olduğu bir yarı-legalite alacakaranlığı söz konusu idi. (1812 yılında Marangozların 20.000 sterline sahip olduğuna ilişkin Thomas Large'ın iddiasını ve aynı yıl ayakkabıcılarla ilgili olarak Davenport'un anlattıklarını daha önce görmüştük.)[61] Sendika işleriyle ilgilenen ilk süreli yayını, yün ayırıcısı John Wade'in editörlüğünü yaptığı ve tersane işçilerinin lideri John Gast'in desteklediği *Gorgon*, 1818'de çıktı. Ancak kuzey ve orta İngiltere'deki imalatçı yörelerde, birleşmenin ya yaygın ve militanca ya da etkisiz olmak seçenekleriyle karşı karşıya bulunduğu koşullarda, yasalardan biri ya da diğeri, birleşmelere karşı, ücretleri düşürmek ya da çalışanları rahatsız etmek için henüz oluşmakta olan birlikleri parçalamaya ya da diğer yeraltı biçimlerine zorlamaya yardımcı olacak şekilde kullanıldı. Tekstil alanında Gravener Henson Birleşme Yasaları'nı şöyle görüyordu:

> yerel zanaatkârın boynunda, onu ezmek, yere yapıştırmak için muazzam bir değirmen taşı; yaptığı her girişimin, ücretlerini korumak ya da arttırmak için aldığı her önlemin yasadışı olduğu söyleniyor: yasadışı hareket ettiği için sivil iktidarın bütün gücü ve yörenin tüm etkisi ona karşı kullanılıyor: ücretleri düşük tutmak ve birleşmeleri engellemek için yasamanın görüşleri doğrultusunda hareket ettiklerine inanan yöneticiler... zanaatkârın durumunu iyileştirmeye yönelik her dav-

---

ne katılanma işinin mesleğin ustalarına [işverenlere] değil de Hükümete ait olduğu yolunda bir kanaata yol açabilir." Aspinall, *a.g.e.*, s. 90-92.

60 T.A. Ward, *a.g.e.*, s. 216-219.

61 "Zanaatkârlar ve Diğerleri" adlı bölüme bakınız.

ranışım bir ihanet türü ve Hükümet'e karşı direnme olarak görüyorlar: aralarındaki her etkin kişi ya da komite, izlenmesi ve mümkünse ezilmesi gereken bozguncu ve tehlikeli bir tertipçi olarak değerlendiriliyor.[62]

1813 yılında Henson'un makineli örücüler birliğinin, biletlerinin üzerinde tezgâh ve çekiç tutan bir kol bulunan bir arma yer alıyor, ve üzerinde "*Taisez vous*" (Uslu Durun!) şiarı yazıyordu. Notts *county*'nin çalışanları (1824'de anlattığına göre), birleşme yasalarını "o kadar zalimane görüyorlardı ki, şiarları 'Siz zindanlar kurarsanız, biz birlikler kurarız' şeklindeydi."[63] *Sendikacılığın Tarihi* için malzemeleri 19. yüzyılın sonunda toplayan Webbler, her eski birliğin "eski günlerin romantik efsanelerine sahip olduğu"na işaret etmişlerdir: "bir tarlanın köşesinde vatanseverlerin gece toplantıları, kayıtların içinde gömüldüğü kutular, gizli yeminler ve hapishane koşulları..."[64] Böylece 1810'da kurulan Demir Dökümcüleri Derneği'nin, "Orta İngiltere'nin yaylalarında tepe üstlerinde, çorak, bataklık arazilerde yapılan toplantılarda" oluştuğuna inanılıyordu.[65] Bu tür gece toplantılarının yapıldığı yerlerde (kuşkusuz yapılmıştır) ivedi amaç endüstriyel olsa bile, tüm atmosfer devrimci konuşmaları yüreklendirecek türdendi. Daha sık görülen şekliyle, birlikler sempatizan bir han sahibinin tahsis ettiği bir han odasında toplanıyordu. Örgütlenme biçimi casusların sızmasını güçleştiriyordu. Örgütlenme, kimi durumlarda (Methodistlerden ödünç alınan)[66] "sınıflar" esasına ya da Jakoben ya da İrlanda deneyimlerinin sağladığı iyileştirmelere göre yapılıyordu. Böylece, atölyeden şehir komitesi, oradan bölgesel komite temsilciliğine uzanan karmaşık bir sistemle, yalnızca örgütün yöneticilerinin değil, komitelerde görev yapanların adlarının bile birlik üyelerinden saklanması mümkün oluyordu. (Belirli durumlarda yöneticiler, komite içinden gizli oyla seçiliyor ve onların isimleri yalnızca Sekreter ya da Veznedar tarafından bilini-

62 [G. White ve Gravener Henson], *A Few Remarks on the State of Laws at Present in Existence for Regulating Masters and Workpeople* (1823), s. 86.

63 *Forth Report... Artizans and Machinery* (1824), s. 281.

64 S ve B. Webb, *The History of Trade Unionism* (1950 baskısı), s. 64.

65 R.W. Postgate, *The Builders History*, s. 17.

66 Bkz. R.F. Wearmouth, *a.g.e.*, Kısım III, Bölüm 2.

yordu.)[67] Dolayısıyla örgütün bir kısmı otoritelerce bilinebilirse, diğer kısımları gizli kalabiliyordu.

Huşu telkin eden yemin ve giriş törenleri muhtemelen oldukça yaygın olarak uygulanıyordu. Yün tarayıcılarının (ya da inşaatçıların?) iyi bilinen o içeride ve dışarıda kapıyı tutanlarla, gözlerin bağlandığı, gizlilik yemininin ölüm figürü önünde edildiği seremonilerinden kuşku duymak için herhangi bir neden yoktur:

> Bu Locada ya da Dernek'le bağlantılı herhangi bir Locada mevcut herhangi bir bilgiyi doğrudan ya da dolaylı olarak, umut, korku, ödül, ceza ya da ölümün kendisi karşısında hiçbir zaman açıklamayacağıma; kâğıt, ağaç, kum, taş ya da herhangi başka bir şey üstüne yazmayacağıma ya da yazılmasına yol açmayacağıma ilişkin bu kutsal açıklamama tanıklık etmesini Tanrı'dan niyaz ederim...[68]

Bu tür yeminlerin, Masonluk, eski lonca gelenekleri ve şehirli andı gibi sıradan sivil seremonilere dayalı uzun bir geçmişi vardır. Böylece, 18. yüzyıl ortalarında yürürlükte olan "Özgür Sepet Yapımcıları Topluluğu"nun andı, üyeleri, "zanaatın sırlarını sadakatla saklamaya", "aynı Zanaatın Özgür üyelerinden başka kimseye öğretmemeye" ve "özgür birinin ve bir Birader'in bütün görevlerini yerine getirmeye" mecbur tutuyordu.[69] Albay Fletcher'in Boltonlu "misyoner"lerinden birisi, muhtemelen İrlandalı "kurdeleliler"in ithal etmiş oldukları çok daha korkunç bir yemin ortaya çıkarmıştı:

> Siz kardeşlerimin ve kutsal Meryem'in önünde, şahsımı ve malımı, hiç istisnasız, esirgemeden kutsal Dinimize destek için sunacağıma ve onu korumak için sapkınları yok edeceğime yemin ederim.[70]

19. yüzyılın yeminleri bu farklı kaynaklardan, Luddcularınki İrlanda geleneğinden, sendikacılarınki ise lonca ve mason geleneğin-

67 Bkz. A.B. Richmond, *a.g.e.*, s. 77.

68 [E.C. Tuffnell], *Characters, Objects and Effects of Trades' Unions* (1834; 1933 baskısı), s. 67.

69 British Museum, L.R. 404.a.4 (52). Ayrıca değişik yemin biçimleri için bkz. *The Book of Oaths* (1649).

70 H.O. 42.119.

den geliyordu.[71] Sendika ve birliklerdeki yemin uygulaması muhtemelen ilk önce Londra ve büyük kentlerin meslek ve zanaatlarında kullanımdan kalktı. Ama işe giriş ve yemin törenleri orta İngiltere'de ve kuzeyde (ve başka yerlerde) Birleşme Yasaları'nın ilga edilmesinden çok sonra da, yalnızca işverenlere karşı bir güvenlik önlemi olarak değil, aynı zamanda manevi kültürün, dayanışmanın, kendini adamanın ve gözdağı vermenin, sendikaların varlığı için gerekli bir unsuru olarak devam etti. Eski Makine Ustaları'nın Huddersfield şubesi, 1831 yılındaki açılışında, bir tabanca, bir incil ve on yardalık perde malzemesi satın alıyordu; üyelerce oluşturulan fonun ilk harcama kalemleri işe giriş töreni için gerekli malzemeydi.[72] 1832-1834 yılları arasındaki büyük genel sendikal dalga sırasında, özellikle de Yorkshire'in belirsiz "sendikaları"nda and içme konusunda yeni bir canlanma görüldü. Paradoksal olarak, *laissez vous* geleneği, hiç de suskun olmayan gösterişli bir seremoni ile adeta son bir kez parlıyordu. Mülk sahipleri, "kötü efendileri ve hainleri" öldürmek üzere yeminler edildiği dedikodularıyla dehşete düşmüştü. Madenciler ve inşaat işçilerinin, "askerî bir talimde imişçesine sesler çıkardıkları hanlara girdikleri görülüyor... bir gecede kırk ya da elli el tabanca sesi duyuluyordu. And içen her adamın kafası üzerinden derhal bir el ateş ediliyordu..."[73] Sendika'nın lideri Simeon Pollard, bu tür antlar içildiğini inkâr ediyordu ama 1825 grevinde yün taramacılarının lideri (ve şimdi sendikacılığın amansız bir karşıtı olan) John Tester acı ve dokunaklı bir şekilde sendikanın takım taklavatından, -"kılıçlar, ölüm sahneleri, cübbeler, afişler, savaş baltaları ve askeri sandıklara benzer büyük içi boş kutular"- söz ediyordu. Leeds yakınlarındaki Farsley'de (Aralık 1832) İrlandalı genç bir grev kırıcının kimliği bilinmeyen saldırganlarca dövülerek öldürülmesi üzerine başlatılan soruşturmada, kabul edilebilir görünen ayrıntılar ortaya çıkmıştı. Sendikanın bir şubesi her hafta "Bay Mare"de toplanıyor ve ikinci kattaki özel bir odanın kullanılması için haftada 3 peni ödüyordu:

---

71 Mason geleneği ve giriş törenlerinin ve ritüellerin genel olarak rolü konusunda bkz. E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, Bölüm IX.

72 J. B. Jefferys, *The Story of the Engineers*, 20'nci sayfanın karşısındaki suret.

73 Elyazması, Anne Lister'in Günlüğü (Halifax, Bankfield Müzesi, 31 Ağustos, 9 Eylül 1832.)

Odanın içinde konuşulanların duyulmaması için olağanüstü önlemler alınıyor, döşeme ve tavan kirişleri çıtalarla kapatılıyor, çatlaklar ağaç parçalarıyla tıkanıyor ve toplantılar sırasında kapının dışında bir nöbetçi bekletiliyor ve tüm bira ve içkiler içeriye Sendikalılardan birisi tarafından taşınıyordu.

Ölen adamın babası, ustasının isteği üzerine planlarını keşfedebilmek için Sendikaya katıldığı yolunda ifade vermişti. Ama anlattıkları gerçekçi görünüyordu:

> Üye kabulünde, birisinde Loca'nın toplandığı iki oda kullanılıyordu. İlk operasyon onun gözlerini bağlamaktı ve daha sonra iki üye tarafından Loca'ya getiriliyordu; daha sonra ondan, o sırada Alfa ve Omega olan parolayı söylemesi isteniyordu; sonra kılıç şakırtıları arasında odanın içinde dolaştırılıyor ve sonra bir ilahi söyleniyor ve hâlâ iki üç kez odada yürütülüyor ve kendisine niyetinin safiyane olup olmadığı soruluyor ve sonra gözlerindeki bağ çözülüyordu ve ilk gördüğü şey üzerinde "Sonunu Unutma!" yazan insan büyüklüğünde bir ölüm resmiydi. Bu resmin üzerinde çekilmiş bir kılıç duruyordu; gözleri yeniden bağlanıyor, odanın içinde dolaştırılıyor ve verilen bir işaret üzerine bütün üyeler ayaklarını yere vuruyor ve bir masanın yanında yere diz çökmesi emrediliyor ve gözlerindeki bağ yeniden çıkarılıyor; önünde büyük bir İncil görüyor ve elini üzerine koyuyor... Ondan sonra 94'ncü Mezbur okunuyor ve Birlik Komitesi'nin bütün emirlerini yerine getireceği ve en ince ayrıntısına kadar bütün sırları saklayacağı anlamına gelen yemin edildikten sonra yemin töreni, and içmiş olan herkesin eğer andını çiğnerse ruhunun cehennemin en dipteki çukurunda ebediyete kadar yanmasını dilediği bir lanetleme ile son buluyordu...[74]

Savaş Tanrıları'nın unutulduğu bir çağda, bu sendikacıların örgüte girenlere okudukları Mezbur pasajlarından bazılarını aktarabiliriz:

---

74 *Leeds Mercury*, 15 Aralık 1832 ayrıca bkz. 4 Ağustos, 8 Aralık, 22 Aralık 1832 ve (Tester için) bkz. *Leeds Times*, 7 ve 14 Haziran 1832. Bu pasajı ayrıntılı olarak aldım çünkü Cole, *Attempts at General Union*, Bölümler VII ve XVI'deki değerlendirmeyi yerli yerine oturtuyor.

Yarabbi, Tanrım, intikamın sahibi, Tanrım, intikamın sahibi, göster kendini.

Tanrım, kötü olanlar ne kadar süre, ne kadar süre daha muzaffer olacaklar?

Ne kadar daha acı şeylerin sözünü edecekler, konuşacaklar? Haksızlığın temsilcileri böbürlenecekler?

Senin insanlarını parçalara bölüyorlar, Yarabbi, ve senin mirasını rezil ediyorlar.

Dulu ve yabancıyı boğazlıyor, babasız olanı öldürüyorlar...

Ama Tanrı insanlarını bir yana atmaz, ve de mirasını terk edip gitmez.

Haklılık hüküm haline gelecektir ve kalbi düzgün olanalar onu izleyecektir.

Kötülük yapanlara karşı kim benimle birlikte ayağa kalkacak? Ya da haksızlığın işçilerine karşı kim benim adıma dikilecek?..

Haksızlığın tahtı senin yanında taraftar bulacak mı, kötülüğü bir yasayla düzenleyecek mi?

Haklılığın ruhu karşısında bir araya geliyorlar ve masum kanı lanetliyorlar.

Ama Tanrı benim savunmamdır ve benim Tanrım benim sığınacağım kayadır.

Ve onların kendi haksızlığını onların üzerine yıkacak ve onları kendi kötülükleri içinde kesecek; evet Tanrımız onları kesecek.[75]

Bir hanın arka odasında ölümün resmi önündeki bu yemin ve bu Mezbur, içlerinde hâlâ derin hurafeler kıpırdayan, aralarından kimilerinin belki de Joanna Southcott'a inandığı ya da Wesleyci canlanışa sürüklendiği insanlar için ciddi şeylerdi. Üstelik aynı gizlilik yeminlerini paylaşan kişilerin, işte, şapelde ya da meyhane mahzeninde başkalarıyla göz göze gelmeleri için kafalarını kaldırmaları yeterliydi. Bu tür yeminler nedeniyle Dorchester emekçileri (ya da "Tolpuddle Şehitleri") 1834 yılında sürgün edil-

75 Diğer yeminler *Hezekiel* XXI ve *Sayılar* XXX, 2 ve *Ahd-i Atik'in Beşinci Kitabı*21-23. Bkz. E.J. Jones, "Scotch Cattle and Early Trade Unionism in Wales", *Econ. Journal* (Ek), 1926-1929, I, 389-391.

mişti ve bu tarihten sonra da and içme hızla gündemden kalktı. Leeds'de, Hunslet Moore'de Dorchester mahkûmiyetlerine karşı düzenlenen bir protesto gösterisinde tanınmış bir reformcu açıkça şunları söylüyordu:

> Hayatın alçakgönüllü alanlarında aynı andı içmiş sağlam ahlâklı adamlar tanıdım. O kadar çokturlar... bunları seçmek ve sürgün etmek neredeyse West Riding'i nüfusundan eder.[76]

Ancak, illegalitenin yiğitçe günlerinin çok renkli bir resmini de çizmememiz gerekir. Hanların arka odalarında yapılan işlerin büyük bir çoğunluğu usanç verici işlerdi. Çoğunluğu yardım ve cenaze derneklerinin kesintisiz ve sessiz işleriydi. Sakin yıllarda, en kötü sorunların pekçoğu işverenlerden değil, görevlilerin deneyimsizlik ve cehaletinden kaynaklandı. Yavaş yavaş biriktirilen fonlar, gizlice parayı alıp kaçan görevlilerin elinde kayboldu. Makineli örücülerin Tewkesbury şubesinde olduğu gibi, "görünüşte yetenekli ve dinibütün" Sekreter'e akılsızca teslim edilen fonların yasal yoldan geri alınması da olanaklı değildi.[77] Görevliler genellikle ücret almadan hizmet ettilerse de, komite toplantıları birliklerin fonlarından ödenen biralarla güzelce ıslatılıyordu. Birliklerin toplumsal işlevleri önemliydi ama, eski muhasebe defterlerinde, John Tester'in yakınmalarının temelsiz olmadığını gösteren yeterince delil vardı:

> Olağanüstü sığlıktan öte hiçbir niteliği olmayan çok sayıda komite üyesi gördüm. Yutma yetenekleri pek muazzamdı.[78]

Gizli geleneğin meyhane mahzenlerine olduğu kadar boş arazilerdeki geceyarısı toplantılarına özgü bir şey olmaması için neden yoktur. Beyefendiler her iki yerde de görülmezlerdi ve bir yabancı bara girer girmez fark edilirdi. Gizlilik, yeminlerden ve törenlerden daha fazla bir şey olarak görülmelidir; savaş yılları boyunca ve sonrasında bütün bir davranış kuralı, neredeyse bir bilinç biçimiydi. İşte, bir liderin ya da delegenin işverene adamların taleplerini ilet-

76 *Leeds Times*, 19 Nisan 1834. Başkan Thomas Barlow ekliyordu: "Bir süredir and içmekten vazgeçtiğinizi duymaktan memnunum."

77 Nottingham Şehir Arşivi, 3984 I, 22 Haziran 1812.

78 *Leeds Times*, 7 Haziran 1834. Örnekler için bkz., Postgate, *a.g.e.*, s. 21-22.

mesine gerek yoktu; bir imada bulunulur, gözetmene fısıldanır ya da işverenin görmesi için imzasız bir not bırakılırdı. Eğer talepler karşılanmazsa -küçük atölyelerde- biçimsel bir greve gerek yoktu; ya basit olarak adamlar ortalıktan kaybolur ya da işi bırakacaklarını tek tek bildirirlerdi. Liderler bilinse bile, faaliyetlerine ilişkin kanıtları elde etmek neredeyse imkânsızdı. 1804 yılında Wakefieldli bir yönetici, "Şimdilerde o kadar temkinli oluyorlar ki" diye yazıyordu; "işverenlerle iletişim ya da genel olarak işi bırakmaya gerek yok; işverenin birleşmeye gidildiğini kanıtlamasını olanaksız kılacak, ama onun çok iyi anlayacağı şekilde hareket ediyorlar."[79] "Kimi bireyler var" diye yazıyordu Place yirmi yıl sonra;

> adamlarının güvenine sahipler ve ister kulüpte ister ayrı bir odada ya da atölyede ya da avluda ne zaman işe ilişkin bir mesele konuşulursa ve de mesele dile düşerse, bu adamlardan ne yapılacağını yönlendirmeleri beklenir ve onlar da basit bir üstü kapalı sözle yönlendirirler. Bunun üzerine adamlar harekete geçer; ve hepsi işten atılabilecek olanı desteklerler... Bu yönetenler herkesçe bilinmez; ve belki de yirmi kişiden bir kişi bu yönetenlerden herhangi birini tanır. Soru sormamak aralarındaki bir kuraldır ve aralarındaki bir başka kural da, en çok bilenin soru sorulduğunda ya cevap vermemesi ya da yanıltıcı cevap vermesidir.[80]

Dahası, illegalite koşulları, yasal yollardan ya da açık görüşme ile elde edilemeyecek taleplerin gerçekleştirilmesi için doğrudan eyleme geçmenin bir aracı olarak kullanıldı. Bu çok değişik şekillerde oldu. Ilımlı biçimiyle, aşırı moral baskıdan öte bir şey değildi. Sendikanın önerdiği ücretin altında çalışan zanaatkârlar boykot edilirdi; "illegal" adam, aletlerinin "kayıp" olduğunu görürdü ya da dükkândaki arkadaşları tarafından para cezası kesilirdi. Spitalfields'de ipekli kumaş tezgâhta iken kesilir; yünlü yörelerinde kumaşlar parçalanır; makineli örme endüstrisinde, çorapçı tezgâhının önemli bir parçası olan "jak" ortadan kaybolurdu. Grev kırıcılar ya da kötü işverenler izlendiklerini bilirlerdi; pencereden bir tuğla girebilir ya da gece karanlık bir yolda saldırıya uğrayabilirler-

79 Aspinall, *a.g.e.*, s. 93.

80 Webbs, *a.g.e.*, s. 86-87.

di. Glouchestershire'de grev kırıcı dokumacılar kendi tezgâhlarından kaldırılmış ve bir gölete atılmışlardı. Kimi zaman daha şiddetli yıldırma biçimleri uygulanırdı; Glasgow, Dublin, Manchester ve Sheffield'den, bazısı girişim aşamasında kalmış suikast haberleri, sülfürik asit fırlatmalar ya da atölyelere barut atıldığı gibi iddialar yükselirdi. En sansasyonal olan olaylar geniş ölçüde duyurulur, orta sınıftan sempati duyan insanların kafasında bile bu gizli birliklerin korkunç niteliği konusunda derin bir korku yaratılırdı.[81]

Daha yaygın olarak bu tür doğrudan eylemler, çalışan toplumun ahlâki kültürünün emrettiği sınırlar içinde titizlikle kontrol edilirdi. Bir grev kırıcı, çok çalışkan ve masum insanların ağzından lokmasını çalmakla onları tehdit eden ve başkasının işine burnunu sokan birisi olarak görülür; ona saldırıldığında ya da "dersi verildiğinde" gözyaşı dökülmez ama öldürmek ya da sakatlamak gibi bir yaptırım uygulanmazdı. Luddculuk bu türden bir doğrudan eylemin uzantısıydı ama o da titizlikle aynı konuşulmayan kuralın sınırları içinde tutulurdu. Bu kuralların daha katı olduğu ocak köyleri ya da Sunderland ve North Shields gibi limanlarda, gürültülü gösteriler ve kalkışmalar daha yerleşik örgütlenme biçimlerinden önce gelmiştir ama şiddet yine de tanımlanmaktan ziyade duyumsanan belirli sınırlar içinde tutulmuştu.

Paradoksal olarak, gizliliğin sürmesi ve ara sıra görülen şiddet, Birleşme Yasaları'nın ilga edilmesi yönündeki tezleri cesaretlendirmiştir. Francis Place'in tezi tanıdık gelmektedir:

> Birleşmeye karşı olan yasalar...[çalışan insanları] bu yasaları çiğnemeye ve hiçe saymaya yöneltmiştir. Hizmet sunan herkesten şüphelenmelerine yol açmıştır. İşverenlerinden, başka hiçbir şeyin üretemeyeceği bir hınçla nefret etmelerini sağlamıştır. Ve aralarına katılmayı reddeden kendi sınıflarından insanlardan da, onlara kötülük etmeyi isteyecek kadar nefret etmelerine yol açmıştır.[82]

Ve Place'in bu yasaların ilga edilmesi için yürütülen başarılı ajitasyona ilişkin kendi anlattığı öykü o kadar sık (ve o kadar eleşti-

81 Bu çok derinlere yerleşmiş korkunun mükemmel bir örneği, Bayan Gaskell'in o tutkulu *Mary Barton*'undaki sendikaları ele alışında görülebilir.

82 Wallas, *a.g.e.*, s. 239.

riden uzak bir şekilde) tekrarlanmıştır ki şimdi bir efsane halindedir. Buna göre, Savaşlar'dan hemen sonra Place, tek başına Parlamento içinde ve dışında ajitasyona başlamıştır. Bu konuda sendikacılardan çok az yardım gördüğü gibi biraz dirençle de karşılaşmıştır:

> Çalışan insanlar çoğu kez iyi tanımadıkları insanlara inanmaları konusunda aldatılmışlardır. Alışkanlık olarak kurnaz oldukları ve hayatta kendilerinden yüksek olanlara karşı kuşku duyduklarından ve herhangi bir hafifletici neden görmediklerinden, yasaların ilga edilmesini ise hiç beklemedikleri için herhangi bir iletişimin kendilerine herhangi bir yarar sağlayacağı konusunda ikna olamıyorlar ve dolayısıyla onları dert edinmiyorlardı ve ilerde kendilerine karşı kullanılabileceğini düşündükleri için bilgi de vermiyorlardı. Ben onları çok iyi anlıyordum ve ne amacımdan geri kalıyor ne de onlara kızıyordum. Elimden geldiği kadar onlara hizmet etmeye kararlıydım.[83]

Sonunda, yeterince yetenekli, kararlı ve Kabine'nin güvenine sahip bir Üye'nin, Joseph Hume'un şahsında yasaları Avam Kamarası'nda ilga ettirecek bir yol gösterici buldu. Destekleyicilerle doldurulmuş bir Karma Komisyon kuruldu. Parlamento'nun dışında Place, sendikal hareket için bir genel merkez oluşturdu; en iyi tanıkları ve kanıtları Hume'un hizmetine sundu; ve (1824 yılında) *Taissez Vous* stratejisine göre bir yasa tasarısı sunuldu ve bu öyle sessizce yapıldı ki destekleyenlerden bile seslerini çıkarmamaları istendi. Bu yasa tasarısı yalnızca iğrenç yasaları ilga etmekle kalmadı fakat teamül hukukuna göre sendikacıların fesat tertibi suçlamasıyla kovuşturulamayacağını açıkça hükme bağladı. Bunu açık sendikal örgütlenme ve bir grev dalgası izledi ve 1825'te hem işverenler hem de Hükümet, cezai önlemler getirilmesini sağlamak amacıyla yeni bir Komisyon oluşturarak karşı atağa kalktılar. Ancak, bir kere daha, Place ve Hume bu tasarıya karşı koymak ya da değiştirtmek için durmaksızın çalıştılar; ülkenin her tarafından dilekçeler sökün etti; Avam Kamarası'nın lobileleri kanıt sunmak isteyen delegasyonlarla dolup taştı. Sonunda

83 Wallas, *a.g.e.*, s. 204.

1825'te değişiklik yasa tasarısı, sendikalı olmayanların hemen hemen her türlü ikna ya da zorlanma biçimlerini suç haline getiren bir şekil aldı ama arkasında şu kazançları da bıraktı: sendikacılık ve grevler artık bundan böyle kendi başlarına bir suç oluşturmayacaktı.[84]

Bu anlatım yanlış değildir. Place'in başarısı, dikkate değer ve zekice bir nüfuz kullanma, ve son derece bilgili ve çalışkan bir lobiciliktedir. Hiçbir tehlike ya da üstünlük sağlayan nokta göz ardı edilmemiştir. Place, sendikal konuları sıkıcı bulan, içlerinden bazıları imalatçıları sevmeyen, diğerleri *laissez faire*'i tartışılmaz bir dogma olarak kabul eden ve çoğunluğu bu konulara ilgisiz ya da kafası karışık Beyefendilerden oluşan bir Avam Kamarası ile muhatap olduğu gerçeğini sonuna kadar kullanmıştır. Ancak, bu öykü uzun süreden beri yeniden incelenmeyi beklemektedir. Ve şu noktaların dikkate alınması gerekir.

Birincisi, sendikacıların Place'den kuşkulanmak için nedenleri vardı. Onların kızgınlıkları yalnızca Birleşme Yasaları'ndan değil, (belki de daha çok) kendi çıkarlarını koruyan her türlü yasanın yürürlükten kaldırılmasından ya da değiştirilmesinden kaynaklanıyordu.[85] Ancak hem Place hem de Hume, ortodoks "ekonomi politiğin" hayranlarındandı ve sermaye ya da emeğin "özgürlüğü"nü sınırlandıran *her türlü* yasaya karşı aktif destek vermişlerdi. Böylece 1812 Temmuz'unda, Gravener Henson, o sıralar makineli örücülerin korunması için geçirilmek istenen bir yasa tasarısına, güçlü muhalefete rağmen destek sağlamak için lobicilik yaparken, Nottingham komitesine üzüntü içinde şunları yazıyordu: "Bay Hume bizim Yasa Tasarımıza, A. Smith'in Ticaretin serbest bırakılmasına ilişkin gerekçesine dayanarak karşı çıktı..." Çıraklığa ilişkin 5 Eliz.c.4'ün hükümlerinin kaldırılması aktif bir şekilde Place tarafından tezgâhlandı. Bu hükümlerin kaldırılması kampanyasını (1813-1814) yürüten işveren-imalatçılar komitesi, Londra Yazışma Derneği'nin eski Sekreteri ve Smithfield'deki işletmesi o sırada Londra'daki en büyük mühendislik işletmesi

84 Place'in anlatısının bütünü Wallas, *a.g.e.*, Bölüm VIII; Webbs, *a.g.e.*, Bölüm II; Postgate, *a.g.e.*, Bölüm II'de bulunabilir.

85 Daha önceki "Zanaatkârlar ve Diğerleri" adlı bölüme ve (kırpıcılar ve çorapçılar için) bu bölümün izleyen sayfalarına bakınız.

olan Alexander Galloway'ın başkanlığı altındaydı. Sekreteri John Richter, yıllardır Place'in en yakın arkadaşlarından birisiydi. Sorun sendikalarca ciddi bir şekilde tartışılmış ve çıraklık mevzuatının korunması ya da genişletilmesi için toplam imza sayısı 300.000'i bulan yüzlerce dilekçe gönderilmişti. İşçilerin (ve Londra zanaatkârları arasındaki küçük ustaların pekçoğunun) muhalefetini, Place "yobazlık", "kendi gerçek çıkarlarını bilmeyen kalfaların cehaletinin kanıtı" olarak önemsemiyordu. Dolayısıyla 1824 yılında sendikacıların Place ve Hume'un "niyetlerinden kuşku duymaları" şaşırtıcı değildi.[86]

İkinci olarak, Place'in bu kampanyayı "tek başına" yürüttüğü hiçbir şekilde doğru değildi. Aslında, (özellikle Trent'in kuzeyinde sendikacılar arasında çok daha fazla otoriteye sahip olan) Gravener Henson, Place'in o kadar önündeydi ki, bir Kanun Teklifi hazırlamış, Coventry Radikal Milletvekili Peter Moore'un desteğini elde ederek Teklif'in 1823 yılında sunulmasını sağlamıştı. Place ve Hume, Henson'un teklifini sabote etmek kadar kendi tekliflerini öne çıkarmak için hızla harekete geçmişlerdi. Henson'un fikirleri, Place'in dilinde, genellikle "karmaşık ve saçma" ve "zırvalıklar yığını" olarak küçümsenir. Webbler, daha temkinli bir şekilde teklifin, Birleşme Yasalarını ilga eden ama yerine "endüstriyel anlaşmazlıkları çözmede ve parçabaşı işleri düzenlemede karmaşık bir mekanizma getiren", "özenli" bir teklif olduğuna dikkat çekmişlerdir. "Önerilerden bazılarının, daha sonraki fabrika mevzuatının övgüye değer öncülleri" olduğuna "ancak zamanın henüz bunun için müsait olmadığına" değinmişlerdir. Ve Henson ve Moore'un yoldan çekilmesi için özellikle çapraşık Fabian tekniklerini kullanmada gösterdiği "büyük siyasî feraset" nedeniyle Place'e kompliman yapmayı da sürdürmüşlerdir.[87]

---

86 *Record of the Borough of Nottingham*, VIII, s. 156; Webbs, *History of Trade Unionism*, s. 61-62; T.K. Derry, "Repeal of the Apprenticeship Clauses of the Statute of Apprentices", *Econ. Hist Rev.*, III, (1931-1932), s. 77, 85..

87 Wallas, *a.g.e.*, s. 207-210; Webbs, *a.g.e.*, s. 100, not 1. Moore'un (ve Henson'un) Teklif'i kuşkusuz hantal ve taktik açıdan ihtiyatsızdı. Yaklaşık 400 yasanın ya da yasaların belirli hükümlerinin kaldırılmasını (Birleşme Yasaları kaldırıldıktan çok sonra bile uygulanan o iğrenç Efendi ve Hizmetçiler yasası da dahil) ve şunları öneriyordu: 1) işverenleri, işçilere ücretleri ve çalışma koşullarını belirten bir fiş kesmeye mecbur etmek, 2) fazla mesaiyi sınırlandır-

Aslında Place'in "siyasî feraset"i öyle idi ki, Birleşme Yasaları'nın yalnızca gizlilik ve huzursuzluğun nedeni değil, aynı zamanda bizzat sendikacılığın ve grevlerin de nedeni olduğuna inanıyordu. Küçük terzi dükkânlarındaki kendi deneyiminin etkisi altında, işveren ve çalışanlar tam özgür koşullar içinde olurlarsa, her işverenin adamlarıyla sorunlarını dostça çözeceğini, arz ve talep kanunlarının işgücünün fiyatını düzenleyeceğini ve az sayıda olayda yöneticiler tarafından yapılacak hakemliğin sorunları çözeceğini sanıyordu. "İş aslında çok kolay" diye Hume'a öğüt veriyordu, Moore'u nasıl faka bastıracaklarını anlatırken:

> Can sıkıcı ve sorun çıkarıcı her türlü hükmü ilga ederken, yerlerine çok az hüküm koymak. Çalışanları ve işverenlerini kendi pazarlıklarını kendi bildikleri şekilde yapabilmeleri için mümkün olduğunca özgür bırakmak. Anlaşmazlıkları önlemenin yolu budur...

Ve 1825'te Burdett'e şunları yazıyordu:

> Birleşmeler yakında son bulacak. Uzun süredir insanlar yalnızca yasaların baskısı ile birarada tutuluyor; bunlar ortadan kaldırılınca birleşmeler onları kitlelere bağlayan özü kaybedecek ve paramparça olacaklar. Her şey bir Quaker'in istediği kadar düzenli olacak. Kendi başlarına hareket etme konusunda özgür bırakıldıkları, yasaların baskısıyla kalıcı birleşmelere zorlanmadıkları zaman, insanların uzak ve kuşkulu, belirsiz ve başkalarının keyfine bağlı denemelere parasal katkıda bulunacaklarını sananlar çalışan insanlar hakkında hiçbir şey bilmiyorlardır.[88]

"Anlaşmazlıkları önlemenin yolu budur..." Place'in tüm lobiciliğinin ana fikri buydu. Ve "ekonomi politiğin" *duayeni* M'Culloch'un benzer iddiaları ortaya atan *Edinburgh Review*'daki makalesi milletvekillerinin pekçoğunu yasaların ilgası yönünde hare-

mak, 3) ayni ödemeyi kaldırmak, 4) İşçilerin işverenlerinden birikmiş ücretlerini alabilmelerinin kolaylaştırılması, 5) tahkim için bir mekanizma yaratılması. Malzeme ve aletlerin çalınması, yıllık kiralamalar vs gibi konuları içeren bir dizi ikincil hüküm de vardı. Bkz. *Parliamentary Papers* (1823), II, s. 253 vd.; *Hansard* (Parlamento Tutanakları) Yeni Seri, VIII, 366.

88 Wallas, *a.g.e.*, s. 210, 217.

kete geçirdi. Kuşkusuz Henson'un böyle hayalleri yoktu. Kendisi de bir dışarı işçisi olarak, deneyimden biliyordu ki, dokumacılar, makineli örücüler ve diğerleri için sendikacılık yeterli değildi; dolayısıyla onun Yasa Teklifi, belki Avam Kamarası'nın henüz "hazır" olmadığı ama parça başı işçilerinin acilen ihtiyaç duyduğu olumlu koruyucu bir mekanizma yaratmaya yönelikti.

Sendikacıların 1824 ve 1825 olaylarına tepkisi şimdi daha anlaşılabilir görünüyor. Henson'un Yasa Teklifi'nin, sendikaların taleplerine karşı çıkmalarıyla tanınan ve Hükümet'le bir tür anlayış birliği içinde görünen kişilerce önünün kesildiğini görüyorlardı. Dolayısıyla ilk aşamalarda destek konusunda kararlı bir çekimserlik sergilediler ve Hume Komitesi önünde kanıtlar sunmak için öne çıktıkları zaman ise Place onları bir sürü çekinceler içinde buluyordu:

> Çalışan insanlar iyi yönetilemediler. Onların önyargılarını harekete geçirmemek için büyük özen, çaba ve sabır gerekiyordu... Yanlış nosyonlara saplanmışlar, sıkıntılarını yanlış nedenlerde aramışlardı... Birleşme Yasaları ilga edilince hepsi ani ve ciddi ücret artışları beklediler; içlerinden hiçbirinde ücretlerle nüfus arasındaki ilişki konusunda en ufak bir fikir yoktu...

Place'in ne yapmak istediğini gördüklerinde, coşkuyla değil ama yarım somun ekmek hiç yoktan iyidir ilkesine göre onu desteklediler. Yasalar ilga edildiğinde yeni özgürlüklerinden cevval bir şekilde yararlandılar. 1825 yılında bu yasaların yeniden çıkarılması ihtimali ortaya çıkınca, her meslekten gelen dilekçeler, yapılan toplantılar ve gönderilen delegasyonlarla Hükümet bile sarsıldı. Lancashire, Glasgow, Yorkshire, Tynside'dan "uyanık ve akıllı adamlar" parlamento görüşmelerini izlemeye geldiler. Lancashire pamuk iplikçilerinin lideri John Doherty, Place'e, Birleşme Yasaları'nı yeniden yürürlüğe koyma konusundaki herhangi bir girişimin, yaygın devrimci harekete yol açacağını yazıyordu.[89]

Place, yasaların ilga edilişinin mimarıydı ve böylelikle sendika tarihinde adını ölümsüzleştirdi. Bunu hak ediyordu. Ama bu ne-

89 Wallas, *a.g.e.*, s. 213-214, 228; Webbs, *a.g.e.*, s. 106-107; *Reports of Select Committee on Artizans and Machinery* (1824).

denle birlikleri (Webblerin yaptığı gibi)[90] "uyuşukluk"la suçlayamayız ve dönemin neredeyse tuhaf karışıklığını görmezlikten gelemeyiz. Place, iyi ekonomi politiğe zarar verdiği (ve aynı zamanda çalışan insanlara yönelik her türlü baskıya öfke duyduğu) için yasaların kaldırılmasını isteyen bir doktrinciydi. Sendikal harekete danışma ve ortak görüş yoluyla "hizmet" etmek gibi bir nosyonu yoktu. Milletvekillerini yaptığı gibi onların delegelerini de ustalıkla yönetmek istiyordu: "Çok iyi biliyorum ki, eğer onlara hizmet edilebilirse... onların fikri alınmadan, onlara rağmen yapılmalıdır."[91] Sendikacılar kendi paylarına, onu çağırdılar, ilgili ve etkili olduğunu gördüler; istedikleri Kanun Teklifi olmamakla birlikte ona etkili destek verdiler. Aynen on yıl sonra dokumacıların ücretlerini düzenleyen Maxwell ve Fielden'in Kanun Teklifi gibi, Henson'un Kanun teklifi de Avam Kamarası'ndan hiçbir zaman geçemezdi demekle Place hemen hemen kesinlikle haklıdır. Öte yandan, yasaların ilga edilmesinin muhtemel sonuçları açısından Place büyük ölçüde kendi kendisini kandırıyordu; ve kısmen bu kendini kandırmanın (yasaların ilgasının anlaşmazlıkları önleyeceği) gücüdür ki bıkkın ve hasım bir Kamara'da Hume'a destek toplamıştır.

Yasaların ilgası gerçekleştikten sonra, M'Culloh'un "yasaları" değil belki ama, John Gast, Doherty ve Henson gibi adamların örgütleri yeni özgürlük alanına çıkmışlardır. Londra'lı sendikacılar teorileri için Place'e değil Thomas Hodgskin'e yüzlerini dönmüşlerdir. Kısa bir süre için bazı sendikalar Place'in işçi ve işverenlerin ortak çıkarları akidesine sempati ile bakmışlardı.[92] Ancak sı-

90 1824 Ocak'ı gibi erken bir tarihte *Black Dwarf* yasaların ilgası yönünde dilekçe verilmesi çağrısında bulundu: 1824 yılının ilk aylarında ülkenin her yerindeki meslek kulüplerinden çok sayıda dilekçe gönderildi. Hükümet üyelerinin (Huskisson gibi) Hume'un Yasa Tasarısını, Peter Moore'un Yasa Tasarısı'ndan kurtulmak için desteklemiş olmaları üzerine spekülasyon yapmak ilginç olabilir. Bkz. *Black Dwarf*, 17 Ocak 1824; *Mechanics' Magazine*, 24 Ocak 1824, 7 Şubat 1824; *Journals of the House of Commons* LXXIX, 1824; 27 Mayıs 1823 tarihli tartışmada Huskisson, *Hansard*, Yeni Seri VIII (1823).

91 Wallas, *a.g.e.*, s. 204.

92 Sheffield bıçakçıları Place'e çok şık bir hediye göndermişler, Lanceshire pamuk ipliği operatörleri Hobhouse, Hume ve Place'in onuruna kadeh kaldırdıkları bir yemek düzenlemişlerdir ve "Manchesterli pamuk imalatçılarının onuruna" da kadeh kaldırılmıştır: "onlarla çalışanları arasında barış ve huzur devam etsin." Bkz. *Trades Newspaper*, 24 Temmuz 1825.

nıfların işbirliği teorisi, daha henüz ortaya atılmışken ilkin Gast'in *Trades Newspaper*'ının, ikinci olarak da Owenci Sosyalistlerin saldırısına uğramıştır.[93] Belirli esnaf birlikleri dışında öylesine geriye itilmiştir ki onbeş ya da yirmi yıl kadar sendikal gelişmeleri hemen hemen hiç etkilememiştir. İnsan Francis Place'in, bu büyük nüfuz kullanıcının, kendisinin de sendika nüfuzunun ucunda olup olmadığını merak ediyor?

Kırpıcılar ve Çorapçılar

Bu anlatımızı önceden haber vermek içindir. Zira Birleşme Yasaları'nın ilga edilmesine ilişkin en ikna edici görüşlerden birisi, bunların süregelen etkinsizliğinin sendikacılığın gelişmesini önlediği; ikincisinin ise Luddcular tarafından en dramatik hale sokulan şiddete dayanan sendikal eylemin süregitmesine yol açtığı yolundaydı. Luddcu harekete üç açıdan yaklaşma girişiminde bulunduk: bir tür siyasal "yeraltı"nın sis perdesi arkasındaki geleneği; tarihsel kaynakların ışık geçirmezliği; ve yasadışı sendikacılığın güçlü geleneği. Şimdi Luddculuğun içinde yer aldığı endüstriyel bağlamı daha yakından çözümlemeliyiz.

Bu çözümleme zaten mevcuttur[94] ama yakın zamanlarda gün ışığına çıkan kanıtlarla düzeltilmeli ya da tamamlanmalıdır. 1811-1817 yılları arasındaki asıl Luddculuk, üç yöre ve üç meslekle sınırlıydı: West Riding (ve kırpıcılar), güney Lancashire (ve pamuklu dokumacıları) ve Leicestershire ve Debyshire'in kimi yörelerini kapsayacak şekilde Nottingham'da odaklaşan makineli örücüler.

Bu üç gruptan, kırpıcılar ya da kırkıcılar[95] kalifiye ve ayrıcalıklı

93 "Sınıf Bilinci" başlıklı XVI. Bölüme bakınız.

94 Hammondların *The Skilled Labourer*'ı Luddculuğun geçmişine ilişkin en iyi anlatı olmaya devam ediyor, Bölüm IV, "Pamuk İşçileri", Bölüm VI, altbölüm 4, "Kırkıcılar ya da Kırpıcılar", Bölüm VIII, "Makineli Örücüler" ve Nottingham ve Yorkshire Luddculuğu üzerine olan Bölümler IX ve X. Frank Peel'in (Yorkshire için) *The Rise of the Luddites* en canlı bölgesel araştırmadır. F.O. Darvall'ın *Popular Disturbances and Public Order in Regency England*, geniş ölçüde ama pek yaratıcı olmayan bir biçimde İçişleri Bakanlığı belgelerine dayanmaktadır.

95 Bu iki terim, her ne kadar batıda "kırkıcı", Yorkshire'de "kırpıcı" daha yaygın olarak kullanılıyor olsa da birbiri yerine geçecek şekilde kullanılıyordu. Hattâ kimi zaman daha genel "kumaş tezyinatçısı" ya da "kumaş-işçisi" terimi de kullanılıyordu.

işçilerdi; yünlü kumaş işçilerinin aristokrasisini oluşturuyorlardı. Bu arada dokumacılar ve makineli örücüler, zanaata ilişkin gelenekleri eski, statüleri gerilemekte olan, dışarı işi yapan kişilerdi. Halkın hayalindeki Luddculara en yakın düşen kırpıcılardı. Makine ile doğrudan çatışma halindeydiler ve hem kendilerinin hem de işverenlerinin çok iyi bildiği gibi makine kısa sürede onların yerini alacaktı. Kırpıcının işi, 1806 yılında, Yünlü Komisyonu'nun önünde şöyle tanımlanıyordu:

> Kumaş işçisinin işi piyasadan ya da dövme makinesi ya da çırpıcı dibeğinden çıktığı kaba haliyle bir parça kumaşı almak, önce onu tarakla kabartmak bundan sonra eğer iyi bir parça ise nemli olarak kırpmak, daha sonra alıp havalandırmak ve top yapmak, bu işlem nemli olarak kesildiğinden yünün alını beslemektir, iki ele takılan taraklarla yapılır; bundan sonra kumaş gergisine serilir... ve kurutulur; eğer iyi bir parça ise gergiden sonra üç kuru kesimden geçer...

Bundan sonra arkası kesilir ve kumaş defolar için gözden geçirilir, varsa tamir edilir, fırçalanır, temizlenir, ütülenir ve belki son bir kez daha kesilir.[96] Bütün bu süreçleri kumaş işçisi ya da kırpıcı üstlenir. Temizleme, serilme (ya da gerilme) ve de ütülemenin dışında kırpıcının becerisi canalıcı önem taşır; böylelikle kumaşın yüzeyi ya da "hav"ı kabartılır ve daha sonra bu hav kırpılır ya da kırkılır. Hav taraklar vasıtasıyla kabartılır ve kırpma işi çok ağır makaslarla (sapından keskin ağzına bir metreden fazla ve yaklaşık 20 kilo ağırlığında) yapılır. Her iki işlem de deneyim ve beceri gerektirir. Üstelik, kırpıcının ücreti teamüle göre bitmiş kumaşın değerinin yaklaşık % 5'i üzerinden hesaplanırken, "bir parçanın değerini, özen göstererek ya da emek vererek ya da vermeyerek % 20 arttırıp azaltabilirler." Dolayısıyla son derece güçlü bir pazarlık gücüne sahiptirler.[97]

18. yüzyılın sonunda kumaşın bitmiş hale getirilmesi ileri derecede uzmanlık gerektiren bir süreç niteliği kazanmıştı. Bazı bü-

96 *Committee on the Woollen Trade*, s. 296. Bu süreçlerin çok açık bir şekilde anlatımı W.B. Crump, *The Leeds Woollen Industry 1780-1820* (Leeds, 1931), s. 38-51'de bulunabilir.

97 "Birleşmeler Hakkında Gözlemler", 1799, P.C.A. 152.

yük imalatçılar, bütün süreci tek bir "fabrika"da tamamlıyorlardı; ve Gott, kendi çatısı altında seksen kadar kırpıcı istihdam ediyordu. Ancak tüccarın çoğu, kumaşlarını bitmemiş halde küçük kumaşçılardan satın alıyorlar ve son işlemlerin yapılması için Leeds'de "kırk, elli ya da altmış" ya da West Riding köylerinde yalnızca beş ya da altı kalifiye adam ya da çırak çalıştıran atölyelere fason olarak veriyorlardı. 1806 yılına ilişkin tahminler, West Riding'de 3.000 ile 5.000'in (ikinci rakama çıraklar da dahil) üzerinde kırpıcı ve 500 usta kumaşçı olduğunu göstermektedir. İngiltere'nin batısında, bu sayının belki üçte biri bulunuyordu.[98]

Böylelikle son işlemleri kırpıcılar kontrol ediyor ve yün taraklayıcılar gibi örgütlenme ve niteliksiz işgücünü dışarıda tutma konusunda güçlü bir duruma sahip bulunuyorlardı. West Riding kumaş işçilerinin aristokrasisini onlar oluşturuyorlar ve tam olarak istihdam edildiklerinde 19. yüzyılın ilk yıllarında, haftada 30 şiline kadar kazanabiliyorlardı. "Bağımsız" ya da "başına buyruk" tavırları, siyasal uyanıklıkları, içki ve eğlenceye düşkünlükleriyle ün yapmışlardı. "Doğrusunu söylemek gerekirse Kırpıcı bir hizmetçi değildir" diye yazıyordu *Leeds Mercury*'nin bir muhabiri:

> O kendisini öyle hissetmez ve öyle çağırmaz; bir kumaş işçisi olarak görür. Bir ayakkabıcının, dülgerin, terzinin vs.'nin niteliklerine sahiptir... Onlar gibi gelir gider, iş durumuna göre uzun ya da kısa süre kalır.[99]

Bir başka anlatıya göre, "birahanede dokumacıya, elbiseciye ya da boyacıya göre iki ya da üç kat daha fazla para harcarlar" ve "bu önemli imalat alanında en zor idare edilebilen kişiler olmak gibi kötü bir ün kazanmışlardır."[100]

Ama aynı zamanda statülerinin makine nedeniyle güvensiz bir hale geldiğinin ve neredeyse bir gecede *seçkin*likten, "imalat için gerekli olmayan bir grup adam" haline dönüşebileceklerinin çok iyi farkındaydılar. Hav makinesi eski bir icattı; gerçekten de Luddculuğa varan çatışmanın büyük bir kısmı, bu maki-

98 *Committee on the Woollen Trade* (1806), s. 239, 289, 297.

99 *Leeds Mercury*, 15 Ocak 1803.

100 *Manchester Exchange Herald*, 21 Nisan 1812 aktaran Darvall, *a.g.e.*, s. 60-61, 106.

nenin kullanımını yasaklayan VI. Edward'ın Yasası etrafında dönüyordu. Esas itibariyle basit bir aygıttı; elle kabartılması yerine havın, üzerinde tarakları olan bir silindirin içinden geçirilerek kabartılmasını sağlıyordu. Kırpıcılar (ve bazı usta giysiciler) hav makinesinin kaba kumaşlar dışında kullanılamayacağını, daha ince kumaşları yırttığını ve yıprattığını ileri sürüyorlardı ama bu iddiaların kendisi el becerisinin kaçınılmazlığını kanıtlama yolunda etkisini yitirmiş bir girişimden başka bir şey değildi. Daha yeni, ama sonuçları açısından aynı derecede ciddi bir başka icat, çulha tezgâhıydı. Bu aygıt, bir çerçeve içine yerleştirilmiş kırkım makaslarından oluşan ve fazla bir beceriye ihtiyaç duyulmaksızın, kumaşın yüzeyinden geçirilebilen bir aygıttı.

Hav makinesine karşı mücadele 18. yüzyıla kadar geri gider. İngiltere'nin batısındaki bazı yerlerde kumaş işçileri bu aletin kullanımına uzun süredir alışmışlardı ve 18. yüzyılın sonunda West Riding'in bazı yerlerinde az sayıda hav makinesi kullanılırken, kırpıcılar bu aygıtın Leeds'de kullanılmasını önlemek için örgütlenmişlerdi. Uzun yıllar kırpıcılar Yorkshire ile Batı arasında gidip gelmişlerdir çünkü becerileri her iki yörede de kullanılabiliyordu ve 1790'larda hav makinesine karşı direnç kriz noktasına ulaşmıştı. 1791'de Leedsli kumaş tüccarları, yeni makineyi kullanıma sokma konusundaki niyetlerini açıklayan bir bildiri yayınladılar ve izleyen on yıl içinde en az bir iş yeri tahrip edildi. 1799'da kırpıcıların 1.000 sterline ulaşan bir "genel fon"a sahip oldukları haberi *Privy Council*'a ulaştırıldı. Dükkânların kapatılmasını zorlayacak kadar güçlüydüler ve;

> sırf iyilik nedeniyle ihtiyaç anında işverenin yanında yer alan bir İşçi *Yalnızlığa* mahkûm ediliyordu. Tarafsızlığını yeminle temin edip, konulacak cezayı Para Toplayan Adam'a ödeyene kadar hiçbir şekilde çalışmalarına izin verilmiyordu.

Eğer işveren son işlemlerden herhangi birisini yaptırmamak isterse, kırpıcılar fonlarına ceza ödenmesini istiyorlardı. Eğer işveren kötü yapılmış olduğunu ileri sürerek işi iade ederse, konu işçilerden oluşan bir komitenin kararına göre sonuçlandırılıyordu. Leeds'de "yüzlerce" tanığın gözleri önünde bir hav makinesi par-

çalanmıştı ama ortaya konan yüklü ödüle rağmen işçilere karşı tanıklık edecek bir kişi bulunamamaşıtı:

> Sistem, herhangi bir yazılı Biçimde değil, birliklerinin genel mutabakata dayanan birkaç basit kuralına göre işliyordu ve her türlü suçlu bulunma şansını tükadıkları için şimdi de Genel Hasta Kulübü adı altında örgütlenmişlerdir.[101]

Hasta Kulübü, muhtemelen "Kurum"un ya da "Kumaşçılar Topluluğu"nun (1802) ilk şekliydi. Genel merkezi Leeds'deydi ama 1802'deki ayaklanma ve işyerlerinin yakılması olayları Wiltshire'de yer aldı. Bu belki de güçlülükten ziyade çaresizliğin bir işaretiydi. Leeds'de kırpıcılar öylesine güçlü bir şekilde örgütlenmişlerdi ki, hav makinesini Leeds'e sokmak söz konusu değildi.[102] 1802 Ağustos'unda Leeds Belediye Başkanı Earl Fitzwilliam'a yazıyordu:

> Burada herhangi bir tüccar kumaş işçilerinin isteklerini ihlâl ederse tehditlerinin uygulamaya sokulacağı konusundaki kesin inanç nedeniyle, son birkaç ay içinde, aygıtları arasına bir hav makinesi ya da kırpma aleti katmayı düşünenleri, ben, kişisel olarak, şu an için bundan vazgeçmeleri, yoksa burada da, batıda olduğu gibi korkunç tecavüzlerin meydana gelebileceğine kesinlikle inandığım için, uyardım.[103]

Bu "korkunç tecavüzler", 18. yüzyılın son yıllarında batıda en yüksek noktasına ulaşmıştı. Ayaklanmacılar en az 1000 ya da 2000 kişilik gruplar halinde nefret edilen işyerlerine saldırdılar ve Somersetshire'de, 1797 Aralık'ında:

> Kalın sopalarla silâhlanmış ve yüzleri karartılmış iki ya da üç yüz adam, Froome'dan yaklaşık üç mil uzaklıktaki bir kırkma

101 "Observations on Combinations", P.C.A.152. Ayrıca bkz. *Committee on the Woollen Trade* (1806), özellikle s. 235, 264-265; W.B. Crump, *a.g.e.*, s. 46, 317-318, 327; Hammondlar, *The Skilled Labourer*, s. 171-180; Aspinall, *a.g.e.*, s. 40 vd.

102 Bununla birlikte Huddersfield civarında yirmi yıldır hav makineleri vardı ve bunlar 1802 yılında "çalışanların kararıyla" "bütünüyle kullanılmaktan men edilmişti": Cookson'dan Fitzwilliam'a, 30 Ağustos 1803, Fitzwilliam Belgeleri, F.45 (d).

103 Aspinall, *a.g.e.*, s. 52; Fitzwilliam Belgeleri, F.45 (d).

aleti bileyicisinin evine girdiler ve yaklaşık otuz sterlin değerindeki kırkma aletini parçaladılar.[104]

Bununla birlikte Wiltshire'de, kırpıcıların, West Riding'e oranla zanaatlarının durumunun bozulması nedeniyle zayıflamaya başladıklarına ilişkin bazı işaretler de vardır. Kısa süren barış sırasında, silâhlı kuvvetlerden kırkıcıların terhis edilmesi nedeniyle işsizlik sorunu daha da ciddi bir hal aldı. Bradford'tan (Wilts), "Karısına ve Ağlayan Yetimlerine Dönen bir Asker", bir Parlamento üyesine 1802 yılında şunları yazıyordu:

> Biliyoruz ki, büyük adamlarımıza ve onlar tarafından da Parlamento'daki Vekillerimize fabrikaların ne kadar yoksulu istihdam ettiği söyleniyor, ama eskiden olduğu gibi elle yapılsa ne kadar daha fazlasını istihdam edebileceklerini söylemek unutuluyor. Kurmuş olduğumuz yoksullar evi pusuya yatmış Çocuklarla dolu... Pekçok kişiden duyduğuma göre bir İhtilal olacak ve Yorkshire'de bir Yazışma Derneği'nde 30 bin kişi kadar var... Fabrikaların yakılmasının ve insanların mülklerinin ateşe verilmesinin doğru olmadığını biliyoruz, ama Açlık insanı yapmayacağı şeyi yapmaya zorluyor...[105]

Glouchestershireli bir kumaşçı daha dehşet verici bir mektubun alıcısıydı:

> Duyduk ki kırkma makineleri almışsınız ve eğer onları onbeş gün süre içinde kaldırıp atmazsanız biz sizin yerinize kaldırıp atacağız. Yapacağız lanet olası cehennemlik köpek. Ve Yüce Tanrı adına kırkma makineleri olan bütün işyerlerini parçalayacağız. Bütün o lanetli kalplerinizi saklamak için kesip çıkaracağız ve onları diğerlerine de yedireceğiz, onlara da aynısını yapacağız.[106]

Hav makinelerini yasaklayan VI. Edward'ın yasasının modası ne denli geçmiş olursa olsun, kırpıcıların bunun farkında olmaları ve makineler tarafından işinden edilmeye karşı korunmanın yal-

104 Bowen'den Portland Dükü'ne, 20 Aralık 1797, H.O. 42.41.

105 Hammonds, *a.g.e.*, s. 172-173.

106 D.M. Hunter, *a.g.e.*, s. 21.

nızca hakları değil *anayasal* hakları olduğunu bilmeleri önemlidir. Ayrıca Elizabeth dönemi Usta İşçiler Yasası'nın çıraklık için yedi yılı zorunlu kılan ve de bir ustanın sahip olabileceği tezgâh sayısını sınırlandıran Philip ve Mary Yasası'nın da farkındaydılar. Yalnızca bu yasaları bilmekle kalmıyor, onları yürürlüğe koyma girişiminde bulunuyorlardı. 1802'de West Riding'de kamuoyunu etkilediler ve Gott'la olan mücadelelerinde büyük sempati kazandılar. Yeni makinelere karşı olan muhalefetleri ne düşüncesizce ne de kesindir. Makinelerin tedrici olarak kullanıma sokulmasına, makinelerin işinden edeceği insanlara alternatif işler bulunmasına, ya da makinede işlenen kumaşın her yardası için altı penilik bir vergi konulması ve bunun iş arayanlar için bir fon olarak değerlendirilmesine ilişkin öneriler etrafta dolaşıyordu. Kırpıcıların meslek içinde genel bir uzlaşma umudu besledikleri ve esas itibariyle "İntikam ve Tamah"ın güdülediği ve illegal birleşmelerin mahkûm edilmesini kolaylaştıran bir yasanın sağladığı olanağın bilinciyle..." avantajlarından yararlanmak isteyen bazı işverenlerin tavrı karşısında öfkeye kapılmış oldukları görülmektedir.[107]

İşte burada Birleşme Yasaları'nın apaçık sınıf baskısının her noktada onların üzerindeki etkisini görüyoruz. Gizli tertip yapmaya ilişkin teamül hukkunun ya da 5 Elizabeth c.4'ün sendikal eylemleri engellemede kullanıldığı bir dönemde, işçilerin çıkarına her türlü yasa girişimi başarısızlıkla ya da malî kayıplarla sonuçlanıyordu. İngiltere'nin batısındaki yünlü işçileri, hav makinelerine ve çıraklıktan gelmeyenlere karşı eyleme geçmek üzere avukatlar tutmak için aidat topluyorlardı ama bu girişimlerinin hiçbiri başarılı olamıyordu.[108] Bununla birlikte işverenler yün endüstrisini ilgilendiren bütün koruyucu mevzuatın kaldırılmasını isteyecek kadar tedirgin olmuşlardı. Yorkshireli yünlü işçileri de aynı yasama mücadelesinin içine çekilmişlerdi. Kendilerini temsilen Parlamento'da bulunmak üzere avukatlar tutulması ve kalfalar adına kanıtlar sunmak üzere tanıkların gönderilmesi için

107 *Leeds Mercury*, 15, 22, 29 Ocak 1803 tarihlerinde yayınlanmış olan "Bir Seyirci", "Bir Tüccar" başlıklı ilginç mektuplara bakınız.

108 Bkz. E.A.L. Moir, *a.g.e.*, s. 254 ve 258-259; W.E. Minchinton, "The Beginnings of Trade Unionism in the Gloucestershire Woollen Industry", *Trans. Bristol and Glos. Archaeol. Soc.* LXX, 1951, s. 126 vd.; *Rules & Articles of the Woolen-Cloth Weavers Society* (Gloucester, 1802).

1802-1803 yılında ağır masraflara girmişlerdi. İşverenlerin Kanun Teklifi 1803'te engellendi ve Fransa ile savaşın yeniden başlamasıyla meşgûl olan Parlamento'da kadük oldu. İzleyen yıllarda, hemen hemen hiç görüşme yapılmaksızın işçiler adına her türlü koruyucu mevzuatın ertelenmesi için yıllık erteleme teklifleri Parlamento'ya sunulurken, işverenlerin ilerlemesini engelleyebilmek için yarı-legal Kurum sonsuz masraflara katlandı. Kırpıcıların tanıklarından birisi, 1806 yılında, yalnızca Yorkshire kırpıcı ve dokumacılarının, yasal masraflar ve izleyen üç yıl boyunca Parlamento görüşmelerine katılabilmek için 10.000 ile 12.000 sterlin arasında bir para toplandığını açıklamıştı.

Bu arada sinirler geriliyor ve kırpıcılara verilen destek artıyordu. Yorkshire'de Kurum, ürkütücü bir örgüt haline gelmişti. Kırpıcılar yalnızca % 100 örgütlenmiş olduklarını iddia etmiyorlar ("York *county*'sinde Kurum dışında yirmiden fazla kumaş işçisinin bulunduğunu sanmıyorum" diye açıklıyordu bir tanık) pekçok küçük işveren ve dokumacı da onların fonuna katkıda bulunuyordu. 1806 yılında defterlerine el konduğunda pekçok başka işçi grubunun da ya Kurum'a bağlı olduğu ya da madenciler, tuğlacılar, ayakkabıcılar, yol parası toplayıcıları, mobilyacılar, kalıp imalatçıları ve kâğıt imalatçılarının fonlarından bağışlar sağlandığı ve ödemelerin Manchester pamuk ipliği bükücüleri aracılığıyla yapıldığı anlaşıldı. Gerçekten de 1806'ya gelindiğinde kırpıcıların durumunun neredeyse çalışan toplumun genel hoşnutsuzluğu ve talepleriyle özdeşleştiği görülüyordu. Kırpıcıların şikâyeti belliydi: "şimdi hav makineleri ve kırpma tezgâhları yaygınlaşacak, eğer buna engel olunmazsa, aramızdan yüzlercemiz ekmeğinden olacak." Dokumacılar için sorun biraz daha genişti: 5 Elizabeth c.4'ün çıraklığa ilişkin modası geçmiş hükümleri yeniden yürürlüğe konulabilir ve böylelikle vasıfsız işgücü akını durdurulabilir miydi? Bütün zanaatkârlar bunu, ücretlerin düşürülmesi ve işgücünün sulandırılması karşısında yasal anlamda tek umut olarak gördükleri koruyucu ya da tahkimi esas alan eski çalışma mevzuatının restorasyonu ya da toptan ilgası için bir sınav olarak değerlendiriyorlardı. Zira küçük ustaların -1805'te tezgâh sayısının sınırlandırılması, hav makinesinin bırakılması ve çıraklığın zorlanması için dilekçe veren 39.000 kişi arasında binlercesini bunlar

oluşturuyordu- çoğu için yerli sistem (*domestic system*) tehlikede görünüyordu. Yünlü endüstrisini incelemek üzere 1806'da atanan yeni Komisyon'da ifade vermek üzere Yorkshire ve batının küçük ustaları ile yünlü işçilerinin pekçok kesimlerinden etkili temsilciler ortaya çıktı. Tanıkların tümü fabrika sistemine karşı olan genel nefret konusunda birleştiler; "fabrika sistemini caydırdığı ve böylelikle gelişmesini engellediği için" diye belirtiliyordu Komisyon'un raporunda, "bu yasayı [çıraklık yasası] içtenlikle korumak istiyorlar." Hav makinesinin tehdidi, çalışma geleneklerini yıkan ve yerleşik yaşam tarzını bozan büyük işverenlere karşı biriken genel nefret içinde yalnızca bir unsurdu.[109]

1806 Komisyonu'nun önünde ifade veren çalışanların tanıklarının soğuk bir şekilde karşılandığını söylemek de hazin bir küçümseme olur. Gerek tanıklar gerek çalışanların temsilcileri, *laissez faire*'in avukatları ve düzenin anti-Jakoben yargıçlarınca korkutuldu ve tehdit edildi. Dilekçeler, fesat tertibinin kanıtı olarak görüldü. Kırpıcıların Londra'ya gönderdiği ve büyük masraflara katlanarak orada bulundurduğu tanıklar suçlu imişler gibi sorgulandı ("bildiğim kadarıyla gerçeği ifade ediyorum" diye serzenişte bulunuyordu bir kırpıcı, "benim karekterim, ekmeğimdir"). Kendi saflarının dışından para toplamış olmaları ve batının yünlü işçileriyle temas halinde bulunmaları korkunç bir suç olarak görüldü. Örgütlerindeki görevlilerin adlarını vermeye zorlandılar. Defterlerine el kondu. Hesapları didik didik incelendi. Komisyon her türlü yargısal tarafsızlık iddiasını bir tarafa bıraktı ve kendisini bir soruşturma makamı gibi gördü. Avam Kamarası'na sunduğu raporda, "Komisyonunuz, bu tür Kurumların, nihai eğilimleri itibariyle ticari açıdan çok, siyasî açıdan daha tehlikeli olduğunu belirtmeye gerek görmez..." deniliyordu. Komisyon, kırpıcıların örgütünde "hem sahip olduğu güç, hem de bu gücü eyleme geçirebilme konusundaki kolaylık ve gizlilik nedeniyle... sistemli ve organize bir planın varlığını" görüyordu. "Parlamento'nun çok ciddi ilgi ve incelemesini gerektiren" asıl nokta işte buydu.[110]

Kurum, kuşkusuz yeraltına indi. İki yıl süreyle erteleme Teklif-

109 *Committee on the Woollen Trade*, 1806, s. 232, 239, 277, 347, 355, Ek 13; Hammonds, *a.g.e.*, s. 180-186; Aspinall, *a.g.e.*, s. 66-67.

110 *Committee on the Woollen Trade*, 1806, s. 244, Ek s. 17-18.

leri sunuldu. 1808 yılında kırpıcılar bir kere daha, "Parlamento'nun pekçok birleşimine sunulan ve Masrafları kendilerini büyük ölçüde üzen... o Makinenin kullanımıyla ilgili büyük sorun" için dilekçe verdiler. Sonunda 1809 yılında yün endüstrisindeki -çıraklığı, hav makinesini ve tezgâh sayılarını ilgilendiren- tüm koruyucu mevzuat ilga edildi. Şimdi artık, fabrika, hav makinesi, kırpıcı aygıtı, vasıfsız ve küçük işçilerin istihdamının yolu açılmış oldu. Anayasal ıslahat için harhangi bir yol sonunda tıkanmıştı. Eğer kırpıcıların arasında. "anayasacı" ve "Luddcu" iki hizip vardıysa, artık gün ikincilerindi. Daha 1805'te, Kraliyet Kambiyo Sigorta Bürosu'na imzasız bir mektup gelmişti bile:

> Yönetici Beyefendiler,
>
> Bu *county*'deki (York) kumaş işçileri Komitelerinin Başkanlarınca yapılan kapsamlı ama özel bir toplantıda, herhangi bir makinenin kumaş işçilerine ait olduğu yerlerde hiçbir fabrika açılmasını istemedikleri (sizin kendi çıkarınız için) karara bağlandı. Haklarımız için Parlamentoya başvurulması bir kere daha kabul edildi ve eğer bize bu hakları vermezlerse, bize ait olan makineleri durdurarak bu hakları kendimiz almaya kararlıyız ama bu nedenle sizin herhangi bir şekilde kaybeden olmanızı istemiyoruz.
>
> Kumaş İşçileri
> Adına[111]

1806 ve 1809'dan sonra yünlü işindeki kalfaların statülerinin korunması için Parlamento'nun her türlü yasama emaresi göstermesi olanağı ortadan kalktı. Kraliyet Emirnameleri (*Orders in Council*) yıllarının hareketsiz ve endişeli ortamında kimi büyük işverenler, ucuz emekten yararlanarak elde kalan işleri toparlayabilmek için yeni makineleri kurmaya hamle ettiklerinde Luddculuk neredeyse kaçınılmaz bir mantıkla ortaya çıktı. Kırpıcılar için Ned Ludd eski bir hakkın savunucusu, yitirilmiş anayasanın destekçisiydi:

> Avam Kamarası Topluluğu inciten tüm Makineleri durduran ve Makine Kırıcıların asılmasını önleyen bir Yasa çıkarana kadar

111 *Committee on the Woollen Trade*, 1806, s. 312. Bu mektup hiç kuşkusuz ki gerçektir ama Kurum adına yazıldığı konusunda herhangi bir kanıt yoktur.

Silâhları hiçbir zaman bırakmayacağız. Ama Biz, Biz bir daha talepte bulunmayacağız -bu yeterli olmazsa- savaş olacaktır. Islahatçılar Ordusu Generali tarafından imzalanmıştır

Ned Ludd Kâtip

Ebediyete kadar Islahatçılar Amin.[112]

Bununla birlikte, Luddculuk için işaret ilkin kırpıcılardan değil, makineli örücülerden geldi.Bu hikâye, hav makinesi gibi ona karşı isyan ettikleri nefret edilen tek bir makinenin olmaması gerçeği ile biraz karmaşıklaşır ve onlarla birlikte anayasacı ve Luddcu stratejiler ortaya konan alternatifler olarak değil de anında uygulanan taktikler olarak ortaya çıkar. İlkin anayasacı damarı açıklığa kavuşturmamız gerekir.

Savaşlar sırasında makineli örücüleri yoksulluğa iten süreç, dokumacıları kötü duruma sokan süreçle benzerlikler gösterir. Çorap tezgâhı, ne olursa olsun, pekçok el tezgâhından daha pahalı bir makine idi. Endüstri, çorap tüccarları tarafından kontrol ediliyor, imalat kendi evlerinde ya da usta örücülerin küçük atölyelerinde çalışan örücülerce yapılıyordu. Bazı örücüler[113] kendi tezgâhlarına ya da makinelerine sahipken, 1800'den sonra giderek daha fazla oranda çorap tüccarlarının ya da aynen kulübelerin sahipleri gibi kira elde eden ve tezgâhlara küçük ya da büyük yatırım yapan spekülatörlerin etkisi altına girdi. Böylece ücretlerin düşürülmesinden ve çalışma geleneklerinin bozulmasından kaynaklanan hoşnutsuzluklara makine kiralarına ilişkin şikâyetler de eklendi. Çorap tacirlerinin elinde, ücretleri düşürme konusunda aslında iki alternatif bulunuyordu: iş için ödenen ücreti düşürmek ya da makine kiralarını arttırmak. Ve el tezgâhı dokumacılığında olduğu gibi vicdanının sesini en az dinleyen işverenler, mesleğin tümünde koşulları dinamitliyorlardı.

1811 yılında ülkede belki 29.000 çorapçı tezgâhı bulunuyordu ve çorap ticaretinde 50.000 işçi çalışıyordu.[114] Endüstrinin 17.

112 W.B. Crump, *a.g.e.*, s. 230.

113 Örücü (*stockinger*) ve makineli-örücü (*framework-knitter*) birbiri yerine geçecek şekilde kullanılan terimlerdir.

114 Nottingham Arşivi 3894 II, f.29'daki ayrıntılı bilgiler meslekte 29.355 işçinin çalıştığını gösteriyor. W. Felkin, *a.g.e.*, s. 239, 437'de 1812'de 29.580 makine ve 50.000 makineli örücü bulunduğu belirtiliyor.

yüzyıldaki asıl evi olan Londra'ydı; burada şimdi de küçük bir kesim bulunuyordu ama, endüstri şimdi büyük ölçüde Nottingham-Leicester-Derby üçgeninde yoğunlaşmıştı. Yorkshire yün endüstrisinde olduğu gibi, birkaç büyük atölye ya da "fabrika" gelişme gösteriyor olsa da çorap üreticilerinin çok büyük kısmı küçük endüstri kasabalarındaki, her biri üç ya da dört makinesi bulunan atölyelerde çalışıyordu. Kalifiye kırpıcılardan farklı olarak, makineli örücüler, sömürüye olağanüstü açık bir durumdaki parça başı işçileriydi (*outworkers*) ve dokumacılar gibi eski iyi günleri özlüyorlardı.18. yüzyılın ikinci yarısına ilişkin anlatılanlar değişiktir, ama 1785'ten 1805'e kadar istihdam düzeyinin oldukça yüksek ve oniki saatlik işgünü itibariyle haftalık ücretlerin 14 ya da 15 şilin olduğu görülmektedir. Ancak yüzyılın başında endüstri zor birtakım yeni koşullarla karşı karşıya kalmıştı. Anti-Jakoben toplumun yarı karanlık havası, devrim öncesi yılların harikulade çoraplarına olan talebin azalmasına yol açmıştı, ama bu durum düz çoraba olan talebin artması ve makine ile üretilen dantelin piyasaya yavaş yavaş sürülmesiyle bir ölçüye kadar dengelenmişti. Çorapçılar koşullarında artan oranda bir kötüleşme yaşıyorlar ve buna şiddetle karşı koyuyorlardı. Dokumacıların durumunda olduğu gibi, yöneticiler ve işverenler arasında, çalışanların itaatsizliğini eski refahlarının "lüks ve şehvet düşkünlüğü"ne yoranlar bulunuyordu: "Adamlar arasında görülen politika tartışmaları, av hayvanlarının yok edilmesi ya da birahanelerdeki har vurup harman savurmalar, haftanın ilk bölümündeki işlerinin yerini alıyordu ve geriye kalan üç ya da dört gün de mevcut harcamaları karşılamaya yetiyordu"; "alt sınıflar hemen hemen tümüyle bolluk nedeniyle kokuşmuştu, bunda yoksunluğun hemen hemen hiçbir rolü yoktu..."[115]

Çorapçıların huzursuzluğu karmaşık nedenlere bağlıydı ve bunun tam olarak anlaşılabilmesi mesleğin ayrıntılarına titizlikle göz atılmasını gerektirir.[116] Luddcu yıllarda Nottingham kadar ağır darbe yemeyen Leicester ve Orta İngiltere'de yalnızca düz ve

115 Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 222-226; Darvall, *a.g.e.*, s. 28-34.

116 En açık özetlemeler için bkz. Darvall, *a.g.e.*, Bölüm II ve A. Temple Patterson, *Radical Leicester*, Bölüm III. Ayrıca bkz. F.A. Wells, *History of the Midland Hosiery Trade* (1935).

fantezi çoraplar değil, ama ayrıca eldivenler, çorap jartiyerleri, parmaksız eldivenler, örümcek ağı bluzlar, pantalonlar, kravatlar ve değişik şeyler imal ediliyordu. Ama bütün hoşnutsuzluklar işgücünden tasarruf etmek ve üretimi ucuzlatmak isteyen en vicdansız çorapçıların kullandıkları çeşitli araçlara yöneldi. Bazı köylerde "ayni ödeme" öylesine yaygındı ki, neredeyse nakdi ücret ödemelerinin yerini almıştı. İş için yapılan ödeme dantelde ipliğin inceliği gibi karmaşık parçabaşı hesaplarına dayanıyor ve çalışanlar ücretlerinin sürekli olarak kesildiğinden yakınıyorlardı. Daha kaba işlerde işverenler iplikleri sayan "*rack*" adı verilen bir aletin kullanılmasını kabul etmiyorlardı. Örücüler zaten yetersiz olan ücretlerinden, dikiş, iğne, yağ, işin getirilip götürülmesi vs. gibi kesintilere maruz kalıyorlardı. "Torba çorapçıları" adı verilen vicdansız aracılar ya da işlere burnunu sokanlar, köyleri gezerek, Nottingham'daki çorapçı depolarına ürünlerini götürüp zaman kaybetmek istemeyen ya da yeterince iş bulamayan örücüleri daha düşük ücretlerle çalışmaya ikna ediyorlardı. Ama hepsinden beter olan "kesme" ve "acemiler"le ilgili şikâyetlerdi.

"*Nottingham'da ya da civarında çalışanların intikam almak istedikleri hiçbir yeni makine yoktur*" diye yazıyordu *Nottingham Review* adlı orta-sınıf Radikal gazete:

> Makine ya da *tezgâhlar*... herhangi yeni imal edilmiş bir şey oldukları için kırılmıyorlar... ama onlarla yapılan şeyler değersiz, göz aldatıcı, ticarete elverişsiz ve dolayısıyla tahribatın tohumlarına gebe oldukları için kırılıyorlar.[117]

Kesme çoraplar (ve diğer şeyler) geniş bir tezgâhta örülmüş büyük parçalardan kesilerek imal ediliyordu.[118] Üretilen şeyler ucuz ve geleneksel çorap tezgâhı ile kıyaslandığında yığın olarak üretilebilen şeylerdi. Ancak o zanaat çevresinde bunlardan birkaç nedenle nefret ediliyordu. Çalışanlar ve ustaların pekçoğu ürünlerin çok düşük kaliteli olduğunu ve ek yerlerinden ayrılıverdiğini iddia ediyorlardı. Uzman olmayan gözler bunları diğerlerinden ayıramıyordu ve dolayısıyla "zanaatkâr elinden çıkmış" ürünlerin önünü ke-

117 *Nottingham Review*, 6 Aralık 1811.

118 Geniş tezgâha yapılan itirazlar için *Leicester Journal*, 13 Aralık 1811 ve *Derby Mercury*, 19 Aralık 1811 tarihli sayılardaki mektuplara bakınız.

siyordu. Ve bu durum, Güney Amerika piyasasının çöktüğü ve Kraliyet Emirnameleri'nin yol açtığı durgunluk nedeniyle talebin düşmesine neden olmuştu. Ayrıca, "kesme"lerin daha düşük kaliteli oluşu zanaatkârın işine olan güvenini sarsıyor ve bu ürünlerin genel olarak gözden düşmesine yol açıyordu. Üstelik, bu hoşnutsuzluk, "acemiler"in ya da vasıfsız işgücünün istihdamı ya da çok fazla çırak bulunması gibi hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Ucuz üretim teknikleri, ucuz ve vasıfsız işçi akımını teşvik ediyordu. Makineli örücülük, "onursuz" bir meslek haline geliyordu.

Kırpıcılar gibi çorapçıların da, koşullarını, gerek anayasal yoldan gerekse şiddet başvurarak savunma konusunda çok eski bir geçmişleri vardı. Bir Makineli-Örücüler Şirketi, II. Charles'dan berat almış ancak 18. yüzyılda Orta İngiltere'deki endüstri bunun koşullarına uymamış ve zamanla unutulmuştu. 1778'le 1779 arasında yasal asgari ücret sağlanması için kararlı bir girişim olmuştu. Yasa Teklifi Parlamento'dan geçmeyince ayaklanmalar ve makine kırmalar görülmüştü. 1787 yılında, çalışanlarla çorapçılar arasında, yaklaşık yirmi yıl kadar yürürlükte kalan, bir fiyat listesi oluşturulmuştu. 1807'den itibaren ücretler düşmeye başladı ve çorap üreticileri bir kere daha anayasal ajitasyona başvurdular. Eski Makineli Örücüler Şirketi, kalfaların ödedikleri 1 sterlin, 13 şilin, 6 peni gibi yüksek bir giriş aidatıyla canlandırıldı ve çeşitli eylemler başlatıldı. "Acemiler"e karşı bir girişim başarılı oldu ancak jürinin kararlaştırdığı 1 şilinlik ceza başka ihlâlcilerin önüne geçilmesine yetmedi. Ücretler 1807'deki düzeyinin üçte birine indi. 1811 yılında, şimdi adamların önde gelen lideri olarak ortaya çıkmış olan Gravener Henson, işverenlere karşı, Birleşme Yasaları altında kayda geçmiş olan eylemlerden birini başlattı. Bazı çorapçıların ücretleri düşürmek için birleştiklerinin kanıtlarını ortaya koydu ve bunların kararlarını Nottingham basınında yayınladı. Yöneticiler şikâyetini ele almayı kabul etmediler ve Belediye Kâtibi (*Town Clerk*) bir suç duyurusunda bulunmayı reddetti.[119]

Aynen kırpıcıların durumunda olduğu gibi, örücüler de kendilerine koruma sağlayabilecek her türlü yasanın ya önlendiğini ya

119 Hammonds, *Town Labourer*, s. 66; *Skilled Labourer*, s. 227; Darvall, *a.g.e.*, s. 43; *Committee on Framework-Knitters' Petitions* (1812); D. Chambers, "The Framework-Knitters' Company", *Economica*, Kasım 1929.

da görmezlikten gelindiğini ve sendikal eylemle "haklar"ını korumaya yönelik her türlü girişimlerinin yasadışı sayıldığını düşünmeye başladılar. 1811'den önce her ne kadar kimi çorapçılar (işverenler) de "kesme" ve "acemiler"in engellenmesini istemiş olsalar da sınıfsal saflaşma ay be ay keskinleşti ve daha önce siyasî reform yanlısı olan işverenlerle onların kalfaları arasında eskiden mevcut olan iyiniyet kayboldu. Bununla birlikte, 1811-1812 yıllarında, geleneksel ücreti ödeyen ve "kesme" üretiminde bulunmayan kimi çorapçıların, Luddculların yöntemlerini değilse bile amaçlarını kuvvetle desteklediklerini düşündürecek güçlü nedenler vardır. Zira Nottingham ve Yorkshire'deki Luddculuk ileri derecede seçiciydi. Kırılan makineler yalnızca düşük ücret ödenen ya da "kesme" işi yapılan makinelerdi; eşyalar tahrip edilirken de, tezgâhta ya da taşıyıcının arabası üzerindeki "kesme"ler alınıp parçalanmıyor, normal yapılmış olanlara el sürülmüyordu. Bu ayrım, *General Ludd'un Zaferi* adlı şarkıda açıkça belirtilmektedir:

Suçlu korkabilir, ama o intikam peşinde değildir
Dürüst adamın hayatı ya da Mülkü için,
Onun gazabı bütünüyle geniş tezgâhlarla,
Ve eski fiyatları azaltanlarla sınırlıdır.
Bu fesat Makineleri ölüme mahkûm edildi
Zanaatın oybirliği ile
Ve her türlü karşıtlarının küstahça karşı çıktığı Ludd
Büyük cellat olarak seçildi.
* * *
Bu talihsiz sonuçları doğuran
O *iğrenç haksızlığın* asıl neden olduğunu
Bir an bile düşünmeyenler eleştirebilir
Ludd'u yasalara saygısız diye.
Kendini beğenmiş, alçakgönüllüyü daha fazla ezmesin,
O zaman Ludd sokacak muzaffer kılıcını kınına,
Hoşnutsuzluğu derhal yok olacak
O zaman barış hemen yeniden kurulacak.

Akıllı ve büyük olanlar yardım ve tavsiyelerini esirgemesin
Desteklerini hiçbir zaman eksik etmesin
Eski usûl iş ve eski usûl fiyat

Gelenek ve Yasa'yla yeniden yerleşene kadar.
Ve bu çetin mücadele sona erince, Zanaat
Tüm görkemiyle kafasını kaldıracak,
Ve bir daha kesme, acemiler ve rüşvet
Ekmek peşinde koşan dürüst çalışanları yoksun
bırakmayacak.[120]

Gerçekten de, makineli örücüler, alet kırmak için bile anayasal bir yaptırım talep ediyorlardı. II. Charles zamanında verilen Berat'ta, Makineli Örücüler Şirketi'ne ürünleri incelemek ve kötü ya da hileli malları yok etmek için temsilciler atama yetkisi verilmişti. Bu yetkileri şimdi Luddcular hak olarak görüyorlardı. Eylemlerine karşı yönetimin yaptığı açıklamalara, "Her Nerede"yseler, "Her Ne Zaman"larla dolu bir karşı DEKLARASYON yayınlayarak cevap veriyorlar ve "aşağıdaki sahte malları yapan ve şimdiye kadar Ustalar ve Çalışanlar arasında kabul edilmiş normal ücretleri ödemeyenlerin her türlü makinelerini kırıp yok etmenin hem niyetleri hem de anayasal hakları olduğunu" ilân ediyorlardı.[121]

Nottinghamshire Luddculuğunun belli başlı iki evresi 1811 Mart'ı ile 1812 Ocak'ı arasındaydı ve bu dönem içinde, Mart ve Nisan ile Kasım'dan Ocak'a makine kırmanın Leicestershire ve Derbyshire de yayıldığı iki doruk noktası vardı. Bu evrede değeri 6.000 ile 10.000 sterlin arasında değişen belki bin makine kırılmıştı ve çok sayıda nesne hasar görmüştü. Bu olaylara geri döneceğiz. Ancak Nottingham'da Luddcu ve anayasacı protesto arasında ilginç bir salınım olmuştu ve her ikisinin de -en azından 1814 yılına kadar- Luddcu ve (muhtemelen Gravener Henson tarafından yönlendirilen) anayasacıların farklı düşüncelerde olmakla birlikte aynı sendikal örgütlenme çerçevesinde yönlendirilmiş olması mümkündür. Luddculuğun ilk evresi, makine kırmanın ağır bir suç sayıldığı Yasa Tasarısının kabul edilmesiyle son buldu. Ned Ludd bu Tasarıyı, DEKLARASYON'unda "en düzmece, çıkarcı ve seçim kazanmaya yönelik" bir yöntemle elde edilmiş "hükümsüz" bir karar olarak niteliyordu. Bununla birlikte 1812

120 H.O. 42.119 ("Poor Jack" melodisiyle).

121 Conant ve Baker'dan İçişleri Bakanlığı'na, H.O. 42.119; Darvall, *a.g.e.* s. 170'te kısmen aktarılmıştır.

Şubat'ında tasarının kabulü makineli örücüleri öylesine telaşlandırdı ki derhal, evrakı (1814'te) ele geçirilen yarı-legal bir örgüt kurarak büyük bir çoğunluğu "Makineli Örücüler Birleşik Komitesi", içinde örgütlendiler.

Nottingham Komitesi'nin attığı ilk adım, Londra, Leicester, Derby ve hattâ Dublin, Tewkesbury ve Glasgow'la yazışmaya başlamak ve bu saldırgan yasa tasarısının, kendi temsilcilerinin Avam Kamarası'nda dinlenebilmesi için ertelenmesi yolunda (başarısız) bir girişimde bulunmak oldu. Yazıştıkları kişilerden gelen tepkiler, herhangi yasal bir örgütlenmenin önünde son derece büyük güçlükler olduğunu göstermektedir. Leicester'den gelen yazı (20 Şubat 1812):

> Esnaf'ın genel bir toplantısını yapabilmek için... Hukuk'un geniş kalkanı altına girmenin ve *County*'nin Yöneticilerinin mutabakatını elde etmenin zorunlu olduğu düşünüldü...

Derby'den (3 Mart 1812) gelen yazıda: "Parlamento'da temsilcisi olan bu Yozlaşmış *Borough*'nun* Yöneticileri, Esnaf'ın Toplantısı'na izin vermeyecekler" deniyordu. Hâlâ 100 ya da o civarda çorapçı esnafının çalıştığı Londra'da, Hatton Garden yöneticileri daha hoşgörülüydü, ama (4 Mart 1812) "iki polis memuru, görüşmelerin yasal olduğu konusunda yöneticilere garanti verebilmek için toplantımıza katıldı." Tewkesbury'den gönderilen bir cevapta (2 Mart), yöneticinin toplantıyı engellediği ve mektupların açıldığı belirtiliyordu. (Henson'la birlikte yazışmaların büyük bir çoğunluğunu idare eden) Thomas Latham, "Tukesbury" Belediye Başkanı'na iğneleyici bir mektup yazıyordu:

> Halk arasında "Yasası" (*Gagging Act*) olarak bilinen o Yasa, Efendim, bilmem biliyor musunuz çoktan öldü, kendi doğal ölümüyle öldü.

Dikkat edilmeliydi ki halk, "*haklarını* kullanamayınca, *öcünü* almak amacıyla suç işlemeye itilebilir"di. Bu güçlüklere rağmen bütün bu merkezlerde komiteler kuruldu ve Sheffield, Sutton-in-

(*) *Rotten Borough*: seçim bölgesi olma özelliğini kaybetmiş ve bu nedenle de 1832 Reform Yasası ile seçim bölgesi olmaktan çıkarılmış *boroughlar* için kullanılan bir terim - ç.n.

Ashfield, Belper, Heanor, Castle, Donnington ve Godalming gibi yerlerdeki çorapçı esnafıyla da yazışmalar sürdürüldü.[122]

Nottingham Komitesi'nin amacı çorapçı esnafına parlamentonun yardımını sağlayacak bir yasanın çıkarılmasıydı. Çeşitli komitelerden, bir asgari ücret yasa tasarısı için talepte bulunulması önerisi geldi. Bu önerilere Nottingham Komitesi karşı çıktı:

> İyi bilinmektedir ki, hükümetler belirli bir *miktar* emek karşılığı ödenen ücretlerin *miktarı*'nın belirlenmesine müdahale etmezler. Çünkü bu durum kendi içinde, tıpkı bizim refahımız ve sıkıntımız gibi, bir azalıp bir çoğalan bir nesne üzerinde bir *maksimumla* bir *minimum* saptamak gibi iğrenç bir uygulamaya yol açar... Artık çok geride kalmış zamanlarda Hükümet'in ücretlerin düzenlenmesine müdahale ettiği doğrudur; ancak Bay Adam Smith'in yazdıkları, toplumun cilalanmış kesiminin bu konudaki kanaatini değiştirmiştir. Dolayısıyla, parlamentonun gücüyle ücretleri artırmaya girişmek, rüzgârları düzenlemeye girişmek kadar saçma bir şey olur.

Açıkçası Henson ve arkadaşları muhalefete karşı önlem almışlardır. İstedikleri ücret artışını garanti etmek için (Nottingham Komitesi'nin iddiasına göre) *dolaylı* kesintileri önleyen daha ayrıntılı bir yasa çıkarılmalıydı:

> Ve Komite o kanıdadır ki... bu kentte ve çevresindeki son tecavüzlerin kökeni, *parlamenter düzenlemelerin yokluğu nedeniyle çorapçıların (işverenlerin), çalışanlara yaptığı çok çeşitli haksızlıklardır.*

Bu nedenle bir dizi ayrıntılı hüküm içeren bir Yasa hazırlanması istenmiştir: (1) "jack"lerin sayısı (yani çorap tezgâhındaki teller) yoluyla çorabın genişliğinin düzenlenmesi, (2) bütün çorapların markalanmasının, böylelikle iyi kalitenin kötüsünden ayrılmasının sağlanması (3) makine danteline yapılacak ödemenin belirlenmesinde "kafes"lerin kullanılmasının zorunlu kılınması, (4) iyi kalite malların kötü kopyalarının yasaklanması, (5) her dükkânda fiyat listelerinin asılmasının zorunlu kılınması, (6) makine

122 Nottingham Arşivi ve *Belgeleri*, VIII, s. 139.

kiralarının belirlenmesinde Yargıçlar'a (*Justices of the Peace*) yetki verilmesi.

Böylece, bu hükümlerin bazılarını içeren ve "aynî ödeme"nin yasaklanmasını öngören, "Makineli Örme İmalatında Hile ve İstismarın Önlenmesine Dair" bir Yasa Teklifi hazırlandı. 1812 Mart'ında, tasarıyı destekleyen bir dilekçe ile aidat-listeleri yaygın bir şekilde dolaştırıldı. Nisan sonuna gelindiğinde makineli örücülerden ("*Nota Bene*: Meslekteki bütün erkekler imzalayabilir ama kadınlar imzalayamaz") 10.000'in üzerinde imza toplanmıştı:

Nottingham	2.629
- - - - - - - - *County*	2.078
Leicester	1.100
- - - - - - - *County*	2.057
Derby	239
- - - - - - *County*	1.809
Tewkesbury	281
Godalming	114
London	92

Aidat listeleri örücülerin kendi safları dışından da, bar sahipleri, manavlar, fırıncılar, kasaplar, değirmenciler, çiftçiler, matbaacılar, kimi çorapçı ustalar ve pekçok zanaatkârdan yaygın destek olduğunu göstermektedir. Hastalık Kulüplerinden (*Sick Clubs*) bağışlar için bir çağrı yayınlanmıştı. Haziran ayında, tasarının Parlamento'nun önüne geldiği sırada, Büyük Yarmouth'daki milis alayından bir asker, alayda bağış toplayabileceğini yazıyordu. Komite, "Lord Biron'un cömert bağışı"na teşekkür ediyordu.

Nisan sonlarından Temmuz'un sonuna kadar Henson, Large, Latham ve diğer delegeler sık sık Londra'ya gidiyorlar ve tasarının görüşmelerine katılıyorlardı. Onların City'ye ilişkin raporları hiç de övgülü değildi. Becerikli sendikacıları yalnızca kibirli bulmakla kalmıyorlar, sendikadan aldıkları masraf ödeneklerinin sonuna kadar genişletilmiş olduğunu belirtiyorlardı. 22 Nisan'da, ilk gecelerini, Lad Lane'deki "*The Swan with Two Necks*"de (İki Boyunlu Kuğu) geçirdiklerini bildiriyorlardı:

> Biftekten oluşan Soğuk Yemek, Yatacak Yer, Garson ve Oda Görevlisi için yirmibeş şiline bizi rahatlatmayı başaracaklarını söylediklerinde, Tommy Small [Large] Kafasını kaşıyarak haykırdı, "Vay Lanet Şeytan!!!!!"

(Henson, Mayıs ayında Nottingham'a döndüğünde, arkadaşlarına yazarak "Londra'nın kokusunun iyileşip iyileşmediğini" soruyordu.) İşin masrafları ağırdı. Yasal işler ve Parlamento için yapılan harcamalar fonların çoğunu yutmuştu ama ayrıca delegelerin harcırahları ve masrafları da vardı; karılarına (haftada 14 şilin) ödenek veriliyor ayrıca tam zamanlı bağış toplama işiyle meşgûl olanlara ayrıca (günde 3 şilin) harçlık veriliyordu. (Haziran ortasında Henson Dublin'e ani bir ziyaret yaptı). Makineli örücülerin tepkileri de aynı değildi. Yünlü çorap üretimi, Nottingham pamukluları kadar kötü etkilenmemiş olan Leicester'de heyecan yoktu. "Kasaba'da bir düzine düzgün adam yok" diye yazıyordu Nisan ayında Large, "ve onlar da esas itibariyle Sherwood Delikanlıları'ndan[123] oluşuyor." Mayıs ayında bir Komite üyesi, basit (iki-iğne) işle uğraşan ve Tasarı'nın esas itibariyle dantel ve ipekli işiyle uğraşanlara yarayacağından kuşku duyan Nottinghamshire köylerindeki destek yetersizliğinden umutsuzlukla söz ediyordu: "İki gün dolaştım bir peni toplayamadım, bir ineğin kocasıymışım gibi yüzüme hoş hoş baktılar." Aylar ilerledikçe, Londra'daki delegelerin ve onların evlerindeki karılarının bakımıyla ilgili masraflar hakkında sorular sorulmaya başlandı. Öte yandan, Komite, davalarını Parlamento'da zayıflatacak olan makine-kırma işini durdurmak için çok çaba harcadı. Bu arada, Mart ayında yedi Luddcunun ondört yıl sürgün cezasına çarptırıldığı Nottingham'da, duygular kabardı. Komite önceki yılların Luddcularının kim olduğunu, onları saflarına almamış olsa da kuşkusuz biliyordu. Orta İngiltere'deki huzursuzluklar sırasındaki tek suikast girişimi Nisan'da meydana geldi ve William Trentham adındaki bir çorapçı (işveren) evinin önünde yaralandı. Saldırıdan önce, "Yüzbaşı"dan gelen imzasız bir mektup, Tentham'ın kadınlara düşük ücret vermesini lanetliyordu:

123 Luddcular.

> Düşünmelisiniz ki Efendim, bu talihsiz Kızlar, ileri derecedeki yoksullukları nedeniyle bir fahişe olma tehlikesiyle çok güçlü bir şekilde karşı karşıyadırlar. Bunların İngiltere'deki en düşük ücretleri aldıklarını bilen Yüzbaşı, onları yakın koruması altına aldığını bildirmekle beni yetkili kılmıştır.

Yerel komitenin sekreteri Leicester'den Londra'daki delegelere karamsarlık içinde yazıyordu:

> Nottingham'lı çorapçı Bay Trantham'ın Pazartesi gecesi kendi kapısı önünde vurulduğunu öğrendim; raporda belirtildiğine göre geçen Cumartesi gecesi çiftine iki peni daha *az ödemiş* ve *Ned Ludd*'a şikâyet etmelerini söylemiş. Bunun ne kadar doğru olduğunu bilemiyorum. Ancak büyük Hakaretlerle toplumun kafasını karıştırmak için şu dönemin uygun olmadığı kesindir.

Londra'daki olayların gelişmesinde ise merhamet uyandıran bir yan vardı. Çorap örücülerinin temsilcileri -ve özellikle Henson-Tasarı'yı inceleyen Parlamento Komisyonu önünde davalarının çok etkili bir savunmasını yapmıştı.[124] Delegeler ayrıca canlı bir lobicilik yürüttüler; Milletvekillerine kötü işçilik ve "kesme" örneklerini gösterdiler, etkili kişilere (Komite'nin fonlarından ödenen) en iyi işlerini hediye olarak dağıttılar. Kral Naibi Prens'e çoraplar, ipek örtüler, ipek baskılar, mendiller sunuldu. Sidmouth, temsilcileri büyük bir nezaketle kabul etti, kızları için çoraplar ve şal ısmarladı ve delegeler başarıya yaklaşmış görünüyorlardı. Tasarının üçüncü kez görüşülmesinin arefesinde (30 Haziran 1812) Henson Nottingham'a bir zafer edasıyla şunları yazıyordu:

> Kral Naibi Prens'in de olumlu baktığını [düşünmemiz] için nedenlerimiz var. Yalnızca, Krallığın her yerinde nefret edilen Bay A. Smith'in çömezlerinin ilkeleri ile mücadele etmemiz gerekecek.

İki gün sonra, umutsuzluk içinde yazıyordu. Hume tasarıya karşı çıkmıştı ve, "bizim işimiz çılgın bir ateş topu gibi üzerlerine geldi-

124 Bkz. *Committee on Framework-Knitters' Petitions* (1812), özellikle s. 38-46. Çalışanların tanıklarından birisi 1780'den beri makine örücülüğü yapan Nottingham'ın tarihçisi John Blackner'di.

ginde Kamara'dan kaçan kırk üye nedeniyle" Avam Kamarası oturumuna son vermişti. Aylar süren dilekçe vermeler, toplanmalar, hukuksal örgütlenme girişimleri ve mağduriyetlerin sonu buydu. Avam Kamarası, Komisyon'da Leicester ve Nottingham'ın büyük çorap imalathanelerinden gelen son dakika önerilerini ve dilekçeleri kabul etti. Ve Avam Kamarası bunun üzerine tasarının çorapçılığa ilişkin *tüm* maddelerini silmeye ve yalnızca dantel ve nakdi ödemeye ilişkin zayıflatılmış maddeleri bırakmaya karar verdi. Bu haberleri Henson Nottingham'a çok öfkeli bir ek notuyla bildiriyordu:

> P.S. Şimdi, canlarının istediği gibi, Ücretlerde Kesinti yapabilir, Kesebilir, Rüşvetle yola getirebilir, Tek Pamuklu Yapabilir ve Kandırabilir, Soyabilir, Azar azar aşırabilir ve zulmedebilirler.

Bazı hükümlerin yeniden ele alınmasını sağlamak umuduyla delegeler Radikal lidere başvurdular:

> Sir Francis Burdett bize Parlamento'nun hiçbir zaman İşverenlerle Çalışanlar arasındaki anlaşmazlıklara karışmadığını söyledi... Sir Francis bizi desteklemek için birleşime katılmadı ve Avam Kamarası'nı terk etti... bizim tasarımızın savunucusu Parlamento'nun *bakanlar* tarafı oldu.

Zayıflatılmış Tasarı üçüncü kez görüşülmesinden sonra, 21 Temmuz'da, muhalefetten Hume'un uzun konuşmasına rağmen gerçekten kabul edildi: "Bakanlar tasarıdan yanaydı ve yasalaştığı zaman Avam Kamarası'nda yalnızca 12 kişi vardı; bütün Vatanseverler, her zaman olduğu gibi kaçtılar." Ancak "bakanlar tarafı"nın nasıl bir oyun oynadığını anlamak zordur zira üç gün sonra tasarı Lordlar Kamarası'nda hiç tereddütsüz reddedildi. Tasarıya karşı en güçlü konuşma (lehine yapılan herhangi bir konuşma yoktu) Lord Sidmouth'dan geldi: "bu Kamara'ya bir daha içinde böyle bir ilkenin yer aldığı bir tasarı getirme girişiminin olmaması için Tanrı'ya güveniyor"du.[125]

Bu hiçbir şekilde makineli örücüler örgütlenmesinin öyküsünün sonu değildi. Kısaca, tasarının yenilgisinden sonra Komite birliği güçlendirecek önlemler aldı. "Marangozların, Terzilerin,

125 Nottingham Arşivi, 3984, I ve II; *Belgeler*, VIII, s. 139-162; Hammonds, *a.g.e.*, s. 229, 270.

Ayakkabıcıların ve Bıçakçıların kendi birliklerini nasıl yönettiklerine" ilişkin incelemeler yapıldı. Yeni bir tüzük (muhtemelen Sir Samuel Rommily'nin tavsiyelerine uyularak) hazırlandı ve birliğe "Parlamenter Yardım Sağlamak ve Tekniğin Gelişmesi için Makine Ustalarını Özendirme Derneği" adı verildi.[126] Bu şekliyle yaklaşık iki yıl kadar etkili bir varlık gösterdi; işsislik, grev ödemeleri ve başka yararlar sağlandı; birlik başarılı bir şekilde kendi üyelerinden bazılarını doğrudan imalatta istihdam etti; ve faaliyetleri Luddculuğun nüksetmesini önleyecek kadar etkili oldu. Bununla birlikte 1814'te makine-kırma tecavüzleri, bir rivayete göre Henson'un ve "anayasacı" grubun arzusuna rağmen, bir başka rivayete göre ise küçük Luddcu gruplar zaten birlik fonlarıyla desteklendiği için, sendikal hareketi güçlendirmek üzere yeniden başladı. Nottingham'daki büyük çorapçı mağazalarından birisindeki grev, bir süredir birliğin toplantılarını ortaya çıkarabilmek için casuslar kullanan çorapçıların ve Belediye Meclisi'nin "gizli bir komitesi"nin eylemine yol açtı. Birliğin yöneticilerinden ikisi yakalandı ve hapse atıldı ve evrakına el konuldu. Makine kırma aralıklarla 1817'ye kadar devam etti. Ama aynı yıllarda birliğin yeraltı faaliyetini canlı bir şekilde sürdürdüğü açıktır. Yıllar geçtikçe gizlilik yerini açık müzakerelere olduğu kadar, kitlesel ve disiplinli açık gösterilere bırakıyordu.[127]

Bu tarihin büyük kısmı Luddculuk sonrası döneme aittir. Ancak makineli örgü işini düzenlemeye yönelik sonuçsuz kalmış Yasa Tasarısının öyküsü Luddcu yıllarda sendikacılık musibetini temize çıkarmaktadır. Her ne kadar dokumacıların ya da kırpıcıların liderlerinin akıllarından geçeni bilebilmek için gerekli belgelere sahip değilsek de 1800 ile 1812 yılları arasındaki semeresiz

126 *Articles and General Regulations*'ın (Nottingham, 1813) Nottingham Arşivi, 3984 II, f. 126'daki kopyası.

127 Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 229-254; W. Felkin, *a.g.e.*, s. 238; A. Temple Patterson, *a.g.e.*, Bölüm VI ve VII; Darvall, *a.g.e.*, s. 139-150, 155-159; Aspinall, *a.g.e.*, 169-183, 230, 234-242, 320-328. Henson, kısa bir süre için tam zamanlı olarak Birlik'te çalıştı. 1816 yılında Ayni Ödeme Yasaları'nı ihlal ettikleri gerekçesiyle çorapçılara karşı iki başarılı eylem gerçekleştirdi. 1817 yılında Londra'da mahkûm edilmiş olan Luddcuların hayatının bağışlanması için faaliyet gösterdiği bir sırada tutuklandı ve herhangi bir iddia olmaksızın, *Habeas Corpus*'un askıda bulunduğu dönemde onsekiz ay hapis yattı. Aşağıda "Demagoglar ve Şehitler" Bölümüne bakınız.

ve pahalı parlamento mücadelesinde onlar da benzer deneyimlerle karşılaşmış olmalıdırlar. Lancashire pamuklu dokumacılarının öyküsünü oldukça ayrıntılı bir şekilde izlemiş bulunuyoruz. Ancak belirtilmelidir ki, Lancashire'de Luddculuk tıpkı çorap ve yünlü endüstrilerindekine paralel olarak *laissez faire* ve paternalizm arasındaki krizden doğmuştur. 1800 ve 1803 gibi geç bir tarihte yoğun ajitasyondan sonra dokumacılar Pamuklu Tahkim Yasaları'yla hiç değilse biçimsel olarak bir koruma elde etmeyi başarmışlardı. Dokumacılar, çoktan beri Glasgow'un pamuklu dokumacılarıyla yazışıyorlardı (ve Boltonlu Albay Fletcher'e bakılırsa) onların ajitasyonları "*Jakoben Dernekleri*'nde uç vermiş ve de Dokumacıların kafalarını sürekli olarak Heyecan içinde tutmayı amaçlamıştır..."[128] Tahkim Yasaları'nın zaferi aldatıcıdır. Yöneticilere duruma müdahale etme ve asgari ücreti saptama konusunda yeni yetkiler verilirken;

> gerek rütbe gerekse çıkar bakımından işverenlerle daha sıkı bir ittifak içinde bulunan ve ayrıca yeme-içme konusunda onlara daha yakın olan Yöneticiler işi gevşek tutmuşlardır.[129]

Asgari ücret yasası için yapılan ajitasyon ilk kriz noktasına, dilekçeler, gösteriler ve grevlerle 1807-1808 yılında ulaşmış ve Albay Hanson'un tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır.[130] Örgütlenmede önde gelen bir rol oynadığını iddia eden İskoçyalı bir tanığa göre, merkezi Glasgow'da bulunan, Lancashire, İskoçya, Carlisle ve Kuzey İrlanda'da güçlü merkezleri olan ülke çapında etkili bir dokumacılar birliği 1809 yılından 1812 sonuna kadar varlık göstermiştir.[131] 1811 yılında dokumacılar, bir asgari ücret yasası elde etmek için yeni bir girişimde bulunmuşlardır. Vicdansız işverenlere karşı koruma talep eden dilekçeler Manchester'de 40.000, İskoçya'da 30.000 ve Bolton'da 7.000 dokumacı tarafından imzalanmıştır. 1812 yılında dokumacıların konseylerinde bazı farklı-

128 Hammonds, *a.g.e.*, s. 67 ve (Tahkim Yasaları için) s. 62-69, 72 vd.

129 Ezilenlere Acıyan Birisi, *The Beggar's Complaints Against Rack-Rent Landlords, Corn Factors, Great Farmers, Monopolizers, Paper Money Makers and War...* (Sheffield, 1812), s. 100 vd.

130 "Dokumacılar" başlıklı bölüme bakınız.

131 A.B. Richmond, *a.g.e.*, s. 14-28.

lıklar ortaya çıktığı ve Lancashirelilerin her türlü korumadan umudu keserek Luddculuğa yöneldikleri; Glasgow ve Carlislelilerin ise ücret düzenlemeleri ve çıraklık konularında mahkemelerde uzun ve pahalı davalara kalkıştıkları anlaşılmaktadır. Glasgowlular büyük masrafları göze alarak ve daha yüksek mahkemelere başvurarak aslında davalarını kazanmışlardır. Ancak imalatçılar, Üç Aylık Toplantılar'da yöneticilerin kabul ettiği asgari ücretleri ödemeyi derhal reddetmişler ve bunun sonucunda da (Kasım ve Aralık 1812'de) Aberdin'den Carlisle'ye kadar son derece disiplinli ve iyi hazırlanmış dokumacı grevleri patlak vermiştir. Çalışanlar (Richmond'a göre) "aynı anda tek bir moral çaba" ile yasanın verdiği ücretlerin elde edilmesine ve ayrıca "toplumdaki mevkilerinin korunması için son bir direnişe" kararlıydılar. Yasa içinde hareket etmek ve her türlü görüşmeye açık olmak için ellerinden geleni yapan Glasgowlu liderler ("harikulade soğukkanlılık ve yetenek sahibi adamlar") derhal tutuklanmışlar ve dört aydan onsekiz aya değişen hapis cezalarına çarptırılmışlardır. İki yıl sonra, 5 Eliz c.4'ün çıraklığa ilişkin hükümleri ilga edildiğinde verilen (bu kez Lancshire dokumacılarından) yeni bir dilekçe, "söz konusu Yasa'yı ilga eden mevcut Yasa Tasarısı'nın, dilekçecilerin moralini anlatılamayacak kadar bozduğunu ve hiçbir umut kalmadığını..." ilân ediyordu.[132]

Glasgowlu dokumacı liderlerinin görmüş olduğu muamele, bu sırada sendikacıların karşı karşıya bulundukları durumun çok çirkin bir örneği idi. Ve bu noktada, Luddculuğu başlatan nedenlere ilişkin çözümlememizi toparlayabiliriz. Luddculuğu, Kraliyet Emirnameleri'nin basit etki ve tepkilerine bağlayan beyhude "ekonomist" bir açıklamaya dayandırmak kuşkusuz kolaydır. Napoléon'un Kıta Sistemi'nin ve misilleme niteliğindeki Emirnamelerin Britanya tekstil piyasalarını öylesine etkilediği ve Lancashire, Yorkshire ve Orta İngiltere'de endüstrilerin durgunluk içine girdiği doğrudur. Hem savaş hem de birbirini izleyen kötü rekolteler, fiyatların "kıtlık" düzeyine yükselmesine katkıda bulunmuştur. Ancak bu Luddculuğun açıklaması için yeterli değildir; onun bel-

132 Richmond, *a.g.e.*, s. 29-40 ve Richmond'un kanıtları için bkz. *Second Report... Artizans and Machinery* (1824), s. 59 vd; Hammonds, *a.g.e.*, s. 85-88; Aspinall, *a.g.e.*, s. 137-150 özellikle J.J. Dillon'dan Sidmouth'a, s. 143 vd.

ki nedenini açıklayabilir ama niteliğini açıklayamaz. Bu ıstırap yılları, 1811 ve 1812, mevcut hoşnutsuzluklara, sürekli açlığın en son hoşnutsuzluğunu eklemiştir. Bu durum en basiretsiz işverenin, işgücünden tasarruf etmek ve onun değerini ucuzlatmak için başvurduğu her vasıtanın (mekanik tezgâh, çulha tezgâhı ya da "kesme"ler) daha da iğrenç görünmesine neden olmuştur. Ancak Luddculuğun niteliği kör bir protesto ya da (pekçok başka yörede yer almış olduğu gibi) yiyecek ayaklanması değildir. Luddculuğu "ilkel" bir tür sendikal hareket olarak tanımlamak da yeterli olmaz. Görmüş olduğumuz gibi, Luddculuğu örgütleyen, koruyan ya da göz yuman insanlar ilkellikten çok uzaktılar. Dirayetli ve espriliydiler, Londra'lı zanaatkârlardan sonra "çalışan sınıflar"ın en tutarlı kesimleri arasındaydılar. Bazıları Adam Smith'i okumuş, daha da büyük bir kesimi sendika yasalarını incelemişti. Kırpıcılar, çorapçılar ve dokumacılar, malî işlerini ve yazışmalarını yürüterek, İrlanda'ya kadar delegeler göndererek ve ülkenin batısıyla düzenli iletişim sağlayarak, karmaşık bir örgütlenmeyi başarabilecek durumdaydılar. Tümünün, temsilcileri vasıtasıyla Parlamento ile ilişkisi olmuştu ve usûlüne uygun olarak yetişmiş Nottingham'lı çıraklar şehir meclisine girmiş ve seçmen olmuşlardı.

Luddculuk, paternalist yasaların ilga edildiği ve çalışan insanlar üzerine ve onların vicdanına ve arzusuna rağmen *laissez faire* ekonomi politiğinin empoze edildiği bir kriz noktasında ortaya çıkan bir olgu olarak görülmelidir. 14. ve 15. yüzyıllarda başlayan ve büyük kısmı Tawney'in *Din ve Kapitalizmin Doğuşu*'nda anlatılmış olan bir öykünün son bölümüdür. Bu paternalist yasaların köken itibariyle, çalışan insanlar için, yalnızca sınırlayıcı değil, aynı zamanda cezalandırıcı olduğu yeterince doğrudur. Yine de, bunların içinde vicdansız imalatçı ya da adil olmayan işverene karşı yasal olduğu kadar ahlâki yaptırımları içeren, kalfaları, her ne kadar düşük de olsa, ülkedeki "toplumsal tabaka"lardan biri olarak kabul eden kerim devletin belli belirsiz tüzel bir imajı söz konusuydu. Yargıçlar (*Justices of Peace*), en azından kuramsal olarak, en uç noktalarda hakemliğine ya da korumasına başvuralan insanlardı. Her ne kadar deneyim, çalışan insanlara çok muğlak bir cevap alabileceklerini öğretmişse de yine de yöneticiler bu teoriye göre değerlendiriliyordu. Endüstrinin işlevi onun içinde ça-

lışanlara geçim sağlamaktı; ve de "Zanaat"ın çıkarına açıkça zararlı olan uygulamalar ya da buluşlar suçlanıyordu. Kalfa, sırf işgücü piyasasındaki değerini arttırdığı için değil, bir zanaatkâr olduğu için zanaatı ile gurur duyuyordu. Bütün bunlar, ülkusel olmaktan öteye geçmeyebilir ve 18. yüzyılın sonlarında pejmürde bir hale gelmiş olabilir. Ancak bunlar, en azından zanaatkârın, kalfaların ve pekçok küçük işverenin ne *olması* gerektiği konusunda müracaat ettiği bir nosyon olarak güçlü bir gerçekliğe sahipti. Bundan da öte, idealler daha geleneksel imalatçı toplulukların ananelerinde ve müeyyidelerinde yaşıyordu. Kalfalar, Aziz Crispin ayakkabıcılar yortusunda, Preston "Lonca"larının jübilesinde ya da yün taraklayıcılarının Piskopos Blaise yortusunda bunları tantanayla ve zevkle kutluyorlardı. Eski yarı-yasal birlikler, bu geleneği süslü biletlerinde ya da üyelik kartlarında simgesel olarak sürdürdüler: kırkıcılar özgürlük ve adalet figürleri karşısına haç şeklinde yerleştirilmiş makaslarını gösteren armaları; ayakkabıcılar, "Bütün Dünya Crispin'in Evlatlarının İmalatları Üzerinde Yürüsün" şeklindeki şiarlarıyla; tüm birlikler "MESLEK ADINA" imzalanmış manifesto ve bildirileriyle. Çoğu kez olduğu gibi, gelenek son yıllarına yaklaştıkça, nostaljinin ışığına bulandı.

Üstelik, paternalist yasaların ne kadar hızlı bir şekilde ilga edildiği kimi zaman unutulmaktadır. 1773 gibi geç bir tarihte önemli Spitalfields Yasası çıkarılmış ve bazı değişikliklerle elli yıl yürürlükte kalmıştı. Bu yasa ile, ipekli dokuyanlar, diğer dokumacıların ve çorapçıların elde etmek için boşuna uğraştıkları, yasal asgari ücret hakkını elde etmişlerdi.[133] Etkili olmamış pamuk Tahkim Yasaları (1800-1803) en azından koruma nosyonunu canlı tutmaya yaramıştı. Bundan sonraki on yıllık sürede, hemen hemen tüm korumacı yasalar süpürülüp atıldı. 1803 ile 1808 arasında yünlü ticaretini düzenleyen kurallar askıya alındı ve 1809 yılında yürürlükten kaldırıldı. 1813'te, 5 Eliz. c.4'ün çıraklığa ilişkin hükümleri iptal edildi. 1814 yılında yöneticileri asgari ücret konusunda yetkili kılan hükümler fesh edildi. (Bununla birlikte, işi bitirmeden işyerini terk etmenin suç sayıldığı hüküm varlığını

133 Spitalfields Yasaları için bkz. M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century*, Bölüm IV; Hammonds, *a.g.e.*, s. 209 vd.; J. H. Clapham, "The Spitalfields Acts", *Economic Journal*, Aralık 1916.

korudu.) 1814 yılında Sheffield Bıçakçılar Yasası, bıçakçılık endüstrisinde çıraklığı sınırlandıran hükümleri yürürlükten kaldırdı. Aynı on yıl içinde, Birleşme Yasaları uyarınca herhangi bir doğrudan sendikal hareket için cezalandırılan işçiler, yürürlükten kalkmış yasaların uygulanması için sık sık mahkemelere başvurdular. Böylelikle, yünlü işçilerinin hav makineleri ve çıraklık; çorapçıların "acemiler" ve "aynî ödeme"; pamuklu dokumacıların çıraklık ve zorunlu asgari ücret ve de Londra esnafının (araba imalatçıları, kilit yapımcıları, makine imalatçıları ve diğerleri) 1809 ve 1813 yılları arasında bir düzineden fazla benzer davası oldu.[134] Bu davaların büyük bir çoğunluğu başarısız oldu. Başarılı olan birkaç tanesi ise birliklerin kaynaklarını tüketti ve yıkımlara yol açtı. Son olarak bu yıllar, piyasadaki fiyat oluşumları üzerindeki geleneksel ya da yasal son kontrol mekanizmalarının da yok oluşuna; karaborsacılık ve istifçiliği önlemeye yönelik teamül hukukunu harekete geçirmenin başarısızlığına tanık oldu.[135]

Henson ve Large'ın, Parlamento'daki o pahalı uğraşlarının yüzle çarpılmış acı deneyimini tasavvur etmemiz gerekir. İşçiler olup biteni çok iyi anlıyorlardı. Tam anlamıyla iki ateş arasında kalmışlardı. Bir yandan kurulu düzenin ateşi karşısında kalmışlardı. Taşra yöneticilerinin ve de hattâ *countylerin* en üst yöneticilerinin tümü, *laissez faire*'in inanmış destekçileri değildi. Kimi durumlarda, bu adamlar, kalfaların zararına müdahalede bulunmanın gerçek sıkıntısını çekiyorlar ve büyük işverenlerin yöntemlerine karşı güçlü bir nefret bile besliyorlardı. Ancak, çalışanların hoşnutsuzluğunun sesli ve etkili bir şekilde dile getirildiği anlarda aynı zamanda düzenin değerleri tehdit edilmiş oluyordu. Eski tip bir eşraf, kapısında pasif bir kâhya olarak beliren aç bir çorapçıya acıyabilirdi. Lakin, gizli komitelere, sokak gösterilerine, grevlere ve servetin tahrip edilmesine hoşgörüsü yoktu.

Öte yandan, çalışan insanlar, *laissez faire*'in müritlerinden her gün yeni takviyeler alan kendi işverenlerinin ateşi karşısındaydılar. 1815 Tahıl Yasaları, aristokrasi ve *gentry*'nin bu doktrinleri onaylamaktan ne kadar uzak olduğunu gözler önüne sermiştir. Ancak savaş sırasındaki Hükümet, sırf karşı-devrimci oportü-

134 Bkz. T.K. Derry, "Repeal of the Apprenticeship Clauses", s. 71-72.

135 "Iblis'in Mevzileri" bölümüne bakınız.

nizmden kaynaklanan bir bakış açısıyla, ve toprak sahiplerinin çıkarlarına değil de işçi sınıfına karşı kullanılmak koşuluyla "serbest rekabet" tartışmalarını benimsemeyi uygun bulmuştur. Gerçekten de Sidmouth, 1813'te ücret tahkimini kaldırmaya yönelirken meselenin tartışılabilecek bir yanı olmadığını düşünüyordu:

> İşlerin hem işveren hem de hizmetçi açısından, ama özellikle ikincisi açısından ne kadar tehlikeli bir hale geldiğini görmek için siz Lord Hazretleri'ninki gibi aydınlanmış kafalara gerek yoktur. Dolayısıyla, bu tehlikeli yasaların fesh edilmesinin kaçınılmazlığı konusunda herkes ikna edilmelidir.[136]

Kırpıcılar ve makineli örücülerin temsilcileri Bakanlardan azar işitmişlerse, Hume ya da hattâ Burdett gibi Radikallerden de herhangi bir teselli bulmamışlardır. Bir yandan düzenin değerleri, diğer yandan ekonomik özgürlüğün değerleri karşılarına çıkmıştır. Arada, bir kısım kafası karışmış ve kimisi belki yapılan haksızlığa karşı belli belirsiz bir suçluluk duygusuna kapılmış millletvekili ise, en kolay yolu seçmiştir: "bizim işimiz çılgın bir ateş topu gibi üzerlerine geldiğinde Kamara'dan kaçtılar."

Lordlar Kamarası'nda makine kırmayı temel bir suç sayan Tasarı'ya karşı çıkan ünlü konuşmasında Byron, mübalağa etmiyordu: "Kurtarmaya ya da ferahlatmaya ilişkin bir öneri geldi mi tereddüt ediyorsunuz, üzerinde yıllarca duruyorsunuz, kurcalıyorsunuz, vakit kazanmaya çalışıyorsunuz; ama ölüm cezası getiren bir tasarı, sonucu bir an bile düşünülmeden derhal geçmelidir." İşçiler, ne kadar ülküsel de olsa, kendilerini toplumun geri kalan kısmıyla karşılıklı görev ve yükümlülükler çerçevesinde bir araya getiren bağların birbiri ardı sıra koparıldığını hissediyorlardı. Anayasanın gölgesinin ötesine atılıyorlardı. Hoşnutsuzluk en çok, dokumacılar ve çorapçılar gibi, zanaatkâr statülerinin dinamitlendiğini algılayanlar arasında en acı bir şekilde kendini hissettiriyordu. 1811 yılında Derby'nin Sıradan İpek İşçileri, çorap işverenlerine başvurdular:

> Büyük değeri olan malzemeyle çalışan hünerli zanaatkârlar olarak... kendimizi toplumda daha yüksek bir yeri hak etmiş

136 Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 87.

olarak görüyoruz: ücret yönünden birinci dereceden makine ustalarıyla aynı düzeyde olmalıyız... Bir birleşme yasası tarafından kuşatılmış olduğumuz için, topluca ücret artışı talep ettiğimizi size söyleyemiyoruz ama fazla çalışma için emeğimizin karşılığını almamız gerektiğini ADALETİN TALEP ETTİĞİNİ size söyleyebiliriz.[137]

Lancashire dokumacılarının bir komitesi, 1811 yılında şu açıklamayı yapıyordu: "Yasama'nın daha az önemli konulara müdahale ettiğini - tahıl fiyatlarını düzenlemek, *ekmek* için tüzük... *Yargıçların* ve *Ruhbanın* ücretlerini arttırmak için yasa çıkardığını düşündüğümüzde, bu Komite, böylesine gerekli şartlar altında Yasama'nın müdahalesinin nasıl uygunsuz olabileceğini anlamakta büyük güçlük çekmektedir":

> Avam Kamarası'na girecek üyeler için 70.000 oya sahip olmuş olsaydınız, sizin başvurunuz böylesine kayıtsızlık demeyelim, ilgisizlikle karşılanır mıydı? İnanıyoruz ki karşılanmazdı.[138]

O zaman ilk olarak Luddculuğu bu bağlamda görmeliyiz. Kalfalar ve zanaatkârlar, kendilerini anayasal haklarından edilmiş olarak görüyorlardı ve bu derinden hissedilen bir inançtı. Ned Ludd, "Yasa ve Teamül"le derinlere kök salmış, az sayıda işveren ya da hattâ Parlamento tarafından bir tarafa atılan hakların ("Mesleğin oybirliği ile savunucusu") bir "Islahatçı" ya da "Büyük Cellat"tı:

> Gözüpek Robin Hood hakkındaki o eski kafiyeleri bir daha tekrarlamayın,
> Onun kahramanlıklarını artık pek takdir etmiyorum.
> Ben General Ludd'un başarılarını anlatacağım,
> Şimdi Nottinghamshire'in Kahramanı...[139]

Ayrıca ikinci olarak, çorapçıların ya da kırpıcıların içine itilmiş bulundukları tecrit edilmişliği de büyütmememiz gerekir. Ludd-

137 *Nottingham Review*, 20 Aralık 1811.

138 H.O. 42.117. Bu dikkat çekici belgeden daha geniş alıntılar için Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 84-85.

139 *General Ludd's Triumph*, H.O. 42.149'da.

cu "tecavüz"ler sırasında, makine kırıcılar, Orta İngiltere'de ve West Riding'de kamuoyunun desteğine sahiptiler. Büyük işverenler ve genel olarak fabrika sistemi, binlerce küçük iş sahibi arasında muazzam bir husumet yaratmıştı. 1795 yılında West Riding'in küçük kumaş işverenleri, "Kumaş imalatını sürdürmek için eski sistemin tümüyle ihya edilmesini ve korunmasını..." öngören bir Yasa Tasarısı için aktif olarak çalışmışlardı:

> Son zamanlara kadar, kumaşın *County*'nin çeşitli köylerinde oturan kişilerce üretildiği ve Leeds'in halka açık salonlarında kumaş imalatıyla uğraşmayan tüccarlara satıldığı bir Sistem vardı.
>
> Son günlerde, kimi tüccarlar Kumaş imalatçısı olmuşlar ve de bu imalatı daha iyi yapabilmek için Fabrika denilen ve içinde Kumaşçıları hizmetçileri olarak çalıştırmak istedikleri büyük Binalar dikmişler ve böylece o insanlar aileleri ile birlikte, daha önce belirtildiği gibi dağılmışlar ve bu bağımsız Durumdaki Binalar içinde ya da civarında bir araya gelmişlerdir.

Tüccar-imalatçıları salonlarda kumaş satın alarak kendi siparişlerini desteklemekten alıkoymayı öngören Tasarı'nın amacı, "daha Bağımsız, Verimli ve Ahlâki olan ve dolayısıyla Krallık'taki herhangi bir diğer İmalat Dalı'ndan daha Mutlu Meslek Sistemini korumak"tı.[140]

Bir "hizmetçi", işverenin emrine ve disiplinine tâbi bir kiralık ücretli işçi ile, istediği zaman "gidip gelebilen" zanaatkâr arasındaki statü farkı, insanların öteye beriye itelenmektense uğruna kan dökebilecekleri kadar genişti. Ve toplumun değerler sisteminde bu aşağılanmaya karşı direnenler haklıydı. 1797 yılında Bradford'ta ilk buharlı fabrika, yuhalayan ve tehditler savuran kalabalıkların eşliğinde kuruldu. West Riding'in "küçük yapımcıları", Penninelerin ötesindeki Arkwright'ın çok bacalı zürriyetinde kendi yerli endüstrilerinin ölüm fermanını görüyorlardı. "Kurum"u ya da "Kumaşçılar Topluluğu"nu 1802 ile 1806 yılları arasında destekleyen küçük işverenler, genel bir ahlâki ekonomi teorisine dayanıyorlardı.

---

140 M.S. "Heads of Proposed Bill...", Halifax Araştırma Kütüphanesi.

Yeni pamuklu fabrikalarının ne kötü bir üne sahip olduğunu unutuvermek kolaydır. Onlar çocukların içine tıkıldığı devasa hapishaneler, ahlâksızlığın ve endüstriyel çatışmanın, sömürünün merkezleriydi;[141] ve hepsinden önemlisi çalışkan zanaatkârı "bağımlı bir Konuma" indirgiyordu. Toplum için bir yaşam biçimi tehlikedeydi ve dolayısıyla kırpıcının belirli makinelere karşı direnişini, belirli bir grup vasıflı işçinin yalnızca kendi geçimini sağlama mücadelesinin ötesinde bir şey olarak görmeliyiz. Bu makineler, fabrika *sisteminin* saldırısını simgeliyordu. Bazı kumaşçıların sahip olduğu ahlâki peşin hükümler öylesine güçlüydü ki, emek tasarrufu sağlayan buluşların bilinçli bir şekilde yasaklandığı durumlar biliyoruz. Richard Oastler'in babası, 1800 yılında, "yoksulların sefalet ve aşağılanmasını sağlayan, zenginler adına bir baskı aracı" olarak gördüğü makineleri kullanmaktansa başarılı işini satmıştı.[142] Her türden kumaşçı, giysi yapımcısı, zanaatkâr ve işçinin ve hattâ kimi profesyonellerin sahip oldukları bu duygu Luddculara mesnet teşkil etmiş ve koruma sağlamıştı. 1812 yılında West Riding'deki birliklere komuta eden General Grey, dehşete düşmüş bir şekilde şu yorumu yapıyordu:

> hattâ Sakinlerin daha saygın kesiminin kanaat ve istekleri bile şu sırada Hav Fabrikaları ve Çulha Tezgâhları konusunda o kötü niyetli ve kandırılmış ahalinin öfkesiyle nasıl bir uyum içindedir ve bu durum imalat dalında çalışan farklı tipte fabrikaları olan kişilere de sirayet etmektedir...[143]

Bu duygular makinelerde çok fazla gelişmenin söz konusu olmadığı Orta İngiltere'de de vardı. Çorapçı ustaları, esnaf, zanaatkârlar ve hattâ çorapçıların (işverenlerin) bazısı, en azından 1812 yılında Parlamento'ya yapılan başvuru sırasında bütünüyle maki-

---

141 *Political Register*'da, 23 Temmuz 1803'te Tory Cobbett'in yazdığı şu satırlarla: "Pazar günleri serbest bırakılan, imalathane adı verilen o bulaşıcı hastalık yayan hapishanelere tıkılmış çocuklar uyuşmuş kollarını bacaklarını hareket ettirebiliyorlardı..."; Liberal *Leeds Mercury*'deki (6 Mart 1802) şu satırları karşılaştırın: "bu ve diğer şehirlerdeki büyük imalathaneler her türlü küfür ve müstehcenliğin seminerleri haline gelmiştir... Bu gözlemin gerçekliği tartışılamaz."

142 Driver, *a.g.e.*, s. 17-18.

143 Darvall, *a.g.e.*, s. 62.

neli örücülerin yanındaydı. Makine kırmayı büyük bir cürüm sayan Yasa, çıkarları gereği bunu savunması gereken çorapçılar tarafından bile hakir görülüyordu. Ve bütün bunların ışığında, o yılların Luddculuğunun makinelere karşı gözü kapalı bir karşı çıkış olduğu konusundaki genellikle kabul edilmiş tablo, giderek daha da az savunulabilir bir hale gelmektedir. Burada sorun olan asıl konu, kapitalistin, mesleğin ananelerini, ister yeni makineler, fabrika sistemi, isterse sınırsız rekabet, fiyatları kırma, rakiplerini baltalama ve zanaatın standardını düşürme yoluyla hiçe sayma "özgürlüğü" idi. 19. yüzyılın başında, ticaretin her türlü "sınırlayıcı uygulama"dan kurtarılması gerekliliğinin hem kaçınılmaz hem de "ilerici" bir şey olduğu nosyonuna da alışığız. Ancak servetini bu yollarla edinmiş, yalnızca kıskamlan değil, *ahlâk dışı* ve *yasadışı* yollara başvurmamış "özgür" bir fabrika sahibi ya da büyük çorapçı ya da pamuklu imalatçısı bulmak için hayal gücüne ihtiyaç vardır. Haklı fiyat ve adil ücret geleneği, "alt tabakalar" arasında kimi zaman sanıldığından daha uzun yaşamıştır. Onlar *laissez faire*'i, özgürlük olarak değil "iğrenç bir zulüm" olarak görüyorlardı. Bir adamın ya da birkaç kişinin hemcinslerine açıkça zarar verebilecek uygulamalar içine girmesinde herhangi bir "doğa yasası" göremiyorlardı. "Çok Sevgili Kardeşimiz ve Baş Komutanımız Edward Ludd'a" hitap eden "Olağanüstü Deklerasyon", "İş"in tüm bu ahlâki nosyonlarını bir araya getirmektedir:

> Gerçi bize anlatıldığına göre, Genel Ajitatörler Kuzey Mekaniklerin şikâyetlerini gidermek için toplanmışlar ve Nottingham Şehri'nden Britanya Dantel İmalatçısı o Charles Lacy çeşitli hileli ve zalimane Eylemlerden, yani Sevgili Kardeşlerimizden yedi yüz kadarını yoksulluk ve sefalete düşürmekten... İşe Yaramaz Bir İplikten hileli Pamuklu İğne Dantelası yaparak toplam onbeş bin sterlin elde etmek ve böylelikle Pamuklu Dantel işini ve dolayısıyla da rahatları ve yaşamları o imalatın devamına bağlı olan bizim değerli ve çok sevgili kardeşlerimizi mahvetmekten suçlu bulunmuştur.
>
> Adı geçen Charles Lacy'nin en şeytanca saiklerle hareket ettiği tarafımızdan anlaşılmıştır, dolayısıyla biz... anılan onbeş bin sterline el konulmasına karar verdik, ve bu nedenle anı-

lan tutarı Charles Lacy'nin eşit paylar halinde, 1807 yılında Halis Pamuklu'yu yapan Çalışanlara paylaştırmasını talep ediyoruz...[144]

Demek ki bu açıdan Luddculuk, geçmişte çalışan topluluğun geleneği ile müeyyidelenmiş, ama artık hükümsüz olmuş paternalist yasayı hatırlayan insanların sınır tanımaz endüstri kapitalizmine karşı şiddetli bir duygu patlaması olarak görülebilir. Ancak bu noktada "tutucu" terimi bazı dudaklara çok kolaylıkla gelivermektedir. Luddculara (o zaman ve daha sonra) makinelerin yararları ya da "serbest" rekabetin yararlı sonuçları konusunda yapılan bütün nasihatlara rağmen, kısa dönemli etkilerin en gerçekçi değerlendirmesini, risale yazanlar değil, -her halükârda bu iddiaları kendi kafalarında tartabilecek kadar zeki olan- makine kıranlar yapmıştır. Yok oluveren bir becerinin en açık örneğini kırpıcıların durumu gözler önüne sermektedir:

> 1806 ile 1817 arasında Yorkshire'deki hav fabrikalarının sayısı 5'ten 72'ye, makine ile çalıştırılan makasların sayısı 100'den 1462'ye çıkmıştır; ve 3378 kırkıcıdan en az 1170'i işinden olmuş, 1445'i ise kısmen istihdam edilmiştir.[145]

Onların yerini vasıfsız işçiler ve çocuklar almıştır. 1841 tarihli bir anlatıma göre:

> 1814 yılında Leeds'de 1733 kırpıcı vardı ve hepsi tam olarak istihdam ediliyordu: ve şimdi, makinelerin devreye girmesinden sonra, kumaşın tümü, esas itibariyle haftada 5-8 şilin alan çocuklarla, 10-14 şilin alan adamlarca işlenmektedir. Eski kırpıcılar bulabildikleri her işi yapmaktadırlar; kimi kâhyalık, kimi sakalık, kimi de çöpçülük yapmakta, ya da portakal, kek, dantel ve kurdela, zencefilli çörek, kara puding vs. vs. satmaktadır.[146]

---

144 Ince bakır levhaya yazılmış "Deklerasyon", Kasım 1811 tarihini taşımaktadır ve Edward Ludd'a, Lacy ödemediği takdirde "Ölüm Cezası verme" ve bunu yerine getireceklere 50 sterlin ödeme yetkisi vermektedir: J. Russell, "The Luddites", *Trans. Thoroton Society*, X, 1906, s. 53-62.

145 E. Lipson, *The History of Woolen and Worsted Industries* (1921), s. 191.

146 W. Dodd, *The Factory System Illustrated*, s. 15.

Bu onurlu bir zanaat için hazin bir sondu. Çorapçıların ve pamuklu dokumacıların daha sonraki tarihi de, geleneğin bozulması ve "sınırlandırıcı uygulamaların" avantajları konusundaki "ilerici" bakış açısına çok fazla delil sunmamaktadır. Dokumacıların geçim kaynaklarının yıkımını yeterince ayrıntılı bir şekilde incelemiş bulunuyoruz. Eğer Endüsti Devrimi'nin el tezgâhı dokumacınınkinden daha yürek parçalayıcı bir olayı varsa o da çorapçılarınkidir. Felkin'e göre, 1819'a gelindiğinde, çorapçıların pekçoğu, günde 16-18 saat çalışma karşılığında haftada 4-7 şilin kazanır duruma sokulmuşlardı; tek umut kaynağı, Ümit Burnu'na göç olanağı idi. 1820'lerde, makine yapımı dantelin (ya da tülbentin) zanaata yeni katılımlar sağlamasıyla bir iyileşme olduysa da bundan sonra gerileme süreklilik kazandı. İçlerinden biri, 1840 yılında Thomas Cooper'a, "Ara sıra ani bir hamle yapıyoruz" demişti: "Ama kısa süre sonra yeniden açlığa dönüyoruz." (4 şilin 6 peniden o sıralarda iş bulabilenlerin ücretinden "ortalama" ücret olarak söz ediliyordu.) Bir yanda tezgâh kirası, bir yanda ücretlerin düşürülmesi ve yapılan kesintiler, cezalar, ayni ödeme gibi küçük sömürü biçimleri karşısında ücreti iyice yıpranmıştı; "Leicester'den yüz mil ötede bile rastlasanız, zavallı makineli örücüyü yüzündeki keder ve o tipik sefalet havasından hemen tanırdınız." Ve bu tek başına, yeni makineler, buhar ya da su gücü devreye girmeden "serbest rekabet" sayesinde olmuştu.[147]

Ürünün ucuzlamasını dikkate alsak bile, endüstride çalışan işçilerin durumlarının kötüleşmesini yirmi ya da otuz yıl öne çeken bir süreci, hiçbir anlamda "ilerici" olarak niteleyemeyiz. Ve bu açıdan bakıldığında Luddculuğu, *geçici* bir çatışma anı olarak görebiliriz. Öte yandan Luddculuğun yüzü, hiçbir zaman geri getirilemeyecek olan paternalist yasa ve geleneklere dönüktü ama eski hakları yeni uygulamalara örnek olması için talep ediyordu. Çeşitli zamanlardaki talepleri arasında yasal asgari ücret, tahkim, kadın ve küçüklerin "çok az ücretle çok fazla çalıştırılması"nın kontrolu, makinelerin açığa çıkardığı vasıflı işçilere işverenlerin iş bulma yükümlülüğü, kalitesiz ürünlerin yasaklanması ve sendikal birleşme hakkı gibi şeyler vardı. Bütün bu talepler geriye baktığı kadar

147 Felkin, *a.g.e.*, s. 441 vd.; T. Cooper, *Life*, s. 137-142. Ayrıca bkz. J.F.C. Harrison, "Chartism in Leicester", A. Briggs, *Chartist Studies* içinde s. 121-129.

ileriye de dönük taleplerdi ve içinde pek de öyle paternalist değil, belli belirsiz de olsa, endüstriyel gelişmenin etik önceliklere göre düzenleneceği ve kâr amacının insanî gereksinmelere tâbi kılınacağı demokratik bir toplum imajı barındırıyordu.

Böylece 1811-1813 yıllarını, suları bir yönde Tudor günlerine, diğer yönde gelecek yüzyılın fabrika yasalarına doğru akan bir ayrım noktası olarak görmeliyiz. Luddcular, Lonca Erbabı'nın son kalanlarından bazılarıydı ama aynı zamanda 10 Saat Hareketi'ne yol açan ajitasyonu ilk başlatanlardı. Her iki yönde de *laissez faire*'e alternatif bir ekonomi politik ve ahlâk vardır. Sanayi Devrimi'nin kritik onyıllarında, çalışan insanlar, tarihte insancıl açıdan en alçaltıcı dogmalardan biri, yani sorumsuz ve sınırsız rekabet karşısında bırakılmanın sıkıntısını çekmişlerdir ve bu baskı altında kaç nesil dışarı işçisi hayatını kaybetmiştir. 10 Saat Yasası'nın geçmesi (1847) üzerine, "orta sınıf ekonomi politiğinin, işçi sınıfı ekonomi politiğine günışığında ilk kez boyun eğdiğini" gören Marx olmuştur.[148] Rawfold'da Cartwright'ın fabrikasına saldıran adamlar, her ne kadar mahçup bir geceyarısı çatışması şeklinde de olsa, bu alternatif ekonomi politiği ilân ediyorlardı.

Sherwood Delikanlıları

Luddculuk halkın kafasında, okuma-yazma bilmeyen el işçilerinin makinelere karşı kendiliğinden ve hoyrat, gözü kapalı bir karşı çıkışı olarak yer etmiştir. Ama makine kırmanın çok daha eski bir tarihi vardır. Malzemenin, tezgâhların, harman makinelerinin tahrip edilmesi, maden kuyularına su doldurulması ya da kuyu başındaki çarkların parçalanması ya da sevilmeyen işverenlerin evlerinin ve mal mülklerinin yakılması ya da çalınması gibi ya da başka doğrudan şiddet biçimlerine 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk yarısında başvurulduğu gibi, 1860'larda, Sheffield'deki bıçak endüstrisinin kimi kesimlerinde "işvereni taciz etmek" hâlâ yaygındı. Bu tür, kimi zaman makineye yönelik yöntemler nefretle karşılanıyordu. Çoğu kez bunlar, geleneksel koşulları zorlamanın, grev kırıcıların, "yasadışı" adamların ya da işverenlerin gözü-

148 K. Marx, *Selected Works* (1942), II, s. 439.

nü korkutmanın ya da daha ziyade grev ya da başka sendikal eylemlerin (çoğu kez etkili olan) yardımcı araçlarıydı.[149]

Luddcu hareket, her ne kadar bu gelenekle ilgiliyse de, birincisi ileri derecede örgütlülüğü, ikincisi içinde yeşerdiği siyasal bağlam açısından, o gelenekten farklı ele alınmalıdır. Bu farklılık belki tek bir özellik halinde özetlenebilir: kaynağını belirli endüstriyel hoşnutsuzluklardan almakla birlikte, Luddculuk, açıkça itiraf edilmeyen devrimci hedeflerin etrafında sürekli olarak dolaşan *ayaklanma-benzeri bir hareket*'ti. Bu onun bütünüyle bilinçli bir devrimci hareket olduğu anlamına gelmemektedir; böyle bir hareket olma eğilimi taşıyordu ve çoğu kez gözden kaçırılan işte bu eğilimdir.

Lancashire'deki Luddculuk en yüksek siyasî içeriği ortaya koyduğu gibi en büyük kendiliğindenliği ve karışıklığı da bünyesinde barındırmıştır. Nottinghamshire'deki Luddculuk ise ileri derecede örgütlü ve disiplinli ve de yalnızca endüstriyel amaçlarla sınırlı bir hareketti. Yorkshire'in Luddculuğu sendikal hareketle, açıkça itiraf edilmeyen hedefler arasında gidip gelmiştir. Bu farklılıkları incelemeye geçmeden önce kısa bir özet sunmalıyız.

Nottingham'da belli başlı karışıklıklar 1811 Mart'ında başladı. "İş ve daha liberal bir fiyat yaygarası yapan" çorap işçilerinin büyük bir gösterisi askerler tarafından dağıtıldı. O gece, kendilerini gizlemeye lüzum görmeyen ve kalabalık tarafından alkışlanan ayaklanmacılar büyücek Arnold köyünde altmış örgü makinesini kırdılar. Kuzey-batı Nottinghamshire'in çorapçı köylerinde karışıklıklar, esas itibariyle geceleri olmak üzere, birkaç hafta sürdü. Özel devriyeler ve askerî birlikler köylerde dolaştıkları halde hiçbir tutuklama yapılamadı.

Her ne kadar bu makine kırma her dönemdekinden daha yaygın bir şekilde belki otuz yıl kadar devam ettiyse de, Mart ve Nisan'daki bu ilk patlama herhangi bir sansasyon yaratmadı. Şu ya da bu türden ayaklanmalar imalatçı yörelerde sık görülen şey-

149 Bkz. E.J. Hobsbawm, "The Machine Brakers", *Past & Present*, 1, Şubat 1952, s. 57 vd. Bu makale, makine kırma fenomeninin genel çerçevesini mükemmel bir şekilde vermekle birlikte, Hobsbawm, (bu bölümde tanımlandığı şekliyle) Luddculukla, makine kırmanın diğer evrelerini birbirinden ayıran özellikleri dikkate almamaktadır.

lerdendi ve üzerinde çok fazla konuşulmadı. Ancak 1811 Kasım'ının başlarında Luddculuk çok daha disiplinli bir biçimde yeniden ortaya çıktı. Makine kırma artık ayaklananların değil, geceleri bir köyden diğerine hızla hareket eden küçük, disiplinli çetelerin işiydi. Nottinghamshire'den, Leicestershire'in ve Derbyshire'in belirli yörelerine sıçradı ve 1812 Şubat'ına kadar aralıksız olarak devam etti. Kasım'ın 10'unda Bulwell'de Hollingsworth adlı bir çorap işvereni işyerini savunmaya kalkınca ciddi bir çatışma çıktı. Karşılıklı ateş edildi ve Luddculardan birisi (Arnold'dan John Westley adlı çorap işçisi) öldü. Onun cesedini alarak geri çekildikten sonra Luddcular geri döndüler, kapıları kırdılar ve makineleri parçaladılar. Üç gün sonra, tüfekler, tabancalar, baltalar ve çekiçlerle silâhlanmış kalabalık bir grup Luddcu, Ashfiled Sutton'daki büyükçe bir çorap imalathanesinin yetmiş makinesini parçaladı. Saldırılar üç aydan fazla bir süre, bazen birbirinden oldukça uzak iki ya da üç köyde birden olmak üzere her gece devam etti.

Aralığın sonlarında, *Leeds Mercury*'nin Nottingham muhabiri şunları yazıyordu: "Son ay bu ülkenin içine düştüğü ayaklanma durumunun bir benzeri I. Charles döneminin o karışık günlerinden sonra hiç görülmemişti." Her saldırı, planlı ve yöntemli olduğunu açıkça gösteriyordu:

> Yalnızca adamların ücretlerini düşürenlerin tezgâhlarını kırıyorlardı; ücretleri düşürmeyenlerin makinelerine dokunulmuyordu; dün gece bir evde, altı makineden dördünü kırdılar, ücretlerini düşürmeyen iki ustaya ait olan diğer iki makineye dokunmadılar.

Luddcular maske takıyorlar ya da kendilerini gizliyorlardı; gözcüleri ve habercileri vardı; "birbirleri ile parolayla haberleşiyorlardı, tüfek ya da tabanca ile ateş edilmesi genellikle tehlike ya da geri çekilme anlamına geliyordu":

> İsyancılar, belirli komutanlar altında silâhlı gruplar halinde aniden ortaya çıkıyorlardı; başlarındaki liderler kim olursa olsun, *General Ludd* diye çağrılıyordu ve onu emirlerine, yetkisini sanki bir Monark'tan almış gibi, güvenle itaat ediliyordu.

Genellikle, Luddculann eylemlerini kutsal yemin altında yürüttüklerine, General'in emrine itaatsizliğin cezasının ölüm olduğuna inanılıyordu.[150]

Aynı zamanda, silâh ele geçirmek için yapılan saldırılar ve Luddcular için para toplama eylemleri daha genel bir durum halini aldı. Ashover'dan gönderilmiş bir mektup, Luddculann nasıl bir yetki ile hareket ettiklerini anlatmaktadır:

> Buraya kendilerini komitenin müfettişi olarak tanıtan iki adam geldi; tek tek çorapçıların evlerine gittüler ve vermiş oldukları listenin dışındaki fiyatlardan adam çalıştıranları dışarı çıkardılar... 12 ya da 14 kadar usta çorapçıyı sanki Kral Naibi Prens'ten yetki almışlar gibi bir puba topladılar. Onları oraya topladıktan sonra, şimdilik benim öğrenebildiğim amaçlarının, tezgâhları kırıldığı için ekmeklerinden olan aileler için para toplamak olduğudur. Normal çıraklık sürecinden geçmemiş bir adamın çalıştığı bir tezgâh ya da bir kadın bulduklarında onları işten çıkardılar ve bunu yapmaya söz verdiklerinde makinenin üzerine şunların yazılı olduğu bir kâğıt yapıştırdılar - "Bu makineler kalsın isteniyorsa bu acemiler işten çıkarılsın."[151]

Pentridge köyünde (beş yıl sonra bir başka bağlamda çok büyük ün kazanacaktır), "köyden geçip makineleri ve onları kullananları yaptıkları iş ve aldıkları ücretler açısından inceledikten sonra hiçbir kötülük yapmadan çekildiler..." Duydukları sempati ya da kendilerini koruma saikiyle olsun, çorapçılar tezgâhlarına şu sözlerin yer aldığı basılı kâğıtlar yapıştırdılar: "BU TEZGAHTA TAM ÜCRETLE KURALINA GÖRE İŞ YAPILIR."[152]

Luddculann olağanüstü başarısı onlara yüksek bir moral sağladı:

> Şimdi zaptedilemeyen güç ve yıldırmayan tehditlerle
> Ölümün kendisi onun ateşini söndüremez
> Orduların varlığı bile onu korkutamaz

---

150 Darvall, *a.g.e.*, s. 67-70; Hammonds, *a.g.e.*, s. 261-265; *Leeds Mercury*, 14, 21 Aralık 1811.

151 Aspinall, *a.g.e.*, s. 118.

152 *Alfred*, 9 Aralık 1811.

Onun başarılı işini engelleyemez
Onun fetihlerinin haberi yayılırken uzağa, yakına
Düşmanları nasıl endişeleniyorlar
Cesareti, azmi onlara korku salıyor
Çünkü onun her şeye kadir kudretli Kolundan korkuyorlar...
Ve bu girişilen kırma işinde
O da kendisini hiçbir yöntemle sınırlamıyor,
Ateşle, suyla onları mahvediyor
Çünkü Doğanın Güçleri amacında ona yardım ediyor.
İster Karayolunda Askerlerce korunsun
Ya da bir odanın içinde güvenle saklansın
Onları gece ve gündüz titretiyor,
Ve hiçbir şey onların kaderini değiştiremiyor.[153]

Yalnızca, sırlarını açıklayanları bildirenlere açıkça "ödül"ler önermekle kalmıyor, fakat aynı zamanda çeşitli bahaneler altında ücra çiftlikleri soyan ya da para toplayan sahte-Luddculara karşı da tehditler savuruyorlardı. "General'in Disiplin"i, Clifton'daki (Nottinghamshire) bir saldırısı sırasında çalınan bazı şeylerle birlikte gönderilen ve malzemenin "Sahiplerine iade edilmesini" talep eden "Bilinmeyen Yabancı"ya yazılmış bir mektupta açıkça görülür:

> ... bunların elime bu şekilde geçmiş olduğunu size büyük bir Üzüntü içinde bildiriyorum ki, daha önce Hiçbir zaman benimle olmamış birilerinin, biz Clifton'dan çıkarken yağmaya giriştiklerini adamlarımla birlikte Clifton'dan ayrıldığımız sırada birisi bana bildirdi ve bu Serserilerin ellerinde üstlerine vazife olmayan bir şeyler olduğunu söyledi; bu nedenle aranmaları gerektiğini emrettim...

Mektup daha korkunç bir şekilde sona eriyordu:

> ...bu Serserilerden birini tam asmak üzere idik ki Askerlerin gelmekte olduğunu öğrendik ve geri çekilmemiz gerektiğinin Doğru olacağını düşündük. İyice Dikkat Et. Bu şeyleri alan adamlar benim orduma tamamiyle yabancı kişilerdir aksi halde bir şeye ellerini sürmeye cesaret edemezlerdi ama bu serse-

153 *General Ludd's Triumph*, H.O. 42.119.

rilikleri karşılığında içlerinden birisi üç dakika süreyle sallandırıldı ve sonra yeniden serbest bırakıldı; ben yoksul ve acı çekenlerin dostu ve zalimlerin düşmanıyım.

GENERAL LUDD[154]

1812 Şubat'ının ilk haftasında - Orta İngiltere'deki Luddculuğun bu başlıca safhası sona erdi. Bunun üç nedeni vardı. Birincisi, Luddcular kısmen başarılı olmuşlardı; çorapçıların çoğu daha iyi ücretler ödemeyi kabul etmiş ve ücretler genel olarak haftada 2 şiline kadar arttırılmıştı. İkincisi, artık o sırada bölgede özel polis gücü ve yerel bekçi gruplarınca desteklenmiş birkaç bin asker bulunuyordu. Üçüncüsü, makine kırmayı, cezası idam olan bir suç haline getiren Yasa Tasarısı şimdi Parlamento'nun önüne gelmişti ve (görmüş olduğumuz gibi) Luddculuk aniden yerini anayasal ajitasyona bıraktı. Bu iş o kadar ani oldu ki, yeni Komite'nin en azından kısmen eski Luddcu yönetimin etkisi altında olmadığına inanmak olanaksızdır.[155] Ancak, tam da Nottingham'daki Luddculuğun pasif hale geldiği bir sırada, onu örnek alan Lancashire ve Yorkshire Luddculuğu tetiklenmiş oldu.

Yorkshire'de Nottingham'dan gelen haberler kırpıcılar tarafından merakla izleniyor ve rivayete göre, *Leeds Mercury*'nin yazdıkları atölyelerde yüksek sesle okunuyordu. Burada aktif Luddculuğun ilk ortaya çıkışı, Ocak ortalarında bir grup yüzü maskeli adamın Leeds Köprüsü'nde ani olarak görünmesiyle oldu. Luddculuk bundan sonra Nottingham'ın disiplin ve taktikleriyle, ama bir merkezden kaynaklanmış olabilecek ya da olmayabilecek çok sayıda tehdit mektubuyla, iyice gelişmiş bir halde ortaya çıktı. Ocak ayında Leeds'in biricik hav fabrikası ateşe verildi; Şubat ayında, çok sayıda hav fabrikası ve çulha tezgâhının bulunduğu Huddersfield ve Spen Valley yörelerinde gece saldırıları başladı. Başarılı saldırılardan birinden sonra;

saldırı işi tamamlanır tamamlanmaz, Lider adamlarını topladı, herkesin adıyla değil de bir numara ile çağrıldığı bir yokla-

154 *Leeds Mercury*, 15 Şubat 1812; *Nottingham Review*, 7 Şubat 1812.

155 Henson, Luddculuğa bir alternatif olarak esnaf kulüplerinin oluşturulmasını tavsiye ettiğini ileri sürmektedir: *Fourth Report... Artizans and Machinery* (1824), s. 282.

ma yaptı; daha sonra tabancalarını ateşlediler... çığlık attılar ve askeri düzenle çekilip gittiler.

Nefret edilen makineler dışında hiçbir şey tahrip edilmedi:

> ... gruptan bir adam, İşverenlerden birisine ne yapılacağını Lider'e sorunca, Lider adamın saçının bir teline bile dokunulmamasını, ama onu bir kere daha ziyaret etme zorunluluğu ortaya çıkarsa hiçbir merhamet göstermeyebileceklerini söyledi.[156]

Leeds, Halifax, Huddersfield ve SpenValley'in (Cleckheaton, Hecmondwike, Gomersal, Birstall, Mirfield, Brighouse, Elland ve "daha uzaktaki yerler" gibi) küçük kumaşçı köylerinde farklı Luddcu "komutanlıklar" olduğu anlaşılmaktadır. Bunların delegeleri, Şubat içinde bir ya da iki hafta sonra Halifax'ta yapılacak ikinci bir toplantı için delegeler göndermiş olmalıdırlar.[157] Leeds'de, Nottingham Luddcularında görülmedik ölçüde isyankâr terimler içeren bir el ilânı dağıtılmıştı:

> Tüm Kırpıcı, Dokumacı vs. ve Genel Olarak Halka.
> Âlicenap Yurttaşlar,
>
> Silâhlarınızla öne çıkarak İslahatçılara, Kötülükleri ıslah etmek, Aptal Yaşlı bir Adamın ve ondan daha aptal oğlunun ve onların Haydut Bakanlarının, tüm Soyluların ve Tiranların menfur Boyunduruğundan kurtulma konusunda yardım etmeniz sizlerden bekleniyor. Gelin, 30.000 Tiran Kırmızı Ceketlinin gözü önünde bir Tiran'ı yere çalan Paris'in cesur Yurttaşlarının Soylu Örneğini izleyelim. Bunu yaparak kendi çıkarlarınıza en iyi şekilde hizmet edeceksiniz. 40.000'den fazla Kahraman, eski Hükümet'i parçalayıp yıkmaya ve yenisini kurmaya hazırdır.
>
> İslahatçılar Ordusu Komutanı General Ludd'a Başvurunuz.[158]

Huddersfield'lı imalatçı Bay Smith adında biri, daha da ürpertici bir mektup almıştı:

---

156 *Leeds Mercury*, 18 Ocak, 29 Şubat 1812; Frank Peel, *a.g.e.*, (1880 baskısı), s. 17.

157 Peel, *a.g.e.*, (1895 baskısı), s. 44. Peel'in anlattıklarının, ayrıntılarda bile genellikle doğru olduğunun yapılan karşılaştırmalarla anlaşıldığının belirtilmesi gerekir.

158 W.B. Crump, *a.g.e.*, s. 229.

> O aşağılık çulha tezgâhlarının sahibi olduğunuz hakkında bilgi henüz gelmiştir ve adamlarım size yazarak onları kaldırmanız konusunda uyarıda bulunmamı benden rica etmişlerdir... Gelecek haftanın sonuna kadar bunları ortadan kaldırmazsanız, Teğmenlerimden birisini en az 300 adamla onları parçalaması için göndereceğim ve unutmayın ki, bizi oraya kadar gelmek zahmetine sokarsanız, bu durum binalarınız yakılıp kül edileceği için sizin felaketinizi arttıracaktır ve de eğer adamlarımdan herhangi birisine ateş etmek basiretsizliğini gösterirseniz, sizi öldürmek ve tüm evlerinizi yakmak üzere emir almışlardır, tezgâhlarını hızla sökmezlerse aynı kaderin onların başına da geleceği konusunda komşularınızı uyarmanız onlar için iyi olacaktır...

Bay Smith ve "Suç Ortakları", yalnızca Huddersfield Ordusu'nda 2.782 And İçmiş Kahraman'ın, Leeds'de ise neredeyse bunun iki katı yeminli adamın bulunduğu konusunda bilgilendiriliyordu:

> Habercilerimizden gelen son mektuplardan, aşağıdaki yerlerde yani Manchester, Wakefield, Halifax, Bradford, Sheffield, Oldham, Rochdale ve de tüm Pamuklu Ülkesi'ndeki imalatçıların yanlışları düzeltmek konusunda kalkıp bize katılacaklarını öğrenmiş bulunuyoruz. Cesur Bay Hanson onları zafere götürecektir. Glasgowlu ve İskoçya'nın pekçok yerindeki Dokumacılar bize katılacaktır. İrlandalı Katolikler son adamına kadar ayaklanıyorlar ve muhtemeldir ki askerlerin Huddersfield'de başıboş dolaşmaktan başka işler yapacağını öğreneceklerdir ve o zaman şimdi onların koruduğu yerlerin vay haline...[159]

On gün sonra (20 Mart 1812) Huddersfield yöresindeki en aktif yönetici, güya Nottingham, Sherwood Ormanı'ndaki "Bir Savcı'dan General Ludd'a" gelen ve "Nottingham'daki Ludd Mahkemesi'nin" hükmünü bildiren bir tehdit mektubunun bizzat muhatabı oldu.[160] Orta İngiltere'dekileri izleyen Yorkshire'deki başarılar,

159 W.B. Crump, *a.g.e.*, s. 229-230. Bay Hanson, muhtemelen, 1808 yılında dokumacıları desteklediği için tutuklanan Albay Hanson'dur.

160 Asa Briggs, *Private and Social Themes in "Shirley"* (Bronte Derneği, 1958), s. 9.

askeriyenin yetersizliği ve de kamuoyunun husumeti, özellikle bu tür saçları diken diken eden mektuplar aldıklarında daha küçük imalatçılara ağır geliyordu. Pekçoğu çulha tezgâhlarını kendileri kırarak, ya da bir yerlere saklayarak açıkça pes ettiler. Rivayete göre, Luddcular geceleri sık sık talim yapıyorlardı: "10'u bir hizada tüfekli adamlar ön sırada duruyor, sonra tabancalılar geliyor... üçüncü sırada el baltaları ve mızraklar ve en arka sırada da silâhsız bir grup yer alıyordu."[161] Ancak halk arasındaki efsaneye göre, en büyük onur payına sahip olanlar, kapıları kırıp açmaya ve tezgâhları parçalamaya yarayan ve "*Enoch*"* adı verdikleri muazzam balyozları kullanan balyozculara aitti. Bu tezgâhları yapan (tıpkı balyozları yaptığı gibi), demircilikten makine yapımcılığına geçmiş Marsdenli Enoch Taylor'du ve Luddcuların sloganı, "Bunları Enoch yaptı, Enoch kıracak" şeklindeydi. Saldırılar, "gerçek balad söyleyicilerinin tarzında", kırpıcıların şarkılarında övülüyordu:

Ve her gece, etraf sessizken
Ve gizlenmişken ay tepenin arkasına
  İşimizi yapmak için ileri atılırız
Balta ile, mızrak ile silâhla!
Ah kırpıcı çocuklarım benim
Yiğit çocuklarım benim,
Şevkle vururlar
Çulha tezgâhları kırılır,
Kırpıcı çocuklarım benim!

Koca Enoch öncülere yine yol gösterecek
Cesaretiniz varsa durdurun onu!
Gücünüz yeterse durdurun onu!
Tüm yiğit adamlar atılın ileri
  Balta ile, mızrak ile silâhla!
Ah kırpıcı çocuklarım benim...[162]

Yorkshire Luddculuğunun belli başlı evresi, yalnızca altı ya da yedi hafta etkin bir varlık gösterdikten sonra Nisan ortalarında

161 A.L. *Sad Times*, s. 112.

(*) *Enoch*: Tevrat'ta Metuşelah'ın babası Hanok (Tevrat, Tekvin, Bab 5) - ç.n.

162 Frank Peel, *Span Valley:Past and Present*, s. 242.

krize girdi. İğrenç makineleri hâlâ kullanan küçük imalatçıların sayısı azalırken, Luddcuların ya bu başarıları yeterli bulmak ya da direnen az sayıdaki büyük fabrikayı tahrip etme girişiminde bulunmak durumunda kaldıkları ortaya çıktı. Onlar ikinci yolu seçtiler. Martın son haftasında Leeds yakınlarındaki iki fabrikaya başarılı bir saldırı yöneltiler; Nisan'ın 9'unda, Wakefield yakınlarındaki Horbury'de bulunan Joseph Foster'in "geniş" kumaş imalathanesi, muhtemelen çeşitli yerlerden derlenmiş yaklaşık 300 kişilik bir Luddcu grubun saldırısına uğradıktan sonra yağmalandı ve ateşe verildi. [163] Şimdi, sahipleri Luddculara karşı koyma konusundaki kararlılıklarıyla ün kazanmış iki büyük işletmeden birine saldırı düzenleneceği herkesçe beklenmeye başlandı. Huddersfield yakınlarındaki Ottiwells'de bulunan William Horsfald öfkeli birisiydi ve saldırıya karşı koymak için sabırsızlanıyordu; adamları silâhlıydı ve saldırıyı karşılamak üzere mazgallar inşâ edilmiş fabrikasına bir top yerleştirmişti. Atının eyer kolanı Luddcu kanına bulanmış olarak dolaşacağını söyleyerek böbürleniyordu ve nefreti öylesine derindi ki, çocuklar bile "Ben General Ludd'um!" diye sokaklarda onunla alay ediyorlardı. Spen Valley'deki Rawfoldslu William Cartwright daha sakin ama daha az kararlı değildi; (kendisinin de yattığı) işyerinde her gece askerler ve silâhlı işçiler, nöbetçiler bulunduruyordu; (dıştaki savunması çökertilirse) direnebilmek için merdivenlere çivili merdaneler, tepeye de bir sülfirik asit tankı yerleştirmişti. Söylenceye göre, Luddcular ilk hedeflerinin hangi fabrika olacağı konusunda kura çektiler. Kura Rawfolds'a çıktı.

Rawfolds'a yapılan saldırı efsane olmuştur. Belki 150 Luddcu katılmıştı (Daha fazlasının beklendiği ama Leeds ve Halifax'tan beklenenlerin zamanında yetişemedikleri söylenmişti). Huddersfield yakınlarındaki Longroyd Bridge'deki küçük bir dükkândan genç kırpıcı George Mellor'un önderliğinde Luddcularla kuşatılmış savunmacılar arasında yirmi dakika kadar süren hararetli bir ateş teatisi oldu. Bu ateş barajının koruması altında bir grup balyozlu ve baltalı adam, fabrikanın sağlam kapılarını kırmak için birbirini izleyen girişimlerde bulundu. Bu grup ciddi zaiyat verdi,

163 *Leeds Mercury*, 11 Nisan 1812; Darvall, *a.g.e.*, s. 114.

ikisi ölümcül olmak üzere en az beş kişi yaralandı. Aniden geri çekilen Luddcular iki ağır yaralıyı geride bıraktılar. Komutanları Mellor'un bir başka yaralıyı (kendi kuzenini) kurtarmak için bu ağır yaralılara yardım edemediği söylendi. Fabrikanın etrafındaki arazi tüfekler, baltalar, mızraklar ve metal aletlerle dolmuştu.

Bu saldırı ve sonrasına ilişkin binlerce ayrıntı, hem işverenlerin hem de halkın folklorunun bir parçası haline geldi. Ve bu noktada durup bunun niçin böyle olduğunu sorgulamamız ve ayrıca 1812 Nisan ve Mayıs'ının siyasal koşullarına, otoritelerin olanaklarına ve Lancashire'deki eşzamanlı olaylara daha derinden bakmamız gerekir.

Bu arkaplanın bir kısmı bize, Charlotte Bronte'nin *Shirley*'inde sadakatla aktarılır. (Cartwright'tan esinlenilen) fabrika sahibi Gerard Moore, haklı olarak, yayın organı *Leeds Mercury* olan, savaşa karşı ya da ilgisiz, ticaretin üzerindeki tüm sınırlamaların kaldırılmasından yana, Hükümet politikalarını ve özellikle de Kraliyet Kararnamelerini sert bir şekilde eleştiren yarı-Whig, yarı-Radikal orta sınıf mensubu olarak gösterilir. Askerî rahip Helstone (Peder Hammond Roberson'dan kuvvetle esinlenilmiştir) bağnaz, "Kilise ve Kral"cı bir Tory'dir; *Leeds Mercury*'i muzır, fabrika sahiplerini ise gayrimemnun ve kendi huzursuzluklarının yaratıcıları olarak görür. Bütün bunlar gerçektir. Charlotte Bronte'nin Jakoben-Whig eşrafı, Bay Yorke, sınıf aidiyeti ve halkın hoşnutsuzluğuna duyduğu sempati arasında kalmıştır ve Luddcu tecavüzler sırasında garip bir şekilde sessiz kalan Yargıçlardan birinden ilham alınmış olabilir.

Shirley'in zaafı, kuşkusuz, Luddculari ve onlara sempati duyanları ele alış tarzındadır. Ancak roman, orta-sınıf mitosunun gerçek bir ifadesidir. 1812 yılında geleneksel sınıf çelişkileri Luddculuk potasına sokulmuştu; fabrika sahibi ve eşraf yıla birbirlerine karşı acı bir husumet içinde girdiler; Luddcular imalatçıları birbiri ardı sıra yıldırırken, Robersonların tepeden bakışları arttı. Bunun üzerine, Rawfolds'daki kafa tutan davranışıyla Cartwright subayların ve Tory eşrafın takdirini ve minnettarlığını kazandı. Kuzeyde, birkaç hafta boyunca, adı Wellington'un adıyla birlikte anılan bir kahraman oldu. Rawfolds'da ateşlenen silâhlar büyük fabrika sahipleri ile otoriteler arasındaki güçlü duygusal

uzlaşmaya işaret ediyordu. Ekonomik çıkar zafer kazanmıştı ve işçi sınıfı Jakobenizmi karşısında kalan imalatçıların nihai sadakatı dramatik bir olayda kendini göstermişti.

Ancak mülk sahibi sınıflara duygusal uzlaşma getiren şey, onlarla çalışan sınıflar arasında daha derin çelişkiler yarattı. Rawfolds saldırısının folklorik söylenceleri, Luddcuların kahramanlığını ve savunucuların katılığını vurgular. Folklor, olayla, özellikle de kişiliklerin karşılıklı duruşları ve cüretleriyle zenginleşir. Geri çekilmeden sonra Cartwright'ın, ölümcül yara almış olan iki adama, Luddcuların sırlarını ifşa etmedikleri sürece, su vermediği ya da yardım etmediği iddia edilmiştir. Hammond Roberson'un bu iki kişiye bir din adamı gibi değil de daha çok bir engizisyon mahkemesi üyesi gibi davrandığı kabul edilmiştir. Adamların ölüm döşeğinde yattığı hanın dışında yüzlerce kişi sokakları arşınlamıştır. Yatak takımlarının üzerinde, (belki de dağlama için kullanılmış) nitrik asit lekeleri görülmüştür ve bilgi vermeleri için işkenceye tâbi tutulduklarına inanılmıştır. Roberson'un, bir Anglikan din adamının ondokuz yaşındaki oğlu olan yaralılardan John Booth'un tepesinde ölüm anında ağzından bir itiraf almak için dikildiği düşünülmüştür. Ölürken genç Booth Roberson'a işaret etmiş, "Sır saklayabilir misiniz?" demiş; meraklı Roberson'un "Evet, evet saklayabilirim" şeklinde cevap vermesi üzerine Booth, "Ben de saklayabilirim" demiş ve kısa süre sonra da ölmüştür.

Yorkshire'de yaşayan Nottingham'lı bir işçinin (belki de sığınmış bir Luddcu) ailesine yazdığı ve otoritelerce ele geçirilen bir mektup ilk tepkiyi ortaya koymaktadır:

> Luddcularla Ordu arasında bir çatışma oldu. Halifax'lı Luddcular beklendikleri anda gelemedikleri için Luddcular yenildiler 16 adam Saray'ı ateşe tuttu orada iki kişi öldü yaralı adamlar uzaklaştırıldı hiçbiri yakalanmadı iki kişi geçen Perşembe günü Otherfield'da [Hudderfield] gömüldü cesetler altı kalıplı mumun bulunduğu karanlık bir odaya konuldu Luddcuların dostlarının her birisi sabahleyin siyah kenarlı ipek önlüklerle onları ziyaret etti. Papazlar onları gömmeyi reddettiler ama Luddcular onların Kilise'de gömülmesinde ıs-

rar ettiler, başında büyük bir taş olsun, yirmi dört saat sonra pekçok kişi onu ziyaret edebilir diye Kilise papazının dalaveresi yüzünden oradan alındı Papaz hiçbir şeye karışmak istemedi.[164]

Saldırıyı izleyen günlerde halkın heyecanını besleyen, askerlerin elinden güçlükle kurtulma, samanlıklarda saklanan yaralı adamlar gibi olaylar eksik olmuyordu. Cartwright'ın fabrikasındaki askerlerden en az birkaç tanesi pek hevesli davranmamışlar ve içlerinden birisi de, "çünkü kardeşlerimden birisini vurabilirim" gerekçesiyle tüm yirmi dakika boyunca tüfeğini ateşlemeyi reddetmiştir. (Cumberland Milis'inden gelmiş olan) talihsiz asker, harp divanına verilmiş ve muhtemelen ölüm demek olan 300 kırbaç cezasına çarptırılmıştı. Ceza Rawfolds'da infaz edilmiş ve Cartwright cezanın büyük bir kısmını affettirerek halk nezdindeki itibarının bir kısmını geri alabilmişti.

Geri aldığı azdı. Orta-sınıf mitosuna göre, Carwright ve Roberson yalnızca günün kahramanları değil, "kötü niyetli adamların", uzak yerlerden gelmiş ve karışıklığı başlatmış esrarengiz ajan ve ajitatörlerin amansız takipçileriydiler. Charlotte Bronte, Gerard Moore hakkında, "liderleri tanımıyordu" diye yazacaktı:

> Büyük kasabalardan gelmiş ajanlardı: yabancıydılar. Bunların büyük çoğunluğu çalışan sınıfın mensubu değildi: esas itibariyle "ahlâksız takımından", müflislerden, her zaman borç içinde ve çoğu kez içkili, kaybedecek hiçbir şeyi olmayan ama kişilik, para ve temizlik açısından kazanacak çok şeyi olan adamlardı. Bu kişileri Moore bir av köpeği gibi izledi; ve bu işi sevdi... bunu kumaş yapmaktan daha çok sevdi.

Bununla birlikte halkın folklorunda Cartwright ve Roberson yalnızca "kan izleyen birer köpek"ti. Topluluk onlara karşı olağanüstü bir şekilde kapandı. Rawfolds'daki saldırıya kadar Yorkshire Luddculları (Orta İngiltere'dekiler gibi) kendilerini yalnızca makine kırmakla sınırlandırmışlardı. İlk kanı, onlar değil ama

164 Radcliffe MSS., 126/32. Mektubu yazan aslında John Booth'un cenazesinin ayrıntılarını Halifax'daki Hartley'in cenazesi ile karıştırmaktadır. Booth, büyük kalabalıkların cenazeye katılacağı beklentisiyle Huddersfield'de aceleyle gömülmüştür. Hartley'in cenazesi konusunda bu bölümün sonlarına bakınız.

Cartwright akıttı. Aylar boyunca, West Riding'deki 4.000 asker ve çok yaygın olarak kullanılan casuslara rağmen, Rawfolds saldırısına katılanlardan hiç kimse kesin olarak saptanamadı. Binlerce insan, olaya katılanlardan birini ya da diğerini bilmiyor olamazdı. Söylenceler, bilgi vermeyi reddeden cerrahlar ve Dinsel Muhalefete mensup Papazlar, kendi Luddcu çalışanlarını saklayan küçük kumaşçılar ve kanıtları dikkate almayan askerlerden söz eder. Bütün küçük yönetim bölgelerinde "Sürekli Nöbet" Yasası* işlemez hale gelmişti. Luddcu baladlarda şu dizeler yer alıyordu:

> Bir mesleğe sahip olmak isteyen siz İngiltere'nin Kahramanları
> Birbirinize karşı dürüst olun ve korkmayın
> Her ne kadar Süngü çekildiyse de bir işe yaramaz
> Bizler General Ludd'un Kurallarına sadık kaldığımız sürece.[165]

Ottiwellli William Horsfall'ın öldürülmesi (27 Nisan) bile beklenebileceğinden çok daha az nefret duygusuna yol açtı. "Kilise ve Kral" adamlarını, *Leeds Mercury*'i, Roberson'u ve Cartwright'ı bir araya getiren aynı kriz, halk arasında yöneticilere ve büyük işverenlere karşı var olan duyguları da güçlendirdi.[166]

Üstelik 1812 Nisan ve Mayıs'ında Luddculuk daha dağınık (ve karışık) isyancı bir gerilimin odağı oldu. Bunun bir nedeni 1811-1812'deki genel ekonomik kriz, savaşın artan bıkkınlığı ve Kraliyet Kararnameleri'ne karşı yürütülen ajitasyondu. Britanya ve Fransa'nın karşılıklı ablukası ve Amerika ile olan ticaretin kesilmesi, 1807 ile 1812 yılları arasında imalat endüstrisinin pekçok kesiminde -Birmingham, Sheffield, Liverpool ve tekstil yörelerinde- son derece büyük sıkıntılara yol açmıştı. Kötü hasat da yiyecek kıtlıkları ve yükselen fiyatlarla bu sıkıntıları arttırdı. İmalatçı-

(*) *Watchs and Ward*: Kral III. Henry zamanında 1233 tarihli bir emirname ile bugünkü polis görevlerine benzer işlevleri yerine getirmek üzere kentlerin kapılarında gece-gündüz nöbet tutulmasını öngören ve daha sonra çeşitli emirnamelerle geliştirilen ortaçağlara özgü polis sistemi - ç.n.

165 Özet, *Rex* v. milnes ve Blakeborough, T.S. 11.2673.

166 Luddculuğa ilişkin "folklor", A.L. *Sad Times*; F. Peel, *Rising of the Luddites* ve *Span Valley: Past and Present*; Sykes ve Walker, *Ben o' Bills*'de bulunabilir. Buradaki bilgiler elden geldiğince *Leeds Mercury*'dekilerle ve izleyen mahkemelere ilişkin bilgilerle karşılaştırılmıştır. Saldırıyı ve askerlerinin "ihaneti"ni anlatan Cartwright'ın mektupları, Hammonds, *a.g.e.*, s. 305-306 ve H. A. Cadman, *Gomersal: Past and Present* (Leeds, 1930), s. 114-116'dadır.

lar bütün hoşnutsuzluklarını savaşın devamına ve özellikle de Avrupa'nın büyük kısmını abluka altına sokan Kraliyet Kararnameleri'ne yöneltmişlerdi. Luddculuğun, bu dönemdeki ekonomik aşırılıklardan istifade etmek isteyerek yeni uygulamaları ya da makineleri devreye sokmaya çalışan büyük işverenlerin bulunduğu endüstrilerde ortaya çıkmış olması önemlidir. Sheffield, Birmingham ve bir ölçüye kadar Manchester gibi bütün endüstrinin kısmen felç olduğu ve (Brougham'ın ve Birmingham'da genç Thomas Attwood'un liderliği altında) işverenlerin bizzat kendilerinin gösterileri başlattığı ya da Kraliyet Kararnameleri'ne karşı dilekçeleri örgütlediği yerlerde ise, işçi sınıfının hoşnutsuzluğu büyük ölçüde "anayasal" biçimler içinde kaldı.[167]

Aslında 1812'ye gelindiğinde eski eşraf, büyük işverenlerin desteği olmaksızın artık imalatçı yöreleri kontrol edemiyordu. Ama, paradoksal olarak, işverenlerin yönetime karşı oldukları yerlerde güvenlik sorunları daha azdı. Luddculuk bütün bu güvenlik sorununu gösterir. 1812 yazında huzursuzluk olan *county*lerde, Yarım Ada'da [İspanya, ç.n.] Wellington'un komutasında olandan daha fazla, 12.000'in üzerinde asker vardı. Birbirini izleyen aylar boyunca bu oldukça büyük güç tam anlamıyla etkisiz oldu. Bunun nedeni kısmen, askerlerin halka sempati duyması ve de yetkililerin asker arasında "başkaldırma" olabileceği korkusuyla sürekli olarak onları bir yöreden başkasına aktarmak zorunda kalmasıydı. Bunun bir nedeni de, süvariler büyük bir gürültü içinde köyden köye geçerken, iyi bildikleri arazide sessizce hareket eden Luddcuların mükemmel güvenlik ve iletişim yöntemleriydi. Tepeleri, yük beygirlerinin eski yollarıyla defalarca geçilmiş olan West Riding'de Luddcular güvenlik içinde hareket ediyorlardı. Süvarilerin hareketleri "iyi biliniyor, kılıçlarının şakırtıları, atlarının nal sesleri, geceleri uzak mesafelerden duyuluyor, Luddcular için çitlerin arkasından dolaşmak, bitkilerin arasına sinmek ya da yan yolları kullanmak kolay oluyordu..."[168] Luddcuların hedefleri değişik yönlerdeki birbirinden uzak köyler

167 Bkz. A. Briggs, *The Age of Improvement*, s. 164-166; A. Prentice, *Historical Sketches of Manchester*, s. 41-47; Chester New, *Life of Henry Bougham* (Oxford, 1961), Bölümler IV ve VI.

168 D.F.E. Sykes, *History of the Colne Valley* (Slaithwaite, 1906), s. 309.

ve dağınık fabrikalardı. Bu köylerde hemen hemen hiç polis yoktu ve askeriye de tehlikeli, ıssız mesafelere beşli altılı asker gönderme konusunda isteksiz davranıyordu. Endüstri ve insanlar hakkında çok az şey bilen atlı yöneticinin hiç yardımı dokunmuyordu. Yalnızca işyeri ve ücret defteri köye hâkim olan fabrika sahibi ya da imalatçı kontrol sağlayabiliyordu. Dolayısıyla çalışanlarının bağlılığını yitirmiş olan işverenlerin bulunduğu yerlerde bütün düzen tehlikeye giriyor ve Roberson'un değil de Cartwright'ın egemen olduğu Rawfords'da görüldüğü gibi ancak otoritelere destek verilmesiyle düzen sağlanabiliyordu. Ama Sheffield ve Birmingham gibi imalatçıların ve işçilerin otoriteye karşı ortak bir hoşnutsuzluk duygusuyla hâlâ birbirine bağlı olduğu yörelerde fiilî karışıklık tehlikesi işverenlerin sayesinde kontrol altında tutulabiliyordu.

Böylelikle Luddculuk yalnızca fabrika sahibini ve yöneticiyi bir araya getirmedi, yönetimi imalatçıların çıkarları doğrultusunda kaçınılmaz tavizler vermeye zorladı. Bu tavizler, 1812 Haziran'ında Kraliyet Kararnameleri'nin iptal edilmesi üzerine coşkuyla karşılandı.[169] Muhtemelen Luddculuk bu olayı, Attwood ve Bowgham'ın anayasal ajitasyonu kadar hızlandırmıştır. Ancak bu iptal işlemi daha da tehdit edici bir arkaplanda oluyordu. Zira o günlere gelindiğinde Yorkshire ve Orta İngiltere'deki Luddculuğa Lancshire'de de ciddi huzursuzluklar eklenmişti.

Lancashire'deki huzursuzlukların ne ölçüde gerçek Luddculuk olarak nitelenebileceği belli değildir. Kısmen kendiliğinden ayaklanma, kısmen siyasî reform için illegal ama "anayasal" ajitasyon, kısmen *provakatörlerin* kışkırttığı olaylar, kısmen de gerçek kalkışmacı hazırlıklarla ortaya çıkmış bir durumdu. 1812'nin Şubat ve Nisan'ı arasında Lancashire'in kimi kasabalarında en az iki tür "gizli komite" faaliyetteydi. Birincisi, görünürdeki faaliyetleri birkaç yıldır asgari ücret için ajitasyon yapmak ve dilekçeler vermek olan dokumacıların komiteleriydi. Nisan başlarında bu tür komitelerin Manchester, Stockport, Bolton, Failsworth, Saddleworth, Ashton-under-Lyne, Oldham, Stalybridge, Droylesden, Preston, Lancester, Hendle, Newton, Drilsdale, Hollinwood, Willington ve

169 Ve aynı şekilde 1813 ve 1814'te 5 Eliz. c.4'ün iptal edilmesi de.

Eccles'de faaliyette olduğu bildiriliyordu.[170] İkincisi, Manchester-Stockport yöresinde ve belki de başka yerlerde, "Bükümcüler, Terziler, Ayakkabıcılar, Tuğlacılar, Kadifeciler, Doğramacılar ve pekçok başka Meslek"ten temsilcilerin yer aldığı yeni yeni oluşmakta olan gizli meslek konseyleriydi (ya da "Meslek Komiteleri"). Bu tür bir komite, Birleşme Yasaları'nın ilk çıkarıldığ 1799'da mevcuttu ve Manchester'de sendikacılar gerektiğinde resmen ya da gayrıresmî olarak birbiriyle danışma halindeydi.

Mart'ın 20'sinde, mekanik tezgâhı ilk kullanan imalatçılardan brisi olan William Ratcliff, Stockport'ta saldırıya uğradı. Nisan ayında olaylar hızla birbirini izledi. Nisan'ın 8'inde Manchester Borsa'sında taşkın bir başkaldırma oldu. Olay, en azından dolaylı olarak siyasî idi. Çünkü Kral Naibi Prens'in Whigleri ve hattâ siyasî reformu savunduğu ve savaşın ilk yıllarında kendi hizip çıkarları için Foxçu muhalefeti desteklediği varsayılıyordu. Onun yetkileri üzerindeki sınırlandırmalar 1812 başlarında kaldırıldığında, Lord Grey ve Lord Grenvill'in önemli rol oynayabilecekleri "Barış ve Reform" Bakanlığı kurulması beklentisi vardı. Bununla birlikte Naip Prens, "kamusal hayatımın ilk alışkanlıklarının biçimlendiği o kişilerden bazılarına" bir Koalisyon içinde, ve kabul edilmeyeceğini önceden bildiği koşullarla yer önermekten öteye bir şey yapmamıştı. Bunu izleyen görev değişikliğinde Perceval liderliğinde daha da az popüler bir yönetim oluştu ve Castlereagh Dışişleri ve Sidmouth'da (ilk kez olarak) İçişleri Bakanlığı'na getirildi. Halkın umutları sanıldığından daha derinden sarsıldı. Hattâ bu umut kırıklığının Yorkshire Luddculuğunun başlamasında doğrudan etkili olduğunu ileri sürenler bile oldu.[171] Manchester'de Kilise ve Kral hizibi, halkın duygularını ciddi olarak yanlış değerlendirdi ve Naip'e babasının bakanlarını yerinde tuttuğu için bir tebrik mesajı göndermek üzere halkı Borsa'da bir toplan-

170 Bu köy ve kasabaların çeşitli gizli toplantılara delege gönderdiği, H.O. 40.1'deki Yarwood'un açıklamasında ve "B"nin (Bent) raporlarında zikredilmektedir. Ayrıca, Salford "The Good Samaritan"daki 25 Mart tarihli toplantıda Thomas Wittaker'in azli ile ilgili olarak onbeş yirmi millik mesafedeki hemen hemen her kasabadan delegelerin mevcut olduğu yolunda H.O. 42.121'deki bilgiye bakılabilir. Bu raporların gerçekliği konusunda izleyen sayfalara bakılabilir.

171 İzleyen sayfalara bakınız.

tıya çağırdı. Reformcular, toplantıya katılarak böyle bir mesajın yayınlanmasını önlemek üzere Manchester'i afişlediler. Toryler geri adım atıp toplantıyı iptal etmek istediler. Ancak Borsa etrafında büyük kalabalıklar birikti ve dokumacılar başta olmak üzere pekçoğu St. Anne Meydanı'na gittiler ve orada kendi toplantılarını yaptılar. Bu arada bazı gençler haber odasına girdi, camlar kırıldı ve mobilyalar devrildi ve sonunda genel bir kalkışma başladı. Önemli bir olay değildi ama "o zamana kadar başlıca sloganı 'Kilise ve Kral' ve en güvenli eğlencesi 'Jakoben' avı olan halkın mevcut fikriyatında önemli bir değişikliğe işaret ediyordu..." Eski reformculardan birisi daha sonra: "Ama bu olaydan sonra bir daha Kilise ve Kral kalabalıkları görmedik!" diyecekti.[172]

İzleyen onbeş gün içinde Manchester, Oldham, Ashton, Rochdale, Stockport ve Macclesfield'da çok daha ciddi kalkışmalar oldu. Bunlar genelde, ekmek ve patates fiyatlarının ucuzlatılmasını sağlamak üzere başvurulan olağanüstü şiddette ve yaygınlıkta yiyecek ayaklanmalarıydı. Aynı zamanda, ayaklanmacıların "Luddcu" ve "Jakoben" kışkırtıcılar tarafından aktif olarak örgütlendiği konusunda karışık raporlar geliyordu. Stockport'ta, kendilerini "General Ludd'un karıları" olarak gösteren, kadın giysileri içinde iki adam isyancılara önderlik etti. Yalnızca buhar tezgâhlarının sahipleri değil, aynı zamanda gelişmiş kumaş işleme makinelerine sahip olanlar tehdit mektupları almaya başladılar:

> İnsanlığa haksızlık etmemek için bu uyarıyı size bildirmeyi acil görevimiz sayıyoruz ki, eğer o işleme makinelerinin yedi gün süre içinde kaldırılmasını sağlamazsanız... fabrikanız ve içinde olan her şey ateşe verilecektir... size en küçük bir zarar vermek istemiyoruz ama sahibi kim olursa olsun işleme makinelerini ve buhar tezgâhlarını yok etmeye kesin kararlıyız...[173]

(Bu mektup General Ludd tarafından değil, "General Adalet" tarafından imzalanmıştı.) Nisan'ın 20'sinde Middleton'da bir arbade oldu ve Daniel Burton'un buharlı tezgâhla çalışan fabrikası birkaç bin kişilik bir kalabalığın saldırısına uğradı. Fabrika taş sa-

172 Prencite, *a.g.e.*, s. 48-52; Darvall, *a.g.e.*, s. 93-95.

173 İmzasız mektup, 19 Nisan 1812, H.O. 40.1'de.

ganağına tutuldu savunanlar ise tüfek ateşi ile karşılık vererek üç kişiyi öldürdüler pekçoğunu da yaraladılar. Ertesi sabah tehditkâr kalabalıklar daha güçlü olarak bir araya geldiler ve öğlene doğru;

> sayıları yüz ile ikiyüz arasında değişen, kimi tüfek, kimi süngü kimi de madenci kazması ile silâhlı bir grup adam kasabaya yürüdü ve isyancılara katıldı. Bu silâhlı çetenin başında, sancaktan kırmızı bir bayrak sallayan *ünlü* General Ludd'u temsil eden *Samandan Bir Adam* taşınıyordu...[174]

Fabrikanın ele geçirilemeyeceği anlaşılınca isyancılar fabrika sahibinin evini yaktılar. Daha sonra askerlerle karşı karşıya geldiler ve onların elinde en az yedi kişi can verdi ve çok daha fazlası da yaralandı.

Bu olay, makinelere doğrudan saldırı açısından Lancashire Luddculuğunun doruk noktası idi. Yalnızca dokumacıların hareketi olmaktan öte bir şey olduğu çok açıktı. Ölenler arasında bir fırıncı, iki dokumacı, bir camcı ve bir marangoz vardı. Ertesi günkü saldırıda ise Holmfield'den madenciler başı çekiyordu. Bu, zaiyat açısından bütün ülkedeki en ciddi Luddcu arbade idi. Bununla birlikte Nisan'ın 24'ünde biraz esrarengiz bir olay, Westboughton'da Wray ve Duncroff'un fabrikasının yakılması olayı meydana geldi. Bu olayın esrarengiz yönü, fabrikanın saldırıya uğraması değildi, çünkü fabrika açık bir hedefti. Burası yalnızca birbirini izleyen tehditlere maruz kalmamıştı, fakat doğrudan Albay Fletcher tarafından istihdam edilen *ajan provakatörlerin* yönetimindeki bir "gizli komite"nin tahrikiyle birden fazla girişimde de bulunulmuştu. Esrarengiz olan nokta, bu provakasyonlardan hiçbir şey çıkmadığı halde, (öyle görünüyor ki) ajanlardan bağımsız olarak başarılı bir saldırının gerçekleştirilmiş olmasıydı.[175]

Luddculuğun bu perdesi o kadar karmaşıktır ki, zihin dolambaçlı çertefilliklerini kavramada güçlük çeker. Ancak, (Bolton olaylarından hareketle) Lancashire Luddculuğunun Albay Fletcher ve Joseph Nadin'in düzenlediği bir provakasyonun, dokuma-

174 *Leeds Mercury*, Middleton haberi, 25 Nisan 1812.

175 "Yaşlı S." ve "Genç S."in dolambaçlı öyküsü Hammonds, *a.g.e.*, Bölüm X; Darvall, *a.g.e.*, Bölüm V ve XIV ve Anonim, *The Blackfaces of 1812*'de (Bolton, 1839) anlatılır.

cıların açlığı ile üst üste gelmesinden başka bir şey olmadığı varsayımı desteklenemez. Lancashireli adamların açık eylemlerinin Nottingham ve West Riding'de görülen olaylardaki gibi disiplin ve örgütlülük ortaya koymadığı doğrudur. Öte yandan, mekanik tezgâhların parçalanmasının ortaya koyduğu sorunlar, çorapçı tezgâhının ya da çulha tezgâhlarınınkinden farklıdır. Mekanik tezgâh, kısa bir süre önce devreye sokulmuş pahalı bir makine idi; buharla çalışan az sayıdaki fabrikada kullanılıyordu ve ülkenin her tarafına dağılmış küçük atölyelerde bulunan bir şey değildi. Bu nedenle, gece yarısı gerilla taktikleri Lancashire'de işe yaramıyordu: her saldırı, Rawfold ya da Burton olayındaki ölçekte ve Ordu ile doğrudan çatışma olasılığını göze alacak biçimde olmak zorundaydı. Bu, sınırlı taktiksel anlamda bile güç bela bir şey ifade ediyor. Aynı zamanda Lancashire halkı birkaç onyıl boyunca iplikte buharlı fabrika ile birlikte yaşamıştı. Yeni makinelere bu anlamda direnmenin nafile olduğunu bilen pekçok (muhtemelen büyük bir çoğunluk) dokumacı vardı ve bu durum dokumacıların kendi "gizli komiteleri" içindeki ciddi görüş ayrılıklarına ilişkin raporlarla da kanıtlanmıştır. Dolayısıyla Lancashire Luddculuğu makine kırma evresini üç ya da dört hafta içinde atlatmıştı. Ancak tam da fabrikalara yönelik saldırıların durduğu noktada and içmeler, silâhlanmalar ve talimlere ilişkin raporlar yaygınlaşmaya başladı. Mekanik tezgâhlara saldırı, Mayıs ve Haziran'da yerini daha ciddi ayaklanma hazırlıklarına bıraktı. 1812 Nisan'ında Lancashire'deki ayaklanmalar ve Mayıs sonlarında Cheshire'deki sorgulamalarda verilen gaddar cezalara rağmen, karışıklıklar sonbahara kadar devam etti.[176] Lancashire'deki en iyi haber alan muhbirlerden bir tanesi Haziran ortalarında, "her gece, sayıları yüz ya da daha fazla Luddcunun evlere girdiğini ve silâhlara el koyduğunu" yazıyordu. Saldırılara, silâhlar, roketler ve (bir yetkilinin görüşüne göre) "ileri derece örgütlülük ve uyum gerektiren mavi-ışıklar" eşlik ediyordu. Lancashire-Yorkshire sınırındaki tüm yöre haftalar boyunca adeta sıkıyönetim altındaydı. Ve özel-

176 Lancashire'de 58 tutukludan 28'i suçlu bulundu ve 8'i ölüm, 13'ü sürgün cezasına çarptırıldı. Chester'de 47 tutukludan 29'u suçlu bulundu (her ne kadar yalnızca ikisi asılmış olsa da) 15'i ölüm cezasına, 8'i sürgün cezasına çarptırıldı.

likle bir askerî komutanlık, keyfî tutuklamalar, aramalar, vahşi sorgulamalarla ancak İrlanda tarihindekilerle karşılaştırılabilecek olan bir terör sultası kurmuştu.[177]

Yazın başlarında Luddculuk kriz noktasına ulaştı. Middleton ve Westhoughton olaylarının olduğu hafta, ülkenin pekçok başka yerinden de endişe verici işaretler geliyordu. Bristol, Carlisle, Leeds, Sheffield ve Barnsley'de ciddi yiyecek ayaklanmaları olmuş; Cornwall'da madenciler greve gitmiş ve yiyecek fiyatlarının düşürülmesini talep ederek kasabalara yürümüş; Plymouth ve Falmouth'da karışıklıklar çıkmıştı. Bu yerlerden bazılarında, yiyecek ayaklanmalarında, bir halk hareketi ya da siyasal hareket olarak en çoğu elde edebilmek için her zaman olduğundan daha fazla bir ön hazırlık yapıldığını gösteriyordu ve Sheffield'da milislere ait bir silâh deposunu basan önde gelen iki elebaşının, göstericilerin büyük çoğunluğunu oluşturan işsiz açlardan değil, haftada dört buçuk *guiena* kazanan "kasabadaki en akıllı makine ustalarından ikisi" olduğu iddia edilmişti.[178] Nisan'ın 27'sinde West Riding'de William Horsfall'a suikast yapıldı. Mayıs'ın 11'inde Başbakan Perceval Avam Kamarası'nda suikaste uğradı. Bir gün süreyle ülke kargaşa içinde kaldı. Halkın coşkusu gizlenemiyordu. Haberler üzerine Bolton'da (Albay Fletcher yakınıyordu) "*kalabalık sevinç gösterisi* yapıyordu". Porselencilerden bir tanık;

> "Perceval vuruldu, hurra! Perceval vuruldu hurra! diyerek sokaktan aşağı havalara zıplayarak ve şapkasını sallayarak gelen bir adamdan"

haberleri duymuştu. Nottingham'da kalabalık, "davullar çalarak ve bayraklar sallayarak kasabanın sokaklarında" olayı kutlamıştı. Londra'da Avam Kamarası'nın dışında kalabalıklar toplanmış ve suikastçı John Bellignham götürülürken, "kalabalığın cahil ve yoksul kesiminden birbiri ardı sıra tezahürat sesleri" yükselmişti. Bellingham'ın belki de deli olduğu ve kişisel husumet nedeniyle hareket etmiş olabileceği haberleri neredeyse hayal kırıklığı ile karşılanmıştı; bir başka ve daha güçlü bir Despard'ın ortaya çıktığı

177 Lloyd'dan İçişleri Bakanlığına, 17 Haziran 1812, H.O., 40.1; F. Raynes, *An Appeal to the Public* (1817), s. 20-21.

178 *Leeds Mercury*, 2 Mayıs 1812; T.S. II. 5480.

umulmuştu. Bellingham darağacına çıktığında, insanlar "Tanrı onu kutsasın" diye bağırmışlar ve Coleridge,. kalabalığın şunları söylediğini duymuştu: "Bu henüz bir başlangıç." Perceval'a tören yapılmasının uygun olmayacağı düşünülmüştü.[179]

İngiliz tarihinde böylesine saf bir isyancı öfke nadir görülmüştür. Birkaç hafta boyunca West Riding'in kapı ve duvarlarına, tebeşirle Kral Naibi Prens'in kafasına 100 *guiena* verileceği yazılmıştı.[180] Mayıs ortalarında Naip Prens ve özel sekreteri onlarca tehdit mektubu almıştı ki "Vox Populi" [Halkın Sesi] diye imzalanmış olan bir tanesi şöyle başlıyordu: "Daha ucuz yiyecek maddeleri - *Ekmek ya da Kan* - Efendine söyle, o bir *Kahrolası Duygusuz Düzenbazdır*..."[181]

Ancak Yorkshireliler için Naip Prens çok uzaktaydı ama fabrika sahipleri ve yöneticiler yakında, ellerinin altındaydı. Rawfolds yenilgisinden sonra West Riding Luddculuğu daha gözü dönmüş bir aşamaya girdi. Disiplin açısından Nottingham Luddculuğundan çok daha militerdi ve makine kırmanın ölüm cezasını gerektiren bir suç haline getirildiği bir anda ortaya çıktığı için gizlilik ve yeminlerle daha haşır neşirdi. Horsfall'a suikast düzenleme kararı muhtemelen, herhangi bir Yorkshire delege toplantısında değil de yörenin komutanı George Mellor'un bizzat kendisi tarafından alınmıştı. Rivayete göre, din adamının oğlu genç Booth, onun özel dostu ve himayesi altında birisiydi ve onun ölümüyle perişan olmuştu. Kral için tanıklık yapan suç ortağı Benjamin Walker, Mellor ve kırpıcı arkadaşları, Longroy Bridge'deki John Wood'un dükkânında, "Cartwright'ın yerinde ölen adamlar hakkında konuşmuşlardı":

> Zor bir iş olduğunu söylemişlerdi. Mellor çulha tezgâhlarının kırılması işinden vazgeçilmesini, bunun yerine işverenlerin vurulması gerektiğini söylemişti. Benim duyduğumun en fazlası buydu; iki adam kaybettiklerini ve işverenleri öldürmeleri gerektiğini söylediler.

---

179 H.O. 40.1; Prentice, *a.g.e.*, s. 46; *Leeds Mercury*, 16 Mayıs 1812; Peel, *Rising of the Luddites*, s. 156-157; A. Briggs, *Age of Improvement*, s. 157.

180 Radcliffe MSS, 17 Mart 1812, 126/26.

181 *London Gazette*, 19 Mayıs 1812; H.O., 42.123.

Uzaktaki Başbakanın ölümüne sevinmek bir şeydi. Düzenli olarak aynı yoldan geçen, bütün sevimsizliğine rağmen topluluğa "mensup" olan bir adamın, soğukkanlılıkla bir duvarın arkasından vurulması başka bir şeydi. Duygularda ani ve şiddetli bir değişiklik olduğunu söylemek belki biraz fazladır. Katillerin kimliği konusunda yüzlerce kişinin kuşkusu olabilirdi ama aylarca hiçbir bilgi açıklanmadı. Edilgen sempatizanlar ya da seyirci olanlar arasında ani ve şiddetli duygu değişiklikleri olduğunu söylemek daha doğru olabilir. Bu arada, her iki uçta da duygular *katılaşıyordu.* Horsfall'ın ölümünden üç gün sonra Peder Hammond Roberson, "Bu yörede benim bildiğim bir tek sakin yoktur ki", diye yazıyordu Cartwright'a;

> ülkenin durumunu bilsin ya da daha doğrusu benden başka Askeriyenin operasyonlarını yönetmede herhangi bir etkili rol almaya *cesaret edebilsin* ya da bunu *becerebilsin.* Bütün zamanımı askeriyeye adamak benim için mümkün olsaydı, elimden gelenin en iyisini yapardım.[182]

Öte yandan Luddcular üyelerini kaybetmeye ve gevşeyen disiplinlerini yeniden sağlamak için tehditlere başladılar. Çulha tezgâhlarına yönelik saldırılar (her ne kadar şimdi daha az kafa tutan firma var idiyse de) sona erdi ve yerini silâh ve para için saldırılara bıraktı. Lancashire'deki türden bu saldırılar, her ne kadar Luddcu adı altında maskaralık eden bir iki soyguncu grubu durumu karıştırdıysa da, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül'de devam etti. Bu saldırıların öyküleri, düşman işgâlindeki topraklarda partizan operasyonlarına benzer. 1812 Temmuz'unda bir yönetici, Clifton'daki (Yorks) bir saldırıyı anlatıyor ve şu yorumu yapıyordu:

> ... silâhlı eşkiyanın bir mil uzunluğundaki kalabalık bir köyü silâh için düzenli biçimde arayışındaki dakiklik, pervasızlık ve hız düzenli bir birliğin başaramayacağı bir disiplin ve çabukluktaydı... evlere ve en küçük bir direniş gösteren bireylere sürekli ateş ederek ve başka hiçbir şeye el sürmeden altı ya da yedi silâh aldılar...[183]

182 Bkz. A. Briggs, *Private and Social Themes in "Shirley"*, s. 12.

183 Fitzwilliam Belgeleri, F.46 (g).

Yorkshire Luddculuğu, tutuklamalar, ihanetler, tehditler ve hayal kırıklıkları içinde biçimlendi. Bir kez daha öykü, folklorun bir parçası olduğu kadar 1813 Ocak'mda York'da yapılan duruşmalarda da ortaya kondu. Başka bölgelerden getirilmiş casuslar birkaç keşifte bulundular. Aralarında şapkacı John Baines'in de bulunduğu bir grup Paineci, Luddcuların and içme törenlerini yönettikleri gerekçesiyle Halifax'ta tutuklandı. Daha sonra, Mellor'un iş arkadaşı ve suç ortağı Benjamin Walker, Horsfall'ın öldürülmesinin sırlarını ifşa etti. Başka Luddcular da hayatlarını kurtarmak için muhbirlik ettiler. Rawfolds olayında yer alan adamlardan bazılarının izi bulundu; Barnsley ve Holmsfirth'de başka tutuklamalar oldu. Ekim ayında, Luddculan yakalamada en etkili olan yönetici Joseph Radcliffe son bir tehdit aldı: "Kendimi kesinlikle bir başka Bellingham yapacağım ve Tanrı'nın evinde yapmam gerekirse senin Kalbinin Kanını akıtacak kurşunu hazırladım."[184] Kasım ayına gelindiğinde iş bitmişti. Ocak 1813'te York Özel Komisyonu'nda Mellor ve iki arkadaşı Horsfall'ı öldürmekten suçlu bulundu ve derhal idam edildiler. Bu arada öteki mahkemeler devam ediyordu. Rawfold olayı ya da silâhlı saldırılar nedeniyle onbeş kişi daha ağır hüküm giydi; yalnızca bir tanesi ömür boyu sürgün cezasına mahkûm edildi. Aralarında eski Halifax'lı demokrat Baines'in de bulunduğu altı kişi daha illegal yeminleri örgütledikleri gerekçesiyle yedi sene sürgün cezasına çarptırıldı. Suçları 1812 yılının başı yerine Temmuz ayında işlenmiş olsaydı, ölüm cezası almış olacaklardı.

Bu arada, 1812 yılının tüm bahar ve yaz ayları boyunca Nottingham ve çorapçı yöreleri sessiz kalmıştı. Buralarda Makineli Örücüler Komitesi yasa tasarılarının Parlamento'dan geçmesi için uğraşıyorlardı. 1811-1812 hareketinin liderlerinden hiçbiri hiçbir zaman herhangi bir kesinlikle suçlu bulunamadı. 1812-1813 yılının görünürdeki sessizliğine rağmen, çorap emekçilerinin taleplerine uyması için imzasız mektuplar ve yeniden eyleme geçme tehditleriyle işverenler üzerindeki baskı sürdürüldü: [Nisan 1812 tarihli bu tür mektuplardan birisi şöyleydi]

184 Radcliffe MSS., 126/91. Radcliffe birkaç yıl daha tehditlere maruz kaldı. Mart 1815'de, "Luddculuk burada yeniden başlayacak" diye tehdit ediliyordu, yazarı bilinmeyen bir mektupla. Kırpıcılar "ilk seni vuracaklarına yemin ediyorlar, seni koca Bellsybub diye çağırıyorlar":126/136.

George Rowbottom bu sana, Arnold, Bullwell, Hucknall ve de Basford kasabalarında normal usûllere göre, tam fiyat ve uygun fiyat ve miktar dışında iş alacak bir tek kişinin bile bulunmadığını bildirmek içindir ve eğer normal usûller ve tam fiyat ve miktar dışında dışarıdan adam getirir ve dışarıya iş verirsen bu tezgâhın boynunun etrafında iple çalıştıracağını sana bildirmek içindir...[185]

Dolayısıyla 1812 Kasım ve Aralık'ında Luddculuğun küçük çapta bir nüksetme durumu oldu ama iki yıl boyunca çorap emekçilerinin birliklerinin eylemine bel bağladıkları anlaşılmaktadır. Daha sonra (1814'te) bir iki dağınık saldırı oldu ki, kimi çorap imalathanelerinin birliğe karşı harekete geçme bahanesi elde etmek amacıyla makine kırma kışkırtıcılığı yapmış oldukları anlaşılmaktadır.[186] Birlik dağılıp yöneticilerinden ikisi tutuklandığında saldırılar daha sıklaştı. 1814 Eylûl'ünde Basfordlu bir çorapçı, James Towle saldırılardan birine katıldığı gerekçesiyle tutuklandı ama Bahar Duruşmaları'nda (1815) aklandı. 1816 yazından 1817'nin ilk aylarına kadar, Orta İngiltere Luddculuğunun 1811'den beri görülmemiş yoğunlukta son bir evresi oldu. Loughborough'da, Heathcote ve Boden'in oldukça büyük fabrikasına sansasyonel bir saldırı düzenlendi; ellerinde alay bozan tüfekleri bulunan yüzü maskeli adamlar korumaları etkisiz hale getirdiler ve "Luddcular işinizi iyi yapın. Tanrı adına bu Waterloo işidir" bağrışları arasında pahalı dantel makinelerini kırdılar. Bu bir tek saldırıda 6.000 sterlinden fazla zarar verildi. James Towle bir kere daha tutuklandı; bu kez suçlu bulundu ve Aralık ortasında idam edildi. Bir iki ay süreyle saldırılar devam etti. Bir anlatıya göre, Towle'nin kardeşi, "Onsuz da bir şeyler yapılabileceğini" göstermeye heveslî bir çeteyi yönetti. Başka anlatılara göre, Luddculuğun bu son evresi, şimdi yer altında olan sendikanın localarınca davet edilen ve parası ödenen bir ya da iki tane hemen hemen tümüyle "profesyonel" çetenin işiydi. İdam edildiği günün sabahındaki itirafıyla Jem Towle, hiçbir zaman gizlilik

185 Burada, üzerinde "bu tezgâh tam fiyat usûlüne göre çalışır" notu bulunan kabaca çizilmiş bir darağacı resmi vardır. H.O. 42.122.

186 Bkz. C. Gray, *Nottingham Through 500 Years* (Nottingham, 1960), s. 165.

yemini etmediğini ne de böyle bir şeyin yapıldığını duyduğunu ileri sürdü:

> Öyle belirli bir parasal fonları yok ama herhangi bir işe niyetlenildiği ya da herhangi bir iş için para gerektiğinde o sırada çalışmakta olan çorapçılar ya da dantel işçileri arasında para toplanıyor... Silâh depoları yok. Gruptan pekçoğunun evlerinde gizlenmiş bir ya da iki tabancası var... Herhangi bir işe niyetlenildiğinde önde gelen kişilerden üçü ya da dördü, Luddculuğa sadık olduğunu bildikleri kişiler arasından bu iş için adam toplamaya çıkarlar.

Ancak Towle "önde gelen kişilerin" kim olduklarını açıklamadı ve de itirafları kendisini sorgulayanları yanıltacak şekilde düzenlenmiş olabilir. 1817'nin başlarında çetesine mensup diğer kişiler de ele geçirildi ve 1817 Nisan'ında altısı Leicester'de idam edildi ikisi de sürgün cezasına çarptırıldı. Hüküm giyen adamlardan birisi, Thomas Savage, idamlardan onbeş gün kadar önceki sorgulamalarda, "Luddculuk ile politikanın yakından ilişkili" olduğunu belirtti. Calais'de bir göçmen Luddcu kolonisi bulunduğunu iddia etti:[187] ("Robespierre'in yaptığı her şeyi yapmaya cüret edecek" olmakla suçladığı) Gravener Henson'un, "herkesin başı" olduğunu imâ etmeye çalıştı. Ama onun renkli ama kuşku götürür ifadesi, aslında Henson'un kendisini makine kırma ile herhangi bir noktada ilişkilendirmiyordu. Onun suçlamaları, Henson'un 1816-1817 kışında Hampden Kulüpleri hareketine varacak olan çorap emekçileri arasındaki ultra-Radikal ajitasyonu başlatan kişi olduğu, cumhuriyetçi bir devrim istediği ve "Nottingham kışlasına saldırmaktan söz ettiği" şeklindeydi. İster doğru ister yanlış olsun, Henson, Haziran'daki Pentridge "ayaklanması" meydana geldiğinde kimden yana olduğunu açıklama özgürlüğüne sahip değildi. Çünkü Savage'in suçlamalarını yaptığı aynı hafta içinde, Sidmouth'a, Nottingham'lı bir yönetici tarafından ("aklı başında ve konuşmayı çok seven bir kişi olan") Henson'un mahkûm edilen adamların hayatlarını kurtarmak için bir dilekçe hazırlamak

187 Bu olanaksız değildir. Clais'de İngiliz makineli örücülerin bir kolonisi vardı. *Fourth Report... Artizans and Machinary* (1824), s. 274'teki Henson'un tanıklığına ve H.O. 79.3 f.31'e bakınız.

üzere Londra postasını aldığı bildirilmişti. *Habeas Corpus*'un askıya alınmış olması nedeniyle Henson Londra'da tutuklandı ve onsekiz ay tutuldu. Ancak bundan çok önce Luddcu hareket, bizim tanımladığımız şekliyle, sona ermişti.[188]

Meslek Adına

"Bu yürüyüşler ve karşı yürüyüşler!" diye haykırıyordu Byron Lordlar Kamarası'nda:

> Nottingham'dan Bulwell'e, Bulwell'den Banford'a, Banford'dan Mansfield'a! ve en sonunda birlikler tüm o "gurur, gösteriş ve şanlı savaş koşullarında" hedeflerine ulaştıklarında, yapılmış olan kötülüğe tanıklık etmek için tam zamanında yetiştiler... ve yaşlı kadınların alayları ve çocukların yuhalamaları arasında kışlalarına geri döndüler.

Hiç kuşkusuz Luddculuğun kimi yerel önderleri darağaçlarına çıkarılanlar arasındaydı; hem halkın söylenceleri hem kanıtlar George Mellor ve Jem Towle'nin Luddcu "yüzbaşı"lar olduğunu kesinlikle ortaya koyar. Ama bu güne kadar Luddculuk bütün sırlarını açıklamayı reddetmiştir. "Gerçek" kışkırtıcılar kimlerdi? Böyle birileri *var mıydı* yoksa hareket emsal yoluyla bir bölgeden diğerine kendiliğinden mi ateşlenmişti? Farklı yörelerde ne tür komiteler iş başındaydı? Aralarında düzenli bir iletişim söz konusu muydu? Gizli and içmeler gerçekte olmuş muydu? Luddcular arasında hangi daha yüce siyasal ve devrimci hedefler vardı?

Bütün bu sorulara yalnızca geçici bir cevap verilebilir. Bununla birlikte şurası da belirtilmelidir ki, genellikle kabul edilen cevaplar, kanıtların bir kısmıyla uyumlu değildir. Luddculuğa ilişkin en iyi iki inceleme Hammonds ve Darvall'ınkidir. *Kalifiye İşçi* iyi bir kitaptır; ama Luddculukla ilgili bölümler zaman zaman sanki Whig muhalefeti adına yazılmış ve otoriteler tarafından hareketin devrimci ve isyancı yanma ilişkin ileri sürülmüş abartılı yönlerini düzeltme amacı taşır gibidir. Casusların ve *ajan provakatörlerin*

188 W. Burton'un itirafları H.O. 40.4'te; Thomas Savage'in sorgulaması, H.O. 42.163'te; H.W.C. Davis, *The Age of Grey and Peel*, s. 172; Darvall, *a.g.e.*, s. 144-149, 155-159; Hammonds, *a.g.e.*, s. 238-242.

rolü, sanki gerçek bir yeraltı isyan hareketi, beldeler arasında gidip gelen delegeler *yokmuş* gibi ortaya konmuştur. And içme konusunda Hammondlar, "en liberal bir yorumla and içmenin yaygın bir şey olduğunu gösteren kanıtlar yoktur, *ya da* casusların yoğun faaliyet gösterdiği yöreler dışında *böyle bir şey hiç olmamamıştır*" şeklinde bir açıklama getirmişlerdir.[189] Gerçek Luddculuğun (imâ edilmektedir ki) yüksek hedefleri yoktu veya kendiliğinden bir ayaklanma (Lancashire) ya da kesinlikle sınırlı endüstriyel hedefleri olan (Nottingham ve Yorkshire) bir hareketti.

F.O. Darvall, *İngiltere'de Naiplik Döneminde Halk Ayaklanmaları ve Kamu Düzeni*'nde Hammondların yargılarının pekçoğunu benimsemektedir. "Luddcuların" diye açıkça belirtmektedir-

> herhangi bir siyasal saikle hareket ettiklerine ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Saldırıların, adamlarla ustalar, işverenlerle işçiler arasındaki anlaşmazlıkların dışında daha derin bir amaca yönelik olduğunu gösterir tek bir olay yoktur. Vatana ihanet suçlaması yöneltilen ya da yalan söyleyen tek bir Luddcu yoktur. Casusların bu tür saiklerin var olduğunu ispat etmek için çok gayret etmiş olmalarına rağmen Luddcuların, ya da aslında birkaç önemsiz, sorumsuz ve temsil niteliği olmayan ajitatör dışında hiç kimsenin herhangi bir büyük ya da siyasal planı olduğuna ilişkin hiçbir işaret yoktur.

"En dikkatli araştırmalara rağmen, ajanların sözünü ettiği türden büyük silâh yığınakları bulunamadı. Bir yöredeki hoşnutsuzlarla bir başka yöredekiler arasında ilişki saptanamadı..." Lancashire kasabalarında, ajanlar ya da "kendi gelir kaynaklarını küçük küçük istismar eden" adamlarca kontrol edilen gizli komiteler "mantar gibi büyüdü". Ve de büyük Luddcu saldırılarda, "kendiliğinden bir kolej 'şamatası'ndakinden daha büyük kalabalıklar görülmedi." "Luddcuların herhangi bir gizli ya da yasadışı yemin ettikleri konusunda, ajanların doğruluğu kanıtlanmamış tanıklıklarından başka hiçbir şey" yoktur.[190]

Şurada uyuşuk bir görevlinin, burada paniğe kapılmış bir yö-

189 Hammonds, *a.g.e.*, s. 399. Altını ben çizdim.

190 Hammonds, *a.g.e.*, s. 174-196.

neticinin, bir başka yerde bir dizi akıl almaz derecede aldatıcı espiyonaj öyküsünün gündelik zabıtlarına takılıp kaldığınız zaman, Luddculuk gerçeğinden bütünüyle kuşku duymanız mümkündür. Ama bir an için bu zabıtlardan uzak durup, bu otoritelerin vardıkları sonuçların, Luddculuk hakkındaki en sansasyonal komplo-teorileri kadar asılsız olduğunu göreceğiz. Bir eşya piyangosu ya da bir dart turnuvası düzenlemiş herkes bilir ki, çeşitli yörelerden gelmiş, tüfekler, baltalar ve balyozlarla silâhlanmış onlarca adam bir gecede bir noktada bir araya toplanamaz; sıraya dizilip, içtima ettirilip, işaret fişeklerinin ve ışıklarının yardımıyla başarılı bir saldırı için - kendiliğinden bir kolej "şamatası"ndaki gibi birkaç mil yürütülemez. Orta İngiltere'nin ve kuzeyin coğrafyasını bilen herkes, birbirine komşu üç beldenin Luddcularının birbiriyle temas halinde olmadığına inanmakta güçlük çeker. Kafalarımızda Luddculuğu, İrlanda'dan yüzlerce gayrimemnun adamın Lancashire'e geldiği, Başbakan'ın öldürülmesinin insanlarca sokaklarda muzafferane kutlandığı bir sırada, "siyaset"ten tamamen bağımsız, sırf "endüstriyel" bir hareket olarak görebilmek için zihni bir beceriklilik gerekir. Kısaca, Luddculuğa ilişkin bu tür görüşler, yalnızca, otoritelerin aptallık ve garezini ve kışkırtıcı rolünü saçmalık mertebesine dek abartan özel savunmalarla ya da halk geleneğinin tüm ağırlığını görmezlikten gelen ve hayatı kompartmanlara ayıran akademik bir imgelem yoksunluğu ile mümkün olabilir.

Gerçek odur ki, Luddcu örgütlenmeye ilişkin, belirli ölçüde "çarpıtılmamış" hiçbir kanıt ya da kaynak yoktur. Hammondların ve Darvall'ın işaret ettiği gibi, bizler delegeleri ya da yeminleri yalnızca dedikodulardan; ya da "ajanlar"ın öykülerinden ya da yönetcilerden ya da askeriyeden ya da ölüme mahkûm edilmiş ya da ölüm korkusu içinde bulunan ve hayatını kurtarmaya çalışan adamların itiraflarından öğreniyoruz. Aynı şey Luddculuğun daha yüce amaçları için de geçerlidir. Öyleyse başka ne tür kanıt bulunacaktı? *Her* tutuklu otomatik olarak baskıya marûz kalmaktadır, *her* muhbir derhal bir "ajan" oluvermektedir.

Örnek olarak yemin konusunu alabiliriz. Orta İngiltere Luddcuları arasında and içilmiş olduğuna dair çok az kanıt varsa, bunun bir nedeni olmalıdır. Orta İngiltere'de makine kırmanın belli

başlı evresi 1812 Şubat'ında sona erdi. Makine kırmanın ölüm cezasını gerektiren bir suç haline getirilmesi ise o ay içinde oldu. Yorkshire ve Lancashire Luddculuğu, ortaya çıkarılmanın ölüm anlamına geldiğini bilerek bir araya geldiler; dolayısıyla (hem ajanlar hem de halk arasındaki söylentilerin ısrar ettiği şekilde) gizlilik yeminleri edilmiş olması mümkündür. 1812 Temmuz'unda, suç işlemek amacıyla yemin edilmesi de büyük bir suç haline getirildi. Rivayete göre, Yorkshire'de yılın sonuna kadar yemin edilmeye devam edildi. Ama 1814'ten 1816'ya Orta İngiltere'de Luddculuk yeniden ortaya çıkınca, ilgili küçük gruplar fazladan bir suçun riski altına girmek istememiş olabilirler.

1813 Ocak'ında York Duruşmaları'nda yargılanan tutuklularm iki bölümü yemin etmiş olmaktan hüküm giymişlerdi. Baines ve Halifax'lı demokratların davası çok kuşku çekicidir. Onlar, kötü kişilik sahibi olmakla ünlenmiş ve özel olarak bu amaç için Manchester'den getirtilmiş iki profesyonel ajanın ifadesine dayanılarak mahkûm edilmişlerdi ve bu davanın tam anlamıyla "düzmece" bir dava olduğunu düşünmek için pekçok neden vardır. Hem Hammondlar hem de Darvall öteki davanın -Barnsleyli bir dokumacının davası- aynı derecede kuşku çekici olduğunu ve bir profesyonel "ajan"ın işi olduğunu imâ etmektedirler.[191] Ancak iş tam da öyle değildir. Muhbir, Thomas Broughton, Barnsleyli bir dokumacı ve masondu ve pek de anlaşılamayan nedenlerle bilgi vermek için gönüllü olmuştu ve 1812 Ağustos'unda Sheffieldli iki yargıç önünde yeminli ifade vermişti. Buna göre, senenin başlarında Barnsleyli beş dokumacının üye olduğu "gizli bir komite"ye girmişti. Barnsley'de çoğu dokumacı olan ama aralarında iki pub sahibi, bir şapkacı ve bir de bahçıvan bulunan 200 kişiyi "döndürmüş"lerdi. (İrlandalılar kabul edilmemişti.) Onun görevi toplantılara katılmak, para toplamak ve diğer komitelerle yazışmaktı. (Luddculuğun var olmadığı) Barnsley yeni ve zayıf bir merkez olarak görülüyordu ve asıl ağırlık Sheffield ve Leeds'de bulunuyordu. Luddcu çevrelerde, Sheffield'de 8.000, Leeds'de 7.000 ve Holmfirth'de 450 kişinin "döndürüldüğü" için büyük böbürlenmeler söz konusuydu Manchester, Stockport ve Ashton'a delege-

191 Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 314, 325.

ler gönderilmişti. Halifax'da Luddcular, "dinsel muhalifler görüntüsü altında" bir araya gelmişlerdi. Luddcuların pekçoğu aynı zamanda milis gücünün de mensubuydu. "Luddcular, ülkeyi devrimci heyecana sevk ederek sonunda Hükümet Sistemini devirmeyi amaçlıyorlardı." Broughton'un kendisi Ashton'daki bir delege toplantısına katılmıştı ve orada bir başka delege bunun ilk işaretinin Parlamento'ya yapılacak bir saldırı olacağını kendisine söylemişti. Eğer devrim başarılı olursa, Binbaşı Cartwright ve Burdett'in katılmaları bekleniyordu. Delege olarak yaptığı masraflara karşılık 10 şilin 10 peni para almıştı.[192]

Pekçok başka ifadede olduğu gibi, bundan neyin doğru neyin yanlış olduğunu çıkarabilmek imkânsıza yakındı. Ancak iki şey söylenebilir. Birincisi, Broughton'un *iyi niyetli* bir muhbir olduğu; yani gerçek bir Luddcu iken davaya ihanet ettiğidir. İkincisi ise, Broughton'un kanıtlarına dayanılarak -Barnsley Komitesi'nin üyelerinden birisi olan John Eadon'a karşı- York'ta açılan davada bu ifadeden bir kez bile olsun söz edilmemiş olmasıdır. İddia makamı, yalnızca yasadışı yemin işini kanıtlamaya çalışmıştır:

> Kendi özgür irademle ben A. Coard bildirir ve içtenlikle and içerim ki, hiçbir zaman hiçbir Kişi ya da Kişlere bir şeyin söz ya da hareketle anlaşılmasını sağlayabilecek herhangi bir şeyi açıklamayacağıma ve herhangi bir şeyin anlaşılması karşısında benimle karşılaşan ilk kardeşimin beni bu dünyadan göndermesine ve üstelik aramızda hain ya da hainler çıkarsa onu dünyanın sonuna bile kaçsa eksilmez bir öçle izleyeceğime yemin ederim. Bütün Kardeşlerimle olan bütün ilişkilerimde sadık ve dürüst olacağım. Tanrım bana bu yemini bozmamam için yardım et. Amin.[193]

Görünüşte bu yeminin gerçek bir havası vardır.[194] Ancak burada yapılmak istenen, otoritelerin saikini biraz daha derinlemesine incelemektir. Britanya'nın yöneticileri çalışan insanlara karşı vur-

192 Fitzwilliam Belgeleri, F.46 (g)(deki ifade.

193 *Rex* v. *Eadon*, Howell, *State Trials*, XXXI, 1070.

194 *Ajan provakatörlerin* uydurdukları yeminler genellikle daha ağdalıydı; bir tanesinde herhangi bir hainin ve de tüm ailesinin kafasının ve ellerinin kesileceği belirtiliyordu.

dumduymaz ve duygusuzdu; ama Britanya bir "polis-devleti" değildi. Peder Hammond Roberson ya da Boltonlu Albay Fletcher gibi Luddculuğa karşı olan nefreti takıntı haline gelmiş ve Manchester'in kötü şöhretli Emniyet Müdür Yardımcısı Nadin gibi, birini mahkûm ettirebilmek için başvurmayacağı şiddet ya da hile bulunmayan yöneticiler ve görevliler vardı. Ama bununla birlikte başedilmesi gereken bir başka kamuoyu daha vardı. West Riding'in en yüksek yöneticisi (*Lord-Lieutenant*) Whig, Earl Fitzwilliam ılımlı bir adamdı ve Peterloo konusunda açık protestosu ve fiilî provokasyonlara izin vermeyen tutumu nedeniyle daha sonra bu görevini yitirmişti. Orta İngiltere'deki çeşitli Luddcu davaların yargıcı, Justice Bailey, hoşgörülü tutumu nedeniyle saldırılara göğüs geren birisiydi. 1812 yazında, Manchester'deki daha önemli bir davada jüri, Nadin'in "tezgâhıyla" Luddcu yeminleri örgütlemekle suçlanan otuz sekiz Radikal reformcuyu mahkûm etmeyi kabul etmemişti. Yargı görevlileri, mahkûm etmenin otomatik bir şey olmadığının çok iyi farkındaydılar.[195]

Bu yıllarda üstelik, çalışan insanlar Hükümet'ten nefret ediyordu ve orta sınıftan pekçok kişi tarafından da ciddi olarak sevilmiyordu. Broughton'unki gibi ifadelere dayansa bile, yargı görevlileri vatana ihanet suçundan dava açılabileceğini tavsiye etseler bile bu şekilde hareket etmek yetkililerin işine gelmiyordu. Esas itibariyle siyasal saiklerle hareket ettikleri kuşkusu kamuoyunu galeyana getirebilirdi. Onların işi iddianameleri, makine kırma ve gece saldırıları, silâh soygunları ve and içme gibi *açıkça suç olan eylemlerle* sınırlı tutmaktı. Broughton'unki gibi ifadeler, her şeye karşın, özellikle savunma Brougham gibi bir avukatın eline teslim edildiğinde mahkemeler için zayıf malzemeydi. Bu ifadeler, başka yörelerden gelmiş isimleri saptanamayan ya da takma isim kullananların delegelerle yaptıkları toplantılar, Cartwright, Whitbread ya da Burdett'in devrime önderlik edeceği gibi apaçık abartma ya da büyük ölçüde olanaksız iddialar gibi, kanıtlanamayan devrimci retorik raporlarına dayanıyordu.

Aslında, 1812 yaz ve güzünde, yerel otoritelerle İçişleri Bakanlığı arasında bilhassa Yorkshire'de çok garip bir itişme yer aldı. (Yorks-

195 Belli başlı Luddcu davalarının Özel Komisyonlarca yapılmasının nedeni budur.

hireli bir Yargıcın Fitzwilliam'a gönderdiği bir mektupta belirttiğine göre)[196] Hükümet tarafından etrafa casuslar göndererek bilgi toplamak üzere Stockport'a görevlendirilmiş çok etkin bir avukat, Bay Lloyd" İçişleri Bakanı'nın doğrudan himayesi altında, kimi *county* yargıçlarının nefretle karşılayabileceği, belli başlı tanıklarını fiilen kaçırıp Penninelerin ötesindeki gizli yerlerde saklamak gibi yöntemlerle, su sızdırmaz davalar oluşturmaya çalışıyordu.[197]

Birisi kalkıp yaklaşımda farklılık olduğunu ileri sürebilir. Bir yanda (şimdi Sidmouth'un başında bulunduğu) İçişleri Bakanlığı, savaş sonrasında Oliver, Edwards ve Castle'a karşı izlenmiş olan provokasyon politikalarını izlemeye başlamıştı bile. Sidmouth, Lloyd ve Nadin, Luddculann ve reformculann yüreklerine korku salmak için çok sayıda tutuklama, sansayonel davalar ve infazlar istiyorlardı ve mahkûm ettiklerinin "gerçek" Luddcu olup olmadığı ya da delil imal etmede kullanılan yöntemler pek fazla umurlarında değildi. Öte yanda, Fitzwilliam ve Radcliffe gibi adamlar da Luddculuğu yok etmekte daha az kararlı değillerdi ama kullanılan araçlar ve Horsfall'ı öldürenler ve Cartwright'm fabrikasına saldıranlarda olduğu gibi gerçek suçluların cezalandırılması konusunda daha büyük titizlik gösteriyorlardı. Sonuçta, (Manchester otuz sekizleri hariç) yargılamaya konu olan belli başlı davalar, *belirli suçlar için* "saptama, suçlama ve cezalandırma açısından sağlam örnekler" ortaya koyan davalardı ve bunlarda siyasî tertip ve nifakçılık gibi daha büyük suçlamalar oldukça geri planda tutuluyordu[198] ve iddia makamı tutukluları kanaatlarına dayanarak suçlamayı dolaylı olarak yapmaya ve davayı belirli bir yerde, belirli bir kişiye yemin ettirmek gibi açık bir eylemle sınırlandırmaya özen gösteriyordu. Böylece, niye vatan ihaneti suçlamasına başvurulmuyordu diye sorulacak olursa, cevap böyle bir suçlamanın halk gözünde popüler olmayacağı, yasa nezdinde kuşkulu olacağı ve (Manchester davasında olduğu gibi) beraatla sonuçlabileceği şeklindedir.

Otoriteler yemin ettirme konusunda da geniş çaplı davalar aç-

196 Fitzwilliam Belgeleri, 9 Temmuz 1812, F. 46 (g).

197 Bu garip karışık işlerle ilgili olarak bkz. Hammonds, *a.g.e.* s. 315 vd.; Darvall, *a.g.e.* s. 125-133.

198 Hazine Belgeleri *Rex vs. Baines* arasındaki özet, şöyle başlar: "yaşlı Baines, hükümete karşı oluşuyla kötü şöhret kazanmış bir şapkacıdır.", T.S. 11.2673

mak istemiyorlardı. Onlar yalnızca bunu sona erdirmeği arzu ediyorlardı.[199] Ve bunu yapmak için de, mahkemeler ve sürgünlerle en uygun davalardan örnek oluşturmaya gayret ediyorlardı. Farklı nedenlerle de olsa, Halifax ve Barnsley'deki adamlarla ilgili bu tür örnekler ortaya konmuştu. Otoritenin her davayı sonuna kadar büyük bir tutkuyla götürmek istediğini sanmak, iktidarın gücü konusunda yanılmaktır. York'ta "ihlal edilmiş olan yasalar" ve kamu düzeni değerleri, Horsfall'ı öldürenlerin mahkûm edileceğinin, birkaç kişinin and içtikleri için sürgün edileceğinin ve de ondört kişinin silâh soygunculuğu ve gece saldırıları nedeniyle darağacına gideceğinin kesinleşmesiyle tatmin edilmişti. Işi daha ileri götürmek, kamuoyunda tahammül edilemez bir üzüntü yaratabilir ve kuzeydeki bütün yargıçlarla fabrika sahipleri hayatlarını lanetlemeler içinde geçirebilirlerdi. Bu noktada defter kapatılır ve barış ilân edilirdi. Aslında yeterince intikam alınmış olmuyor muydu?

Böylece, Luddculuğun örgütsel yapısını açılan davalardan ya da iddia makamının ortaya koyduğu delillerden hareketle değerlendiremeyiz. Gerçekten de otoriteler genellikle, mahkemelerde hiçbir zaman ortaya konmayan kanıtlar ya da güçlü kuşkular üzerine hareket etmişlerdir.[200] Aslında, gizli toplantılar, talimler,

---

199 Bütün bunlara ilişkin F. Raynes'in ortaya koydukları, *An Appeal to the Public* (1817) kahredicidir. Yüzbaşı Raynes, Luddcu kışkırtıcıları saptamak üzere Lancashire (Haziran-Eylül 1812) ve West Riding'de (Eylül-Aralık 1812) onların içine sızmak üzere özel görev yüklenmiş bir birliğe komuta etmiştir. Kişisel hoşnutsuzlukları nedeniyle daha sonra bu hizmetinin öyküsünü ve üstleriyle olan yazışmaları yayınlamıştır. Newton gibi Lancashire'in kimi bölgelerinde yemin etme "üretici ve alt sınıflar arasında neredeyse evrenseldi". Birden çok durumda ajanları gizli tertiplere sızmayı başarmış ama (saptandıklarını anlayan) Luddcular derhal en yakındaki yöneticiye koşarak, Yüzbaşı Raynes'in müthiş rahatsızlık duymasına rağmen, sadakat andı içerek kendilerini "temize çıkarmaya" çalışmışlardır. Bu broşürde, and içme konusunda egemen olan kuşkuculuk, dikkatli okunduğunda gözden kaçmaz. (Broşürün bir kopyası Manchester Araştırma Kütüphanesi'nde mevcuttur.)

200 Bu noktanın üzerinde durulmuştur çünkü Despard ve Brandreth davalarını kuşatan karışıklığı da açıklamaya yardımcı olmaktadır. Hazine belgeleri arasında yer alan rapor özetleri Kraliyet hukukçularının kanıtlarını kolayca ispatlanabilecek açık eylemlerden oluşturmaya çalıştıklarını göstermektedir. O'Coigly'nin davasında bile Kraliyet rapor özetine not düşülmüştür: "Irlanda'nın istilasından söz edilmesi gerekir mi?" (T.S. 11.333). Thomas Bacon'un davası için "Demagoglar ve Şehitler" adlı bölüme bakınız.

yeminler, delege göndermelerle ilgili kimi belli belirsiz, kimi güvenilmez çoğu ise bir mahkeme önünde çok fazla değer ifade etmeyen türden pekçok kanıta sahiptiler. Bunlara çok sayıdaki imzasız mektup, Luddcuların parola sistemini anlatan, kimi oldukça ayrıntılı aşağıdaki türden muhbir ifadeleri dahildi:

> Sağ elini sağ gözünün üzerine kaldırmalısın -eğer orada bir başka Luddcu daha varsa o sol elini sol gözü üzerine kaldıracaktır- daha sonra sen sağ elinin işaret parmağını ağzının sağ yanına götürmelisin - diğer kişi sol elinin serçe parmağını ağzının sol yanına götürecek ve Sen nesin? Diyecek. Cevap bellidir. O, Ne için? diyecek, senin cevabın Tam Özgürlük.[201]

Bu tür ifadelerin bir mahkemede hiçbir değer taşımadığını söylemek doğrudur. Ancak Hammondları ve Darvall'ı *bütün* bu kanıtları hiçe sayma konusunda izlersek[202] o zaman çok abes bir duruma düşeriz. Otoritelerin, ajanları vasıtasıyla aslında fesat örgütleri yarattıklarını ve sonra da (and içme suçu gibi) yalnızca kafalarda olan ya da kendi casuslarının provokasyonları sonucu yaratılan yeni suçlar icad ettiklerini düşünebiliriz. Ama bu düşünme tarzı, Luddculuğu yerel topluluk bağlamında ele almayı dışlamaktadır. Luddcular, özellikle Nottingham ve West Riding'de, herkesin birbirini tanıdığı ve akrabalık ilişkisi ile birbirine bağlı olduğu küçük endüstri köylerinde güçlüydü. Hurafelere sahip insanlar için yemin etmek korkunç bir şeydi ama topluluğun müeyyidesi çok daha güçlüydü. George Howarth gibi Yorkshireli bir dokumacı komitesinin üyesi olan ve "bir köylü gibi kaba konuşan, güzel şarkı söyleyen, sağlam yapılı, sağlıklı görünüşlü" Luddcu liderler kendi köylerinde çok popüler kişilerdi.[203] Otoriteler, bir tanığı, ortaya çıkıp komşusunun adını vermeye ikna konusunda büyük sıkıntı çekiyorlardı. Bu kısmen Luddcuların misillemesinden korkulduğu içindi. Ama daha da önemlisi, bir

201 Fitzwilliam Belgeleri, F46 (g).

202 İçişleri Bakanlığı belgelerinde delegelerin eğitimi, devrimci niyetler konusunda oldukça bol tanık ifadeleri vardır. Darvall bunların hiçbirinden alıntı yapmayarak ve bütün örnekleri çıkarcı ya da hayal gücü gelişmiş muhbirlerin işi olarak dipnotlarında kendini beğenmiş bir eda ile dışlamaktadır.

203 F. Raynes, *a.g.e.*, s. 114-115.

muhbir rolü oynamak, topluluktan dışlanmaya yol açabilecek ahlâki yaratılışa aykırıydı. Mellor'a karşı iddia makamının kanıtlarını ortaya koyan işbirlikçi Benjamin Walker, yerel yöneticilerin gözünde bile [İsa'ya ihanet eden] Yahuda'dan başka birisi değildi. İdamından bir gece önce Mellor şunları söylemişti: "Şu anda içine sokulduğu durum ne kadar kötü olursa olsun, kendisini suçlayanın durumundan daha kötü değildi; özgürlük ve iki bin sterlin karşılığında bile onunla yer değiştirmek istemezdi." Kendi hayatlarını kurtarmak için otoritelere kanıt sağlayan Luddcuların durumu, hemen hemen mahkûm olanlardan daha acınacak bir haldeydi. York'taki idamlardan sonra bir Quaker tarafından ziyaret edilen Walker, "sanki eklemleri vücudunu taşıyamayacak kadar gevşemiş, yüzü solgun ve tüyler ürpertici" bir görünümdeydi. Ve aslında, kendisine verilmesi gereken 2.000 sterlinlik kan parasını da hiçbir zaman alamadı; bir serseri hayatı yaşadı ve sonunda dilenciliğe kadar düştü. Muhbirlik eden iki Nottingham'lı Luddcu hayatlarının derdine düştüler ve Kral'dan Kanada'ya gitmek için izin istediler. Muhbirlik ettiğinden kuşku duyulan diğerleri toplum dışına sürüldüler; Yorkshireli bir adam, aptalca boşboğazlık sonucu verdiği bilgilerle Rawfolds saldırısına katılmış adamlardan birinin ölümüne neden olan karısıyla yaşamayı reddetti. Birkaç yıl sonra, benzer bir durumdaki iki Yorkshireli muhbir hayatlarının sonuna kadar toplum dışı ilân edildiler; birisi bir odaya ya da bir puba girse, içeride bulunanlar derhal konuşmayı kesiyor ya da gitmek üzere kalkıyorlardı.[204]

Topluluğun dayanışmasını ve otoritelerin ileri derecede tecrit edilmişliğini gözümüzde canlandırmalıyız. Cartwright ve Roberson'u Charlotte Bronte'nin gözünde kahraman mertebesine yükselten budur; kendisi de aynı tecrit edilmişliği Chartist ajitasyonları sırasında Haworth'daki papaz evinde yaşamıştır. Rawfolds saldırıya uğradığı zaman, ateşe rağmen, köyden hiç kimse yardım için kılını kıpırdatmadı. Yalnızca Luddcular çekildikten sonra kö-

204 *An Historical Account of the Luddites* (Huddersfield, 1862), s. 79; Peel, *Risings of the Luddites* (1895 baskısı), s. 278; Peel, *Spen Valley:Past and Present*, s. 261, 264; Hammonds, *a.g.e.*, s. 241-242; Sykes ve Walker, *Ben O'Bill's*, s. 335. Savaş sonrası yıllarda muhbirlere kolonilerden birine gitme hakkı tanımak otoritelerin sık uyguladığı bir yol oldu. Ayrıca bkz. Hammonds, *The Town Labourer*, s. 259-261.

yün yerlilerinden üç ya da dört adam kuşatılanların, yani Peder Hammond Roberson, (büyük bir boyahane sahibi) Cockhill, (kimya işletmesinin müdürü) Dixon ve yerel ehlikeyflerden Clough'un yanında olduklarını söyleyebildiler. Çevreleri derhal, sempatileri yaralanan Luddculara sempati duyan homurdanan bir kalabalık tarafından sarıldı.[205] Üstelik hem yargılamalar hem de cenazeler, kimi zaman kafa tutma, kimi zaman dinsel coşku biçiminde halkın sempatisini ortaya koymasına vesile oldu. Suçlanan Luddcuların Nottingham'daki mahkemesi tehditler, gösteriler arasında ve bir keresinde silâhlı oldukları sanılan adamlarla dolu mahkeme[206] salonunda yapıldı. Luddcu saldırılara karıştığı gerekçesiyle birkaç kişiyi mahkûm eden jürinin sözcüsü, 1812 Mart'ında Atölye'ye kadar takip edildi:

> Efendim,
>
> General Ludd'un Acil, *Acil* emirleriyle bizim davamız karşısında sizin Niteliğinizi incelemek üzere Atölye'ye gelmiş bulunuyorum ama bunun son zamanlarda bize karşı göstermiş olduğunuz tutumla uyum içinde olduğunu üzülerek belirtmek isterim. Unutmayın sizin hamurunuzdan adamların Pişman olacakları zaman hızla yaklaşmaktadır, kısa süre içinde çağrılabilirsiniz. Unutmayın siz mimli bir adamsınız.
>
> General Ludd adına saygılarımla
> Gerçek bir Adam.[207]

Yorkshire davalarının, sorunlu merkezlerden otuz milden daha uzakta bulunan York'ta yapılmış olmasına rağmen otoriteler ek askerî birlikler gönderdiler ve bir kurtarma girişiminden korktular. Mahkûm olan adamların azmini, onlara karşı olan insanlar bile takdir etti. Mellor ve iki arkadaşı herhangi bir itirafta bulunmayı reddettiler. Birkaç gün sonra ölecek olan ondört kişi de aynı şekilde hareket etti. "Eğer bu talihsiz adamlardan harhangi birisi

205 Peel, *Spen Valley*, s. 255-256. Bkz. *Leeds Mercury*, 9 Mayıs 1812: "...Alt sınıflar arasında, bu işe karışan örgütün eylemini, tasviple demesek de ilgisizlikle karşılama yönünde çok genel bir eğilim vardır. Örgütün gücü ve can damarı işte budur."

206 T. Bailey, *Annals of Nottinghamshire* (1855) IV, s. 280.

207 H.O. 42.122.

herhangi bir gizli bilgiye sahip idiyse" diye yazıyordu *Leeds Mercury*, "o sırlarla birlikte ölmek için acı çektiler. Ortaya çıkarılabilen son derece önemsiz şeylerdi."[208] (Söylenceye göre, duruşma yargıcı bu durumda bir hafifmeşreplik etmiş, ondört adamın aynı kirişe mi asılacağını kendisine soran birisine, biraz düşündükten sonra, "Hayır efendim, iki kirişte daha rahat asılacaklarını sanıyorum" diye cevap vermişti.) İnfaz için getirilen ilk yedi kişi, büyük bir kalabalığın önünde Methodist ilahiyi söyleyerek darağacına çıkmışlardır:

İnsanlığın Kurtarıcısını gör,
Utanç verici bir ağaca çivilenmiş;
Onun taşıdığı sevgi ne denli büyüktür,
Benim için kanayıp ölüyor.

Dinle! Nasıl inliyor, doğa titrerken,
Ve dünyanın güçlü sütunları eğilirken;
Tapınağın ayrılmış peçesi yırtılıyor,
Muhkem mermerler parçalanırken.

Yapıldı bu, değerli fidye ödendi,
"Ruhumu kabul et" diye haykırıyor;
Kutsal başım ne yana eğdiğini gör,
Başını eğiyor ve ölüyor.[209]

Üç belde de fiilen suikaste dönüşmemiş tüm Luddcu eylemlere topluluğun etkin manevi destek sağlamış olduğu gibi bir izlenime sahip oluyoruz. Otoritelerin kendileri de yakınmaktadır:

> Bu cinayetlerin ahlâki kötülüğü üzerinde kuşkular uyandırılarak cesaretlendirilmişlerdir; ve o kalabalık yörelerde maale-

208 İnfazları izleyen bir subay Radcliffe'e şunları yazıyordu: "Sekiz gerçek Luddcu olduğunu, dokuz yağmacının ise fırsattan istifade etmeye kalkıştığını düşünüyorum." Ordu Papazı da gerçek Luddcuların herhangi bir itirafta bulunmayı reddettiklerini yazıyordu: "Bunun *herhangi büyük* bir suç olduğunu düşünmediklerine gerçekten inanıyorum." Ve ekliyordu: "Bunların hepsinin Methodist olduğunu sanıyorum." Albay Norton'dan Radcliffe'e, Ocak 1813, Radcliffe MSS, 126/124.

209 *Proceedings under the Special Commission at York* (Leeds, 1813), s. 67-69; Hammonds, *a.g.e.*, s. 332; H. Clarkson, *Memories of Merry Wakefield* (Wakefield, 1887), s. 40.

sef var olan dinsel fanatiklik yoluyla da bu kötülük en yüksek noktaya çıkarılmıştır.[210]

Halk arasındaki mitos tüm muhbirleri Yahudalar olarak nitelerken, Charlotte Bronte de Mosses Barraclough'da, "palavracı" bir vaiz ve "keskin Methodist", ikiyüzlü Luddcu kışkırtıcı tipini karikatürize ederek ve Gerard Moore'un suikast girişimini Eski Ahit diliyle anlatırken orta-sınıf mitosunu izlemiştir: "Kötü yok olduğunda bağrışmalar oldu; kasırga geçtiğinde kötülükler de sona erdi..."[211] Bu konudaki kanıtlar her zamanki gibi dağınıktır. York'ta idam edilenlerin ikisi ya da üçü kesinlikle Methodist'ti. Ama pekçoğu Methodist kültürle (ya da onun Ranting ve Southcottçu kanatları) yetişmişken, -Methodizmi bu işten aklamaya son derece hevesli olan- papazların mahkûm hücrelerinde bile hiçbir gücü yoktu. Eski Ahit'in heyecanı, Jabez Bunting'in bile nüfuz edemediği bir sınıf dayanışması içinde eriyip gitmişti.

Luddcuların cenazeleri bu durumu güzel bir şekilde ortaya koyar. 1811 Kasım'ındaki bir arbedede öldürülen John Westley'in cenazesi, Nottingham'da halkın desteğini ortaya koyduğu bir gösteriye dönüştürülmüştü. "Naaş, ellerinde ipekli kumaş düğümlenmiş siyah asalar bulunan merhumun eski kulüp arkadaşlarını izliyordu."

> Manzara gerçekten dehşet vericiydi. Şerif, Şerif Yardımcısı ve yaklaşık yarım düzine Yönetici bir müfreze polis ve otuz kadar ağır süvari eşliğinde olay yerindeydi... naaşın kaldırılmasından önce şehrin belirli kesimlerinde Ayaklanma Yasası okundu.[212]

Rawfolds'da aldıkları yaralardan ölen iki kişinin cenazesine de aynı sempatiyle katılındı. Huddersfield'de, yetkililerin Booth'u beklenenden önce sessizce gömmesi nedeniyle halkın katılımına açık büyük bir cenaze töreni düzenlenememişti. Hartley, kolları siyah ipekli kumaşlarla bantlanmış yüzlerce kişinin katılımıyla

210 Howell, *State Trials* XXXI, 964'te York Yargılamaları için yetkililerce yazılmış giriş.

211 *Shirley*, Bölüm VIII, XXX.

212 *Leeds Mercury*, 23 Kasım 1811; Baile, *a.g.e.*, IV, s. 247.

Halifax'da defnedildi. Arkadaşları Methodist bir cenaze töreni istediler; Bunting'in ayini yönetmeyi reddetmesi üzerine kızgın sahneler yaşandı. Ertesi Pazar büyük kalabalıklar bir anma töreni için bir araya geldiler. Kötürüm yerel bir vaiz olan Jonathan Saville, bu törenin "Halifax Şapel'inde o zamana kadar yapılmış en büyük ayin" olduğunu hatırlıyordu:

> ...insanlar merhum için üzüntülerini belirtmek üzere uzaklardan ve çok değişik yerlerden geldiler. Şapel'i tıka basa doldurdular, içeri giremeyen yüzlercesi dışarıda kaldı ve düzeni sağlamak için polis kapı önlerinde görev yaptı. O öğleden sonra için ayarlanan vaiz, belki de ayak altında dolaşmamak için Huddersfield'e gitmişti...

Bunting vaaz vermeyi bir kere daha reddetti ve işi Saville'e havale etti. Kötürüm, bir inananın ve kâfirin ölümündeki karşıtlıklar üzerine bir vaaz verdi:

> O zamanlar, belki de her zamandan daha fazla, alt sınıflar arasında küfür egemendi... "Kâfir, geber!, ölüm karşına çıkınca o siyah bayrağı hiç indirme!" diye bağırdım. Çok etkili olduğu görüldü...

Bununla birlikte etki, hiç de Saville'in istediği gibi olmadı ve şapelden çıkarken taşa tutuldu. Duvarlara ve kapılara, tebeşirle "Masum'un Kanı için İntikam" diye yazıldı. Bu olaydan sonra haftalar boyunca, köylerdeki randevularına gittiğinde Tehdit mektupları da alan Bunting'in yanına silâhlı korumalar verildi. York'ta idam edilen adamlara Methodist papazın dinî tören düzenlemeyi reddetmesi üzerine Holmfirth ve (Halifax yakınındaki) Greetland'da de benzer sorunlar çıktı.[213] 1816 Kasım'ında Nottingham'da James Towle'un cenaze töreninde, bir rahip yönetici Dr. Wylde, Gömme Duası'nın okunmasını reddedince de aynı gösteriler oldu. Bir casusun raporuna göre, bütün bunlara rağmen törene 3.000 kişi katıldı:

213 J.U. Walker, *History of Wesleyan Methodizm in Halifax* (Halifax, 1836), s. 255; E.V. Chapman, *John Wesley & Co (Halifax)* (Halifax, 1952), s. 35; F.A. West, *Memoirs of Jonathan Saville* (1844), s. 24-25.

Bana söylendiğine göre bir öğretmen, mezar başında altı genç hanım tarafından okunacak ilahi kitaplarını evinden getirmişti... Tabutun kapağında bir Yıldız ya da Haç vardı ve bunun ne anlama gelebileceği pekçok yoruma neden oldu. Kimi asıldığı için, başkaları av hayvanı gibi öldürüldüğü için olduğunu söylediler ve başkaları ise Cenaze Duası'nın okunmasına izin vermediği için Dr. Wylde'ı lanetliyordu. Bladder... bunun Jem'e bir şey ifade etmediğini, çünkü etrafında Papaz görmek istemediğini söyledi.[214]

Luddculuğu sınırlı bir endüstriyel yoruma tâbi tutan ya da onun ayaklanmacı yönünü birkaç "sabırsız"ın işi olarak görmezlikten gelen hiçbir anlatı tatminkâr olamaz. Luddculuğun endüstriyel hedefler bakımından en sıkı disiplini ortaya koyduğu Birmingham'da bile makine kırma ile siyasî komploculuk arasında bir ilişki olduğu varsayılmıştır çünkü yalnızca makineli örücüler değil, genel olarak "alt tabaka" onların çorapçılara, askeriyeye ve yöneticilere kafa tutuşuna katılmıştır. Örgütün temel unsurunu dokumacıların oluşturduğu Lancashire'de madenciler, iplikçiler ve her türden esnaf karışıklıklara katılmıştır. West Riding'de, saldırının hedefi her ne kadar hav fabrikaları ve çulha tezgâhları idiyse de yalnızca kırpıcılar değil, "dokumacılar, terziler, ayakkabıcılar ve hemen hemen her zanaatın temsilcileri" Luddculardan yana çıkmıştır. Rawfolds saldırısında öldürülen John Booth, papazın oğlu, bir saraçın yanında çıraktı.[215] York'ta yargılanmak üzere Özel Komisyon'un önüne getirilen tutuklular arasında 28 kırpıcı, 8 amele, 4 dokumacı, 3 ayakkabıcı, 3 maden kömürü işçisi, 2 terzi, 2 kumaşçı ve birer tane de kasap, kart imalatçısı, halı dokuyucusu, şapkacı, işportacı, dükkân sahibi, taşçı, sucu ve yün eğiricisi bulunuyordu.[216]

---

214 Hammonds, *a.g.e.*, s. 239.

215 Peel, *a.g.e.*, s. 6, 18.

216 *Report of Proceedings under Commissions of Oyer & Terminer... for the County of York* (Parlamento Tutanakları, 1813), s. xiv-xix. Bununla birlikte bunların az sayıda bir kısmının evleri soyan yalancı Luddculer, şapkacı, ayakkabıcı ve kart yapımcısı gibi kimilerinin Halifax'lı demokratlar olduğu belirtilmelidir. Rawfolds olayında hüküm giyenlerin hemen hemen tümü kırpıcıydı. Ayrıca bkz. T.S. 11.2669.

Şimdi Luddculuğun gidişatı hakkında bir açıklamayı göze alabiliriz. Luddculuk, Nottingham'da (1811) çalışan topluluğun desteklediği bir tür doğrudan "sendikal" uygulama olarak başladı. Bu haliyle derhal yasadışılığa hedef oldu ve özel durumu onu daha fazla isyancı bir yöne doğru sürükledi. 1811-1812 kışına gelindiğinde, resmhi ya da gayrıresmî "delege"lerin kuzeyin diğer bölgelerini ziyaret etmiş olması muhtemeldir.[217] Yorkshire Luddculuğu daha kalkışmacı bir hava içinde (Şubat 1812) başladı. Bir yandan, kırpıcıların uzun süredir öfke uyandıran şikâyetleri, Nottingham örneği ile ateşlenmişti. Diğer yandan demokrat ya da Paineci küçük gruplar Luddculukta daha genel bir devrimci olanak görüyorlardı. Bu iki tepki de, her ikisi de 1812 Mart'ında gönderilmiş Luddculara ait iki mektupta görülebilir. Muhtemelen Huddersfield'dan kaynaklanmış olabilecek birinci mektup, kırpıcıların özel hoşnutsuzluklarını dile getirmektedir:

> Iyice Dikkat Et... General... Huddersfield yöresindeki Kumaş İşleyicilerinin çulha tezgâhlarını ve hav fabrikalarını durduracak Yasaları yürürlüğe sokmak için Hükümeti harekete getirmek üzere yedi bin sterlini nasıl harcamış olduklarını size bildirmemi emretmektedir. Şimdi bu yöntemi izliyorlar ve General sizin bunun başka bir amaca hizmet edeceğinden korktuğunuzu biliyor ama bundan korkmanıza gerek yok çünkü bu iğrenç makineler durdurulunca ya da yok edilince General ve kahraman Ordusu silâhlarını bırakacak ve hükümdarına bağlı diğer uyruklar gibi işine gücüne dönecektir.[218]

Bir hafta kadar önce postaya verilmiş diğer mektup "hükümdarına bağlı uyruklar"dan hiç de beklenmeyecek bir mektuptur. Naip Prens'in bir barış ve reform hükümeti (daha sonra Manchester Borsası'ndaki ayaklanmanın nedeni) kurma konusundaki başarısızlığının yarattığı hayal kırıklığının Yorkshire Luddculuğunu tetiklediğini imâ etmektedir:

---

217 Örneğin, Yorkshire'den Nottingham'daki bir Birader'e gönderilen, kendi yanlarında kalan Nottingham'lı bir adamla ilgili ele geçmiş mektuba bakınız: "Onu... öyle olduğuna inandığımız için onu sizin bir dostunuz olarak karşıladık ve bir iki bardak bira ile neşelendik ve o bize Bay Ludd'un şarkısını okudu"; 19 Nisan 1812, Radcliffe MSS, 126/27.

218 Radcliffe MSS, 126/27.

> Bizim harekete geçtiğimizde bunun birinci nedeni Veliaht Prens'in Lord Grey ve Grenville'e yazdığı, iyi yönde herhangi bir değişiklik olacağı yolunda hiçbir umut bırakmayan o kepaze mektup ve ülkemizdeki bütün kötülüklerin nedeni olarak gördüğümüz o kahrolası serseriler Percival ve ortaklarıyla birlik olmasıydı. Ama gelip geçmiş bu en Çürümüş, en Kötü ve en Tiranca hükümetin yıkılması için Fransa İmparatoru'ndan yardım umuyoruz. O zaman Hanover Tiranları, ve en küçüğünden en büyüğüne bütün Tiranlar devrilecek ve adil bir Cumhuriyet tarafından yönetileceğiz ve Yüce Tanrı'nın o mutlu günleri çabuklaştırması bu ülkedeki milyonların arzusu ve duasıdır...[219]

Eğer her iki mektubun da gerçek olduğunu kabul edersek, o zaman Yorkshire Luddculuğunun farklı görüşlerle başlamış olduğunu düşünmek gerekir. Öyle ise, ayaklanmacı ruh hali, bir olayın diğerini izlemesiyle belirgin hale gelmiştir. Frank Peel tarafından derlenmiş olan sözlü geleneğe de kulak vermemiz gerekir ki, buna göre, Halifax'da Aziz Crispin'in Hanı'nda toplanan "demokratik ya da cumhuriyetçi bir kulüp" kuran bir küme "Tom Paineci"nin tam da merkezinde Halifax'lı yaşlı şapkacı Baines vardı. Burada Mart ayında Luddcu delegelerin önemli bir toplantısı oldu ve Baines Başkanlık Kürsüsü'nden bu hareketi şöyle selamladı:

> Kırk yıldır bu kötülüğe karşı insanları harekete geçirmek için uğraşıyorum ve kanaatlarım nedeniyle maddi, manevi çok sıkıntı çektim. Şimdi artık hac yolculuğumun sonuna yaklaşıyorum ama yaşadığım gibi öleceğim; son birkaç günüm de halkın davasına adanacaktır. Zalimlerinize karşı ayağa kalkışınızı selamlıyorum ve bunun, zaptedecek hiçbir tiran kalmayana kadar, devam etmesini diliyorum. Gelecek günün şafağı için çok bekledim, ne kadar yaşlı olsam da, demokrasinin şanlı zaferini yine de göreceğim.

Aynı geleneğe göre, Weightman adlı bir Nottingham delegesi de konuşmuştu: "Bizim konseyimiz, tüm huzursuzluk merkezin-

219 W.B. Crump, *a.g.e.*, s. 230.

deki derneklerle günlük yazışma içindedir ve Mayıs ayında genel bir ayaklanma için ısrar etmektedir."[220]

Bu anlatının sözcüklerinin değil de genel eğiliminin doğru olduğunu kabul etmemiz için nedenler vardır. Otoriteler, casuslarının temin ettiği çok zayıf kanıtlara rağmen, Baines'i mahkûm etmeye açıkça kararlıydılar. Bir tanık, Baines'in "Aristokrasi ve Demokrasi sözcükleriyle ilişkisi olan hiç kimseyle alıp verecek hiçbir şeyi olmadığını" söylediğini iddia ediyordu. Bu arada Yargıç ise, "23 yıldır gözlerinin açıldığını söyleyerek övündüğü için" bunu suçunu ağırlaştıran bir şey olarak değerlendiriyordu.[221] Bu yalnızca yerel Radikallere karşı bir "tertip" miydi ya da onların Luddcularla gerçekten ilişkisi var mıydı, meselesi ayrı bir meseledir. Ancak bu konuya, Lancashire'deki en önemli muhbir "B"nin 1812 Mart ve Nisan'ındaki raporlarıyla bir ışık tutulmaktadır. "B", Leeds'den Walsh adında bir delege tarafından ziyaret edildiğini ve (Nisan ayında) aynı şehirden Mann adlı birisinden Luddcu başarıları anlatan bir mektup aldığını iddia etmektedir.[222] Walsh ona Leeds gizli komitesinde "son yıllarda onlardan kuşkulanıldığı için eski Jakobenler'den hiçbirinin faaliyet göstermesine izin verilmediğini" söylemiştir:

> Eski Jakobenlerden bazıları harekete geçmek istediler ama eski Komite öylesine haşin davrandı ki, ne bir önlem alabildiler ne de bir başarı sağlayabildiler, dolayısıyla Komitede yer almalarına izin verilmedi ama geri planda bekliyorlar.

Yorkshire örgütü (Walsh'ın "B"ye söylediğine göre) bir "Esnaf Komitesi"nce yönetiliyordu ve toplantıları ileri derecede gizlilik içinde Leeds'de yapılıyordu:

> Komiteler toplantılarını hiçbir zaman publarda yapmıyorlar; özel evlerde ya da hava müsaitse geceleri açık alanlarda yapı-

220 Peel, *a.g.e.*, (1880 baskısı), s. 23-26. İkinci baskının (1888) önsözünde Peel bu geleneğin nasıl korunduğunu anlatmaktadır.

221 *Report of Proceedings...under Oyer and Terminer*, s. 124, 207.

222 James Mann, Leedsli bir kırpıcı, *Habeas Corpus*'un askıya alınması üzerine 1817'de tutuklanmış ve daha sonra Leeds'in en radikal kitapçısı olmuştur. Bu ikisinin aynı kişi olup olmadığını bilmek ilginç olurdu.

yorlardı ve eskiden olduğu gibi Kasaba'nın olup bitenleri öğrenmesine izin verilmiyordu.[223]

"Eski Jakobenler"in Leeds'de geri planda tutuldukları doğru olabilir, Halifax'ta Luddcular daha az tedbirliydiler. Var olan kanıtların ışığında, Luddcuların, Rawfolds saldırısının başarısızlığından sonra Yorkshire'de daha genel bir ayaklanmacı biçim kazanmış oldukları ileri sürülebilir. Kuşkusuz Nisan ayına gelindiğinde West Riding'de bir tür gizli delege sistemi yürürlükteydi. Rawfolds'dan sonra, Luddcu örgüt, dikkatini genel devrimci hazırlıklara yöneltti. Nisan'dan Eylül'e sık sık silâhlı soygunların, para toplamaların ve antlar içildiği dedikodularının yaygın olduğu aylardı. (Mermiler için gerekli) kurşun Sıcak bir günde karın erimesi gibi yok oluverdi; "pompalar ve su muslukları sürekli yok oluyordu";[224] boyama tekneleri ve yağmur olukları bile kayboluveriyordu. Gizli faaliyetler, Sheffield ve Barnsley gibi kırpıcıların, hav fabrikalarının ve çulha tezgâhlarının olmadığı yerlerde de yaygınlaştı. Luddcular, "örgütlerinin bütün ülkeye yayıldığı ve yeterli silâh toplayabildikleri zaman, Hükümet'in kendisini devirme ham hayalini" besliyorlardı.[225]

Eğer Yorkshire Luddculuğu, kırpıcıların hoşnutsuzluklarından daha genel devrimci hedeflere doğru yaygınlaşıyor idiyse, Lancashire'deki hoşnutsuzları bir araya getiren tek bir tema yoktu. Yiyecek ayaklanmaları, tebeşirle yazı yazmalar, siyasal reform için gizli ajitasyon, gizli sendika komiteleri, silâhlı baskınlar, mekanik tezgâhlara yönelik saldırılar, ve casusların provokasyonları aynı zamanda, kimi zaman kendiliğinden ve çoğu kez de aralarında herhangi bir örgütsel bağlantı olmaksızın meydana geliyordu. *Vasıflı İşçi*'deki en başarısız bölüm Lancashire Luddculuğu ile ilgili olan bölümdür. İfadelerinin bir kısmı, örneğin, Lancashire ve Cheshire'deki tüm karışıklıkların 1812 Mayıs'ı başlarında sona erdiği, bütünüyle yanlıştır. Bolton'dan bazı ajanların ve Manchester'den "B"nin çok büyük etkisine yapılan vurgu gibi diğer bazı

223 "B"nin Raporları, 25 Mart, 18 Nisan 1812, H.O. 40.1. "Eski Komite" ve de "eskiden olduğu gibi" muhtemelen, daha önce değinilen 1801 ve 1802 tertiplerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

224 *Leeds Mercury*, 6 Haziran 1812.

225 Peel, *a.g.e.*, (1880 baskısı), s. 9.

ifadeler de anlatı kılığına sokulmuş özel iddialara ve spekülasyona dayalıdır. Vardığı sonuçlar saçmalıktan biraz iyicedir. Birkaç kendiliğinden yiyecek ayaklanması oldu, "Yaşlı S", "Genç S" ve "B" gibi ajanlar işverenlerinin kanını donduran hikâyeler anlattılar diye, bizden yetmiş bir piyade bölüğü, Muhafız Süvarileri ve Ağır Süvarilerden 27 kişilik bir birlik, ve binlerce özel polisin (yalnızca Salford Hundred'de 1500 kadar) 1812 Mayıs'ında Lancashire'de görev başında olduklarına inanmamızı istemektedir.

Hammondların kaynakları ele alış tarzında en dikkat çeken şey, araştırmalarına, çalışan insanların *gerçekten* isyancı tertiplere girmelerinin ya büyük ölçüde olanaksız, ya da yanlış, sempati duyulamayacak ve dolayısıyla da sorumsuz ve çılgın bir küçük gruba atfedilebilir bir şey olduğu şeklinde bir varsayımla *başlamış* olmalarıdır. Ancak 1812 yılında bunun niye böyle varsayılması gerektiğini anlamak zordur. Bir yıllık ara dışında savaş neredeyse yirmi yıl devam etmiştir. Halk sendikal özgürlüklerden hiç yararlanamazken yasal haklarından da çok az yararlanabilmiştir. Olağanüstü bir tarihsel öngörü yeteneği ile donanmış değillerdi ki, yirmi yıl sonra (pekçoğu ölmüşken) orta sınıfın oy hakkını elde edeceği düşüncesiyle teselli bulsunlar. 1812 yılında dokumacılar statülerinde ve hayat standartlarında yıkıcı bir çöküş yaşamışlardı. İnsanlar o kadar açtı ki, patates yüklü bir seyyar sebzeci arabasını devirmek için hayatlarını tehlikeye atmaya hazırdılar. Bu koşullar altında insanların devrimci ayaklanma tertiplerine *girişmemeleri*, girişmelerinden daha şaşırtıcıdır; ve bu koşulların, siyasal varlıklarını kabul etmeyen bir Anayasa'nın sınırları içinde hareket ederek tedrici anayasa reformcularını yetiştirmesini beklemek çok daha az olası görünmektedir.

En azından insan, demokratik bir kültürün bu insanların çıkmazına dikkat ve tevazu ile yaklaşması gerektiğini düşünebilir. Aslında durum hiç de öyle olmamıştır. Bu dönemin tarihini incelemeye öncülük eden tarihçilerin bir kısmı (Hammondlar, Webbler ve Graham Wallas), "işçi hareketinin erken tarihine" daha sonraki Reform Yasaları, T.U.C.'in* ve İşçi Partisi'nin gelişmesi-

(*) T.U.C. (*Trade Union Congress*) İngiltere'de 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yasadışı olan sendikacılığa legalite sağlamak üzere 1868 yılında sendikal hareketleri koordine etmek amacıyla toplanan kongre - ç.n.

nin ışığında bakan Fabian düşüncesine sahip insanlardı. Luddcular ya da yiyecek için ayaklananlar "İşçi Hareketi"nin öncüleri olarak yeterince tatminkâr görünmedikleri için ne sempatiyi ne de yakın ilgiyi haketmişlerdir. Ve bu peşin hüküm bir başka yönden, ortodoks akademik geleneğin daha da güçlü önyargısıyla pekiştirilip güçlendirilmiştir. Dolayısıyla "tarih" Tolpuddle Şehitleri'ne daha adil, ama Francis Place'e daha müfrit bir şekilde davranmıştır. Ama yemin ettikleri, Jakoben tertiplere giriştikleri, Luddculukları, Pentridge ve Grand Moor ayaklanmaları, yiyecek, çitleme ve turnike kalkışmaları, Ely kalkışması ve 1830'daki İşçi İsyanı ve de çok sayıda küçük arbede nedeniyle ölüm cezasına çarptırılan ya da sürgüne gönderilen yüzlerce erkek ve kadın, birkaç uzman dışında unutulmuş ya da hatırlansa bile basit şeyler ya da suça eğilimli divaneler oldukları düşünülmüştür.

Ancak, içinde yaşayanlar için tarih ne "erken" ne de "geç"tir. "Öncüler" aynı zamanda bir başka geçmişin mirasçılarıdır. İnsanlar kendi bağlamlarında yargılanmalıdır ve bu bağlam içinde George Mellor, Jem Towle ve Jeremiah Brandreth gibi adamları kahramanlar olarak görebiliriz.

Üstelik önyargı tarihsel araştırmanın en ince ayrıntısına kadar girmenin yolunu bulmuştur. Bu özellikle Lancashire Luddculuğu konusunda geçerlidir. Bu hareketin devrimci özellikler taşıdığına ilişkin İçişleri Bakanlığı belgelerindeki çeşitli ifadelerin yanlış olduğuna dair yalnızca bir tek neden vardır ve o da bu tür kanıtların yanlış olmak *zorunda oldukları*dır. Bir kez böyle bir kabul yapıldı mı, Hammondlar tarihsel masalın denizine dalarlar. Böylece, Luddcu ve savaş sonrası yıllarda en düzenli Lancashire muhbiri, "B" diye ifade edilen bir bireydir. Bu "B" muhtemelen 1801 ve 1802 yıllarından beri muhbir olarak istihdam edilmekteydi[226] ve Manchester ultra-Radikalleri ile sıkı fıkıydı. Adı Bent'ti ve 1812'de tanımlandığı şekliyle "pamuklu firelerini alıp satan" küçük bir esnaftı.[227] Görece

226 Bkz. *The Skilled Labourer*, s. 67, 73; yukardaki "Islahatçılar Ordusu" başlıklı bölüme bakınız. Bununla birlikte bu "B"nin aynı "B" olduğu kesin değildir çünkü istihdam edilen başka "B"ler de vardır, örneğin, "Islahatçılar Ordusu" başlıklı bölümdeki Barlow gibi.

227 H. Yarwood'un 22 Haziran 1812 tarihli ifadesi, H.O. 40.1. Ayrıca "saygıdeğer bir pamuklu taciri" olarak da tanımlanmıştır: bkz. *The Trial at Full Length of the 38 Men From Manchester* (Manchester, 1812), s. 137.

olarak refah içinde yaşayan bir adam olduğu için değişik gizli komitelere, bir casus için bulunmaz bir mevki olan, Sayman seçilirdi. Görünüşe göre, gizli bilgileri elde etmek için iyi bir konumdaydı.

Vasıflı İşçi'de "B" bir *provakatör* ve heyecan uyandıran birisi olarak sık sık ortaya çıkar:

> İçişleri Bakanlığı Belgeleri onun, alt sınıfların, yüksek mevkilerdeki esrarlı kişilerin kışkırtmasıyla yaklaşmakta olan patmalarına ilişkin tüyler ürpertici imâları içeren dilbilgisinden yoksun pekçok yazısını içerir. Ülkenin farklı yerlerinde ant içmiş binlerce kişinin genel kalkışması, onun en ısrarlı temalarından birisidir.

Lancashire Luddcu yemininin (Hammondlar'ın ifadesine göre) "'B'nin verimli beyninden çıkmış olabileceğini düşünmek mantıksız değildir." Manchester'den bir delegenin, Stockport dokumacılarının gizli komitesini ziyaret ettiği ve onları devrimci hazırlıklara katmayı amaçladığına ilişkin bir belge ile karşılaşınca Hammondlar elverişli açıklamayı yakalarlar:

> Şimdi bu dönem için İçişleri Bakanlığı Belgelerini okuyan herkes raporda Manchester delegesinin, "B"nin sesini tanımamazlık edemez...

Bu varsayım üzerine, (çok az okuyucunun sorgulamayı göze alabileceği daha güçlü bilgilere dayanan bir varsayımla desteklenen) provokasyon masalı geliştirilir. Ama birkaç sayfa sonra, "B"nin raporlarına göndermede bulunmak yazarların işine geldiğinde okuyucuya kibarca şunu söylerler: "Bent'in, arkadaşlarından herhangi birini ciddi olarak şiddet eylemlerine itmeye çalışmış olabileceği mümkün görünmemektedir; aksi halde John Knight kalıbında bir adam ona güvenmeye devam edemezdi..." Kısaca "B"nin raporları, hareketin efsanesine nasıl uyuyorsa o yönde eğilip bükülmektedir.[228]

İçişleri Bakanlığı evrakının farklı bir şekilde okunabileceği de ileri sürülebilir. Bent bir provokatör değildi, yalnızca bir muhbirdi ve faaliyetlerini Radikal arkadaşlarının güvenini sürekli olarak sağ-

228 *A.g.e.*, s. 274-275, 297, 336-337.

layacak şekilde sınırlandırmıştı. Biraz aptal ama gözlem gücü yüksek bir adam olarak görünmektedir ki, hiç de az rastlanan bir karışım değildir. Dolayısıyla yalnızca onun bizzat katıldığı olaylara ilişkin anlattıklarına güvenilebilir; ülkenin geri kalan kısımlarındaki daha gizli örgütlenmelere ilişkin raporları, daha iyimser ajitatörlerin böbürlenmelerini aktarmaktan öteye bir şey değildir. Stockport komitesini gizli tertiplere bulaştıran Manchester delegesinin Bent olduğu yolundaki imâ irdelemeye dayanacak gibi değildir.[229]

Aslında provokasyonun yalancı kokusunu izlemeyi bırakırsak, Hammmondların kullandığı aynı kaynakları kullanarak, Lancashire Luddculuğunun daha derli toplu bir öyküsünü bir araya getirmemiz mümkün olur. İlk olarak, Jakobenliğin Lancashire'de diğer imalatçı yörelerin hepsinden daha derin köklere sahip olduğunu ve bunun İrlanda göçüyle daha da devrimci bir hava kazandığını hatırlamamız gerekir. Hemen hemen yalnızca Lancashire'de, 1790'ların "Birleşik İngilizler"inden Luddculuk günlerine kadar gelen kesintisiz, *açık* savaş karşıtı ve reform ajitasyonu yürütülmüştür. 1808 yılında bu ajitasyona ilişkin raporlar yalnızca Manchester'den değil, Royton, Bolton ve Blackburn'dan da gelmektedir. Bazı Boltonlu dokumacılar, iki ay süreyle her Pazar günü Charters Moss'ta gösteri yapma niyetlerini açıkladıklarında;

> Britanya anayasasını gizlendiği delikten çıkarıp, onu özgün ve saf çıplaklığı içinde gözler önüne sererek, her bireye *ataların yasalarını* göstermenin

"Zamanı gelmedi mi?" diye soruyorlardı.[230]

Yıl be yıl, dokumacıların asgari ücret için semeresiz ajitasyonu, ister devrimci ister anayasacı nitelikte olsun, onları siyasal ajitasyona sürüklemişti.

---

229 1812 ilkbaharının ilk günlerinde "B" düzenli ve ayrıntılı raporlar yazmıştır. Hammondlar Şubat'taki Stcockport toplantısına ilişkin öykülerini Thomas Whittaker'in H.O. 42.121'deki itiraflarına dayandırıyorlar. Ancak "B" 25 Mart'ta gizli toplantıların hiçbirine henüz nüfuz edemediğini ama kısa sürede edebileceğini umduğunu (H.O. 40.1) bildirmektedir. Nisan ayında dokumacıların toplantılarından bazılarına katılmayı başarmıştır ama Mayıs ayındaki çok önemli bir toplantıya para yüzünden çıkan bir tartışma nedeniyle katılamamıştır (Yarwood'un ifadesi, H.O. 40.1).

230 Bkz. Aspinall, *a.g.e.*, s. xxiii dn. 2, 98-99 dn.1, 100-101 dn. 2.

İkinci olarak, 1811-1812'de Luddculuk başladığında illegal sendikacılık Lancashire'de çoktan kök salmıştı. Manchester'deki zanaatkârların ve pamuk eğiricilerinin örgütlenme derecesine ve aralarındaki dayanışmaya daha önce değinmiştik. Ayrıca dokumacıların örgütü, muhtemelen yaygın ve sağlam temeller üzerine oturmuştu. Lancashire'in kasaba ve hattâ bazı köylerinde dokumacıların, Parlamento'ya yapılan başvurular, dilekçe verme ve fon oluşturma vs. konularında birbirine danışan az çok temsil edici nitelikte "gizli komite"leri vardı.[231]

Böylece Luddculuk Lancashire'e geldiği zaman herhangi bir boşluğa düşmedi. Manchester'de ve büyük merkezlerde zaten zanaatkâr birlikleri, gizli dokumacı komiteleri ve eski, yeni Paineci Radikal gruplar ve taşkın bir İrlandalı azınlık bulunuyordu. Lancashire, bir şeyler dönmediği için değil, döndüğü için ajanlar ve *provokatörler* için verimli bir alandı. Lancashire gibi siyasal açıdan görece gelişmiş bir yörede, makine kırmanın yararı üzerinde görüş ayrılıkları olması zorunluydu. Çalışanların görüşlerindeki bu farklılık 1812 Şubat'ıyla Nisan'ı arasında büyük sürtüşmelere yol açtı. Dolayısıyla öyle anlaşılmaktadır ki, Şubat içinde bildiğimiz Luddcu politika, çeşitli kasabalardaki gizli komiteleri temsil eden dokumacı delegelerinin toplantısında onaylanmıştı. Kendisi de Stockport gizli komitesinin bir alt-üyesi olan Yarwood adında birinin ifadesine göre, dokumacılar, amacı buharlı tezgâhları parçalamak, silâh için para toplamak ve güce güçle karşı koymak olan bir örgüte kaydedilmişti (ve yeminlerle "çengel atılmıştı"). Haftada bir peni aidat toplanmış, eski bir "dinsel muhalefet papazı" olan John Buckley Booth, bir iki ay süreyle tam zamanlı örgütleyici olarak istihdam edilmişti.[232] Ancak bu noktada Yarwood'un ifadesi açık değildir. Diğer meslekler, özellikle bükümcüler, terziler ve ayakkabıcıların Manchester ve Stockport gizli komitelerin-

231 Bu bölümün başlarındaki A.B. Richmond'un tanıklığına bkz. Ayrıca Fitzwilliam Belgeleri F.46 (g)'de, "Londra'dan Nottingham'a oradan Manchester'e ve Carlisle'yle uzanan, derin bir gizliliğe bürünmüş, örgütün değişik düzeylerinde değişik antlar içilen, yazışmaların büyük dikkat içinde yapıldığı, örneğin önceden belirlenmiş bir tarlanın bir köşesindeki bir ağaç kovuğuna mesaj bırakıldığı, bataklıkta gece toplantıları yapıldığı vs. belli belirsiz bir "dokumacılar birliği" vardı.

232 Muhtemelen yerel bir vaizdi.

de temsilcileri vardı ve dokumacıların dışında pekçok başkalarına da "çengel atılmıştı". Ancak Stockport örgütünün bir yöre sekreteri olan ve John Buckley Booth'a paraları teslim edip ondan talimat alan Yarwood, komitelerin gerçek planlarını bilmiyordu.

Bununla birlikte, gerek başkalarının gerek Yarwood'un anlattıklarından komitelerin bölünmüş oldukları açıkça anlaşılmaktadır. Nisan'ın 5'i gibi erken bir tarihte Manchester komitesi "Lud"a karşı çıktı:

> O gece aralarında egemen olan Anlaşmazlıktı. Bölgelerden, Gizli Komite'nin içtiği bir miktar içkinin parasını ödemeye yeterli para bile toplanamamıştı.

"Manchester komitesinin birlikte hareket etmeyeceğini bildirmek için" Bolton ve Stockport'a delege göndermek için para bulmak gerekliydi ve bu para (Yarwood'un önerisi üzerine) "Gizli Komite ile birlikte "*Prince Regent's Arms*'da gördüğüm Bay Bent'ten" ödünç alındı. Pekçok durumda Nisan ortasındaki ayaklanmalar gizli komitelerce başlatılmamış (hattâ desteklenmemiş) kendiliğinden olaylar olarak görünüyor. Nisan sonuna gelindiğinde Manchester esnafı (özellikle bükümcüler ve terziler) daha fazla para ödemeyi reddettiler ve bunun sonucunda Manchester delegeleri (Bent de aralarında) 4 Mayıs'ta Failsworth'daki önemli bir delege toplantısına alınmadılar.

Bu andan itibaren Lancashire'de aynı anda iki (belki de çakışan) örgütlenme biçimi olduğu görünüyor. Bir yanda, hareketin bir kısmı barış ve siyasî reform ajitasyonunu canlandırma üzerinde yoğunlaştı. Bent, bu amaçla bir dilekçe hazırlamak üzere Lancashire ve Yorkshire'deki çeşitli kasabalardan temsilcilerin katılacağı bir toplantının 8 Mayıs'ta yapılacağını bildirdi: genellikle olduğu gibi kendisini Sayman olarak aday göstertti. Bu John Knight ve Haziran ayında (Bent'in ihbarı sonucu) Nadin tarafından Manchester'de tutuklanan ve and içmekle suçlanan "otuz-sekiz"lerin ilişkili olduğu ajitasyondu. Diğer yanda, hareketin bir diğer bölümü kesin olarak ayaklanma hazırlıklarına girişmişti. Mart'ın 28'i gibi erken bir tarihte Bent, "tehlikeli, pervasız adamlar olan ve en az dördünün İrlanda İsyanı'na katılmış olduğu" İrlandalı fesatçılarla bir toplantı yaptığını iddia ediyordu. Nisanda,

Dublin, Belfast ve Glasgow'dan geçip ziyaretini Derby, Birmingham ve Londra'ya kadar uzatma niyetinde olan Irlanda'lı bir delegenin kendisini bizzat ziyaret ettiğini öne sürdü. Bu adam, adının Patrick Cannovan olduğunu söyleyen ve ayaklanmadaki subaylardan birisi olduğunu iddia eden, "yaklaşık kırk yaşlarında, kibar görünüşlü, ayağındaki Hess çizmeleriyle iyi giyimli" birisiydi. Bent'in bundan sonraki ziyaretçisi, Glasgow'a giderken Preston ve Carlisle yoluyla Manchester'den geçen Birmingham delegesiydi. Newcastle Seramikçileri'nden bir başka delege, komitelerden birini Mayıs ortalarında ziyaret etti ve kendi yöresinde birkaç bin kişiye yemin ettirildiği ve silâhlandırıldığı, ama Londra'nın "çok geri... beklenen ruhu taşımadığı" haberlerini getirdi. Londra'daki gizli tertibin içinde olanlar, "başlıca Spitalfields'daki dokumacılar ve Terziler" ya da "İğne Şovalyeleri"ydi.

Bu öykülere bakarak, başlıca iletişim kanalı '98'in İrlandalı göçmenleri olan bir yeraltı hareketinin var olmadığı söylenemez. Bununla birlikte tabloyu, çok kesin olarak anayasal reformcular burada, İrlandalı isyancılar şurada diye ayırmak yanlış olur. Daha tecrübeli siyasal reformcuların, kendilerini makine kırıcılardan daha ciddi devrimciler olarak görmeleri de aynı derecede mümkündür.[233] Mayıs başlarında Bent şunları yazıyordu:

> Yöneticileri halka barışçı olmalarını, hiçbir nedenle barışı bozmamalarını tavsiye ediyor bunu yapanların çengel atılanlardan olmadığını söylüyorlardı.

"Tom Paine" diye imza atan Lancasterli bir Jakoben yazdığı mektupta;

> Gerçek odur ki, halkın düzenli, genel ve ilerici hareketi gelişmektedir. Onları Hamdenciler, Sidneyciler ya da Paineciler diye adlandırabilirsiniz. Benim üzerime düşen görev binlerce kişiyi birleştirmektir. BİZ, çünkü büyük kalabalıklar adına konuşuyorum, diyorum ki biz, makine kıranlarla, fabrikaları yakanlarla, zorla para alanlarla, özel mülkiyeti yağmalayan-

233 Horsfall'ın öldürülmesi karşısında Halifax'lı demokratların tepkisi üzerine Peel'in söylediklerine bakılabilir: "Eski demokrat Baines, suikastın ne avukatı ne de savunucusuydu." Peel, *a.g.e.*, s. 164.

larla ya da suikastçılarla herhangi ya da her türlü ilişkiyi yalanlıyor ve reddediyoruz. Biz biliyoruz ki, insan emeğini kısaltan her makine, bizim de bir parçası olduğumuz büyük aile için bir lütûftur. Biz hoşnutsuzluklarımızın Kaynağı'ndan başlayalım istiyoruz, dilekçe vermek bir işe yaramıyor, biz durumumuzun ıslah edilmesini *talep ediyor* ve *emrediyoruz*.

1812 Mayıs'ına gelindiğinde Lancashire ve Yorkshire'deki Luddculuğun yerini, İrlandalı göçmenler ve eski Jakobenler aracılığı ile Luddcu tecavüzlerin yer almadığı pekçok merkezle (Sheffield, Barnsley, Birmingham, Glasgow) ilişkiye sokan büyük ölçüde devrimci bir örgütlenmeye bıraktığını ileri sürebiliriz. Bilinen Luddculuktan geriye yalnızca General'in adı kaldı. Toplantılara katılmak için elle dizilmiş kaba kartların yanı sıra, çeteleler, gizli işaretler ve parolalar kullanılıyordu. Wakefield yakınlarındaki Horbury'de Foster'in fabrikasına yönelik Luddcu saldırıdan sonra yoldan toplandığı iddia edilen kâğıtlar hayal kırıklığını daha da iyi kanıtlamaktadır. Bunlar, bir "Anayasa" ve bir "Yemin"le birlikte *Despard'ın bir yandaşının üzerinde bulunanlarla aynı olan* ve mahkemede delil olarak kullanılan, özgürlükçü bir söylem içeren renkli iki uzun bildiriydi.[234] Önceden düşünülmüş bir "tuzak"olduğunu düşünmediğimiz sürece (ve böyle bir şeyi düşünmek için neden yoktu), bu şaşmaz bir şekilde 1802 ile 1812'nin yeraltı arasında bir tür ilişki olduğunu göstermektedir.[235]

Bu türden bir yeraltının varlığına ilişkin kanıtlar, aslında, o kadar değişik kaynaklardan gelmektedir ki, eğer bunların hiçbirine güvenilmeyecek ise o zaman güvenilirliği daha da azaltacak olan - sırf otoriteleri yanıltmak amacına yönelik fanteziler ve çok değişik yanlışlıkların varlığına ilişkin bir hipotezi kabul etmek gerekecektir. Nitekim, çok farklı bir muhbir, "R.W." olarak adlandırılmış bir dokumacı, kendi bölgesindeki Yargıca, Haziran başların-

234 Bu bölümün başına bakınız.

235 Oliver, West Riding'de bir delege toplantısından (28 Nisan 1817) söz etmektedir: "Aralarında pekçok kişinin, Despart vs. ile 1802'de çok iyi hazırlandıklarını ve o İşin aralarındaki sıkı iletişimi sürdüremeyen birkaç kişi yüzünden bozulduğunu söylemekten çekinmeyenler olduğunu gördüm." Oliver'in "Anlatısı", H.O. 40.9.

da, Lancashire delege toplantısının Stockport'ta yapıldığını Nottingham, Derby ve Huddersfield'den adamların katıldığını anlatmıştır. Bu delegeler;

> buradaki Halkın, ayaklanmaya başlamak için, sayılarının yeterince artmasını ve silâhlanmalarını beklemeden tarih belirlemede acelecilik edişinden yakınmışlardır.

Pekçok küçük atölye ve demirhanenin bulunduğu Sheffield için basit bir şey olan mızrak yapımı alıp başını gitmişti. Şimdi ayaklanmanın tarihinin Eylül sonu ya da Ekim başı olduğundan söz ediliyordu. Disdbury yakınlarındaki bir tarlada yapılan bir gece toplantısında, "kibar görünüşlü bir adam" konuşmuştu. "Fabrikalardan ya da makinelerden tek bir söz" edilmemişti ama, "kısmî" değil *genel* bir ayaklanma için çağrı yapılmıştı. Bu adam, "bu Krallık'taki herkes gibi, vaaz kürsüsünde ya da baroda kalkıp konuşmaya ehil birisiydi."[236]

Ulusal bir örgütlenme ile karşı karşıya olduğumuz dedikoduları ve "kibar" liderler konusunda çok dikkatli olmalıyız. Kuşkusuz gerçek ajitatörler, kendilerini izleyenlerin moralini yükseltmek için ulusal çapta destek sözü verilmiş olduğundan ve (Cartwright, Burdett, Cochrane, Whitbread, Albay Wardle ve diğerleri gibi) devrime yardım etmesi beklenen kişelerden söz etmişlerdir. Ancak, dokumacı birlikleri, "Iğne Şövalyeleri" ya da gezici İrlandalı delegeler arasında belli belirsiz ne tür bir ilişki olursa olsun, Luddculuğun ulusal bir liderlik ve merkezden yoksun bir hareket olduğu ve ortak sıkıntının gösterdiği hedefler ve hükümeti devirmenin ötesinde bir hedefi olmadığı kesindir. Her şeyden önce, (Bent gibi adamlar nedeniyle) Londra'daki bir "Büyük Komite"den söz edilmesi bütünüyle hayal ürünüdür ve taşradaki devrimciler arasında gerçek durumlarının ne olduğu konusunda yanlış anlamalara yol açmıştır.

Luddculuğun "gerçek bir dibi olmadığını" söylerken General Maitland belki de haklıydı ve de:

---

236 Lancashire Luddculuğu ile ilgili bu tartışma büyük ölçüde Bent, Yarwood. Whittaker, "R.W.", yöneticilerin raporları ve H.O. 40.1 ve 42.121 ve 42.123'deki imzasız mektuplara dayanmaktadır.

şu sırada bu Devrimci Hareketlerin tümü halkın genellikle en alt tabakalarıyla, ortaya çıktıkları yerlerle sınırlıdır; ve günlük olarak yürütülen açık şiddet olaylarının ötesinde ne bir plan söz konusudur ne de bir ittifak mevcuttur.[237]

Bu yargıyı, tam olarak ne söylendiğini iyi anlamak koşuluyla kabul edebiliriz. Bilgi kaynaklarına Maitland'dan daha uzak olan gözlemciler, "kötü, tertipçi" bir iç çekirdek, ve tümüne gizlice ilham veren kimi aristokratik ve orta sınıf önderleri olmayan "Devrimci Bir Hareket" düşünemedikleri için kendi kendilerine korkmuşlardır. Bu tür tertipçiler bulunamayınca kanaatlar öteki uca savrulmuştur: eğer önderleri yoksa o zaman devrimci bir hareket hepten mümkün değildir. Kırpıcıların, çorapçıların ve dokumacıların kendi başlarına otoriteyi devirmeye kalkışacakları kabul edilemiyordu.[238] "Görünüşe göre, bir *karar verildiğini* ve bir *tertip* olduğunu kanıtlayacak deliller yoktur." Avam Kamarası Gizli Komisyonu'nun 1812 tarihli raporu hakkında Cobbett işte şunları söylüyordu. "Ve hükümeti en çok şaşırtan durum da budur. *Ajitatörleri* bulamıyorlar. Bu *halkın kendisinin* bir hareketidir."[239]

Bununla birlikte bu hareket, birkaç ay boyunca 12.000 kişilik askerî kuvveti meşgûl edecek ve 1812 Haziran'ında West Riding'in en yüksek yöneticisinin, "ülkenin açık bir ayaklanmaya giden yola girdiğini" ilân edeceği bir hareketti:

> ...Askerlerce işgâl edilmiş olan birkaç nokta dışında, ülke tam anlamıyla yasa tanımayanların ellerindeydi... hoşnutsuzlar, barışçı sakinlerden birkaç kat fazlaydı.[240]

---

237 Darvall, *a.g.e.*, s. 175. Ayrıca bkz. Beckett'ten Maitland'a, 29 Ağustos 1812: "Bunlardan herhangi ciddi bir tehlike beklenebilmesi için yaptıkları işlerde daha eşzamanlı bir işbirliği ve daha iyi bir sistem gereklidir." H.O. 79.2.

238 Bkz. *Historical Accounts of the Luddites*, s. 11: "Bu tür aşırılıklara bulaşmış insanların bazılarının görüşlerinin devrimci önlemleri de içerdiği ve hükümeti devirmeyi amaçladıkları konusunda bir kanaat hâkim olmuştur; ancak bu kanaat yeterince tatminkâr kanıtlarca desteklenmemektedir ve herkesçe kabul edilmektedir ki ayaklanmaların liderleri, her ne kadar büyük nüfuza sahipseler de tümüyle çalışan sınıflardandır."

239 Cole, *Life of Cobbett*, s. 180.

240 Darvall, *a.g.e.*, s. 310.

Bir açıdan Luddculuk, endüstri işçilerinin girişeceği bir "köylü ayaklanması"na en yakın şeydi; *şatoyu* yağmalamak yerine, marûz kaldıkları zulmü simgeleyen en belirgin nesne olan hav fabrikası ya da mekanik tezgâha saldırılmıştır. Matbaa makinesinin ve mitinglerin hemen hemen suskun olduğu yirmi yılın sonunda, Luddcular güvenebilecekleri ulusal bir liderlikten, kendi ajitasyonlarını özdeşleştirebilecekleri herhangi bir ulusal politikadan haberdar değillerdi. Dolayısıyla yerel topluluklarda her zaman en güçlü ve en tutarlı olan sınırlı endüstriyel eylemdi.

Sömürünün simgelerine ve fabrika sistemine saldırırken daha büyük hedeflerin farkına varmışlardır ve onları daha uzak amaçlara yönlendirebilecek "Tom Paine"ci küçük gruplar da mevcuttu. Ancak burada, bir fabrikayı ya da bir çorapçı tezgâhını parçalamada yardımcı olan sıkı örgütlenme artık işe yaramaz oluyordu; onların kendi topluluklarında yıkabilecekleri bir Koca Sarum yoktu ve Parlamento'nun Kamaraları onların ulaşabileceği bir yer değildi. Kuşkusuz farklı yörelerin Luddculari birbiriyle temasa geçmişlerdi; ve kuşkusuz Yorkshire ve Nottingham'da Towle ve Mellor gibi "Yüzbaşı"ların bildiği bir tür bölge liderlikleri oluşturulmuştu. Ama eğer, Ashton, Stockport ve Halifax'daki delege toplantılarına ilişkin anlatılanlar doğru ise, ki doğru olması muhtemeldir, buralar ajanların sızmasına uygun, isyan, Fransızların, İrlandalıların ya da İskoçların yardım edeceği gibi saçma sapan konuşmaların yapıldığı, Luddculuğun en zayıf olduğu yerlerdi. Ancak 1812 yılının yaz ortalarında, kendini sınırlı endüstriyel eylemlerden kurtaran ve yeni bölgelere yayılan ciddi komplocu bir örgütün oluşmaya başladığı görülmektedir. Ağustos ayına gelindiğinde (Yüzbaşı Raynes'e göre) Luddcular ya "toptan çılgınca bir kalkışmaya yönelecekler" ya da hareket çökecekti.[241] İki neden bu hareketin sonunu getirdi. Birincisi, Kraliyet Kararnameleri uygulamasına son verilmesi ve ticaretin hızla iyileşmesiydi. İkincisi ise otoritelerin artan baskısıydı: daha fazla asker, daha fazla casus, daha fazla tutuklama ve de Chester ve Lancaster'deki infazlar.

Bir başka açıdan Luddcu hareketi geçiş niteliğinde bir şey olarak görebiliriz. Makine kırmayı, o koca balyozları kullanan adam-

241 F. Raynes, *a.g.e.*, s. 58.

ların saiklerinden hareketle görmemiz gerekir. "*Halkın kendisinin* bir hareketi olarak" Luddculuk, geriliği ile değil de artan olgunluğu ile dikkat çekmektedir. "Ilkel" olmak bir yana, Nottingham ve Yorkshire'de ileri derecede disiplin ve öz-denetim ortaya koymuştur. Luddculuğu 18. yüzyılda hiç görülmedik ölçüde, işçi sınıfının artan bağımsızlığının ve karmaşıklığının ortaya konuşu olarak değerlendirmek mümkündür. 1811'den önceki yirmi yıllık gelenek, zenginliği konusunda ancak tahminde bulunabileceğimiz, özellikle sendikal harekette yeni deneyimlerin, artan tecrübenin ve artan okuma yazma becerisinin, daha yüksek siyasal bilinçliliğin yaygınlaştığı bir gelenekti. Luddculuk bu kültürden - yardım derneklerinin, gizli tören ve yeminlerin, Parlamento'ya sunulan yarı-yasal dilekçelerin, zanaatkârların evlerde yaptıkları toplantıların kaçınılmaz olduğu bir kültürden- doğmuştur. Kendine güvenen sendikacılığın sularının, Birleşme Yasaları'yla önünün kesildiği, hareketin bu barajları aşıp bilinçli ve açık varlığını ortaya koyduğu bir geçiş aşamasıdır. Bu ayrıca, bir yanda Despard'la "Kara Lamba" ve öte yanda Peterloo arasındaki bir geçiş anıdır. "Belirtmeye yetkiliyim ki" diye yazıyordu (muhtemelen yetkisiz)[242] "General Ludd'un Sekreteri" Nottingham'dan Huddersfiels'e, 1 Mayıs 1812'de,

> Generalimizin ve adamlarımızın kanaatı odur ki, o Naip Prens denen sarhoş oruspu ve onun uşaklarının hükümetle herhangi bir işi olduğu sürece, onların ayak sehpalarının olduğu yerde bizim payımıza ıstıraptan başka bir şey düşmeyecektir. Ayrıca belirtmek isterim ki, Gorg Guelps Juner'in yapıldığı malzemeden yapıldığınızı hatırlayın ve mısır ve şarap ona olduğu gibi size de gönderilmiştir.

Üç *county*'de, parlamento reformu için ajitasyon, tam da Luddculuğun yenildiği anda başladı. Halifax'da Baines'in yargılanmasından bile önce, Parlamento Reformu Birlikleri'nden birisi ku-

242 *Bona fide* Luddçu gruplar tarafından yazılmış mektuplara atılmış imzalara ve bu konudaki yaratıcılığa dikkat çekmek gerekir. Benim not edebildiklerim arasında "Bay Pistol", "Bayan Ludd", "Peder Plush", "General Adalet", "Thomas Paine", "Dürüst Bir Adam", "Elize Ludd", "Kral'a Hayır", "Kral Ludd" ve "Joe Firebrand" vardı. Mektupların gönderici adresleri de "Robin Hood'un Mağarası" ve "Sherwood Ormanı"ydı.

ruldu. "Duydum ki, Parlamento reformu için dilekçe veriyormuşsunuz" diye yazıyordu George Mellor, York Kalesi'nde yargılanmayı beklediği sırada, "aşağıdaki isimlerin verilmesini dilerim..." Otuz dokuz tutuklu arkadaşının ismi ilişikte verilmişti. ("Unutmayın", diye ekliyordu, "bir İnsan, İşten ve Altın'dan daha değerlidir".) Ve eğer mantığı sonuna kadar izlersek, 1817 yılında Derbyshire yöneticisinin öfkeli sözlerine hakkını verebiliriz:

> Luddcular şimdi esas itibariyle siyasetle uğraşmakta ve başkasının av sahasında avlanmaktadırlar. Şu sıralar Leicester, Derby ve Newark üçgeni içindeki hemen hemen her köyde kurulmuş olan Hampden Kulüplerinin belli başlı önderleri onlardır.[243]

243 Radcliffe MSS, 126/46 ve 126/127A; *An Appeal to the Nation* (Halifax, 1812); Lockett'ten Beckett'e, 12 Ocak 1817, H.O. 40.3.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

DEMAGOGLAR VE ŞEHİTLER

Hoşnutsuzluk

Bir ara dışında yirmi üç yıl süren savaş, ayaklanmalar arasında sona erdi. Tahıl Yasaları'nın (1815) çıkışı sırasında Parlamento tehditkâr kalabalıklara karşı askerle savunulmuştu. Terhis edilmiş binlerce asker ve denizci köylerine döndüklerinde işsizlikle karşılaştılar. İzleyen dört yıl halk Radikalizminin kahramanlık yılları oldu.

Bu Radikalizm (1790'lardaki gibi), birkaç örgüt ve yazarla özdeşleştirilebilecek bir azınlık propagandası değildi. 1815'ten sonra, *İnsan Hakları*'nda ileri sürülen şeylerin yeni bir tarafı kalmamıştı; bunlar artık *benimsenmişti*. Radikal söylemin ve gazeteciliğin en büyük kısmı "*borough*- tacirliğinin" ya da "fon-toplama" sisteminin, vergiler, malî yolsuzluklar, ahlâksızlık, arpalıklar, din adamlarının birden fazla yerden maaş alması gibi kötülüklerin tek tek sergilenmesine ayrıldı ve bu kötülüklerin kendi çıkarının peşinde koşan, rüşvetçi toprak sahipleri kliği, saraylılar ve kayırılmışlardan kaynaklandığı kabul ediliyor ve köklü bir parlamento reformuyla ortadan kaldırılabileceğine işaret ediliyordu. Bunlar, Radikal propagandanın kabaran dalgasıydı ve bunun basındaki en ısrarlı sesi William Cobbett ve kürsülerdeki en etkili savunucusu Henry

Hunt'dı. "Mevcut kötülüklerimizin *nedenine* gelince" diye yazıyordu Cobbett, ünlü Kalfalar ve İşçilere Beyanname'sinde (2 Kasım 1816), "hükümetin ordusunun, kayırılmışlarının, maaşa bağladıklarının desteklenmesi ve borçlarının faizinin ödenmesi için bizden zorla alınan *muazzam miktardaki vergilerdir.*"

"Hatip" Hunt aynı temaları işliyordu. 1816 sonlarında, Londra Spa Fields'deki büyük gösterilerden birinde şunları söylüyordu:

> İstihdam yetersizliğinin nedeni neydi? Vergiler. Vergilerin nedeni neydi? Yolsuzluk. Amacı bütün ülkelerin bu arada en çok da kendi ülkemizin özgürlüklerini yok etmeyi amaçlayan bu kanlı savaşın açılmasına olanak sağlayan bu yolsuzluktu... Onların varlığını ya da rahatını ilgilendiren her şeye vergi kondu. Ekmekleri vergilendirilmedi mi? Biraları vergilendirilmedi mi?.. Yedikleri, içtikleri, giydikleri, hattâ söyledikleri her şey vergilendirilmedi mi?... Bu [vergiler] halka zulm etmekten, onların yoksulluğunu istismar ederek varolmaktan başka bir şey düşünmeyen *borough*-tacirleri kliğinin otoritesiyle koyuldu...[1]

Radikalizm, halkla, içinde her türlü sorunun birbiri ardı sıra ortaya atıldığı reforma tâbi tutulamamış Avam Kamarası arasında sürüp giden bir savaş, genelleşmiş özgürlükçü bir söylemdi. Bu savaşın etrafında Radikal bir şehitler menkıbesi ve daha da özel olarak içinde Kral Naibi Prens, Castlereagh, Sidmouth; Oliver, Castle, Edwards gibi casuslar; Manchesterli *yeoman*'la; Peel ve kâğıt para, Brougham gibi yarı inanmış ya da ikircikli reformcuların törensel roller oynadığı bir şeytan bilimi (demonoloji) geliştiği (ya da Cobbett tarafından yaratıldığı) söylenebilir. Başka sesler kimi zaman Cobbett ya da Hunt'dan daha etkiliydi: T.J. Wooler ve *Black Dwarf*; William Hone'un hicivleri; Carlile ve de *Republican*. Ancak bu genel radikal söylem tümünü kucaklıyordu ve savaşın hemen sonrasında, en kültürlü temsilcilerinden -Byron, Hazlitt, Henry White'ın *Independent Whig*'i, John ve Leigh Hunt'un *Examiner*- ultra-Radikal dergiler *Medusa* ve *The Cap of Liberty*'e uzanıyordu.

1 *Examiner*, 17 Kasım 1816.

Bu söylem, Londra'daki, kentlerdeki ve imalatçı yörelerdeki kalabalıklarca destekleniyor ve onları yansıtıyordu. Londra kalabalıklarının hemen hemen bozulmamış otorite karşıtı gösteri geleneği Wilkes'in günlerinden, Londra Yazışma Derneği'nin 1795'te düzenlediği büyük gösteriye; oradan "Burdett ve Bastille'e Hayır" destek gösterilerine ve oradan da savaş sonrası Radikalizminin büyük mitinglerine uzanıyordu. 1802-1803 yıllarında bile bu eğilim, yalnızca Despard'a gösterilen sempatide değil, masum bir askeri döverek öldürmekten suçlu Vali Wall'ın idamını izleyenlerin lanetlemelerinde de görülebilir.[2] On yıl sonra. Eski Deist yayıncı Eaton, Paine'in bir risalesini, *Akıl Çağı*'nın "üçüncü kısmının" başlığı altında yayınladığı için teşhir cezasına çarptırıldığı zaman daha belirgin gösteriler oldu. "Bay Eaton'u teşhir direğinde dikilirken gördüm" diye hatırlıyordu Cobbett yıllar sonra;

> Bir gün önce aynı yerde yalancı tanıklık nedeniyle bir başka adam bulunuyordu ve üstü başı çürük yumurtayla bezenmişti ve mezbahadan getirilmiş kan ve barsakların suratına atılması sonucu neredeyse boğulmuştu. Bay Eaton'un karşılaştığı muamele çok farklıydı! Bir saat boyunca muazzam bir kalabalık kendisine tezahürat yaptı: kimileri ona ikram etmek istercesine bisküvi uzatıyor, kimileri şarap bardaklarını uzatıyor ve kimileri de çiçek demetleri ve küçük zafer bayrakları tutuyordu. Bu arada infaz görevlileri yuhalanıyordu! *Bütün bunların asıl nedeni teşhir cezasına bir son verilmesi isteğiydi!*

Kalabalık (Cobbett'in dediğine göre) "Londra'yı temsil eder" nitelikteydi, "Beyefendiler, Tacirler, her türden Esnaf, zanaatkârlar ve işçiler ve oldukça yüksek bir oranda hanımlar":

> Kalabalık onun teşhir direğinde bulunuşunun nedenini bilmiyor değildi... bununla birlikte bir *fikir meselesi* konusunda ceza verilmesini onaylamıyorlardı.[3]

---

2 Cobbett'in *Political Register*'i, 6 Şubat 1802. Eski İngiltere'nin en fazla nefret uyandıran kurumlarından birisi, zorla askere almadan sonra, dayaktı. Bu dayak işinin kötüye kullanışını reddettiği için 1810 yılında hapse atılan Cobbett, sıradan insanlar arasında popülarite kazanmasını temelde buna borçluydu. Wall için ayrıca Southey, *Letters from England*, Mektup IX'a bakınız.

3 *Political Register*, 27 Ocak 1820.

Görüldüğü gibi, Londra Kalabalığı'nın radikalliği yeni bir olgu değildi, ama savaş sonrası yıllarda daha bilinçli, daha örgütlü ve daha olgun biçimler almıştı. Asıl yeni olan şey, taşradaki, özellikle orta İngiltere ve kuzeydeki vilayetlerdeki kitlelerin savaş yıllarında, politika-altı tutumlarındaki değişmeydi. 1790'larda yalnızca Sheffield ve Norwich, otoritelerce ıslah olmaz Jakoben merkezler olarak görülüyordu; 19. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde ise Nottingham, Coventry, Bolton listeye eklenmişti; Luddcu hareketin olduğu günlerde Lancashire ve West Riding'in pekçok *county*'si, Orta İngiltere'deki pekçok başka yerin yanı sıra "hoşnutsuz"du; savaşların sonuna gelindiğinde Carlisle'den Colchester'e ve Newcastle'dan Bristol'a, "kalabalık" radikal eğilimler taşıyordu. Bir başka açıdan bunun delillerini, savaş sırasındaki kışla inşâsında bulabiliriz. 1792 ile 1815 arasında 155 kışla inşâ edilmişti ve bunların pekçoğu bilerek Orta İngiltere ve kuzeyin "hoşnutsuz" bölgelerinde konuşlandırılmıştı.[4] 1792 yılında İngiltere, zindanlar ve "Kilise ve Kral" kalabalığı ile desteklenen rıza ve riayetle yönetiliyordu. 1816 yılında İngiliz halkı zor kullanılarak zaptedilebiliyordu.

Dolayısıyla savaş sonrası Radikalizmi zaman zaman örgütlü bir azınlığın hareketi olmaktan çok, tüm topluluğun bir tepkisiydi. Her ikisi de 1817'den iki örnek gösterebiliriz. Birincisi, 2 Aralık 1816'da, Spa Fields'deki gösteriden sonra bir silâh dükkânına yapılan saldırıya katıldığı için idam edilen Cashman adlı bir denizcinin idamıydı.[5] Cashman, Deniz Savaşları'nda uzun yıllar hizmet etmiş ve dokuz kere yaralanmış İrlanda'lı bir balıkçıydı. Kendi iddiasına göre, Bahriye Bakanlığı'ndan beş yıldan fazla maaş, önemlice bir miktar ödül alacağı vardı. İrlanda'da yoksulluk içindeki anasına tahsis ettiği 1 Sterlin hiçbir zaman ödenmemişti. Savaşların bitiminde meteliksiz olarak terhis edilmişti ve hakkını aramaya giriştiğinde karma karışık ofislerin birinden diğerine sürüngürülmüştü. Ayaklanmanın sabahında bir kez daha Bahriye Bakanlığı'na uğramış; dönüşünde kardeş bir bahriyeliye, kendisini Spa Fields toplantısına katılmaya ikna eden ve yolda içki ve bira ik-

4 Bkz. Halevy, *England in 1815* (Penguin baskısı), I, s. 104; Hammonds, *The Town Labourer*, s. 85.

5 Bu bölümün ortalarına bakınız.

ram eden bir astsubaya rastlamıştı. Toplantının amacı hakkında çok fazla bilgisi yoktu ve muhtemelen olayların büyük bir kısmını da hatırlamıyordu.

Yetkililer, Londra kalabalığının gizil radikalizmini canlandıracak ve sempatisini kazanacak Cashman'dan daha uygun birini zor bulabilirlerdi. (Pekçoğu Spa Fields toplantısında hazır bulunan) Britanyalı "bahriyeliler" isyankâr mizaçlarıyla tanınırlardı: "ister dövüş, ister içki, ister dans ya da *kavga çıkarma* konusunda her zaman *ön sıradaydılar*". Savaşlarda yazılmış sayısız baladın popüler kahramanlarıydılar. Cashmanların uğradığı haksızlık, arpalık sahiplerinin, Bakanların akrabalarının, komutan subayların, limanlarda ya da Bahriye Bakanlığı'nda hiçbir zaman işinin başında bulunmayan nezaretçi ya da kâtiplere cömertçe verilen paralar ve (aldığı diğer paralar dışında) bir mülk ve ev satın alması için 400.000 sterlin verilmiş olan Wellington'un durumuyla tiksinti verecek derecede çelişiyordu. Cashman, "sıradan bir hırsız gibi teşhir edilmesi" ve arabayla sokak sokak dolaştırılmasındaki haksızlık nedeniyle öfkeliydi. "Bu korkaklıktan değildir" diye bağırıyordu:

> Ben buraya herhangi bir hırsızlık nedeniyle getirilmedim... Kışlamda olsam, dumandan ölmezdim, ateşin içinde olurdum. Ülkeme ve Kral'ıma karşı hiçbir şey yapmadım; sadece onlar için savaştım.

İnfaz büyük bir halk gösterisi niteliği kazandı ve darağacı barikatlarla ve polislerden oluşan "muazzam bir güç" tarafından korunmak zorunda kaldı:

> İnfaz görevlileri ilerlerken kalabalık, her yandan gelen homurtular ve ıslıklarla güçlü nefret duygularını ortaya koyuyor ve ileriye atılmak için girişimlerde bulunuyordu. Cashman da... göstericilerin ruh haline girmiş görünüyor ve onların bağırışlarına dehşet saçan bir çığlıkla karşılık veriyordu... "Hurra, yiğit dava arkadaşlarım! Başarı! Gönlünüzü ferah tutun!"

Darağacında Cashman, iki Anglikan din adamının günah çıkarma konusundaki aracılığını nefretle reddetti: "Beni rahatsız etmeyin -yararı yok- Tanrı'dan başka hiç kimsenin merhametini istemiyorum." Daha sonra kalabalığa yönelerek, "Hadi şimdi tö-

kezleyince benim için üç kere bağırın, sizi çapkınlar"; ve cellata, "bastonun ucundan salıver" dedikten sonra, "ölümü getiren tahta ayağının altından çekildiği anda" Cashman "bağırıyordu." Birkaç dakikalık ölüm sessizliğinden sonra, kalabalık "bu korkunç gösteride yer alan herkese karşı nefret duygusunu ve öfkesini", "Cinayet!" ve "Rezalet!" çığlıklarıyla tazeledi. Ahalinin dağılması için birkaç saat geçmesi gerekti.[6]

Diğer örnek aynı ay içinde Lancashire'den alınmadır. Yerel Hampden Kulübü'nün sekreteri ve Middletownlu dokumacı Samuel Bamford, köydeki evinde Joseph Nadin ve bir grup asker tarafından tutuklandı. Derhal Nadin ve adamlarının etrafına toplanan kalabalık, Bamford'u kurtarma girişimi tehdidinde bulundular. Bamford'u tutuklayanlar onu ağır süvarilerin eşlik ettiği bir araba içine tıktılar ve daha başka tutuklama girişimlerinde bulunmak üzere Chadderton'dan geçtiler:

> Chadderton Konağı'na giden yolda, beni götürene Manchester'e dönmesini çünkü bugün benim takımımdan başka hiç kimseyi tutuklayamayacağını söyledim ve sözümün kanıtı olarak da Chadderton Tepeleri'ne ve bitişik araziye işaret ettim. Burada onlarca insan avcı gibi Royton yakınlarında arabayı karşılamak üzere koşuyorlardı. Bütün memleketin ayakta olduğunu ve her birinin onun gelişini tahmin edebileceğini söyledim. O, daha önce hiç böyle bir şey görmediğini söyleyerek ağır bir küfür savurdu; arabanın kapısı yanında giden süvarilerin komutanı subay, buna benzer bir şeyi İrlanda'da gördüğünü ama başka hiçbir yerde görmediğini söyledi.[7]

Liderlik Sorunları

Hampden Kulübü, 1812 yılında Londra'da kuruldu. Tek başına alındığında önemsiz bir örgüttü: her birinin topraktan elde ettiği yıllık geliri 300 sterlinin üzerinde olan seçkin bir grup Whig reformcu. Bununla birlikte bu örgüt, Binbaşı Cartwright'a, parla-

6 *Courier*, 12 Mart 1817; Cobbett'in, *Weekly Political Pamphlet*'i, 15 Mart 1817; *Black Dwarf*, 19 Mart 1817.

7 S. Bamford, *Passages in the Life of a Radical* (1893 baskısı), s. 77.

mento reformu için Orta İngiltere ve kuzeye haçlı seferleri düzenlemek ve bildiriler yayınlamak için uygun bir platform sağlıyordu. "İngiliz Beyefendiler sürekli seyahat ediyorlar" diye cevap veriyordu propaganda çalışmalarını eleştirenlere: "Kimisi dağları ve gölleri görmeye gidiyor. Açlık çeken insanların gerçek durumlarını görmek için seyahat etmek aynı derecede kabul edilebilir bir şey değil midir?"[8]

Cartwright'ın 1812, 1813 ve 1815'deki propaganda gezilerinin önemini abartmamak gerekir. Onbeş yıl süreyle ülke çapındaki parlamento reformu grupları, Burdett ve Westminster Komitesi'nin ya da Cobbett'in *Register*'inin sağladığından öte ulusal bir önderliğe ya da stratejiye sahip değildiler. Hem Cartwright hem de Cobbett, Luddculuğun ayaklanma aşamasını dehşet verici ve nafile bir şey olarak görüyorlardı. Ama her ikisi de huzursuzluğun büyüdüğü kuzeye ve Orta İngiltere'ye artan bir ilgiyle yaklaşıyorlardı. Cobbett'in "Kalfalar ve İşçiler"e etkili bir şekilde yönelmeye başlaması 1816'dan önce olmadı. Luddcu *county*lere girmeye karar veren azimkâr Binbaşı şimdi yetmişinin üzerindeydi.

Cartwright'in niyeti, radikal bir "işçi-sınıfı" hareketi örgütlemek değildi. Aslında,

> zenginlerin mülkünü işgâl etmek için fakirleri kışkırtmaya yönelik herhangi bir girişime

karşı çıkmayı görevi sayıyordu.

> Yoksulların durumu bu mülklerin işgâliyle değil, ...EŞİT YASALAR'la... düzeltilebilirdi.

Reform için baskı en iyi bir şekilde, "esas itibariyle orta sınıfların olanaklarıyla" sağlanabilirdi. İsyankâr hoşnutsuzluğu, anayasal biçimlere dönüştürmek[9] ve parlamentoya sürekli olarak başvuracak ulus çapında bir hareketin temellerini atmak istiyordu.

---

8 F.D. Cartwright, *Life and Correspondence of Major Cartwright* (1826), II, s. 45; E. Halevy, *The Liberal Awakening* (1949 baskısı), s. 11 vd.

9 Cartwright'tan Thomas Hary'ye, 5 Ocak 1801: "*Devrimi* gerçekleştirmek yerine, toplumun düşüncesini *Reform*'la sınırlı tutmak için şimdi artık çok geç kalındığını düşünenlerle aynı görüşte değilim. ...Fransa örneği, bizim işleri şimdi tamamen yeni bir temele oturtma düşüncemizi kesinlikle engelleyici bir etki yapacaktır." F.D. Cartwright, *a.g.e.*, I, s. 292-293.

Londra Hampden Kulübü'nde, yıllık parlamentolar ve genel oy konusundaki düşüncesini bırakmaya ve vergi verenlerin oy kullanmasını savunan bir taleple uzlaşmaya zorlanmıştı. Bu durumda bile patrisyen reformcular onun aşırı görüşlerinden şikâyet ediyor ve Kulübün yıllık yemeklerine bile katılmıyorlardı. Ve de Binbaşı ürkek, Whigimsi reformculara küçümseyerek bakıyordu. O hâlâ "sınırsız üyeler" arasında ajitasyona inanıyordu. Çalıştığı insanların mesleklerinden ya da gelirlerinden çok ilkeleriyle ilgileniyordu.

Bu konuda cesur davrandı. "Kısa bir süre önce huzursuz yörelerle ilgili insanlarla haberleştim" diye yazıyordu 1812 Mayıs'ında. "Huzursuzluğu, Parlamento Reformu için uygun yasal bir kanala yönlendirmek için *Derneğimizin* tavsiye ve tutumunu öğrenmeye çok istekliler." Ocak 1812 gibi erken bir tarihte Derby ve Leicester'i ziyaret etmiş ve Luddcu tecavüzlerin doruk noktasında olduğu bir sırada Nottingham'da halka açık bir reform toplantısı düzenleme girişiminde bulunmuştu. *Nottingham Review*'daki açık mektuplarda, kendisine destek vermeyen o Beyefendi reformcuların ürekliğine serzenişte bulunmuştu: "işler kötüye gidiyor, çalışanlar *ekmek bulamıyor*... bu Efendim, toplanmak için *uygun bir zaman* değil midir?" John Knight ve "Otuz-Sekiz"ler 1812 yazında Manchester'de hapse atıldığında, savunmalarına yardım etmek ve yüreklendirmek için derhal mektuplar yazdı. Ağustos ayında yeniden "huzursuz yörelere" gitmeye karar verdi.

1812'deki gezisi sırasında Leicester, Loughborough (600 kişi katıldı), Manchester, Sheffield, Halifax, Liverpool ve Nottingham'da toplantılar düzenledi. 1813'ün Ocak ve Şubat'ında ikinci bir tura çıktı ve otuz günden daha kısa bir süre içinde kuzey, batı ve Orta İngiltere'nin otuz beş yerinde toplantılar yaptı.[10] (Bu tur ve 1817'deki Oliver'in turları, demiryolundan önce ulaşımın güçlüklerini çok fazla vurgulama eğiliminde olduğumuzu akla getirmektedir.) Bu merkezlerin her birinde toplantıları ayarlayan birer

10 Lutterworth, Hinckley, Leicester, Loughborough, Chesterfield, Sheffield, Huddersfield, Bradford, Wakefield, Leeds, Preston, Wigan, Liverpool, Bolton, Manchester, Lees, Stockport, Newcastle, Birmingham, Worcester, Tewkesbury, Gloucester, Stroud, Bath, Shepton, Mallet, Bridgewater, Taunton, Wellington, Bristol, Calne, Marlborough, Newbury, Hungerford, Abingdon, Reading.

çekirdek reformcu grubu bulunuyordu. Cartwright, Beyefendi, küçük esnaf, zanaatkâr ya da dokumacı oluşuna bakmayarak kendini onların hizmetine verdi ve ilişkili oldukları ayak takımından tüyleri ürperen büyük Whig işverenlere ve ürkek toprak sahiplerine sahiden yüz vermedi. Eski arkadaşı Wyvill bile, Luddcuları ve kundakçıları tasvip ettiği gerekçesiyle, müstear isimle yazılmış bir broşürle onu kınadı. "Parlamento Reformu'nun Dostları"nca, Sheffield'de onuruna verilen bir yemekte, kendisini reformcu sayan bir imalatçı, "akşam yemeği biletlerinin fiyatlarının, hazır bulunanların birkaç kişi dışında alt tabakadan oluşmasına yol açacak kadar düşük tutulduğu için" küplere bindi. "Yıllık Parlamento ve Genel Oy Hakkı tayfası" çoğunluktaydı ve başkanlık kürsüsü "bizim azılı adamlarımızdan birisi" tarafından işgâl edilmişti.[11]

Cartwright, bu turlardan, Reform dilekçeleri için 200.000'den fazla imza ile döndüğünü ileri sürüyordu. (1815'de İskoçya'ya da gitmişti.) Toplantılar tacize uğramadan yapılamadı. 22 Ocak 1813'te Huddersfield'de (on dört Luddcunun idamından yalnızca bir hafta sonra) toplantı askerler tarafından basıldı, kâğıtlar ve dilekçelere el kondu, Cartwright ve yerel reformcular (ki büyük bir kısmı "makine ustası"ydı) tutuklandı ve yalnızca Binbaşı'nın anayasa hukukunu iyi bilmesi daha fazla üzerlerine gidilmesini önledi. Bolton, Rochdale, Salford'da dilekçesine imza toplayan reformcular tutuklandılar ya da taciz edildiler. Cartwright'in bir kasabadan diğerine hızla seyahat ettiği bir sırada, arkasında bıraktığı henüz kuruluş aşamasındaki kulüplerin varlıklarını sürdürme konusunda büyük sıkıntı çekmiş olduklarını varsayabiliriz. Bu kulüplerin imalatçı yörelerde kök salması 1816'dan önce söz konusu olamadı.

Jakobenliğin mevzileri, zanaatkârların bulunduğu merkezlerdeydi. 1815'ten sonra böylesine kesin bir ayrım yapmak olanaklı görünmüyor. 1815'le, gelir vergisi, ondalık vergi, Tahıl Yasaları, arpalıklar gibi yolsuzluklara karşı yürütülen 1832 ajitasyonu arasındaki dönemde anılan türden yolsuzluklar aldı yürüdü. Zanaat-

11 E.D. Cartwright, *a.g.e.*, I, s. 243, II, s. 17, 21, 31-55, 110; H.O. 42.119; *Nottingham Review*, 27 Aralık 1811, 3 ve 17 Ocak 1812; T.A. Wanr, *Peeps into the Past*, s. 191.

kârlar ve işçiler kadar, imalatçılar, çiftçiler, küçük *gentry*, profesyoneller de belirli bir ölçüde parlamento reformu talebine katıldılar. Ancak, reform hareketinin arkasındaki asıl tutarlı güç "çalışan sınıflardan" - çorapçılar, el tezgâhlarında çalışan dokumacılar, pamuk iplikçileri, zanaatkârlar, ve bunlarla ilişki halindeki yaygın bir küçük usta (küçük işveren), esnaf, pub sahipleri, kitap satıcıları ve profesyonellerdi. Yerel siyasal derneklerin yöneticileri kimi zaman bunlar arasından seçiliyordu.

Reform hareketinin niteliği bir bölgeden diğerine değişiyordu ve bu stratejiye ve üzerinde durulan konulara yansıyordu. Savaşlar sona ermeden önce sözcülüğünü Henry Hunt'un yaptığı etkileyici bir ajitasyonun yürütüldüğü Bristol'da zanaatkârlar, özellikle de maroken krepçiler ve cam imalatçıları çok önemliydi.[12] Büyük imalatçılarla işçiler arasındaki uçurumun en derin olduğu güney Lancashire'de işçi sınıfı reform hareketi son derece bağımsızdı ve Manchesterli etkin orta sınıf reformcularla bile arasındaki mesafeyi koruyordu. West Riding'de ekonomik farklılıklar o kadar keskin değildi; el tezgâhlarında çalışan dokumacılar en derin kriz aşamasına 1820'lerin sonundan önce girmemişlerdi ve Leeds'de zanaatkârlarla orta sınıf reformcuları arasında az çok işbirliği söz konusuydu. Toplumsal farklılaşmanın daha az keskin olduğu ve zanaatkârın hâlâ küçük işveren olma umudunu koruduğu Birmingham'da, belirli ölçülerde orta sınıf önderliğindeki ve de pekçok işverence desteklenen oraya özgü çok canlı bir Radikalizm geçerliydi.

Manchester'in Birmingham'ın ya da Leeds'in Radikalizmi ise anılan çevrelerin yapısıyla doğrudan ilişkiliydi. Kendi topluluk kalıplarından ve endüstri yapısından kaynaklanan gerçek bir Londra Radikalizminden söz etmek daha zordur. Cobbett, Burdett, Carlile, Thistlewood, Benthamcılar, Henry Hunt ve pekçok başkaları gibi Radikal önderliğe soyunan ya da etki sahibi olanların Londra'lı taraftarları vardı. Londra matbaalarında Radikal gazete ve kitaplar sürekli olarak basılıyordu. Ama Londra'nın kendisi 1832 arefesinden önce, halkçı reform örgütlenmesinin odağı olarak kendisini pek ortaya koymamıştı.

12 Henry Hunt, *Memoirs* (1822), III, s. 7-12.

Sorun, kısmen, Londra'nın büyüklüğünde ve buradaki iş-güç biçimlerinin çeşitliliğindeydi. İmalatçı merkezlerde topluluğun iyi tanıdığı ve desteklediği adamların yerel önderliğe soyunmaları mümkündü. Londra'da Benthal Green, Lambeth, Southwark, Finsbury, Islington gibi, zaman zaman önderler çıkaran güçlü birkaç semt vardı. "Spenceciler" ve Cato Sokağı suikastını düzenleyenler genel olarak halktan ve özel olarak da Paddington Kanal'ını kazan "deniz erleri"nden, tersanelilerden ve inşaat işçilerinden destek beklediler. Çoğu kez Spitalfields ipekli dokumacılarına radikal gösterilere katılma konusunda güvenilebilirdi. Anayasacı Westminster reformcuları zanaatkâr meslek kulüplerinden düzenli olarak destek görüyorlardı. Ancak, Londra'daki fiilî önderlik, bu destekten doğrudan güç almak yerine sanki onun üzerine bindirilmiş gibi görünüyordu. Zeki zanaatkâr için, Londra'da Barnsley ya da Loughborough'da olduğundan daha fazla toplumsal hareketlilik olanağı vardı. Endüstri köylerinde ve küçük kentlerde aynı Radikal önderlik, iş-güç biçimlerinde ve statülerinde çok fazla bir değişiklik olmaksızın yirmi ya da hattâ kırk yıl süreyle liderlik pozisyonlarını koruyabilirlerdi.

Londra'daki önderlikte bir tür geçicilik duygusu vardı. Ünlü ulusal kişilikler, hatipler, torpilliler, gazeteciler ya da taverna demagogları birbirinin yerine geçiyor ve çoğu kez halkın gözleri önünde karşılıklı sert polemiklere girişiyordu. Üstelik, Londra Radikalizmi Savaşlar'dan çok bölünmüş olarak çıkmıştı. Liderlik için apaçık önde gelen grup Westminster Komitesi'ydi. Ancak bu komite de şimdi zanaatkârlarla orta sınıf reformcuları arasındaki ittifak yönünde kararlı bir şekilde ilerliyordu. Radikal heyecanı sönmekte olan Burdett, 1816 Nisan'ında dolaysız vergi veren herkese oy hakkı talep eden bir kampanya başlattı. Savaş sonrası ajitasyonunu gelir vergisine karşı bir dilekçe ile başlatmış olan Westminster Komitesi kendisini destekledi. (Gelir vergisine karşı olan ajitasyon mülk sahibi sınıfların ve özellikle de sözcülüğünü Belediye Meclisi Üyesi Waithman'ın yaptığı City reformcularının desteği için doğrudan bir çağrı idi.) Westminster'in öteki sandalyesini hâlâ Patrisyen devrimcinin Byroncu edasına sahip Lord Cochrane işgâl ediyordu ama Hisse Senedi Borsası'ndaki skandallar nedeniyle şöhreti lekelenmişti ve (Güney Amerika savaşların-

daki demokratik yağmacıları örgütlemek üzere) görevinden istifa ettiğinde sonunda yerine Benthamcı John Cam Hobhouse geçti ki, onu Burdett ve Place, genel oy savunucularının adayı Cartwright ya da Hunt'a tercih ediyorlardı.[13]

Westminster'deki bu hamle tesadüfi değildi. Francis Place ve onun izleyicileri olan zanaatkâr ve (aralarından kimisi Alexander Galloway gibi şimdi büyük işveren haline gelmiş) küçük işverenler, genel oy ve sınırsız halk ajitasyonuna olan Jakoben inançlarını terk etmişlerdi. Londra ayak takımına tepeden bakıyorlar ve onun isyancı ya da ayaklanmacı unsurlarından çekiniyorlardı. Şimdi artık yeni bir ajitatör neslinin oluştuğu tavernalarla çok az ilişkileri vardı. Place, daha sonra, Cobbett'in "sıradan insanların bu anlamda [yani siyasî örgütlenme açısından] paralı ve etkili kişilerce desteklenmediği sürece sürekli budala kalacaklarını düşünecek kadar cahil" olduğunu söyleyecekti. Place'in kendisi ise doğrudan Bentham ve James Mill'in etkisi altındaydı. Aristokratik yönetimin akıl dışılığı ve verimsizliği konusunda kuşkusu yoktu ve Tahıl Yasaları'na ya da diğer herhangi baskıcı yasalara karşı duyduğu öfke içinde halk ajitasyonu ve örgütlenmesine yönelik her türlü açık stratejiye derinden karşıydı. 30 Ocak 1817'de, Hampden Kulüpleri temsilcilerinin Londra'da görüştükleri bir sırada Place, Hone'un *Reformist Register*'inde basılmak üzere hazırladığı bir beyanname taslağında, reform hareketini açıkça genel oy politikasının etkisinden kurtarmaya çalışıyordu. "*Başka* zamanlarda olduğu gibi, İngilizler için değerli olan her şeyin kurtuluşu, *başka* zamanlarda olduğu gibi, *şimdi* de *orta* sınıfın işi olmalıdır... Elde edilebilecek ne gibi iyilikler varsa... *bu* sınıftan başlamalıdır."[14]

1817'ye gelindiğinde Cobbett, Westminster Komitesi'ne çoktan "Azınlıktakiler" adını takmıştı. 1820'de, onu "Westminster'in büyük siyasî meselelerine burnunu sokan küçük bir grup adam", ... "o kenti parlamentoda temsil edecek üyeleri seçme görevini üstlenecek kadar lütufkâr, küçük, güzel, konforlu bir dernek" ve "her bakımdan Westminster'i Gatton ya da Old Sarum kadar kokuşmuş bir belde haline getirmiş olan... seçilmeden iş başına gel-

13 Hemen hemen her ilerici Radikal bu tercihe karşıydı. Bkz. Wallas, *a.g.e.*, s. 138.

14 Add. MSS. 27809, 16, 17, 51. Hone'un Place'in editörlük direktiflerini yerine getirmediği belirtilmelidir.

miş sefil bir komite" olarak lanetliyordu.[15] Bu yıllarda bir yandan Burdett ve Place'in, bir yandan da Cobbett ve Hunt'ın birbirlerine attıkları tüm çamurları inceden inceye araştırmanın pek bir yararı yoktur. 1816 yılında Londra Radikalleri arasındaki en iyi grubu, Cobbett ve Hunt'un etkisinden kurtarma stratejisinin ve yükselen yıldızları Hume, Hobhouse ve Brougham olan yeni parlamento liderliğine işçi sınıfından bir taraftar grubu bağlama niyetinin varlığına işaret etmek daha önemlidir.

Böyle bir stratejinin, Jakoben geleneğini sürdüren daha ateşli reformcular ve Londra kalabalığı içindeki en radikal unsurlar için pek bir çekici yanı yoktu. Bununla birlikte, 1816 yılında kendini ortaya koyan Westminster Komitesi'ne karşı öne çıkarılabilecek tek alternatif liderlik, o küçük "Spenceci İnsanseverler Derneği" idi. Thomas Spence 1814 Eylül'ünde ölmüş ve daha sonra derneği kuracak olan "kırk kadar çömezi" tarafından "gösterişli bir şekilde gömülmüştü". Önde gelen üyelerinin baba ve oğul iki Watsonlar,[16] Arthur Thistlewood, Thomas Preston, Allen Davenport ve baba-oğul iki Evanslar olduğu sanılıyordu. Place'in anılarının bir sonucu olarak, tarih kitaplarının çoğunda önemsiz ve garip adamlar olarak gösterilirler: Baba Watson, "kötü alışkanlıkları olan son derece yoksul birisi", oğlu "son derece ahlâksız çılgın bir herif"; derneğin kütüphanecisi Evans "evinden, *derneğin* toplantılarının düzenlendiği publara koltuğunun altında eski bir İncil'le yürüyerek giden bir eksantrik"tir.[17]

Spenceciler, "önemsiz ve değersiz" kişilerdi diye devam ediyor Place: "zararsız ve basit"tiler. Ancak 1816-1817'de Londra Radikalizminin liderliği için Place'in ve Westminster Komitesi'nin başlıca rakipleri olduklarına göre, Place tarafsız bir tanık değildi. Bir Benthamcıya, Thomas Evans'ın *Hıristiyan Politikası: İmparatorluğun Kurtuluşu* (1816) (*Christian Policy the Salvation of the Empire*) saçma görünmüş olmalıdır. Ama, Evans'ın tarımsal sosyalizminin, Bentham'ın Saadet Veren Kalkülüs'ünden daha önemli ve rasyonel olduğu ileri sürülebilir. Spence savunucuları, esnaf

15 *Political Register*, 9, 16 Aralık 1820.

16 Her ikisi de, Radikal kitapçı ve Carlile ve Hetherington'un arkadaşı James Watson'la karıştırılmamalıdır.

17 Add. MSS. 27809, 72, 99.

kulüpleri, özellikle ayakkabıcılar arasında büyük bir desteğe sahiptiler. Onların "her türlü feodalitenin ya da toprak lordluğunun ilga edilmesi ve arazinin halkın ortak çiftliği olduğunun ilân edilmesi" politikası, esnafın kafasını Owen'in *Yeni Bir Toplum Görüşü*'nün (*New View of Society*) kabulüne hazırlıyordu.[18]

Eğer Spenceciler, 1816 yılında "basit" idilerse, aynı zamanda etkiliydiler de. Place'in sözcükleriyle "önemsiz ve değersiz" olmak parlamentoda ya da etkili orta sınıf çevrelerde torpil yapacak kimselere sahip olmamak anlamına geliyordu. Ancak Preston ve Thistlewood, Londra'nın taverna dünyasını kuşkusuz Place'den daha iyi biliyorlardı. Savaşlar boyunca Spenceciler, Lambeth ya da Benthal Green'deki resmî olmayan toplantıyı, "serbest ve kolay" politikasını savunmuşlardı. Gizlilik Komitesi, 1817'deki raporunda savaştan hemen sonra Spenceci derneklerin imalatçılar ve makine ustaları, terhis edilen askerler ve denizciler arasında çok yaygınlaştığına işaret ederken, genellikle sanıldığından daha az felaket tellalhığı yapıyordu. 1816 yılı sonlarında Spencecilerin çalışmalarını, Londra Yazışma Derneği'nin eski planı uyarınca, kısımlar ve bölümler halinde yeniden örgütlemiş oldukları konusunda epeyce kanıt vardır.[19]

Üstelik, bu "Spenceci" tanımlamasında da belki biraz karışıklık vardır. Evans, hiç kuşkusuz Spence'in bir çömeziydi; kendisi ve oğlu otoriteler tarafından olağanüstü intikamcılıkla izlenmiştir, çünkü büyük toprak sahiplerinin elindeki topraklara el konulmasını basında açıkça yazmak cesaretini göstermiştir ki, toprak sahiplerinden oluşan bir parlamento için bundan daha büyük suç olamazdı. O ve çevresi, 1816-1817 yıllarında tarımsal sosyalizm için felsefi bir propaganda yürütmüşlerdi.[20] Ancak Londra'daki daha etkili si-

---

18 Evans'ın *Hıristiyan Politikası* için "Özgürlük Ağacının Dikilişi" bölümüne bakınız.

19 Bkz. O.D. Rudkin, *Thomas Spence and His Contemporaries*, s. 146-149; A.W. Waters, *Spence and His Political Works*; A. Davenport, *The Life, Writings and Principles of Thomas Spence*; W.M. Gurney, *The Trial of James Watson* (1817), I, s. 45; *Address of Spencian Philanthropists* (1816), s. 4.

20 Her ikisi de 1817 yılında birisi (Iskoç bir Beyefendi ile Jamaica'lı bir kölenin çocuğu olan) kara derili Robert Wedderburn tarafından yayınlanmış *The "Forlorn Hope"* ve diğeri "sert" bir terzi tarafından yayınlanmış *The Axe Laid to the Root* adlı küçük süreli yayınlara bakınız. Evanslar, 1817-1818 yıllarında *habe-*

yasî liderler, Dr. James Watson, Arthur Thistlewood ve Thomas Preston, cumhuriyetçi ya da eski Paineci geleneğe uygun Jakobenler olarak nitelenebilirler. Savaş sonrası yılların yaygın işsizliği içinde, açlık sorununa bir çözüm olmak üzere, küçük çiftliklere dönülmesini ve "çapa-tarımını" savunmuşlardır.[21] Dr. Watson hakkında çok fazla bir keşifte bulunmak zordur. 1816 yılında muhtemelen elli yaşlarındaydı; mahkemede "tabip ve kimyager" olarak nitelenmişti; yoksuldu ve muhtemelen birkaç yıldır yeraltı siyasî faaliyetiyle meşgûldü.[22] Dr. Watson, diğer Jakoben cerrah, John Gale Jones'un dostuydu ve onun başkanlığı altındaki birkaç toplantıda konuşma yapmıştı. Eski bir kara subayı ve Beyefendi-çiftçi olan Arthur Thistlewood, 1790'ların sonunda Fransa'da bulunmuş ve (bir rivayete göre) devrim ordularında görev yapmıştı. Zaman zaman ayakkabıcı olarak göndermede bulunulan Preston, deri işinde küçük bir işveren olarak görünmektedir. "Spitalfields'da öyle büyük ıstırap gördüm ki," demiştir, 1816 Aralık'ında Belediye Başkanı'na;

> Tanrı'ya beni yutması için dua ettim. Dokuz aydır hiç yatağa girmemiş güzel ve genç bir kadın gördüm. Kendi mahvıma sebep oldum, 1 sterlinim bile yok, kırk kişiye iş verdim...

Bu adamlar, ister Spenceci isterse komplocu Despard geleneğinden gelen "eski Jakobenler" olsunlar, Londra ultra-Radikalizminin çekirdeğini oluşturuyorlardı. Onların ajitasyon alanı, esnaf dernekleri ve tavernalardı.[23] Samuel Bamford ve kuzeydeki Hampden Kulüpleri'nden delege arkadaşları, 1817'nin ilk aylarında, Londra'da bulundukları sırada bu tür toplantılardan bazılarına katıldılar.[24] Muhtemeldir ki, bu grup içinden pekçok kişi, İn-

---

as corpus'un ikinci kez askıya alınması sırasında tutuklandılar ve davaları büyük bir sempati kazandı.

21 Dr. Watson'un Spa Fields'deki konuşmasından alıntılar için "Tarım İşçileri" başlıklı bölüme bakınız.

22 Thomas Preston'un 4 Aralık 1816 tarihinde Belediye Başkanının önünde sorgulanışına bkz.: "Watsonları, her ikisini de, İngiltere'deki en cesur insanlar olarak görmüşümdür... sanıyorum her ikisi de cerrahtı." T.S. 11.203.

23 "Preston, [Spitalfields'de]adamları bir araya getirmenin en iyi yolu olarak Serbest ve Kolay Kulübü'nden söz ediyordu." J. Williamson'un 24 Eylül 1817 tarihli ifadesi, T.S. 11.197.

24 Bamford, *a.g.e.*, s. 25-26.

giliz devriminde Paris'in rolünü, Kule'de, hapishanelerde ve Parlamento'da sonuçlanacak genel bir kalkışmaya yönelik ayaklanmalar ya da *coup d'etat* yoluyla Londra'nın oynaması gerektiği yolundaki Despard'ın tezini benimsemişti. Ya da, 1817 ya da 1819'da bir kalkışma hareketinin, yeterli ivmeyi kazanmış olabilirse, en azından geçici bir başarı elde etmesi bile düşünülemez miydi? Ancak, gruptan bazılarının cesur olduklarını gösteren hazin durumlar olmuşsa da hiç kimse onları amatörlük suçundan aklayamaz. Kendi şişirilmiş söylemlerinin kurbanı olmuşlardır; el yapımı bombalar ve mızraklarla bir işe kalkışmışlar, ama Londra sokaklarında savunulacak bir tek barikat kurmayı becerememişlerdir; birden çok durumda romantik, özgün olmayan durumlara düşmüşlerdir. Onların yeraltı taverna palavraları kolaylıkla Sidmouth'un casuslarınca izlenmiştir. Oliver, işte buralarda Orta İngiltere ve kuzeydeki reformcuların toplantılarına katılmasını sağlayacak güveni kazanmıştır. Londra'daki iki gerçek kalkışma girişiminde (Spa Fields ayaklanması ve Cato Sokağı olayı) Castle ve Edwards'ın, Hükümet'in kendi *provakatörlerinin*, işin yarısından fazlasını üstlenmiş oldukları kuşkusu her zaman asılı duracaktır.

Böylelikle Londra'daki reform hareketi bir yanda ihtiyatlı anayasacılar, öte yanda komplocular olduğu halde daha başlangıçta bölünmüştü. Bu iki aşırı uç arasındaki alanda Cartwright, Hunt ve Cobbett yer alıyordu. Ancak, Radikal örgütlenme ve liderlik sorununun tüm karmaşıklığını Londra dışındaki duruma ve de reformcuların hâlâ, 1799 yılında Yazışma Dernekleri'nin kapatılmasını sağlayan Zararlı Dernekler Yasası'nın etkisi altındaki durumuna bakmadan değerlendiremeyiz.

Bu Yasa'ya göre, ulusal çapta hiçbir siyasal örgütlenme yasal değildi. Üstelik, ulusal bir derneğin şubeleri olan ya da delege gönderme ve yazışma yoluyla ulusal bir merkezle iletişim içinde bulunan yerel dernekler de yasaktı. (Bu yasa, 1841 yılında Ulusal Şart Derneği [*National Charter* Association] için hâlâ bir sıkıntı kaynağı oluyordu.) Reformcular için tartışma götürmeyen yegâne haklar, birincisi yerel, özerk kulüpler ya da tartışma grupları kurabilmek;[25]

25 Bu, toplantılara müdahale edip, dağıtmayı kendisine görev sayan kimi yerel yöneticiler tarafından nadiren bir "hak" olarak tanınıyordu. Leeds Hampden Kulübü bu şekilde dağıtılmıştı.

ikincisi Parlamento ya da Kral'a dilekçe verebilmek ve de bu amaç için toplantı yapabilmekten ibaretti.[26]

1796-1806 baskı döneminde, taşrada olduğu kadar Londra'da da demokratik sürecin korunabilen bir unsuru gayriresmî kulüp ve taverna toplantısıydı. 1802'de *Leeds Mercury*'nin bir muhabiri, "dernek ve kulüpler"den şöyle söz etmektedir:

> [esnaf] taverna ve publarda her gece toplanıyor. Büyük bir kasabadaki hemen hemen her sokak bu anlamda küçük bir senatoya, ulusun sorunlarını tartışacak bir konsey olma ve bir kupa siyah bira içme ayrıcalığına sahiptir. Bu ayrıcalık uzun süreden beri özgür Britanyalılar'ın elde ettikleri ve *bütün* yönetimlerce de tanınmış bir haktır.[27]

Bewick ve Radikal esnaf arkadaşları Savaş yıllarında Newcastle'da bu tür "dernek"lerde toplanıyordu. 1812 seçimleri sırasında Brougham Liverpool'dan Lord Grey'e şunları yazıyordu:

> Liverpool seçimlerinin niteliği konusunda hiçbir fikriniz olamaz... Her gece toplantılar yapılan ve kafa şişirilen farklı bir kulübe, yardım derneğine vs. gitmeniz gerekir... Dokuz gece kulüpleri dolaştım ve ayrıca her gün düzenli olarak seçim sandıklarının kapanışında konuştum. O günlerde 160'tan fazla konuşma yaptım...[28]

1817'de Cobbett şunları yazabiliyordu:

> *Pitt* Kulüplerimiz, Whig Kulüplerimiz, Kötülüğü yok etme Kulüplerimiz, hırsızları yakalama ve cezalandırma Kulüplerimiz, İncil Kulüplerimiz, Okul kulüplerimiz, Yardım Kulüplerimiz, Methodist Kulüplerimiz, Hampden Kulüplerimiz, Spenceci Kulüplerimiz, Askerî Kulüplerimiz, Donanma Kulüplerimiz, Av Kulüplerimiz, Yemek Kulüplerimiz, İçki Kulüplerimiz, Ustaların Kulüpleri, Kalfaların Kulüpleri ve de binlerce başka kulüp ve derneklerimiz var.[29]

---

26 Baskının en yoğun olduğu yıllarda bile, bizzat Hükümet bu "ihlal edilemez" hakka saygı gösteriyor gibi yapıyordu. Ayrıca bkz. P. Frazer, "Public Petitioning and Parliament Before 1832", *History*, XLVI, 158, Ekim 1961.

27 *Leeds Mercury*, 6 Mart 1802.

28 Brougham, *Life and Times* (1871), II, s. 62.

29 Cobbett'in *Weekly Political Pamphlet*'i, 1 Mart 1817.

Ancak gayriresmî taverna topluluğundan aleni Radikal kulübe -Hampden Kulübü ya da Siyasî Birlik- geçiş büyük bir adım gerektiriyordu. Lancashire'de Hampden Kulüplerinin ilk kuruluşu sırasındaki ilginç tartışmaların kayıtlarına sahibiz. Örneğin, 1816 Kasım'ında Küçük Bolton'da, *Sign of the Dog* adlı pub'da "reform komite toplantısı"na katılan bir muhbirin raporu:

> John Kay, sonuçları kafamızda bilinçli bir şekilde tartıp tartmadığımızı sorarak işe başladı. Yüce ve iyi reform davası uğruna tek tek ve kendi şahsınızda baskıya maruz kalmaya hazır mısınız dedi... Görevimiz çetin ve tehlikeli bir görevdir. Burada olan sizler bu koşullarda bu işe girmeye razı mısınız?
>
> Robeson Bradley, *korkarım ki kış sona ermeden önce* acı çekeceğimizi biliyorum dedi. Bize zulmedenler tarafından öyle bir duruma sokulduk ki, hem hayat hem de özgürlük korumaya değecek kadar azaldı dedi... Kay, reform şeklinde ıslahat talep etmenin yasal olduğunu söyledi. Ancak Parlamento toplanınca, bir araya gelmeyi *yasadışı yapabilirler* ve de yıllardır tadım çıkardıkları arpalıklarını, maaşlarını vs.'lerini uysal bir şekilde terk edecek gibi görünmüyorlar. Dedi ki, kötü adamlar, sessizce gitmektense ülkedeki insanların yarısını feda ederler, eğer gideceklerse bu zorla olacaktır ve devrilirken de bizlerden binlercesini ezeceklerdir...

Toplantıda (1812 yılında "Otuz-Sekizler"in yargılanmasındaki Oldham'lı emektar) Bay Knight'a ve ayrıca "nerede bulunuyorsa Bay W. Cobbett'e" yazılmasına ve "onlardan toplantıların kira ve iletişim harcamaları, siyasî risaleler vs. gibi masrafları karşılamak için kapıda para toplamanın yasal olup olmadığını bize bildirmeleri"nin istenmesine karar verildi. Bu talebe John Knight'ın verdiği cevap da elimizdedir:

> Efendim, mektubunuzu henüz aldım ve cevap olarak belirtmeliyim ki, siyasî ya da başka meseleleri görüşmek amacıyla (bu yer için ruhsat almaya gerek olmaksızın) bir yer kiralayabilirsiniz, şu şartla ki katılım için para alamazsınız ve içeride bulunduğunuz sürece dış kapıyı kilitleyemezsiniz ve insanlar istedikleri gibi girip çıkarlar. Dün Londra'dan aldığım bir

mektupta bu tür toplantıların herkese duyurulması tavsiye edilmektedir ki böylece Yönetici de bundan haberli olsun ve ayrıca gizli toplantılardan kaçınılsın ve toplantılara mümkün olduğu kadar çok insan katılsın; kullanılan dil yumuşak ve anayasal ama açık ve kesin olsun. Biz de burada [Manchester'de] bin kişi alacak kapasitede bir yer ayarladık. *Önümüzdeki Pazartesi günü açmayı* düşünüyorduk ama yukarı Sınıflardan (öyle niteleniyorlar) önemli sayıda katılım olacağı umuduyla bir hafta ertelenmesini kabul ettik...[30]

Knight muhtemelen Binbaşı Cartwright ya da yardımcısı Thomas Cleary'den bilgi ediniyordu. Hem Lancashire hem de Leicestershire'de 1816-1817 kışında çeşitli kulüpler birbiri ile serbestçe haberleşiyor ve hattâ yüksek katılımlı delege toplantıları düzenliyorlardı. 6 Ocak 1817'de Leicester kulübündeki bir muhbir şunları bildiriyordu:

> Manchester'e bir heyet gönderilmişti. Graham ve Warburton gittiler. Graham, Lancashire'de içinde bulundukları büyük sıkıntıdan söz etti. Yoksul insanların büyük bir kısmı yalnızca bir parça, su, tuz ve yulaf ezmesi bulabiliyordu, kimisi günde bir öğün, kimisi üç günde bir öğün yiyordu. Daha sonra Derby'den gelen ve Manchester'den gelen birisinin Birmingham ya da Bristol'a giderken Leicester kulubüne uğrayacağını belirten bir mektubu okudu. Daha sonra Binbaşı Cartwright'tan gelen ve 22 Ocak'ta Londra'daki komiteye delege göndermek isteyen ondört değişik dernekten bilgi aldığını belirten mektubu okudu...[31]

Birkaç hafta önce Lancashireli reformcular daha da ileri gitmişlerdi. Lancashire'den olduğu kadar "Cheshire ve West Riding'den temsilcilerin katıldığı" Middleton'daki bir delege toplantısında, ikisi Yorkshire'de toplantılar düzenlemek, ikisi de Seramik yöresinden geçerek Birmingham'a gitmek üzere dört "misyoner" tayin edilmişti. Hattâ, "Birleşik Krallık'taki dilekçe veren

30 H.O. 40.3, aktaran H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers, 1816-1817*, (Manchester, 1926), s. 21-22.

31 H.W.C. Davis, *The Age of Grey and Peel*, s. 181.

bütün kuruluşların Manchester'e... Birliklerin görüşünü tek bir noktada güçlendirmek üzere... bir ya da birden fazla temsilci göndermeleri" bile kararlaştırılmıştı.[32] Böylece, 1816'nın[33] son aylarında taşra Hampden Kulüpleri ya da Birlik dernekleri dikkat çekici bir gelişme göstermişti ve bu kulüpler kurulduktan birkaç hafta sonra, bölgesel ve ulusal ilişkiler için bastırmaya başlamışlardı ki bu, Zararlı Dernekler Yasası'na göre yasadışıydı. Bir ara ulusal önderliği Manchester ele alacak gibi görünüyordu. Bununla birlikte sonunda bir Konvansiyon çağrısında bulunan Cartwright ve Londra Hampden Kulübü oldu ve kulüplerin temsilcileri 1817 Ocak'ının sonunda "Crown and Anchor" tavernasında toplandılar. Yetmiş delegenin katıldığı bu toplantı, "dilekçe veren şehir, kasaba ve diğer topluluklardan gelen temsilcilerin... anayasal bir reformu gerçekleştirmenin en iyi yollarını bulmak için... birarada görüş alışverişinde bulunduğu" bir toplantı olmak iddiasını taşıyor ve Yasa'nın etrafından dolaşan bir yol bulmayı amaçlıyordu. Otoriteler görüşmeleri engellemediler. Bu durum, 1793 yılında Edinburgh'daki "Britanya Konvansiyonu" ile kıyaslandığı zaman az da olsa bir ilerleme kaydedildiğini göstermektedir. Ancak toplantı aynı zamanda ulusal hareketin tutarsızlığını da vurguluyordu.

Bu toplantının yakın arkaplanı Cobbett'in artan popülaritesi ve 1816 Kasım ve Aralık'mda Henry Hunt'un birer konuşma yaptığı büyük Spa Fields toplantılarıydı. Bamford'un bu konuda anlattıkları iyi bilinir:

> Bu sırada William Cobbett'in yazdıkları birden bire büyük önem kazandı; Güney Lancshire'in, Leicester'in, Derby'nin ve Nottingham'ın ve ayrıca İskoçya'nın pekçok imalatçı kasabasındaki hemen hemen her kulübenin ocağı başında okunuyordu... Okuyucularını çekilen sıkıntıların gerçek kaynağına -kötü yönetime ve doğru olan çözüm yoluna- Parlamento reformuna yönlendiriyordu. Kısa süre sonra ayaklanmalar seyrekleşti...

32 H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers*, s. 27-28.

33 Lancashire ve Leicestershire'ın dışında Hampden Kulüpleri'nin ana merkezleri Nottinghamshire, Derbyshire, Birmingham, Norwich ve West Riding'in bazı yöreleriydi.

> Şimdi Hampden Kulüpleri kuruluyordu... Emekçiler... yasal girişimlerinde dikkatli ve sistemli olmaya başladılar...[34]

Bu değişimi, aynı şekilde, "ülkenin malî durumu ve vergilendirmenin emekçilerin durumunu nasıl bozduğu konusundaki ustaca makaleleriyle Bay Cobbett'e" bağlayan Manchesterli bir reformcu, 1820 yılında, "bu çevredeki yoksullar arasında her türlü siyasî bilginin ya da belirli siyasal ilkelerin varlığı çok yeni bir şeydir" diye yazıyordu:

> Bu yayınların ucuzluğu çok yaygın bir okuyucu kitlesine ulaşmasını sağladı; ve yazarın güçlü, açık, yoğun ve tartışmacı tarzı, okuyucularının en kalabalık kesiminin yeteneklerine çok güzel bir şekilde uyarlanmıştı...[35]

Ağır pul vergisi nedeniyle 1 şilin, yarım peniye satılan Cobbett'in *Political Register*'i birkaç yıldır kuzeyde tiraj kazanmıştı.[36] Ama asıl önemli değişiklik, 1816 Kasım'mda, pul yasası uygulamasında bir boşluk bulan Cobbett'in başmakalesini, *Weekly Political Pamphlet* ("İki Penilik Paçavra") adı altında tanesi 2 peniden ayrı olarak yayınlamasıyla meydana geldi. İlk broşür onun ünlü "Kalfa ve İşçilere Beyanname"siydi:

> Dostlar ve Hemşehriler,
>
> Rütbe ya da zenginlik, ya da bilgelik Gururu kimi insanları neye inandırmış olursa olsun... bir ülkenin gerçek gücü ve tüm kaynakları her zaman o ülkenin insanlarının *emeğinden* kaynaklanmıştır ve kaynaklanmalıdır... Şık giysiler, mükemmel mobilyalar, gösterişli binalar, güzel yollar ve kanallar, seri atlar ve arabalar, çok sayıda ve büyük gemiler, eşya ile tıka basa ambarlar, bütün bunlar... ulusal zenginliğin ve onun kaynaklarının sayısız işaretleridir. Ama bunların tümü *emekten* kaynaklanır. Kalfalar ve işçiler olmadan bunların hiçbiri varolamaz...

---

34 Bamford, *a.g.e.*, s. 11-12.

35 [J. E. Taylor], *Notes and Observations... on the Papers Relative to the Internal State of the Country* (1820). Ayrıca Topluluk başlıklı bölüme bakınız.

36 1810 gibi erken tarihlerde, "Cobbett'in Register'ini alan kulüp", Sheffield'de "Cobbett Kulübü" gibi referanslar için bkz T.A. Ward, *a.g.e.*, s. 163.

"Küstah menfaatperestler, sizlere *kalabalık, ayak takımı, serseri güruhu, domuz sürüsü* diye sesleniyorlar ve sizin sesinizin değersiz olduğunu, sizin kamusal toplantılarda yerinizin olmadığını söyüyorlar..." Cobbett basit sözcüklerle dolaylı vergilerin halkın sırtına yüklediği yükü; "*Arpalıklarda kayrılanlara* ve *aylığa bağlanmışlara* yapılan ağır harcamaları anlatıyor; vergilendirmeyle temsil arasındaki anayasal ilişkiyi gösteriyordu. Yoksulların sefaletinin erken evlenmelerinden ve aşırı doğurganlıklarından ("Demek o zaman, pembe yanaklı bir kızla kol kola genç bir adam kötülüğün alameti sayılacak.") kaynaklandığını iddia eden Malthusçu teze ve işsizliğin tek çaresinin göç olduğu yolundaki iddiaya saldırıyordu: "vergilerinizle onları besleyen sizlerin, en az onlar kadar bu ülkede kalma hakkınız vardır! Sizin de onlar gibi babalarınız, analarınız, kız ve erkek kardeşleriniz, çocuklarınız ve dostlarınız vardır..." Tek doğru çözüm reforma tâbi tutulmuş bir parlamentodur: "*Önce bunu* sağlamalıyız, yoksa hiçbir iyi şeye sahip olamayız."

> Sizlere barışçı ve yasal bir şekilde hareket etmenizi, ama aynı zamanda bu amacın gerçekleşmesi için kararlılık ve inançla hareket etmenizi öğütlüyorum. Ama *Kaytarıcılar* sizinle birleşmezse, "tuzu kuru" *gentry* hâlâ uzak durursa, o zaman kendi başınıza hareket edin. Herkes bir dilekçe yazabilir ve herkes o dilekçeyi Londra'ya *götürebilir...*[37]

1816 Kasım'ı sonunda bu Beyanname'den kırk dört bin adet satılmıştı - "Bırakalım Ahlâksızlık *bunu silip atsın*, becerebilirse." 1817 yılı sonunda 200.000 adet satıldığı iddia ediliyordu. *İnsan Hakları*'ndan bu yana hiçbir yazı böylesine popüler bir etki kazanmamıştı; bunu, "Hampshire'in İyi ve Gerçek Adamlarına", "Tüm İyi Kalpli İngilizler'e" ya da tek tek devlet adamlarına yönelik her biri çok sayıda basılan açık mektuplar şeklindeki haftalık broşürler izledi. Ancak Cobbett reform hareketine örgütlü bir ifade kazandıracak adımlardan kaçındı. Hampden Kulüpleri yazılarından destek görürken, onun niyeti bu değildi. 1816 yılının 15 Kasım, 2 Aralık ve 10 Aralık'ındaki büyük Londra reform gösteri-

37 Bu beyannamenin büyük bir kısmı G.D.H. ve M. Cole'un, *The Opinions of William Cobbett* (1944), s. 207-217'de yer almaktadır.

leri, Spencecilerin (Dr. Watson, Thistlewood, Preston, Hooper) çok etkili olduğu bir komitenin girişimiyle gerçekleştirildi. Aslında Cobbett, birincisinde bir konuşma yapma davetini reddetti ve her üç toplantının baş hatibi Henry Hunt oldu.

Hunt, on yıldır Cobett çizgisinde bir reformcu olmuş varlıklı bir Beyefendi- çiftçi idi ve 1812 Bristol seçimlerinde bir Radikal olarak etkili bir kampanya yürüttüğü için ilk kez ulusal çapta üne kavuşmuştu. 1817 yılında hatırladığı şekliyle Bamford'un onun hakkında anlattıkları, "tavırları ve giyinişi kibar, 1.80'in üzerindeki boyuyla" yakışıklı bir adam olduğu idi:

> Dudakları ince ve zarifti... Gözleri mavi ya da açık gri, ne çok parlak ne de çok hareketli ve oldukça ağırdı; ama daha sonra gözlemleme olanağı bulduğum gibi, konuşurken heyecanlandığında şişer ve ileri fırlardı ve çok öfkelendiğinde kanlanır ve göz çukurlarından fırlayacakmış gibi olurdu. Sonra dudaklarındaki ifade görülmeye değerdi; nazik gülümseme yerini küçümseyici bir kıvrıma ya da bir öfke lânetine bırakırdı. Sesi kükrer, yüzü şişer ve kızarır; sıkılmış eli yerle bir etmek istercesine atmaya başlar ve bütün vücudu acı veren bir enerjiyi haykırmak için mücadele eder bir durum alırdı.

Hunt'un kibirli hali, Middleton dokumacısının aynı ölçüde büyük öz-saygısıyla bağdaşmıyordu ve Bamford'un Hunt hakkındaki yargısı insafsızdı. Ama Bamford önemli bir nitelemede de bulunuyordu: Hunt "sürekli olarak... kendisini güç durumlara sokuyordu... Her zaman kendisinin ya da başkalarının yarattığı şiddetli bir fırtınaya karşı mücadele ediyordu. Onun zamanında ve durumunda yaşayan herhangi bir başka kişiden daha fazla tahammül etmesi gereken şey vardı ve buna göre yargılanmalıydı."[38] Bu doğrudur. Savaşın bitiminden Reform yasasının çıkışına kadar, 1820'lerin ortasındaki birkaç yıl dışında, Hunt reform hareketinin en öndeki hatibiydi. 1816 yılında Spa Fields'de konuştu. 1817 yılında *habeas corpus*'un askıya alındığı dönemde, Cobbett'in Amerika'ya çekilmeyi politik olarak daha uygun bulduğu günlerde faaliyetlerini sürdürdü. Peterloo'daki ana konuşmacı oydu ve bu

38 Bamford, *a.g.e.*, s. 19-20.

toplantıdaki rolü nedeniyle hapse atıldı. 1830 yılında Preston seçim bölgesinden "tulum çıkararak" Parlamento'ya seçildi ve reform görmemiş Avam Kamarası'nın işçi sınıfı reformunu savunan tek üyesi oldu. 1830'dan 1832'ye kadar genel oy talebine sadık kaldı ve 1832 yılında halkın reformuna ihanet ettiği için tasarıyı eleştirdi. Tutarlılığı ve kavgacılığı onu istismarcıların hedefi ve tartışmaların odağı yaptı.

Bununla birlikte istismar edilmiş olması tamamen yersiz değildi çünkü Hunt bir demagogun sahip olduğu hem iyi hem de kötü niteliklere sahipti. Bu tür özellikler bu dönemin çok sayıda liderinde de görülür, dolayısıyla bunları dönemin hareketinin bir özelliği olarak kabul etmemiz gerekir. İlk olarak, yalnızca yavaş yavaş çözülen eski Wilkesçi gelenek vardı ki, buna göre demokratik bir hareket bile aristokratik ya da beyefendi bir lider arayışında idi. Yalnızca Beyefendiler - Burdett, Cochrane, Hunt, Feargus O'Connor yüksek politikanın dilini ve yolunu bilirlerdi; seçim platformunda cesur bir duruş sergileyebilirler ya da Bakanlara kendi dilleriyle saldırabilirlerdi. Reform hareketi eşitlik retoriğini kullanıyor olabilirdi ama tezahürat yapan kalabalıklar arasında bile o eski riayetin pekçok kalıntısı vardı. Nerede bir emekçi "kendini aşarak" ortaya çıksa, reform hareketi içinde bile derhal kendi sınıfının kıskançlığını kışkırtıyordu. Bundan sonra, iktidardan ya da iktidar umudundan uzak her halk hareketinde kaçınılmaz olan ve tümüyle yapıcı olmaktan uzak suçlayıcı retorik, demagojik unsur devreye giriyordu. Şehitlerinin ve korkusuz gönüllü örgütleyicilerinin yanı sıra Radikal hareket ayyaşlardan, firari Saymanlardan ve gelip geçici kavgacı gazetecilerden de nasibini alıyordu. Ve bunlar az gösterişli ve kullandıkları dil itibariyle az gözalıcı değildi. Binlerce güçsüz insanın, silâhlı bir kurulu düzenle karşı karşıya geldiği bir halk hareketinin yaşadığı hayal kırıklıkları mübalağalı bir şekilde dışa vuruyordu. Ve büyük reform toplantılarının hatibi olarak Hunt, bu tepkileri nasıl ele alacağını biliyordu. Onun hitabet tarzını, hitap ettiklerinin hayal kırıklıkları belirliyordu.

Ancak demagogun yükselmesine pekçok başka faktör de etkide bulundu. Ulusal düzeyde Radikalizm, siyasal örgütlenmenin öz-disiplinini hiçbir zaman yaşamadı. Herhangi bir grup ya da yazışma merkezi illegal olduğuna göre ve politika ve stratejiyi her-

hangi bir seçilmiş yönetici belirlemediğine göre, önderlik ister istemez tek tek hatiplerin ya da gazetecilerin elinde kaldı. Politika konusundaki gerçek görüş ayrılıkları kişisel kıskançlıklara dönüştü ve aynı şekilde politikası halk tarafından desteklenen lider bunu kişisel gururunun gıdası olarak gördü. Ajitasyon koşulları, sorunların kişiselleştirilmesini hızlandırdı. Kalabalık halk toplantıları kendi renkli kuklasını görmek istiyordu. Beyaz silindir şapkası altında Hunt, "Özgürlüğün Şampiyonu" ya da (Peterloo'dan sonraki tutuklanması sırasında) "Ilchester'in Aziz Henry"si olarak tanınmayı, tıpkı daha sonra Oastler'in kendisini "Fabrika Çocuklarının Kralı" ve O'Connor'un "Özgürlüğün Aslanı" diye nitelemesi gibi seviyordu.

Üstelik, halk Radikalizmi ve Chartism, yarım yüzyıl süreyle, Thelwall, Gale Jones ve 1790'ların Jakoben "kürsü"lerine egemen olan ikilem içinde yaşadı. "Ahlâki" ya da "Fiziki" güçten yana olan reformcular arasındaki çatışma kimi zaman sanki bir yandaki Dr. Watson ve Thistlewood gibi kararlı komplocularla öte yandaki Place ya da Bamford[39] gibi kusursuz anayasacılar arasında kesin bir çizgi çekilebilirmişçesine çok dogmatik olarak ifade edildi. Aslında hem Radikalizm hem de Chartism bu iki uç arasında bir yer edindi. 1839'dan önceki çok az reformcu ayaklanma için ciddi hazırlıklara girişti; ama daha da azı tiranlık karşısında halkın kesin olarak ayaklanma hakkı bulunduğu tezini reddetmeyi de içine sindirdi. "Eğer yapabilirsek barışçı yollarla, eğer mecbur kalırsak zor yoluyla" şeklindeki Chartist slogan, 1816-1820 ve 1830-1832 yılları Radikallerinin de benimsediği ortak bir tavırdı. Binbaşı Cartwright, vatandaşların silâh taşıma hakkı konusunda ısrarlıydı. Ilımlı *Independent Whig*'in editörü Henry White, 1688 Şanlı Devrim'in ortaya koyduğu örneği okuyucularına hatırlatan Radikal gazetecilerden yalnızca bir tanesiydi:

> Hâlâ yararlanmalarına izin verilen her türlü medeni ve dinsel özgürlüklerini *Devrim*'e borçludurlar... eğer hoşnutsuzlukla-

39 Bamford, 1839'da yazılmış olan *Passages in the Life of a Radical*'da kendisini basiretli bir reformcu olarak sunmuş olsa da, yazarın hareketin tertipçi yanıyla olan ilişkilerini (kendi ajitatör geleneğinden o kadar uzaklaşmıştı ki Chartistlere karşı özel emniyet grevlisi olarak çalışmaya hazırdı) gizlemek için epeyce gayret sarf etmiş olduğuna ilişkin pekçok gösterge vardır.

rın giderilmesi için diğer bütün yasal yollar tükanırsa, sonunda başvurmak zorunda kalacakları bir *Devrim*'dir...[40]

Hampden Kulüplerinin adı daha da kesin bir emsal oluşturuyordu ve Cobbett Devrim'in iyi bir Whig doktrini olduğunu anlatmaya büyük gayret sarf ediyordu. Zora başvurarak baskıya karşı direnme (ona göre) "İngiliz yasa ve teamüllerinin kesin olarak talep ettiği ve yerleştirdiği" bir hakkı:

> Şimdi bu hakkın derhal uygulanması gerektiğini katiyen söylemiyorum... Dolayısıyla bu konuda YARGIÇ BLACKSTONE'un söylediğini söylüyorum: ki o da, baskıya direnme hakkının her zaman var olduğu ama, *baskının böyle bir hakkın kullanılmasını haklı kılacak bir noktaya gelip gelmediği konusunda belirli bir anda ülkeyi oluşturan insanların karar vermesi gerektiğidir.*

Bundan da öte, Cobbett, Pentridge Ayaklanmasını savunma isteği ile ortaya çıkıyordu: "Brandreth, Whiglerin Devrim'de yaptıklarından fazla ne yapmıştır?"[41]

Cobbett bu belirsizliği bilerek vurguluyordu: yalnızca baskı tanımlanmayan belirli bir noktayı aştıktan sonra halkın ayaklanmaya hakkı vardı. *Black Dwarf*'da Wooler da aynı duruşu benimsiyordu: "halkın *baskıya* karşı *direnme hakkı* her zaman vardır ve... bunu yapmak için *gerekli güç* her zaman halkın *genel iradesi*'nin elindedir."[42] Peterloo'dan sonra Carlile, *Republican*'da daha da ileri gitti ve tiranlığın yok edilmesini savundu.[43] Bütün halkçı radikal dergi ya da hatipler, üstü kapalı ya da açık olarak ayaklanma hakkına göndermede bulundular. Bu, seçim sistemi yoluyla hakkını alma konusunda hemen hemen hiçbir olanağı bulunmayan halkın, eninde sonunda fiziki güce başvuracağını imâ, ikaz ya da tehdit yoluyla ifade eden retoriğin zorunlu bir parçasıydı. Henry Hunt, Spa Fields'deki (15 Kasım 1816) birinci büyük mitingde konuştuğu zaman, diğer pekçok hatipten daha da ileri gitti:

---

40 *Independent Whig*, 27 Temmuz 1817.

41 *Political Register*, 4 Nisan, 6 ve 20 Haziran, 26 Aralık 1818.

42 *Black Dwarf*, 30 Aralık 1818.

43 Son Bölüm'e ve ayrıca Sherwin'in *Political Register*, 23 Mayıs 1818'e bakınız.

> Beyin gücünün fizik güce olan üstünlüğünü biliyordu; birincisinin tamamen etkisiz olduğu görülmedikçe ikincisine başvurmayı kimseye salık vermiyordu. Fiziki güce başvurulmadan önce, itirazda bulunmak, dilekçe vermek ve zamanında reformu yüksek sesle talep etmek görevleriydi. Karışıklığın ve kan dökülmesinin gerçek dostarı, halkın haklı taleplerine karşı duranlardı... ancak mukadder olan günün gelmesi kaçınılmazsa, onlara garanti ediyordu ki, eğer kendisi hakkında bir şey biliyorsa o da tezgâhın arkasında gizlenmiş ya da arkalarda sipere yatmış olarak görülmeyeceği idi.[44]

"Mukadder gün"e ya da "karar verme günü"ne yapılan bunun gibi göndermeler, kalabalıklardan en büyük alkışı alıyordu. Bu tür bir üslubun kötülüklerini de görmezlikten gelmemeliyiz. Bu üslûp, Radikalizmin köpükten ibaret olan meyhane demagoglarını teşvik ediyordu ve hattâ (Bamford'un çok karşı çıktığı) "nutuk atmayı meslek edinen" ve "en çılgın ve aşırı boşboğazlıklara" başvurarak kalabalığın alkışı için birbiriyle yarışan gezginci hatiplere prim tanıyordu.[45] Ulusal liderler, Cobbett ve Wooler kalemleriyle, Hunt sesiyle (kendilerinden sonra da Oastler ve O'Connor'un yaptığı gibi) retoriklerini tam da ihanetin doğru yanında tespit etmek konusunda maharet gösteriyorlardı ki, yasadışı ya da haince faaliyetlere insanları teşvik ettikleri konusunda suçlamalarla karşı karşıya kaldılar ve bunun sonuçlarından çekindiler.

Radikal liderlik arasındaki kavgaların kaynaklarından birisi buydu. Sürüp giden bir başka sürtüşme kaynağı para meseleleriydi. Hem Cobbett'in hem de Hunt'un bilmek için pekçok nedenleri bulunduğu üzere, Radikal bir lider olmak pahalı bir işti. Konuşmalar, yayınlar yapma, seyahat etme ve yazışmanın yanı sıra yasal savunmalar ya da seçim mücadelesi sırasında ortaya çıkan büyük masraflar söz konusuydu. Cobbett ve de özellikle Hunt alışkanlıkları, Cobbett çiftçilik girişimleri nedeniyle, Hunt ise genel yaşam tarzıyla masraflı adamlardı. Her ikisi de malî işlerinde dikkatsizdiler. Seçimle gelmiş bir yöneticisi, atanmış bir Saymanı olmayan Radikal hareket sürekli olarak şu ya da bu acil durum karşısında

---

44 *Examiner*, 16 November 1816.

45 Bamford, *a.g.e.*, s. 36.

ad hoc komitelerin yardımına muhtaçtı. Cobbett zararını yayın gelirleriyle karşılamaya çalışırken Hunt "Radikal kahvaltı pudrası" (vergilendirilmiş maddeleri boykot etmenin bir aracı olarak Radikallere tavsiye edilen, çay ya da kahve yerine geçecek fırınlanmış mısırdan yapılan uydurma bir karışım) satarak propagandayı kendi yararına çevirmeye çalışıyordu. Özel işlerindeki çıkarlarıyla hareketin parasal yanı arasında kesin bir sınır çizilmemişti. Radikal fonların emanet ya da kullanılması sorunları ya da özel ve kamusal çıkarların iç içe geçmesi -O'Connor ve Ernest Jones'da olduğu gibi- utanç verici suçlamalara neden oluyordu.[46]

Ancak, Radikal anlaşmazlıkların en büyük kaynağı düpedüz kibirdi. Ve kibir Radikal liderler arasında öylesine yaygın bir hastalıktı ki, bir anlaşmazlığın nedeni olmaktan çok tutarlı bir örgütlenmenin var olmayışının bir belirtisi olarak görülüyordu. Reform liderlerinin hemen hemen tümü, ilk anlaşmazlıkta arkadaşlarının saikleri hakkında kuşku uyandırmakta aceleci davranıyorlardı. Kuşkular, Castle, Oliver ve Edwards gibi *provakatörlerin* oynadığı rolle daha da besleniyordu. 1817 yılında hava, birbirini "casus" olmakla suçlayan adamların gareziyle kararmıştı.

Demokratik siyasal örgütlenmenin yokluğu nedeniyle radikal siyaset kişiselleştiriliyordu. 1816'dan sonraki hareket, 1790'lardaki hareketin pekçok erdemine sahipti ama bunların arasında *egalite* [eşitlik] yoktu. Cobbett bu nedenle onu kolay kolay eleştiremeyeceğimiz bir moda başlatmıştı. Savaşlardan sonra bağımsız Radikal bir basının ortaya çıkışı büyük ölçüde onun kişisel başarısıydı. Bu başarı hakkında (1817 ve 1819'da yazılmış olan) kendi anlattıkları gerçeğe yakındır:

> Yıllar önce... bir tür *bağımsız politikacı* olarak işe başladım. Benim düşüncelerim bana aitti. Her türlü önyargıya saldırıyordum. Düşünsel konularda başkalarını izlemeyi küçümsüyordum. Benim zamanımdan önce yeteneği olan her yazar bir partinin ya da bir bakanın ya da bir başkasının bayrağı altına

46 Örneğin Peterloo'dan sonra Hunt, reformcu arkadaşı Manchesterli Joseph Johnson'la halk önünde uzun bir ağız dalaşına girmişti ki bu arada çamaşırhane faturaları, Hunt'ın atına verilen yulafın miktarı ve de bir oda hizmetlisine ödenen (ya da ödenmeyen) bahşişin miktarı gözler önüne serilmişti. Bkz. J. Johnson, *A Letter to Henry Hunt* (Manchester, 1822).

girmişti. Ben tüm bu tür ilişkilerden uzak durdum... O kadar ki, yıllar boyunca, iktidar sahibi adamların, iktidarı hedefleyen adamların nefretinin hedefi oldum...

Savaşların sonunda (Hazlitt'in anlatımına göre) "ülke siyasetinde bir tür *dördüncü kuvvet*" ve "hiç kuşkusuz bu günün en güçlü siyasal yazarı" olmuştu. "Tory olduğu dönemlerde Reformcular onu okuyordu; şimdi bir Reformcu olarak Toryler onu okuyor." Gazete ve süreli yayınlar üzerindeki vergiyi arttırmak ve muzır yayınlara ilişkin hükümleri pekiştirmek amacıyla birbiri ardı sıra çıkarılan yasalar büyük ölçüde Cobbett'in şahsına yönelikti. "Bunu söylememde bir *egoizm* lezzeti yok" diye itiraf ediyordu Cobbett; ve vardığı sonuçlar tipik bir şekilde kişiseldi:

> Büyük bir krallığın yasalarında onun yazılarının etkisini önlemek için bir devrim yapılmışsa, o adam egoizmden suçlu olamaz. Böyle bir adam zorunlu olarak büyük tartışmaların ve yazışmaların konusu olur; tüm davranışları, tavırları, hayatının alışkanlıkları, neredeyse boyunun uzunluğu, saçının rengi, o krallığın insanları için bir ölçüde ilgi odağı olur.

Gerçekten de Cobbett'in en sevdiği konu, Botleyli William Cobbett'ti. *Register*'inin sayfaları kendi işleriyle, kendi kendini haklılaştırışıyla, tartışmalarıyla, duygularıyla, izlenimleriyle ve kavgalarıyla doludur. Reform davası, Eski Ahlâksızlık'la William Cobbet arasındaki kavgada kişiselleştirilmiştir. Castlereagh, "Bolton Fletcher", Wilberforce, Malthus, Brougham, Burdett, onun *kişisel* düşmanlarıydı ya da öyle oldular. Reformcu arkadaşları onun kişisel değerlendirmelerinin çabuk değişen sıcaklığı içinde oradan oraya savruluyorlardı; "biraz rağbet kazandırdığı kendi yaratıklarıyla kavga eder ve hapse atar" diye yazıyordu Hazlitt, haklı olarak.

Cobbett'in kötü alışkanlıklarını bir dahinin karanlık yanı olarak kabul etmek zorundayız; öyle bir deha ki onun, otuz yıl boyunca her hafta yazarak, İngiltere tarihinde hiçbir başka gazetecinin olamadığı kadar etkili olmasını sağlamıştır. Bu kötü alışkanlıklar onun dehasıyla birlikte ele alınmadığı zaman daha az dostça görünür. Çünkü Cobbett, çalışma arkadaşlarının ve rakipleri-

nin ister istemez taklit etmek durumunda kaldıkları bir tarz yaratmıştır: Hunt Ilchester zindanındayken bölümler halinde yayınlanan *Anılar*'ında, Carlile *Republican*'da ve bir düzine başka insan onu taklit etmiştir. Savaşların sonuyla Reform Yasası arasında geçen süre, "kendine güvenen politikacı"nın çağıdır. Her Radikal siyasî bir protestocuydu; her lider kendisini, kendi vicdanı ve yargısından başka hiçbir otoriteye saygı duymak zorunda olmayan bir bireyci olarak görüyordu. "Bir Reformcu" diye yazıyor Hazlitt 1819 yılında, "alışkanlık gereği çelişkili bir ruh tarafından yönetiliyordu."

> O çalışmak için iyi bir alet değildi; makinenin hiçbir zaman yerine oturmayan bir parçasıydı; disipline sokulmak için eğitilemiyordu, çünkü aklının birinci ilkesi vicdanının önceliği ve özel yargılarında bağımsız olma hakkıydı... Daha işin başında onun anlayışı tatmin edilmeliydi yoksa bir santim bile kımıldamazdı; bir ilkesinden dünyada kimse için vazgeçemezdi. Eğer özgürlük onun istediği türden bir özgürlük değilse, köleliği özgürlüğe tercih edebilirdi...

Bir reform lideri (Hazlitt devam ediyor), "aynı küreği çeken bütün bu kişilerle kavga ediyor... ve davaya büyük bir hizmet yaptığını düşünüyor çünkü kendi kişisel iradesini ve kötü mizacını özgürlük aşkı ve gerçek tutkusu ile yerine koymuştur ve bununla tıka basa doymuştur!"

> Diğerleri... komitelere giriyorlar... bir başka gruba karşı yeni gruplar oluşturuyorlar; birbirlerini her türlü yolla istismar ediyorlar, lekeliyorlar, teşhir ediyorlar, birbirlerine karşı hareket ediyorlar, ihanet ediyorlar ve yaptıkları işi bozuyorlar ve de avı ortak düşmanın kucağına bırakıyorlar...[47]

Bu dik kafalı bireyciliğin erdemleri, Carlile'ın otorite ile olan uzun mücadelesinde görülebilir.[48] Ancak ister Hunt'ta, ister Carlile'da olsun, kötü alışkanlıklar saldırgandı ve reform hareketini tümüyle tahrip ediyordu. İnsanların devam edip giden huzursuzlu-

47 W. Hazlitt, *Political Essays*'e Önsöz (1819), *Works*, VII, s. 13-17.

48 Son bölüme bakınız.

gundan, büyük ya da küçük liderlerin kibiri buhar gibi yükselmiştir. Place, kendisi ve birkaç Benthamcı dışında herkesi kurnazlıkla yönetilebilir aptallar olarak görmüştür. Bamford, kendi kendini yetiştirmiş birinin haklı görülemeyecek gururunun örneğini oluşturmuştur; ilkeleri baskıya karşı delillerdir ama Lord Sidmouth'un ya da dizeleriyle ilgili olarak bir Beyefendinin iltifatlarına karşı bir delil değildir. Carlile ileri derecede bir bireyciydi, kendi yargılarından o kadar emindi ki, siyasî danışma ve örgütlenme nosyonunun kendisini reddetmiştir. Hunt (eğer kendisine karşı mesai arkadaşları Bamford ve Johnson'un ileri sürdükleri suçlamaların bir kısımını bile kabul edersek) zaman zaman kendi kibirinin aşağılamasına marûz kalmıştır. Bir keresinde Hunt ve Peterloo'dan sonraki sanık arkadaşları, yargılanmayı beklerken Lancashire pamuklu kasabalarında halkın önüne çıkmışlardı. "Yakınımda sürekli olarak olup bitenler karşısında" diye anımsıyor Bamford, "şaşırmış ve biraz da öfkelenmiştim":

> Hunt sürücü yerinde oturuyordu... Moorhouse, yanlardaki demirlere bağlı iplere tutunarak arabanın tepesinde ayakta duruyordu. Ta Bolton'dan beri aynı şekilde gelmişti... Hunt sürekli olarak selam vermek için şapkasını çıkarıyor, aşağıdan sallıyor, zarif bir şekilde eğiliyor ve arada sırada halka güzel sözler söylüyordu; ama tezahüratsız, ama daha da iyisi "Sonsuza Kadar Hunt" sözlerinin bağrılmadığı beş ya da on dakika geçince, yerinden kalkıyor, zavallı Moorehouse'un eline koluna, ruhuna ya da gözlerine küfürü basıyor; "Niye bağırmıyorsun be adam?, "Niye bağırmıyorsun? Şunları coştur, —— seni, görmüyor musun gevşiyorlar."[49]

Hunt'ı ya da Burdett'i, Oastler ya da O'Connor'u ele aldığımızda, bunların halk arasından geçişinin Kraliyet ailesinden en popüler kişinin geçişine benzediğini ve görüntülerinin bir *prima donna*'yı andırdığını unutmamalıyız. Hunt, 1819 yılında bir Lancashire köyünde çiçeklerle halı gibi kaplanmış bir yolda karşılanmıştı. "Burdett ve Bastille'e Hayır", "Hunt ve Özgürlük!" sloganlarına şarkılar da eklenmişti:

---

49 Bamford, *a.g.e.*, s. 200.

Henry Hunt'la yürürüz biz, yürürüz,
Henry Hunt'la biz yürürüz
Özgürlüğün şapkasını,
Nadin Joe'ya rağmen yüceltiriz.[50]

Manchester'deki Radikal Pazar Okulu'nda, sınıfta düzeni korumakla görevli olanlar, boyunlarına haç yerine Hunt'ın madalyon-portresini takmışlardı.[51] Hiçbir gösteri, asıl konuşmacının arabasındaki atlar arabadan çözülüp, arabası zafer edasıyla kentin sokaklarında dolaştırılmadan tamamlanmış sayılmıyordu. Büyük gösterilerin, konuşmacıların kalabalıklardan beklenen şamatalı tepkilere oynadığı, jestler ve retorik sorularla yürütülen törensel bir hitabet tarzı vardı.[52] Karizmatik hatipler, dramatize etme becerisi olanlardı. 20.000 insanın gırtlağından çıkan onaylayıcı kükremeler, pekçok kişinin gururunu beslemiş olmalıdır. Kibir arttıkça, hatipler kürsülerin önündeki kalabalığın görüntü ve tezahüratının tiryakisi olmaya başladılar. "Beslendiği şey arttıkça iştahı da artıyordu" diye yazıyor Prentice, Hunt hakkında. Rakiplerini kıskanmaya başladı; sürekli olarak dramatik poz atacak bir fırsat arıyordu ve daha az önemli arkadaşlarına karşı dikkatsiz ve dışlayıcı oluyordu ki onlar da halkın ilgisizliği karşısında gururlarının incinmiş olduğunu düşünüyorlardı: niçin "Johnson ve Özgürlük!" ya da "Bamford ve Özgürlük!" değil?

Demagog kötü ya da etkisiz bir liderdi. Hunt ilkeleri, hattâ iyi biçimlendirilmiş Radikal bir stratejiyi seslendirmiyor, hareketin duygularını dile getiriyordu. Her zaman en büyük tezahürata yol açacak şeyi söylemeye çalışıyordu. O bir lider değil, kalabalığın en istikrarsız kesiminin tutsağı idi. Place'e göre;

> Hunt hareket tarzının, iyi noktalara değinmek ve hiç kimseyi dikkate almamak, hiçbir komiteye ya da gruba katılmamak, kendi başına hareket etmek olduğunu, kimseyi karşısına al-

50 J. Harland, *Ballads and Songs of Lancashire*, s. 262.

51 D. Read, *Peterloo* (Manchester, 1957), s. 54.

52 Örneğin, Rochdale'de Saxton: "bütün ülke *birleşmek* zorundadır... ve özgür olmaya kararlı ADAMLAR gibi haklarını *istemelidir* ya da bu mücadelede onuruyla ölmelidir. (Büyük alkışlar)" Sherwin'in *Weekly Political Register*'ı, 7 Ağustos 1819.

mak istemediğini ama gücenenler olursa buna da aldırmadığını söylüyordu.

Ama Place (Hobhouse'a yazdığı bir mektupta) Peterloo'dan sonra, Hunt popülaritesinin doruğunda iken, Londra'da zafer edasıyla karşılandığı sırada onun hakkında daha cömert şeyler de söylüyordu:

> Evet, o bunu, [Londra'daki karşılanışını], hattâ elde ettiğinden fazlasını hak etti. Eğer halk, çalışan insanlar demek istiyorum, bir adama sahip çıkacaksa, en azından o adamı haykırışlarıyla destekleyeceklerdir ve desteklemelidirler. Ve onunla birlikte ya da onun için savaşacakları pekçok durumlar da vardır. Halkın arasında daha iyi bir adamın halkın arasına katılmamasının suçlusu kimdir? Halkın değil; onlar ortak davalarına sahip çıkan adama tutunacaklardır. Ben bir işçiyken neler hissettiğimi hatırlıyorum... Eğer Hunt'tan başka hiç kimse kendini ortaya atmazsa, onların adamı Hunt olmalıdır.[53]

Hampden Kulüpleri

Savaş sonrası Radikalizminin olağanüstü dağınıklığını, kişilik ve liderlik sorunlarını dikkate almadan anlayamayız. O dönem halk Radikalizminin kahramanlık çağıydı ama ulusal ölçekte bu hareketin liderleri çok ender olarak kahramanlar gibiydiler ve kimi zaman gülünç görünüyorlardı. 1815'ten Chartist yıllara kadar hareket, altta özellikle Barnsley ve Halifax, Loughborough ve Rochdale gibi taşra merkezlerinde canlı, tutarlı ve sağlıklı görünüyordu. Hareketin gerçek kahramanları yerel kitapçılar ve gazete satıcıları, sendika örgütçüleri, Hampden Kulüpleri'nin ve Siyasal Birlikler'in sekreterleri ve yerel sözcüleriydi. Bu insanlar, hapsedilmenin karşılığında ömür boyu emekli maaşıyla onurlandırılmayı beklemeyen; pekçok durumda yerel basında ve İçişleri Bakanlığı belgelerinde bir iki kayıttan başka iz bırakmamış kişilerdi. Bu insanlar, aksi halde iddiacı, protestocu liderlerinin hiçbir güç ortaya

53 Wallas, *a.g.e.*, s. 120, 146.

koyamayacakları platformu hazırlamışlardı; ve çoğu kez liderler arasındaki kavgaları dehşetle izliyorlardı.

1816-1817 kış ve baharındaki olayların karışıklığı, gelişen ulusal hareketin ulusal bir merkez oluşturamayışının sorunlarını gözler önüne serer. Yerel Hampden Kulüpleri'nden gelen delegelerin (1817 Ocak'ında), "Crown and Anchor"da yaptıkları toplantı Binbaşı Cartwright'in girişimiyle olmuştu ve Reform için dilekçe kampanyasının zirveye ulaştığı andı. Bu kampanya sırasında Yıllık Parlamentolar, Genel Oy Hakkı ve Gizli Oy talebiyle dilekçeler verilmiş ve bu dilekçelere imza koyanların sayısının yarım milyonla bir buçuk milyon arasında olduğuna ilişkin değişik tahminler yapılmıştı.

Ancak Cartwright'ın çağrı mektubunu gönderdiği (Eylül 1816) tarihle toplantının yapıldığı tarih arasında geçen sürede 2 Aralık'taki ikinci büyük Spa Fields toplantısıyla ilişkili karışıklıklar olmuştu. Bu karışıklıkların kökeni ve önemi karanlıktadır. Mart 1816 gibi erken bir tarihte Londra'da borçluların yattığı hapishanelere yönelik bir tür ultra-Jakoben ajitasyon olmuştu. Otoriteler, "Hapiste Eziyet çeken Hemşehrilerimize" diye başlayan, "Üç Renk Komitesi"nden geldiği iddia edilen ve "üç renkli bayrağı" 2 Mart'ta dalgalandırma niyetini açıklayan bir mektup ele geçirmişlerdi. O gün, "hapishane kapıları açılacak... [ve] sizin heybetli *Bastille*leriniz Küllere karışacaktı":

> Londra'daki her hapishaneye - *Bench, Fleet, Marshalsea, Horsemonger Lane* vs.yönelik *hepiniz* aynı anda *hareket edecek şekilde* kendi planlarınızı yapmanız istenmektedir.[54]

Böyle bir ajitasyonun hepten olmadığı da söylenemez. Londra'nın ve Birmingham'ın savaş taahhütlerine giren küçük işverenleri, savaş sonrası depresyondan en fazla zarar görenler arasında geliyordu. Pekçok iflaslar olmuştu. Savaş sırasında bu küçük işverenlerin pekçoğu, kârın büyük kısmına el koyan büyük müteahhitlerin taşaronluğunu yapıyorlardı. Şimdi krizden en çok etkilenen yörelerde vergiler ve yoksullara yardım konusunda asıl yükü kendilerinin çektiğini ve onların emekleri sayesinde aracıların

54 T.S. 11.203; H.O. 40.7/8.

işlerinin tıkırında olduğunu görüyorlardı.[55] Bu deneyimler onları, Londra Yazışma Derneği'nin ve Westminster seçimlerinin uzun bir süredir hazırladığı aşırı bir radikalizme doğru itiyordu. Eğer borçluların hapishaneleri, duruma göre casusların istihdam edileceği yerler idiyse de buraları daha önemli oranda Radikaller için birer okuldu. Yasaların cezalandırıcı hükümleri altında mecalsiz kalan tutuklular burada okuyabiliyor, tartışabiliyor ve ilişkilerini güçlendirebiliyorlardı.[56]

1816 Mart'ındaki tehditlerden hiçbir şey çıkmadı. Ancak, Aralık'taki Spa Fields olayında hapishanelere saldırma teması yeniden gündeme geldi. Bu olayın en az üç birbiriyle çelişen öyküsü arasından yolumuzu bulmak zorundayız. Bunlar, daha sonra Dr. James Watson'un duruşmasında İddia Makamının ileri sürdükleri; 1822 yılında yazdığı "Anılar"ında Henry Hunt'un anlattıkları; ve Savunma'nın ya da Watson'un kendisinin söylediklerdir. Bu öykülerin hiçbiri güvenilir değildir. İddia Makamının ileri sürdükleri, büyük ölçüde *provakatör* olduğu anlaşılan bir işbirlikçinin, John Castle'ın kanıtlarına dayanmaktadır: Castle'ın, bir genelev "mama"sının fedaisi olan, son derece kötü şöhretli yalancı bir tanık olduğu anlaşılmıştır.[57] Cato Sokağı Suikastı'ndan sonra Ilchester Zindanı'ndan yazan Hunt, kendisi de Watson'la ciddi bir kavgaya giriştiği için, olaylardaki payını en aza indiren bir öykü anlatmıştır. Bu arada Watson, 1819 yılında basında Hunt'la girdiği bir polemikte öykünün kendi açısından olan kısmını açıklamayı, henüz zamanın uygun olmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.

---

55 Doğu Yakası'nda yoksul ödemeleri konusunda küçük işverenlerin ve zanaatkârların yaygın şikâyetleri vardı. Kötü yıllarda (1790'lar) yoksul ödemeleri, Spitalfields ve Mile End'de sterlin başına 5 ile 10 şilin arasında iken, Batı Yakası'nda yalnızca 2 şilinle 2.6 şilin arasındaydı. Bkz. Bir Yönetici, *An Account of the Meat and Soap Charity in the Metropolis* (1797); W. Hale, *Letter to S. Whitbread on the Distresses of the Poor in Spitalfields* (1806); T. F. Buxton, *The Distress in Spitalfields* (1816); *Trades Newspaper*, 15 Ekim 1826.

56 1797 ve 1801'de İflas yasaları çıkarılmış olsa da bunlar, içeride kaldıkları süre de ödemeleri gereken paralar borçlarına eklenen küçük borçluları rahatlatmıyordu. Bkz. J. Neild, *Account of the Society of the Relief of Small Deptors* (1802), s. 301, 335-337. 1816 ve 1817 yılı için İçişleri Bakanlığı belgeleri, borçluların verdiği pekçok içler acısı dilekçe içermektedir.

57 "Islahatçılar Ordusu" adlı bölüme bakınız.

Gerçek öykü muhtemelen şöyle bir şeydir. 1816 sonbaharı, savaş sonrası işsizliğin Lancashire, Yorkshire ve Birmingham zanaatlarını ve Londra'yı aynı ölçüde etkileyen ileri derecede sefalet günleridir. Büyükkentte, iki temel endüstride aynı anda kriz vardı: saat ve ipekli endüstrisi. Yalnızca Spitalfields'da 45.000 kişinin açlık çektiği ve işyerlerine girmek için çırpındıkları iddia ediliyordu.[58] Aynı zamanda Londra, terhis edilmiş asker ve denizcilerle dolup taşıyordu. Ama Westminster Komitesi'nin ayak sürüdüğü ve Londra'daki kitle arasında herhangi bir ajitasyon çalışmasına girmeyi reddettiği kesinlikle anlaşılmıştı. Seçim zamanı Westminster'deki seçim gösterilerinin dışında (Belediye binasının önünde büyük kalabalıkların toplandığı City seçimleri de hariç) Radikal nitelikli "herkese açık" bir gösteri Londra'da 1795 yılından beri hiç yapılmamıştı. Dolayısıyla en etkin üyeleri Watson ve oğlu, Preston, Thistlewood, Hooper ve de casus Castle'dan oluşan küçük bir ultra-Jakoben (ya da Spenceci) komite kurulmuştu. Bu komite 15 Kasım 1816 günü Spa Fields'de bir gösteri için çağrı yaptı ve önde gelen Radikallere katılmaları için davetiye gönderdi. Cobbett uzak durdu, yalnızca Hunt konuşmayı kabul etti. Hunt toplantıyı düzenleyenlerle bir akşam önce buluştu ve komitenin önerdiğinden daha yumuşak karar tasarıları teklif etti. Toplantı için, bir seçim toplantısı için bile yetersiz sayalabilecek hazırlık yapılmıştı; bununla birlikte organizatörlerin beklentisinin çok ötesinde muazzam bir kalabalık kendini gösterdi ve Hunt alana bakan bir pencereden bunlara konuştu.

Toplantı 2 Aralık gününe kadar "ertelendi". Hunt'ın anlattığına göre, organizatörler başarılarından pek sevinmişlerdi ve onu kaldığı hana götürdüler ve yemekte bir sürü devrimci yaygara yaptılar ve Castle dışında hiç kimse kadeh kaldırılmasını önermedi: "Kralların sonuncusu, papazların sonuncusunun bağırsaklarıyla boğulsun." (Ertesi gün Watson ve Thistlewood Hunt'u görmeye geldiler ve Castle'ın davranışından dolayı özür dilediler!) Aynı sıralarda, büyükkentte Preston'un etkin bir şekilde ilgilendiği ve bir başka casusun (T. Thomas) Başkanlığa seçilmeyi başardığı bir "esnaf komitesi" kurulmuştu. Thomas'a göre, Preston Spitalfields dokuma-

58 Özellikle bkz. *People*, 19 Nisan 1817; T.F. Buxton, *The Distress in Spitalfields* (1816).

cılarını örgütlemekte başarılı toplantılar yapıyor, özel sohbetlerde tüm toprak ve para sahiplerinden kurtulunmasını öneriyor ve Banka, Kule ve hapishanelere yönelik bir saldırıyı tartışmaya sunuyordu. Castle hevesle bu önerileri destekledi ve 2 Aralık'ta Spa Fields'a götürülecek olan birkaç silâhı arabaya yerleştirdi. Bu toplantıdaki kalabalık birincisinden daha büyüktü ve aralarında pekçok asker ve bahriyeli vardı. Toplantıda "bir şeylerin olacağı" yolunda dedikodular yayılmış ve bu dedikodu İngiltere'nin kuzeyine kadar bile ulaşmıştı.[59] Preston'un görüşüne göre, Ordu yalnızca askerlerin hoşnutsuzluğu nedeniyle değil, aynı zamanda halka olan sempatisi nedeniyle ayaklanmanın eşiğindeydi.[60] Spa Fields'de açılan pankartlardan birisinde şunlar yazıyordu: "Cesur askerler bizim kardeşlerimizdir, onlara nazik davranın."

"... Midenin açlığı, Beyinde ateşe yol açar..." Askerler arasında dağıtılmak üzere kaleme alınan ve iddiaya göre Spa Fields olayından sonra Dr. Watson'un evinde bulunan bir el ilânında bunlar yazılıydı. Ancak, 2 Aralık'ta beyinde görülen en dikkate değer ateş, askerlerin beyninde değil de Dr. Watson'un oğlunun beyninde görülendi. (Preston'a göre) her iki Watson da toplantıdan önce içmişler ve genç Watson ölçüyü kaçırmıştı. Erkenden toplantı alanına gelerek, kendisi gibi içkili olan (Cashman gibi) kalabalığın bir kısmını palavralarıyla taciz etmişti. Daha sonra arabadan atlayarak kalabalığın içine daldı ve küçük bir grubu Kule yönünde harekete geçirdi. Diğer bazı küçük gruplar değişik yönlere dağıldılar. Bazı silâhçı dükkânları yağmalandı. İsyancılardan bazıları Kule'ye ulaştılar ve bir adam (muhtemelen Preston ya da Thistlewood) duvara tırmanarak askerlerden kendilerine katılmalarını istedi. Minories'de, birkaç saattir Gordon Ayaklanmaları'nı anımsatan türden bir ayaklanma (kimliği ne isyancılar ne de otoritelerce bilinen) at üzerindeki bir adamın yönetiminde devam ediyordu. Bir kalkışma girişimi olacağı konusunda önceden uyarıl-

59 3 Aralık'ta Manchester'de çevredeki Hampden Kulüpleri'nden gelmiş delegeler Londra postasını bekliyorlardı. Sheffield'de de benzer beklentiler olmuştu.

60 Preston şunları söylüyordu: "onların durumu makine ustalarının durumundan daha iyiydi ama dostlarının ve akrabaların sefil durumu onları çok üzüyordu." (T.S. 11.203). Aslında askeri birlikler, 1815 yılındaki Tahıl Yasaları ayaklanmalarına karşı çıkma konusunda belirli bir isteksizlik göstermişlerdi. Hammonds, *The Town Labourer*, s. 86.

mış olan Hükümet önlemler almıştı ve Hunt, "Cold Bath Fields hapishanesi önünde mevzilenmiş çok sayıda polis görünce şaşırmıştı." Ama ayaklanmaya büyük kalabalığın bir kısmı dışında katılan olmamıştı. Kalabalığın büyük kısmı Hunt'un konuşmasını[61] dinlemek için yerinde kalmış ve daha sonra toplantıyı bir kere daha 9 Aralık'a "erteledikten" sonra sessizce dağılmıştır.

Bu üçüncü Spa Fields toplantısı, aslında öncekilerden daha büyük bir kalabalıkla yapılmıştır.[62] Bu üç karmaşık olayın herhangi bir açıklamasını yapmak kolay değildir. Ayaklanmalar basit bir sarhoş saldırganlığı ya da dikkatle planlanmış bir provokasyon değildi ama aynı şekilde Bastille'i düşürmeye yönelik de değildi ama her üçü de bir ölçüde söz konusuydu. Dr. Watson belki de gösterinin kendisini etkilemekten öte bir şey düşünmemiş olabilir. Ama Thistlewood ve oğul Watson'un (Castle'ın da kışkırtmalarıyla) popüler bir *coup d'etat*'ya yol açabilecek "kendiliğinden" bir kalkışmayı ateşleme düşüncesi dağınık bir şekilde de olsa kafalarında yer almış olabilir. Oğul Watson olaydan sonra saklandı ve birkaç ay sonra yüzü kostikle değiştirilmiş ve Quaker kılığına girmiş olarak Thames'den Amerika'ya giden bir gemiye gizlice sokuldu.[63] Hunt'ın isyancı bir tertipte kesinlikle bir rolü yoktu; ama Dr. Watson'un yargılanması sırasında Savunma tanığı olarak ortaya çıktığı ve yatıştırıcı rolü konusunda[64] tanıklık ettiği ve Doktor'la iki yıl daha yakın işbirliğini sürdürdüğü de aynı derecede doğrudur.

Place, Spa Fields isyancılarını "bir grup aşağılık aptal ve zalim" olarak niteliyordu. Ancak Londralıların çoğunluğunun onları öyle gördüğünü düşünmek için hiçbir neden yoktur. Eğer amatör ve

---

61 Dr. Watson da kalanlar arasında olduğunu ve kalabalığı sakinleştirmek için çaba harcadığını iddia etmiştir. Bkz. *Independent Whig*, 3 Ağustos 1817.

62 1817 Şubat ve Mart'ında (İki Yasa ve *habeas corpus*'un askıya alınmasından sonra) Spa Fields'de gösteri düzenleme girişimleri başarısız kalmıştır. Yukarıda anlatılan öykü esas itibariyle şu kaynaklardan derlenmiştir: W.M. Gurney, *Trials of James Watson* (1817), özellikle I, s. 45-51, 56-61, 73, 531, II, s. 190; *Memoirs of H. Hunt* (1822), III, s. 329, 344, 369-372, 447; Preston'un Belediye Başkanı tarafından 4 ve 5 Aralık 1816'da sorguya çekilmesinin kayıtları T.S. 11.203'de; T. Thomas'tan Sir N. Conant'a 9 ve 27 Kasım 1816 tarihli yazılar H.O. 40.4; H.O. 40.3 ve 7'deki belgeler; D.N.B.

63 *Independent Whig*, 27 Temmuz, 12 Ekim 1817.

64 Hunt, Dr. Watson'un vatana ihanet suçundan beraat etmesini kutlamak üzere düzenlenen yemekte de Başkanlık etmiştir, *Independent Whig*, 3 Ağustos 1817.

gösterişçi bir liderliğin kurbanı olmuşlarsa, bu kısmen de olsa Westminster Komitesi'nin eski Jakoben ilkelerine sadık kalamamalarının bir sonucuydu. Bununla birlikte Spa Fields olayının en az üç ciddi sonucu oldu. Birincisi, otoritelere reformculara karşı eyleme geçme bahanesi yarattı. İkincisi, savaş sonrası ajitasyonun daha başlangıcında ılımlı orta sınıf reformcuları ürküterek radikal halk hareketinden uzaklaştırdı.[65] Üçüncüsü, Hampden Kulüpleri delegelerinin yapacağı toplantının arefesinde reformcuların liderlerinin kafasını karıştırdı. Londra Hampden kulübü adına delegeleri toplantıya çağıran Cartwright'ın çağrı mektubunu imzalamış olan Burdett, Leicester'deki malikanesine çekildi ve "Crown and Anchor"daki toplantıya katılmadı. Cobbett, kendi anlattığına bakılırsa, toplantıdan bir akşam öncesine kadar tereddüt geçirdi; "böyle bir krizde, böyle bir toplantının, Ahlâksızların eline büyük bir koz vereceğini" ve delegelerin tutuklanmak için olmasa bile, Hükümet ajanlarının tanıması açısından deşifre edilmiş olacağını düşünüyordu.[66] Onun ayrıca Hükümet'in provokasyon sistemi ve aşırı Radikalleri abartmalı isyankar hareketlere iterek hareketi bölme stratejisi hakkında diğer reformculardan daha akıllıca sezgileri vardı. "Bir GİZLİ TERTİP için hasret çekiyorlar," diye yazıyordu 1816 Aralık'ında: "Ah, nasıl hasret çekiyorlar! Bir gizli tertip için çalışıyorlar, köle gibi çalışıyorlar, çırpınıyorlar, baştan aşağı ter dökü-yorlar, böyle bir şeyi gerçekleştirebilmek için ölüp bitiyorlar!"[67]

Cobbett (Westminster "temsilcisi" olarak), (Bristol ve Bath temsilcisi) Hunt'la birlikte katılmaya son dakikada kadar verdi. Binbaşı Cartwright, "uzun kahverengi paltosu ve sade kahverengi peruğu içinde salonu yürüyerek geçip, en baştaki sandalyeye sessizce oturarak", o ağırbaşlı tavrıyla, Başkanlığı üstlendi.[68] Ancak Lancashire ve Leicestershire'in çeşitli yörelerindeki kulüplerden gelen enerjik delegeler, toplantının bir anda anlaşmazlıklara batması karşısında umutsuzluğa kapıldılar. (Cobbett'in desteği ile)

---

65 Halevy, *a.g.e.*, s. 18-22.

66 *Political Register*, 11 Nisan 1818. Ayrıca bkz. *Political Register*, 18 Nisan 1818: "[Burdett'e] her zaman sonucun bir grup savunmasız adamın Ahlâksızlığın köpekleriyle karşı karşıya bırakılması olacağını söyledim."

67 *Political Register*, 14 Aralık 1816. Ayrıca bkz. Cole, *Life of Cobbett*, s. 216.

68 Bamford, *a.g.e.*, s. 20.

toplantıda hazır bulunmayan Burdett'in isteği doğrultusunda reformcuların taleplerinin hane halkı oy hakkıyla sınırlı tutulması için bir girişimde bulunuldu. Hunt, bireysel oy hakkını savundu ve taşralı delegelerce desteklendi. Cobbett daha sonra, çok tipik pragmatik nedenlerle, fikrini değiştirdiğini ilân etti. Hane halkı oy hakkını (kendisi böyle açıklıyordu) yalnızca, "güvenliğine önem verdikleri yerleşik ve görünür bir ikametgahı olmayan insanların ... güvenli bir şekilde nasıl oy kullanacağını göremediği için" desteklemişti:

> Çok sayıda insanın bir ilçeden diğerine geçerek ve böylelikle aynı günde iki ya da üç kere, beş ya da altı farklı adaya oy vermesinin nasıl önleneceğini anlayamadım.

Sonunda, "Lancashire, *Middleton*'dan gelen, maalesef adını unuttuğum, çok makul ve alçakgönüllü bir adam", milis yasalarına göre her *parish*'deki (ilçe) erkek sakinlerin adlarının içtima listelerinde mevcut olduğunu ve bu olanaktan yararlanarak seçim listelerinin yapılabileceğini belirterek onun itirazlarına cevap verdi. "Bu benim için yeterliydi. İşin bu yanı daha önce hiç aklıma gelmemişti..."[69]

"Middletonlu makul ve alçakgönüllü adam" dokumacı ve (her türlü eleştiri yapıldığında) erken 19. yüzyıl Radikalizminin en büyük vakanüvisi Samuel Bamford'du. Gerçekten de Bamford gibi adamların Cobbett üzerinde yaptığı etki, onu bireysel oy hakkı davasına çekmede milis içtima listelerinden daha etkili olmuş olabilir. Hanehalkı ve bireysel oy arasındaki sınır, pratik olarak, orta sınıf ve işçi sınıfı reform hareketleri arasındaki sınırdı ve Cobbett'in ikincisine bağlanması çok önemliydi. Ancak onun bu bağlılığı hiçbir şekilde Hampden Kulüplerinin karşı karşıya bulundukları sorunların çözümüne yardımcı olmadı. Cobbett, Burdett ve Westminster "azınlığı"nın uzlaşmacı politikalarından olduğu kadar Londra taverna kulüplerinin yeraltı tertipçiliğinden de aynı ölçüde hoşlanmıyordu. Cobbett'in resmen destek verdiği alternatif ajitasyon biçimi emektar Binbaşı Cartwright tarafından önerilmişti. Ancak Cartwright'ın tavırları pekçok açıdan, Vyvill

69 Cobbett, *Weekly Political Pamphlet*, 22 Şubat 1817.

ve küçük Beyefendi reformcuların *County* Dernekleri günlerinden kalmaydı. Eğer eşraf öne çıkmazsa, o zaman Binbaşı, zanaatkârlar ve küçük ustalarla (işverenlerle) memnuniyetle işbirliği yapacaktı. Ancak umudunu, dilekçe ve *county* toplantısı şeklindeki eski tarz faaliyetlere bağlıyordu. Gizli komiteler gelip gidebilir, *habeas corpus* birçok kez rafa kaldırılabilirdi: Binbaşı Cartwright otoritelere kendisini tutuklamaları için kafa tutarak, Beyannameler yayınlayarak, antika anayasal emsaller arayarak (çünkü hâlâ Anglo-Saxon teamülleri çağını yaşıyordu) ve yasanın doğru yanında yarım yamalak da olsa uygun bir şeyler bulmaya çalışarak görevi başında duruyordu. Canning onu, "ülkedeki bütün fesat damarlarının beslendiği Londra'daki yaşlı kalp" olarak nitelediğinde ona düşmanca bir övgüde bulunmuş oluyordu.[70] Ama Bamford'un övgüsü, taşralı bir Radikal bakışı açısından daha doğruydu; 1817 yılında *habeas corpus*'un askıya alındığı sırada (şunları yazıyordu): "değerli yaşlı Binbaşı, bir aslan gibi cesur, bilinçsiz bir çocuk gibi dingin, makamında oturuyordu ve o günlerin gürültü patırtısı içinde çok az dikkat çekiyordu."[71]

Ondan daha fazlası beklenemezdi. Ancak 1817'de Cobbett, Cartwright'in modası geçmiş örgütlenme nosyonunu devraldı ve buna kendi yazılarının sınırsız etkisine olan kişisel güveninden başka bir şey katmadı. Hayatının sonuna kadar Jakoben derneklerden korktu ve kendi etkisine boyun eymeyen herhangi bir hareketten hoşlanmadı. Yazılı şeylerin "halk" üzerindeki etkisini abartırken, kamuoyunun etkili olmasını sağlayabilecek örgütlerin önemini küçümsedi. Üstelik 1817 başlarında, olağanüstü dikkatli davranmak için kamusal olduğu kadar özel nedenleri de vardı. Savaş yıllarındaki hapisliği sırasında yeterince sıkıntı çekmişti. O dönemsel keskin malî krizlerinden birisinin içindeydi ve otoritelerin daha fazla dikkatini çekmemek konusunda kararlıydı.

Hem kişilik hem de ideolojiden kaynaklanan bütün bu etkenler, 1817 Ocak'ı sonlarında Londra'daki Hampten Kulüpleri Konvansiyonu'ndan çok değil bir hafta sonra, Radikal hareketin niçin karmaşaya itildiğini anlamamız açısından bize yardımcı olur. Za-

70 Bkz. R.J. White, *Waterloo to Peterloo* (1957), s. 134.

71 Bamford, *a.g.e.*, s. 44.

ten konvansiyon ciddi örgütsel kararlar almamıştı. Hafta sonu devam eden tartışmalardan sonra, Lord Cochrane'den dilekçeleri sunma konusunda söz aldıktan sonra dağılmıştı. Ocak'ın 28'inde Parlamento'nun açılışından dönerken Kral Naibi Prens yuhalanmış ve arabasının camı kırılmıştı. Hükümet derhal, Pitt'ten ve 1795 olaylarından miras olarak devraldığı "alarm" makinesini harekete getirdi ve Gizlilik Komiteleri atandı. Bu Gizlilik Komiteleri, bir yandan vatana ihanetin varsayılan kanıtlarını bulmak için "Yeşil Torbaları" karıştırırken, büyük bir reformcu grubu, kolunun altında "taşınabilir bir fiçı büyüklüğündeki" dilekçe ile Lord Cochrane'i (Bristol'dan) Avam Kamarası'na taşıdı. Lordlar Kamarası Komisyonu, Şubat ortalarında Spencecilerin faaliyetlerini, Spa Fields ayaklanmalarını ve de Hampden Kulüplerini en korkunç terimlerle tanımlayan raporunu hazırladı. Şunları kanıtlayacak deliller bulmuşlardı:

> ...bu krallığın var olan Hükümetini, yasalarını ve Anayasayı genel bir ayaklanma yoluyla devirmek ve genel yağma ve mülkiyeti paylaşmak amacıyla büyükkentte haince bir tertip yapılmıştır... ve bu tertipler en kalabalık imalatçı yörelerde de geniş ölçüde yaygınlaşmıştır.[72]

Şubat'ın son günlerinde ve Mart'ta, reformculara karşı, 1790'ların baskıcı mevzuatını bütün katılığı ile yeniden yürürlüğe sokan bir dizi önlem getirildi. 1 Temmuz 1817'ye kadar *habeas corpus* askıya alındı.[73] Zararlı Toplantılar Yasası (24 Temmuz 1818'e kadar yürürlükte kalacaktır), her türlü reformcu "Dernek ve Kulübün, yasadışı birleşme ve birlikler olarak kesinlikle engellenmesi ve yasaklanması" amacına yönelikti. Yöneticilere önceden haber

72 Lordlar Kamarası Komisyonu Raporu, Parlamento Zabıtları, 1817, XXXV, s. 411. Sidmouth Hampden Kulüplerinde, yalnızca, "Parlamento Reformu maskesi altında, kamusal kargaşa ve İhtilal amaçlayan tertipler" görüyordu. Sidmouth'dan Fitzwilliam'a, 10 Aralık 1816, Fitzwilliam Belgeleri, F 45.(g).

73 *Habeas Corpus*'u Erteleme Yasası, 4 Mart 1817'de çıkarıldı, Temmuz ayında uzatıldı ve 1818 Ocak'ına kadar yürürlükte kaldı. Place, 1817 güzüne kadar vatana ihanet suçlamasıyla İngiltere'de doksan altı, İskoçya'da otuz-yedi kişinin tutuklandığını belirtmektedir ve bunların çoğu daha sonra yargılanmadan serbest bırakılmıştır. İngiltere ile ilgili olan kayıtlar H.O. 42.172'dedir ancak yalnızca kırk-üç tutuklunun adı yer almaktadır. Baskının bu evresinin iyi bir özeti için bkz. H. Jephson, *The Platform*, I, s. 399-434.

vermeden elliden fazla kişi bir araya gelip toplantı yapamazdı. Yöneticiler (kendi kanaatlerine göre) zararlı bir eğilim içinde gördükleri bu tür toplantıları dağıtmaya yetkili kılınmışlardı. Aynı zamanda Sidmouth, İçişleri Bakanlığı'ndan bir tamim yayınlayarak, zararlı dedikodular yayan zanlı kişileri tutuklama yetkileri konusunda yöneticileri uyardı.

Bu noktada Cobbett teslim oldu. Teslimiyeti ikiliydi. Birincisi, otoritelerin Hampden Kuluplerine karşı harekete geçtikleri anı seçerek *her türlü* reformcu derneğe karşı olduğunu açıkladı:

> Yurttaşlarıma, her türlü *Siyasî Kulüp*'le, herhangi bir gizli *Komite* ile, herhangi bir *Yazışma grubu* ile iş yapmamalarını; *bireysel çıkışlara* ve *açık toplantılara* güvenmelerini salık veririm. Bu tür kulüplere mensup pekçok değerli ve inanmış adam vardır; ama onların böyle hareket ederek kendilerini en iyi ve en etkili bir şekilde ortaya koyduklarına beni inandırmak çok zordur.

Şubat ortalarında gelen bu uyarıyı, iki hafta sonra çok daha güçlü bir reddiye izledi: "Her zaman büyük bir gayretle halkı HER TÜRDEN kulüplerin genel olarak zararlı eğilimler içinde olduğu ve bunlardan *hiçbir şekilde iyilik* hasıl olmasının mümkün olmadığı konusunda uyarmışımdır":

> ... eğer amaca, halkın düşüncesinin genel, özgür, sıkıştırılmamış, çarpıtılmamış izlenim ve ifadesi ile ulaşılamayacaksa, hiçbir zaman ulaşılamayacak olduğunu ve ulaşılmaması gerektiğini söylemişimdir.[74]

Tam da *habeas corpus*'un askıya alındığı hafta yayınlanan ve halkın örgütlenmesini kesinlikle dışlayan bu reddiye, *Black Dwarf*'da Wooler'i serzenişte bulunmaya yöneltti: "Tanrı aşkına Efendim, yalnızca kötülük getirebilecek tavsiyelerle bizi bu şekilde düşmanlarımızın eline terk etmeyin":

> Çevremizdeki düşmanlarımız her yönde *kulüpleşmişlerdir*. Asker kulüpleri, bahriyeli kulüpleri, pis işler peşinde koşanların kulüpleri ahlâksızlığın amacına hizmet etmiyor mu? Ben, her

74 *Weekly Political Register*, 15 Şubat, 1 Mart 1817.

türden kulübün, o sizin zorunlu olduğunu söylediğiniz halkın düşüncesinin genel, özgür, sıkıştırılmamış, çarpıtılmamış ifadesinin bir araya getirilmesi ve yoğunlaştırılması için gerekli olduğunu düşünmüşümdür... Efendim, siz düşmanların eline reforma karşı en kötü bahaneleri vererek reform davasıyla çok tehlikeli bir şekilde oynuyorsunuz... Halkı *bölen* bir adam, aslında halkın düşüncesini *tahrip etmektedir.*[75]

Mart ayının son günleri Cobbett'in ikinci teslimiyetine tanık oldu. Hükümetin baskıcı mevzuatının özellikle kendisine yönelik olduğunu iddia ederek, Amerika'da gönüllü mültecilik yolunu seçti.[76] Boşluğu onlarca dergi doldurmaya çalıştı ve Cobbett'in teslimiyetini daha da karanlık gölgeye itti. Bu dergiler arasında *Black Dwarf,* Hone'un *Reformist's Register* ve Sherwin'in *Political Register*'in sözü edilmeye değer. Bununla birlikte kaçışı derhal karamsarlık ve moral bozukluğuna yol açtı ve izleyen karmaşa içinde reform hareketinin ulusal bir merkezi oluşmadı.

Pentridge Ayaklanması, Ardwick Suikastı ve Battaniyeliler'in Yürüyüşü'nün karmaşık öykülerinin arkaplanında baskı ile karmaşanın aynı anda varoluşu yatar. Orta İngiltere'nin ve kuzeyin pekçok yerinde yerel hükümet güçlüydü. Önceki güz ve kış aylarında etkileyici mitingler düzenlenmişti.[77] İlkbaharın ilk aylarının siyasal krizi, son derece ağır ekonomik sıkıntılar, tekstil ve demir bölgelerindeki işsizlik ve fiyat artışlarıyla eşzamanlı olmuş ve 1817 yazının sonlarına kadar devam etmiştir. 1816-1817 kışında siyasî miting, okuma ve tartışma alışkanlığı imalatçı yörelerin büyük bir kısmında yaygınlaşmıştı. Leicester, Manchester, Nottingham, Derby, Sheffield ve Birmingham gibi merkezlerden endüstri

75 *Black Dwarf,* 5 Mart 1817.

76 Cobbett 1819 yılı sonuna kadar geri dönmedi. Ama bir süre geçtikten sonra, *Register*'i yayınlamaya ve İngiltere'deki olayları kimi zaman üzerlerinden beş ya da altı ay geçtikten sonra uzaktan yorumlamaya başladı. Dolayısıyla Derby infazlarıyla (7Kasım 1817) ilgili yorumu, 11 Nisan 1818'de *Register*'de yer aldı. Bununla birlikte, gerek yazışmalarının ve gerekse Birleşik Devletler'e gelen reformcu mültecilerin verdikleri bilgiler nedeniyle yorumları genellikle iyiydi.

77 Örneğin, Eylül ve Ekim 1816'da Bolton, Sheffield (8.000 kişi katılmıştır) ve Nottingham'da, 1817 Ocak'ında Birmingham'da reform mitingleri düzenlenmiştir: *Nottingham Review,* 27 Eylül, 4 ve 11 Ekim 1816; Langford, *A Century of Birmingham Life,* II, s. 414-416.

köylerindeki reformculara uzanan bir ilişkiler ağı söz konusuydu. Örgütlenmenin odağını oluşturan daha büyük merkezler, genellikle bir miktar zanaatkârı ve küçük esnafı, bir miktar işçiyi ve orta sınıftan bazı Huntçı aşırıları içeriyordu. Bunlar yalnızca kendi kentsel merkezlerinde değil, çevredeki zanaatkâr ve el işçileri arasında da destek kazanmışlardı. Reform davası bir kez makineli örücüler, seramikçiler, çivi imalatçıları ya da el tezgâhında çalışan dokumacıların bulunduğu köylerde kök salınca, hemen hemen tümü proleter nitelikte ve aynen Luddcu eylemciler gibi topluluğun sempatisine sahip yerel kasaba ve köy kulüpleri kurulmuştu.

En fazla bilgiye Leicestershire ve Lancashire için sahibiz. Leicester Kulübü, 1816 Ekim'inde kurulmuştu. Başkanı bir boyacı ve kereste tüccarı, başkan yardımcısı bir kundura tamircisiydi ve en aktif üyeleri arasında bir matbaacı, tezgâh imalatçısı, ve yerel makineli örücülerin önderleri vardı. Bir aylık süre içinde (haftada bir peni üyelik aidatı veriliyordu) üye sayısı 500'ü aştı. Bir casus, 1816 Kasım'ında bir genel toplantı yapıldığının haberlerini veriyordu. İki yüzden fazla üye katılmış, bir saatten fazla bir süre konuşarak, içerek ve aidatları toplayarak geçirilmişti. Daha sonra o akşamki toplantının başkanı seçildi: 1790'ların emektar Painecisi, tezgâh imalatçısı William Scott. Toplantıda bir konuşma yaptı, dinleyenlerin ıslıkları ve yorumları arasında Saray Takvimi'nin bir kopyasını sundu ve maaşa bağlanmışların listesini okudu:

> Birisi, biz bu adamlardan kurtulmak için toplandık dedi... Bir başkası cevap verdi, "Diz bağlarının içinde gebersinler". Bir başkası, "Onları Kule'ye gönderin" dedi. Bir başkası ekledi, "*Yalnızca* iki yıl bekleyin"... Düzenli ordular yüksek sesle lanetlendi... Riley adında birisi, her hafta Cobbett'in *Register*'inden 100 adet satın alınması için öneride bulundu. El kaldırılarak kabul edildi.

Başkana teşekkür edilmesinden sonra Scott bir şarkı ile karşılık verdi:

> Onsekiz yıl önce zorbalar Three Crowns'a girdiklerinde de aynı şarkıyı söylediğini belirtti: *Milyonlara Özgürlük*! Büyük alkışlar. Devrimci bir şarkı söyledi.

1816 yılı sonlarında Leicestershire'ın kasaba ve köylerinde otuzdan fazla Hampden Kulübü bulunduğu iddia ediliyordu. Kulüplerin yaygınlaşması ile makineli örücülerin sendikal örgütlenmesinin aynı zamana rastladığı anlaşılmaktadır ve bazı yöneticilerin kulüpleri "Luddculuğa Parlamento Reformu kılıfı geçirme girişimi" olarak endişe ile karşıladıkları görülmektedir. Otoriteler siyasal Radikalizmin köylere nüfuzunu büyük bir endişe ile izliyorlar ve çorapçıların "yalnızca Devrim amacından etkilendikleri ve gerektiği zaman savaşmaya hazır olmaktan öte bir şeyle ilgilenmedikleri"ni iddia ediyorlardı. *Habeas corpus*'un askıya alınması üzerine Leicester Hampden Kulüpleri'nin açık faaliyetleri derhal durdurması, aynı otoriteler tarafından (haklı olarak) reformcuların, Luddculuğun deneyimlerinin kendilerini hazırladığı gizli örgütlenme biçimlerine başvurmalarının bir kanıtı olarak görülüyordu.[78]

Lancashire'de de az çok benzer bir tablo söz konusuydu. Oldham, Stockport, Bolton, Rochdale gibi merkezler de alternatif modeller üretmek ve Manchesterli reformcular kavgalara daldığında, hareketi sürekli kılmak için yeterince büyük olsalar da reform hareketinin büyük metropolü Manchester'di. Bamford'un anıları, 1816 yılında, "önde gelen Lancashireli reformcular"ın listesiyle başlamaktadır:

> Manchesterli John Knight, pamuklu üreticisi; Manchesterli William Ogden, dizgici... Manchesterli William Benbow, ayakkabıcı; Manchesterli ——— Brandbury, taşçı; Ashtonlu Charles Walker, dokumacı; Mossleyli Joseph Watson, tahta ayakkabı imalatçısı; Mossleyli Joseph Ramsden, yünlü dokumacısı; Leesli William Nicholson, dizgici; Oldham'lı John Haigh, ipekli dokumacısı, Oldham'lı Joseph Taylor, şapkacı; Roytonlu John Kay, pamuklu imalatçısı; Roytonlu William Fitton tıp öğrencisi; Buryli Robert Pilkington, pamuklu dokumacısı; Middletonlu Amos Ogden ipekli dokumacısı; Middletonlu Caleb Johnson, pamuklu dokumacısı ve Middletonlu Samuel Bamford, ipekli dokumacısı. Kısa süre sonra Manc-

78 H.O. 40.3; A.T. Patterson, *Radical Leicester*, s. 107 vd.; H.W.C. Davis, *The Age of Grey and Peel*, s. 180-183.

hesterli terzi John Johnston ve Liverpoollu tuhafiyeci Joseph Mitchell de bize katıldı.[79]

Bunlara 1816 ve 1819 yılları arasında önemli başka isimler de ekleyebiliriz: Oldham'lı John Browe, makine yapımcısı kalfası ve Methodist Faydacı Şapelinde vaiz; Bamford'un komik dostu, berber ve "sahte" doktor Joseph Healey; "Battaniyeliler" yürüyüşünün önde gelen örgütleyicileri hizmetçi John Bagguley ve Stockportlu Samuel Drummond; Manchesterli küçük bir fırça imalatçısı olan Joseph Johnson ve 1819 başlarında kurulan *Manchester Observer* çevresindeki gruptan özellikle Wardle, James Wroe ve J.T. Saxton. Ayrıca Ardwick suikastında rolleri olduğu gerekçesiyle tutuklanan ve aralarında bir bıçak bileyicisi, bir fıçı imalatçısı ve bir boyacının bulunduğu bir grup adam.

Lancashire hareketinin ilk aylarına ilişkin bir anlatı da, matbaacı Joseph Mitchell'in pek de güvenilir olmayan kaleminden çıkmadır. Kendisi 1816'ların başlarında, büyük ölçüde orta sınıf bir dernek olan ve halk arasında propagandaya girişmeyi reddettiği için Mitchell'in midesini bulandıran Liverpool Eş Merkezli (Concentric) Derneği'nin üyesi olmuştu:

> Güzel bir yemekten sonra bir şişe içkinin başına otururlar, içerler, şarkı söylerler, tütün içerler, kadeh kaldırırlar, nükteler yaparlar, lafazanlık ederler ve Brougham ve benzeri adamlar hakkında övgüler düzerlerdi... ama halkın davasına yarayacak bir tek eylem yapmazlardı.[80]

Mitchell iş aramak için güney Lancshire'e gitti "iddialı" ama pasif reformcularla tanıştı ve "halkın arasına karışarak, manevi ve siyasî bilgi" yaymaya karar verdi. Kendi kendini atamış ilk siyasî misyoner oldu; kasabaları birbiri ardı sıra dolaşarak Cartwright'ın broşürlerini ve kendi yazmış olduğu *Halk Beyanname: ya da Politikanın A.B.C.si*'ni satarak geçimini sağladı. 1816 Kasım'ının baş-

79 Bambford, *a.g.e.* (3'ncü baskı, Heywood, t.y.). 1816 yılında bir yöneticinin notunda (H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers*, s. 24) Knight "ne kişiliği ne de mülkü olan bir adam", Kay ve Fitton dokumacı olarak nitelenir. Mitchell matbaacı kalfasıydı karısı ise tuhafiyecilik işi yapıyordu.

80 Eş Merkezli (Concentric) Dernek için bkz. B. Wittingham-Jones, "Liverpool's Political Clubs", *Trans. Lancs & Cheshire Hist. Soc.*, 1959, s. 129.

larında Londra'da Cartwright'ı ziyaret etti, kendisine *Political Register*'in Lancashire acenteliğini (işi Benbow'la birlikte yürüttükleri anlaşılıyor) veren Cobbett'le buluştu. Bu noktadan itibaren onun öyküsü Hampden Kulüpleri'nin öyküsüyle birleşiyor.[81]

Lancshire hareketinde faal olan bir avuç küçük üretici ve profesyonel vardıysa da bunları Manchester'deki aktif orta sınıf reformcuların küçük grubundan kesinlikle ayrı tutulmalıdır. Bunların kendi matbaaları, belirli Benthamcı ideolojileri vardı ve ortak ajitasyonlarda birlikte hareket ettikleri ya da (Peterloo'dan sonra olduğu gibi) onlara önemli destek sağladıkları dönemlerde bile Huntcı reformculardan farklı durmaya büyük özen gösteriyorlardı.[82] Yerel Radikal önderlerin arasında bir tek fabrika çalışanı ya da pamuk ipliği bükücüsünün olmaması ilginçtir. İplikçilerin Radikal sempatilere sahip olduğundan pek fazla kuşku duyulamaz. 1817 Şubat'ında Manchesterli otoriteler reformcuların toplantılarının "çevredeki iplik fabrikaları işi paydos edince kalabalıklaştığına" işaret etmektedirler. "Bu da hoşnutsuzluğun yalnızca ıstırap çekenlere özgü değil, yaygın olduğunu göstermektedir çünkü İplikçilerin durumu görece iyidir. Bu grup son zamanlarda kendi fonlarından Reformculara yardım etmektedirler."[83] Bu yıllarda ücret kesintilerine marûz kalan bükümcüler, sendikal güçlerinin birinci zirvesine yaklaşıyorlardı. 1818 yılı bükücülerin büyük grevine ve bir "Genel Zanaatkârlar Birliği" örgütlemek için etkileyici girişimlere tanık olacaktı. Grev sırasında yöneticilerin İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektuplar, Bagguley ve Drummond gibi Radikal ajitatörlerin dokumacılar üzerinde olduğu kadar bükümcüler üzerindeki etkisinden de yakınmaktadır.[84]

Lancshireli bükümcüler böylece kuzeydeki sendikacılığın merkezinde yer alıyorlar ve aslında yeni örgütlenme biçimlerinin ülke çapında öncülüğünü yapıyorlardı. Peki niçin dikkate değer re-

81 *Blanketeer*, 27 Kasım 1819; *Address to the People* (1816), H.O. 40.9'da.

82 Orta sınıf reformcular için bkz. A. Prentice, *a.g.e.*, s. 73-74; D. Read, *Peterloo*, Bölüm V.

83 H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers*, s. 30.

84 Bkz. Hammonds, *The Skilled Labourer*, Bölüm V; Aspinall, *Early English Trade Unions*, Bölüm VII; Cole, *Attempt at Gneral Union*. Bölüm II. Bir pamuk ipliği bükücüsünün 1818 yılında *Black Dwarf*'a gönderdiği etkileyici bir mektup için yukardaki "Sömürü" başlıklı bölüme bkz.

form liderleri çıkaramadılar? Nedenler kısmen koşullara bağlı kısmen de siyasal ve ideolojik olabilir. Bükümcülerin birliği (Birleşme Yasaları'na göre) yarı-yasal bir kuruluştu. Yıllar içinde işçiler etkili liderlerini arka planda tutma konusunda uzman olmuşlardı. Onlar, işverenleri tarafından baskı altında tutulmaya dokumacılardan ya da zanaatkârlardan daha açıktılar ve Lancashireli fabrika sahiplerinin siyasî ajitatörleri kara listeye alma gibi bir gelenekleri vardı.[85] Bu anlamda fabrika işçisi dokumacıdan, onlar kıtlık sınırında yaşıyor olsalar bile daha az "bağımsızdı". Üstelik pamuklu fabrikalarındaki uzun çalışma saatlerini hatırlamalıyız. Bamford tarafından anlatılan yaşam biçimi, ajitasyonun zirvede olduğu zamanlarda, kısmen istihdam edilen dokumacının ya da zanaatkârın kilometrelerce yürüyerek delege toplantılarına katılması ya da reformcuların toplantılarında heyecanlı nutuklar atmaları, yetişkin pamuk ipliği bükümcüsüne açık değildi.

Ancak bükümcülerin reformcular arasında ön safta bir pozisyon edinememiş olmalarını açıklayan başka nedenler de ileri sürmek zor değildir. Cobbett ve Hunt'un ekonomik bağımsızlığa vurgu yapan, fabrika sistemine duygusal bir düşmanlık besleyen ve bugünün eleştirisini geçmişin karşılıklılık bağları ve ekonomik karşılıklılık ilişkisine dayandıran Radikalizmi fabrika işçisinin özel durumuna dair bir şey söylemiyordu. 1820'lere, Owencilik ile sendikacılık arasında bir birleşme meydana gelinceye kadar, her ne kadar şu ya da buradaki bükümcü gruplarının Wooler ve Carlile'ın daha faydacı cazibesini Cobbett'in *Register*'inin ahlâkçılığına tercih ettiğine dair kimi kanıtlar varsa da, pamuklu fabrikalarındaki insanların deneyimlerine hitap eden bir Radikalizmden söz etmek zordur. Huntçı Radikalizm, fabrika reformu ya da genel olarak toplumsal sorunlar konusunda pek bir şey söylemiyordu. 1816-1820 yıllarının fabrika işçisinin enerjisini yönlendirebilecek başlıca kanal kendi sendikal örgütlenmeleri içindeydi. Burada sonuçlar hemen alınıyordu, sorun gözle görülebilir türden-

85 1800'lerin başında Lancashireli fabrika sahipleri, Jakoben olduğundan kuşku duyulanları işten çıkarma konusunda yürüklendiriliyorlardı (Aspinall, *a.g.e.*, s. xxiii). 1816 Ekim'inde "tiran İşverenler" Radikal toplantılara katılan işçileri kovdular (H.O. 40.9). 1830'larda ise Owenci fabrika işçilerinin atılması söz konusuydu: G. Simmons, *The Working Classes* (1849), s. 70.

di. Pamuk ipliği bükümcülerinin çoğu Radikaldi; ama yetkililer bükümcülerin ayaklanmasından ya da Londra'ya yürümesinden korkmuyorlardı.

Buna Manchester'in, bir metropolün sahip olduğu kimi avantajların yanı sıra karşı karşıya bulunduğu kimi zaafları da ekleyebiliriz. Büyüklüğü, mesleklerinin çeşitliliği, yoksul semtlerin yaygınlığı ve de göçmenlerin sürekli bu kentten geçiyor olması, ona, yukardaki kasabalarda mevcut olan kaynaşma duygusunu vermiyordu. Büyük İrlandalı nüfus, 1816-1820 ajitasyonuna sempati duyuyor ama hareketle bütünleşmiyordu. Üstelik, (özellikle Bolton gibi) kimi pamuklu kentlerinde ateşli "kralcı" yöneticiler varken, küçük kentlerin pekçoğu bütünüyle proleter nitelik taşıyordu ve çok fazla polis kontrolunda değildi.[86] Manchester'de değişmez Emniyet Müdür Yardımcısı Joseph Nadin, Luddcu yıllarda Radikal avlama konusunda büyük deneyim kazanmıştı. Bilinen Radikal liderler mimleniyor ve izleniyordu ve ajanlar sürekli olarak Manchester Anayasa Derneği'ne ya da Siyasal Birlik'e sızıyordu. Manchester'de 1817 ve 1819'da Nadin'in adamları ile reformcu önderler sokaklarda karşı karşıya geliyorlar ve kimi zaman birbirlerine latife yapıyor ya da tehdit savuruyorlardı. 1817 Mart'ında tutuklanan William Ogden, "kötü şöhretli J. Nadin, altı hafta önceden başlayarak kimi zaman bana, mitinglerde görünmeye bir son vermeyecek olursam beni tutuklayacağını söylüyordu" şeklinde ifade veriyordu.[87] "İşin başında makul sürede olacak" diye konuşmuştu Nadin bir keresinde, tutuklularından birisinin moralini yükseltmek için, "ama Reighton'a bir kere daha gelirlerse daha uzun olacak: sen asılana kadar."[88] Ama "kırsal ahali" onun bu terbiyesiz davranışlarından nadiren rahatsız oluyordu.

"Kırsal vatanseverler", demek ki bu yılların reform hareketinin belkemiği idi. Bunun böyle olduğunu onlar da hissediyordu.

---

86 A.T. Patterson Leicestershire hakkında da aynı gözlemi yapmaktadır. Bu sırada Loughborough'da yerleşik bir tek Yargıç vardı. Patterson, kuzey Leicestershire'in "fiziki güç" geleneği ile Leicester'in kendisinin sahip olduğu hukuka saygılılık şöhreti arasında bir fark olduğuna (karşılaştırma yoluyla) işaret etmektedir. Bkz. "Luddism, Hampden Clubs and Trade Unions in Leicestershire", *English Historical Review*, LXIII (1948), s. 172.

87 Cobbett'in *Political Register*'i, 16 Mayıs 1818.

88 Bamford (3'ncü baskı, Heywood), s. 174.

1816 Ekim'inin sonlarında Manchester'deki bir açık hava toplantısından sonra bir muhbir, "bir sürü Failsworth reformcusu"yla birlikte dönmüştü:

> Manchester ahalisine ama esas olarak yüksek sınıflara en ağır azarları ve küfürleri savuruyorlardı. Manchester halkının mevcut olmayışını işverenlerin baskısına vererek kendilerini teselli ediyorlardı. ...Muhbire göre mevcut olanların yarısı kırsal yörelerden insanlardı.[89]

Dilekçeleri ve battaniyeleri ile Manchester'den kalkıp Londra'ya yürüyenlerin (Mart 1817) büyük bir çoğunluğu kırsal yörelerdeki dokumacılardı.[90]

Her ne kadar 1818 yılında Stockport, Methodist bir kilise papazı iken öğretmen ve Radikal hatipliğe geçmiş Peder Joseph Harrison'un[91] liderliğinde oldukça farklı türden önemli bir kentsel reform modeli ortaya koymuşsa da, 1819 yılında kırsal ahali yine çoğunlukta idi. Bunlar, gece yaptıkları talimlerini Bamford'un çok safça ve masumca olarak geçiştirdiği, Peterloo'nun girizgahını yapan insanlardı. (Manchester'in fabrika işçilerinin ne böyle bir hazırlık için zamanları vardı, ne de böyle şeyler yapabilecekleri gözden ırak fundalık boş arazileri.) Bunlar ayrıca, Lees ve Saddleworth, Middleton ve Rochdale, Oldham ve Burry'den gelen büyük ve düzenli grupları oluşturan ve 16 Ağustos 1819'da St. Peter's Field'ın büyük bir kısmını dolduran insanlardı. Ve taşradaki daha aşırı "fiziki güç" yandaşları Londra'dan bir işaret beklerken yaylalardaki dokumacıların çok büyük bir kısmı, Manchester'in ayaklanmayı başlatması için sabırsızlıkla bekliyordu.

---

89 H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers*, s. 24. Bu toplantıda başkanlığı almaları için Manchester'deki orta sınıf reformculara yapılan ısrarlı tekliflerin reddedilmiş olduğunun belirtilmesi gerekir.

90 Tutuklanmış olanların listesi (H.O. 42.172) dokumacıların büyük bir ağırlık taşıdığını göstermektedir. 48 tutukludan oluşan bir kümede, 29'u dokumacı, 2'si bükümcü, 2'si işçi ve birer kişi de şu mesleklerdendi: mobilyacı, bıçkıcı, ciltçi, dülger, makine imalatçısı, mum imalatçısı, boyacı, ayakkabıcı, urgan yapımcısı, "takvimci". 173 kişilik bir başka tutuklu kümesinde daha fazla sayıda bükümcü, kart yapımcısı, boyacı, ekleyici vs. vardı ama büyük çoğunluk dokumacılardaydı.

91 Stockport Birlik Derneği için D. Read, *a.g.e.*, s. 47 vd. ve "Sınıf Bilinci" adlı bölümün başlarına bakınız.

(İnsanın aklına öyle geliyor ki) yalnızca otoritelere karşı değil, ayrıca fabrika sisteminin bu miskin Babil'ine karşı duyulan öfke, 1817 ve bir kez daha 1819'daki "Manchester'i Moskovalaştırarak" ayaklanmayı başlatma laflarını da besliyordu. Ve 1819'un sonunda Manchester hareketi kişisel çekişmeler ve savaşan hiziplerin çalkantılarında parçalandığında, Manchester Birliği'nin korkunç derecede düzensiz ve garezkâr toplantısı hakkında bir ajanın ilginç raporu şu sonuca varıyordu:

> ... bu anda kırsal kesimden iki adam ortaya çıktı, bir tanesi ayağa kalkarak Birliğin bu olup olmadığını öğrenmek istedi. Herhangi birinin konuşmasından önce epeyce süre geçti. En sonunda birisi öyle olması gerektiğini söyledi. Ondan sonra Yabancı reformun nasıl gittiğini görmek için Flixton'dan geldiğini söyledi. Birisi bağırdı: "seni Yargıç Wright mı gönderdi?" yaşlı adam buna kulak asmadı ve devam etti. Onların memleketinde her gün yüzlerce kişi Kısımlara katılıyordu ve bu Akşam burada ne gördüğünü onlara söylerse bir daha hiçbir zaman Manchester Birliği'ne güvenmeyeceklerdi. Liderlerden bazıları Yabancı'nın etrafına toplandılar ve bu gece orada gördüklerinden söz etmemesini istediler.[92]

Bu insanlar kuşkusuz, esas itibariyle, sorunları ve yaşam biçimleri daha önceki bir bölümde incelenmiş olan el tezgâhı dokumacılarıydı. 1819'a gelindiğinde Lancashire'deki tüm topluluklar reform davasına bağlanmışlardı ve o tarihten Chartist yılların sonuna kadar, dokumacılar ve çorapçılar reform davasının en sadık ve aşırı savunucularıydılar. Parlamenter korunma için yaptıkları bir birini izleyen ajitasyonların başarısızlığı, doğrudan reform mu yoksa hükümetin kendisinin devrilmesi mi sorusuna yol açtı. Yalnızca sendikal eylemlerle durumlarını iyileştirmeyi bekleyemezlerdi; ve de 1818 yılında dokumacıların büyük grevinin kalıcı bir yarar sağlama konusundaki başarısızlığı bu düşüncelerinin altını çiziyordu. Cobbett ve Hunt'un dile getirdiği ekonomik "bağımsızlık" ideolojisi ve güçlü siyasal bireycilik, fabrika çalışanlarının deneyimleri ile bağdaşmıyorsa, dokumacılarınkine bir eldiven gibi

92 H.O. 42.198, D. Read, *a.g.e.*, Ek B, s. 221'de bütünü aktarılıyor.

tam uyuyordu. Dokumacılar, Cobbett'in fabrikaların baskı ve gürültüsünden nefret edişini; her insanın alnının teriyle doğru dürüst dört başı mağmur bir yemek, düzgün bir giysi, sağlıklı bir yaşam elde etme hakkını; Londra'daki kâğıt paraya, "*Thing*"e karşı olan kuşkusunu; faydacı değil, ahlâki görüşleri tercih edişini; kırsal değerleri aktarmaya ilişkin nostaljisini paylaşıyorlardı. Gerçekten de 1817 yılında Cobbett'in siyasal dernekleri ve kulüpleri reddetmesi dışındaki görüşlerinin büyük kısmına katılıyorlardı.

Dolayısıyla aşırı reformcuların gücü, Orta İngiltere'nin ve kuzeyin köylerindeki el-işçilerine (*hand-workers*) dayanıyordu. Bu endüstri köylerinin halkın en "geri" kısımları arasında bulunduğu, "hödük" ya da "ahmak" olduğu yolundaki yanlış kavramlaştırmaları sergilemiş olduğumuzu umuyoruz. Londra, Birmingham, Norwich, Sheffield, Newcastle gibi zanaatkârların kalesi olan şehirler, Carlile'ın Deizmi ve Owen'in Sosyalizminin ilk takipçilerini vermişlerse, demir işçileri ve madenciler, şehir yoksulları, ameleler, ve pekçok fabrika işçisi ile kıyaslandığında okumayazma ve bilgi açısından onlardan sonra gelen belki de el-işçileriydi.[93] Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarının makine ipliğinin yarattığı canlılık sonucu ortaya çıkan görece refahı yalnızca maddi değerlerde değil, kültürel değerlerde de artışa neden olmuştu. El işçilerinin protestosuna olağanüstü güç veren işte bu hayat tarzının baltalanmasıydı. Eğer Radikal "tertipler"in merkezleri Pentridge, Loughborough ve Barnsley gibi yerler idiyse ve eğer gizli tertipler Middleton'da bir şapelde, Thornhill Lees'de bir pub'da ve Heckmondwike'da bir taş ocağında tartışılıyor idiyse, bunun nedenini buraların ücra köşeler olması değil, bu kasabaların ve köylerin insanlarının, plansız ekonomik bireycilik ile eski hayat tarzı arasındaki çatışmanın tam da göbeğinde bulunmalarıydı. Dokumacılar ve çorapçılar *laissez faire*'in en büyük mağdurlarıydı ve bu nedenle de Lord Sidmouth ve Oliver'in özel dikkatlerini üzerlerine çekiyorlardı. Onlar geri değil, Sanayi Devrimi'nin bu aşamasının tipik çalışanlarıydı.

---

93 Bkz. R.K. Webb, "Working Class Readers in Early Victorian England", *English Historical Review*, LXV (1950), s. 333 vd; daha sonra gerilediğine ilişkin ısrarlı yakınmalar olsa da, 1840'larda el-tezgâhı dokumacıları arasındaki okuma-yazma oranı diğer gruplara göre daha iyiydi.

Ama el işçilerinin bütün büyük merkezleri Londra'dan 160 ila 320 kilometre uzaklıktaydı. Tekstil merkezleri Essex'de, çivi imal eden köyler Sussex'de olsaydı; eğer dokumacılar pankartlarını St. Peter's Fields yerine Spa Fields'a getirmiş olsalardı, İngiliz tarihinin akışı farklı olabilirdi. Görülüyor ki, isyankâr ruh ne zaman Penninelerde ya da Warwickshire'de söndürülmüşse, önünde yakın ve belirgin bir amaç yoktu. 1817'ye gelindiğinde Luddculuk büyük ölçüde gözden düşmüştü. Taşradaki duygu yoğunluğu bizzat Hükümet üzerinde bir baskıya nasıl dönüştürülebilirdi? Belki de ilk planlama aşamalarında Cobbett ve Hunt'un haberli olduğu ve teşvik ettiği Battaniyeliler'in Yürüyüşü böyle bir baskı kurma girişimiydi. Lancashireliler dilekçeleri ellerinde barış içinde Londra'ya yürüyecekler ve yolda toplantılar yapacak ve destek sağlayacaklardı. Yorkshire ve Orta İngiltere'den gelen yürüyüşçü gruplarının destek vereceği beklentisi de vardı ve Manchesterli liderlerden birisinin şunları söylediği bildiriliyordu: "Eğer sizi Birmingham'a ulaştırabilirsek, iş biter çünkü o zaman 100.000 kişiden fazla olacağınızdan hiç kuşkum yok."[94] Londra'da ne yapılmaya niyet edildiği konusunda çeşitli dedikodular vardı. Örgütleyiciler dilekçelerin Naip Prens'e takdim edilmesinin ötesinde bir niyetleri olmadığını açıklıyorlardı. Ama Londra ahalisinden tantanalı bir karşılama bekleniyordu ve yürüyüşçülerin, 1792 yılında Marsilyalılar'ın Paris'te oynadığı role benzer bir rol oynayabileceği beklentisi vardı.

Yeniden bir soru sormalıyız. *Neye* niyet edildiği mi, *kimin* niyet ettiği mi? El-işçilerinin coğrafi durumu, yalnızca onların iktidar merkezinden tecrit edilmesine yol açmıyor, fakat aynı zamanda iletişim ve örgütlenme konusunda canalıcı bir zayıflık yaratıyordu. Daha küçük endüstriyel toplulukların türdeşliğine ve otoritelerin nüfuz etmesine karşı dirençli oluşlarına işaret etmiştik. Onların örgütlenmesindeki zayıf noktalar, her zaman, onlarla yöresel

94 H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers*, s. 31. Staffordshireli madenciler ilk "açlık yürüyüşü"nü yaparak 1816 yılında bir emsal oluşturmuşlardı. "Battaniyeliler" aslında askerler tarafından yürüyüşten alıkonulmuştur ve 200'den fazlası tutuklanmıştır ve çok azı Leek'ten öteye geçebilmişlerdir.

merkezler ve hepsinden önemlisi bu merkezlerle Londra arasındaki *bağlantılar* olmuştur. Manchester ve hattâ Sheffield ve Nottingham'daki örgütlere ajanlarını sokmak otoriteler için görece daha kolaydı; ve bu ajanlar gerek öne çıkışları gerekse zaman ayırabilmeleri nedeniyle çoğu kez bölgesel komitelere delege seçilmeyi başarabilmişlerdir. Londra'daki taverna aşırılarının arasına ajan sokmak ise en kolayıydı.

1817 ilkbahar ve yazının olaylarının yaygın bir şekilde kabul gören öyküsü şöyledir:

> Mart ayında ve yeniden Haziran ayında yöneticiler işçi sınıfı delegelerinin toplantılarına çullandılar ve hepsini tutukladılar. Bu adamların genel bir ayaklanma için planlar yaptıkları sanılıyordu; ancak paralı ajanlar ve muhbirlerin sağladığı kanıtlar dışında böyle bir hareketin olduğunu gösteren hiçbir şey yoktu. Kuşkusuz konuşulan çok şey vardı ama örgütlü bir komplo konusunda çarpıtılmamış hiçbir kanıt yoktu.[95]

Bu 1817'nin klasik Whig yorumudur ve ayrıca o zamanın reformcularının kendi kendilerini savunma biçimidir. Hammondlar'ın *Vasıflı İşçi*'sinde (Bölüm XII) yer alan, bilimsel destek kazanmış ve kötü şöhretli Oliver'in kariyerinin yeniden kurulmasındaki en yetkin yorum olarak yerini korumaktadır.[96]

Bununla birlikte Whig yorumu ciddi bir aşırı basitleştirmedir. "Çarpıtılmamış" kanıtların neler olduğu konusundaki tartışmamızı bir kez daha tekrar etmemiz gerekmez. Ancak, "fiziki güç" komploculuğunun 1817'de hazırlanmış olduğunu ve Hükümet *provakatörlerinin* karşı-tertibiyle içiçe geçmiş olduğunu gösteren pekçok neden vardır. 1816 Aralık'ı gibi erken bir tarihte Londra'daki "Jakoben" grup ile taşradaki aşırı reformcular arasında gevşek ilişkiler söz konusuydu. Aynı ay içinde yer alan Lancashire delegasyon toplantısının Yorkshire ve Orta İngiltere'yi dolaşmaları talimatıyla atadığı en azından iki misyoner "fiziki güç"

95 Cole ve Postgate, *The Common People*, s. 217.

96 A.F. Fremantle'in makalesi "The Truth About Oliver the Spy", *Eng. Hist. Rev.* XLVII (1932), s. 601 vd. büyük ölçüde Pentridge ayaklanmasının öyküsünü anlatan R.J. White'ın *From Waterloo to Peterloo*'ya (Bölüm XIII) dayanmaktadır. Mamafih, bu öykülerin her ikisi de Hammondlar'ınkinden daha başarısızdır.

grubundandılar: William Benbow ve Joseph Mitchell. Bu andan itibaren (bilgisine güvenilebilecek bir Lancashire yöneticisinin "ülkenin bu kısımları için bir tür şef"[97] olarak nitelediği) Mitchell, sık sık Londra ile Orta İngiltere ve kuzey arasında gidip geliyordu. Bamford, 1817 Ocak'ındaki Hampden Kulüp "konvansiyonu"na katıldığı zaman hem Mitchell hem de Benbow Londra ile pekçok temas kurmuşlardı. Benbow neredeyse bir protokol görevlisi gibi davranmış ve Mitchell, Bamford'un (gayrısamimi anlatımına göre sözde kazayla) Radikal broşürler dağıtmak için barakalara yaptığı gezide ona eşlik etmişti. Cartwright, Cobbett ve Hunt ciddi anlamda örgütlü bir liderlik ortaya koymadıkları için, yerel delegelerden bazıları, Grafton sokağındaki "The Cock"ta Dr. Watson ve grubuyla başka toplantılar yapmışlar ve ulusal iletişim planlarını ve (belki de) gizli örgütlenme işini görüşmüşlerdi.[98]

Böylece Mart'ın ilk haftasında *habeas corpus* askıya alındığında belli belirsiz bir ulusal örgütlenme zaten mevcuttu. Otoriteler, "gizli komiteler"ce kontrol edilen dört merkez olduğunu iddia ediyorlardı: 1. Nottingham, Derby ve Leicester; 2. Birmingham ve çevresi; 3. Lancashire; 4. Yorkshire. Kuşkusuz önemli ölçüde delege hareketliliği ve Radikal yazışma söz konusuydu. Mitchell, kendisinin Benbow'un ve Knight'ın, "bir yerde nadiren iki gece konaklayarak" otoriteleri atlattıkları bu aylar hakkında kimi bilgiler bırakmıştır.[99] Bamford, kimi Lancashireli reformcuların "baykuşlar gibi gece dışında" ortaya çıkmaya cesaret edemedikleri, kimilerinin ise "çeşitli bahanelerle bir araya geldikleri, ve kendisinin Healey'le beraber "firari" oldukları o günleri anlatmıştır:

> Bu [toplantılar] kimi zaman "yardım dernekleri", kimi zaman "botanik toplantıları", "hapisteki reformcuların" ya da "ülkeden kaçmış olanların ailelerine yardım toplantıları" olarak adlandırılıyordu ama asıl amaçları, yalnızca seçilmiş olanların bildiği, Manchester'e gece saldırısını gerçekleştirmekti.

97 Bkz. H.W.C. Davis, *Lancashire Reformers*, s. 28.

98 Bamford (1893 baskısı), s. 21, 32-33; Hunt, *The Green Bag Plot* (1819), s. 9.

99 *Blanketteer*, 23 Ekim 1819.

Mart ayında Chadderton'daki bu tür toplantılardan birisi hakkında bir muhbir, Luddcu ve Chartist günleri hatırlatan terimlerle konuşmaktadır:

> Chaddertonlu adam halkın önemli bir kısmının çoktan silâhlandığını söyledi. Yetmiş kadar Çakmaklı Tüfeği bir araya getirebileceklerini sandığım belirtti. ...
>
> Cuma günü öğleden sonra saat 3'te Manchester'e gelinmesi ve Ardwick Bridge'deki Royal Oak'da buluşulması ve Birmingham, Sheffield ve haber beklenen diğer yerlerden gelecek haberlerin dinlenmesi kararlaştırıldı. Chaddertonlu adam Bury Temsilcisi'ni gördüğünü, onun Huddersfield ve Leeds'e gitmiş olduğunu ve halkın Luddcular zamanından bu yana saklanmış silâhları ayarladıklarını ve istenen saatte işe başlamaya hazır olduklarını söyledi.[100]

"Bir İşaret Fişeği gördüklerinde ilerleyeceklerdi..." Hemen hemen aynı cümle 1839'la 1848 yıllarını kapsayan İçişleri Bakanlığı belgelerinde de görülür. Fiziki güç yanlıları, sürekli olarak Birmingham'dan ya da Londra'dan ya da Newport'tan "ne haberler geleceğini bekliyorlardı". Bir açıdan öykü hüzün vericidir. Bu türden yarım düzine toplantı sonunda, Mart ayı sonlarında "Ardwick Komplosu" inşâ edilmiş ve buna dayanılarak en aktif Lancashire liderlerinden bazıları tutuklanmıştır. Bir başka açıdan iş daha ciddidir. Bir düzine durumda ve bir düzine yerde insanlar Orta İngiltere'nin ve kuzeyin köylerinde ev yapımı silâhlar ve tüfeklerle bir araya gelmişler, ürkeklikten ziyade coğrafi yalıtılmışlık duygusu ve ihanet edilme korkusuyla kararsız hareketlerde bulunmuşlardır. Eğer bu krizlerden herhangi birinde "haberler" *gelmiş olsaydı*; eğer önemli bir merkez devrimciler tarafından "ele geçirilmiş" olsaydı o zaman ayaklanma başka yörelere de hızla yayılabilirdi.

Mayıs ayına gelindiğinde birkaç yörede devrimci duygu yükseliyordu ve bunlar arasında zaman zaman iletişim de oluyordu. Ama sorumlu, örgütleyici bir merkez yoktu. Kırsal bölgeler Londra'ya bakıyordu ama belli belirsiz ilişkiler içinde oldukları Londralılar

---

100 Bamford, *a.g.e.*, s. 44; H.W.C. Davis, *a.g.e.*, s. 35.

bir ayaklanma girişimini başlatmak için kırsal kesimlerdekilerden daha az yetenekliydiler. Olaylarda aktif bir rol oynamış ve sonra Amerika'ya kaçmış olan Nottingham'lı iğne imalatçısı William Stevens, daha sonra yaptığı açıklamada, *habeas corpus*'un askıya alınmasından sonra, "yüzlerce... hattâ kanaatına göre binlerce insan... *direnmenin* zamanının geldiğini söylemiştir" diyordu:

> ...1817 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında onun kentindeki insanların büyük bir kısmının düşünce şekli buydu...

Ancak, "her ne kadar direnmenin yolları heyecanla arzulanıyor idiyse de... Mayıs içinde bir zamana kadar herhangi bir direnme planı yapılmamıştır." Bu konu ilk kez Nisan ayında, Bay Mitchell Londra'ya gitmek için Nottingham'dan geçerken düşünülmüştü".[101]

Mitchell (Bamford'a göre) "kendi semasında hareket ediyor ve bunun ne olduğunu kendisinden başka hiç kimse bilmiyordu." Nisan ayında Londra'da, Jakoben ayakkabıcı ve Despard'ın eski yardımcısı, o günlerde Amerika'ya kaçma hazırlıkları yapan Charles Pendrill'i ziyaret etti. Kısa bir süre önce Pendrill, William Oliver diye tanıdığı bir arkadaşa borcu nedeniyle zindandan çıkması için yardım etmişti ve bu olaydan hemen sonra Oliver, "ateşli vatanperverlik gösterilerinde bulunmaya başlamış ve kabul edileceği herhangi bir Siyasî Dernek olup olmadığı yolunda alışılmadık bir istek gösteriyordu."[102] Oliver'in inancını açıklamasına inanıldı ve Mart ayında Londra'lı reformcuların iç çevrelerine kabul edildi. 28 Mart'ta Lord Sidmouth'la bir mülakat talep etti. Nisan ayında Pendrill ve diğer reformcular tarafından onu odasında ziyaret eden ve şömine üzerindeki "Napoléon'un tam boy bronz heykeli"ve Burdett, Cobbett, Horne Tooke ve Fox'un portrelerinden etkilenen Mitchell'le tanıştırıldı:

> Bana Londra'daki arkadaşların taşradaki arkadaşlarla ilişki kurmak istediklerini söyledi. Ben de kendisine... bunu taşradaki arkadaşların da çok istediğini söyledim.

---

101 Cobbett'in *Political Register*'indeki ifade, 16 Mayıs 1818.

102 Cobbett'in *Political Register*'inde Pendrill'in ifadesi, 16 Mayıs 1818. Pendrill Oliver'i bir marangoz çırağı olduğu 1811 yılından beri tanıyordu. Oliver inşaatçı, marangoz ve muhasebeci olarak farklı şekillerde nitelenmiştir; aslında o bir kâtip, ya da muhasebeci ve ölçümcüydü.

Ama Mitchell Londra komitesiyle bir toplantı talep ettiğinde, Oliver onu, şimdi onları bir araya getirmek için çok tehlikeli bir zaman olduğu konusunda ikna etti.[103]

Oliver, Mitchell'i taşrada yapacağı bir sonraki geziye kabul edilmesini sağlama konusunda razı etti. Her ikisi (Oliver için) 23 gün sürecek ve onun Orta İngiltere'nin ve kuzeyin belli başlı merkezlerindeki önde gelen reform liderleriyle tanışmasını sağlayacak bir geziye Nisan'ın 23'ünde başladılar.[104] Bu mükemmel bir espiyonaj darbesiydi ve Sidmouth Oliver'in raporlarından çok yararlandı. Mayıs'ın 5'inde, Wakefield'da, Birmingham, Sheffield, Huddersfield, Barnsley, Leeds'den delegelerin ve Orta İngiltere'nin kuzey yöresinden Thomas Bacon'un katıldığı ortak delege toplantısında bulunduğunu rapor etti. Bu toplantıda her yörede ayaklanmaya katılacak kişilerin sayısı hakkında büyük sözler verilmişti. Ayaklanmanın tarihi 26 Mayıs olarak belirlenmişti ve Oliver Londra'nın da "hazır olacağı" konusunda söz veriyordu. Özel olarak ise bunun "zayıf ve uygulanamaz bir plan olduğunu ve geciktirilebilirse kendi kendini tasfiye edeceğini" bildiriyordu.[105]

Ancak, muhtemelen bir hesap hatası sonucu, Mitchell 4 Mayıs'ta tutuklandı ve Oliver "Londra Delegesi" olarak tek başına yoluna devam etti.[106] Bu andan itibaren birkaç yörede ayaklanma hazırlıklarının devam ettiği, ama ilişkileri yürüten tek adamın bir hükümet ajanı olduğu olağanüstü bir durum söz konusuydu. Londra'da, Spa Fields olayındaki rolleri nedeniyle Watson, Thistlewood, Preston ve Hooper vatana ihanet suçuyla yargılanmayı

---

103 *Blanketteer,* 23 Ekim 1819.

104 Oliver Londra'dan Nisan'ın 24'ünde ayrıldı: 25 Birmingham,; 26 Derby yoluyla Sheffield: 27, 28 Wakefield, Dewsbury: 29 Leeds: 30 Manchester: 1 ve 2 Mayıs Liverpool: 3 Manchester: 5 Wakefield: 6 Huddersfield: 7 Wakefield: 8 Huddersfield: 9 Barnsley: 10 Ossett: 11 Span Valley: 12 Bradford: 13 Leeds: 15 Mayıs Londra. Birmingham ve Leeds arasındaki seyahat sırasında Mitchell Oliver'i "arabanın atları değiştirilirken" önde gelen Derbyli bir reformcuyla tanıştırdı. H. Hunt, *The Green Bag Plot.* Ayrıca T.S. 11.351'deki "O'nun Gezisi" ve Oliver'in "Öyküsü" (H.O. 40.9) ve mektuplara (H.O. 40.10) bakınız.

105 Hunt, *a.g.e.*; ve Stevens'ın ifadesi.

106 Bir rivayete göre Mitcheel sahte bir ad altında ve "bir dokumacı gibi kadife elbise giymiş ve beline bir önlük bağlamış" olarak seyahat ediyordu. T.W. Tattie'den Fitzwilliam'a, 22 Ocak 1820, Fitzwilliam Belgeleri, F. 52 (c).

bekliyorlardı ve genellikle hüküm giymeleri bekleniyordu. Bazı önde gelen reformcular saklanmıştı; diğer bazıları Cobbett'in peşinden Amerika'ya gitmişlerdi; daha da başkaları çoktan hapisteydi. Bu noktaya kadar işler oldukça açık görünüyor. Ama bu noktadan itibaren kaynaklar aşırı derecede taraf tutmaya başlıyor. Reformcular ve Hükümeti eleştiren (Avam Kamarası'nda Bennet ve *Leeds Mercury*'de Baines gibi) Whigler 9 Haziran'daki olayların başlıca örgütçüsünün ve kışkırtıcısının Oliver olduğunu göstermek için her türlü kanıtı ortaya koymak için çırpınıyorlar. Öte yandan otoriteler, Oliver'in yalnızca bir muhbir rolü üstlendiğini ve eğer devrimci planlara burnunu sokmuşsa bunu tertipleri bozmak ya da olayları erteletmek için yaptığını ve eğer tehlikeli bir ayaklanma önlenmişse bunun kendilerinin uyanıklığı sayesinde olduğunu iddia ediyorlar.

Gerçek, muhtemelen anlatılanların her ikisinden de daha karmaşıktır. Gizli örgütteki tek ajan Oliver değildi. Lancashire ve Nottingham'daki yöneticiler kendi yerel muhbirleri tarafından çok iyi bilgilendiriliyorlardı. Ama aynı zamanda devrim kışkırtıcılarının yalnızca ajanlar olduğu da doğru değildi. Bamford'u Mayıs'ta Middleton'da ziyaret eden Oliver değil, her ikisi de Pentridge Ayaklanması'na karışmış olan Derby delegeleri Thomas Bacon ve Turner'dı. William Stevens ifadesinde, Wakefield'daki 5 Mayıs toplantısından kuzey-orta İngiltere komitesine Thomas Bacon haberleri getirdiğinde,

> Brandreth, Turner ve Ludham pekçok başka kişinin yanı sıra oradaydılar... Mayıs'ın 26'sında beş ya da altı gün önce, Sheffield'deki arkadaşlarımızdan Nottingham'a gelen mektup, ayaklanmanın Oliver'in tavsiyesi üzerine Haziran'ın 9'una ertelendiğini bildiriyordu... çünkü o zaman geceler daha karanlık olacak ve çünkü o zaman bütün ülke ayaklanma için çok daha elverişli bir durumda bulunacaktı... Bunun sonucu olarak Nottingham'da ve çevresinde ayaklanma gününe kadar hazırlıklar sürdürüldü.

Bu arada Oliver Londra'daki efendilerine rapor vermek için geri döndü ve eski çalışma arkadaşı Mitchell'i Cold Bath Fields hapishanesinde ziyaret etmeyi (ve böylelikle onun da casus olduğu

yolunda kalıcı bir kuşkuyu yerleştirmeyi) ihmal etmedi.[107] Mayıs'ın 23'ünde (otoritelere göre), Sidmouth Orta İngiltere'nin ve kuzeyin yöneticileri tarafından ayaklanmanın, Londra'nın desteği olsun ya da olmasın, Haziran'ın 9'unda yer alacağı konusunda uyarıldı. "Oliver'i posta arabasıyla yöreye gönderdi."[108]

Ancak Oliver ikinci kez oldukça farklı bir talimatla gitmişti. Şimdi konuşması büyük vaadler içeriyordu. Daha önce, kimi durumlarda kendisini Burdett, Cochrane, Hunt ya da Binbaşı Cartwright'ın "delege olarak gönderdiğini" söylüyordu.[109] Bu kez Wolverhampton reformcularının Weedon Kışlası'nı ele geçireceğinden; *Black Dwarf*'ın editörü Wooler'ın "Londra'da Geçici Hükümet tarafından okunacak Beyanname'yi hazırlamakla meşgûl" olduğundan; hazırlıkların her yerde o sırada bulunduğu yerden daha ileri olduğundan söz ediyordu. Dikkati West Riding ve özellikle Nottingham üzerinde yoğunlaşmıştı.[110]

---

107 *Leeds Mercury*'de Oliver'i deşifre eden Baines, Mitchell'e de saldırdı. Mitchell aptal ve amatör bir tertipçiydi ama casus değildi. Adı, John Burdett'in başkanlığındaki resmî bir Radikal soruşturma sonucu temize çıkarıldı. Bamford onun hakkını korumak için kitabında bir bölüm ayırdı ve altını çizerek şu sonuca vardı: "Eğer casus olmuş olsaydı, hiçbir zaman ele verilmemiş olanları ele verirdi"; ve tertiple ilgili olarak "Oliver'in bilmediği çok şey vardı" demeyi de ihmal etmedi. Hapishaneden salıverildikten sonra Mitchell Binbaşı Cartwright'ın, eğer dürüst bir adamsa kamu hayatından çekilmesi gerektiği yolundaki tavsiyesine kulak asmadı; yeniden Radikal politikaya soyundu; adını Baines'in suçlamalarına karşı *Blanketteers*'de savundu; Leeds'de taşlanarak kanala fırlatıldı ve 1820 yılında isyana teşvik suçundan hapse atıldı. Bkz. Bamford, *a.g.e.*, Bölüm XII, XXVI; *Life of Edward Baines*, s. 109; *Blanketteer*, 23 Ekim'den 20 Kasım 1819'a; Fitzwilliam Belgeleri, F. 52 (c); L.T. Rede, *York Castle in the Nineteenth Century*, s. 630.

108 Bkz. H. Hunt, *a.g.e.*

109 Örneğin bkz. Scholes'in *Leeds Mercury*'de anlattıkları, 21 Haziran 1817; W. Cliff (Derbyli), *Duckett's Dispatch*, 9 Aralık 1818.

110 "O'nun Gezisi" adlı belge (T.S. 11.351) aşağıdaki gezi programını vermektedir: 23 Mayıs Londra'dan ayrıldı; 24 Birmingham; 25 Derby; 27 Nottingham; 28 Nottingham yakınlarındaki köyler; 29 Sheffield'den Wakefield'a; 30 Bradford ve Halifax; 31 Manchester; 1 Haziran Liverpool; 2 Manchester'den Wakefield'a; 3 Wakefield; 4 Camps Mount (Wakefield yakınlarındaki General Byng'nin karargahı); 5 Leeds, 6 Dewsbury yakınlarındaki Thornhill Lees; 6 posta ile Nottingham'a hareket etti; 7 Nottingham: Londra postasıyla ayrıldı. Bamford ve Prentice'e göre Lancashire'de hem orta sınıfı hem de işçi sınıfı reformcuları ondan kuşkulandılar ve planları konusunda uyarılar yayınladılar. Ayrıca bkz. Sherwin'in *Political Register*'i, 15 Kasım 1817; 14 Şubat 1818;

Oliver'in, Luddcu örgütlenmenin en güçlü olduğu iki yörede yerleşmiş olması önemlidir. Üstelik her iki yöre, daha da eski bir devrimci geleneğin merkezleriydi. "Nottingham halkı" diye yazıyor Sherwin, "dünyada belki de başka hiçbir şehirde olmadığı kadar baskıdan nefret etme alışkanlığına sahipti."[111] Benbow, Aralık 1816 gibi erken bir tarihte Pentridge'de bir toplantı düzenledi. Bu yöredeki önde gelen reformcu Thomas Bacon, eski bir "Jakoben"di, muhtemelen kırklı yaşlarındaydı ve birkaç yıl süreyle Butterly Demir İşletmeleri'nde izabeci ve dökümcü olarak çalışmıştı. (Siyasî faaliyetleri nedeniyle baskıya uğrayınca, 1817 yılında makinede örücülük mesleğine döndü.) İddia makamının ona karşı hazırladığı (ama daha sonra hiç kullanılmayan) dava özetine göre, 1791'den itibaren, "Özgürlük ve Eşitlik Doktrinlerinin etkin bir Destekçisi ve Thomas Paine'in ateşli bir takipçisiydi". Mülkiyetin "eşitlenmesini", büyük toprakların parçalanmasını ve herkese sekiz dönüm toprak dağıtılmasını savunuyordu. Bacon için Cobbett'in *Register*'i ve de Hampden Kulüpleri "yeterince ileri gitmiyorlardı."[112]

Öteki devrimci merkez West Riding'de durum biraz daha karışıktı çünkü Fitzwilliam'ın Whig yönetimi ve Lord Sidmouth'un amaçları sık sık çelişiyordu. (Fitzwilliam'ın kendisinin Oliver'in kimliği ve amaçları konusunda haberli olmaması ihtimal dahilindedir.) Mayısın son haftasında, kendi bilgilerine dayanarak hareket eden etkin Sheffieldli yöneticiler, "Bay Chandler'in Bileme Çarkı"nda, "On'ların Liderleri"ne bir gece yarısı baskını düzenlediler. "Toplantıdakiler baskını anlayınca insanlar kapı ve pencerelerden fırlayarak ormana kaçtılar." Yerel liderlerden birisi olan Wostenholme ve diğer üç kişi yakalandı ve o andan itibaren Sheffield hareketi dağıldı.[113]

Bu günlerde, Nottingham'dan, yanlılığı birbirine zıt eğilimler ortaya koyan iki bağımsız kaynağı karşılaştırma olanağına sahibiz. Birincisinde, (Oliver'in gerçek kimliğini bilmeyen) yerel bir muhbir, yerel yöneticiye şu raporu veriyordu:

Oliver'in "Anlatıkları" ve mektupları H.O. 40.9/10; Bradley ve Dickinson'un kanıtları, H.O. 42.165 ve 167.

111 Sherwin'in *Political Register*'i, 21 Haziran 1817.

112 *Kral Thomas Bacon'a Karşı*, özeti T.S. 11.351'de.

113 Parker'dan Fitzwilliam'a, 29 Mayıs 1817, Fitzwilliam Belgeleri, F 45(i).

Bu akşam 6 ile 7 arasında Jerry Brandrethlere gittim... zindanın karşısında [Stevens] ile buluştum. Sandy Lane'de yürüdük... Stevens Pazartesi gecesi burada olmak gerektiğini söyledi... Bir Londra Delegesi'nin, Londra'da bizimle birlikte hareket etmeye hazır yaklaşık 70.000 kişi olduğunu; ve Birmingham'ın çok hazır olduğunu bildirdi... Nerede yaşadığından söz etmedi ama sağlam bir arkadaştı ve de... Ayaklanma için kesin zamanın belirlenebilmesi için Çarşamba ya da Perşembe yine burada olacak.[114]

Ikincisinde, yaklaşık bir yıl sonra Stevens olayı kendisi anlatmaktadır:

...Haziran'ın 1 ya da 2'nci gününde Oliver Nottingham'a geldi... bu tanığın evine. Londra'da her şeyin Haziran'ın 9'unda hazır olacağını söyledi... Şimdi Oliver bizimle bir toplantı yaptı... bu toplantıda Brandreth, Turner ve pekçok başkaları hazır bulundu. Toplantıda önümüze Kampanya'nın Planı olduğunu söylediği bir kâğıt koydu...

Oliver böylece bizimle işleri ayarladıktan sonra, Yorkshire'deki işleri ayarlamak üzere hazırlandı ki, Londra'da ayaklanmanın başladığı anda Taşra'da da herkes hareket etmeye hazır olsun. Bize Londra'da silâhları hazır elli bin adamın olduğunu ve Kule'yi ele geçireceklerini söyledi...

Kuzeyli delegelerin "konvansiyonu" son hazırlıkları yapmak üzere 7 Haziran'da Sheffield'de toplanacaktı:

Konvansiyon toplandığında üyeler ayrılacaklar ve birkaç büyük Şehre gideceklerdi; ve üyeler kendi yaşadıkları yerlere değil, karşılıklı güven kurulabilsin ve doğru bilgi akışı sağlanabilsin diye başka yerlere gideceklerdi...

Gerçekten de Stevens Haziran'ın 7'sinde Sheffield'e hareket etti ama "atlı bir Oğlan tarafından kendisine yetişildiği için" Nottingham'a döndü:

---

114 Muhbir (Bulwellli H. Sampson ?), Enfield'den Sidmouth'a 1 Haziran 1817 içinde, H.O. 40.6.

Kendi evinde Oliver'i buldu, Oliver şimdi Yorkshire'de bir ihanet ortaya çıktığını ama Londra'da her şeyin hazır olduğunu ve Nottingham ve Derby'de onlar sözlerinde durursa her şeyin iyi gideceğini söyledi. Oliver'in de hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı...

Bu toplantıdan sonra Oliver, "Londra'daki ayaklanmacılara Taşranın içten işbirliği konusunda garanti vermek için derhal posta ile Londra'ya hareket etti".[115]

Oliver'in 2 ve 6 Haziran arasında Yorkshire'deki hareketleri pekçok şeyi aydınlatmaktadır. Bir kasabadan diğerine hızla geçerek, Dewsbury yakınlarındaki Thornhill Lees'de 6 Haziran'da bir delege toplantısı düzenlemeye çalışıyordu. Bundan iki gün önce, kuzeydeki birliklere komuta eden Korgeneral John Byng'le özel bir mülakat yapmıştı. Thornhill Lees toplantısı, General Byng'in bizzat komuta ettiği birlikler tarafından kuşatıldı ve delegeler yakalandı.[116] Oliver'in "kaçmasına" izin verildi ama birkaç saat sonra (Sheffield arabasına binmesinden hemen önce) bir reformcu tarafından Wakefield otelinde General Byng'in bir hizmetçisiyle konuşurken görüldü ve işin aslı anlaşıldı. Oliver'in Nottingham'a ulaştığı sırada, 7 Haziran akşamı, ihanet dedikoduları şehre çoktan ulaşmıştı ve Stevens'in sözünü ettiği son toplantı casusun çapraz sorguya çekildiği yorucu bir sorgulamaya da sahne olmuştu. Uzun boylu bir adam (Oliver'in raporuna göre), "Lancashire'de olduğu gibi Nottingham'da bir hiç yüzünden asılmak istemediklerini ve eğer durmasam benim hakkımda ne düşüneceğini bilmeyeceğini" söyleyecekti.[117]

Ama "Jerry" Brandreth bu son toplantıda yoktu. 5 Haziran gibi erken bir tarihte Nottingham Belediye Kâtibi, kendi muhbiri tarafından uyarılmıştı:

---

115 Cobbett'in *Political Register*'inde 16 Mayıs 1818'de yer alan Stevens'in ifadesi. Bu kaynaklar, Oliver'in hiçbir zaman Brandreth'le ilişkisi olmadığı yolunda A.F. Freemantle ve R.J. White'ın söylediklerileyle çelişmektedir. Ayrıca bkz. *Nottingham Review*, 7 Kasım 1817.

116 Sidmouth ya da Byng bu tutuklamaları düşünmemişlerdi ama ateşli bir yönetici tarafından buna zorlandılar. Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 358.

117 Bu günler için bkz. H.O. 40.9 ve *Leeds Mercury*, özellikle 21 Haziran 1817.

> Jerry'yi kendi evinde gördüm... Londra Delegesi'nden başka bir kişiyle haberleşip haberleşmediğini sordum. Kendilerinin haberleşmediğini ama bazılarının haberleştiğini söyledi... Bana, ne olursa olsun Pentridge'e gideceğini ve orada ayaklanacak insanlara komuta edeceğini ve onları buraya getireceğini söyledi... ve bütün kasabalardan toplanarak geldiler...

O gün daha sonra muhbire Brandreth'in karısı tarafından kocasının çoktan gitmiş olduğu söylendi: 'İş' başlayana kadar geri dönmeyeceğini sandığını söyledi."[118] Bütün bu olaylardan Lord Sidmouth haberliydi. Haziran'ın 7'sinden tibaren Hükümet, Ordu ve yöneticiler hazırdı, Pentridge isyanını bekliyorlardı. Haziran'ın 7'sinde Nottingham'ın Belediye Kâtibi, "bu şehirde ve çevresinde beklenen halk ayaklanmasını önlemek ve bastırmak için" bütün gün yöneticilerle toplantı halindeydi. Ayın 9'unda Belediye Kâtibi şunları yazıyordu: "Benim sır kâtibim Pentridge yakınlarında beklemede, yaşlı Bacon'un tehlike kaynağı olan hareketlerinin sonucunu gözlüyor... Gecenin ilk bölümünde ondan gelecek haberler için toplantı halindeydik."[119]

"Oliver, onlar için hazırladığı tuzaklara mağdurlarını bir bir düşürerek Londra'ya yaklaşıyordu... Oliver'i istihdam edenler, bir saat içinde, bu hazırlıklara tam bir son verebilirler ve onları havaya uçurabilirlerdi... [Onlar] önlemeyi değil, o tür işler yapmayı istiyorlardı..."[120] Bu Cobbett'in yorumuydu ve eldeki veriler ışığında başka türlü bir değerlendirme yapılması zordu. Son zamanlarda Oliver'in bir *provakatör* olmadığı ya da alternatif olarak eğer öyle idiyse bile Sidmouth'un talimatlarını aştığı[121] yolundaki görüşler kabul edilemez. Ne de Liverpool yönetiminin üyelerinin kan dökme konusunda müşkülpesent ya da aslında, herhangi bir suçluluk duygusuna sahip olduğu söylenebilir. "Hainlerin kanını dökmeye cesaret edilmediği sürece Kral tahtında hiçbir zaman güvenle oturamaz" diye Lord Liverpool'un kendisi yazmıştı, Marshal Ney'in

---

118 H.O. 40.6.

119 D. Gray, *Nottingham Through 500 Years* (Nottingham, 1960), s. 169; S. Maccoby, *a.g.e.*, s. 352.

120 Cobbett'in *Political Register*'i, 16 Mayıs 1818.

121 Bkz. A.F. Fremantle ve R.J. White, *yukarıda adı geçen yerde.*

hayatı için müdahale etmesi istendiğinde.[122] Castlereagh İrlanda isyanı sırasında onun çıraklığını yapmıştı. Lordlar Kamarası Başkam Eldon Romilly ve ceza yasası reformcularına karşı ölüm cezalarını savunarak bir artçı savaşı veriyordu.[123] Hükümet o sırada yalnızca Dr. Watson ve arkadaşları için değil, aynı zamanda Sheffield ve Glasgowlu reformcular için de vatana ihanetten dava açmaya hazırlanıyordu.[124] *Anarşi'nin Maskesi*, Shelley'in değerlendirmesindeki, ama Shelley'in hemşehrilerinin büyük kısmının paylaştığı, "cahil adalet"i açıklamaya yetmez. Hükümet örnek teşkil edecek kadar kan istiyordu; katliam değil.

Pentridge'in öyküsü kısa süre sonra anlatıldı. Brandreth, "Nottingham'lı Yüzbaşı", üstüne almış olduğu rolü oynadı. Haziran'ın 9'undan iki ya da üç hafta önce Pentridge hanlarından birisinde adam toplayarak, toplantılar yaparak açıkca hazırlık yapıyordu. Haziran'ın 9'unun gecesinde Pentridge'deki Derby Peak'in eteklerinde, Güney Wingfield'da, Ripley'de 200 ya da en çok 300 adam toplanmıştı. Bunlar, birkaç silâh, daha çok mızrak, tırpan ve kalın sopalarla silâhlanmış çorapçılar, ocaklarda çalışanlar, (Butterley Demir İşletmeleri'nden) demir işçileri ve amelelerdi. Pekçoğu - Ludlamlar, Weightmanlar ve Turnerlar- birbiriyle akrabaydı. Nottingham'a yirmi iki kilometrelik yolunu yağmurda yürümek üzere yola çıktılar, çiftliklere ve evlere uğrayarak silâh ve destek talep ettiler. Bu evlerden birisinde ayaklanmanın yegane kanı döküldü; silâh olduğunu düşündüğü bir eve zorbaca girmek isteyen Brandreth pencereden ateş etti ve çiftlik hizmetçilerinden birisini öldürdü. Brandreth, giderek umutsuzluğa kapılan (ve sayıca azalan) kafileyi büyük bir kararlılıkla yürüttü. O gecenin havasını yansıtan bazı dizeleri tekrarlıyordu:

---

122 Bkz. R.J. White, *a.g.e.*, s. 95; E.P. Thompson, "God and King and Law", *New Reasoner*, 3, 1957-1958.

123 Örneğin 1813'te vatana ihanet suçu için orta çağdan kalma cezaların korunmasını istiyordu. Bkz. L. Radzinowicz, *a.g.e.*, I, s. 519-520.

124 Mayıs ayı sonunda yakalanan altı Sheffieldli reformcu vatana ihanetten suçlanmışlardı ama, kısmen gentry'nin büyük bir kısmı da dahil Yorkshire'de Oliver'in ifşaatlarına karşı oluşan öfkeli hava nedeniyle mahkeme karşısına çıkarılmadılar. Şubat ayında birkaç Glasgowlu reformcu tutuklandı ama iddia makamının başlıca tanığının cesareti sayesinde Temmuz ayında beraat etti. R.J. White, *a.g.e.*, s. 70.

Her adam kendi becerisini kullanmalı,
Ortaya çıkmalı ve inkâr etmemeli;
Hiçbir kahrolası askerden korkulmamalı,
Herkes ortaya çıkıp ekmeği için savaşmalı.
Zamanı geldi açıkça görüyorsunuz
Hükümete karşı çıkılmalı.

Yardımcılarından bir tanesi, takipçilerinden birisine garanti veriyordu:

> Bütün ülkenin ayağa kalkmasının günü ve saati geldiğine inanıyordu; ve hafta ortasından önce yüzlerce, binlerce silâhlı adam toplanacağına inanıyordu... ülkenin her tarafında görevlendirilmiş adamlar vardı...

Brandreth o anın havasına ya da dinleyenlerin kafasına uygun daha başka vaatlerde de bulunuyordu: "Onlar daha varmadan Nottingham teslim olacaktı", "Nottingham'dan Londra'ya devam etmeli ve Ulusal Borcu temizlemeliydiler", "sabahleyin Yorkshire'den bulut gibi kuvvetler gelecekti" ve:

> Dün gördüğü Londra'dan gelen bir mektuba göre Kule'nin anahtarları, eğer çoktan verilmediyse, Hampden Kulübü takımına verilecekti.

Ayağını sürüyen bazı gönüllülere "biftek ve ale", rom ve hattâ Trent'e bir keyif gezisi sözü veriliyordu. "Geçici bir hükümet" kurulacak, ve bu hükümet silâha sarılanların karılarına ve çocuklarına yardım gönderecekti. Sürekli olarak "Kuzey Bulutları"nın geleceğini, "Kuzey'den gelen adamların... önlerindeki her şeyi süpüreceğini ve karşı duran herkesin anında vurulacağını" söylüyordu. Gece boyunca çevredeki köyler, "silâh sesleri, boru sesleri, bağrışlar ve değişik gürültülerle" rahatsız edilmişti. Ertesi gün kol Nottingham'a yaklaşıp kendilerini bekleyen herhangi bir destek görmeyince, adamların morali daha da bozuldu ve sıvışmaya başladılar ve Brandreth daha da zorbalaştı ve kaçakları vurmakla tehdit etti. Sonunda kendilerine yaklaşan küçük bir süvari gücü gördüler. Ayaklanma, adamların silâhlarını bırakıp saklanacak yer aramaları ve askerlerin onları takip etmeleri ya da

sonraki birkaç gün içinde onları kuşatmalarıyla panik içinde sona erdi.[125]

Haziran'ın 8'i gecesi ve 9'unda ayaklanan tek köy Pentridge değildi. Yorkshire delegelerinin Thornhill Lees'de[126] tutuklanmalarının yanı sıra esas itibariyle Holmfirth vadisinden gelmiş birkaç yüz kumaş işçisi, kendilerine, "Şimdi bakın çocuklarım, bütün İngiltere silâhlanmış durumda, özgürlüklerimiz garantide, zenginler yoksul ve yoksullar zengin olacak" diyen bir liderin yönetiminde Huddlersfield'a ilerlediler. Yorkshire'de Oliver'in ihaneti bilindiği halde bu girişimin neden yer aldığının açıklanması, asilerden ikisinin ifadelerinde ortaya konmaktadır. Yerel liderlerden birisi (bir rivayete göre) *Leeds Mercury*'yi okumuş ve "her şey bitti, Planı bütünüyle anladılar ve şimdi bu iş ya yapılacak ya da hepimizi asacaklar..." demişti. Bir başka rivayete göre, bir lider şunları söylemişti: "Gidelim çocuklar, bu işten kaçınmanın bir yolu yok, bu iş bu gece yapılacak"; "Özgürlük için savaşacağımızı düşünüyordu..." Pentridge Ayaklanması'nda olay kendini pekçok ayrıntıyla ortaya koymaktadır; ama "Folley Hall" ayaklanmasında, isyancılar Derbyshire'deki arkadaşlarından çok daha talihliydiler. Küçük bir grup askerle çatışılmış ama hiç ölen olmamıştı. Askerler takviye ile geri döndüğünde, asiler (belki de Huddersfield'e sahip çıkan devrimcilerin olmadığını görünce umudu kırılanlar) gecenin karanlığında kaybolmuşlardı. Liderlerden ikisi saklanmıştı. Tutuklananlar, Temmuz ayında yargılanmaya başlandıklarında, *Leeds Mercury*'nin Oliver'in rolüne ilişkin yaptığı açıklamaların yarattığı tiksinti duygusundan yararlandılar; jüri mahkûm etmeyi reddetti.[127]

---

125 W.B. Gurney, *Trials of Jeremiah Brandreth &c.* (1817), I, s. 87, 152, II, s. 398, 420, 443, 450. Asilerin geçtikleri köylerden birisi D.H. Lawrence'in "eski vahşi İngiltere'si" Eastwood'du.

126 Leeds, Wakefield, Dewsbury, Holmfirth, Huddersfield, Bradford ve Spen Valley'den gelen bu delegeler, Oliver'in tuzağa düşürerek toplantıya getirdiği yalnızca işçi sınıfı reformcuları *olabilir*. Ama aralarından en az bir tanesi, Leedsli ortakçı James Mann yerel reform liderlerinden birisiydi ve daha sonra Leeds'in önde gelen Radikal kitapçılarından birisi oldu. Hepsinin bir şekilde "delege" olmaları daha büyük ihtimaldir. Bkz. *Leeds Mercury*, 14 ve 21 Haziran 1817.

127 *Leeds Mercury*, 19 ve 26 Temmuz 1817; O. F. E. Sykes, *History of Huddersfield* (1908), s. 292-294; John Buckley ve John Langley'in ifadeleri, Fitzwilliam Belgeleri, F45 (k); T.S. 11. 3336 ve 4134 (2).

Oliver'in öyküsünü ayrıntılı olarak anlattık çünkü İngiliz tarihinde neredeyse bir mitos mertebesine yükselmiş büyük öykülerden birisidir. Oliver, Radikal Yahuda'nın tipik örneğidir ve onun bu efsanevi rolü 19. yüzyıl tarihi boyunca etkili olacaktır. Kısa ve uzun dönemli etkisini birbirinden ayırabiliriz. Luddcu yıllarda, büyücek endüstriyel merkezlerde muhbirler kullanmak yöneticilerin nerdeyse alışılmış bir yöntemi haline gelmişti ve 1790'lardan sonra Hükümet kaynaklarının bir kısmı bu tür gizli hizmet amaçlarına sarf edilmeye başlanmıştı. Ancak bu uygulama kamuoyunun çok büyük bir kısmı tarafından İngiliz yasasının ruhuna aykırı bulunuyordu. "Önleyici" polis eylemi nosyonu, adi suçlarda bile dehşet vericiydi ve bunun "iç"politika meselelerine yaygınlaştırılması, özgür doğmuş İngiliz'in her türlü önyargısına bir hakaretti. *Leeds Mercury*'de Oliver'in bir *ajan provakatör* olarak rolünün sergilenmesi kamuoyunu tam anlamıyla dehşete düşürdü. Tarihçi, İçişleri Bakanlığı belgeleri arasında Oliver'in raporlarını pek fazla şaşırmadan -onu yalnızca bir muhbirler ordusunun en çalışkan ve cüretli mensubu gibi görerek- okuyabilirse de 1817 yılında İngiltere'de böyle bir şeyin olamayacağına inanan binlerce dükkân sahibi, taşra eşrafı, Dinsel Muhalif papaz ya da profesyonel insan vardı.

Dolayısıyla ayaklanmalardan bir haftadan daha kısa bir süre içinde yayınlanan *Leeds Mercury*'nin açıklamaları Hükümetin şöhreti üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştı. Pentridge olayının yer aldığı hafta, Dr. Watson vatana ihanetten yargılanmayı bekliyordu. Savunma, iddia makamının önde gelen tanığı Castle'ı fena halde sıkıştırdı ve jüri kararını vermeden önce Oliver'e ilişkin ilk açıklamaları öğrenme fırsatını buldu. Karar, "Suçsuz" şeklinde oldu. Bu, Glasgow ve Folley Holl "komplocuları"nın ve (Aralık'ta) Wooler ve Hone'un isyana teşvik suçundan aklanmaları gibi mahkemelerdeki bir dizi yenilginin yalnızca bir tanesiydi. Her ne kadar 1817 yılı boyunca reformcular *habeas corpus*'un askıya alınması üzerine tutuklanmaya devam edildilerse de, ülkede "kıtasal casusluk sistemi"ne karşı ülke çapında yaygara arttı. Oliver'in eylemlerine karşı duyulan nefret, "fiziki güç" reformcularını tecrit etmek yerine aşırı ve ılımlı grupları bir araya getirdi. "Tarihte kaydedilen en tiksindirici uygulama" diye yazıyordu John Wade,

Gorgon'da. On yıl sonra Francis Pale, "Onların eşsiz ahlâksızlıklarını, iğrenç rezaletlerini ve aynı derecede aşağılık ve kanlı eylemlerini yeterince doğru ifaade etmekten acizim." diye yazıyordu:

> 1817'de Tıkaç Yasalarını (Gagging Acts) ve 1819'da Altı Yasa'yı çıkaranlar öylesine gaddar kimselerdi ki, doğru düzgün bir ülkede bu işleri yapsalar hepsi asılırdı...[128]

Cobbett'in tepkisi, (Amerika'dan) kaçınılmaz olarak gecikti; ama 1818'de ilk yorumlarında Brandreth ve Oliver'in adlarının hiçbir zaman unutulmasına izin vermedi. Hükümet yalnızca reformcuları değil, yönetimin asıl amacının bireysel hakları korumak olduğunu savunan o eski özgürlükçü anayasacılık retoriğine değer veren herkesi öfkelendirdi.

Bu muazzam duygu yabancılaşması, Derby isyancılarının bir süre sonraki yargılanmaları ve idam edilmeleriyle daha da muazzam bir hale geldi. Her ne kadar Brandreth'in durumu (çünkü bir adam öldürmüştü) tartışma dışı bırakılabilirse de, takipçileri isyan çıkarma suçundan yargılanabilirdi. Ama yönetim kan akıtmaya kararlıydı. Otuz beş kişi vatana ihanet suçuyla itham edildi. En fazla boyun eğecek jüriyi bir bir belirlemek için olağanüstü çaba harcandı.[129] İki avukat sanıkları savunurken, on avukat iddia makamının savunmasını üstlendi. Ekim ayına kadar ertelenen mahkeme, bir terör atmosferinde yapıldı. Haftalardır sanıkların ziyaretçi kabul etmesine izin verilmemiş, ekmek ve su ile beslenmişlerdi. (Derby'deki All Saints Kilisesi'nin duvarlarına tebeşirle "Bütün Jakobenleri Asın" yazılmıştı.) Üstelik mahkemenin kendisi de ilginç bir seyir izledi. Bütün ülke Oliver'i konuşuyordu ve Savunma'nın onun tahriklerini kanıtlayacağına güveniyordu. Ama casusun adından hiç söz edilmedi. Tebdili kıyafet ettirerek Oliver'i Derby'de hazır bulunduran İddia Makamı, davasını, sanıkların açık eylemlerinin kanıtlanması üzerine kurdu. Brandreth'in davasında, "Avukat Haç"ın şahsında temsil edilen Savunma, sanığın -Oliver tarafından değil- fakat *Cobbett* ve radikal basının "hünerli ve içten pazarlıklı yayınları" tarafından kışkırtıldığını ve aldatıldığını ileri sürdü:

---

128 *Gorgon*, 27 Haziran 1818; Wallas, *a.g.e.*, s. 123.

129 Bkz. Hammonds, *a.g.e.*, s. 366-368.

İngiliz basınında şimdiye kadar yayınlanmış en şeytanca ve tehlikeli yayınlardan birisini kısaca belirtmekten kendimi alamayacağım... Bunun başlığı "Kalfalara ve İşçilere Beyanname"dir...

Bunlar, "insan oğlunun şimdiye kadar eline verilmiş en tehlikeli zararlı yayınlardır."[130] Brandreth hüküm giydikten sonra Savunma tutumunu değiştirdi ve arkadaşlarının karizmatik liderlerinin etkisi altında kaldıklarını ileri sürdü. Denman, Nottingham'lı Yüzbaşı'yı, Byron'un *Korsan*'ına benzetiyordu:

Fısıldar ama görünümüne kim karşı çıkabilir
Onun o bakışların tüm derinliğine;
Gülen bir şeytan vardı sırıtışında,
Hem öfke hem de korku uyandıran...

Bu, Derman'ın Baro'daki şöhretini arttırmış olsa da, Derby jürisindeki çiftçilere hafifletici bir neden olarak görünmedi. Turner, Ludlam ve Weightman suçlu bulundu ve ölüme mahkûm edildi; bu arada içlerinde emektar reformcu Thomas Bacon'un da bulunduğu öteki tutuklular hayatlarının bağışlanabileceği umuduyla suçlu olduklarını kabul ettiler. Oliver'in oynadığı rolün üzerine ise bir "perde çekildi."[131]

Bu olağanüstü bir işti, zira ülkede, Derby'ye gidip, kendilerini suçlu duruma düşürme tehlikesine rağmen Oliver'in faaliyetleri hakkında tanıklık etmeye gönüllü reformcular vardı.[132] Savunma'nın Oliver'den söz etmemesini, Oliver'in bu olayda parmağının olmadığı iddiasına dayandıramayız. Her şeyden önce biz biliyoruz ki vardı. İkinci olarak, Denman da bunu biliyordu. Duruşmadan önce bir arkadaşına yazdığı mektupta, "bütün bu işin" arkasında Oliver'in olduğuna inanmak için nedenleri bulunduğunu belirtiyordu. 1820 yılında Avam Kamarası'nda davranışını savunurken, ayaklanmanın Oliver tarafından kışkırtıldığı konusunda "o zaman sanıkların avukatı olarak edindiği ve daha sonra izlediği bilgilerin

130 W.B. Gurney, *Trials*, I, s. 198-200.

131 Weightman'ın ölüm cezası ertelendi ve diğer onüç kişiyle birlikte sürgüne gönderildi.

132 Bkz. Sherwin'in *Political Register*'i, 15 Kasım 1817.

ışığında", "en küçük bir kuşkusunun bulunmadığını" söylüyordu. Bununla birlikte, casusları Savunma tanığı olarak çağırmanın akıllıca olmayacağını ve de yargılama usûlünün kuralları gereği kendi tanıklarını çapraz sorguya çekemeyeceğini ileri sürüyordu: "çapraz sorgulama uygulanabilir olmayınca, tanıklıklarının bütün ağırlığı sanıklara karşı olacaktı." Ve bir başka (ve belki de daha önemli) sorun daha vardı: Oliver'in, "Brandreth'le yaptığı konuşmaların delil gösterilmesi, yalnızca ayaklanma planlarının sanıkların iddia ettiğinden daha derin bir şekilde yapılmış olduğunu kanıtlmış olurdu." Gerçekten de Savunma, Oliver'in kışkırtıcı rolünün kanıtlanmasının "kabul edilemeyeceği, kabul edilse bile, bunun ortaya konan fiilin kötülüğünü azaltmayacağı..." yolunda bir notla uyarılmıştı.[133]

Bu makul bir açıklamadır. Ancak, böylesine bariz bir provokasyonun teşhir edilmesi için usûle ilişkin bir yol bulunamamış olmasına inanmak zordur. Olayın Oliver tarafından kışkırtıldığının kanıtlanması savunma için yasal bir temel oluşturamıyor olsa bile, Londra ve Yorkshire'deki jüriler, böyle bir kuşkunun ne güçlü bir etki yaptığını gözler önüne sermiştir. Başka akla yatkın açıklamalar da vardır. Otoriteler mahkûmiyet kararını çok istiyorlardı. (Ekim ayında Lord Sidmouth hastaydı ama, "doktorların kendisine sağlayabileceği yararın çok fazlasını Derby duruşmalarının sonuçlanmasından elde etmişti.") Yetkililer ayrıca Oliver'in adının açığa çıkmasının önlenmesi için olağanüstü önlemler almaya hazırdılar. Hazine Belgeleri içindeki özetler, That'a ve vatana ihanet ile ayaklanma suçlarından önce (ayaklanmaya fiilen karışmamış olan) Thomas Bacon'u yargılamaya niyetlendiğini açıkça göstermektedir. Ama (özetlerin gösterdiği gibi) İddia Makamı, Oliver'in tanıklığına başvurmadan Thomas Bacon hakkında bir dava kuramazdı ve kıdemli reformcu İddia Makamını buna zorlamanın kuşkusuz bir yolunu bulur ve hattâ kendisini kendisi savunurdu. Onikiye beş kala Taht, taktiğini değiştirdi: "ismin [Oliver'in] sorgulanabileceği bir yargılama usûlüne başvurmamaya karar verdik." Başlıca sanığın Brandreth olması durumunda suçlamaların açık ayaklanma eylemi ile sınırlandırılması mümkündü.

133 J. Arnold, *Memoir of ...Lord Denman* (1873), I, s. 116; Parlamento Zabıtları (Yeni Seri), I, 267; R.J. White, *a.g.e.*, s. 173. Ayrıca bkz. *Nottingham Review*, 8 Ağustos 1817.

Üstelik tutuklular duruşma gününe kadar tecrit edilmişlerdi ve Oliver'in rolünü bütün ayrıntısıyla bilmiyor olabilirlerdi. Her ne kadar akrabaları, onların savunması için para bulmak üzere yataklarına varıncaya kadar her şeylerini satmış idiyseler de, bir savunma komitesi, West adında Radikal bir tel işçisi tarafından Londra'da ancak sonbaharda oluşturulabilmişti ve Hunt son dakikada Derby'de hazır bulunmaya ikna edilebilmişti. Hükümetin Savunma'ya baskı uygulamış olması gerçekten olanak dışı değildir. Darağacında bile, hükümlülerin geleneksel "son söz" hakkını engellemek için papazın mahkûmlarla kalabalık arasına girmesine gayret edilmiştir. Radikal basın oldukça renkli bir şekilde "Avukat Haç"ın kimi en kötü niyetlerine dayanarak İddia Makamıyla bir tür anlaşmanın sağlanmış olduğunu iddia etmişti. Brandreth'in davası umutsuz bir olaydı. Taht, Oliver'in rolünden söz edilmemesi karşılığında arkadaşlarından bir kısmının ya da tümünün hayatının bağışlanabileceğini imâ etmiş miydi? Ya da İddia Makamı, Oliver'in ifadesine başvurulursa, çok daha fazla sayıda reformcuyu işin içine karıştırmakla tehdit etmiş olabilir miydi?[134]

Ancak bu spekülasyon içinde hapiste olanları unutmak kolaydır. Jeremiah Brandreth *kimdi*? Hammondlar, tipik olarak, onu "ne kadar çılgınca olursa olsun... her türlü öneriyi desteklemeye hazır", "yarı-aç, cahil ve işsiz bir makineli örücü" olarak tanımlıyor. Bu küçük düşürücü bir ifade tarzıdır. Brandreth'in okur yazar olduğunu biliyoruz. Eğer yarı-aç ve işsiz idiyse, özellikle onun da istihdam edildiği "Derbyshire Kordon" endüstrisinde başka pekçok kişi işsizdi. Nottingham'da bir evi olduğunu ve kendisi tutuklandığı zaman karısının yoksul birisi olarak memleketi olan Sutton-Ashfield'e gönderildiğini ve hakkında verilen hükmü öğrenince oradan kocasına yazdığını biliyoruz:

> ...eğer sen Oliver denen o sefil tarafından (genel kanı budur) ele verilmişsen, onu bağışla, onu Tanrı'ya ve kendi vicdanına bırak. Tanrı her insana hak ettiğini verir. Ona insan oğlu dediğim zaman (şekil olarak öyle olsa da) öyle olduğunu dü-

134 T.S. 11.351; H. Hunt, *Memoirs*, III, s. 499-502; *Black Dwarf*, 12 Kasım 1817; Cobbett'in *Political Register*'i, 25 Nisan 1818; Hammonds, *a.g.e.*, s. 368; R.J. White, *a.g.e.*, s. 172; E.P. Thompson, *a.g.e.*, s. 73-74.

şünmüyorum. Ah herkesin kefaretini versem de senin hayatını kurtarabilsem.

(Bu mektup bile zindancı tarafından Brandreth'in elinden alınmıştır.) Ann Brandreth, kocasına elveda diyebilmek için cebinde tek kuruşu olmaksızın Sutton'dan Derby'ye yürüdü. Brandtreth'in karısına yazdığı son mektup, "açık, sade ve düzgün" bir el yazısıyla yazılmıştı:

> Ölümün gölgesinden ebedi hayata geçmekten hiçbir korku duymuyorum; umarım sen de benim yaptığım gibi Cennet'te buluşabilmemiz için Tanrı'dan dilekte bulunursun... Sevgilim... sana gönderdiğim şeylerin hesabı budur: bir iş çantası, iki yumak yün, bir yumak pamuk ipliği ve bir mendil, bir çift eski çorap ve bir gömlek ve sevgili kız kardeşimden almış olduğum bir mektup...[135]

Duruşmadan olduğu kadar bu tür ayrıntılardan Brandreth'in resmini yeniden inşâ etmek zorundayız. Sonuna kadar, "nerede doğduğu, hayatının değişik dönemlerinde girmiş olduğu farklı işler, ya da ana babasına ilişkin bilgileri vermeyi" reddetmiştir. Çeşitli işlerde çalıştığı ve Exeter'den geldiği rivayet edilmiştir. Hapishanede "Baptist inanca" sahip olduğunu açıklamıştır. "Sarsılmaz ve katı vatansever kişiliğinden çok söz ediliyor" demiştir Denman bir arkadaşına. Hapishanede kendisinden itirafta bulunmasını isteyen bir yöneticiye, "hakaret ve alay salvosuyla" karşılık vermiştir; ama başka zamanlarda son derece sessiz ve kararlı görünmüştür.[136]

Aslında bu ayaklanma tertipçileri, tarihçilerin onları görmek istediği gibi cahil birer hödük değillerdi.[137] Takipçilerinden bir tanesinin, "geçici hükümet"in, "erzak tedarik" ettiğini sanması hepsinin de öyle olduğunu sanmamızı gerektirmez.* Bir kısmı si-

---

135 Hammonds, *a.g.e.*, s. 358; Arnould, *a.g.e.*, s. 116; Cobbett'in *Political Register*'i, 25 Nisan 1818.

136 *Leeds Mercury*, 8 ve 15 Kasım 1817; Arnold, *a.g.e.*, s. 115.

137 Derby duruşmalarında itham edilen 35 kişiden 13'ü makineli örücü, 7'si amele, 5'i madenci, 2'si taşçı, 2'si çiftçi ve birer kişi de duvarcı, demirci, mühendis, hızarcı, terzi ve kalıpçıydı., T.S. 11.351.

(*) *Provisional Government* (Geçici Hükümet) terimi ile *provisions* (erzak tedariki) sözcüklerinin karıştırıldığı belirtilmek istenmektedir - ç.n.

lâh altında iken çokça seyahat etmiş eski askerlerdi. Brandreth'in adamlarından William Turner yetmiş-dört yaşında bir taşçı ustasıydı ve Mısır'da ve başka yerlerde Milis olarak görev yapmıştı.[138] "Çok medeni ve düzgün bir kişi", "aklı başında barışçı bir adam" olan Weightman bir hızarcıydı. Isaac Ludham, Derby yakınlarındaki "bir taş ocağının ortaklarından birisi olarak az çok mülk sahibi bir adam" ve "Methodist bir vaiz olarak birkaç millik çevrede iyi tanınan" bir adamdı.[139] Hapishanede, Baxter'in *İmansızlara Çağrı* adlı kitabını okuyarak kendini avutmaya çalışıyordu. Tutuklanmış olan Yorkshire delegeleri, esas itibariyle yetenekli zanaatkârlardı; buna karşılık Folley Hall ayaklanmasında suçlanan 24 adamdan 9'u kırpıcılardı.[140]

Bu durum ayaklanmacılara bir başka açıdan bakılması gerektiğini de akla getiriyor. Israrlı dedikodular Brandreth'in kendisinin bir Luddcu olduğu, hattâ bir Luddcu "yüzbaşı" olduğu şeklindeydi.[141] "Folley Hall" isyancılarının geldiği Holmfirth vadisi, 1812'de Luddcuların and içme eylemleriyle ısrarlı bir şekilde ilişkilendiriliyordu. İsyancıların en azından bir tanesi, "Luddcu günlerde teber (baltalı harbe) kullanıldığını söyleyen yaşlı birisiydi". Subaylardan bir tanesi, hareketin tepelerden işaret fişeklerinin atılması ve ışıkların yakılmasından sonra başladığını belirtmişti: "sistem Luddcuların zamanındakilerle aynı benzerlikleri gösteriyordu." Luddcu kırpıcı James Mann, Leeds'deki Luddculuğun lideri olmuş olabilir. (Küçük) Thornhill Lees'de tutuklanan delege-

---

138 *Independent Whig*, 23 Ekim 1817.

139 *Leeds Mercury*, 30 Ekim 1817. Bu değerlendirme, bir hafta sonra "istek üzerine" tekzip edilmişti ama Ludham Yeni Rabıta ya da Ilkel Methodistler gibi ayrılan gruplardan birisine mensup olmuş olabilir. Ayrıca yukardaki "Haç'ın Dönüştürme Gücü" adlı bölümde, B. Gregory'nin kanıtlarına bkz.

140 2'si çiftçi, 3'ü kumaş ustası, ve birer ayakkabıcı, marangoz, dokumacı, pub sahibi. *a.g.e.*, 14 Haziran 1817.

141 Bkz. *Legislator*, 1 Mart 1818 ve Lord M. Cavendish'ten Fitzwilliam'a, 25 Ağustos 1817, Fitzwilliam Belgeleri, F 45 (k). Daha da ilginci, Brandreth Despar'dın infazında hazır bulunuyordu ve daha da ilginci vatana ihanet suçuna verilen cezalar konusunda kendisine izahat verildiğinde, buna gerek olmadığı, Albay Despard'ın yargılanmasında bulunduğu için bunları bildiğini söylüyordu (*Independent Whig*, 9 Kasım 1817). Bu dönemin tertipçilerinden ikisi daha Despard olayına karışmıştı, Pendrill ve Wakefieldli Scholes. Ayrıca "Islahatçılar Ordusu" bölümünde Oliver'in ifadesine bkz.

lerden bir başkasının ise "1812'de silâh çalmakla şöhret kazanmış" birisi olduğu söyleniyordu. Leedsli bir yöneticinin raporuna göre, "son iki-üç haftadır Kırpıcıların Dükkânlarında, ayın 8 ya da 9'undaki bir ayaklanmadan söz ediliyordu."[142]

Öyleyse, işin içinde olanların bir kısmının kolayca aldanan avanaklar değil, deneyimli devrimciler olduğunu kabul etmek gerekir. Brandreth'in uzun süren suskunluğunda iyi anlaşılmamış bir kahramanlık vardı. Oliver hakkında sessiz kalmış olması, muhtemelen kendi ölümünün arkadaşlarının suçunu hafifleteceği ve başka devrimci arkadaşların işin içine sokulmasını önleyebileceği beklentisinden kaynaklanıyordu. Bir anlatıma göre, "Brandreth, kendisi kan akıttığı için kanının akması gerektiğini; ama tek mağdurun kendisi olmasını umduğunu söylemişti." Ama aynı zamanda "hiçbir pişmanlık duymamıştı", "vicdanı rahattı ve her türlü korkudan uzaktı." "Yargılama sırasında moralimi yüksek tutmam için Tanrı bana büyük bir metanet verdi" diye yazıyordu karısına.[143]

Pentridge ayaklanmasını, herhangi bir orta sınıf desteği olmaksızın tarihte yaşanan bütünüyle proleter kalkışmaya varacak bir ilk girişim olarak görebiliriz. Bu devrimci hareketin amaçları, Belper sokak şarkısının sözlerinden belki de daha iyi ifade edilemez: "Levelution başladı..."[144] Girişim, Savaşlar sırasında kuzeyli ve Orta İngiltereli işçilerin içine itilmiş bulundukları aşırı tecrit edilmişliğe ışık tutmaktadır ve Luddculuk ile 1818-1820 ve 1830-1832'lerin "popülist" Radikalizmi arasında bir geçiş anını oluşturmaktadır. Oliver'in apaçık kışkırtmaları olmasa bile bir tür kalkışmaya muhtemelen yine girişilecekti ve belki de daha fazla başarı sağlanacaktı.[145] Gerçekten de Taht'ın gözünde ayaklanmanın

142 Wood'dan Fitzwilliam'a, 6-7 ve 9 Haziran 1817; John Buckley'in ifadesi; Yüzbaşı J. Armytage'dan Fitzwilliam'a, tümü Fitzwilliam Belgeleri F45 (i) ve (k)'da. Mann için "Islahatçılar Ordusu" bölümüne bkz.

143 *Independent Whig*, 9 Kasım 1817; *Nottingham Review*, 24 Ekim 1817.

144 Gregory, *Authobiograpical Recollections*, s. 129. Pentridge olayına katılanlar kendilerini "Yeniden Canlandıranlar" olarak niteliyorlardı.

145 Olaya karışanlardan birisinin James Birkin'in ifadesine bakılabilir. Birkin, "Nottingham, Yorkshire, Lancashire ve Staffordshire'de çeşitli yerlerde" Oliver'in müdahalesi olmasa da isyan çıkacağından kuşkusu olmadığını söylüyordu. (H.O. 42.172.)

başlıca kışkırtıcısı ne Oliver ne de Mitchell'di; Nottingham, Derby, Yorkshire, Lancashire ve Birmingham arasında bizzat sık sık gidip gelen Thomas Bacon isyanı başlatan adamdı.[146]

Bu durum, *realpolitik* anlamında, Sidmouth ve Hükümet'in davranışına bir nebze haklılık payı kazandırmaktadır. Bir patlamanın kaçınılmaz olduğuna inandıkları için, bunu "alt tabaka"nın o korkunç fesadını ceza ve terörle sonuna kadar susturmak için iyi bir fırsat olarak ele alma konusunda kararlıydılar. Bu, 1817 koşullarında işçi sınıfı ayaklanmasının herhangi bir başarı şansı vardı anlamına gelmez. Öykünün bütün ayrıntıları devrimci örgütlenmenin zayıflığını ve deneyimli bir liderlikten yoksun olduğunu göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla kendisi (Belediye Kâtibi'nin ve Sidmouth'un bilgisi dahilinde) de kışkırtıcı bir rolde istihdam edilen Nottingham'lı bir muhbirin ifadesi, yüz kadar endüstri köyündeki reformcuların durumunu gözler önüne sermektedir. Haziran'ın 6'sında Arnold'da (eskiden ünlü bir Luddcu merkez) Charles Smith'i ziyaret etmiş "ve onunla İş hakkında konuşmaya başlamış ve ona hazır olan kimse olup olmadığını sormuştu":

> Eğer başarı olasılığı varsa bütün kasabanın hazır olduğunu, ama böyle bir şansın mevcut olduğunu sanmadığını söyledi. Doğru düzgün örgütlenmeden ve iyi bir lidere sahip olmadan hiçbir şeyin yapılamayacağını söyledi ve bana, niyet edilen girişim pekçok insanın asılmasına yol açacağı için bana Adalet'in elinden uzak durmamı tavsiye etti..."[147]

Peterloo

İzleyen aylarda, Charles Smith gibi binlerce adam Brandreth'in yasını tuttu. Cashman dışında, mücadelede akan ilk kan buydu. Psikolojik sonuçları çok büyüktü ve bundan sonra hem Hükümet

146 *Kral Thomas Bacon'a Karşı*, özeti T.S. 11.351'de; Lord G. Cavendish'ten Fitzwilliam'a, 25 Ağustos 1817, Fitzwilliam Belgeleri, F45 (k).

147 H.O. 40.6. Bir hafta önce Smith, muhbire "Pekçok devrim hakkında okuduğunu ama hiçbirinin bazı büyük adamların işbirliği olmadan başarılı olamadığını ve mevcut harekâta yardım edecek hiç kimsenin bulunmadığını düşündüğünü söylemişti..."

hem de reformcular işi yalnızca bir güç mücadelesi olarak gördüler. Ama bununla birlikte Oliver olayının uzun dönemli etkisi, reformcu kanat içinde anayasacıların devrimcilere karşı güçlenmesi yönünde oldu. Oliver'siz bir ayaklanma orta sınıfın paniklemesine ve yönetimin yanını tutmasına yol açabilirdi. Oliverli bir ayaklanma ise Whigleri ve orta sınıf reformcuları uyanık olmaya sevketti. Zira üç yıl boyunca canalıcı siyasî mücadele, orta sınıfın en hassas olduğu Basın özgürlüğünün ve bireysel özgürlüklerin savunulması etrafında odaklaştı. Oliver olayı, işçi sınıfı reform hareketine, 1817'den sonra kararlı ama anayasal bir görünüm kazandırdı. "Yapabilirsek barışçı yoldan", "mecbur kalırsak zorla"ya göre öncelik kazandı. Wooler, Hone, Folley Hall isyancılarının aklanmaları; Earl Fitzwilliam ve Norfolk Kok'u (ve de Basın'ın çoğunluğu) gibi "casus sistemleri"ne yönelik protestolar anayasal geleneğin ve arta kalan hakların önemini ortaya çıkardı. Pentridge'deki başarısızlık fesat tertipçiliğinin ne kadar tehlikeli olduğunu gösterdi. Yalnızca Peterloo'nun şoku (Ağustos 1819), hareketin bir kısmını eski devrimci rotasına oturttu ve Cato Sokağı Suikasti (Şubat 1820) Oliver ve Pentridge'den alınan derslerin pekiştirilmesine hizmet etti. 1817'den Chartist günlere kadar temel işçi sınıfı geleneği, etkin ayaklanma hazırlığından yoksun her türlü ajitasyon ve protesto yolunun denenmesinden ibaretti.

Üstelik, ılımlı reformcular ve Whigler, Oliver'den alınan dersi kendi avantajlarına dönüştürme konusunda gecikmediler. Gerçekten de *Leeds Mercury*, olup bitenlerden işçi sınıfının kendisini Whiglerin ve orta sınıf reformcuların koruma ve yol göstericiliğine teslim etmesi gerektiği dersini çıkardı. Derby duruşmalarıyla ilgili başmakalesinde reformculara şu tavsiyede bulunuyordu:

> ...ayaklanmanın ölümcül tohumlarını kafalarına sokan her türden siyasî misyonerden, bir düşman olarak, uzak durmak... Bundan böyle akıl yerine güçten bahseden herkesten, casus, muhbir ya da tahrikçi olarak kuşku duyulmalıdır...[148]

Londra'da Burdettçi *Independent Whig* de hemen hemen aynı dersi çıkarıyordu: Derby'deki mağdurlardan bir tanesi, 1817'nin

148 *Leeds Mercury*, 30 Ekim 1817.

başlarında *Whig* aboneliğini iptal ederek *Political Register*'e abone olma niyetini açıklamıştı ve de dolayısıyla ayaklanma, Cobbett'in "zehirli propagandaları"nın bir sonucu olarak görülüyordu.[149] Cobbett, kendi payına, her türlü "Kulüp ve yazışma"ya karşı uyarılarının haklı çıktığını görüyor ve Hunt ise, daha sonraki birden çok durumda, Watson, Cleary ve Thistlewood gibi eleştiricileri susturmak için "Oliver" çığlıkları atıyordu. Oliver'in adı, kırk yıl daha fiziki güç reformcularının ve Chartistlerin belleklerinde çan gibi çaldı ve onların her türlü hazırlıklarına ölümcül bir kararsızlık getirdi.

Peterloo'nun doğrudan ve kaçınılmaz olarak Pentridge'i izlemesinde bir mantık vardır. Peterloo, potansiyel olarak devrimci bir ortamda, olağanüstü güçlü ve kararlı "anayasacı" ve büyük ölçüde işçi sınıfı niteliği taşıyan bir ajitasyonun sonucudur. 1819'da ortaya konan, İngiliz *ancien regime*'inin gücü değil, artan güçsüzlüğüydü. Yerel önderlerinin pekçoğu tutuklanmış, parçalanmış ve terörize edilmiş reform hareketi 1818 yılında çok az örgütlü ifade biçimlerine başvurdu. Ancak, garip bir şekilde, otoriteler de güçsüzdü. Hükümet, jürilerin Wooler ve Hone'u mahkûm etmeyi reddettiği, pencerelerde acayip hiciv ve yazıların sergilendiği ve de otoritelerin gözünde fesatçı gaddarlıktan başka bir şey olmayan yayınların ceza görmeden dağıtıldığı hasmane Londra'da oturuyordu. 1817'de kuşku üzerine tutuklanan, Thomas Evans, Gravener Henson, Knight, Bamford, Johnson, Bagguley, Mitchell ve pekçok başkaları gibi reformcuları birbiri arkasından salıvermeye zorlanmışlardı. Salıverilen adamlar sırtüstü yatmayı kabul etmediler: toplantılarda konuştular, onurlarına verilen yemeklere katıldılar ve yasadışı tutuklamalar nedeniyle Hükümeti dava etme girişiminde bulundular. Lancashire ve Orta İngiltere'de sözde yasadışı sendikaların sokaklarda dolaştığı büyük grevler oldu. 1790'ların baskısı, yalnızca toprak sahiplerinin ve pekçok işverenin baskısıyla değil, aynı zamanda gerek orta gerekse çalışan sınıflarda oluşan yeterince büyük bir kamuoyunca Jakobenlerin susturulması talebiyle pekiştirilmişti. Buna karşılık 1817 baskısı, orta sınıf kamuoyunun büyük bir kısmı Hükümet'ten uzak du-

149 *Independent Whig*, 23 Ekim 1817.

rurken, Radikal reformculara güç katmıştı. 1795 yılında Pitt kendisini Fransız icadına karşı anayasayı savunan birisi olarak sunabiliyordu. 1819 yılında Liverpool, Sidmouth, Eldon ve Castlereagh, despotik "kıtasal" yönetimle anayasal hakları dışlayan adamlar olarak görülüyorlardı.

1819, 1832'nin provasıydı. Her iki yılda da (ikincisinde daha da yakındı) bir devrim olanaklıydı, çünkü Hükümet tecrit olmuştu ve yönetici sınıf içinde keskin farklılıklar vardı. Ve 1819 yılında reformcular daha önce olduklarından *daha* güçlü görünüyorlardı *çünkü* anayasacı rolünde ortaya çıkmış oluyorlardı. Bir kısmı yasa karşısında inkâr edilemeyecek ve daha önce hiçbir zaman "alt tabaka"lara yaygınlaştırılması düşünülmemiş olan hakları talep ediyorlardı. Ancak eğer bu haklar elde edilirse, bu er ya da geç eski rejimin sonu demek olacaktı. Çok sayıda yöneticinin İçişleri Bakanlığı'na çok benzer terimlerle yazmış oldukları gibi, eğer toplantılara ya da birliklere ya da komplocu risalelere izin verilirse, *bu iş nerede duracaktı*? Çünkü hiç kimse iktidarın yalnızca Pitt'in askerî kışlalarına dayandığını düşünmüyordu. Kırsal alanda ya da tüzel kişilik kazanmış kentte iktidarın kabuğu riayet ve korkudan oluşuyordu. Eğer zaman zaman ayaklanmalar ya da grevler kaçınılmaz idiyse, bu iki ön koşuldan hâlâ yeterli miktarda olmalıydı ki, elebaşıların başına gelenlerden sonra itaatsizlik önlenebilsin.

1817'de bu dünya ölüyordu. 1819'a gelindiğinde, İngiltere'nin bütün yörelerinde ölmüştü. Riayetin mevzileri, Dinsel Muhalefet ve de (kendisine rağmen) Methodizm tarafından zayıflatılmıştı. Luddculuk ve Hampden Kulüpleri onlara kafa tutmuştu. 1817 Mayıs'ında Sherwin, imalatçıların çalışan adam üzerindeki etkisine ilişkin kavrayışını daha da ileri götürmüştü. "Onun doğasının çağrısı onu kendi arkadaşları arasında olmaya zorluyor." İmalat yapılan bir yörede, işçiler penilerini bir araya getirerek kulüpleşirken siyasî tartışma kaçınılmazdır. Sayılar, riayetin yok oluşunu birlikte getirir:

> Eğer bir Aristokrat, bir Dokumacı ile sokakta karşılaşırsa, ve ikincisi *şapkasını çıkarıp selamlama* yolunu seçmezse, önemli kişi ona bir zarar veremez. Tüm imalatçı kasabalarda gördü-

> gümüz o küçük despotluğa ve büyüklük taslamaya karşı yukardan bakma böyle başlar. Ve buradan o küçük görme devam eder... Aristokrat kafalı bir adamın ülkenin imalat ve siyasî düşünce bakımından gelişmiş yöreleri hakkında konuşurken bu nefreti gözlemleyebiliriz...[150]

1819'da reformcuların talep ettikleri haklar, siyasî örgütlenme, basın özgürlüğü ve kamusal toplantı yapma hakkıydı; bu üçünden sonra oy verme hakkı geliyordu. Birincisi konusunda, Britanya işçi sınıfı belki de Avrupa'daki en "kulüpçü" işçi sınıfıydı ve bunu bir yüz yıl kadar da sürdürecekti. 19. yüzyılın başında İngiliz çalışan insanlarının dernek kurma becerisi müthişti. Methodizmin ve Dinsel Muhalefet şapellerinin etkisi, yardım derneklerinin ve sendikaların artan deneyimi, parlamenter anayasacılığın seçim platformlarında görülen ya da orta sınıf ya da kendi kendini yetiştirmiş reformcular eliyle işçi sınıfına aktarılan çeşitli biçimleri, tüm bu etkiler, örgütsel anayasacılığın niteliklerine ve biçimlerine genel bir alışkanlık yaratmıştı. Zaman zaman öyle oldu ki, bir odada toplanan yarım düzine işçi, bir başkan seçmeden, bir gündem oluşturmadan ya da bir Önceki Öneriyi desteklemeden konuşamıyorlardı:

> 'Kısımların Liderlerinden başkasının oy veremeyeceği' konusunda bir Öneri yapıldı... bir Beyefendi kalktı ve şöyle konuştu: 'Bay Başkan! Bay Başkan!! Bay Başkan!!! Düzeni sağlama konusundaki görevinizi yapmanızı *istiyorum*', bunu o kadar çok tekrarladı ki, Ciğerlerinden endişe etmeye başladım. Başkan öyle bir sesle 'Düzen! Düzen!!' Diye bağırdı ki titredim... Sonra devam etti: 'Bay Başkan, buradaki *bizlere*, reform işini görüşmek üzere *bu yere* gönderilmiş Üyeler olarak bakıyorum ve işlerimizin burada kendimizi benzettiğim Parlamento'daki gibi yapılması gerektiğini düşünüyorum...' Sonra yerine oturdu, arkasından iki ya da üç kişi söz aldı... içlerinden birisi burasını Avam Kamarası'na benzeten Beyefendiye karşı birkaç söz söyleyeceğini belirtti: 'kendileri, o Ahlâksızlık Kamarası, Cobbett'in yerinde olarak ifade ettiği gibi o Hırsızların İn'ine

150 Sherwin'in *Political Register*'i, 24 Mayıs 1817.

herhangi bir açıdan benziyorsa, buraya bir daha hiçbir zaman gelemeyeceğini' söyledi...[151]

Bu olay Manchester'den. Ama bir başka muhbirin raporuna inanmak gerekirse, Cato Sokağı Suikastçıları, bir tavan arasında Kabine'ye suikast yapılmasını planlarken, içlerinden birini Başkan olarak (görevin sembolü olarak elinde bir mızrakla) seçmeyi zorunlu görmüşler ve Castlereagh'ın kafasının kesilmesi ve Londra Kulesi'nin ateşe verilmesi konularını, yapılan önerileri oylayarak uygun şekilde kararlaştırmışlardı.

Bu Parlamentoculuk oynama, yaratıcı örgüt geleneğinin yalnızca gülünç kısmıydı. Sömürü ya da baskı karşısında birlik olma, dokumacılar ya da madenciler gibi adamların neredeyse içgüdüsel bir tepkisiydi. Yalnızca örgüt yoluyla kendilerini bir kalabalık olmaktan bir hareket olmaya dönüştürebileceklerini kendi kendilerine anlamışlardı. Üstelik, Pitt'in *ulusal* delegasyona ya da yazışma derneklerine karşı yasası hâlâ yasa koleksiyonları içindeki yerini korurken, 1818'de "Tıkaç Yasaları"nın süresi dolunca, yerel örgütlerin hakları yasal olarak çok zor engellenebilirdi. 1818'in son, 1819'un ilk ayları bir dizi yeni yerel reform derneği modeline tanık oldu: Stockport Siyasal Birliği; Hull Siyasal Protestanları; Londra'daki Britanya Forum'u. Yazışma Dernekleri ya da Hampden Kulüpleriyle karşılaştırıldığında bunlar *açık* olma nitelikleriyle öne çıkarlar. Bunlar her şeyden önce, siyasal görüşme ve tartışma ile Radikal yayınların satış merkezleriydi (Newcastle'da bunlara "Siyasî Okuma Dernekleri" adı veriliyordu). Bu nitelikleriyle, casusların provokasyonuna daha az açıktılar. Casuslar buralara girebilirdi ama daha fazla ne yapabilirlerdi?[152]

Ulusal bir örgütlenmenin yokluğu karşısında yerel dernekler Radikal basın tarafından yönlendiriliyordu. Hareketin her türlü dokusunu temin eden bu basın olmadan hareket parçalanacağı için, tam anlamıyla basın özgürlüğü Radikal taleplerin başında geliyordu. 1816-1820 yılları, her şeyden önce, popüler Radikaliz-

151 H.O. 42.198, D. Read, *a.g.e.*, s. 219-220'de aynen iktibas edilmiştir.

152 Stockport modelinin etkileyici bir anlatımı için bir sonraki bölümün başına bkz.; Siyasî Protestanlar için Wearmouth, *a.g.e.*, s. 88 vd ve Halevy, *a.g.e.*, s. 59-60'a bkz.

min tarzını el matbaaları ve haftalık süreli yayınlardan aldığı yıllar oldu. Bu, propagandanın sonuna kadar eşitlikçi bir safhada olduğu anlamına gelir. Buharlı matbaa henüz yeni çıkıyordu (1814 yılında *The Times*'da başladı) ve pleb Radikal grubun el matbaasından yararlanması Kilise ya da Kral'ınki kadar kolaydı. Ulaşımın ağır oluşu, ulusal (ya da Londra) gazetelerinin taşra gazetelerinin durumunu olumsuz yönde etkilemesine izin vermiyor ama *Political Register* ya da *Black Dwarf* gibi haftalıkların haberler konusunda sürekli yorum yapmalarını sağlamaya da yetiyordu. Basılı sayfayı üretmenin yolları yeterince ucuz olduğu için ne sermaye ne de reklam geliri fazla bir avantaj sağlamıyor; başarılı bir Radikal süreli yayın yalnızca editörünün geçimini sağlamıyor, aynı zamanda bölgesel bayiler, kitapçılar ve müvezzilerin de geçimini sağlayarak, ilk kez olarak Radikalizmin, kendi tam zamanlı ajitatörlerini oluşturabildiği bir meslek olmasını sağlıyordu. Elverişli koşullarda, Cobbett'in, Carlile'ın, Wooler'ın ve Wade'in süreli yayınlarının tirajı, az sayıdaki bilinen süreli yayınlarla rekabet edebiliyor ya da onları çok geçiyordu.[153]

Cobbett'in teslim olmasından sonra, en geniş Radikal okuyucuya hitap eden *Black Dwarf* oldu Editörü T.J. Wooler (1786-1853) Yorkshire doğumlu bir matbaacıydı; çıraklığını Shoreditch'de, siyasî çıraklığını ise savaş yıllarının süreli yayınlarında ve (Hackney'de "Mermaid Tavern"de toplanan Sokrates Birliği gibi) küçük tartışma derneklerinde yapmıştı. 1815 yılında, ağır hiciv ve özgürlükçü söylemi *Black Dwarf*'ın yolunu açan *The Stage*'i kurdu. Binbaşı Cartwright'ın manevi desteğine (ve belki de parasal yardımına) sahipti ve gerek bir hatip gerekse bir yazar olarak kendisi son derece akıcı bir uslûbu vardı ve kimi durumlarda makalelerini doğrudan doğruya mürettip masasında yazardı. Açık ve anayasal çizgide Radikal örgütlenmenin tutarlı bir savunucusuydu:

> Kulûpleri mahkûm edenler, ya onların neler yapabileceğini anlamıyorlar ya da hiçbir şey yapılmasını istemiyorlar... Quakerlerin sabırlı kararlılığına bakalım ve onları taklit edelim. Onlar *silâhsız, şiddete* ve tehdide başvurmadan fethettiler. Birlikle fethettiler.

153 Bütün bu konular için bir sonraki bölümün başlarına bakınız.

İlk kulüpleri 1818 Temmuz'unda Hull'da kurulan "Siyasî Protestanlar", onun gözünde, (yirmiden kalabalık olmayan) sınıfları, haftada bir penilik aidatları ve de temel işlev olarak Radikal yayınları satma ve tartışmayı benimseyen faaliyetleriyle elverişli bir örgüt biçimini temsil ediyordu. "Kalabalık toplantılar tartışma için o kadar uygun değildir." Kural olarak, "her türlü gizli muamele" reddedilir ve böyle bir şey öneren üyeler susturulur ya da ihraç edilir. "Defterlerimiz ve hesaplarımız... her zaman yöneticilerin teftişine açık bulundurulacaktır." Bu tür önlemlere karşı (açıkça öyle söylüyordu) "casuslar yararsızdır" ve tipik olarak aşırı üslubuyla, "Sidmouth ve Castlereagh'ın Ithuriel'in dokunuşuyla Havva'nın kulağını rahatsız eden asık suratlı iblis kadar etkisiz olacağını" söylüyordu.[154]

Wooler'in pekçok rakibi vardı. Londra'da Henry White'in *Independent Whig*'i başlıca haftalık gazetelerden birisiydi, olayları izlemesi başarılıydı ve (Whigci ya da Burdettçi politikası nedeniyle) Radikal örgütlenmeye az ilgi gösteriyordu. John Hunt'ın *Examiner*'ı, Hazlitt'in düzenli katkılarıyla, Radikal entelijensiyanın haftalık yayın organı olarak çok parlaktı. John Thelwall, *Champion*'un editörlüğünü üstlenmek üzere yeniden ortaya çıkmıştı. Bu dergilerin tümü pleb hareketinden uzak duruyorlardı. John ve Leigh Hunt, "kabalığı"ndan hoşlanmadıkları adaşlarıyla karıştırılmaktan rahatsız oluyorlardı. (*Examiner*, ilk Spa Fields toplantısından sonra Hatip'le hem kalın kafalı hem de az bulunur bir ayrımcılıkla editörlük ilişkisini kesti: "hiçbir zaman duymaya değer bir tek cümle etmiyor.")[155] Risale boyutundaki yirmi kadar süreli yayın arasında, en etkili olan Sherwin'in *Political Register*'ı ve *Gorgon*'du. Sherwin, kendisini Paine'in bir tilmizi olarak açıkça ilân ettiği için Southwell Bridgewell'in bekçiliğinden atılmıştı. Henüz onsekiz yaşında olmasına rağmen, onun *Register*'i (*Gorgon*'dan sonra) belki de süreli yayınların en ikna edici ve ifadesi en iyi olanıydı. Üstelik Sherwin'in Richard Carlile ile ilişkisi ve Carlile'in önce *Register*'in basılması işini, daha sonra da editörlüğünü kontrolu altına alması ve sonunda onu ünlü *Republican*'a dönüştürmüş olması nedeniyle Radikal teorinin gelişmesinde bir yere sa-

154 *Black Dwarf*, 9 Eylül 1818.

155 *Examiner*, 4 Kasım 1816.

hipti.[156] Bir peniye satılan *Gorgon* daha düşük bir tiraja sahipti ve dağıtımı Londra ve Manchester ile sınırlıydı. Eski bir yün ayıklayıcı kalfası olan John Wade tarafından yayınlanan *Gorgon*, entellektüel açıdan en saygın ve en ciddi süreli yayındı. Wade aynı zamanda son derece etkileyici *Black Dwarf*'ın da yazarıydı ve parlamentodaki ahlâksızlıklar, arpalıklar, Kilise'deki çoğulculuk, devamsızlık, Banka'daki (İngiltere Merkez Bankası) ve *East India Company*'deki akraba kayırma ve israf hakkında araştırmaya dayalı kanıtları içeren yazıları onbeş günde bir derginin altı penilik özel kısmında yayınlanır ve her biri 10.000 satardı. *Gorgon*'un asıl etkisi şekillenen işçi sınıfı hareketi teorisine katkısındandı; Faydacılar ve Radikal sendikacıların kesişme noktası gibi görev yapmıştır: "biz (diye açıklıyordu Wade) Ultra Reformcuların ve mensubu bulunduğumuz Genel ve Eşit oy taraftarlarının ılımlı Reformculara yakınlaşmasını istiyoruz."[157] Wooler ve Cobbett'in öteki kanadında fiziki güç yandaşlarının bir düzine ya da daha fazla gelip geçici süreli yayın vardı ki, içlerinde en uzun yaşayan, Smithfieldli bir kitapçı olan, Thomas Davison'un editörlüğündeki *Medusa: or Penny Politician*'dı. Burada, "Mevcut Sistemi Havaya Uçurmak" gibi temaların yer aldığı başyazılar yayınlanıyor ve kendilerini eleştirenler şöyle uyarılıyordu:

> ... *büyük* ya da küçük mülkiyet yağmacılarına ya da kaşarlanmış ıslah olmaz herhangi bir serseriye kestirme yoldan adaleti uygulamak gerekirse her yerde ağaçlar, lamba direkleri ve idam ipi var.[158]

Bunlar, Radikalizmi Londra'dan taşraya yayan süreli yayınlardı ve bunların editörleri, yayıncıları, satıcıları, müvezzileri ve hattâ poster-yapıştırıcıları, 1817 ile 1822 arasındaki basın özgürlüğü mücadelesinin ön safındaki insanlardı.[159] Radikallerin belli başlı işlerinden birisi satışlarını arttırmaktı. Ancak hareket geliştikçe,

---

156 Ilk birkaç hafta Sherwin'in *Register*'i bu adı taşımıştı. Sherwin için bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 69 vd. ve Carlile için "Sınıf Bilinci" başlıklı son bölüme bkz.

157 *Gorgon*, 25 Haziran 1818. Ayrıca Wickwar, *a.g.e.*, s. 60-61, 67 ve son bölüme bkz.

158 *Medusa*, 1 ve 29 Mayıs 1819. Ayrıca bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 63-64.

159 "Sınıf Bilinci" başlıklı son bölüme bakınız.

taşradaki merkezler kendi süreli yayınlarına sahip olmaya başladılar. Bunların arasında hepsinden çok daha fazla etkili olan, bir dergiden çok bir gazete sayılabilecek ve 1819 yılı sonunda tirajı *Black Dwarf*'ınkine yaklaşmış olan ve rakiplerinin hepsinden fazla hareketin haberlerine duyarlı olan Manchester *Observer*'di. *Observer*, kuşkusuz Manchester'in siyasal hayatıyla yakından ilgiliydi ve yerel siyaset başka merkezlerde de süreli yayınların kurulmasını gerektirdi. Birmingham'da George Edmonds, 1819 Nisan'ında Birmingham Belediye Yardım Kurulu'na seçilmesini sağlayan keskin bir Radikal kampanya yürütmüştü. Kavgasını, daha sonra *Edmond's Weekly Register*'e dönüşecek bir dizi *Letters* (Mektuplar)[160] ile yürütmüştü. Eski Jakoben-Whig ittifakının, William Smith'i 1802 yılında Parlamento'ya soktuğu Norwich'de bu ittifak hâlâ geçerliydi ve 1818 Genel seçimleri *Blue and White Dwarf*'ın kurulmasına yol açtı. Coventry, Dudley ve hiç kuşkusuz başka yerlerde küçük risaleler ortaya çıktı.

"Çöpçüler ve kapıcılar siyaset okuyor ve tartışıyorlar; ve işçiler, kalfalar ve ustalar, *bir kafa tutma ve hoşnutsuzluk dili* konuşuyorlar."[161] Bu olgu karşısında yöneticilerin ve Bakanların dile getirdikleri endişeyi tekrarlamak bıktırıcı olabilir. Bir gözlemciye göre basının etkisi şöyle idi:

> toplumun değişik sınıfları arasında bir sınır çizgisi çekilmiş ve çalışan sınıfların kafasında köklü bir antipati ve dayanılmaz bir misilleme ruhu ortaya çıkmıştı.[162]

1819'sonunda, Hone ve Cruikshank'ın mükemmel hicivlerinin (*The Political House that Jack Built*'in 100.000 sattığı sanılıyordu) en popüler olduğu dönemde Elton öfkeyle ilân ediyordu:

> [1794 yılında Başsavcı olarak görevde iken] her köye dağıtılacak, karayollarında etrafa saçılacak, kulübelere sokulacak muzır gazetelerle dolu arabaları hiç duymamıştı... Krallıkta

160 G. Edmonds, *Letters to the Parishioners of Birmingham* (1819). Ayrıca Edmond'a karşı bir risale koleksiyonuna bkz. (British Museum, 8135 cc.6) ve *Birmingham Inspector* (1817).

161 Bkz. R.K. Webb, *The British Working Class Reader*, s. 47 vd.

162 A.B. Richmond, *Narrative*, s. 54.

neredeyse hiçbir köy yoktu ki küçük dükkânında küfür ve fesattan başka bir şey satılsın.[163]

"Bu ülkede üzerinde muzır bir yafta olmayan tek bir direk ya da sokak zor bulunur" diye yazıyordu "Bolton Fletcher". Kovuşturmalar bir yana, besleme kralcı basın yoluyla "Cobbett'i yazıyla karalamak" için pekçok girişim yapılıyordu: Merle'nin *White Dwarf*ı, *Shadgett's Review of Cobbett, Wooler, Sherwin and Other Democratical and Infidel Writers*'ı, Manchester'den *Patriot* ve de Birmingham'daki "Job Nott" kabilesinin küfürlü risaleleri. (Reformcuların kendi saflarındaki sonu gelmeyen kavgalar, bu tür süreli yayınlara satış fırsatı sağlıyordu.)

1819 yılı sonundaki panik havasını göstermeleri açasından bu tür yayınlardan bir örnek alabiliriz. Bu (gerçek olanı taklit etmek üzere) Leeds'de yayınlanan ve bir kopyası, mağrur yazarlarınca, Bakan'ın gözüne girmek umuduyla Lord Sidmouth'a yollanan düzmece *Reformer's Guide* idi:

> Radikal reform tam bir devrim demektir. Hükümeti, cumhuriyetçi ilkelere göre değiştirmektir ve amacı insanoğlunun haklarını yeniden şekillendirmektir. Onun gerçek niteliği budur ve gerçek siması ise yağma, öldürme ve katliamdır.

Reformcular bir "eşitleme ilkesine" tutunmuşlardır, ve "eğer bizim de başkalarıyla eşit mülkiyet hakkımız varsa... aynı iddia... karılarının ve kızlarının ırzına tecavüzü hafifletmeye çalışıp mazur göstereceklerdir."

> Bizim ahmaklığımızı arttıran bu insanlar kimlerdir? Siyasî kitapları satanlara bakın... Önceleri bunlar zehirli yılanlar gibi karanlık dehlizlerde, deliklerde ve saklandıkları yerlerde dışarı çıkmaya cesaret edemeden otururlardı...

Ama şimdi halkın budalalığından kâr sağlıyorlar:

> Size gösterdiği merhamet için Tanrı'ya şükredin. Bunu dürüstçe yapamazsınız, ve bölücü, huzursuz bir tip olursunuz. Bir İngiliz olduğunuza şükredin... İncil'inizi okuyun... Karılarınızı ve kızlarını evde tutun...[164]

---

163 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 135 vd.

164 *Reformer's Guide or the Rights of Man Considered* (Leeds, 1819).

1819 yılında anayasacı reformcuların talep ettikleri üçüncü hak kamusal toplantı ve açık hava gösterisi hakkıydı. Londra Yazışma Derneği'nin son gösterisi ile Spa Field arasında yirmi yıl vardır. Bütün bu süre içinde, seçim zamanları dışında ve yerel Whig otoritelerin topladıkları *gentry*'nin başı çektiği *county* toplantıları dışında siyasî halk toplantısı büyük ölçüde belirsizlik içindeydi. Taşrada, çalışan insanların kendi sınıfından insanların gözetiminde yapılan toplantılara katılmaları, kralcı eşrafın kafasında isyan ve itaatsizlikle eşanlamlıydı. Birmingham'da 1817 başlarında ruhbandan bir yönetici düzenli bir reform toplantısını engellerken, dudaklarından dökülen sözcükler şunlardı: "isyankâr ve yüz kızartıcı işler... yanlış yönlendirilmiş ahalinin yaygara ve şiddeti... karmakarışık eylemler... birkaç komplocunun düzenlediği fesat... ahlâksız tertipler."[165] Burslem'de, Ocak 1817'de Seramik Fabrikası'nda ilk açık hava reform mitingi yapıldığı zaman, Staffordshire'nin en yüksek yöneticisi Earl Talbot ve bir grup yönetici, askeri birlikler gözden uzak ama yakın bir mesafede tutulurken, bizzat katılmalarının zorunlu olduğunu düşünmüşlerdi.[166]

Anayasacı reform gösterilerinin yeni biçimi, her yerden önce, ilk olarak Lancashire'de olgunlaştı. 1816 Ekim'i gibi erken bir tarihte, Balckburn'de yapılmış düzenli bir açık hava gösterisinin kayıtlarına sahibiz. 1817 Ocak'ında Oldham'daki bir toplantıdan önce Quaker bir eczacının sembolik olarak başı çektiği bandolu bir yürüyüş yapılmıştı.[167] Spa Fields olayı ve sonra da Pentridge deneyimi, anayasacıların, düzensiz ve başıbozuk ayaktakımı oldukları yolundaki suçlamaları reddetme yönündeki kararlılıklarını iki kat pekiştirdi. Bamford'un Peterloo hazırlıkları konusunda anlattıkları iyi bilinir:

> Bu toplantının manevi yönden olabildiğince etkili olmasının ve İngiltere'de daha önce hiç tanık olunmadığı ölçüde görülmeye değer bir manzara ortaya koymasının uygun olacağı dü-

165 G. Edmonds, *Letter to the Inhabitants of Birmingham* (1817), s. 15.

166 H.O. 40.4. Bununla birlikte Earl Talbot, 3000 kişilik kalabalığın olağanüstü düzenli hareket edişinden olumlu yönde etkilenmiş ve Lord Sidmouth'a (toplantı ve gösteri hakkının değil) Hampden Kulüpleri'nin kapatılmasını tavsiye etmişti.

167 H.O. 40.4.

şünülmüştü. Yırtık pırtık ve kirli görünüşümüzle... hareketlerimizin karmakarışıklığı ile ve de bir araya gelenlerin kalabalık bir güruh olmasıyla basında sık sık alaya alınmıştık...

"'Temizlik', 'ayıklık' ve 'düzen' komite tarafından yayınlanan ilk uyarılardı. Bay Hunt'ın önerisiyle bunlara daha sonra 'barış' da eklenmişti." 16 Ağustos 1819'dan önce, gece ya da sabahın erken saatlerinde yapılan talimlerin temel amacı buydu. Bu aynı zamanda Manchester'e doğru hareket edecek grupların disiplin ve ihtişamının bir fonksiyonuydu: her yüz adama (şapkasındaki defne dalıyla fark edilecek) bir lider, bandolar ve (Kadın Birlikleri tarafından törenle sunulmuş olan) büyük işlemeli pankartlar ve önde "en güzel kızlarımızdan" bir grup.[168]

Ancak Bamford bu disiplinin ve gösterinin yeni olduğu konusunu abartmaktadır. Radikallerin devraldıkları biçimler birkaç kaynaktan geliyordu. İlkel Methodistler'in kamp toplantılarının az çok katkısı vardı; ama onların etkisi daha ziyade kuzeyli Chartistler'in kamp toplantılarında açıkça görülür. Radikal talim çavuşluğu yapan eski askerlerin de az çok katkısı vardı. Reformcular çok daha fazlasını Radikal siyasal geleneğe, sendikalara ve yardım derneklerine borçluydu. Wilkes'in zamanından beri Londra halkı, büyük siyasî olayların cümbüşüne katılırdı. Place'in ölçülü Westminster Komitesi bile, tüm seçim kampanyasından daha çok 1807'deki zafer sonrası kutlamalar sırasında gelişme gösterdi.[169] Her büyük olay, yürüyüş kolunun düzeni, geçeceği yollar, atılacak uygun sloganlar ya da ileri sürelecek talepler, pankartların ve bandonun durumu, özel bir komite tarafından planlanırdı. Henry Hunt 15 Eylül 1819'da (Peterloo ve yargılanması arasındaki sürede) Londra'ya muzafferane girişini yaptığında günlük haberlerde küçük puntolarla tam bir sütun yer işgâl etti: "Ellerinde büyük meşe, kavak vs. dalları taşıyan yüz kadar yaya adam". "Bir yaya, bir saman tırmığına sokuşturulmuş değneklerden oluşan birliğin amblemini taşıyor...", "Beyaz asalar taşıyan ve hepsinin şapkalarında kırmızı kordelalar ve defne dalları bulunan Komiteler", "Üzerinde altın harfler ve İrlanda arpı bulunan yeşil ipek bir bay-

168 Bamford, 1893 baskısı, Bölüm XXIV, XXV.

169 "Radikal Westminster" başlıklı bölüme bkz.

rak", bandolar, atlılar, "etrafı kreple çevrilmiş beyaz bir bayrak", ve üzerine Peterloo'da ölenlerin siyahla adları yazılmış, "üzerinde 'Eşit Oy Hakkı' yazan eski kırmızı bayrak", Baylar Watson, Thistlewood ve Preston'u taşıyan bir araba, ve Bay Hunt'un diğer arkadaşları, daha başka bandolar, daha başka bayraklar, daha başka atlılar ve Bay Hunt... ve sayfa sonuna kadar böyle gidiyor. Hattâ bir köpek bile tasmasında "Köpek Vergisine Hayır" yazısı taşıyordu. Keats, kardeşi George'a, "Sana ayrıntıları anlatacak olursam bir deste kâğıt ve bütün bir güne ihtiyacım olur" diye yazıyordu; "Islington'daki Angel'den Crown ve Anchor'a olan mesafede binlerce insan sıralanmıştı."[170]

Bu gelenek, bir Burdett'i ya da Westminster seçimleri olmayan kuzeyde kuşkusuz daha güçsüzdü. Burada daha etkili olan yardım dernekleri ve sendikalardı. Yasal yardım derneklerinin büyük ölçüde yararlandıkları Preston Loncaları'nın ve yün tarayıcılarının ortaçağa özgü seremonilerinden söz etmiştik.[171] Savaş sonrası yıllarda, "yasadışı" sendikaların açıkça güçlerini gösterdiklerine ilişkin kanıtlar vardır. 1819 yılında, Dewsbury'deki madenciler bandoları ve bayraklarıyla sokaklarda yürümüşler; makineli örücüler 1819 yılında Birmingham'da düzenli gösteriler yapmışlar; Manchester'de 1818 grevi sırasında bükümcüler "Salı günü Picadilly'den geçtiler ve geçişleri 23 buçuk dakika sürdü" diye rapor etmişti muhbir Bent: "Her dükkândan halk tarafından bir adam seçilmiş ve onlara o komuta ediyor, onları sıraya sokuyor... ona orduda Albay'a itaat edilir gibi itaat ediyorlar ve bir Alay'daki gibi Az Konuşuyorlar."[172] Bu olayla ilgili olarak, "O binlerce işsiz adamın barışçı çabaları doğal değildir" diye yorum yapıyordu General Byng. Bu lafın üzerinde durmaya değer. Reformcuları ayaktakımı olarak küçümseyen *gentry*, *öyle olmadıklarını* görünce şaşırmış ve bazıları paniğe kapılmıştı.

> ...daha önce aşağıladıkları işte o SINIF
> Daha sonra onları on bin kez daha fazla kızdırdı,

170 *Cap of Liberty*, 15 Eylül 1819; *Independent Whig*, 19 Eyül 1819; John Keats, *Works* (Glasgow, 1911), V, s. 108.

171 "Topluluk" başlıklı bölüme bkz.

172 Dewsbury, bkz. Aspinall, *a.g.e.*, s. 341; Nottingham, bkz. *a.g.e.*, s. 320; Manchester, bkz. *The Skilled Labourer*, s. 100.

> Gördüklerinde bu adamları "Radikal Paçavraları" içinde Barış içinde geçerken Pankartları ve Bayrakları ellerinde.[173]

Newcastle'dan gelen yorum, Manchester için iki kere daha geçerlidir. Mahkeme Başkanı Norris, Peterloo'dan sonra Hunt'u yargılamaya alırken, bir toplantıdan (belki de kabahatini azaltmak için) şöyle konuşuyordu:

> Öyle alametlerle, öyle bir şekilde, *siyah bir bayrak*, *kanlı bir hançer*, "Eşit Temsil ya da Ölüm" diyerek toplandılar ki... Tehdit eder bir şekilde geldiler, ölüm pankartları altında geldiler, böylelikle niyetlerinin Hükûmet'i devirmek olduğunu gösterdiler.[174]

Bamford, Lees ve Saddlewort Birliği'nin üzerinde beyaz harflerle "Sevgi" yazan, birleşmiş iki el ve bir kalp bulunan kömür karası bayrağının, "düşünülebilecek en kasvetli görünümlü nesnelerden birisi" olduğunu kabul ediyordu. Ama böylesine bir korku yaratan şey o bayraklar değil St. Peter's Field alanına toplanmış olan altmış ya da yüz bin kişinin *disipliniydi*. Mitingden önceki haftalarda yaşlı Waterloo gazilerinin gözetiminde kimi durumlarda omuzlarda tüfek yerine değneklerle yapılan talimler ya da ateş ediliyor havası vermek için el şaklatmalar, iddia makamı tanıklarına bir "askeri nizam"dan söz etmek için fırsat veriyordu. (Hunt'ın kendisi bu "askercilik oyunu"na karşı çıkmıştı.) Bununla birlikte, bu koşullara göre değişebilen tepkinin arkasında, ayak takımının disiplinli bir *sınıfa* dönüşmesi gerçeğinin yarattığı muazzam korkuyu anlayabilmeliyiz.

Orta sınıf reformcular bile bu gelişmeyi endişe ile izliyorlardı: "birbiri ardı sıra gelen toplantılar", "telaş ve zaman kaybı", "şiddetli kararlar" ve "ılımlı olmayan uzun nutuklar", bunların hepsi, ılımlı insanların onlara başarı dilemesini önleyerek, "sonsuz kötülük" yapmaktaydı.[175] Kralcı otoriteler için, bu kafa tutuş, düzenle, manevi ve hattâ fiziki otoritenin kaybı arasındaki mücadeleydi. "Silâhlı ya da silâhsız, Sir" diye yazıyordu Yorkshireli bir kralcı,

---

173 "Bob in Gotham", *Radical Monday* (Newcastle, 1821), s. 4.

174 Bir Gözlemci, *Peterloo Massacre* (Manchester, 1819), s. 46.

175 *Manchester Gazette*, aktaran D. Read, *a.g.e.*, s. 71.

> Manchester'de yapılan türden mitingleri, halkın az ya da çok ayaklanmasından başka bir şey olarak görmüyorum; ve halkın bu ayaklanmalarının eğer devam etmesine katlanılırsa açık bir isyanla sonuçlanacağına inanıyorum...[176]

Birbirini izleyen her gösterinin reformcuların morali üzerindeki etkisi anlıktı. Riayetin duvarlarındaki her çatlaktan itaatsizliğin suyu sızıyordu. Tek tek her dokumacı ya da ayakkabıcının morali, sayıların, ihtişamın ve retoriğin güvencesiyle daha yüksekti. Eğer halkın açık örgütlenmesi bu ölçekte devam etseydi, yönetmek imkânsız olurdu. Peterloo'dan önceki haftalar, onlarca küçük mitinge ve (birbirini izleyen haftalarda) yöresel merkezlerde giderek daha etkili olan gösterilere tanık oldu: Haziran'da Manchester ve Stockport; Temmuz'da Birmingham, Leeds ve Londra..[177] Açık anayasacılık politikası, emareleri açısından komplo ve isyan politikasından daha devrimci olma istidadı gösteriyordu. Wooler ve Hunt, herhangi bir gizli "yazışma" ya da delege sistemi olmadan, ulusal bir hareketi başlatabilecek bir pozisyona gelmişlerdi. Sir Charles Wolseley'in, temsil edilmeyenleri temsil etmek üzere "yasama temsilcisi" olarak (Temmuz'da Birmingham'daki) seçimi, daha da tehlikeli bir gelişmeye işaret ediyordu: Radikal seçmen tarafından atanacak ve Parlamento'ya kafa tutacak bir Ulusal Konvansiyon. Bu artan güç karşısında kalan Eski Ahlâksızlık, reformculara ödün vermek ya da baskı yolunu tutmak seçenekleriyle karşı karşıya bulunuyordu. Ancak 1819 yılında ödün vermek, büyük ölçüde işçi sınıfı reform hareketine ödün vermek demek olacaktı; orta sınıf reformcuları (1832'de de olduğu gibi) henüz daha ılımlı bir ilerleme çizgisi önerebilmek için yeterince güçlü değillerdi. Peterloo'nun oluş nedeni budur.

Şu bir kere daha belirtilmelidir. Çünkü son zamanlarda Peterloo olayının, kısmen önceden hazırlanmamış, kısmen de Manchester'in kendisinin vahim ilişkilerinden kaynaklandığı ama hiçbir anlamda Hükümet'in tasarlanmış bir sindirme politikasının sonucu olmadığı ima edilmektedir. Bay Donald Read, Peterloo'ya

176 Yorkshireli bir Toprak Sahibi, *A Letter to S.W. Nicholl, Esq.* (1819), s. 8.

177 Bkz. Halevy, *a.g.e.*, s. 62-63.

ilişkin, olayı yerel bağlamına oturtma konusunda başarılı çalışmasında şu görüşü savunmaktadır:

> İçişleri Bakanlığı'ndaki belgelerin tanıklığına göre, Peterloo, Liverpool Hükümeti'nin, alt sınıfları bastırmak için kanlı bir tedip hareketi olarak katiyen istenmiş ya da başlatılmış bir olay değildir. Eğer Manchester'deki yöneticiler, İçişleri Bakanlığı politikasının ruhuna sadık kalsalardı bir "katliam" hiçbir zaman olmazdı.

Liverpool ve Sidmouth'un mitingi zora başvurarak dağıtma düşüncesinden yana olup olmadıklarını belki hiçbir zaman kesin olarak bilemeyeceğiz.[178] Ancak, Waterloo'nun cephedeki stratejik önemini nasıl günün haberlerinden anlayamazsak, Peterloo'nun önemini de Manchester'in yerel politikalarıyla anlayamayız. Eğer Hükümet Peterloo'dan gelecek haberlere hazır değil idiyse, hiçbir otorite hiçbir zaman olaydan sonra kendini suç ortağı yapmak için böylesine gayretli davranmamıştır. Onbeş gün içersinde, "kamu barışının korunması için anında, kararlı ve etkili önlemler" aldıkları için yöneticilere Sidmouth'un tebrikleri ve de Kral Naibi Prens'in teşekkürleri iletilmişti. Bir Parlamento Araştırması talebi kararlılıkla reddedilmişti. Başsavcı ve Başsavcı Yardımcısı, yöneti-

178 Read, *Peterloo*, s. 207. Bay Read, Sidmouth'un Peterloo'den oniki gün önceki tarihli, Manchesterli yöneticilere "kalabalığı dağıtmak için herhangi bir çabadan uzak durmaları"nı tavsiye ettiği mektubuna büyük ağırlık tanımaktadır. Ancak, Sidmouth ve yöneticilerce herhangi bir "Peterloo kararı"na ulaşılmış idiyse, bu kararın mitingden önceki hafta özel olarak alınmış olması gerekirdi. Ve de daha sonraki incelemeler için İçişleri Bakanlığı'nın resmî belgeleri arasında bir kayıt bırakılmış olması da pek ihtimal dahilinde değildir. Hobhouse, ve Byng ve Norris arasındaki "özel ve gizli" yazışmalar (H.O. 79.3) garip bir şekilde belirsizdir. "Kayıtlara geçsin" diye olduğu izlenimini veren birkaç mektup, kalabalığa karşı "aceleci" ve zor içeren eylemlere karşı çıkmaktadır (dosyalar 479, 480, 483) ancak daha önce örneği görülmeyen bir beklenti havası vardır ve Norris'e (Manchester Mahkemesi'nin Başkanı) yazışma için özel bir adres verilmiştir (dosya 489) ve Peterloo'dan iki gün sonra Hobhouse, Sidmouth'un Albay L'Estrange'nin "Keşif Kolundaki Hafif Süvari Birliği'ni daha önce hareket etme niyetinde olduğu Plan'a uygun olarak" (dosya 510) kullanmasından memnun olduğunu kaydetmektedir. Benim kanaatim, (a) Manchesterli otoriteler kesinlikle kuvvet kullanmak niyeti taşıyorlardı, (b) Sidmouth, toplantının ortasında Hunt'u tutuklama ve kalabalığı dağıtma niyetlerini biliyordu -buna izin veriyordu- ama yol açtığı şiddete hazırlıklı değildi.

cilerin eylemlerinin yasallığı konusunda "tamamen tatmin olmuşlar"dı. Lordlar Kamarası Başkanı (Eldon), mitingin "açık bir vatana ihanet eylemi" olduğu konusunda "kesin bir kanaate" sahipti; gelecekte "askerî bir hükümetle anarşi arasında tüyler ürpertici bir seçim" görüyordu. Devletin savcıları faillere karşı değil de, Hunt, Saxton, Bamford ve diğerleri gibi mağdurlara karşı harekete geçmişti ve ilk andaki onları vatana ihanetle suçlama düşüncesinden güçlükle vazgeçilmişti. Eğer Manchesterli yöneticiler baskı politikasını başlatmışlarsa, Hükümet de elindeki bütün olanaklara başvurarak bunu desteklemiştir. Hunt, Cartwright, Burdett, Carlile, Sir Charles Wolseley, (*Manchester Observer*'dan) Wroe, (Birmingham'lı) Edmonds, 1819 sonunda tutuklu bulunan ya da yargılanmayı bekleyen pekçok kişiden yalnızca bazılarıydı. Peterloo mahkemesindeki ruhban yargıç Hay, Rochdale'de 2.000 sterlinlik bir yaşamla ödüllendirilmiş. Katliamı protesto eden Earl Fitzwilliam, en yüksek yöneticilik görevinden alınmıştı. 16 Ağustos'un başlattığını Altı Yasa tamamladı. Eğer Peterloo kararı önceden düşünülerek alınmamış idiyse, Hükümet'in beklemekte olduğu bir işaretmiş gibi görünmektedir.[179]

Lord Liverpool, Manchesterli yöneticilerin davranışlarının, tümüyle "basiretli" olmasa da "esas itibariyle doğru" olduğunu açıkladı. "Onları desteklemekten başka alternatif yoktu." Bir noktada çatışma kaçınılmazdı. Ancak onu "basiretsiz"den de beter yapan kendine özgü hunharlığıydı ve bunun açıklanabilmesi için Manchester bağlamına bakmamız gerekir. Manchesterli kralcılarla işçi sınıfı reformcuları arasında olağanüstü bir husumet oluştu. Bu kısmen işçi sınıfı hareketinin olgunluğunun; kısmen ise, büyük ticari ve imalatçı kuruluşların çoğunun kralcı hissiyatı; sendikalara karşı olan düşmanlıkları; Luddculuğun ve 1817'nin mirası; Nadin'in etkisi; Tory ruhbanın ağırlığı gibi bir düzine etkenin bir sonucuydu. "Bu Manchesterli *yeomanlar* ve yöneticiler, düşünemeyeceğiniz kadar hunhar bir grup adamdır" diye yazıyordu Place, Hobhouse'a:

179 Başka kaynakların yanı sıra bkz. C.D. Yonge, *Life of Lord Liverpool*, (1868), II, s. 378, 409, 419-422, 432; H. Twiss, *Life of Lord Eldon*, II, s. 337-340; Wickwan, *a.g.e.*, s. 129-131; Pellew, *Life of Lord Sidmouth*, s. 283 vd.

> Bu adamlardan, "Gözleri kör olsun, haftada yedi şilin onlara çok bile" diyen ve dokumacılarının tezgâhta ne kadar işi olduğunu görmeye giderken yanında iyi besili bir köpek gezdiren bir tanesini tanıyorum... Bir süre önce, "Orospu çocukları, Manchester'in on millik çevresindeki tüm ısırgan otlarını yiyip bitirmişler ve şimdi çorbalarına koyacakları hiçbir yeşillik yok." diyordu. Benim öfkem karşısında, "Gözleri kör olsun, onları düşünmek zorunda mısın? Ben onları düşünsem, sana bu malları o kadar ucuza satabilir miyim?"

"İnsanları kestiler ve üzerlerinde tepindiler; ve bu iş aynen otlaktaki karaçalıları kesip üzerinde dolaşmanın verdiği sonucu verecektir."[180] Peterloo'dan bir hafta önce *Manchester Observer*'da bir yazar, "Manchester'in resmî Beyefendileri"ne sesleniyordu: "Danton, Marat ve Robespierre'in daha despotik, daha tiranca bir tayfa oluşturan kana susamış partizanlarına karşı çıkıyorum."[181] Peterloo'dan bir ay sonra, ruhbandan bir yönetici, Mahkeme'nin kendisine sağladığı ayrıcalıktan yararlanarak sanıklara hitap ediyordu:

> Sizlerin edepsiz reformcuların daniskası olduğunuza inanıyorum. Siz reformculardan bazılarınız asılmalı ve bazılarınız kesinlikle asılacak - ip çoktan boyunlarınızda...[182]

Yakın zamanlardaki değerlendirmelerde, Peterloo hakkında, her nasılsa gözden kaçan iki nokta var. Birincisi, o gün fiilen ortaya konan kanlı şiddetti. Peterloo, gerçekten bir *katliamdı*. Olayların saat saat gelişmesini bir kere daha aktarmamıza gerek yok.[183] Ama, talim yapan dokumacıların kafasında ne olursa olsun, Hunt, "sükûnet ve düzen" ve "*düzgün, sağlam* ve *ılımlı* bir tavır"

---

180 Wallas, *a.g.e.*, s. 141.

181 *Manchester Observer*, 7 Ağustos 1819.

182 *The Times*, 27 Eylül 1819.

183 Bkz. Bamford, Prentice ve J. E. Taylor'un anlattıkları; *The Times*'dan Tyas'ın, *Leeds Mercury*'den Baines'in ve Sherwin'in *Political Register*'inden Carlile'ın haberleri; Henry Hunt'ın *Yargılanması*'na katılanların ve tanıkların anlattıkları; *Inquest of John Lees* (Oldham) ve Albay Birley'e karşı eylem; F.A. Burton, *The Story of Peterloo* (1919) ve *The Three Accounts of Peterloo* (1921), ve (savunma olarak) [Francis Philips], *An Exposure of the Calumnies &c.* (1819).

talebine uyulacağının garanti edilmesinden sonra, olaydan bir hafta önce etkin olarak kendini ortaya koydu. Grupların liderleri adamlarını her türlü provokasyona kulak asmamaları konusunda uyardılar. Pekçok değnek ya da "baston" geride bırakıldı. Çok fazla sayıda kadın ve çocuğun olması, reformcuların bütün İngiltere'nin izlediğini bildikleri mitingin barışçı niteliğine çok güçlü bir kanıttı. Saldırı işte bu kalabalık üzerine korkunun zehriyle yapılmış bir saldırıydı.

Ama bu korku (ileri sürüldüğü gibi) bir kalabalık tarafından kuşatılan kötü süvarilerin korkusu değildi. Sınıf nefretinin korkusuydu. Düzenli askerlerden (Hafif Süvariler) daha fazla hasara yol açan *Yeomanlar*dı: at üstündeki Manchester imalatçıları, tüccarlar, pub sahipleri ve dükkâncılar. *Yeomanlar*da (bir orta sınıf reformcunun tanıklığına göre) "siyasî hıncı tam anlamıyla çılgınlığa yaklaşan bireyler vardı".[184] Pankartları izleyenler, konuşmacıları adlarıyla bilenler, eski hesapları görmek isteyenler ve zaferlerinden sonra toplanıp tezahürat yapanlar bunlardı. "Bir orada bir burada vızıldıyorlardı" diye açıklıyordu bir pamuk ipliği bükücüsü; "herhangi birisi 'merhamet' diye bağırdığında, 'Kahrol, seni buraya kim çağırdı' diyorlardı." Alanda yaşanan karmaşanın havasını aşağıdaki türden bir pasajdan duyumsayabiliriz:

> Ben Özgürlük Takkelerinden bir tanesini kaptım. Süvarilerden birisi peşimden geldi ve onu istedi; vermeyi reddettim. İki süvari daha geldi ve meselenin ne olduğunu sordular; birincisi bu herif şu Özgürlük Takkesini vermiyor deyince, ötekilerden birisi 'Allah onu kahretsin, kes onu' dedi. Bunun üzerine ben kaçmaya başladım... Süvarilerden birisi Saxton'a kılıç salladı ama onun atı huysuzlandı ve ıskaladı. Sonra bir diğerine bağırdı, "Saxton şurada, Allah kahretsin, biç onu." Öteki, "Ben yapmayacağım, onu sana bırakıyorum." Watson sokağının sonuna geldiğimde, on ya da oniki tane gönüllü süvariden (*Yeoman* süvarileri) ve iki tane de hafif süvariden gör-

184 J. E. Taylor, *a.g.e.*, s. 175-176. Hunt, 16 Ağustos'ta bizzat eylemde bulunan *Yeoman*'ların mesleklerine ilişkin bir liste yayınladı: bunlar pub sahiplerinin ve imalatçıların oğulları, bir şarap taciri, bir komisyoncu, bir dans ustası, bir peynir toptancısı, bir kasap vs.; *Address to Radical Reformers*, 29 Ekim 1822, s. 13-16. Ayrıca bkz. D. Read, *a.g.e.*, s. 81.

düm, birbirine sokulmuş insanları kesiyorlardı. Hafif süvarilerin komutanlarından birisi kendi adamlarına doğru atını sürüp, kılıçlarını çeldi ve "Kahrolasılar, böyle ne yapmak istiyorsunuz?" Daha sonra *Yeoman* süvarilerine bağırdı, "Beyefendiler, ne yapıyorsunuz, insanlar sıkışmışlar." Bir an için tereddüt ettiler ve subay alanın bir başka kısmına atını sürer sürmez işlerine devam ettiler.[185]

Bunun için sınıf savaşından başka terim yoktur. Ama bu acınacak bir şekilde tek yanlı bir savaştı. Sıkışmış, kaçabilmek için birbirinin üzerine basan insanlar, alanın iyice uçlarına sürülene kadar hiçbir misilleme girişiminde bulunmadılar; sokaklara ve avlulara doğru takip edildiklerini gören kısıtlanmış bazı kişiler, kendilerini takip edenlere tuğlalar fırlattılar. Onbir kişi olay yerinde ya da aldıkları yaralardan öldü. O gece Manchester'den çıkan her yolda yaralılar görülüyordu. Peterloo Yardım Komitesi, 1819 sonu itibariyle, alanda yara alanlardan 421 kişiye yardım yapıldığını kesin olarak belirledi (ayrıca 150 olay için hâlâ araştırma yapılması gerekiyordu). Yaralıların 161'i kılıç yarası almıştı, diğerleri kalabalığın ya da atların ayakları altında yaralananlardı. Yarahların 100'den fazlası kadın ya da çocuklardı. Sahtekârlar çıkmış olabileceği gibi, yaralandığı halde, ya yaralarının hafif olması ya da taciz edilmekten korktukları için yardım talep etmeyen çok sayıda insan da vardı.[186] Alandan, Bamford'un çizdiği unutulmaz tablo ile ayrılabiliriz:

> On dakika içinde... alan boşalmış ve neredeyse terk edilmiş bir görünüm almıştı... Hafif Süvariler kalmışlardı, bir de birkaç kırılmış ya da kılıçla kesilmiş bayrak değneği dikiliydi, birkaç yırtılmış ya da kılıçla parçalanmış pankart sallanıyordu; alanın her yerine serpilmiş takkeler, boneler, şapkalar, şallar ve ayakkabılar ve erkek ya da kadın giysilerinin başka parçaları, çiğnenmiş, yırtılmış ve kanlı. *Yeoman* süvarileri atların-

185 *Inquest on John Lees* (1820), s. 70, 180. Bunu *The Times*'dan Tyas'ın anlattıklarıyla karşılaştırınız: "İki *Yeoman* süvarı neferi atlarını Saxton'a doğru sürdü. Orada.. o serseri Saxton; 'onu ortadan biç.' 'Hayır' diye cevap verdi ötekisi, 'Ben yapmayacağım, onu sana bırakıyorum.' Adam derhal Saxton'a hamle etti."

186 J. E. Taylor, *a.g.e.*, s. 170.

dan inmişlerdi kimisi atlarının kolanını gevşetiyor, kimisi teçhizatını düzeltiyor ve kimisi de kılıçlarını siliyordu...[187]

Peterloo hakkında her nedense tanımlama dışı bırakılmış ikinci nokta ise, psikolojik etkileri ve çok yönlü yansımaları açısından hareketin *büyüklüğü* olmuştur.[188] Britanya siyasal ve toplumsal tarihinde hiç kuşkusuz geliştirici bir deneyimdir. Bir kez daha, aynen Pentridge'de olduğu gibi, kısa ve uzun dönemli dolaylı sonuçları söz konusudur. İki gün içerisinde bütün İngiltere olayı biliyordu. Bir hafta içersinde, katliamın her türlü ayrıntısı birahanelerde, şapellerde, işliklerde ve evlerde tartışılıyor, eleştiriliyordu. İlk başta herhangi bir açık tepki biçimini ayrıştırabilmek zordur. Reformcular ve onları destekleyenler arasındaki temel düşünce endişe değil ama kızgınlık, nefret ya da merhametti. Daha alanda iken, (kriz anında elinden gelenin en iyisini yapan) Henry Hunt'ın Peterloo'nun Radikaller için manevi bir zafer olduğunu sezdiği anlaşılmaktadır. Bizzat kendisi de *Yeoman* süvarilerinin şiddetine marûz kalmıştı. Tutuklanmasından sonra özel zaptiyeler tarafından sıra dayağına çekilmişti: General Clay "Yönetici'nin evinin merdivenlerini çıkarken her iki eliyle kavradığı kalın bir sopayla kafasına vuruyordu", bir darbe ünlü beyaz şapkasına geldi ve "onu yüzüne yapıştırdı." Bu muameleye rağmen evden çıkarken (önyargısız bir rakibin hatırladığına göre):

> Yüzünde bir zafer gülümsemesi gördüğümü sanıyorum. Birisi (sanıyorum Nadin'di) koluna girmek istedi ama kendisini geri çekti ve bir tür fısıldama halinde: "Hayır, hayır, bu gereğinden fazla iyi bir şey olur" dedi...[189]

Lancashire'de birkaç gün boyunca en çok konuşulan şey intikamdı. Manchester sanki sıkıyönetim altındaymış gibi görünüyordu; ayaklanmalar oluyordu, ve "kırsal" ahalinin askerî düzen içinde ilerlediği dedikoduları yayılıyordu. Bamford, tırpanların bilendiğinden ve "eski baltaların... tornavidaların, paslı kılıçların,

187 Bamford, *a.g.e.*, s. 157.

188 Buunla birlikte, Peterloo sonrasının yararlı bir değerlendirmesi için bkz. Read, *a.g.e.*, Bölüm IX-XVI.

189 F.A. Bruton, *Three Accounts of Peterloo*, s. 20-21, 68.

yabaların ve çivilerin" hazırlandığından söz ediyordu.[190] Ancak Ağustos'un sonuna gelindiğinde, ayaklanma güdüsü, ülke çapındaki çok güçlü manevi destek olgusunca kontrol edildi ve dengelendi. Sözcüğün kendisi "Peter-Loo",* duyguların durumunu, son derece merhametsiz, müstehzi bir güvenle, başka her türlü kanıttan daha iyi ortaya koyuyor. İzleyen haftalarda, Radikal basının fırtınası, Cruikshank ve Hone'un taşlamalarıyla iyice kabardı; Manchester "kasapları" yalnızca Hunt ve Wooler'ın tam yol özgürlükçü retoriği ile değil, katlanması daha zor olan acı alay ve istihzalarla karşı karşıya geldi. *The Political House That Jack Built*, "parçalanan lime lime edilen BU İNSANLAR'dı" diye yazıyordu:

Doğduğu güne lanet okuyan
Katlanılması güç vergiler yüzünden,
Ve akşamdan sabaha yardım için dua eden
Nafile yere her türden Dilekçe veren,
Reform için barışçı bir şekilde toplananlar,
Yeoman Süvarileri tarafından kılıçtan geçirildi.
Ve her yanı kırpılmış ve traşlı
Her yanı nişanlarla kaplı sefil ADAM'ın;
Zarif bir şekilde boyun kıran,
Peruğu, yakası, kordonu pek *şık*
Devleti ve hazinesini dalavereci ve aptallara teslim eden
Ve Britanya gözyaşları içindeyken, zevk için yelken açan
ALTMIŞLIK ZÜPPE'nin teşekkürünü kazandı...

Kral Naibi Prens'in Parlamento'nun açılışındaki konuşması bile bir başka taşlamaya konu yapılmıştı:

Ama Bak Hele!
FİTNE ve İHANET ortalığı kapladı
Tezgâhların, Jenny çıkrıklarının, bükümcü tekerlerinin
Rahminde büyüyen o karanlığın küçük şeytanları
Lunashire'de
Aman Tanrım!
L—dlarım ve B—fn———m, korkacak çok nedenimiz var!

190 *A.g.e.*, s. 163; ayrıca bkz. *Independent Whig*, 22 Ağustos 1819.

(*) Peter, sözcüğü isim olarak Papa, fiil olarak tavsamak, gevşemek anlamlarına geldiği gibi, Loo sözcüğü de helâ anlamına gelmektedir - ç.n.

Reform, Reform diye bağırıyor domuz sürüsü
Kuşkusuz isyan, kan ve ayaklanma istiyorlar,
Cüretli reziller ! Sizler, Lordlarım ve Ben,
Biliyoruz ki onların layığı sessizce aç bırakılmak...[191]

Peterloo, "özgür doğmuş İngiliz"in her türlü inanç ve önyargısına - özgürce konuşma hakkına, "adil olma" talebine, savunmasız olana saldırmama tabusuna ağır bir tecavüz oldu. Bir süre için Ultra-Radikaller'le ılımlılar, Whiglerin de katılmak istediği bir protesto hareketi için aralarındaki farklılıkları gömdüler. Protesto toplantıları düzenlendi: Dr. Watson'un Başkan, Arthur Thistlewood konuşmacı olduğu Smithfield toplantısı 29 Ağustos'ta; konuşmacılar arasında Burdett, Cartwright, Hobhouse ve John Thelwall'ın bulunduğu çok daha büyük bir toplantı 5 Eylül'de Westminster'de yapıldı.[192] On gün sonra Hunt Londra'ya muzafferane girişini yaptığında, *The Times* sokaklarda 300.000 kişinin olduğunu tahmin ediyordu.

Peterloo'ya ilişkin haberlere karşı ortaya konan tepkileri inceleyen hiç kimse, "özgür doğmuş İngiliz"in geleneğinin yalnızca kavramsal olduğunu düşünemez. İzleyen aylarda, siyasal çelişki sertleşti. Kimse tarafsız kalamıyordu; Manchester'in kendisinde "kralcılar" son derece tecrit edildiler ve yanlarına (dalkavukça açıklamalarla) Methodistler'den başka halk desteği olan hiç kimse yanaşmadı.[193] Ancak, *gentry*'den ve profesyonellerden Peterloo nedeniyle şaşkına dönen pekçok kişi vardı, ama bunların aynı zamanda halkın yapacağı *başka* büyük gösterileri davet etmek gibi bir niyetleri de yoktu.[194] Böylece, Peterloo'dan sonra, "intikam" çığlıklarının yerini eski anayasacı protesto biçimlerine bırakan etkili hareket, başlatıcısı ve niteliği itibariyle yine büyük ölçüde işçi sınıfı kaynaklıydı.

---

191 W. Hone (Cruiksank'la birlikte), *The Man in the Moon* (1819).

192 *Independent Whig*, 29 Ağustos, 5 Eylül 1819.

193 H.O. 42.198. Manchester Pazar Okulu Komitesi (24 Eylül 1819'da) beyaz şapka giyerek ya da radikal rozet taşıyarak toplantıya katılan tüm çocukları okuldan çıkarmayı kararlaştırdı. Bununla birlikte Methodistler içindeki görüş ayrılıkları için D. Read, *a.g.e.*, s. 203'e bkz.

194 İstisnalar vardı: örneğin Yorkshire ve Norfolk'ta Whiglerin himayesinde protesto gösterileri düzenlendi.

Eğer Peterloo kamusal toplantı hakkını engellemek niyetiyle yapılmış idiyse, tam tersi sonuçlar verdi. Öfke, daha önce hiç bu tür örgütlerin olmadığı yerlerde radikal örgütlenmeyi kışkırttı ve o zamana kadar "kralcı"ların etkisinde olan yörelerde açık hava gösterileri düzenlendi. Wolverhampton yakınlarındaki Coseley'de, Kara Memleket'in o kısımlarındaki ilk Siyasal Birlik kuruldu. "Hoşnutsuzluk" bir yerel Yargıç'ın yakınmasına göre;

> kesinlikle ıstıraptan kaynaklanamazdı çünkü istihdam ve Ücretler açısından madenlerde ve demir işletmelerinde çalışan işçiler, muhtemelen, krallığın başka yerlerindeki işlerde çalışan işçi sınıfından daha iyi bir durumdaydı.[195]

Harekete en büyük katılım, Newcastle ile Northumberland ve Durham'ın maden ocağı işçilerinden geldi. Burada, 1790'lardan beri (Bewick ve onun esnaf ve zanaatkâr arkadaşları ve de güçlü yardım dernekleriyle sendikalar) süregelen Radikalizm geleneğine rağmen Kilise ve Kral grubu Şehir Meclisini kontrol ediyor ve reformcuları açık örgütlenmeden alıkoyuyordu. "İngiltere'nin bu kısmının ahalisi son derece pasif ve ruhtan yoksun olduğu için" diye yazıyordu *Independent Whig,* uzun zamandan beri "Pitt hizbinin övündüğü bir yerdi." 1819 Temmuz ve Ağustos'unda Radikal "Okuma Dernekleri" (*Black Dwarf*'ın salık verdiği modele göre) Siyasal Protestanlar'ı oluşturdular. Peterloo'dan sonra bütün yöre Reformculardan yana geçmiş görünüyordu. 11 Ekim'de (Belediye Başkanı'nın izniyle) bir açık hava protesto gösterisi düzenlendi. Kömür ticaretinin görece sürekliliği ve bazı ocak görevlilerinin katılacak olanları işten çıkaracağı tehdidi nedeniyle katılmaların sınırlı olması bekleniyordu. Oysa,

> Kuzey'den, Güney'den, Doğu'dan, Batı'dan RADİKALLER altışarlık sıralar halinde

"Johny Cope, sen artık yürüyor musun?"u çalan bandonun eşliğinde kasabaya akıyordu.

Elli ila yüz bin insan "sanki büyülenmiş gibi" yürümüye başla-

195 H.O. 42.198. Komite iki fırıncı ve birer demirci, maden kömürü acentesi, demirhane ustası, kömür madeni işçisi, küçük çiftçi ve ayakkabıcıdan oluşuyordu.

dı ve gözlemciler, "Düzen, Ruh, Birlik" talimatlarına yalnızca madencilerin değil, Sunderland ve Shields'den denizcilerin de uymasına şaşırıp kaldılar. Sekiz mil yürüdükten sonra Shields grubu, "günün ahengini bozacak herhangi bir şey yapmamaya... kararlı oldukları" gerekçesiyle "kendilerine sağlanan bir fıçı ale'ye" el sürmeyi reddettiler. Konuşmacılar arasında bir dokumacı, bir öğretmen, bir terzi, bir matbaa ustası, bir kitapçı ve bir ayakkabı tamircisi vardı. Newcastle'ın ilk açık hava siyasî toplantısı olduğu iddia edilen bu "Radikal Pazartesi"den sonra şehir, önde gelen üç ya da dört Radikal ve Chartist merkezden birisi olma durumunu bir daha hiç kaybetmedi. İzleyen birkaç hafta içinde, canlanmacı kampanyanın sürati içinde çevredeki endüstri köyleri ve limanlarında radikal "sınıf"lar oluşturuldu: Jarrow, Sheriff Hill, South Shields, Winlaton, Sunderland: "karşılaştığın her madencinin şapkasında bir *Black Dwarf* görüyordun". Kargaşa Piskopos Wearmouth'un madencilerine kadar yayıldı ve Piskopos (çılgına dönmüş bir yönetici olarak Sidmouth'a) "Radikal olarak bilinen Esnafın madencilere tüketim Maddelerini temin etme konusunda garanti verdiklerini" yazıyordu.[196]

Bu tehdit karşısında Newcastle kralcıları Silâhlı Dernek kurdular. Silâhlı Dernek'e karşı madenciler ve haddehane işçileri de silâhlanmaya başladılar. Bunlar iç savaşın ilk hazırlıklarıydı. Bizler, Bamford'un Peterloo'ya ilişkin olarak çizdiği, birkaç öfkeli dışında, ağırbaşlı ve soğukkanlı tepki manzarasından gereğinden fazla etkilenmiş bulunuyoruz. Zira Ekim ve Kasım aylarında bizzat Radikal anayasacılığın kendisi devrimci bir değişim geçirmişti. Eğer rakipleri silâhlanıyor ve anayasaya aykırı hareket ediyorlarsa, o zaman onlar da (Binbaşı Cartwright'ın uzun süredir savunduğu) her vatandaşın silâh taşıma anayasal hakkını kullanacaklardı. Eğer toplantıları basılıp dağıtılacaksa, o zaman onlar da bu toplantılara savunma araçlarıyla katılacaklardı. Bellibaşlı araçları mızraklar, ucuna (cepte taşınan) keskin bir bıçak takılan kalın değneklerdi. Bıçaklar, Newcastle, Sheffield, Birmingham ve Manc-

196 *A Full Account of the General Meeting of the Inhabitants of Newcastle* (Newcastle, 1819); "Bob in Gotham", *Radical Monday*; *Black Dwarf* ve *Newcastle Chronicle*; *Durham Advertiser*, aktaran *Politial Observer*, 19 Aralık 1819; H.O. 42.198; *Independent Whig*, 17 Ekim 1819; R. G. Wearmouth, *a.g.e.*, s. 102-103.

hester'de çokça bulunan küçük demirci dükkânlarında, (reformcunun imkânlarına göre 1 şilinden 3 şiline kadar, farklı boylarda) kolayca yapılabiliyordu. Bir gözü *Black Dwarf*'ta, diğer gözü hızla gelişen pazarda olan, Naaman Carter adında Manchesterli bu tür bir *girişimci*'ye ilişkin kimi bilgilere sahibiz. Carter, o kadar pervasızdı ki, muhbir "Y" olarak da istihdam edilmiş birisini kendisine seyyar satış memuru olarak tutmuştu. (Bu adamın görevi, hanlarda ve gizli içki satılan yerlerde dolaşıp mızraklara müşteri aramak ve mızrak ucuna takılan bıçakları satın alanlardan ödeme taksitlerini toplamaktı.) "Y"nin koşullara bağlı ve çoğu kez konuyla ilgisiz anlattıkları şeyler, kolay kolay uydurma diye gözardı edilemez. Bir keresinde, Radikal bir demirciye başvurduğunda;

> Onu ve karısını kavga ederken buldum. Ona Pazar günü kavga etmenin aptallık olduğunu söyledim, Pazartesi gününe kadar kavgaya ara verip, o zaman kavgaya devam edebileceklerini belirttim. Karısı, ben sana yenilmeyeceğim dedi, mızrak yaptığın için seni hapse sokturacağım. Adam karısını kapıdan itip tekmelerken, kadın bunları söylüyordu...

Ancak Naaman Carter'ın evliliğe ilişkin sorunları yoluna koyma girişimi Kasım'ın ilk haftasında büyük gelişme gösteren mızrak ticaretini etkilemiyordu. "Y", (bir müşterinin) "Prens ve o kulamparaların her birisi için yeterli" dediği numunelere pekçok müşteri buluyordu. Müşterilerinden bir tanesi de Bamford'dan başkası değildi. "Y"nin raporlarında Bamford yirmi yıl kadar sonra kendi çizdiği portresinden oldukça farklıydı. İşlemlerin yürütüldüğü gizli içki satılan bir dükkânda Bamford kadeh kaldırıyordu: "Özgürlük Ağacı Cehenneme dikilsin ve Manchester'in kanlı Kasapları da o ağacın Meyvesi olsun!" Yasadışı yapılan içkinin dumanları tüterken, arkadaşlarından birisi, Manchester kasaplarını, "bir güzel mızraklayacaklarını ve eve gidip Allah onu kahredene, elleri patlayana kadar çalışacağını ve Britannia'yı söyleyeceğini ve Şeytan'ın hepsini alıp götüreceğini" söylüyordu.[197]

İmalatçı yörelerde bu duyguların yaygın olduğundan kuşku duyulamaz. Birmingham'dan kuzeye "çanak-çömlek taşıyan ara-

197 "Y"nin Manchester Idare Memuru'na sözlü olarak anlattıkları, 6 ve 8 Kasım 1819, H.O. 42.198 içinde.

balar" içinde tabanca sokulduğu yolunda dedikodular dolaşıyordu. Ekim ve Kasım aylarında Newcastle, Wolverhampton, Wigan, Bolton, Blackburn gibi kasabalardan, silâhlanıldığı, talim yapıldığı ve silâhlı gösteri yapıldığı yolunda raporlar geliyordu. Halifax'lı reformcular, Kasım ayında Huddersfield'deki bir toplantıdan dönerken, "sekiz ya da on kişilik saflar halinde, müzik eşliğinde, ellerinde altı ya da yedi bayrak ve yakılmış mumlarla yürüyorlardı; pekçoğunun elinde sopalar vardı..." Bir noktada "bağırıyorlar ve tabanca ile havaya ateş ediyorlardı." Burnley'de bir gösteriye, yöneticilerin katılmamaları yolunda pankartlar asılmış olmalarına rağmen, on ya da onbeş bin kişi katılmıştı. Başlarında, üzerinde "Düzen, Düzen" yazan bir tahta parçası taşıyorlardı ama burada da "tabancalar ateşlenmişti." Halifax'da daha önceki bir toplantıda, yazılmış olan kırk bir pankarttan birisi şöyle idi: Yük altında olduğumuz için homurdanıyoruz, kurtarılmayı bekliyoruz... Ama bir Jübile umuduyla neşeleniyoruz." (Beklenen Jübile Üçüncü George'un jübilesi değildi.) Bir başkasında şunlar yazılıydı: "Bir insan ki, başka bir adamın kanını akıtır, onun kanı akıtılacaktır." Ripponden'den gelen grup, tezgâhı başında yarı aç bir dokumacının resmini taşıyordu: "Yoksul adamın emeği ona, zengin adamın mülkü kadar değerlidir." Sheffield'de, bandonun çaldığı, "Saul'da Ölüm Marşı" ve "İskoçlar Wallace'i Niye Öldürdük?" eşliğinde muazzam bir kalabalık Brocco'ya yürüdü.[198]

Ancak 1819 Aralık'ının sonlarına gelindiğinde hareket tam bir çöküş halindeydi. Bunun için iki neden vardı: Radikal liderler arasındaki bölünme ve Altı Yasa'nın baskısı. Birincisi, henüz başarılı bir şekilde açıklığa kavuşturulmamış karmaşık bir hikâyedir. Londra'daki Radikal örgütlenmenin her zaman zayıf ve belirli bir özelliğe sahip olmadığına değinmiştik. Londra'da 1818 yılında ve 1819'un ilk aylarında, Orta İngiltere'nin ve kuzeyin Siyasal Birlikleri ve Protestanlar'ı gibi herhangi tutarlı, merkezî bir örgüt yoktu. Faaliyetler çoğu kez *ad hoc* yürütülüyordu: "Bay Wooler'ın dostları"nın toplantısı ya da "Crown and Anchor"da özel yemek.

198 "Papers Relative to the Internal State of the Country", *Parliamentary Debates*, XLI (1820, yöneticilerin raporları vs.'den sansayonal bir seçme); H.O. 42. 198; E.J. Taylor, *a.g.e.*, s. 102-134; *Briton*, 11 Kasım 1819; *Independent Whig*, 10, 17, 31 Ekim 1819; Halevy, *a.g.e.*, s. 66.

1818'deki iki Westminster seçimi, Burdett'i destekleyenlerle (Burdett, Cartwright, Cobbett ve Hunt'un önerilerine karşın, önce bir bankacı dost Kinnaird'i ve ikinci aday olarak da John Cam Hobhouse'u desteklemekte ısrar ediyordu) diğer Radikal gruplar arasında pekçok görüş ayrılığına yol açmıştı.

Spa Field fiyaskosuna rağmen, Dr. Watson ve Thistlewood, Londra'daki halkçı radikalizmin merkezindeki en kararlı girişimlerin içinde yer alıyorlardı. Eğer yine bir diğer iyi yerleştirilmiş muhbirin (John Williamson) raporlarına inanmak gerekirse, Thistlewood ve Preston, 1817 sonbaharında yeni bir tertip girişimin kaynaklarını bir kere daha oluşturmaya başlamışlardı.[199] Pentridge ayaklanmasının sonrasında güç duruma düşmüşlerdi. Spitafields'de ıstırap artık o kadar fazla değildi. Eylül ayında (Williamson'a göre) Preston, "Spitafields'a gittiğini... eski arkadaşlarından iki ya da üçünün iş bulduğunu ve kendisi gibi adamlardan hoşlanmadıklarını gördüğünü" söylemişti. Onun "nutku"nu dinlemek yerine tezgâhta çalışmayı sürdürmüşlerdi. Thistlewood bir gece toplantısından diğerine koşuyordu. Paris'te, 1790'larda iltica etmiş bir İngiliz'den para alınacağı yolunda muğlak laflar ediliyordu. Yeminler edildi ama örgüt, "Preston, hareket geçmeden üç saat öncesine kadar kimse planlarının ne olduğunu bilmemesi gerektiğini" söylediği için çok küçük kaldı. Preston (1817 Aralık'ında) Birmingham'a kısa bir ziyarette bulundu ve oradaki adamların "hevesli" olduklarını bildirdi. Williamson'un kendisi, Thistlewood tarafından bir kışlayı keşfe gönderildi ve orada kaç top olduğunu öğrendi. Ancak, isyancı fantazyaların dışında grubun fiilen aldığı yol çok azdı. Lord Sidmouth'a endişe verecek okuma malzemesi sağlıyorlar, bir iki taverna grubu kurmuş bulunuyorlar ve Londra kalabalığının yaptığı bir iki gösterinin çığırtkanı olarak eylem yapmış oluyorlardı.[200]

---

199 *Sherwin'in Political Register*'ine göre (13 Eylül 1817), Bartholomew Panayıryla aynı zamana rastlayacak bir ayaklanmanın planlandığı dedikoduları üzerine otoriteler paniklemişti. Dört süvarı alayı davet edildi ve Belediye Başkanı "istiridye teknelerinde, sosisçi dükkânlarında ve zencefilli çörek sepetlerinde" silâh aradı. Bu olayın ayrıntıları için bkz.H.O. 40.7 ve 8.

200 Bkz. Williamson'un ifadesi, 18 Aralık 1817; Thistlewood, "Carlile yarın yargılanacak ve ona üç kez tezahürat yapabilmemiz için olabildiği kadar büyük bir kalabalıkla oraya geleceğimizi umuyorum" dedi. T.S. 11.197.

Dr. Watson hâlâ Thistlewood'la ilişkisini sürdürürken, muhtemelen bu tertip girişiminde bir rol almadı.[201] 1818 Şubat'ında Sidmouth, yargılama yoluna gitmeden Thistlewood'u aradan çıkarmak için uygun bir yol buldu. Thistlewood, kamusal ve özel hoşnutsuzlukların karıştırıldığını ileri sürdüğü ve İçişleri Bakanı'ndan bir "tarziye" beklediğini yani onu düelloya davet ettiğini belirten bir açık mektup yayınlamıştı. Sonuç olarak, barışı ihlâl eden bir kişi olduğu gerekçesiyle King's Bench hapishanesine kapatılmış ve oradaki masraflarını da Lord Sidmouth kendi kesesinden ödemişti. 1819 yılında Radikal Londra yeniden uyandı; yirmi kadar taverna grubu ve tartışma derneği (kimileri kendilerini Birlik Dernekleri olarak adlandırıyordu) kuruldu. Bir kere daha Watson bir tür merkezî örgüt kurmaya kalkıştı ve 1819 Yazında, o sırada serbest bırakılmış ve bir *coup d'etat* tertipleme düşüncesine arkasını dönmüş ve anayasal ajitasyonu kabul etmiş görünen Thistlwood da kendisine katıldı. 1819 yazına gelindiğinde, Londra'da "İkiyüzler Komitesi" adıyla bir örgüt kuruldu.[202] Haziran'dan Ekim'e kadar Watson, Thistlewood, Preston ve Waddington, özellikle çalışan insanlar arasında en aktif ve etkili liderlerdi. Eski Jakoben hatip John Gale'in desteğine olduğu kadar, Carlile'ın *Republican*'ının, *Cap of Liberty* ve *Medusa*'nın desteğine sahiptiler. Peterloo'dan sonra Hunt'ın Londra'ya girişinin başarılı hazırlıklarını örgütleyen "İkiyüzler Komitesi"ydi ve Hunt'un şişmiş gururu ve siyasal müşkülpesentliği karşısında feraset ve kendine hâkim olma becerisi gösteren "Doktor"un bizzat kendisi, karşılama seremonilerini düzenlemişti.

1820'de, Cato Sokağa Suikastı'ndan sonra, Londra Radikal "yeraltı"sının merkezi olarak görülen "Radikal Komite Odası"nı rakip bir gözlemci şöyle aktarıyor:

> bir grup kuşkulu, kötü bakışlı adam oturuyordu... küçük bir yemek masasının sağ yanında Bay——vardı, önünde bir kitap, kimi kâğıtlar ve basılı öneriler; Bay ——'nin önüne konanla bardaki mumdan gelen ışıktan başka ışık olmadığı için

201 Williamson'un ifadesi, 27 Eylül 1817 (T.S. 11.197): "Watson geldikten sonra Thistlewood pek fazla bir şey söylemedi. Sanıyorum Watson'u sevmiyor." Ayrıca, 11 Şubat 1818, H.O. 40.9.

202 *Medusa*, 31 Temmuz 1819. Ayrıca bkz. *Independent Whig*, 12 Eylül 1819.

etraf karanlıktı; içeri giren bir yabancı orada gördüğü suratları daha sonra dışarıda görse tanıyamazdı. Sağ tarafta küçük bir istirahat salonu vardı; burada bir akşam bir özel komite toplandı ve başka kimse alınmadı. Burası en gizli muamelelerin yürütüldüğü odaydı; Bay Thistlewood ya da Dr. Watson, iş için oraya gelmiş olanlarla görüşmek üzere sürekli aradaki hole çıkıyordu. Yukardaki çok büyük bir odada, bir akşam yüzden fazla kaba görünüşlü adam toplanmıştı; orada derneğin gevşek üyeleri ve açık komite toplanmıştı... Burada izleyecekleri yol vs. kararlaştırılıyordu; ...bayrakları burada saklanıyordu; daha özel meseleler ise aşağıdaki istirahat salonunda görüşülüyordu.[203]

Böyle bir merkez, hiç kuşkusuz Hükûmet casuslarının sürekli ilgi konusuydu. Ama bundan yaptıkları işlerin tümünün saçma olduğu çıkmaz. Londra'lı "Ultra"Radikaller, Peterloo'dan sonra çok zor bir durumla karşı karşıyaydılar. Ekim ayında *The Cap of Liberty*, "Reform kansız başarılamaz" diye açık açık yazarken, daha ılımlı *Medusa* şunları yazıyordu:

> Krallığın her yerinden gelen bir Posta yoktur ki, sürekli olarak silâh taşıma zorunluluğunun yeni ve çarpıcı bir örneğini ortaya koymasın.[204]

Carlile (iki yıl sonra) bu döneme ilişkin tüm yazılarının mesajını şöyle özetliyordu: "Reform, mevcut otoritelerin artık onu önlemeye gücü yetmez bir hale gelince gerçekleştirilebilir; daha önce değil..."[205] Ayrıca, Peterloo'dan sonraki iki ay, ulusal liderliğin zayıflığını tam manasıyla ortaya koymuştu. Hunt'ın pısırıklığı ileri derecedeydi. Peterloo'dan sonra sahnenin ortasını işgâl ediyor ve hem reformcular, hem de otoriteler onun davranışlarını endişe ile izliyordu. Bu ise onun gururu için tam bir ziyafetti. Peterloo tam bir kişisel küçük düşüş, Lancashire ve Londra'daki geçit törenleri ise kisisel zaferler olabilirdi. Londra gösterilerinin onu-

203 G.T. Wilkinson, *The Cato Street Conspiracy* (1820), s. 56-57.

204 *Medusa*, 9 Ekim 1819.

205 R. Carlile, *An Effort to set at rest some little disputes and misunderstandings between the Reformers of Leeds* (18121), s. 10.

rundan Watson'un da bir pay almasından nefret ediyordu; Komite'nin benimsediği rotaya karşı çıkıyor ve karşılamaya gelen Londralıların yarım gün bekletilmesine neden oluyordu. (Zaten 1818 Westminster seçimlerinde kötü muamele gördüğü ve kürsülerde yuhalandığı için Londra'ya hıncı vardı.) Hoşgeldin yemeğine başkan olarak seçilen Gales Jones için Watson ile kavga ediyor ve herkesin ortasında ona "Sen herkesin işine karışan lanetli bir işgüzarsın; niye Başkanlığı ben ve o geldikten sonra da Sir Franciss Burdett yapmıyoruz?" diye bağırıyordu. Daha sonra para meseleleri yüzünden kavga etmeye başladı. Lancashire'de, en sevdiği atının cenaze törenine binlerce kişinin katılmasına izin vererek reform liderlerinin çoğunu küstürmeyi başarmıştı Aslında (haklı olarak) ülkedeki harekete katılmaktan ziyade yaklaşan yargılamalarda elverişli bir durum yakalamak için manevra yapma işiyle meşgûldü.[206]

Eyül ayına gelindiğinde reformcular anayasacı ve devrimci kanatlara bölünmüştü. Hunt ve Wooler'ın desteklediklerı politika, pasif direnme, protesto ve tüm vergilendirilmiş eşyadan uzak durma politikasıydı. Ağustos ayında bu politikanın pekçok taraftarı vardı ve hareketin hemen hemen bütün kanatları bu politikayı sadakatle destekliyordu. Ama Ekim ayına gelindiğinde çok zayıflamıştı. Yasal yoldan hak arama umutlarının, özellikle de Lancashire'de nafile olduğu açıkça ortaya çıkmıştı; bu arada kuzeyli dokumacılara uzak durma politikasını tavsiye etmek de gereksizdi. Üstelik her hafta protesto hareketi daha da büyüyordu ve ılımlılar Parlamento'nun açılmasını sabırla beklemeyi önermekten başka bir tavsiyede bulunamıyorlardı. O zaman, Peterloo'ya herhangi bir soruşturma başlatılmasaydı ya da *habeas corpus* askıya alınmış olsaydı, bir başka, akla gelmedik öneri de bulunulabilirdi. Ancak Parlamento Kasım'ın 23'üne kadar, Peterloo'dan sonra *üç aydan* fazla bir süre, toplanmadı. "Ultra" Radikaller, oldukça renkli bir şekilde, Hunt'ın önerisinin ülkedeki hareketi çöpe atmak, halk inisyatifini terk etmek ve fiilen önderliği parlamentodaki Whiglerin eline bırakmak anlamına geldiğini savundular.

206 *Peterloo Massacre*, s. 72; Bamford, *a.g.e.*, 247 vd.; *Cap of Liberty*, 15 Eylül 1819; J. Johnson, *Letter to Henry Hunt*; Ekim ve Kasım 1819'da Hunt, Watson ve Thistlewood arasında basında teati edilen mektuplar.

Öteki demagoglar gibi Hunt, kendisinin de oluşmasına yardımcı olduğu atmosferden korkmuş görünmektedir.

Yaklaşık iki ay kadar bekledikten sonra, "ultra" radikaller, Watson ve Carlile tarafından da desteklenen alternatif bir politika ortaya attılar. Bu, "Krallığın her yerinde aynı günde mitingler yapılması"ydı. İlk önerilen gün, daha sonra iki kere ertelenmiş olsa da, 1 Kasım'dı. Görünüşte bu anayasacı hareketi bir adım daha ileriye götürmek içindi, ama gerçek tertipçiler (Arthur Thistlewood bunlardan birisiydi) aynı anda yapılacak mitinglerin doğrudan bir ayaklanmaya yol açabileceğini ummuş olabilirler. Ekim ayı boyunca bu politika taraftar topladı ve Newcastle, Carlile, Leeds, Halifax, Huddersfield, Barnsley, Manchester, Bolton, Wigan, Blackburn, Burnley, Newcastle-under-Lyne, Nottingham, Leicester ve Coventry'de mitingler planlandı. Ayın sonunda genellikle iyi haber alan General Byng, Londra ahalisinin "aşırı sevgisine sahip olmak bakımından" Thistlewood'un, Hunt'ı geçmiş olduğunu düşünüyordu. Thistlewood, (şimdi bir ultra Radikal Birlik ve ayrıca Huntçı Vatanseverler Derneği'nin faaliyette olduğu) Manchester'i ziyaret etti ve burada öneri büyük destek buldu. Aslında kimi toplantılar yapıldı ve Kasım'ın 15'i için başkaca planlar geliştirildi. Ancak Ekim'in ortasında, hareketin ellerinden kaydığını gören Hunt, yeniden kontrolu ele geçirmek üzere kendisini öne attı. Wroe'nun *Manchester Observer*'ında (19 Ekim) yayınlanan "Kuzey'in Reformcularına Mektup"ta aynı anda yapılacak mitingler planını reddetti. Oliver'in adını hatırlattığı ve özellikle de Thistlewood'un casus olabileceğini imâ eden bir mektup daha yayınladı.

Bundan sonra, haftalar boyunca basın, bir yanda Thistlewood ve Watson öte yanda Hunt ve destekçileri arasındaki öfkeli mektuplara sahne oldu ve kralcı basın bunları "Radikallerin Devlet Belgeleri" adıyla alaya alarak yayınlamaktan büyük bir haz duydu. Dr. Watson, Hunt için verilen ziyafette bir faturayı ödemediği için hapse atılmıştı ve Hunt masrafları karşılamak üzere toplanan parayla neler yaptığı konusunda kaypak açıklamalar yapıyordu. Tartışmanın büyük kısmı, iki taraf açısından da sorumsuzluktu. Bunların arkasında, öyle görünüyor ki, Hunt'un Thistlewood'un tertipçi niyetlerine ilişkin haklı kuşkuları ve Dr. Watson'un bir siyasal lider olarak zayıf ve amatörce tutumu yatıyordu. Öte yan-

dan, yine öyle görünüyor ki Thistlewood, Orta İngiltere'nin ve kuzeyin belirli kısımlarında Hunt'ın saldırılarına göğüs gerebilecek türden bir yeraltı iletişim zinciri kurmada başarı olmuştu.[207] "Hunt ve onun komitesi"nin önerilen mitingleri desteklemeyi reddetmesi nedeniyle Manchester Siyasal Birliği kederliydi. Londra, batı İskoçya, Lancshire, Yorkshire, Birmingham ve Potteries'den gelen "yeraltı" delegelerinin Parlamento'nun toplandığı gün Birmingham'da toplanması ve bir "yürütme organı" sıfatıyla, *habeas corpus*'un askıya alınması halinde aynı anda mitingler düzenleyebilme yetkisiyle gizli olarak sürekli toplantı halinde kalması yolunda yeni planlar yapılmıştı. Hunt'ın kesin muhalefeti bu planların olgunlaşmasını önledi.[208]

Eğer Thistlewood (hayatıyla ödemiş olduğu) divanelikle suçlanabilirse, büyük provokasyon altında hareket etmiştir. Ulusal Radikal liderlerin, Aralık ayında hızla Parlamento'dan geçirilen Altı Yasa'ya tepkisi, son derece zayıftı. Kasımın başında Cobbett sürgünden dönmüş ve Liverpool'a varışında Lancashire halkı tarafından zafer edasıyla karşılanmıştı. Ortadan kayboluşundan sonra ne yapacağını bilemeyen ve bir işçi sınıfı ayaklanmasını hiç istemeyen Cobbett, adeta kafasını kaybetmiş bir adam gibi görünüyordu. Liverpool'da, İngiltere'nin en büyük evlatlarından birisi-

207 Kasımın ilk haftasında İkiyüzler Komitesi'nce Smithfield'de düzenlenen ve Thistlewood ve Preston'un konuştuğu mitinge yalnızca iki ya da üç bin kişi katılmıştı. Ancak bunun Hunt'ın önceki haftalardaki saldırılardan mı yoksa çok olumsuz hava koşullarından mı kaynaklandığı açık değildir. Bkz. *Independent Whig*, 7 Kasım 1819.

208 Bu öykü H.O. 42.198 ve 42.199'daki çeşitli kaynaklara dayanmaktadır; A.B. Richmond, *a.g.e.*, s. 181-184; J. E. Taylor, *a.g.e.*, s. 134; *Cap of Liberty*, 13 Ekim ve 15 Aralık 1819; *Republican*, 12 Kasım 1819; General Byng'dan Wellington'a 28 Ekim 1819, *Wellington Mektupları*, I, s. 84. Ayrıca bkz. D. Read, *a.g.e.*, s. 147-150, 155-158. Ultra-Radikal Manchester Siyasal Birliği'nin sekreteri, kötü şöhretli kişiliği ve iki karısı bir toplantıda muazzam gürültü koparan W.C. Walker, Manchester'in maaşlı adamı Norris tarafından, "bu tarafların Thistlewod'u" olarak değerlendiriliyordu. Ancak Boltonlu Albay Fletcher ve Lord Sidmouth daha doğrusunu biliyorlardı. İç bilgilerden öyle anlaşılıyor ki (Nottingham'daki "yürütme"nin delegelerinden birisi olan) Walker, Albay Fletcher'in istihdam ettiği "Alpha"dan başkası değildi. Walker ("Alpha" büyük bir tatmin duygusuyla Albay Fletcher'e) "mümkün olan en iyi ilişkileri kurduğunu, Polis'in kurnaz düzenlerine karşı kanıtlar bulduğunu" bildiriyordu. Bkz. "Alpha"dan Fletcher'e 15 ve 17 Kasım 1819, H.O., 42.198 ve bunu D. Read, *a.g.e.*, s. 157, 218-223'le karşılaştırınız.

nin, Tom Paine'in kemiklerini beraberinde getirdiğini duyurmuştu. Sonradan anlaşıldı ki, Cobbett'in onurlandırmak istediği Paine'in cumhuriyetçiliği değil, para reformuna ilişkin düşünceleriydi. *Register*, yaygarayı ("büyük kitle kendini savunmak için silâhlanma hakkına sahiptir") ve küçümsemeyi yerine göre kullanıyordu: "Benim içten umudum o ki, halk Borçlar'a büyük bel bağlayacaktır" Bu "*Çukur-kazıcı*" kendi hareketleriyle, halkın baskısı olmadan Eski Ahlâksızlığı dize getirecektir:

> Biz kamışı, misinayı ve oltayı tutarken, alabalığın kendisini tüketmesine izin vermek, bu en güvenli olduğu kadar *en etkili* yoldur.

Cobbett, Altı Yasa'nın yürürlüğe girmesinden sonra, "ülkenin hakları ve özgürlükleri için mücadeleyi sürdürmek" şeklinde yeni ve büyük bir öneri ortaya attı. Öneri, reformcuların ve sendikacıların iki penilik aboneliğine dayanan "ve benim elime teslim edilecek olan" 5.000 sterlinlik bir Reform fonu oluşturulmasına yönelikti:

> kuşkusuz hiç kimsenin kontrolu olmadan para yalnızca benim tarafımdan ve hiç kimsenin hiçbir zaman o parayla ne yaptığım konusunda bana soru sorma hakkı olmaksızın kullanılacaktı... Parayı nasıl kullanacağımı hiç kimseye söylemeyecektim: hiçbir soruya cevap vermeyecektim...[209]

Altı Yasa, 1795 ve 1817'deki yasaların yeniden yazılması ve genişletilmesi olarak görünmektedir. Birinci Yasa talim yapmayı ve "askerî" eğitimi yasaklıyordu: ikinci Yasa, silâh bulunduğu kuşkusu olan evlerde, yargıçlara arama izni olmaksızın girme ve arama yapma yetkisi veriyordu: üçüncüsü (belde ve mahalle toplantıları gibi) bazı istisnalar dışında elliden fazla kişinin toplantı yapmasını yasaklıyordu ve (Radikal konferansları önlemeye yönelik) başka hükümler getiriyordu: (gelecek oniki yıl boyunca büyük önem taşıyacak olan) dördüncü Yasa süreli yayınlar üze-

209 Cobbett'in *Political Register*'i, 6 Kasım, 5 Aralık, 1819, 6 Ocak 1820. Fon yalnızca birkaç yüz sterline ulaşabildi ve büyük ölçüde 1820 yılında Cobbett'in Coventry'deki kendi seçim harcamaları için kullanıldı. Bu siyasî olarak onur kırıcı olay, Cole'un, *Life of Cobbett*, s. 242'de bir tür tahrif edilmektedir.

rindeki pul resmini, altı peni ya da daha fazla oranda arttırıyordu: beşinci ve altıncı Yasalar, özellikle isyana teşvik suçlarında otoritelerin yetkilerini arttırmayı ve genişletmeyi amaçlıyordu.[210] Önceki önlemlerden olup da bu kez tekrarlanmayan tek şey *habeas corpus*'un askıya alınmasıydı. Bu andan itibaren Hükümet Britanya tarihinde mahkemelerde görülen en uzun süreli dava kampanyalarını başlattı. 1820 yazına gelindiğinde Hunt ve (Peterloo'da oynadıkları iddia edilen rol nedeniyle) dört Manchesterli reformcu, Wooler, Burdett, Sir Charles Wolseley, Peder J. Harrison, Knight, Carlile, Edmonds, Wroe, Johnston, Bagguley, Drummond ve Mitchell hapse atıldı. "Fesatçı" ve "küfürbaz" basına karşı büyük bir saldırı başlatıldı. Yayıncı ya da süreli yayınları satanlara karşı özel dernekler tarafından ya da çok kısa süren yargılamalar şeklinde onlarca dava açıldı. Ve en sonunda Arthur Thistlewood darağacında kamu hayatına veda etti.

Cato Sokağı Suikasti

1795'in İki Yasa'sı en azından, bizzat Fox'un hitap etmeye tenezzül buyurduğu muazzam gösteriler karşısında çıkarılmıştı. 1819 Aralık'ında Hunt, Cobbett, Wooler ya da Burdett, Londra'nın, Orta İngiltere'nin, kuzeyin ve İskoçya'nın sokaklarını gösterilere boğabilirlerdi.[211] Radikal liderlerin, endüstri merkezlerindeki taraftarlarının niteliğinden endişe ettikleri sonucuna varmamak bir hayli zordur. Hunt yoğun bir şekilde kendini aşırılardan soyutluyor ve yaklaşmakta olan mahkemesi sırasında önyargı oluşturabilecek herhangi bir eylemden kaçınıyordu. Cobbett okuyucularına kahve yerine kavrulmuş buğday kullanmayı salık veriyor ve şarap yerine suyun faziletlerinden söz ediyordu. En sonunda, 22 Ocak 1820'de "BİR PLAN" yayınladı. Bu plan "Hanımefendilere" hitap ediyordu ve "Kumarın İğrençliğinden ve Tutumluluğun ve Ilımlı-

210 Yararlı özetler için bkz. Halevy, *a.g.e.*, s. 67 vd; Jephson, *a.g.e.*, II, s. 502 vd.; Maccoby, *a.g.e.*, Bölüm XX. Basına yönelik baskılar için bir sonraki bölümün başlarına bkz.

211 *Union: Perspective of a New Publication* (1831, John Rylands Kütüphanesi, R.106147)'deki yoruma bakınız: "1819 yılında Hükümet güvenliğini Bay Hunt'un tahammülüne borçluydu."

lığın Erdemlerinden" söz ediyordu.[212] Savaş sonrası ajitasyonun son olayı bu koşullar altında meydana geldi.

Arthur Thistlewood ve Cato Sokağı suikastçıları hakkında çok fazla bir şey bilmiyoruz.[213] Thistlewood, çoğunlukla (öyle görünüyor ki) kendi neden olduğu çeşitli talihsizliklere marûz kalmış bir Beyefendiydi. Bir kez vatana ihanet suçlamasıyla karşı karşıya kalmış çok az insan, Thistlewood'un 1817-1818 ve bir kere daha 1820'de yaptığı gibi kafasını ilmiğe ikinci ve üçüncü kez uzatır. Cesareti, üç kısımlık çılgınlıktan daha fazla bir şeydi; ama aynı şey Emmett ya da "Paskalya 16"nın adamları için de söz konusuydu. Öldüğü günlerde basında görülen sövüp saymalı biyografiler bugün de yazılı olarak devam eden bir rivayeti ebedileştirmiştir.[214] En hafifiyle söylemek gerekirse durum kanıtlanmış değildir ve darağacındaki davranışları bu söylenenlerle bağdaşmamaktadır. Yeraltının havasını romantikleştirmiş olan George Borrow'a göre, Thistlewood "Eski Radikaller"den birisiydi ve "Fransa'da başarıyla hizmet etmiş, cesur bir asker" ve "Avrupa'nın en mükemmel kılıç kullananlarındandı." "Zayıf ve hakarete uğramışları savunmak dışında... hiçbir zaman kılıcını kınından çıkarmamıştı; ama çok sade türden... kibar ve açık kalpli birisiydi." "Ah, bu adamlarda bir şeyler vardı!"[215]

---

212 *Political Register*, 4 Aralık 1819, 22 Ocak 1820.

213 Pekçok şeyin ortaya çıkarılması gerekiyor. John Stanhope'un *Cato Street Conspiracy* (1962), alışık olduğumuz "kim ne yaptı" geleneğinde eğlenceli bir çalışmadır. H.O. 44.4.6'daki belgelere dayanarak Edwards'ın kışkırtıcı rolünü, hiçbir kuşkuya yer vermeyecek şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, suikastı bağlamına oturtmamakta ve bibliyografik bilgiler büyük ölçüde basındaki hasmane haberlere ve yargılamalara ilişkin G.T. Wilkinson'un anlattıklarına dayanmaktadır. Eklerde sunulan "Thistlewood Belgeleri" H.O. 42 ve H.O. 40.7/10'da araştırma yapmayı beklemektedir.

214 Örneğin bkz. R.J. White, *a.g.e.*, s. 199'de "gaddar sokak serserileri"nce desteklenmiş bir ""atom-bombası haini"ne benzetilmektedir. Ayrıca Bay Stanhope'un, "psikopatik kişilikler" ve "kişisel nevrozlar" gibi göndermeleri (s. 28 ve 57) vardır. Aslına bakılırsa, 1819-1820'lerde bu nitelemeleri klinik anlamda güvenle kullanabileceğimiz tek kişi Lord Castlereagh'tır. Bkz. H.M. Hyde, *The Strange Death of Lord Castlereagh* (1959).

215 G. Borrow, *Romany Rye*, Ekler, Bölüm X. Borrow ayrıca Thistlewood'un (sövüp saymalı anlatılarda olduğu gibi) servetini kumarda değil, bir arkadaşına akılsızca verdiği borç nedeniyle kaybettiğini söylemektedir.

Rakiplerinin ya da Borrow'un anlattıklarını olduğu gibi kabul edemeyiz. "Eski bir Jakoben" ve sapına kadar Cumhuriyetçi olduğu kesindir. Ve de arkadaşlarının pekçoğu, cumhuriyetçiliklerini matbaa dükkânlarının ya da nutukların retoriğinde ifade ederken, ona, pratik örgütlenmeye görece olarak sessiz bir ilgi göstermiş olduğu için prim verilebilir. Ancak böyle bir adamın içine sokulduğu açmazı değerlendirmek daha önemlidir. Kasım başlarında "White Lion"daki bir toplantıda (bir casusun Lord Sidmouth'a bildirdiğine göre) Dr. Watson komiteye "kendisi ile kırsal yerler arasındaki iletişimin, onlar Hunt'tan yana çıktıkları için kesildiğini" bildirmişti. Bu sırada, "Thistlewood, Spitalfields'da dokumacılarla birlikteydi".[216] Başka rivayetlere göre, Thistlewood'un kendisi de, Hunt'un onun casus olduğu yolundaki suçlaması nedeniyle derinden ve çok acı bir şekilde etkilenmişti ve cesur bir eylemle bu iftirayı ortadan kaldırmaya karar vermişti. Altı Yasa'nın Parlamento'dan geçtiği sırada yeniden, özellikle de Yorkshire ve Glasgow'la yeraltı ilişkileri kurdu.[217] Aralık ayına gelindiğinde Cato Sokağı Suikastı hazırlanmaktaydı.

Hattâ bazı ayrıntılarında bile Despard ve Spa Fields olaylarının bir tekrarıydı. Ancak daha aceleci, daha şiddetli ve daha hazindi. Thistlewood, ülkeyi baskıdan kurtarmak görevinin kendi üzerine düştüğüne inanıyordu. Eğer Kule'ye, Banka'ya, Parlamento'ya ya da Kral'a karşı yalnız *ilk* darbe vurulabilirse, işaret verilmiş olacaktı ve (öyle inanıyordu) ondan sonra Spitalfields, Minories, Smithfield ayaklanacaktı; ve "Kırsal Yerler" önlerine geleni süpürecekti. Daha da ötesi, öyle görünüyor ki, Thistlewood, Londra'nın böyle hareket *edeceğine* dair taşralı temsilcilere şeref sözü vermişti. 1820 Şubat'ında pek de akıllıca olmayan bir acelecilikle hareket etmişse bu çaresizliğin yarattığı bir acelecilikti. (Kendisi son derece yoksul olduğu halde) Thomas Davison'un *Medusa*'sını ya da Shorter'ın kralların olduğu kadar papazların da kanlı bir şekilde devrilmesini hevesle bekleyen *Theological Comet*'ini okuyan

216 H.O. 42.198. "I.S."nin Raporu, 10 Kasım 1819.

217 Özellikle bkz. A.B. Richmond, *a.g.e.*, . 183-184. 23 Aralık 1819'da, Lancshire gizli örgütünün dokuz delegesi (muhtemelen "Alpha"nın verdiği bilgiler nedeniyle) tutuklandı. Bkz. *Independent Whig*, 1 Ocak 1820.

ve onaylayan Londralı ultra-Radikaller, Deist zanaatkârlar, işçiler ve esnaf arasında endişeyle dolaşıyordu.[218]

Ayaklanma fikrini alkışlayan pekçok insan vardı - özellikle ayakkabıcılar hazırdılar ve onların birliği Jakoben bir örgüttü;[219] bu arada '98'in İrlandalıları'nın Londra'da oldukları, Davison'un dükkânında toplandıkları ve "*yeniden* alt sınıf İrlandalıları *Ayaklanma* için kışkırttıkları" söyleniyordu.[220] Üstelik ilk darbenin nasıl vurulması gerektiği konusunda fikir ileri sürenler de vardı. Elinden her iş gelen bir sanatkâr ve Carlile için Paine'in bir büstünü yapmış ve Spencecilerin eski Sekreterlerinden birisinin kardeşi olan George Erwards öneriler bakımından özellikle çok verimliydi. Ölüm cezasına çarptırılmadan önceki kafa tutan savunmasında Thistlewood onunla ilgili şunları açıklıyordu:

> Avam Kamarası'nı havaya uçurmak için bir plan önerdi. Benim görüşüm öyle değildi: ben yalnızca suçlu olanları cezalandırmak istiyordum dolayısıyla bu öneriyi geri çevirdim. Daha sonra Bakanlara, İspanya Büyükelçisi'nin verdiği ziyafette saldırmamızı önerdi. Buna kararlılıkla karşı çıktım... eğlenceye davet edilmiş hanımlar vardı ve kısa bir süre sonra darağacına çıkacak olan ben, bir örneğini daha önce Hükümet'in ajanlarının Manchester'de vermiş oldukları bu düşünce karşısında dehşetle ürperdim...

"Edwards icatlardan geri durmuyordu; ve sonunda onlara kabine yemeğinde saldırılmasını önerdi." Cato Sokağı'ndaki bir tavanarasında birkaç odada toplantılar düzenlendi. Canlı fantezilere sahip bir kasap olan James Ings (plana uygun olarak) kapının kırılıp yemek yiyenlere yapılacak baskındaki rolü nedeniyle hayal-

218 Örneğin bkz. *Theological Comet: or Free-Thinking Englishman*, 28 Ağustos 1819: "Manchesterli Kan İzleyen Köpeklere" - "O canavar kasap Musa'nın barbarlık ve katliamlarından zevk duyacak kadar *dindar mısınız...?*

219 Ayakkabıcılar arasındaki Jakoben gelenek (her ikisi de Londra Yazışma Derneği'nin Sekreteri olan) Thomas Hardy ve John Ashley'den başlayan, Charles Pendril (ve Despard'ın diğer arkadaşları) ve Davenport ile Spencecilerden ultra-Radikallere, Preston'a ve Waddington'a devam eden bir gelenekti. Cato Sokağı suikastçılarının çoğunluğu çizme ve ayakkabı yapımcılarıydı ve Merkezi ve Batı Londra şubelerinin her biri savunmaları için 50 sterlin ayırmayı oylamışlardı (*Independent Whig*, 12 Mart 1820).

220 "I.S."nin Raporları, 15 Kasım 1819, H.O. 42.198.

ler kuruyordu: "'Lordlarım' diyeceğim, 'burada Manchester *Yeoman* süvarileri kadar iyi adamlar var. Girin yurttaşlar ve görevinizi yapın.'" Castlereagh ve Sidmouth'un kafaları mızraklara geçirilecek, "Geçici Hükümet"in beyannameleri şehre asılacaktı. Kule ve Londra Belediye Başkanı'nın konağı konusunda küçük görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Önerilen saldırının zamanı yaklaştıkça, Thistlewood'un plana çarnaçar bir onur meselesi olarak yaklaştığı anlaşılıyor. *Bir şeyler* yapılması zorunluydu. "Umarım yapacağınız işten vazgeçmezsiniz," diyordu. "Eğer vazgeçerseniz bu bir başka Despard işi olacak."

Plan, kuşkusuz, kargılar üzerinde sokaklarda taşınması önerilen kafalar tarafından epeydir biliniyordu. *The Times*'daki kabine yemeğinin duyurusu bile bir aldatmacaydı. Suikastçılar apar topar yakalandılar. Tek çatışma Thistlewood'un Bow Street Koşucuları'ndan birini biçmesi şeklinde oldu. Tutuklamalar, Hükümetin Altı Yasa'yı haklılaştırmak için gereksinme duyduğu sansasyonu sağladı ve ayrıca onlara Genel Seçimlerde yardımcı oldu.[221] Sansasyonun etkileri (Nisan ortasında) yargılamalar yapılırken ve Edwards'ın bir *provakatör* olarak rolü gözler önüne serilince yok oldu.

Yargılamaları sırasında ve darağacında, Thistlewood ve arkadaşları cesaretle hattâ kabadayıca davrandılar. (Thistlewood'un tek hayal kırıklığı, zanlıların duruşmadan önceki haftalarda Londra sokaklarında dolaştırılırken, Londra ahalisinin hiçbir kurtarma girişiminde bulunmaması nedeniyle oluşmuş görünüyor.) Jamaika kökenli renkli birisi olan ve bir tür Methodist ilişkileri bulunan Davidson dışındaki tüm suikastçıların Deist oldukları ve hapishane papazının teselli dualarını kabul etmedikleri anlaşılıyor. Kararı beklerken tutuklulardan en az bir tanesi şu kafa tutan dizeleri kaleme aldı:

> Tiranlar. Siz yoksulları dehşete salıyorsunuz
> Ve onun haklarını elinden alıyorsunuz
> Ve ekmeğin ve etin fiyatını arttırıyor
> Ve böylelikle onun emeğini mahvediyorsunuz.

221 Bkz. Maccoby, *a.g.e.*, s. 366.

Siz hiçbir zaman çalışmaz, emek harcamazsınız
Ama yer ve içersiniz;
Siz hiç işlemezsiniz toprağı
Ne de düşünürsünüz yoksulu...

"Sevgili Celia'm" diye yazıyordu James Ings karısına:

> Yasaya göre ölmek ve seni ahlâksızlığa batmış, adalet ve özgürlüğün başka uzak kıyılara kaçmış olduğu bir ülkede bırakmak zorundayım... Şimdi, sevgilim, benim darağacına çıkmamın nedeninin çok saf bir niyet olduğunu unutmamanı dilerim. Aç insanlara, kadınlara ve çocuklara bir hizmet yapmam gerektiğini düşündüm...

Ayakkabıcı John Brunt, hüküm verilmeden önce mahkemede, "özellikle cüretkâr ve mahcup olmamış bir üslûpla":

> Çalışması sayesinde haftada 3 ya da 4 sterlin kazandığını ve hal böyle iken politikaya hiç burnunu sokmadığını; ama gelirinin haftada 10 şiline düştüğünü görünce etrafına bakınmaya başladığını... Ve ne gördüğünü? İktidardaki insanların ülkeyi nasıl yağmalayıp aç bırakacaklarını düşünmek üzere bir araya geldiklerini. Manchester'deki işleri çok korkunç şeyler olarak gördüğünü... Suikast işine kamu yararı için girdiğini. Duracak türden bir adam olmadığını. Yo hayır: işi ta sonuna kadar götüreceğini... Eski bir Briton'un ahvadı olarak öleceğini...

söyledi. Darağacında, Thistlewood o kuvvetli Lincolnshire aksanıyla: "Buradaki herkesin hatırlamasını isterim ki, ben özgürlük davası uğruna ölüyorum..." Cobbett, etkileyici ve sade bir dille Sir Thomas More'un adını hatırladı. İdamları izleyen Hobhouse, günlüğüne şu notu düştü:

> Adamlar kahramanlar gibi öldüler. Ings, "Ölüm ya da Özgürlük"ü söylerken belki biraz fazla ele avuca sığmazdı ve Thistlewood ona, "Kes sesini Ings; bu gürültü olmadan da ölebiliriz." dedi.

Kalabalık hükümlülerin son sözlerini duymasınlar ve bir kurtarma girişiminde bulunmasınlar diye darağaçlarından uzakça

bir mesafede barikat arkasında tutuldu. Kesilen kafalar gösterildiğinde ahali öfkeden çılgına dönmüştü - "toplanmış olan kalabalıktan yükselen çığlıklar ve küfürler her türlü kavrayışın ötesindeydi."[222]

1790'ların Jakobenizminin bir tür 19. yüzyıla uzamışı olan "eski Radikalizm" böylece sona erdi. ("Yurttaş" ve diğer Jakoben terimlerini son kullananlardan bazıları Cato Sokağı'nın ayakkabıcılarıydı.) Bir serdengeçti çetesinin alışılagelmiş resmini, bir parça, ıslah etmeyi amaçladık. Thistlewood hiç kuşkusuz böylesine herkesin görebileceği bir provokasyon karşısında izleyicilerinin hayatını tehlikeye attığı için divanelikten suçluydu. ("Smithfield pazarına satılmak için götürülmüş bir boğa gibiyim" diye bağırıyordu yargılanması sırasında: "Lord Sidmouth bütün bunları iki aydır biliyordu.") Top ve cephane ele geçirmek, kışlalara ateş açmak ve Belediye Binası'nda bir "Geçici Hükümet" kurmaya ilişkin planları fanteziden başka bir şey değildi. Suikastı için bir haklılaştırmayı, zalimi öldürenleri savunan Romalılarda arıyordu. Mahkemesi sırasında, "vatana ihanet suçunun, Manchester'de halka karşı işlendiğini" ileri sürdü:

> Brütüs ve Cassius, Sezar'ı katlettikleri için övgüden göklere çıkarılmışlardı; gerçekten de herhangi birisi ya da bir grup insan, kendilerini yasaların üzerinde görürlerse, bir bireyin elinden başka, onlara adaleti uygulacak bir araç yoktur.

Ancak, Cato Sokağı Suikasti, âcil hedefine ulaşma konusunda şu ya da bu şekilde başarılı olmuş olsaydı, bunu neyin izleyeceğini kestirebilmek kolay değildir. Belki de birkaç gün için daha büyük çapta ve kanlı "Gordon Ayaklanmaları" benzeri bir şey olur ve büyük ihtimalle bunu, Peterloo'nun bir düzine İngiliz ve İskoç kasabasında sahneye konduğu "Beyaz Terör" izlerdi. Thistlewood Shakespeare'in Brutus'un ağzına yerleştirdiği ironik yorumunu küçümsemişti:

---

222 Thistlewood, Ings, Brunt, Tidd ve Davidson Mayıs'ın 1'inde idam edildiler. Diğer beş kişi sürgün edildi. Burada anlatılanlar şu kaynaklara dayanmaktadır: G.T. Wilkinson, *a.g.e.*; H. Stanhope, *The Cato Street Conspiracy*, özellikle (Edward'ın rolü hakkında) Bölüm VI; Cobbett'in *Political Register*'ı, 6 Mayıs 1820; R. E Wearmouth, *a.g.e.*, s. 71; *Independent Whig*, 7 Mayıs 1820; Lord Broughton, *Recollections of a Long Life* (1909), II, s. 126; E. Aylmer, *Memoirs of George Edwards* (1820).

Eğilin, Romalılar, eğilin,
Ve yıkayalım ellerimizi Sezar'ın kanında
Dirseklere kadar, ve kılıçlarımızı bulaştıralım:
Sonra yürüyelim ileri, hattâ pazar yerine bile,
Ve kızıl silâhlarımızı kafalarımızın üzerinden sallayarak,
Bağıralım hep birden, "Barış, bağımsızlık, özgürlük."

Ancak, Thistlewood'la birlikte acı çekenler ve divaneliği için onu suçlamaya en fazla hakkı olanlar ona büyük sadakat göstermişlerdi. Ayrıca Susan Thistlewood da bir hiç olarak değil, savunmada aktif bir rol üstlenmeye hazır, soğuk ve entellektüel tavrıyla kendi çapında inanmış bir Jakoben olarak görünmektedir.[223] Cato Sokağı Suikasti'nin herhangi bir gerçek ulusal planla ilişkili olup olmadığı belli değildir. Suikastçilerin tutuklanmasından hemen sonra, birisi Glasgow'da ikisi Yorkshire'de üç ayaklanma girişimi olmuştur. Glasgow yakınlarında küçük dokumacı grupları Nisan'ın 5 ve 6'sında (ünlü pankartlarıyla: "İskoçya ya Özgür ya da bir Çöl") ayaklanmışlar ve askerlerle sert bir çatışma, "Bonymuir Muharebesi" olmuş ve sonuçta üç adam idam edilmiştir. Bir tanesi, James Wilson, "eski bir Jakoben"dir; diğeri Keir Hardie'nin atasıdır; her ikisi de kendi kendini yetiştirmiş olağanüstü kazanımları olan adamlardı.[224] Öyle anlaşılıyor ki isyancılar, hepsi de dokumacıların kalesi olan İskoçya, Yorkshire, Lancashire ve Carlisle'de aynı anda meydana gelecek bir ayaklanmada kendi rollerini oynadıklarına inanıyorlardı.

Altı gün önce (31 Mart 1820) Huddersfield çevresindeki tekstil köylerinde ikircikli bir hareket olmuştu. Kırpıcılar, her zaman olduğu gibi, işin içindeydiler. Peterloo'dan sonra, *Black Dwarf, Cap of Liberty* ve *Manchester Observer*'a abone çok sayıda kulüp kurulmuştu. Gösterilere katılan bir kırpıcının taşıdığı, "Kalkın Britanyalılar ve Haklarınızı Talep Edin: Aslan Tehlike Sezince Uyanır" cümlesi yazılı pankart, "Manchester'deki olaylara ilişkin araştırmanın onların istedikleri şekilde yürütülmemesinin sonucu ola-

223 G.T. Wilkinson, *a.g.e.*, s. 73-74; Cobbett'in *Political Register*'i, 6 Mayıs 1820; Bamford, *a.g.e.*, s. 299.

224 [Peter Mackenzie], *An Exposure of the Spy System Pursued in Glasgow* (Glasgow, 1832), s. 71-232 ve *The Trial of James Wilson* (Glasgow, 1832); A.B. Richmond, *a.g.e.*, s. 184.

rak" Kasım ayında bir ayaklanmanın planlandığını ifade etmektedir. Yarıya yırtılmış ve üzerine "Demo" yazılmış, öteki yarıyla birleşince ("krasi") ayaklanmanın işareti olacak ["demokrasi"] kartlar dağıtılmıştı. Amaç, "özgür bir yönetim" kurmaktı. Uyarı işaretlerinin eşliğinde yabalı, mızraklı ve silâhlı 200 adam, öteki gruplar ortaya çıkmazsa dağılmak üzere bir araya geldi. 11 Nisan gecesi Barnsley yakınlarındaki Grange Moor'da son girişim yapıldı. Kasabanın keten dokumacıları ve madencileri arasında bir genel delege komitesiyle birbirine ve bunların da yedi kişiden oluşan gizli bir komiteye bağlı olduğu kırk ya da elli kadar Radikal "sınıf" mevcuttu. Toplantılarında tartışılan konular şunlardı:

> Yoksulların ezilmesi, Vergilendirme ve Ulusal Borç ve bunların gerekli maddeler üzerindeki payı... ve Bakanların ahlâksızlığı ve bizim kazançlarımızdan bunların yaşadıkları yerler ve maaşları için kaç binler harcandığı.

Barnsley Radikalleri o gece bütün kuzeyin ve Orta İngiltere'nin ayaklanmasını bekliyorlardı. Diğer gruplarla *randevulaşacakları* Grange Moor'a gidecekler ve oradan:

> Barnsley yoluyla Sheffiel'de ve oradan da Londra'ya gideceklerdi. İskoçların aynı zamanda ya da en çok bir gün gecikmeyle Leed'de olacakları söyleniyordu.

Davullar, silâhlar, sırt çantaları (içlerinde üç günlük azık vardı) ve kenarları siyah yeşil bir bayrakla belki 300 kişi toplandı: "Kim ki bir adama vurur ve öldürürse, o adam kesinlikle öldürülecekti." İki eski asker, ("Waterloo adamı" ve "kâtip") Comstive ve (sembolik beyaz şapkayı giyen) Addy bunlara komuta ediyordu. Yolda küçük grupları da içlerine alarak Grange Moor'a kadar yaklaşık 20 kilometre yürüdüler ve geç saatlerde *randevu*'nun gerçekleşmediğini gördüler. Bir süre bekledikten sonra saflar arasında Hükümet'in bir tertip düzenlediği dedikodusu yayıldı ve yılgınlık içinde dağıldılar. Bu iki girişim nedeniyle Comstive, Addy ve başkaları sürgün edildi.

Dedikodular imalatçı yöreleri sarmıştı. "İskoçların kısa sürede İngiltere'yi işgâl edecekleri ve İngiliz Radikalleriyle birleşecekleri bildiriliyor" diye yazıyordu Burnleyli bir dokumacı günlüğüne (7

Nisan); ama on gün sonra, üç ultra-Radikal'in "ülkeden ayrıldığı, nereye gittiklerinin bilinmediği ama denize açıldıklarının söylendiğini" not ediyordu. 18 Nisan'da Joseph Tyas adlı bir dokumacı Huddersfield yakınlarında tutuklandı ve karısının şapkası içinde "Lankaster Shire'deki kardeşlerimize" başlıklı bir mektup bulundu:

> Çok Sevgili Kardeşlerimiz,
>
> Her ne kadar tutsaklığınız acılı olsa da iyi olduğunuzu umarız... Yorkshire'de bizim Müziğimiz iki kere çalındığı halde Lancashire'de sizinki hiç çalınmadı, Müzisyenleriniz hasta mı?..
>
> Melankoli, Melankoli, Melankoli Yorkshire, senin Reformcuların sağlam basıyor... Grange Moor'da yaklaşık 300 kişi bütün gece yürüdüler, her adamın battaniyeye sarılmış bir mızrağı ya da silâhı vardı ve cephaneleri de boldu ve zavallı adamlar dar görüşlü adamlar tarafından böylesine aldatıldılar, o ıslak gecede yirmi kilometre yürüdükten sonra randevuya göre bir tek kişi tarafından bile karşılanmayan, silâhlarının altında bekleşen o cesur adamları görseniz içinize dokunurdu, bütün mızrak sapları fundalıkta bırakıldı [çok sıkışık olan] birkaç tanesi dışında bütün mızrak başları çıkarıldı, zavallı Adamlar orada gün ışıyana kadar davullarını ve göğüslerini döverek ferah bir kalple beklediler ama hiç kimse onlara katılmadı. Tümü ne yapacağını bilemiyordu. Barnsley'e dönmeyi düşünemezlerdi ama başka ihtimal kalmayınca şaşkın bir şekilde en acı gözyaşlarını döktüler...

"Umarım" diye mektup son buluyordu, "yine de tek bir Vücut ve tek bir Ses olarak hepimiz bir araya geliriz..."[225]

"Tekrar tekrar" diye akıl veriyordu *Manchester Observer*, "hemşehrilerimizi... *uzak yerlerin delegesiymiş gibi yetkiyle* hareket ettiğini ileri süren *yabancıları* dinlememe konusunda uyarmalıyız."[226] Cato Sokağı, reformcuların aklına Oliver'in öğrettiklerini iki kere daha güçlü bir şekilde getiriyordu. Toplantıların yasak-

225 T.S. 11.4131 ve 3573; Peel, *Span Valley*, s. 262-264 ve *Risings of the Luddites* (1888 baskısı), s. 313-319; Bennett, *History of Burnley*, III, s. 380; H.O. 40.11/12.

226 *Manchester Observer*, 15 Nisan 1820.

landığı, basının ateş altında tutulduğu bir ortamda siyasal birlikler dağılmaya başladı. Bunlar olurken hareketin niteliğini ve yönünü değiştiren iki olay daha meydana geldi. Birincisi 1820'den 1825'e kadar sürecek genel refah yıllarının başlamasıydı. Düşen fiyatlar ve artan istihdam Radikal öfkenin hızını kesti. Ve aynı zamanda, arta kalan Radikal gazeteciler (neredeyse iç rahatlığıyla) yeni bir davanın takipçisi olmuşlar - IV. George'un gayrimeşrû ilişki gerekçesiyle, dava konusu yapılmanın son mağduru olan, Kraliçe Caroline'i bir kenara atmak istemesi üzerine Caroline'in onuru ve kraliçelik hakları adına ajitasyona başlamışlardı. Kraliçe'nin davasının dalaverelerine girmemiz gerekmez. Ancak olay, (Kralcıların olduğu kadar) Radikal hareketin bütün kötülüklerini geniş çapta ortaya koydu. Radikallerin bakış açısına göre, olayın güzel yanı Eski Ahlâksızlığı son derece gülünç ve savunmacı bir pozisyona sokmuş olmasıydı. Bu olay, onur, iffet, adalet ve "Taht'a içten bağlılık" duygularını ifade etmek için Radikallerin bildirilerine, protestolarına, dilekçelerine ve serzenişlerine olanak sağlıyordu. Ayrıca, Hone ve Cruikshank'a en görkemli hicivlerini üretme olanağı veriyordu. 1820 yılında haftalar boyunca Cobbett, *Register*'ini tümüyle Kraliçe'nin savunmasına tahsis etti. Brougham, Cobbett ve Belediye Meclisi Üyesi Wood Kraliçe'nin meselesiyle ilgilendiler ve hattâ atılan Nutukları onun cevaplarını yayınladılar (bunları kendileri de yazmış olabilirlerdi) ve sonunda ultra-kralcı *John Bull*, haklı olarak şunları söyleyecekti: "Kraliçe, kendinden önceki Hunt kadar Radikallerin lideridir":

> Bu düzensizliğin ve ayaklanmanın boşboğaz savunucuları, Hunt'a olduğu gibi Kraliçe'ye de değer vermiyorlar. Kraliçe onlar için devrimci Özgürlük Takkesini yükseklere çıkarmak için bir direk görevi yapıyor. Bu direk bir zamanlar Burdett'ti... Kraliçe'den önceki son direk Hunt'tu, ve şimdi Majesteleri bu hizbin *sahici* Ana Kızıl -Takke'si olarak ortaya atılıyor.[227]

Ancak, Kraliçe'nin üstüne asılan artık "Özgürlüğün devrimci Takkesi" değildi. O, Peterloo ile Cato Sokağı arasında biryerlerde kaybedilmişti. Gerçekten de, Broughnam, Wood ve Hobhouse'un

227 *John Bull*, 24 Aralık 1820 (aktaran Maccoby, *a.g.e.*, s. 354.)

ajitasyonunun önemi, genç Whigler ve orta-sınıf Faydacıların gözetiminde 1820'lerde yeni hareketin aldığı biçimin ön habercisi olmasmdan kaynaklanıyordu.[228]

Britanya siyasal geleneği üzerinde en fazla etkili olan muhtemelen ne Cato Sokağı ne de Altı Yasa'ydı; Peterloo idi. Çünkü kısa dönemli tepkilerden sonra daha uzun dönemli bir etki hissedilebilir. Birincisi, orta sınıf reformcularına ve Whiglere, temsil edilmeyen kitleler üzerindeki etki kaybının sonuçlarının ne olabileceğini gösterdi. Wilberforce bile, kimi ılımlı reformcuların ortaya çıkıp, "kalabalığı Huntların ve Thistlewoodların elinden kurtarması" gerektiğini düşünmeye başladı.[229] 1819'un tantanası geçtikten sonra, orta-sınıf reform hareketi daha belirgin bir görünüm almaya başladı. İkincisi, savaş sonrası ajitasyonun ortaya koyduğu deneyim, *ancien regime*'in kendine olan güvenini sarstı ve 1819'un kralcılarından bazıları, 1820'lerde sınırlı tavizler verilmesinin zorunluluğunu kabul etmeye yanaştılar. Böylelikle Manchester *Yeoman*larından Albay Birley bile, 1820'lerde yozlaşmış *borough*ların sandalyelerinin Manchester'e transfer edilmesi için kampanya düzenliyordu.[230] Peel gibi adamların kafasında, işçi sınıfına karşı imalatçılar ve büyük toprak sahiplerinin çıkarları arasında bir tür ittifak yapılması zorunluluğu bir inanç olarak gelişmeye başlıyordu.

Ancak, Peterloo'nun kalıcı etkisi, o günlerin olaylarının yarattığı dehşetten kaynaklanır. 1819 yılında, kralcıların eylemi, kendi sınıfları içinde pekçok savunucu buluyordu. On yıl sonra, toprak sahipleri arasında bile, suçluluk duygusuyla hatırlanan bir olay haline geldi. Bir sonraki nesle, bir *katliam* ve "Peter-Loo" olarak intikal etti. Ve olayın kendisine bulaşmış olan nefret duygusu nedeniyle, "özgür doğmuş İngiliz"in tarih kayıtlarında katliam bir bakıma bir zafer olarak görülebilir. Eski Ahlâksızlık bile, içten içe biliyordu ki, bunu bir daha yapmaya cesaret edemeyecektir. Çünkü ülke, ahlâki açıdan silâhsız kalabalığın üzerine atların sürül-

228 Kraliçe Caroline olayı için bkz. Chester New, *Life of Henry Bougham*, Bölüm XII; Halevy, *The Liberal Awakening*, s. 80-106; Maccoby, *a.g.e.*, Bölüm XX; Cole, *Life of Cobbett*, Bölüm XVI.

229 Wilberforce, *Life*, V, s. 37.

230 Bkz. D. Read, *a.g.e.*, Bölüm XI.

mesini ve insanların kılıçtan geçirilmesini oybirliği ile kınıyordu ve bundan çıkan sonuç kamusal toplantı yapma hakkının kazanılması oluyordu. Bundan sonra da grevciler ve tarım işçileri şiddete başvurarak dağıtılabilir ve üzerlerine at sürülebilirdi. Ama Peterloo'dan sonra otorite, Barışçı bir topluluğa karşı benzer bir şiddet uygulamaya bir daha asla cesaret edemedi. "Tıkaç Ayaklanmaları" (1842) ve Kanlı Pazar (1887) bile dikkatle kontrol edilen bir şiddete tanık oldu. 16 Ağustos'un en uyarıcı olayı, St. Peter's Field'da değil, bir süre sonra, Manchester'e giden yolda meydana geldi. Samuel Bamford, endişeyle karısını aradıktan sonra, yüzlerce insanın dağınık bir halde yukarı bölgelere doğru aktığı yola saptı. Harpurhay'de Middleton ve Rochdale'den gelenlerin büyük çoğunluğuna yetişti:

> Yoldaşlarıma katıldım ve onların bin kadarını sıraya soktum; flüt ve davul eşliğinde elimizde kalan tek bayrağı sallayarak ve saflar halinde Middleton kasabasına yeniden girdik.

ONALTINCI BÖLÜM

SINIF BİLİNCİ

Radikal Kültür

Kendinden önce gelen Radikal ve izleyen Chartist yıllarla karşılaştırıldığında, 1820'leri kapsayan onyıl, garip bir şekilde sakin -az çok refahlı bir toplumsal barış platosu olarak- görünür. Ancak yıllarca sonra Londra'lı bir seyyar satıcı Mayhew'u uyarıyordu:

> İnsanlar her şey sakin olunca, her şeyin yerinde saydığını sanırlar. Bunun için propaganda yürütürler. Ne zaman her şey sakinse, tohumlar büyüyordur. Cumhuriyetçiler ve Sosyalistler kendi doktrinlerini ısrarla savunuyorlar..[1]

Bu sakin yıllar, Richard Carlile'ın basın özgürlüğü mücadelesi verdiği, sendikal birliğin gücünün arttığı, Birleşme Yasaları'nın ilga edildiği, özgür düşüncenin, kooperatif deneyiminin ve Owenci teorinin geliştiği yıllardı. O yıllar, bireylerin ve grupların, aktardığımız ikiz deneyimi - Sanayi Devrimi'nin deneyimi ile ayaklanan ve yenilen halk Radikalizminin deneyimini, teorileştirdiği yıllardı. Ve onyılın sonunda Eski Ahlâksızlık ile Reform arasındaki mücadele doruk noktasına ulaştığında, çalışan insanların çıkarla-

1 Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 22.

rı ve *bir sınıf olarak* bilinçlerinden yeni bir biçimde söz etmek mümkündür.

Bu yıllardaki halk Radikalizmini entellektüel kültür olarak tanımlamak anlamlı olabilir. Kendi kendini yetiştirmiş olanların açık-seçik bilinci, her şeyden önce *siyasal* bir bilinçti. Halkın büyük kısmının örgün eğitiminin okuma, yazma ve aritmetiğin ötesine pek fazla geçmediği 19. yüzyılın ilk yarısı, hiçbir şekilde entellektüel bir körelme dönemi değildi. Kasabalar ve hattâ köyler, kendi kendini yetiştirenlerin enerjisiyle uğulduyordu. Okuma yazmanın başlangıç tekniklerini öğrenen işçiler, zanaatkârlar, dükkân sahipleriyle kâtipler ve öğretmenler, birkaç kişi ya da daha büyük gruplar halinde kendi kendilerini eğitmeyi sürdürüyorlardı. Ve de kitaplar ya da eğitmenler çoğu kez reformcu düşüncenin onayladığı türdendi. Okuma yazmayı Eski Ahit'ten öğrenen bir ayakkabıcı, *Akıl Çağı*'nı çalışıyordu; eğitimi değerli dinsel vaazlardan çok da öteye gitmeyen bir öğretmen Voltaire'i, Gibbon'u, Ricardo'yu okumaya girişiyordu; şurada ya da burada yerel Radikal önderler, dokumacılar, kitapçılar, terziler raflar dolusu radikal süreli yayını topluyorlar ve Parlamento Mavi Kitapları'ndan yararlanmayı öğreniyorlardı; okuma yazma bilmeyen emekçi de en azından her hafta Cobbett'in başyazılarının sesli olarak okunduğu ve tartışıldığı bir puba gidiyordu.

Böylelikle çalışan insan, kendi deneyimleri ve güçlükle elde ettiği kararsız eğitiminin yardımıyla toplumun örgütlenmesi konusunda kafasında bir tablo oluşturuyor ve bu tablo her şeyden önce siyasî bir tablo oluyordu. Kendi hayatlarını, gevşekçe tanımlanmış "çalışan sınıflar" ile reforma tâbi tutulamamış Avam Kamarası arasındaki çatışmanın genel tarihinin bir parçası olarak görmeyi öğreniyorlardı. 1830'dan itibaren, alışılagelmiş Marksist anlamda, daha net olarak tanımlanmış bir sınıf bilinci kavramı olgunlaşmaya başlıyor ve çalışan insanlar süregelen eski ve yeni kendi savaşlarının farkına varıyorlardı.

Yüzyılın ilk yıllarında okuma yazmanın ne kadar yaygınlaşmış olduğu konusunda bir genelleme yapmak zordur. "Çalışan sınıflar" bir uçta, bir milyon ya da daha fazla okuma yazma bilmeyen ya da bildiği bir iki kelimeyi hecelemek ya da adını yazmaktan öteye geçmeyen kitleden, öteki uçta oldukça entellektüel kazanı-

ma sahip insanlardan oluşuyordu. Okuma yazma bilmemek (hatırlamalıyız ki) hiçbir şekilde insanları siyasal söylemin dışında bırakmaz. Mayhew'un İngiltere'sinde balad söyleyiciler ve "şarkı mırıldananlar" piyasanın durumuna göre, hicivli monologlarına ya da şarkılarına Radikal ya da Papa-karşıtı bir hava vererek halkın hissiyatını izlerler ve iyi iş yaparlardı.[2] Okuma yazma bilmeyen bir işçi, aynen bir vaizi dinlemek için yaptığı gibi, bir Radikal hatibi dinlemek için kilometrelerce yol teperdi. Siyasal galeyan dönemlerinde okuma yazma bilmeyenler süreli yayınları arkadaşlarına okutur; Çağrı Evleri'nde haberler okunur; siyasî toplantılarda bildirileri okumaya ve uzun karar tasarıları oluşturmaya muazzam zaman ayırırdı. Gerçek bir radikal, kendi çabasıyla okuyamasa bile, beğenilen eserlere sahip olma konusunda tılsımlı bir özen gösterirdi. Her Pazar günü W.E. Adams'a muntazam bir şekilde gelen Cheltenham'lı bir ayakkabıcı, "Feargus'un mektubu"nu ona okutturur; Cobbett'in kitaplarına sahip olmak ve onları deri muhafazalar içinde korumaktan gurur duyardı.[3]

Son zamanlarda yapılan araştırmalar, işçi sınıfı okurunun bu yıllardaki durumuna ışık tutmaktadır.[4] Zor bir tartışmayı basitleştirmek için diyebiliriz ki, yüzyılın başlarında aşağı yukarı her üç çalışan insandan ikisi iyi kötü okuyabiliyor ama daha azı yazabiliyordu. Pazar okullarının ve gündüz okullarının etkisi ve çalışan insanlar arasında kendi kendini geliştirme güdüsü artan ölçüde duyulmaya başlandıkça okuma yazma bilmeyenlerin sayısı da azaldı. Bununla birlikte bu azalma en çok çocuk çalıştırılan yörelerde gecikiyordu. Okuma becerisi en temel teknikti. Soyut ve birbirini izleyen tartışmaları yapabilme becerisi doğuştan gelen bir şey değildi ve boş zaman yetersizliği, mumların (ya da gözlüklerin) pahalılığı kadar eğitimsel mahrumiyetler gibi muazzam güçlüklere karşın geliştirilmek durumundaydı. İlk radikal hareket sırasında, fikirler ve terimler zaman zaman, açıkça görülüyor

2 Özellikle bkz. Mayhew, *a.g.e.*, I, s. 252.

3 W.E. Adams, *Memoirs of a Social Atom* (1903), I, s. 164.

4 Özellikle bkz. R.K. Webb, *The British working Class Reader 1790-1848* (1955), aynı yazarın makaleleri, "Working-Class Reader in the Early Victorian England" *English Hist. Rev.* LXV (1950); R.D. Altick, *The English Common Reader* (Chicago, 1957), özellikle Bölümler IV, VII, XI; J.F.C. Harrison, *Learning and Living* (1961), Birinci Kısım.

ki, kimi ateşli yandaşlar için rasyonel olmaktan çok fetişçe bir anlam ifade ediyordu. Pentridge isyancılarının bazıları "Geçici Hükümet"in, "ihtiyaç maddeleri"ni* daha bol bir şekilde temin edeceğini sanıyorlardı; bu arada 1819'da kuzey-doğudaki madencilerin bir anlatımında, "Genel Oy, pekçokları tarafından herkesin acı çekmesi, 'eğer biri ıstırap çekiyorsa herkes ıstırap çekmelidir' şeklinde anlaşılıyordu."[5]

Yüzyılın ilk yirmi yılında çalışan insanların eğitim alanındaki başarıları yalnızca genellemelerin sakıncalarını kanıtlamaya hizmet eder. Luddcu dönemlerde (az sayıda ama çalışan insanların onların eylemlerini desteklediği günlerde) yazarı belli olmayan mesajlar, "Gülümseyen Simgeleriyle Özgürlük"teki anlamı kendinden menkul apostroflardan, duvarlar üzerine yazılan neredeyse anlaşılmaz tebeşir yazılarına kadar değişiklik gösteriyordu. Her iki türden de birer örnek alabiliriz. 1812 yılında Burton'un fabrikasına saldırırken vurulup öldürülen bir adam hakkında "Mazur Görülebilir Bir Öldürme" kararı veren Salford Coroner şöyle uyarılıyordu:

> ... seni lanetli akıl çelici, eğer Burton'un rezil eylemi "mazur görülebilir"se, Tiranların Yasaları, Aklın Buyruklarıdır. Kendini Kolla, Kendini Kolla! Stygian Gölü'nde bir aylık bir yıkanma bu kanlı işi bizim zihinlerimizden silmez ama öfkeyle kabaran bu kalıtımsal davayı yalnızca güçlendirir.[6]

Mektup şöyle sona eriyor, "Ludd finis est"; ki bu durum (kısa bir süre Bamford'un kendisinin de devam ettiği) zanaatkârların çocuklarına bu kadar olsun Latince öğreten bir lisenin Manchester'de özel okullar yanında varlığı konusunda bizi uyarmaktadır. Diğer kâğıt Chesterfield Pazar'ında bulunmuştur. O da büyük öl-

---

(*) *Provisional Government*'deki (Geçici Hükümet) geçici sözcüğü (provisional), ihtiyaç maddeleri anlamına gelen (*provisions*) sözcüğü ile karıştırılmaktadır. Genel oy anlamına gelen *universal suffrage* terimindeki *suffarege* sözcüğü de acı çekme, ıstırap çekme anlamına gelen *suffer - suffering* sözcüğü ile karıştırılmaktadır - ç.n.

5 *Political Observer*, 19 Aralık 1819.

6 Bir başka mektup ("Eliza Ludd"dan Peder W.R. Hay'e, 1 Mayıs 1812) şöyle başlar: "Efendim, Amerika'nın Siyasî Tarihi'ni iyi bildiğinize kuşku yoktur;" her ikisi de H.O. 40.1'de.

çüde aynı amaca yöneliktir ama (yazarının öğrenim yetersizliğine rağmen) daha ikna edici bir havası vardır:

> Nisan ayında Altı Bin adamın size geleceğini bildirmek isterim ve daha sonra gidip Parlamento binasını ve içindekilerin hepsini havaya uçuracağız / çalışan İnsanlar artık buna Daha Fazla Tahammül Edemez / İngiltere'yi yöneten bütün o alçaklara lanet olsun ama Ned Lud'a aldırma, general Nody ve ordusu geldiğinde yakında büyük devrimi yapacağız ve o zaman bütün bu büyük adamların kafaları gidecek.

"General Nody"nin vadedilmiş yararları arasında başka şeyler de vardı: "Hapishaneleri yıkacağız ve de Yargıcı uykusunda iken öldüreceğiz."[7]

Fark, (eleştiriciler bize söyleyeceklerdir) yalnızca bir üslûp farkı değildir: ama aynı zamanda bir duyarlılık farkıdır. Birincisinin, raflarında Voltaire, Volney ve Paine bulunan ve büyük tragedya yazarlarını beğenen gözlüklü, kır saçlı bir zanaatkâr, bir ayakkabı tamircisi (ya da şapkacı, alet yapımcısı) tarafından yazılmış olduğu varsayılabilir. 1817'nin devlet suçluları arasında bu türden başka insanlar da vardı: hapishaneden karısına, "demirlerin arkasındayım ama düşmanlarımı, Büyük Caractacus aynı durumda ne yapardıysa öyle karşılayacağım" diye yazan, yetmiş yaşındaki dizgici William Ogden; kızlarının adı Mirtilla, Carolina ve Cordelia olan ve hapishanede iken bir kızı daha doğunca aceleyle karısına yazarak kızın adının Portia konulmasını öneren bir başka matbaa işçisi Joseph Mitchell; ya da karısına yazdığı talimatlar daha da kesin olan: "Bir Reformcunun karısı bir kahraman olmak zorundadır" diyen Samuel Bamford'un kendisi vardı.[8] İkinci mektup (bundan hemen hemen emin olabiliriz) bir madencinin ya da bir çorap işçisinin elinden çıkmadır. Kuzey-doğudaki maden ocaklarından birisindeki bir madencinin, 1831 yılında kendisi ve arkadaşlarının bir grev ayaklanması sırasında zorla girdikleri bir ocak gözlemcisinin evinde bıraktığı daha renkli bir mektup aynı türdendir:

---

7 H.O. 42.121.

8 H.O. 42.163; *Blanketteer*, 20 Kasım 1819.

> Dün gece senin evindeydim, ve pek rahat ettim. Senin ailen yok ve sen ocakta bir kişisin, kocaman odaların, büyük kilerlerin ve içlerinde pekçok şarap ve biran olduğunu gördüm ve payıma düşeni aldım. Şimdi ben bizim ocakta üç ya da dört çocuğu olanları biliyorum ve onlar senin kilerin kadar iyi olmayan bir odada yaşıyorlar. Çok bildiğimi iddia etmiyorum ama o kadar fark olmaması gerekir. Bizim hafta sonlarında gidebileceğimiz tek yer yarım litre ale içebileceğimiz birahanelerdir. Bilmişlik taslamak istemem ama şu kadarını biliyorum, işçi arkadaşlarım da biliyor ki, bizler lâyık olduğumuz muameleyi görmüyoruz, ve bir büyük filozof der ki, bilgi sahibi olmak cahil olduğumuzu bilmektir. Biz bunu şimdi öğrenmeye başladık ve siz ustalar ve işverenler dikkat edin çünkü kendi bildiğiniz yolda gidemeyeceksiniz, şimdi biz de kendi payımıza düşeni alacağız...[9]

"Eğer İncil Dernekleri ve Pazar Okulları'na devam edilmesi" diye yazıyordu Sherwin, "başka hiçbir işe yaramıyorsa, en azından bir yararlı etkisi vardır; binlerce çocuğa okuma öğretmenin aracısı olmuşlardır."[10] Brandreth ve karısının ve Cato Sokağı suikastçilerinin ve diğer Devlet mahkûmlarının mektupları, tamamen cahil olanlarla, vasıflı zanaatkârın kazanımları arasındaki büyük farkı bize göstermektedir.[11] Arada bir yere, hapishanedeki bir terzi kalfası olan kocasına ("Benim Sevgili Johnston'um") diye yazan Bayan Johnston'u koyabiliriz:

> ...bana inan sevgilim, kafamın seninle az ya da çok meşgûl olmadığı ne bir gün ne de bir saat var. Bunun doğru olduğuna Yaradan tanıklık edebilir ve dinlenmeye çekildiğimde bütün düşmanlarımı affetmesi ve kalplerini değiştirmesi için Tanrı'ya dua ediyorum...

Bunun yanına, Sheffieldli dülger Wolstenholme'nin karısına yazdığı mektubunu koyabiliriz:

> Bizim Papaz, *Missionary Register*'in dört cildini bana ödünç verdi ve Tanrı'mızın uzak yerlerdekiler için şefkat ve inayeti-

9 R. Fynes, *The Miners of Northumberland and Durham* (1923 baskısı), s. 21.

10 Sherwin'in *Political Register*'i, 17 Mayıs 1817.

11 Bir önceki Bölüme bkz.

ni esirgemediğini görmek bana büyük bir tatmin duygusu veriyor.

Bu mektubun yazılması büyük güçlüklerle gerçekleşmişti çünkü, "gözlüklerim kırılmış".[12] Bu tür mektuplar, alışık olunmayan boş zamanlarda yazılıyordu. Wolstenholme'ün kelimeleri güçlükle hecelediğini ve "tatmin olma" engeliyle karşılaştığı zaman "daha okumuş" bir mahkûma akıl danıştığını neredeyse görür gibiyiz. Bayan Johnston, pekçok köy ve kasabada bulunan ve uygun mektup formunu bir peniye yazan "profesyonel" mektup yazıcılarından birisine danışmış (ya da danışmamış) olabilir. Zira, okuma-yazma bilenler arasında bile mektup yazmak alışılagelmiş bir iş değildi. Yalnızca pul parası bile mektupların sık olmayan aralıklarla yazılmasına neden oluyordu. Çünkü kuzeyle Londra arasında bir mektup 1 şilin 10 peniye malolabiliyor ve biz biliyoruz ki hem Bayan Johnston hem de Bayan Wolstenholme, kocalarının yokluğunda büyük sıkıntı çekiyorlardı. Bayan Johnston'un ayakkabıları su içindeydi ve kocası tutuklandığı için yeni bir tane alamıyordu.

Cato Sokağı tutuklularının tümü, öyle görünüyor ki, iyi ya da kötü yazabiliyorlardı. Ayakkabıcı Brunt, Fransızca kimi kinayeli dizeler karalarken, James Wilson şunları yazıyordu:

> Brütüs'ün koluna can veren Dava
> Bir Tiran'a vurmak panik içinde
> Cesur Hamden'in adına öldüğü dava
> Yiğit Tell'in kafa tuttuğu dava
> bir Tiran'ın gururu ve küstahlığına karşı.

Öte yandan bir başka ayakkabıcı, Richard Tidd, yalnızca şu açıklamayı yapabiliyordu: "Efendim, ben yazma konusunda çok kötüyüm."[13] Kuşkusuz bu tür adamları "örnek" olarak alamayız çünkü onların siyasî faaliyetlere katılımı, Radikal basını takip eden bilinçli bir azınlığa dahil olduklarını göstermektedir. Ama

12 H.O. 42.172. Sabırsızlıkla tutukluluktan kurtulmayı bekleyen bu mektupların sahipleri, yazdıklarının hapishane yöneticisi tarafından okunduğunu biliyorlardı ve dolayısıyla bağışlanmak, inayet ve okumayı geliştirmek vs. göndermeler yapmaya özellikle yatkındılar.

13 Bkz. J. Stanhope, *a.g.e.*, s. 161-167.

bu örnekler etkili okur-yazarlığın yaygınlaşmasının yetersizliğine karşı bizleri uyarmada yararlı olabilir.[14] Zanaatkârların durumu özeldir; onlar sınıflarının entellektüel *seçkinleridir.* Ne ki, İngiltere'nin her tarafına dağılmış olarak çalışan insanlar için çok sayıda eğitim kurumu vardı. "Kurum", kız okulu, ya da madende sakatlanmış ya da fabrikada kötürüm kalmış birisi tarafından haftada bir peniye verilen akşam dersleri ya da bizzat Pazar Okulu'nun kendisi için çok biçimsel bir terim olsa da bu böyledir. Dokumacıların çocuklarının kâğıt ya da yazma tahtalarına para veremeyecek kadar yoksul olduğu Pennine vadilerinde, çocuklara harfler parmaklarıyla kum üzerine yazarak öğretiliyordu. Eğer bu ilk kazanımları binlercesi yetişkin yaşa gelince kaybediyorlardıysa; öte yandan da Nonkonformist Kiliseler'in, hayır derneklerinin ve sendikaların çabaları ve endüstrinin kendi gereksinmeleri, öğrenilenlerin pekiştirilmesini ve geliştirilmesini talep ediyordu. İşveren bir mühendis olan Alexander Galloway 1824'de şunları yazıyordu:

> İşimi çizimler ve yazılı tanımlamalarla yürütürken şunu anladım ki, eğer bir adam okuma ve yazma bilmiyorsa bana pek bir yararı olamaz; ve bir adam iş için müracaat ettiğinde okuma-yazma bilmediğini söylüyorsa, ona başka soru sorulmuyordu...[15]

Zanaatkâr mesleklerinin pekçoğunda kalfa ve küçük usta, biraz okuma ve sayıları kullanmayı mesleki zorunluluk nedeniyle öğreniyordu.

Yalnızca balad okuyucusu değil, ama aynı zamanda "lotaryacı" ya da "takvim satıcısı" işçi sınıfı yörelerini dolaşıyor, risaleler,[16] almanaklar, cenaze konuşmaları yanı sıra (1816 ve 1820 arasında ve aralıklarla daha sonra da) Radikal süreli yayınları satıyordu. (Manchesterli "muzır" [yani Whig] matbaacılar Cowdrey ve Black adına çalışan böyle bir "takvim satıcısı" 1812 yılında kata-

14 Günümüze ulaşmış olan ilk sendikacı yazışmalarının bazıları -Nottingham Kent Arşivi'nde bulunan makineli örücülere ait olanlar- okuma-yazma becerisinin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. "Islahatçılar Ordusu" başlıklı bölüme bkz.

15 *First Report... on Artizans and Machinery* (1824), s. 25.

16 Catnach'ın "Thurtell'ın Yargılanması", 500.000 (1823): "Corder'in İtirafları ve İdamı", 1.166.000 (1828).

loglarından birisinin üzerinde "Kör Krala Hayır, Sonsuza dek Ned Ludd"[17] yazdığı için yöneticiler tarafından tutuklanmıştı.) Savaş sonrası Radikalizmin en etkileyici özelliklerinden birisi bu tür kazanımları geliştirmek ve siyasal duyarlılık düzeyini yükseltmek için sürdürülen devamlı çabalardı. 1816 gibi erken bir tarihte Barnsley'de, Radikal gazete ve süreli yayınları satın almak amacıyla dokumacılar tarafından ayda-bir-penilik bir kulüp kurulmuştu. Hampden Kulüpleri ve Siyasî Birlikler, "Okuma Dernekleri" oluşturmak için büyük çaba harcamışlar ve Seramikçiler yöresindeki Hanley'de olduğu gibi, daha büyük merkezlerde, kalıcı haber-odaları ya da okuma-odaları kurmuşlardı. Bu oda sabahın 8'inden akşamın 10'una kadar açıktı. Küfür, sarhoşluk ve edepsiz konuşmalar için para cezası uygulanıyordu. Her akşam Londra gazeteleri hazır bulunanlara "okunuyordu". 1818 yılında Stockport Birliği'nin odalarında, Joseph Mitchell'e göre, Pazartesi geceleri sınıf önderleri toplantısı; Sah günleri "ahlâki ve siyasî okumalar"; Çarşamba günleri "bir sohbet ya da tartışma"; Perşembe günleri "Gramer, Aritmetik vs." öğretiliyor; Cumartesi akşamı biraraya gelme gecesi; Pazar günü ise hem yetişkinler hem de çocuklar için okul günü oluyordu. Blackburn'da Kadın Reform Derneği'nin üyeleri, "çocuklarımızın kafalarına, ahlâksız ve zorba yöneticilerimiz hakkında derin ve köklü bir nefret yerleştirmek için elimizden gelen her çabayı göstermeye" söz vermişlerdi. Kullandıkları yöntemlerden bir tanesi "Kadın Reformcular'ın Çocukları İçin Kötü Alfabe"ydi: B, İncil, Piskopos ve Yobazlık; K, Kral, Kral'ın kötülüğü, Dolandırıcı ve Adam kaçıran; W, Whig, Zayıflık, Yalpalama ve Kötü içindi.

1819'dan sonraki baskıya rağmen bu tür (kimi zaman Radikal bir kitapçının dükkânına bağlı) haber odaları oluşturma geleneği 1820'ler boyunca devam etti. Savaştan sonra Londra'da, pekçoğu ikili bir işlev gören kahvehanelerin sayısında bir patlama oldu. 1833'e gelindiğinde, Manchester'deki kitapçı dükkânına bağlı olan John Doherty'nin ünlü "Kahve Haber Odası"nda her hafta ("pulsuz" yasadışı olanlar da dahil) doksan altıdan az olmamak üzere gazete satın alınıyordu. Daha küçük kasabalarda ve köyler-

17 H.O. 40.1.

de okuma grupları daha az resmîydi ama daha az önemsiz değildi. Kimi zaman hanlarda, "gizli içki satılan dükkânlar"da ya da özel evlerde toplanıyorlardı; kimi zaman süreli yayın atölyelerde okunuyor ve tartışılıyordu. "Bilgi üzerindeki vergiler"in en ağır olduğu dönemde, süreli yayınların fiyatlarının yüksek oluşu, küçük grupların kendi seçtikleri yayını satın alabilmeleri için binlerce *ad hoc* düzenlemeye yol açıyordu. Reform Tasarısı ajitasyonu sırasında Nantwichli bir ayakkabıcı olan Thomas Dunning, 4 peni'si pul resmine gitmek üzere fiyatı 8.5 peni olan *Weekly Dispatch*'e abone olmak için meslektaşları "ve bizim Faydacı papazla" bir araya geldi. "İyi ücret almayan *bir* ayakkabıcı için fiyatı çok fazlaydı..."[18]

Radikal basının tirajları çok fazla değişkenlik gösteriyordu. Cobbett'in iki penilik *Register*'i zirvede iken, Ekim 1816 ile Şubat 1817 arasında, her hafta 40.000 ile 60.000 arasında basılıyordu ki bu sayı her türden rakibin tirajından fazla idi.[19] *Black Dwarf*, 1816'da 12.000 kadar basılıyordu ve bu sayı muhtemelen Peterloo'dan sonra artmıştı. Bundan sonra pul vergisi (ve hareketin duraksaması) tirajları ciddi olarak geriletti; bununla birlikte Carlile'nin süreli yayınları 1820'ler boyunca binlerce basılmaya devam etti. Reform Tasarısı ajitasyonu ile birlikte, Radikal basın bir kere daha yüksek tirajlara ulaştı: Doherty'nin *Voice of the People*, 30.000; Carlile'ın *Gauntlet*'i 22.000; Hetherington'un *Poor Man's Guardian*'ı 16.000 basılırken, O'Brien'in *Destructive*'i gibi bir düzine daha küçük süreli yayın birkaç bine ulaşıyordu. Pahalı haftalıkların (7 peni ile 1 şilin arasında) pul vergisi yıllarında satışlarında düşüş olması büyük ölçüde *The Political House That Jack Built*'ten (100.000) Cobbett'in *Cottage Economy*'sine (50.000), *History of the Protestant 'Reformation'* ve *Sermons*'a (211.000, 1821-1828) ucuz kitap ve kişisel risalelerin satışlarındaki artışın

18 Radikal okuma odaları için bkz. A. Aspinall, *Politics and the Press* (1949), s. 25-28, 395-396; Wearmouth, *a.g.e.*, s. 24-25, 88-89, 97-98, 111- 112. Dunning için bkz. "Reminescenses" (Ed. W.H. Chaloner), *Trans. Lancs.& Cheshire Antiq. Soc.*, LIX, 1947, s. 97. Stockport için bkz. *Blanketteer*, 27 Kasım 1819 ve D. Read, *a.g.e.*, s. 48. Blackburn için bkz. W. W. Kinsey, "Some Aspects of Lancashire Radicalism" (M. A. Thesis, Manchester 1927), s. 66-67.

19 1822 yılında en önde gelen günlük *The Times*'ın tirajı 5.730; (haftalık) *Observer*'inki 6.860 idi.

sonucuydu. Aynı dönemde, büyük merkezlerin çoğunda bir ya da daha fazla (Londra'da bir düzine kadar) günlük ve haftalıklar vardı ki, açıkça "Radikal" sayılmasalar bile yine de bu büyük Radikal kitleye hizmet ediyorlardı. Ve de bu çok muazzam *küçük-burjuva* ve işçi sınıfı okuyucu kitlesindeki büyüme, özellikle Hıristiyan Bilgisini Geliştirme Derneği ve Yararlı Bilgileri Yayma Derneği gibi etkili kurumların dikkatini çekiyor ve bunlar muazzam ve cömert desteklerle beslenen çabalarıyla okuyucuları daha esaslı ve geliştirici konulara çekmeye çalışıyorlardı.[20]

Shelley'nin "İngiltere'nin İnsanına Şarkı"da selamladığı ve içinde Dickens'in dehasının olgunlaştığı kültür, kitapçıların rafları önünde, tavernalarda, atölyelerde ve kahvehanelerdeki heyecanlı tartışmalarla oluşan işte bu kültürdü. Ancak bunu, tek, farklılaşmamış bir "okuyucu kitlesi" olarak görmek yanlış olur. Birbiri içine geçen ve birbirinin sınırına tecavüz eden ama her şeye karşın değişik ilkelere göre örgütlenmiş birkaç farklı "kitle"nin varlığından söz edebiliriz. Daha önemli olanlar arasında, Radikal heyecanın arttığı dönemlerde (Brandreth ya da Thistlewood'un yargılanmaları, "ölürken yapılan" diğer "itiraflar" kadar pazarlanabilir malzeme sağlıyordu) yararlanılabilecek olan ama bilinen kârlılık kıstasına göre izlenen saf ve basit ticari kitle; Kiliseler ya da Mekanik Enstitüsü gibi kurumların etrafında az ya da çok örgütlenmiş değişik kitleler; ıslahatçı derneklerin ulaşmak ve kurtarmak istediği pasif kitle; ve de Altı Yasa ve bilgi üzerinden alınan vergiler karşısında kendi kendini örgütleyen aktif, Radikal kitle vardı.

Bu sonuncu kitleyi oluşturma ve birarada tutma mücadelesi, W.D. Wickwar'ın *Basın Özgürlüğü Mücadelesi* adlı kitabında takdire layık bir şekilde anlatılmaktadır.[21] Belki de dünyanın başka

20 R.D. Altick, *a.g.e.*, s. 381-393'deki rakamları almakla birlikte *Voice of the People* ve *Gauntlet* için verilen sayılardan kuşku duyarım. Ortodoks basınla karşılaştırma yapabilmek için Raymond Williams'ın *The Long Revolution* (1961), s. 184-192'e bkz. Radikal basını, daha güvenli ve geliştirici konulara çekme konusundaki girişimler için bkz. R.K. Webb, *a.g.e.*, Bölüm II, III, IV ve J.F.C. Harrison, *a.g.e.*, Bölüm I ve II.

21 1817-1832 dönemine ilişkin olarak onun anlattıkları esas itibariyle savaşın ilk aşamasıyla, özellikle Richard Carlile ile özdeşleşen, yayın yapma hakkıyla ilgilidir. İkinci aşama, "Büyük pulsuz" için yapılan mücadele (1830-1835) özellikle Carpenter, Hetherington, Watson, Cleave ve Hobson adlarıyla özdeşleşmiştir ve her ne kadar C.D. Collett, *History of the Taxes on Knowledge* (1933

hiçbir ülkesinde basın hakları mücadelesi İngiltere'de olduğu kadar böylesine keskin, böylesine duygudaş olarak muzaffer ve de özellikle zanaatkârların ve işçilerin davasıyla böylesine özdeşleşmiştir. Eğer Peterloo (bir duygu paradoksu yoluyla) kamusal gösteri yapma hakkını yerleştirmişse, "özgür basın" hakkı da onbeş ya da daha fazla yıla yayılan inatçılığı, uzlaşmazlığı ve azimkâr ataklığı açısından mukayese kabul etmeyen bir kampanya sayesinde kazanılmıştır. Carlile (ne de olsa Devon'daki Ashburton'da bir ya da iki yıl ilkokul öğrenimi görmüş bir tenekeci), 1819 baskısının, basının haklarını Radikal hareketin dayanma noktası haline getirdiğini haklı olarak görmüştü. Ancak, bir başka gün savaşı sürdürmek için ayakta kalmak umuduyla seslerini Altı Yasa'ya göre ayarlayan (dolayısıyla tiraj kaybeden) Cobbett ve Wooler'den farklı olarak Carlile, koşulsuz kafa tutuşun bir simgesi olarak siyah bayrağı göndere çekti ve bir korsan sandalı gibi Devlet ve Kilise'nin ortak filolarının arasına daldı. Peterloo sonrasında olduğu gibi, (Paine'in eserlerini basmak suçundan) yargılandı ve tüm Radikal basın onun cesaretini selamladı ama kayıplara saydığı için desteklemedi. Yıllar süren hapislikten sonra yeniden ortaya çıktığında, ortak filo düzensiz bir şekilde ufkun ötesindeydi. Hükümetin cephanesini tüketmişti ve Hükümetin *ex officio* enformasyonunu ve özel jürilerini gülünç duruma soktu. Soylular, Piskoposlar ve Wilberforce'un arka çıkmasıyla beslenen ve desteklenen özel kovuşturma derneklerini, Anayasa Derneği'ni (ya da "Bridge-Street Çetesi") ve Ahlâksızlık(la Mücadele) Derneği'ni düpedüz batırdı.

Carlile, zaferini kuşkusuz tek başına kazanmadı. Savaşın ilk muharebesi Krallık hukukçularının müstehcen ve muzır yayın gerekçesiyle yirmi altı, *ex officio* enformasyon (resmî bilgileri açıklama) nedeniyle de 16 dava açtığı 1817'de olmuştu.[22] Anılan yıl zafer çelenkleri, Wooler ve Hone'a ve mahkûm etmeyi kabul etmeyen Londra jürilerine gitti. Wooler kendi savunmasını ken-

---

baskısı) Bölüm II ve A.G. Barker, *Henry Heterington*'a bakılabilirse de henüz tarihçisini bulmuş değildir.

22 Wickwar, *a.g.e.*, s. 315. Ayrıca aynı yerde s. 38-39'da *ex officio* enformasyonla ilgili, tipik olarak haksız ve fiilen yargısız mahkûmiyete olanak veren baskıdan söz edilmektedir.

disi üstlendi; yetenekli bir konuşmacıydı, mahkemelerde az çok deneyimi de olduğu için kendisini tumturaklı bir özgürlükçünün üslubuyla başarılı bir şekilde savundu. İki mahkemesinden biri (5 Haziran 1817) "Suçsuz", diğeri ise (üç jüri üyesinin çekildiği) kafa karıştıran ve daha sonra üst mahkemede bozulan "Suçlu" kararıyla sona erdi.[23] William Hone'un Aralık 1817'deki üç mahkemesi ise en komik duruşmalardan birisi olarak kayıtlara geçti. Londra Yazışma Derneği'nin eski bir üyesi ve yoksul bir kitapçı olan Hone, Anglikan Kilisesi'nin Dua Kitabı, Havarilerin Amentüsü ve Sorulu Cevaplı Din Kitapları hakkında taşlamalar yoluyla kutsal şeylere saygısızlık eden onur kırıcı yayın yapmakla suçlanıyordu. Aslında Hone, *Anti-Jacobin*'deki yazarlardan Wilkes'e kadar her grubun başvurduğu uzun süredir yerleşmiş bir tür siyasal yerginin özellikle başarılı, zeki yorumcularından birisiydi. Gerçekte Hone hicivlerinin özgürlüğünü tehlikeye sokacağını da düşünmemişti. 1817 Şubat'ında baskı başladığında bunları geri çekmeyi de düşünmüştü; onları yeniden basarak Hükümet'i tahrik eden Carlile oldu. İşte bir örnek:

> Hazine'deki Lord'umuz, adı her neyse, zatıalinizin iktidarı devam etsin, her birleşimde olduğu gibi imparatorluğun her yerinde varolun. Bize her zamanki et suyuna batırılmış ekmeğimizi verin ve bizim ara sıra oylamalarda bulunmayışımızı affedin; biz de size karşı oy kullananları affetmeyeceğimize söz verelim. Bizi yerlerimizden çıkarmayın, bizi o Emekliliklerin ve Bollukların diyarında, Avam Kamarası'nda tutun; ve Halktan alıp bize verin. Amin.

Hone hasta bir halde, 1.000 sterlinlik kefaleti ödeyemediği için Mayıs'tan Aralık'a kadar hapiste tutuldu. Taktığı isimler hiçbir zaman unutulmayan Kabine üyelerinin kişisel ve özel gazabına tutulmuştu: "Eski Çuvallar" (Lordlar Kamarası Başkanı Eldon), "Anlamsız Nakarat Üçgeni" (Castlereagh), ve "Doktor" (Sidmouth). Kendi savunmasını bizzat üstleneceği öğrenildiğinde çok fazla bir şey beklenmiyordu. Ama Hone hapishanede, geçmiş ve o günkü hicivcilerin taşlamalarından örnekler toplayarak elini güç-

23 *The Two Trials of T. J. Wooler* (1817).

lendirmişti; ve Yargıç Abbott önündeki ilk duruşmasında temize çıkmayı başardı. Izleyen iki gün yaşlı, hasta ve hırçın Yargıtay Başkanı Ellenborough duruşmalara bizzat başkanlık etti. Duruşmanın tutanakları, sayfalar boyunca Ellenborough'nun müdahaleleri ve Hone'un davranışı nedeniyle Yargıtay Başkanı'nı hafif hafif ve sakin bir şekilde azarlamalarıyla ve çeşitli kaynaklardan titizlikle seçilmiş komik taşlamalar ve Şerif'in "güldüğünü gördüğüm ilk adamı tutuklarım" tehditleriyle doludur. Ellenborough'nun yeteneksiz suçlamasına karşın (..."vicdanına ve Tanrı'sına boyun eğerek, bunların dine en aykırı ve en pespaye hakaretler" olduğunu açıkladı) jüri iki tane daha "Suçsuz" kararı verdi ve (dendiğine göre) hasta odasına çekildi ve bir daha oradan hiç çıkmadı. O tarihten itibaren -hattâ 1819 ve 1820'de- her türlü taşlama ve hicivler kovuşturmadan muaf oldu.[24]

Baskı, alaya almanın, gülünçleştirmenin karşısında kolay kolay duramaz. Gerçekten de, bu yılların basın savaşlarında insanı şaşırtan iki şey vardır. Birincisi, Hone, Cruikshank, Carlile, Davison, Benbow ve diğerlerinin otoriteyi ciddiyetle değil de neşeyle tuzağa düşürmesidir. (Bu gelenek, pulsuz *Poor Man's Guardian*'ın editörü olarak pek de kimseyi aldatması beklenmeyecek bir Quaker kılığına girerek haftalar boyunca polislerin burunları dibinden geçen Heterington tarafından da sürdürülmüştür.) Radikal bir yayıncı olarak hapse girmek, utanç değil, onur kazandırıyordu. Bir keresinde yayıncılar hapse girmeye karar vermişler ve rakiplerini en tuhaf yollarla teşhir etmek için birbirleriyle yarışmışlardı. Radikal İngiltere -Southey'in gençliğinin cumhuriyetçi gevezeliği- Sherwin'in *Wat Tyler*'inin yeniden dirilmesine çok sevinmişti (ve en çok sevinen de Hazlitt olmuştu). Şimdi şairiâzam olan Southey muzır yayınların izinlerinin iptali konusundaki yaygaranın önde gelenlerindendi ve telif haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle Sherwin aleyhine tedbir kararı aldırmak istemişti. Lord Eldon tedbir kararı-

24 *Second Trial of William Hone* (1818), s. 17, 45; Hone için aidat toplamak üzere *Proceedings at the Public Meeting* (1818); F.W. Hackwood, *William Hone* (1912), Bölüm IX-XI; Wickwar, *a.g.e.*, s. 58-59. Yaşlı bir şarkı mırıldanıcısı Mayhew'a (I, s. 252) aklanmalara rağmen, sokaklarda Hone'un taşlamalarını söylemenin hâlâ çok kolay olmadığını söylemişti: "adamları toplamaya hazır bir sürü görevli ve polis vardı ve... büyük efendileri memnun etmek isteyecek bir yargıç, onları durdurmanın bir yolunu bulurdu..."

nı kabul etmedi: Mahkeme, "muzır yayınların kutsallığı bozulmuş kârları"na tedbir koyamazdı. "Biraz garip değil mi?" diye soruyordu Hazlitt, bu beyefendi bir yandan *Wat Tyler*'ın yazarı olarak kendi aleyhine tedbir kararı alırken, bizim ağzımızı tıkayacak yasalar öneriyor ve böylelikle tartışma konusundaki yetersizliğini zorla telafi etmek istiyor."[25] Öte yandan (Sherwin'in işini devralmış bulunan) Carlile tedbir kararının kabul edilmemesine çok sevinmişti çünkü şiirin satışı, daha işin başındaki bu zor dönemde temel bir gelir kaynağı olmuştu. "Ah! Southey, şan olsun sana," diye yazıyordu altı yıl sonra, "diğer bütün siyasî yayınlar zarar ederken *Wat Tyler* gelir kaynağı olmaya devam etti. Dünya onun Southey'e daha neler borçlu olduğunu bilmiyor."[26]

Queen Mab ve *Vision of Judgement*'ın korsan yayın olarak çıkarılması aynı coşkun stratejinin bir parçasıydı. Hiçbir İngiliz monarkı, Kraliçe Caroline ajitasyonu sırasında, özellikle Hone ve Cruikshank'ın *Kralların Kötü Yönetme Tanrısal Hakları, Kraliçe'nin Evlilik Merdiveni, Non Mi Ricordo* ve *Aydaki Adam*'ında olduğu kadar gülünç durumlara düşürülmemiş ve daha tiksindirici terimlerle alaya alınmamıştı. Aynı yazarların *Çirkefe Şamar ve Bridge-Sokağı Çetesi* (1822) Hükümet'in parasal desteğine sahip *New Times*'ın formatında, sahte pullu ve bir kedi pençesi logosuyla ve de "Pençesini Her şeye Atıyor" sloganıyla, alay eden reklamlar, alaycı ölüm ve doğum listeleriyle yayınlanmıştı:

> EVLENME
>
> Majeste Prens Hazretleri Despotizm, O Yüce Antikiteye, Onsekizinci Yüzyılın CAHİLLİĞİNE tutulmuş, tükenmektedir. Düğün giysileri pek fevkaladeydi.

Carlile hapishaneden savaşını sürdürürken, hiciv yazarları onu dava edenleri ateşe tutuyordu.

İkinci nokta, Hükümetin saldırısına rağmen, özgürlükçü ve anayasacı geleneğin gerçekten sert oluşu idi. Bu yalnızca beklenmedik yerlerden gelen bir destek sorunu değildi. Hone'un abone

---

25 Hazlitt, *Works*, VII, s. 176 vd. "*Wat Tyler*'e karşı bir tedbir kararı istemek yerine" diye düşünüyordu Hazlitt, "Bay Southey, *The Courier*'de onun savunmasını üstlenmiş olan Bay Coleridge aleyhine bir tedbir kararı istese iyi olurdu."

26 Sherwin'in *Republican*'ı, 29 Mart 1817; Carlile'in *Republican*'ı, 30 Mayıs 1823.

listesinin başında Whig bir dük, bir marki ve iki *earl*'ün yer alıyor olması yönetici sınıf içindeki rahatsızlığı gösteriyordu. Kraliyet hukukçularının raporlarında açıkça görülen, her türlü siyasî davada temkinli hareket etmiş olduklarıdır. Özellikle (kendi amaçları bakımından) jüri sisteminin güvenilir olmadığının farkındaydılar. Fox'un 1792 tarihli İftira Yasası'na göre jüri, iftira olup olmadığı kadar, yayınlanma olgusuna da bakıyorlar ve yargıçlar bunu her ne kadar dikkate almamaya çalışıyorlarsa da bu fiilen oniki İngiliz'in, "iftira"nın hapis cezasını gerektirecek kadar tehlikeli olup olmadığına karar vermeleri anlamına geliyordu. Bir Devlet savcısının başarısız olması, otoritenin moraline indirilmiş bir darbe oluyor ve ancak başarılı sonuç alınan üç dava ile tamir edilebiliyordu. Hemen hemen her davayı[27] Hükümet'in ve (kısmen yasal kaynakları daha iyi kullanabilmeleri ve jüriler üzerindeki etkilerinin güçlü olması ve kısmen de Carlile'in en kışkırtıcı olduğu dönemde savaş alanını iftiradan, kutsal şeylere saygısızlığa çekmiş olması nedeniyle) özel davacı derneklerin açtığı 1819-1821 yıllarında bile, "totaliter" ya da "Asyatik" bir despotizmden söz etmek mümkün değildir. Duruşmalara ilişkin haberler, sanıkların duruşma sırasında okudukları ve o nedenle de mahkûm edildikleri pasajları ve kimi zaman bütün bir kitabı içeriyordu ve bunlar geniş bir şekilde dağıtılıyordu. Carlile, *Republican*'ı zindandan yayınlamayı ara vermeksizin sürdürüyordu ve dükkâncı arkadaşlarından bazıları, gerçekten sırf kendilerini geliştirmek için hapishanede bir başka dergi çıkarıyorlardı. Wooler'in *Black Dwarf*'u 1824 yılında başarısız olmuşsa da Cobbett sahnedeki yerini koruyordu. 1820'lerin başında Cobbett'in epeyce boyun eğmiş olduğu doğrudur. Carlile'ın Cumhuriyetçiliğini ve Deizmini olduğu kadar büyük merkezlerde zanaatkârlara tutunma isteğini benimsemiyordu; ve artan oranda kırsal alana yöneliyor ve işçi sınıfı hareketinden kendisini uzaklaştırıyordu. (1821'de, en sonunda dehasının kaçınılmaz biçim ve içeriğini bulduğu, *Rural Rides*larının ilkini yayınladı.) Ancak bu uzak duruşta bile *Political Register* hep oradaydı -*Republican*'da olduğu gibi- sütunları, Bodmin'den Berwick'e her türlü baskıyı gözler önüne sermeye açıktı.

27 Bu üç yılda 115 sürgün ve 45 *ex officio* enformasyon mevcuttur.

Bu mücadelenin onuru bir tek sınıfa ait değildir. Şimdi artık sıkı bir şekilde orta sınıf ılımları arasında yer alan Hunt ve Thelwall, "Bridge-Sokağı Çetesi" tarafından bıktırılmışlardı; Sir Charles Wolseley, Burdett, Peder Joseph Harrison nifakçılık suçlamasıyla içeri atılmışlardı. Ama Carlile ve onun dükkâncı arkadaşları kafa tutmayı en ileri noktaya götürenlerdi. 1823'e gelindiğinde, her ne kadar 1820'lerin sonlarında ve 1830'ların başlarında kovuşturmalar yeniden başlamış ve kutsal şeylerin tahrip edildiği iddiaları Victoria dönemine kadar devam etmişse de asıl savaş bitmişti. Carlile'ın en büyük suçu Tom Paine'in, hâlâ şehirlerin "Eski Jakoben" çevrelerinde Paine'in 1792 yılında *giyabında* mahkûm edildiği ve Daniel Isaac Eaton'un Savaşlar sırasında yargılandığı günlerden itibaren yasaklanmış olan *Siyasal Eserler* ve *Dinsel Eserler*'ini hiçbir mahcubiyet duymadan yayımlamış olmasıydı. Mücadele sürerken buna pekçok başka suç daha ekledi ve kendisi de Deizmden Ateizme geçti ve her halükârda baskının tahrik ettiği bir şey olarak suikastı savunmak gibi provokasyonlar ortaya attı. Boyun eğmez bir adamdı ama sevimli birisi değildi ve hapishanede geçirdiği yıllar da kendisini ıslah etmedi.

Birinci nokta göründüğü kadar aşikâr değildir. Kararlı insanlar (1790'larda olduğu gibi) çoğu kez susturulmuşlar ve yenilmişlerdir. Carlile türü bir kararlılıkla ("FLEET SOKAĞI'NDAKİ DÜKKÂN ZORUNLU OLARAK KAPANMAYACAKTIR") mücadele etmek otoriteler için özellikle zordu. Yasalar ne kadar yanlarında olursa olsun, kovuşturmalar her zaman nefret uyandırıyordu Ancak, Carlile'in hem işlediği hem de gururla itiraf ettiği suçlardan çok daha hafifleri için nifak yaratıcı yazılar yazdıkları gerekçesiyle insanları *sürgün etme* olanağı veren Altı Yasa ile ellerini güçlendirmişlerdi. Dönemin hassas dengesine tanıklık etmesi ve anayasacı kamuoyu uzlaşmasının iktidara getirdiği sınırları göstermesi açısından, 1820 yılında bile Yasa'nın bu hükmünün uygulanmadığı belirtilmelidir. Sürgün bir yana, kafası kesilmedikçe ya da daha büyük olasılıkla hücreye tıkılmadıkça Carlile susturulamazdı. Ancak Hükümet'in daha aşırı önlemlere başvurmamasının iki nedeni vardır: birincisi, arttırılan pul vergileri etkisini gösterdiği için 1821 yılında bile bunu daha az *gerekli* görüyorlardı. İkincisi, ilk birkaç çatışmadan sonra anlaşılmıştı ki, eğer Carlile susturulursa, yarım

düzine yeni Carlile yerini alacaktı. Aslında bunu ilk *yapanlar* da Carlilelardı: karısı ve kızkardeşi. Ondan sonra "dükkâncılar" ileri atıldılar. Bir hesaplamaya göre, muharebe sona ermeden önce Carlile, dükkâncılar, matbaacılar, gazete satıcıları gibi toplam olarak 200 yıl içeride yatmış 150 gönüllünün yardımını elde etmişti. Gönüllüler, *Rebuplican*'da "özgür, yetenekli ve General Carlile'ın Birliği'nde görev yapacak" adamlar için ilân vermişlerdi:

> Çok açıkça bilinmelidir ki ilkeleri yayma aşkı ve bu uğurda özgürlüğünü feda edebilme... VE ÇIKAR SAĞLAMA DEĞİL, bu tür gönüllüleri göreve çağırma niyeti olmalıdır; zira her ne kadar R. Carlile bu insanlara elinden gelen en iyi desteği vereceğine söz verse de... eğer çok sayıda kişi hapse atılırsa, haftada belirli herhangi bir tutarı söz vermek açısından ne mülkü ve ne de kazancı buna imkân vermeyebilir...[28]

O tarihten itibaren Fleet Sokağı yakınlarındaki "Akıl Mabedi" hemen hemen hiç kiracısız kalmadı. Öne çıkan kadın ve erkekler, hemen hemen her durumda, Carlile'ın hiç tanımadığı kişilerdi. Ya Londra'dan ya da araba ile Lincolnshire, Dorset, Liverpool ve Leeds'den geliyorlardı. Bir kültürün sonucu olarak kalkıp geliyorlardı.

Bu, dokumacıların ya da Tynside madencilerinin "işçi-sınıfı" kültürü değildi. Bu kavgada en önemli kişiler, kâtipler, dükkâncı kalfaları, bir çiftçinin oğlu; ayakkabıcı iken kitap satıcısı olan Benbow; Leeds'de bir perakende satış mağazasında çalışan, bir boya ve kimyevi madde satıcısında "eğerlenmiş bir atı hazır bulunduran" James Watson; kırpıcı iken kitap satmaya başlayan (yine Leedsli) James Mann'dı. Entellektüel gelenek kısmen Jakoben yıllardan, bir zamanlar Godwin ve Mary Wolstonecraft'ın ya da en son gerçek sözcüsü ve Carlile'ın en istikrarlı destekleyicilerinden birisi John Gale Jones olan Londra Yazışma Derneği çevresinden kalma bir gelenekti. Bu kısmen de Bentham'ın artan etkisine ve "özgür düşünen Hıristiyanlar"ın ve Benjamin Flower ve W.J. Fox gibi Faydacılar'ın etkisine bağlı yeni bir gelenekti. Bu, "Pazar gazetelerinin editörlerinin ve Surrey Enstitüsü'ndeki konuşmacı-

28 Wickwar, *a.g.e.*, s. 231.

ların", *Blackwood's*'un ve edebiyat çevrelerinin büyük bir küçümsemeyle baktıkları öğretmenlerin, yoksul tıp öğrencilerinin ya da Byron ve Shelley ve *Examiner*'i okuyan memurların ve kendi aralarında, Whig ya da Tory olarak değil, ama "doğru ve yanlışın her adam tarafından kuramsal olarak ele alınmasının moda olduğu" o çok canlı alt-kültürle ilişkili olan bir şeydi.[29]

Bu kültürü, her ne kadar küçük burjuva kültürünü belirleyen (genellikle sanıldığı gibi) bireycilikten Carlile'ın payına çokça düşse de, *burjuva* ya da *küçük burjuva* kültürü olarak tanımlamak pek yararlı değildir. Savaş yıllarında Radikal aydınların itici gücü olan akılcı aydınlanmanın şimdi dinsel bir heyecanla, "sayıları sınırlanmayacak"lara götürülmek amacıyla, Bentham, James Mill ya da Keats'de nadir olarak görülebilecek bir propagandacı heyecanıyla artık zanaatkârların ve vasıflı işçilerin bir kısmının (pekçok pamuk ipliği bükümcüsü gibi) eline geçmiş olduğunu düşünmek gerçeğe daha yakın olabilir. Carlile'ın kampanyasının abone listelerinde Londra büyük bir ağırlık taşıyordu; daha sonra Manchester ve Leeds geliyordu. Zanaatkâr kültürü, her şeyden önce, kendi kendine edinilen bir kültürdü. "Bu oniki ay boyunca" diye hatırlıyor Watson kendi hapisliğinden söz ederken, "derin bir ilgi ve çok yararlanarak Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküşü*'nü, Hume'un *İngiltere Tarihini*, ve ...Mosheim'ın *Kilise Tarihi*'ni okudum."[30] Carlile'ı destekleyen "Araştırma Dernekleri"nin (daha sonraki Rotunda'nın olduğu gibi) çekirdeğini oluşturan zanaatkârlar, kendilerini bilgi ve iktidardan uzak tutan ve protestolarına dinsel risaleler ve öğütlerle karşılık veren yerleşik kültürden son derece kuşkuluydular. Aydınlanmanın ürünleri onlara bir vahiy gibi geldi.

Böylelikle giderek artan oranda işçi sınıfı niteliği taşıyan bir

---

29 Keats'den kardeşi George'a 17 Eylül 1819, *Works* (1901), V, s. 108. Mektup şöyle devam ediyor: "Bu durum, kitapçı Carlile'in işini benim kafamda çok önemli yapıyor. Deist broşürler satıyor, Tom Paine ve batıl bir korkuyla bakılan pekçok başka şeyi yeniden yayınlıyor... Her şeye rağmen kovuşturmaktan korkuyorlar. Savunmasından, imparatorluktaki bütün gazetelerde yayınlanacak olan savunmasından korkuyorlar. Bu yüzden titriyorlar. Yargılamalar söndüremeyecekleri bir yangını ateşleyebilir. Bunun büyük önem taşıdığını düşünmüyor musun?"

30 W.J. Linton, *James Watson* (Manchester, 1880), s. 19.

okuyucu kitlesi *kendi kendisini örgütlemek* zorunda kaldı. Savaş ve hemen savaşı izleyen yıllar bir yandan "besleme" bir basın, bir yandan da Radikal basını gördü. Yirmilerde, orta sınıf basının büyük kısmı doğrudan Hükümet etkisinden kendini kurtardı ve Cobbett ve Carlile'in kazandıkları avantajların bazılarından yararlandı. *The Times* ve "fukara basını" en az Lord Eldon kadar (farklı nedenlerle de olsa) sevmeyen Lord Brougham, Radikalizm terimine farklı bir anlam verdiler: serbest ticaret, masrafsız hükümet ve faydacı reform. Bir ölçüye kadar (ama kesinlikle tümüyle değil) Radikal orta sınıfı, öğretmenleri, doktorları, dükkân sahiplerini, bir zamanlar Cobbett ve Wooler'ı destekleyenleri beraberlerinde götürdüler; o kadar ki 1832 yılında *iki* Radikal topluluk vardı: Anti-Tahıl Yasaları Ligi'ni heyecanla bekleyen orta sınıf ve gazetecileri (Hetherington, Watson, Cleave, Lovett, Benbow, O'Brien), daha o zamandan Chartist hareketi olgunlaştıran işçi sınıfı. Yirmili yıllar boyunca işçi sınıfı basını pul vergilerinin ezici ağırlığı altında mücadele ederken,[31] Cobbett, orta sınıf hareketine değil de gevşek ve mesafeli bir şekilde de olsa işçi sınıfı hareketine yakın duruyordu. Ayrım çizgisi, giderek artan oranda, alternatif "reform" stratejileri değil (çünkü orta sınıf reformcuları duruma göre işçi sınıfı kadar devrimci bir hava yaratabiliyorlardı) fakat alternatif ekonomi politik nosyonlarıydı. Mihenk taşı, 1830 yılında kırsal çalışanların "ayaklanma"sı sırasında *The Times* (Cobbett'in "KAHROLASI KOCA TIMES"ı) ayaklananların ibreti alem için cezalandırılmasını isterken, hem Cobbett hem de Carlile'ın bir kez daha kışkırtıcı yayınlar suçlamasıyla kovuşturulmalarında görülebilir.

1830 ve 1831 yılında kafa tutuşun kara bayrağı yeniden göndere çekildi. Cobbett yasada bir boşluk buldu ve *Twopenny Thrash*'ini yeniden başlattı. Ancak bu kez öncü saldırıyı yürüten bir matbaa işçisi olan Hetherington'du. Onun *The Poor Man's Guardian*'ı elle çalıştırılan bir matbaa amblemi üzerinde "Bilgi iktidardır" sloganını taşıyor ve başlıkta şunlar yer alıyordu: "'Yasa'ya karşı ve 'Güç'ü 'Hak'ın karşısında sınamak için yayınlanır." İlk sa-

31 1830 yılında bu vergiler gazete başına 4 penilik pul, haftalık süreli yayınlarda ise her ilân için 3 şilin 6 peni, küçük bir kâğıt resmi ve zararlı yayına karşı güvence olarak da daha büyük bir miktardan oluşuyordu.

yısındaki yazısında meydan okuduğu yasaları madde madde aktarıyordu:

> ...*Poor Man's Guardian, "haber, malumat ve olayları"* içerecek ve *"bunlara ilişkin gözlem ve yorumları"* ve *"Kilise ve Devlet'e ilişkin olayları"* aktaracak ve kararlı bir şekilde *"bu ülkenin* YASA'ya GÖRE kurulmuş *Hükümeti'ne ve Anayasası'na karşı nefret ve kuşku aşılayacak"* ve ayrıca *"Dinin* KÖTÜLÜKLERİNİ *yerecektir"*...

Ayrıca pul yasasının her hükmüne,

> ...burada ya da başka bir yerde gördüğü her türlü yasaya, herhangi bir tiran ya da bir grup tiranın keyfine ve isteğine ve de "yasalar"a rağmen...,

meydan okuyacaktır.

Dördüncü sayısında "ARANIYOR" başlıklı bir ilân yer alıyordu: bu gazeteyi "yoksul ve cahillere satacak... işsiz kalmış ve KAYBEDECEK hiçbir şeyi olmayan birkaç yüz YOKSUL ADAM" aranıyor. Yalnızca gönüllüler bulunmakla kalmadı ve özellikle Carlile'ın *Gauntlet*'i, Joshua Hobson'un *Voice of the West Riding*'i gibi pekçok başka pulsuz gazete de ortaya çıktı. 1836'ya gelindiğinde mücadele esas itibariyle bitmişti ve Chartist basın için yol açılmıştı.

Ancak "büyük pulsuz" basın kesinlikle belirtilmelidir ki bir, işçi sınıfı basınıydı. *The Poor Man's Guardian* ve *Working Man's Friend*, fiilen Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği'nin organlarıydı. Doherty'nin *Poor Man's Advocate*'i Fabrika Hareketi'nin bir organıydı. Joshua Hobson, adlı eski bir el dokumacısı, ağaçtan elle çalıştırılan bir matbaa yapmıştı. Bronterre O'Brien'in *Destructive*'i işçi sınıfı radikal teorisini geliştirmeyi amaçlıyordu. Bu küçük, sık yazılı bir penilik haftalıklar bu yıllarda Genel Sendikacılık için yürütülen büyük mücadelenin, 1834 lokavtlarının ve Tolpuddle davasına karşı protestoların haberlerini veriyor ya da Sosyalist ve sendikal teorinin ortaya konmasına ve tartışılmasına çabalıyorlardı. Bu dönemin incelenmesi bizi bu çalışmanın sınırlarının ötesine, işçi sınıfının artık oluşmakta olduğu değil, (Chartist biçimiyle) zaten oluşmuş olduğu döneme götürür. İşaret etmemiz gere-

ken nokta, basın özgürlükleri için verilen savaşın, oluşmakta olan hareket üzerinde belirleyici merkezî bir etki olarak derecesidir. "Pulsuzlar"ın üretimi ve satışı nedeniyle belki 500 kişi kovuşturmaya uğramıştır.[32] 1816'dan (aslında 1792'den) 1836'ya kadar mücadele yalnızca editörleri, kitap satıcılarını ve matbaacıları değil, aynı zamanda yüzlerce süreli yayın satıcısını, müvezziyi ve gönüllüyü ilgilendiriyordu.[33]

Baskı uzun yıllar sürdü. 1817'de Shropshire'de Cobbett'in risalelerini satan iki adam, bir dinî yöneticinin, "...Serseriler Yasası'na dayanarak tutuklattırması sonucu, *direğe bağlanıp kamçılattırılmıştı*". Aynı yıl Plymouth, Exeter, Black County ve Oxford'da ve kuzeyde müvezziler; 1819 yılında Devon'un bir köyünde Peterloo'nun resmini gösteren bir seyyar resim göstericisi tutuklanmış ve kırbaçlanmıştı. Hapis cezası nadiren bir yılı aşıyordu (çoğu kez süreli yayın satanlar hapishanede birkaç hafta kadar tutuluyor daha sonra yargı önüne çıkarılmaksızın salıveriliyordu) ama bu insanlar üzerindeki etkileri, başlarına gelenler yaygın bir şekilde duyurulan editörlere göre çok daha olumsuz oluyordu. İnsanlar, bit ve pirelerin istilasına uğramış "Islah Evleri"ne atılıyor; çoğu kez yasayı ve savunma olanaklarını bilmedikleri için zincir ve prangaya vuruluyordu. Bu gibilerin durumlarından Cobbett, Carlile ya da Radikallerin herhangi bir kesimi haberdar oluncaya kadar aileleri gelirsiz bırakılıyor ve işevlerine girmeye zorlanıyorlardı.[34] Gerçekten de küçük merkezlerde özgürlük mücadelesi çok daha ağır koşullarda veriliyordu. Manchester, Nottingham ya da Leeds'de Radikal adacıklar ve toplantı yerleri vardı ve bunlar baskıya marûz kalanlara yardım etmeye hazırdı. Pazar kasabalarında ya da endüstri köylerinde, Yirmili yıllarda Cobbett ya da Carlile'ı

32 Manchesterli kitapçı Abel Heywood bu sayının 750 olduğunu iddia etmektedir.

33 "Pulsuzlar"ı desteklemek üzere "Gerçekten Yararlı Bilgi"yi Yaymak için dermekler kurulmuştu. Bkz. *Working Man's Friend*, 18 Mayıs 1833.

34 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 40, 103-114; *The Second Trial of William Hone* (1818), s. 19; Chester kalesine kapatılan Robert Swindelllerden kadın ve bir çocuğu ilgisizlikten ölmüş, diğer çocuk ise bir yoksul evine konmuştu; Sherwin'in *Political Register*'i 14 Mart 1818'de Warringtonlu Mellor ve Pilling'in durumu anlatılmaktadır. Ondokuz hafta kadar Preston Zindanı'nda zincire vurulduktan sonra mahkeme için 200 mili yürümek zorunda bırakıldıkları Londra'ya gönderilmişler ve daha sonra mahkeme Lancaster'e alınmış (bir 200 mil daha yürümüşler) ve sonra da serbest bırakılmışlardı.

satın alan bir ayakkabıcı ya da öğretmen izleneceğini ve daha sonra dolaylı yollardan taciz edileceğini bekleyebilirdi. (Çoğu kez Cobbett'in *Register*'inin abonelere ulaşacak paketleri yerine ulaşmıyordu; postada "kayboluyor"lardı.) Militan basın etrafında, kendine özgü folkloru olan bütün bir dağıtım modeli oluşmuştu. Müvezziler (Mayhew'un anlattığına göre) *Republican*'ı "satmayı" engellemek için onun yerine saman satıyorlar ve sonra da gazeteyi kendi müşterilerine *veriyorlardı*. Spen Valley'de, "pulsuz" günlerinde, bir yarıktan bir peni atılıyor ve gazete "ortaya çıkıveriyor"du. Başka yerlerde, insanlar sokak aralarında ve de tarlalarda bilinen randevulara gidiyorlardı. Birkaç kere "pulsuzlar" otoritelerin gözleri önünde tabut içinde ve özgür düşünenlerin oluşturduğu kortej eşliğinde bir yerden başka bir yere taşınmıştı.

Dükkân sahiplerinden ve işportacılardan iki örnek alabiliriz. Birincisi, dükkân sahibi bir kadın, (1790'lardan bu yana hemen hemen unutulmuş bulunan) kadın haklarının bu rasyonalist ve Owenci çevrelerde bir kez daha savunulduğunu ve yavaş yavaş aydınlardan zanaatkârlara yaygınlaştığını bize göstermeye hizmet etmektedir. Mahkemelere ve hapislere düşen Carlile'ın kadınları, inançlarından çok sadakat duyguları nedeniyle öyle davrandılar. Nottingham'lı bir oya tamircisi, Bayan Wright, onun aşağıdaki türden tipik düşüncelerini aktaran *Bildiri*lerinden birisini sattığı için yargılanan kadınlardandı:

> Temsilî bir Hükümet Sistemi çok kısa sürede Kiliselerin ve Şapellerin birer Bilim Mabedi'ne dönüşmesini sağlayacaktır... Papaz yerine Düşünür'e değer verilecektir. Krallığı ve Papazlığı ben, Toplumun mahvına sebep olan şeyler olarak görüyorum... Bu iki kötülük birlikte hareket ederek hem düşünce yapımızın esenliğine kötülük etmekte hem de bu hayattaki ıstıraplarımızı hafifletmeye çalışmaktadır; ikincisi bizi ebedi mutlulukla dolandırmaya çalışmaktadır.

Bayan Wright mahkemede savunmasını kendisi yaptı[35] ve sözü hemen hemen hiç kesilmedi. Savunmasının sonlarına doğru;

35 Carlile'ın dükkâncı kadınlarının çoğu, onun tarafından hazırlanan yazılı savunmalarla kendilerini savunmuşlardı ve muhtemelen bu da öyle bir durumdu.

> Bayan Wright salondan ayrılmasına ve ağlayan bebeğini emzirmesine izin verilmesini istedi. İzin verildi ve duruşmaya yirmi dakika kadar katılmadı. Castle Kahvehanesi'ne gelip giderken toplanmış olan binlerce kişi tarafından alkışlandı ve büyük tezahürat yapıldı, herkes onu neşeli ve kararlı olmaya teşvik ediyordu.

Biri süre sonra, bir Kasım gecesinde altı aylık bebeği ile birlikte üzerinde yatacak bir minderden başka hiçbir şey olmayan Newgate'e gönderildi. Bayan Wright (ve Leedsli Bayan Mann) gibi kadınlar yalnızca geleneklerin müeyyidesine göğüs germek zorunda kalmıyorlar aynı zamanda kudurmuş kralcı basının hakaretlerine ve aşağılamalarına marûz kalıyorlardı. "Bu sefil ve ahlâksız kadına" diye yazıyordu *New Times*, "*birkaç kadın*" destek olmuştur. "Bu durum her düşünen kafayı dehşete düşürmek için yeterli değil midir?" O, "cinsinin sahip olduğu bilinen her türlü utanma, korku ve edep duygusunu bir tarafa bırakmış (fahişeler için kullanılan bir yafta) terk edilmiş bir yaratık"tı. "Dehşet verici örneği" ile diğer annelerin ahlâkını da bozmuştu: "kadın kılığındaki bu canavarlar katılaşmış çehreleriyle, güpegündüz ortaya çıkıyorlar ve *Hıristiyan dünyanın tarihinde ilk kez olmak üzere*, büyük, kaba, korkunç ahlâksızlıklarına kamusal bir çehre ve destek kazandırıyorlardı." Carlile onun, "sağlığı zayıf, maddesi olmayan gerçekte bütünüyle ruhtan ibaret bir kadın" olduğunu yazıyordu.[36]

Gazete satanlar arasında belki de en uzun süreli mahkûmiyete çarptırılan, Macclesfieldli bir şapkacı olan Joseph Swann'dı. Muzır bir şiir ve risaleler sattığı için 1819 yılında tutuklanmıştı:

> Prangalarından kurtul, kölelik boyunduruğunu reddet;
> Şimdi, şimdi ya da hiç; zincirlerin kırılabilir;
> O zaman hızla kalk ve vur öldürücü darbeyi.

Prangalara vurulup zindandan zindana dolaştırıldıktan sonra sonunda birbirine eklenmek üzere cinai komplo kurmaktan iki yıl, kutsal sayılan şeylere hakaretten iki yıl ve de ayrıca onur kırıcı yayından altı aya mahkûm edilmişti. Bu korkunç hüküm verildikten sonra Swann beyaz şapkasını kaldırdı ve yargıca sordu:

36 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 222-223; *Trial of Mrs. Susannah Wright* (1822), s. 8, 44, 56; *New Times*, 16 Kasım 1822.

"Bitti mi? Hepsi bu mu? Ben de sandım ki, bir parça idam ipi alıp beni asacaksın." Karısı da (risalelerin satışını sürdürmek suçundan) kısa bir süre tutuklanmıştı; kadın ve çocukları haftada dokuz şilin olan cemaat yardımı ile Cobbett ve Carlile'den gelen küçük yardımlarla hayatlarını sürdürmüşlerdi. Cobbett, gerçekten de, Swann davasıyla özellikle ilgilendi ve Castlereagh intihar ettiğinde o mahkûm edici ölüm yazısını zafer edasıyla Swann'a ithaf etmişti: "CASTLEREAGH KENDİ BOĞAZINI KESTİ VE ÖLDÜ!" Bu ses sana zindanın derinliklerinde ulaşsın... ve ıstırap çeken ruhuna bir teselli olsun!". Dört buçuk yıllık mahkûmiyetini tamamladıktan sonra Swann, her zamanki gibi kararlı "Chester Kalesi'nin kapılarından çıktı" ve şapkacı olarak mesleğini sürdürdü. Ama henüz işi bitmemişti. 1831 Kasım'ında *Poor Man's Guardian*, Joseph Swann'ın "pulsuz" satmak suçuyla Stockport idari mahkemesinde yargılandığını haber veriyordu. Mahkemenin başkanı Yüzbaşı Clarke, savunma olarak ne diyeceğini sordu:

> *Sanık* - Evet Efendim, bir süredir işsizim; iş de bulamıyorum; ailem aç... Ve hepsinden de daha önemli bir başka nedenle bunları, yurttaşlarımın iyiliği için, Parlamento'da nasıl kötü temsil edildiklerini göstermek için satıyorum... İnsanlara nasıl dolandırıldıklarını göstermek istiyorum.
>
> *Yargıç* - Bir kere için olsun diline sahip ol.
>
> *Sanık* - Olmayacağım! çünkü bu yayınları herkesin okumasını istiyorum...
>
> *Yargıç* - Sen çok küstahsın, dolayısıyla Knutsford Islahevi'nde üç ay süreyle ağır çalışma cezasına çarptırıldın.
>
> *Sanık* - Size teşekkür etmem için bir neden yok ve ne zaman dışarı çıkarsam bunları yeniden satacağım. Ve [Yüzbaşı Clarke'a bakarak] *sizi uyarıyorum*, bunları gizli olarak sokacağım ilk yer de sizin eviniz olacaktır.

Joseph Swann bunun üzerine mahkemeden zorla çıkarıldı.[37]

20. yüzyılın demokrasi retoriğinde bu adam ve kadınların pekçoğu, saygısız, kaba, aşırı istekli ya da "fanatik" oldukları için

37 Wickwar, *a.g.e.*, s. 105-107; *Independent Whig*, 16 Ocak 1820; Cobbett'in *Political Register*'i, 17 Ağustos 1822; *Poor Man's Guardian*, 12 Kasım 1831; A.G. Barker, *Henry Hetherington*, s. 12-13

unutulmuşlardır. Onların sayesinde "ilerleme"nin araçları, sübvanse edilen *Penny Magazine* ve (müvezzilerini kimsenin kovuşturmadığı) *Saturday Magazine* ve daha sonra da ticari basın, her ne kadar 1840'lara ve 1850'lere kadar Radikal okuru ele geçirmeyi başaramamış olsalar da, çok daha büyük kaynaklarıyla devreye girmişlerdir. (O zaman bile, Cleave, Howitt, Chambers, Reynolds ve Lloyd'un yayınları, yani halkın gazeteleri bu Radikal arkaplandan doğmuşlardır.) Bu mücadelenin iki sonucu özellikle dikkat çekicidir. Birincisi (ve en belirgin olanı) 1830'larda olgunlaşan (ve değişik dönüşümlere rağmen hâlâ varlığını sürdüren) işçi sınıfı ideolojisinin, basın, ifade, toplantı ve bireysel özgürlüklere olağanüstü büyük bir değer vermesidir. "Özgür doğmuş İngiliz"in geleneği kuşkusuz daha eskidir. Ancak, daha sonraki kimi "Marksist" değerlendirmelerde bunların "burjuva bireyciliği"nin bir mirası imiş gibi gösterilmesine ilişkin tavırlar kabul edilemez. 1792 ve 1836 yılları arasındaki mücadelede zanaatkârlar ve işçiler bu geleneği, ifade özgürlüğü talebine, mümkün olan en ucuz şekilde bu düşüncenin ürünlerini engelsiz yayma haklarını da ekleyerek alışılmamış bir şekilde kendilerine maletmişlerdir.

Bunda, çağın tipik bir yanılsamasına da ortak oldukları ve bunu güçlü bir şekilde işçi sınıfı mücadelesinin bağlamına oturttukları da doğrudur. Dönemin bütün aydınlanmacıları ve ilerlemecileri, aklın ve bilginin yayılmasına konan tek sınırın araçların yetersizliği olduğuna inanıyorlardı. Yapılan analojiler çoğu kez mekanikti. Lancaster ve Bell'in çocuk mümessiller yoluyla eğitimi ucuz yoldan arttırma girişimi, (Bell tarafından) "MANEVİ DÜNYANIN BUHAR MAKİNESİ" olarak niteleniyordu. Peacock, Brougham'ın Yararlı Bilgiyi Yayma Derneği'nden, "Buharlı Parlak Zekâlılar Derneği" olarak söz ederken tam da bunu belirtmek istiyordu. Carlile, "risale okumanın insanlık içinde gerekli büyük ahlâki ve siyasî değişimleri sağlayacağı"ndan son derece emindi:

> Matbaa, insanın kafasına uygulanabilecek bir çarpım tablosu olarak kesinlikle adlandırılabilir. Baskı sanatı zihnin çoğaltılmasıdır... Risale satıcıları, Reform makinesindeki en önemli hayat damarlarıdır.[38]

38 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 214.

Owen, YENİ AHLAKİ DÜNYA'nın propaganda ile kurulacağına idealist ama mekanik bir iyimserlikle inanıyordu. Eğer bu, kısmen de olsa, rasyonel bir yanılsamaysa, ikinci ve daha acil olan sonucunu da hatırlamalıyız: 1816 ile 1836 arasında bu "çoğalma" *işe yarar* görünüyordu. Çünkü Radikal ve pulsuz gazeteciler, çoğaltma makinesini çalışan sınıflar adına ele geçirmiş bulunuyorlardı; ve ülkenin her yerinde bir önceki çeyrek yüzyılın deneyimleri insanların kafasını şimdi okuyabildikleri şeyler için hazırlamıştı. Propagandanın önemi, Radikal örgütlenmenin büyük şehirlerden ve imalatçı yörelerden küçük *borough*lara ve pazar kasabalarına düzenli bir şekilde yaygınlaşmasında görülebilir. 1819'un Altı Yasası'ndan bir tanesi (silâh aramaya yetki veren) özellikle Orta İngiltere'nin ve kuzeyin belirli "huzursuz yöreleri"yle sınırlı tutulmuştu.[39] 1832'ye ve Chartist dönemlere gelindiğinde, her yönetsel birimde, en küçük pazar kasabalarında ve hattâ büyücek köylerde birer Radikal çekirdek bulunuyordu ve hemen hemen her durumda bunun temelini yerel zanaatkârlar oluşturuyordu. Croyden, Colchester ve Ipswich, Tiverton ve Taunton, Nantwich ya da Cheltenham gibi merkezlerde sıkı ve militan Radikal ya da Chartist gruplar vardı. Ipswich'de dokumacılar, eyerciler, saraçlar, terziler ve ayakkabıcıları; Cheltenham'da ayakkabıcılar, terziler, taşçılar, mobilyacılar, bahçeciler bir sıvacı ve demirciyi, "zekâ yönünden ortalamanın çok üzerinde gayretli ve itibarlı insanları" görüyoruz.[40] Bu insanlar, Cobbett, Carlile, Hetherington ve onların yayınlarını dağıtanların "çoğalttığı" insanlardı.

"Gayretli ve itibarlı insanlar..." Bu kendi kendini yetiştiren kültür hiçbir zaman yeterince çözümlenmemiştir.[41] Bu insanların büyük bir çoğunluğu, her ne kadar yetersizliği pekçok kaynak tara-

39 Bunlar, Lancaster, Chester, West Riding, Warwick, Stafford, Derby, Leicester, Nottingham, Cumberland, Westmorland, Northumberland, Durham, Coventry şehri ve Nottingham ve Tyne üzerindeki Newcastle'ın kimi beldeleriydi.

40 W.E. Adams, *a.g.e.*, s. 169. Ipswich hakkında verdiği bilgiler nedeniyle Bay. A.J. Brown'a müteşekkirim. Ayrıca Somerset ve East Anglia'daki Chartizm için bkz, *Chartist Studies*, ed. A. Briggs.

41 J.F.C. Harrison'un takdire değer çalışması *Learning and Living*, 1832'den önceki radikal kültürün canlılığını yeterince dikkate almama eğilimindedir. En iyi birinci el anlatılar William Lovett'in otobiyografisinde ve (Chartist dönemler için) Thomas Frost'un *Forty Years of Recollections*'ında (1880) bulunabilir.

fından doğrulanmaktaysa da, az ya da çok ilkokul öğrenimi görmüşlerdi:

> Bingley'deki ilk yarım günlük okulu iyi hatırlarım. Fabrika bahçesinin girişindeki küçük bir kulübeydi. Öğretmen, haftada 12 şilin için değişik işler yapan zavallı ihtiyar adam, yarım günlükleri eğitmek için görevlendirilmişti. Bununla birlikte, çok fazla öğretmesin ya da süreç çok pahalıya gelmesin diye okul saatleri dahilinde büyük bir kütük üzerinde ağaçtan ağır bir tokmakla yıkama makinesinden çıkan kumaşları damgalaması gerekirdi.[42]

Bu belki de 1830'ların başlarındaki "öğretim"in en kötüsüydü. 1820'lerde daha iyi köy okulları ya da zanaatkârların gözetiminde ucuz paralı okullar bulunabilirdi. Ayrıca o günlere gelindiğinde Pazar Okulları (her ne kadar ağır bir tempoyla da olsa) ilk Britanya Ulusal okulları olarak az çok etkilerini göstermeye başlarken kendilerini yazma öğretiminin içinde bulunduğu tabulardan kurtarmaya başlıyorlardı. Ancak her türlü orta dereceli öğrenim için zanaatkârlar, dokumacılar ya da bükümcüler kendi kendilerini eğitmek zorundaydı. Bunu ne denli yaptıklarının kanıtı Cobbett'in eğitime ilişkin yazıları ve özellikle de *İngiliz Dilinin Grameri*'nin satışından anlaşılabilir. 1818 yılında yayınlanmış, ilk altı ayda 13.000 ve de izleyen onbeş yılda ayrıca bir 100.000 satmıştır.[43] Ayrıca, satış rakamlarının okuyucu kitlesini (ya da süreli yayınların tirajlarını) tahmin etmekte kullanılmasında aynı kitap ya da gazetenin ödünç verildiğini, sesli okunduğunu ve pekçok elden geçtiğini unutmamalıyız.

Ancak çalışanların "orta öğrenimi" pekçok biçimler alıyordu ki, kendi başına özel öğrenim bunlardan yalnızca biriydi. Özellikle zanaatkârların, cahil topluluklar içinde kökleşmediklerini tahmin etmek kolaydır. İş aramak için ülkeyi özgürce dolaşıyorlar ve Savaşlar'ın zorunlu kıldığı seyahatlerin yanı sıra pekçok makine ustası ülke dışına gidiyordu ve binlerce insanın (yalnızca yoksulluk nedeniyle değil, yeni olanaklar ya da özgürlüğü aramak sa-

42 Thomas Wood, *Autobiography (18822-1880)* (leeds, 1956). Ayrıca bkz. An Old Potter, *When I Was a Child* (1903), Bölüm I.

43 M.L. Pearl, *William Cobbett* (1953), s. 105-107. Ayrıca pekçok korsan baskısı da yapılmıştır.

ikiyle) Amerika'ya ve kolonilere gidiyor olması toplumsal hayatın genel akıcılığının bir kanıtıydı. Şehirlerde canlı ve açık-saçık bir plep kültürü zanaatkârlar arasındaki daha kibar geleneklerle birarada yaşıyordu. Pekçok erken 19. yüzyıl balad koleksiyonu, Kralcılarla Radikaller arasındaki savaşın şarkılara nasıl yansıdığına tanıklık eder. 1816-1820'ler Jakobenleri ve "Eski Radikalleri"nin zevkine en uygun düşen belki de melodramatik popüler tiyatro idi. 1790'ların başından itibaren tiyatro, özellikle taşradaki merkezlerde, rakip hiziplerin karşı karşıya geldiği ve perde aralarında "şarkılar mırıldanarak" birbirlerini tahrik ettikleri bir forumdu. Bir "Jakoben Devrimci ve *Leveller*" 1795 yılında kuzeydeki bir limanda tiyatroya yaptığı ziyareti şöyle anlatıyordu:

> ... tiyatro genellikle Gönüllü Subayların kampanyalarını yürüttükleri bir alandı; bu askerî kahramanlar... *Tanrı Kralı Korusun*'un çalınmasını isterler ve izleyenlerin başlarını açıp ayağa kalkmalarını beklerlerdi... Ben askeriyeye kafa tutmak için başım kapalı oturdum.[44]

Bir "ulusal marş" olarak bu şarkının yerini (Jakobenlerin "düzenbaz hilelerini kınayan) "Eski İngiltere'nin Rostosu"nun alması bunalım yıllarında oldu. Ancak Savaşlar uzadıkça kalabalıklar "Kilise ve Kral" kışkırtmalarından, sonraki nesillere göre daha az etkilenmeye başladılar. 1812'de Sheffield'de, "South Devon'daki yetkililerin 'Tanrı Kralı Korusun'un söylenmesini istemesi ve tiyatrodaki hareketli kesimin ise buna karşı çıkması üzerine bir ayaklanma başladı... Kışkırtıcılardan birisi hapse atıldı."[45]

Erken 19. yüzyıl tiyatro ayaklanmalarının pekçoğunun, yalnızca ön sıradakilerle ilahlar arasındaki basit çelişkiyi ifade ediyor olsalar da, Radikal bir yanı vardı. Tekelci Patentli Tiyatroların, "operetleri" ve "Atları, Filleri, Maymunları, Köpekleri, Eskrimcileri, Perendebazları ve İp Cambazlarını işin içine sokarak gösterileri rezil ettikleri için"[46] küçük rakiplerine karşı olan kıskançlık-

44 *Philanthropist*, 22 Haziran 1795.

45 T.A. Ward, *a.g.e.*, s. 106. Ayrıca Nottingham'daki benzer bir olay için "Islahatçılar Ordusu" başlıklı bölüme bakınız.

46 1812-1818 arasında Covent Garden ve Lane arasında karşılıklı suçlamalarla devam eden gayrımeşrû bir oyun da yaşandı. Bkz. H. O. 119. 3/4.

ları, işverenlerin izleyicilerin tehlikeli taşkınlıklarına olan korkularınca da pekiştiriliyordu. 1798 yılında Londra Dokları yakınındaki "zengin Tacirler, Gemi Yapımcıları, İp İmalatçıları" ve diğer işverenler, Hükümet'e başvurarak, Kule yakınlarındaki Royalty Tiyatrosu'nun temsillerinin, "çok sayıdaki İmalatçılar, İşçiler, Hizmetçiler vs. arasında... israf ve sefahat alışkanlığını" teşvik ettiğinden şikâyet ediyorlardı.[47] (Şikâyet iki yüz yıldan fazla bir süredir devam edip gidiyordu.) 1819 yılında, Drury Lane'de fiyatların arttırılması üzerine başlayan ünlü "O.P." (Eski Fiyat) ayaklanmalarında, merkezi Londra'da düzensizlik, geceler ve haftalar boyu sürdü. Tiyatrolardaki düzensizlik ve fesat karışımına karşı Otorite'nin duyduğu özel nefret, Patentli Tiyatroların, tekelci konumlarının en azından kimi biçimlerini 1843 yılına kadar sürdürmelerine neden oldu.

Pleb tiyatrosunun sanatsal meziyetleri, canlılığı ile kıyaslanamazdı. Tiyatronun Radikaller üzerindeki en olumlu etkisi küçük tiyatrolardan değil, canlanan Shakespeareci tiyatrodan geldi: Yalnızca Hazlitt değil, Wooler, Bamford, Cooper ve pekçok başka kendi kendini eğitmiş Radikal ve Chartist gazeteci tezlerini Shakespear'den alıntılarla süslemeden edemiyorlardı. Wooler'ın çıraklığı tiyatro eleştirmenliği alanında olmuştu ve kesinlikle sendikal bir gazete olan *Trades Newspaper* 1825 yılında yayın hayatına başladığında içinde bir spor sütunu olduğu gibi (ödüllü boks maçları ve "Aslan Nero ile Altı Köpek" arasındaki mücadeleyi içeren) bir tiyatro eleştirisi de vardı.[48] Ama 1780 ve 1830 yıllarında, keşmekeşlik ve mükemmeliyet zirvesine ulaşan bir popüler sanat vardı ki, o da siyasî (Mizahi) yayıncılıktı.

Bu, önce Gillray ve Rowlandson daha sonra ise kimisi yetenekli, kimisi ham pekçok karikatüristin yanı sıra George Cruikshank'ın çağıydı. Onlarınki her şeyden önce metropoliten bir sanattı. Karikatüristlerin modelleri arabaları içinde, siyasal (ya da kişisel) günahlarının amansızca alaya alındığı matbaaların

47 H.O. 65.1.

48 *Trades Newspaper*, 31 Temmuz, 21 Ağustos 1825. Editör, ödüllü boks maçları ve hayvan avcılığına ilişkin haberleri sütunlarına aldıkları için özür dilemek zorunluluğunu hissediyordu ama gazete Londra sendikalarının bir komitesince yönetiliyordu ve de üyelerin istekleri karşılanmak zorundaydı.

önünden geçerlerdi. Her iki tarafta da kendini tutma diye bir şey söz konusu değildi. Kralcılar tarafından Thelwall, Burdett ya da Hunt bir elinde ateşleme meşalesi öteki elinde tabanca, kemerleri kasap bıçaklarıyla dolu vahşi bir kundakçı olarak gösterilirlerdi. Buna karşılık Cruikshank (1820 yılında) Kral'ı, etrafta kırık şişeler, koca memeli fahişeler ve şehvetli yarı tanrıların perde arkasında göründüğü tahtında yan gelip yatmış kör bir sarhoş olarak çiziyordu. (Piskoposlar da nasiplerini alıyorlardı.) Popüler yayınlar, küçük hurufatla kişilerin ağzından çıkan balonlar içine yazılanların tanıklık ettiği gibi hiçbir şekilde okuma yazma bilmeyenlere yönelik bir sanat biçimi değildi. Ama okuma yazma bilmeyenler de bu kültüre katılabiliyorlar, matbaaların camekânları önünde saatler boyu dikilerek en son karmaşık Gillray ya da Cruikshank görsel ürününü deşifre etmeye çalışıyorlardı: Knight'da Sweeting's Alley'de, Fairburn'de Ludgate Hill yakınında ya da Fleet Street'de Hone'da (Thackeray'ın hatırladığına göre) "gülümseyen, iyi huylu makine ustalarından oluşan, şarkıları heceleyen, orada bulunanların yararına yüksek sesle okuyan ve de esprileri onaylayıcı genel bir kükreyişle değerlendiren ... bir kalabalık toplanırdı." Kimi durumlarda tepki olağanüstü olurdu; Fleet Street kalabalıktan tıkanırdı. Cruikshank "Banka Kısıtlama Notu" karikatürünün (1818) sahte para basanlara idam cezası uygulamasının sona ermesinde etkili olduğuna inanırdı. 1790'larda Hükümet Gillray'i fiilen anti-Jakoben hizmete teşvik etmişti. Savaşlar sırasında yayınların geneli Fransa karşıtı ve vatanseverlik duygularına hitap eder nitelikteydi (John Bull klasik biçimini bu yıllarda aldı) ama iç meselelerde yazılıp çizilenler aşırı derecede polemikçi ve eğilim bakımından Burdettçiydi. Savaştan sonra Radikal yayınların taşkını başıboş kaldı ve Kraliçe Caroline ajitasyonu sırasında bile kovuşturmadan masun tutuldu çünkü kovuşturma daha fazla alay ve istihzaya yol açacaktı. Tüm bu dönüşümleri içinde (ve kimi uygulayıcılarının edepsizliğine rağmen) oldukça gelişmiş bir kent sanatı olarak kaldı: keskin bir şekilde zeki, ya da gaddar bir şekilde pervasız ve müstehcen olabiliyordu ama her iki durumda da paylaşılan dedikoduyu referans çerçevesi olarak alıyor, ikincil aktörler de dahil kamu hayatındaki kişilerin davranışlarına ve zaaflarına

ilişkin mahrem bilgilere - üstü kapalı anlatımın girift perdahına dayanıyordu.[49]

Tiyatronun ve matbaanın kültürü, Radikal zanaatkârların edebi kültüründen daha geniş anlamda popülerdi. Çünkü 1820'lerin ve 1830'ların başlarının kendi kendine edinilen kültürünün temel dayanağı ahlâki ağırbaşlılıktı. Bunu Methodizmin etkisine bağlamak gelenek olmuştur ve hiç kuşkusuz doğrudan ya da dolaylı bu etki hissedilebilir. Püriten kişilik yapısı günün yorgunluğundan sonra mum ışığında çalışan insanların öz disiplin ve ahlâki duyarlılığını gösterir. Ancak iki önemli çekince ortaya koymalıyız. Birincisi, Methodizmin İngiliz popüler kültürünün hâlâ tamamiyle üzerinden atamadığı güçlü bir *anti-entellektüel* etkiye sahip olmasıdır. Wesley'in Methodistler'in okumasını istediği şeyler (Southey'in belirttiği gibi) "yeterince sınırlıydı; kendi eserleri, kendi yaptığı bir dizi özetler, Methodist bir kütüphanenin büyük kısmını işgâl ediyordu."[50] 19. yüzyılın başlarında yerel vaizler ve sınıf önderleri daha fazla okumaya teşvik ediliyorlardı: hareketin evliyanamesi, Baxter'in tıpkıbasımları ya da "*Missionary Register*'in ciltleri". Ama şiirden kuşku duyuluyordu, felsefe ve İncil şerhleri ya da siyasî teori tabuydu. Methodist eğitimin bütün ağırlığı, rütbeleri ya da başarmış oldukları şeyler ne olursa olsun "temiz kalpliler"in kutsallığına dayanıyordu. Bu Kilise'ye eşitlikçi ruhani görünümünü kazandırıyordu. Ama (kimi zaman devasa boyutlara ulaşacak şekilde) nerdeyse okuma yazma bilmeyenlerin cahilliği savunmalarını besliyordu. "bu cahillik ve budalalık için bir *açık karttır* diyordu Hazlitt:

> ...herhangi bir konuda rasyonel ya da ilgili bir şekilde düşünme yeteneğine sahip olmayan ya da isteksiz bulunanlar, iman ve aklın birbirine karşıt olduğu kendilerine söylendiğinde, bu tür bir sorumluluktan derhal kurtulmuş olurlar.[51]

---

49 Bu ürünlerin karmaşıklığı hakkında Dr. Dorothy George'un çok öğretici *Catalogues of Political and Personal Satire in the British Museum*, Cilt VII, VIII, IX ve X'a bakılabilir. Ayrıca bkz. Blanchard Jerrold, *George Cruikshank* (1894), Bölüm IV.

50 Southey, *Life of Wesley*, s. 558.

51 *Works*, IV, s. 57 vd., *The Round Table* (1817)den.

Paine, Cobbett, Carlile'den bir biri ardına gelen şoklara karşı Methodist Papazlar cemaatlerini korudular: denetlenmeyen okuma yazmanın "şeytanın tuzağı" olduğu konusunda pek bol delil vardı.

Ana Methodist gövdeden çıkan kimi dallar, Methodist Faydacılar (eski bir beraberlik) ve özellikle Yeni Rabıta, eğilim bakımından daha entellektüeldi ve onların cemaatleri daha önceki Dinsel Muhalefet Kiliseleri'ne benziyordu. Ancak ana Methodist gelenek aydınlanma susuzluğuna farklı bir şekilde tepki gösteriyordu. Methodizm ile orta sınıf Faydacılığı arasındaki gizli benzeşmelere daha önce değinmiştik.[52] Garip gelebilir ama Bentham ve onun "safdil hurafeleri"ni düşündüğümüzde dönemin ruhu iki geleneğin birleşmesi yönünde çalışıyordu. Entellektüel *sorgulama* Methodistlerce beğenilmiyorsa, *yararlı* bilginin edinilmesi tanrısal ve erdemlerle dolu bir şey olarak görülebilirdi. Vurgu hiç kuşkusuz *kullanımın* üzerindeydi. İş disiplini tek başına yeterli değildi, işgücünün daha ileri kazanım düzeylerine ulaşması zorunluydu. Tanrının yasalarının görünen kanıtları olan doğayı incelemekte hiçbir kötülük olamaz şeklindeki eski oportünist Baconcu tez, şimdi Hıristiyan özür dileyiciliği içinde özümleniyordu. Erken Victoria kültürünün o kendine özgü fenomeni, gözü mikroskopta, eli Eski Ahit'teki Nonkonformist papaz, böylece ortaya çıktı.

Bu bir araya gelişin etkileri Yirmiler işçi sınıfı kültürü içinde de hissedilir. Bilime, botanik, biyoloji, jeoloji, kimya, matematik ve özellikle de uygulamalı bilime Methodistler'in bakışı, bu konular politikayla ya da spekülatif felsefe ile karıştırılmadığı sürece, olumludur. Faydacılar'ın kurmakta oldukları sağlam, istatistiksel entellektüel dünya Methodist Konferans için de uygundu. Ayrıca Pazar okuluna devam edenlere ilişkin istatistikleri de derliyorlardı ve Chadwick yoksul birinin çalışacak gücü koruması için gereksinme duyduğu en az yiyeceği nasıl hesaplayabiliyorsa, Bunting de (insana öyle geliyor) aynı kesinlikle ruhani lütfun derecelerini belirleyebilse çok memnun olacaktı. Dolayısıyla eğitim alanında Nonkonformistler'le Faydacılar arasında tanrısal nasihatların yanı sıra "geliştirici" bilginin yayılması konusundaki ittifak

52 "Haç'ın Dönüştürme Gücü" adlı bölüme bkz.

böylece ortaya çıktı. Daha 1820'lerde bile, ahlâki uyarıların (ve Tom Paine'in ziyaret edilmeyen ölüm döşeğindeki içki alemlerinin öyküleri) Venezuela'nın florasına ilişkin notlar, Lizbon depremindeki ölü sayısına ilişkin istatistikler, haşlanmış sebze tarifleri ve hidrolik üzerine notlarla birarada görüldüğü bu tür edebiyat iyice gelişmişti:

> Her canlı... farklı türden yiyeceklere gereksinme duyar... Linnaeus, ineklerin 276 tür bitkiyi yediklerini, 218 türü yemediklerini; keçilerin 449 türü yiyip 126 türü yemediğini, koyunun 387 türü yiyip 141 türü reddettiğini; atın 262 türü yiyip 212 türü yemediğini, zevk bakımından bunlardan daha ileri olan domuzun yalnızca 72 bitkiyi yediğini ve diğerlerini yemediğini belirtmiştir. Yaradanın sınırsız cömertliği öyledir ki bu sayısız yaratıklar onun eli açıklığı sayesinde yeterince bakılmakta ve beslenmektedirler! "Bütün bunların gözü O'na bakar, ve O elini açar ve yaşayan her canlının arzusunu tatmin eder."[53]

Ve daha 1820'lerde, Ahlâk ve Yararlı Bilgiler'in yanı sıra Tanrı tarafından verilmiş, tartışma kabul etmez arz ve talep yasalarının, Ekonomi Politiğin, dinsel öğütler içinde üçüncü ortak olarak yerini aldığını görebiliyoruz. Zevkleri bakımından domuzdan daha da gelişmiş olan sermaye, yalnızca çalışkan ve itaatkâr işçiyi seçecek ve tüm diğerlerini reddedecektir.

Böylece Methodizm ve Evanjelikliğin, *bilgi* edinme konusunda bir heves yaratmış olduğu söylenebilirse de, çalışan insanların insicamlı kültürüne çok az aktif unsur katmıştır. (Arnold daha sonra Nonkonformist geleneğin kültürsüzlüğünü ve "samimiyet ve ışığa" yabancı kalışını görmüştür.) Ve zanaatkârın dünyasının ağırbaşlılığının buradan kaynaklandığı söylendiğinde ikinci çekincenin ortaya konması gerekir. Manevi ağırbaşlılık, açıkça gösterilebileceği gibi aslında Radikal ve rasyonalist ajitasyonun kendisinin bir ürünüydü ve eski Dinsel Muhalefet ve Jakoben gelene-

53 Thomas Dick, *On the Improvement of Society by the Diffusion of Knowledge* (Glasgow, 1833), s. 175. Ayrıca, "aritmetik, cebir, geometri, konikler ve matematiğin diğer dalları"nın "değişmez ve ebedi gerçekleri içerdiği için" tanrısal konular olduğu iddiası için *a.g.e.*, 213'ncü sayfaya bkz.

ğine çok şey borçluydu. Bu hiç sarhoş Radikal yoktu ya da düzensiz gösteriler olmuyordu demek değildir. Wooler, dendiğine göre, şişeden çok hoşlanan Radikal liderlerden yalnızca bir tanesiydi ve Londra tavernaları ve Lancashire'de içkinin gizli satıldığı dükkânların önemli toplantı yerleri olduğunu görmüştük. Ama Radikaller, halkı "kalabalık" olma töhmetinden kurtarmayı amaçlıyorlar ve liderleri de sürekli olarak, bir ağırbaşlılık imajı ortaya koymaya çalışıyorlardı.

Üstelik bunun vurgulanması açısından daha başka saikler de vardı. Parlamento Reformu için Bath Birlik Derneği'nin (Ocak 1817'de kuruldu) Kurallar'ından bir tanesi tipiktir:

> Üyelerimize Paralarını publarda harcamamalarını içtenlikle öneriyoruz, çünkü söz konusu paranın yarısı Ahlâksızlığın Kurtçuklarını beslemek için Vergilere gitmektedir.[54]

Savaş sonrası yıllarda Hunt ve Cobbett vergilendirilmiş şeylerden uzak durulması için pekçok çağrı yapmışlar ve özellikle de suyun içki ve bira karşısındaki erdemlerinden söz etmişlerdir. Methodistler'in içkiden uzak durmaları bu Mezhebin, Cobbett'in övebileceği tek (ve biricik) özelliği idi: "Ayyaşlığı, toplumun karşı karşıya bulunduğu kötülüklerin, sefaletin ve suçun en az yarısının temeli olarak görüyorum.."[55] Cobbett'in konuşma tarzı her zaman böyle değildir; başka bazı durumlarda işçi için bir bardak biranın fiyatından yakındığı olmuştur. Ancak pekçok çevrede genel bir ahlâki itibar söz konusuydu. Özellikle, vasıfsız işçi seli karşısında zanaatkârın ya da vasıflı işçinin ideolojisi buydu. Bu durum Carlile'ın ilk gençliğine ilişkin anlattıklarında görülebilir:

> Düzenli, çalışkan ve aktif bir adamdım; işe erken başlar geç bırakırdım... işten çıktıktan sonra evde karım ve iki çocuğumla olduğum kadar hiçbir yerde mutlu olmazdım. Birahaneden her zaman tiksinirdim... Her şilini doğru kullanmayan bir adamın aptal olduğuna dair bir düşüncem vardı.[56]

---

54 H.O. 40.4

55 *Political Register*, 13 Ocak 1821. İçkiden Uzak Durma Hareketi, Savaş sonrasındaki bu ayıklık kampanyasına kadar geriye götürülübelir.

56 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 68.

Pekçok gün bir yemeği yemez ve "gece okumak için eve altı penilik bir yayınla" giderdi. Bu özellik en etkileyici ve takdire değer biçimiyle William Lovett'in, adı bile anlatmak istediklerimizi özetleyen, *Ekmek, Bilgi ve Özgürlük Peşinde... Hayat ve Mücadelelerim*'inde görülebilir.

Kendilerine karşı yapılan saldırılar nedeniyle bu özellik cumhuriyetçiler ve özgür düşünenler arasında güçleniyordu. Kralcı hicivlerle alaya alındıkları ve Kilise minberlerinden her kötülüğün en rezil örneği gibi karalandıkları için, ortodoks olmayan kanaatlarının yanı sıra ayrıca kusursuz bir kişiliğe sahip olduklarını göstermeye çalışıyorlardı. Aklın Mabetleri'ni genelev, ülkeyi kana susamış hırsızların mutfağı gibi gösteren devrim Fransasıyla ilgili kralcı efsanelere karşı mücadele ediyorlardı. Cinsel uygunsuzluk, parasal suistimal ya da aile hayatı konusunda erdemsizlik gibi suçlamalara karşı çok hassastılar.[57] Carlile 1830 yılında küçük bir öğütler kitabı, *Ahlâk Hocası*'nı yayınlarken Cobbett de çalışkanlık, sebatkârlık ve bağımsızlık temaları üzerine daha içten ve iyi okunan *Gençlere Tavsiyeler*'i yayınladı. Rasyonalistler, kuşkusuz, Hıristiyan inancının reddedilmesinin kaçınılmaz olarak her türlü ahlâki sınırlamanın sonu anlamına geldiği yolundaki suçlamaları cevaplandırma konusunda özellikle gayretliydiler. Volney'in etkili kitabı *İmparatorluğun Yıkıntıları*'nın yanı sıra, yine onun *Doğanın Yasası* tercüme ettirildi ve risale olarak basılıp dağıtıldı. Bu risalede, toplumsal yarar yasalarına göre, hürmete layık erdemlere bağlı kalınması gerektiği, diyaloglar biçiminde, tartışılıyordu:

> Soru: Karı-koca sevgisinin niçin bir erdem olduğunu söylüyorsunuz?
>
> Cevap: Çünkü, evli insanlar arasında var olan sevginin sonucu olan uyum ve birlik ailenin bağrında kurulur ve çok değişik biçimlerde onun korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunur..

57 1830'ların anti-Owenci propagandası için bkz. T. Frost, *Forty Years' Recollections*, s. 20: "Şikâyetçilerin ve tanıkların, 'O Sosyalist'tir' diye bir kişi hakkında hırsızlık, karısının kendisini terk ettiği ya da her türlü başka suçu ileri sürmesi çok olağandı ve bu türden olaylara ilişkin haberlerde alt-başlık 'Owenciliğin Etkisi'ydi.

Sayfanın geri kalan kısmı da böyle devam ediyor. Ve Bilgi, Nefse Hâkimiyet, İçkiden Uzak Durma, Temizlik, Evin Erdemleri gibi bölümleriyle Victoria çağının bir rehberi gibi devam ediyor. Owenci komüncüler arasında olduğu gibi, cinsiyet ilişkileri alanında dine karşı gelme söz konusu olduğunda bu genellikle, Püritenlere özgü bir şevkle oluyordu.[58] 1820'lerin başında çalışan insanlar arasında doğum kontrolunun propagandasını yapma cesaretini gösteren, çok küçük neo-Malthusçu grup, bunu "çalışan sınıfların" fiziki ve kültürel standartlarını, ancak sayılarını sınırlandırarak, geliştirebileceklerine inandıkları için savunuyorlardı. Place ve arkadaşları, bu araçların cinsel ve kişisel özgürlüğe katkıda bulunacağını duysalar şaşkına dönerlerdi. [59]

Hafifmeşreplik ya da hazcılık, Radikal ya da rasyonalist eğilimli olanlara, Methodistlere olduğu kadar yabancıydı ve Jakobenlerin ve Deistlerin eski Dinsel Muhalefet geleneğine ne kadar çok şey borçlu olduğunu görüyoruz. Ancak yazılı belgelerden ve hatiplerin kamusal imajlarından hareketle yanıltıcı bir değerlendirme yapmış olmamız mümkündür. Gerçek hareket içinde yalnızca Hone'la değil, artan oranda Hetherington, Lovett ve onların daha yumuşak, daha nükteli, halka daha yakın, daha az didaktik, ama ustaları Carlile'den daha az kararlı olmayan çevresiyle güler yüzlülük kendisini gösteriyordu. Carlile ya da Volney modeline uygun rasyonalist zanaatkârların, Methodist benzerleri gibi aynı davranış kalıplarını sergilediği şeklinde bir paradoksu ileri sürmek ilginç olabilir. Ancak bir durumda Tanrı'ya ve Otorite'ye itaat yolunda temizlik ve ağırbaşlılık tavsiye edilirken; diğer durumda Papazlığı ve Krallığı yıkabileceklerin meydana getirdiği orduda bu erdemler olması gereken şeyler olarak görülüyordu. Bu dili bilmeyen bir gözlemci

58 Örneğin, *Social Pioneer*, 20 Nisan 1839'da William Hodson'a bkz.: "...Evlilik Sorunu üzerindeki görüşlerimi ifade etmeme izin veriniz Efendim... ne *kadın* ne de *erkek, eşit haklara* sahip olmadıkları sürece mutlu olamazlar; çoğu kez olduğu gibi bir ev için evlenmiş olmak, insan etini satın almaktır; en kötü türünden bir köle alışverişidir... ben bütün birliklerin yalnızca sevgiden kaynaklanması gerektiğini düşünüyorum, sevgi kayboldukten sonra evlilik birliğine devam etmek *fahişeliğin* ta kendisidir."

59 Bkz. Wallas, *a.g.e.*, s. 166-172; N. Himes, "J.S. Mill's Attitude toward Neo-Malthusianism", *Econ. Journal* (Ek), 1926-1929, I, s. 459-462; M. Stopes, *Contraception* (1923); N. Himes, "Birth Control Handbills of 1823", *The Lancet*, 6 Ağustos 1927; M. St. J. Packe, *Life of John Stuart Mill* (1954), s. 56-59.

için, her iki tarafın ahlâki özellikleri birbirinden farksız görünebilir. Ama bu kısmen böyledir. Çünkü Volney'in bölüm başlıkları şöyle devam etmektedir: "Toplumsal Erdemler ve Adalet Üzerine". Kişinin ruhunu kurtarması için tavsiye edilen özelliklerle, aynı özelliklerin bir sınıfın kurtarılması için tavsiye edilmesi arasında muazzam bir farklılık vardır. Radikal ve özgür düşünen zanaatkâr, yurttaşlığın *aktif* görevleri konusunda son derece içtendi.

Üstelik, bu ağırbaşlılıkla birlikte zanaatkâr kültürü, entellektüel araştırma ve ortaklık değerlerini de besliyordu. Birinci özelliğin basın özgürlüğü mücadelesinde ortaya konduğunu gördük. Kendi kendini yetiştiren insanın çoğu kez, inişli çıkışlı ve güç elde edilen bir anlayışı vardı ama bu onun *kendisine ait* bir şeydi. Çünkü kendi entellektüel yolunu kendisi bulmaya zorlandığı için güveni azdı; kafası örgün eğitimin yerleşik kalıplarında hareket etmiyordu. Düşüncelerinin pekçoğu Otorite'ye meydan okuyordu ve otorite bunları bastırmaya çalışıyordu. Dolayısıyla, her türlü yeni, antiotoriter fikirlere açıktı. İşçi sınıfı hareketinin, özellikle 1825 ve 1835 yılları arasındaki istikrarsızlığının nedenlerinden birisi budur. Bu aynı zamanda bize, Owenciliğin neden öylesine hızlı yayıldığının ve insanların ortaya konan bir ütopyacı ve komüncü düşünceden diğerine atılmaya hazır oluşlarının nedenini anlama konusunda da yardımcı olur. (Bu zanaatkâr kültürü, aynı zamanda, kendini yetiştirmiş insanların ve 1820'lerin zanaatkârlarının çocuklarının Victoria zamanında entellektüel hayatın karmaşıklığına ve canlılığına katkıda bulunduğu bir maya olarak da görülebilir.) Karşılıklılıktan, karşılıklı çalışma, tartışma ve gelişmeyi anlıyoruz. Londra Yazışma Derneği günlerinde de bu türden bir şeyler görmüştük. Süreli yayınları, okuma bilmeyenlerin yararlanabilmesi için, yüksek sesle okuma geleneği, zorunlu olarak her okumanın *ad hoc* bir tartışmaya dönüşmesini sağlıyordu: Cobbett tezlerini olabildiğince açık bir şekilde ortaya atıyor ve şimdi dokumacılar, çorapçılar ya da ayakkabıcılar bunları tartışıyordu.

Böyle bir grubun kuzeni, ister resmî ister gayriresmî, bilgi edinmek amacıyla, genellikle kendi üyelerinin önderliği altında her hafta toplanan karşılıklı yarar dernekleriydi.[60] Burada ve bü-

60 Bkz. J.F.C. Harrison, *a.g.e.*, s. 43 vd.

tün Mekanik Enstitüleri'nde şapelin ve Radikallerin geleneklerinin bir tür bir araya gelmesi söz konusuydu. Ancak birlikte yaşama kolay ve her zaman da barışçı değildi. 1823 yılında Londra Enstitüsü'nün kurulmasından 1830'a kadar süren Mekanik Enstitüleri'nin tarihinin ilk dönemleri, ideolojik çatışmanın tarihidir. Radikal zanaatkâr ya da sendikacı açısından Dr. Birbeck'in ve Muhalif ruhbanın ya da bilgiyi geliştirmek için merkezler kuran Benthamcı profesyonellerin heyecanı memnuniyet vericiydi. Ama bu yardımı, kuşkusuz, *ne pahasına olursa olsun* almaya hazır değildiler. Eğer Brougham son zamanlardaki kimi yazılarda büyük ama oportünist bir Radikal olarak görünüyorsa, bu 1823'ün "Eski Radikalleri"nce hiç de öyle göründüğü anlamına gelmiyordu. Onu, 1817 yılında (Cobbett'in defalarca foyasını ortaya çıkardığı bir yazıda) casus sistemini savunurken görmüşlerdi; ve Carlile'ın kampanyasının en heyecanlı döneminde Avam Kamarası'nda ayağa kalkıp "son zamanlardaki kimi yargılamaların sonuçlarından mutluluk duyduğunu" ve mahkûm olanların "en kaba ve caniyane şeyler yayınlamış olduklarını düşündüğünü" söylerken görmüşlerdi.[61] Brougham'ın enstitüler konusundaki heyecanı, daha işin başında ondan kuşku duymalarına yetmişti; ve Place'in (gizliden gizliye küçümsediği) Brougham ile (ondan açıkça kuşkulanan) Londra'lı sendikacılar arasında arabuluculuk yapma girişimleri bu duygularını değiştirmeye yetmeyecekti. Canalıcı anlaşmazlıklar, kontrol konusunda, malî bağımsızlık ve Enstitülerin ekonomi politik tartışmalarına girip girmeyecekleri (ve eğer gireceklerse kimin ekonomi politiğini savunacakları) konusunda ortaya çıktı. Bu ikinci tartışmada Thomas Hodgskin, Place ve Brougham tarafından yenilgiye uğratıldı. Önceki tartışmalarda, Birkbeck, Enstitülerin olanaklarını geliştirmek için para toplama konusundaki gayretleriyle, Robertson'un, Hodgskin'in ve John Gast'in tavsiyelerine kulak asmadı. Eğer mesele daha az ihtirasla ele alınabilirse, zanaatkârların kendileri de gerekli parayı toplayabilirler ve her şeyi kontrol edebilir ve sahiplenebilirlerdi.

Bu iki yenilgi ve Brougham'ın ekonomi politik konusundaki konferanslarının başlaması (1825), kontrolün, ekonomi politiğin

61 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 147; ve Place'in değerlendirmesi: *"Aferin, ikiyüzlü; sen kendin Hıristiyan bile değilsin."*

içeriğini de belirleyecek olan orta sınıf destekçilerin eline geçtiği anlamına geliyordu. 1825 yılına gelindiğinde *Trades Newspaper*, Londra Enstitüsü'nü, "büyüklere ve zenginlere bağımlı" kaybedilmiş bir dava olarak görüyordu:

> Kurulduğu zaman, Büyükşehrin Makine Ustaları arasında öyle güçlü ve genel bir heyecan vardı ki, eğer bu duygu bir tarafa fırlatılıp atılmamış olsaydı... En görkemli başarı için gerekli araçları Makine Ustaları'nın bizzat kendilerinin garanti edeceklerine tam anlamıyla inanmıştık...

Mekanik Enstitüleri'nin taşradaki tarihi biraz daha değişikti. Leeds'de (Dr. Harrison'un göstermiş olduğu gibi) Enstitü daha başlangıçtan itibaren orta sınıftan sponsorların ve özellikle de Nonkonformist imalatçıların kontrolundaydı; Bradford ve Huddersfield'da ise, bir süre için, kontrol Radikallerin elindeydi. Yirmilerin ortasından itibaren zanaatkârların yerini alt orta sınıflara bırakması ve ortodoks ekonomi politiğin gündeme gelmesi genel bir gelenek haline geldi. Ancak 1830'da hareket hâlâ (Faydacı ve *Unitarian** sponsorlarının bolluğu nedeniyle) pekçok Anglikan ve Wesleyci ruhbana uzak durmaları için, yeterince ortodoks görünmüyordu. 1826 yılında Yorkshireli bir papaz Enstitüleri "zamanla Jakoben kulüplerine dönüşüp dejenere olacak ve asiliğin fidanlığı haline gelecek", "genel oy ve evrensel özgür-düşünce" ajanları gibi görüyordu. 1830'ların başında bir rahip yardımcısı, Leicester Mekanik Enstitüsü yönetimine, kurumu "zındık, cumhuriyetçi ve eşitleyici ilkeleri yayacak" bir okula dönüştürdükleri için saldırıyordu. Kütüphanesi için satın alınan süreli yayınlar arasında Carlile'ın *Gauntlet*'i vardı.[62]

(*) *Unitarian*: 18. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olan, Hıristiyanlıktaki Teslis inanışına karşı çıkarak Tanrı'nın tekliğini kabul eden, İsa'yı Tanrı değil, Tanrı'nın resulü sayan, Tanrı, "akıl" ve bilimsel gelişme düşüncesini bağdaştırarak 19. yüzyılın çeşitli toplumsal ve siyasal reformlarında etkili olmuş bir tarikat ya da mezhep - ç.n.

62 Özellikle bkz. J.F.C. Harrison, *a.g.e.*, s. 57-88; *Mechanic's Magazine*, 11 ve 18 Ekim 1823; T. Kelly, *George Birkbeck* (Liverpool, 1957), Bölüm V ve VI; E. Halevy, *Thomas Hodgskin* (1956), s. 87-91; Chester New, *a.g.e.*, Bölüm VIII; *Trades Newspaper*, 17 Temmuz 1825; F.B. Lott, *Story of the Leicester Mechanic's Institute* (1935); M. Tylecote, *The Mechanic's Institutes of Lancashire and Yorkshire before 1851* (Manchester, 1957).

1820'lerin *zanaatkâr* kültüründen söz ettik. Bu en uygun terim; bununla birlikte yalnızca yaklaşık bir ifade olmaktan öteye geçmiyor. (Bilinen pejoratif bağlamlarıyla) *küçük-burjuva* teriminin, "işçi sınıfı" kültüründen söz ederken uygun olmayacağını gördük. Ancak zanaatkârdan, bir yanda Londra'lı tersane işçilerini ve Manchesterli fabrika çalışanlarını, diğer yanda durumu bozulmuş zanaatkârları ve parça başı işçilerini anlamamız gerekir. Cobbett'e göre bunlar "kalfaları ve işçileri" ya da daha özet olarak "halkı" oluşturuyordu. "Ben o kanaatteyim ki", diye yazıyordu Llandaff Piskoposu'na 1820 yılında, "Lord Hazretleri Halkı ve sizin memnun olacağınız deyimle ayak takımını, *bir tezi anlama yeteneğinden mahrûm* saymakla kendinizi çok fazla kandırıyorsunuz":

> Halk, sizi temin ederim Lord Hazretleri, basit öykülerden hiç hazzetmez. Ne de mübalağalı sözlerden hoşlanır. Kesin olmayan bir iddia olarak söylüyorum, son on yılda kafaları çok büyük bir devrim geçirmiştir...
>
> Bu sınıfların, sağlam bilgilere dayanarak söylüyorum, şu sırada toplumun diğer sınıflarından çok daha aydınlanmış olduklarını... söylememe izin verin. Geleceği Parlamento'dan ve Bakanlardan daha iyi görüyorlar. Onların bilgi edinirken bir avantajları var. Hesap vermek zorunda oldukları özel bir çıkar yok, dolayısıyla değerlendirmeleri önyargı ve bencillikle kararlılmıyor. Üstelik birbirleri ile olan iletişimleri son derece özgür. Bir adamın düşünceleri diğer bir adamda başka düşünceler yaratıyor. Kavramlar sahte gurur ya da sahte nezaketin kuşkuculuğu ile sınırlandırılmıyor. Ve dolayısıyla gerçeğe hızlı bir şekilde ulaşılıyor.[63]

Hangi tez, hangi gerçekler?

William Cobbett

Cobbett, Savaşlar'ın sona ermesinden Reform Tasarısı'nın kabul edilmesine kadar geçen yıllar boyunca etkili olmuştur. Onun her anlamda sistemli bir düşünür olmadığını söylemek, ciddi entellektüel bir etkisi olmadığını söylemek anlamına gelmez. Bu radi-

63 *Political Register*, 27 Ocak 1820.

kal entellektüel kültürü, onun en orijinal fikirlerini ortaya koyduğu için değil, dokumacıyı, öğretmeni ve tersane işçisini ortak söylem etrafında birleştirebilecek havayı, üslubu ve tezleri bulabildiği için, *yaratan* Cobbett'tir. Çıkarların ve hoşnutsuzlukların çeşitliliğinden bir Radikal konsensus yaratmıştır. Onun *Political Register*'ı, çok farklı kazanımları olan insanların birbirlerinin deneyimlerini paylaşabildikleri haber ve bilgi yayıcı bir araçtı.

Bunu, onun fikirlerinden çok ifade tarzına bakarak görebiliriz. Ve bunu yapmanın bir yolu da onun tarzını, orta sınıf Radikallerinin en "Jakoben"i olan ve uzun yıllar sonunda, zanaatkârlarla aynı harekette birleşmeye en yakın düşen Hazlitt'in tarzıyla karşılaştırmaktır. Hazlitt, bıçağını fonlara sahip olanlar ve beleşçilere karşı kullanmaktadır:

> Meşrû Hükümetler (onların da gururunu okşayacağız) bir başka Zındık mitolojisi değildir. Onlar, Ovid'in Metamorfoz'unun Delphin baskısında olduğu gibi ne o kadar ucuz ne de o kadar mükemmeldir. Onlar gerçekten "Cezalandıracak Tanrılar"dır, ama başka açılardan "bizim manevi zaafiyetlerimizin adamları"dırlar. Onlar, tanrısal yemekler yiyip, abıhayat içmezler; en iyi ve en büyük payı aldıkları dünyanın ortak nimetleriyle beslenirler. Onların içtikleri şarap üzümden yapılır; akıttıkları kan kendi uyruklarının kanıdır: yaptıkları yasalar kendilerine karşı işlemez: Kabul ettikleri vergileri daha sonra mideye indirirler. Onların da bizimle aynı ihtiyaçları var: tercih hakları olduğuna göre, pek doğal olarak, ortak stoktan, kendilerinden sonra başkalarının da geleceğini düşünmeden önce kendilerine servis yaparlar... Bizim Devlet yoksullarımızın elleri herkesin tabağındadır ve her gün debdebe ve tantana ile yerler. Saraylarda yaşarlar, arabalarda yayılıp otururlar. Bay Malthus'a rağmen, damızlık aygırları bizim tarlalarımızın ürünlerini tüketir, köpekleri yoksulların çocuklarını doyuracak yemekleri tükınır. Her yıl bize giysi ve mobilya olarak yıldızlar ve dizbağları, mavi kurdeleler ve büyük nişanlar, akşam yemekleri, kahvaltılar, öğle yemekleri, çok daha fazla öğle yemekleri, kahvaltılar, akşam yemekleri olarak o kadar pahalıya gelirler ki. Bu Gelir Vergisi kahramanları, Sa-

ray Ödeneği'nin Saygıdeğerleri, Saray takviminin Azizleri (*compagnon du lys*) dünyanın her yerinde olduğu gibi ama daha yüksek bir fiyattan uyruklara ve uyruk olmayanlara sahiptirler... Onlara bir ay yerine bir hafta bakmak daha kolayınıza gelir; ve bu sürenin sonunda Meşrûiyet'in tatlı rüyasından uyanınca, Caliban'la birlikte diyebilirsiniz ki, "Nasıl olur, ben ne aptalmışım ki bu sarhoş canavarı Tanrı sanmışım."[64]

Hazlitt karmaşık ve takdir edilecek bir duyarlılıktı. Fransız Devrimi deneyiminin bütün şokunu algılayan az sayıda entellektüelden birisiydi ve Aydınlanma'nın çocuksu yanlarını reddederken *liberte* ve *egalite*'nin geleneğini onaylıyordu. Üslubu, her açıdan gösteriyor ki, yalnızca kendisini Burke, Coleridge, ve Wordsworth (ve daha da doğrudan *Blackwood's* ve *Quarterley Review*) ile tartmıyor, fakat onların kimi pozisyonlarının gücünü biliyor ve tepkilerinden bazılarını da paylaşıyordu. Kendini adamış olduğu Radikal gazeteciliğinde bile (yukardaki bunun bir örneğidir) polemiğini popüler olana göre değil, döneminin kibar kültürüne göre ayarlıyordu. Onun *Siyasî Yazılar*'ı Hone[65] tarafından yayınlanmış olabilir, ama o bunları yazarken Hone'un okuyucu kitlesini değil de Southey'i kızdırmayı, *Quarterly*'yi utandırmayı, ya da Coleridge'i cümlenin yarısında susturmayı düşünmüştür.

Bu hiçbir anlamda eleştiri değildir. Hazlitt, halkçı Radikalleri zamanda ve mekânda taşralı kılan *Avrupa* çatışmasının tarihsel önemine sadık ve geniş referansları olan birisiydi. Bu bir roller meselesiydi. Cobbett bu pasajın bir tek cümlesini bile hiçbir zaman yazmazdı. Meşrûiyeti övmek *isteyeceğimizi* (bir teşbih olarak bile) kabul etmezdi; cezalandırmak için olsa bile Hazlitt'in kabul ettiği "dünya normları"nı onaylamazdı; "*bizim* Devlet yoksullarımız" diye bir şey söylemezdi çünkü onun bütün çabası okuyucularının, kayırılmış memurları ve borsa simsarlarını *onlar* olarak görmesini sağlamaktı. Ve aynı şekilde, böylesine bir uzak duruşla,

64 "What is the People?", *Political Essays* (1819), *Works*, VII, s. 263.

65 Hone tanıtma yazısında şunları söylüyordu: "Bu Ciltte aydınlatıcı bir şekilde ifade edilen şeylerin, yaşayan bir Yazar'ın herhangi bir eserindekinden daha Orijinal ve haklı Düşünceler olduğunu Yayıncı olarak bilinçli bir şekilde garanti ederiz."

"yoksulların çocukları" diye yazmazdı; (hitap ettiği kitleye) ya "*sizin* çocuklarınız" derdi ya da belirli bir örnek verirdi. Muhtemelen "bize yılda şu kadara maloluyorlar" demezdi; riskli de olsa, ortaya kesin bir rakam koyardı. "Bu Gelir vergisi kahramanları" Cobbett'in *ad takma* numarasına yakındır[66] ama Hazlitt'te yine de biraz patrisyen Halkın Dostları edası vardır; Cobbett'te seremoninin ironik sahteciliği yoktur, isimler Shelley'in bile benzini attıracak bir açıklıkla söylenir: *Papaz* Malthus, *Bolton* Fletcher, *Thing* ("Cobbett'in enfiyesi, intikam").

Bu bir konuşma tarzı meselesidir ama yine de onun konuşma tarzında Cobbett'in siyasî anlamlarının yarısı bulunmaz. Devamlı ve kontrollü ritimleriyle Hazlitt'in üslubu ve bu üslubun tezatlı hareketleri, makale yazarının kibar kültürüne dahildir. *Kırsal Gezintiler*'e rağmen, insan Cobbett'i kolaylıkla bir makale yazarı olarak göremez. Gerçekten de Hazlitt'in verimli kinayeciliği ve çalışılmış tarzı, zanaatkârlara açık olmayan bir kültüre ait olduğu için, onların tedirginliğine yol açabilir. Cobbett beleşçiler hakkında yazdığı zaman, aşağıdaki türden terimlerle yazmıştı:

> Bu mevkilerin ve maaşların *yirmi sterlinden otuz bin sterline* ve *yılda kırk bin sterline yakın* olanları vardır!.. Birkaç tane kayırılmış kişi vardır ki, *her birinin* kârları *bin aileyi* geçindirecek büyüklüktedir... bir *Parlamento Üyesi olan* ve büyük bir mülke sahip olan... Bay Preston bu konuda der ki, "Her aile, en fakir işçi ailesi bile, beş kişiden oluşur ve *yılda* en az *on sterlin* ya da haftada yedi şilin olan ücretinin yarısından fazlasını *dolaylı vergi* olarak öder!" Ve bununla birlikte küstah menfaatperestler size *güruh, ayak takımı, domuz sürüsü* derler ve sizin sesinizin bir hiç olduğunu söylerler...[67]

Buradaki her şey sağlamdır ve edebi kültürle değil, her zaman edinilebilen ortak deneyimle bağlantılıdır. Bay Preston bile *yerli yerine konmuştur.* Cobbet konuşmanın ritimlerini yazıya taşımıştır; ama güçlü bir tezi olan, kesin bir konuşmanın.

Onu, ruhbanın ne söyledikleriyle değil de eylemleriyle değer-

66 "Kıvırtma Senyörleri", "Jenny Çıkrığının Egemenleri", "Bükülmüş İpliğin Büyük Yeomanları".

67 "Kalfalara ve İşçilere Hitap", *Political Register,* 2 Kasım1816.

lendirilmesi gerektiğine ilişkin bilinen tema üzerine yazdıklarında izleyin:

> Kilise ile Methodist Temsilciler Meclisi arasındaki bu mükemmel eylem birliğinde, en hafifiyle söylemek gerekirse, talihsiz bir yan var. Din soyut bir düşünce değildir. Metafizik bir şey değildir. İnsanların davranışları üzerinde etkili olur, yoksa hiçbir işe yaramaz. İnsanların davranışları üzerinde etkili olmak zorundadır. İnsanların işlerinde ve durumlarında iyi bir etki yapmak zorundadır. Şimdi, eğer Kilise dini...[68]

Cobbett'in, bu pasajda (örnek ele gelen ilk *Register*'dandır, hemen hemen bütün *Registerlar*da benzer örnekler bulunabilir) olduğu gibi, okuyucusuyla ilişkisi öylesine anlaşılabilirdir ki insan elini uzatıp ona dokunabilir. Bir öneri var. Cobbett, "metafizik olarak" yazar, okuyucusuna bakar, sözcüklerin mesajı iletip iletmediğini tartar. Terimlerin uygunluğunu açıklar. Açıklamasını en basit bir dille tekrarlar. Bir kere daha tekrarlar ama bu kez açıklamayı daha geniş sosyal ve siyasal açılımlarını içerecek şekilde genişletir. Daha sonra, bu kısa cümlelerle işi bitince bir kez daha açıklamaya girişir. "Şimdi" sözcüğünde, "eğer hepiniz ne dediğimi anladıysanız, birlikte devam edelim..." denmek istendiğini hissedersiniz.

Cobbett'in kimi çok saçma ve çelişkili fikirler ortaya attığını, kimi zaman okuyucularını yanıltıcı iddialarla zorladığını göstermek zor değildir.[69] Ancak bu tür gösteriler, Cobbett'in okuyucusu karşısındaki muazzam, gerçekten muazzam demokratik etkisi anlaşıldığı sürece konu dışıdır. Paine, konuşma tarzını önceden sezerdi; ama Cobbett otuz yıl süreyle dinleyicisiyle böyle konuştu ve sonunda insanlar bütün ülkede Cobbett gibi konuşur ve tartışır oldular. Pek fazla açıklamaya gerek göstermeyeceği şekilde, her yurttaşın ne olursa olsun düşünme gücüne sahip olduğunu varsa-

---

68 *Political Register*, 27 Ocak 1820.

69 Kralcı basın, Cobbett'in kendi kendisiyle çelişkiye düşmesinin listelerini yayınlamaktan büyük zevk alırdı. Aynı şekilde, farklı bir noktadan ultra-Radikal basımları da: Bkz. Gale Jones'un, hasar verici, *Vindication of the Press, against the Aspersions of William Cobbett, including a Retrospect of his Political Life and Opinions* (1823).

yar ve ortak anlayışa hitap edecek tezlerle meselelerin çözülmesi gerektiğine inanırdı. Son on yılda (diye yazıyordu 1820'de);

> başarı için, becerebildiğim kadarıyla *olgulara* dayanan en iyi tezler dışında [halka] güvenilmeyecek hiçbir şey söylemedim. Ele aldığım konular genellikle en çetrefil türdendi... Merak uyandıracak ya da fanteziye hizmet edecek araçlardan yararlanmadım. Hepsi okuyucunun adaletine, ferasetine ve anlayışına bir çağrıydı.

Cobbett'in "merak uyandıracak" hiçbir araçtan yararlanmadığı kuşkusuz doğru değildir. Eğer okuyucularına eşitler olarak muamele etmişse, Bakanlara, Piskoposlara ve Lordlara daha az eşit davranmıştır. ("Wilberforce", diye yazıyordu bir açık mektubunda, "önümdeki ikiyüzlü risalede sen varsın.") Buna iki aracı daha eklememiz gerekir. Birincisi, kırsal hayattan alınan, mütevazi pratik örneklerdi. Bu konuda, okuyucularının tümüne hitap edecek deneyimleri seçme konusunda yanılmaz bir sezgisi vardı. Onda bu tür unsurlar işlev açısından dekoratif ya da gelip geçici imalar değildi. Bulunur, elde tutulur, tersine çevrilir ve tezi geliştirmek için bilinçli olarak kullanılır ve sonra yerli yerine oturtulurdu. Cobbett'in Brougham ve ılımlı reformcuları karga kovalayıcılar ya da BOSTAN KORKULUĞU olarak tasvir eden ünlü örneği ele alabiliriz- "şimdi nedenini size söyleyeceğim":

> Bostan korkuluğu, samandan ya da başka malzemeden yapılan, bir kazığa sarılan ve toprağa batırılan... eline bir sopa ya da silâh tutuşturulan yalandan bir erkek ya da kadındır. Bu bostan korkulukları tahıla ya da tohuma, kimi zaman çileklere ya da diğer meyvelere zarar vermesinler diye kuşları ürkütmek için dikilir. Halk parlamento reformu istiyor ve uzun süreden beri... parlamento reformunu sağlama arzusunu ifade eden bir güruh çıktı ortaya. Bunlar, halkın umutlarını canlı tutabilmek düşüncesiyle önergeler verdiler, konuşmalar yaptılar oylamalara katıldılar ve böylelikle de onları zaman zaman sakinleştirmeyi başardılar. Bunlar hiçbir zaman *başarılı olmak* istemediler, çünkü *başarı* onların para kazanma umutlarının sonu olacaktı; ama halkı oyaladılar. Görüşlerinin aslında ne olduğunu bilen, genel

talandan yararlanmalarına hiçbir zaman engel teşkil etmeyen büyük topluluklar, bunların yapmacık çabalarıyla geniş ölçüde yolundan saptırıldı. Aynen tarlalarda ya da bahçelerde kuşlar ve bostan korkuluklarında olduğu gibi. Önce kuşlar bostan korkuluklarını *gerçek* bir adam ya da kadın samırlar ve böyle olunca da yağmalama işinden uzak dururlar; ancak bir süre bostan korkuluğunu keskin ve çabuk gözleriyle izledikten ve elini ya da ayağını hiç oynatmadığını gördükten sonra onu tümüyle dikkate almazlar ve sanki bir direkmiş gibi onun tarafından artık hiç engellenmezler. Bu siyasî bostan korkulukları için de aynı şey geçerlidir; ama... bunlar *kötülük yaparlar*... Bu siyasal aldatıcıların işlevlerini çok ustaca gözler önüne seren... bir olay hatırlıyorum. Botley'de sahip olduğum şalgam tohumlarına kuşlar büyük zarar veriyorlardı. "Bir bostan korkuluğu dik" dedim kâhyama. "Bir *işe yaramaz* efendim" diye cevap verdi... ve bana, o sabah komşusu MORELL'in bahçesinde bir serçenin ağzında bir bezelye ile *bostan korkuluğunun şapkası* üzerine yerleştiğini ve sanki yemek masasındaymış gibi taneleri gagalayıp yediğini ve bu işi orada, etraftan gelebilecek bir düşmanı görebileceği için herhangi bir *sürprizle* karşılaşabileceği bir yerde yapacağından daha büyük bir güven içinde yaptığını söyledi. Bizim siyasal bostan korkuluklarımızın işlevleri de aynen böyledir. Tarımsal... bostan korkulukları çok kısa bir süre için yağmacı kuşları aldatırlar; ama aslında sabah kalkıp yağmacılara barut ve saçma ile saldırmak yerine sefil bostan korkuluklarını oraya dikip buna güvenenleri sürekli aldatırlar ve onlar da böylece tahıllarını ve tohumlarını kaybederler. Suffolk ve diğer doğu kasabalarında bunlara *kurtçuk* derler...[70]

İnsan bu yazıdan ne çıkarır? Bir açıdan hayal gücü yüksek dahice bir yazıdır. Benzetme bir parça zorlamadır; siyaset ve tarım birbirine yaklaşan çizgilerde sürmektedir ama mecazın biraz zorlama olduğunu hissedersiniz. Sonra -"keskin ve çabuk bir gözle"- iki iddia polemik keyfinin atılımıyla kaynaşmış görünür. Cobbett latifeyi yarıda bırakmaktadır, mecaz sürrealist boyutlara ulaşır -

70 *Political Register*, 1 Eylül 1830. Bkz. G.D.H. ve M. Cole, *The Opinions of William Cobbett*, s. 253-254.

Brougham şapkasında bir serçe, barut ve saçma ile reformcular, şalgam tohumu ve (muhtemelen bir daha hiç ortaya çıkmayacak olan) komşu Morell. Bir başka açıdan, İngiliz siyasal geleneğinin bu kısmı ne olağanüstü bir şeydir! Bu polemikten öte bir şeydir: bu aynı zamanda siyasal teoridir. Cobbett, bir işçi ya da zanaatkârın çok iyi anlayacağı terimlerle o pek İngiliz reformist uzlaşmacılığının işlevini tanımlamaktadır. Bundan da öte, yüzyıldan daha fazla bir süre içinde, başka zamanların ve başka grupların *kurtçuklarını* anlaşılır hale getirmektedir.

Daha önce değinmiş olduğumuz ikinci araç,[71] siyasal konuların, Botleyli Cobbett'in bizzat kendisi etrafında kişiselleştirilmesidir. Eğer Cobbett'in konusu kendisiyse, bu konuyu görülmemiş nesnellikle ele almaktadır. Egoizmi kendisini aşmakta, okuyucu Cobbett'in egosuna değil de, açık-sözlü, gerçekçi bir gözlemcinin, bir duyarlılığın, kendi kendisini nitelemesine yönlendirilmektedir. Okuyucu Cobbett'e değil, onunla *birlikte* bakmaya davet edilmektedir. Bu tarzın zaferi, onun yalnızca çağdaşları tarafından değil daha sonraki nesiller tarafından da, tarlalarda amelelerle konuşurken, köylerden geçerken ve atlarını doyurmak için mola verirkenki varlığını hissettikleri *Kırsal Gezintiler*'de görülebilir. Bu öfkenin gücü, kendisini memnun eden her şeyden duyduğu haz nedeniyle daha da zorlayıcıdır. Tenterden'de;

> öğleden sonra çok hoştu ve tam ben tepeyi tırmanıp sokağa girerken, insanlar kiliseden çıkmış evlerine doğru yürüyorlardı. Çok güzel bir görüntüydü. *Hırpani giyimli insanlar kiliseye gitmezler.* Kısaca önümde sıralanmış kasabanın giysilerini ve güzelliğini görüyordum; ve çok sayıda güzel, çok güzel kızlar gördüm; ve onları da en güzel giysileri içinde gördüm. *Pays de Caux*'de kızlar gördüğümü hatırlıyorum ve gerçekten de Tenterden'in kızları onlara benziyordu. Niye benzememeleri gerektiğini de bilmiyorum; çünkü suyun ötesinde *Pays de Caux* var, tam da buranın karşısında.

Ya da Surrey'de bir köyde, yoksulluğun olmayışı, yoksulluğun genel varlığına karşı bir açıklama noktası haline getiriliyordu:

71 "Demagoglar ve Şehitler" bölümüne bkz.

> Upwaltham ve Eastdean arasına yaklaşırken, diğer şalgam çapalayanlarla birlikte bir çitin gölgesinde kahvaltı etmek için oturmuş genç bir adamı çağırdım. Erzağı elinde bana doğru koşarak geldi ve yiyeceğinin evde yapılmış güzel bir somun ve küçük olmayan bir parça tütsülenmiş domuz eti olduğunu görünce sevindim... Ayrılırken ona dedim ki, "Demek ki tütsülenmiş domuz eti yiyorsunuz?" başını sallayışı ve vurgusuyla sanki "*Yemek zorundayız* ve *yiyeceğiz.*" demek istercesine "O, evet Efendim" dedi. Büyük bir mutlulukla, hemen hemen her amelenin evinde bir domuz gördüm. Evler güzel ve sıcaktı; ve bahçeler İngiltere'de gördüklerimin en iyilerinden bazılarıydı. Aman Tanrım, burasıyla hemen yakındaki o kötü *Great Bedwin* ve *Cricklade* arasındaki bu ne büyük farktı. *Soğuk patates* pejmürdeliği içinde bu adam ne tür bir *kahvaltı* yapabilirdi? Böyle bir yiyecekle, hem de yağışta, nasıl *çalışabilirdi*? Korkunç! Çalışanların domuz hayatı yaşadıkları bir ülke var olmamalıdır.

"*Pays de Caux* var... tam da buranın karşısında,", "bu ülke", "bu adam"- nereye gitmişse Cobbett her zaman okuyucularını, olaylara aracısız olarak bakışı, düşüncelerinin ve tanımlarının birbirine girişi, ayrıntılarının sağlamlığı, güçlü fiziki mekân duygusu, kendi bakış açısıyla okuyucularının kendilerini özdeşleştirmelerini sağlaması yoluyla etkilemiştir. Ve "bakış açısı" uygun sözcüktür çünkü Cobbett güçlü bir şekilde kendini fiziki mekâna yerleştirir -Botley'deki çiftliğinde ya da Tenterden yolunda- ondan sonra duyumlarının kanıtlarından hareket ederek genel sonuçlara ulaşır. Amerika'daki sürgünlüğü sırasında (1817-1819) bile bu mekân duygusunu aktarmak onun için önemliydi:

> Odamın bir yanından hayvan yemi ve sığırlar, koyunlar, domuzlar, değişik kümes hayvanlarıyla dolu çiftliğe bitişik alanı görüyorum. Bu alanın arkasında, birkaç adımlık mesafede Thames'den daha geniş ve üzerinde büyüklüğü çeyrek dönümden beş ya da altı dönüme kadar çok sayıda ada bulunan Susquehannah nehri akıyor. Odamın öteki yanından, iki dağ arasında, yarım mil uzunluğundaki, tıpkı bir evin çatısına benzeyen ve çatının uçları nehre doğru uzanan dar bir vadide yer alan kırk dönümlük Elma ve Şeftali Bahçelerine bakıyo-

rum. Dün gece yağmur yağdı: sabaha karşı don oldu, öyle ki don yapraklardan süzülen damlaları yakaladı ve şimdi Mayıs ayında İngiltere'deki gibi parlayan güneş bu buzcukları milyonlarca ışıldayan elmas gibi gözler önüne seriyor.

Ancak bu sahne, Brandreth ve arkadaşlarının idamına ilişkin haberler üzerine (bir mektupla Hunt'a yazdığı) duygularını daha da pekiştirmek için kullanılıyor:

> Şimdi bütün canlılığı ile gözlerimin önünde, sevgili Hunt, Waltham Chase'in hasır çatılı kulübelerini ve Botley Otlağını görüyorum ve şu günde her zamankinden daha güçlü olarak o tutkuyu, İngiliz'in karekteriyle birlikte var olan o mütevazi meskenlerin en küçüğünün içinde oturuyor olma tutkusunu, yukarda tanımladığım, o karakterden nasibini alamamış olarak hepsine fiilen sahip olmaya ve onlara efendilik etmeye tercih ederim. İngiltere'yi terk ettiğimde söylediğim şeyi, şimdi yine söylüyorum ki, ben hiçbir halkı İngiliz halkını sevdiğim gibi sevemem.

Eğer Cobbett, reform hareketinin mücadelelerinden bir şehit bilimi (martiroloji) ve bir şeytan bilimi (*demonology*) yaratmışsa, bu mitolojinin merkezine kendisini yerleştirmiştir. Ancak onu kişisel gururu için suçlamadan önce bir an duraksamalıyız. Zira bu mitos aynı zamanda William Cobbett'in, pek nadir olarak savaşçı ve sebatlı ama pek de o kadar -okuyucunun ya da şalgam tarlasındaki bir amelenin ya da Sussex'in bir köyündeki bir evsahibesinin oğlunun kendisini algıladığı şekilde- yetenekli olmayan, basit bir İngiliz gibi görünmesini gerektiriyordu:

> Evsahibesi bana biraz krema bulması için oğlunu yolladı ki, bu çocuk tam da benim o yaşta olduğum gibiydi ve aynen benim giyindiğim tarzda, asıl giysisi kullanılmaktan ağarmış, *yeni* parçalarla yamanmış mavi bir iş elbisesiydi... Bu iş elbisesinin görünümü benim için çok değerli olan şeyleri aklıma getirdi. Bu çocuk, iddia ediyorum ki, Billingshurst'da ya da oradan fazla uzak olmayan bir yerde üstüne düşeni yapacaktır. Eğer benzer bir sahneden tesadüf beni uzaklaştırmamış olsaydı, rahatsız edilmiş, işkence edilmiş kim bilir ne kadar

cani ve ahmak, gece huzur içinde uyuyacaktı ve gündüz de korkusuzca dolaşacaktı!

Onun yoksullara olan merhametinin her zaman bu özelliği vardı: "Orda, Tanrının inayetiyle, işte William Cobbett". Onun gösterişi, olduğundan "normal" görünmekti. Okuyucularının, bir zamanlar kendisinin de sabanın peşinden yürüdüğünü ve sıradan bir asker olarak görev yaptığını unutmalarına hiçbir zaman izin vermezdi. Zenginliği artınca, (gazeteci değilmiş gibi davranırdı) bir gazeteci gibi değil, eski tarz Beyefendi bir çiftçi gibi, biraz da abartılı bir şekilde, giyinirdi. Hazlitt'in tanımlamasına göre, "geçen yüzyılın Beyefendi-çiftçileri arasında moda olduğu üzere, yünlü kumaştan, cep kapakları sarkan kırmızı bir yelek"; Bamford'un anlatımına göre, "mavi bir ceket, yumuşak ve kalın yünlü kumaştan sarı bir yelek, kirli gri jarse dar pantalon ve uzun çizmeler giyerdi... ve her zaman olmak istediği bir İngiliz Beyefendi-çiftçisinin mükemmel bir temsilcisiydi." Gurur konusunda onun karekterini en adil bir şekilde çizen Hazlitt'ti:

> Egoizmi sevimliydi çünkü içinde sahtelik yoktu. Kendinden söz etmesi, hakkında yazacak konu sıkıntısı çektiği için değil, kendi başına gelen durumun konuyu açıklayabilecek en mükemmel örnek olduğuna inandığı içindi. Ve bir konuyla ilgili en güzel örneği verme anlamında kolay beğenmez bir incelikle çekingen davranmazdı. Hem kendisini hem de konusunu çok severdi. Kendisini konusunun önüne koyup "Önce beni takdir edin" demezdi; ama bizleri kendisiyle aynı duruma yerleştirir ve yaptığı her şeyi görmemizi sağlardı. Kendi şahsı hakkında vekâlet yoluyla, gizli, soyut, anlamsız bir halinden memnun olma durumu yoktu, hepsi açık ve netti. Kendisi hakkında sade William Cobbett olarak yazardı, herhangi birisinin isteyebileceği kadar şeffaf olurdu; tek kelimeyle egoizmi bireysellikle doluydu ve içinde çok az kibir yer alıyordu.[72]

Bu cömert bir edebi değerlendirmedir. Ama siyasî bir değerlendirme daha nitelikli olmak zorundadır. Halk Radikalizminin üs-

72 *Political Register*, Haziran 1817, 11 Nisan 1818, 2 Ekim 1819; *Rural Rides*; Bamford, *a.g.e.*, s. 21; Hazlitt, *Table Talk* (1821).

lubunda ve tarzındaki büyük değişiklik, Paine ve Cobbett arasındaki zıtlıkta kendini göstermektedir; (bir kere daha) ilk kez Hazlitt tarafından tanımlanıyordu:

> Paine, meseleleri ilk prensiplere indirger, aşikâr gerçekleri ilân ederdi. Cobbett, ayrıntılar ve yerel koşullar dışında kendisini fazla yormaz... Paine'in yazıları yeni bir plan üzerinden siyasal aritmetiğe giriş niteliğindeydi: Cobbet bir günlük tutardı ve yıl boyunca ortaya çıkan tüm sorunlu meseleleri ve tüm olayları ayrıntılı olarak yazardı.

Siyasetin kişiselleştirilmesi -kulübesinin bahçesindeki amele, Avam Kamarası'ndaki bu konuşma, şu kovuşturma örneği- siyasal bilinçlenmeye henüz uyanan bir kitlenin pragmatik amaçlarına çok uygun düşüyordu. Ayrıca oportünist bir değeri de vardı; dikkatleri tesadüfi ıvır zıvırlar ve belirli hoşnutsuzluklar üzerine çekerek ve teorik soyutlamalardan uzak durarak, kralcıların ve cumhuriyetçilerin, Deistlerin ve Ruhbanın ortak bir harekete katılmalarını olanaklı kılıyordu. Ama tartışma çok daha ileriye götürülebilir. Paine'in *İnsan Hakları* daha fazla eğitimli olmayan kitlede aynı oranda bir tepki uyandırabiliyor ve popüler hakların daha ilkeli bir teorisini teşvik edebiliyorken, daha teorik süreli yayınların o çağdaki başarısı, siyaseti daha doğru düzgün bir biçimde öğrenmek isteyen büyük bir işçi sınıfı topluluğunun varlığını kanıtlıyordu. Cobbett aslında, Britanya işçi hareketenin önemli bir özelliği olarak varlığını koruyan anti-entelektüalizmi ve ("pratik" ampirisizmle maskelenmiş olarak) teorik oportünizmi yaratmaya ve beslemeye yardımcı oluyordu.

"Annemin Cobbett'in *Register*'ini okuma alışkanlığında olduğunu, insanların ona çok karşı çıktıklarını; kendisinin o dergide kötü bir şey görmediğini aksine içinde pekçok iyi şeyler olduğunu düşündüğünü hatırladım."[73] James Watson'un annesi bir din adamının ve Pazar Okulu öğretmeninin evinde hizmetçiydi. "Bay Cobbett'in *Weekly Political Pamphlets*'i" diye yazıyor Hone, 1817 yılında,

---

73 W.J. Linton, *James Watson*, s. 17. Bkz. T. Frost, *a.g.e.*, s. 6: "İncil'in ve birkaç eski okul kitabının yanı sıra babamın evinde gördüğüm kitaplar Cobbett'in *Register*'inin bazı eski sayılarıydı."

ciltlenir ve İngiltere Tarihi, *Pilgrim's Progress*, Robinson Crusoe ve Gençlerin Bilgi Kitabı'nın yanında raflarda dururdu. Krallıktaki her kulübe ve mutfak kitaplığı onlar olmadan eksik sayılırdı...

Evsahibinin Öğretmeni, ve Buchan'ın Ev Tıbbı kadar "bilinen ve yaygın" bir yayın olmalıdır.[74] Büyük ölçüde olan buydu aslında. Wooler ya da Carlile daha gelişkin ve entellektüel tarzlarıyla şehir zanaatkârlarının Radikalizmine ifade kazandırmıştır ama 1816 yılında dokumacıları ve çorapçıları aynı diyaloğa sokabilmek konusunda yalnızca Cobbett başarılı olabilirdi.

Garip bir şekilde Torycilikten Radikalizme terfi etmesi, konumundaki bir çeşit oportünizmin sonucuydu. Savaş yıllarının Fransa karşıtı ve anti-Jakoben önyargılarından uzak durmayı başarmıştı. Savunmalarına katılmadığı Fransız Devrimi'ni ve Tom Paine'i benimsememeyi becermişti. En sonunda (cömert terimlerle kendisi de kabul ettiği gibi) Paine'in görüşlerinin pekçoğunu kabul eder bir duruma geldi. Ancak Jakobenlerin uzlaşmaz bir şekilde her türlü ırsiyet prensibine karşı oluşlarından hep uzak durmuş ve böylelikle kendisini hem bir radikal reformcu hem de bir anayasacı olarak sunmayı başarmıştı. "Kalfa ve İşçilere Beyanname"sinde, "işler gerçek amaçlarından saptırıldığı için sizi *anayasamızda* ve yasalarımızda *iyi hiçbir şey yoktur* diyenlere karşı uyarmıştı. O zaman Hampden alanda, Sydney darağacında niye can verdi?" Amerikalılar Britanya'dan ayrılarak "Magna Carta'yı, İnsan Hakları Beyannamesini, *Habeas Corpus*"u ve Örf ve Adet Hukuku'nu korumaya özen göstermişlerdi:

> *Büyük değişiklikler* istiyoruz, ama *yeni bir şey* istemiyoruz. Zamana ve koşullara uyacak değişiklikler ve düzeltmeler; ancak büyük prensipler aynı olmalı ve aynı kalmalıdır yoksa karışıklık çıkar.

---

74 Hone'un *Reformist Register*'i, 5 Nisan 1817, Cobbett'in Amerika'ya gitmesi üzerine. Bununla birlikte Wooler'ın kızgın cevabına bkz.: "Neredeyse Cobbett'in kendisini... mutfak hizmetçilerinden ve bulaşıkçılardan başka kişileri yanıltamayacağı konularla sınırlandırmasını dilemek eğilimindeyiz." *Black Dwarf*, 9 Nisan 1817..

Halkı Yeni Yoksul Yasası'na karşı direnmeye çağırdığında bile (hayatının son yılında) bunu anayasal haklar ve teamüllerin müeyyidesi adına yapıyordu. Rasyonalistlere karşı olan tutumu aynı Radikalizm ve gelenekçilik karışımı özelliği gösteriyordu. Hıristiyan dinine karşı tezleri yayınlama haklarını savunuyordu. Ama Carlile biraz ileri gidip (Cobbett'in gözünde) kutsal olan şeylere karşı, *Republican*'ı "Marangoz'un karısının oğlunun 1822 yılında" diye tarihleyerek, saldırıya geçtiğinde, kalabalığın yasasına davetiye çıkarıyordu. Eğer bu Amerika'da yapılmış olsaydı (diye kükrüyordu):

> Derhal katran ve tüylere bulanır, *çırılçıplak bir arabaya bindirilir* ve bir ormanın ya da bataklığın kenarında düşüp kalana kadar gezdirilirdiniz. Orada, yepyeni hükümetler ve dinler yaratmanın hikmetini (alçak gönüllülüğü bir yana) derin derin düşünmesi için bırakılırdı.[75]

Tarihimizde Anglikan ruhbana (ve özellikle kırsal ruhbana) Cobbett kadar çok ve etkileyici saldırılar yönelten bir başka yazar zor bulunabilir. Ama bununla birlikte, ciddi olarak hiçbir zaman ortaya konulmamış nedenlerle, sık sık yalnızca (Kraliçe Caroline ajitasyonu sırasında neredeyse devirdiği) Taht'a ve (yandaşlarının 1819 ve 1832'de neredeyse katlettikleri) Anayasa'ya değil, aynı zamanda Resmî Kilise'ye de bağlılığını ilân etmiştir. Yeri geldiğinde, "Türkler ve Yahudiler'den nefret etmek görevimizdir" çünkü Hıristiyanlık "yasanın ayrılmaz bir parçasıdır" diyebilme yeteneğini bile göstermiştir.

Böylesine bir oportünizm, Cobbettçilikten herhangi bir sistemli siyasal teori geliştirilmesine engeldi. Ve ekonomik önyargıları bu tür bir yan çizme ile uyumluydu. Aynen, siyasal *sistemin* ve hattâ "Meşrûiyet"in bir eleştirisini geliştirmemiş, yalnızca "Eski Ahlâksızlığa" hakaret etmiş olduğu gibi, ekonomik çözümlemeyi, belirli yerleşik çıkarların *asalaklığına* karşı bir polemiğe indirgemiştir. Mülkiyeti merkez alan bir eleştiriye izin veremezdi; dolayısıyla (çok sık tekrarlayarak) kötülüklerin nedeninin vergiler, Ulusal Borç ve kâğıt- para sistemi olduğunu ve bu üçlü üzerinde

75 *Political Register*, 2 Şubat 1822.

asalakların -fon sahipleri, kayrılmışlar, simsarlar ve vergi toplayıcıların- semirdiğini savunan bir şeytanbilimi geliştirmiştir. Bu, söz konusu eleştirinin temelsiz olduğunu söylemek anlamına gelmez; vergilendirmenin, East India Company'nin ve Bankaların büyük sömürücü yapısında, Cobbett'i haklı kılacak çok malzeme vardı. Ancak tipik olarak Cobbett'in önyargıları, küçük üreticilerin, dükkân sahiplerinin, zanaatkârların, küçük çiftçilerin ve de tüketicilerin hoşnutsuzluklarıyla uyuşuyordu. Dikkatler, toprak sahibinden ya da endüstriyel kapitalistten uzaklaştırılıyor, aracı üzerinde - piyasaların köşesini tutan ve halkın sıkıntılarından kâr sağlayan ya da toprak ya da endüstri ile çok yakından ilişkili olmadan hak edilmemiş gelirlerle yaşayan simsar ya da komisyoncular yöneltiliyordu. Tartışmalar ekonomik olduğu kadar ahlâki idi. İnsanlar, eğer çok çalıştıkları görülürse, varlıklı olma hakkına sahiptiler. Cobbett, beleşçilerden sonra en çok Quaker spekülatörlerden nefret ediyordu.

Teoride yetersiz olduğu gibi kimi zaman siyasal strateji üzerindeki etkisi bakımından da açıkça zararlıydı ve başka insanlardan beklediğinin aksine, kendisi kişisel ve kamusal davranışlarında her zaman dosdoğru değildi. Siyasal bir lider olarak yanlışlarının tümünden sorumlu değildi. O bir gazeteciydi, siyasal bir lider ya da örgütçü değildi ve liderlik rolüne onu çıkaran (etkin siyasal örgütlenmenin yasaklanması gibi) tesadüflerdi. Ancak, kendisi bir siyasal lider olmayı seçmemişse (bu kaderi paylaşan öteki insanlar gibi) hareketin kendi önerdiğinden başka bir yolda ilerlemesi konusunda da isteksizdi. Bütün bunlar -ve başka- yetersizlikler dikkate alındığında onu nostaljik bir romantik ya da bir kabadayı olarak küçümsemek kolaydır.

Ancak Cobbett'in "aslında bir Tory" olduğu şeklindeki çok sık karşılaşılan kanaat yararsızdır. Nedenlerden birini yeterince inceledik: tarzının niteliği. Muhatap olduğu kitle ile olan ilişkileri alışılmadık bir şekilde içtendi: sürekli olarak okuyucularıyla konuştuğunu hatırlamalıyız. Reform toplantılarında onlara hitap ediyordu. "Konferans-turları" düzenliyordu. Amerika'dayken bile işleri yoğundu ve İskoç makine ustaları heyetleri ve göçmen reformcular Susquehannah nehrinin kıyılarında onun hizmetindeydiler. İnsanların nasıl düşünüp konuştuklarını anlamak için kırsal alanlara

giderdi. Dolayısıyla Cobbett'in fikirleri, tek yönlü bir propaganda akışı olmaktan çok, okuyucu ile kendisi arasında birbirinin yerine geçen akıntıların bir akkorlaşması olarak görülebilir. "Her zaman, halktan, onlara verdiğimin on katı ışık aldığımı söylerim":

> Böyle insanların eğitimiyle uğraşan bir yazar, yalnızca onlardan aldığı alkışla değil, aynı zamanda çabalarının anlaşıldığını gördüğü için; ama ayrıca kendi düşüncelerinin onların kafasında yarattığı düşüncelerden aldığı destek nedeniyle yükselir. Ateşlemeyi sağlayan çelik ve çakmaktaşının bir araya gelmesidir.[76]

Kendi fikirlerinin oluştuğu sürece bakışının diyalektik niteliği ne kadar etkileyicidir! Çünkü Cobbett'in düşünceleri bir sistem değil, *ilişkiydi*. Kendi okuyucularının "sesi" olabilen çok az yazar bulunabilir. Cobbett'in dehasını, adına konuştuğu hareketin bir göstergesi olarak izlemek mümkündür. Kriz zamanlarında bu parlak akkorlaşma görülür. Hareketin duraksadığı zamanlarda hırçın ve kişisel olur: üslubu yalnızca donuk bir kızıllık verir. Ve bu son yıllarına kadar geçerlidir; kitlesi değiştikçe onlarla birlikte kendisi de değişmiştir.

Cobbett'in "içgüdülerinden olağanüstü emin oluşu..." Raymond Williams'm çok güzel tanımlaması böyledir. Ve fakat *neyin* içgüdüsü? Bir kere, bu, üretimin değişen ilişkilerinin, onun kısmen idealleştirilmiş patriyarkal geçmişe karşı, kısmen de tek tek her bireysel işçinin, hiçbir anlamda geriye dönük olmayan değerine karşı *gerçek* doğasını açıklamasının içgüdüsüydü. İkinci olarak, Cobbett, "özgür doğmuş İngiliz"in insan şekline girmiş haliydi. 18. yüzyıl geleneğinin bütün zindeliğini toplamış ve onu yeni bir vurguyla 19. yüzyıla taşımıştı. Görüş tarzı en çok *küçük üreticilerin* ideolojisine yaklaşıyordu. Bütün varlığı ile desteklediği değerler (ve önyargılarına kendini iyice kaptırdığı dönemlerde en iyi yazılarını yazardı) güçlü bireyciliğin ve bağımsızlığın değerleriydi. Küçük çiftçilerin, küçük esnafın kayboluşuna, ülkenin kaynaklarının "büyük öbekler" haline gelmesine; "dokumacıların bağımsız oldukları günlerde sahip oldukları içten ve cesur nite-

76 *Political Register*, 27 Ocak 1820.

liklerinin" kayboluşuna üzülüyordu.[77] Bira imalatçısına ya da büyük mülk sahibine içerleyen küçük çiftçi, fabrika sisteminin gelişmesine karşı şikâyette bulunan kumaşçı, aracıların Hükümet ihalelerini aldığını ya da pazarın kaymağını yediğini gören küçük terzi ya da çizme yapımcısı; bunlar onun doğal kitlesiydi. Onlar da "spekülasyon" ve "ticari sistem"e karşı aynı yaygın öfkeyi duyuyorlar; ama (tıpkı Cobett gibi) mülkiyet hakkına karşı herhangi bir radikal eleştiri geldi mi orada duruyorlardı.

Eğer hepsi bu kadar olsaydı, Cobbett küçük burjuvazinin siyasî sözcüsü olarak kalabilirdi. Ancak kitlesi -Radikal hareketin kendisi- onu daha ileriye götürdü. "Her gün yalnızca iki sınıf insanın, *efendilerin* ve *çaresiz bağımlıların* var olduğu bir duruma doğru ilerliyoruz." Cobbett, zanaatkârın ya da iplik bükümcüsünün durumunu değerlendirdiğinde zorla işçi sınıfına itilen küçük ustaların durumuna bakarak hüküm veriyordu. Manchester'in fabrika proletaryasını, yeni-züppeler olarak, bağımsızlıklarını ve haklarını kaybetmiş küçük üreticilerden daha küçük görüyordu. Aslında fabrika disiplini onların onuruna bir saldırıydı. Başkaldırmakta haklıydılar, aynı durumda olsa kendisi de isyan ederdi. Çocuk emeğine gelince, en basitinden "doğaya karşı"ydı.

Kırsal çalışanlarla ilgili tutumu biraz farklıydı. Her ne kadar ticari ve imalatçı bir toplumu anlamaya çaba gösteriyorsa da, onun kafasındaki gerekli ekonomi politik modeli tarımdan alınmaydı. Ve burada da, toprak sahibinin, iyi kiracının, küçük toprak sahibinin ve de amelenin, karşılıklı yükümlülükler ve müeyyidelerle düzenlenmiş olmak koşuluyla bir yerinin olduğu bir toplumsal yapıyı kabul ediyordu. Bir mülk sahibi olarak kendi davranışını savunurken, satın aldığında Botley'deki çiftlikte emekli olarak yaşayan yaşlı bir rençberin durumunu aktarırdı:

> Yaşlı adam bana kira ödemezdi; öldüğü zaman, dürüst, becerikli ve gayretli bir çalışan olduğunu belirten bir taşı mezarının üzerine diktirdim; ve Botley'de bulunduğum sürece dul karısına haftada bir şilin ödedim.[78]

---

77 *Political Register*, 30 Ocak 1832. Ayrıca bkz. R. Williams, *Culture and Society* (Pelican baskısı), s. 32-34.

78 *Twopenny Trash*, 1 Ekim 1830.

Burada, kayboluşuna çok fazla hayıflandığı iyi türden bir köy eşrafından farksızdır. Ama hepsi bu kadar değil. Ayrıca şu rahatsız cümle de vardır: "Çalışanların domuz gibi hayat sürdükleri hiçbir toplum var olmamalıdır." *Hiçbir toplum var olmamalıdır* - onun toplumsal eleştirisinin mihenk taşı, çalışan insanın durumudur. Çalışanların ayaklandıkları ya da yeni Yoksul Yasası dönemlerinde olduğu gibi, bu durumun katlanılabilir olmaktan çıktığına karar verir ondan sonra verili toplumsal ortama meydan okumaya razı olurdu:

> Tanrı ona bu toprak üzerinde hayat verdi; onların da bu topraklar üzerinde olmaya sizin kadar hakları var; emekleri karşılığında bu topraktan geçimlerini çıkarmaya kesin olarak hakları vardır; ve siz kendi başınıza topraklarınızın hakkından gelemiyorsanız ve geçiminiz için onların işgücüne ihtiyaç duyuyorsanız, toprağı onlara bırakın...[79]

Bunlar ölümünden altı aydan daha az bir süre önce yazılmıştı.

Cobbett'in (ve arkadaşı, 1832'den sonra Oldham Milletvekili John Fielden'in) işçi sınıfının sözcüsü olmaya bu denli yaklaşmış olmalarının nedeni budur. Çalışan insanların -Cobbett için işçi, Fielden için fabrikada çalışan çocuk- gerçek koşulları belirlendi mi, *biri* değil, siyasal önlemlerin *tümü* artık devrimci sonuçlara yakındır. Bu sonuçlar, göründüğü kadarıyla, "yoksulların tarihî hakları" "nostaljik" nosyonu içine gizlenerek Cobbett, Oastler ve Carlyle tarafından seslendirilmiş ve ayrıca, çaresizlere ve ihtiyaç duyanlara toplumun, hayırseverlikten değil bir hak olarak yardım etmesine ilişkin *yeni* talepler olgunlaşmaya başlamıştır.[80] Cobbett, "iane sistemi"den ve manevi kurtarmadan nefret ediyordu ve yazdığı *Protestan 'Reformasyonu' Tarihi*'nde, kendi sosyal haklar kavramına tarihî bir arkaplan sunabilmek için büyük gayret sarf etmiştir. Ortaçağda topraklar yoksullar adına Kilisesi'nin eline bırakılmıştı. Yanlış bir şekilde kullanılmış ya da dağıtılmış olsa da yoksulların her şeye rağmen bunlar üzerinde hâlâ hakları vardır ve (Cobbett'in gözünde) bu hak eski Yoksul Yasaları'yla da tanınmıştı. Bu yasaların ilga

79 *Political Register*, 28 Şubat 1835.

80 Bkz. Asa Briggs, "The Welfare State in Historical Perspective", *Archiv. Europ. Sociol., II (1961)*, s. 235.

edilmesi, yoksulların haklarından yoksun bırakıldığı bir dizi yüz kızartıcı soygun içinde son eylemi oluşturmuştur:

> Bu haklar arasında, doğduğumuz yerde yaşama hakkı da vardı; dürüstçe ve hakkıyla ortaya konan emeğimiz karşılığında doğduğumuz yerin toprağından hayatımızı kazanma hakkı; sıkıntıya düşmemiz halinde, ister bu sıkıntı hastalık, güçsüzlük, yaşlılık ya da iş bulamamaktan kaynaklansın... o toprağın üretiminden ihtiyaçlarımızın yeterli bir şekilde karşılanması hakkı... Bin yıl süreyle ihtiyaçlar Aşar'dan karşılanmıştı. Aşar aristokrasi tarafından ele geçirilip kendine saklanınca ya da tümüyle papazlara verilince, alınan şeyin telafisi olarak ihtiyaçlar topraktan giderilmişti. Bu telafi, yoksul yasasının belirlediği oranlarda oluyordu. Bu oranları geriye almak sözleşmeyi ihlal etmektir ki toprak sahibinin nasıl bir kira hakkı varsa aynen onun gibi ihtiyaç halinde topraktan yardım görme hakkı da vardır.[81]

Bu tarihsel mitos, aynen Alfred'in özgür anayasasının ve de Norman boyunduruğunun yeni siyasal hak taleplerini meşrûlaştırmak için kullanılması gibi, ortaçağda bir yanda Kilise ve toprak sahipleri, öte yanda çalışanlar arasında sanki bir sözleşme varmış gibi yeni toplumsal hak taleplerini meşrûlaştırmada kullanılmıştır. Bu görüşe göre, toprak sahibinin toprağı üzerindeki tasarruf hakkı mutlak bir hak değildir; toplumsal yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine bağlıdır. Ne Cobbett ne de Fielden, çalışan insanların, toprak mülkiyetine ya da sermayeye el koyma haklarının bulunduğundan hareket etmişler; her ikisi de mevcut mülkiyet ilişkilerinin bir çalışan ya da çocuğu adına ihlal edilmesi halinde, ne kadar sert olursa olsun adaleti sağlayan bir yasal yolun tartışmaya açık olduğunu söylemişlerdir. (Fielden için bu, Lancashire'deki üçüncü büyük "Sahtekârlık Senyörü"nün, John Doherty ile birlikte sekiz saatlik işgünü amacıyla Genel Grev için çalışması anlamına geliyordu.)

Cobbett'in mihenk taşı, aynı zamanda, onunkisi türünden bir siyasal teori ile orta sınıf Faydacıları'nın ideolojisi arasındaki aşı-

81 *Tour of Scotland* (1833), aktaran W. Reitzel (ed.), *The Autobiography of William Cobbett*, s. 224-225.

lamaz bir engeldi. Eğer Malthus'un vardığı sonuçlar, dış göç ya da yoksulların evlenmelerine sınırlandırma getirilmesi gibi vaazlara yol açmışsa, o zaman bu mihenk taşına göre yanlıştılar. Eğer "İskoç filozofları" ve Brougham, eski Yoksul Yasası'na göre yoksul insanların haklarını yerle bir etmekten başka bir şey yapamıyorsa ve dokumacıları açlığa terk ediyor, fabrikalarda küçük çocukların işgücüne izin veriyorsa, bu mihenk taşı onları entrikacı hırsızlar olarak ilân ediyordu. Bu kimi zaman bir tartışmadan çok bir doğrulama, bir lanetleme, bir duygu sıçramasıydı. Ama bu kadarı da yeterliydi. Cobbett Radikalleri ve Chartistleri, Faydacılar'ın ya da Tahıl Yasaları'na Karşı Olanlar Ligi'nin birer izleyicisi olmaktan kurtarma yolunda diğer herhangi bir yazardan daha çok iş yapmıştır. Bir sınıfın kültürünü beslemiş; yapılan yanlışları hissetmiş ama çarelerini kavrayamamıştır.

Carlile, Wade ve Gast

Bununla birlikte Cobbett'in kısa ömürlü siyasî yazılarının tutarsızlıklarını, kabadayılığını, anti-entelektüalizmini Taht'a ve Kilise'ye sadakat iddialarını, teorik oportünizmini ve zıkzaklarını unutmamalıyız. Bu zayıflıklar düşüncelerini rahatça ifade edebilen Radikallerin bilmediği şeyler değildi. Daha 1817 yılında diğer süreli yayınlar tarafından topa tutuluyordu. 1820'ye gelindiğinde pekçok Radikal zanaatçı, her ne kadar doymak bilmeyen polemiklerinden hâlâ zevk alsa da, Cobbett'i bir siyasal düşünür olarak ciddiye almamaya başlamıştı. Onu okumayı sürdürüyorlar ama başka dergileri de okumaya başlamış bulunuyorlardı. Bu daha küçük süreli yayınlar arasında, 1817-1835 yıllarında, 1832'den sonra sınıfın siyasal bilincine şekil verecek olan pekçok özgün ve titiz fikir yer alıyordu. Buradan dört eğilim seçebiliriz: Paine-Carlile geleneği; işçi sınıfı Faydacıları ve *Gorgon*; John Gast'ın *Trades Newspaper*'ı etrafındaki sendikacılar; ve Owencilikle ilgili değişik eğilimler.

Birincisinin ana düşünsel malzemesini *İnsan Hakları*'nda ve bunun Carlile'ın özgür bir basın için yürüttüğü macadeleye olan önemli katkısını daha önce incelemiştik. Paine'den türeme oldukları açıktır. Bu yalnızca bir borcun yerine getirilmesi değil, doktrinci bir ortodoksluğun ileri sürülmesidir:

> Thomas Paine'in yazıları, tek başına, Radikal Reform denilmeye layık her şey için bir standart oluşturur. Thomas Paine'in siyasî ilkelerinin tümüne nüfuz etmemiş olanlar Radikal Reformcu değillerdir... Cumhuriyetçi bir Hükümet biçimine sahip olmayan bir Radikal Reform olamaz.[82]

Başkanı eski bir demirci olan Cheltenham Chartist şubesinin bir toplantısından, bu doktrinin nasıl bir güç ve sadakatla benimsendiğinin havasını edinebiliriz:

> Bir gece... birisi Tom Paine'den söz etti. Başkan ayağa fırladı. "Başkanlık kürsüsünde oturmayacağım" diye bağırdı büyük bir gazapla, "ve o büyük adamın karalanmasını duymayacağım. Onun ödül için dövüşen birisi olmadığını unutmayın. Tom Paine diye birisi yoktur. Bay Thomas Paine, lütfen, rica ederim."[83]

Irsiyet prensibine ve "Gothic" hurafe ve kalıntılara karşı uzlaşmaz bir düşmanlık, birey olarak yurttaşın haklarının meydan okuyucu savunusu, onun erdemleri arasındadır. Ancak İngiltere'de, en azından 1820'lerin sonlarında, Paine-Carlile geleneği bir tür cırlaklık ve gerçek değilmiş havası kazanmıştı. *A bas les aristos* çığlığı, Sanayi Devrimi ilerlerken ve sanayi ve ticaret zenginliğinin aristokratik ayrıcalıklarla karmaşık bir şekilde birbirinin içine geçtiği İngiltere'deki gerçek iktidar yapısı dikkate alındığında, daha az güce sahip olmaktadır. Ayrıcalıkların kiralık savunucusu ve insanları esaret içinde tutacak cehaletin elçileri olarak "Papazlık" hakkındaki rasyonalist hicivler biraz hedefini ıskalıyordu; tilki avına giden kırsal bölge papazına ya da kilise yönetimine belki dokunabilirdi ama, Britanya ve Ulus okullarıyla çoktan aktif olarak ilgilenen Evanjelik ya da Nonkonformist papazların bir kulağından girip diğerinden çıkıyordu. Polemik kendini soyutlamalarla ifade ediyordu; Cobbett'inkilerin hemen hemen her zaman yaptığı gibi *insanı kavrayıp ilgisini çekemiyordu.* Carlile'ın "papaz"ı, "ayyaşlık... ve kösnüllük" arasında "diz çökmeler, çadırlar, haclar, cin kovma duaları, kutsal su fışkırtmalar, haçlar,

82 R. Carlile, *An Effort to set at rest... the Reformers of Leeds* (1817), s. 7.

83 W.E. Adams, I, *a.g.e.*, s. 169.

erdemlik nişaneleri, abdest almalar, sünnet olmalar ve abuk sabuk sözlerle" meşgûl birisi olarak gösteriliyordu.[84] Her ne kadar Carlile İngiliz zindanlarının diğer Radikallerden daha iyi biliyorduysa da, bunları Bastille'le karıştırmayı sürdürüyordu. Eğer George IV, Llandaff Piskoposu'nun barsaklarında boğulmuş *olsaydı*, bu bir zafer olabilirdi, ama onun umduğu türden bir zafer olmazdı. O hâlâ en son kentli belediye meclisi üyesi ve en son kırsal yerel vaizle uğraşmak zorunda kalırdı.

Doktriner olanlarda görüldüğü gibi, kendi doktrinlerine uysun diye zaman zaman gerçekliği ustalıkla kendi lehine çevirmeyi deniyordu. Kendisini kovuşturanları yeni kışkırtmalarla besliyordu:

> Mevcut Papazların büyük çoğunluğunun, bu ülkenin insanlarının refahına ve çıkarlarına düşman tiranlar olduğunu düşündüğüm için, itiraf etme cesaretini göstereyim ki, onların yönetimi altında haksız olarak acı çekmiş herhangi birisi, onlardan birini ya da daha fazlasını katletme yolunda kendi hayatını hiçe sayarsa, ben lirimi ona övgü düzmek için çalarım.

Ancak bu tür tiran öldürmeler, eğer işi gerçekleştirmek için yardımcı aranırsa, "erdem yoksunluğu"nu göstereceğinden bunu tek başına yapma kararlılığını göstermesi gerekecekti: "Bu tür amaçlarla oluşturulmuş bir işbirliğini lanetlerim."[85] Ve pasaj bizi onun diğer zayıflıklarına götürmektedir. İlk olarak, bireyciliğinin sorumsuzluğu gelir. Bu onun sırf bir kışkırtma olarak, sonuçlarını *hiç düşünmeden* yayımlayabileceği (başkalarını da yayımladığı) bir kışkırtmadır. Bir ortodoksluğun içine fikirler kodlayan başkaları gibi, basitçe ustasının nosyonlarını aktardığını söylemek doğru değildir. Doktrine *dönüştürerek* onları kemikleştirmektedir; Paine'in fikirlerinin bir kısmını almakta (bireysel haklar doktrini) ve başkalarını görmezlikten gelmektedir. Aldığı kısmı da bireyciliğin en aşırı ucuna *-ne plus ultra-* itmektedir.

Her yurttaş otoriteye riayet yükümlülüğü altında değildir ve sanki otorite yokmuş gibi hareket etmelidir. Bunu kendisi yapıyordu ve sonuçlarına katlanmaya da hazırdı. Ancak yurttaşın yal-

84 Philanthropus, *The Character of a Priest* (1822), s. 4, 6.

85 *Republican*, 19 Ocak 1821. Carlile ayrıca Saxby'nin "Killing No Murder"ını yeniden yayımlamıştır.

nızca kendi aklına karşı sorumlu olduğunu; kendi grubundan olsalar bile başkalarına danışmak ve onların kararlarına boyun eğmek zorunda olmadığını savunuyordu. Aslında grup nosyonu bile bir saldırıydı. Kabul ettiği tek örgütleyici aklın gücü ve basın da onun çoğaltıcısıydı:

> Thomas Paine'in ortaya koyduğu prensipler halkın büyük çoğunluğu tarafından iyi anlaşıldığı zaman, bunları hayata geçirmek için gerekli olan her şey kendiliğinden ortaya çıkacaktır ve o zaman tertipler ve delege toplantıları tümüyle gereksiz olacaktır... Bu ülkenin şimdiki halinde halkın bireysel olarak siyasal haklarını iyi öğrenmek dışında başka hiçbir önemli görevi yoktur... Bu arada, her birey kendisini, komşusu ile ilgili olmaksızın ya da ona danışmaksızın silâhlı bir birey olarak hazırlamalı ve sahip olduğu özgürlük ve mülkiyeti, bunları yok etmeye yönelik tiranca davranışlara karşı korumak üzere hazır bulunmalıdır... Herkes açıkça, komşusunun ne yaptığına bakmaksızın kendi görevini yapsın...

Halkın bilgisinin gücüne o, "araştırma ilkesi" (*zetetic principle*) diyordu:

> O zaman bilgide ilerlemeye çalışalım, çünkü bilginin güç olduğu açıkça kanıtlanmıştır. Sarayların ya da hükümetlerin suçlarını önleyebilecek olan bilginin gücüdür; kanlı savaşlara ve yıkıp yakan orduların korkunç etkilerine son verebilecek olan bilginin gücüdür.[86]

İlk pasaj karanlık 1820 yılında, Carlile'ın Radikalleri, *provakatörlerin* çok kolayca sızdığı türden örgütlenmelerden korumak endişesiyle yazılmıştır. Ama burada, "özgürlük", "bilgi", "kanlı savaşlar" ve "hükümetler ve savaşlar"ın somutluğu eksiktir. Ve burada ayrıca onun kitlesini ciddi anlamda yanlış anladığı görülmektedir: "komşusunun ne yaptığına bakmaksızın... herkes kendi görevini yapsın..." İşçi sınıfı hareketinin özünün, her bireyin "komşusuna danışmak" olduğunu Carlile bilmiyor mu? Bu danışma olmadan, onun dükkâncıları ortaya çıkamazlar ve taşradaki

86 *Republican*, 4 Ekim 1820, 26 Nisan 1822; Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 213-215.

adamları yerlerinde kalamazlar. Onun körlüğünün anahtarı belki de şu pasajdadır: "zaten sahip oldukları özgürlük ve mülkiyeti, her türlü tiranca girişimlere karşı korumak..." Bu yalnızca Paine değil, aynı zamanda Locke'dur.

Bir kez daha "küçük-burjuva bireyciliği" terimi akla takılıyor. Ve eğer terimle ilgili pejoratif anlamları ayıklamak için gerekli zor çabayı ortaya koyabilirsek, Carlile'ın durumunda bu terimin yararlı olduğunu görürüz. Kafasının arkasındaki model, belki de küçük ustanın (işverenin), şapkacının, fırça imalatçısının, kitap satıcısının modelidir; Carlile'da yalnızca küçük burjuvazinin sınırlılıklarını değil, aynı zamanda, şu isyankâr günlerde, güçlü yanlarını da görürüz. Bewick eğer biraz daha genç bir adam olsaydı, *Republican*'ı okumuş olabilirdi. Carlile'ın yaptığı şey, Taht'ın gücüne karşı özgürlük ve mülkiyet haklarını savunma konusundaki burjuva kıskançlığını almak ve bunu Shoreditchli şapkacı ya da Birmingham'lı oyuncak imalatçısı ve onun zanaatkârlarına yaygınlaştırmaktı.

İfade ve basın özgürlükleri bağlamında sonuçlar, Cobbett'in demokratik üslubundaki kadar dramatiktir. Ama siyasal ve ekonomik teori bağlamında, durum ya kısır ya da aldatıcıdır. Lockeçu ideolojinin gücü, burjuvazinin büyük mülkiyete sahip insanlar *olması* gerçeğinde yatar; devlet kontrolüne ya da müdahalesine bir son verilmesi talebi (onlar için) özgürleştirici bir taleptir. Ancak şapkacının mülkiyeti küçüktür, onun zanaatkârlarınınki ise daha da küçük. Devlet düzenlemelerinin olmamasını talep etmek demek, basit olarak onların daha büyük rakiplerine (ya da "piyasa güçleri"ne) dizginleri daha da güçlü bir şekilde teslim etmek demektir. Ve bu o kadar aşikârdır ki, Carlile, Cobbett'ten hiç de geri kalmayan bir şekilde, beleşçiler, kayırılmışlar, vergi yiyiciler hakkında bir şeytanbilimi yapmaya zorlanmıştır. Küçük ustaları etkileyen büyük kötülük, vergilendirme olarak görülmek zorundadır. Hükümet mümkün olduğunca küçük, ve o küçük hükümet de ucuz olmalıdır.

Bu yalnızca olumsuz ve savunmacı anlamda anarşizme yakındır. Her insan düşünme, yazma, ticaret yapma ve silâh taşıma konusunda özgür olmalıdır. İlk ikisi onun temel uğraşı alanıdır; o kadar ki basın özgürlüğü artık bir araç olmaktan çıkmış kendi ba-

şına bir amaç haline gelmiştir. *İnsan Hakları*'nın ikinci kısmında toplumsal önerilere ilişkin düşünceler, üstadının çalışmasında onu en az etkileyen kısımdır. Onda kendi kendini yetiştirmiş adamın güçsüzlüğe karşı olan nefret ve kendi kendini eğitmiş adamın önüne konan olanakları değerlendirmesine karşı bir sabırsızlık vardı. Aklın kapılarını açmak için hapislerde yatmıştı: eğer işçiler bir araya gelemiyorlarsa bu onların kendi suçuydu: "Benim bildiğim Birahane'nin büyük makine ustaları topluluğuna göre başa çıkılmaz cazibesi vardır."[87] O azınlığa eğilimli bir adamdı.

Siyasî teorisi gibi rasyonalizmi de reddiyelerden oluşmuştu. İncil'deki saçmalıkları ortaya koymaktan, İncil'de bulunabilecek müstehcen pasajları yayınlamaktan zevk alırdı. *Moralist*'te olumlu erdemlerin temel bilgilerini vermeyi önerdiğinde, ortaya çıkan (görmüş olduğumuz gibi) bir burjuva aile babasının sıcak rasyonalizminin savunmasından başka bir şey değildi. Şiire karşı (ya da yaratıcı herhangi bir şeye karşı) olan tutumunda Bentham'ınki kadar dar, "tek bir vizyon" sergilemiştir. *Cain* ve *The Vision of Judgement*'ın korsan yayınını yapmışsa da, bunu "bu çalışmalara duyduğum hayranlıktan değil, onların düşmanlarım tarafından tehdit edildiğini gördüğüm için yaptım" demeye büyük özen göstermiştir. Okuduğu yarım düzine *Don Juan* kıtası, "benim kanaatime göre, insanlığa yararlı olmayan, *baştan aşağı tatsız tuzsuz*" şeylerdi. (Bunların hiçbirinin nükteli şeyler olduğunu fark etmemişti.)

> Ben bir şair değilim, ne de şiirde ortak olan niteliklerin - yararlı bilgi ile insanları eğitmek gücünün ötesindeki şiirleri beğenirim.[88]

"Kanaatime göre..." bu bize, kendi kendini yetiştiren insanın kültürünün de cahilce olabileceğini göstermektedir. Aklın demokrasisi, bir tür Bartholomew Panayırı olabilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Burada herkes kendi tezgâhındakini satar, herkesin kanaati başkalarınki kadar iyidir; kafası olmayan kadınlar ve dans eden zavallı ihtiyar ayılar, garip birer gösteri konusu olabilir. Zanaatkârlar içeri dalar, penilerini öderler; mesleğin çıraklığını

87 *Republican*, 23 Ağustos 1822.

88 Bkz. Wickwar, *a.g.e.*, s. 272.

yapmadan konuşma ve tartışma konusunda derhal kendi tezgâhlarını kurmaları için teşvik edilirler. Hodgskin ya da Thompson, O'Brien ya da Bray gibi gayretli kafalar kendi ürünlerini aynı pazara sundukları zaman, etraflarında onlara karşı haykıran dik kafalı ayak satıcılarına çok kereler küfür etmiş olmalıdırlar.

Böyle olmakla birlikte, bütün bu eleştiriler -ki pekçok turlar ve 19. yüzyıldaki militan rasyonalist geleneğin cırlaklığını açıklamakta işe yararlar- yapıldıktan sonra, bütün bunlar söylendikten sonra, Pazarı kuran yine de Carlile'dı. Ve bu mecazî bir söz değildir. Onun yayınları bir pazardı; Paine'i, Volney'i, Palmer'ı, Holbach'ı ve pekçok başkalarını yayımlayan oydu. Ama aynı zamanda pazarı sözlü tartışmaya da açık tuttu. 1830 yılında, içinde Londra işçi sınıfı hareketinin ilk oluşum tartışmalarının yapıldığı Rotunda'yı kurdu. Tartışmaları düzenli olarak onun *Prompter*'ında (Suflör) yayımlandı. Bu derginin adı *Promoter* (Teşvikçi) olsa belki daha uygun olurdu zira aslında Carlile'ın yaptığı buydu. Özgür Düşünce'nin *show-man*'iydi ve bu unvanı onun kadar kimse hak edemez. Kalabalıkları çekecek yıldız sanatçıları etrafına topluyordu. Emektar Jakoben cerrah, John Gale Jones, hâlâ kalabalıkları etkiliyordu. Ancak onun en büyük başarısı, "bencil ve kötü ruhbana" saldıran (dinî giysileri içinde) ateistçe vaazlar veren Kralın eski özel rahibi ve dönmüş bir Anglikan olan Peder Robert Taylor'u öne çıkarması oldu. Taylor, ciddi ve bilgili birisiydi ve hapishanede yatmıştı; "Kutsal Majesteleri, Onsekiz Yüzyılın CEHALETİNİ" daha da geriletmek için bir şeyler yapmış bir adamdı. Ama onun İbranice metne ilişkin titiz dilsel eleştirilerle örneklediği vaazları kitle için, başsız kadın gibi biraz zengin ve garip bir şeydi. Rotunda'nın vitrinindeki bir başka parça, Southcottçu mirasın sahibi olan, Reform ve Tanrısal Vahiy konularında dinleyenleri şaşkına çeviren nutuklar atan Ward için de aynı şey söz konusuydu. Bütün bu numaralara karşın, Carlile, haftalık dinsel toplantılara katılanların sayısında (Ağustos 1831) hazin bir düşüş olduğunu rapor etmektedir. Rotunda, şimdi Çarşamba akşamları yeni bir kiracı, Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği tarafından kullanılmaktadır. (Bir kez daha hapiste olan) Carlile, bu Birlik'in bir sonraki raundu, basın özgürlüğü ve "pulsuz" mücadelesi etrafında *örgütleme* önerisi karşısında biraz rahatsız olmuş görünmektedir. "Benim

herhangi bir dernekle yapacak hiçbir işim yoktur" diye yazıyordu; "ve bu türden bir şey için yardım beklemeyin." Diğer bireyciler gibi, egoizmi davayı aşmıştı ve başkalarının o davaya sahip çıkabilecekleri fikri karşısında hayıflanıyordu. "Siyasî Kulüplere Dikkat Edin" diye yazıyordu bir ay sonra. Kulüplere, derneklere ve hattâ sendikalara ya da yardım kulüplerine karşı büyük kuşkular besliyordu. "Fransız Devrimi'nin hemen hemen bütün korkunçlukları siyasal kulüplerden kaynaklandı... ben bunların hepsini rezil, pespaye, aşağılık önemsiz birliktelikler olarak görüyorum." Reform Tasarısı için mücadele her hafta daha kiritik bir hal alırken, o barikatlar, el bombaları ve yakıcı asitlerle ilgili bilgiler yayınlıyordu: "HER ADAM KENDİNİ ÖRGÜTLESİN." Ama Ulusal Birlik Rotunda'da toplanmaya devam etti ve etkileyici liderlerinden pekçoğu, Watson, Hetherington, Lovett, Cleave, Hibbert, "Özgür tartışma, gerekli biricik anayasadır - Anayasa gerekli tek zorunlu Yasadır" şeklindeki onun ilk ilkesine hâlâ sıkı sıkıya bağlı kalmakla birlikte Carlile'ı çoktan geride bırakmışlardı.[89]

Hannah More ve Llandaff Piskoposu, Wilberforce ve Methodist Konferans'tan kaynaklanan yirmi yıllık uzun ve sıkıcı ahlâki nasihatlar, Radikaller arasında ruhban karşıtı bir baskı yaratmıştı. *Gorgon*, sıradan bir şeymiş gibi, "pis ve uyuz İsrailoğullarını, Mısır'dan çıkaran sakin ve uysal Musa" diye yazabiliyordu:

> Musa'nın Muhammed kadar kurnaz ve büyük bir sahtekâr olduğunu söylemeyeceğiz. Büyük Rahip Harun'un Musa'ya, Perigord Talleyrand'ın Buonaparte'a olduğu kadar gerekli olduğunu söylemeyeceğiz. Joshua'nın Blucher ya da Suvarof kadar gaddar bir asker olduğunu; ve Kenan'da yapılan kasaplıkların ve zulümlerin devrimci savaşın yirmi beş yılında yapılanlardan on kere daha fazla olduğunu iddia etmeyeceğiz...[90]

Yine de *Gorgon*'un söylemek istediği şey *buydu*. Bu Carlile geleneği ile temas eden noktalardan birisiydi ve ikisi de ayrıca Fayda-

---

89 *Republican*, 11 Temmuz 1823; *Devil's Pulpit*, 4 ve 18 Mart 1831; *Prompter*, 30 Ağustos, 31 Eylül, 15 Ekim 1831; *Radical*, 24 Eylül 1831; H.O. 40.25.

90 *Gorgon*, 24 Nisan 1819. Shelley, 1818-1819'da Bağlı Olmayan *Prometheus*'u yazarken gizli savaş tanrısına "Demogorgon" adını takmıştı: insan fikirler arasında bir ilişki olup olmadığını merak ediyor.

cılığa yakınlıkları nedeniyle ilişkiliydi. Carlile'de bu zımnîdir; şiir bile *yararlı* olmalı ve *bilgi* aktarmalıdır. *Gorgon*'un entellektüel tarihi ise daha heyecan vericidir. O, Benthamcılık'la işçi sınıfı deneyimi arasında bir yakınlaşma sağlamak için açık bir girişimdir. O basit olarak orta sınıf Faydacıları'nın fikirlerini işçi sınıfı kitlesine yayma aracı değildir yalnızca (eğer Place ele geçirebilmiş olsaydı öyle olabilirdi). Daha önce [*Gorgon*'un] editörlüğünü yapan, eski bir yün ayıklayıcı kalfası olan John Wade, orijinalliklerin ve büyük uygulamaların adamıydı ve fikirlerini başkalarına güvenerek oluşturmamıştı. Bir yandan, Place tarafından, diğer yandan, göreceğimiz gibi, Place ekonomi politiği ne kadar kesinlikle desteklivorsa, aynı kesinlikle onu reddeden John Gast tarafından kendisine akıl verilmişti. Sonuçta *Gorgon* bu düşünceleri benimsemek yerine onlarla güreşe tutuşmayı benimsemiş görünüyor: soru şuydu - işçi sınıfı deneyimi bağlamında Faydacılık'tan *yararlanılabilir mi?*

Üzerinde Place'in etkisi önemliydi ve bu adamı daha çok anlamaya çalışmalıyız. Bu çalışma boyunca onun üzerinde dikkatli bir şekilde durduk, çünkü (Londra Yazışma Derneği'nin, Westminster Radikalizmi'nin, Birleşme Yasaları'nın ilgasının) arşivci ve tarihçisi olarak onun taraflılığı ciddi olarak yanıltıcı olmuştur. Pantolon imalatçısı kalfalığından varlıklı bir dükkân sahibi ve işverenliğe yükselmiştir. Bentham ve Mills'in yakınıdır ve milletvekillerine danışmanlık etmiştir. 1800'lerin başından itibaren zanaatkârlarla orta sınıf arasında köprüler kurulmasına vurgu yapmış; Lancaster okulları hareketine ve Makine Ustaları Enstitüsü'ne destek vermiş ve aklı başında zanaatkâr ve onun kendini geliştirmesi meselesiyle ilgilenmiştir. Ancak çok belirgin bir şekilde Fabian geleneğinin kurucu babalarından birisi olduğu için (ve Graham Wallas tarafından sorgulanmaksızın öyle kabul edilmiştir) onu orta sınıfın bir "tutsağı" olarak görmemiz, ne de onun en uzlaşmaz pozisyonları ele alma yeteneğinden yoksun olduğunu düşünmemiz gerekir. Özgür düşünce ve ifade özgürlüğü konularında hâlâ yarı Jakobendi. *Akıl Çağı*'nın ilk kısmının İngiltere'de yayımlanmasına yardımcı olmuş ve her ne kadar Carlile'ı bir "fanatik" olarak görmüşse de ilk dönemdeki mücadelesinde ona büyük destek vermiştir. 1817 ve 1819 baskı dönemlerindeki hidde-

tini ve her ne kadar sendikacıların davasına olan inancı M'Culloch'un ekonomi politiği ile garip bir şekilde içiçe geçmiş olsa da, sendikal haklar konusunda uygulama kabiliyeti olan ne muazzam çabalar ortaya koyduğunu daha önce görmüştük. Entellektüel anlamda, 1818'lere gelindiğinde gerçekten Bentham'ın bir tutsağı idi: Bentham'ın ve baba Mill'in doktrinlerini, araştırmaksızın *öğrendi* ve kendi yazılarında büyük bir emekle topladığı açıklayıcı olgular dışında bunlara bir şey katmadı. Ama siyasî anlamda kendi başına bir güçtü; Faydacılar'a yalnızca Westminster'de bir sandalye sağlamakla kalmadı, aynı zamanda onlara, kendi hareket alanı olan Radikal esnaf ve zanaatkârın dünyasıyla bir temas noktası sağladı. Böyle bir adamın bu rolü, hem ideolojik hem de siyasal anlamda oynayabilmiş olması gerçeği, yeni bir olgudur.

Place'in *Gorgon*'a başlıca katkısı Londra esnafı (özellikle de terziler) üzerine topladığı olgusal malzeme koleksiyonuydu.[91] Wade (Place'in yanı sıra) Radikaller arasındaki en etkili olgu-keşfediciydi. Onun *Kara Kitap*'ı, aynı türden Radikal araştırmaların hepsinden çok daha üstündü. Wade'in Benthamcıların cazibesine kapılmış olması, onların araştırmalarının sağlamlığı ve hukukta, hapishanelerde, eğitimde, reformun pratik ayrıntılarına olan ilgilerinden kaynaklanmış olabileceğini akla getiriyor. Başlangıçtan itibaren *Gorgon*, popüler Radikalizmin baskın söyleminden rahatsız olduğunu ifade etmiştir. Bir yandan, en çok Binbaşı Cartwright'in akıllı adamlar mecilisi (*Witenagemot*) ve Norman boyunduruğu teorisini hâlâ sürdürdüğü *Black Dwarf*'ta görülen, geniş anayasal antikacılık tartışmalarına en ağır darbeleri indirmiştir:

> Reform davasının geliştirilmesini, eski bir toplum durumuna yapılan tüm göndermelerden vazgeçmeden gerçekleştiremeyeceğimize gerçekten inanıyoruz...

Wade, "o eski güzel günler"den kaynaklanan tartışmaların, garip bir şekilde işçi sınıfı reformcularının ağızlarından çıktığına işa-

91 "Zanaatkârlar ve Diğerleri" adlı bölüme bakınız. Wade'in Place'in notlarını olduğu gibi mi kabul ettiği yoksa üzerinde editoryal değişiklikler yapıp yapmadığı açık değildir. Her ne kadar Place *Gorgon*'a katkıda bulunmuşsa da Wade'le hiçbir zaman karşılaşmamıştır ve de dergi, "hiçbir şekilde benim tercih edeceğim bir yayın değildir.". Bkz. Wallas, *a.g.e.*, s. 204-205.

ret ediyordu. "Bir araya toplanmış olan *antik efsanelerin*" pekçoğu, çalışanlara *karşı* olan son derece baskıcı yasaların en önemli ve ayrılmaz parçasıydı. Reformcuların liderleri (diye soruyordu);

> eski, çürümüş *borough* tacirliği sisteminin küf kokulu parşömenlerinden, siyah harflerinden ve Latince alıntılarından başka ortaya bir şey koyamıyorlar mı? Bizim malî durumumuzda, geç kalmış kâğıt sistemimizde, yoksulların sayısında,

yorum yapacak, suçlamada bulunacak herhangi bir şey yok mu? Ancak, teamüle ayrılan geniş yere karşı çıkıyor idiyse, aynı zamanda Paine'in "doğal haklar" taleplerine olan güvenine de karşı çıkıyordu. Eğer herkesin oy verme konusunda *doğal* bir hakkı olduğu iddia ediliyorsa, o zaman aynı hak kadınlardan nasıl esirgenebilir? Wade için (Cobbett için olduğu gibi) bu bir saçmalıktı - *reductio ad absurdum*. Deliler ve işevlerinin sakinleri (aynen kadınlar gibi) bilinen toplumsal yarar gerekçesiyle oy hakkından mahrum bırakılıyordu; ve bu işçi sınıfı Radikallerine (ya da en azından onların erkek olan yarısına) iddialarını dayandırabilecekleri sağlam bir temel olarak görülüyordu:

> GENEL YARAR, toplumun tek ve nihai amacıdır; ve biz buna karşı olan herhangi bir doğal ya da edinilmiş hak talebini hiçbir zaman kutsal ya da değerli saymayacağız.[92]

Böyle bir temele dayandırılan oy hakkı talebini haklı göstermek zor değildi. Ama can sıkıcı nokta şuydu: Wade artan bir heyecanla toplumsal reform ve sendikal örgütlenme sorunlarıyla meşgûldü. Eğer Faydacılık, işçi sınıfının ideolojisi olarak yaygınlaştırılacaksa, bir toplumsal yapı ve ekonomi politik ideolojisine sahip olmak zorunluydu. Büyük çoğunluğun yararı nasıl belirlenecekti ve işverenler için iyi olan bir şey, çalışan insanlar için kötü olamaz mıydı? Wade'in toplumsal yapı teorisi izlenimciydi ve türetilmişti ama en azından Cobbett'in "Eski Ahlâksızlık" ya da "*borough* tacirliği sistemi" retoriğinden daha fazla şey söylüyordu. O toplumu asalak ve üretici sınıflara ayırıyordu. Birinci grupta (a) Kilise ve Hukuk'un büyük adamları ve soyluluğun bulunduğu

92 *Gorgon*, 20 Haziran, 18 Temmuz, 22 Ağustos 1818.

üst sınıflar ve (b) kralcı papazlar, Vergi Memurları, Gelirler dairesindeki görevlilerden oluşan "orta sınıflar". O bunları Ahlâksızlık'la özdeşleştiriyordu. İkinci grupta "üretici sınıflar" yer alıyordu: terim, profesyonelleri, işverenleri içine alacak kadar genişti ama özel vurgu "çiftçiler, makine ustaları, işçiler vs. gibi emekleriyle toplumun fonlarını arttıranlara" yapılıyordu. Bu grubun altına yoksullar ve Devlet alacaklıları gibi hiçbir sınıfa girmeyenleri koyuyordu:

> Çalışan sınıflar her şeyin ondan çıktığı ve üretildiği toprağa; öteki sınıflar gıdasını onun yüzeyinden alan ağaçlara, otlara, tohumlara, sebzelere benzetilebilir...

İnsanlık "daha fazla mükemmellik" haline eriştiğinde, yalnızca çalışan sınıflar var olmalıdır. "Öteki sınıflar büyük ölçüde bizim kötülüklerimizden ve cehaletimizden kaynaklanmıştır... istihdam edilmeyecekleri için sosyal devlette adları ve görevleri ortadan kalkacaktır."[93]

Bu noktada Wade, Place'in yardımından yararlanıyordu ve *Gorgon* her hafta çalışan sınıfların durumuyla ilgili malzeme yayınlamaya başlıyordu. Kimin elinin daha etkili olduğu açık değildir. Bir yandan, değerin kaynağı olarak emek üzerinde, belki de Ricardo'nun bir önceki yıl yayınlanan *Ekonominin İlkeleri*'yle daha da güçlenen belirli bir vurgu vardır.[94] "Emek, bu ülkenin en bol olan ürünüdür," diye yazıyordu *Gorgon*, "ve ihraç ettiğimiz en temel maldır":

> Bizim temel imalatlarımızın değerinin, başlıca pamuk, keten, kumaş ve demirin, hammadde, ortalama olarak belki de onda birini oluşturmaz, geriye kalan onda dokuz, dokumacının, bükümcünün, boyacının, demircinin, bıçakçının ve elli tane başkasının emeği ile yaratılır... Bu insanların emekleri bu ülkedeki [ticaret] trafiğinin başlıca maddesidir. İngiltere'nin kalfa ve emekçilerinin kanları ve canları üzerinden ticaret ya-

93 *Gorgon*, 8 Ağustos 1818, ve *The Extraordinary Black Book* (1831 baskısı), s. 217-218. Ayrıca bkz. A. Briggs, "The Language of class in Early 19th Century Britain", *Essays in Labour History*, s. 50.

94 Ricardo 26 Temmuz 1818 tarihli Gorgon'dan zikrediyor.

parak tacirlerimiz zenginliklerine, ülkemiz de ihtişamına kavuşmuştur...

İfade kesin olmaktan ziyade duygusaldır. Bize, her türlü değerin kaynağı olarak emek nosyonunun yalnızca Thelwall'in *Doğanın Hakları*'nda değil, aynı zamanda, daha bariz bir ifadeyle Cobbett'in 1816 yılındaki "Kalfa ve İşçilere Beyanname"sinde de yer aldığını hatırlatmaktadır. İnsana öyle geliyor ki Cobbett, kendi çiftliğini ya da, sığırlarla uğraşan, tarlayı süren, binaları tamir eden ameleleri yazarken kafasının arkasında bunlar vardı. Wade'in (ya da Place'in) kafasında, bir şekilde hammaddesi verilen ve beceri ve emeği ile bu malzemeyi işleyen zanaatkâr, dışarı işçisi, yün ayıklayıcısı ya da terzi vardı. Hammaddeye onda bir, emek ve beceriye onda dokuz.[95]

Ama *Gorgon*'daki aynı makale derhal sendikacıları ekonomi politiğin basmakalıp konularında eğitmeye başlamaktadır. Emeğin ödülü arz ve talep tarafından belirlenmektedir. "Kalfaların ücretlerindeki bir artış, işverenlerin kârlarında aynı oranda bir düşüşle birlikte gitmektedir": ücret fonu. İşgücünün fiyatı ilerleyince, "o endüstri kolundan sermayeyi çıkarma eğilimi göstermektedir". Ve (Usta İşçiler Statüsü'nün ilga edilmesine katkıda bulunan Place'in dilinde):

> Hem işverenler hem de kalfalar, her durumda *toplu olarak* değil, *bireysel olarak* hareket etmek zorundadırlar. Her iki taraf da *doğal olmayan* ya da *yapay* yollara başvururlarsa, doğal olmayan sonuçlar yaratırlar.

Wade tarafından ön kapıdan kovulan doğal yasalar ya da haklar teorisi Place tarafından arka kapıdan içeri davet edilmektedir. Çünkü artık bu döneme gelindiğinde, orta sınıf Faydacılığını, Malthus ve ortodoks ekonomi politik olmadan düşünmek oldukça zordur: yarar doktrini yalnızca arz ve talep ve nüfus "yasaları" ışığında yorumlanabilir. Eğer Faydacılık işçi sınıfı ideolojisine girerse, onu işveren sınıfa tutsak edecektir.

---

95 *Gorgon*, 12 Eylül 1818. Bu bölümde kısaca ve basitçe değinilen emek değer teorisinin kökenleri için bkz. G.D.H. Cole, *History of Socialist Thought, The Forerunners* (1953); A. Menger, *The Right to the Whole Produce of Labour* (1898); R.N. Meek, *Studies in the Labour Theory of Value* (1956).

Ancak mesele o kadar da kolay halledilecek değildi. 1818 yılının Eylül, Ekim ve Kasım ayları boyunca *Gorgon*, terziler, hurufat dökümcüleri, optik aletler yapıp satanlar, dizgiciler gibi Londra zanaatlarının durumu hakkında ayrıntılı araştırmalara yer verdi.[96] Aynı zamanda yaptıkları grev, hem kralcı hem de yeni tür orta sınıf basınında (özellikle *The Times*'da) en ağır saldırılara uğrayan Manchesterli pamuk ipliği bükümcülerini savundu. Geçmiş yirmi yıldaki, örgütlü ve örgütlü olmayan mesleklerdeki ücretlerin karşılaştırılması kaçınılmaz bir sonuca götürüyordu. İster "doğal" isterse "yapay" olsun, birleşmeler *işe yarıyordu*:

> ...her zaman işverenlerle çalışanların refahının aynı anda meydana gelen ve birbirinden ayrılamaz şeyler olduğunu düşündük. Ama gerçek öyle değil, ve genel olarak çalışanların koşullarındaki ***kötüleşmenin*** ve farklı sınıftan kalfaların durumunun farklı ölçülerde kötüleşmesinin, onlar arasında var olan mükemmellik derecesine, yasanın suç saydığı bir şeye, yani BİRLEŞMEYE bağlı olduğunu söylemeye tereddüt etmiyoruz. Çalışanların koşulları işverenlerin refahına ya da kârlarına hiçbir şekilde bağlı değildir, ama çalışanların emeklerinin karşılığını *talep etmelerine*, hayır *zorla almalarına* bağlıdır...[97]

1814 ve 1824 yılında savunmuş olduğu, bilinen görüşlerinin ışığında bu, Place olamaz.[98] Burada John Gast'ın elini görmek de akla gelebilir ama aynı olasılıkla Wade iki danışmanı arasında kalmış da olabilir. Daha sonra Wade gerçekten de orta sınıf Faydacılarının ideolojisini benimsedi ve onun popüler olan *Orta ve Çalışan Sınıfların Tarihi* (1835) radikal siyaset ile ortodoks ekonominin titizlikle toplanmış olgularla karışımının tipik bir örneğidir. Bununla birlikte, *Kara Kitap*'ın yazarı ve *Gorgon*'un editörü olan birisinin elinden çıkan bir kitap olması hayal kırıcıdır.

Gast'in öyküsü ise farklıdır. O, Gravener Henson ve John Doherty ile birlikte bu erken dönemlerde ortaya çıkmış gerçekten

---

96 Bulgularından bazıları için "Zanaatkârlar ve Diğerleri" adlı bölüme bakınız. .

97 *Gorgon*, 21 Kasım 1818.

98 Place, Zanaatkârlar ve Makineler hakkındaki Özel Komisyon'a (*First Report* (1824), s. 46) şunları söylüyordu: "ekonomi politiğin hiçbir ilkesi ücretler üzerine olan şu ilkeden daha doğru değildir: ücret artışları kârlardan gelmelidir."

etkileyici üç sendika liderinden birisiydi. Her biri, çok farklı deneyimlerden geçen endüstrilerden geliyorlardı ve bu nedenle de herbirinin özel katkısı farklıydı. Henson, Luddculukla gevşek teması olan, parça başı işçilerini temsil eden, onların illegal birliklerini örgütleyen, onların ileri siyasal Radikalizmini paylaşan ve 1824 yılına kadar onlar lehine koruyucu yasalar çıkarılması için mücadele eden birisiydi. İplik bükümcülerinden olan Doherty, koşullarını iyileştirmek ya da tüm sistemi değiştirmek için işçilerin kendi gücüne daha fazla vurgu yapan birisiydi. 1830'a gelindiğinde kuzey işçilerinin genel sendikalaşma, fabrika reformu, kooperatif örgütlenme ve "ulusal dirilme" hareketlerinin tam göbeğinde idi. Daha küçük ama ileri derecede örgütlü vasıflı bir zanaattan gelen Gast, sürekli olarak Londra'daki ve ülkedeki *zanaatların* örgütlenme ve karşılıklı yardımlaşma sorunlarıyla ilgiliydi.

Gast, çırakhğını Bristol'de geçiren ve 1790'larda Londra'ya gelen bir tersane işçisiydi. Thames üzerindeki "otuz ya da kırk yılının" (1825'te kendi söylediğine göre) yirmi sekiz yılı, yönetimindeki onaltı kadar işçiyle "ustabaşı" olduğu Deptford tersanesinde geçmişti: "ben orada, ticaret gemileri sayılmazsa, sayısı yirmi ile otuzdan az olmayan yelkenli savaş gemisinin yapımına katkıda bulundum." 1793 yılında tersane işçileri St. Helena Yardım Derneği içinde örgütlenmişlerdi; "bütün nehirde örgütlü olmayan on kişi yoktu". Dernek başarılı olamadı ancak 1802 yılında tersane işçilerinin bir grevi oldu ve Gast'ın önemli katkılarıyla *Hearts of Oak* Yardım Derneği kuruldu. Dernek öylesine başarılı oldu ki, yalnızca hastalık, ölüm, kaza gibi bilinen yardımları sağlamakla kalmadı fakat aynı zamanda fonlarıyla emekli tersane işçileri için onüç adet yardım evi kurdu. 1824 Ağustos'unda Thames Tersane İşçileri Tasarruf Derneği kurulduğunda Gast derneğin sekreteriydi. Bu yıllarda ellili yaşlarının ortasında olmalıdır.[99]

Birleşme Yasalarının ilga edilmesinden sonra tersane işçileri, 1825 yılında sendikaları yasaklayan yeni yasalar için lobicilik yapan işverenleriyle çetin bir mücadeleye giriştiler.[100] Böylece Gast ve sendikası önem kazandı. Ancak bundan çok daha önce de Londra sendika çevrelerinde saygınlık kazanmıştı. *Gorgon*'la ilgili

99 *Trades Newspaper*, 31 Temmuz 1825.

100 Bkz. Hammonds, *The Town Labourer*, s. 138-140.

olduğunu görmüştük; bu arada (Manchester ve Londra'da) bütün mesleklerin ilk Genel Birliği'ni, "Philanthropic Hercules"i kurma girişimleriyle de saygınlık kazanmıştı.[101] 1818 yılına gelindiğinde Gast'ın Londra "zanaatları"nın birden çoğunda önde gelen bir kişi olduğu açıktır. Üstelik, 1819 ve 1822 yılları arasında Londra işçi sınıfı Radikalizmi içinde ilginç bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Önceki yıllarda, Hunt'un Peterloo'dan sonra Londra'ya zafer havası içinde girişini, içinde Dr. Watson, Gale Jones, Evans, Thistlewood gibi hemen hemen hepsi eski Jakoben olan profesyonellerden, küçük ustalardan ve birkaç zanaatkârdan oluşan bir komite hazırlamıştı. 1822 sonunda Hunt Ilchester Zindanı'ndan salıverildiğinde Londra'da, "Yararlı Sınıflar Komitesi" adına John Gast tarafından karşılanmıştı.[102] O günlerden itibaren Londra işçi sınıfı Radikalizmi yeni bir inandırıcılık kazanıyordu: gücünü hangi endüstrilerden aldığını görmek daha kolaydır. Gast'in komitesinde, oluşum halinde olan bir "zanaatlar konseyi" görmek mümkündür. 1825 yılında, Birleşme Yasalarının ilga edilmesi ve bunların yeniden konulacağı tehdidi ile zanaatlar kendi haftalık süreli yayınlarını, *Trades Newspaper*'ı kurabilecek kadar kendilerini güçlü hissettiler.[103]

Şiarı, "Herkes komşusuna yardım eder" olan *Trades Newspaper*, bugüne kadar insanın Mahkemelerin ve İçişleri Bakanlığı belgelerinin gölgesinde izlemek zorunda kaldığı sendikacılığın gücüne büyük oranda ışık tuttuğu kadar;[104] bir yanda orta sınıf Faydacılığı ve öte yanda yeni ortaya çıkmış olan "sendika teorisi" arasındaki kesin kopuşu göstermesi bakımından da önemlidir. Çatışma oldukça açıktı. Sanki, *Gorgon*'un ortodoks yanları Place ve Wade ile birlikte gitmiş; birleşmenin değeri konusundaki ortodoks ol-

---

101 Hammonds, *a.g.e.*, s. 311; Webbs, *History of Trade Unionism*, s. 84-85; Wallas, *a.g.e.*, s. 189; G.D.H. Cole, *Attempts at General Union*, s. 81-82.

102 Hunt, *Address to the Radical Reformers*, 9 Aralık 1822.

103 Gazete, "Birleşme Yasaları'na ilişkin son gelişmeleri izlemek üzere Londra'da toplanan Kent ve Taşra Zanaat Temsilcileri tarafından planlanmıştı." Gazeteyi kurmak için, doğrudan işin içinde oldukları anlaşılan tersane işçileri, bıçkıcılar, fıçıcılar, marangozlar, hanım ayakkabısı imalatçıları, kalafatçıların katkılarından ayrı olarak 1.000 sterlin tutarında para bizzat zanaatların kendileri tarafından koyulmuştu.

104 "Zanaatkârlar ve Diğerleri" adlı bölümü bakınız.

mayan talepler Gast'in yeni girişiminin temeli olmuştu. Polemiklerden bazıları, hem talihsiz hem de haksız bir şekilde özellikle Place'e yönelikti ve bu durum bu yıllara ilişkin Place'in anlattıklarında Gast'in ve Londra zanaatlarının adının niçin çok az geçtiğini açıklamaya yardımcı olabilir. Aslında tartışma bir önceki yıl, Wooler'ın *Black Dwarf*'ının sayfalarında başlamıştı ve şimdi yaşamının son yılındaydı.[105] Tartışma, töreni James Mill'in sayfalarında yapılan Malthusçuluk ile ekonomi politik arasındaki evlenmenin kışkırttığı bir tartışmaydı. Açıkça ifade etmek gerekirse, burada işsizliğin[106] nüfus "fazlası"ndan kaynaklanan yapay değil, doğal bir sorun olduğu ve bu nedenle de çözümsüz olduğu; bu çözümsüzlüğün ücret oranlarının belirleyicisi olduğu, çünkü -her ne kadar vasıflı gruplar zanaatlarına girişi sınırlandırarak ayrıcalıklı bir konum kazanırlarsa da- işçilerin geniş kitlesinin arz ve talep doğal yasalarının, miktarı fazla olan bir hizmetin değerini ucuzlatacağını görecekleri söylenmektedir.

Buna Cobbett, çoktan ateşli ve bomba gibi bir yalanlama göndermişti ("Papaz Malthus! İskoç filozofu!"). "Kara Cüce" daha hararetli tezler ortaya atmıştı. "İstihdam miktarı sınırsızdır", diye yazıyordu:

> Ben, bütün dünyaya çorap temin eden bu büyük imalatçı ülkede, çorapları olmayan erkek ve kadınlar gördüm... Eğer yalnızca bu adalardaki herkes giyinmesi gerektiği gibi giyinebilseydi, iç tüketim şimdikinden on kat daha fazla olurdu.

---

105 12 Kasım 1823 tarihli sayıda başlayan ve sonraki birkaç sayıda devam eden nüfus üzerine tartışmaya bakınız.

106 "İşsizliğin" 1820'lerin semantik çerçevesi dışında kaldığı şeklinde ortalıkta bir efsane dolaşmaktadır. Bu belki de G.M. Young'ın, *Victorian England* (Oxford, 1936) s. 27'deki "Erken Victoria dönemi reformcularının işsizlik konusunda herhangi bir fikirleri yoktu, bunun nedeni de büyük ölçüde böyle bir sözcüğe sahip olmayışlarıydı" şeklindeki pek de akıllıca olmayan bir ifadeden kaynaklanmış olabilir. Yazar buna bir de otorite edasıyla şu notu ekliyordu: "Ben Altmışlardan önce bu sözcüğe rastlamadım". Aslında, (semantik tarihlemelerin çoğunda olduğu gibi) bu ifade yanlıştır. (Guguk kuşları genellikle adalara, *The Times*'ın bu konudaki haberinden birkaç hafta önce gelirler.) "İşsiz" ve (daha seyrek olmakla birlikte) "işsizlik", 1820'lerin ve 1830'ların Radikal, sendikal ve Owenci yazılarında görülür. Erken Victoria çağı reformcularının engellilikleri başka bir şekilde açıklanmalıdır.

"Sayıları azaltılarak değil" diye sonuçlandırıyordu sözünü (Place'in itirazlarına cevap olarak), ama zekâları keskinleştirilerek insan soyunun durumu iyileştirilebilir."[107]

Tartışma, ilk editörü, Londra Makine Ustaları Enstitüsü'nün öncülerinden ve Thomas Hodgskin'in arkadaşı ileri Radikal J. C. Robertson olan *Trades Newspaper*'da yeniden başlatıldı.[108] Başmakale, Malthusçu teoriyi benimseyip işçilere, "Talebe karşı arzı büyütmemek için sayınızı sınırlandırın" diye akıl veren M'Culloch'la kapıştı. "Bu" diye yazıyordu Gast, "doğaya karşı, ahlâka karşı ve mutluluğa karşı komployа kalkışmaktır." Böyle bir sınırlandırma için mevcut olan araçlar, ya evlenmekten ya da evliliğin tadını çıkarmaktan kaçınmak, ya da gebeliği önleyici yollara başvurmaktı. Şimdi Place, Malthus'un pozisyonunu güçlü bir şekilde destekliyor ve işçi sınıfı arasında bunun propagandasını yapmayı üstleniyordu; ama onların cinsel ilişkiden uzak durma konusundaki kapasitelerine güvenmediği için, doğum kontrolü hakkında bilgi veren el ilânlarının dağıtımına katılarak ayrıca yardım etmiş oluyordu.[109] Place şimdi de M'Culloch'u *Trades Newpaper*'ın sütunlarında savunmaya kalkışıyordu.

Place, en hatalı Faydacı nedenlerle cesur bir eylem içinde yer almışsa, Gast ona her iki nedenle de ağır bir şekilde saldırıyordu. Bir yandan, Place'in, tanımlanmaya bile değmeyecek kadar iğrenç, "adsız" ve ahlâksız bir tarafgirlik içinde yer aldığını ima ediyordu. (Gebeliği önlemeye karşı bu tepkinin hemen hemen her çevrede paylaşıldığını ve Gast'ın içtenlikle dehşete düşmemesi için herhangi bir neden bulunmadığını hatırlamalıyız.) Öte yandan, çok daha büyük önem taşıyan bir eleştiriyi başlatıyordu:

> Eğer Baylar Malthus, M'Culloch, Place ve şürekâsına inanmak gerekirse, çalışan sınıflar, bütün sorunlarına kesin bir çözüm

---

107 *Black Dwarf*, 3 ve 31 Aralık 1823.

108 Baskıya gidecek kopyanın hazırlanmasında editörün sorumluluğunun sınırlı olduğu yolunda bir iddia vardır ve ben bu nedenle -belki yanlış olarak- zanaatlar kontrol komitesinin başkanı olan Gast'ın ilk başmakaleleri yazmış olduğunu varsaydım. *Poor Man's Guardian* ve Owenci basında da yazıların kimin tarafından yazıldığı konusunda benzer sorunlar ortaya çıkmaktadır.

109 Bkz. F. Place, *Illustration and Proofs of the Principle of Population* (1822). Ayrıca bu bölümün başlarına bakınız.

bulabilmek için yalnızca sayılarını en etkili bir şekilde nasıl sınırlandırabileceklerini düşünmelidirler... Malthus ve Şürekâsı... bütün meseleyi, çalışanlarla çalıştıranlar, Makine ustalarıyla tahıl üretenler ve tekelciler, vergi ödeyenlerle vergi koyanlar arasında bir mesele [olmak yerine] Makine Ustaları ile onların sevgilileri ve karıları arasındaki bir soruna indirgiyor.[110]

Mesaj gayet açıktır. Gast, kendi kendini ayarlayan ve "doğal", başıboş bırakıldığında işçilerin ve işverenlerin aynı derecede yararına çalışan bir ekonomi politiği reddetmektedir. Zorunlu bir çıkar çatışmasının var olduğu kabul edilmektedir ve bunun çözülmesi ya da düzeltilmesi bir güç meselesidir. Sermaye için yararlı olan bir şey, emek için pekâlâ zararlı olabilir. Ve bu biçimlenmekte olan işçi sınıfı teorisi için önemli entellektüel destekler de geldi. 1825 yılında, yarım ücretle çalışan emekli bir bahriye teğmeni olan Thomas Hodgskin tarafından ("Bir Emekçi" takma adıyla) *Sermayenin İddiaları Karşısında Savunulan Emek* yayımlandı. Gast ve Hodgskin, Makine Ustaları Enstitüsü'ne çoktan üye olmuşlardı ve Hodgskin burada ekonomi politik konusunda konferans vermişti. 1825'in ikinci yarısında *Savunulan Emek*'in büyük kısmı *Trades Newspaper*'da yayımlandı ve bir dizi başmakale buna eleştirel ama sıcak bir kabul gösterdi. Gast, Hodgskin'in çalışmasından, özel onayla, emek değer teorisine ilişkin unsurları seçti: "biriktirilebileceği söylenebilecek *tek* şey, *emekçinin* becerisidir":

> Avrupa'nın bütün kapitalistleri tüm dolaşan sermayeleriyle, kendi başlarına, bir tek haftanın yiyecek ve giyeceğini temin edemezler...[111]

Hodgskin'in ilkel sosyalist teorisi Londra zanaatlarının deneyimine özellikle uygundu ve bu teori büyük ölçüde o deneyimden türetilmişti. Yeni yasalar konulacağı tehditlerinin yinelenmesi karşısında o, sendikacılığı güçlü ve aklı selime uygun tezlerle savundu: "Birleşme, kendi başına bir suç değildir, tam aksine, top-

110 *Trades Newspaper*, 17, 24, 31 Temmuz, 11 Eylül 1825. Place'in, *Trades Newspaper*'a başarısız bir rakip olan *Artizan*'ı *London and Provincial Chronicle*'a (1825) yardım etmiş olduğu anlaşılıyor.

111 *Trades Newspaper*, 21 ve 28 Ağustos 1825 ve sonraki sayılar.

lumları birarada tutan ilkedir." Onun asıl saldırısı, girişim ya da aracı rolüyle sermayedara yöneltilmişti:

> Yiyeceği üreten ve giyeceği üreten, aletleri yapan ve aletleri kullananların arasına bunları ne yapan ne de kullanan kapitalist giriyor ve her ikisinin üretimine el koyuyor... Yavaş yavaş ve başarılı bir şekilde aralarına gizlice sokulmuştur ve onların artan oranda üretken çabaları sayesinde parsasını büyütmektedir ve onları birbirinden öylesine ayırmaktadır ki, her ikisi de kapitalistin eliyle sağlanan şeyin nereden geldiğini göremiyorlar. Her ikisini birden soyarken, bunu yekdiğerinin gözünden öyle güzel saklıyor ki, her ikisi de geçimleri için ona borçlu olduklarını sanıyorlar.

Etkin teknik ya da yönetimsel rolüyle kapitalist üretken olarak görülmektedir; bu rolüyle o da bir çalışandır ve ona göre ödüllendirilmelidir. Ama aracı ya da spekülatör olarak o tam anlamıyla bir parazittir:

> Ücretlerin artırılmasını sağlayacak en başarılı ve en yaygın bir olası birleşimin, kâr ve faizle yaşayanların ve ulusal üretimden pay talep etmek konusunda gelenek dışında hiçbir haklı nedenleri olmayanların gelirlerini azaltmak dışında hiçbir olumsuz etkisi olmayacaktır.

Hodgskin (Godwinci anlamda bütün sistemlerin kaldırılması dışında) alternatif bir *sistem* önermiyordu ve mülkiyet hakkı sorununa değinmekten kaçınışının bir mantığı vardır. Onun, işçi sınıfının tüm gücü, entellektüel ve manevi kaynaklarıyla onayladığı şey, başkasının işine burnunu sokan kapitalistin muazzam servetinin müsadere edilmesi yolunda güçlenmekte olan örgütlü baskıydı. Bu "dürüst endüstri" ile "aylak savurganlık" arasındaki sermaye ve emek savaşı, işçiler kendi emeklerinin tam karşılığını alana kadar ve "*insana*, yönettiği makine ya da işlediği toprak kadar değer verilene kadar" devam edecektir.

Savunulan Emek'in yayınlanması ve *Trades Newspaper*'da yer alması, "emek iktisatçıları" ya da Owencilerle, işçi sınıfı *hareketinin* bir bölümü arasındaki ilk açık birleşme noktasıdır.[112] Ama kuşkusuz Owen, Hodgskin'den önceydi ve Owen, Gray, Pare ve Thompson yazmamış olsalardı bile, Hodgskin'in çalışması daha ileri bir soruya yönelmeye mecburdu: eğer sermaye emek üzerinde esas itibariyle bir parazitse, o zaman emek düpedüz ondan vazgeçemez mi ya da onun yerine yeni bir sistem koyamaz mı? Üstelik, ilginç bir manevra ile Faydacılar'ın da aynı soruya yönelmeleri mümkündü: eğer bir toplumsal sistemin değerlendirilebileceği tek kıstas *yarar* ise ve eğer toplumun büyük çoğunluğu çalışanlarsa, açıkça hiçbir gelenek ya da Gotik nosyon, hiç kimseyi, kitlelerin kendi üretimlerini kullanma ve yararlanma konusunda mümkün olan en yararlı *planı* yaratmaktan alıkoyamaz. Dolayısıyla Owenci Sosyalizm her zaman, birbiriyle hiçbir zaman tam kaynaşmayan iki öğeyi barındırmıştır: yarar ve iyi niyet ilkelerine göre "sürüp-giden yeni sistemler" tasarlayan Aydınlanmanın insan sevgisi ve Owenci malzemeden kimi nosyonları seçip, kendi özel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bunları uyarlayan ya da geliştiren işçilerin deneyimleri.

New Lanark'lı Robert Owen'in öyküsü iyi bilinir hattâ efsanevidir. İnsancıl önerileriyle Avrupa'nın asillerini, saraylılarını ve hükümetlerini etkileyen örnek alınacak babacan fabrika sahibi ve kendi kendini yetiştirmiş bir adam; kibar alkışlar ve pratik engellemelerle karşılaştıkça öfkesi artan bir ses; bütün sınıflara yönelik propagandalar ve Binyıl Beyannamesi; kimi çalışan insanlar arasında fikirlerine ve vaatlerine karşı artan ilgi; ilk deneysel toplu-

112 İzleyen sayfalarda Owen'in ya da "emek iktisatçıları"nın düşüncelerini yeniden değerlendirmeyi ummuyorum. Amacım bir iki noktada teorinin işçi sınıfı deneyimine yaptığı etkiyi ve süreç içinde yeni fikirlerin nasıl seçildiğini ya da değiştirildiğini göstermektir. Yani bu fikirlerin kimliğinden çok sosyolojisiyle ilgileniyorum. Hodgskin için bkz. G.D.H. Cole, (Ed.) *Labour Defended* (1922) ve E. Halevy, *Thomas Hodgskin*, (1956, Çev. A.J. Taylor). Owen ve emek iktisatçılarının berrak ve kısa bir değerlendirmesi için bkz. H.L. Beales, *The Early English Socialists* (1933), Bölüm IV ve V; ve daha geniş bir özet için bkz. G.D.H. Cole, *History of Socialist Thought*, I, *The Forerunners*, ve M. Beer, *A History of British Socialism*, III. Kısım.

lukların, özellikle Orbiston'un kuruluşu ve çöküşü; toplum-kurma konusunda daha fazla deneyim için Owen'in Amerika'ya gidişi (1824-1829); yokluğu sırasında Owenciliğe karşı artan destek ve teorisinin Thompson, Gray ve diğerlerince geliştirilmesi ve kimi sendikalar tarafından Owenciliğin bir biçiminin kabullenilmesi; Brighton'da Dr. King'in *Co-operator* (1828-1830) girişimi ve kooperatifçilikte yaygın deneyimler; aralarında Lovett'in de bulunduğu kimi Londra zanaatkârının 1829-1830'da kooperatif ilkelerinin propagandasını ulusal planda yayma girişimi (Britanya Kooperatif Bilgisini Yayma Derneği); Owen'in dönüşünden sonra kabaran dalga ve kendisini, neredeyse kendisine rağmen, Büyük Ulusal Birleşik Sendika'ya varacak olan bir hareketin başında bulması.

Olağanüstü bir öykü ama yine de hangi kısımlarının öyle olmak *zorunda olduğunun* bir anlamı var. Başlangıç noktasından, paternalist gelenekten başlayabiliriz. Ve New Lanark'taki büyük deneyimlerin, işgücü disiplinini sağlamanın aynı güçlükleri ve daha önce Methodizmi ve Dr. Ure'yi tartışırken görmüş olduğumuz İskoç işçileri yeni endüstriyel çalışma kalıplarına uyarlamanın sorunları nedeniyle başlatıldığını görmeliyiz. "O sırada İskoçya'da alt sınıfların... yabancılara karşı güçlü önyargıları vardı...", "dolayısıyla bu işletmelerde istihdam edilen kişiler yeni yöneticiye karşı güçlü bir şekilde önyargılıydılar...":

> ... toplumsal bir cemaatin kötülüklerinin hemen hemen bütününe ama erdemlerinin çok azına sahiptiler. Hırsızlık ve çalınmış malları almak onların işiydi, aylaklık ve ayyaşlık alışkanlıklarıydı, sahtekârlık ve kandırma elbiseleriydi, dinsel ya da sivil itaatsizlik günlük davranış biçimleriydi; yalnızca işverenlerine karşı sistemli ve hevesli muhalefette birleşiyorlardı.

Yeni Bir Toplum Görüşü'nden (1813) alınan bu pasajlar, yeni fabrika sahibinin ya da demirhane şefinin ortak deneyimiydi. Sorun gençliğe "devamlılık, çabukluk ve düzen alışkanlıklarını" aşılamaktı. Ne Methodizmin ruhsal terörünü ne de gözetmenin disiplinini ve amacına ulaşmak için uyguladığı para cezasını seçmiş olmasının onuru bütünüyle Owen'indir. Ama, her zaman, Owen'in daha sonraki Sosyalizminin, başlangıçtaki izleri taşıdığını görmemiz gerekir. Sosyalizmin İyi Kalpli Babası olarak kendi-

sine bir rol verilmişti: savaş sonrası yıllarda (mevcut bütün dinleri iyi kalpli toleransıyla işe yaramaz birer irrasyonellik olarak nitelediği *potu* kırana kadar) Saray'a ve Kabine Salonu'na girmeyi başaran Bay Owen, İnsansever (*Philanthropist*); işçi sınıfı tarafından kendisine hitap edilen, çalışan sınıflara beyannameler yayınlayan "iyiliksever Bay Owen"le herhangi bir bunalım duygusuna yol açmadan birleşiyordu. O bir anlamda toplumu dev bir endüstriyel *panopticon** olarak planlayan Faydacılığın *ne pulus ultra*'sı; bir başka, daha takdire layık ve iyi anlamda, çocukları çok düşünen, onları mutlu görmek isteyen ve onların insafsızca sömürülmesine gerçekten büyük öfke duyan endüstriyel bir Hanway'di. Ama, kendi eylemiyle kendi hedeflerine yönelik bir işçi sınıfı ilerleyişi nosyonuna, 1829 ve 1834 yılları arasında tam da bu tür bir hareketin içine çekilmiş olmasına karşın, Owen yabancıydı. Bu bütün yazılarının havasında görülebilir. "Alt sınıflara yeniden moral kazandırmak" istediğini (1817'de) söylüyordu. Owen'in ilk dönem yazılarının içinde, "iyiliksever" sözcüğünden sonra en çok karşılaşılan sözcükler "onların geçimini sağlamak" sözcükleridir. Eğitim, "bireyin ve Devlet'in gelecekteki mutluluğuna katkıda bulunacak olan fikir ve alışkanlıkları gençlerin kafasına sokmaktır ve bu da ancak onları daha rasyonel yaratıklar şeklinde eğiterek gerçekleştirebilir":

> Dördüncüsü - Bu adamlar ve ailelerinin iyi ve ekonomik şekilde *barındırılabileceği, beslenebileceği, giydirilebileceği, eğitilebileceği, yetiştirilebileceği, çalıştırılabileceği ve yönetilebileceği* en iyi düzenlemeler nelerdir?[113]

Bu hava, Owen'le halk Radikalleri kadar sendikal hareket arasında da hemen hemen aşılamaz bir engel oluşturmuştur. "Teknisyenler ve çalışan sınıflar bu sırada bana ve benim görüşlerime ve niyetlerime yabancıydı" diye yazıyor Owen savaşı hemen izle-

(*) *Panopticon*: her şeyin görülebildiği yer anlamına gelen sözcük, Faydacı Jeremy Bentham'ın önerdiği, gardiyanların mahkûmları daha iyi gözetleyebilmesi için tüm hücreleri merkeze bakan daire şeklinde bir hapishane anlamına da geliyor. Nitekim Londra Millbank'te Bentham'ın planına gore yapılan bir hapishane de bu adla anılıyordu - ç.n.

113 R. Owen, *A New View of Society and other Writings* (Everyman baskısı), s. 74, 260.

yen yıllar için (*Otobiyografi*'sinde). "Onların demokrat ve çok yanılan liderleri onlara benim düşmanları olduğumu, birlik ve karşılıklı işbirliği köylerinde onları esir gibi kullanmak istediğimi öğretiyorlardı." Ama o koşullar altında bu hiç de şaşırtıcı değildi. İnsansever, Bay Owen, savaş sonrasının yoksulluk içindeki depresyon yıllarında onların karşısına çıkıvermişti. Toprak sahipleri bile pekçoğu işsizliğin ve ıstırabın yaygınlığı karşısında dehşete düşmüşlerdi ve işsizlerin isyankâr ruh hali konusunda da ayrıca endişeliydiler. Daha da ötesi, tarımın savaş sırasındaki refahından gerilediği bir sırada yoksul ödemeleri 6 milyon sterline yükselmişti. Yoksullar göze batıyor, suçun kaynağı, ülke üzerinde ağır bir yük ve bir tehlike olarak görülüyordu. Dergilerin sütunları, hepsinin amacı daha fazla tasarruf olan Yoksul Yasaları'nın değiştirilmesi üzerine tartışmalarla doluydu. Tam o sırada, (New Lanark'daki büyük mülkü kibar gezintilerinin moda uğrak yerlerinden birisi olan) Bay Owen, gerçekten daha iyisi yapılamayacak olan bir Plan'la ortaya çıkıyordu. Yoksulları "Kooperatif Köyleri"ne yerleştirmeyi öneriyordu; yoksullar burada -vergilerden ödenecek bir başlangıç sermayesiyle- *kendi geçimlerini sağlayacaklar,* ve "yararlı", "çalışkan", "rasyonel", öz disiplinli ve aynı zamanda da ılımlı olacaklardı. Canterbury Başpiskoposu fikri beğendi ve Lord Sidmouth Owen'la birlikte ayrıntılı bir şekilde planın üzerinden gitti. Londra basınında 1817 yazında yayınlanan yoksullara yardım konusundaki açık mektuplarından birisinde Owen, "Lordum Sidmouth beni bağışlayacaklardır" diye yazıyordu, "kişisel saygısızlık etmek istemeyeceğimi bilirler. Kendilerinin yaklaşımları ılımlı ve dostçadır..." Bu yazı, Pentridge ayaklanmasından ve Oliver'in deşifre edilmesinden onbeş gün sonra yayınlanıyordu.

Plan, Malthus ve (garip bir şekilde "Nottingham Reformcuları" denilen) gayretkeş yöneticilerin çoktan başlattıkları Chadwickçi ekonomik işevi yardım planı denemeleri kokuyordu. Owen'in kendisi (kimi Radikal reformcuların kabul ettikleri gibi) halkın ıstırabından derinden ve içten üzüntü duymuş olsa da, planı eğer hükümet tarafından kabul edilmiş olsaydı, kesinlikle bu tarafa yönlendirilecekti. Cobbett, Owen'in "Kooperatif Köylerini" "yoksulların paralelkenarı" şeklinde reddettiğinde "önyargılı" olmakla

çok kolayca suçlanıvermişti. Oysa bunlar Cobbett'e, yalnızca "rahatlatıcı" hamilik "sistemi" ve çok nefret ettiği sadaka havası vermekle kalmıyor, belki de haklı bir içgüdüyle, Owen'in fikirlerinin 1817 yılında otoritelerce benimsenmesi halinde işevi sistemi içinde "verimli istihdamın" muhtemelen yaygınlaşmasına yol açacağını düşündürüyordu. Ama Cobbett yalnızca genel Radikal tepkiyi dile getiriyordu. Sherwin, [Owen'in] önerdiği kurumların "hapishaneler", "bir vasallar topluluğu" olacağını yazıyordu:

> Bay Owen'in amacı bana, ülkenin yüzeyini işevleri ile kaplamak, bir köleler topluluğu yetiştirmek ve dolayısıyla da Halkın çalışan kesimlerini mülk sahibi insanlara kesinlikle bağımlı kılmak gibi görünüyor.[114]

Owen, City of London Tavern'deki kalabalık bir toplantıda Radikalleri önerileriyle ilgilendirmek girişiminde bulunduğunda, Cartwright, Wooler, Belediye Meclisi Üyesi Waithman gibi Radikal liderler, ona benzer terimlerle karşı çıkmışlardı. Gale Jones, planın en azından incelenmeye değer olduğunu önerdiğinde, bağırarak susturulmuş ve döneklikle suçlanmıştı.[115]

Tartışma yalnızca her iki tarafın da zayıflıklarını ortaya koymaya yaradı. Bir yanda, Owen'in kafasında başka pekçok insanın siyasal tepki göstereceği konularda bir boşluk vardı. Owen, *Yeni Görüş*'ün bir bölümünü Kral Naibi Prens'e, bir diğerini Wilberforce'a ithaf etmişti. Onbeş yıl sonra gazetesi *Crisis*, 1831 ve 1832'nin sularında tatlı tatlı dolaşıyor, ülkenin *fiilen* devrimci bir kriz durumunda olduğunun hiç farkına varmaksızın Stailwaite'deki alış-veriş mağazaları ve kooperatif kongrelerinin haberlerini veriyordu. Bu boşluğun sevimli yanları da vardı: krallığın irrasyonel bir kurum ve Piskoposların Gotik cehaletine verilmiş pahalı ve gereksiz bir ödün olduğu Bay Owen'in kafasına dank ettiğinde, ve bunu, onun ikişisel "hiçbir saygısızlık" niyeti taşımadığını bilen mevcut makam sahiplerine söylediğinde, derhal kendi kendilerini tasfiye edeceklerine inanıyordu. Ama bu durum

114 Sherwin'in *Political Register*'i, 26 Nisan, 9 Ağustos, 20 Eylül 1817.

115 Bkz. *Independent Whig*, 24 Ağustos 1817. 1817-1819 yıllarında Owen'a olumlu şekilde yaklaşan radikal süreli yayınlar yalnızca kısa ömürlü *People* ve New Lanark'a bir muhabirini gönderen *Independent Whig* olmuştu.

1817'nin "eski Radikalleri"ne hiç de sevimli gelmiyordu. Öte yandan onların zayıflığı da, her türlü kötülüğün vergilendirme ve beleşçiliğe atfedildiği ve her şeyin Reformla düzeltilebileceği şeklindeki bir retoriğin yerini alabilecek herhangi bir yapıcı toplumsal teoriye sahip olmayışlarıydı.

Yeni Görüş'e en karmaşık tepki Hazlitt'inkiydi ve Burke'ün ağırlığına karşı mücadele eden, içindeki incinmiş Jakoben'i gösteriyordu: "Reform konusundaki planlarının reklamlarının başına, Bay Owen, niçin siyah harflerle 'Yeni' sözcüğünü koyuyor?" "Evrensel İyi Niyet" doktrini, Gerçek'in Kadiri Mutlaklığına ve İnsan doğasının Mükemmelleştirilebileceğine olan inanç, yeni değildir Patron Robert Owen, 'Eskidir, eski'":

> Bay Owen bilmiyor mu ki, erdem ve mutluluğun aynı plan, aynı ilkeler, aynı niyet ve hareket felsefesi 1793 yılında günceldi; ülke dışında gürültüyle söyleniyordu, evlerin tepesinde konuşuluyordu, gizlice fısıldanıyordu, dört yapraklık, bir formalık kitaplar, siyasî risaleler, oyunlar, şiirler, şarkılar ve romanslar şeklinde barlarda boy gösteriyor, kiliselere gizlice sokuluyor, kürsülere tırmanıyor, üniversitelerin sınıflarını inceltiyordu... bu "Yeni Bir Toplum Görüşü" şairlerin kalbine, metafizikçilerin beynine giriyor, oğlanların ve kadınların fantezilerine egemen oluyor ve neredeyse bütün krallığın başını döndürüyordu: ama hiçbir zaman egemen olamadığı bir kafa vardı, şimdi bütün krallığın başını yeniden döndüren?..

Böyle püskürtülerek (Hazlitt alay ediyordu), öyle görünüyor ki bu *felsefe* ülkeden kovulmuştu,

> ve değerli sahibinin hoşgörüsüne sığınarak, yirmi yıl boyunca New Lanark fabrikalarına iltica etmiş ve kıtıkların ve kirmenlerin arasında sıcacık saklanmıştı; şimdi oradan, bizim anlamamızı istiyor ki, Bourbonların restorasyonu için akan kanların üzerinde yüzerek soyluların, toprak sahiplerinin, Bay Wilberforce'un ve Naip Prens'in ve yönetilen herkesin koruyuculuğu altında, bu büyük zatlar gibi, gerçek dışında başka hiçbir ilke, insanlığın iyiliği dışında başka hiçbir arzu taşımadan yeniden Whitehall'ın merdivenlerine dolunaydaki bahar gelgiti

gibi tırmanacaktır! Bu üfürük bize uymaz: biz eski kuşlarız, zırva sözlerle yakalanmayız...

Hazlitt'in sezgisi olağanüstü keskindir. Çünkü Owen gerçekten modern Sosyalist kuramcıların ilki değildi (buna Hodgskin çok daha yakındı) ama 18. yüzyıl rasyonalistlerinin sonuncularından birisiydi. Sanayi Devrimi Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı devralmak için şimdi New Lanark'tan yola çıkan Godwin'di. Şimdi girdiği pratik ve fazlasıyla başarılı bir adam kılığı içinde eski filozofların kötülendiği ve tekmelendiği yere giriş yapıyordu. "Clyde'ın kıyılarından onca yolu gelen bir adam, kendisini karşı konulamaz yapan bir fırlatılma gücü kazanır":

> Anladığımız kadarıyla, makam sahiplerinin, parlamento üyelerinin, lordların ve Beyefendilerin yanına yaklaşabilir. Onların, eski ya da yeni, kilise ya da devlet, kurulu düzenini tahrip etmek için gelmektedir... cebindeki tavsiye mektubuyla sessizce onların evlerine girmektedir ve şimdiki arpalıklarının olduğu yerlerde sayısız Endüstri Kurumu dikmek üzere olduğu konusunda onları ikna edecektir...

"Konuşma tarzını değiştirmesini ondan istemiyoruz" diye devam ediyordu Hazlitt. Ama eğer ederse ortaya çıkabilecek kimi sonuçlar üzerine olağanüstü bir isabetle kehanette bulunuyordu:

> Onun planlarına, şimdiye kadar, uzak, hayali ve uygulanamaz oldukları için müsamaha edildi. Ne büyük dünya ne de genel olarak dünya New Lanark'la ilgilenir ne de oradaki insanların akşam yatağa sarhoş mu ayık mı girdiğini, ya da genç kadınların evlenme töreninden önce mi sonra mı çocuğa kaldıklarını kendisine sorun eder. Lanark uzaktır, Lanark önemsizdir. Onun sözünü ettiği mükemmel reform sisteminden devlet adamlarımız korkmazlar ve bu arada onun yapmacık parlamento reformu... onların lehine bir saptırma olarak işe yarar. Ama Bay Owen'in bir yoksul köyde yaptığını söylediği iyiliğin genelleşememe tehlikesi ortaya çıksın... onun yüce koruyuculuk hayalleri sona erecektir... Bırakın onun "Yeni Bir Toplum Görüşü", "Siyasî Adalete İlişkin Araştırma" kadar havari bulsun o zaman işlerin ne yola gireceği görülecektir... Üç krallı-

gın her yerinde bir Jakoben, bir toplumsal eşitlik yanlısı, bir tahrikçi olarak damgalanacaktır; dostları kendisinden kaçacaklar ve düşmanlarına alay konusu olacaktır... O zaman bunun sanıldığı kadar kolay ya da güvenli bir iş olmadığı... insanların kendi çıkarlarını anlamalarını sağlamanın güçlüğü ya da onları yönetenlerin kendi çıkarlarından başka çıkara metelik vermedikleri anlaşılacaktır.[116]

Patronlarının Owen'de keşfettikleri (ve Hazlitt'in az çok kavradığı) nitelik propaganda gayretkeşliği idi. Aynen Carlile gibi, "aklın" yayılma yoluyla çoğalacağına inanıyordu. Beyannamelerini ülke içindeki etkili kişilere postalamak için küçük, deneysel topluluk girişimleri için ise daha büyük bir servet harcamıştır. 1819'a gelindiğinde kendisini koruyanlar ondan bıkmışlardı ve kendisi de daha belirgin bir şekilde işçi sınıfına hitap etmeye başlamıştı. Uzun süre, çalışan insanların koşulların ortaya çıkardığı yaratıklar olduğu görüşünü savunmuştu; onların "kişiliklerinin büyük vahşeti"ne acıyor ve insana öyle geliyor ki (Shaw gibi) Sosyalist oluşunun başlıca nedeni onların ortadan kaldırılmasına yönelik bir arzuydu. Ancak bu noktada, düşüncesinde büyük sonuçlar yaratacak olan bir değişiklik oluyor. Eğer işçiler koşulların ortaya çıkardığı yaratıklarsa, Lord Sidmouth ve Başpiskopos da öyledirler. Bu düşünce ona anılan kişilerle başarısız bir mülakat yaptıktan sonra parkta yürürken gelmiş olabilir. Bu düşünce Çalışan Sınıflara Hitabe'de (1819) açıklanmaktadır:

> Bebeklikten itibaren sizler... davranışları, dilleri ve duyguları sizinkinden farklı olanları horgörmek ve onlardan nefret etmeye alıştırılmışsınız. Sizin gerçek çıkarlarınızı yüreğinde duyan herhangi birisi sizin elinize güç vermeden önce bu öfke duygusu bırakılmalıdır... O zaman bu öfke için rasyonel bir temel olmadığını açıkça göreceksiniz... Aynı şekilde, sizin gibi insanların bir diğer bölümü, yine onların kontrol edemeyeceği koşullar tarafından, sizin düşmanlarınız ve bunaltıcı sömürücüleriniz haline getirilmişlerdir... Dışarıdan görünüşleri görkemli olabilse de, işlerin bu hali çoğu kez onların hattâ sizden

116 *Examiner*, 4 Ağustos 1816; bkz. *Works*, VII, s. 97 vd.

bile fazla ıstırap çekmesine neden olmaktadır... Sizler davranışlarınızla onları bu güçten, bu gelirlerden ve ayrıcalıklardan şiddet yoluyla yoksun bırakmak için herhangi bir istek ortaya koyunca onların da sizi kıskançlık ve nefret duygularıyla görmeye devam etmek zorunda oldukları açık değil midir?...

"Zenginler ve yoksullar, yönetenler ve yönetilenlerin gerçekte tek bir çıkarları vardır" yeni bir ortak (*co-operative*) toplum kurmak. Ancak, yoksullardan farksız bir şekilde, koşulların yaratığı olan zenginler de kendi gerçek çıkarlarını görememektedirler. (Owen'in yazılarındaki "ani ve güçlü ışık girişi", onun "vizyonun çocuk güçlerini" yok etme tehlikesi taşıyordu.) İşçiler (ya da içlerinde aklın ışığını görenler) sınıf çatışmasından kendilerini kurtaracaklardı. "Bu akıldışı ve yararsız mücadele sona ermeli" ve *avant garde* (model topluluklar kurarak ve propaganda yoluyla) çalışan insanların, zenginlerin mülkiyet haklarını ve güçlerini açıkça *by-pass* edecekleri bir yolu aydınlatmalıydı.[117]

Owen bir insan olarak ne kadar takdire layık idiyse de, abes bir düşünürdü ve bir eksantriğin cesaretine sahip olmakla birlikte zarar verici bir siyasal liderdi. Owenciliğin teorisyenleri arasında Thompson daha aklı başında ve cüretkârdı; Gray, Pare, Dr. King ve diğerlerinin daha sağlam bir gerçeklik duygusu vardı. Owen'in yazılarında toplumsal değişimin diyalektik sürecine, "devrimleştirici pratiğe" ilişkin en küçük bir kavrayış yoktur:

> İnsanların, koşulların ve yetişmenin ürünü olduklarına ilişkin materyalist doktrin, falan, demek ki başka koşulların ve değişik yetişmenin yarattığı değişmiş insanlar şunu unutuyorlar ki, koşullar insanlar tarafından değiştirilir ve eğiten insanın kendisi de eğitilmelidir. Dolayısıyla bu doktrin toplumu iki kısma ayırmaktadır ve bunlardan biri (örneğin, Robert Owen) toplumun tepesine dikilmektedir.

Marx'ın Ludwig Feuerbach üzerine tezlerinin üçüncüsü böyle der. Eğer (Owen'in iddia ettiği gibi) toplumsal kişilik, "sonsuz sayıdaki koşulun" gayriiradi bir ürünüyse, o zaman nasıl değiştirilecekti? Bir cevap, Owenci geleneğin en yaratıcı etkilerinden biri-

117 Bkz. Owen, *a.g.e.*, s. 148-155.

sinin görüldüğü alan olan eğitimdi. Ancak Owen biliyordu ki, "koşullar" değişene kadar bir neslin eğitimine girişemezdi. Dolayısıyla çözüm ani bir duygu değişikliğindeydi: Binyılcı sıçrayış. Onun çevresel ve mekanik maddeciliğinin şiddeti, ya umutsuzluğa kapılması ya da laik bir Binyıllık hükümranlık ilân etmesi gerektiği anlamına geliyordu.

Bay Owen, İnsansever, Joanna Southcott'ın hırkasını omuzlarına attı. Palavracının durumuna yalnızca Hazlitt değil, çağdaşları arasından başkaları da işaret ediyordu. Sherwin'in *Register*'inde bir yazar onu Joanna ile karşılaştırıyordu:

> [Joanna] Shiloh'un, Barış Prensi'nin dünyaya gelmek üzerine olduğunu ve onun bayrağı altında dünyanın bütün ülkelerinin birleşeceğini söyleyerek binlerce insanı o an için kandırdı; onlara bunu söyleyerek... kılıçlar saban demirlerine dönüşecekti.[118]

Konu, Engels ve Marx tarafından da ele alınacaktı ve akademik çevrelerde bu keşfin son zamanlardaki resmen ilânı orijinal değildir.[119] 1820 yılında Owen, "*ülkedeki refahı serbest bırakacağına*" söz veriyordu ve kendi topluluklarında "Cennet"ten azını vaad etmiyordu. 1820'lerde büyükkentte Owenci bir toplum kuruluyordu ve onun süreli yayını olan *Economist*'in tanıtım el ilânında şunlar yer alıyordu:

> Bolluk ülkeden taşacak! - Bilgi artacak! - Erdem gelişecek! - Mutluluk bilinecek, tehlikeden korunacak ve tadına varılacak.

Owen sık sık, Sanayi Devrimi sırasında üretici tekniklerin büyük gelişmesinden alınma benzetmeler kullanıyordu: bazı bireyler "bir kişinin, buharın yardımıyla, 1.000 kişinin işini görmesinin çağdaş bir icat olduğunu unutuyorlar." Bilgi ve ahlâki gelişme de aynı hızla ilerleyemez mi? Takipçileri de aynı mecazı kullanıyorlardı:

---

118 Sherwin'in *Political Register*'i, 20 Eylül 1817.

119 Bununla birlikte Engels'in *Anti-Dühring*'de (1878; Lawrence & Wishart, 1936), s. 287-292'deki Owen'e yönelik cömert övgüsüne bkz.: "neredeyse ulvi bir çocuk saflığında kişiliği olan ve aynı zamanda doğuştan lider bir adam."

...görülmemiş bir doğruluk ve hızla, refah, bilgi ve mutluluk üretmek üzere düşünülmüş büyük bir toplumsal ve ahlâki makinenin inşâsı...

Economist'e yazan birisi, "sizin yazılarınıza egemen olan neşe ve coşku havası gerçekten çok bulaşıcı" diye belirtiyordu.

Londra toplumunun üyeleri biliyorlardı ki -

şimdiki meskenlerinde, birbirlerinden uzakta oldukça faaliyetleri nispeten mükemmel olmayacaktır.

İlk Moravianları hatırlatan bir hevesle (artık bir miting alanı olmayan) Spa Fields'de bir okul ve ortak bir yemekhane etrafında yeni evler edindiler. *Economist*'in sayfaları, sermayenin nasıl toplanabileceğine ilişkin spekülasyonlarla doluydu: eğer büyükşehirde çalışan sınıflardan 50.000 aile olduğu kabul edilirse (garip bir kabûl), eğer bunlar bir araya getirilirse, aile başına 50 sterlinlik ortalama ya da toplu olarak alınırsa 2.5 milyonluk bir gelire sahip olacaktır. Ve saire. Orbiston'daki komüncüler, "Tanrısal Vahiy Derneği"ne kaydolmuşlardı. 1830'a gelindiğinde, Amerika'dan dönmüş olan Owen, kendisini kitle hareketinin başında buldu. Bu Mesihçi havanın gücü, laik bir dine benziyordu. 1 Mayıs 1833'te Owen Ulusal Adil Emek Değişimi'nde bir söylev verdi ve "dünyanın Eski Sistemi'ni reddederek, Yeni'sinin Başladığını ilân etti." Yalnızca kâr saiki, işbirliği; bireyciliğin kötülükleri karşılıklığın erdemleri ile ortadan kaldırılmayacak, fakat aynı zamanda *bütün* toplumsal düzenlemeler yerlerini karma tarım ve endüstri köyleri federasyonuna bırakacaktı:

...büyük şehirler, kasabalar, köyler ve üniversiteler gibi [bölgesel] çıkarlara yol açmış bütün düzenlemeleri terk ediyoruz...

Mahkemeler ve hukukun her türlü budalalıkları ve araçgereçlerinin... rasyonal bir toplumda yeri olamaz...

Şimdiye kadar dünya "koyu bir karanlık" içindeydi. Bilinmeyen bir Güce karşı her türlü törensel ibadet, "yararsız olmaktan çok daha kötüydü." Evlilik, "yalnızca sevginin birliği" olarak tanınacaktı. "Her iki cins için de, doğanın belirlediği bir sınırdan

sonra, cinsel ilişkiden kaçınma, artık bir erdem sayılmayacak" aksine "doğaya karşı bir suç" sayılacaktı. Yeni toplum zihni emekle fiziki emek arasında ve Eski Yunan ile Roma'da olduğu gibi eğlence ile fiziki güçlerin yetiştirilmesi arasında bir denge sunacaktı. Bütün yurttaşlar her türlü ihtirası, haseti, kıskançlığı ve diğer bilinen kötülükleri terk edecekti:

> Dolayısıyla bugün, şimdi bütün dünyaya, rasyonel ilkeler ve tutarlı uygulamalar üzerine kurulmuş vadedilmiş binyılın başladığını ilân ediyorum.[120]

Bu bildiri bugün kimi Kadın Kooperatif Loncaları'nı irkiltebilir. Ayrıca, ilk bakışta, şekillenişi bu çalışmanın konusu olan çalışan insanlarca kabul edilebilecek bir ideoloji olarak da görünmüyor. Ama biraz daha yakından bakarsak, Owenciliğin hızlı yayılmasına yol açan şeyin ruhsal bir çılgınlık ya da "toplu paranoya" olmadığını görürüz. Bir kere, 1820'lerin sonlarından itibaren *Owencilik*, Robert Owen'in yazılarından ve bildirilerinden çok farklı bir şeydi. Her şey bir yana, alternatif bir toplum sistemi imajı sunan ve bunu çalışan insanların farklı kesimlerine uyarlanabilir kılan şey onun teorilerinin bu muğlaklığıydı. Owencilerin yazılarından, zanaatkârlar, dokumacılar ve vasıflı işçiler, içinde bulundukları zor duruma en fazla uyan kısımları aldılar ve tartışma ve pratik yoluyla bunları kendi durumlarına uyarladılar. Eğer Cobbett'in yazıları, onun okuyucularıyla arasında bir ilişki olarak görülebilirse, Owen'inkiler, çalışan insanlar arasına saçılmış ve onlar tarafından farklı ürünlere dönüştürülmüş ideolojik hammadde olarak görülebilir.

En açık durum zanaatkârlarınkidir. *Economist*'in editörü, 1821 yılında, okuyucularından pek azının çalışan sınıflardan olduğunu itiraf ediyordu. Ama Spa Fields'deki komünü kuran Londra "Kooperatif ve Ekonomi Derneği"nin Soylulara ve Toprak Sahiplerine, işlerine ve ürünlerine destek olunması ricasıyla gönderdikleri sirkülerden ilk üyeleri hakkında bir fikir edinebiliyoruz. Oyma ve süsleme, çizme ve ayakkabı, (ızgara ve soba dahil) madeni eşya, çatal bıçak, giysi, dikiş ve elbise üretimi, mobilya, kitap satışı ve

120 *Economist*, 4 Ağustos, 20 ve 27 Ekim 1821. Binyıl Bildirisi için, Bronterre O'Brien'in editörlüğündeki *Buanorotti's History of Babeuf's Conspiracy of Equals* (1836), s. 438-445'ten yararlandım.

cıltciliği, kadife ve ışık geçirmeyen pencere gölgelikleri üzerine sulu boya yapabileceklerini belirtiyorlardı. Bu kooperatif merkezlerin en büyük ikisindeki -Londra ve Birmingham- çok kalabalık olan zanaatkâr ve kendi hesabına çalışan sanat erbabını akla getirmektedir. Bu çabaların ruhu (kimi Owen'den öncesine de giden) *Economist*'e gönderilen bir mektupta ifade edilmektedir:

> ...çalışan sınıflar, yalnızca *erkekçe* kendilerini ortaya koyarlarsa *diğer* herhangi bir sınıftan en küçük bir yardım istemeyecek kadar kendi içlerinde... muazzam kaynaklara sahiptirler.[121]

Bu Owen'in konuşma tarzı değildir. Ama, zanaatkârların *siyasal* Radikalizmini izlerken sık sık karşılaştığımız bir konuşma tarzıdır. Bireycilik onların görünümlerinin yalnızca bir yönüydü; onlar aynı zamanda çok eski ortaklık geleneklerinin mirasçısıydılar - yardım dernekleri, esnaf kulüpleri, şapel, okuma kulüpleri ya da sosyal kulüpler, Yazışma Derneği ya da Siyasal Birlik. Owen kâr saikinin yanlış ve gereksiz olduğunu öğretti: bu zanaatkârın teamül ve adil ücret duygusuyla uyumluydu. Owen, aynı zamanda Cobbet, Carlile ve Hodgskin'in de savunduğu görüşü, yani işlevi açısından kapitalistin büyük ölçüde asalak olduğu görüşünü onayladı: "kol emeği, eğer doğru yönetilirse, tüm zenginliğin kaynağıdır": bu zanaatkârların ya da küçük-usta sanatkârların müteahhitlere ve aracılara karşı hoşnutsuzluğu ile uyumluydu. Owen, "*insan emeğinin doğal standardı*"nın, "*pratik* değer ölçüsü" olarak alınması gerektiğini,[122] ve de ürünlerin içerdikleri emeğe göre mübadele edilmesi gerektiğini düşünüyordu: bu aynı avluda yaşayan ve ne de olsa kimi durumlarda hizmetlerini mübadele eden ayakkabıcının, mobilyacının, fırçacının görüşüyle uyumluydu.

Gerçekten de Owen'in fikirlerinin pekçoğunun temeli, onun yazılarından önce ya da onlardan bağımsız meydana gelen uygulamalarda görülebilir.[123] Yardım dernekleri belirli durumlarda yal-

121 *Economist*, 13 Ekim 1812, 9 Mart 1822. Spa Fields deneyiminin kısa bir özeti için bkz. Armytage, *a.g.e.*, s. 92-94.

122 Bkz. "Report to the *County* of Lanark" (1820), Owen, *a.g.e.*, özellikle s. 261-262.

123 1796 gibi erken bir tarihte yardım derneklerinin kaynaklarını Yazışma Derneği örgütlenme modeline göre birleştirerek bir Britanya Dostluk Derneği

nızca faaliyetlerini sosyal kulüpler ve yoksul evleri kurma konusunda yaygınlaştırmıyorlardı; ayrıca Owen öncesi sendikalar grev gittiklerinde kendi üyelerini istihdam ediyorlar ve kendi ürünlerini aralarında pazarlıyorlardı.[124] Zanaatkâr ancak yavaş yavaş kendi başına iş yapma ya da birkaç işverene birden çalışma statüsünü kaybediyordu ve şu ya da bu işi üstlenirken farklı becerileri olan diğer zanaatkârların yardımını alıyorlardı. Yüzlerce küçük tezgâhı ile kapalıçarşı ya da pazar eski bir kurumdu; ama Savaşlar'ın sonunda insansever ya da Owenci çevrelerin ilgisini çeken, tezgâhın bir kısmı (ölçü ile) haftalık, günlük hattâ günün bir kısmında kiralanan yeni pazarlar açılmıştı. Her tür eşya bu pazarlara kabul ediliyor ve hattâ sanatçılar bile kendi ürünlerini sergileyebiliyorlardı ve öyle anlaşılıyor ki, "bağımsızlık" için mücadele eden "tavan arası-ustaları" ve esnaf bu yerleri kiralıyorlardı.[125] 1827'ye gelindiğinde Londra'daki işsiz zanaatkârların - marangozlar, terziler, ayakkabıcılar ve diğerlerinin sendika fonlarından alınan malzeme ile ürettikleri ürünlerini sergileyen yeni bir pazar oluşum halindeydi.[126]

Böylece 1832-1833'te Londra ve Birmingham'da kurulan, ve kendi emek paraları ve değiştirdikleri küçük ürünleriyle Adil Emek Değişimleri paranoyak peygamberlerin el çabukluğu ile yoktan var ettikleri bir şey değildi. 1832 Ekim'inde Liverpool Kooperatif Kongresi'ne değişim için getirilen ürünleri sayarsak, burada halkı da görebiliriz. Sheffield'den çatal-bıçak ve kahve

---

kurma girişimi olmuştu. Girişim Spitalfields dokumacıları arasında başlamıştı ve yaşlılık ve işsizlik ödemeleri yapılmasını, derneğin işten çıkmış olan kendi üyelerini istihdam etmesini ve ipek dokumacılarının, terzilerin, ayakkabıcıların vs. ürünlerini kendi aralarında değiş tokuş etmelerini öngörüyordu. Bkz. Andrew Larcher, *A Remedy for Establishing Universal Peace and Happiness* (Spitalfields, 1795) ve *Address to the British Fraternal Society* (1796).

124 Örnek olarak Pipo Tütünü İmalatçı Kalfaları, 1818-1819 kışındaki onbir haftalık grevden sonra Maze Borough'da "bir dostun" "fabrika olarak temin ettiği" bir yerde doğrudan üretime başlamışlardı. Bkz. *Gorgon*, 6 ve 13 Şubat 1819.

125 J. Nightingale, *The Bazaar* (1816). O yıl açılan Soho Meydanı'ndaki Yeni pazar özellikle salık veriliyordu; Holborn'daki Arıkovanı Pazarı ayrıca zikrediliyordu.

126 *Co-operative Magazine* (1827), s. 230-231, aktaran S. Pollard, "Nineteenth Century Co-operation: from Community Building to Shopkeeping", *Essays in Labour History*, s. 87.

kapları; Leicester'den çorap ve dantel; Huddersfield'den yelek ve şal; Rochdale'den pazen pantalon. Barnsley'den kapitone kumaş; Halifax'tan ev eşyası; Kendal'dan pabuç ve tahta altlı ayakkabı; Birkacre'den basma kumaş vardı. Birmingham Adil Emek Değişimi'nin bir sözcüsü, kendi yöresinin insanlarının "ellerindeki pekçok demir, pirinç, çelik ve japon işi eşyayı ne yapacaklarını bilmediklerini" söylüyordu: bunlar niçin Lancashire'in pamuklu ve Leicester'in çorapları ile değiştirilmesindi? Eşyalarını Birmingham Değişimi'ne getirmeyi önerenlerin uzun listesinde (B harfinde) şunlar yer alıyordu: ayakkabı boyası imalatçıları, zil takıcılar, çalı süpürgesi imalatçıları, düğme imalatçıları, pantalon askısı imalatçıları, mangal yapımcıları, fırça yapımcıları, fırıncılar, körük imalatçıları, karyola imalatçıları, sepetçiler. "S" harfinde ise şunları görüyoruz: hasır şapka ve bone imalatçıları, teraziciler, şömine imalatçıları, ipek dokuyucuları, demirciler ve tenekeciler ve kırtasiyeciler. Buhar kazanı imalatçıları, izabe fırıncıları ya da inşaatçılar, tersaneciler ya da pamuk ipliği bükümcüleri, madenciler ya da mühendisler yoktu (olmaları da beklenemezdi).[127]

Liste yalnızca küçük ustaları ve zanaatkârları değil, ayrıca parça başı işçilerini de içeriyordu. Pozisyonları itibariyle en çaresiz olanlar (dokumacılar ve çorapçılar), çarelerden birisi olmak üzere 1830'larda Owenciliğe en fazla tutunanlar oldu. Emek Değişimi'nin cazibesi, Huddersfield ya da Burnley dolaylarında o kadar fazla değildi. Bunun da aşikâr nedeni, temel üretimin dokumacılık olduğu ve yüzlerce yarı işsiz ya da aynı ürünü açlık ücretleriyle üretenlerin bulunduğu yerde pazarlık alışverişinin olamayacağı gerçeği idi. Dolayısıyla kuzeyliler, daha işin başında bir ulusal kooperatif planını beklemek zorundaydılar. "Eğer Birmingham'daki arkadaşlarımız bizim kumaşlarımızla ilgilenirlerse" diye yazıyordu bir Halifax'lı kooperatifçi:

> Biz de bifteğimizi ve pudingimizi (ne zaman bir parça alabilirsek) onların çatal ve bıçaklarıyla keseriz ve yulaf ezmemizi ve et suyuna çorbamızı onların kaşıklarıyla yeriz; eğer Londra'daki kardeşlerimiz de aynı şeyi yaparlarsa, biz de onların

127 *Crisis*, 30 Haziran, 27 Ekim, 8 ve 15 Aralık 1832.

ipek mendillerini boynumuza dolayarak, en kısa zamanda ortaya çıkarız.[128]

Yeni bir "sistem"in yeni bir *genel teorisinin* en hızlı gelişmesini ve böylelikle ulasal çapta bir adil değişime olduğu kadar "ütopyacı" toplum kurma deneylerine verilen en sağlam ve pratik desteği Lancashire ve Yorkshire'de buluyoruz. 1830 yılında kurulan Salford Kooperatif Bilgisini Geliştirme Derneği derhal destek gördü. Dokumacılar, mekanik tezgâhla rekabet edecek gücü kooperatifleşmede bulacaklarını sandılar. Toplumsal kötülüklerin büyük nedeni, diye yazıyordu *United Trades' Co-operative Journal*,

> içerideki sosyal ve ticari işlerimizde, makinenin insan emeği ile işbirliği yapacak yerde ona karşı rekabet edecek şekilde yanlış düzenlenmiş olmasıdır.

Lancashire and Yorkshire Co-operator, "toplumun çekmekte olduğu bütün sıkıntıların büyük ölçüde zenginliğin adil olmayan dağılımından kaynaklandığını söyleyebiliriz" diye yazıyordu.129 Çok uzun bir geçmişe sahip sendikacılık ve karşılıklı yardımlaşma geleneği olan bu yörelerde kooperatifçilik, rasyonalistlerle Hıristiyanların, Radikallerle siyasal bakımdan tarafsız olanların birlikte çalışabilecekleri bir hareket sunuyordu. Hareket aynı zamanda kendi kendini geliştirme ve eğitim çabaları geleneğini de, okuma odaları, okullar, gezici konferansçılar temin ederek etrafında topluyordu. 1832'ye gelindiğinde bütün ülkede en az 20.000 üyesi bulunan muhtemelen 500 kooperatif derneği kurulmuştu.[130]

Owen (New Harmony ve Orbiston'daki başarısızlıklar karşısında, iyimserliğine karşın, biraz incinmiş olarak) başka yeni deneyimler göze alınmadan önce büyük sermaye bağışları beklerken, Brighton'dan Bacup'a, pekçok merkezde kooperatifçiler kendi çabalarıyla derhal kendilerini ortaya koymak için sabırsızlık gösteriyorlardı. 1832 Liverpool Kongresi'nde görüşmelerin tutanakları,

128 *Lancashire and Yorkshire Co-operator*, Sayı 2 (tarih belirtilmemiş).

129 6 Mart 1830; 26 Kasım 1831. Bkz. A.E. Musson, "The Ideology of Early Co-operation in Lancashire and Cheshire", *Transactions Lancs & Cheshire Antiq. Soc.* LXVII, 1957.

130 S. Pollard, *a.g.e.*, s. 86.

Evanjelik palavralarla aşağıdaki türden müdahalelerin olduğunu göstermektedir:

> Halifax'tan gelmiş bir delege olan Bay Wilson, 1829 Mayıs'ında kendisi ve diğer sekiz kişinin her biri birer şilin koyarak, arka çıkışta küçük bir odada işe başladıklarını belirtti. Sayıları arttı; onlar şimdi 240 sterlin değerinde bir işe sahiptirler ve üyelerinden bazıları için işgücü bulmaya başlamışlardır (*Duy, duy.*)[131]

Küçük mağaza ile binyıl planlarının bu yan yana gelişi, 1829'la 1834 yılları arasındaki kooperatifçi havanın özüdür. (Aynı şey, kısa bir süre için Büyük Ulusal Birleşik Sendika'nın bünyesindeki farklı hoşnutsuzluklar ve örgütler için de geçerli olmuştur.)

Kooperatifçiliğin dokumacılar arasında büyük bir hızla geliştiği Huddersfield ve Halifax çevresinde umut, mağazanın dokumacı adına çözgüyü ve atkıyı satın alacağı ve sonra da işverenleri aradan çıkararak ürünü satacağıydı. Kooperatifçiler ayrıca, haftada bir penilik abonelik yoluyla, işsiz üyeleri istihdam edecek sermayeyi de biriktirecekti. Ancak bu saiklerin pekçoğu, en iyi bir şekilde, Penninelerdeki bir dokumacı kasabası olan Ripponden'de 1832 yılında kurulan derneğin tüzüğü aktarılarak ifade edilebilir:

> Birbirini izleyen yılların çalışan sınıflar için yaratmış olduğu şaşırtıcı değişikliklerden... el emeğinin yerine geçen makinelerin ve rekabetin artışından ve bunun çeşitli başka nedenlerle birleşmesinden, henüz çalışan sınıfların üzerinde kontrollarının olmadığı, düşünen adamların, durumlarını eğer mümkünse iyileştirmek için nasıl bir plan benimsenmesi konusundaki öneri labirentlerinde kaybolduğu...
>
> Sermayelerini arttırarak çalışan sınıflar, eğer yalnızca *birleşir* ve işe omuz verirlerse durumlarını iyileştirebilirler; birleşmeden grevleri ve ücret için ortaya çıkmayı kastetmiyoruz, ama bir ailenin fertleri gibi, kendimiz için çok çalışmaya başlamayı kastediyoruz...
>
> Topluma tavsiye ettiğimiz kooperatifleşme planı hayali bir plan değildir, aksine Krallığın çeşitli yerlerinde uygulanmaktadır; hepimiz toprağın ürünleri ile ve emeğin emekle değişti-

131 *Crisis*, 27 Ekim 1832.

rilmesiyle yaşıyoruz ki bütün Kooperatif Dernekleri'nin ulaşmak istediği amaç budur. Biz çalışanlar, bütün işi biz yapıyoruz ve hayatın bütün konforunu biz sağlıyoruz; o zaman niçin kendimiz için emek harcamayalım ve koşullarımızı iyileştirmek için çok çalışmayalım?

TEMEL İLKELER

Birincisi. - Emek tüm zenginliğin kaynağıdır; dolayısıyla tüm zenginliği çalışan sınıflar yaratmıştır.

İkincisi. - Zenginliğin yaratıcısı olsalar da çalışan sınıflar, toplumun en zenginleri olacakları yerde en yoksullarıdırlar; şu halde, emeklerinin adil karşılığını alıyor olamazlar.

Derneğin hedefleri arasında yoksulluğa karşı tüm üyeleri karşılıklı olarak koruma ve "ortak sermaye yoluyla bağımsızlığın kazanılması" da vardır. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanılacak araçlar arasında, ortak bir fona haftalık ödeme, sermayenin ticarette kullanılması, "koşulların elvermesi ölçüsünde" üyelerinin istihdam edilmesi, ve;

> Son Olarak. - Karşılıklı yardımlaşma, birlikte sahip olma, çaba ve sahip olma eşitliği prensipleri altında toplumda birlikte yaşama.[132]

da vardır.

Bu yalnızca Owen'in doktrininin bir dokumacı kasabasına uyarlanmasından ibaret değildir. Buradaki fikirler, dokumacıların deneyimleri bağlamında titizlikle biçimlendirilmiş; vurgular yer değiştirmiş; mesihçi bir cırlaklığın yerini şu basit soru almıştır: Niçin olmasın? Küçük kooperatif dergilerinden bir tanesi, tam da yerinde olarak *Common Sense* (Sağduyu) adını almıştı: "Alışveriş Birlikleri"ne vurgu yapıyordu:

> Bir Alışveriş Birliği'nin amacı özet olarak şudur: tüketilen normal gıda maddelerinin pekçoğunu üyelerine temin etmek, ve üretim yapmak için arazi kiralamak amacıyla bir fon oluşturmak ve böylelikle bir kooperatif toplumu kurmak.

---

132 J. H. Priestley, *History of Ripponden Co-operative Society* (Halifax, 1932), Bölüm IV. Bu kuralların 1833'ten mi yoksa 1839'dan mı olduğu açık değildir.

Ücretlerden yapılacak haftalık kesinti, çay, şeker, ekmek ya da yulaf gibi şeylerin toptan alımında kullanılacaktır.[133] Brighton'dan Dr. King'in *Co-operator*'u ayrıntılı bir şekilde bunun avukatlığını yapıyordu.[134] Fikir başka ihtiyaçlarla da uyum halindeydi: "erzak dükkânları" ve karaborsacılardan uzak durmak ihtiyacı; temel gıda maddelerini ucuza ve çok yaygın olarak yapılan - unu "Paris alçısıyla, yanmış kemiklerle ve Derbyshire Beyazı denen bir tür toprakla karıştırmak" gibi- hilelerden sakınarak almak ihtiyacı.[135]

Ancak bu fikir, Owenciliğe yaklaşımları daha ihtiyatlı olan büyük endüstrilerdeki vasıflı ve örgütlü işçilere de hitap ediyordu. *Trades Newspaper*, 1825 yılında Orbiston hakkında da kimi haberlere yer verdi, ama Owen'in komün planları, "özgür doğmuş, bağımsız adamların ne yiyeceklerinin ve ne yapacaklarının kendilerine söylenmesinden hoşlanmamaları nedeniyle uygulanamaz" bulunuyordu.[136] Üstelik, kimi küçük esnafa ve parça başı işçilerine cazip gelen ekonomik bağımsızlığın kazanılması nosyonu, tersane işçisine ya da büyük endüstrideki işçiye bir itiraz gerekçesi veriyordu - Köydeki Kooperatifçiliğin ona ne yararı olacaktı?

Bununla birlikte, 1820'lerin sonunda Gast, Owencilikten yana çıktı.[137] Daha önemli bir katılma, 1829 yılındaki altı aylık grevden sonra Manchester Pamuk İpliği Bükümcülerinin katılımıydı. Doherty 1830'da, yayın organı *United Trades Co-operative Journal* olan -kısa süre sonra *Voice of the People*- Emeğin Korunması için Ulusal Birliğe öncülük etti. Bundan kısa bir süre sonra bir başka vasıflı grup, ürünlerinin Adil Emek Değişimi'ne götürülmesi mümkün olmayan İnşaatçılar Sendikası, ortaklaşa doğrudan ey-

133 *Common Sense*, 11 Aralık 1830.

134 Bkz. S. Pollard, *Dr. William King* (Loughborough Co-operative College Papers, 6, 1959).

135 *Trades Newspaper*, 31 Temmuz 1825. 1795 yılındaki nisbi açlığın sonucu olarak kurulan kooperatif benzeri hububat değirmenleri için bkz. G.J. Holyoake, *Self Help A Hundred Years Ago* (1891), Bölüm XI ve J. A. Langford, *A Century of Birmingham Life*, II, s. 157-160. Kimi elyazması notlarda, "Notes and Observations on Co-operative Societies", Lovett, savaşlar sırasında özellikle tüketici grupları arasında pekçok derneğin bulunduğuna işaret etmekte ve de Spitalfields Dokumacıları'nı zikretmektedir: Add. MSS., 27, 791, 245, 258.

136 *Trades Newspaper*, 14 Ağustos 1825.

137 Bkz. *Crisis*, 17 Kasım 1832.

lem konusunda tüm denemelerin en büyüğünü başlatmak için yola çıktı. Değişikliğe yol açan neydi?

Cevaplardan birisi, 1820'lerin sonlarına gelindiğinde kooperatif ve "emek" ekonomi teorisinin şu ya da bu varyantının işçi sınıfı hareketi kadrolarınca benimsemesi olabilir. Cobbett herhangi tutarlı bir teori önermemişti. Carlile'ın bireyciliği iticiydi. Hodgskin, zımnen, olgunlaşmış bir sosyalist teoriye doğru kimi işaretler veriyordu; ama çözümlemesi son noktada takılıp kalıyordu ve William Thompson'un göstermiş olduğu gibi her halükârda kooperatif teoriyle ahenkliydi. Bir önceki onyılın rasyonalist propagandası etkili olmuştu, ama o da sığ ve olumsuz kalmıştı ve Owen'in mesihçiliği ile karşılanacak olan daha olumlu ahlâki bir teoriye karşı özlem yaratmıştı. Owen'in düşünsel muğlaklığı, farklı entellektüel eğilimlerin hareketin içinde birarada varolmasına olanak verdi. Ve bir kere daha ısrar etmeliyiz ki, Owencilik, entellektüel anlamda, ustasının düşüncelerinden hem daha makûl hem de daha etkindi. 1830'larda biçimlenmeye başlayan hareket, vasıflı işçiler için en azından, uzun zamandır sahip oldukları bir özleme - genel ulusal sendikacılığa cevap verir nitelikteydi. 1818'in Philanthropic Hercules'inden 1825'deki Birleşme Yasaları lobisine kadar birlikte hareket için epeyce çaba ortaya konmuştu. 1825 yılının tüm yaz ve güz ayları boyunca, *Trades Newspaper* Bradford yün tarayıcıları grevinin her aşamasını ve ülkenin her tarafından gelen yoğun desteği duyurdu. Üzerine basarak şunu söylüyordu: "Bradford'daki birkaç işverene karşı, İngiltere'nin bütün işçileri."[138] Doherty, 1829 yılındaki bükümcülerin büyük grevinden bir başka ders çıkardı: "O zaman görüldü ki, tek başına hiçbir meslek o belirli meslekteki işverenlerin ortak çabaları karşısında duramaz: o zaman bütün meslekleri bir araya getirmek gerekir."[139] Sonuçlardan birisi, İngiltere, İrlanda ve İskoçya'nın Makine Ustası Bükümcüler Birliği oldu. 1829 Aralık'ında Isle of Man'de toplanan ilk kongresinde, birbirinden uzak üç yörede tek bir örgüt yaratmanın ortaya koyduğu örgütsel sorunları aşmak için ortaya konan çaba etkileyiciydi.[140] Bu temelden hareket

138 *Trades Newspaper*, 11 Eylül 1825.

139 Hammonds, *The Town Labourer*, s. 312.

140 *Report of the Proceedings of a Delegate Meeting of Cotton Spinners* (Manchester, 1830).

ederek, Emeğin Korunması Ulusal Birliği, kısa bir süre için, yünlü tekstil işçilerini, makine ustalarını, seramikçileri, madencileri, inşaatçıları ve diğer pekçok mesleği bir araya getirdi; "ama bu şehirden (Manchester) yaklaşık yüz mil kadar uzaklaşıldığında, üzerine neredeyse varlığını tehdit eden bir uğursuzluk çöktü."[141] "Uğursuzluk" Makine Ustası Bükümcüler'in kendi içindeki bölünmeler ve kışkançlıklardan; Birliğin grev fonlarından zamansız ve aşırı taleplerden ve Doherty'nin *Voice of the People*'ın bürosunu Londra'ya taşıma konusundaki akılsızca girişiminden kaynaklandı. Ancak başarısızlığına rağmen, Ulusal Birlik, işbirliği düşüncesine yeni katkılarda bulundu ve Manchester hareketi karşılıklı suçlamalar aşamasına girerken, hareket Potteries ve Yorkshire'da gelişmeye devam etti.[142] Doherty hareketi gereğinden fazla bir acelecilikle ileriye götürmek istemiş olabilir; ama haklı olarak ülkenin örgütlü işçilerini ortak bir hareket etrafında toplama konusundaki Owenci fikirlerin artan popülaritesini gördü. Bu andan itibaren Owenciliğin ve genel sendikacılığın tarihi birlikte ele alınmalıdır.[143]

Deneysel topluluklar, Ralahine'deki gibi bir iki tanesi kısmen başarı sağlamış olsa da, başarısız oldular. İnşaatçılarınki gibi en iddialı girişimler çökerken, daha küçük kooperatif girişimlerinden aslında mücadeleyi sürdürenler oldu. 1830'ların başlarının pekçok dernek ve dükkânı, birkaç yıl sonra Rochdale modeliyle yeniden doğmak üzere, dağıldı. Gray's Inn Road'daki Emek Değişimi ya da Pazar görülecek bir karmaşa oldu. Ama bununla birlikte, Owenci mayada tümüyle açıklanamaz hiçbir şey yoktur. Zanatkârların, parça başı işçilerinin ve sendikacıların bu hareketin içinde nasıl bir yere sahip olduklarını gördük. Onun en istikrarsız binyılcı unsurları büyük ölçüde iki kaynaktan geldi: cömert iyi

141 *Union Pilot and Co-operative Intelligencer*, 24 Mart 1832.

142 Bkz. Doherty'nin *Poor Man's Advocate*, 21 Ocak 1832: "Yönetim [Birliğin yönetimi] Yorkshire'in yürekli ve akıllı makine ustalarının eline geçti ve burada Birliğin etkisini büyük ölçüde zayıflatan kıskançlık ve hizipçilik ruhunun orada engellenebileceğini umarız."

143 Özellikle bkz. G.D.H. Cole, *Attempt at General Union*; Postgate, *The Builders' Union*, Bölüm III-V; W.H. Warburton, *History of T.U. Organisation in the Potteries* (1931), Bölüm. II-VI. Emeğin Korunması Ulusal Birliği'ne arız olan "uğursuzluk"un kimi ayrıntıları, D. Caradog Morris, "The History of Labour Movement in England, 1825-1851" (Doktora Tezi, 1952)'de bulunabilir.

niyetliler ve ileri derecede yoksullar. Birincilerden Owencilik (bir sınıf çatışması ya da el koyma doktrini olmadığını açıkladığına göre) hümanist Beyefendileri ve ruhbanın bir kısmını - Godwinciler, Quakerler, entellektüel asiler ve garip fikirleri olanları saflarına çekti. Bunlardan, Dr. King ve özellikle İrlandalı bir toprak sahibi ve *Zenginliğin Dağılımı Üzerine Soruşturma* (1824), *Ödüllendirilen Emek* (1827) ve (Anna Wheeler'la birlikte) *İnsan Soyunun Bir Yarısının, Kadınların, Öteki Yarısı Erkeklerin Onları Siyasal ve Dolayısıyla Sivil ve Eviçi Kölelikte Tutmaya Devam Etme İddialarına Karşı Bir Çağrı*'nın (1825) yazarı William Thompson gibi bazıları hareketi büyük ölçüde zenginleştirdiler. Diğerleri o girişimlerin onsuz yapılamayacağı paraları verdiler. Yine de her toplulukta, kollektif herhangi bir birim içindeki deneyimsizlikleri ve ütopik deneycilikleri zanaatkârları çılgına çeviren bir iki tane aykırı fikirli beyefendi bulunuyordu. İnsanların yeni bir toplumsal düzen kurmak zorunda olduklarını ileri sürmek bir şeydi; insanların gönüllerinin istediği herhangi bir yeni sistemi kurabileceklerini söylemek başka bir şeydi. Eski Spenceci bir Sosyalist zanaatkâr, Allen Davenport, Londra Emek Değişimi ile ilgili oldukça müstehzi bir tablo çizmektedir:

> Toplumun kafası bu yeni ve olağanüstü hareket tarafından tümden elektriğe tutulmuştu... Büyük toplantı salonu ilk yapıldığında en zarif bir şekilde döşenmişti... tavan, süslü kısımları altın yaldızlı, nefis kabartmalarla kaplıydı ve iki bin kişiyi alabilecek büyüklükteydi. Ama bu durum Bay Owen'in güzellik konusundaki fikirlerini tatmin etmek için yeterli değildi. Üzerine mükemmel ve devasa bir org konmuş olan platform yükseltilmişti... Şenlik gecelerinde sıralar, pahalı Grek lambalarıyla pırıl pırıl aydınlatılmıştı... On ya da bir düzine müzik aleti kullanılıyordu ve Beyefendilerle Hanımefendiler en tatlı havaları söylüyorlardı...
>
> Şenlikler, toplumsal sevgi, evrensel hayırseverlik ve kooperatifçiliğin yararları konusunda kısa bir konuşma ile açılıyordu... Konferansı bir konser, konseri de bir balo izliyordu...
>
> Bütün hafta boyunca Değişim'e giden bütün yollar kelimenin tam anlamı ile sürekli toplanan insan kalabalıkları tara-

fından tükanmıştı - kimi kurumun yeniliğinin cazibesine kapılıyor, kimi gelişmesini görmek istiyordu...; kimisi para yatırıyor ya da alışveriş yapıyordu... Fakat Aman Tanrım! Kısa bir süre sonra anlaşıldı ki emek banknotları hiçbir şekilde genel tedavüle sokulamıyordu, dolayısıyla ihtiyaç maddelerinin temini sağlanamadı ve bu ülkede ya da herhangi bir ülkede şimdiye kadar girişilmiş hareketlerin en olağanüstülerinden birisi tam bir fiyasko ile sonuçlandı. Yine de sistemin dayandığı ilkeler kusursuzluğunu koruyordu ve toplumun kafasında değeri bilinmelidir...

Burada anlatılan Owen, Peacock'un, *Crotchet Castle*'da alaya aldığı Owen'dir. Owenci girişimlerin pekçoğu, kendi kendilerini vurmuşlar ve bu türden bir kötü planlama, israf ve iyilikseverlik karmaşası içinde sona ermişlerdir. Eğer Owen, Owenciliğin en büyük propagandacısı idiyse, aynı zamanda onun en fena düşmanlarından birisiydi. Eğer Emek Değişimi, Lovett gibi adamların eline bırakılmış olsaydı, sonuç farklı olabilirdi.[144]

Bu binyılcı istikrarsızlığın ikinci yönü, daha doğrudan bir şekilde yoksulların Binyılcılığından geliyordu. Aynen Fransız Devrimi sırasında olduğu gibi, Reform Tasarısı ajitasyonunun öncesinde ve sonrasında mesihçi bir hareket canlanışı görüldü. Southcottçu hareketten, tarikatları şimdi garip ve sapkın biçimler[145] alan ve tarihçiden daha çok psikiyatristin incelemesi gereken pekçok filiz çıktı. Ancak, bu sürüp giden binyılcı istikrarsızlığın üç örneğine işaret edilebilir.

Birincisi, 1829 ile 1836 arasında muazzam bir mürit kitlesi kazanan, Joanna'nın manevi mirasçılarından "Zion" Ward adında kötürüm bir ayakkabıcıydı. Daha önce ateşli bir Methodist olan Ward, alegorik akrobatlıklarla kendisini, doğumunu yaşlı Joan-

144 Thompson için bkz. R. Pankhurst, *William Thompson* (1954). Emek Değişimi'nin öyküleri için bkz. R. Podmore, *Robert Owen* (1906), II; G.D.H. Cole, *Life of Robert Owen* (1930), s. 260-266 ve Lovett, *a.g.e.*, I, s. 43 vd. Davenport'un anlattıkları *National Co-operative Leader*, 15 Mart 1851'dedir.

145 Bkz. T. Fielden, *An Exposition of the Fallacies and Absurdities of that Deluded Church generally known as Christian Israelites or "Johannas"*...(1850) sofu rahibelerin elinde tarikata giriş ve disiplinin "sırları" için: "kadın, eğilmiş durumdaki adamı özel yerlerinden yakalar ve bir eliyle onu tutarken, bir eliyle de kamçılar..."

na'nın müjdelediği "Shiloh" olduğuna inandırmıştı. Kısa bir süre sonra Mesih olduğuna (daha da önce İblis'ti) ve İncil'in bütününün kendi zuhurunu haber veren alegorik kehanetlerden ibaret olduğuna inandı. (Eski Ahit'deki İsa'nın hayatına ilişkin hikâye doğru değildi; eğer Kurtarıcı gelmişse, "insan niye kurtarılmamıştı?") Ward'ın paranoyasında (sürrealist tekbenciliğinin dışında) olağanüstü olan, birincisi, hezeyanını Carlile ve Deistlerden alınma tezlerle destekliyordu ve ikincisi, mesihçi çağrısını Radikalizm dinamiği yönünde şekillendiriyordu. Müritleri, Southwark, Hackney, Walworth; Chatham, Nottingham, Birmingham, Derby, Chesterfield, Leeds gibi eski Southcottçuluğun kalesi olan yerlerde çoğalıyordu. Barnsley'de, ruhbana karşı, "Başpiskoposundan en küçüğüne hepsi yalan yere yemin eden kişilerdir ve İncil'de sözü edilen Yalancı Peygamberlerdir" şeklindeki saldırdığında muazzam alkış alıyordu. Giderek kehanetlerinin temel mesajı şu oldu: "Ruhban suç üstü yakalanmıştır! Devrilmeleri tasarlanmıştır!" Kral, "Piskoposların muazzam aylıklarını geri almalı ve bu parayı kamu yararına kullanmalıdır". Haftalık bir süreli yayın çıkardı: *The Judgement Seat of Christ*. Bu belki de İsa'nın popüler bir dergi tarafından haftalık olarak savunulduğu tek olaydır. 1831 yazı boyunca konferanslarına muazzam bir kitle topladı ve çoğu kez Carlile'ın Rotunda'sındaki 2.000 kişilik yeri doldurdu:

> N. B. Mesih'in yazıları Blacfrriars Yolu'nda ...Rotunda'da satılmaktadır. Rotunda'daki vaazlar Perşembe akşamı saat 7:30'da, Pazar günü öğleden sonra 3'tedir.

1832 başlarında, Derby'de kutsal şeylere hakaretten suçlu bulunmuş ("Piskoposlar ve Ruhban Dini Sahtekârlardır ve bu nedenle İngiltere'nin Yasalarına göre Ölüm Cezasına müstahaktırlar" - gerçekten de konuşulması riskli bir alan?) ve bir başka peygamber arkadaşıyla birlikte iki yıl hapis yatmıştı. Hastalık ve geçirdiği kısmi felçe rağmen misyonunu 1837 yılındaki ölümüne kadar sürdürdü.[146]

İkinci örnek, Doğu giysileri içinde ve şaşkın bakışlar ve çok

146 G.R. Balleine, *Past Finding Out*, Bölüm XI; H.B. Hollingsworth (Ed.), *Zion's Works* (1899), I, s. 300 vd.; Zion Ward, *A Serious Call: or The Messiah's Address to the People of England* (1831).

zengin olduğu söylentileri arasında 1832 yılında Canterbury'e gelen, Genel Seçimlerde 400 garip oy alan ve yalancı tanıklık yüzünden mahkûm olan ve aşağıdaki görüşlerle *Lion*'u yayınlayan olağanüstü Sir William Courtenay'ın (ya da J.N. Tom) öyküsüdür:

> Sir William Courtenay... Kudüs Kralı, Arabistan Prensi, Çingenelerin Kralı, Ülkesinin ve Kral'ının Savunucusu... şimdi Canterbury'de, Şehir Hapishanesindedir.

Joanna Southcott'un memleketi, West Country'den gelen ve kısa bir süre için Spenceci olan Tom bir şarap tüccarıydı. Dergisi *Lion*, tüm kâfirleri ve ruhbanı aynı şekilde suçluyordu:

> Kötülüğün Temeli Kilisedir.
> Menfaat! Menfaat!! Menfaat!!!
> Tanrı Dulu, Yetimi ve Acı Çekeni Korusun.

Hapishaneden ve tımarhaneden salıverilince Canterbury yakınlarındaki köylerdeki evlerde yaşamaya gitti. 1838 Mayıs'ında elli ya da yüz kadar, bir ucu kalın sopalarla silâhlanmış adamların eşliğinde, belde tabanca, elde kılıç at üzerinde dolaşmaya başladı. Mavi ve arka ayakları üzerinde duran aslanlı beyaz bayrağın direğinin altında bir somun ekmek taşınıyordu ve Tom, rivayete göre çömezlerine James V'nci Bölüm'den şunları okumuştu:

> Siz zengin adamlar, şimdi gidin, başınıza gelecek felaketler için ağlayıp, inleyin...
>
> Görün, sizin tarlalarınızı biçen, hile ile alıkoyduğunuz kiralık amelelerin çığlıklarını:...

Özellikle kadınlar onun mucizevi güçleri olduğuna inanıyorlardı. Sonradan bir amele "Sir William'ı sevdiğini" söylemişti:

> Onlara öyle bir şekilde konuşuyordu ki, ve her zaman İncil'i okuyordu, onu sıradan bir insanmış gibi görmüyorlardı ve uğruna sevinerek ölebilirlerdi.

Kuzey'deki Oastler ve Stephens gibi yeni Yoksul Yasasını, İlahi yasayı ihlâl ettiği için lanetliyordu. Sonunda onu tutuklamak üzere bir polis gönderildi ama Courtenay (ya da Tom) polisi öldürdü. Ne ki ameleler etrafından ayrılmıyorlardı. Elliden fazla kişi

onunla birlikte Blean Ormanı'na çekildi ve orada yoğun çalılıklarda askerleri beklemeye başladılar. Tom, ellerindeki ve ayaklarındaki tırnak izlerini gösterdi ve öldürülse bile yeniden dirileceğini ilân etti:

> Bugün hüküm günüdür, bugün Binyılın ilk günüdür ve bugün ben tacı başıma geçireceğim. Görün, Samson'dan daha büyük birisi sizinledir!

Müritlerine toprak vadetti, belki her birine elli dönüm. Askerler yaklaşırken borazan çaldı ve bunun, emirlerine amade 10.000 kişinin bulunduğu Kudüs'te işitildiğini söyledi. Sonunda, 1745'ten bu yana İngiliz toprağındaki en umutsuz muharebe başladı. Ateşli silâhlara ve süngülere karşı Kentli amelelerin ellerinde yalnızca bir ucu kalın sopalar vardı: "Hayatımda bundan daha büyük kararlılık görmedim" diyordu tanıklardan birisi, "bize karşı saldıran bundan daha çılgın, bundan daha öfkeli insanları hiçbir zaman görmedim." Courtenay ve onbir ya da oniki adamının yanı sıra bir de subay öldü. Zayiat Pentridge ya da Peterloo'dakinden daha büyüktü.[147]

Blean Ormanı olayı, yeniden ziyade eski kültür kalıplarına aittir. Bu son köylü ayaklanmasıydı. "Ağzı kalabalık" Bryancıların ya da İncil Hıristiyanları'nın en güçlü kalelerinden birisinin Kent'te olması ilginçtir; ve insanların ruhsal dünyasının cehennem ateşinden ve Vahiy'den çılgınca imgelerle, gerçek dünyalarının ise sefalet ve zulümle dolu olduğu bir dönemde, bu tür patlamaların daha sık olmamış olması da ilginçtir. Bizi Owenciliğe daha yaklaştıran üçüncü örnek, 1830'ların ve 1840'ların sonunda İngiltere'nin endüstri bölgelerindeki Mormon propagandasının olağanüstü başarısıdır. Birkaç yıl içinde binlerce muhtedi vaftiz edilmişti ve bu "Ahır-zaman Azizleri"nin binlercesi, Zion'un Şehri'ne gitmek üzere Liverpool'dan yelken açmıştı. İlk muhtediler, "esas itibariyle imalatçılar ve diğer makine ustalarıydı... çoğunun, vaftiz edilirken değişebilecekleri elbiseleri yoktu; son derece yoksuldular." Seya-

147 R.P. Rogers, *Battle in Bossenden Wood* (1961), s. 4, 96; *An Account of the Desperate Affray in Blean Wood* (Faversham, 1838); *Essay on the Character of Sir William Courtenay* (Cantebury, 1833); *The Lion*, 6 ve 27 Nisan 1833; *Globe*, 1 Haziran, 10 Ağustos 1838.

hat parası ianeyle sağlanan pekçokları, Council Bluffs'dan Salt Lake City'ye kadar yürüdüler ve arabalarını elleriyle itekliediler.[148]

Bu örnekler, 1830'larda İngiliz çalışan insanlarının laik bir ideolojiye tümüyle açık olduklarını düşünmenin henüz zamansız olduğunu vurgulamaya hizmet etmektedir. İncelediğimiz Radikal kültür, vasıflı insanların, zanaatkârların ve parça başı işçilerinden bazılarının kültürüydü. Bu kültürün altında (ya da onunla birlikte varlığını sürdüren) Oastler ve O'Connor gibi karizmatik liderlerin bir ölçüde destek aldığı daha belirsiz tepki kademeleri vardı. (Chartist harekette, Lovett gibi adamlar, kuzeyin "çenesi kırpılmamış kadife ceketli" adamlarıyla hiçbir zaman ortak bir görüş ve stratejiye ulaşamamıştı.) İstikrarsızlık, özellikle, birbirinin sınırını aşan yeni rasyonalist ve eski tarz Methodist ya da Babtist üslûplarda görülüyordu. Ancak Dinsel Muhalefet ve rasyonalizm, güneyli zanaatkârı ehlileştirmiş ve düzene sokmuş görünüyorduysa da, Savaşlar sırasında Methodist üslubun başat olduğu yerlerde de duygusal enerjiler biriktirilmiş ya da bastırılmış görünüyordu. 1830'larda herhangi bir zaman, kuzeyin işçi sınıfı kültürüne kazmayı vurun, topraktan sanki hiddet fışkırır.

Dolayısıyla Owencilik de bu hiddetin bir kısmını toparlamıştı. Owen ve "zenginliğin serbest bırakılacağı"na ilişkin kehanet dolu konferansları, İsrailoğulları'nın bir kısmının onun etrafına toplamasını kaçınılmaz kılıyordu. Komüncü özlem canlanmış ve rasyonelliğin dili kardeşliğin diline tercüme edilmişti. Bu tür galeyan aşamalarının tümünde olduğu gibi, kimi Owenci komüncüler arasında savunulan cinsel özgürleşme gibi laik nosyonların mistik benzerlerini savunan *Antinomianism** de canlanmıştı: "birbirinizi seviyorsanız" diye sesleniyordu Zion Ward, "şapel"inde genç insanlara, "hiçbir yasayı ya da seremoniyi dikkat almaksızın her zaman birlikte olun." (Ward'ın ayrıca, "dünyayı bırakmak isteyenlerin bir aile gibi birlikte yaşayabilecekleri" bir Yeryüzü Kolonisi planı da vardı.) Üstelik, Owenizm, yoksulların en derindeki tepkilerinden birine - bir şekilde, mucize yoluyla, bir kere daha *ülkede söz sahibi olabileceklerine* ilişkin hülyaya da dokunuyordu.

148 Bkz. Armytage, *a.g.e.*, Kısım II, Bölüm 7, "Liverpool: Gateway to Zion".

(*) *Antinomianism*: İncil'e göre Hıristiyanların ahlâk kurallarından muaf olduklarını savunan öğreti - ç.n.

İnsana öyle geliyor ki, 1830'larda, İngiliz halkının pekçoğu, endüstri kapitalizminin yapısının ancak kısmen kurulmuş, ve bu yapının üzerine henüz çatının oturtulmamış olduğunu düşünüyordu. Owencilik, eğer insanlar birleşebilirse ve yeterince kararlı olabilirse birkaç ay ya da yıl içinde oldukça farklı bir yapının kuralabileceği vizyonuna ilişkin kitlelerin coşkusunu yakalayan, devasa ama geçici dürtülerden yalnızca birisiydi. Bronterre O'Brien'ın 1833 yazdığı gibi, amacı;

> akla gelebileceklerin en yücesi, yani - üretici sınıfların kendi çalışmalarının meyveleri üzerinde tam bir egemenlik kurabilmeleriydi... Çalışan sınıflarca toplumda tümden bir değişim, "dünyanın mevcut düzenini" tümüyle yıkmaya yönelik bir değişim tasavvur ediliyordu... Onlar, toplumun altında değil üstünde olmak; ya da daha doğrusu, alt ve üstün hiç olmamasını özlüyorlardı.[149]

şeklinde bir birleşme ruhu gelişmişti. Geriye doğru bakıldığında, bu ruhu safça ya da "ütopik" olarak görmek kolaydır. Ama onun içinde, bizim onu akademik bir büyüklük duygusuyla görmemizi haklı kılacak hiçbir şey yoktur. Yoksullar, tahammül edilemez derecede yoksuldular ve onlar için yalnızca entellektüel kültürü, Yunan ve Roma'nın atletik uğraşlarıyla karıştıracak bir toplum hayali değil, *yemek de yiyebilecekleri* bir toplum hayali çekiciydi. Üstelik, Owencilikle daha önce ivme kazanmış binyılcı itikatlar arasında şu önemli fark vardı. Owencilere göre Binyıl gelecek değildi; kendi çabalarıyla *oluşturulacaktı*.

Ve Owenciliğin bütün çizgilerini bir araya toplayabileceğimiz yer burasıdır: pazar ekonomisini devre dışı bırakma özlemleriyle zanaatkârlar; genel sendikacılığa doğru atılım yapan vasıflı işçiler; rasyonel, planlı toplum arzularıyla mülk sahipleri; Zion'un ya da toprağın hayalini kuran yoksullar; kendi işlerinde çalışma umuduyla dokumacılar ve bunların tümü, saldırı ve rekabetin yerini karşılıklı yardımın alacağı eşitlikçi, kardeşçe bir toplum. Maurice, 1838'de şunları yazıyordu:

149 *Poor Man's Guardian*, 19 Ekim 1833. Bkz. M. Morris, *From Cobbett to the Chartists* (1848), s. 87.

> Yoksul insanlar, "biz de her şey bir yana koşulları kabul edeceğiz, görünmez olana ilişkin her türlü inancı bir tarafa atacağız, yegâne evimiz, içinde yaşadığımız bu dünya olacak" dediklerinde, ifade bütün dinleyenleri dehşete düşürebilir... Bununla birlikte... Bay Owen'in teorisinin kuru yongalarına canlı bir görünüş veren işte bu "biz yapacağız"dır.[150]

Bu "biz yapacağız", çalışan insanların erginliğe yaklaştıklarının ve bir sınıf olarak kendi çıkar ve özlemlerinin bilincine varmaya başladıklarının kanıtıdır. Kapitalizme bir sistem olarak eleştiri getirmelerinde ya da alternatif ve daha rasyonel bir sistem için "ütopyacı" fikirler ortaya atmalarında irrasyonel ya da mesihçi olan hiçbir şey yoktur. "Deli" olan Owen değil, ama çalışanlar açısından, buhar ve yeni makinelerin açık bir şekilde emekçileri işinden ettiği ve aşağıladığı, piyasalar "mala boğulmuşken" yalınayak dokumacının tezgâhı başında ve ayakkabıcının sırtında ceketi olmadan dükkânında oturduğu bir toplumsal sistemdi. Bu adamlar kendi deneyimlerinden biliyorlardı ki, aşağıdakileri söylediğinde Owen'in aklı başındaydı:

> ... toplumun mevcut düzeni, gerçekleştirilebilecek en antisosyal, en basiretsiz ve en akıl dışı bir düzendir; onun etkisi altında insan doğasının tüm yüce ve değerli nitelikleri bebeklikten itibaren bastırılmıştır ve de en zararlı eğilimleri ortaya çıkarmak için en doğal olmayan araçlar kullanılmıştır...[151]

Bakış tarzı olarak geriye-dönük olmak bir yana, Owencilik, buharın ve fabrikanın artan üretici gücünün kabulüyle başlayan bu dönemde kitlelerin hayal gücünü yakalayan büyük toplumsal doktrinlerin ilkidir. Tartışma konusu olan makineden çok kâr saiki; endüstriyel girişimin büyüklüğü değil, onun arkasındaki toplumsal sermayenin kontrolüydü. Kârdan aslan payının işverenlere ya da müteahhitlere gittiğine hayıflanan inşaatçı zanaatkâr ya da küçük işveren çözümün çok sayıda küçük girişimcide olduğunu düşünmüyordu.[152] Bunun yerine, inşaatcılıkta gerekli olan beceri-

150 F.D. Maurice, *The Kingdom of Christ*, aktaran Armytage, *a.g.e.*, s. 85.

151 Owen, *a.g.e.*, s. 269.

152 Bkz. Postgate, *a.g.e.*, s. 72-73.

lerin, ortaklaşa toplumsal kontrola yansıtılmasını istiyordu. Kimi zaman, gücünün büyük kısmını "küçük burjuvazi"den aldığı düşünülen bir hareketin, yeni komünal hayat biçimlerine tarihimizdeki en istekli öncülüğü etmiş olması ironiktir. "İlk Kooperatif Dernekleri'nin tüm heves ve heyecanı" diye yazıyordu Holyoake yıllar sonra, "komüncü yaşamla ilgiliydi. 'Sosyalistler'... yaratılan zenginliğin, onu yaratmaya çaba gösteren herkes tarafından eşitçe paylaşıldığı, gönüllü, kendi kendine yeterli, öz-denetimli endüstri şehirleri kurmak istiyorlardı."[153] Bu deneyimlerin başarısızlığında yalnızca onların divaneliklerinin kanıtını görenler, "tarih"in onlara bir çıkmaz sokağı göstermiş olduğuna belki de fazla güveniyorlar.

Owencilikte irrasyonel (ya da bilinen pejoratif anlamıyla "ütopyacı") olan şey, propaganda konusundaki sabırsızlığı, aklın konferanslar ve risalelerle çoğalacağına olan imanı; araçlara yeterli ilgiyi göstermemesiydi. Hepsinden önemlisi, Owen'in siyasal iktidarın gerçeklerini feci bir şekilde gözden kaçırması ve mülkiyet hakkı sorununu görmezlikten gelme girişimiydi. Kooperatifçi Sosyalizm, örneklerle, eğitimle ve kendi köyleri, atölyeleri ve mağazaları çerçevesinde büyüyerek, kolaylıkla kapitalizmin yerini alacaktı. *Economist*, kooperatifçiliğin "*eşitleştirici* eğilimi" olmadığı konusunda okuyucularına güvence veriyordu. Onun amacı "herkesi *yukarı çıkarmaktı*"; onun zenginliği, şimdi varlıklı olanlardan alınan bir zenginlik olamayacaktı, "*yeni yaratılmış bir zenginlik*" olacaktı.[154] "Biz buraya eşitleyiciler (leveller) olarak gelmiyoruz" diye açıklıyordu Warringtonlu bir din adamı: "Biz buraya, herhangi bir insanı malından mülkünden etmek üzere gelmiyoruz."[155] Owenci harekette ulaşılan en ileri nokta olan, 1834 yılındaki, "İnsanlığın Hakları Beyannamesi" şunları ileri sürüyordu:

> Tüm bireylerin, eski toplumun teamül ve uygulamalarına göre edinilmiş ve korunmuş olan mevcut mülkleri, herhangi bir yararı ya da değişim değeri kalmayıncaya kadar kutsal sayılacaktır...[156]

153 Bkz. S. Pollard, *a.g.e.*, s. 90.

154 *Economist*, 11 Ağustos 1821.

155 A.E. Musson, *a.g.e.*, s. 126.

156 O'Brien, *a.g.e.*, s. 437.

Owenciliğin etkisizleştirici zayıflığı işte buydu. Savaşların sonunda Spenceci İnsanseverler'in küçük grubu bile büyük toprak sahiplerinin arazilerine elkonulmasını kabul ediyorlardı. Spence, *Toplumu Doğal Haline Geri Getiren* (1800) adlı kitabında;

> ... büyük toprak mülkiyetine dayalı sistemi tümüyle devirmeden, bir daha Küçük Çiftlikleri göreceğini sanmak ya da yoksulların ileri derecede dolandırılması ve ezilmesinden başka bir şey görebilmeyi ummak çocukçadır. Zira onlar şimdi her zamankinden fazla zulmün gücüne ve ruhuna tümüyle sinmişlerdir... Dolayısıyla bu Samsonların gücünü tamamen Yıkmayan herhangi bir şey, yetersiz kalacaktır, ...mevcut toprak tasarrufu sistemini tamamiyle Yok Etmeyen herhangi bir şey, Dünyayı bir daha hiçbir zaman içinde yaşanılır bir hale getiremeyecektir.

Britanya'yı yönetenlerin, *Hıristiyan Politikası*'nın yazarı Thomas Evans'ı, Lord Sidmouth'un aydın Bay Owen'in önerilerini tartıştığı bir sırada, yargılamaksızın bir yıl içeride tutanların özel gazabına yol açan işte buydu. O yıl, Spencecilerin sonuncularından birisi olan, Robert Wedderburn adındaki zenci terzi, kötü baskılı küçük bir gazete, *The "Forlorn Hope"*u (*Hazin Umut*) kurmuştu:

> Bay Owen... alt sınıflar, onun toprak sahiplerinin ve Bakanların elinde bir alet olduğunu göreceklerine kuvvetli bir şekilde ikna olmuşlardır...[157]

1817'nin Spencecileri ve eski Radikalleri Owen konusundaki tahminlerinde yanılmışlardı ve Spence'in ve Evans'ın tarımsal sosyalizmle ilgileniyor olmaları endüstriyel İngiltere için yetersiz kalıyordu. Ancak Spenceciler en azından mülkiyet ve sınıf iktidarı sorunlarını ortaya koymak istiyorlardı.

Owen her iki soruna da dosdoğru bakmayı reddettiği için siyasal Radikalizme oldukça uzak kalabilmiş ve çoğu kez hareketi hayali patikalara yönlendirebilmiştir. Yıllar boyunca kooperatif hareketi, insansevenlerle işçi sınıfı Radikallerinin birarada var oluşu

157 *The "Forlorn Hope" or a Call to the Supine*, 4 ve 11 Ekim 1817.

sayesinde devam etmiştir. Bununla birlikte 1832'ye gelindiğinde, Hetherington, O'Brien ve James Watson gibi adamlar oldukça farklı konulara vurgu yapıyorlardı ve Owen'in her türlü siyasal yolu reddedişine karşı çıkıyorlardı. Owencilik onlar için her zaman güçlü ve yapıcı bir etki olmuştu. Ondan, kapitalizmi birbirinden kopuk olaylar olarak değil de bir *sistem* olarak görmeyi öğrenmişlerdi. Bir alternatif, ütopyacı bir karşılıklılık sistemi tasarlamayı öğrenmişlerdi. Cobbett'in eski dünyaya nostaljik bakışının ötesine geçmişler, yeni bir dünyayı planlamanın güvenini kazanmışlardı. Eğitimin önemini ve çevresel koşullandırmanın gücünü kavramışlardı. Thomson'dan ve Anna Wheeler'dan kadın hakları için yeni talepler ortaya koymayı öğrenmişlerdi. Bundan böyle kapitalist toplumda hiçbir şey, "doğal" yasanın ürünü, kaçınılmaz ve *veri* değildi. Bunların hepsi Henry Hetherington'un Vasiyetnamesi'nde ve Son Arzusu'nda ifade ediliyordu:

> Bencil, karmakarışık, rekabetçi bir sistemin felaketleri ve mutlulukları içinde geçmiş değişken bir varoluşun sonunda bunlar benim görüşlerim ve duygularımdır; öyle bir sistem ki, en soylu insanın manevi ve toplumsal özlemlerinin kesintisiz çalışma ve fiziki mahrûmiyetler içinde yok edildiği, aslında bütün insanların ya köle, ya ikiyüzlü ya da suçlu olmak üzere eğitildiği bir sistem. Bu nedenle o büyük ve iyi adam ROBERT OWEN'in ilkelerine coşkuyla bağlıyım.

"Bir Çeşit Makine"

"Bu iki adamın [Owen ve Hodgskin] çeşitli yönlerden yaptıkları halihazır ziyankârlığın haddi hesabı yoktur" diye belirtiyordu Francis Place.[158] "Ziyankârlık" 1831-1835 yıllarında yazılmıştı. Ve bu noktada bu çalışmanın sınırlarına ulaşılmış oldu; çünkü işçi sınıfı artık oluşum halinde değildi, oluşmuştu. 1832'den 1833'e eşiği atlamak, İngiltere'nin her yerinde ve hayatın pekçok alanında işçi sınıfı varlığının hissedildiği bir dünyaya adım atmaktır.

Çalışan insanların yeni sınıf bilinci iki açıdan incelenebilir. Bir yanda, en değişik meslekler ve beceri düzeyinde çalışan insanların

158 Add. MSS. 27.791 d. 270.

aralarında, pekçok kurumsal biçimler alan ve 1830-1834 genel sendikacılığı çerçevesinde daha önce görülmemiş bir ölçekte ifadesini bulan bir çıkar özdeşliği bilinci. Bu bilinç ve bu kurumlar 1780 İngiltere'sinde yalnızca çok bölük pörçük bir durumda görülebilirdi.

Diğer yanda, çalışan sınıfların ya da "üretici sınıflar"ın, öteki sınıflara *karşı* bir çıkar özdeşliği bilinci vardı ki bunun içinde alternatif bir *sistem* talebi olgunlaşmaktaydı. Ancak bu sınıf bilincinin nihai tanımı, büyük ölçüde, işçi sınıfının gücüne karşı orta sınıfın tepkisinin bir sonucuydu. Çizgi, çok dikkatli bir şekilde, 1832'de seçme hakkı sınırları belirlenirken çizilmişti. İngiltere'deki gelişmenin başkalarından farklı özelliği işçi sınıfını peşine takan bir orta sınıf reform hareketinin gelişmesi ve bunu daha sonra işçi sınıfının bağımsız ajitasyonunun izlemesini beklememiz şeklinde olabilirdi, ama aslında bu süreç tersine çevrilmiştir. Fransız Devrimi örneği, aynı anda üç süreci başlatmıştır: toprak sahibi ve ticari aristokrasinin dehşete kapılarak karşı-devrimci tepki ortaya koyması; endüstri burjuvazisinin geri çekilmesi ve (elverişli koşullarla) *statüko* ile uzlaşması; ve halkçı reform hareketinin, Savaşlar sırasında varlığını sürdürmeyi başaran ve küçük işverenler, zanaatkârlar, kırpıcılar ve çorapçılar ve diğer çalışan insanlardan oluştuğu sürece reformcu halk hareketinin hızla radikalleşmesi. 1795'ten sonraki yirmi beş yıl "uzun karşı-devrim" yılları olarak görülebilir ve bunun sonucunda da teorisi ileri bir demokratik "popülizm" olan Radikal hareket esas itibariyle işçi sınıfı kimliğini korumuştur. Ancak böyle bir hareketin zafer kazanmasının, fabrika sahipleri, demir-patronları ve imalatçılar tarafından hiç de iyi karşılandığı söylenemez. Bundan dolayı İngiliz orta sınıflarının garip, baskıcı ve eşitliğe karşı ideolojisi (Godwin'in yerini Bentham, Bentham'ın yerini Malthus, M'Culloch ve Dr. Ure ve bunların da yerini Baines, Maculay ve Edwin Chadwick alacak şekilde) devam etmiştir. Bundan dolayı ayrıca, Eski Ahlâksızlığın âşikâr irrasyonallikleri, bir yandan eski düzenin direnişi, diğer yandan imalatçıların ürkekliği ile bir araya gelerek en ılımlı reform önerilerini fiilen *geciktirmiştir.*

1832'nin Reform Yasası krizi ya da daha kesin olmak gerekirse, 1831'in başlarından 1832'nin "Mayıs günleri"ne kadar birbirini izleyen krizler, bu tezleri hemen her noktada kanıtlamaktadır. Aji-

tasyon "halk"tan başlamıştır ve hızlı bir şekilde "reform"un gerekliliği konusunda şaşırtıcı bir oy birliğinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bir açıdan bakıldığında, İngiltere hiç kuşkusuz bu oniki ay boyunca devrimin mümkün olduğu bir krizden geçiyordu. Ajitasyonun yayılışındaki hız, halk arasındaki her türden anayasal ve yarı-yasal ajitasyon deneyiminin derecesini göstermektedir:

> Halkın sistemli ilerleyişi, kararlı azmi, etkinlikleri ve becerileri, reform düşmanlarını hayretler içinde bırakmıştır. Hemen hemen her türden insanın şehirlerde, kasabalarda ve mahallelerde; esnaf kalfalarının kulüplerinde, ve herhangi bir türden meslek kulüpleri ve dernekleri olmayan sıradan işçilerin yaptığı toplantılar...

1830 güzü hakkında Place işte bunları yazıyordu ve (1831 Şubat'ı için) ekliyordu:

> ...bununla birlikte aynı yöredeki yerleşim birimleri arasında en küçük bir iletişim bile yoktu; halkın her kesimi ne yapılması gerektiğini anlamış görünüyordu...[159]

Kral'ın özel sekreteri, 1831 Mart'ında, kabaran gösterilere katılanların "büyük çoğunluğu"nun "en alt sınıftan" olmasından Grey'e yakınıyordu. 1831 güzünde ve 1832 Mayıs'ında yapılan ve sayıları Birmingham ve Londra'da 100.000'leri aşan gösterilere katılanlar büyük ağırlıkla zanaatkârlar ve çalışan insanlardan oluşuyordu.[160]

"Reform konusundaki heyecana biz yol açmadık" diye yazıyordu Grey, biraz hırçın bir edayla Kral'a 1831 Mart'ında: "Biz göreve geldiğimizde bütün şiddetiyle onu karşımızda bulduk." Ve bir başka açıdan bakıldığında, bu kriz aylarında bir devriminin aslında niçin mümkün olmadığını görürüz. Bunun nedeni işçi sınıfı Radikal hareketinin işte bu gücünde aranmalıdır. Orta sınıf liderleri, Brougham, *The Times*, *Leeds Mercury* hep birlikte bu işçi sınıfı gücünün yarattığı tehdidi kullanmışlar ve *ancien regime*'i son nefesine kadar savunanlar dışında herkesin kabul edebileceği bir

159 Add. MSS 27.789. Bu kendiliğinden örgütlenme konsundaki beceriklilik için bkz. Prentice, *a.g.e.*, s. 408-410.

160 Bkz. Jephson, *The Platform*, II, Bölüm XV.

savunma çizgisinin pazarlığını yapmışlardır. Ve de Whigler ve en az uzlaşmaz olan Torylerin duyarlılığını, Brougham ve Baines onlara yalnızca şantaj yaptığı haide, eğer bir uzlaşmaya varılamazsa orta sınıf reformcularının ajitasyonu artık kontrol edemeyecekleri tehdidiyle kullanmışlardır.

Endüstri burjuvazisi, tüm kalbi ve ruhuyla, bir devrimin olmamasını arzuluyordu çünkü biliyorlardı ki, devrimin başladığı ilk günden itibaren çarpıcı bir radikalleşme süreci başlayacak ve Huntçı, sendikacı ve Owenci liderler hemen hemen tüm imalatçı merkezlerde artan bir desteğe sahip olacaktı. "Bir 'devrim' tehdidi" diye yazıyordu *Poor Man's Guardian*, "orta sınıflar ve küçük işverenler tarafından kullanılmıştır." Ancak,

> şiddetli bir devrim, yalnızca onu tehdit edenlerin olanaklarının ötesinde değildir fakat onlar için büyük bir endişe kaynağıdır; çünkü böyle bir devrimin yalnızca yoksul ve hor görülen milyonlar tarafından gerçekleştirilebileceğini ve eğer bu adımı atmaya kışkırtılırlarsa bunu kendi yararlarına ve kendileri için kullanabileceklerini ve böylelikle kendi çok değerli mülkiyet haklarının tehlikeye gireceğini bilirler: onların en büyük korkusunun şiddetli bir devrim olduğundan kuşku duymayınız...[161]

Orta sınıf reformcuları her iki cephede de maharetle savaştılar. Bir yanda *The Times* kitle ajitasyonunun gerçek örgütleyicisiymiş gibi öne çıktı: "Birleşik Krallık'ta toplanıp reform için talepte bulunmayacak bir tek *county*, kasaba ya da köy bulunmadığına inanıyoruz..." Hattâ insanları, "bütün krallıkta siyasî dernekler kurma konusundaki kutsal görevleri" için teşvik etti. Aynen Edward Baines'in, Leeds'de tezahürat yapan kalabalıkların önünde yaptığı gibi, doğrudan doğruya devrime yönelecek, Bankalara hücum, vergi ödenmemesi ve Siyasal Birlikler'in üyelerinin silâhlandırılması gibi zorlayıcı önlemleri destekledi. Öte yandan, 1831 Ekim'inde Nottingham, Derby ve Bristol'daki ayaklanmalar, Birmingham modeline göre oluşmuş Siyasal Birlikler'in ikili işlevinin altını çizdi:

161 *Poor Man's Guide*, 1 Ekim 1831.

> Bu Birlikler, reform davasının teşvik edilmesini, hayat ve mülkiyet hakkının kalabalığın ayrıntılı ama düzensiz saldırılarına karşı olduğu kadar, oligarşinin sistemli ihlâllerine karşı da *diğer* büyük çıkarların korunmasını amaçlıyordu...[162]

Bu orta sınıf tahrikçiler sırt çantalarında özel bir polis copu taşıyorlardı. Torylerin, bağımsız işçi sınıfı reform hareketini Baines ve Brougham'ı korkutup Eski Ahlâksızlığın kucağına itecek kadar teşvik ettikleri durumlar oldu. Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği'nin Londra'da erkeklere genel oy hakkı için bir gösteri yürüyüşü için çağrı yapması ve Whiglerin Reform Tasarısı'na karşı bizzat Kral şunları yazıyordu (4 Kasım 1831):

> Majesteleri söz konusu toplantıda alınması düşünülen önlemlerin şiddetli ve itiraz edilebilir türden olacağı konusunda hiçbir şekilde kaygılı değiller çünkü kendileri bu tür niyetlerin ve bu tür amaçların açıklanmasının... Siyasal Birlikler'in gelişmesini durduracak bir olanak yaratabileceğine inanıyorlar...[163]

Orta sınıf ve işçi sınıfı reformcuları hareketin kontrolünü ele geçirmek için ülke çapında manevralar yaptılar. 1831 yazına kadar olan ilk aşamalarda, orta sınıf reformcuları avantajlıydı. Wooler, hüzünlü ve hayal kırıklığına uğramış son bir Bildiri ile yedi yıl önce *Black Dwarf*'ı kapatmıştı. "Parlamento reformuna (1824 yılında) kararlı bir şekilde bağlı bir topluluk yoktu." Bir zamanlar reform için yaygara koparan yüzlerce ve binlerce kişi, ona öyle görünüyordu ki, şimdi "ekmek için yaygara koparıyordu"; 1816-1820'nin hatipleri ve gazetecileri yalnızca "toplumun mayalanması üzerine atılmış köpükler"di.[164] 1820'lerin sonunda pekçok işçi sınıfı önderi de onun bu hayal kırıklığını paylaşıyor ve ustaları Owen'in anti-politik tutumunu benimsiyordu. Kırsal amelelerin 1830 yazındaki "isyanı"na ve Fransa'daki Temmuz Devrimi'ne ka-

---

162 *The Times*, 1 Aralık 1830, 27 Ekim 1831; bkz. Jephson, *a.g.e.*, II, s. 69, 107. Bristol ayaklanmaları sırasında otoriteler, düzenin sağlanması için Bristol Siyasal Birliği'nin liderlerini yardıma çağırmak zorunda kalmışlardı.Bkz. *Bristol Mercury*, 1 Kasım 1831; Prentice, *a.g.e.*, s. 401.

163 Aktaran Jephson, *a.g.e.*, II, s. 11. Aslında Ulusal Birlik'in gösterisi yıkıcı olarak ilân edildi ve yasaklandı. Bu göze alınamayacak kadar büyük bir riskti.

164 Son Bilidiri, *Black Dwarf*, XII (1824).

dar halkın ilgisinin siyasî ajitasyona dönüşmesi mümkün olmadı. Ve o tarihten sonra tutucuların (Dük Wellington, Lordlar ve Piskoposlar) *her türlü* reform önerisine karşı delicesine bir inatla yürüttükleri son mevzi direnişi, Grey ve Russell'ın halk ajitasyonunu arkalarına almalarını ve çoğunluğun hiçbir kazanç sağlamayacağı (orta sınıfı Radikallerinin de sonuna kadar yararlandıkları) bir Reform tasarısı stratejisinin desteklenmesini dikte etti.

Böylelikle 1816-1820'nin (aslında 1791-1794'ün) halkçı reform talebininin Binbaşı Cartwright'ın erkekler için genel oy hakkı platformuyla özdeşleştiği güçler dengesi bozulmuştu. "Eğer bu Reform'un yüce amaçlara ulaşacağını sananlar varsa" diyordu Grey Parlamento'da 1831 Kasım'mda:

> yanılıyorlar; çünkü genel ve gizli oya ve yıllık parlamentolara benden daha büyük bir kararlılıkla karşı olan başka birisi yoktur. Benim amacım bu tür umutları ve projeleri desteklemek değil, bunlara bir son vermektir.

Bu eski Radikaller tarafından açıkça görülmüştü ve tutarlı sözcülerinin çoğunluğu "Mayıs günleri"nin sonuna kadar Whig Tasarısı'yla alay ettiler. "Onun için" diye belirtiyordu Macclesfield'lı bir Radikal, "tekelcilik ve ahlâksızlık sistemi devam ettiği sürece, bir kasaba tüccarı, fahişe taciri ya da peynir taciri tarafından yönetilmiş olmak fark etmez."[165] Hunt, Preston milletvekili olarak (1830-1832) bulunduğu yerden, aynı şeyleri biraz daha süslü bir şekilde ifade ediyordu. Birmingham Newhall Hill'deki (Ocak 1817) savaş sonrası ilk büyük toplantıya başkanlık etmiş olan zeki ve cesur Radikal öğretmen George Edmonds şunları söylüyordu:

> Ben parlamentoda yeri olan birisi değilim. Biraz iteklenirsem tüfek tutan birisi olabilirim Tasarıdan başka her şeye benzeyen tasarı George Edmonds'u bir yurttaş olarak tanımıyor. George Edmonds tasarıdan başka her şeye benzeyen şeyi, ulusal hırsızda ilk yara olmasının dışında, hor görüyor.[166]

165 *Poor Man's Guardian*, 10 Aralık 1831.

166 G. Edmonds, *The English Revolution* (1831), s. 5. Edmonds Chartist hareket-te de etkin bir rol oynamayı sürdürdü.

Çalışan Sınıflar ve Diğerlerinin Ulusal Birliği'ne kayıtlı Londra Radikal zanaatkârlarının, 1831 ve 1832 yıllarında Rotunda'da haftalık tartışmalar yaptığı Hetherington'un, hiç kuşkusuz Britanya'da o zamana kadar yayınlanmış işçi sınıfı haftalıklarının en iyisi olan *Poor Man's Guardian* tarafından bildirilen elit kesiminin durumu da buydu. Tartışmalara Hetherington'un (hapiste olmadığı zamanlar) yanı sıra, William Lovett, James Watson, John Gast, o parlak ve bahtsız Julian Hibbert ve (Bamford ve Mitchell'in eski arkadaşı) şimdi "Büyük Ulusal Tatil" ya da bir aylık genel grev için bastıran ve böylelikle çalışan sınıfların ülkenin yönetimini ve kaynaklarını kontrol altına alacağını savunan yaşlı William Benbow katılıyordu.[167] Tartışmalar giderek sınıfın tanımı üzerinde odaklaşıyordu. "Pulsuz" gazete mücadelesini başlatma onurunu Hetherington'la paylaşan Willam Carpenter, zıt bir fikir ortaya attı. Whig Tasarısı bir "kama" olarak savunulmalıydı. *Poor Man's Guardian*'ın "orta sınıf"la "aracı"yı "birbirlerinin yerine geçen terimler" olarak kullanmasından yakınıyordu. Orta sınıflar, "yalnızca çıkarları sizinkinden farklı olmayan bir sınıf olmakla kalmıyordu. *Aynı* sınıftılar ve genel olarak söylemek gerekirse, *çalışan* ve *emek harcayan* insanlardan oluşuyorlardı."[168] Kriz süresince bu tartışma devam etti. Tasarı yasalaştıktan sonra *Poor Man's Guardian* kararını şöyle ifade ediyordu:

> Reform Tasarısını destekleyenler, aristokratik kurumlarımızı ortadan kaldırmak ya da hattâ yeniden biçimlendirmek için değil, orta sınıflardan bir alt-aristokrasi oluşturarak onu güçlendirmek amacıyla destekliyorlardı... Whiglerle Toryler arasında tek fark şuydu: Whigler, kendisini korumak için gölgesini feda etmeye hazırdılar; Toryler gölgesini de vermeye razı olmuyorlardı, çünkü ne kadar da aptal olsalar, milyonlar gölgeye takılıp kalmayacak, gerçeklere doğru harekete devam edeceklerdi.[169]

---

167 Bkz. A.J.C. Rüter, "Benbow's Grand National Holiday", *International Review of Social History* (Leiden), I, 1936, s. 217 vd.

168 W. Carpenter, *An Address to the Working Classes on the Reform Bill* (Ekim 1831). Ayrıca devam eden tartışma için *Poor Man's Guardian*'a bakınız.

169 *Poor Man's Guardian*, 25 Ekim 1832; Bkz. A. Briggs, *The Age of Improvement*, s. 258.

Rotunda'nın militan Owencilerinin, geniş işçi sınıfı kitlesinin kanaatlerini ne ölçüde temsil ettikleri konusu sorunludur. İşe, yalnızca zanaatkârların aydın kesimini temsil ederek başladılar. Ama çok kısa sürede etkili oldular ve 1831 Ekim'ine gelindiğinde, pekçoğu erkekler için genel oyu simgeleyen beyaz kaşkol takmış 70.000 ya da daha fazla kişinin katıldığı bir gösteri düzenleyebilecek hale geldiler; 1832 Mart'ında Ulusal Perhiz'e karşı düzenledikleri gösterilere belki 100.000 kişi katıldı. Place, (pekçoklarını "hunhar" olarak nitelediği) Rotundacıları, orta sınıf stratejisine yapılabilecek tehditlerin en büyüğü olarak tanımlıyordu ve Reform tasarısı krizine ilişkin yazdığı elyazması tarihin (tarihçilerin gereğinden fazla güvendikleri) büyük bir kısmı bunun etkilerini sınırlandırmak ve onun yerine rakipleri olan Ulusal Siyasal Birlik'i geçirmek için yaptığı pervarsız manevraları aktarmaya ayrılmıştı. Wellington Dükü, mücadeleyi *karşı karşıya gelmiş* iki orduya benzettiği, Kurulu Düzen'le Rotunda arasındaki bir mücadele olarak görüyordu. Askerî kafası o kadar karışmıştı ki, iki ordu arasına üzerinde yeterli sayıda nöbetçi kulübeleri ve köprüler bulunan bir nehir yerleştiremiyordu. Düşman, kendi kampı içindeki hassas noktaları ele geçirmişti.[170]

Diğer taraftan, 1831 Ekim'indeki geçit resmi esas itibariyle (öyle görünüyor ki) "dükkân sahipleri ve üstün zanaatkârlar"dan oluşuyordu. Ve davet edilenlerin sayısı etkileyici idiyse de, Birmingham'ın ortaya koyduğu daha büyük kalabalıklarla karşılaştırıldığında zayıf kalır. Öyle görünmektedir ki, Londra'lı zanaatkârlar en sonunda birleşik ve oldukça seçkin bir liderlik ortaya koymayı başarmış olsalar da onlarla Londra'lı emekçilerin geniş kitlesi ve itibarsız mesleklerde çalışanlar arasında yine geniş bir uçurum kalmıştı. (Bu sorun Londra Chartizminin tarihinde sık sık tekrarlanan bir sorundu.) Durum, Edward Wakefield Gibbon tarafından kaleme alınan panikçi ve küfürbaz bir broşürün sayfalarında alaya alınmıştı. Rotundacıları, Orchard Sokağı'nın, Westminster'in ya da Whitechapel'in dar ve çıkmaz sokaklarına tıkıl-

170 Bkz. J.R.M. Butler, *The Passing of the Great Reform Bill* (1914), s. 292-293, 350; Add. MSS. 27.791 f. 51; "Rotunda'daki Zararlı Toplantılara Bir Son Vermek İçin Alınması Gerekli Önlemler" üzerine Memorandum, *Wellington Despatches*, ikinci seri (1878), VII, s. 353.

mış, suç işlemeye hazır sınıfların yıkıcı enerjisini başıboş bırakabilecek "her şeyi göze almış cani"ler ve idealistler, "toplumun köleleri" olarak görüyordu. Burada binlerce, politik olmayan (ama tehlikeli) "seyyar satıcı, hurdacı, celep, sığır kesicisi, ölmüş hayvan ve köpek eti alıp satanlar, kaba adamlar, tuğla imalatçıları, baca süpürücüleri, gece bekçileri, çöpçüler vs" bulunuyordu. Rotunda'nın Owenci Sosyalistlerine karşı olan tavrı belirsizdi. Bir yanda, çoğunlukla "çalışarak kendilerini geçindiren aklı başında insanlar" -tehlikeli sınıflardan üstün yetenekleriyle ayrılan insanlar- yer alıyordu. Diğer yanda, "evdeki biçareler için endişe duymadan Londra'yı ateşe verebilecek olan, şurada burada pansiyonlarda yaşayan pekçok sefil bekâr":

> Davranış itibariyle kaba olmaktan ziyade kibardılar; ama birinin hassas noktasına dokunun; - yalnızca rekabet güdüsünün zenginliğin yaratılması için kaçınılmaz olduğunu söyleyin; - o ya küçümseyerek sizden uzaklaşacak ya da... ışıldayan gözlerle size saçma sapan konuşmak için Hükümet'ten para aldığınızı söyleyecektir. Uzlaşmaya benzer herhangi bir şey, onları kararlı muhalefetten daha fazla rahatsız etmektedir.

Pekçoğunun, (bunda gerçek payı var) "silâhlandırılmış olduğunu" söylüyordu:

> Eğer Londra ahalisi bir ayaklanmaya kalkışırsa, en tehlikeli yerlerde, en etkili önlemleri almak üzere hırsızlara ve ayak takımına önderlik ederken bunlarla karşılaşılacaktır ve eğer ölmeleri gerekirse meydan okuyan çığlıklar atarak öleceklerdir.

"Eğer bir devrimimiz olacaksa, bunlar bizim devrimizin savaşan insanları olacaktır."[171]

Bu tablo biraz abartılıdır ama tümüyle gerçeklerden uzak değildir.[172] Otorite açısından (Whig ya da Tory) tehlike Sosyalist zanaatkârlarla "mücrim sınıflar"ın olası birleşmesiydi. Ancak Londra'daki vasıfsız kitleler, zanaatkârlarınkinden farklı bir dünyada:

171 E.G. Wakefield, *Householders in Danger from the Populace* (t.y, Ekim 1831 ?).

172 Lovett ve çevresi, fiziki güç kullanma dışında her türlü baskının kullanılmasından yana iken (ve Place'le ilişkiyi sürdürürken), Benbow ve Hibbert de dahil başkaları silâhlı bir mücadele için hazırlanıyorlardı.

son derece büyük zorluklar, cehalet, çok yaygın moralsizlik ve hastalığın dünyasında yaşıyorlardı ve 1831-1832 kışında patlak veren kolera salgını durumu daha da kötüleştirmişti. Burada, hızlı nüfus artışının olduğu bir dönemdeki bir büyükkentin tüm sorunlarıyla, güçlükle geçinmenin güvensizliği ile karşı karşıyayız.[173]

Vasıfsızların sözcüleri ve (dostluk dernekleri dışında) örgütleri yoktu. Bir zanaatkârın olduğu gibi bir Beyefendinin yol göstericiliğini kabul edebilir görünüyorlardı. Bununla birlikte 1831'inde başlayan siyasal krizin ağırlığı, hayatlarının içine hapsolduğu kaderciliğin, riayetin ve ihtiyacın kabuğunu çatlatmaya yeterli oldu. O ay Derby'de meydana gelen ayaklanmalar, Nottingham Kalesi'nin yağmalanması, Bristol'daki yaygın ayaklanmaların hepsi, toplumun temellerindeki derin rahatsızlığı gösteriyordu ve gözlemciler Londra'nın Doğu Yakası'nda da bir ayaklanmanın bunları izlemesinden endişe ediyorlardı.

Sağlam bir şekilde orta sınıfın kontrolünde olacak kitlesel bir reform hareketi yerel endüstri çevrelerinin tercih ettiği bir durum olduğu için Birmingham Siyasî Birliği, *The Times*'ın da öğütlediği, kabul edilebilir bir modeldi. Birmingham Radikalizminin tarihi, kuzey ve Orta İngiltere'nin kuzeyindeki radikalizmden önemli ölçüde farklıydı. Onun küçük-çaplı endüstri temelinde Luddculuğa yer yoktu ve Siyasal Birlikler'in "babası" Thomas Attwood, kamusal şöhretini ilk kez 1812 yılında Kraliyet Emirnameleri'ne karşı ustaları ve zanaatkârları ortak bir ajitasyon etrafında örgütlediğinde kazanmıştı. 1817-1820'de Kara Ülke'de kuşkusuz "fiziki güç" yanlısı Radikaller de vardı ama -ister iyi talih isterse basiretli karar vermenin bir sonucu olsun- Pentridge ya da Grange Moor olayı gibi başarısız hareketlerle tehlikeye marûz kalmamışlardı.[174] Profesör Briggs'in göstermiş olduğu gibi, Sanayi Devrimi Bir-

173 Place'in sık sık ileri sürdüğü Londra ahalisinin ahlâkının ve davranışlarının iyileştiğine dair iddianın gerçeği yansıtıp yansıtmadığı ya da zanaatkârlarla vasıfsız işçiler arasında büyüyen uçurumun ve Place'in kendi deneyim çevresinde, sefaletin şehrin merkezinden doğuya ve güneye itildiği gerçeği üzerine spekülasyon yapmak ilginç olabilir. Metropoliten büyüme ve ahlâk bozulması (ve bunun "biyolojik" temelleri) hakında, Londra'nın durumu hakkında pekçok yeni araştırma alanı açan, L. Chevalier, *Classes Laborieuses et Classes Dangereuses a Paris Pendant La Premiere Moitie Du XIX Siecle* (Paris, 1958)'a bakınız.

174 Oliver'in Birmingham'daki ilişkilerinin ayrıntılı öyküsünü dikkate almamak güçtür (H.O. 40.9'daki Öykü). Ayrıca bkz. H.O. 40.3 ve 6'daki belgeler.

mingham'da "mevcut işletmelerin kapsamını genişletmek yerine, üretici birimlerin sayısını arttırdığı" için Thomas Attwood, 1830 yılında, birbirinden farklı "hoşnutsuzluk nedenlerini", "telif edip birleştirebilmişti". Makinenin işsiz bıraktığı vasıflı işçilerin sayısı azdı; sayısız küçük dükkân toplumsal geçişlerin daha yumuşak olduğunu gösteriyordu ve zanaatkâr hâlâ küçük işveren statüsüne yükselebiliyordu; ekonomik durgunluk dönemlerinde işverenler ve kalfalar aynı şekilde etkileniyorlardı.[175] Bu nedenle sınıf çelişkisi, Manchester, Newcastle ve Leeds'e göre daha az dillendiriliyordu. Reform Tasarısı krizi boyunca Attwood Birmingham Birliği'ni, (O'Brien'in daha sonra hatırladığına göre) "öylesine bir iyiniyet gösterisi"yle kontrol etmişti ki "Brummagem çalışanları, gerçekten olmasa da *zahiren* 'reform' parlamentosunda temsil edileceklerine gerçekten inanır hale gelmişlerdi". Ve acımasız bir eleştirmen için dikkat çekici olan bir övgüde O'Brien şunları ekliyordu:

> Reform Tasarısı'nın (mevcut haliyle) başarısı, itiraf etmeliyiz ki herkesten çok bu gruba attir. İyi düzenlenmiş eylemleri, yaygın örgütü ve gelişmenin kritik aşamalarında topladığı muazzam insan kalabalıkları, alınması gereken önlemleri karşı konulamaz hale getirmişti.[176]

Leeds, Manchester ve Nottingham gibi merkezlerde orta sınıf reformcularının durumu çok daha zordu. Manchester'de (Londra'da olduğu gibi) rakip siyasî birlikler mevcuttu ve 1831 Ekim'inden itibaren erkekler için genel oy hakkı Birliği başı çekiyordu. Aynı ay, Bolton'da Tasarı'nın Lordlar Kamarası'nda reddedilmesi üzerine Siyasî Birlikte bir bölünme meydana geldi ve en büyük (genel oy grubu) kesimin, 6.000'den fazla kişinin katıldığı

---

175 Cobbett'in öfkeli yorumuna bkz.: "Büyük imalatçıların ve tacirlerin ve bankacıların, *popüler hakların* aşığı oldukları için REFORM çığlıklar attıklarını mı sanıyorsunuz? Bah!.. [Mali koşullar] onların ücretlerinin artırılmasını gerektirdi; hem bunları hem de *ondalık vergileri* (aşarı) *ve vergileri* ödeyemezlerdi... O zaman onlar *reformcu* mu oluyorlar; o zaman ihtiraslı kollarını Tanrıça'nın göğsüne doluyorlar": *Political Register*, 17 Ekim 1831.

176 *Destructive*, 2 Şubat, 9 Mart 1833; A. Briggs, "The Background of the Parliamentary Reform Movement in Three English Cities", *Camb. Hist. Journal*, 1952, s. 293 ve *The Age of Improvement*, s. 247.

gösterisinde pankartlarda şunlar yazıyordu: "Kahrolsun Piskoposlar!", "Lordlar'a Hayır!"[177] Orta İngiltere'de ve kuzeyde benzer olaylar düzinelerce kez tekrarlandı. "Birkaç çalışanın bir araya geldiği bir sokağa ya da bir pub'a girin" diye yazıyordu Doherty 1832 Ocak'ında:

> Ve on dakika kadar konuşulanları dinleyin... On durumdan en az yedisinde, tartışma konusunun, insanı dehşet içinde bırakan, *zenginlerin hayatına mı yoksa malına mı saldırmanın daha avantajlı olacağı* sorunu etrafında döndüğünü görürsünüz.[178]

Gerçekten de 1831-1832 kışında Tasarı ile yoğun bir şekilde alay edildi ve *Poor Man's Guardian*'da bununla ilgili tartışmalar bir tür akademik hava kazandı. Hiç kuşkusuz, Tasarı'yı bir tuzak (ve de Radikal harekete ihanet) olarak nitelemekte Rotundacılar haklıydı. Eski Ahlâksızlığın *her türlü* reforma direnmedeki neolitik inatçılığı öyle bir duruma yol açtı ki, ülke hızlı bir şekilde ve önceden tasarlanmaksızın devrimin eşiğine adımını attı. Gecikmeli olarak *Poor Man's Guardian*, Albay Macerone'nin *Halk İçin Savunma Bilgileri*'nden (sokak savaşları el kitabı) bölümleri özel ek olarak yayınlayarak taktiklerini duruma uyarladı.[189] Tasarı'nın Mayıs ayında Lordlar Kamarası'nda kesin olarak kabul edilişine öngelen "İngiltere'nin onbir günlük korku ve karışıklık" dönemi boyunca, Francis Place nefesini tuttu. Tasarının yasalaştığı günün akşamı eve döndü ve şunları yazdı:

> Genel bir ayaklanmaya ramak kalmıştı ve eğer Dük Wellington bir yönetim kurabilmiş olsaydı, *Thing* ve halk tartışma konusu olacaktı.

"Bellibaşlı kentlerde barikatlar kurulacak; kâğıt paranın dolaşımı durdurulacaktı"; eğer bir devrim başlamış olsaydı, "bu, daha önce gerçekleştirilenlerin hepsinden fazla halkın eyleminin bir sonucu olacaktı."[180]

---

177 W. Brimelow, *Political History of Bolton* (1882), s. 111.

178 *Poor Man's Advocate*, 21 Ocak 1832.

179 *Poor Man's Guardian*, 11 Nisan 1832.

180 Add. MSS., 27.795 d 26-27.

1831 güzünde ve "Mayıs günleri"nde Britanya bir devrimden kıl payı kurtulmuştu; başlamış olsaydı hızlı radikalleşmesi yönünden (hem kooperatifçilik hem de sendikacılık teorisindeki eşzamanlı atılımı dikkate alırsak) 1848 devrimlerini ve Paris Komünü'nü önceden yaşatmış olabilirdi. J.R.M. Butler'ın *Büyük Reform Tasarısının Yasa Oluşu* krizin boyutları hakkında bize bir fikir verebilir; ancak onun çalışması, genel durumun potansiyel uygunluğunu yeterince kavrayamadığı için, (Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği hakkında kullandığı) aşağıdaki türden ifadelerin ispat ettiği gibi zayıf kalmıştır:

> Bethnal Green şubesi Lordlar Kamarası'nı lağvetmesi için Kral'a dilekçe verdiğinde, ya da Finsbury bölgesi 199 Lord'un mülklerine en konulması için Avam Kamarası'na baskı yaptığında olduğu gibi... [Birliğin] küstah aptallığı... aklı başında insanların nefretini uyandırdı...[181]

Bundan daha az kendini beğenmiş değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Devrimin olmaması gerçeği, kısmen Radikal gelenekte[182] Cobbett'in sözcüsü olduğu (bir somun ekmeğin yarısının kabul edilmesinde ısrar eden) derin anayasacılık ile kısmen de orta sınıfı radikallerinin işçi sınıfı tehdidi karşısında hem devleti hem de mülkiyet hakkını zayıflatmayacak, aksine güçlendirecek türden bir uzlaşmayı kotarmalarındaki maharetin bir sonucuydu.

Whig liderler, kendi rollerini, "kalabalıkları mülkiyete ve iyi düzene bağlamak" şeklinde algıladılar. "Toplumun orta sınıflarını" diyordu Grey, "üst sınıflarla, ülkenin yönetimi ve kurumlarını destekleme konusunda bir araya getirmek son derece önemlidir."[183] Bu çizginin çekilmesi için gösterilen olağanüstü dikkat,

---

181 Butler, *a.g.e.*, s. 303.

182 Gladstone'un yorumuna bkz.: "Kabul edilen metni, çalışan bir adama uzattım, reformun devrim olduğunu söyledim. Kuşkusuz Fransa ve Belçika'yı düşünürek, 'Niçin başka ülkelerdeki devrimlere bakıyorsunuz?' dedim... Adam yüzüme sert sert baktı ve dedi ki... 'Tüm yabancı ülkeleri Allah kahretsin, eski İngiltere'nin yabancı ülkelerle ne alıp vereceği olabilir?'; Mütevazı bir kaynaktan önemli bir ders aldığım tek durum bu değildir." J. Morley, *Life of Gladstone* (1908), I, s. 54.

183 Bkz. A. Briggs, "The Language of 'Class' in Early Nineteenth Century England", *a.g.e.*, s. 56.

Baines'in 1831 yılında, "Leeds'deki 10 sterlinlik hanelerin sayısı ve saygınlığı üzerine" yaptığı bir araştırma ile de ispatlanmaktadır. Sonuçlar Lord Russall'a, Reform Tasarısı krizinin klasik belgelerinden birisi sayılabilecek, bir mektupla ulaştırılmıştı. Baines'in seçim tahminleri konusunda öncülük eden uzman kanaat yoklayıcıları:

> *Oybirliği ile* belirtiyorlardı ki 10 sterlin sınırı, güvenli ve akıllı bir şekilde ayrıcalık tanınmamış olan bir tek kişiye bile seçme hakkını kullanma olanağı vermeyecekti: ne kadar az sayıda insanın oy kullanacağını anlayınca şaşırmışlardı.

Russell'ın, 10 sterlinlik hanelerin, nüfusun tümüne oram konusundaki merakına cevap olarak da, kanaat yoklayıcıları şunları bildiriyorlardı:

> Esas itibariyle çalışan sınıfların oturduğu yerlerde, elli haneden bir hane bile oy kullanamayacaktır. Daha çok dükkânların bulunduğu sokaklarda, hemen hemen her hanenin bir oy hakkı vardı... daha ziyade çalışan insanlardan oluşan ama birkaç fabrika, boyahane, pub ve saygın konut barındıran 11.000 nüfuslu Holbeck kasabasında, oy kullanacak yalnızca 150 seçmen vardır... Baylar Marshall ve Şürekâsı'nın fabrikasında çalışan 140 hanehalkı reisinden, *yalnızca ikisi* oy kullanabilecektir. Holbeck'te, Baylar O. Willan ve Oğulları'nın fabrikasında çalışan 160 ya da 170 haneden *bir teki bile* oy kullanamıyordu. Baylar Taylor ve Wordsworth'un istihdam ettiği, yaklaşık 100 kadar en üstün yetenekte makine ustasının yaşadığı hanelerde *yalnızca bir* kişi oy kullanabiliyordu. Bu tasarı ile, öyle görünüyordu ki, çalışan sınıflardan en çok elli kişide bir kişi oy hakkına sahip olabilecekti.

Bu tahminlerin bile aşırı olduğu söylenebilir. 1832 Mayıs'ında Hükümet için yapılan çalışmalar, Leeds'de (nüfusu 124.000) 143'ü "kâtip, depocu, gözetmen vs." 355 "çalışan insanın" oy hakkına sahip olduğunu gösteriyordu. Geriye kalan 212 kişi, haftada 30 ile 40 şilin arasında kazanan ayrıcalıklı statüde kişilerdi.[184]

184 Baines, *Life of Edward Baines*, s. 157-159.

Bu tür gözlemler hiç kuşkusuz, seçimlere katılabilme barajını 10 sterlinden 15 sterline çıkarmayı düşünen Kabine'yi rahatlattı. "Halkın büyük kitlesi" diye yazıyordu Place, "ya reform tasarısının Parlamento'dan geçmesini bekliyor ya da, eğer reddedilirlerse, kendi fiziki güçlerini kullanarak tasarıda olanlardan çok daha fazlasını almak konusunda kararlı görünüyordu..."[185] 1832 yılında hem Torylerin hem de Whiglerin tepelerinde sallanan tehdit ve de toprak zenginleriyle sanayi zenginlerini, ayrıcalıklarla parayı uzlaştıran ve böylece İngiliz toplumunun kalıcı düzenini olanaklı kılan işte bu "daha fazlası"ydı. Baines ve Cobden'in pankartları üzerinde *egalite* ve *liberte* yoktu (*fraternite* hiç yoktu); bunların yerine "Serbest Ticaret" ve "Masrafları Azaltma" vardı. Brougham'ın retoriği, mülkiyet, güvenlik ve faizin retoriği idi. "Eğer bir kalabalık varsa" diyordu Brougham, Reform Tasarısı'nın parlamentodaki ikinci görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada,

> o zaman halk da vardır. Ben şimdi orta sınıflardan -o yüzbinlerce saygıdeğer insandan- toplumdaki en kalabalık ve varlıklı insanlardan söz ediyorum çünkü eğer siz Lordların şatoları, malikaneleri, av hayvanları üretme ve avlanma ayrıcalıklarınızla birlikte geniş arazileriniz balyozun altına yatırılır ve elli yılda ödenmek koşuluyla satılırsa, aklı başında, akıllı, zeki, dürüst ve İngiliz hissiyatının gerçek emanetçisi olan o orta sınıfların, muazzam ve sağlam zenginliği karşısında fiyatı uçar ve tavana vurur... Size yalvarıyorum, barışçı ama kararlı bir halkı kışkırtmayın... Arkadaşınız olarak, düzenimin bir dostu olarak, ülkemin bir dostu olarak, hükümdarımın sadık hizmetçisi olarak, barışı korumak, Anayasa'yı sürekli kılmak ve yüceltmek için sizin azami çabalarınıza yardımcı olmak için konuşuyorum...[186]

Orta sınıfın talepleri, retoriğinden soyundurulmuş olarak, Tasarı kabul edildikten sonra, Baines tarafından dile getiriliyordu:

> Reformun meyveleri devşirilecektir. Muazzam ticari ve tarımsal tekeller kaldırılmalıdır. Kilise reforma tâbi tutulmalıdır...

185 Add. MSS., 27790.

186 Bkz. J.R.M. Butler, *a.g.e.*, s. 284-285.

> Kapalı şirketler açılmalıdır. Masrafları azaltma ve tasarruf gerçekleştirilmelidir. Kölenin prangaları kırılmalıdır.[187]

İşçi sınıfı Radikalizminin talepleri daha muğlak bir şekilde formüle ediliyordu. Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği'nin organı olan *Poor Man's Guardian*'dan asgari siyasî bir program aktarılabilir:

> Zalim Aristokrasinin kökünün kazınması; bir Cumhuriyet kurulması, yani genel oyla seçilen Temsilcilere dayalı bir Demokrasi; ırsi makamların, unvanların ve ayrıcalıkların kaldırılması; ekberiyet yasasının ilga edilmesi; ... adaletin hızlı ve ucuz bir şekilde yerine getirilmesi; Avlanma Yasaları'nın ilgası; gazeteler üzerindeki şeytanca mükellefiyetlerin kaldırılması...; yurttaşlarımız olan Yahudiler'in baskıdan kurtarılması; İrlanda'da Yoksul Yasalarının yürürlüğe konulması; mülkiyete karşı işlenen suçlarda ölüm cezasının kaldırılması: "Tanrı'nın Pederleri"nin, Piskoposların gelirlerine, yoksulların bakımı için el konulması; Ondalık Vergilerin (Aşar) ilgası; Papaz ve Rahiplerin maaşlarının kendi mezheplerince temin edilmesi; Ulus'un borcu değil, "Ulusal Borç"; Despotizmin Makinesi'nin, Askerlerin terhis edilmesi; Ulusal Muhafızlar'ın Kurulması.[188]

Bu Jakobenliğin, 1790'lardan bu yana pek az gelişmiş olan, eski programıydı. (Ulusal Birliğin deklarasyonunun, Lovett ve James Watson tarafından 1831 Kasım'ında kaleme alınan ilk ilkesi şöyle idi: "(Dürüst bir şekilde edinilmiş) Her türlü mülkiyet kutsal ve dokunulmaz olmalıdır.")[189] Fakat bunun etrafında, farklı yörelerde ve endüstrilerdeki hoşnutsuzluklara göre "çok daha fazla" başka talepler oluşmuştu. Lancashire'de, Doherty ve destekleyicileri, "genel oy hakkının, kişiye kendi emeğinin başkası tarafından yutulmaması için verilmiş bir güç olmaktan öte bir anlam ifade etmediğini" savunuyorlardı.[190] Owenciler, fabrika reformcuları ve

187 Baines, *a.g.e.*, s. 167.

188 Aktaran A.L. Morton ve G. Tate, *The British Labour Movement* (1956), s. 59 ve (yanlış olarak) 3 Mart 1831 tarihli *Poor Man's Guardian*'a göndermede bulunuluyor.

189 Bkz. Lovett, *a.g.e.*, I, s. 74.

190 A. Briggs, *a.g.e.*, s. 66.

"fiziki güç" devrimcileri, zapt olunamaz William Benbow gibi, daha da ileri talepler için bastırıyorlardı. Ancak, bu olayda, mücadelenin koşulları, Brougham ve Baines'in arzuladığı sınırlar içinde tutuluyordu. (Shelley'in 1822'de öngörmüş olduğu gibi) bu "kanla-altın" arasında bir mücadele idi; ve sonuçta kan, *egalite* taleplerini dışarıda bırakarak altınla anlaştı. Fransız Devrimi ile Reform Tasarısı arasındaki yıllar, daha muhafazakâr, (belki başka ülkelerdekinden farklı olarak) idealist davalar konusunda daha temkinli, diğer endüstrileşmiş ülkelerdekinden daha fazla kendi dar öz çıkarıyla ilgilenen bir orta sınıf "sınıf bilinci"nin oluşmasına tanık olmuştu. Bu tarihten itibaren Victoria İngiltere'sinde orta sınıf Radikali ve idealist entellektüel, "iki millet"ten birinin yanında yer almaya zorlanmıştı. Özel polis olmak yerine Chartist ya da Cumhuriyetçi olarak tanınmayı tercih eden pekçok bireyin olması onurlu bir durumdu. Ancak, Wakley, Newportlu Frost, Duncombe, Oastler, Ernest Jones, John Fielden, W.P. Roberts ve Ruskin ile William Morris gibi adamlar her zaman isyankâr bireyler ya da entellektüel "sesler" olmuşlardır. Onlar, hiçbir anlamda orta sınıfın ideolojisini temsil etmezler.

Edward Baines'in Russell'la yazışırken yaptığı şey, neredeyse aritmetik kesinlikle bir sınıf tanımı ortaya koymaktı. 1832 yılında toplumsal bilinçteki çizgi, silinmez bir kalemin kabalığı ile oy hakkı yeterliliği tarafından çizilmişti. Üstelik, bu yıllar ayrıca, işçi sınıfının zor durumunu tanımlayabilecek çapta bir kuramcı da bulmuştu. Bu kişinin, kendi şahsında Whiglere olan nefreti, İngiliz ultra-radikalizminin ve Owenci Sosyalizmin deneyimleriyle birleştirmiş bir İrlandalı entellektüel olması neredeyse kaçınılmaz görünmektedir. İrlandalı bir şarap tüccarının oğlu olan ve Dublin, Trinity College'de başarılı bir öğrenim görmüş olan James "Bronterre" O'Brien (1805-1864) 1829 yılında Londra'ya "Hukuk ve Radikal Reform okumak" için geldi:

> Arkadaşlarım beni hukuk okumak için gönderdiler, ben kendi hesabıma radikal reformu seçtim... Hukukta hiçbir ilerleme gösteremezken, radikal reform konusunda muazzam gelişme gösterdim. O kadar ki, eğer yarın Kral'ın Koleji'nde bir radikal reform profesörlüğü ihdas edilse (aslında hiç de olası bir

şey değil) sanırım ben aday olurdum... Damarlarımdaki her damla kan, radikal kanmış gibi hissediyorum...[191]

Reform Tasarısı krizi sırasında *Midlands Representative*'in editörlüğünü yaptıktan sonra Londra'ya geçti ve *Poor Man's Guardian*'ın editörlüğünü üstlendi.

Reform Tasarısı hakkında, "bunun, *o sırada* kendilerini dışlayan aristokrasiden ziyade çalışan sınıfların yanında yer alma eğilimi gösteren orta sınıfların önemlice bir bölümünü koparacak bir sonuç doğuracağını öngörmüştük" diye yazıyordu.[192] Ve Buonarotti'nin Eşitlerin Gizli Planı'na yazdığı Giriş'te, bir paralellik kuruyordu: "Jirondenler, çalışan sınıfları daha etkili bir şekilde baskı altında tutabilmek için, oy hakkını (aynen bizim Whiglerimizin Reform Tasarısı ile yaptığı gibi) küçük aracılara yaygınlaştıracaklardı." "Her türlü yönetim içinde, orta sınıfların yönetimi en ezici ve en vicdansız yönetimdir."[193]

Bu onun sık sık geri döndüğü bir temaydı. Kızgınlığı, Whig yönetiminin her yeni eylemiyle -İrlanda Baskı Yasası, 10 Saatlik Tasarı'nın reddi, sendikalara yönelik saldırılar, Yoksul Yasası'nı Değiştiren Yasa- tazeleniyordu.

"Reform Tasarısı'nın kabul edilmesinden önce" diye yazıyordu 1836'da:

> orta sınıfların emekçilerle bir duygu yakınlığına sahip olduğu sanılıyordu. Bu kuruntu geçmiştir. İrlanda Baskı Yasası'na kadar zar zor dayanmış, Açlık Yasası'nın kabul edilmesiyle tamamen ortadan kalkmıştır. Hiçbir çalışan insan, bundan sonra hiçbir zaman kâr-taciri yasa koyucundan adalet, ahlâk ya da merhamet beklemeyecektir.[194]

Kendisi de orta sınıf kültüründen iltica etmiş birisi olarak, kendi sınıfı hakkında, bu sınıfın hizmetçi sınıflar hakkında yaptığı

191 *Bronterre's National Reformer*, 7 Ocak 1837. Aslında O'Brien Dublin Barosu'na kayıtlı bir hukukçuydu.

192 *Destructive*, 9 Mart 1833.

193 O'Brien, *a.g.e.*, s. xv, xx. O'Brien için bkz. G.D.H. Cole, *Chartist Portraits* (1941), Bölüm IX; T. Rothstein, *From Chartism to Labourism* (1929), s. 93-123; Beer, *a.g.e.*, s. 17-22.

194 *Twopenny Despatch*, 10 Eylül 1836.

misafir odası gevezeliklerini taklit eden bir üslûp içinde yazmaktan özel zevk alırdı: "Orta sınıfların uğraşları ve alışkanlıkları esas itibariyle aşağılayıcıdır. Onların hayatı, zorunlu olarak düşük kurnazlık ve spekülasyon hayatıdır..."

> Bu iki sınıf hiçbir zaman çıkar ortaklığına sahip olmamıştır ve hiçbir zaman olmayacaktır. En az işi yapmak, bunun karşılığında alabileceği en çoğu almak çalışan adamın çıkarınadır. Aracı adamın çıkarı, o adamdan alabileceğinin en çoğunu almak ve bunun karşılığında en azı vermektir. O zaman onların karşılıklı çıkarları, dövüşen iki boğanınki kadar birbirine doğrudan karşıtır.

Ve oldukça yetenekli bir şekilde ultra-Radikalizmin geleneğini, Owencilikle bir araya getirerek hedefleri siyasî devrim, mülk sahibi sınıfların mülklerine el konulması ve Owenci topluluklar ağı olan bir devrimci sosyalizme yönelmeyi amaçlamıştır:

> Southey'in "devrimlerin devrimi" dediği bir şeye sahip olmalıyız; öyle bir şeye ki, Fransa'da Robespierre ve St. Just'un 1794 başında öngördüklerine benzer bir şeye; yani zenginliğin dağıtıldığı bütün kurumların tamamiyle yıkıldığı bir şeye... Mülkiyet -mülkiyet- hedefimiz bu olmalıdır. Mülkiyet kurumunda değişiklik yapılmadan, hiçbir ilerleme kaydedilemez.

Böyle bir devrim (o umuyordu) erkekler için genel oy hakkının elde edilmesinden hemen sonra, şiddete başvurmaksızın, gelecekti: "*Azınlığın yasalarından* şimdiki eşitsizlikler fışkırmıştır; çoğunluğun yasalarıyla bunlar yıkılacaktır."[195]

Tarihçiler bugün, O'Brien'ın Reform sonrası Whig yönetimini "orta sınıf"ın çıkarlarıyla çok kabaca özdeşleştirmesini kuşkusuz kabul etmeyeceklerdir.[196] (Tahıl Yasaları'nın ilgası için sürdürülen uzun mücadelenin göstereceği gibi, Eski Ahlâksızlığın daha fazla direnme gücü vardı.) Ne de, işçi sınıfının yeni bilincinin temsilci-

---

195 *Destructive*, 9 Mart, 24 Ağustos 1833; *People's Conservative; and Trade's Union Gazette*, 14 Aralık 1833.

196 O'Brien'ın kendisi de, 1840'larda Chartist hareketle orta sınıfın kimi unsurları arasında bir ittifak olanağı doğduğunda, öfkeyle "orta sınıf"ı bütünüyle dışlayışından pişman olmuştur. Bkz. Beer, *a.g.e.*, II, s. 126.

si olarak (kendi kökeni orta sınıf olan) yalnızca bu kuramcıyı seçmek de uygundur. Ama aynı zamanda O'Brien hareketin kıyısındaki bir eksantrik olmaktan da çok uzaktı. *Poor Man's Guardian*'ın ve diğer süreli yayınların editörü olarak büyük ve giderek büyüyen bir işçi sınıfı kitlesine hitap ediyordu; daha sonra Chartism'in "Öğretmeni" unvanını kazanacaktır. Onun yazıları, 1830'ların başında pek bol olan ajitasyonlar içinde merkezî bir yer işgâl eden ve eski demokratik talepler, toplumsal ajitasyonlar (Yeni Yoksul Yasası'na ve Fabrika Reformu'na), Owenciliğin komüncü deneyleri, sendikaların sendikal mücadeleleri arasında bağlantı sağlayan bir çizgiydi. O'Brien, savaş sonrası yıllarda, Cobbett ve Wooler kadar, zamanının güvenilir bir sesiydi.

Kuşkusuz çalışan insanların çoğu için Reform Tasarısı konusundaki hayal kırıklığı daha az kuramsal biçimlerde kendini gösterdi. Bir şeyin değeri kullanılınca anlaşılırdı. Bu kullanımı, izleyen Genel Seçimler'de Leeds'deki mücadeleye ilişkin kimi olayların mikrokozmozunda görebiliriz. Daha önce Brougham lehine nüfuzunu Yorkshire üyeleği için kullanmış olan Baines burada da Whiglerin yararına Leeds'deki en büyük işverenlerden birisi olan Marshall ile Macaulay'ı (ya da "Bay Mackutsal"ı, günlüğünde sözünü ettiği Whig dükkân sahiplerinin kuyruğu olarak) öne çıkardı. Macaulay Reform Tasarısı uzlaşmasının en kendini beğenmiş ideologlarından birisiydi. Torylerin "görünüşte temsil" doktrinini yeni terimlerle ifade ediyordu:

> Yukarı ve orta sınıflar insan soyunun doğal temsilcileridir. Onların çıkarları, bazı konularda, daha yoksul olan çağdaşlarınınkiyle çelişebilir ama gelecek olan sayısız nesillerin çıkarlarıyla aynıdır.

"Zenginliğin dağılımındaki eşitsizlik herkesin dikkatini çekmektedir" diye yakınıyordu, ama bu arada "bu eşitsizliğin bütün sınıfların iyiliği için gerekli olduğunu inkâr edilemez bir şekilde ispatlamış olan nedenler aynı ölçüde dikkat çekmiyor." Bay Marshall onunla eşit düzeyde bir kuramcı değildi ama bir Radikal seçim belgesine inanmak gerekirse, ailesi olan bir adam için haftada 12 şilinin iyi bir ücret olduğunu düşünüyor ve çalışan sınıfların göç ederek durumlarını iyileştirebileceklerine inanıyordu, ve:

> Bay Marshall'ın fabrikasında 9 yaşında bir çocuk çırılçıplak soyulmuş, demir bir direğe bağlanmış ve bayılana kadar kayışla merhametsizce dövülmüştü.[197]

Öte yandan Tory aday, 10 Saat Hareketi'nin parlamentodaki önde gelen sözcülerinden Sadler'di. Oastler, çocuk işgücüne karşı ateşli kampanyasını, Kısa-Süre Komiteleri'yle iki yıl önce başlatmıştı. Şaşılası "York Yürüyüşü" bir önceki Nisan'da yer almıştı; ve (Owenci ajitasyon gibi) 10 Saat ajitasyonu Reform Tasarısı krizi boyunca duraksamadan devam etmişti. Dolayısıyla böyle bir mücadelede, Oastler'in *Leeds Mercury*'de fabrika sahiplerinin yaltakçı bir savunmasını yapmış olan Baines'e karşı Sadler'in yanında yer alması beklenebilirdi. Cobbett'ten de aynı şeyi yapması umulurdu. Gerçekten de Baines hakkında, dönemin onur kırıcı yayınlarının sınırlarını gösteren bir referans vermiştir:

> Bu, Brougham'ın büyük YALANCI POHPOHLAYICISI... kamusal özgürlüklere Avam Kamarası'ndaki elli kişinin yapabileceğinden daha fazla zarar verebilecek en azından bir kişiyi parlamentoda bulundurmaya her zaman büyük gayret göstermiştir; bu şişirilmiş, ihtiraslı, ilkesiz pohpohlayıcı, son yirmi yıldır Yorkshire'i boş umutlar vererek aldatmıştır...[198]

Dolayısıyla Sadler'in arkasında bir Tory-Radikal ittifakı oluşması kaçınılmazdı. Nonkonformist "dükkân aristokrasisi"nin oylarının da "Hemşehrimiz Bay Marshall ile İskoç Bay Mackholy'e (Kutsalmack) gitmesi aynı şekilde kaçınılmazdı (günlük yazarımızın ifadesiyle):

> ...Sadler'e gelince hiçbir zaman herhangi bir hayırlı iş yapmamıştır, ne de yapacaktır... çünkü her zaman Leeds Şehri'nin sakinlerini rahatsız edecek bir şeyler bulma eğiliminde olmuştur... şehrin Sakinlerine binlere malolan ve Burthen'in esas itibariyle Dükkân Sahipleri ve benim orta sınıf halk dediğim insanların tepesine çökmesine yol açan İyileştirme Yasası'nın ilk destekleyicilerinden olmuştur... Yönetici

197 J.R.M. Butler, *a.g.e.* s. 262-265; *Cracker*, 8 Aralık 1832.

198 *Political Register*, 24 Aralık 1832. Cobbett, Yorkshire'in eski *county* temsilcisi Wilberforce'u anımsatmaktadır.

> Partilerimizden birisinden olduğu doğrudur ama bu onu iyi yapmaz...[199]

Leeds'deki işçi sınıfı Radikalleri kendi bağımsız örgütlerini ve basınlarını korumuşlardır. "İyi haberde ve kötü haberde bir araya gelmiş olan"; "...mevsim içinde ve mevsim dışında hazır olan" Leedsli insanlar, şimdi, (kendi ifadelerine göre) Mayıs günlerinde büyük kalabalıklara hitap eden ve Reform ya da barikat sözü veren adamın ihanetine uğruyorlardı:

> Baylar Marshall ve Macaulay... hem kilisede hem de devlette her türden ve boydan Reforma çok sıcak bakabilirler; kendi tekellerinin dışındaki tüm tekellerin kaldırılmasından yana da olabilirler; ama Leedsli çalışanlar hatırlasınlar ki, eğer onlara destek verirlerse, onlar yasama gücünü çalışanların düşmanlarının eline teslim etmek için ellerinden geleni yapacaktır.

Buna ek olarak Radikaller, aristokratik çıkarlarca kullanılan eski seçim rüşveti ve etkileme biçimlerinin, şimdi imalatçı çıkarlarının hizmetinde aldatıcı pekçok yeni biçim kazandığını ilân ediyorlardı. İşçilerin oyları olmasa da, 10 Saat konusunda Sadler lehine yapılan gösterilerin etkilerini kırmak ve seçim kürsülerinde fabrika çalışanlarının Marshall ve Macaulay'dan yana olduklarını açıklamaları için büyük çabalar sarf edilmiştir:

> Pazartesi günü Meydan'da hazır bulunmaları ve Orange adaylar için ellerini kaldırmaları yönünde kesin emir almış bir düzineden fazla fabrikanın çalışanını sayabiliriz... Herbirine meydanda, sayım yapacaklara yüksek katılımı göstermek amacıyla, ağıla girmiş koyun sürüleri gibi bekleşecekleri, etrafı gözetmenler, kâtipler ve öteki hizmetçilerle çevrilmiş yerler ayrılmıştı.

Bu olayda seçim meydanındaki sahne bir ayaklanmaya dönüştü ve Oastler ve 10 Saatçiler "kaçan portakalların kalın kafalarına hasır parçaları fırlattılar". Sadler sandıkta yenilince, 1792 yılında

199 MS. Ayrey'in Mektup Defteri (Leeds Araştırma Kütüphanesi).

Paine'in kuklasının kralcılarca yakıldığı yerde Marshall ve Macaulay'ın kuklaları yakıldı.[200]

Leeds'deki bu 1832 seçiminin önemi yerelliğinin ötesindeydi. Bütün ülkedeki fabrika reformcularının dikkatini, kuzeydeki kasabalardan gelen binlerce imzalı Sadler lehindeki bildiriler üzerine çekmişti. 1832'den sonraki yeni hava tartışma götürmez. Bütün imalatçı yörelerde, Tasarının bizzat kendi hükümleri ile çok dikkatli bir şekilde tanımladığı bir sınıfın yeni bilincini teyid eden yüzlerce deneyim söz konusuydu. 1834 yılında Dorchester işçilerinin sürülmesini onaylayan ("sendikalı fabrika çalışanlarının bütününe yönelik bir darbe")[201] ve "belge" ile lokavtla (hem siyasal hem de ekonomik anlamda) şiddeti ve işin önemini henüz çok az kavramış olan sendikaları parçalama mücadelesini başlatan işte bu "reform geçirmiş" Avam Kamarası'ydı. Patronların manifestosuna karşı Yorkshire Sendikası kendi manifestosunu yayınladı:

> Patronların savaş çığlıkları yalnızca seslendirilmiyor, ama savaşın tahribatı; özgürlüğe karşı savaşın, düşünceye karşı savaşın; adalete karşı savaşın; ve hiçbir haklı nedeni olmayan savaşın...

Leedsli bir sendikacı, "Siyasal Birlikleri, kendi amaçlarına hizmet ettirebildikleri zaman pohpohlayan aynı adamlar, şimdi Sendikaları parçalamaya çalışıyorlar" diyordu:

> Daha önceki gün çok sayıda fabrika çalışanı, Reform Tasarısı'nı taşımak üzere Wakefield'daki West Riding mitingine götürülmüşlerdi. O zaman, şimdi sendikaları kapatmaya girişen aynı kişiler, aksi halde bu ülkenin aristokrasisinden elde edilemeyeceğini bildikleri siyasî reformu, sayıların gücünden yararlanarak gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Bu şekilde elde edilen o reform, onlara ahlâksızlığın ve zulmün ellerini kaçınılmaz olarak güçlendiren araçlar olarak görünmektedir.[202]

---

200 *Cracker*, 8, 10, 11 Aralık 1832. Ayrıca bkz. A. Briggs, "The Background of the Parliamentary Reform Movement in Three English Cities", *a.g.e.*, s. 311-314; E. Baines, *Life*, s. 164-167; C. Driver, *Tory Radical*, s. 197-202.

201 Daha sonra önemli bir Chartist lider olacak, Leedsli yünlü dokumacısı William Rider'ın konuşması, *Leeds Times*, 12 Nisan 1834.

202 *Leeds Times*, 12, 17, 24 Mayıs 1834.

1832'den Chartism'e giden çizgi, "siyasal" ve "ekonomik" ajitasyonların birbirinin yerini aldığı gelişigüzel bir sarkaç değildi; aksine tek bir noktaya doğru yönelen eşzamanlı ve ilişkili hareketlerin bir araya gelmesiydi. Bu tek nokta ise "oy"du (rey). Chartist hareketin 1836 yılında "Altı Nokta"nın ilânı üzerine değil de, Reform Tasarısı'nın Kraliyet Onayı'nı elde ettiği anda başlamış olmasında bir anlam vardır. Taşradaki Siyasal Birliklerin pekçoğu dağıtılmıştı, ama "dükkân aristokrasisi" seçim sistemine karşı bir anda ajitasyona başladı.. 1833 Ocak'ında, *Working Man's Friend*, orta sınıf Radikalizminin kalesinin topa tutulmasının başarıldığını ilân edebiliyordu: "...PAÇAVRA TÜCCAR MONARŞİSİ'NİN bütün muhalefet ve düzenbazlığına karşı, Çalışan Sınıfların Orta İngiltere Birliği, o zamana kadar o ülkenin yanlış yönlendirilmiş halkı tarafından kuruldu."[203] Birmingham Radikalizminin işverenlerle kalfaları aristokrasiye, Bankalar'a, Ulusal Borç'a ve "kâğıt-para sistemi"ne karşı birleştiren tipik ideolojisi çökmeye başlıyordu. Bir süre Attwood'un kendisi de, kısmen daha önce büyük vaatlerde bulunduğu birliklerine sadık kalmak endişesinden, yeni akıma kapıldı. Bir kez daha Newhall Hill'de (Mayıs 1833) 180.000 kişinin katıldığı iddia edilen dev bir gösteri düzenlendi ve burada şu görüşler ifade edildi:

> ...iktidara gelmelerinde önemli ölçüde etkili olan taraflara karşı, şimdi ortaya koymuş oldukları ihanete karşı tiksintilerini ifade etmek üzere ortak bir nefret duygusuyla toplandılar...

Katılanların sayısı Walsall'dan gelen madenciler, Wolverhampton'dan gelen demirciler ve Dudley'den gelen parça başı işçileriyle kabarmıştı. Birmingham'ı Chartist bir metropol yapacak olan radikalleşme süreci başlamıştı.[204]

Ancak bu yenilenen ajitasyonun içeriği öyle idi ki, burada oy "çok daha fazla" anlam ifade ediyordu ve o nedenle esirgenmişti. (1833'ün Birmingham'ı 1831'in Birmingham'ı değildi; burası şimdi Adil Emek Değişimi'ne, sosyalist İnşaatçılar Sendikası'na ev sahipliği yapıyordu ve *Pioneer*'in yönetim yeri buradaydı.) Bu ve bun-

203 *Working Man's Friend and Political Magazine*, 5 Ocak 1833.

204 *Report of the Proceedings of the Great Public Meeting &c*, 20 Mayıs 1833.

dan sonraki onyılın işçileri için oy, gözlerimiz bir yüzyıldan beri "iki-partili parlamenter siyasetin" dumanı ile karardığı için, değerini bizim anlamamızın zor olduğu bir semboldü. Her şeyden önce *egalite* [eşitlik] anlamına geliyordu: vatandaş olmamn, kişisel onurun ve değerin eşitliği. "Tuğlanın, harçın ve toprağın yerine İNSAN temsil edilmelidir" diye yazıyordu bir risale yazarı ve "zavallı, sözde özgür doğmuş İngiliz'in, siyasal toplumda en değerli haktan böylesine geniş çapta yararlandırılmamasına" hayıflanıyordu."[205] "Çalışan milyonlar" diye yazıyordu George Edmonds;

> "biz biz olalım bir daha hiçbir zaman bebek-gösterilerinde, Belediye Başkanı'nın bir penilik resim gösterilerinde, zencefilli çörek törenlerinde, bu ulusal aptallıkların suç ortağı olarak bulunmayalım. Bırakalım ucuz ve bayağı aktörler kendi kendilerine eğlensinler.

"Eskinin yaban İrlandalı'sı gibi, Britanyalı milyonlar, çok uzun süredir yönetimlerin sosyal korumasından küstahça mahrûm bırakılmıştır":

> Ben şimdi temsil edilmeyen milyonlarca yurttaşımın, Yaban İngiliz'in, 19. yüzyılın özgür doğmuş kölesinin düşüncelerini dile getiriyorum.[206]

Ancak, Owenci ve Chartist yıllar bağlamında oy hakkı talebi, daha ileri talepler anlamına da geliyordu: çalışan insanlar, yaşam ve çalışma koşullarında *toplumsal kontrolü* sağlamanın yeni yollarına uzanıyorlardı. İlk önce ve kaçınılmaz olarak, işçi sınıfının dışlanması, her türlü siyasal eyleme karşı bir karşıt dışlamayı tahrik etti. Owen, siyasal Radikalizme uzak durarak, uzun süredir bunun zeminini hazırlamıştı. Ancak 1832 sonrasında genel sendikalizme geçişle bu siyaset karşıtı önyargı yalnızca dingin bir hal almadı, kavgacı, militan ve hattâ devrimci bir nitelik kazandı. Bu yılların siyasal düşüncesinin zenginliğini incelemek bizi genel sendikacılığın tarihine -ve aslında Chartism'in ilk yıllarına- düşündüğümüzden daha fazla sokar. Bu yıllar Benbow'un, "Büyük Ulusal Tatil" nosyonunu endüstri yörelerinde yaymaya çalıştığı;

205 "I.H.B.L.", *Ought Every Man to Vote?* (1832).

206 G. Edmonds, *The English Revolution* (1831), s. 5, 8.

bu hareket içinde matbaa işçisi John Francis Bray'in, Hodgskin'in düşüncelerini Leedsli zanaatkârlara konferanslarla aktardığı ve daha sonra *Emeğin Yanlışları ve Emeğin Sağlığına Kavuşturulması* adıyla kitap olarak yayınladığı; İnşaatçılar Sendikası'nın ve Birleşik Sendikalar Büyük Ulusal Birliği'nin doğup battığı; Doherty ve Fielden'in 8 Saatlik İşgününe çözüm olarak Genel Grevi önerdiği "Ulusal Diriliş Derneği"ni kurduğu yıllardı. Owenci komüncüler, çocukların bakımı, cinsler arasındaki ilişkiler, eğitim, barınma ve sosyal politika konularında kavram ve deney olarak geleceği haber veren ilerlemeler kaydediyorlardı. Üstelik bu fikirler yalnızca sınırlı bir entellektüel grup içinde yayılmıyor, fakat inşaat işçileri, seramikçiler, dokumacılar ve zanaatkârlar, bir süre için de olsa, bu d.nemeleri gerçekleştirme yolunda geçimlerini tehlikeye atıyorlardı. Pekçoğu okuyucusundan kesin taleplerde bulunan kum gibi kaynayan değişik süreli yayın, gerçek bir işçi sınıfı kitlesine hitap ediyordu. Yorkshire ve Lancashire arasında Penninelerde tecrit olmuş Colden Vadisi'nin ipekli fabrikalarında Owenci dergiler okunuyordu.

Bu yıllarda tekrar tekrar ortaya atılan yalnızca iki temadan söz edilebilir. Birincisi enternasyonalizmdir. Bu hiç kuşku yok, Radikallerin hiçbir zaman unutmadıkları eski Jakoben mirasın bir parçasıydı. Oliver, Thornhill Lees'de (1817) Leedsli kırpıcı James Mann ve bir başka devrimci ile randevulaştığında, onların söyleminden "Brezilya'dan gelen son haberlerin, onları her zamankinden daha çok umutlandırmış göründüğünü" keşfetmişti.[207] Cobbett süreli yayınlarına son haberleri ekleyecek zamanı hep bulurdu:

> Sizlere BELÇİKA halkının, *sıradan insanların, muazzam vergiler ödemeleri* için kendilerini zorlayan *Hollanda ordusunu* yenmiş olduklarını belirtecek kadar yerim var. Bunlar harikulade haberler.[208]

1830 Fransız Devrimi'nin halk üzerinde muazzam bir etkisi olmuştu; yalnızca Londra'lı Radikalleri değil, uzak endüstri köylerindeki işçi sınıfı reformcularını da ateşlemişti. Polonya bağımsız-

207 Oliver'in Öyküsü, H.O. 40.9.

208 *Two-Penny Trash*, 1 Ekim 1803.

lık mücadelesi işçi sınıfı basınında endişe ile izlenmişti. Julian Hibbert, Lyonlu dokumacıların başarısız sonuçlanan ayaklanmasını, Spitalfields'deki dokumacılara benzeterek Rotunda'da onlar için bir destek oylaması yaptırmıştı. Owenci hareket içinde bu siyasal gelenek, toplumsal ve sınıf dayanışmasını kucaklayacak biçimde genişletilmişti. 1833 yılında, "Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika Kıtalarının Hükümet ve Halklarına" hitaben "Büyük Britanya ve İrlanda Üretici Sınıflarının Manifestosu" adıyla ve "Büyük İnsanlık Ailesinin Fertleri..." diye başlayan bir bildiri yayınlanmıştı. Aynı yılın sonlarına gelindiğinde, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın sendikacıları arasında bir tür ortaklık kurulması sorunu tartışılmaya başlanmıştı bile.[209]

Diğer tema, sanayi sendikalizmi temasıydı. Marx'ın henüz ilk gençlik yıllarında olduğu bir dönemde, kapitalist ve sosyalist ekonomi politik arasındaki savaş, (en azından geçici olarak) İngiliz sendikacılarının kafasında kazanılmıştı. Kazananlar Hodgskin, Thompson, James Morrison ve O'Brien; kaybedenler ise James Mill ve Place'ti. "Sermaye nedir?" diye soruyordu bir yazar *Pioneer*'de. 'Biriktirilmiş emektir!' diye bağırıyordu M'Culloch... Kimden ve neden biriktirilmiştir? Biçarelerin giyeceğinden ve yiyeceğinden."[210] Böylelikle, "yönetimlerin sosyal korumasından küstahça mahrûm bırakılmış" işçiler aşama aşama bir sendikalizm ya da "Ters Çevrilmiş Masonluk" teorisi geliştiriyorlardı.[211] "Sendikalar yalnızca daha az çalışma ve daha fazla ücret için grev yapmayacaklar" diye yazıyordu, "İnşaatçılar Sendikası'nın bir Üyesi";

> fakat eninde sonunda ÜCRETLERİ LAĞVEDECEKLER, kendilerinin patronları olacaklar ve birbirleri için çalışacaklardır; emek ve sermaye bir daha hiç birbirinden ayrılmayacak, çalışan erkeklerin ve çalışan kadınların ellerinde bir daha ayrılmayacak şekilde birleştirilecektir.

Sendikalar kendi aralarında siyasal iktidar sorununu çözebilirlerdi; doğrudan atölyelerden ve fabrikalardan seçilen, çalışan sınıflardan oluşan bir "Parlamento": "Locales Delegelerini yerel

209 Bkz. *Destructive*, 7 Aralık 1833.

210 *Pioneer*, 13 Ekim 1833.

211 *Man*, 13 Ekim 1833.

meclislerden, bölge meclislerine, bölge meclisleri de Ulusal Meclise gönderir. Buralarda Genel Oy Hakkı, Yıllık Seçimler ve seçilmek için hiçbir mülkiyet koşulu aranmadan, derhal."[212] Bir tür Meslekler Parlamentosu (*Pioneer*'de) fikri geliştirilmişti:

> mevcut Avam Kamarası'nın yerini alacak ve ülkenin ticari işlerini, endüstrinin birliklerini oluşturan mesleklerin isteklerine göre yönetecek bir Meslekler Parlamentosu. Bu yükselme merdiveniyle genel oya ulaşacağız. Localarımızda başlayacak, genel birliğimize yaygınlaştırılacak, mesleklerin yönetimini kucaklayacak ve nihayet tüm siyasal iktidarı yutacak.[213]

Bu vizyon, 1834 ve 1835'in korkunç yenilgilerinde, neredeyse bulunur bulunmaz, kaybedildi. Ve rüzgârı yeniden yakaladıklarında, işçiler siyasal iktidarın anahtarı olarak oya döndüler. bir şeyler kaybedilmişti: ama Chartizm toplumsal kontrolle ilgili bu düşünceyi ve bunu sağlamanın aracı olarak da oyu hiç unutmadı. Bu yıllar, zanaatkârın tipik dünya görüşünden, "alnının teriyle" hayatını bağımsız olarak kazanma arzusundan, yeni bir dünya görüşüne, yeni üretim araçlarıyla daha iyi bağdaşabilen ama sınıfın toplu gücünü şu topluluk ya da bu kooperatif derneği ile; piyasa ekonomisinin kör işleyişi üzerinde kontrol kurulmasıyla, şu yasal kararlar, bu yoksulları rahatlatacak önlemlerle çevreyi insanileştirmede kullanacak bir dünya görüşüne geçildiğini gösterir. Ve her zaman açık değilse de, üstü kapalı olarak dünya görüşlerinde tehlikeli bir inanış vardı: üretim kâr için değil *kullanım* için yapılmalıdır.

Bu kollektif öz-bilinç, pekçok bakımlardan daha insancıl bir şekilde kavranabilecek eski hayat tarzının yıkılması karşısında, gerçekten de Sanayi Devrimi'nin sağladığı büyük manevi bir kazançtı. Bu 1832'nin Britanya işçi sınıfı, belki de eşi bulunmaz bir oluşumdu. Sermaye birikimine yavaş, azar azar yapılan eklemeler, Sanayi Devrimi'nin hazırlığının yüzlerce yıl geriye gittiği anlamını taşımaktadır. Tudor zamanından itibaren bu zanaatkâr kültürü, teknik ve toplumsal değişimin her aşamasıyla daha karmaşık bir hal almıştır. Delaney, Dekker ve Nashe; Winstanley ve Lul-

212 *Man*, 22 Aralık 1833.

213 *Pioneer*, 31 Mayıs 1834.

burne; Bunyan ve Defoe, hepsi zaman zaman bu kültüre hitap etmişlerdir. 17. yüzyılın deneyimleriyle zenginleşerek, anlattığımız entellektüel ve özgürlükçü gelenekleri 18. yüzyıl boyunca taşıyarak, yardım dernekleri, meslek kulüplerinde kendi karşılıklılık kültürlerini geliştiren bu insanlar, köylülükten yeni endüstri şehirlerine bir nesilde geçmemişlerdir. Sanayi Devrimi'nin deneyimini, kendisini ifade edebilen, özgür doğmuş İngilizler olarak yaşamışlardır. Zindanlara gönderilenler İncil'i kendilerini yargılayanlardan daha iyi biliyor; Van Diemen'in Ülkesine sürgüne gönderilenler, yakınlarından Cobbett'in *Register*'ini arkalarından göndermelerini istiyor olabilirlerdi.

Bu belki de İngiltere'nin tanıdığı en seçkin halk kültürüydü. Metal, ağaç, seramik ve tekstil üzerine çalışan işçilerin, ilkel aletlerle ortaya koydukları inanılmaz hünerler ve atadan kalma "sırlar"a dayanan muazzam bir beceri çeşitliliği olmasa, Sanayi Devrimi'nin buluşları, tasarlama aşamasının ötesine zor geçerdi. Zanaatkârın ve kendi kendini eğiten insanın bu kültüründen hayranlık duyulacak nitelikte, pekçok mucit, örgütçü, gazeteci ve siyasal kuramcı çıkmıştır. Bu kültürün geriye dönük ya da tutucu olduğunu söylemek kolaydır. Zanaatkârların ve parça başı işçilerinin, elli yıldan fazla süren büyük ajitasyonlarının bir yönünün, proletaryaya dönüşmeye karşı gösterdikleri *direnç* olduğu da yeterince doğrudur. Bununla birlikte, bu davanın kaybedildiğini anladıklarında, 1830'larda ve 1840'larda yeniden ortaya çıkmışlar ve yeni ve yalnızca hayal edilebilecek toplumsal kontrol biçimlerini aramaya başlamışlardır. Bütün bu süre boyunca, bir sınıf olarak, kendi topluluklarında ayrıma tâbi tutulmuşlar ve ezilmişlerdir. Ancak karşı devrimin ezmek istediği şey, çok daha kararlı bir şekilde yeraltının yarı-legal kurumlarında gelişmiştir. Yöneticilerin baskısı ne zaman gevşese, insanlar küçük atölyelerden ve dokumacı köylerinden çıkmışlar ve yeni talepler dile getirmişlerdir. Onlara hiçbir hakları olmadığı söylenmiştir; ama onlar özgür doğduklarını bilmişlerdir. Süvariler mitinglerine saldırmış ve kamusal toplantı hakkı kazanılmıştır. Risaleciler zindanlara atılmış ve zindanlardan risalelerinin devamını sağlamışlardır. Sendikacılar tutuklanmış ve hapishaneye sendikanın flamaları ve bando eşliğinde götürülmüşlerdir.

Bu şekilde ayrıma tâbi tutuldukları için kurumları alışılmamış bir dayanıklılık ve esneklik kazanmıştır. Sınıf ayrıca İngiliz hayatında alışılmadık bir yankılanım bulmuştur: okullarından dükkânlarına, şapellerinden eğlencelerine her şey bir sınıf savaşı alanına dönüştürülmüştür. Bunun izleri hâlâ vardır, ama dışarıdan olanlarca her zaman anlaşılamamaktadır. Eğer toplumsal hayatımızda bir parça *egalite* geleneği varsa, bunda çalışan insanın sınıf bilincinde riayetin yerinin az olmasının rolü vardır. "Yetimleriz biz, ve toplumun gayrimeşrû çocuklarıyız" diye yazıyordu James Morrison 1834 yılında.[214] Bu, teslimiyet değil, gururun ifadesiydi.

Bu yıllarda çalışan insanlar bunu defalarca şöyle ifade ettiler: "bizi alet, ya da araç ya da makine yapmak istiyorlar". El tezgâhı dokumacılarını araştıran bir parlamento komisyonuna (1835) ifade veren bir tanıktan, Reform Tasarısı hakkında arkadaşlarının görüşünü belirtmesi istenmişti:

> Soru. Çalışan sınıflar bu değişiklik yapıldıktan sonra ülkenin kurumları hakkında daha fazla tatmin olmuşlar mıdır?
>
> Cevap. Olduklarını sanmıyorum. Onlar Reform Tasarısını, orta ve yukarı sınıfları yönetime dahil etmek ve kendilerini Hükümet'in arzusuna göre çalışacak bir makine olarak Hükümet'in eline bırakmak üzere tasarlanmış bir önlem olarak görmektedirler.

Bu tür adamlar günlük hayatlarında Faydacılıkla karşılaştılar ve onu gözü kapalı olarak değil, akıl ve manevi tutku ile geriye püskürtmeye çalıştılar. Makinelerle değil, endüstri kapitalizminin bünyesinde var olan sömürücü ve baskıcı ilişkilerle savaştılar. Bu aynı yıllarda Faydacılığın büyük Romantik eleştirisi, tamamen farklı bir kulvarda ama paralel yürüyordu. William Blake'ten sonra hiçbir başka beyin iki kültüre egemen değildi, ne de iki geleneği birbirine tercüme edebilecek dehaya sahipti. "Yeni ahlâki dünya"yı açıklamayı öneren Bay Owen'in kafası karışıktı. Wordsworth ve Coleridge ise kendi büyüden kurtulma tabyalarının arkasına çekilmişlerdi. Dolayısıyla bu yıllar kimi zaman, devrimci bir kafa tutuş değil de hem Romantik hem de Radikal sanatkârın

214 *Pioneer*, 22 Mart 1834; Bkz. A. Briggs, "The Language of 'Class' in Early Nineteenth Century England", *a.g.e.*, s. 86.

Dünya Malına Düşkün Adamın doğumuna karşı çıktığı bir direniş hareketi görünümü ortaya koyar. Her iki geleneğin bir kesişme noktasında birleşememesi sonucu bir şeyler kaybedilmiştir. Neler kaybedildiği konusunda emin olamayız; çünkü bizler de kaybedenler arasında bulunuyoruz.

Bununla birlikte çalışan insanlar yalnızca ebediyetin kaybedilmiş onbinleri olarak görülmemelidir. Onlar ayrıca, elli yıl süreyle ve emsalsiz bir azimle Özgürlük Ağacı'nı büyütmüşlerdir. Onlara cesaret kültürünün bu yılları için teşekkür edebiliriz.

BİBLİYOGRAFYAYA İLİŞKİN NOT

Yazma kaynaklardan seçici olarak ve özellikle de kabul edilmiş öyküleri yeniden incelemenin bana akıllıca göründüğü noktalarda yararlandım. *Public Record Office*'de en değerli kaynaklar *İçişleri Bakanlığı Belgeleri* (H.O.) özellikle 40 ve 42'nci seriler; Londra Yazışma Derneği'ne, yiyecek ayaklanmalarına vs. ilişkin çeşitli dosyalar, *Privy Council Belgeleri*'ne (P.C.) ve kimi zaman Devlet mahkûmlarına karşı (muhbirler, raporlar, tanıklıklar ve ele geçirilen mektuplar vs. gibi belgelerden) Kraliyet için hazırlanan özetlerin bulunduğu *Hazine Belgeleri*'ne (T.S.) başvurdum. British Museum'da *Place Koleksiyonu*'na (Add. MSS.) da başvurdum ve Place'in "Otobiyografi"sinden, Londra Yazışma Derneği'nin Tutanak Defterleri'nden ve Mektup Defterleri'nden, Hardy, Richter, Lemaitre ve Oxlade'in Londra Yazışma Derneği tarihinin çeşitli yönlerine ilişkin notlarından; Place'in Spence'in hayatına ilişkin notlarından, 1816-1820 yıllarına ilişkin notlarından ve Lovett'in Çalışan Sınıflar ve Diğerleri'nin Ulusal Birliği'nin tarihine ilişkin notlarından çok yararlandım. Metnin içinde Place'in tarihi malzemesinin niçin ihtiyatla ele alınması gerektiğini açıkladım.

Fitzwilliam Belgeleri, şimdi Sheffield Araştırma Kütüphanesi'nde bulunan büyük Wentworth koleksiyonunun bir parçasıdır. Earl Fitzwilliam'ın kamusal işlerine ilişkin yazışmaların bazısını ve West Riding'in en üst yöneticisiyken Yorkshireli yargıçlardan ve diğer muhbirlerden gelen raporları içerir. Erken 1790'lar, 1801-1803 yılları ve Luddculuk için ilginç olan D 44, 45 ve 52'nci serilerden yararlandım. Luddculuk konusunda iki kaynak daha yararlı olmuştur. *Radcliff Belgeleri*, Sir Joseph Radcliff tarafından saklanmış kimi yazışmaları, olağanüstü aktif ve Yorkshireli Luddculları mahkeme önüne çıkardığı için bu hizmeti karşılığında şövalyelik unvanı kazanan Huddersfieldli bir yöneticinin yazışmalarını içermektedir. Yazma kaynaklar, Harrogate, Rudding Park'ta oturan aileden Yüzbaşı J.B.E. Radcliff'in koruması altındadır ve Ulusal Arşivler Kütüğü'nde kayıtlıdır. *Makineli Örücüler Komitesi Belgeleri*, 1814 yılında

ele geçirilmiştir ve halen Nottingham Şehir Arşivi'ndedir. 1812-1814 yıllarını kapsamaktadır ve takdire değer hacimde bir kısmı *Records of the Borough of Nottingham 1800-1832* adıyla yayınlanmıştır (1952). Belli başlı yazma kaynaklarım bunlardır.

Metinde zikredilen zor bulunabilen risale, süreli yayın vs.'nin büyük bir kısmı British Museum'da ya da John Rylands Kütüphanesi'ndedir (Manchester). Anlattığım elli yılda yayınlanan süreli yayınları yoğun bir şekilde izlemek mümkün olmamıştır ve bu nedenle, bir kez daha, gazete ve süreli yayınları belirli dönemler ve sorunlar üzerine ışık tutması amacıyla seçici bir şekilde taradım. Cobbett'in *Political Register*'ine, *The Times*'a, *The Leeds Mercury*'ye ve *The Nottingham Review*'a ve yeri geldiğinde diğer taşra gazetelerine sık başvurdum. Taradığım Jakoben, Radikal ve sendikacı ya da Owenci süreli yayınlar arasında şunlar yer almaktadır:

1790'lar için, Eaton'un *Politics for the People*; *The Patriot* (Sheffield); Thelwall'ın *Tribune*'u; *The Cabinet* (Norwich); Perry'nin *Argus*'u; *The Philanthropist*; *The Moral and Political Magazine*; *The Cambridge Intelligencer*; *The Sheffield Iris*. (1790'lara ilişkin en ilginç yazılar süreli yayın yazılarından çok risalelerdir.)

Savaşlar ve 1816-1820 yılları için: Flower'ın *Political Review*'u; Bone'un *Reasoner*'ı; *The Alfred*; *The Independent Whig*; Hone'un *Reformist Register*'ı; Sherwin'in *Republican*'ı; Sherwin'in *Political Register*'ı; *The Black Dwarf*; *The 'Forlorn Hope'*; *The Axe Laid to the Root*; *The People*; *The Political Observer*; *The Legişlator*; *The Briton*; *Duckett's Dispatch*; *The Gorgon*; *The Black Book*; *The Examiner*; *The Champion*; *The Cap of Liberty*; *The Medusa*; *The Manchester Observer*; *The White Hat*; *The Theological Comet or Free-Thinking Englishman*; *The Blanketteer*; Carlile'ın *Republican*'ı; *The Birmingham Inspector*; *Hunt's Address to the Radical Reformers*.

1820'ler ve 1830'lar için: *The Economist*; *The Mechanic's Magazine*; *The Trades Newspaper*; *The Artizan's London and Provincial Chronicle*; Carlile'ın *Prompter*'ı; Cobbett'in *Two-Penny Trash*'ı; *The Devil's Pulpit*; *The Voice of the People*; Dr. King'in *Co-operator*'u; *The Poor Man's Advocate*; *The Voice of the West Riding*; *The Poor Man's Guardian*; *The Working Man's Friend*; *The Radical Reformer*; *The Cosmopolite*; *The Cracker*; *The Crisis*; *The Destructive*; *The People's Conservative*; *The Man*; *The Pioneer*; *The Herald of the Rights of Industry*. Ayrıca (daha sonraki dönemler için) *Bronterre's National Reformer*; *The Social Pioneer*; *The Ten Hours' Advocate*; *The Labourer*; *The Northern Star*; *Notes to the People*.

Birinci kısmın kapak sayfasında Londra Yazışma Derneği'nce bastırılmış jetonların iki yüzünün resmi yer almaktadır. Bu tür pekçok - örneğin Hardy, Tooke ve Thelwall ile Daniel Isaac Eaton'u beraat ettiren jürilerin anısına bastırılanlar gibi jeton bastırılmıştır. Thomas Spence de pekçok başkalarını bastırmıştır. İkinci kısmın kapak sayfasında ağaçtan

blok baskı ile yapılmış, Lancashire'deki gizli Luddcu toplantılara (1812) girebilmek için bilet olarak kullanıldığı sanılan kaba bir kartın resmi yer almaktadır. Üçüncü kısmın kapak sayfasında ise Peterloo'nun galiplerini alaya almak için Cruikshank'ın çizdiği abide, William Hone ve George Cruikshank'ın *A Slap at Slop*'undan (1822) alınmıştır.

Son olarak (bu dönemi çalışan herkes gibi) kendilerine çok şey borçlu olduğum birkaç ikincil kaynaktan söz etmem gerekir. A. Aspinall, *The Early English Trade Unions* (1949), Birleşme Yasalarının yürürlükte olduğu dönem için, İçişleri Bakanlığı Belgeleri'nden derlenmiş mükemmel bir seçme sunmaktadır. G.D.H. Cole ve A.W. Filson, *British Working Class Movement: Select Documents* (1951) kaynak malzemenin daha geniş bir seçkisini sunarken; M. Morris, *From Cobbett to the Chartists* (1948) daha kısa bir seçki sunmaktadır. Cobbett'in *Political Register*'ine ulaşma olanağı bulamayanlar (*Rural Rides*, Everyman yayını olarak çıkmıştır) G.D.H. ve M. Cole'un başarılı bir şekilde derledikleri *The Opinions of William Cobbett* (1944) ve W. Reitzel'in *The Progress of a Ploughboy*'undan (1933) yararlanabilirler. Hem H.L. Jephson, *The Platform* (1892) hem de G. Wallas, *Life of Francis Place* (1898) Place'in elyazmalarından bol bol ama çoğu hiç de eleştirel olmayan bir yaklaşımla yaygın bir şekilde aktarmalar yapmışlardır. J.L. ve B. Hammond'un kitaplarından *The Skilled Labourer* (1919) olağanüstü önemini korumaktadır ve *The Village Labourer* (1911) da daha az önemli değildir. (*The Town Labourer* (1917) daha izlenimci bir çalışmadır.) M.D. George, *London Life in the Eighteenth Century* (1930); C.H. Clapham, *Economic History of Modern Britain* (Cambridge, 1927); S. ve B. Webb, *History of Trade Unionism* (1894: gözden geçirilmiş baskısı 1920); ve I. Pinchbeck, *Women Workers and the Industrial Revolution* (1930) başvuru kitapları olarak yerlerini almışlardır. Demokratik ve Radikal tarihin erken dönemleri için aynı ağırlıkta bir kitap yoktur; belki de giriş niteliğindeki en iyi çalışma, -her ne kadar Veitch'in İngiliz Jakobenleri inanç olarak çok sofu ve çok anayasacı olsalar da- G.S. Veitch, *The Genesis of Parliamentary Reform* (1913). Ve sonraki yıllar için W.D. Wickwar, *The Struggle for the Freedom of the Press* (1928) ve J.R.M. Butler, *The Passing of the Great Reform Bill* (1914). (S. Maccoby'nin ilginç çalışması *English Radicalism, 1786-1832* (1955), bu kitapta incelenen türden sorunlara ışık tutamayacak kadar, genelde parlamentoda olup bitenlere çok fazla ağırlık vermiştir.) Samuel Bamford'un *Passages in the Life of a Radical* (Heywood, 1841) ve William Lovett'in *Life and Struggles in Pursuit of Bread, Knowledge, and Freedom* (1876) -her ikisi de birbirini izleyen baskılar halinde yayınlanmıştır- her İngiliz'in okuması gereken kitaplardır. Bu tarihi daha geniş bir çerçeveye oturtmak isteyecek olanlar, E. Hobsbawm'ın *The Age of Revolution* (1962) ve Asa Briggs'in *The Age of Improvement*'ında (1859) Avrupa ve Britanya referans çerçevesi için mal-

zeme bulacaklardır. Bu arada E. Halevy'nin *England in 1815*'i (1924) erken 19. yüzyıl İngiliz tarihi için hâlâ en olağanüstü genel çalışma niteliğini korumaktadır.

Böylesine geniş bir dönemi ve pekçok konuyu ele alan bir kitapta eksiksiz bir bibliyografya vermeye kalkışmak ya pek iddialı görünür ya da yetersiz. Kitabın her bölümünde en uygun ikincil kaynakları dip notlarında göstermeye özen gösterdim; belli başlı birincil kaynaklarımı da aynı yerlerde göstermiş olduğumu umarım. Dolayısıyla okuyucunun hoşgörüsüne sığınmak ve özür yerine onu bir Spitalfields ipek dokuyucusunun şiirinin son dizeleri (Samuell Sholl'un *Historical Account of the Silk Manufacture* (1811)'den) ile başbaşa bırakmak zorundayım:

Tezgâhımın düzeni tümüyle bozuldu,
Kasnaklarımı şimdi kurtlar yemiş;
Maşalarım ve pedalların kırılmış,
Takozlarım artık tek bir vuruş bile yapmıyor;
Çözgüm hepten tozla kaplanmış,
Makaslarım ve tokmaklarım pastan çürümüş;
Tarağım ve çerçevem yıpranmış,
Çarkım şimdi bir tüyü bile döndürmüyor;
Mekiğim kırık, cam ipliğim tükenmiş,
My droplee's shot–my cane is done!*
...

(*) 19. yüzyıl dokuma tezgâhlarının parçalarına atıfla yazılan şiirin bu satırı, Türkçe karşılıkları bulunamadığı için çevrilememiştir.

TEŞEKKÜR

Elyazması kaynaklardan alıntı yapmama izin veren yetkililere ve kütüphanelere teşekkür etmeliyim. Public Record Office'deki telif hakkı Krallığa ait yayınlanmamış malzeme Majesteleri'nin Telif Hakları Bürosu Yöneticisi'nin izniyle kullanılmıştır. Wentworth Woodhouse Belgeleri (Fitzwilliam Belgeleri), Sheffield Şehir Kütüphanecisi'nin aracılığı ile Earl Fitzwilliam'ın ve Earl Fitzwilliam Wentworth Emlak Şirketi'nin izni ile aktarılmıştır. Ayrıca, British Museum Elyazmaları Koruyucusu (Place Koleksiyonu); Nottingham Belediye Meclisi (Makineli örücülerin belgeleri); Nottingham Halk Kütüphaneleri; Leeds Şehir Kütüphanecisi ve Yüzbaşı J.B.E. Radcliff'e (Radcliffe Belgeleri) teşekkürlerimi sunmalıyım. Ayrıca bu kurumların kütüphanecilerine ve görevlilerine ve Manchester, John Rylands Kütüphanesi, Manchester Merkez Araştırma Kütüphanesi, Norwich Merkez Araştırma Kütüphanesi, Brotherton Kütüphanesi (Leeds Üniversitesi), Bradford, Halifax ve Wakefield'deki halk kütüphaneleri ve Huddersfield'deki Tolson Memorial Müzesi kütüphaneci ve çalışanlarına, yardımları için teşekkür ederim. İkinci kısmın kapak sayfasında kullanılmış olan Luddcu "bilet" Kraliyet telif haklarına tâbi bir malzemedir ve Majesteleri'nin Telif Hakları Bürosu Yöneticisi'nin izniyle kullanılmıştır.

Telif haklarına tâbi eserlerden pasajlar almama izin verdikleri için aşağıdaki yayınevlerine müteşekkirim: George Allen & Unwin Ltd. (*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, M. Weber); Cambridge University Press (*Economic History of Modern Britain*, Sir John Clapham, 1929, Cilt I; ve *The History and the Social Influence of Potato*, R.N. Salaman, 1949); Clarendon Press, Oxford (*Wilkes and Liberty*, G. Rude, 1962); Longmans, Green & Co. Ltd. (*The Town Labourer*, 1917 ve *The Skilled Labourer*, 1919, J.L. ve B. Hammond); Manchester University Press (*Primitive Rebels*, E. Hobsbawm, 1959); ve Oxford University Press, (*The Industrial Revolution*, T.S. Ashton, 1948). İncil'in Yetkili Tercümesi'nin telif hakkı Krallığa aittir, bu çalışmada aktarılan pasajlar için izin alınmıştır.

Thompson 20. yüzyılın en önemli tarihçilerinden birisidir. Kuşkusuz sadece mâdunların, aşağıdakilerin tarihini yazdığı için değil, bu tarihi onların yanından yazmak cesaretini gösterdiği için de önemlidir. Güç mücadelelerinin geçmişini sunarken kendisi de bu mücadelelerin sahnesi haline gelen tarih alanında Thompson'un katkısı daha da büyük bir etkiye sahiptir. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfı'nın Oluşumu*'nda sınıfın nasıl kendisini oluşturan bir süreç olduğunu tartışır. Sınıfın, kültürel olarak değişen çevre, insan ilişkileri, kültürel yeniden yapılanmalar, inanç dünyası içinden zaman zaman kopan, ama yine tekrar ona dönen bir süreçte kendi kendisini "yapışı"nı anlatır. Sınıfı durgun bir kategori olarak algılayan, sadece "ajan"ların seyyaliyeti ve güç mücadelesinin güdümlü bir parçası olduğunu vazeden anlayışa karşı Thompson şarkılar, ilahiler, şiirler, yeminler, günlükler ve gazeteler vasıtasıyla tarihi canlandırır. Thompson'un yazdığı ve insan olmanın erdemleri kadar zaaflarını da sergilediği işçi sınıfının kendi kendini oluşturması tarihi, bugün tüm o canlılığıyla okunmayı hak eden uzun bir romandır aslında.

"Dönemi araştıran hiç kimsenin gözardı edemeyeceği, hayranlık uyandıran yaratıcı bir çalışma."

Bernard Semmel, *American Historical Review*

"Gerçek bir başyapıt..."

Michael Foot, *Londra Tribune*

Birikim Yayınları
31

ISBN 975-516-028-0
9 789755 160283